

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ

ΕΠΕΤΕΙΑΚΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ»

1918 - 2018

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ

ΕΠΕΤΕΙΑΚΟΣ ΤΟΜΟΣ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ»
1918 - 2018

ΒΡΑΒΕΙΟ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

Έποπτεία έκδοσης: Μητροπολίτης Πάφου κ. Γεώργιος
Έπιμέλεια έκδοσης: Ίωάννης Χρ. Πάγκου
Στοιχειοθεσία-Σελιδοποίηση: π. Χρῖστος Γρηγορίου

Τὸ περιοδικὸ "ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ" εἶναι τὸ ἐκφραστικὸ ἔντυπο
τῆς Ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Οἱ βασικοὶ του στόχοι εἶναι ἡ θρησκευτικὴ
διαφώτιση τοῦ ποιμνίου Τῆς καὶ ἡ κωδικοποίηση τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων Τῆς.

Ἐκδίδεται προνοία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κ. κ. Χρυσοστόμου Β΄
καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου.

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

Γραφεῖα: Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου, Λευκωσία,
τηλ. 22-554-691, Τηλεομοίτυπο 22-346-307.
E-mail: apostolosvarnavas@hotmail.com

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελίς

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΠΡΟΥ κ. κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	13
ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΝ ΓΡΑΜΜΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ	18
ΕΥΧΕΤΗΡΙΟΣ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ	20
ΓΡΑΜΜΑ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΠΡΟΣ ΑΓΙΟΥΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ	22
ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΜΙΡΗ ΔΙΑ ΤΗΝ ΒΡΑΒΕΥΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ»	24
Η ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΒΡΑΒΕΥΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ»	27
«Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ: Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ» ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΟΥΝΑΔΗ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ, ΕΔΡΑ ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ: ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ - ΔΥΝΑΜΙΚΗΣ, ΑΝΑΛΥΣΗΣ/ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΩΝ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ	28
ΦΩΣ ΛΟΥΚΑ Γ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ, ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ, ΕΔΡΑ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ (ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΦΥΣΙΚΗ), ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ	35
ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΤΑΛΛΙΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΣΘΟΝΙΑΣ κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ	50
ΕΡΓΑ ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΑΙ ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΚΑΛΑΜΗΣΙΩΝ ΓΕΡΟΝΤΟΣ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	64
ΑΓΙΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ, ΣΚΕΥΟΣ ΕΚΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΓΕΡΟΝΤΟΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ	73
Η ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ, ΜΙΑ ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ. ΣΚΕΨΕΙΣ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΙ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΑΣΙΜΩΝ κ. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ	81

Ο ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΣΥΡΙΓΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΡΟΥΣΗΣ ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΥ ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΔΗ, ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Α.Π.Θ.	91
Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ (1948 - 1971) ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ κ. ΑΝΔΡΕΟΥ	96
Η ΧΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ-ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ» ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ «ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΟΙΠΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΟΣΜΟΝ» ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΘΡΥΛΟΥΜΕΝΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	116
Ο ΟΜΗΡΙΚΟΣ ΣΤΙΧΟΣ ΣΕ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΧΙΟΥ, ΨΑΡΩΝ ΚΑΙ ΟΙΝΟΥΣΣΩΝ κ. ΜΑΡΚΟΥ	128
Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΟΡΩΝΕΙΑΣ κ. ΠΑΝΤΕΛΗΜΟΝΟΣ	142
ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟΝ ΠΡΟΟΙΜΙΑΚΟ ΨΑΛΜΟ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΑΝΗΣ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Γ΄	156
Ο ΠΑΠΑΣ ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ XVI ΚΑΙ Ο GEORGE KHODRE ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΒΥΔΟΥ κ. ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ	166
Η ΑΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ «ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΥΒΡΙΣΑΝΤΩΝ ΤΟΥΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΛΥΜΗΝΑΜΕΝΟΥΣ ΕΥΤΑΞΙΑΝ» ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥΠΟΛΕΩΣ κ. ΜΑΚΑΡΙΟΥ	180
Ο ΟΙΝΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ Η ΚΟΥΜΑΝΔΑΡΙΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΑΦΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ	194
Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΩΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΠΕΙΛΗ ΤΟΥ ΦΟΝΤΑΜΕΝΤΑΛΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ ΚΑΙ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ	208
Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΩΣ ΤΡΙΑΔΙΚΗ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑ ΑΡΧΙΜ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΓΟΝΤΙΚΑΚΗ	227

ΕΚΛΟΓΗ, ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΟΔΟΣΙΑ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ, ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ, ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΠΑΤΡΩΝ	240
«ΠΑΡΟΞΥΣΜΟΣ» ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΙ ΒΑΡΝΑΒΑ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΜΟΥΣΤΑΚΗ, ΘΕΟΛΟΓΟΥ - ΕΡΕΥΝΗΤΟΥ- ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ	250
ΕΣ ΓΗΝ ΕΝΑΛΙΑΝ ΚΥΠΡΟΝ: ΑΓΩΝΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΒΟΣΚΟΥ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α.	264
ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΑΝΔΡΕΑ Κ. ΦΥΛΑΚΤΟΥ, ΠΡΩΗΝ ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΤΕΩΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ'	301
ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑ ΤΗΣ ΓΗΣ: Η ΩΡΑΙΟΤΕΡΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟΡΓΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥΛΕΑ, ΤΕΩΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΕΡΕΥΝΩΝ ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» ΑΘΗΝΩΝ	352
Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ: Ο ΥΠΕΡΜΑΧΟΣ ΤΗΣ ΓΙΑΧΒΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ ΒΕΛΟΥΔΙΑΣ ΣΙΔΕΡΗ -ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΤΕΩΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α., ΚΟΣΜΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ	363
Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΣΤΟΡΓΙΚΟΥ ΠΑΤΕΡΑ ΣΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟ ΠΑΥΛΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΑΚΗ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α.	377
ΘΕΟΛΟΓΙΑ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ., ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ «ΝΕΑΠΟΛΙΣ» ΠΑΦΟΥ	393
ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΜΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗ, ΠΡΩΗΝ ΠΡΥΤΑΝΕΩΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α., ΣΥΝΤΑΚΤΟΥ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ	411
Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΓΙΩΡΓΟΥ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΥ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ	419
Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΜΑΣ ΕΛΠΙΔΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ - ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΔΟΣ	450

Η ΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟ «ΠΙΣΤΕΥΩ». ΥΠΗΡΞΕ «ΕΠΩΝΥΜΟΣ» Ο ΠΟΝΤΙΟΣ ΠΙΛΑΤΟΣ; ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ, ΠΡΩΗΝ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α., ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»	469
«ΕΙΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΝ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ» (Φιλίπ. 1,17). ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΘΩΜΑ ΑΝΤ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ, ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α.	475
«ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΧΘΕΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΟΝ Ο ΑΥΤΟΣ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ» (Έβρ. ιγ' 8) - ΤΟ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΙΗΣΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.	495
ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΘΕΟΔΩΤΟΥ, ΑΡΧΕΙΟΦΥΛΑΚΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΠΡΟΥ	508
ΑΜΒΛΩΣΕΙΣ: Η ΕΣΧΑΤΗ ΑΝΟΜΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΠΥΡΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.	513
ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ ΚΩΣΤΗ ΚΟΚΚΙΝΟΦΤΑ, ΕΡΕΥΝΗΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΜΕΛΕΤΩΝ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΚΚΟΥ	528
ΜΕΤΑΝΟΙΑ: ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ Γ. ΔΕΛΛΑΣΟΥΔΑ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α.	539
Ο ΔΡΑΜΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ ΜΑΝΩΛΗ Μ. ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΗ, ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΤΩΝ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ	555
ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ ΚΑΙ Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΕ ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΣΗΜΕΡΑ ΜΑΡΙΑΣ - ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Γ. ΓΙΑΤΡΑΚΟΥ, ΔΡΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α., ΕΡΕΥΝΗΤΡΙΑΣ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΔΟΣ	564
ΕΠΙΦΑΝΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΜΝΗΜΕΣ ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ 1955 - 1959 ΝΕΑΡΧΟΥ ΝΕΑΡΧΟΥ, ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ - ΕΡΕΥΝΗΤΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΟΥ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ'	582
Η ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΛΟΓΟΥ ΩΣ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΞΕΞΑΚΗ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α.	602

ΕΚΚΛΗΣΙΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΚΥΠΡΙΩΝ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΠΕΡΣΙΑΝΗ, ΠΡΩΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, ΚΑΙ ΠΡΩΗΝ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ	617
Ο ΑΓΙΟΣ ΛΟΥΚΑΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΥΜΦΕΡΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΩΣ ΠΡΟΤΥΠΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ ΣΤΑΥΡΟΥ ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.	631
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΜΙΚΡΟ ΑΠΟΔΕΙΠΝΟ ΣΤΑΥΡΟΥ Χ. ΣΤΑΥΡΟΥ, ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ - ΛΟΓΟΤΕΧΝΟΥ, ΜΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»	659
ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ ΤΗΣ ΠΕΓΕΙΑΣ (ΔΡΕΠΑΝΟΝ) ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΟΥ Α.Π.Θ. ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΛΕΒΕΝΤΗ	666
ΕΝΑΣ ΑΓΙΟΣ ΑΚΡΙΤΑΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ: Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΜΑΣ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΧΑΤΖΗΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΟΥ	681
ΥΜΕΙΣ ΕΣΤΕ ΤΟ ΑΛΛΑΣ ΤΗΣ ΓΗΣ: ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗ, ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ Ε.Κ.Π.Α., ΣΥΝΤΑΚΤΟΥ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ	686
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ: ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΙ ΑΡΜΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΠΡΟΣΦΟΡΑΣ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡ. ΓΙΑΓΚΟΥ, ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ - ΠΡΩΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	696

ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΟΝΤΑΙ ΜΕ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΤΟΥΣ, ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ, ΤΗ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΜΟΡΦΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΤΟΝΙΣΜΟ.

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΤΟΜΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΗΣΑΜΕ ΤΗΝ ΕΞΗΣ ΤΑΚΤΙΚΗ:
ΣΤΗΝ ΑΡΧΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΟΥΜΕ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΔΥΟ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ, ΤΙΜΗΣ ΕΝΕΚΕΝ. ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΝ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΩΝ ΙΕΡΑΡΧΩΝ ΚΑΙ ΣΤΗ ΣΥΝΕΧΕΙΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΕ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ.

ΧΕΙΡΑΣ ΙΚΕΤΙΔΑΣ ΥΨΟΥΜΕΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ
«ΤΩΝ ΑΙΩΝΩΝ ΠΟΙΗΤΗΝ ΚΑΙ ΔΕΣΠΟΤΗΝ»
ΤΟΝ ΕΚ ΤΗΣ ΠΛΑΝΗΣ, ΔΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΒΑΡΝΑΒΑ,
ΕΛΕΥΘΕΡΩΣΑΝΤΑ ΗΜΑΣ,
ΟΠΩΣ ΙΛΕΩι ΟΜΜΑΤΙ ΕΠΙΒΛΕΨΗι ΕΦ' ΗΜΑΣ,
ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ ΤΗΝ ΤΑΗΜΟΝΑ ΗΜΩΝ ΠΑΤΡΙΔΑ
ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΚΝΥΩΝ ΤΗΝ ΤΟΥ ΙΔΡΥΤΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΤΑΤΟΥ ΗΜΩΝ
ΓΕΡΑΡΑΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΠΥΣΤΟΝ ΜΟΝΗΝ
ΕΥΚΛΕΑ ΠΗΓΗΝ ΤΗΣ ΑΓΛΑΟΘΡΟΝΟΥ
ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
κ.κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Β΄
ΕΠΙ ΤΗ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ
ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ»

Εκατό χρόνια, για τὰ ἀνθρώπινα δεδομένα, συνιστοῦν μιὰ πολὺ μεγάλη χρονική περίοδο. Ἄν λάβει κανεὶς ὑπόψη ὅτι κατὰ τὸ Γραφικὸ «αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν ἐν αὐτοῖς ἑβδομήκοντα ἔτη, ἐὰν δὲ ἐν δυναστείαις, ὀγδοήκοντα ἔτη...» (Ψαλμ. 89, 10), καταλαβαίνει ὅτι στὸ διάστημα αὐτὸ παρατηροῦνται ἐναλλαγές γενεῶν· «...γενεὰ πορεύεται καὶ γενεὰ ἔρχεται...» (Ἐκκλ. 1,4).

Κι ἂν τύχει, ἀκόμα, τὰ ἑκατὸ αὐτὰ συνεχόμενα χρόνια νὰ συμπέσουν μὲ περιόδους κοσμογονικῶν ἀλλαγῶν στὴν Ἱστορία, στὴν Ἐπιστήμη, στὴν

Τεχνολογία και σ' όλους γενικά τους τομείς τῆς ζωῆς, δὲν μπορεῖ κάποιος παρὰ νὰ σταθεῖ μὲ ἰδιαίτερη προσοχή, διερευνητικά, ἀπέναντι στὸν διαρρεύσαντα αὐτὸν αἰῶνα.

Αὐτὸ συμβαίνει καὶ μ' ἐμᾶς σήμερα, πὺν ἀνασκοποῦμε τὰ ἑκατοντάχρονα τοῦ περιοδικοῦ «**ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ**», τοῦ ἐπισήμου ἐκφραστικοῦ ἐντύπου τῆς Αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας μας.

Στὸ μακρὸ αὐτὸ διάστημα, ἀπὸ τὸ 1918 μέχρι τὸ 2018, παρατηρήθηκε μετάβαση ἀπὸ τὸ Ἡσιόδειο ἄροτρο σὲ κάθε εἶδους ἠλεκτρικὰ καὶ ἠλεκτρονικὰ ἐπιτεύγματα· ἀπὸ τῆ διὰ ξύλου ἐνέργεια στὴν πυρηνική· ἀπὸ τὰ ἀπλὰ συμβατικά ὄπλα στὴν ἀτομική βόμβα. Τὰ διαστημικὰ ταξίδια εἶναι σήμερα θέματα τῆς καθημερινότητος, ἐνῶ ἦταν ἄγνωστη, ἀκόμα καὶ ἡ σχετικὴ ὁρολογία, πρὶν ἑκατὸ χρόνια. Τηλεοράσεις, διαδίκτυο, κι ἄλλα πολλὰ, κάνουν τὸ 2018 νὰ ἀπέχει ἀπὸ τὸ 1918 χιλιάδες χρόνια.

Σ' αὐτὸν τὸν αἰῶνα, (1918 - 2018), πὺν ἓνας παγκόσμιος πόλεμος καὶ πολλοὶ ἄλλοι τοπικοὶ, ἀπελευθερωτικά κινήματα καὶ ἐπαναστάσεις, ἄλλαξαν ὄχι μόνο τὴν Ἱστορία, ἀλλὰ καὶ τὴ γεωγραφία τοῦ πλανήτη μας, ἔδρασε καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ μας περιοδικό, στὸ ὁποῖο μπορεῖ ὁ κάθε μελετητῆς νὰ παρακολουθήσει αὐτὲς τὶς ἀλλαγές, νὰ τὶς ἀξιολογήσει καὶ νὰ καταλήξει σὲ ποικίλα συμπεράσματα.

Τὸ 1918 ἦταν μιὰ δύσκολη μεταβατικὴ χρονιά γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἡ ὁποία ἐξερχόταν βαριά τραυματισμένη, καὶ ὑλικά καὶ ἰδιαίτερα ἠθικά, ἀπὸ τὸν Α' παγκόσμιον πόλεμον. Οἱ ἀρχές τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ οἱ χριστιανικὲς ἀξίες, πάνω στὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι εἶχαν στηρίξει τὶς ἐλπίδες τους, γιὰ ἓνα καλύτερο μέλλον, εἶχαν καταρρακωθεῖ. Καὶ ἡ διαφαινόμενη ἄνθηση τῶν Ἐπιστημῶν περιέκλειε τὸν κίνδυνον νὰ ὀδηγήσει στὴν ἔπαρση καὶ στὴν ἀποστασία ἀπὸ τὸν Θεόν. Κι ἀκόμα, τὸ τέλος τοῦ Α' Παγκοσμίου πολέμου σηματοδοτοῦσε καὶ τὸ τέλος ἐνὸς κόσμου, πὺν ἔφευγε ὀριστικά, καὶ τὴν ἔναρξιν νέων διεθνῶν ἀνακατατάξεων, γιὰ ἓνα νέο κόσμον.

Ὡς Κυπριακὸς Ἑλληνισμὸς, ζούσαμε, τότε, τὴν πικρία τῆς ἀθέτησης τῶν ὑποσχέσεων τῆς ἀποικιοκρατικῆς δύναμης, γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς Κύπρου στὴν Ἑλλάδα. Εἶχαν, ἤδη, πετύχει οἱ Ἄγγλοι τὸν σκοπὸν τους. Ἡ Ἑλλάδα εἶχε βγεῖ στὸν πόλεμον, στὸ πλευρὸ τῶν Συμμάχων, ὁ πόλεμος εἶχε κερδηθεῖ, ἀλλὰ ἐπαληθεύτηκε ἡ ρῆσις πὺς «**ἡ λήθη καὶ ἡ ἀγνωμοσύνη εἶναι ἀνάλογα πρὸς τὸ μέγεθος τῶν συμφερόντων καὶ τῆς δύναμης τοῦ εὐεργετηθέντος**».

Συνειδητοποιούσε, τότε, ἡ Ἱερά Σύνοδος, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀρχίσει νὰ προετοιμάζει τὸν λαὸ γιὰ τὴ δυναμικὴ διεκδίκηση τῆς ἐλευθερίας του. Χρειαζόταν, ἐπομένως, ἕνα ἐκφραστικὸ ἔντυπο θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς διαπαιδαγώγησης τοῦ ποιμνίου της, ἕνα περιοδικό, στὸ ὁποῖο νὰ καταγράφεται ἡ ὅλη δράση καὶ οἱ ὑψηλοὶ ὄραμαστισμοὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ποιμνίου της.

Ἡ ἀνάγκη γινόταν ἐπιτακτικότερη λόγω καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ περιοδικὸ τῆς Μητροπόλεως Κιτίου, «**Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυξ**», μετεφέρθη στὴν Ἀθήνα, μετὰ τὴν ἐκλογή τοῦ τότε Μητροπολίτου Κιτίου ὡς Μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Ἔμενε, ἔτσι, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου χωρὶς, ἔστω καὶ ἕνα, ἐκκλησιαστικὸ περιοδικό.

Εὐτύχησε ὁ «Ἀπόστολος Βαρνάβας», στὰ πρῶτά του χρόνια, νὰ καταγράψει τὴν πραγμάτωση τοῦ ὀνείρου τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἰωνίας· ἀλλὰ, δυστυχῶς, καὶ τὴν ὀριστικὴ ματαίωση τοῦ ὁράματος τῆς Μεγάλης Ἰδέας καὶ τὸν ἀνείπωτο πόνο τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς. Ἀπὸ τότε μέχρι σήμερα παρακολουθοῦμε, μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες του, ὅλη τὴν Ἱστορία τοῦ τόπου μας, τοῦ εὐρύτερου Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅλης τῆς Ὁρθοδοξίας. Καὶ πράγματι! Δὲν ὑπάρχει ἐγκυρότερη ἱστορικὴ πηγὴ, γιὰ ὅποιονδήποτε μελετητὴ, τῶν κυπριακῶν πραγμάτων, τῶν ἐκατὸ τελευταίων χρόνων, ἀπὸ τὸ περιοδικὸ «Ἀπόστολος Βαρνάβας».

Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου πάντοτε ταυτίζεται μὲ τὸν λαὸ της. Οἱ ἔγνοιες του εἶναι ἔγνοιες της· οἱ πόθοι του εἶναι πόθοι της· οἱ ἐπιδιώξεις του εἶναι ἐπιδιώξεις της. Ἔτσι, τὸ ἐπίσημο περιοδικὸ της, τὸ ὁποῖο περιγράφει τὴ ζωὴ καὶ τὴν πορεία της, περιγράφει ταυτόχρονα καὶ τὴν πορεία τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μία περίοδος ἐκατὸ χρόνων εἶναι φυσικὸ νὰ περιλαμβάνει χαρὲς καὶ θλίψεις, νίκες καὶ ἥττες, περιόδους ἀνάτασης καὶ περιόδους κατάρπτωσης. Δυστυχῶς, ἐλάχιστες ἦταν οἱ περίοδοι χαρᾶς, σ' αὐτὸ τὸ διάστημα, πὺ ἀποτυπώνονται στὸ περιοδικὸ μας. Θλίψεις καὶ ὀδύνες, ὅμως, πολλές: Ἡ στυγνότητα τῆς Βρετανικῆς Κατοχῆς, ἡ Παλμεροκρατία, μὲ τὴν ἐξορία τῶν Μητροπολιτῶν Κιτίου καὶ Κυρηνείας, ὁ περιορισμὸς τῶν κινήσεων τοῦ Τοποτηρητῆ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου, Μητροπολίτη Πάφου Λεοντίου, οἱ ποικίλοι ἄλλοι διωγμοὶ τῆς Ἐκκλησίας, τὰ βασανιστήρια χιλιάδων ἀνθρώπων, οἱ ἐκτελέσεις δεκάδων ἄλλων, ἡ ὀδύνη τῆς ἀγχόνης, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ μας ἀγώνα, οἱ θλιβερὲς συνέπειες τῆς Τουρκοανταρσίας, τὸ ἐπονείδιστο ἐκκλησιαστικὸ πραξικόπημα καὶ τὸ ἐγκληματικὸ πραξικόπημα

τῆς Χούντας, ἡ λαίλαπα τῆς Τουρκικῆς εἰσβολῆς καὶ κατοχῆς.

Μέσα στὶς θλίψεις ὑπῆρξαν, εὐτυχῶς, καὶ ψυχικὲς ἀνατάσεις ἀνυπέβλητες, πράξεις ἡρωισμοῦ μοναδικές, ὅπως ἡ θυσία τοῦ Αὐξεντίου καὶ τοῦ Μάτση, ὁ Ἀχυρώνας τοῦ Λιοπετρίου, ἡ ἡρωικὴ ἀντίσταση στὴν Πάφο κατὰ τὸ πραξικόπημα, ποὺ ἔσωσε τὸν Ἐθνάρχη Μακάριο καὶ ἀπέτρεψε τὴν κατάλυση τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας.

Μέσα ἀπὸ τὰ καταγραφόμενα γεγονότα, στοὺς ἐνενήντα καὶ πλέον τόμους τοῦ περιοδικοῦ, (ὑπῆρξε καὶ ὀλιγόχρονη ἀναστολὴ τῆς λειτουργίας του στὰ 1923-1928 καὶ 1937-1939), φαίνεται καὶ ἡ ἀδιάλειπτη προστασία τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν λαὸ Του, ποὺ δὲν ἐπέτρεψε νὰ «πειρασθεῖ» περισσότερο ἀπὸ ὅσο θὰ μπορούσε νὰ ἀντέξει, καὶ ὁ Ὅποιος «διὰ τῶν ποικίλων πειρασμῶν καὶ θλίψεων» ἀπεργάζεται τὴν ψυχικὴ ἀλλὰ καὶ ἐθνικὴ λύτρωσή του.

Εὐλογη, λοιπόν, ἡ συγκίνησή μας γιὰ τὸν ἐπετειακὸ αὐτὸ ἑορτασμό. Καὶ θεωρῶ ἐπιβεβλημένο χρέος μου νὰ ἐκφράσω τὴν εὐαρέσκεια καὶ τὴν εὐγνωμοσύνη μου πρὸς ὅλους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι, διὰ τῶν ἄρθρων καὶ τῶν μελετῶν τους, ἀνήγαγαν τὸ περιοδικὸ μας σὲ ὑψηλὰ ἐπίπεδα, ὥστε τὸ 1976 νὰ βραβευθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, μὲ τὸ σκεπτικὸν ὅτι:

«ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ

ΠΡΟΣΗΝΕΓΚΕ ΠΟΛΥΤΙΜΟΥΣ ΥΠΗΡΕΣΙΑΣ ΚΑΘ' ΟΛΟΝ

ΤΟΝ ΜΑΚΡΟΝ ΒΙΟΝ ΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΚΑΙ ΓΕΝΙΚΩΤΕΡΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΝ

ΚΑΙ ΤΗΝ ΘΕΟΛΟΓΙΑΝ ΩΣ ΚΑΙ ΕΙΣ ΤΟ ΕΘΝΟΣ».

Ἐπίσης, πρὸ τριετίας, τὸ περιοδικὸ μας ἔλαβε μέρος στὸν πανελλήνιο διαγωνισμό, ποὺ προκήρυξε ὁ ΕΠΟΚ (Ελληνικὸς Πολιτιστικὸς Ὁμιλος Κυπρίων) Ἑλλάδος καὶ κατέλαβε τὴν πρώτη θέση μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι διακρίνεται:

«ΤΟΣΟΝ ΔΙΑ ΤΗΝ ΥΨΗΛΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑΝ ΤΟΥ

ΟΣΟΝ ΚΑΙ ΔΙΑ ΤΗΝ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΩΣ ΕΠΙΜΕΛΗΜΕΝΗΝ ΤΟΥ ΕΜΦΑΝΙΣΙΝ».

Ὁ δὲ ἐτήσιος τόμος του ἐπελέγη:

**«ΩΣ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ ΘΤΟΥΣ 2015,
ΔΙΑ Τῆ ΤΑ ΛΙΓΙΟΔΟΞΑ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ
ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΟΚΕΝΤΡΙΚΑ ΜΗΝΥΜΑΤΑ ΤΟΥ».**

Θεωρῶ χρέος μου νὰ εὐχαριστήσω, ὄλως ἰδιαιτέρως, τὴ θεοτίμητη Κορυφὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, τὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη κ.κ. Βαρθολομαῖο, ὁ ὁποῖος διὰ σεπτοῦ Γράμματός Του, χαιρετίζει τὴν ἐπέτειο καὶ ἐπευλογεῖ τὴ συνεχιζόμενη προσπάθεια τοῦ περιοδικοῦ μας. Εὐχαριστῶ, ἐπίσης, τοὺς ἁγίους Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἐπιστήμονες, οἱ ὁποῖοι, μὲ συγκινητικὴ προθυμία, ἀνταποκρίθηκαν στὴν πρόσκλησή μας καὶ ἀπέστειλαν τὶς ἐμβριθεῖς μελέτες τους, προκειμένου νὰ ἐκδοθεῖ ὁ ἐπετειακός - ἀναμνηστικὸς αὐτὸς τόμος.

Θερμὰ εὐχαριστῶ καὶ ὄλους τοὺς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ μας, οἱ ὁποῖοι τὸ περιβάλλουν μὲ τὴ δέουσα ἀγάπη καὶ τὸ ἐμπλουτίζουν, συνεχῶς, μὲ τὶς ἐκκλησιαστικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς τους μελέτες. Γιὰ τοὺς ἤδη κοιμηθέντας, εὐχόμαστε, ὅπως ὁ Θεὸς ἀνταμείψει τοὺς κόπους τους στὴν οὐράνια Βασιλεία Του.

Εὐχαριστοῦμεν ἀπὸ κέντρου καρδίας τὸν Θεὸ γιὰ τὶς πολλαπλὲς εὐλογίες Του καὶ γιὰ τὴ γόνιμη καρποφορία τοῦ περιοδικοῦ μας, κατὰ τὰ ἑκατὸ χρόνια τῆς κυκλοφορίας του. Ἐκ μέρους τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας μας, ἀπευθύνουμε θερμὴ παράκληση πρὸς Αὐτόν, ὅπως συντμήσει τὸν χρόνο τῆς δοκιμασίας μας, γιὰ νὰ μπορέσει καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸ μας περιοδικὸ νὰ καταγράψει, ὡς ἐπιστέγασμα τῶν περιγραφῶν ἑκατὸ χρόνων δουλείας καὶ θλίψεων, καὶ τὰ ἐλευθέρια τῆς Πατρίδας μας.

Ὁ Κύριος χρυσόσωμα

Ἱερὰ Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου
13 Νοεμβρίου 2018

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΝ ΓΡΑΜΜΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΝ

Παναγιώτατε Ἀρχιεπίσκοπε Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικῆ Πατριάρχα, λίαν ἡμῖν ἀγαπητὲ καὶ περισπούδαστε ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργέ, κύριε Βαρθολομαῖε, τὴν Ὑμετέραν γερασμιωτάτην Παναγιότητα ἀδελφικῶς ἐν Κυρίῳ κατασπαζόμενοι, ὑπερήδιστα προσαγορεύομεν.

Περιχαρεῖς σπεύδομεν, ἵνα ἀναγγείλωμεν Ὑμῖν ὅτι τὸ ἐπίσημον περιοδικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ καὶ προστάτου Αὐτῆς, τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα, συμπληρώνει, αἰσίως, κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος 2018 ἐκδοτικὴν παρουσίαν ἑκατὸν ἐτῶν.

Κατὰ τὸ μακρὸν τοῦτο διάστημα τῶν ἐκδόσεών του, τὸ ἡμέτερον περιοδικόν, συνεργαζόμενον μὲ ἐκλεκτοὺς ἐπιστήμονας τῆς ἱερᾶς Ἐπιστήμης τῆς Θεολογίας ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐπιστημονικῶν εἰδικότητων, τῶν παρ' ἡμῖν καὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν, ὅπως ἐμφυσήσῃ, διὰ τῶν ἐν αὐτῷ δημοσιευομένων μελετῶν, τὰ λυτρωτικὰ μηνύματα τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν πίστεως καὶ ὅπως ἐνισχύσῃ ποικιλοτρόπως τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Κυρίου, τόσον εἰς τὸ πρωταρχικὸν θέμα τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ὅσον καὶ εἰς τὸ ζωτικὸν ἐθνικὸν ἡμῶν θέμα.

Τὸ πνευματικὸν τοῦτον ἰωβηλαῖον τοῦ περιοδικοῦ ἡμῶν «ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ» ἐφιέμεθα, ὅπως διαιωνίσωμεν διὰ τῆς ἐκδόσεως πανηγυρικοῦ - ἀναμνηστικοῦ τόμου, ὁ ὁποῖος φιλολοδοξεῖ νὰ περιλάβῃ ἐμβριθεῖς θεολογικὰς καὶ ἄλλας μελέτας, αἵτινες θὰ μαρτυρῶσι τοὺς ἀτρύτους ἀγῶνας τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὸ ποιμνιον αὐτῆς καὶ τῆς Πατρίδος ἡμῶν διὰ τὴν Ἐλευθερίαν.

Ταῦτα ἐν χαρᾷ ἰδιαιτέρᾳ ἀνακοινοῦμενοι τῇ Ὑμετέρᾳ περιποθῆτω Παναγιότητι, παρακαλοῦμεν Ὑμᾶς, ὅπως εὐλογήσητε τὸν πνευματικὸν τοῦτον σταθμὸν τῆς πορείας τοῦ περιοδικοῦ τῆς Κύπριδος Ἐκκλησίας, διὰ σεπτοῦ χαιρετισμοῦ.

Ἐπὶ δὲ τούτοις, κατασπαζόμενοι Ὑμᾶς καὶ αὐθις φιλήματι ἀγίῳ καὶ εὐχόμενοι Ὑμῖν ἀπὸ κέντρου καρδίας ἔτη πολλά, ὑγιεινά, γηθόσυνα καὶ καρποφόρα ἐν τῷ ἀγίῳ ἀμπελῶνι τοῦ Κυρίου, διατελοῦμεν,

Ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἀρχιεπισκοπῇ Κύπρου
τῇ 28ῃ Νοεμβρίου 2017

Τῆς Ὑμετέρας γερασμιωτάτης Παναγιότητος
ἀγαπητὸς καὶ ὀλοπρόθυμος ἐν Χριστῷ ἀδελφὸς

ὁ Πάππος Χρυσόστομος

Χαιρετισμός
 τῆς Α. Θ. Παναγιότητος
 τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου
 κ.κ. Βαρθολομαίου
 διά τόν ἐπετειακόν Τόμον ἑκατονταετίας
 τοῦ περιοδικοῦ
 «Ἀπόστολος Βαρνάβας»

Μακαριώτατε καί Ἀγιώτατε Ἀρχιεπίσκοπε Νέας Ἰουστινιανῆς καί πάσης Κύπρου, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ λίαν ἀγαπητέ καί περιπόθητε ἀδελφέ καί συλλειτουργέ τῆς ἡμῶν Μετριότητος κύριε Χρυσόστομε, τήν Ὑμετέραν σεβασμίαν Μακαριότητα ἀδελφικῶς ἐν Κυρίῳ κατασπαζόμενοι, ὑπερήδιστα προσαγορεύομεν.

Πληροφορηθέντες ἐκ τῆς ἀπό κη' Νοεμβρίου π.ἔ. ἐπιστολῆς τῆς Ὑμετέρας πολυτιμῆτου Μακαριότητος περί τῆς ἐκδόσεως ἐπετειακοῦ τόμου ἐπί τῇ συμπληρώσει κατὰ τό 2018 ἑκατονταετοῦς ἐκδοτικῆς παρουσίας καί χριστιανικῆς μαρτυρίας τοῦ ἐπισήμου περιοδικοῦ τῆς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου «Ἀπόστολος Βαρνάβας», ἀσμένως ἀποστέλλομεν ὑμῖν τόν παρόντα εὐχετήριον χαιρετισμόν.

Τήν ἀνάγκην καί τήν σκοπιμότητα τῆς ἐκδόσεως ἑνός ἐκκλησιαστικοῦ περιοδικοῦ διείδον σοφῶς ὁ μακαριστός Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κύριλλος Γ' καί ἡ περί αὐτόν Ἱερά Σύνοδος τό 1918, ὅτε διεκόπη ἡ κυκλοφορία τοῦ ἐντύπου «Ἐκκλησιαστικός Κῆρυξ». Τό νέον περιοδικόν, φέρον τό ὄνομα τοῦ ἴδρυτοῦ τῆς ἐν Κύπρῳ Ἐκκλησίας Ἀποστόλου Βαρνάβα, ἀνεπτύχθη, ὑπό τήν πεπνυμένην μέριμναν καί τήν πνευματικήν καθοδήγησιν τῆς ποιμαινούσης Ἐκκλησίας, εἰς ἐν σημαντικόν ὀρθόδοξον ὄργανον καί βῆμα ἐκκλησιαστικοῦ καί θεολογικοῦ λόγου, τό ὁποῖον μετέδιδεν εἰς τόν λαόν τοῦ Θεοῦ τήν φωνήν τοῦ Εὐαγγελίου καί τήν στοργήν τῆς Ἐκκλησίας διά τήν κατὰ Θεόν κατάρτισιν αὐτοῦ καί συνέβαλε καθοριστικῶς εἰς τήν διάσωσιν τῆς πνευματικῆς καί πολιτισμικῆς ταυτότητος καί τῶν ἱερῶν παραδόσεων τοῦ εὐσεβοῦς ὀρθοδόξου λαοῦ τῆς Μεγαλονήσου.

Εἰς τό περιοδικόν δημοσιεύονται θεολογικά μελέται ἀπό ὅλον τό φάσμα τῆς ἱερᾶς ἐπιστήμης, ὡς ἐπίσης καί ἄρθρα ἀφορῶντα εἰς τάς διορθοδόξους καί τάς διαχριστιανικάς σχέσεις, εἰς τάς ἄλλας θρησκείας, εἰς τάς σχέσεις Ἐκκλησίας καί Πολιτείας, καθῶς καί ἐγκύκλιοι, ἀποφάσεις καί ἄλλα ἐπίσημα καί περιστασιακά κείμενα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Περιλαμβάνονται ἐπίσης δημοσιεύματα διά τήν ἱστορίαν καί τόν πολιτισμόν τῆς Κύπρου, διά κοινωνικά καί ἐκπαιδευτικά θέματα κ.ἄ..

Ὁ «Ἀπόστολος Βαρνάβας» εἶχεν ἀνεκτίμητον προσφοράν ὄχι μόνον εἰς τήν ἐκκλησιαστικήν ζωήν καί τήν θεολογίαν, ἀλλά καί εἰς τούς σημαντικώτερους τομείς τῆς κοινωνίας τῆς Κύπρου. Εἶναι ἀδιαρρήκτως συνδεδεμένος μέ τάς περιπετείας τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ καί ἀποτελεῖ θησαυροφυλάκιον ἀρχαίου ὕλικου καί ἀστείρευτον πηγῆν πληροφοριῶν διά τόν θεολόγον, τόν ἱστορικόν, διά τόν

έρευνητήν καί μελετητήν τῆς παιδείας καί τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κύπρου. Αξία ιδιαίτερας μνείας εἶναι ἡ συμβολή τοῦ Περιοδικοῦ εἰς τήν γνωριμίαν εὐρυτέρου ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ μέ τήν ὀρθόδοξον θεολογίαν καί πνευματικότητα καί εἰς τήν ἐπιμόρφωσιν γενεῶν κληρικῶν καί λαϊκῶν.

Καί εἰς τό μέλλον ὁ «Ἀπόστολος Βαρνάβας» θά εἶναι σημαντικόν ὄργανον διά τήν ἀντιμετώπισιν τῶν νέων προκλήσεων. Θά ἐνσαρκῶνῃ τήν διπλῆν ἀναφοράν τῆς θεολογίας, ὡς μελέτης καί οἰκειώσεως τῆς παραδόσεως τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καί ὡς συναντήσεως μέ τήν ἐκάστοτε ἱστορικῆν πραγματικότητα. Θά προβάλλῃ τήν ὀρθήν πίστιν, τήν ὀρθήν λατρείαν καί τήν ὀρθοπραξίαν, τό «ἐν, οὐ ἔστι χρεία» (πρβλ. Λουκ. ι', 42), ἀλλά θά καλλιεργῇ καί τόν εἰλικρινῆ διάλογον μέ τόν πολιτισμόν καί τήν ἐπιστήμην, μέ τόν λοιπόν χριστιανικόν κόσμον καί τās θρησκείας, ὁ ὁποῖος προάγει τήν ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην καί τήν συνεργασίαν. Ἡ διακονία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ δέν ἐπιτρέπει ἐσωστρέφειαν καί ἀκοσμικήν στάσιν, ἀλλά εἶναι πηγῆ δυναμισμού, ἀνοικτοσύνης καί πνευματικῆς καρποφορίας, ἔνθεος μαρτυρία, ἐν τῇ ἱστορίᾳ, περί τοῦ ἐκ τοῦ κόσμου αἰωνίου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν τῷ πνεύματι τούτῳ, χαιρετίζοντες γηθοσύνας τήν συμπλήρωσιν ἑκατονταετίας τοῦ περιοδικοῦ «Ἀπόστολος Βαρνάβας», εὐχόμεθα τήν ἄνωθεν ἐνίσχυσιν εἰς τούς ὑπευθύνους καί τούς κοπιῶντας διά τήν συνέχισιν τῆς κυκλοφορίας αὐτοῦ, ἐπαινοῦμεν δέ καί εὐλογοῦμεν πάντας τούς εὐσεβεῖς καί φιλομαθεῖς ἀναγνώστας του.

Κατασπαζόμενοι τήν Ὑμετέραν περισπούδαστον ἡμῖν Μακαριότητα φιλήματι ἀγίῳ, παρακαλοῦμεν Αὐτήν ὅπως δέηται ἐν ταῖς πρός Θεόν εὐχαῖς Αὐτῆς καί ὑπέρ τῆς πρωτοθρόνου καί πρωτοευθύνου ἐν τῇ Ὁρθοδοξίᾳ Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ δέ ζεῖδωρος χάρις καί τό ἀμέτρητον ἔλεος τοῦ πανοικτίρμονος Θεοῦ, πρεσβείαις τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Βαρνάβα, εἶψαν μεθ' Ὑμῶν καί μετά τοῦ εὐσεβοῦς κλήρου καί λαοῦ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου.

Βιη' Ἰανουαρίου ιε'

Τῆς Ὑμετέρας σεβασμίας Μακαριότητος
ἀγαπητός ἐν Χριστῷ ἀδελφός

Κωνσταντῖνος Βόγκος Σεδογραμῖος

ΓΡΑΜΜΑ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤΟΥ ΠΡΟΣ ΑΓΙΟΥΣ ΑΡΧΙΕΡΕΙΣ

ΤΩι ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΩι ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗι ...

ΚΥΡΙΩι

Χαίρειν ἐν Κυρίῳ

καὶ καρποφορεῖν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ

ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΕ, ΑΓΙΕ ΑΔΕΛΦΕ

Περιχαρεῖς σπεύδομεν, ἵνα ἀναγγείλωμεν Ὑμῖν ὅτι τὸ ἐπίσημον περιοδικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τὸ φέρον τὸ ὄνομα τοῦ ἱδρυτοῦ καὶ προστάτου Αὐτῆς, τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα, συμπληρώνει, αἰσίως, κατὰ τὸ παρὸν ἔτος 2018 ἐκδοτικὴν παρουσίαν ἑκατὸν ἐτῶν.

Κατὰ τὸ μακρὸν τοῦτο διάστημα τῶν ἐκδόσεών του εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ δρώμενα, τὸ ἡμέτερον περιοδικόν, συνεργαζόμενον μὲ ἐκλεκτοὺς ἐπιστήμονας τῆς ἱερᾶς Ἐπιστήμης τῆς Θεολογίας ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐπιστημονικῶν εἰδικότητων, τῶν παρ' ἡμῖν καὶ τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ, κατέβαλε πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν, ὅπως ἐμφυσήσῃ, διὰ τῶν ἐν αὐτῷ δημοσιευομένων μελετῶν, τὰ λυτρωτικὰ μηνύματα τῆς Ὁρθοδόξου ἡμῶν πίστεως, καὶ ὅπως ἐνισχύσῃ ποικιλοτρόπως τὸν περιούσιον λαὸν τοῦ Κυρίου, τόσο εἰς τὸ μέγα θέμα τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ὅσον καὶ εἰς τὸ ζωτικὸν ἔθνικὸν ἡμῶν θέμα.

Τὸ ἱστορικὸν τοῦτο ἰωβηλαῖον τοῦ περιοδικοῦ ἡμῶν «ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ» ἐφιέμεθα, ὅπως διαιωνίσωμεν διὰ τῆς ἐκδόσεως πανηγυρικοῦ - ἀναμνηστικοῦ τόμου, ὁ ὁποῖος φιλοδοξεῖ, ὅπως περιλάβῃ ἐμβριθεῖς

θεολογικάς καὶ ἄλλας ἐπιστημονικάς μελέτας, αἵτινες θὰ μαρτυρῶσι τοὺς ἀτρύτους ἀγῶνας τῆς Ἐκκλησίας διὰ τὸ ποιμνιον αὐτῆς καὶ διὰ τὴν Ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος ἡμῶν.

Ταῦτα, ἐν χαρᾷ ἰδιαίτερα, ἀνακοινούμενοι τῇ Ὑμετέρα περιποθῆτω Σεβασμιότητι, παρακαλοῦμεν Ὑμᾶς, ὅπως τιμήσῃτε τὸν πνευματικὸν τοῦτον σταθμὸν τῆς πορείας τοῦ περιοδικοῦ τῆς Κύπριδος Ἐκκλησίας, διὰ μελέτης τῆς ὑμετέρας ἐπιλογῆς, ἐξικνουμένης μέχρι 5.000 λέξεων, ἣτις δέον, ὅπως ἀποσταλῇ ἡμῖν μέχρι τῆς 20ῆς Ἰουνίου ἐνεστῶτος ἔτους εἰς τὴν ἠλεκτρονικὴν διεύθυνσιν apostolosvarnavas@hotmail.com

Ἐπὶ δὲ τούτοις, κατασπαζόμενοι Ὑμᾶς καὶ αὐθις φιλήματι ἀγίῳ καὶ εὐχόμενοι Ὑμῖν ἀπὸ κέντρου καρδίας ἔτη πολλά, γηθόσυνα, ἀμφιλαφῆ καὶ καρποφόρα ἐν τῷ ἀγίῳ ἀμπελῶνι τοῦ Κυρίου, διατελοῦμεν,

Ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἀρχιεπισκοπῇ Κύπρου
τῇ 15ῃ τοῦ μηνὸς Ἰανουαρίου,
τοῦ σωτηρίου ἔτους 2018

Μετὰ τῆς ἐν Κυρίῳ ἀγάπης

Ὁ Κύριος Χρυσόστομος

Παρόμοιον γράμμα ἐστάλη καὶ πρὸς ἐλλογίμους καθηγητὰς καὶ ἐτέρους κληρικοὺς καὶ λαϊκοὺς διὰ τοῦ ὁποίου ἐζητεῖτο ἢ, δι' ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, συμμετοχὴ αὐτῶν εἰς τὸν ἐκδιδόμενον ἐπετειακὸν τόμον.

ΕΙΣΗΓΗΣΙΣ ΤΟΥ ΛΟΙΔΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΚΑΡΜΙΡΗ ΔΙΑ ΤΗΝ ΒΡΑΒΕΥΣΙΝ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ»

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΤΗ 1^η Οκτωβρίου 1976

Πρὸς
τὴν Γ' Τάξιν τῆς Θεολογικῆς

Κύριε Πρόεδρε,

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ προσκίνω, ὡς καὶ ἔχει πραγματικὴ διαστάσι-
σιν πρὸς τὴν Θεολογικὴν τὸ ἐπίσημον ὄργανον τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς
Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν τῆς Κίπρου πρὸς τὸν τίτλον «Ἀπόστολος
Βαρναβᾶς», τὸ ὁποῖον διατρέχει ἕως τὸ 58^{ον} ἔτος τῆς ἐπο-
σμῆς τοῦ. Πρὸ ἀναρτίης κερτίου ὁ Μανασιωτὸς Ἀρχιεπί-
σκοπος Κίπρου Μανᾶριος ἐπέμεινε ἀπὸ διαφόρων ~~καὶ~~ ἐν
κρητιστικῆς συγγραφῆς μετὰ τὴν ἐπισημάνωσιν ἐσφύλου τό-
μου ἐπὶ τῆς οὐρανοκρίτου τῆς 50 ἐτίας τοῦ εὐμεθοδίου τοῦτο
Ἰουδαίου ὄρους, γόγγυ τῆς κερτίου καρανοκρίτου τῆς Μεγαλο-
νήσου, μετὰ τὸν μὲν ἐπισημάνωσιν ὁ ἐπίσημος ἱερῆς ἐπι-
μοσ ἀναρτίης ἐπὶ τῆς 50 ἐτίας τοῦ εὐμεθοδίου «Ἀπόστολος
Βαρναβᾶς» (1918 — 1968), Ἀνωτοτα 1975, σελ. 578. Τὸ διημε-
νιαία τοῦτο κερτίου κατὰ ὄρον τὸν μὲν τὸν βίον τοῦ εὐμε-

ἔργα κοινῶς ὑπηρεσίας, ἐν τῇ Ἑλληνικῇ τῆς Κύπρου καὶ
 μάλιστα τῆς τῆς Ἐφοδοῦ καὶ τῆς Ορολογίας καὶ τοῦ ἔδου
 ἡμῶν διὰ τῆς διμερείου, ἐν αὐτῶν τῶν ἐποχῶν ἔργων καὶ ἐ
 χρόνιων τῆς ἐπιχειρήσεως Ἑλληνικῆς τῆς Κύπρου, ὡς καὶ ἄλλων
 καὶ μετὰ τὴν ἐπιχειρήσεως, ορολογίων, ἰσομετρῶν, ἀρχαιομετρ
 ῶν καὶ ἰσομετρῶν ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν μνημείων, ὡς ἐκ τῶν ἐπιχειρή
 σεων χαρακτηριστικῶν τῆς Κυπριακῆς Ἑλληνικῆς. Τὸ εἰρησυχιστικὸν τὸν
 ἔργον τῶν "Ἀποστόλων Βαρυβάτου" οὐκ ἔστι καὶ ἐν τῇ ἐκ τῆς
 τῶν ἀναμνηστικῶν τῶν διμερειῶν ἐπιχειρήσεως τῆς ἑταῆς
 Συνόδου τῆς Ἑλληνικῆς τῆς Κύπρου ἐπὶ τὸ χαρακτηριστικὸν εἶδη
 μα αὐτῆς ἐπὶ οὐρανῶν τῶν ἀποστόλων "Ἀποστόλων Βαρυβάτου"
 χαρακτηριστικῶν ἀπὸ τοῦ ἔτους 1918. Καὶ ἀδιαμφισβήτητος πάντως
 τῶν πόντων αὐτῶν οὐκ ἔστι ἐπιχειρήσεως καὶ ἐπιχειρήσεως ἐπιχειρή
 σεως "Ἀποστόλων Βαρυβάτου". Ἐπὶ ταῦτα ἀποδίδει τῆς ἀποστολῆς
 βραβεῖον ὡς τὸ ἀποδοτικὸν τῶν ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς ἀποδοτικῶν τῶν

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1ῃ Ἰουλίου 1946

Ορολογίων
 Ἑλληνικῆς

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ
ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΡΙΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΡΜΙΡΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΤΗ 1η Ὀκτωβρίου 1976

Πρὸς τὴν Γ' Τάξιν τῆς Ἀκαδημίας

Κύριε Πρόεδρε,

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ προτείνω, ὅπως τύχη τιμητικῆς διακρίσεως ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας τὸ ἐπίσημον ὄργανον τῆς Αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀπόστολος Βαρνάβας», τὸ ὁποῖον διανύει ἤδη τὸ 58ον ἔτος τῆς ἐκδόσεώς του. Πρὸ δεκαετίας περίπου ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος ἐζήτησεν ἀπὸ διαφόρους ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς μελέτας πρὸς δημοσίευσιν ἐορτίου τόμου ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τῆς 50ετίας τοῦ περιοδικοῦ τούτου.

Δυστυχῶς ὅμως, λόγῳ τῆς κρισίμου καταστάσεως τῆς Μεγαλονήσου, μόλις πρὸ μικροῦ ἐκυκλοφορήθη ὁ ἐνώπιον ἡμῶν «τόμος ἀναμνηστικὸς ἐπὶ τῇ 50ετηρίδι τοῦ περιοδικοῦ Ἀπόστολος Βαρνάβας» (1918-1968), Λευκωσία 1975, σελ. 578. Τὸ διμηνιαῖον τοῦτο περιοδικὸν καθ' ὅλον τὸν μακρὸν βίον του προσέφερε πολυτίμους ὑπηρεσίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου καὶ γενικώτερον εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὴν Θεολογίαν καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν διὰ τῆς δημοσιεύσεως ἐν αὐτῷ τῶν ἐπισήμων ἐγγράφων καὶ τῶν χρονικῶν τῆς ἐθναρχούσης Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, ὡς καὶ ἄρθρων καὶ μελετῶν ἐκκλησιαστικῶν, θεολογικῶν, ἱστορικῶν, ἀρχαιολογικῶν καὶ εἰδήσεων ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ζητήματος, ὡς ἐκ τοῦ ἐθναρχικοῦ χαρακτῆρος τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας. Τὸ πολυσχιδὲς τοῦτο ἔργον τοῦ «Ἀποστόλου Βαρνάβα» συνάγεται καὶ ἐκ τῆς ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀναμνηστικοῦ τόμου δημοσιευομένης «ἐγκυκλίου τῆς Ἱεραῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου πρὸς τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα αὐτῆς περισυστάσεως τοῦ περιοδικοῦ Ἀπόστολος Βαρνάβας, χρονολογουμένης ἀπὸ τοῦ ἔτους 1918. Καὶ ἀδιαμφισβητήτως πάντας τοὺς τιθέντας αὐτῷ σκοποὺς ἐξεπλήρωσε καὶ ἐκπληροῖ ἐπιτυχῶς ὁ «Ἀπόστολος Βαρνάβας». Διὰ ταῦτα προτείνω τὴν ἀπονομὴν τοῦ βραβεῖου εἰς τὸ περιοδικὸν τοῦτο ἐπὶ τῇ ὑπερπεντηκονταετηρίδι του.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1η Ὀκτωβρίου 1976

Ὁ Προτείνων

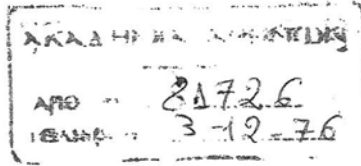
Ἰωάννης Καρμίρης

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

Γ. ΤΑΞΙΣ

Ἀθήναι, 2 Δεκεμβρίου 1976

Π ρ ό ς
Τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν

Ἐχομεν τὴν τιμὴν νά ἀνακοινώσωμεν εἰς ὑμᾶς ὅτι ἡ Τάξις τῶν Ἠθικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν κατὰ τὴν σημερινὴν συνεδρίαν αὐτῆς, μετ' εἰσῆγησιν τοῦ κ. Ἰωάν. Καρυῆρη, ἀπεφάσισε παμψηφεὶ νά προτείνῃ εἰς τὴν Ὀλομέλειαν τὴν ἀπονομὴν βραβείου εἰς τὸ Περιοδικὸν ὑπὸ τὸν τίτλον "Ἀπόστολος Βαρνάβας" ἐπίσημον ὄργανον τῆς Αὐτοκεφάλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, τὸ ὁποῖον διανύει τὸ 58ον ἔτος τῆς ἐκδόσεώς του προσενηγκόν πολυτίμους ὑπηρεσίας, καθ' ὅλον τὸν μακρὸν βίον του, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κύπρου καὶ γενικώτερον εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν καὶ τὴν Θεολογίαν, ὡς καὶ εἰς τὸ Ἔθνος.

Συνημμένως πέμπομεν τὴν εἰσῆγησιν τοῦ κ. Καρυῆρη.

Μετά τιμῆς
Ὁ Πρόεδρος τῆς Τάξεως

ΜΙΧΑΗΛ ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

Handwritten notes:
Γ. Τάξις
Βραβείον
Ἰανουάριος 1976/76

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ: Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 21^{ου} ΑΙΩΝΑ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΚΟΥΝΑΔΗ,
ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Μακαριώτατε, Αρχιεπίσκοπε Νέας Ίουστινιανής και πάσης Κύπρου
κ.κ. Χρυσόστομε,

Περιχαρής έλαβα την έπιστολή Σας με την όποία με καλείτε «όπως
τιμήσω τον πνευματικόν σταθμόν της έκδοτικής παρουσίας των έκατόν έτών
του έπίσημου έκκλησιαστικού έντύπου «ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ» δια
μελέτης», ή όποία θα δημοσιευθεί στον έπετειακό τόμο της Έκκλησίας της
Κύπρου.

Άσμένως, ανταποκρίνομαι στην παράκλησή Σας, διότι ή Έκκλησία
δια μέσου των αιώνων, ως «**τιθηνούσα Μήτηρ**», ένυδάτωσε τις ψυχές του
ποιμνίου της με τις ούράνιες και διαχρονικές άξιες της ζωής, ένέπνευσε

την ἐλπίδα καὶ τὴν πίστη στὸ δοῦλον Γένος κατὰ τοὺς ζοφεροὺς αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας, καὶ ἀναδείχθηκε στὴ συνείδηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὡς ἡ «**Κιβωτός**» τῆς σωτηρίας Του. Ἐπομένως, ἀποτελεῖ γιὰ μένα ιδιαίτερη χαρὰ καὶ τιμὴ, ὡς Πρόεδρος τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, νὰ συμμετάσχω μὲ ἐργασία μου στὸν ἐπετειακὸ τόμο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου.

Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας, Μακαριώτατε, νὰ Σᾶς ἐκφράσω τὶς ἐνδόμυχες εὐχές μου γιὰ κάθε ἐπιτυχία στὴν ὑψηλὴ ἀποστολὴ Σας, ὡς Προκαθημένου τῆς Κύπριδος Ἐκκλησίας, καὶ δι' Ὑμῶν πρὸς τὸν Κυπριακὸ Λαὸ, ὅπως, σύντομα, ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς ὀρδές τοῦ Ἀττίλα καὶ γιορτάσει πανευτυχῆς τὴν Ἐλευθερία Του, γιὰ τὴν ὁποία τόσο πολὺ ἀγωνίστηκε, διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, καὶ ἡ ὁποία τόσο πολὺ τοῦ ἀξίζει.

Μακαριώτατε, ἡ μελέτη μὲ τὴν ὁποία συμμετέχω στὸν ἐπετειακὸ τόμο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου ἔχει τίτλο:

**«Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΝ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΟΣΜΟ:
Η ΕΘΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 21ΟΥ ΑΙΩΝΑ».**

Η βαθιά, πολύπλευρη καὶ πολυδιάστατη κρίση πού διέρχεται ἡ Πατρίδα μας, κρίση οἰκονομική, πολιτική, κοινωνική, εἶναι κρίση θεσμῶν καὶ ἀξιών, ὀφειλόμενη ὄχι μόνον στὴν ὀλέθρια κακοδιαχείριση τῆς χώρας μας, κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες, ἀλλὰ προεχόντως στὸ σοβαρὸ ἔλλειμμα Ἀνθρωπιστικῆς Παιδείας, πού ὀδήγησε στὸ σημερινό, ἀπίστευτα χαμηλὸ ἐπίπεδο ἠθικῆς παρακμῆς, μὲ ὅσα πρωτόγνωρα βιώνουμε καθημερινά: κακοποίηση τῆς γλώσσας μας, διαστρέβλωση τῆς ἱστορίας μας, κατάργηση τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, ἀνίερους ἐπιθέσεις σὲ πιστοὺς μέσα σὲ ναοὺς, βολές κατὰ τοῦ Ἑλληνορθόδοξου Πολιτισμοῦ μας.

Προδήλως, στόχος ὄλων αὐτῶν εἶναι νὰ πλήξουν τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας, «**γλώσσα, ἱστορία, θρησκεία**» καί, συνακόλουθα, ἡ ἀποδόμηση τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ἡ συρρίκνωση τῆς ἐθνικῆς μας κυριαρχίας. Τὴ σημερινή, μάλιστα, ἐξαιρετικὰ δυσχερῆ θέση, πού εὐρίσκεται ἡ χώρα μας, ἐπιχειροῦν νὰ ἐκμεταλλευτοῦν γειτονικὲς μας χῶρες, καὶ προεχόντως ἡ Τουρκία μὲ συνεχεῖς ἀπειλές, παραβιάσεις τοῦ ἐθνικοῦ μας χώρου, προκλητικὲς καὶ ἀνιστόρητες δηλώσεις γιὰ ἀλλαγὲς συνόρων, κατὰ παράβαση διεθνῶν συνθηκῶν καὶ κάθε ἔννοιας διεθνοῦς δικαίου. Ἀλλά, ἄς

δοῦμε, πῶς φθάσαμε στὴ σημερινή δραματικὴ κατάσταση, ξεκινώντας ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς Παιδείας.

Ἡ διαφθορά, ἡ ἐγκληματικότητα, ἡ μάλιστα τῶν ναρκωτικῶν, ἡ ἀνεργία, ἡ κατάθλιψη, ἡ ἀπόγνωση, ὁ αὐτοχειριασμός, ποὺ πλήττουν ιδιαίτερα τὴ Νεολαία μας, μποροῦν νὰ ἀντιμετωπιστοῦν μὲ τὴν Ἀνθρωπιστικὴ Παιδεία. Μὲ μία Νεολαία χωρὶς ὄραμα, χωρὶς ἐλπίδα, βυθισμένη στὴν ἀπογοήτευση, καὶ μεταναστεύουσα, κατὰ κύματα, στὸ ἐξωτερικό, τὸ μέλλον τοῦ τόπου μας διαγράφεται ζοφερό.

Κυρίαρχη, ὅμως, ἔκφραση τῆς Ἀνθρωπιστικῆς Παιδείας εἶναι ἡ θύραθεν (Κλασικὴ) Παιδεία, βασικὸ στοιχεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ μας Πολιτισμοῦ, τὸν ὁποῖο ἡ μὲν ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη συνεχίζει νὰ φέρνει στὸ φῶς, ἡ δὲ Ἑλληνικὴ Γλῶσσα – γραπτὴ καὶ προφορικὴ– διαφύλαξε, προήγαγε καὶ κατέστησε γνωστὸν σὲ ὁλόκληρο τὸν κόσμο.

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα μὲ βασικὰ χαρακτηριστικά, ὅπως ἡ ἀπαράμιλλη διαχρονικότητα, ὁ πλοῦτος τοῦ λεξιλογίου, ἡ ὀνοματοδοσία ἐπιστημονικῶν ὄρων, ἡ συμφωνία λέξεων καὶ ἡ ἔτυμολογία τους, ἡ ἀπεριόριστη δυνατότητα παραγωγῆς νέων λέξεων, ἡ τελειότητα τῆς γραμματικῆς τῆς δομῆς καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐκφάνσεων τῆς, **καλλιεργούμενη ἐδῶ καὶ 3500 χρόνια ἀπὸ τὸν ἴδιο λαό, στὸν ἴδιο τόπο συνεχῶς καὶ ἀδιασπᾶστος εἶναι μί α ἔ ν ι α ἰ α κ α ἰ ἄ δ ι α ῖ ρ ε τ η**. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τὶς 6.300 λέξεις τοῦ Ὀμηρικοῦ λεξιλογίου ἐπιβιώνουν μέχρι σήμερα 1.800, ἐνῶ ἀπὸ τὶς 4.900 λέξεις τῶν Εὐαγγελίων, ἐπιβιώνουν περισσότερες ἀπὸ τὶς μισές.

Ὁ John Chadwick (συνεργάτης τοῦ Ventris στὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Γραμμικῆς Β'), εἶχε δηλώσει: «Ἡ γλῶσσα ποὺ μιλοῦσε κάποιος βοσκὸς σὲ μία ἀπόκεντρη περιοχὴ τῆς Πελοποννήσου, 1200 χρόνια πρὶν γεννηθεῖ ὁ Χριστὸς, παρ' ὅλες τὶς διαφορὲς τῆς, εἶναι ἡ ἴδια γλῶσσα μὲ τὴν Ἑλληνικὴ ποὺ μιλιέται σήμερα».

Ὅλες οἱ δυτικοευρωπαϊκὲς γλῶσσες –καὶ ὄχι μόνο– κατὰ τὸν κορυφαῖο, διεθνῶς, γλωσσολόγο καὶ ἑλληνιστὴ ἰσπανὸ καθηγητὴ κ. **R.F. Adrados**, θεωροῦνται κ ρ υ φ ο - ἔ λ λ η ν ι κ ῆ ς. Π.χ. Οἱ λέξεις μὲ *ἑλληνικὲς ρίζες* στὴ γαλλικὴ γλῶσσα (κατὰ τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας) ἀνέρχονται στὸ 65%, ἐνῶ στὴν πορτογαλικὴ γλῶσσα ἀγγίζουν τὸ 80%, ὅπως μοῦ ἐγνώρισε ἡ καθηγήτρια **Alcina Dos Martires Lopes**, συντάκτρια Ἀρχαιοελληνο-Πορτογαλικοῦ λεξικοῦ. *Ἡ Ἀγγλικὴ γλῶσσα*, σύμφωνα μὲ τὸ ὀγκῶδες Λεξικὸ τοῦ κ. Ἀρ.

Κωνσταντινίδη, έχει περισσότερες από 150.000 λέξεις με ρίζες Έλληνικές. Η σημερινή Γερμανική γλώσσα διαμορφώθηκε από τον Μαρτίνο Λούθηρο το 1534 με πρότυπό της τους κανόνες γραμματικής και συντακτικού της ελληνικής γλώσσας.

Παρά ταύτα, η γλώσσα μας, από της Μεταπολιτεύσεως και έντεϋθεν, δέχθηκε καίρια πλήγματα με τις περιβόητες *Έκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις*: το 1976 με **την κατάργηση** της διδασκαλίας των Αρχαίων Έλληνικών στη Δευτεροβάθμια Έκπαίδευση απ' το πρωτότυπο και την καθιέρωση της **Δημοτικής** στην Έκπαίδευση και στη Δημόσια Διοίκηση· το δέ 1982 με **την κατάργηση του πολυτονικού συστήματος γραφής**.

Ο κορυφαίος δημοτικιστής **Ίωάννης Κακριδής**, πρωτεργάτης της Έκπαιδευτικής Μεταρρυθμίσεως του 1976, διαπιστώνοντας, μετά από μερικά χρόνια, τη **λεξιπενία** και την αδυναμία έκφρασεως των νέων, που χρησιμοποιούν στο καθημερινό λεξιλόγιό τους λιγότερες από 800 λέξεις, μετανόησε για το κακό που έγινε με τη Μεταρρύθμιση αυτή, δηλώνοντας το 1986 το εξής: «Η γλώσσα μας άργοπεθαίνει, της λείπει το όξυγόνο (έννοεί τα αρχαία ελληνικά). **Και μόνο όσοι γνωρίζουν αρχαία ελληνικά, συμπλήρωσε ό Έλύτης, μπορούν να χρησιμοποιούν σωστά τη Νεοελληνική**».

Έντονες, επίσης, υπήρξαν οι αντιδράσεις των **Ίω. Θεοδωρακόπουλου, Κ. Τσάτσου, Γ. Σεφέρη, Όδ. Έλύτη, Ν. Βρεττάκου, Jacqueline de Romilly, Ε. Ίονέσκο**, του μακαριστού Αρχιεπισκόπου Βορείου και Νοτίου Αμερικής **Ίακώβου** και του φιλόσοφου **Κορνήλιου Καστοριάδη**, ο οποίος στις 19/2/1989 δήλωσε στην ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ: «**Η κατάργηση των τόνων και των πνευμάτων είναι κατάργηση της όρθογραφίας, που τελικά είναι ή καταστροφή της συνέχειας της γλώσσας μας**." **Ήδη τα παιδιά δέν μπορούν να καταλάβουν Καβάφη, Σεφέρη, Έλύτη**». Ο Παπαδιαμάντης διδάσκεται πλέον από μετάφραση! Όλα δέ αυτά συμβαίνουν, διότι παροράται το αυτόνοτο: Για να μιλάς και να γράφεις σωστά τη Δημοτική πρέπει να έχεις διδαχθεί και να γνωρίζεις Αρχαία Έλληνικά!

Είναι συνήθεις, πλέον, οι βαρβαρισμοί, οι σολοικισμοί, ή παραμορφωτική έκφορα του λόγου, ακόμη και από παρουσιαστές ειδήσεων. Η γλώσσα μας δέν είναι μόνο μέσον επικοινωνίας, όπως γλωσσομάχοι επιχειρούν να την καταστήσουν. Είναι **έργαλειο σκέψης, διανόησης, πρόσβασης στη γνώση, φορέας πολιτισμού και ιστορικής μνήμης, μέσον έκφρασης του ψυχισμού και του πνευματικού επιπέδου ενός λαού, καθώς και το βασικό δομικό**

ύλικό ὄλων τῶν κατασκευῶν στὸν χῶρο τοῦ πνεύματος. Χωρὶς γλώσσα δὲν ὑπάρχει σκέψη. Σκεπτόμεθα μὲ τὶς λέξεις. Πτωχότερο τὸ λεξιλόγιο, πτωχότερη ἡ σκέψη!

Καί, ἐνῶ, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι κακοποιήσαμε τὴ γλώσσα μας, ἐκδηλώνεται παγκοσμίως **αὐξανόμενο ἐνδιαφέρον** γιὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς Ἑλληνικῆς (Ἀρχαίας καὶ Νέας) ἀπὸ τὴ μακρινὴ **Χιλή καὶ τὴν Ἀλάσκα, μέχρι τὸ Βλαδιβοστόκ καὶ τὴν Αὐστραλία**. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω ὅτι ἐδῶ καὶ τρία χρόνια στὶς δύο τελευταῖες τάξεις τῶν δημοτικῶν σχολείων **τῆς Μεγάλης Βρετανίας** διδάσκονται ἀρχαῖα ἑλληνικά, διότι βοηθοῦν τὰ παιδιὰ στὴν ἀνάπτυξη κριτικῆς σκέψεως καὶ στὴν καλύτερη ἐκμάθηση τῆς μητρικῆς τους γλώσσας! **Στὴν Αὐστραλία, Η.Π.Α. καὶ τὴ Ρωσία** καθιερώθηκε ἡ ὑποχρεωτικὴ διδασκαλία τῆς ἑλληνικῆς ὡς δευτέρας (κατ' ἐπιλογὴν) γλώσσας.

Σοβαρότατο εἶναι τὸ **πρόβλημα καὶ μὲ τὰ διδακτικὰ βιβλία τῆς ἱστορίας καὶ στὶς δύο βαθμίδες ἐκπαίδευσης**. Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, κατόπιν αἰτήματος τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, εἶχε ὑποβάλει ἀναλυτικὲς προτάσεις γιὰ τὸ περιβόητο βιβλίον τῆς ἱστορίας τῆς ΣΤ' τοῦ Δημοτικοῦ (μὲ τὰ περι συνωστισμοῦ στὴ Σμύρνη τὸ 1922).

Καίρια ἐπίσης πλήγματα δέχονται τὸ **Ἑλληγορθόδοξο θρησκευμά μας**, τὰ ἦθη, τὰ ἔθιμα καὶ γενικότερα οἱ ἐθνικὲς μας παραδόσεις, μὲ τὴν ἐπιχειρούμενη κατάργηση τῶν μαθητικῶν καὶ ἐθνικῶν παρελάσεων, τῆς πρωινῆς προσευχῆς στὰ σχολεῖα, τὴ συρρίκνωση τοῦ μαθήματος τῶν θρησκευτικῶν, τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὰ σχολεῖα καὶ τὰ δημόσια καταστήματα τῶν ἱερῶν εἰκόνων τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας.

Οἱ ἥρωες τῆς Ἐθνεγερσίας θυσιάστηκαν καὶ ἔχυσαν ποταμοὺς αἵματος, γιὰ νὰ εἶμαστε ἐμεῖς σήμερα ἐλεύθεροι, ἀγωνιζόμενοι **ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος**. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης σὲ λόγο πού ἐκφώνησε στὶς 7 Ὀκτωβρίου 1838 στὴν Πνύκα σὲ μαθητὲς Γυμνασίου, ἐνώπιον τοῦ Γυμνασιάρχου Γεωργίου Γενναδίου, εἶπε μεταξὺ ἄλλων: **«Πρέπει νὰ φυλάξετε τὴν πίστιν σας καὶ νὰ τὴν στερεώσετε, διότι, ὅταν ἐπιάσαμε τὰ ἄρματα εἶπαμε πρῶτα ὑπὲρ Πίστεως καὶ ἔπειτα ὑπὲρ Πατρίδος. Ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἔχουν καὶ φυλάττουν μίαν θρησκείαν»**.

Συνωδὰ, πρὸς τὶς πιὸ πάνω σκέψεις, κατὰ τὴν ἴδρυση τῆς ΕΕ (τότε ΕΟΚ) οἱ ἐμπνευσμένοι πολιτικοὶ **Σούμαν, Ἀντενάουερ, Ντὲ Γκάσπερι**, καὶ μεταγενέστερα εὐρωπαϊοὶ ἡγέτες εἶχαν δηλώσει κατηγορηματικὰ ὅτι τὰ κράτη

μέλη θὰ διατηρήσουν τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα καὶ τὴν ἐθνικὴ τους ταυτότητα, μετὰ τὴν ἔνταξή τους στὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκογένεια. **Αὐτονόητο εἶναι ὅτι ὀδηγίες καὶ ἀποφάσεις τῆς ΕΕ, πὺ θίγουν τὴν ἐθνικὴ μας ταυτότητα, θὰ πρέπει νὰ ἀπορριφθοῦν, ὅποιονδῆποτε κι ἂν εἶναι τὸ κόστος.**

Στὴν Πρωτοβάθμια Ἐκπαίδευση ὑπάρχει σοβαρὸ πρόβλημα: ἡ οἰκογένεια, ὁ δάσκαλος, ὁ ἱερέας, πὺ ὑπῆρξαν οἱ βασικοὶ πυλῶνες τῆς πνευματικῆς, τῆς ψυχικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς τῆς νεολαίας μας, ἀντικαταστάθηκαν ἀπὸ τὴν τηλεόραση, ἡ ὁποία λόγω τῆς πολῦρης καθημερινῆς παρακολούθησής της ἀπὸ παιδιὰ, ἀκόμη καὶ πολὺ μικρῆς ἡλικίας, ἀσκεῖ ὀλέθρια ἐπίδραση, ὄχι μόνο στὴ γλῶσσα καὶ στὴν ἔκφραση ἀλλὰ καὶ στὴ διαμόρφωση χαρακτήρα καὶ στὴ διάπλαση ἡθους. Ἡ νεολαία μας δὲν ἔχει πρότυπα, δὲν ἔχει ὀράματα, δὲν ἐμπιστεύεται τὴν Πολιτεία καὶ τὴν Κοινωνία. Ἀμφισβητεῖ τοὺς θεσμοὺς, φθάνοντας σὲ μαζικὲς ἀκρότητες, βανδαλισμοὺς, καταστροφὲς ξένων περιουσιῶν καὶ σὲ καταλήψεις. Εἶναι, ἄραγε, ὑπεύθυνη ἡ νεολαία μας γιὰ τὰ πρωτόγνωρα αὐτὰ φαινόμενα; Οὐδεὶς διερωτήθηκε ποιὸς φταίει. **Οὐδεὶς κατήγγειλε ὅτι ὄλα αὐτὰ ὀφείλονται στὸ σοβαρὸ ἔλλειμμα Ἀνθρωπιστικῆς Παιδείας.**

Μὲ τὴν **Ἀνθρωπιστικὴ Παιδεία**, καὶ ἰδιαίτερα τὴ Σχολικὴ, ἐνισχύεται ἡ **ἠθικὴ συνοχὴ τοῦ λαοῦ μας καὶ συνακόλουθα ὁ πατριωτισμὸς**. τὰ δὲ βιβλία, προπάντων τῆς ἱστορίας, ἔχουν ἐξέχουσα σπουδαιότητα γιὰ τὴ συντήρησή του, **ὡς πηγῆς ὑψηλοῦ φρονήματος καὶ ὁμοψυχίας**, ἀφοῦ ἄλλωστε καὶ μὲ τὸ ἄρθρο 16§2 τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, βασικὴ ἀποστολὴ τῆς Παιδείας εἶναι ἡ ἀνάπτυξη **ἐθνικῆς καὶ θρησκευτικῆς συνειδήσεως**.

Ἡ Οἰκονομικὴ καὶ ἡ Τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη, κυρίαρχη ἐπιδίωξη ὄλων τῶν μεταπολιτευτικῶν κυβερνήσεων, ἔγινε αὐτοσκοπὸς καὶ ὄχι ἓνα μέσο γιὰ τὴν πνευματικὴ, ἠθικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἀνέλιξη τοῦ πολίτη. Μία κοινωνία, ὅμως, ὑλικῶς εὐημεροῦσα, ἀλλὰ μὲ πολίτες πὺ στεροῦνται ἰδανικῶν καὶ ἀρχῶν, **μοιραίως γίνεται εὐάλωτη στὶς μάστιγες τοῦ σημερινοῦ κόσμου**. Ἀποτελεῖ χρέος τῆς χώρας μας ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ τῆς ἀνθρωπότητος νὰ ἡγηθεῖ μιᾶς **οἰκουμενικῆς προσπάθειας ἐπανόδου στὰ ἀνθρωπιστικὰ γράμματα πὺ εἶναι ἡ πεμπτοσύα τῆς Ἐκπαίδευσης, τῆς Παιδείας, τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου**.

Στὸ πλαίσιο αὐτὸ, εἶναι ἐπιβεβλημένη ἡ **χάραξη μιᾶς ἐθνικῆς πολιτικῆς γιὰ τὴν Παιδεία** ἀπὸ ἓνα –εἰ δυνατόν– συνταγματικὰ κατοχυρωμένο **Συμβούλιο προσωπικοτήτων**, ἐγνωσμένου κύρους, διοριζόμενο ἀπὸ τὴ Βουλὴ μὲ ἰσχυρὴ

πλειοψηφία για μιὰ πενταετία, πού θὰ ἔχει τὴν εὐθύνη καταρτίσεως ὄλων τῶν προγραμμάτων καὶ τῶν τριῶν βαθμίδων τῆς Ἐκπαιδεύσεως.

Σήμερα, εἶναι ἀναγκαία, ὅσο ποτὲ ἄλλοτε στὴ νεότερη Ἱστορία μας, *ἡ θωράκιση καὶ ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐθνικῆς μας ὀντότητας, ἡ συνταγματικὴ προστασία τῆς γλώσσας μας, τῶν ἐθνικῶν παραδόσεών μας καὶ ἡ ἐνίσχυση τῶν δεσμῶν Πολιτείας καὶ Ἐκκλησίας, μὲ βάση τὶς Ἑλληνορθόδοξες καταβολές μας καὶ τοὺς ἐνδοξοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ*. Ὁ μέγιστος πολιτικὸς τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, *Ἰωάννης Καποδίστριας* ἔθετε ὡς ἐγγύηση γιὰ τὴν πρὸς τὰ πρόσω πορεία τοῦ Ἔθνους, *τὴν Ἑλληνορθόδοξη παράδοση*, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ, πού εἶχε διατυπώσει τὸ 1827 γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος: *«Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος σύγκειται ἐκ τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες, ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔπαψαν ὁμολογοῦντες τὴν ὀρθόδοξον πίστιν, καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν πατέρων αὐτῶν λαλοῦντες, καὶ διέμειναν ὑπὸ τὴν πνευματικὴν ἢ κοσμικὴν (δηλαδὴ τὴν ἐθναρχικὴν) δικαιοδοσίαν τῆς Ἐκκλησίας των, ὅπου ποτὲ τῆς Τουρκίας καὶ ἂν κατοικῶσιν»*. Ἄς μὴ λησμονοῦμε, ἐπίσης, τὴν παρακαταθήκη τοῦ ὀλιγογράμματος, ἀλλὰ θυμόσοφου Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, πού συμπυκνώνεται στὴ φράση: *«Ὅταν μοῦ πειράξουν τὴν Πατρίδα καὶ τὴ Θρησκεία μου, θὰ μιλήσω, θὰ ἐνεργήσω καὶ ὅ,τι θέλουν ἄς μοῦ κάνουν»*.

Εἶναι ὑπέρτατο καθῆκόν μας νὰ προστατεύσουμε μὲ ὅλες μας τὶς δυνάμεις τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας: **γλώσσα, ἱστορία, θρησκεία**. Ἄν ἀγωνιστοῦμε, ἔλεγε ὁ Μπέρτολτ Μπρέχτ, μπορεῖ καὶ νὰ χάσουμε. Ἄν δὲν ἀγωνιστοῦμε, εἴμαστε ἤδη χαμένοι!

Ἡ οἰκονομικὴ ἐξαθλίωση πού βιώνουμε σήμερα, ἡ γεωπολιτικὴ μας θέση, ἡ Νέα Τάξη πραγμάτων, καὶ ἰδιαίτερα ἡ σημερινὴ δυσμενὴς διεθνὴς συγκυρία μὲ τὶς ἀσύμμετρες ἐξωτερικὲς ἀπειλὲς πού δεχόμεθα καθημερινά, λόγω τοῦ ὀξύτατου μεταναστευτικοῦ προβλήματος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ δραματικὴ μείωση τῶν γεννήσεων καὶ τὴν ἄφρονα γεωπολιτικὴ πού ἐφαρμόζει ἡ γειτονικὴ μας χώρα, **καθιστοῦν ἐθνικὴ ἐπιταγὴ τὴ συστράτευση τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς Συνελλήνων** καὶ ὄλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, οἰκονομικῶν, πολιτικῶν, πνευματικῶν, κοινωνικῶν μὲ στόχο τὴν ἐνίσχυση τῆς χώρας μας στοὺς καίριους τομεῖς **τῆς Παιδείας, τῆς Ἄμυνας καὶ τῆς Οἰκονομίας**.

Αὐτὸ τὸ, **ὕπαρξιακῆς σημασίας**, μῆνυμα γιὰ τὴ χώρα μας καὶ τὸν Ἑλληνισμό, πρέπει νὰ ἐκπέμψει ἡ μελέτη αὐτὴ στὴν ψυχοσύνθεση ὄλων μας.

ΦΩΣ

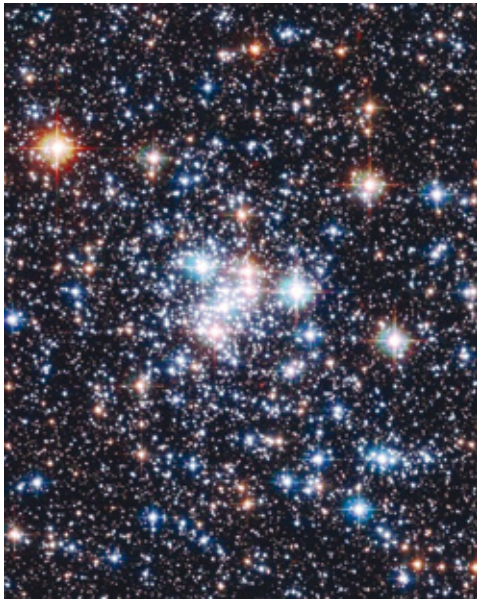
ΛΟΥΚΑ Γ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ,
ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ, ΕΔΡΑ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ (ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ
ΦΥΣΙΚΗ), ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Η α σκιαγραφήσω πρώτα τη γνώση και την ποικιλία των φαινομένων που σχετίζονται με το φως της φύσης και τη σημασία του φωτός στη σύγχρονη τεχνολογία, και ακολούθως την αντίληψη του ανθρώπου για το φως γενικότερα και για το φως της πίστης ειδικότερα. Η γνώση την οποία έχουμε για το φως ως επιστήμονες και ως πιστοί είναι ένα ξεχωριστό δώρο σε μας. Με το φως της φύσης απεικονίζεται άμεσα ή έμμεσα ο φυσικός κόσμος στα μάτια και στη διάνοησή μας. Με το φως της πίστης επιτυγχάνεται η επικοινωνία μας με το Θεό.

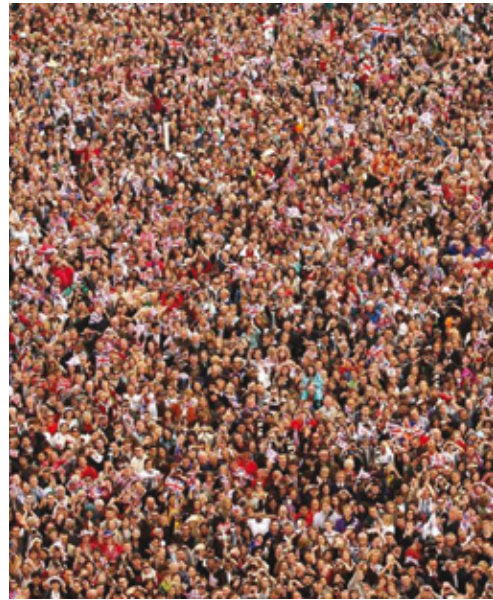
Στην απόλυτη αρχή του σύμπαντος, 13.8 δισεκατομμύρια έτη στο παρελθόν, όλα ήταν ασύλληπτα πυκνή άυλη ενέργεια: ΦΩΣ· ορατό και κυρίως αόρατο ΦΩΣ. Στην πρωταρχική αυτή ενέργεια, στο αρχέγονο φως, υπήρχε

ό,τι είναι αναγκαίο για την εξέλιξη του σύμπαντος και της ζωής. Από αυτό, το αρχέγονο φως, μέσω των αέναων μετασχηματισμών του, προήλθαν όλες οι μορφές της ενέργειας και της ύλης που έκτοτε υπήρξαν και που σήμερα υπάρχουν^{1,2}. Το φως διαμόρφωσε την εξέλιξη του σύμπαντος και διαμορφώθηκε από αυτή. Η αέναη αλλαγή οδήγησε σε έναν κόσμο δισεκατομμύρια δισεκατομμυρίων αστέρων, σε "άπειρα" φώτα (Εικόνα 1).

Σε αυτό το απέραντο σύμπαν, από όσα ως σήμερα επιστημονικά γνωρίζουμε, το φως οδήγησε στον άνθρωπο σε ένα μόνο πλανήτη, τη Γη (Εικόνα 2). Σε αυτόν τον πλανήτη, ο άνθρωπος και η όλη ζωή υποβάστανται από το φως, μάλιστα από το φως ενός κυρίως αστερος, του Ήλιου.

Εικόνα 1: Η επιστήμη δείχνει ότι υπάρχουν γύρω μας «άπειρα» φώτα (Star cluster NGC 290)³.

Εικόνα 2: Περισσότεροι από επτά δισεκατομμύρια άνθρωποι ζουν στη Γη σήμερα.

¹ Λουκάς Γ. Χριστοφόρου, ΦΩΣ, Περιοδικό «Ακτίνες», Ιούλιος 2003. Διάλεξη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών που οργανώθηκε από το Σώμα Ομοτίμων Καθηγητών στις 5 Οκτωβρίου 2015.

² Loucas G. Christophorou, *Emerging Dynamics: Science, Energy, Society and Values*, Springer, New York (2018). Loucas G. Christophorou, *Place of Science in a World of Values and Facts*, Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York, 2001.

³ Star cluster NGC 290 <http://hubblesite.org>

Τι είναι το φως; Είναι δύσκολο να απαντήσει κανείς στην ερώτηση αυτή γιατί δεν είναι εύκολο να ορίσει κανείς το φως.

Η φυσική επιστήμη περιγράφει το φως με την απαρίθμηση των ιδιοτήτων του και τη θεμελίωσή τους σε επιστημονικές αρχές, έννοιες και θεωρίες. Στη φυσική επιστήμη, μαθαίνουμε για το φως με διάφορους τρόπους. Δύο τέτοιοι θεμελιώδεις τρόποι είναι: (1) *Οι μηχανισμοί της φύσης που παράγουν το φως, δηλαδή οι πηγές του φωτός και (2) οι μηχανισμοί της φύσης που περιγράφουν τις αντιδράσεις του φωτός με τη μικροσκοπική και τη μακροσκοπική ύλη και με τους οργανισμούς.*

Ωστόσο, πριν δούμε τον πλούτο αυτών των φαινομένων, ας εστιάσουμε την προσοχή μας σε δύο γενικώς αποδεκτές φυσικές θεωρήσεις για το φως, *την κυματική και τη σωματιδιακή (φωτονική) θεώρηση.* Η πρώτη θεώρηση περιγράφει το φως ως ένα είδος κυματικής κίνησης και η δεύτερη ως σωματίδια που κινούνται με πολύ υψηλή ταχύτητα. Η πληρέστερη κατανόηση του φωτός επιβάλλει την αποδοχή και των δύο θεωρήσεων, γιατί οι δύο αυτές θεωρήσεις περιγράφουν συμπληρωματικές ιδιότητες μίας και της αυτής οντότητας που ονομάζουμε φως.

Η κυματική φύση του φωτός αναγνωρίστηκε και θεμελιώθηκε πριν από 200 περίπου χρόνια. Η πειραματική επιστήμη ανακάλυψε ότι:

- Το φως ανακλάται, διαθλάται και περιθλάται.
- Τα κύματα του φωτός παρουσιάζουν το φαινόμενο της συμβολής (ενισχύουν ή εξασθενίζουν ή ακόμη εκμηδενίζουν το ένα το άλλο όταν περνούν μέσα από τον ίδιο χώρο την ίδια στιγμή).
- Το λευκό φως μπορεί να αναλυθεί σε διάφορα χρώματα που αντιστοιχούν σε κύματα με διαφορετικό μήκος κύματος, κύματα με διαφορετική συχνότητα.
- Το μονοχρωματικό φως είναι σύμφωνο (coherent), δηλαδή υπάρχει μία προβλεπόμενη συσχέτιση μεταξύ του εύρους και της φάσης ενός σημείου του κύματος και οιαυδήποτε άλλου σημείου του κύματος.

Αυτά και άλλα πειραματικά δεδομένα εξηγούνται με την κυματική θεώρηση του φωτός. *Τι είδους κύμα όμως είναι το φως;*

Πρώτος ο James Maxwell απέδειξε θεωρητικά ότι το φως είναι

ηλεκτρο-μαγνητικό κύμα (ένας συνδυασμός μαγνητικού και ηλεκτρικού πεδίου), το οποίο μεταδίδεται με μία καθορισμένη ταχύτητα (c), που αργότερα μετρήθηκε και βρέθηκε ίση με περίπου 300,000 χιλιόμετρα το δευτερόλεπτο στο κενό, και πρώτος ο Heinrich Hertz επιβεβαίωσε πειραματικά την ηλεκτρο-μαγνητική φύση του φωτός.

Το 1905, η ηλεκτρομαγνητική (κυματική) θεώρηση του Maxwell συμπληρώθηκε με τη σωματιδιακή (φωτονική) θεώρηση του φωτός, την *κβαντική θεωρία του φωτός* του Einstein, στηριγμένη στη θεωρία του Planck για την κβάντωση της ενέργειας (1900) και την αξιωματική αποδοχή από τον Einstein ότι η ταχύτητα του φωτός στο κενό είναι σταθερή και η μέγιστη δυνατή ταχύτητα που μπορεί να έχει ένα σώμα ή σήμα στη φύση. Πέρασαν από τότε 110 περίπου χρόνια και η υπόθεση αυτή – ότι η ταχύτητα του φωτός στο κενό είναι η απροσπέλαστη σταθερά της φύσης – παραμένει αληθής παρά τις πολλές προσπάθειες, ακόμη και τα πειράματα στο CERN⁴, να αποδείξουν το εναντίον.

Η ηλεκτρομαγνητική θεωρία του φωτός ερμηνεύει τη συμπεριφορά του φωτός υψηλής έντασης και τις αντιδράσεις του φωτός με τη μακροσκοπική ύλη, και περιγράφει ικανοποιητικά τις παρατηρήσεις, τα φυσικά φαινόμενα και τα πειραματικά δεδομένα υπό αυτές τις συνθήκες. Ωστόσο, η κυματική θεώρηση του φωτός δεν είναι ικανή να ερμηνεύσει όλα τα φυσικά φαινόμενα που αφορούν στο φως, μάλιστα τις αντιδράσεις φωτός πολύ μικρής έντασης με μεμονωμένα άτομα και μόρια. Σύμφωνα με την κβαντική θεωρία του φωτός, το φως εκπέμπεται από την πηγή του υπό μορφή σωματιδίων με μικροσκοπικές διακεκριμένες ποσότητες ενέργειας, τα φωτόνια, τα οποία ευθύς ως παραχθούν μετακινούνται στον κενό χώρο με την ίδια μέγιστη δυνατή ταχύτητα, ανεξάρτητα από την ενέργειά τους. Ακίνητα φωτόνια δεν υπάρχουν· το φως πάντοτε κινείται. Τα φωτόνια, είναι χωρίς «μάζα ηρεμίας», αλλά αποκτούν μάζα λόγω της μεγάλης τους ταχύτητας και αντιδρούν με την ύλη ως υλικά σωματίδια.

Το φως, λοιπόν, δεν είναι μόνο ένα ηλεκτρομαγνητικό κύμα το οποίο κινείται με μία καθορισμένη μέγιστη δυνατή ταχύτητα (c) και, ανάλογα με την ενέργειά του, με μία καθορισμένη συχνότητα (ν) και ένα καθορισμένο μήκος

⁴ Βλέπε, λ.χ., A. Cho, Science 333, 30 September 2011, p. 1809 και Science 334, 2 December 2011, p.1200; Nature, 22 February 2012.

κύματος (λ). Το φως είναι επίσης ένα σωματίδιο το οποίο, αν και κινείται με την ίδια μέγιστη δυνατή ταχύτητα (c), έχει μία καθορισμένη ενέργεια ($E = h\nu$, όπου h είναι η σταθερά του Planck), μία καθορισμένη ορμή ($p = E/c = h\nu/c$) και ένα καθορισμένο υλικό κύμα ($\lambda = h/mv$).

Το φως ως ηλεκτρομαγνητικό κύμα ανακλάται, διαθλάται και περιθλάται· το φως ως σωματίδιο ανταλλάσσεται, σκεδάζεται, και εξαφανίζεται (απορροφάται) στις αντιδράσεις του με τα συστατικά της ύλης και εμφανίζεται υπό άλλη μορφή ενέργειας, όπως λ.χ. ως θερμική, χημική, ηλεκτρική ενέργεια. Το πείραμα επαληθεύει πλήρως αυτήν τη συμπληρωματικότητα σε ό,τι αφορά στις αντιδράσεις του φωτός στη φύση.

Τα διάφορα είδη φωτός λοιπόν αντιστοιχούν σε διαφορετικά μήκη κύματος της ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας και συνεπώς σε φωτόνια με διαφορετικές ενέργειες. Τα μήκη κύματος των ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων (και οι αντίστοιχες συχνότητες και ενέργειες) καλύπτουν μία τεράστια κλίμακα. Τα μήκη κύματος εκτείνονται από 10 εκατομμύρια μέτρα στα ηλεκτρομαγνητικά κύματα που δημιουργούνται κατά τη μεταφορά εναλλασσόμενου ηλεκτρικού ρεύματος στις ηλεκτρικές γραμμές μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας, και φτάνουν μέχρι μερικά χιλιοστά του τρισεκατομμυριοστού του μέτρου (10^{-15} μέτρα) στα κύματα των κοσμικών φωτονίων. Οι συχνότητες (ο αριθμός των ταλαντώσεων του κύματος σε ένα δευτερόλεπτο) εκτείνονται αντιστοίχως από 50 Hz (50 ταλαντώσεις το δευτερόλεπτο, 50 κύκλους) μέχρι 10^{23} Hz (μέχρι περίπου 1 τρισεκατομμύριο τρισεκατομμυρίων ταλαντώσεις το δευτερόλεπτο). Τα μήκη κύματος (και οι αντίστοιχες συχνότητες και ενέργειες) των ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων / φωτονίων μεταβάλλονται κατά ένα παράγοντα μεγαλύτερο από 10^{22} . Εάν μάλιστα λάβουμε υπόψη και τις υπερ-υψηλές ενέργειες των κοσμικών ακτίνων γ που μετρήθηκαν τελευταία,⁵ τότε τα μήκη κύματος (και οι αντίστοιχες συχνότητες και ενέργειες) των ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων / φωτονίων μεταβάλλονται κατά ένα παράγοντα μεγαλύτερο από 10^{33} (μεγαλύτερο από 1 ακολουθούμενο από 33 μηδενικά).

Σε αυτό το τεράστιο φάσμα του φωτός, το τμήμα του φάσματος στο οποίο αντιστοιχεί το ορατό φως είναι μηδαμινό. **Σχεδόν όλο το φως** είναι αόρατο.

⁵ Physics Today, May 2010, p.15.

Τα διάφορα τμήματα του φάσματος της ηλεκτρομαγνητικής ακτινοβολίας αναφέρονται σε ακτινοβόλο ενέργεια, η οποία είναι συνήθως συνδεδεμένη με τον τρόπο με τον οποίο το φως έχει παραχθεί στη συγκεκριμένη περιοχή. Έτσι, συνηθίζεται να ονομάζεται το φως ανάλογα με τον χαρακτηριστικό τρόπο παραγωγής του (λ.χ., μικροκύματα, θερμική ακτινοβολία, ακτίνες γ), ή ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο διεγέρθηκε το σύστημα (άτομο, μόριο, πυρήνας, κ.λπ.) το οποίο εκπέμπει το φως.

Ανάλογα με το μήκος κύματός του, το φως έχει διάφορα ονόματα: *ορατό φως*, *υπεριώδες φως*, *χαρακτηριστική ακτινοβολία X*, *ακτινοβολία ακτίνων X με συνεχές φάσμα*, *ακτίνες γ* , κ.λπ.

- Φως που προέρχεται από τον διαστρικό χώρο με πολύ υψηλές ενέργειες, μέχρι 1 δισεκατομμύριο ηλεκτρονιοβόλτ (GeV) (μήκη κύματος $< 10^{-15}$ μέτρα), ονομάζεται *κοσμική ακτινοβολία*.
- Φως που παράγεται από την εκμηδένιση, εξαϋλωση (annihilation) ενός ηλεκτρονίου (e^-) και ενός ποζιτρονίου (e^+ , ηλεκτρόνιο με θετικό φορτίο) ($e^- + e^+ \rightarrow$ φως) – και γενικότερα από την εξαϋλωση ύλης και αντιύλης – είναι γνωστό ως *ακτινοβολία εξαϋλωσης* (annihilation radiation).
- Φως που παράγεται κατά την ακτινοβόλο σύλληψη ηλεκτρονίων από άτομα είναι γνωστό ως *συνεχές φάσμα ακτινοβόλου σύλληψης* και φως που παράγεται κατά την επανασύνδεση θετικών (A^+) και αρνητικών (B^-) ιόντων ($A^+ + B^- \rightarrow AB + h\nu$) ή κατά την επανασύνδεση ηλεκτρονίων και θετικών ιόντων ($e^- + A^+ \rightarrow A + h\nu$) είναι γνωστό ως *φως επανασύνδεσης* (*φωταύγεια*) (recombination luminescence).
- Το φως που παράγεται από διάφορα υλικά όταν διεγερθούν από φως χαμηλής ενέργειας (μικρότερης από την ενέργεια ιονισμού του υλικού) είναι γνωστό ως *φωταύγεια* (luminescence), *φθορισμός* (fluorescence), *φωσφορισμός* (phosphorescence) ανάλογα με τη φύση του συστήματος και την ηλεκτρονική στάθμη που εκπέμπει το φως.
- Το φως που εκπέμπεται από υλικά που έχουν διεγερθεί μέσω χημικών αντιδράσεων, μέσω βιολογικών αντιδράσεων, με τριβή, με θερμότητα, ή με εφαρμογή ηλεκτρικού πεδίου είναι γνωστό, αντιστοίχως, ως *χημικοφωταύγεια* (chemiluminescence), *βιοφωταύγεια* (bioluminescence), *τριβοφωταύγεια* (triboluminescence), *θερμοφωταύγεια* (thermoluminescence) και *ηλεκτροφωταύγεια* (electroluminescence).

- Το φως που εκπέμπουν γενικά όλα τα σώματα ανεξάρτητα από τη σύνθεσή τους και αποκλειστικά λόγω της θερμοκρασίας τους (δηλαδή, φως το οποίο εκπέμπουν όλα τα σώματα με θερμοκρασία μεγαλύτερη από το απόλυτο μηδέν) ονομάζεται *ακτινοβολία μελανού σώματος* (blackbody radiation).
- Το φως που προέρχεται από το διάστημα και που έχει εκπεμφθεί από το σύμπαν, πριν δισεκατομμύρια χρόνια, και που σήμερα αντιστοιχεί σε θερμοκρασία μελανού σώματος 2.7 βαθμών Kelvin ονομάζεται *κοσμική ακτινοβολία περιβάλλοντος* (cosmic background radiation). Αυτό το φως καταγράφει την αρχική ιστορία του σύμπαντος.

Βλέπει, λοιπόν, κανείς, ότι όλα τα σώματα, μικρά και μεγάλα, σώματα του μικρόκοσμου και του μακρόκοσμου, εκπέμπουν φως. Κατά αντίστροφο τρόπο, όλα τα σώματα, μικρά και μεγάλα, απορροφούν το φως. Κατ' αρχήν, κάθε φυσική αντίδραση που παράγει φως μπορεί να αντιστραφεί και να απορροφήσει το φως.

- Φως μπορεί να απορροφηθεί από άτομα, μόρια, ιόντα, πυρήνες, από τη μακροσκοπική ύλη και από κάθε άλλο αντικείμενο και να εξαφανιστεί. Όταν η ενέργεια των φωτονίων είναι μεγαλύτερη από μία ορισμένη τιμή (μεγαλύτερη από 2 φορές τη μάζα ηρεμίας του ηλεκτρονίου, ίση με $1.02 \text{ MeV} = 2 m_0 c^2$) τα φωτόνια μπορούν να εξαφανισθούν στο πεδίο των πυρήνων των ατόμων και στη θέση τους να εμφανισθεί ένα ζεύγος ηλεκτρονίων (ένα θετικό και ένα αρνητικό ηλεκτρόνιο). Αυτή η αντίδραση του φωτός έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί η ενέργεια (το «άυλο» φωτόνιο) εξαφανίζεται και δημιουργείται στη θέση του ύλη. *Υλοποιείται η ενέργεια όπως ακριβώς εξαϋλώνεται η ύλη στην αντίστροφη αντίδραση*, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα. Είναι επί πλέον δυνατόν ένα φωτόνιο να εξαφανισθεί (να απορροφηθεί) στη σύγκρουσή του με άτομα και μόρια και στη θέση του να παραχθούν διαφόρων ειδών θετικά και αρνητικά σωματίδια.
- Το φως αντιδρά με το φως, το φως αντιδρά με ηλεκτρικά πεδία, το φως αντιδρά με μαγνητικά πεδία.
- Το φως απορροφάται από τη χλωροφύλλη και μετατρέπεται σε χημική ενέργεια.
- Το φως, ακόμα, απορροφάται από το σώμα μας και μας ζεσταίνει.

Είναι όντως αναρίθμητοι οι μηχανισμοί των αντιδράσεων του φωτός με την ύλη και οι μετασχηματισμοί του φωτός σε άλλες μορφές ενέργειας. Οι μηχανισμοί των αντιδράσεων του φωτός με την ύλη εξαρτώνται από το είδος του φωτός και από το είδος και την κατάσταση της ύλης με την οποία αντιδρά και επηρεάζει.

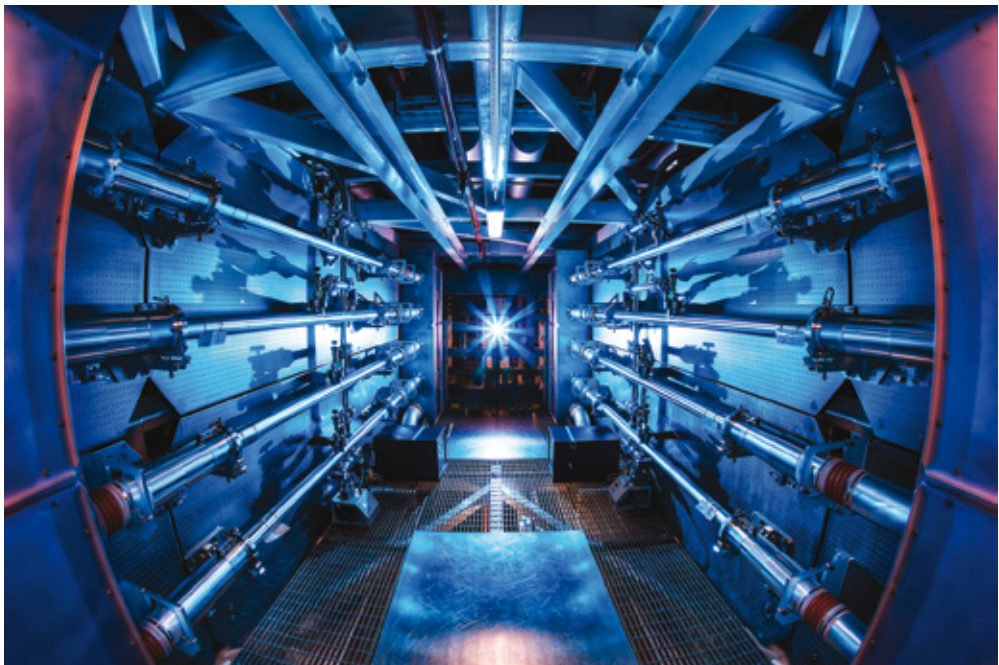
Το φως, όπως όλοι γνωρίζουμε, αποτελεί τη βάση των σπουδαιότερων τεχνολογιών πάνω στις οποίες στηρίζεται η σημερινή κοινωνία. Κλασικά παραδείγματα τέτοιων εφαρμογών, τα οποία άλλαξαν τη ζωή μας είναι εκείνα της τηλεόρασης, των μικροκυμάτων, του φωτισμού, της ακτινογραφίας και της ιατρικής θεραπείας. Αλλά και οι νεότερες τεχνολογίες του φωτός, όπως εκείνες των ηλεκτρομαγνητικών τηλεπικοινωνιών, της δορυφορικής επικοινωνίας, του διαδικτύου, και του Παγκόσμιου Συστήματος Εντόπισης (Global Positioning System). Θα μπορούσε, ακόμη να αναφέρει κανείς τη χρήση του φωτός των λέιζερ στις τεχνολογίες αποθήκευσης και μετάδοσης δεδομένων, στη νάνο-τεχνολογία και τη μοριακή ιατρική. Το φως ανοίγει νέους δρόμους στην επιστήμη και στη χρήση της επιστημονικής γνώσης για το καλό, αλλά, δυστυχώς, και για το κακό της ανθρωπότητας. Για παράδειγμα, το φως πολύ μεγάλης ισχύος παλμών λέιζερ, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί για την παραγωγή ενέργειας με πυρηνική σύντηξη πυρήνων ελαφρών ατόμων (λ.χ., των ισοτόπων, δευτέριο (D) και τρίτιο (T), του ατόμου του υδρογόνου). Ταυτόχρονα, και αλίμονο!, το φως των λέιζερ χρησιμοποιείται για να κατευθύνει τα φονικά όπλα του σύγχρονου πολέμου.

Η σύγχρονη επιστήμη ανακάλυψε και άλλους τρόπους παραγωγής φωτός και εφηύρε και τελειοποίησε νέους τρόπους παραγωγής φωτός με ασυνήθιστες ιδιότητες. Δύο τέτοιοι νέοι τρόποι παραγωγής φωτός είναι η ακτινοβολία του **λέιζερ** (1960) και η **ακτινοβολία του σύγχροτρου** (synchrotron radiation) (1946).

Η φωτεινότητα, η μονοχρωματικότητα (monochromaticity) και η χωρική

και χρονική συμφωνία (coherence) της δέσμης του φωτός του λέιζερ είναι διακριτικά χαρακτηριστικά αυτής της πηγής φωτός. Σήμερα μάλιστα υπάρχει η δυνατότητα παραγωγής παλμών φωτός λέιζερ διάρκειας $<10^{-15}$ δευτερολέπτων (διάρκειας μικρότερης του ενός χιλιοστού του τρισεκατομμυριοστού του δευτερολέπτου) και επομένως η δυνατότητα μελέτης φυσικών φαινομένων, τα οποία λαμβάνουν χώρα σε αυτή τη χρονική κλίμακα. Αυτού του είδους έρευνες ανοίγουν τον δρόμο για τη θεμελίωση της γνώσης μας πάνω στα αρχικά στάδια των αντιδράσεων μεγάλης ενέργειας φωτονίων και άλλου είδους ιονιζουσών ακτινοβολιών με την ύλη και τις αντίστοιχες εφαρμογές.

Στην Εικόνα 3 βλέπει κανείς το φως πολλών (10) εξαιρετικά ισχυρών Nd glass λέιζερς, που μετά τον τριπλασιασμό της ενέργειας του φωτός των, κατευθύνεται σε ένα μικρό σφαιρίδιο θερμοπυρηνικού καυσίμου συνισταμένου από δευτέριο (D) και τρίτιο (T) από την καύση του οποίου αναμένεται να παραχθεί περισσότερη ενέργεια από αυτή που τοποθετήθηκε

Εικόνα 3: Δέσμες παλμών λέιζερ καθοδόν προς τον θάλαμο σύντηξης της National Ignition Facility ⁶

στο καύσιμο. Οι δεσμίδες των παλμών λέιζερ εστιάζονται σε μία επιφάνεια διαμέτρου 1 mm και εναποθέτουν 100,000 joules ενέργεια στο σφαιρίδιο σε 1 ns. Οι παλμικές αυτές πηγές πολύ ισχυρής έντασης φωτός χρησιμοποιούνται για τη διεξαγωγή πειραμάτων σύντηξης με περιορισμό αδράνειας (inertial confinement) στη National Ignition Facility (NIF) (σύστημα Nova) στο Lawrence Livermore National Laboratory (LLN) των ΗΠΑ στην Καλιφόρνια.⁶

Παρόμοιες εγκαταστάσεις παραγωγής φωτός λέιζερ είναι διασπαρμένες και σε άλλες χώρες του κόσμου.

Εικόνα 4: Το Σύγχροτρο στο Brookhaven National Laboratory των ΗΠΑ (περιφέρεια 792 μέτρα, ενέργεια 3.0 GeV)⁷.

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/inertial_confinement_fusion https://en.wikipedia.org/wiki/national_ignition_facility

⁷ <https://www.bnl.gov/ps/images/NSLS2-banner-1.jpg> and <https://www.bnl.gov/ps/accelerator/>

Σε πολλές χώρες του κόσμου βρίσκονται σήμερα εγκατεστημένα και τα συγχροτρόνια. Το φως των πηγών αυτών εκτείνεται από το υπέρυθρο ως τις ακτίνες X και είναι υψηλής έντασης. Το σύγχροτρο είναι η πιο φωτεινή πηγή παλμών ακτίνων X διάρκειας μικρότερης του ενός δισεκατομμυριοστού του δευτερολέπτου (1 ns). Η Εικόνα 4 δείχνει την παραγωγή φωτός σύγχροτρου στο Brookhaven National Laboratory των ΗΠΑ.

Στις πηγές φωτός λέιζερ και σύγχροτρου οφείλει η επιστήμη και η επιστημονική τεχνολογία μεγάλο μέρος της προόδου της σήμερα. Κατέστησαν δυνατές νέες επαναστατικές έρευνες στην περιοχή της φυσικής, της χημείας, της βιολογίας, της ιατρικής, των νάνο-υλικών, της ροής της ενέργειας σε βιολογικά συστήματα, και των κβαντικών φαινομένων που καθιστούν δυνατές νέες τεχνολογίες. **Κατέδειξαν περαιτέρω τη σημασία του φωτός στη μελέτη του φυσικού κόσμου.**

Σήμερα μάλιστα η φωτονική επιστήμη (τα *photonics*) διαμορφώνει το φως ανάλογα με τις ανάγκες της έρευνας και της τεχνολογικής καινοτομίας.⁸ "Σφίγγει" (περιορίζει), λόγου χάρη, το φως σε νάνο-διαστάσεις και επιτρέπει έτσι τη μελέτη των αντιδράσεων του φωτός με την ύλη και της ροής του φωτός σε διαστάσεις πολύ μικρότερες του μήκους κύματος του φωτονίου. Όταν οι διαστάσεις περιορισμού του φωτός πλησιάσουν εκείνες των κυματικών συναρτήσεων των ηλεκτρονίων στα άτομα, οι αντιδράσεις του φωτός με την ύλη λαμβάνουν χώρα σε χώρους συγκρίσιμους με εκείνους των ατόμων.

Το **κβαντικό φως** έχει διακριτικά χαρακτηριστικά, όπως την κβαντική διεμπλοκή (*entanglement*) που βρίσκει εφαρμογή στις αναδυόμενες τεχνολογίες των κβαντικών υπολογιστών και των κβαντικών τηλεπικοινωνιών. Αν ο 20^{ος} αιώνας στηρίχθηκε εν πολλοίς στις τεχνολογίες του ηλεκτρονίου, ο 21^{ος} αιώνας μάλλον θα στηριχθεί στις νέες, ταχύτερες, τεχνολογίες του φωτός.

Το φως είναι επίσης θεμελιώδους σημασίας στην επιστήμη και την τεχνολογία της ενέργειας. Για παράδειγμα:

- Το φως πολύ ισχυρών παλμών λέιζερ, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, χρησιμοποιείται για τον «περιορισμό αδράνειας» (*inertial confinement*)

⁸ A. F. Kaenderink, A. Alù and A. Polman, *Science* **348**, 1 May 2015, p. 516; I. A. Walmsley, *Science* **348**, 1 May 2015, p. 525.

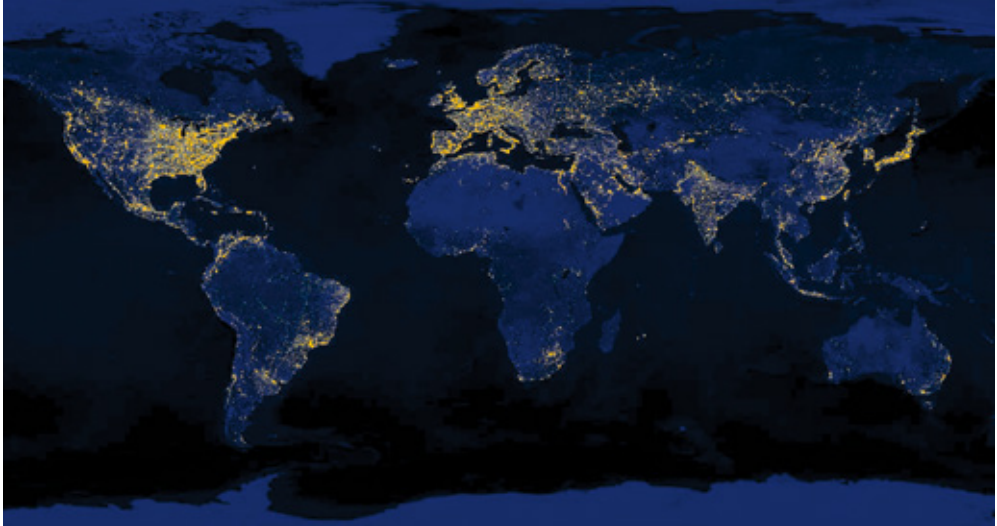
του θερμοπυρηνικού πλάσματος με στόχο την επίτευξη ελεγχόμενης πυρηνικής σύντηξης ισοτόπων υδρογόνου για παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας. Αν και αυτή η πηγή ενέργειας δεν έχει ακόμη καταστεί δυνατή, σημαντική πρόοδος έχει επιτευχθεί, και αναμένεται ότι ο άνθρωπος στο μέλλον θα αποκτήσει με ελεγχόμενη πυρηνική σύντηξη μία βιώσιμη και καθαρή πηγή ενέργειας.

- Το φως μπορεί να μετατραπεί σε άλλες χρήσιμες μορφές ενέργειας. Η ενέργεια των φωτονίων της ηλιακής ακτινοβολίας για παράδειγμα μπορεί να μετατραπεί σε **ηλεκτρική ενέργεια**, **καύσιμα**, και **θερμότητα**. Τεράστια είναι, εν προκειμένω, η σημασία των αντιδράσεων του φωτός με τα υλικά για την αποδοτικότερη μετατροπή του ηλιακού φωτός σε χρήσιμες μορφές ενέργειας, λ.χ. ηλεκτρισμό. Η ευελιξία του φωτός επιτρέπει το μετασχηματισμό της ενεργειακής κατανομής των ηλιακών φωτονίων έτσι ώστε μεγαλύτερο μέρος της ηλιακής ακτινοβολίας να απορροφάται για την αποδοτικότερη μετατροπή της ηλιακής ακτινοβολίας σε ηλεκτρική ενέργεια. Μεγάλης σημασίας είναι επίσης και οι τεχνολογίες που μετατρέπουν την ενέργεια του φωτός του Ήλιου σε θερμότητα ή σε θερμότητα και ακολούθως σε ηλεκτρισμό. Μεταξύ αυτού του είδους τεχνολογίες είναι και οι *Συγκεντρωτικές Ηλιακές Τεχνολογίες*, που έχουν μεγάλη σημασία για τη Χώρα μας, κυρίως στα Ελληνικά νησιά.
- **Φως για φωτισμό.** Υπολογίζεται ότι σήμερα περίπου 25% της συνολικής πρωτογενούς ενέργειας που καταναλώνει ο άνθρωπος ετησίως δαπανάται για παραγωγή ορατού φωτός. Η κατανομή του στη Γη όμως είναι ανομοιόμορφη (Εικόνα 5). Υπάρχουν λίγα φώτα στην Αφρική!

Είναι, επομένως, αναγκαίο να τελειοποιήσουμε τις ορατές πηγές του φωτός και να ανακαλύψουμε νέους τρόπους παραγωγής ορατού φωτός. Νέα υλικά και τεχνολογία επέτρεψαν σημαντική αύξηση της αποδοτικότητας των πηγών ορατού φωτός. Πέρασε σχεδόν 140 χρόνια από τότε που ο Thomas Edison εφεύρε την πρώτη λυχνία φωτισμού. Στο χρονικό αυτό διάστημα η αποδοτικότητα των πηγών ορατού φωτός αυξήθηκε πάνω από 100 φορές με χρήση νέων υλικών και τεχνολογίας. Ιδιαίτερης σημασίας, εν προκειμένω, είναι οι λυχνίες LED (Light-Emitting Diodes).

Αυτές και άλλες νέες τεχνολογίες του φωτός αναμένονται στο μέλλον. Θα μας οδηγήσει άραγε το φως και σε νέες πηγές ενέργειας που να μη

στηρίζονται στον ηλεκτρισμό; Θα αντικατασταθούν τα ηλεκτρόνια ως φορείς ενέργειας από τα φωτόνια; Ανοικτά ερωτήματα, κρίσιμα για το μέλλον της ανθρωπότητας.

Εικόνα 5: Κατανομή φωτισμού στην επιφάνεια της Γης⁹

Μπορούμε, νομίζω, να ισχυρισθούμε ότι κατανοούμε επιστημονικά τις αντιδράσεις του φωτός σε όλο το τεράστιο εύρος του ηλεκτρομαγνητικού φάσματος. Η συνοχή αυτής της γνώσης – βασισμένη στις δύο συμπληρωματικές θεωρήσεις για το φως – είναι όντως εντυπωσιακή και υπέροχη.

Η απέραντη γνώση που έχουμε για το φως είναι κατά το πλείστο έμμεση – κατανοούμε το φως κυρίως με τα μέσα της επιστήμης γιατί μας δίδαξε η επιστήμη πώς να γνωρίζουμε χωρίς να βλέπουμε. Όσο όμως έμμεση και να είναι αυτή η επαφή μας με το φως, είναι εξαιρετική, όμορφη και μεγαλοπρεπής.

Παραμένει, όμως, δεδομένο της ανθρώπινης εμπειρίας, ότι από όλα τα μήκη κύματος του ηλεκτρομαγνητικού φάσματος, εκείνα τα οποία εκτεί-

⁹ Physics Today 55, April 2002

νονται στην ασήμαντη περιοχή των 0.7 – 0.4 μικρών τα οποία αντιστοιχούν στο **ορατό φως** είναι τα πιο όμορφα και τα πιο θαυμαστά. Σε αυτό κυρίως το φως, στο ορατό φως, η ομορφιά του φυσικού κόσμου γίνεται ορατή, αισθητή, και νοητή στον άνθρωπο.

Φως! Είναι υπέροχο το φως και ποθητό στον άνθρωπο, σε κάθε εποχή και σε κάθε λαό.

Έτσι, το φως είχε και έχει πάντοτε μία ξεχωριστή θέση στη ζωή μας, στην ποίηση, στην τέχνη, στη φιλοσοφία. Για παράδειγμα, στην Οδύσσεια, ο Όμηρος διηγείται ότι η μητέρα του Οδυσσέα Αντίκλεια, διερωτάται γιατί ο γιος της άφησε το φως και ήλθε στο χώρο των νεκρών να τη συναντήσει ... **και τον προστάζει να τρέξει γρήγορα στο φως.** Ήξερε ο Όμηρος, όπως αργότερα και άλλοι, και στις μέρες μας ο Σεφέρης, πως **ο άνθρωπος πρέπει να ζήσει με το φως.**

Πάνω, όμως, από όλες τις ξεχωριστές θέσεις που έδωσε ο άνθρωπος στο φως, πιο μεγαλοπρεπής είναι η θέση που επιφύλαξαν στο φως οι θρησκείες του ανθρώπου. Με τρόπο δραματικό περιγράφει η Γραφή την ιδιαίτερη θέση που έδωσε ο Θεός στο φως. Στη Γένεση, διηγείται η Γραφή, πρόσταξε ο Θεός να γίνει το φως, και όταν γεννήθηκε το φως, όπως ο Θεός παράγγειλε, «**είδεν ό Θεός τό φῶς ὅτι καλόν**».

Την πιο υψηλή θέση στο φως, όμως, έδωσε ο Χριστιανισμός. Τόσο μεγαλοπρεπή θέση έδωσε στο φως ο Χριστιανισμός, ώστε να ταυτίζεται, σύμφωνα με πολλούς διανοητές της Εκκλησίας, η γνώση του Θεού με το φως. Νομίζω, πως κανένα άλλο βιβλίο, δεν μίλησε ποτέ καλύτερα, ή ωραιότερα, ή περισσότερο υπέροχα, για το φως, όσο η Καινή Διαθήκη: «**Ό Θεός φῶς ἐστί**» (Ίωάν. Α, 5), «**ὁ πατήρ τῶν φῶτων**» (Ίακ. Α' 17), «**Εγώ (ὁ Χριστός) εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου**» (Ίωάν. Η' 12), «**ὡς τέκνα φωτός περιπατεῖτε**» (Έφεσ. Ε' 8), «**ὕμεις ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου**» (Ματθ. Ε' 14), «**ὁ ἀγαπῶν ἐν τῷ φωτὶ μένει**» (Α' Ίωάν. Β' 10).

Και ακολουθεί στα Ευαγγέλια μία όντως εντυπωσιακή θεώρηση του φωτός της πίστης από τους Πατέρες της Εκκλησίας, που συνεχίζεται ως τις μέρες μας. Ο Θεός, λέει ο Άγιος Γρηγόριος Παλαμάς, αποκαλείται φως όχι κατ' ουσία αλλά κατ' ενέργεια. Και με τρόπο μεγαλοπρεπή συνδέει ο Άγιος

Γρηγόριος Παλαμάς το φως με τη *Θεία Χάρη*. Ως το φως της θεότητας, η *Θεία Χάρη* δεν μπορεί να παραμένει κρυμμένη ή απαρατήρητη.

Έτσι, ανάλογα με το φως της επιστήμης, και ανεξάρτητα από αυτό, περιγράφει η χριστιανική θεολογία, κατά τρόπο συμπληρωματικό, τη θεολογία του φωτός. *Το φως της Θείας Χάρης πάντοτε συνοδεύει την επικοινωνία μας με τον Θεό, όπως ακριβώς το φως της φύσης πάντοτε συνοδεύει την επικοινωνία μας με τη φύση.*

Όπως στη φύση το ορατό φως είναι απειροελάχιστο σε σύγκριση με το αόρατο φως (το αόρατο φως είναι πάνω από 10^{22} φορές περισσότερο από το ορατό φως), έτσι και στην πίστη είναι απειροελάχιστο το μεταφυσικό φως που μπορούν να δουν τα ανθρώπινα μάτια και άπειρο το μεταφυσικό φως που είναι αόρατο στον άνθρωπο. Κατανοείται, έτσι, κατά ένα τρόπο, η αντίληψη πολλών διανοητών του Χριστιανισμού, ότι αν και η γνώση του Θεού συνδέεται με το φως, η ουσία του Θεού βρίσκεται, άπειρη, πέρα από το ορατό φως.

Όπως, ακόμη, στη φύση το αόρατο φως δρα και επιδρά με πολλούς αόρατους και αξιοθαύμαστους τρόπους, έτσι και στην πίστη το αόρατο υπερφυσικό φως της *Θείας Χάρης* ενεργοποιεί και θεοποιεί με πολλούς και αξιοθαύμαστους, αόρατους, τρόπους. **Το φως της φύσης στηρίζει τη φυσική μας υπόσταση. Το υπερφυσικό φως της *Θείας Χάρης* στηρίζει την πνευματική μας υπόσταση.**

*Η φυσική επιστήμη μας δείχνει πως υπάρχουν γύρω μας άπειρα φώτα και η πίστη μας διαβεβαιώνει πως υπάρχει παντού και μέσα μας, πάντοτε, το άπειρο ΦΩΣ της *Θείας Χάρης*.*

Το φως θα συνεχίσει τις αέναες αντιδράσεις του και τους μετασχηματισμούς του και εμείς θα συνεχίσουμε να παρατηρούμε την αέναη ροή του με την ελπίδα ότι θα κατανοήσουμε καλύτερα και πληρέστερα αυτό που βλέπουμε.

**ΧΡΕΙΑΖΟΜΑΣΤΕ ΤΟ ΦΩΣ, ΓΙΑ ΝΑ ΚΑΤΑΝΟΗΣΟΥΜΕ ΤΟ ΦΩΣ.
ΦΩΣ, ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟ ΦΩΣ.**

ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΤΑΛΛΙΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΣΘΟΝΙΑΣ κ. ΣΤΕΦΑΝΟΥ

Η Αγία και Μεγάλη Τεσσαρακοστή είναι περίοδος μεταμόρφωσης. Ο άνθρωπος αγωνίζεται καθημερινά «τὸν καλὸν ἀγῶνα», που αποβλέπει στην αλλαγή, στην ολοκληρωτική πνευματική αλλοίωση των αισθήσεων, των επιθυμιών, των αναγκών, των σκέψεων, των λογισμών και του σαρκικού φρονήματος. Μέσα από μια θαυμάσια, άνετη, ειρηνική, μυσταγωγική και προσευχητική διαδικασία όλα μεταμορφώνονται κατά την περίοδο αυτή. Κι ο καιρός αυτός του Κατανυκτικού Τριωδίου, «καιρός εὐπρόσδεκτος, καιρός μετανοίας»¹, είναι ξεχωριστός, γιατί γίνεται για όλους μας «ο ευλογημένος καιρός» μέσα στην τραγικότητα της ιστορίας μας και της προσωπικής μας περιπέτειας.

Αποκορύφωμα αυτής της περιόδου αποτελεί η Αγία και Μεγάλη Εβδομάδα, κατά την οποία παρουσιάζονται από την Εκκλησία μας μεγάλα και μοναδικά γεγονότα, που σκοπό έχουν να μας μυήσουν στο μέγιστο

¹ Ιδιόμελον των Αποστίχων του Εσπερινού Κυριακή της Τυρινής.

γεγονός της Αναστάσεως. Την περίοδο αυτή, που είναι ξεχωριστή και ιδιαίτερη, αναζητούμε το άλλο, το διαφορετικό από αυτό που επαγγέλλεται ο κόσμος. Καλούμαστε να χορτάσουμε πνευματικά, ενώ θα πεινούμε σωματικά. Αισθανόμαστε το άπειρο έλεος του Θεού, που εκουσίως πορεύεται προς τη σταύρωση. Και, τέλος, προσπαθούμε να γίνουμε συγκυρηναίοι του Χριστού, για να φτάσουμε στον τελικό προορισμό μας, που είναι η δόξα της Αναστάσεως και η ανεπανάληπτη και μοναδική χαρά που προέρχεται από αυτήν. Έτσι δημιουργείται μία πορεία που ουσιαστικά ξεκινά από την Κυριακή των Βαΐων και ολοκληρώνεται με το θρίαμβο κατά του θανάτου. Πορεία προς την Ανάσταση την οποία καλούμαστε να ακολουθήσουμε με κατάνυξη².

Η ακολουθία του Όρθρου των τριών πρώτων ημερών της Μεγάλης Εβδομάδος επικεντρώνεται στον Νυμφίο και στην αναμονή Του, ο οποίος «έρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός». «Καὶ μακάριος ὁ δοῦλος, ὃν εὐρήσει γρηγοροῦντα, ἀνάξιος δὲ πάλιν, ὃν εὐρήσει ῥαθυμοῦντα»³, ὅπως ψάλλουμε στον Όρθρο. Αυτό που καθιστά τον Ιησὺ Χριστὸ ξεχωριστό είναι το γεγονός ὅτι Αυτὸς δεν ἦρθε στον κόσμο για εκείνους που ἔχουν τελειωθεί πνευματικά, ἀλλὰ για τους αμαρτωλούς. Ο Ιησὺς που αγάπησε ὅλους τους δικούς του ανθρώπους που ἔζησαν σε αὐτὸν τον κόσμο, τους αγαπά μέχρι το τέλος⁴. Ο Χριστὸς ὄχι μόνον αγάπησε ὅλους τους ανθρώπους, ὅποιοι και εἴναι ἦταν αὐτοί, ἕως το τέλος της ἐπίγειας ζωῆς τους, ἀλλὰ τους αγάπησε και στο μέγιστο βαθμό. Ὅλους εκείνους που ἀμάρτησαν στον κόσμο αὐτό, που τους σκέπασε ἡ ντροπή και ἡ αἰσχὺνη, που μαστίζονται ἀπὸ τις ἀμφιβολίες, τους παντὸς εἶδους ἀπελπισμένους... Ακριβῶς ἐπειδὴ εἴμαστε σαν αὐτούς, δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε τον Χριστὸ προκειμένου να σωθούμε. Πῶς γίνεται, ἀναρωτιέται ἕνας Μοναχὸς της Ανατολικῆς Ἐκκλησίας σε ἕνα ἀπὸ τα γραπτά του, ολόκληρες γενιές χριστιανῶν να ολιγωροῦν σε τέτοιο σημεῖο, ὥστε τελικά να επιτρέψουν τη μετάλλαξη της Ἐκκλησίας σε μία σέκτα δικαίων και καθαρῶν;

«Ἴδου ὁ Νυμφίος ἔρχεται ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός». Ο Θεὸς δεν βρίσκεται μακριά μου. Βρίσκεται ἐκεῖ ὅπου εἶμαι και ἐγώ. Μου ἀποκαλύπτει ὅτι ἐγώ εἶμαι ἀνώτερος ἀπὸ την ἀμαρτία μου. Συνεπῶς, μόνον ο ἀληθινὸς Θεὸς δύναται,

² Μακαρίου Ἐπισκόπου Χριστουπόλεως, «Κύριε και Δέσποτα της ζωῆς μου», Ἐκδόσεις «Ἐν Πλω», 1η Ἐκδοση, Αθήνα 2016, σελ. 25.

³ Ἀπολυτίκιο το ὁποῖο ψάλλεται κατὰ την Ἀκολουθία του Νυμφίου.

⁴ Ἰωάν. 13, 1.

μέσα από το Πάθος και με την άπειρη αγάπη Του, να επωμιστεί πάνω στον σταυρό τόσο την αμαρτία όσο και το κατάκριμά μας. Μόνον ο Θεός μπορεί μέσα από το Πάθος Του να φτάσει σε τέτοια δυσθεώρητα ύψη την αγάπη Του για τους ανθρώπους, ώστε να επωμιστεί πάνω στον σταυρό Του και την αμαρτία και την καταδίκη μας. Ο Χριστός ανήκει στο ίδιο γένος με εμάς τους ανθρώπους. Έχει δει και έχει ζήσει όλες μας τις ιστορίες. Έχει φάει το ίδιο ψωμί που τρώμε και εμείς. Επάνω στον σταυρό έγινε έρμαιο του ίδιου θανάτου που βρίσκει και εμάς. Είναι ένας από εμάς. Να, λοιπόν, γιατί μπορεί να εξαλείψει την αμαρτία του κόσμου, αλλά και γιατί δύναται να επωμιστεί το βάρος της στους ώμους Του.

Ο Νυμφίος έρχεται, λοιπόν, *έν τῷ μέσῳ τῆς νυκτός*. Εμείς καλούμαστε κατά κάποιο τρόπο να ξεδιπλώσουμε απότομα και αιφνιδιαστικά τις τραυματικές εμπειρίες και καταστάσεις της ζωής μας. Καμιά περιστροφή δεν χωράει εδώ. Η πραγματική ελευθερία συνδέεται με τη μεταστροφή. Ο Χριστός έρχεται, λοιπόν, να μας ρωτήσει για τις πιο απόκρυφες και μύχιες λαβωματιές μας. Έρχεται να βάλει το δάχτυλό Του στις πληγές της ψυχής μας. Δεν έρχεται μονάχα για να φανερώσει και να προβάλλει στο άπλετο φως την αμαρτία μας, αλλά και για να μας μιλήσει για μετάνοια και συγχώρεση. Τίποτε δεν Τον σταματά, ούτε οι πόρνες, ούτε οι τελειωμένοι ηθικά ούτε οι κακούργοι. Τους καλεί όλους. Ανταμώνει με τον καθέναν από αυτούς στο σημείο της απόλυτης μοναξιάς τους, στο απώτατο σημείο της αμαρτίας τους και εάν κάποιος άλλος έρθει να διαμαρτυρηθεί, τότε ο Χριστός του αποκρίνεται: «Γιατί τα μάτια σου γέμισαν φθόνο; Επειδή είμαι καλά;». Δεν ωφελεί, λοιπόν, να ψάχνουμε να βρούμε απαντήσεις αλλού. Ο Θεός δεν βρίσκεται εδώ κι εκεί, αλλά μέσα μας. Είναι ο Θεός της καθημερινής μας ζήτησης. Μας συντροφεύει από το εσωτερικό του σπιτιού μας, μέχρι να φτάσουμε στις δουλειές μας. Μοιράζεται την ταλαιπωρία μας, αναμειγνύεται στις υποθέσεις μας, υποφέρει τις δοκιμασίες μας. Ζει μαζί μας τις ημέρες μας και κοιμάται μαζί μας τις νύχτες. Ακούει τις συζητήσεις μας, αλλά αφουγκράζεται και την σιωπή μας. Δεν μοιάζει με το αριστερό μας χέρι που αγνοεί τα έργα και τις πράξεις του δεξιού μας χεριού. Όταν φτάνουμε στην πόρτα του σπιτιού μας συμπληρώνει τη μοναξιά μας. Είναι Αυτός που διαφυλάσσει το μυστικό μας. Μαζί Του δεν υπάρχει μυστικό. Ο Νυμφίος Χριστός είναι το συντομότερο μονοπάτι που οδηγεί στα μύχια βάθη της καρδιάς του ανθρώπου.

Το λειτουργικό σύνολο αυτών των τριών πρώτων ημερών της Μεγάλης

Εβδομάδος κορυφώνεται με την εκφώνηση του λεγόμενου τροπαρίου της Κασσιανής, το οποίο έλκει την ονομασία του από το όνομα της μοναχής που το συνέθεσε και το οποίο ψάλλουμε στο Δοξαστικό των Αποστίχων του Όρθρου της Μεγάλης Τρίτης. Πρόκειται για την μακρόσυρτη κραυγή μιας «έν πολλαῖς ἁμαρτίαις» περιπεσούσης γυναίκος.

Κατακλυζόμενη από την αγάπη που νιώθει ένας αμαρτωλός, χωρίς καθαρό νου, προσφέροντας τους καταρράκτες των δακρύων της και την οίμωγή του θρήνου της, αυτή η μεγάλη αμαρτωλή αποφασίζει, παρά την απελπισία της, να αναζητήσει την απερινόητη παρουσία και το άπειρο έλεος του Κυρίου. Μέσα στη δίνη των αμαρτιών της και ενώ γνωρίζει ότι δεν έχει το κουράγιο να τις διαλύσει, συνειδητοποιεί ότι μία κραυγή είναι έτοιμη να ξεπηδήσει από τα στήθη της. Μία κραυγή απέχθειας, αγωνίας, ακόμη και φόβου. «Αλλοίμονο, οδύρεται εκείνη, η νύχτα με τυλίγει και μαζί με αυτήν το κεντρί της απόλαυσης... Άφησέ με να ασπαστώ τα άχραντα πόδια σου..., αυτά τα πόδια, το βάδισμα των οποίων αφουγκράστηκε η Εύα στον Παράδεισο και έντρομη από το πλησίασμά τους κρύφτηκε. Κύριε, ποιός θα ερευνήσει την πλειάδα των αμαρτιών μου; Ποιός θα αναδιφήσει την άβυσσο των κρίσεων σου, Θεέ μου, Λυτρωτά και Σωτήρα των ψυχών μας;»⁵.

Στο σημείο αυτό ας πούμε έναν λόγο χάριτος, χωρίς ίχνος επικριτικής διάθεσης. Το παρελθόν και το παρόν του ανθρώπου, όσο εφάμαρτα και εάν είναι, δεν παύουν να κάνουν τον άνθρωπο να αναπαύεται στην τάξη της χάριτος, στο μέτρο που η ανθρώπινη ειμαρμένη συνυφαινεται με το σχέδιο της χάριτος και της πρόνοιας του Θεού. Αυτό που θέλω να πω εδώ είναι ότι στον Γολγοθά συντελείται μία μεγάλη ανταλλαγή ανάμεσα στον αμαρτωλό και τον Θεό του. Ο άνθρωπος εκπίπτει και ο ίδιος ο Θεάνθρωπος γίνεται Αυτός ο κατάδικος. Όσο για τον Γολγοθά, δεν πρόκειται για αξίωση απόδοσης δικαιοσύνης αλλά για αίτημα προσφοράς αγάπης, αγάπης στον μέγιστο βαθμό. Στους πρόποδες του σταυρού ανακαλύπτουμε ότι τα κύματα του βούρκου, του θανάτου και της απελπισίας ολόκληρου του κόσμου, απαρχής μέχρι τέλους του ιστορικού χρόνου, εκβάλλουν μπροστά στον Εσταυρωμένο Χριστό. Εκείνος αίρει κάθε αμαρτία, κάθε θάνατο, κάθε πόνο που πλήττει κάθε ον που έρχεται σε ετούτον τον κόσμο. «Ο Σταυρός είναι κρίση επί

⁵ Παντ. Β. Πάσχος, «Ερωσ Ορθοδοξίας», Εκδόσεις «Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος», Αθήνα 1978, σελ. 156-162.

κρίσεως, καταδίκη επί καταδίκης» λέγει ο άγιος Μάξιμος ο Ομολογητής⁶. Ο Olivier Clément αναφέρει ότι στην συριακή Θεία Λειτουργία ακούμε τον Άγιο Πέτρο, ο οποίος εμποδίζει τον ληστή να εισέλθει στον Παράδεισο, να λέει: «Στ' αλήθεια έκανες πολλά, η πόρτα θα παραμείνει κλειστή. Ωστόσο, ο άλλος, κρατώντας τον σταυρό που φοράει στο στήθος, διαφωνεί με τον Πέτρο, λέγοντάς του: «Ίδού το κλειδί. Αυτό μου δίνει τη δυνατότητα να εισέλθω»⁷. Ο Χριστός τού ανοίγει ασφαλώς την πόρτα του Παραδείσου, επειδή Αυτός ο Ίδιος είναι ο Παράδεισος. Με άλλα λόγια, η ίδια η παρουσία του Θεού συνιστά τον Παράδεισο. Μεταμορφώνοντας τον σταυρό, ο Χριστός φυτεύει το καινούργιο Δέντρο της Ζωής στην καρδιά της ματωμένης γης⁸. Υπάρχουν ακόμα πολλά σε αυτό το μυστήριο που μπορούμε να υιοθετήσουμε για την καλλιέργεια της ευσέβειάς μας.

Πιο πολύ ακόμη και από το να προσπαθούμε να επιχειρηματολογήσουμε πάνω σε αυτό το θέμα, περισσότερο ακόμη και από το να προσπαθούμε να επεξηγήσουμε το συγκεκριμένο θέμα με άλλες τόσες περιττές λέξεις που μονάχα ως θλιβερά τραυλίσματα θα ακούγονταν, αρκούμαστε ταπεινά στην παρακάτω φράση του Αγίου Αυγουστίνου, την οποία παραθέτει ένας Μοναχός της Ανατολικής Εκκλησίας: «Δώσε μου κάποιον που γνωρίζει να αγαπά, που γνωρίζει τι θα πει αγάπη, και αυτός θα νιώσει αυτό που λέω (da mihi amantem et sentit quod dico)»⁹.

Η ακολουθία της ανάγνωσης των Δώδεκα Ευαγγελίων κατά τη διάρκεια του Όρθρου της Αγίας και Μεγάλης Παρασκευής μαρτυρεί έκδηλα τόσο την ακλόνητη σταθερότητα όσο και την πραγματικότητα του Πάθους του Σωτήρος. Οι Άγιοι πάντοτε καταλάβαιναν ότι το Πάθος του Χριστού δεν ήταν απλώς ένα γεγονός που ανήκει στο παρελθόν. Αυτό το μετέδωσαν κατά κάποιον τρόπο και στους σημερινούς ανθρώπους. Εν τούτοις, το Πάθος όπως και η Ανάσταση του Χριστού είναι ένα μυστήριο που δεν αποδεικνύεται με την λογική και για το οποίο μπορούμε μόνο κατ' αναλογία και κατά προσέγγιση να κάνουμε λόγο. Στην πραγματικότητα, ο Ιησούς επάνω στον σταυρό

⁶ Μαξιμου Ομολογητού, PG Migne 90, 408D.

⁷ Olivier Clément, «Christ est ressuscité», Εκδόσεις DDB, Παρίσι 2000, σελ.43.

⁸ Olivier Clément, «Christ est ressuscité», όπ. π., σελ. 42.

⁹ Ένας Μοναχός της Ανατολικής Εκκλησίας, «Jesus simple», Gembloux, Εκδόσεις Chevetogne, 1973, σελ. 174.

εξεικονίζει όλους εμάς, μεταμορφωμένους καθ' ομοίωσιν δική Του. Και δεν το κάνει αυτό για να απονεκρώσει τον πόνο, αλλά για να τον εξαναγκάσει να προσφέρει με τον πιο οδυνηρό τρόπο τον δικό του καρπό ζωής, τον δικό του καρπό αγάπης.

Αυτό μοιάζει παρανοϊκό για τον σημερινό άνθρωπο, ο οποίος νομίζει ότι θα καταφέρει να εξαφανίσει τον θάνατο μέσα από τη βιολογική επιβίωση. Αλλά για ποια ζωή μιλάμε; Για την ζωή που προσφέρει η σοφία του Σταυρού και η ίδια η πηγή της ζωής μέσα μας κάθε στιγμή, όταν συλλογιζόμαστε Εκείνον που σταυρώθηκε για εμάς. Όταν χαιρόμαστε να αφήνουμε τον εαυτό μας να παρασυρθεί από Αυτόν και τον κρατάμε σφιχτά, αφού Αυτός έχει μπει στη θέση μας και παλεύει για εμάς.

«Ήσασταν εκεί όταν σταύρωσαν τον Κύριό μου;», διαλαλεί σπαραχτικά και με τρόπο άμεσο και σύγχρονο μία φράση παρμένη από ένα άσμα της νεγρικής πνευματικής παράδοσης. Εκεί, στον Γολγοθά, όπου ο Χριστός σταυρώθηκε για τα δικά μας βάσανα, για τον πόνο των άλλων, στην καρδιά της αμαρτίας μας; Εκεί, στον Γολγοθά, όπου ακόμα και σήμερα βασανίζουμε και σταυρώνουμε τον Χριστό παντού στον κόσμο ανά πάσα ώρα και στιγμή; Εκεί απ' όπου εκπηγάζει η αναγκαιότητα της ενσάρκωσης αλλά και η αδήριτη ανάγκη γι' αυτόν τον θείο θάνατο. Εν Χριστώ, ο άνθρωπος αποκαθιστά την υπακοή και το γεγονός της αγάπης, εφόσον ο θάνατος του Χριστού είναι η ύστατη πράξη της αγάπης Του, επί τω θελήματι του Πατρός και την υπακοή Του προς τον Πατέρα. Με τον Χριστό ο άνθρωπος δύναται να υπερνικήσει την αμαρτία και το κακό. Ήταν πράγματι τεράστιας σημασίας το γεγονός ότι ο θάνατος όχι μόνο κατατροπώθηκε από τον Θεό, αλλά ότι εξουδετερώθηκε και ανατράπηκε μέσα από την ίδια την ανθρώπινη φύση, από τον άνθρωπο, αλλά και μέσα στον άνθρωπο. «Επειδή γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν. Ὡσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται»¹⁰.

Μέσα στον τάφο το σκοτάδι φαίνεται να πνίγει τον Εσταυρωμένο. Για μία στιγμή οι δυνάμεις του κακού δείχνουν να θριαμβεύουν. Αλλά την ίδια στιγμή ξεπροβάλλει το αληθινό νόημα του θανάτου Του. Εκείνος που πέθανε πάνω στον σταυρό, ο Χριστός, κατέχει ο ίδιος τη ζωή, δηλαδή έχει τη ζωή μέσα

¹⁰ Α' Κορ. 15, 21-22.

του όχι ως δώρο που Του δόθηκε από κάποιον έξω από Αυτόν – ως κάτι που θα μπορούσαμε να αφαιρέσουμε από Αυτόν –, αλλά ως συστατικό στοιχείο της ίδιας της ουσίας Του. Είναι ο Ίδιος η ζωή καθώς και η πηγή κάθε ζωής. Ως άνθρωπος μπορεί πραγματικά να πεθάνει. Αλλά μέσα Του είναι Θεός και ως Θεός εισέρχεται στο βασίλειο του θανάτου, ως Θεός γεύεται τον θάνατο. Ο άνθρωπος που πεθαίνει είναι Θεός ή, για να είμαστε περισσότερο ακριβείς, είναι Θεάνθρωπος... Μόνο μέσα από την ενότητα θείας και ανθρώπινης φύσης, «άσυγχύτως, άτρέπτως, άδιαιρέτως, άχωρίστως» στον Χριστό μπορεί ο Θεός να αναλάβει τον ανθρώπινο θάνατο, να τον εξουδετερώσει και να τον αφανίσει εκ των έσω, συντεθλιμμένος από τον θάνατο¹¹.

Ο απώτερος στόχος της ενσάρκωσης είναι η αποδόμηση του θανάτου. Η συνάντηση με τον θάνατο είναι η ώρα που δρα ο Χριστός, η ώρα για την οποία ήρθε στον κόσμο. «Νῦν ἡ ψυχὴ μου τετάρακται, καὶ τί εἶπω; πάτερ, σῶσον με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἤλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην»¹². Μέσα στον τάφο ο Χριστός δεν καρτερεί παθητικά. Οι Πατέρες ερμηνεύουν αυτή τη στιγμή ως μία μονομαχία ανάμεσα στον Χριστό και τον θάνατο, ανάμεσα στον Χριστό και τον Σατανά, διότι ο θάνατος έπρεπε ή να είναι η τελική νίκη του Σατανά ή η ολοκληρωτική του πανωλεθρία. Αυτό είναι το πραγματικό νόημα της καθόδου του Χριστού στον Άδη: η μετατροπή του θανάτου σε νίκη.

«Η ζωή πῶς θνήσκεις; πῶς και τάφω οικεῖς; τοῦ θανάτου τὸ βασίλειον λύεις δέ, καὶ τοῦ ἄδου τοὺς νεκροὺς ἐξανιστᾶς»¹³. Συνεπώς ο τάφος, αυτό το έδαφος ανάπαυσης, δεν είναι τίποτε άλλο από τη δική μας άβυσσο – ένα γιγάντιο ρήγμα που βυθίζεται στον θάνατο – και φέρει το όνομα της δικής μας αμαρτίας. Εκεί ο Χριστός ζήτησε να κατατεθεί, να θαφτεί μαζί μας, να φέρει τον καρπό της ανάστασής Του.

«Άγαλλιάσθω ἡ κτίσις· εὐφραινέσθωσαν πάντες οἱ γηγενεῖς· ὁ γὰρ ἐχθρὸς ἐσκύλευται Ἄδης»¹⁴. Έτσι, ο τάφος, αυτή η άβυσσος που για μια στιγμή ανοίγει, γεμίζει με τον αέρα της Αναστάσεως. Όπως έγραψε ο Hans Urs von Balthazar:

¹¹ « Le Mystère Pascal », Ev Spiritualité Orientale, Τεύχος 16, Bellefontaine, Εκδόσεις Abbaye de Bellefontaine, 1975, σελ. 48-49.

¹² Ιωάν. 12, 27.

¹³ Από την Ακολουθία του Επιταφίου Θρήνου, Εγκώμια Μεγάλης Παρασκευής, Στάση 1^η.

¹⁴ Κανόνας του Όρθρου του Αγίου και Μεγάλου Σαββάτου.

«Είναι η ίδια η κόλαση που γίνεται Εκκλησία»¹⁵. Πράγματι Εκκλησία. Επειδή στην Εκκλησία η ανθρωπότητα του Χριστού, που είναι μια ανθρωπότητα εξίσου σταυρωμένη και δοξασμένη όσο και η δική μας, γίνεται για μας η πηγή ζωής. Για τον λόγο αυτόν, ο υμνογράφος διαλαλεί ότι η κόλαση είναι γεμάτη πίκρα: «Όταν μπήκες σε έναν ολοκαίνουργιο τάφο, Σωτήρα του σύμπαντος, η κόλαση κατεβλήθη από τρόμο, οι βίδες έσπασαν, οι πόρτες διερράγησαν. Τότε ανοίχτηκαν οι τάφοι και οι νεκροί, ο Αδάμ, γεμάτος ευγνωμοσύνη, αναφώνησε με χαρά: Δόξα στη μακροθυμία σου, Κύριε, Φιλάνθρωπε, δόξα σε σένα!»¹⁶. Ο θάνατος του Χριστού είναι ένας σωτήριος θάνατος, επειδή καταστρέφει την ίδια την πηγή του θανάτου, που είναι το κακό. Επειδή φανερώνει την αποφασιστική και ολοκληρωτική ήττα του κακού.

Βεβαίως, γνωρίζουμε ότι ο θάνατος θα είναι πάντοτε παρών στη ζωή μας μέχρι το τέλος του χρόνου και ότι όλα θα μας θυμίζουν την παρουσία του: ο αποχωρισμός, η θλίψη, η απώλεια των αγαπημένων μας προσώπων, οι φρικτές τραγωδίες της ιστορίας που τόσο συχνά επισυμβαίνουν, το μίσος για τον ίδιο μας τον εαυτό καθώς και για τους άλλους. Ωστόσο, εάν διέλθουμε μέσα από όλες αυτές τις καταστάσεις, έχοντας πίστη στον Αναστημένο Χριστό, μπορούμε να μετασηματίσουμε τις δυσχέρειες σε οδούς της Αναστάσεως¹⁷, δεδομένου ότι ο Χριστός κατέβηκε στα έγκατα της Κολάσεως, για να μοιραστεί το κράτος του ενταφιασμού και του θανάτου όχι μόνο για όσους έζησαν πριν από Αυτόν και θα ζήσουν μετά από Αυτόν, αλλά και για καθέναν από εμάς ξεχωριστά, που προς το παρόν βρισκόμαστε μεταξύ ζωής και θανάτου. «Δεϋτε προς με», λέει ο Χριστός, «πάντες οί κοπιώντες καί πεφορτισμένοι, κάγώ αναπαύσω ύμᾶς»¹⁸. Στο βάθος της ύπαρξής μας, το άγχος μετατρέπεται σε εμπιστοσύνη και εκεί που πιστεύουμε ότι δεν υπάρχει διέξοδος, εκεί βρίσκεται Αυτός, ο Φίλος και Συνοδοιπόρος μας, και η παρουσία του είναι μία χαραμάδα φωτός.

«Χθές συνεθαπτόμην σοι Χριστέ συνεγείρομαι σήμερον ἀναστάντι σοι, συνεσταυρούμην σοι χθές αὐτός με συνδόξασον Σωτήρ, ἐν τῇ βασιλείᾳ

¹⁵ Olivier Clément, «Christ est ressuscité», όπ. π., σελ. 43.

¹⁶ Απόστιχα του Εσπερινού της Αγίας και Μεγάλης Παρασκευής.

¹⁷ Olivier Clément, «Christ est ressuscité», όπ. π., σελ. 48-49.

¹⁸ Ματθ. 11, 28.

σου»¹⁹. Στο φως της εορτής του Πάσχα, ο Θεός μάς δίνει ζωή, μας συγχωρεί. Όλοι και όλα είναι πλέον ζώντες, ζωντανεύουν για πάντα από τη στιγμή που ο Χριστός αναστήθηκε, και ο πνευματικός θάνατος έχει οριστικά νικηθεί και δεν είναι πια παρά το σκισμένο πέπλο της αγάπης. Στο φως της εορτής του Πάσχα, ο Χριστός παρίσταται εκεί όπου μία ανθρώπινη ύπαρξη διαλύεται από πόνο και καταρρακώνεται από κάθε αδικία, από κάθε αδιαφορία. «Τάδε λέγει Κύριος Κύριος· Ἴδου ἐγὼ ἀνοίγω τὰ μνήματα ὑμῶν, καὶ ἀνάξω ὑμᾶς ἐκ τῶν μνημάτων ὑμῶν, καὶ εἰσάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ εἶμι Κύριος, ἐν τῷ ἀνοιξαί με τοὺς τάφους ὑμῶν, τοῦ ἀναγαγεῖν με ἐκ τῶν τάφων τὸν λαόν μου»²⁰. Η ἀνάσταση ἀρχεται ἀπὸ τώρα καὶ ἀπὸ σήμερα. Ο ἀναστημένος Χριστὸς προσλαμβάνει κάθε ἄνδρα καὶ κάθε γυναίκα καὶ τοὺς ἀναδημιουργεῖ μέσα στο φως τῆς Ἀνάστασής Του.

«Δεῦτε λάβετε φῶς ἐκ τοῦ ἀνεσπέρου φωτός, καὶ δοξάσατε Χριστόν, τὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν»²¹. Το φως τῆς Ἀναστάσεως ἀκτινοβολεῖ στο σκοτάδι καὶ το σκοτάδι ἀπορροφάται τελειῶς ἀπὸ αὐτήν. Στο ἐξῆς, ἡ γῆ μπολιάζεται με μια νέα φωτιά, με τὴ φωτιά τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ο Χριστὸς ἀναστήθηκε ἀπὸ τοὺς νεκρούς. Ο ἀναστημένος Χριστὸς ἐρχεται νὰ κατοικήσει στο πιο μυστικὸ χῶρο τῆς καρδιάς μας, προκειμένου ἡ τελευταία νὰ μπορέσει νὰ ἀντέξει τὸ βᾶρος ολόκληρου τοῦ σύμπαντος μέσα στο μεγαλεῖο καὶ τὸ βάθος τῆς ἀπειρῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, γιατί εἶναι ἀλήθεια ὅτι δεν ὑπάρχει μεγαλύτερη ἐκφραση ἀγάπης γιὰ τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ καὶ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἀπὸ τὴ διακήρυξη τῆς θείας ἀνάστασής τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἓνα γεγονός που μας ἀφορᾶ ὅλους, ἓνα γεγονός που ἀναφέρεται σε ὅλη τὴν ἀνθρωπότητα. Μία προσεκτικότερη ἀνάγνωση τοῦ στίχου τῆς Β' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῆς: «εἰ εἰς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι»²² μάς προσφέρει μία ἐναργέστερη εἰκόνα αὐτῆς τῆς πραγματικότητας.

Ἐχω τὴν αἴσθησι ὅτι ἡ παραπάνω ἀποστροφή δεν υποδηλώνει σε καμμία περίπτωσι ὅτι ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ μετέβαλε με τρόπο θαυμαστὸ τὴ ζωὴ

¹⁹ Κανόνας τοῦ Ὁρθρου τῆς Ἀναστάσεως.

²⁰ Ἰεζεκ. 37, 12-13.

²¹ Ἐναρξη τοῦ Κανόνα τοῦ Ὁρθρου τῆς Ἀναστάσεως.

²² Β' Κορ. 5, 15.

και την κατάσταση των ανθρώπων ούτε βεβαίως ότι οι άνθρωποι σχετίζονται παθητικά με αυτόν τον θάνατο. Εάν εγκύψουμε με περισσότερη προσοχή στο παραπάνω αγιογραφικό απόσπασμα, αντιλαμβανόμαστε ότι δεν αναφέρεται μόνο στον θάνατο και την ανάσταση του Χριστού, αλλά εξυπονοεί επίσης τον θάνατο και την ανάσταση εκείνων που τηρούν ατόφια και απαρασάλευτη τη διδασκαλία του Χριστού. Αυτό σημαίνει ότι εκείνοι που αφιερώνονται στην εν Χριστώ πίστη και βαπτίστηκαν στο όνομά του Χριστού συσταυρώνονται μαζί Του. Από εκείνη τη στιγμή ζουν μία καινή πραγματικότητα μέσα από την εν Χριστώ πίστη²³, διότι εάν κάποιος διαφυλάσσει την πίστη του στον Χριστό, τότε αυτός μεταμορφώνεται σε μία καινούργια ύπαρξη. Οι παλαιές καταστάσεις υπερβαίνονται: « ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα».

Ο Χριστός έδωσε τη ζωή Του, προκειμένου μέσω της θυσίας Του να καταξιωθούμε εμείς στα μάτια του Θεού²⁴. Ωστόσο, ο άνθρωπος από την πλευρά του δεν πρέπει να δέχεται επί ματαιίω και για ανωφελή λόγο τη χάρη του Θεού²⁵. Όσοι μένουν στον Χριστό, έχουν προηγουμένως σταυρώσει τον παλιό σαρκικό άνθρωπο μαζί με τα πάθη και τις επιθυμίες τους²⁶.

Συνεπώς, με την Ανάσταση εισερχόμεθα σε μία καινούργια και ανατρεπτική πραγματικότητα: η ημέρα του Πάσχα δεν συνιστά απλή ανάμνηση ενός ιστορικού γεγονότος. Αντίθετα, ο εορτασμός αυτής της ημέρας υπερβαίνει το φράγμα του ιστορικού χρόνου, επειδή ανήκει εφεξής στην απόλυτη χρονική πραγματικότητα του Χριστού, στην οποία όλα είναι παρόν. Εκεί όπου το παρόν και το μέλλον συγχωνεύονται σε αυτή την κορυφαία στιγμή, δεδομένου ότι η Ανάσταση συνέχει και συνενώνει το σύμπαν σε ένα μοναδικό σημείο όπου όλα είναι καθοριστικά παρόντα. Επομένως, η Αγία και Μεγάλη Παρασκευή και η ημέρα του Πάσχα στην ουσία συνθέτουν μία οργανική ενότητα στο επίπεδο της προαιώνιας και θείας ζωής και ύπαρξης του Χριστού, έστω και εάν ιστορικά το Πάθος προηγείται της Αναστάσεως. Ο Χριστός θριαμβεύει επί του μαρτυρίου μέσα από το ίδιο το μαρτύριό Του. Θριαμβεύει επί του θανάτου μέσα από τον ίδιο Του τον θάνατο. Το μαρτύριο του Χριστού δεν αναιρεί ούτε τη δόξα ούτε τη μακαριότητα Του. Αντίθετα, από αυτό το

²³ Γαλ. 2, 20.

²⁴ Β' Κορ. 5, 21.

²⁵ Β' Κορ. 6, 1.

²⁶ Γαλ. 5, 25.

μαρτύριο εκπηγάξει ο αιώνιος θρίαμβός Του. Το μαρτύριο του Χριστού, που συμπάσχει πάντοτε με τον άνθρωπο και με την ανάστασή Του υπερβαίνεται, αναπαύει και ανακουφίζει όλες μας τις θλίψεις, και παρότι εμείς δεν το αντιλαμβανόμαστε, απαντά στο εναγώνιο ερώτημα του δικού μας θανάτου. Χωρίς αυτή τη βεβαιότητα απέναντι σε μία μητέρα που πρόκειται να χάσει το μονάκριβο γιο της, απέναντι σε μία νεαρή γυναίκα που επίκειται να χάσει τον σύζυγό της, τολμούμε να απευθύνουμε τους ακόλουθους λόγους: Ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός, ο οποίος νεκρώθηκε και αναστήθηκε για σένα, συμπάσχει αυτή την ώρα μαζί σου και ο σταυρός που υπομένεις είναι και σταυρός του Κυρίου και Λυτρωτή σου. Και αφού ο Χριστός τον βαστά τώρα μαζί με εσένα, να ξέρεις ότι το κουβάλημα του σταυρού και από τους δυο σας συνιστά ήδη έναν θρίαμβο. Αλλά καταφθάνει η ημέρα που θα ανοίξουν οι οφθαλμοί σου και τότε θα αναβλέψεις²⁷.

Παρ' όλα αυτά υπάρχει ένα ερώτημα που κινδυνεύει να μας εκπλήξει: είναι άραγε αλήθεια ότι ο Χριστός αναστήθηκε ή μήπως πρόκειται για ψέμα, για το οποίο αρεσκομέθα να ψάλλουμε ύμνους στους τόπους λατρείας το βράδυ της αναστάσιμης λειτουργίας; «Για ποιο λόγο το γεγονός της Αναστάσεως παραμένει μυστικό;», αναρωτιέται ο Olivier Clément. «Από σεβασμό προς τη δική μας ελευθερία», ανταπαντά ο ίδιος, εξηγώντας συγκεκριμένα ότι «ο Χριστός αποκαλύπτεται μόνο σε εκείνους που τον υποδέχονται με πίστη και αγάπη»... Ο Olivier Clément εμβαθύνει τη σκέψη του, προσθέτοντας ότι «δεν δημιουργεί το γεγονός της Αναστάσεως την πίστη, αλλά η πίστη επιτρέπει στην Ανάσταση να αναφανεί ως γεγονός»²⁸. Εάν ο Χριστός έχει έστω και λίγο πραγματικά αναστηθεί μέσα μας, όσο λίγο και εάν είναι αυτό, τότε μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι όσες και εάν είναι οι δυσχέρειες, η αγάπη και η πίστη θα έρθουν. Απέναντι σε αυτόν που αναμένει μία απόδειξη, προκειμένου να αναγκαστεί να πιστέψει στην ανάσταση, η απάντηση είναι ξεκάθαρη: Αυτού του είδους οι αποδείξεις δεν υφίστανται. Αντιθέτως αυτό που υπάρχει ως πραγματικότητα είναι μία πλειάδα σημείων της Αναστάσεως, διάσπαρτων στο διάβα της ιστορίας του ανθρώπινου γένους.

«Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως»²⁹, σύμφωνα με τους λόγους του Χριστού στο Κατά Λουκάν Ευαγγέλιο. Η Βασιλεία του

²⁷ Ένας Μοναχός της Ανατολικής Εκκλησίας, « Jesus simple », όπ. π., σελ. 174.

²⁸ Olivier Clément, « Christ est ressuscité », όπ. π., σελ. 48.

²⁹ Λουκ. 17, 20.

Θεού επιφαίνει με όλη της τη δύναμη, το φως και τον θρίαμβό της, κάθε φορά που της επιτρέπουμε να υπερβεί τα τείχη πίσω από τα οποία εγωιστικά οχυρωνόμαστε μέσα στις εκκλησίες μας. Κάθε φορά που δεν την θάπτουμε στον τάφο των ψυχολογικών μας κενών, των φαντασιώσεων, των σκέψεων και των προσωπικών μας θεωρήσεων μέσω των οποίων νομίζουμε ότι κατέχουμε την παρουσία της. Ο μυστηριακός χώρος της καρδιάς δεν γνωρίζει σύνορα και περιορισμούς από τη στιγμή που θα ενοικηθεί από τον αναστημένο Ιησού Χριστό. Φέρει ολόκληρο το σύμπαν, το οποίο βρίσκεται μέσα στη μεγαλοσύνη και το βάθος της αγάπης του Κυρίου του. Ας θυμηθούμε εδώ τον εξάισιο πασχαλινό λόγο που μας παρέδωσε ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος και τον οποίο οι Ορθόδοξοι χριστιανοί αναγιγνώσκουν στο τέλος του πασχαλινού όρθρου: «Δεν υφίσταται διάκριση ανάμεσα στους εργάτες της πρώτης ώρας και σε εκείνους της ενάτης. Ο Χριστός προσκαλεί στη γιορτή και τους μεν και τους δε. Αυτούς που έχουν προετοιμαστεί για αυτό το γεγονός και εκείνους που δεν το έχουν πράξει». Το ίδιο κάνει και με εμάς. Απέχουμε πολύ, γράφει μία ορθόδοξη πνευματική μορφή του περασμένου αιώνα, τουλάχιστον η πλειονότητα από εμάς, από τη μέθη του ποτηρίου του Πάθους. Δεν συντρέξαμε τον Χριστό στο κουβάλημα του σταυρού Του. Δεν νεκρωθήκαμε μαζί Του. Αποκοιμηθήκαμε ενόσω αυτός αγωνιούσε. Τον εγκαταλείψαμε. Τον απαρνηθήκαμε διαπράττοντας τις αναρίθμητες αμαρτίες μας. Και όμως, παρά το γεγονός ότι είμαστε ελάχιστα προετοιμασμένοι και τόσο ακάθαρτοι, ο Χριστός μάς προσκαλεί να μετάσχουμε στην πασχαλινή χαρά. Ο Χριστός εδώ δεν είναι πλέον αποσχισμένος από τίποτε, από κανέναν. Η νίκη του Αναστημένου Χριστού πάνω στον θάνατο είναι νίκη ενάντια στη σχάση και τον διαχωρισμό. Η ζωή του Χριστού γίνεται δική μας. Το βάπτισμα μάς εισάγει στη δυναμική πορεία της Αναστάσεως. Η Ευχαριστία συνιστά για εμάς, κατά το ρηθέν του Αγίου Κυρίλλου Αλεξανδρείας, «το σώμα της όντως ζωής»³⁰.

Δικαίως ο Απόστολος Παύλος ζητά από εμάς να συνταχούμε με τον Χριστό στον θάνατο, να γίνουμε μέτοχοι και κοινωνοί των παθών Του³¹, και να προσφέρουμε τον εαυτό μας στον Θεό ως ζώσες υπάρξεις που έχουν

³⁰ Βλ. Σχετικά, α) Marie-Odile Boulnois, « Eucharistie, mystère d'union chez Saint Cyrille d'Alexandrie : les modèles d'union trinitaire et christologique », Ev Revue des Sciences Religieuses, Τεύχος 74/2, Παρίσι 2000, σελ. 147-172, και β) E. Michaud, Saint Cyrille d'Alexandrie et l'eucharistie, Ev Revue internationale de théologie, Τεύχος 10, Ζυρίχη 1902.

³¹ Φιλ. 3, 10.

αναστηθεί εκ νεκρών και αφιερώνονται σε Αυτόν³². Η Ανάσταση βρίσκεται ήδη από τώρα μέσα μας. Ακόμη και τις πιο έντονες θλίψεις μας, ακόμα και αυτή την ίδια την αγωνία μας, εάν τις αντιμετωπίσουμε με μία διάθεση ταπεινότατης εγκατάλειψης, μία άκρως ταπεινή, άκρως παιδική πίστη, τότε αυτές θα ταυτιστούν με τις θλίψεις και την αγωνία του Χριστού και θα οδηγήσουν σε μία ζωή πιο κραταιά και δυνατή και αυτό τον ίδιο τον θάνατο. «Νομίζαμε ότι θα πεθάνουμε και ιδού ο θάνατος δεν υπάρχει πια. Θρηνούμε τους θανάτους των δικών μας ανθρώπων και ιδού ανακαλύπτουμε ότι τελικά τα αγαπημένα μας πρόσωπα δεν πέθαναν, δεν απωλέσθησαν, αλλά βρίσκονται κοντά μας εν Χριστώ. Η Ανάσταση γίνεται έτσι η αγαλλίαση των μαρτύρων, καθώς τους δίνει την δυνατότητα να προσεύχονται ακόμη και για τους βασανιστές τους. Η Ανάσταση τους επιτρέπει ακόμη να δέχονται και να αγαπούν με τρόπο ανιδιοτελή: Δεν χρειάζεται πλέον να αναζητώ στον άλλο, στον συνάνθρωπό μου, το εξιλαστήριο θύμα του δικού μου άγχους, αφού ο θάνατος νικήθηκε και η αγωνία μέσα μου μεταμορφώθηκε σε εμπιστοσύνη. Η αγιότητα δεν είναι τίποτε άλλο πλέον από την διαφάνεια αυτής της απέραντης δύναμης για ζωή. Στην αρχαία Εκκλησία μιλούσαν για έναν άγιο που αναστήθηκε από τους νεκρούς»³³.

Στα μάτια μας, η Ανάσταση του Χριστού δεν αποτελεί μόνο μία στιβαρή εγγύηση για την αθανασία των ψυχών και των σωμάτων μας. Η Ανάσταση αγκαλιάζει σύνολη τη γη, όλα τα όντα, όλα τα πράγματα, όλες τις στιγμές, όλα τα πρόσωπα, όλα τα σώματα, το παραμικρό κομμάτι χλόης, καθώς και όλα τα ουράνια σώματα και τους γαλαξίες. Στο βάθος της ύπαρξής μας, το άγχος μετατρέπεται σε εμπιστοσύνη και εκεί που πιστεύουμε ότι δεν υπάρχει διέξοδος, εκεί βρίσκεται Αυτός, ο Φίλος και Συνοδοιπόρος μας, και η παρουσία του είναι μία χαραμάδα φωτός. Έστω και αν βρισκόμαστε ακόμη στο μεταίχμιο ζωής και θανάτου, ο Αναστημένος Χριστός προσλαμβάνει κάθε άνδρα και κάθε γυναίκα. Προσλαμβάνει τους πάντες, τους αναδημιουργεί, αποδομώντας την ίδια την πηγή του θανάτου, που δεν είναι άλλη από το κακό, που τώρα ηττάται αποφασιστικά και ολοκληρωτικά, από την Ανάσταση του Θεού και Σωτήρα μας.

Το φως της Αναστάσεως ακτινοβολεί στο σκοτάδι και το σκοτάδι

³² Ρωμ. 6, 13.

³³ Μητροπολίτης Γαλλίας Μελέτιος, Πασχαλινό Μήνυμα της 26ης Απριλίου 1981.

απορροφάται τελείως από αυτήν. Στο εξής, η γη μπολιάζεται με μία νέα φωτιά, με την φωτιά του Αγίου Πνεύματος. Ο Χριστός εγείρει τους νεκρούς, αφού είναι αλήθεια ότι δεν υπάρχει μεγαλύτερη έκφραση αγάπης για την ανθρώπινη ζωή και το ανθρώπινο σώμα από την διακήρυξη της θείας Ανάστασης Του. Η Ανάσταση του Χριστού γίνεται η προσδοκία μας. Παραμένει όντως η προσδοκία χωρίς καμμία αμφιβολία, δεδομένου ότι, για εμάς τους Χριστιανούς, η Ανάσταση δεν αποτελεί μέθοδο παρηγορίας για το άγνωστο επέκεινα, αλλά συνιστά την δική μας κλήση και αποστολή στο σήμερα, τις οποίες καλούμαστε να βιώσουμε μέσα από μια πορεία που περνά από το Σταυρό και καταλήγει στο κενό μνημείο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(Κατ' επιλογήν)

Πηγές

Αγία Γραφή.

Μαξίμου Ομολογητού, PG Migne 90, 408D.

Τριώδιον της Ορθοδόξου Εκκλησίας.

Βοηθήματα

Boulnois Marie-Odile, « *l'eucharistie, mystère d'union chez Saint Cyrille d'Alexandrie : les modèles d'union trinitaire et christologique* », *Ev Revue des Sciences Religieuses*, Τεύχος 74/2, Παρίσι 2000.

Clément Olivier, « *Christ est ressuscité* », Εκδόσεις DDB, Παρίσι 2000.

Ένας Μοναχός της Ανατολικής Εκκλησίας, « *Jesus simple* », Gembloux, Εκδόσεις Chevetogne, 1973.

« *Le Mystère Pascal* », *Ev Spiritualité Orientale*, Τεύχος 16, Bellefontaine, Εκδόσεις Abbaye de Bellefontaine, 1975.

Μακάριος Επίσκοπος Χριστουπόλεως, « *Κύριε και Δέσποτα της ζωής μου* », Εκδόσεις « *Εν Πλῶ* », 1η Έκδοση, Αθήνα 2016.

Μελέτιος, Μητροπολίτης Γαλλίας, Πασχαλινό Μήνυμα της 26ης Απριλίου 1981.

Michaud E., *Saint Cyrille d'Alexandrie et l'eucharistie*, *Ev Revue internationale de théologie*, Τεύχος 10, Ζυρίχη 1902.

Πάσχος Παντ., « *Έρωσ Ορθοδοξίας* », Εκδόσεις « *Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος* », Αθήνα 1978.

ΕΡΓΑ ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΑΙ ΚΕΙΜΗΛΙΑ ΤΟΥ Ι. ΝΑΟΥ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ ΚΑΛΑΜΗΣΙΩΝ

ΓΕΡΟΝΤΟΣ ΧΑΛΚΗΔΟΝΟΣ κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Εἰς τὸν νάρθηκα τοῦ μοναδικοῦ¹ ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρου ἰ. ναοῦ (1875) ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ μεγάλου Πατριάρχου καὶ Πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου² τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Χαλκηδόνος παρὰ τὸν ἐν Καλαμησίοις λιμένα τοῦ Εὐτροπίου, ἐν μέσῳ, ὡς συνήθως, μοντέρνων συγχρόνων κτηρίων, καὶ μεγάλης περὶ τὴν ἀκτὴν μαρίνας, εὐρίσκονται διάφορα κειμήλια (μαρμάρινος κίων ἐκ τοῦ προτέρου ναοῦ (εἰκ. 1), φορηταὶ εἰκόνες ὡς Παναγίας τῆς Μυρτιδιωτίσεως (εἰκ. 2), τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, μίας ἀναγλύφου ξυλίνης εἰκόνας τῆς Ἁγίας Τριάδος ἔργον Ἀφθονίδου 1817 (εἰκ. 3), τριῶν λεπτῶν ξυλίνων προσκνηταρίων (εἰκ. 4), περιτέχνων ἐκ μαρμάρου μανουαλίων, παλαιῶν πολυελαίων (εἰκ. 5), βενετσιάνικων κανδηλῶν κ.ἄ.). Ἐνταῦθα δημοσιεύονται μερικὰ μόνον ἐξ αὐτῶν καὶ δῆ:

1- Ἐπιτύμβιος μαρμαρίνη πλάξ διαστάσεων (0,72.5 x 1,72) (εἰκ. 6), ἐντοιχισθεῖσα ὑπὸ τῆς τότε Ἐφοροεπιτροπῆς εἰς τὸν νοτιοδυτικὸν τοῖχον τοῦ

¹ Διὰ τὸ "φαινόμενον" τῆς σπανιότητος τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ἀφιερωμένων ναῶν γενικῶς: Ἀ. Παπᾶ, Χαλκηδόνος, Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην, Δελτίον Ἐταιρείας Μελέτης τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς 3 (2011) 114-115.

² Πρακτικὰ τῆς Κεντρικῆς Ἐφορείας Χαλκηδόνος τῶν ἐτῶν 1880, 1906-1911, 1929, 1930, 1946, 1949, 1951-1953. Οἱ κώδικες ὅμως αὐτοὶ φυλασσόμενοι ἄλλοτε εἰς τὸ Ἀρχεῖον τῆς Κοινότητος Χαλκηδόνος, "μυστηριωδῶς" εὐρίσκονται σήμερον εἰς τὸ ἐν Ἀγκύρᾳ Ἴδρυμα Τουρκικῆς Γλώσσης καὶ Ἱστορίας (Türk Dil ve Tarih Kurumu)! Ἀ. Παπᾶ, Ἡλιουπόλεως καὶ Θεῶν (Χαλκηδόνος), Ὁ Ἱερός Ναός τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου Καλαμησίων, Δελτίον Ἐταιρείας Μελέτης τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς 2 (1996) 215-230. Ἀ. Καρυώτογλου, Χαλκηδὼν ἡ ἱστορικὴ Ἱ. Μητρόπολις τῆς Βιθυνίας, Ἄλμος ἄ.χ. (1996) 31-33.

νάρθηκος τοῦ ναοῦ, παρὰ τὸ Ἅγίασμα Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου³. Ἐπ' αὐτῆς δὲ εὐρίσκεται ἐγχάρακτος ἡ μεγαλογράμματος μέτρῳ ἠρωελεγείου ἐπιγραφή, ἐγκωμιάζουσα τὸν Ὑπατον Εὐτρόπιον, θανόντα τριάκοντα ἔξαετῆ:

+ΕΥΤΡΟΠΙΟΥ ΤΑΦΟΣ ΕΜΙ ΠΕΡΙΦΡΟΝΟΣ Η ΓΑΡ ΑΛΗΘΕΣ / ΟΥΝΟΜΑ
ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ ΕΙΧΕΝ ΑΕΙΔΟΜΕΝΟΝ / ΑΤΡΟΠΕ ΜΟΙΡΑΩΝ ΤΙΤΟ(ΝΕ)
ΥΤΡΟΠΟ(ΝΗ)ΡΠΑΣΑΣ ΑΝ/ΔΡΑ ΟΣ ΕΦΕΡΕ(ΝΕ)Ξ ΜΟΝΑΔΑΣ ΤΡΕΙΣ ΔΕ
ΤΕ ΩΝ ΔΕΚΑΔΑΣ / ΠΕΤΡΟΣ ΔΕΓΝΩΤΟΣ ΣΤΑΘΕΡ(ΗΝ)ΠΛΑΚΑ Τ(ΗΝ) ΔΕ
ΧΑΡΑΞΑΣ / ΣΤΗΣΕΝ ΑΠΟΦΘΕΙΜΕΝΩ ΤΟΥΤΟ ΓΕΡΑΣ ΠΑΡΕΧΩΝ+

Ἡ ὀρθογωνία ταφόπετρα εἶναι ἀπλῆ ὡς πρὸς τὸν διάκοσμον ἔχουσα εἰς τὰς πλαγίας πλευρὰς ὅπου ἡ ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή δυὸ μεγάλας ἀναγλύφους τραπεζοειδεῖς προσθήκας, μετὰ δὲ δύο λεπτοὺς σταυροὺς πρωτοβυζαντινοῦ τύπου (πρβλ. τοὺς σταυροὺς τῶν θυρῶν εἰσόδου τοῦ ἐσωνάρθηκος τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας). Μετὰ δὲ περιβάλλεται ὑπὸ δύο πλαισίων ἐκ τῶν ὁποίων τὸ πρῶτον εἶναι φαρδύτερον βαθουλωτὸν εἰς τὸ λεπτὸν περίγραμμα τοῦ ὁποίου καὶ δὴ εἰς τὸ μέσον ἐκάστης πλαγίας πλευρᾶς εὐρίσκεται μικρὸς δακτύλιος. Ἡ ἄνω δεξιὰ γωνία τῆς πλακὸς εἶναι τεθραυσμένη.

Τὴν ταφόπετραν ταύτην ἠθέλησεν νὰ ἀγοράσει κατὰ πληροφορίαν τοῦ Δέρκων Κωνσταντίνου τὴν 6.11.2004 πρὸς τὸν γράφοντα, τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον ἔναντι 2000 χρυσῶν λιρῶν, τοῦθ' ὅπερ προσφυῶς εἶχεν ἀπορρίψει ἡ τότε Ἐφοροεπιτροπὴ τοῦ ναοῦ.

Εἶναι κατὰ ταῦτα σημαντικὸν τὸ γεγονὸς ὅτι αὕτη ἀνήκε εἰς τὸν τάφον τοῦ Εὐτρόπιου ἀνακαλυφθεῖσα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1878 παρὰ τὸ πρὸ τοῦ σημερινοῦ ναοῦ ὑφιστάμενον εἰσέτι τότε ναῖδριον. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Εὐτρόπιος ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου (395-408), κατεσφάγη ἐν Χαλκηδόνι καὶ ἐτάφη πιθανώτατα ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτοῦ παρὰ τὸν ὁμώνυμον αὐτῷ

³ Ἡ ὕπαρξις Ἁγιασμάτων ἐντὸς τῶν ἰ. ναῶν, εἰς τὸν περίβολον ἢ πλησίον αὐτῶν, συναντᾶται καὶ εἰς ἑτέρους ἰ. ναοὺς τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Χαλκηδόνος καὶ οὐχὶ μόνον, ὡς εἰς τὴν Ἁγ. Εὐφημίαν (Ἁγ. Παρασκευῆς), Ἁγία Τριάδα (Ἁγ. Αἰκατερίνης), Προφήτην Ἥλιον Χρυσουπόλεως (Προφήτου Ἥλιου), Ἁγ. Πεντελεήμονα Κουσουντζουκίου (Ἁγ. Παντελεήμονος), Ἁγ. Γεώργιον Τσεγκέγκιο (Ἁγ. Παντελεήμονος, Ἁγ. Ἀναργύρων), Ἁγ. Κωνσταντίνον καὶ Ἑλένην Πασάβαξε (Ἁγ. Κυριακῆς), Ἁγ. Παρασκευὴν Βεῖκοζ (Ἁγ. Παρασκευῆς). Τοῦτο δεικνύει ἀσφαλῶς καὶ τὴν εὐσέβειαν τῶν χριστιανῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ὁ Καθηγητὴς ὅμως S. Eyice ἀναφέρει τὴν εἰρωνικὴν ἄποψιν τοῦ τότε Ὑποπροξένου τῆς Γαλλίας E. Dutemple, ὁ ὁποῖος ἐπὶ τοῦ προκειμένου γράφει: Κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Ὄθωμανικῆς διοικήσεως οἱ Χριστιανοὶ ἐνισχυθέντες διὰ τῆς οἰκοδομήσεως ναῶν τινῶν εἶχον ἀναπτρωθεῖ, –τοῦτο συνέβαινε πολλάκις καὶ ἀργότερον εἰς περιόδους εὐνοϊκᾶς, μετὰ ὅμως ἠκολούθη ὡς συνήθως ὁ ὀπισθοχώρησις–, μετέτρεπον ἐκάστην πηγὴν εἰς Ἅγίασμα, οὕτως ὥστε ἀργότερον δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑπάρχει πόσιμον ὕδωρ διὰ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. S. Eyice, Bizans Devrinde Boğaziçi, Ἰστανμποῦλ 1976, 110.

λιμένα, ἔνθα εὐρέθησαν τὰ ὄστα καλυπτόμενα ὑπὸ τῆς ἀνωτέρω πλακός⁴.

Ὁ Εὐτρόπιος (εἰκ. 7) ἦτο ἀξιωματοῦχος τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν 4ον αἰῶνα. Ἐκκίνησε τὴν καριέραν του ὡς εὐνοῦχος τῶν ἀνακτόρων ἐπὶ Θεοδοσίου Α' (379-395). Μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐξουδετέρωσε τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ρουφίνου, κανονίσας τὸν γάμον τοῦ Ἀρκαδίου μετὰ τὴν Εὐδοξίαν. Μετὰ δὲ τὴν δολοφονίαν αὐτοῦ ἐνισχύθη, γενόμενος Ὑπάτος. Ἀργότερον συνεκρούσθη μετὰ τῆς αὐτοκράτειρας Εὐδοξίας καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῶν μισθοφορικῶν στρατευμάτων Γαϊνᾶν καὶ ἐξέπεσεν καθαιρεθεὶς τὸ 399, παρὰ τὰς προσπαθείας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εἰς τὸν ναὸν τοῦ ὁποίου εἶχεν καταφύγει. Διεκρίνετο δὲ διὰ τὴν φιλαργυρίαν του γενόμενος ἀντιπαθὴς εἰς τὸν λαόν. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν τὸ ὅτι ὁ ἴδιος εἶχεν εἰσηγηθεὶ καὶ λάβει τὴν ἔγκρισιν τοῦ αὐτοκράτορος τὸ προηγούμενον ἔτος, διὰ νὰ ἀκυρωθεὶ ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος ὄριζεν ὅτι οἱ ναοὶ ἦσαν ἀπαραβίαστοι.

2- Πλάξ μαρμαρινὴ διαστάσεων (0,74.5 x 0,93) (εἰκ. 8), ἔχουσα ἀνάγλυφον παράστασιν δύο συμμετρικῶν, ἐσχηματοποιημένων καὶ τοῦ αὐτοῦ πάχους περιελισσομένων ὄψεων ἐχόντων ἐλεύθερα τὰ ὀπίσθια ἄκρα, ἐνῶ πρὸς τὸ μέσον τῶν ὁμοκέντρων κύκλων ἐφάπτονται αἱ κεφαλαὶ τῶν ὄψεων. Ἡ πλάξ αὕτη ἦτο τοποθετημένη ἐπὶ τοῦ ἐδάφους πλημμελῶς μὲν δι' αὐτὴν λόγῳ χρήσεως καὶ φθορᾶς, ἔχουσα καὶ εἰδικὸν συμβολισμὸν πρὸ τοῦ κατωφλίου τῆς κεντρικῆς εἰσόδου τοῦ νάρθηκος. Πρὸ τριῶν ὅμως περίπου ἐτῶν ἀντικατεστάθη ὑπὸ τῆς Ἐφοροεπιτροπῆς τοῦ ναοῦ διὰ νέας καὶ ἐτέθη προχείρως πρὸς φύλαξιν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ νοτίου τμήματος τοῦ κήπου τοῦ ναοῦ. Παρουσιάζει δὲ πρασινοκιτρίνους κηλίδας ἐκ τῆς χρήσεως καὶ τῆς ἀρχαιότητος αὐτῆς. Εἰς τὸ μέσον τῶν πλαγίων πλευρῶν τῆς ἔχει δύο ὀξυκορυφούς τοξοτάς ἐσοχὰς αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Ἐφοροεπιτρόπου Ἄρχ. Ἀντωνίου Καλφάκη τὴν 1.4.2018 πρὸς τὸν γράφοντα, ἐσυνεχίζοντο ὑπὸ μορφὴν αὐλακίου μέχρι τῶν μεταγενεστέρων προσκτισμάτων τῶν δύο μικρῶν αἰθουσῶν καὶ ὡς συνήθως ἐκαλύφθησαν! μετὰ τὴν ἐπίστρωσιν τοῦ δαπέδου διὰ πλακιδίων!

Ἡ πλάξ αὕτη σπανίζει καθ' ὅσον γνωρίζει ὁ γράφων εἰς τοὺς ναοὺς τῆς Πόλεως, οἱ δὲ ὄφεις τοὺς ὁποῖους παριστᾶ ἦσαν ἀνεκάθεν σύμβολα τῆς ὑγείας –ἀπαντῶντα ὡς ἐκ τούτου συνήθως κατὰ διαφόρους περιπτώσεις εἰς

⁴ Α. Παπᾶ, Ἡλιουπόλεως καὶ Θεῖρων, μνημ. 216-217.

τὴν ἰατρικὴν- τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, σημαίνουν ὅμως καὶ τὸν φύλακα τοῦ οἴκου. Ἀποτελοῦν δὴλα δὴ τὸν "οἰκουρόν" ὄφιν τῆς ἀρχαιότητος, διὰ τοῦ ὁποίου ἢ λαϊκὴ ἢ μὴν παράδοσις διασώζει μαρτυρίας χρήσεως τοῦ ἀκάκου σπιτοφιδίου, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο γοῦρι τῆς οἰκίας καὶ ἐφ' ὅσον ἔζη εἰς τὸ κελλάριον ἐπροστάτευε τὰ φυλασσόμενα ἐκεῖ τρόφιμα ἐκ τῶν μυῶν καὶ κατσαριδῶν καθὼς καὶ τῶν λοιπῶν τρωκτικῶν. Ἴσως δὲ οὗτοι νὰ σχετίζονται καὶ μὲ τὸν ναὸν πρῶτον μὲν ὡς κατ' ἐξοχὴν χώρον ἰάσεως καὶ σωτηρίας ψυχῆς τε σώματος, δεύτερον δὲ ὡς ἄσυλον εἰς τὸ ὁποῖον κατέφευγον, ὡς ὁ Εὐτρόπιος, καθὼς καὶ ἕτεροι ὑψηλὰ ἰστάμενοι εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Εὐφημίας Χαλκηδόνης καὶ ἀλλαχοῦ.

3- Εἰς τὸ Ἁγιασματάριον Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου⁵ τοῦ ναοῦ εὐρίσκονται ἕξι χάλκινοι μαστραπᾶδες διαστάσεων (0,8 x 0,12) (εἰκ. 9) διὰ τὴν λήψιν τοῦ Ἁγιάσματος. Οὗτοι εἰς τὸ ἴδιον περίπου μέγεθος καὶ σχῆμα, ἀπαντοῦν καὶ εἰς ἄλλα Ἁγιάσματα τῆς Πόλεως, ὅπως τὸ Ἁγίασμα Ἁγ. Θεράποντος Σιρκετζή, τῆς Παναγίας Ἐξη Μαρμάρων, Παναγίας Βελιγραδίου, Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ, Ἁγ. Παρασκευῆς Μ. Ρεύματος, Ἁγ. Δημητρίου Ξηροκρήνης⁶ ἢ καὶ ὡς μεταλλικὰ τάσια, ὅπως εἰς τὸ Γενέσιον τῆς Θεοτόκου Γκιόκ-Σουγιου, Προφήτου Ἥλιου Σκουτάρεως, Ἁγ. Αἰκατερίνης Μοδίου, Ἁγ. Φωτεινῆς Πριγκίπου κ.ἄ.⁷

Εἶναι χειροποίητοι καὶ δὴ σφυρήλατοι χαμηλοὶ μετὰ μεγάλου στομίου, εὐρείας κοιλίας καὶ χειρολαβῆς πλαγίως. Πρὸ δέκα περίπου ἐτῶν, ὡς εἰθισταὶ διὰ τὸν χαλκόν, διὰ λόγους ὑγιείας καὶ συντηρήσεως ἔχουν ἐπικασσιτερωθεῖ ὑπὸ τῆς Ἐφοροεπιτροπῆς τοῦ ναοῦ καὶ πρὸ δύο ἐτῶν πρότερον ὄντες ἐλεύθεροι, ἀλυσσοδεθεῖ βαναύσως! χάριν ἀσφαλείας (εἰκ. 10). Εἶναι κατὰ ταῦτα ἔργα ἀποπνέοντα τὴν χάριν καὶ τὴν εὐωδίαν τοῦ "παλιοῦ καλοῦ καιροῦ"

⁵ Διὰ τοῦτο ὁ ναὸς ἐορτάζει καὶ κατὰ τὴν 29ην Αὐγούστου, ἡμέραν τῆς ἀποτομῆς τῆς Τιμίας Κεφαλῆς Ἰωάννου Προδρόμου, τοῦ ὁποίου εἰκὼν μὲ τὴν κεφαλὴν του εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ μαρμαρινοῦ Ἁγιασματάριου τοῦ νάρθηκος, ἔργον τοῦ Χ. Ξανθοπούλου (εἰκ. 13). Βεβαίως τὸ κυρίως Ἁγίασμα κεῖται ἐντὸς τοῦ ναοῦ παρὰ τὸν βόρειον τοῖχον αὐτοῦ καὶ πλησίον τοῦ τέμπλου ἐκ τοῦ ὁποίου τὸ ὕδωρ ἐξήγατο δι' ἀντλίας καὶ σήμερον δὲν χρησιμοποιεῖται, διότι ὅπως σχεδὸν εἰς ὅλα τὰ Ἁγιάσματα τῆς Πόλεως, εἶναι μολυσμένον ἐκ τῶν λυμάτων τῶν περὶ αὐτὰ κτηρίων, τὰ ὁποῖα ἀντὶ τοῦ κεντρικοῦ δικτύου ἐνταῦθα εἶχον διοχετευθεῖ εἰς τὸ φρέαρ τοῦ Ἁγιάσματος! καὶ τὸ ὁποῖον πρὸ ἐτῶν τινῶν ἐκαλύφθη διὰ μαρμαρίνης κατασκευῆς μετὰ μεγάλης πλακὸς φερούσης ἄτεχνον καὶ μᾶλλον ἄσχετον διάκοσμον σταυρῶν, μαιάνδρων καὶ ἀμπέλου (εἰκ. 14).

⁶ Ν. Ἀτζέμογλου, Τὰ Ἁγιάσματα τῆς Πόλεως, ἄ. τ. καὶ χ. (1990) 18, 37, 49, 48, 64, 108, 104.

⁷ Τοῦ Αὐτοῦ, Ἐνθ. ἀνωτ. 131, 139, 147, 157.

καὶ τὴν ἀπλὴν καὶ ἀτόφιαν δεξιότητα τοῦ δημιουργοῦ των. Φέρουν τὴν ἐγγάρακτον μικρογράμματον, κυματίζουσάν πως, καραμανλιδικὴν ἐπιγραφὴν: Κεσαργια επαρχιασι Νεβ-σεχιρ ὄν ἀδελφᾶτο χαργιετι!!! 1877 / χαργεθ σεβιτζι / 1877 Σεπτεμβρίου 1 (εἰκ. 11, 12).

Ἄρα ἦσαν ἀφιέρωμα τοῦ Ἀδελφάτου, πιθανῶς τῆς Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος (ἴσως τοῦ Ταμείου τῶν Πτωχῶν)⁸ τῆς Νεαπόλεως (Nevsehir) τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Καισαρείας, μετακομισθέντες ἐνταῦθα ὑπὸ Χριστιανοῦ τινος καὶ προσφερθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Χρυσοστόμου ἀργότερον. Ἐπίσης κοσμοῦνται διὰ δύο λεπτῶν παραλλήλων γραμμῶν παρὰ τὸ χεῖλος αὐτῶν καὶ τριῶν ζευγῶν ὁμοίων περὶ τὴν κοιλίαν των.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εἰκ. 1. Ὁ κίων πιθανῶς τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ μετὰ θεοδοσιανοῦ κιονοκράνου.
- Εἰκ. 2. Ἡ εἰκὼν τῆς Παναγίας Μυρτιδιωτίσσης.
- Εἰκ. 3. Ἡ εἰκὼν τῆς Ἁγίας Τριάδος.
- Εἰκ. 4. Προσκυνητᾶριον τοῦ βορείου κλίτους.
- Εἰκ. 5. Ὁ παλαιὸς πολυέλαιος τοῦ ναοῦ, ἀγορασθεὶς τὸ 2018.
- Εἰκ. 6. Ἡ ταφόπετρα τοῦ Εὐτροπίου.
- Εἰκ. 7. Προτομὴ τοῦ Ὑπάτου Εὐτροπίου.
- Εἰκ. 8. Ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα πλάξ μετὰ τῶν ὄψεων.
- Εἰκ. 9. Οἱ μαστραπάδες ἐλεύθεροι ἐπὶ τοῦ Ἀγιασματαρίου τοῦ Προδρόμου.
- Εἰκ. 10. Οἱ μαστραπάδες μετὰ ἀλύσεων.
- Εἰκ. 11. Ἡ ἐπιγραφὴ τῶν μαστραπάδων.
- Εἰκ. 12. Οἱ μαστραπάδες μετὰ τμήματος τῆς ἐπιγραφῆς.
- Εἰκ. 13. Ἡ ἐλαιογραφία μετὰ τῆς κεφαλῆς Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου.
- Εἰκ. 14. Ἡ νέα πλάξ τοῦ φρέατος τοῦ Ἀγιάσματος.

⁸ Α. Μ. Λεβίδου, Ἡ Μητρόπολις Καισαρείας Καππαδοκίας, Ἡμερολόγιον τῶν Ἐθνικῶν Φιλανθρωπικῶν Καταστημάτων, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1905, 153-155. Κ. Μαμώνη, Σωματειακὴ ὀργάνωσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία: Γ' σύλλογοι Καππαδοκίας καὶ Πόντου, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν 6 (1986) 163-164, 172-180.

Εικ. 1

Εικ. 2

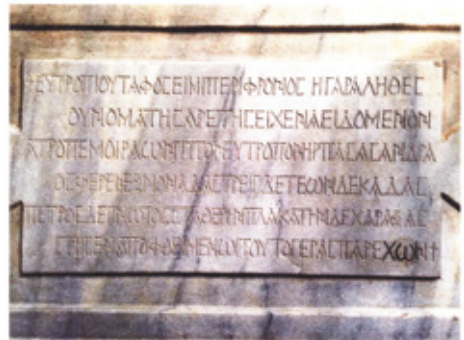
Εικ. 3

Εικ. 4

Εικ. 5

Εικ. 6

Εικ. 7

Εικ. 8

Εικ. 9

Εικ. 10

Εικ. 11

Εικ. 12

Εικ. 13

Εικ. 14

ΑΓΙΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ ΚΕΥΟΣ ΕΚΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΥΠΡΟ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΓΕΡΟΝΤΟΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Μέ ιδιαίτερη χαρά συμμετέχω μέ τήν παρούσα σύντομη μελέτη στήν έξοχη πρωτοβουλία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κ.κ. Χρυσοστόμου περί ἐκδόσεως εἰδικοῦ τιμητικοῦ τόμου ἀφιερωμένου στόν ἐορτασμό τοῦ Χρυσοῦ Ἰωβηλαίου τοῦ περιοδικοῦ Ἀπόστολος Βαρνάβας.

1. *Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τά ἔθνη*, παρήγγειλε στούς μαθητάς Του ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός μετά τήν Ἀνάστασή Του (Ματθ. 28:19). Οἱ *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* περιγράφουν τήν ἐξάπλωση τοῦ Εὐαγγελίου ἀπό τήν Ἱερουσαλήμ καί τίς πόλεις τῆς Ἰουδαίας καί Σαμαρείας καθώς καί σέ συγκεκριμένους μή Ἰουδαίους οἱ ὁποῖοι διέμεναν στήν περιοχή αὐτή (ὅπως ὁ Ρωμαῖος ἐκατόνταρχος Κορνήλιος καί ὁ εὐνοῦχος Αἰθίοψ). Ἀλλά ὁ πρῶτος τόπος ὁ ὁποῖος ἐδέχθη Ἀποστολική ἐπίσκεψη πρός πραγμάτωση τῆς Μεγάλης Ἐντολῆς *πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τά ἔθνη* ἦτο ἡ νῆσος Κύπρος. Ἐρευνῶντας τόν λόγο καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο συνέβη αὐτό, ἀνακαλύπτουμε ἐν προκειμένῳ τήν ὑπέροχη ἐνέργεια τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ.

Οἱ *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* μᾶς προσφέρουν πλούσια καί ἰσορροπημένη ἀντιπαράθεση τῶν δραστηριοτήτων τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ, καθώς καί τῶν λόγων καί τῶν πράξεων ὀρισμένων Ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων, ὅπως ὁ Πρωτομάρτυς Στέφανος, ὁ Ἀπόστολος Φίλιππος καί κυρίως ὁ Ἀπόστολος Παῦλος. Ἀλλά, ὁ πρόδρομος αὐτῶν τῶν Ἑλληνοφώνων Ἰουδαίων Χριστιανῶν ἦτο ἕνας Κύπριος τοῦ ὁποῖου τό ὄνομα ἦτο Ἰωσήφ καί τό καινούργιο ὄνομά του, τό ἀποστολικό ὄνομά του, Βαρνάβας. Τό Ἀραμαϊκό ὄνομα Βαρνάβας σημαίνει εἴτε *υἱός παρακλήσεως* εἴτε *υἱός ἐνθαρρύνσεως*. Ὁ Ἀπόστολος τῆς Κύπρου θά ἐνσάρκωνε σὺν τῷ χρόνῳ ἀμφοτέρες τίς ἔννοιες τοῦ νέου ὀνόματός του.

2. Ὁ Ἀπόστολος Βαρνάβας ἐμφανίζεται γιά πρώτη φορά στήν Καινή Διαθήκη μετά τήν σύλληψη καί ἀποφυλάκιση τῶν Ἀποστόλων Πέτρου καί Ἰωάννου. Διαβάζουμε στίς *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων* 4:33-37:

Καί μεγάλη δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς. Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς· ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων· διεδίδετο δὲ ἐκάστω καθότι ἂν τις χρεῖαν εἶχεν. Ἰωσήφ δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, ὃ ἔστι μεθερμηνεύομενον υἱὸς παρακλήσεως, Λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει, ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

Σχολιασταὶ ἔχουν σημειώσει ὅτι στό βιβλίον τῶν *Πράξεων* ὁ Ἀπόστολος καί Εὐαγγελιστὴς Λουκάς ἔχει τήν συνήθεια νά ἀναφέρει πρόσωπα μεγαλυτέρας σημασίας ἀπὸ τήν συνήθη προτοῦ ἐμφανισθῶν στήν ἱστορία, ὅπως συνέβη μέ τόν πρωτομάρτυρα Στέφανο (*Πράξεις* 6:5) καί τόν Σαοῦλ (*Πράξεις* 7:58). Ἡ πρώτη ὅμως ἀναφορά στόν Βαρνάβα εἶναι ἡ πλέον οὐσιαστική ὄλων. Ἀπὸ τήν ἀρχὴ μᾶς δίδεται μία δυνατὴ αἴσθησις τῆς ποιότητος τοῦ ἀνδρός: ὁ ζῆλος, ἡ ἀνιδιοτέλεια καί ἡ δύναμη τοῦ χαρακτήρος του στό νά ἐπηρεάζῃ θετικά ἄλλους. Ὁ ἀπλὸς ἀναγνώστης δέν θά ἦτο σέ θέση νά ἐκτιμῆσῃ τά βιογραφικά στοιχεῖα τά ὁποῖα προσετέθησαν στήν παρουσίαση τοῦ Βαρνάβα, ἀλλά ὁ εἰδικὸς ἐρευνητὴς θά ἀναγνωρίσῃ ὅτι στόν κανόνα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὁ Λευΐτης Ἰωσήφ/Βαρνάβας ἐκ Κύπρου διακρίνεται ὡς ὁ πρῶτος Ἑλληνιστὴς Ἰουδαῖος Χριστιανός, ἀναγνωριζόμενος ὡς ἡγέτης στήν ἀρχαία Ἐκκλησία.

3. Ὁ Βαρνάβας ἡγεῖται, βλέπουμε ἀργότερα στίς *Πράξεις*, ὄχι ἀπλῶς μέ τήν ἄσκησις ἐξουσίας, ἀλλά μᾶλλον μέ τό ἔξοχο παράδειγμα του στή νέα Χριστιανικὴ κοινότητα. Σημειώνουμε ἀμέσως τό παράδειγμα τῆς γενναιοδωρίας του: πωλεῖ μιὰ σημαντικὴ ἰδιοκτησία γῆς καί δωρίζει ὀλόκληρο τό ποσό στήν Ἐκκλησία. Ὁ Βαρνάβας ἐπομένως ὑπερέχει τοῦ Ἀνανία καί τῆς Σαπφείρας οἱ ὁποῖοι, ἀντιθέτως, ἐκράτησαν τμῆμα τοῦ δώρου των (*Πράξεις* 5:1-11). Ἐπίσης, σημειώνουμε τήν ταπεινοφροσύνη τοῦ Βαρνάβα, ὅπως αὐτὴ διακρίνεται στήν πληροφορία ὅτι ὁ ἴδιος κατέθεσε τό δῶρο του στά πόδια τῶν Ἀποστόλων (*Πράξεις* 4:37). Αὐτὴ ἡ χειρονομία φανερώνει σεβασμὸ καί ὑποταγή. Ἡ στάση του δέν ἦτο στάσις πλουσίου ὁ ὁποῖος ἀπλῶς ἐβγαλε

κάποια χρήματα από τό ταμείο του και τά έβαλε στίς τσέπες τών ένδεών Άποστόλων. Ο Βαρνάβας έκανε τήν προσφορά του ύποκλινόμενος στους Άποστόλους για άπόδοση τιμής. Η στάση του ήτο στάση ταπεινοφροσύνης και όχι ύπεροχής.

Σημειώνουμε άκόμη τό όνομα τό όποίο του έδόθη όχι από κάποιον άπλό άνθρωπο αλλά από τούς ίδιους τούς Άποστόλους: *υίός παρακλήσεως / ένθαρρύνσεως*. Ορθώς κάποιος έρευνητής έτόνισε ότι καθ' όλη τήν διάρκεια τής άποστολικής προσφοράς του, ό Βαρνάβας έζησε σύμφωνα μέ τό νόημα του όνόματός του: όπου συναντούσε πρόσωπα ή καταστάσεις στίς όποίες χρειαζόταν ένθάρρυνση, έδιδε όση περισσότερο μπορούσε.

4. Ίσως ή σημαντικότερη έκφραση αύτου του δώρου τής ένθαρρύνσεως και παρηγορίας νά διακρίνεται στό έπεισόδιο τό όποίο συνέβη άμέσως μετά τήν μεταστροφή του Σαούλ κατά τήν πορεία του προς Δαμασκό. Όταν ό Σαούλ μεταστράφηκε και άρχισε στή Δαμασκό νά κηρύττη τόν Χριστό, θέλησε στή συνέχεια νά έλθη στήν Ίερουσαλήμ για νά συνδεθί μέ τήν πρώτη Χριστιανική κοινότητα. Όμως, οι πιστοί τών Ίεροσολύμων έφοβούντο *μη πιστεύοντες ότι έστιν μαθητής (Πράξεις 9:26 β)*. Αυτό τό άξιοθαύμαστο χωρίο *Πράξεις 9:26 -29α* δείχνει τή διάκριση και τόν σεβασμό τόν όποιον έτρεφαν οι Άπόστολοι για τόν Βαρνάβα:

Παραγενόμενος δέ ό Σαῦλος εις Ίερουσαλήμ έπειράτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· και πάντες έφοβούντο αυτόν, μη πιστεύοντες ότι έστι μαθητής. Βαρνάβας δέ έπιλαβόμενος αυτόν ήγαγε προς τούς άποστόλους, και διηγήσατο αυτοῖς πῶς έν τῇ όδῶ είδε τόν Κύριον και ότι έλάλησεν αυτόν, και πῶς έν Δαμασκῶ έπαρρησιάσατο έν τῷ όνόματι του Ίησοῦ. Και ήν μετ' αυτόν είσπορευόμενος και έκπορευόμενος έν Ίερουσαλήμ και παρρησιαζόμενος έν τῷ όνόματι του Κυρίου Ίησοῦ.

Μόνο μέ τήν μεσολάβηση του Βαρνάβα, ό Σαούλ μετονομασθείς σέ Παῦλο έγινε δεκτός από τούς Άποστόλους και τήν Ίεροσολομιτική Έκκλησία. Πόσο μεγάλο κύρος πρέπει νά είχε ό Βαρνάβας για νά μεσολάβηση τόσοσ άποτελεσματικά για τόν πρώην διώκτη τών Χριστιανών! Ο Βαρνάβας μόνος του ήτο σέ θέση νά πείση τούς άλλους Χριστιανούς ότι ή άποκάλυψη, ή όποία έγινε στον Άνανία στή Δαμασκό ήτο άληθινή: ότι δηλαδή ό Σαούλ τής Ταρσοῦ και ήδη Παῦλος, ήτο τό ύπό του Θεοῦ έκλεγέν πρόσωπο για νά κηρύξει τό

ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ ἐνώπιον ἐθνῶν τε καὶ βασιλέων υἰῶν τε Ἰσραὴλ (Πράξεις 9:15). Τό ἐπεισόδιο αὐτό ἀφήνει νά ἐννοηθῆ ὅτι ὁ Βαρνάβας ὑπῆρξεν ἐπίσης σκεῦος τό ὁποῖο ἐπέλεξεν ὁ Θεός γιά τήν μεταστροφή τοῦ Σαοῦλ τῆς Ταρσοῦ σέ Ἀπόστολο Παῦλο στά μάτια τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ κόσμου.

5. Ὁ Βαρνάβας ἐστάλη ἐπίσης ἀπό τούς Ἀποστόλους ὡς ἐξέχον παράδειγμα μαθητοῦ τοῦ Χριστοῦ γιά νά ἀναπτερώσῃ τούς νεο-φώτιστους πιστούς στήν Ἀντιόχεια. Μετά ἀπό τόν θάνατο τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου διά λιθοβολισμοῦ (Πράξεις 6:8—8:1), διεξήχθη γενικός διωγμός τῶν μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ πού ἀνάγκασε ὀρισμένους νά μεταβοῦν σέ μακρυνές χώρες (Πράξεις 8:1β, 11:19). Μερικοί ἔφθασαν στήν Ἀντιόχεια ὅπου ἐλάλουν πρός τούς Ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τόν Κύριον Ἰησοῦν (Πράξεις 11:20β). Μέ τήν ἀναγγελία τῆς εἰδήσεως τοῦ προσηλυτισμοῦ Ἑλλήνων Ἐθνικῶν στό Χριστιανισμό στήν Ἀντιόχεια, οἱ Ἀπόστολοι ἔστειλαν τόν Βαρνάβα στήν Ἀντιόχεια (Πράξεις: 11:22-26):

Ἦκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὄρα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν, καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας· ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος Ἁγίου καὶ πίστεως· καὶ προσετέθη ὄχλος ἰκανὸς τῷ Κυρίῳ. ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον, καὶ εὐρῶν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν. ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διδάξαι ὄχλον ἰκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητάς Χριστιανούς.

Αὐτό ἀποτελεῖ τό πρῶτο συμβάν κατά τό ὁποῖο μαθηταί τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλοῦνται Χριστιανοί, γεγονός κατά τό ὁποῖο ὁ Βαρνάβας ἦτο παρών! Ὁ Βαρνάβας ἦτο ἄνθρωπος πλήρης Ἁγίου Πνεύματος, ἀλλά ἦτο ἐπίσης ταπεινόφρων καὶ γνώριζε τὰ ὄριά του. Ἐνῶ οἱ Ἀπόστολοι τόν ἐκτιμοῦσαν πάρα πολύ ὥστε τόν ἔστειλαν στήν Ἀντιόχεια ἐκεῖνος πῆγε στόν Σαοῦλ γιά νά λάβῃ βοήθεια ὥστε νά κηρύξῃ καὶ διδάξῃ τό Εὐαγγέλιο τοῦ Χριστοῦ κατά τόν καλύτερο δυνατό τρόπο. Μετέπειτα, στό κείμενο τῶν Πράξεων 12:24-25, συναντοῦμε τόν Βαρνάβα καὶ τόν Σαοῦλ-Παῦλο καὶ πάλι μαζί: Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ἠῤῥεξε καὶ ἐπληθύνετο. Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

6. Είναι αξιοθαύμαστο ότι ο Εὐαγγελιστής καὶ Ἀπόστολος Λουκάς στό κείμενο αὐτό τοποθετεῖ τό ὄνομα τοῦ Βαρνάβα πρὶν ἀπό τό ὄνομα τοῦ Σαούλ-Παύλου. Ἡ μετέπειτα ἱστορία θά συνοδεύσῃ μέ μεγαλύτερη φήμη τόν Ἀπόστολο Παῦλο, ἀλλά στό σημεῖο αὐτό τῆς ζωῆς του, ὁ Παῦλος πορεύεται ἀκόμη ὑπό τήν σκιά τοῦ Βαρνάβα τοῦ μεγάλου Υἱοῦ τῆς Παρακλήσεως/Εὐθαρρύνσεως. Τό αὐτό ἰσχύει καί γιά τήν συνέχεια τῆς διηγήσεως στίς Πράξεις 13:1-4:

Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τήν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καί διδάσκαλοι, ὃ τε Βαρνάβας καί Συμεὼν ὁ ἐπικαλούμενος Νίγερ, καί Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναῆν τε Ἑρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος καί Σαῦλος. λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ καί νηστευόντων εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· ἀφορίσατε δὴ μοι τὸν Βαρνάβαν καί τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. τότε νηστεύσαντες καί προσευξάμενοι καί ἐπιθέντες αὐτοῖς τὰς χεῖρας ἀπέλυσαν. Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Ἁγίου κατήλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθεν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον. καί γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην. Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον ᾧ ὄνομα Βαρισοῦς, ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. Οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καί Σαῦλον ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἀντίστατο δὲ αὐτοῖς Ἑλύμας ὁ μάγος – οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ – ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως. Σαῦλος δὲ, ὁ καὶ Παῦλος, πλησθεὶς Πνεύματος Ἁγίου καὶ ἀτενίσας πρὸς αὐτὸν εἶπεν· ᾧ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥαδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας; Καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἐπὶ σέ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἔπεσεν ἐπ’ αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς. Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονός ἐπίστευσεν, ἐκπλησσομένος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

Τέτοια ἦτο ἡ φύση τῆς πρεσβευτικῆς παρουσίας τοῦ Βαρνάβα καὶ τοῦ Παύλου, ὥστε ὁ Ρωμαῖος Ἀνθύπατος τῆς Κύπρου ἐπίστευσε στὸν Χριστό. Ἔμεινεν ἔκθαμβος ἐκ τῶν γεγονότων τὰ ὅποια διεδραματίσθησαν ἐνώπιόν του, ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἀλλά καὶ ἐκ τῆς ἀποστολικῆς μαρτυρίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Βαρνάβα καὶ τοῦ Παύλου. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἔκανε τὸ πρῶτο του θαῦμα στήν Κύπρο. Ἔτσι, ἡ Κύπρος ἦτο ἡ πρώτη χώρα ἡ ὅποια εἶχε Ρωμαῖο Χριστιανὸν ἡγέτη.

7. Ὁ Εὐαγγελιστής Λουκάς προσπερνᾷ γρήγορα ἓνα σημεῖο διαφωνίας μεταξύ Βαρνάβα καί Παύλου: πρόκειται γιά τήν ἔξοδο τοῦ Ἰωάννου Μάρκου ἐκ τῆς ἀποστολικῆς περιοδείας. Οἱ λόγοι γιά τήν ἔξοδο αὐτή δέν ἀναφέρονται. Ὁ Βαρνάβας, ὅμως, ἀνεγνώρισε τήν ἀδυναμία τοῦ Ἰωάννου Μάρκου ὁ ὁποῖος ἦτο καί ἀνεπιός του (Κολοσ. 4:10) καί τόν κράτησε μαζί του. Αὐτή ἡ διαφορά διακρίσεως ἐπέφερε διάσπαση στίς σχέσεις μεταξύ τοῦ Παύλου καί τοῦ Βαρνάβα.

Ἡ ἱστορία ὅμως θά ἀποδείξη ὅτι ὁ Βαρνάβας εἶχε δίκαιο νά δώση εὐκαιρία μετανοίας στόν Ἰωάννη Μᾶρκο. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τό ἐπιβεβαιώνει ὅταν ἔγραφε ἀργότερα, *Λουκάς ἐστὶ μόνος μετ' ἐμοῦ. Μᾶρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἐστὶ γάρ μοι εὐχρηστος εἰς διακονίαν* (2 Τιμ. 4:11), καί *Μᾶρκος ὁ ἀνεπιός Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς ἐάν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν* (Κολοσ. 4:10). Ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὠφελήθηκε πολύ, διαπιστώνουμε, ἀπό τό παρηγορητικό καί ἐνθαρρυντικό πνεῦμα τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα ὁ ὁποῖος ἐν καιρῷ θά ἀπεδεικνύετο ἀξιόπιστος βοηθός τοῦ Παύλου. Πράγματι, ὁλόκληρη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἐπωφελήθη ἀπό τήν καλωσύνη τοῦ Βαρνάβα, δεδομένου ὅτι ἡ ἀποκατάσταση τοῦ Ἰωάννου Μάρκου στό ἀποστολικόν ἔργο τόν προετοίμασε γιά τόν μετέπειτα ρόλο του ὡς συγγραφέως τοῦ κανονικοῦ Κατὰ Μᾶρκον Εὐαγγελίου.

Καί δέν ἦτο μόνον αὐτό, ἀλλά ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἐκέρδισεν ἐπίσης πολλά ἀπό τό ἐπεισόδιο μεταξύ Βαρνάβα καί Παύλου μέ ἀφορμή τόν Μᾶρκο Ἰωάννη. Μέ τήν διαφωνία μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν ἀνδρῶν, ὁ Βαρνάβας ἦτο ἐλεύθερος νά ἐπιστρέψῃ στήν Κύπρο ἡ ὁποία ἦτο πάντοτε στήν καρδιά του, γιά νά δυναμώσῃ καί ἐνθαρρύνῃ τίς ἐκεῖ νέες ἐκκλησίες. Ἡ ἐπιλογή τοῦ Βαρνάβα ἀποκαλύπτει τήν ἰδιαίτερη ἀγάπη καί φροντίδα του γιά τήν Μεγαλόνησο. Ἀργότερα, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος σέ τρεῖς ἐπιστολές του ἀναφέρει τό ὄνομα τοῦ Ἀποστόλου Βαρνάβα μέ τρόπο πού δείχνει τήν μεγάλη ἐκτίμησή του (1 Κορ. 9:6, Γαλ. 2:1, 2:9, 2:13, Κολ. 4:10).

8. Τά παραπάνω κείμενα θέτουν τό κεντρικό ἐρώτημα τῆς παρουσίας σύντομης μελέτης: Γιατί ἡ Κύπρος; Πιθανόν νά ὑπάρχουν πολλές εὐλογες ἐπιλογές γιά μία ἀποστολική ἐπιχείρηση στόν κόσμο τῆς Μεσογείου τοῦ πρώτου αἰῶνος: Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, Ἔφεσος, Ρώμη, ἢ ἄλλες νότιες ἢ ἀνατολικές περιοχές. Ὅμως τό Ἅγιο Πνεῦμα εἶχε διαφορετικό προορισμό γι' αὐτό τό πρῶτο ἀποστολικό ταξίδι, εἶχε τήν νῆσο Κύπρο.

Ὁ λόγος γιά τήν ἀποστολική δράση στήν Κύπρο δέν διευκρινίζεται στό

βιβλίο των *Πράξεων των Αποστόλων*. Προτείνονται όμως όρισμένες λογικές υποθέσεις. Έξ αρχής, ο Βαρνάβας εμφανίζεται ως ένα σημαντικό πρόσωπο. Ασφαλώς θά ήτο και σφοδρή επιθυμία του να μεταφέρει τις εύλογίες του Ευαγγελίου στην πατρίδα του. Ο Βαρνάβας διέθετε, επίσης, προσωπική γνώση του Κυπριακού λαού: ε γνώριζε την νοοτροπία και τα ενδιαφέροντά των Κυπρίων και, ποιού είδους προσέγγιση θά ήτο πιο αποτελεσματική γι' αυτούς και ποιές αποδείξεις του Ευαγγελίου θά ήταν πλέον πειστικές. Επιπλέον, ή φήμη του μεταξύ των ανθρώπων της Ιουδαίας θά μπορούσε να είχε διαδοθή και στην πατρίδα του. Τό όνομα του έντιμου Λευίτη Ίωσήφ, ό οποίος μετονομάσθηκε σε Βαρνάβα, μπορεί να είχε ανοίξει θύρες οί όποιες διαφορετικά θά παρέμεναν κλειστές. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι για μία ακόμη φορά ό Βαρνάβας κληροδότησε στην Έκκλησία της Κύπρου ένα μεγάλο δώρο, τό καλό όνομά του.

Στίς *Πράξεις των Αποστόλων* δέν έχουμε άλλες πληροφορίες για την δράση του Αποστόλου Βαρνάβα ούτε για τό τέλος της ζωής του.

9. Αναφορικά μέ τίς συνθήκες του μαρτυρίου του, ή παράδοση της Έκκλησίας παρέχει ποικίλες έκδοχές. Σύμφωνα μέ όρισμένες έξ' αυτών, ό Βαρνάβας έθανατώθη διά λιθοβολισμού, ένώ άλλες αναφέρουν ότι έξετελέσθη διά πυρός. Όλες οί αναφορές πάντως συνηγορούν ότι ό Απόστολος κατέθεσε την τελευταία όμολογία του για τον Χριστό στην πόλη της Σαλαμίνας στην Κύπρο. Κατά μία παράδοση, ή σορός του έτάφη μυστικώς υπό του Ίωάννου Μάρκου και ό τόπος ταφής του παρέμενε άγνωστος επί αιώνας. Κατ' άλλη παράδοση, τον 5^{ον} αιώνα μ.Χ. ό Απόστολος Βαρνάβας παρουσιάσθηκε έν όνειρω στον ύπνον του Αρχιεπισκόπου Σαλαμίνας Άνθεμίου και τον όδήγησε στον χώρο ταφής των άγιων λειψάνων του. Ο Άνθέμιος ανέκαλυψε τά λείψανα και τά παρέδωσε στον Βυζαντινό Αυτοκράτορα Ζήνωνα.

Τό ότι ό Απόστολος Βαρνάβας έχαιρε ύψηλής έκτιμήσεως στην αρχαία Έκκλησία φαίνεται έκ του γεγονότος ότι αρκετά πρόσθετα κανονικά κείμενα είτε αναφέρονταν σ' εκείνον ή αποδίδονταν σ' εκείνον: όπως είναι ή *Επιστολή Βαρνάβα* που αποτελεί κείμενο του 2^{ου} μ.Χ. αιώνας, τά *Ταξίδια και τό Μαρτύριο του Βαρνάβα*, κείμενα του 5^{ου} μ.Χ. αιώνας. Όρισμένα ελάχιστα ψευδεπίγραφα έργα παρήχθησαν υπό τον τίτλον *τό Ευαγγέλιον του Βαρνάβα*. Στην Έκκλησία της Ρώμης εμφανίσθηκε ή παράδοση ότι ό Βαρνάβας ήτο ό συγγραφεύς της κανονικής προς Έβραίους *Επιστολής*. Ο Τερτυλλιανός αναφέρει την ιδέα αυτή στό έργον του *Περί Μετριοφροσύνης*.

10. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι τό Βιβλίο τῶν Πράξεων – προσφέροντας στά Κεφάλαια 4, 9, 11, 12, 13 καί 15 ἐκτενεῖς ἀναφορές μέ περισσότερες τῶν 800 λέξεων, στόν Βαρνάβα καί τήν Κύπρο, ἀποδίδει μεγάλη τιμή στόν Βαρνάβα ὡς πρόσωπο καί στήν Κύπρο ὡς σημαντικό τόπο τοῦ ἀποστολικοῦ ἔργου τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας στήν διάδοση τοῦ Εὐαγγελίου πέραν τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ παρατήρηση αὐτή μᾶς ὁδηγεῖ καί πάλι στό ἐρώτημα τό ὁποῖο ἐτέθη σχετικά μέ τό χωρίο τῶν *Πράξεων* 13:4: Γιατί τό Ἅγιον Πνεῦμα ἀνέθεσε στόν Βαρνάβα καί τόν Παῦλο νά ἀρχίσουν τήν κοινή ἱεραποστολική των δράση ἐκτός Ἰσραήλ μέ πρώτη τήν Κύπρο;

Πιθανῶς ἡ ἀπάντηση συνδέεται μέ τό πνεῦμα τῶν ἀνθρώπων τῆς Κύπρου καί τόν χαρακτήρα τῶν δύο Ἀποστόλων οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν αὐτή τήν ἀποστολή. Ἡ ἀποδοχή τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δέν ὑπῆρξεν σέ καμμιά περίπτωση γεγονός τυχαῖο: διάφορες πόλεις ἀντέδρασαν μέ διάφορους τρόπους στό κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου. Σέ ὀρισμένους τόπους ὑπῆρξεν *ἀνοικτή θύρα* (Πράξεις 14:27, 1 Κορ. 16:9) γιά τήν διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά σέ ἄλλους παρατηρήθηκε ἀντίσταση καί σφοδρή ἀντίδραση στήν ἀλήθεια. Ἐάν ἡ Κύπρος ἦτο ὁ πρῶτος προορισμός ἐκτός τῶν Ἁγίων Τόπων πρός τόν ὁποῖον οἱ Ἀπόστολοι καθοδηγήθησαν ὑπό τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἴσως αὐτό ἔγινε λόγω τοῦ ὅτι ὁ σπόρος τοῦ Εὐαγγελίου θά εὔρισκε εὔφορο ἔδαφος, ἔτοιμο νά καρποφορήσει ἑκατονταπλασίως (Ματθ. 13:23); Τό γεγονός ὅτι ὁ πρῶτος συστηματικός ἱεραποστολικός προορισμός ἦτο ἡ Κύπρος ἀποδίδει στούς κατοίκους τῆς Μεγαλονήσου διαρκή τιμή διότι ἀπέδειξαν ὅτι ἔχουν ἐλευθερο πνεῦμα καί ἀγάπη γιά τό ἄριστον καί τό ἀληθές. Ἐπίσης, ἔχει ιδιαίτερη σημασία ὅτι ὁ Θεός ἐπέλεξε γιά τό ἀποστολικό αὐτό ἐγχείρημα ἕνα ἄνθρωπον ἐξαιρετικοῦ χαρακτήρος, ἰκανότητος καί ἐλέους, ἕνα αὐτόχθονα υἱόν καί νῦν οὐράνιον προστάτην καί πρεσβευτήν, τόν Υἱόν τῆς Παρακλήσεως καί Ἐνθαρρύνσεως, τόν ἱερομάρτυρα καί Ἀπόστολο τῶν Ἑβδομήκοντα, τό ἐκλεκτό σκεῦος ἐκλογῆς τοῦ Θεοῦ γιά τήν σωτηρία τῆς Κύπρου, τόν Ἅγιο Ἀπόστολο Βαρνάβα.

Η ΕΚΚΟΣΜΙΚΕΥΣΗ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ, ΜΙΑ ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ. ΣΚΕΨΕΙΣ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΣΜΟΙ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΣΑΣΙΜΩΝ κ. ΓΕΝΝΑΔΙΟΥ

Κάποιος θά θέσει τό εὔλογο ἐρώτημα,

Μά τελικά τί εἶναι αὐτή ἡ ἐκκοσμίκευση στήν κοινωνία καί στήν Ἐκκλησία, πού πολλά γράφονται καί λέγονται; Θά ἐπιχειρήσουμε νά κάνουμε μερικές σκέψεις καί συλλογισμούς στίς προκλήσεις τῆς ἐκκοσμίκευσης στόν σύγχρονο κόσμο.

Εἶναι μιά παγκόσμια ἀντίληψη πραγμάτων, καί κατά συνέπεια ἕνας τρόπος ζωῆς, κατά τόν Ρώσο Θεολόγο π. Ἀλέξανδρο Σμέμαν, στόν ὁποῖο τά βασικά θέματα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης, οἰκογένεια, ἐπιστήμη, ἐπάγγελμα, τέχνη, ὄχι μόνο δέν βασιζονται στή θρησκευτική πίστη, οὔτε κάποια σχέση ἔχουν μέ αὐτήν, ἀλλά ἀπορρίπτεται κάθε ἀναγκαιότητα ἢ πιθανότητα τέτοιας σχέσης. Οἱ ἐκκοσμιευμένες περιοχές τῆς ζωῆς θεωροῦνται πάντοτε αὐτόνομες, καί κατευθύνονται ἀπό δικές τους ἀξίες καί κίνητρα, πού διαφέρουν ἀπό τίς θρησκευτικές¹.

Ὁ μακαριστός Μητροπολίτης Κυδωνίας καί Ἀποκορώνου Εἰρηναῖος Γαλανάκης², ἀναφέρεται διεξοδικῶς στήν προέλευση καί τίς ἐπιπτώσεις τῆς ἐκκοσμίκευσης, ὅπως καί πολλοί σύγχρονοι Θεολόγοι. Ὡς πρὸς τόν ὄρο ἐκκοσμίκευση γράφει ὅτι, χρησιμοποιήθηκε γιά πρώτη φορά τό 1851 ἀπό

¹ Βλ. Ἀλεξάντερ Σμέμαν, *Μεγάλη Σαρακοστή: Πορεία πρὸς τὸ Πάσχα*, ἔκδ. Ἀκρίτας Ἀθήναι 1999.

² Εἰρηναῖος Γαλανάκης (+), Μητροπ. Κυδωνίας καί Ἀποκορώνου, Εἰσήγηση στήν Δ' Σύναξιν τῆς Ἱεραρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, *Ἡ ἐκκοσμίκευσις ὡς γεγονός καί ὡς ἀπειλή εἰς τήν σύγχρονον Ὀρθοδοξίαν*, στό Περιοδικό τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου *Ὀρθοδοξία*, Περίοδος Β', Ἔτος Ε', Τεύχος Γ', (Ἰούλιος-Σεπτέμβριος) 1998, 557-572.

τόν George Jacob Holyoke³ και «προσδιορίζει ένα σύστημα, τό όποίο επιδιώκει νά έρμηνεύσει τήν ζωή τοῦ ανθρώπου και τῆς κοινωνίας του, αλλά βεβαίως και όλου τοῦ κόσμου και όλων τῶν ανθρώπων επάνω στίς αρχές, οί όποιες έχουν ληφθεῖ από τοῦτον τόν κόσμον στόν όποιον ζοῦμε. Αρχές οί όποιες εἶναι άσχετες και ασύνδετες μέ τήν πίστη στόν Θεό μέ όποιοδήποτε “θεό” και μέ τήν μέλλουσα ζωή». Ως παράδειγμα έκκοσμικευσης αναφέρει τόν Διαφωτισμό και ως απειλή για τήν Όρθόδοξη Έκκλησία παρουσιάζει τήν “έγκοσμιοτητα”, τόν “άθεισμό”, τήν “άμαρτία”, τόν “εὔσεβισμό”, και τίς “κοινωνικές-προσωπικές κατακτήσεις”.

Η έκκοσμικευση στην οῦσία θεωρεῖται κάτι απλό στους όπαδούς της, ως ή αναγκαία προϋπόθεση για τήν πρόοδο και τήν ευημερία τοῦ ανθρώπου. Όράματα και συστήματα τοῦ σύγχρονου κόσμου, φιλοσοφικά, κοινωνικά, πολιτικά, κοσμοθεωριακά, αλλά άκόμη και χριστιανικά ιδεολογήματα και συστήματα, έχουν τίς ρίζες και τίς άφετηρίες των στην έκκοσμικευση, ως τρόπο σκέψης και θεώρησης τοῦ κόσμου, τῆς ζωῆς, τοῦ ανθρώπου, τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος και τοῦ μέλλοντός του, όμως χωρίς Θεό.

Πολύ γενικώτερα σήμερα, ό όρος έκκοσμικευση (*secular, secularization, secularism*) χρησιμοποιεῖται μέ μίαν ευρύτερη έννοια, για νά προσδιορισθεῖ

³ Ό όρος «έκκοσμικευση» χρησιμοποιεῖται για πρώτη φορά από τόν Βρετανό συγγραφέα George Jacob Holyoake τό 1851. Παρόλο πού ό όρος ήταν καινούργιος, οί γενικές έννοιες τῆς ελευθέρης σκέψης στην όποία βασίστηκε είχαν υπάρξει σε όλη τήν ιστορία. Ό Holyoake εφηῦρε τόν όρο «έκκοσμικευση» για νά περιγράψει τίς άπόψεις του για τήν προώθηση μιᾶς κοινωνικής τάξης ξεχωριστής από τήν θρησκεία, χωρίς νά άπορρίπτει ενεργά ή νά επικρίνει τήν θρησκευτική πίστη. Ό Holyoake ύποστήριξε ότι, *έκομμίσκευση* δέν εἶναι επείρημα κατά τοῦ Χριστιανισμοῦ, αλλά εἶναι ένα κάτι τό ανεξάρτητο τό όποιο δέν άμφισβητεῖ τίς προθέσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ· ότι υπάρχει φῶς και καθοδήγηση στην κοσμική αλήθεια, τῶν όποιων οί συνθήκες και οί κυρώσεις ύφίστανται ανεξάρτητα και ενεργοῦν για τά πάντα. Η κοσμική γνώση εἶναι προφανώς ότι, τό εἶδος τῆς γνώσης πού θεμελιώνεται σ’ αὐτή τήν ζωή, τό όποιο σχετίζεται μέ τή συμπεριφορά αὐτῆς τῆς ζωῆς, οδηγεί στην ευημερία αὐτή τῆ ζωῆ και εἶναι ικανή νά δοκιμασθεῖ από τήν εμπειρία αὐτῆς τῆς ζωῆς.

Ό Δρ. Barry Kosmin, Καθ. τοῦ Κολλεγίου τῆς Άγ. Τριάδος στό Hartford, Connecticut τῶν Η.Π.Α, και έρευνητής τοῦ Ίνστιτοῦτου Μελέτης και Σπουδῆς τῆς Έκκοσμικευσης στην Κοινωνία και τόν Πολιτισμό, στό περιοδικό «Έκκοσμίσκευση Άνευ Θρησκείας» (*Secularism & Nonreligion*), σπάει τόν σύγχρονο κοσμικό χαρακτήρα σε δύο τύπους: «σκληρό, και μαλακό κοσμικό». Σύμφωνα μέ τόν Kosmin, «ό σκληρός κοσμικός θεωρεῖ ότι οί θρησκευτικές προτάσεις εἶναι επιστημολογικῶς παράνομες, δέν δικαιολογούνται οὔτε από λόγους οὔτε από τήν εμπειρία». Ωστόσο, από τήν άποψη τοῦ μαλακοῦ κοσμικοῦ χαρακτήρα, «ή επίτευξη τῆς άπόλυτης αλήθειας ήταν άδύνατη και επομένως ό σκεπτικισμός και ή άνοχη πρέπει νά εἶναι ή αρχή στόν διάλογο επιστήμης και θρησκείας».

ή τάση αγνόησης ἢ ὄχι ἄρνησης τῶν ἀρχῶν τῆς ὑπερβατικῆς θρησκείας καί βεβαίως τῆς Ἐκκλησίας, κατά τὴν ἔρμηνεία τοῦ κόσμου καί τῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου.

Στὴν ἐπιδίωξη νὰ δώσουμε σαφέστερη ἔννοια τῆς ἐκκοσμίκευσης, θὰ ἀναφερθοῦμε, ἐν τάχει, στὸν λεγόμενο Εὐρωπαϊκὸ Διαφωτισμὸ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἓνα παρόμοιο, παράλληλο σύστημα. Ὁ Διαφωτισμὸς, λοιπὸν, ὡς κίνηση καί σκέψη ἐμφανίζεται τὸν 18^ο αἰῶνα στὴ Γερμανία καί συνδέεται μὲ τὰ ὀνόματα τῶν Johann Gottfried von Herder καί H.S. Lessing⁴. Οἱ αὐθεντικώτεροι ἐκπρόσωποι τοῦ Διαφωτισμοῦ διατηροῦν τὴν πίστη στὸν “θεό”, δέχονται τὴν ἐλευθερία καί τὴν ἀθανασία, μόνο ὡς συνέπεια πρὸς τὸν ὀρθὸ λόγον, τὴν ἀνθρώπινη λογικὴ, **ἀλλὰ ἀπορρίπτουν τὰ Χριστιανικὰ δόγματα, καί εἶναι ἐχθρικοὶ πρὸς τὶς εὐρωπαϊκὲς Χριστιανικὲς Ἐκκλησίες, καί δὴ τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό καί τὸν Προτεσταντισμὸ, τὶς ὁποῖες θεωροῦν δυνάμεις πνευματικοῦ σκότους, πού ἀφαιροῦν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τὴ χρῆση τῶν λογικῶν του δυνατοτήτων.**

Ὁ Διαφωτισμὸς τῆς Δύσης βασιζόμενος στὴν πίστη του, στὴν ἀγαθότητα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, χωρὶς νὰ λαμβάνει ὑπ’ ὄψιν του τὸ γεγονός τῆς ἁμαρτίας, δημιουργεῖ μίαν εὐκολὴ αισιοδοξία καί πιστεῦει ἀπολύτως στὴν πρόοδο καί τὴ δυνατότητα τελειότητας τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα αὐτά, ἡ ἔρμηνεία καί ἡ ὀργάνωση τῆς ζωῆς εἶναι ὑπόθεση μόνο τούτου τοῦ κόσμου. Ἀποκλείεται ἡ πίστη στὸν Θεὸ καί στὴ μέλλουσα ζωὴ. Κηρύσσεται ἀκράϊος ἀθεϊσμός, καί ἀπορρίπτεται κάθε θρησκεία. Σημασία ἔχει μόνο ἡ πρόοδος καί ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου καί τῆς κοινωνίας στὸν κόσμον, σ’ αὐτὴ τὴ ζωὴ, **ἐνῶ ὑποτιμῶνται ἢ καί διαγράφονται τελείως τὰ στοιχεῖα τῆς Ὁρθόδοξης Παράδοσης καί τοῦ πολιτισμοῦ μας, τὰ δόγματα, οἱ Ἅγιοι, καί τὰ Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας⁵.**

Σήμερα ὁ “ἐκκοσμικευμένος” Χριστιανός, δέν ἔχει τὴν ἀγάπη τοῦ Κυρίου ὡς ἐπίκεντρο καί κριτήριο γιὰ τὸ κάθε τι στὴ ζωὴ του, ἀλλὰ ζεῖ τὴ ζωὴ του

⁴ Johann Gottfried von Herder, *First published Tuesday October 23, 2001; substantive revision Friday, August 25, 2017.*

⁵ Οἱ ρίζες ὅμως τῆς ἐκκοσμίκευσης εἶναι βαθύτερες καί φθάνουν μέχρι τὴ δημιουργία ἐκ τοῦ μηδενός τοῦ κόσμου “*ex nihilo*”, καί τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν μόνο Δημιουργὸ καί Πλάστη του.

σύμφωνα με τὰ δικά του ἢ ἐπίκτητα πρότυπα, ἀσκώντας παράλληλα καί τὰ θρησκευτικά του καθήκοντα, μέ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἐπιμέλεια.

Ἐνας λοιπόν "ἐκκοσμικευμένος" Χριστιανός μπορεῖ νά εἶναι ἕνας πολύ "θρησκευτικός" ἄνθρωπος, συνδεδεμένος μέ τήν Ἐκκλησία του, τακτικός στήν παρακολούθηση τῶν Ἱερῶν Ἀκολουθιῶν, γενναιόδωρος στίς προσφορές του, καί ἀκριβής στήν προσευχή. Τελεῖ τόν γάμο του στήν Ἐκκλησία, θά κάνει τόν ἀγιασμό στό σπίτι του, θά ἐκπληρώσει τίς θρησκευτικές του ὑποχρεώσεις, ὄχι ἀπό τό "πιστεύω" πού ὁμολογεῖ στήν Ἐκκλησία, οὔτε ἀπό τήν ὁμολογημένη πίστη του στήν Ἐνσάρκωση καί στήν Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ πού ἔγινε Υἱός τοῦ Ἀνθρώπου, **ἀλλά προέρχεται ἀπό τή "φιλοσοφία τῆς ζωῆς", δηλαδή ἀπό τίς ιδέες καί τίς πεποιθήσεις πού στήν οὐσία δέν ἔχουν καμία σχέση μέ τό "πιστεύω".**

Ἀρκεῖ μόνο ν' ἀπαριθμήσει κανεῖς μερικές "ἀξίες"- κλειδιά τοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅπως ἐπιτυχία, ἀσφάλεια, θέσεις, ἀνταγωνισμός, κέρδος, γόητρο, φιλοδοξία, γιά νά καταλάβει ὅτι, ὅλα αὐτά βρίσκονται στόν ἀντίθετο πόλο ἀπό τό ὄλο ἦθος καί τό πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου.

Γιατί εἶναι τόσο ἐπικίνδυνη αὐτή ἡ στάση ζωῆς

Κατ' ἀρχάς, ἀποδοχή τῆς ἐκκοσμίκευσης σημαίνει, βέβαια, μία ριζική μεταμόρφωση τῆς ἴδιας τῆς θρησκείας. Μπορεῖ νά διατηρεῖ ὅλους τοὺς ἐξωτερικούς παραδοσιακοὺς τύπους, ὅμως ἐσωτερικά εἶναι, ἀπλούστατα, μία διαφοροποιημένη θρησκεία. Ἡ ἐκκοσμίκευση, ὅταν "ἐπιδοκιμάζει" τή θρησκεία καί τῆς δίνει τιμητική θέση στή κοινωνική ζωή, τό κάνει μόνον ἐφ' ὅσον ἡ θρησκεία δέχεται νά γίνει μέρος τῶν ἐκκοσμικευμένων ἀπόψεων, νά γίνει ἡ ἐπικύρωση τῶν ἀξιῶν τῆς καί ἡ βοήθεια στήν πορεία τῆς πραγμάτωσής τους. Καί πραγματικά καμία ἄλλη λέξη δέν χρησιμοποιεῖ πιό συχνά ἡ ἐκκοσμίκευση ὅταν ἀσχολεῖται μέ τή θρησκεία παρά τή λέξη "βοήθεια"⁶.

Ἡ ἐκκοσμίκευση ἀποδέχεται τή θρησκεία ἀλλά μέ τοὺς δικούς της ὅρους. Αὐτή προσδιορίζει τήν ὑπηρεσία τῆς θρησκείας καί ἡ ὑπάρχουσα θρησκεία

⁶ "Βοηθᾷ" μέ τό νά ἀνήκει κανεῖς σ' ἕνα θρησκευτικό σύνολο, νά σχετίζεται μέ τή θρησκευτική παράδοση, νά εἶναι ἐνεργό μέλος τῆς Ἐκκλησίας, νά προσεύχεται, νά "βοηθᾷ", μέ ἄλλα λόγια, τό νά εἶναι κανεῖς "θρησκευτικός". Καί ἀφοῦ ἡ θρησκεία βοηθᾷ, ἐφ' ὅσον εἶναι τόσο χρήσιμος παράγοντας στήν προσωπική καί κοινωνικά ζωή, πρέπει, μέ τή σειρά τῆς, νά βοηθηθεῖ. Ἐτσι, ὄλες οἱ στατιστικὲς ἐπιβεβαιώνουν τή σημαντική ἐπιτυχία τῆς θρησκείας στόν κόσμο γενικώτερα.

ἀποδέχεται καὶ ἐκπληρώνει αὐτὴ τὴν ὑπηρεσία, αὐτὴ ἐφοδιάζει τὴ θρησκεία μὲ πλοῦτο, τιμὴ καὶ γόητρο.

Μέ λίγα λόγια ἡ Ἐκκλησία στὴν ἐκκοσμικευμένη τῆς ἐκδοχῆ δὲν εἶναι πιά τὸ Σῶμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὄργανο τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἀλλὰ ἓνα κοινωνικὸ ἴδρυμα μὲ τυπικὸ, κανόνες καὶ διαδικασίες, πού ἔχει προορισμὸ τὸ ξεγέλασμα τῶν μεταφυσικῶν ἀναζητήσεων τοῦ ἀνθρώπου, χωρὶς βέβαια "παρενέργειες" στὴν ὑπόλοιπη κατὰ τὰ ἄλλα ἀπόλυτα προσαρμοσμένη στό τρέχον σύστημα κοινωνικῶν ἀξιών ζωῆ.

Ὁ δυτικὸς Χριστιανισμὸς σέ κάποια ἄλλη φάση ὄχι μόνον υἰοθέτησε τὴν ἐκκοσμίκευση, ἀλλὰ καὶ τὴν θεσμοποίησε, ἀφοῦ ἀπογύμνωσε τὸν Χριστιανισμὸ ἀπὸ τὸ πνευματικὸ καὶ ἐσχατολογικὸ στοιχεῖο του, καὶ τὸν ἔκανε μίαν κοινωνικὴ ὀργάνωση καὶ ἓνα ἠθικιστικὸ σύστημα.

Ἡ ἐκκοσμίκευση, ὡς ὅρος εἰσηλθε καὶ στὸν δικό μας χῶρο, γιὰ νὰ χαρακτηρίσει μίαν παράλληλη κίνηση πού ἐπικρατοῦσε καὶ σ' ἐμᾶς, ὅμοια μὲ ἐκείνη πού ὑπῆρχε στὴ Δύση, μὲ τὴ διαφορά ὅτι σ' ἐμᾶς, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει τὸ δόγμα ἀναλλοίωτο, τὰ ζωτικὰ κέντρα ζωῆς, πού εἶναι οἱ Ἐνορίες καὶ τὰ Μοναστήρια, ἢ πλούσια ἐκκλησιαστικὴ καὶ πατερικὴ παράδοση, δὲν μπόρεσε ἡ ἐκκοσμίκευση νὰ θεσμοποιηθεῖ, ἀλλὰ ἐνεργεῖ σέ ἐπίπεδο προσωπικό.

Σήμερα, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ ἐκκοσμίκευση στὴν Ἐκκλησία, δὲν ἐννοοῦμε ὅμως ἐκκοσμίκευση τῆς Ἐκκλησίας ὡς Σῶμα Χριστοῦ, ἀλλὰ ἐκκοσμίκευση τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν ὅλη ἐκκλησιαστικὴ παράδοση, ἡ Ἐκκλησία εἶναι Σῶμα Χριστοῦ καὶ κοινωνία θέωσης, πράγμα τὸ ὁποῖο σημαίνει, ὅτι ἔχει σκοπὸ νὰ θεραπεύσει τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν αἰωνιότητα, στὴ θέωση, στὴν κοινωνία τῶν Ἁγίων⁷.

Ἡ ὑπαρξὴ τῆς πραγματικῆς Ἐκκλησίας φαίνεται στὴν ἐπιτυχία νὰ θεραπεύει τὴ νοσοῦσα προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως μίαν ἰατρικὴ ἐπιστῆμη ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς ἐπιτυχίας, καὶ ὅπως ὁ ἐπιστῆμονας ἰατρός ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς θεραπείας τοῦ ἀσθενοῦς, τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴν Ἐκκλησία.

⁷ Βλ. Μητροπολίτου Ναπαύκτου καὶ Ἁγίου Βλασίου Ἱεροθέου, *Ἡ Ἐκκοσμίκευση στὴν Θεολογία*, Δημοσιεύθηκε 27 Μαρτίου 2016. Βλ. ἐπίσης Ὁρθόδοξη Μαρτυρία, ἀριθ. 74 (Φθινόπωρο), 2004.

Μία έκκοσμικευμένη Ἐκκλησία εἶναι ἐντελῶς ἀνίσχυρη καί ἀδύναμη νά "ἐκκλησιοποιήσῃ", νά "πνευματοποιήσῃ", νά μεταμορφώσει καί νά μεταλλάξῃ τόν κόσμον. Καί κατά συνέπεια οἱ έκκοσμικευμένοι Χριστιανοί εἶναι ἀποτυχημένοι σέ ὅλα τά ἐπίπεδα⁸.

Μία Ἐκκλησία πού δέν θεραπεύει τόν ἄνθρωπο πνευματικά, ἀλλά ἀσχολεῖται μέ ἄλλα ἔργα εἶναι έκκοσμικευμένη. Ἡ Ἐκκλησία έκκοσμικεύεται ὅταν, θεωρεῖται ὡς μία θρησκευτική ὀργάνωση πού ικανοποιεῖ τὰ θρησκευτικά συναισθήματα καί προσπαθεῖ νά ἐξιλεώσει τόν Θεό. Μία Ἐκκλησία πού ἔχει ὠραίες τελετές, χωρίς νά διατηρεῖ τόν ἡσυχαστικό θεραπευτικό χαρακτήρα της, εἶναι τελικά θρησκευτική ὀργάνωση⁹.

Ἡ έκκοσμίκευση εἶναι ὁ μεγαλύτερος κίνδυνος γιά τήν Ἐκκλησία. Εἶναι αὐτό πού ἀλλοιώνει τό πραγματικό της πνεῦμα, τήν ἀληθινή της ἀτμόσφαιρα. Βέβαια, δέν ἀλλοιώνει τήν Ἐκκλησία, ἀλλά τὰ μέλη της. Ἡ έκκοσμίκευση δέν ὀδηγεῖ στή σωτηρία τῆς ψυχῆς, στή θέωση τοῦ ἀνθρώπου πού εἶναι καί ὁ ὕψιστος σκοπός τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία πρέπει νά εἰσέρχεται στόν κόσμο, γιά νά τόν ἐκκλησιοποιεῖ καί ὄχι ὁ κόσμος νά εἰσέρχεται στήν Ἐκκλησία γιά νά τήν έκκοσμικεύει. Ἡ ἐπιλογή τῆς προγραμματικῆς έκκοσμίκευσης καθιστᾶ τίς κοινωνίες πνευματικά καί ἠθικά πτωχότερες.

Ἡ έκκοσμίκευση ἀπομακρύνει τόν ἄνθρωπον ἀπό τό θρησκευτικό ἐκεῖνο βάθος, ἀπό τό ὅποιο θά μπορούσαν νά ἀντλήσουν πολῦτιμα ὑπαρξιακά καί ἠθικά ἀποθέματα. *Ὁ χώρος τῆς Χριστιανικῆς Πίστης ἀποτελεῖ ἀνεξάντλητη πηγὴ ἀξιῶν, συμβόλων, εἰκόνων, καί ὀραμάτων, πού ἐμπλουτίζουν τόσο τήν ἀνθρώπινη ζωὴ ὅσο καί τή δημόσια συζήτηση.*

⁸ Στή βάση ἐρμηνείας τῆς θεολογικῆς έκκοσμίκευσης εὐρίσκεται καί ἡ γνωστή θεωρία τοῦ Γάλλου κοινωνιολόγου τοῦ 19^{ου} αἰῶνος Emile Durkheim, γιά τήν ὑπαρξὴ δύο ἀντίρροπων σφαιρῶν μέσα στήν κοινωνία: τῆς σφαίρας τοῦ ἱεροῦ καί τῆς σφαίρας τοῦ κοσμικοῦ. Τό ἱερό εἶναι τό καθαρό, τό πνευματικό, τό ἀπρόσιτο πού δέν ὑποκεῖται στους ἀνθρώπινους κανόνες. Ἀντίθετα τό κοσμικό εἶναι τό βέβηλο, τό ὕλικό, τό παροδικό. Οἱ δύο αὐτές σφαῖρες ἔρχονται σέ ἐπαφή καί ἀλληλοεπηρεάζονται. Οἱ σχέσεις πού σχηματίζουν ἐκφράζονται μέ διαφορετικό τρόπο στή κοινωνία. Ἐτσι, ὅταν τό ἱερό προσλαμβάνει στοιχεῖα τό κοσμικοῦ, τότε πραγματοποιεῖται ἡ έκκοσμίκευση. Ἀντίθετα, ὅταν τό ἱερό ἐπηρεάζει τό κοσμικό, τότε ἐπέρχεται ἡ καθιέρωση τῶν κοσμικῶν πραγμάτων.

⁹ Βλ. Μητροπ. Ἱεροθέου, *ἄνωθεν*: «Εἶναι μία ἀνθρωποκεντρικὴ θεώρηση τῆς ζωῆς, ἀφοῦ κοινωνικοποιεῖ καί ἐκνομικεύει τόν ζῶντα ἀποκαλυπτικό λόγο, ἱστοριοκοποιεῖ τήν ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ τῆς Ἐκκλησίας, σχετικοποιεῖ τήν μεταμορφωτικὴ δυναμικότητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου».

Όταν αναρωτιόμαστε για τό πῶς θά μεταχειριστοῦμε τούς φυλακισμένους, τούς πρόσφυγες, τούς μετανάστες, τούς άνέργους, ἢ τούς άπόρους· όταν καλούμαστε νά επιλέξουμε ανάμεσα στήν εἰρήνη καί στόν πόλεμο, ἢ ανάμεσα στόν φασισμό καί στή δημοκρατία, θά ἦταν άσύνετο νά θέσουμε τή Χριστιανική Πίστη εκτός τῆς δημόσιας συζήτησης, καί τοῦτο ὄχι μόνο διότι πολλοί πολίτες διαμορφώνουν τίς άπόψεις καί τή στάση τους ὡς πρός τά παραπάνω μέ βάση, ἢ σέ διάλογο μέ τή Χριστιανική Πίστη, αλλά βλέπουμε ὅτι, ὁ ἴδιος ὁ πολιτισμός τῆς Εὐρώπης βασιζέται ἐν πολλοῖς στούς πυλώνες τῆς Χριστιανικῆς καί τῆς οὐμανιστικῆς παράδοσης¹⁰.

Μιά καί ἡ ἀγάπη καί ἡ δόξα τοῦ Κυρίου δέν εἶναι ἐπίκεντρο καί κριτήριο γιά τή καθημερινή πράξη τῶν μελῶν τῆς ἐκκοσμικευμένης Ἐκκλησίας, εἶναι ἐπόμενο ν' αναπτύσσονται μέσα σ' αὐτήν προσωπικές δραστηριότητες, πού ἀποσκοποῦν στήν ἱκανοποίηση τῶν φιλοδοξιῶν ἢ ὁποῖων ἄλλων προσωπικῶν "συμφερόντων" τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας κληρικῶν καί λαϊκῶν¹¹.

Δυστυχῶς, σήμερα, ὑπάρχει μέσα σ' ὅλους μας ἓνα ποσοστό ἐκκοσμικευσης. Ἄρνούμαστε νά δώσουμε πλήρη ἔλεγχο τῆς ζωῆς μας καί τῶν αποφάσεών μας στή Θεία Πρόνοια, εἶτε γιατί ἡ πίστη μας, ἡ ἐμπιστοσύνη μας στήν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ γιά ἐμᾶς, δέν εἶναι ἀρκετά δυνατή, εἶτε γιατί τά πάθη μας διατηροῦν ἓνα τμῆμα ἐλέγχου ἐπάνω στίς σκέψεις μας καί τίς πράξεις μας, τό ὁποῖο δέν ἔχουμε καταφέρει ἀκόμη νά ἀνακτήσουμε στό πνευματικό στάδιο πού βρισκόμαστε.

Όσοι ἀπό ἐμᾶς εἶναι ὑποψιασμένοι γιά τήν κατάστασή τους, τό παλεύουν μέσα ἀπό τόν καθημερινό τους ἀγῶνα, κι ἔχουν μία ἐλπίδα νά ξεφύγουν ἀπό τήν παγίδα αὐτή καί νά σωθοῦν. Όσοι δέν ἔχουν καταλάβει αὐτή τήν παγίδα τοῦ διαβόλου, ζοῦν ἱκανοποιημένοι ἀπό τόν ἑαυτό τους ὅτι, ἔχουν καταφέρει νά συμβιβάσουν τόν κοσμικό τρόπο ζωῆς μέ τή θρησκεία, κι ἂν δέν

¹⁰ Ὁ Γερμανός φιλόσοφος Jürgen Habermas ἔχει δίκαιο ὅταν, ἔχει κατά νοῦν κυρίως τόν Χριστιανισμό, καί ἐπισημαίνει ὅτι, «εἶναι πρός τό συμφέρον καί τοῦ ἴδιου τοῦ συνταγματικοῦ κράτους νά προστατεῖ τίς πολιτισμικές πηγές πού τροφοδοτοῦν τήν κανονιστική συνείδηση καί τήν ἀλληλεγγύη τῶν πολιτῶν. Ὁ ἀποκλεισμός τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀπό τόν δημόσιο χώρο θά σήμαινε ὄχι μόνο μία ἀκρωτηριασμένη δημοκρατία αλλά καί μία Εὐρώπη ἀποκομμένη ἀπό πηγές πού ἀρδεύουν τόν πολιτισμό της».

¹¹ Ἡ ἐκκοσμικευμένη Ἐκκλησία ἀπλᾶ προσπαθεῖ νά ξεγελάσει τίς μεταφυσικές ἀνησυχίες τοῦ ἀνθρώπου, καί ἔτσι παύει πιά νά ἱκανοποιεῖ τήν εἰλικρινῆ ἀναζήτηση τοῦ ἀνθρώπου γιά τόν Δημιουργό του, στρέφοντας τον ἔτσι σέ ἐντυπωσιακά ὑποκατάστατα.

συνέλθουν από κάποια δοκιμασία, κινδυνεύουν να απωλέσουν τή Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, γιατί ὁ Θεός μας, εἶναι "Θεός ζηλωτής", καί δέν ἀνέχεται νά μοιραζόμεστε τήν Ἀγάπη Του μέ ὅτιδῆποτε ἄλλο.

Γίνεται, λοιπόν, ἀντιληπτό ὅτι τό πρόβλημα τῆς ἐκκοσμίκευσης εἶναι πολύ μεγάλο καί ἀπειλεῖ αὐτή τήν ἴδια τήν ὕπαρξη τοῦ ἀνθρώπου ἀλλά καί τόν σκοπό τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἀνθρώπος ἀναζητᾷ τόν Θεό, καί τή λύση τῶν ὑπαρξιακῶν προβλημάτων του. Δέν τόν ἀπασχολεῖ τόσο ἡ παρατάση τῆς ζωῆς ὅσο ἡ ὑπέρβαση τοῦ θανάτου. Ὅποτε, ὅταν ἡ Ἐκκλησία δέν τόν βοηθᾷ στήν ἀναζήτησή του αὐτή, ἀλλά κινεῖται καί αὐτή στά ἴδια πλαίσια καί ἐπίπεδα τῶν ἀνθρωποκεντρικῶν ὀργανώσεων, τότε ἀπογοητεύει ἀκόμη περισσότερο τόν ἀνθρώπο. Ἡ Ἐκκλησία δέν λειτουργεῖ γιά νά συναγωνίζεται ἄλλους κοινωνικούς φορεῖς, καί, ἴσως, νά προσφέρει καλύτερο κοινωνικό ἔργο, ἀλλά γιά νά κινεῖται σέ ἄλλο ἐπίπεδο καί νά προσφέρει στόν ἀνθρώπο αὐτό πού δέν μποροῦν οἱ ἄλλοι. Ἡ Ἐκκλησία ἀγωνίζεται γιά τόν πεπτωκότα ἀνθρώπο χωρίς νά παραγνωρίζει τήν ἱστορία καί τήν κοινωνία· ὅταν ὁμως δέν ἀνταποκρίνεται σ' αὐτό τόν σκοπό, τότε προκαλεῖ ἀπογοήτευση.

Σήμερα ἔχουμε ν' ἀντιμετωπίσουμε μία ἄλλη «εἰκονομαχία», τήν πίεση πού ἀσκεῖ ἡ ἐκκοσμικευμένη κοινωνία στήν Ἐκκλησία νά προσαρμοστεῖ στά δικά της μέτρα καί ιδεώδη, ὥστε καί ἡ Ἐκκλησία νά ἐκκοσμικευθεῖ.

Ὁ κίνδυνος γιά τήν Ἐκκλησία ἀπό τήν ἐκκοσμίκευση εἶναι μεγάλος. Ἀντί ἡ Ἐκκλησία νά βοηθεῖ τόν κόσμο νά ἐκκλησιοποιηθεῖ, ὁ κόσμος προσπαθεῖ νά ἐπηρεάσει τήν Ἐκκλησία καί νά τήν μεταβάλλει σέ κόσμο. Ἐτσι, ἡ Ἐκκλησία θά κρατεῖ τά τυπικά της, ἀλλά θά χάσει τήν πίστη της. Θά πάθει ὅ,τι ἔπαθε ὁ Παπισμός, γιά τόν ὁποῖον ὁ Ἅγιος Νεκτᾶριος ἔγραφε: «*Διά τοῦ δόγματος τοῦ ἀλαθήτου ἡ Δυτική Ἐκκλησία ἀπώλεσε τήν πνευματικήν της ἐλευθερίαν, ἀπώλεσε τόν στολισμόν αὐτῆς, ἐκλονίσθη ἐκ βάθρων, ἐστερήθη τοῦ πλούτου τῆς Χάριτος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ· ἀπό πνεύματος δέ καί ψυχῆς κατέστη ἀναυδον σῶμα*»¹².

Ἡ οὐσία τῆς ἐκκοσμίκευσης εἶναι ὁ ἀνθρωποκεντρισμός. Ἀντιθέτως, ἡ οὐσία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι πάντοτε ὁ Θεανθρωποκεντρισμός. Ἐάν ἡ

¹² Βλ. Ἀρχιμ. Γεώργιος Καψάνης (+), Καθηγούμενος Ἱ. Μ. Ὁσίου Γρηγορίου Ἁγ. Ὁρους, http://inantanassis.blogspot.gr/2017/09/blog-post_70.html. Βλ. ἐπίσης Ἰωάννου Πέτρου, *Χριστιανισμός καί Κοινωνία*.

Ἐκκλησία χάσει ἢ ἐλαττώσει τὸ θεανθρωποκεντρικὸ τῆς χαρακτῆρα, ἐκπίπτει σ' ἓνα θρησκευτικὸ ἴδρυμα ἢ σέ μία ἀπὸ τίς θρησκείες τοῦ κόσμου.

Ἡ Ἐκκλησία μας ἐνσαρκώνεται καὶ ζεῖ μέσα στὸν κόσμον, προσλαμβάνει τὸν κόσμον καὶ ἀγιάζει τὸν κόσμον. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος ὀρίζει προσφυστάτα: «*Τὸ ἀπρόσληπτον καὶ ἀθεράπευτον*».¹³

Ὁ Γέροντας τοῦ Γεροντικοῦ ἀπαντᾷ στὸν νέο, γιὰ τὴν ἐκκοσμίκευση, «-*Τί νὰ κάνουμε Γέροντα;*» «-*Ἄκουσε παιδί μου. Ἡ ἐποχὴ πού διανύουμε ἔχει ὡς χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τὴν ἀποστασία τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν Τριαδικὸ Θεό. Ἔπαψε ὁ Ἰησοῦς Χριστός νὰ ἀποτελεῖ προτεραιότητα στή ζωὴ μας. Σήμερα, νοιαζόμαστε γιὰ ἐφήμερα πράγματα καὶ δέν κατανοοῦμε ὅτι πατρίδα μας εἶναι ὁ οὐρανός. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι φυσικὸ ἀπὸ τὴ μία νὰ ἐκδηλώνεται αὐτὴ ἡ ἀνησυχία, ἡ ὁποία προδίδει στὴν οὐσία τὴν ἔλλειψη πίστεως, τὴν ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης στὸν Χριστό καὶ τὴν Παναγία. Κι ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι φυσικὸ ὁ καλὸς Θεός νὰ ἐπιτρέπει διὰ νὰ συνέλθουμε ἀπὸ τὸν γενικὸ λήθαργο*».

Ἡ ἐκκοσμίκευση δρᾷ λοιπὸν ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, θέλει νὰ ἔχει λόγο γιὰ τὴν Ἐκκλησία, τῆς «*θολώνει*» τὴν αὐτοσυνειδησία, τὴν ἀποπροσανατολίζει καὶ μετατοπίζει τὸ κέντρο ἀπὸ τὸν Χριστό στὸν ἄνθρωπο. Το πνεῦμα τῆς ἐκκοσμίκευσης δρᾷ καὶ μέσα ἀπὸ διάφορα φαινόμενα, ὅπως τοῦ εὐσεβισμοῦ, τοῦ πουριτανισμοῦ καὶ τοῦ φονταμενταλισμοῦ. Ἔτσι ἡ θρησκεία τῆς πλειοψηφίας τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων φαίνεται νὰ εἶναι ἡ θρησκεία τῆς ἐκκοσμίκευσης, ἡ θρησκεία τῆς καλυμμένης φιλαυτίας καὶ ὄχι τῆς ἀποκαλυμμένης ἀληθείας. Ἡ θρησκεία, τέλος, τοῦ βολέματος.

Σήμερα, ἡ ἐκκοσμίκευση ἀγκαλιάζει ἤδη τὴν Ἐκκλησία, καὶ ὅταν παύει ἡ Ἐκκλησία νὰ εἶναι τὸ «*ἄλας τῆς γῆς*», γίνεται γήινη. Τότε καταπατεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὸν κόσμον, ἐγκλωβίζεται στή λογικὴ, ὄχι τί θέλει ὁ Θεός, ἀλλὰ τί θέλει ὁ κόσμος. Καθαρά ἐγκλωβισμός στή φθορὰ καὶ στὸν θάνατο. Ἔτσι ἡ ἐκκοσμίκευση εἶναι μία κατάσταση ἀνυπαρξίας καὶ θανάτου, ἡ ὁποία θέλει καὶ ἐπιδιώκει τὴν Ἐκκλησία νὰ ἀσπάζεται καὶ νὰ ἀκολουθεῖ, ὅ,τι εὔκολο, μέτριο, ἀπλό καὶ πρόχειρο ἀγαποῦν, θέλουν οἱ ἄνθρωποι καὶ ὄχι τί θέλει ὁ Θεός. Κληρικοί καὶ λαϊκοὶ ἄγευστοι πολλὲς φορές

¹³ Ὁ διττός αὐτός στόχος ὀρίζει τὴν ποιμαντικὴ τῆς Ἐκκλησίας. Πρόσληψη καὶ θεραπεία. Ἡ ἐννοια τῆς προσλήψεως δέν ἀρνεῖται τὴν παρουσία τῆς Ἐκκλησίας μέσα στὸν κόσμον, ἀρνεῖται, ὅμως, τὴν ἀντίστροφη κίνηση, τὴν πρόσληψη τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν κόσμον.

τῆς Ὁρθόδοξης πνευματικότητας μετατρέπουμε τὴν Ἐκκλησία σέ ἀνθρώπινο ὄργανισμό, σέ ταμεῖο κοινωνικῆς πρόνοιας, πού δίνει συνεχῶς συνεντευξεις, κάνοντας δηλώσεις ἐπὶ παντός ἐπιστητοῦ, χαμογελώντας πρὸς πάντας, ὥστε ὅλοι νά μᾶς συγχαίρουν καί νά μᾶς ἐπευφημοῦν. Πνεῦμα τελείως ἀντιευαγγελικό.

Ἡ ἐκκοσμίκευση εἶναι, ἐπίσης, ἡ ἀπώλεια τοῦ πνεύματος τῆς ἀληθινῆς μετάνοιας, ὅποτε ὁ ἄνθρωπος παραμένει στό ἐνταῦθα καί δέν προχωρεῖ στό ἐκεῖ, στήν ἀλλαγὴ ζωῆς. Χάνεται τό ἡσυχαστικό πνεῦμα τοῦ ἀσκητικοῦ μόχθου, τοῦ πένθους, τῶν δακρύων καί τοῦ ἀγῶνα γιά τὴν κάθαρση.

Στὴν ἐκκοσμίκευση ὁ ἄνθρωπος δέν φλέγεται ἀπὸ τὸν πόθο ὀράσεως, δηλαδή νά δεῖ τὸν Θεό. Δέν ζητάει κάτι ὑψηλότερο καί βαθύτερο, εὐχαριστεῖται στό κατώτερο, στό λιγότερο.

Περαίνοντας αὐτοὺς τοὺς συλλογισμοὺς καί σκέψεις καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι, στὴν ἐποχὴ τῆς παγκοσμιοποίησης καί τῆς μετανεωτερικότητας, οἱ δυτικοευρωπαϊκὲς κοινωνίες θέτουν σέ προτεραιότητα τὸ δικαίωμα τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ καί ὠθοῦν τὴ θρησκεία πρὸς τὸν ἰδιωτικό χῶρο. Ἀπεναντίας, ἡ Ἐκκλησία ἐξακολουθεῖ πολλάκις νά διεκδικεῖ μερίδιο στὴν ἄσκηση δημόσιας ἐξουσίας καί νά διακατέχεται, πολλάκις, ἀπὸ ἔντονο πνεῦμα ἐθνοκεντρισμοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία, ὅμως, γιά νά μπορέσει νά ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴ της στὸν σύγχρονο κόσμο, ἀπαιτεῖται ριζικὴ ἀλλαγὴ νοοτροπίας στὴ διοίκηση, πολλές φορές ἀκόμη καί στὶς δομές, στοὺς θεσμοὺς καί στὰ πρόσωπα πού τὴν στελεχώνουν.

Οἱ ἐκκοσμικευμένοι Χριστιανοὶ σήμερα εἶναι οἱ Χριστιανοὶ τοῦ Φιόντορ Ντοστογιέφσκι στό ἔργο του *Ἀδελφοὶ Καραμαζώφ*, οἱ ὁποῖοι, ἐάν ξαναρχόταν ὁ Χριστός, θὰ τὸν σταύρωναν πάλι. Εἶναι ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι μολονότι εἶναι ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Χριστός εἶπε δι' αὐτοὺς «ὄκ οἶδα ὑμᾶς» (Ματθ. 25,12).

Ο ΜΕΛΕΤΙΟΣ ΣΥΡΙΓΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΤΟΥ ΕΡΓΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΡΟΥΗΣΗΣ κ. ΕΛΠΙΔΟΦΟΡΟΥ ΛΑΜΠΡΥΝΙΑΔΗ,
ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ Α.Π.Θ.

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Ὡς μία ἀπό τίς σημαντικότερες θεολογικές παρουσίες στόν ὀρθόδοξο κόσμο κατά τό 17ο αἰώνα χαρακτηρίζεται ἀπό τούς συγχρόνους ἀλλά καί τούς μεταγενεστέρους τοῦ **Ὁ Μελέτιος Συρίγος**, ὁ ὁποῖος διεδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο στήν ταραγμένη ἐκκλησιαστικά καί θεολογικά ἐποχή του¹. Ὁ Συρίγος εἶχε γεννηθεῖ στή βενετοκρατούμενη Κρήτη τό 1586, καταγόμενος ἀπό παλαιά οἰκογένεια τοῦ νησιοῦ, καί πραγματοποίησε τίς πρῶτες σπουδές του στό Σιναῖτικό Μετόχι τοῦ Χάνδακα καί ἀργότερα στή Βενετία, ἔχοντας ὡς διδάσκαλο στή Λογική καί τή Φιλοσοφία τό σπουδαῖο λόγιο αὐτῆς τῆς περιόδου Θεόφιλο Κορυδαλλέα. Ἀργότερα ἀσπάσθηκε τό μοναχισμό καί χειροτονήθηκε ἱερέας, διακριθεῖς ἰδιαίτέρως γιά τόν ἀντιλατινικό χαρακτήρα τῶν κηρυγμάτων του, πού ἔστρεψαν ἐναντίον του ἀκόμη καί τό Βενετό διοικητή τῆς Κρήτης.

Ἡ καταδίωξη τοῦ Μελετίου Συρίγου ἀπό τούς Βενετούς εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τή φυγή του στήν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου βρῆκε ἕναν ἰσχυρό προστάτη

¹ Πά τό Μελέτιο Συρίγο βλ. κυρίως τίς παρακάτω παλαιότερες καί νεότερες μελέτες: Γ. Γαλετάκης, «Βιογραφικόν σχεδιάσμα περί τοῦ Μελετίου Συρίγου», *ΕΦ* 24 (1925) 5-128· Ζ. Τσιρπανλῆς, «Μελέτιος Συρίγος (1586-1664)», *ΓΠ* 54 (1971) 156-171· Δ. Γόνης, *Μελετίου Συρίγου Μαρτύριον, Ἀκολουθία καί Παρακλητικός Κανὼν εἰς τόν ἅγιον Ἰωάννην τόν νέον τόν ἐν Λευκοπόλει (c. †1330)*, Ἀθήνα 1984· Ἀχ. Χαλδαϊάκης, «Μελετίου τοῦ Συρίγου Ἀνέκδοτος Ἀκολουθία πρὸς τιμὴν ἁγίου Ἰγνατίου τοῦ Ὁμολογητοῦ», [ἀνάτ. ἀπό τό περ. *Παρνασσός ΛΖ' καί ΛΗ'*], Ἀθήναι 1996· G. Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, 1453-1821*, [μτφρ. πρ. Γ. Μεταλληνός], Ἀθήνα 2005, σ. 271-278, ὅπου χαρακτηρίζεται ὡς «μία ἀπό τίς πῖο σημαντικές μορφές στόν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν προτεσταντικῶν τάσεων (Λούθηρος, Καλβῖνος) καί μᾶλλον ὁ σπουδαιότερος ἀπό θεολογική ἄποψη ἀντίπαλος τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως μέσα στήν Ὀρθοδοξία».

στό πρόσωπο του συμπατριώτη του πατριάρχη Κυρίλλου Α' του Λουκάρεως. Ο Λούκαρις μάλιστα ήταν εκείνος που τον κάλεσε το 1630 στην Κωνσταντινούπολη, μετά την ανάρρησή του στο θρόνο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, και του ανέθεσε σημαντικό εκκλησιαστικό έργο στην περιοχή του Γαλατά, ή οποία είχε εξελιχθεί σε κύρια έστια δράσεως των παπικών μισσιοναρίων στην Κωνσταντινούπολη. Κατά την περίοδο εκείνη ο Συρίγος ανέλαβε και την ενίσχυση των ορθόδοξων χριστιανικών πληθυσμών στη Μολδαβία, γεγονός που απέτέλεσε την αφετηρία για τη γνωριμία και τη φιλία του με το Μολδαβό ηγεμόνα Βασίλειο Λούπου, ο οποίος αναδείχθηκε σε σημαντικό ισχυρό προστάτη του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο το γεγονός ότι το έτος 1642 ο Μελέτιος Συρίγος έστάλη μαζί με τον Πορφύριο Νικαίας ως εκπρόσωπος του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην περιβόητη Σύνοδο του Ίασιου, για τη σύγκληση της οποίας είχε κινηθεί δραστήρια και αποτελεσματικά ο Λούπου. Η Σύνοδος αυτή ασχολήθηκε με την επικύρωση της Όμολογίας που είχε συντάξει ο λόγιος και ρηξικέλευθος μητροπολίτης Κιέβου Πέτρος Μογίλας στα λατινικά. Ο Συρίγος πρωτοστάτησε στις εργασίες της Συνόδου και υπήρξε το πρόσωπο εκείνο που μετέφρασε στα ελληνικά αλλά επέφερε και σοβαρές προσθαφαιρέσεις στην Όμολογία του Μογίλα, όπως έδειξε ο Ίω. Καρμίρης². Η μετάφραση, μάλιστα, αυτή επικυρώθηκε και από τη Σύνοδο που συγκλήθηκε επί Παρθενίου Α' στην Κωνσταντινούπολη στις 11 Μαρτίου του έτους 1643, στην οποία συμμετείχαν και οι τέσσερις Πατριάρχες των παλαιφάτων Πατριαρχείων της Ανατολής³. Επιπλέον, ο Συρίγος συνδέθηκε με ισχυρή φιλία και με το μητροπολίτη Κιέβου, επισκεπτόμενος μάλιστα το Κίεβο κατά το έτος 1643. Έκτοτε δέ ο Μελέτιος Συρίγος διατήρησε, ως επί το πλείστον, το κύρος του και μία εξέχουσα θεολογική θέση στις σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου με τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες, όπως διαφαίνεται και

² Βλ. Ίω. Καρμίρης, *Τὰ Δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Ορθοδόξου Καθολικής Έκκλησίας*, τ. II, Αθήνα 1953, σ. 575-686 (όπου εκδίδεται η *Ορθόδοξη Όμολογία* του Μογίλα από το αυτόγραφο του Συρίγου)· ο ίδιος, «Διορθώσεις και προσθαφαιρέσεις του Μελετίου Συρίγου εν τη Ορθοδόξω Όμολογία του Πέτρου Μογίλα», *Επιστημονική Έπετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* 10 (1956) 47-80.

³ Βλ. τό σχετικό Συνοδικό επικυρωτικό έγγραφο στο έργο του άρχιμ. Καλλίνικου Δελικάνη, *Πατριαρχικών Έγγράφων Τόμος Τρίτος ήτοι τά εν τοίς Κώδιξι του Πατριαρχικού Αρχιεπισκοπικού σωζόμενα έπίσημα εκκλησιαστικά έγγραφα τά άφορώντα εις τάς σχέσεις του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς τάς Εκκλησίας Ρωσίας, Βλαχίας και Μολδαβίας, Σερβίας, Άχριδών και Πεκίου (1564-1863)*, εν Κωνσταντινουπόλει 1905, σ. 31-32.

από τό ρόλο πού διεδραμάτισε καί σέ άλλες έπαφές μεταξύ τους, ὅπως γιά παράδειγμα κατά τήν περίοδο ἀναθεωρήσεως τῶν λειτουργικῶν βιβλίων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Μόσχας ἐπί πατριαρχίας τοῦ μητροπολίτου Μόσχας Νίκωνος. Εἶναι μάλιστα ἐνδεικτικό αὐτοῦ τοῦ γεγονότος ὅτι μᾶς ἔχει διασωθεῖ μία πολύ ἐνδιαφέρουσα πραγματεία του πού συνέταξε τό 1654, ἐπί πατριάρχου Παϊσίου τοῦ Α΄, ὑπό τόν τίτλο *Σύντομος ἐξήγησις τῆς Θείας καί Ἱερᾶς Λειτουργίας*, ἡ ὁποία ἀφοροῦσε στό ἀναμορφωτικό ἔργο τοῦ Νίκωνος⁴.

Δέν γνωρίζουμε πότε ἀκριβῶς ὁ Συρίγος τιμήθηκε μέ τό ἀξίωμα τοῦ πρωτοσυγκέλλου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τό ὁποῖο δηλώνεται στήν ἐπιγραφή τοῦ ἔργου του *Κατά τῶν Καλβινικῶν Κεφαλαίων*, πού ἐκδόθηκε τό 1690, μετά τό θάνατό του, ἀπό τόν πατριάρχη Δοσίθεο Ἱεροσολύμων. Γνωρίζουμε ὅμως ὅτι, ἀκόμη καί στίς περιόδους τῶν ἐξοριῶν καί τῶν ἐκδιώξεων του ἀπό τόν πατριάρχη Παρθένιο Β΄, ὑποστηρικτή τῶν ὁπαδῶν τοῦ Λουκάρεως, ὁ Συρίγος παρέμεινε πιστός θεράπωντας τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καί εὐκαιρῶς ἀκαίρῶς κατέφευγε ἀπό τή Βιθυνία ὅπου βρισκόταν ἐξόριστος, στήν Κωνσταντινούπολη, ἀκόμη καί κρυπτόμενος⁵. Μετά τό θάνατο τοῦ πατριάρχου Παρθενίου Β΄ τό 1651, ὡστόσο, ἐπέστρεψε ὀριστικά στήν Κωνσταντινούπολη, συνεχίζοντας τό κηρυκτικό καί θεολογικό του ἔργο σέ διαφόρους ναούς ὡς τό θάνατό του στίς 13 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1663.

ΤΟ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΜΕΛΕΤΙΟΥ ΣΥΡΙΓΟΥ

Ὁ Μελέτιος Συρίγος ὑπῆρξε ἄνδρας μέ πολυσχιδῆ ἐνδιαφέροντα, τά ὁποῖα ἐκτείνονται ἀπό τή δογματική καί τήν ἀντιρρητική γραμματεία ὡς τή λειτουργική καί ὕμνογραφική μας παράδοση, μέ πρωτότυπες μάλιστα συνθέσεις Ἀκολουθιῶν γιά παλαιούς καί νέους Ἁγίους καί ιδιαίτερη ἔμφαση

⁴ Βλ. σχετικῶς τήν ἔκδοση τοῦ κειμένου ἀπό τόν ἀρχιμ. Γερμανό Ἀφθονίδη, *Σύντομος Πραγματεία περὶ τοῦ Σχίσματος τῶν Ρασκόλνικων καί περὶ τινων αἵρέσεων ἐν Ρωσσίᾳ*, Κωνσταντινουπόλη 1876, σ. 139-163. Ὁ ἐκδότης τοῦ κειμένου σημειώνει χαρακτηριστικῶς στό προοίμιο τοῦ ἔργου του («Τοῖς ἐντευξομένοις», σ. ζ'): «τὸ ἔγγραφο τοῦτο ἐφάνη μοι πολλὴν ἔχον τὴν ἀξίαν οὐ μόνον καθ' ἑαυτὸ ὡς προῖον τοῦ γλαφυροῦ καλάμου τοῦ αἰοδίμου διδασκάλου Μελετίου τοῦ Συρίγου... ἀπεικόνισμα δὲ τῆς μητρικῆς προνοίας καί διαπύρου μερίμνης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων ἀδελφῶν ἡμῶν Ῥώσων». Ἐπανέκδοση τοῦ ἴδιου κειμένου συμπεριέλαβε καί ὁ Καλλίνικος Δελικάνης, ὁ.π., σ. 36-72.

⁵ Βλ. γιά παράδειγμα τὴν σημείωσή του στή σελ. 230 τοῦ κώδικα 778 τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μετοχίου τοῦ Παναγίου «...Καθ' ὃν χρόνον ἐκρυβόμην».

στή σύνθεση ύμνογραφικῶν κειμένων γιά νεομάρτυρες τῆς ἐποχῆς του. Ὅπως προαναφέρθηκε, ὁ Μελέτιος πρωτοστάτησε στά κύρια θεολογικά ζητήματα τῆς ἐποχῆς του καί διατύπωσε μέ καθαρότητα τόν αἰχμηρό θεολογικό του λόγο, συμβάλλοντας στήν πρόοδο τῶν θεολογικῶν ζυμώσεων αὐτῆς τῆς κρίσιμης γιά σύνολη τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία περιόδου.

Σαφῆς ἔκφραση αὐτῆς τῆς συμβολῆς του ἀπετέλεσε ἡ πρωτοβουλία του νά μεταφράσει ἀπό τό λατινικό πρωτότυπο καί νά διορθώσει θεολογικά τήν Ὁρθόδοξο Ὁμολογία τοῦ Πέτρου Μογίλα, πού στόχευε στήν προστασία τῶν ὀρθόδοξων ὁμοεθνῶν του ἀπό τόν προσυλητισμό πού ἀσκοῦσαν τόσο οἱ προτεστάντες ὅσο καί οἱ ρωμαιοκαθολικοί μισσιονάριοι. Τό ἔργο αὐτό εἶχε συνταχθεῖ ἀπό τόν Μογίλα μεταξύ τῶν ἐτῶν 1639 καί 1640 ὡς ἓνα ἔργο πού ὑπῆρξε «πρό πάντων προϊόν τῆς κατά τόν 17^ο αἰῶνα πανορθόδοξου ἀντιδράσεως κατά τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἐξ ἀφορμῆς τῆς Λουκαρείου Ὁμολογίας», ὅπως ὀρθά ἔχει ἐπισημανθεῖ⁶. Μετά τήν ἐπικύρωση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ἀπό τοπική Σύνοδο τοῦ Κιέβου τό 1640, ἀπασχόλησε σχεδόν ἀποκλειστικά καί τή Σύνοδο τοῦ Ἰασιίου τό 1642, ὅπου ὁ Συρίγος ἐπέφερε σημαντικές διορθώσεις καί προσθήκες στό κείμενο τῆς Ὁμολογίας, διορθώνοντας τίς σχετικές ἀναφορές περί καθαρτηρίου πυρός, τοῦ χρόνου μετουσιώσεως τῶν τιμίων Δώρων καί ἄλλα θεολογικά θέματα στά ὁποῖα διέκρινε ἐπίδραση ἀπό τή ρωμαιοκαθολική θεολογική διδασκαλία.

Κυρίως, ὡστόσο, εἶναι γνωστός ἐξαιτίας ἑνός ἐκτενοῦς ἔργου του πού σχετίζεται μέ τήν ἀναίρεση τῶν θέσεων τῆς Ὁμολογίας τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως⁷, τίς ὁποῖες ὁ Συρίγος δέν σταμάτησε νά στηλιτεύει ἀκόμη καί ἀπό ἄμβωνος. Τό ἔργο του αὐτό, πού ἐκδόθηκε ἀπό τόν πατριάρχη Ἱεροσολύμων Δοσίθεο στό Βουκουρέστι τό 1690⁸, συνοδευόμενο ἀπό τό Ἐγχειρίδιον κατὰ

⁶ Ἰ. Καρμίρης, «Διορθώσεις καί προσθαφαιρέσεις...», σ. 49.

⁷ Βλ. σχετικά G. Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία ἐπί Τουρκοκρατίας, 1453-1821*, [μτφρ. πρ. Γ. Μεταλληνός], Ἀθήνα 2005, σ. 277. Γιά τό ἱστορικό πλαίσιο βλ. καί G. Hering, *Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί Εὐρωπαϊκή Πολιτική (1620-1638)*, [μετάφρ. Δ. Κούρτοβικ], Ἀθήνα 1992.

⁸ Βλ. Kl.-P. Todt, «Dositheos II. Von Jerusalem», C. G. Conticello – V. Contisello, *La Théologie Byzantine et sa Tradition*, τ. II, Turnhout 2002, σ. 671. Ὁ ἀκριβῆς τίτλος τοῦ ἔργου αὐτοῦ πού ἐκδόθηκε μία καί μοναδική φορά εἶναι ὁ ἑξῆς: *Τοῦ μακαρίτου Μελετίου Συρίγου Διδασκάλου καί Πρωτοσυγγέλου (sic) τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης Ἐκκλησίας, Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων καί ἐρωτήσεων Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως Ἀντίρρησις Καί Δοσιθέου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Ἐγχειρίδιον κατὰ τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας...*, Ἐν τῇ περιφήμῳ πόλει Μπουκουρέστη τῆς Οὐγκροβλαχίας, Ἐν ἔτει σωτηρίῳ αχ' κατὰ Μῆνα Σεπτέμβριον.

τῆς καλβινικῆς φρενοβλαβείας τοῦ ἰδίου τοῦ Δοσιθέου, εἶχε συνταχθεῖ ἀπό τό Συρίγο μεταξύ τῶν ἐτῶν 1638 καί 1640 καί γνώρισε εὐρεία διάδοση στή χειρόγραφη παράδοση, γεγονός πού ἐπιβεβαιώνει τή μεγάλη ἀπήχηση πού γνώρισε καί ἡ ὁποία ὁμολογεῖται καί ἀπό τόν ἴδιο τό Δοσίθεο στό προοίμιο τοῦ ἔργου («*Τοῖς ἐντευξομένοις*»), ὅπου ἐξιστοροῦνται τά κατά τό Λούθηρο καί τόν Καλβίνο συμβάντα στή Δύση. Ὁ Δοσίθεος ἐστιάζει τήν προσοχή του στήν περίοδο τῆς πατριαρχείας τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως καί, ἐκθέτοντας τά γεγονότα, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συγγραφή τοῦ ἔργου τοῦ Συρίγου ὑπῆρξε προϊόν παροτρύνσεώς του ἀπό τό Βασίλειο Λούπου καί τόν πατριάρχη Παρθένιο Α΄, ἐνῶ τήν ἔκδοσή του ὑπαγόρευσε ἡ ἀνάγκη νά ἀντιμετωπίσουν οἱ ὀρθόδοξοι πληθυσμοί τῆς Εὐρώπης τήν αἰρετική διδασκαλία τοῦ Καλβίνου⁹. Ἀποκαλύπτει μάλιστα ὅτι κάποιοι ἄρχοντες τῆς Βλαχίας, «*ἐλληνίζοντες τὰ πολλὰ εἰς τήν γλῶσσαν, θέλουσι τήν μεταφράση εὐκολα εἰς γλῶσσαν βλάχικην, ὅπου νά γενῆ κοινή ὠφέλεια εἰς πᾶσαν τήν ἐκκλησίαν*». Ὡς πρός τή διάταξη τοῦ περιεχομένου του τό ἔργο τοῦ Συρίγου συνίσταται ἀπό ἔκθεση τῶν δεκαοκτώ κεφαλαίων τοῦ ἔργου τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως καί τῶν τεσσάρων ἐρωτησέων του καί συστηματική ἀναίρεση τῆς κάθε μιᾶς ἐξ αὐτῶν, μέ τή χαρακτηριστική ἀναγραφή· «*Μελετίου ἀντίρρησις*».

Στή συνέχεια, ὡς μικρή συμβολή στήν ἔρευνα γύρω ἀπό τό ἱστορικό καί θεολογικό πλαίσιο αὐτῆς τῆς τόσο κρίσιμης περιόδου, ἐκδίδουμε μία ἀνέκδοτη σύντομη πραγματεία πού σώζεται στόν ἀθωνικό κώδικα 281 τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος, τμήμα τοῦ αὐτόγραφου ἔργου τοῦ Ἰακώβου Νεασκητιώτη Ἀθωνιάς. Τό ἔργο αὐτό ἐπιγράφεται «*Τοῦ Μακαρίου Μελετίου τοῦ Κρητὸς Συρίγου*» καί συνιστᾶ μία σύντομη ἔκθεση καί ἀναίρεση τῶν θέσεων τῆς λουθηροκαλβινικῆς αἵρέσεως, ὅπως σημειώνεται, εἰδικότερα τῶν δώδεκα «*δογμάτων*» τοῦ Λουθήρου, συνοψισμένη σέ δέκα σημεία¹⁰.

⁹ *Τοῦ μακαρίτου Μελετίου Συρίγου, Κατὰ τῶν καλβινικῶν κεφαλαίων*, ὁ.π., σ. ΙΙΙ.

¹⁰ Βλ. καί G. Podskalsky, *Ἡ Ἑλληνική Θεολογία ἐπὶ Τουρκοκρατία, 1453-1821*, [μτφρ. πρ. Γ. Μεταλληνός], Ἀθήνα 2005, σ. 278, σημ. 156.

Ο ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ ΑΘΗΝΑΓΟΡΑΣ (1948-1971)

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΑΡΚΑΛΟΧΩΡΙΟΥ κ. ΑΝΔΡΕΟΥ

Πρίν εβδομήντα χρόνια ο Αρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Ἀθηναγόρας ἐκλεγόταν Οἰκουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (18 Ὀκτωβρίου 1948), εἰς διαδοχὴν τοῦ Πατριάρχου Μαξίμου Ε΄, ὁ ὁποῖος παραιτήθηκε ἀπὸ τὸν Θρόνο.

Ὁ Ἀθηναγόρας ἀνῆλθε στὸν Οἰκουμενικὸ Θρόνο σὲ ἡλικία ἐξήντα δύο χρόνων. Εἶχε ζήσει καὶ γνωρίσει τὸν κόσμον τῶν αὐτοκρατοριῶν καὶ τὸ πέρασμα στὴ νέα πραγματικότητα τῶν ἐθνικῶν κρατῶν. Ἡ γενέτειρά του, τὸ Πωγώνιο τῆς Ἠπείρου, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, ὅπου σπούδασε, τὸ Μοναστήρι τὰ σημερινὰ Βιτώλια, ὅπου ξεκίνησε τὴν ἐκκλησιαστικὴν του διακονία, ἡ Ἀθήνα τοῦ ἐθνικοῦ διχασμοῦ, ὅπου ὑπηρετήσε κυρίως τὸν Ἀθηνῶν Μελέτιο Μεταξάκη, ἀλλὰ καὶ τὸν Θεόκλητον Μηνόπουλο, ἡ Μητρόπολις Κερκύρας καὶ ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμερικῆς, τίς ὁποῖες ἐποίμανε, τοῦ εἶχαν διαμορφώσει μίαν εὐρυτάτην ἐν Χριστῷ σκέψιν, με ἀνοιχτούς ὀρίζοντες ἄκρως πολύτιμος, σὲ μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποία τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ Ὀρθοδόξου κόσμου, αὐτὸ τῶν σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν, ἦταν ἐμπερίστατον καὶ ἀπομονωμένον ἀπὸ τὰ ἐκεῖ καθεστῶτα, σύνολον δὲ ἡ Εὐρώπη δοκιμαζόταν ἀπὸ τίς συνέπειες τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων, τῶν ἐμφύλιων σπαραγμῶν καὶ ἀπὸ τίς ἀγκυλώσεις τῶν ἰδεολογικῶν μεσσιανισμῶν.

Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας γνώρισε τὸ εὐρωπαϊκόν, ἀλλὰ καὶ πανανθρώπινον δράμα καὶ ὀραματίστηκε τὴν προσέγγισιν καὶ ἐπικοινωνίαν τοῦ ὀρθοδόξου καὶ χριστιανικοῦ κόσμου. Θέτοντας τέλος στὴν προαθηναγόρειον ἐποχὴν ὑπηρετήσε μὲ ζέσιν τὸ ὄραμα τοῦ διαλόγου μὲ τοὺς Ῥωμαιοκαθολικοὺς καὶ τίς ἄλλες χριστιανικὰς ὁμολογίας.

Τὸ μήνυμα αὐτὸ τῆς συνεργασίας, συμπόρευσης καὶ ἀλληλοκατανόησης

του χριστιανικού κόσμου, τό προσλάμβανε ως τό μέσον γιά τήν ἐπούλωση πληγῶν καί τραυμάτων, πού τά ἀτελεύτητα ἀνθρώπινα πάθη εἶχαν δημιουργήσει στό μεταπολεμικό καί ἐμφυλιοπολεμικό χριστιανικό κόσμο. Ἡ εὐαγγελική σύγκληση τοῦ Πατριάρχη Ἀθηναγόρα μέ τόν διορθόδοξο καί διαχριστιανικό κόσμο δέν στόχευε σέ νοησιαρχικές, οὔτε σέ θεολογικές ἀναλύσεις. Ἄλλωστε, ἔλεγε χαρακτηριστικά ὅτι, ἡ θεολογία εἶναι μία, ἀλλά οἱ θεολόγοι πολλοί. Ἡ πίστη στόν διάλογο ὑπῆρξε καρπός τῆς βαθιάς λειτουργικῆς καί προσευχητικῆς πνευματικότητας τοῦ Ἀθηναγόρα, ὁ ὁποῖος πίστευε ἀκράδαντα ὅτι ὁ ἀνυπόκριτος ἐν Χριστῷ διάλογος θά φωτίσει τόν νοῦν καί θά ὀδηγήσει τούς χριστιανούς στή βίωση τοῦ καινοδιαθηκικοῦ καί πατερικοῦ λόγου, μέ συνέπεια τήν ἀγιοπνευματική πρόσληψη τῆς ἐνυπόστατης ἰσότητος, ἀλληλεγγύης καί καταλλαγῆς. Ὁ διάλογος γιά τόν διάλογο ὅπως καί ἡ θεολογία γιά τήν θεολογία, ἀποτελοῦσαν γιά τόν Πατριάρχη Ἀθηναγόρα θεωρίες χωρίς προοπτική ἀνακούφισης τοῦ ὀδυνωμένου ἀπό τά πνευματικά καί ὕλικοσωματικά τραύματα συνανθρώπου μας.

Στήν πατριαρχία του ἔζησε τό μεγάλο δρᾶμα τῶν Σεπτεμβριανῶν τοῦ 1955, τά ὁποῖα ἀπέτελεσαν τήν ἀρχή τοῦ ξεριζωμοῦ καί τῆς συρρίκνωσης τοῦ ποιμνίου του στήν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Πατριάρχης ἦταν ἐκ τῶν πραγμάτων ἀδύναμος νά ἀντιμετωπίσει αὐτήν τήν πρόκληση τοῦ μίας περίπου γενιάς τουρκικοῦ ἐθνικισμοῦ. Προσπάθησε, ὅμως, μέ διαχριστιανικά καί διορθόδοξα ἀνοίγματα νά ἐξέλθει τό Πατριαρχεῖο ἀπό τήν ἐντός τῶν ἱστορικῶν τειχῶν τῆς πόλης, διά τās ἱστορικές συγκυρίας, βαβυλώνια αἰχμαλωσία του¹. Ἐξῆλθε εἰς τόν κόσμο. Περίοδευσε στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, στά Δωδεκάνησα, στό Ἅγιον Ὄρος, ὅπου ἐορτάστηκε ἡ χιλιετηρίδα, καί τήν Κρήτη. Ὅλες αὐτές οἱ πρωτοβουλίες ἀποτελοῦσαν καί μία ἀνακούφιση, γιά τό ποιμνιο στήν Κωνσταντινούπολη, τό ὁποῖο διαρκῶς αἰμορραγοῦσε καί ἐγκατέλειπε τήν Πόλη, μέ κύριους προορισμούς τή Θεσσαλονίκη καί τήν Ἀθήνα.

Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας συνέχισε τό ἔργο κυρίως δύο λαμπρῶν προκατόχων του, τῶν Πατριαρχῶν Ἰωακείμ Γ' καί Μελετίου Δ' (Μεταξάκη). Οἱ ἐμπειρίες του, τό ἀσκητικό του φρόνημα, ἡ βαθιά του πίστη στόν Χριστό, ἡ προσευχή του στό πατριαρχικό παρεκκλήσιο, πού, ὅπως ἔγραφε, ἀποτελοῦσε,

¹ Γιά τήν ἀντίδραση τοῦ Ἀθηναγόρα στά γεγονότα τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1955 βλ. τό Παῦλος Σεραφεῖμ, *Τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στή δίνη τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου. Ἡ ἐκλογή τοῦ Πατριάρχη Ἀθηναγόρα (1948)*, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 220-227.

«τήν τακτικὴν καθ' ἡμέραν ὁασίν του»², εἶχαν διαμορφώσει ἕναν βαθύτατο στοχασμό, ἕνα καταστάλαγμα, μέ τό ὅποιο συχνά καθυπέβαλλε τούς συνομιλητές του, λέγοντάς τους:

«Μή περιμένετε νά σᾶς κατανοήσουν οἱ ἄλλοι. Σεῖς νά κατανοήσετε τούς ἄλλους. Ἡ ἀγάπη ἐνώνει...ποῦ εἶναι ὁ Χριστός Σωτήρ; διαιρεθέντες ἀπεδιώξαμεν αὐτόν»³.

Γιά ὅσους ἔχουν ἀναλάβει ιδιαίτερες εὐθύνες πίστευε ὅτι, «Ὁ Ἀρχηγός πρέπει νά εἶναι σκληρός. Ἀλλά σκληρός στόν ἑαυτό του. Ὅταν θά τοῦ ἔρθουν ἀρνητικά τά πράγματα, δυσχείμερα, τότε θά σταθῆ καλύτερα... Ὁ Ἀρχηγός πρέπει νά προαισθάνεται τούς νέους χρόνους πού ἔρχονται, καί νά μιλάη γι'αὐτούς. Νά κηρύττη, νά προφητεῦη...τόν Ἀρχηγό πολλές φορές δέν τόν κατανοοῦν, μένει μόνος καί εἶναι τραχύ τό ἔργο του, νά πείση, νά ἐρμηνεύσῃ τά δέοντα...ἡμεῖς ἀκούομεν τούς αἰῶνας καί ἀπαντῶμεν εἰς τούς αἰῶνας»⁴.

Κατά τόν Πέργης Εὐάγγελον, «Ἡ διακονία τοῦ Πατριάρχῃ Ἀθιναγόρα, ἐν πάσῃ ἀπλότῃ ἐνεργηθεῖσα, ἦτο πλήρης προσφορά πρός τόν Θεόν καί τόν ἄνθρωπον καί μυστική θυσία διά τόν πλουτισμόν τῶν ψυχῶν, διά τήν εἰρήνην τῶν Ἐκκλησιῶν, διά τήν συνάντησιν τῶν ἐσκορπισμένων καί τήν ἐπίτευξιν τῶν ἀγαθῶν, θεωρουμένων ἀκατορθῶτων»⁵.

α) Ἀπό τά Τσαραπλανά-Βασιλικό Πωγωνίου, Μητροπολίτης Κερκύρας καί Ἀρχιεπίσκοπος Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικῆς

Ἡ οἰκογένεια τοῦ ἱατροῦ Ματθαίου Σπύρου καί τῆς Ἑλένης Σπύρου τό γένος Μοκόρου εἶχε τρία παιδιά τόν Ἀριστοκλή, τόν Γιώργο καί τήν Ἀγάθη, πού γεννήθηκαν στό χωριό Τσαραπλανά τῆς Ἐπαρχίας Πωγωνίου τῆς Ἡπείρου, τό ὅποιο τό 1928 μετονομάστηκε σέ Βασιλικόν.

² Εὐαγγέλου Μητροπολίτου Πέργης, «Ἀθιναγόρας Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καί Οἰκουμηνικός Πατριάρχης. Α. Ἡγούμενος, Β. Ἀρχιεπίσκοπος», Ἀθιναγόρας Α', Οἰκουμηνικός Πατριάρχης, ὁ Ἡπειρώτης, ἐπιμέλεια Ἰωα. Ε. Ἀναστασίου, ἐκδόσεις ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1975, σ. 149.

³ Α. Γ. Πανώτης, Παῦλος ΣΤ' - Ἀθιναγόρας Α', Εἰρηνοποιοί, Ἀθήναι 1971, σ. 59-60.

⁴ Ραδιοφωνική ὁμιλία Ἀρχιμανδρίτου κ. Στυλιανοῦ Χαρκιανάκη, Ἡγουμένου Ι. Μ. Βλατάδων (μετέπειτα Μητροπολίτου Αὐστραλίας), «Πνευματικά στιγμιότυπα ἀπό τήν ζωὴ τοῦ Πατριάρχου κ. Ἀθιναγόρου» (27.01.1969), σ. 2.

⁵ Εὐαγγέλου Μητροπολίτου Πέργης, «Ἀθιναγόρας Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καί Οἰκουμηνικός Πατριάρχης. Α. Ἡγούμενος, Β. Ἀρχιεπίσκοπος», Ἀθιναγόρας Α..., Ἰωάννινα 1975, σ. 156.

Ὁ Ἀριστοκλῆς γεννήθηκε τὴν 25ῃ Μαρτίου τοῦ 1886. Μαθήτευσε στὸ δημοτικὸ σχολεῖο τῆς Κόνιτσας καὶ τῆς γενέτειράς του. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1899 ἀρρωσταίνει μὲ τὴ μητέρα του. Ὁ Ἀριστοκλῆς ἐπέζησε, ἀλλὰ ἡ μητέρα του πέθανε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1899 σὲ ἡλικία μόλις 37 χρόνων.⁶

Ὁ μικρὸς Ἀριστοκλῆς ἔχοντας κλίση στὰ γράμματα καὶ στὴν ἱερωσύνη, ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ τότε Μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου Ἀθηναγόρου Ἐλευθερίου, τοῦ μετέπειτα Μητροπολίτη Παραμυθίας, Φιλιατῶν καὶ Γηρομερίου, εἰσάγεται τὸ 1903 στὴν Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης. Ἀπὸ τὸ 1907 μέχρι τὸ 1910 φοιτᾷ στὴ Θεολογικὴ Σχολή, ἐπὶ σχολαρχίας τοῦ Γερμανοῦ Στρινόπουλου (1906-1922), τοῦ μετέπειτα πρώτου Ἀρχιεπισκόπου Θυατείρων (1922-1952). Ἐδῶ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ μαθητεία κοντὰ στὸν Γερμανὸ Στρινόπουλο διαμόρφωσε πολὺ βαθιὰ μέσα του τὴν ἀγάπη πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου, ὡς εἰκόνας Θεοῦ ἀδιακρίτως ἔθνους, φυλῆς, θρησκείας ἢ γλώσσας· τὸ 1908 χάνει καὶ τὸν πατέρα του.

Ὁ Ἀριστοκλῆς, ἐνῶ φοιτᾷ στὴν Ἱερά Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, κείρεται μοναχὸς καὶ τὸν Μάρτιο τοῦ 1910 χειροτονεῖται διάκονος ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη Ἐλασσόνας Πολύκαρπο λαμβάνοντας τὸ ὄνομα Ἀθηναγόρας, ἀπὸ τὸν γέροντά του, τὸν ἀπὸ Μεγάλου Πρωτοσύγκελλο, Μητροπολίτη Παραμυθίας Ἀθηναγόρα.⁷ Ὁ γέροντάς του ἀλλὰ καὶ ὁ χειροτονήσας τον Πολύκαρπος γεννήθηκαν στὰ Ἀλάτσατα τῆς Μ. Ἀσίας.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1910 ἀποφοιτᾷ ἀπὸ τὴ Σχολὴ καὶ παίρνει τὸ δρόμο γιὰ τὴ Μητρόπολη Πελαγονείας, πού εἶχε ἔδρα τῆς τὸ Μοναστήρι, δηλαδὴ τὴ σημερινή πόλη Bitolj τοῦ κράτους τῶν Σκοπίων, ὅπου παρέμεινε μέχρι τὸ 1917. Ἐτσι ἀρχίζει ἡ ἐκκλησιαστικὴ δράση τοῦ Ἀθηναγόρα. Ὑπηρετεῖ ὡς Ἀρχιδιάκονος καὶ ὡς καθηγητὴς τοῦ ἐκεῖ Παρθεναγωγείου, ἐπὶ Πελαγονείας Στεφάνου Δανηλίδη καὶ Χρυσοστόμου Καβουρίδη. Στὸ Μοναστήρι ἐκείνη τὴν περίοδο διαβιοῦσαν περίπου 60.000 ἑλληνορθόδοξοι μαζί μὲ Σέρβους, Ἀλβανούς καὶ σχισματικούς Βουλγάρους. Στὸ Μοναστήρι ἔμαθε καὶ τὰ σλαβικά γιὰ νὰ ἐπικοινωνεῖ ἄμεσα μὲ τοὺς σλαβόφωνους. Τὰ ποικίλα καὶ πολλὰ χαρίσματά του τὸν βοήθησαν νὰ κινηθεῖ ἐπιτυχῶς σὲ μία δύσκολη

⁶ Βασίλειος Σταυρίδης, «Βιογραφία πλήρης ἐν σχεδίῳ (1886 - 1972)», *Ἀθηναγόρας Α΄, Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ὁ Ἡπειρώτης*, (ἐπιμ. Ἀναστασίου Ἰωα. Ε), Ἐκδόσεις Ἑταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα 1975, σ. 42.

⁷ Σταυρίδης, *Βιογραφία*, σ.42.

περιοχή, αλλά και σέ μία δύσβατη εποχή.⁸

Τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1918 ἡ Μητρόπολη Πελαγονείας παύει νά ἀνήκει στόν Οἰκουμενικό Θρόνο καί περιέρχεται στή δικαιοδοσία τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ ἀρχιδιάκονος Ἀθηναγώρας, μαζί μέ τόν Μητροπολίτη Χρυσόστομο Καβουρίδη, ἀφοῦ βιαίως φυλακίστηκαν, ἀπομακρύνθηκαν ἀπό τό Μοναστήρι καί ὀδηγήθηκαν στή Θεσσαλονίκη, ἀπ' ὅπου ἔφυγαν καί βρῆκαν καταφύγιο προσευχῆς στό Ἅγιον Ὅρος. Ἐγκαταστάθηκαν στό ἱστορικό Κάθισμα - Κελλί τοῦ ἀγίου Εὐσταθίου Μυλοποτάμου τῆς Μεγίστης Λαύρας, πού ἀπετέλεσε στό παρελθόν τό ἀναχωρητήριο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἰωακείμ Γ'. Εὐρισκόμενος ὁ διάκονος Ἀθηναγώρας στήν ἡσυχία τῆς Ἀθωνικῆς ἀτμόσφαιρας, λαμβάνει ταυτόχρονο μήνυμα γιά συνεργασία, τόσο ἀπό τόν Μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μελέτιο Μεταξάκη, ὅσο καί ἀπό τόν Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Γεννάδιο Ἀλεξιάδη. Προτιμᾷ νά κατέλθει στήν Ἀθήνα, ὅπου καί διορίζεται ὡς Διάκονος καί Γραμματέας τοῦ Ἀθηνῶν Μελετίου Μεταξάκη, τό 1919, *«θεωρουμένου ὡς ἐμπίστου τούτου προσώπου, καί κατ' ἀκολουθίαν ὡς ἀνήκοντος, οὕτως εἰπεῖν εἰς τήν σχολήν του»*, κατά τόν πρῶν Λήμνου Βασίλειο Ἀτέση¹⁰. Πολύ σύντομα τά ἔντονα πολιτικά πάθη τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπηρεάζουν τήν ὅλη κατάσταση μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀποπομπή τοῦ Μελετίου Μεταξάκη καί τήν ἐπαναφορά τοῦ Θεοκλήτου Α', στίς 16 Νοεμβρίου τοῦ 1920, στόν Μητροπολιτικό θρόνο τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ διάκονος Ἀθηναγώρας παρέμεινε καί στήν ὑπηρεσία τοῦ Θεοκλήτου, ἀλλά ἐπειδή θεωρήθηκε ὡς ἄνθρωπος τοῦ Μελετίου, στερήθηκε τῆς θέσης τοῦ διακόνου ἀπό τή Μητρόπολη τῶν Ἀθηνῶν. Ἀργότερα διορίσθηκε διάκονος στόν Ἱερό Ναό τῆς ἀγίας Αἰκατερίνης στήν Πλάκα. Μετά τήν Μικρασιατική καταστροφή τοῦ 1922, ὅπου τίς τύχες τοῦ ἔθνους ἀνέλαβε ἡ Ἐπανάσταση τοῦ Πλαστήρα, ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σέ συνεδρίασή της στίς 16 Δεκεμβρίου τοῦ 1922 ἐκτιμώντας τά προσόντα, τή δράση καί

⁸ Γιά τήν παρουσία τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στήν περιοχή τῆς Πελαγονίας κατά τήν περίοδο πού ὁ Ἀθηναγώρας βρισκόταν στό Μοναστήρι, τήν ἐκπαιδευτική του παρουσία ἐκεῖ, καθώς καί τήν πολιτική καί ἱστορική του ἐξέλιξη ἀπό τή συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου (1913) ἕως τόν Μεσοπόλεμο βλ. τό Νικόλαος Βασιλειάδης, *Ἡ ἑλληνική παρουσία στή Νότια Σερβία ἀπό τοῦς Βαλκανικούς Πολέμους ἕως τό Μεσοπόλεμο*, Θεσσαλονίκη 2004.

⁹ Βασιλείου Μητροπολίτου, πρ. Λήμνου, «Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγώρας ὡς Διάκονος καί Ὑπάλληλος τῆς Μητροπόλεως Ἀθηνῶν (1919 - 1922)», *Ἀθηναγώρας ... Α*, Ἰωάννινα 1975, σ. 107-108.

¹⁰ Ὁ.π., σ. 113.

τήν προσωπικότητα τοῦ διακόνου Ἀθηναγόρα τόν ἐξέλεξε σέ ἡλικία 36 ἐτῶν Μητροπολίτη Κερκύρας καί Παξῶν, εἰς διαδοχὴν Σεβαστιανοῦ Νικοκάβουρα.

γ) Μητροπολίτης Κερκύρας καί Παξῶν (1923 -1930)

Μετά τήν ἐκλογή του σέ Μητροπολίτη γίνεται ἡ εἰς πρεσβύτερον χειροτονία του καί στίς 22 Δεκεμβρίου τοῦ 1922 ἡ εἰς ἐπίσκοπον στόν Καθεδρικό Ναό τῶν Ἀθηνῶν ἀπό τοὺς Δημητριάδος Γερμανό, Σύρου Ἀθανάσιο καί Κορινθίας Δαμασκηνοῦ¹¹.

Τόν Φεβρουάριο τοῦ 1923 ἀναλαμβάνει τό ποιμαντικό ἔργο τῆς Μητροπόλεως Κερκύρας καί Παξῶν, σέ μία δύσκολη ἱστορικά συγκυρία γιά τό ἔθνος, καθὼς μόλις εἶχε ἐπέλθει ἡ Μικρασιατική καταστροφή. Εἶχε συνεπῶς νά ἀντιμετωπίσει ἕνα μεγάλο ὄγκο προβλημάτων. Ὀργάνωση ἐνοριῶν, τακτοποίηση οἰκονομικῶν τῆς Μητροπόλεως, ἀναβίωση καί διεύρυνση τοῦ ἔργου τῆς φιλελεήμονος ἐταιρείας, «Ἅγιος Σπυρίδων», καθὼς καί ἀνάπτυξη δράσεως γιά ἀποτελεσματική ἐπούλωση τῶν κοινωνικῶν πληγῶν καί ἀνακούφιση τῶν φτωχῶν οἰκογενειῶν. Μαζί μέ ὅλα αὐτά ἔπρεπε νά ἀντιμετωπίσει καί τά προβλήματα τῶν προσφύγων· χιλιάδες ἀπό τοὺς ὁποίους εἶχαν καταφύγει καί στήν Κέρκυρα¹².

Ἔτσι, τό ἔργο του γίνεται ἐκ τῶν πραγμάτων τρισυπόστατο· κατά πρῶτον, φιλανθρωπικό – κοινωνικό - ἐκπαιδευτικό, ἀφ' ἑτέρου πνευματικό καί κατά τρίτο λόγο διεκκλησιαστικό, ἀφοῦ στήν Κέρκυρα ὑπῆρχαν περίπου τέσσερις χιλιάδες Ρωμαιοκαθολικοὶ καί Ἀρμένιοι. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό ξεκίνησε νά ζεῖ τό πρόβλημα τοῦ σχίσματος μεταξύ τῶν Ἐκκλησιῶν καί τίς συνέπειες αὐτοῦ στίς ψυχές τῶν ἀνθρώπων. Κάνει τό πρῶτο οἰκουμενικό του πέταγμα περνώντας στήν Ἀδριατική, γιά νά ἐπισκεφθεῖ πρῶτος τόν ἐκεῖ Ἰταλό

¹¹ Ἡ ἔγκριση τῆς ἐκλογῆς του ἀπό τόν βασιλιά ἔγινε στίς 17 Δεκεμβρίου: ΑΕΕ, Ἱερά Μητρόπολη Κερκύρας καί Παξῶν, Φ. Ἐπισκοπικά 1869-1942, Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως πρὸς Ἱερά Σύνοδο Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ΑΠ 51701, 17 Δεκεμβρίου 1922. Κοινοποιήθηκε στόν Ἀθηναγόρα στίς 19 Δεκεμβρίου: ΑΕΕ, Φ. Ἐπισκοπικά 1869-1942, Ἱερά Σύνοδος Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς Ἀθηναγόρα Σπύρου, ΑΠ 1233, 29 Δεκεμβρίου 1922. Ἐπικυρώθηκε ὁ διορισμός του στίς 3 Ἰανουαρίου 1923: ΑΕΕ, Ἱερά Μητρόπολη Κερκύρας καί Παξῶν, Φ. Ἐπισκοπικά 1869-1942, Ὑπουργεῖο Ἐκκλησιαστικῶν καί Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως πρὸς Ἱερά Σύνοδο Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ΑΠ 53005, 3 Ἰανουαρίου 1923.

¹² Γιά τό ἔργο τοῦ Ἀθηναγόρα στήν Κέρκυρα βλ. Πολυκάρπου Μητροπολίτου Κερκύρας καί Παξῶν, «Ὁ Κερκύρας καί Παξῶν Ἀθηναγόρας», *Ἀθηναγόρας Α' ...*, Ἰωάννινα 1975, σ. 123 – 131.

ἐπίσκοπο¹³.

Ὁ Κερκύρας Ἀθηναγόρας ἀνοίγεται καί πρὸς τοὺς Προτεστάντες, ἐπιζητώντας τὴν ἐπαφή καὶ τὴ γνωριμία μὲ ἡγετικές προσωπικότητες τοῦ προτεσταντικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως. Ἐχοντας εὐλογήσει τὴν ἴδρυση, στὴν Κέρκυρα, τοῦ παραρτήματος τῆς Χ.Α.Ν. (Υ.Μ.Σ.Α.), λαμβάνει μέρος καὶ στὸ διεθνὲς συνέδριο τῆς ὀργανώσεως στὸ Helsinki τῆς Φινλανδίας τὸ 1926, ὅπως ἐπίσης καὶ στὸ Ζ' συνέδριο τῶν Ἀγγλικανῶν στὸ Λάμπεθ Πάλας τὸν Ἰούλιο τοῦ 1930. Κατὰ τὸν Καθηγητὴ Δεληκωστόπουλο, «ὅσο τὸ ὄραμα τῆς Δύσεως καὶ ἂν σαγηνεύει τὸν μεγάλο ἄνδρα, αὐτὸς ἴσταται σταθερῶς ἐπὶ τοῦ ὀρθοδόξου ἐδάφους. Τοῦτο ἀποτελεῖ πραγματικότητα ἢ ὁποῖα διήκει διὰ μέσου ὀλοκλήρου τοῦ βίου του. Ἡ συμμετοχὴ του στὴ συνελθοῦσα στὸ Ἅγιον Ὄρος προκαταρκτικὴ ἐπιτροπὴ τῶν Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τὸν Ἰούνιο τοῦ 1930 καὶ μάλιστα ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς γραμματεῖς τῆς Ἐπιτροπῆς, ἀποτελεῖ ἀψευδῆ μαρτυρία γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀθηναγόρα γιὰ τὰ συζητηθέντα ἐκεῖ θέματα, τὰ ὁποῖα ἀνεδιπλώθησαν κατὰ τὶς δεκαετίες οἱ ὁποῖες ἀκολούθησαν»¹⁴.

Τὴν ἴδια περίοδο ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Ἀμερικῆς ὑφίσταται σοβαρὰ προβλήματα ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ διχασμὸ. Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἀναζητεῖ τὸν κατάλληλο ποιμενάρχη γιὰ νὰ ἀναλάβει τὶς εὐθύνες τῆς ἐπιλύσεώς των. Ἔτσι, στίς 13 Αὐγούστου τοῦ 1930 ὁ Μητροπολίτης Κερκύρας καὶ Παξῶν Ἀθηναγόρας ἐκλέγεται, ἀπὸ τὴν Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, Ἀρχιεπίσκοπος Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς.

Ὁ νέος Ἀρχιεπίσκοπος ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη στίς 9 Νοεμβρίου τοῦ 1930. Στίς 11 Νοεμβρίου κλήθηκε καὶ παρέστη σέ συνεδρίαση τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου. Ὁ Πατριάρχης Φώτιος τοῦ εἶπε μεταξύ ἄλλων, «Ἐχοντες δέ ὑπ' ὄψιν τὰ ὄντως ἐξαιρετικὰ προσόντα τῆς ὑμετέρας Ἱερότητας, τὸ ἀδιάβλητον ἦθος, τὸν ἀποστολικὸν ζῆλον, τὴν ἄκραν ἀφοσίωσιν αὐτῆς τῇ Ἐκκλησίᾳ, τὴν μὀρφωσιν καὶ τὴν λαμπρὰν μέχρι τοῦδε εἰς ἔργα πίστεως καὶ ἀγάπης σταδιοδρομίαν αὐτῆς, πιστεύομεν ἀκραδάντως ὅτι ἐν τῷ προσώπῳ τῆς ὑμετέρας Ἱερότητας εὔρομεν τὸν δόκιμον πηδαλιούχον τῆς ἐν Ἀμερικῇ Ἐκκλησίας»¹⁵.

¹³ Ἀθανάσιος Δεληκωστόπουλος, *Ἐξὼ ἀπὸ τὰ τεῖχη: Ἀθηναγόρας Α' . Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, Μελέτη γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράση του*, Ἀθήνα 1988, σ. 41.

¹⁴ Ὁ.π., σ. 44.

¹⁵ Χρῆστος Τσοῦβαλης, *Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἀθηναγόρας*, Φῶς Φαναρίου, (<http://fanarion>).

Στήν Ἀμερική ἀπό τήν Ἀθήνα ἔφθασε στίς 24 Φεβρουαρίου τοῦ 1931, ὅπου δύο μέρες ἀργότερα ἔγινε ἡ ἐνθρόνισή του στόν Ἅγιο Ἐλευθέριο τῆς Νέας Ὑόρκης.

Ὁ Ἀθηναγόρας ἀμέσως σχεδόν συνέταξε πρόχειρο σχέδιο Καταστατικοῦ Χάρτου, πού υπέβαλε τόσο στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, ὅσο καί στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση, γιά νά ἀποτελέσει τή βάση γιά τό νέο ἀπό 22 ἄρθρα, «*Σύνταγμα διοικήσεως τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀμερικῆς Βορείου καί Νοτίου*», πού κυρώθηκε ἀπό τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο στίς 10 Ἰανουαρίου τοῦ 1931¹⁶.

Ὁ Ἀθηναγόρας ἄρχισε συστηματική ἐπίσκεψη σέ κάθε μία Κοινότητα. Κατόρθωσε νά μονοιάσει τό ποίμνιό του ἀπό τόν ἐθνικό διχασμό, ἀλλά καί νά αὐξήσει τίς Κοινότητες τῆς Ἐπαρχίας του. Στούς κληρικούς ὁ Ἀθηναγόρας συμπεριφέρθηκε μέ ἀγάπη καί κατανόηση· τούς ἔδωσε νά καταλάβουν, ὅτι ὡς μέλη τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀνήκουν στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, πού αὐτός ὁ ἴδιος σεβόταν βαθύτατα. Νωρίς διεΐδε ὅτι χωρίς μορφωμένους κληρικούς μέ διπλή παιδεία, ἑλληνική καί ἀμερικανική, τό ἔργο του θά ἦταν πολύ δύσκολο. Γι' αὐτό καί ἴδρυσε τό 1937 τή Θεολογική Σχολή τοῦ Τιμίου Σταυροῦ. Ἀπό τό 1943 ἔθεσε τίς βάσεις τῆς μόνιμης Ἐπιτροπῆς τῶν κανονικῶν ὀρθοδόξων ἀρχιερέων. Διοργάνωσε ἡμερήσια καί ἀπογευματινά σχολεῖα καί προσπάθησε νά ἐμφυσησει σέ ὅλους τήν ἀγάπη γιά τήν Ἑλληνική γλῶσσα καί τόν ἑλληνικό πολιτισμό. Ἰδρυσε τό 1944 τήν Ἀκαδημία τοῦ Ἁγίου Βασιλείου στό Garrison τῆς Νέας Ὑόρκης, προκειμένου οἱ δασκάλες, οἱ κατηγήτριες καί οἱ γραμματεῖς τῶν Κοινοτήτων νά ἐκπαιδεύονται στήν ἑλληνική γλῶσσα. Ὁργάνωσε συστηματικά τά Κατηχητικά Σχολεῖα καί παράλληλα ἴδρυσε ὀρφανοτροφεῖο¹⁷.

blogspot.com), σ. 7.

¹⁶ Κ(ᾶδιξ) Π(ατριαρχικῆς) Ἀ(λληλογραφίας) ΚΠΑ, Α'/96, σελ. 49-50, Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο πρὸς Ἀρχιεπίσκοπο Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικῆς, ΑΠ 28, 10 Ἰανουαρίου 1931.

¹⁷ Πά τό ἔργο τοῦ Ἀθηναγόρα στήν Ἀμερική βλ. τὰ Βασίλειος Βασιλειάδης, «Ὁ Ἀθηναγόρας ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Ἀμερικῆς Βορείου καί Νοτίου (1930-1948)», *Ἀθηναγόρας Α*, ...Ἰωάννινα 1975, σ. 133-143 καί Βασίλειος Κουκουσᾶς, *Ἱστορία τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας τῆς Ἀμερικῆς μέ βάση τίς πηγές*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 283-365. Στόν ἐκπαιδευτικό τομέα πρέπει νά συμπεριλάβουμε καί τήν ἐκδοση θρησκευτικῶν περιοδικῶν στήν ὁποία προχώρησε ὁ Ἀθηναγόρας στίς ΗΠΑ. Πβλ: ΚΠΑ, Α'/98, σελ. 62, Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο πρὸς Ἀρχιεπίσκοπο Βορείου καί Νοτίου Ἀμερικῆς, ΑΠ 1373, 16 Αὐγούστου 1934. Πά τό ἐκπαιδευτικό καί φιλανθρωπικό ἔργο τοῦ Ἀθηναγόρα στήν Ἀμερική βλ. καί τὰ ὅσα ἔγραψε ἡ ἐφημερίδα «Ἐθνικός Κῆρυξ (Νέας Ὑόρκης)» μέ ἀφορμή τήν ἐκλογή του: Ἐθνικός Κῆρυξ (Νέας Ὑόρκης),

Ὁ Ἀθηναγώρας εἶχε ἀναμφιβόλως τή σπάνια ἰκανότητα νά προσελκύει τό ἐνδιαφέρον καί τό σεβασμό τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί στή συνέχεια νά θέτει τή σχέση αὐτή στήν ὑπηρεσία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἄλλωστε εἶναι γνωστό ὅτι ἐπί τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀμερικῆς Ἀθηναγόρα ὁ Λευκός Οἶκος καί τό Καπιτώλιο, ἀνοίξαν τίς πύλες τους στόν Ἀρχιεπίσκοπο τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καί εἶναι πασίγνωστη ἡ ἱστορική φιλία τοῦ Ἀθηναγόρα μέ τούς προέδρους, τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, Φράγκλιν Ρούσβελτ καί Χάρρυ Τρούμαν. Ἀπό Ἀμερικῆς ὁ Ἀθηναγώρας κατά τό χρονικό διάστημα ἀπό τό 1940 μέχρι τό 1947, ἀπέστειλε τρόφιμα, φάρμακα, εἶδη ἱματισμοῦ κ.ἄ. ἀξίας ἄνω τῶν 20 ἑκατομμυρίων δολαρίων πρὸς τούς δοκιμαζομένους ἀδελφούς τῆς Ἑλλάδας, σώζοντας μέ τόν τρόπο αὐτό πάρα πολύ κόσμο ἀπό τό θάνατο τῆς ἀσιτίας καί τῶν ἀσθενειῶν.

β) Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ρώμης καί Οἰκουμενικός Πατριάρχης (1948 – 1972)

Μετά ἀπό τήν, ἐξαναγκαστική θά λέγαμε, παραίτηση τοῦ Πατριάρχη Μαξίμου Ε΄ στίς 18 Ὀκτωβρίου τοῦ 1948, ὁ Ἀθηναγώρας ἐξελέγη, Πατριάρχης, τήν 1η Νοεμβρίου 1948 ἀπό τήν Ἁγία καί Ἱερά Σύνοδο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου¹⁸. Ὁ νέος Πατριάρχης θεώρησε καλό νά ἀποχαιρετήσει τό ποιμνίό του στήν Ἀμερική. Ἀναχώρησε ἀεροπορικῶς ἀπό τήν Ἀμερική, μετά ἀπό τρεῖς μῆνες περίπου, δηλαδή τήν Κυριακή 23 Ἰανουαρίου τοῦ 1949. Ἔμεινε γιά λίγο στό Παρίσι καί τήν Τετάρτη 26 Ἰανουαρίου ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ἔφθανε στήν Κωνσταντινούπολη.

Κατά τόν ἀπό Μύρων, Γέροντα Ἐφέσου Χρυσόστομο, «*Ἡ ἐκλογή του δέν ὑπῆρξε εὐκόλος, οὔτε ἄνευ ἀντιγνωμιῶν καί ἀντιδράσεων. Ἐκεῖνος ἐγνώριζε τοῦτο. Καί ἦτο φυσικόν νά ἀντιδράσῃ, μέ τήν σειρά του, εἰς μίαν πρώτην περίοδον. Ἀλλά δέν ἐπέμεινε. Γνωρίζων καλῶς, ὅτι δέν θά ἐπετύγχανεν εἰς τάς ἀναλαμβανομένας πατριαρχικάς εὐθύνas ἐάν ἔμεινε ἀμετακίνητος εἰς τόν ἄγονον χώρον τῶν ἀντιδράσεων καί ἐάν δέν ἐδείκνυε πίστιν εἰς τούς ἀνθρώπους ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ξένοι καί ἄγνωστοι ἕως χθές πρὸς αὐτόν, θά ἀπέβαινον οἱ*

Τρίτη 2 Νοεμβρίου 1948.

¹⁸ Γιά τά γεγονότα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ἀθηναγόρα σέ Πατριάρχη βλ. ἀναλυτικότερα τό Παῦλος Σεραφεῖμ, *Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο στὴ δίνη τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου. Ἡ ἐκλογή τοῦ Πατριάρχη Ἀθηναγόρα (1948)*, Θεσσαλονίκη 2017.

«ἴδιοί» του, οἱ «ἰδικοί» του, κυρίως ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι ἐκεῖνος καί ἐκεῖνοι θά ἦσαν ἐξ ἴσου ὑποχρεωμένοι νά ἀντιμετωπίσουν ἀπό κοινοῦ τὰς αὐτάς εὐθύνας, τὰ αὐτά προβλήματα, τὰς αὐτάς ἀγωνίας.»¹⁹.

Τέσσερις ἦταν οἱ κύριοι στόχοι καί ἐπιδιώξεις τοῦ Πρωθιεράρχου τῆς ἐκκλησιαστικῆς Βασιλεύουσας. 1) Ἡ ἀναδιοργάνωση τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς Κων/πόλεως καί τῶν Μητροπόλεων τῆς Διασποράς. 2) Ἡ διασφάλιση τῆς ἐσωτερικῆς ἐνότητος καί τῆς πραγματικῆς συνεργασίας τῶν Ὁρθοδόξων ἐκκλησιῶν σέ Πανορθόδοξο ἐπίπεδο. 3) Ἡ δημιουργία κλίματος ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης, σεβασμοῦ καί συνεργασίας μέ τίς Χριστιανικές Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Δύσης, μέ ἀπώτερο σκοπό τήν ἀπό κοινοῦ ἀξιοποίηση καί διάδοση τοῦ Εὐαγγελικοῦ μηνύματος. 4) Ἡ εἰρηνική συμβίωση τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου καί τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, μέσα ἀπό τή συγκρότηση διμερῶν καί πολυμερῶν ὁμοσπονδιῶν καί ομάδων ἐργασίας, οἱ ὁποῖες θά προωθοῦσαν τό ἀνθρωπιστικό ἰδεῶδες, τήν φιλειρηνική πολιτική, τήν ἄρση τῶν κοινωνικῶν ἀδικιῶν καί τήν διαθρησκειακή προσέγγιση.

Στό πλαίσιο τῆς πνευματικῆς του διακονίας ἔχομε τήν ἀπό Ἰουνίου 1951 ἔκδοση τῆς ἐβδομαδιαίας ἐφημερίδας «Ὁ Ἀπόστολος Ἀνδρέας». Τό 1951 ἐπανιδρύεται τό Πατριαρχικό Τυπογραφεῖο, τό ὁποῖο ἐκδίδει μαζί μέ τήν παραπάνω ἐφημερίδα καί τό περιοδικό «Ὁρθοδοξία»²⁰.

Ἐπί πατριαρχίας Ἀθηναγόρα Α΄ ἀναγνωρίσθηκαν, μέ Κανονική Πράξη τῆς Ἁγίας καί Ἱεράς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, οἱ Ἅγιοι, Νικόδημος Ἀγιορείτης, Κοσμᾶς Αἰτωλός, Νεκτᾶριος Πενταπόλεως, Ἀρσένιος ὁ Πάριος, Ραφαήλ, Νικόλαος καί ἡ Εἰρήνη οἱ ἐν Λέσβῳ, Πελαγία ἡ Τηνία καί Λυδία ἡ Φιλιππησία²¹. Επίσης, ἐπί τῆς πατριαρχίας του ἔγινε δύο φορές ἡ καθαγίαση τοῦ ἁγίου Μύρου, τό 1951 καί τό 1960.

Ὁ Ἀθηναγόρας ἴδρυσε ἐπίσης: 1) Τό 1965, τό Πατριαρχικό Ἴδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, μέ Πατριαρχικό καί Συνοδικό Σιγίλλιο στήν Ἱερά Πατριαρχική καί Σταυροπηγιακή Μονή τῶν Βλατάδων τῆς Θεσσαλονίκης, τό

¹⁹ Χρυσοστόμου Μητροπολίτου Μύρων, «Ἀθηναγόρας ὁ Πατριάρχης. Μία μορφή, μία ἀνάλυσις», Ἀθηναγόρας Α΄...Ἰωάννινα 1975, σ. 467.

²⁰ Κωνσταντίνου Μητροπολίτου Πριγκιποννήσων, «Ἡ πνευματική διακονία ἐπί πατριαρχίας Ἀθηναγόρου», Ἀθηναγόρας Α΄, Ἰωάννινα 1975, σ. 181-188.

²¹ Βαρθολομαίου Μητροπολίτου Φιλαδελφείας (νῦν Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου), «Ἀναγνώρισις ἁγίων ἐπί τῆς πατριαρχίας τοῦ Ἀθηναγόρου», Ἀθηναγόρας Α΄, Ἰωάννινα 1975, σ. 203-212.

όποιο έκδιδε τό ἐπιστημονικό περιοδικό «Κληρονομία», καί τίς σειρές «Ἀνάλεκτα Βλατάδων», «Θεολογικά Δοκίμια», «Θεολογικά Μελετήματα», «Φῶς Πατέρων», «Λειτουργικά Βλατάδων». Στό Πατριαρχικό Ἴδρυμα ἔχει συγκεντρωθεῖ ἕνας λαμπρός Κατάλογος Ἑλληνικῶν Χειρογράφων. Ἐπίσης ἐπανεκδίδει τήν «Ἐκκλησιαστική Ἀλήθεια» τό «Νέος Ποιμὴν» καί τήν «Ὁρθοδοξία». Ἐπί Ἀθηναγόρου ιδρύθηκε, ἐπίσης, τό Ὁρθόδοξο Κέντρο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στό Chambesy τῆς Γενεύης στήν Ἑλβετία, μέ τόν Τόμο τοῦ 1966, τό ὅποιο ἐκδίδει τίς περιοδικές ἐκδόσεις, «Ἐπίσκεψις», «Συνοδικά» καί «Θεολογικά Μελέται» καί τέλος ιδρύθηκε τό 1968 ἡ Ὁρθόδοξη Ἀκαδημία τῆς Κρήτης, στό Κολυμπάρι Χανίων, στήν Μητρόπολη Κισάμου καί Σελίνου, μέ τή μέριμνα τοῦ μακαριστοῦ Κισάμου Εἰρηναίου Γαλανάκη καί Γενικό Διευθυντή τόν Δρ. Ἀλέξανδρο Παπαδερό.

Ἐπί τῆς πατριαρχίας Ἀθηναγόρου τό 1961 ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης ἀπέκτησε τό νέο Καταστατικό τῆς Χάρτη· οἱ ἐπίσκοπές τῆς τό 1962 ὀνομάσθηκαν Μητροπόλεις· ὁ δέ Μητροπολίτης Κρήτης Εὐγένιος μέ τήν ἀπό 28ης Φεβρουαρίου τοῦ 1967 ἀπόφαση τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὀνομάσθηκε Ἀρχιεπίσκοπος.

Στήν Εὐρώπη τό 1972 οἱ Ἐπίσκοπές τῆς Αὐτονόμου Ἐκκλησίας τῆς Φινλανδίας ὀνομάσθηκαν Μητροπόλεις. Ἡ Μητρόπολη Θυατείρων, μέ δικαιοδοσία σ' ὅλοκληρη τήν Εὐρώπη, ὀνομάσθηκε Ἀρχιεπισκοπή Θυατείρων καί ἀπό τό 1968 Ἀρχιεπισκοπή Θυατείρων καί Μεγάλης Βρετανίας. Τό 1963 ιδρύθηκαν οἱ τρεῖς Μητροπόλεις Γαλλίας, Γερμανίας καί Αὐστρίας, ἐνῶ τό 1969 ιδρύθηκαν οἱ Μητροπόλεις Σουηδίας καί Βελγίου. Στήν Αὐστραλία τό 1959 ἡ Μητρόπολη Αὐστραλίας καί Νέας Ζηλανδίας ὀνομάσθηκε Ἀρχιεπισκοπή καί τό 1970 ἡ Νέα Ζηλανδία ἀποσπάστηκε ἀπό τήν Ἀρχιεπισκοπή Αὐστραλίας γενόμενη Μητρόπολη.

γ) Ἡ μέριμνα τοῦ Πατριάρχῃ Ἀθηναγόρα γιά τήν ἐνότητα τῶν ὀρθοδόξων

Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχῃ Ἀθηναγόρας ἀντιλαμβανόμενος τίς σύγχρονες συνθήκες πού διαμορφώθηκαν μετά τούς δύο παγκοσμίους πολέμους καί τή χάραξη νέων ἐθνικῶν συνόρων καί ὄραματιζόμενος, ἀπό τόν λόγο τοῦ Εὐαγγελίου, «ἵνα πάντες ἔν ὧσιν», ἐργάστηκε καί προώθησε τίς διορθόδοξες καί τίς διαχριστιανικές σχέσεις, ὅσο κανεῖς ἄλλον πρὶν ἀπό αὐτόν²².

²² Γιά τή συμβολή τοῦ Ἀθηναγόρα στόν διορθόδοξο διάλογο βλ. Στυλιανοῦ Ἀρχιεπισκόπου Αὐστραλίας,

Συγκεκριμένα, στὸν διορθόδοξο τομέα ἐργάστηκε ἐντατικά γιὰ τὴ σύγκληση τῶν Πανορθόδοξων Διασκέψεων, οἱ ὁποῖες ἀργότερα ἔθεσαν ὡς ἀπώτερο σκοπὸ τὴ σύγκληση τῆς «Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου», ἡ ὁποία ἐγίνε μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια καὶ μὲ πολλοὺς κόπους τὸ 2016, ὑπὸ τὴν προεδρία τοῦ μεγάλου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου Α΄ στὴ νῆσο τῆς Κρήτης. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1951 ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ἀπέστειλε Ἐγκύκλια Πατριαρχικὰ Γράμματα πρὸς τοὺς Μακαριωτάτους Πατριάρχες καὶ τοὺς Προέδρους τῶν Ὁρθοδόξων Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν ἀνακοινώνοντας τὸ ζωτικότερο θέμα γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, δηλαδή τὸ ζήτημα τῆς σύγκλησης τῆς Πανορθόδοξης Διάσκεψης.²³

Ἡ ἱερὴ πορεία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα περὶ τὰ τέλη τοῦ 1959 πρὸς τὰ ἀρχαῖα Ὁρθόδοξα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς, ἐγένετο γιὰ νὰ προετοιμαστῆ ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερα τὸ κλίμα γιὰ μίαν ἐπιτυχημένη καὶ ἀποδοτικὴ Πανορθόδοξη Διάσκεψη.

Ἀποκορύφωμα αὐτῶν τῶν ἐπίσημων ἐπισκέψεων καὶ ἐπαφῶν, μετὰ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἀπετέλεσε ἡ ἐπίσκεψη στὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τοῦ Πατριάρχου Μόσχας Ἀλεξίου τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1960²⁴, μίαν ἐπίσκεψη τὴν ὁποία ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης δὲν μπόρεσε νὰ ἀνταποδώσει γιὰ διάφορους λόγους, παρά τὴν βαθιὰ του ἐπιθυμία. Ἡ ἐπίσκεψη αὐτὴ ὑπῆρξε ἱστορικῆς σημασίας καὶ σπουδαιότητας καὶ εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στὸ διορθόδοξο, ἀλλὰ καὶ στὸ διαχριστιανικὸ κόσμο, καθὼς συνέβαλε στὴν ἐξομάλυνση τῶν σχέσεων μετὰ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο καὶ τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν τῆς Πολωνίας καὶ τῆς Τσεχοσλοβακίας. Ἐπίσης ἀποκαταστάθηκαν καὶ οἱ σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖο μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Σόφιας καὶ πάσης Βουλγαρίας. Ἐπειτα ἀπὸ παράκληση τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, μὲ ἀπόφαση τῆς Ἁγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖο, ἀναγνωρίστηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1961 τὸ Πατριαρχεῖο Βουλγαρίας²⁵.

«Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας καὶ αἱ διορθόδοξοι σχέσεις», *Ἀθηναγόρας Α΄*, Ἰωάννινα 1975, σ. 213 – 238.

²³ Αὐγουστῖνος Μπαῖραχτάρης, «Ἡ Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὸ ζήτημα τῶν διαχριστιανικῶν διαλόγων: Ἀνάλυση, δυσκολίες, προοπτικές», στὸ *ΘΕΟΛΟΓΙΑ* (Μέρος Β΄), τόμ. 87, τεύχ. 1, (2016), σ. 74.

²⁴ Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Ἀθηναγόρα μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Μόσχας βλ. Δεληκωστόπουλος, *Ἐξω ἀπὸ τὰ τείχη*, σ. 184 - 199. Ἐπίσης βλ. Δημήτριος Τσάκωνας, *Ἀθηναγόρας, ὁ Οἰκουμενικὸς τῶν νέων ἰδεῶν*, Ἀθῆναι 1976, σ. 74 - 82.

²⁵ Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχεῖο πρὸς τὴν Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας, μὲ τὴν ὁποία τῆς ἀνακοινώνεται ἡ ἀπόφασί της γιὰ τὴν ἀνύψωση τῆς Βουλγαρικῆς

Ο Πατριάρχης Ἀθηναγόρας τό 1963 ἐπισκέφθηκε τό Ἅγιον Ὄρος μέ τήν εὐκαιρία τῆς χιλιετηρίδας καί ἠγήθηκε ἑορταστικῶν ἐκδηλώσεων. Στή συνέχεια ἐπισκέφθηκε τήν Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν, τίς Μητροπόλεις τῶν Δωδεκανήσων καί τήν Ἐκκλησία τῆς Κρήτης. Τό 1967 ἐπισκέφθηκε τίς Ἐκκλησίες τῆς Σερβίας, Ρουμανίας καί Βουλγαρίας. Ἐπίσης, τό 1969 ἐπισκέφθηκε τή Βουλγαρία, ὅπου προΐστατο τῶν τελετῶν γιά τά 1100 χρόνια ἀπό τό θάνατο τοῦ ἁγίου Κυρίλλου.

Μεταξύ τῆς 24ης Σεπτεμβρίου καί τῆς 1ης Ὀκτωβρίου τοῦ 1961 πραγματοποιήθηκε ἡ Α΄ Πανορθόδοξος Διάσκεψη, στή Ρόδο, καί καταρτίστηκε ὁ θεματικός κατάλογος τῆς μελλούσης Προσυνόδου, προτείνοντας ιδιαίτερα τήν καλλιέργεια φιλικῶν σχέσεων μέ τίς Ἀντί-Χαλκηδόνιες (ἢ ἀλλιῶς τίς λεγόμενες Ἀρχαῖες Ἀνατολικές Ἐκκλησίες ἢ τίς Πρό-Χαλκηδόνιες Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς)²⁶.

Μετά τή σύγκληση τῆς Α΄ Πανορθόδοξου Διασκέψεως τό 1961, στή Ρόδο, ἀκολούθησε ἡ Β΄ τό 1963 καί ἡ Γ΄ Πανορθόδοξη Διάσκεψη τό 1965, πού ἐπίσης ἔλαβαν χώρα στή Ρόδο. Στή Β΄ Πανορθόδοξη Διάσκεψη προτάθηκε ἡ ἔναρξη, μέ τήν Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία, τοῦ ἐπίσημου θεολογικοῦ διαλόγου «ἐπί ἴσοις ὅροις καί ἐν πνεύματι ἀγάπης».²⁷

Ἡ Δ΄ Πανορθόδοξη Διάσκεψη συγκλήθηκε ἀπό τίς 8 μέχρι τίς 15 Ἰουνίου τοῦ 1968 στό Chambesy τῆς Ἑλβετίας ἀποφασίζοντας νά τεθεῖ σάν κύριος στόχος καί ἄμεση ἐπιδίωξη ἡ σύγκληση τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου τῆς κατ' Ἀνατολᾶς Ἁγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀλλά καί ἡ λήψη τῆς ἀπόφασης γιά τήν ἔναρξη τοῦ ἐπίσημου θεολογικοῦ διαλόγου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας μέ τίς Ἀντί-χαλκηδόνιες Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατολῆς. Τέλος ἐπί τῆς Πατριαρχίας Ἀθηναγόρα συνεκλήθη ἐπίσης στό Chambesy ἀπό τίς 16 μέχρι τίς 28 Ἰουλίου τοῦ 1971 ἡ Α΄ Διορθόδοξη Προπαρασκευαστική Ἐπιτροπή τῆς Ἁγίας καί

²⁴ Ἐκκλησίας σέ Πατριαρχεῖο βλ. Ἀναστάσιος Βαβούσκος καί Γρηγόριος Λιάντας, *Οἱ θεσμοί τοῦ αὐτοκεφάλου καί τοῦ αὐτονόμου καθεστώτος στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία (Μελέτες - πηγές)*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 162-164.

²⁶ Πά τήν καλλιέργεια τῶν σχέσεων μεταξύ Ὁρθοδόξων καί Προ-Χαλκηδονίων ἐκκλησιῶν βλ. τό Ἰωάννης Ἀναστασίου, «Ἡ ἀνάπτυξις τῶν σχέσεων Ὁρθοδόξων καί Ἀντιχαλκηδονεῶν κατά τήν περίοδον τῆς πατριαρχίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρου», *Ἀθηναγόρας Α΄ ...*, Ἰωάννινα 1975, σ. 285-305.

²⁷ Bairactaris Augustinos, "Ecumenical Dialogue: A Necessity of our era and the inner source of the renewal", στο *The Ecumenical Review*, vol.62.3 (2010), σ. 302-307.

Μεγάλης Συνόδου. Τόν Ίανουάριο του 1964 ό Πατριάρχης θά συναντηθει στά Ίεροσόλυμα μέ τόν Πάπα Παύλο Στ΄. Τό έπόμενο έτος 1965, θά γίνει στήν Κωνσταντινούπολη ή άρση τών αναθεμάτων του 1054.²⁸

Κατά τόν Παναγιώτη Χρήστου, «Δύο είναι τά μεγάλα έπιτεύγματα του Πατριάρχη Άθηναγόρα. Τό πρώτον· ότι κατέστησε τόν Οίκουμηνικόν Θρόνον συντονιστικό κέντρον τής επί τών μεγάλων κοινών προβλημάτων, δραστηριότητος όλων τών όρθοδόξων Έκκλησιών... Τό δεύτερον· ότι έφερε έκ νέου εις έπαφήν τήν όρθόδοξον μέ τήν ρωμαιοκαθολικήν Έκκλησίαν»²⁹.

δ) Ο Πατριάρχης Άθηναγόρας ώς ειρηνοποιός καί δραματιστής του Οίκουμηνικού Χριστιανισμού

Ο κύριος λόγος γιά τόν όποιο ό μακαριστός Πατριάρχης Άθηναγόρας ύπήρξε ένθερμος ύποστηρικτής του διαχριστιανικού διαλόγου³⁰ ήταν τό γεγονός ότι είχε βιώσει ό ίδιος βαθιά μέσα του τό μίσος μεταξύ τών

²⁸ Bairactaris Augustinos, "Ecumenical Patriarch Athenagoras - Ecumenical Patriarch Bartholomew", στο *Orthodox Handbook on Ecumenism - Resources for Theological Education*, έκδ. Volos Academy Publications & WCC, Volos 2014, σ.180-189. Βλ. έπίσης, Αύγουστίνος Μπαϊραχτάρης, *Η επιδίωξη τής συνύπαρξης: Οίκουμένη - Οίκολογία - Οίκονομία*, έκδ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 27 κ.έ.

²⁹ Βασίλειος Σταυρίδης, «Βιογραφία πλήρης εν σχεδίω (1886-1972)», Άθηναγόρας Α... Ίωάννινα 1975, σ.36.

³⁰ Πά τίς κινήσεις του Άθηναγόρα πρός τόν προτεσταντικό κόσμο βλ. Δεληκωστόπουλος, *Έξω από τά τείχη*, σ. 199 - 209, Ίωάννης Καλογήρου, «Η Όρθόδοξος Έκκλησία εις τήν Οίκουμηνικήν Κίνησιν κατά τήν Πατριαρχικήν Έγκύκλιον Άθηναγόρου Α΄ (31 Ίανουαρίου 1952)», *Άθηναγόρας Α΄*, ...Ίωάννινα 1975, σ. 239-283, Βασίλειος Άναγνωστόπουλος, «Άνάπτυξις τών σχέσεων μεταξύ Όρθοδόξου καί Άγγλικανικής Έκκλησίας επί τής πατριαρχίας του Άθηναγόρου», *Άθηναγόρας Α΄*, ...Ίωάννινα 1975, σ. 345- 408 καί Colin Davey, «Anglican-Orthodox relations during the Patriarchate of his All-Holiness Athenagoras I (1948-1972)», *Άθηναγόρας Α΄*, Ίωάννινα 1975, σ. 409 - 436.

Άντίστοιχα, γιά τίς κινήσεις του πρός τήν Ρωμαιοκαθολική Έκκλησία βλ. τά Εύάγγελος Θεοδώρου, «Η συμβολή του Οίκουμηνικού Πατριάρχου Άθηναγόρου εις τήν άποκατάστασιν άδελφικών σχέσεων μεταξύ Όρθοδόξου καί Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας», *Άθηναγόρας Α΄*, Ίωάννινα 1975, σ. 307 - 331 καί Pierre Duprey, «Le Patriarche Athenagoras et l' Eglise Catholique», *Άθηναγόρας Α΄*, ...Ίωάννινα 1975, σ. 333 - 346. Έπίσης, στοιχεία γιά τίς έπαφές καί τίς σχέσεις Βατικανού καί Οίκουμηνικού Πατριαρχείου κατά τήν πατριαρχία του Άθηναγόρα μπορεί κανείς νά άντλήσει από τόν ειδικό τόμο που εξέδωσαν από κοινού οί δύο έκκλησίες καί περιέχει τά γράμματα, μηνύματα καί τηλεγραφήματα που άνταλλάχθηκαν μεταξύ Ρώμης καί Κωνσταντινούπολης: *Τόμος Άγάπης, Βατικανό - Φανάρι (1958 - 1970)*, Ρώμη - Κωνσταντινούπολη 1971.

Πά τίς κινήσεις του Άθηναγόρα πρός τούς Παλαιοκαθολικούς βλ. Werner Kupperts, «Darstellung der entwicklung der Altkatholisch-Orthodoxen beziehungen in der zeit von Patriarch Athenagoras I (1948-1972)», *Άθηναγόρας Α΄*, Ίωάννινα 1975, σ. 437 - 457.

ἀνθρώπων, μέ τις ἔθνοκτονίες καί τις ἔθνοκαθάρσεις τοῦ προηγούμενου αἰῶνος. Εἶχε δεῖ ὁ Ἀθηναγόρας μέ τά μάτια του τά δεινά τοῦ πολέμου, τήν ὑποτίμηση τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, τῆς ζωῆς, ἀλλά καί τήν ἀδυναμία τοῦ Χριστιανισμοῦ νά πραγματώσει τήν ἐντολή τοῦ Κυρίου, «ἀγαπάτε ἀλλήλους». Ἔβλεπε τούς κληρικούς ὄλων τῶν δογμάτων νά συνοδεύουν τούς στρατούς τους χωρίς νά μποροῦν νά μετριάσουν τή βία, γιατί ἦταν οἱ ἴδιοι μέτοχοι τῆς μισαλλοδοξίας καί κοινωνοί τῶν σχισμάτων καί τῶν διαιρέσεων. Αὐτά τά στοιχεῖα τόν ἔκαναν ταπεινό μόνιμο διάκονο τοῦ Θεοῦ καί τῆς ἀγάπης τοῦ συνανθρώπου. Ἐπίσης πίστευε ὅτι ἡ Ἐκκλησία καλεῖται κάθε φορά ν' ἀνανεώνει τή μορφή μέ τήν ὁποία αὐτή ὀφείλει νά ἐκφράζεται καί νά συντονίζει τόν στοχασμό της πάντοτε σέ σχέση μέ τήν κοινωνία. Ἐπιπλέον, εἶχε βαθιά πεποίθηση ὅτι οἱ πολιτικές σκοπιμότητες καί τά συμφέροντα τῶν δομῶν τοῦ ἱερατείου ὄλων τῶν πλευρῶν, ἀλλά καί ἡ ἐγωιστική αὐτοπεποίθηση καί οἴηση γιά τήν κατοχή, γνώση, κατανόηση καί διαχείριση τῆς «ἀλήθειας», ἦταν οἱ αἰτίες πίσω ἀπό τά χριστιανικά σχίσματα. Ὅσο περισσότερο προωθοῦσε τήν ἀδελφοποιῖα μεταξύ τῶν Χριστιανῶν, τόσο ἀντιλαμβανόταν ὅτι μέ τούς ἀσπασμούς καί τά ἐπίσημα ἀνακοινωθέντα δέν εἶναι δυνατόν ν' ἀρθοῦν τά σχίσματα. Ὅπως ἀντίστοιχα καί οἱ διαιρέσεις δέν προέρχονται ἀπό τίς βούλλες καί τά διατάγματα, ἀλλά ἀπό τήν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπινου παράγοντα νά κατανοήσῃ τό μυστήριο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, καί μέσα ἀπό τήν ἐνσάρκωση τοῦ Χριστοῦ νά βιώσῃ τό ἀποκαλυπτικό μυστήριο τοῦ Κυρίου μας. Ὁ Ἀθηναγόρας ἐπιδίωξε τήν ἔξοδο ἀπό τήν ἀπομόνωση καί τήν ἐκκλησιαστική αὐτάρκεια, ἀναζητώντας ἕνα στέρεο ἔδαφος ἐπὶ τοῦ ὁποίου θά ἦταν δυνατόν, χάριτι Θεοῦ, νά θεμελιωθεῖ ἡ ἀδιαίρετος Ἐκκλησία, καθὼς εἶχε τήν πεποίθηση ὅτι μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν τά ἐνοῦντα στοιχεῖα ἦταν περισσότερα ἀπό τά χωρίζοντα. Ὅμως ἡ πλειοψηφία τοῦ Ὁρθοδόξου κόσμου δέν μποροῦσε νά ἀντιληφθεῖ τή δυναμικότητα τῆς σκέψης τοῦ ἀνδρός καί τό χαρισματικό τοῦ πράγματος.

ε) Χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ Πατριάρχῃ Ἀθηναγόρα

Τό κείμενό μας γιά τόν Πατριάρχη Ἀθηναγόρα, ὀλοκληρώνουμε παραθέτοντας ἰδιαίτερα γνωρίσματα τοῦ χαρακτήρα του. Προκειμένου νά περιγράψουμε, νά προσεγγίσουμε καί νά ψηλαφίσουμε ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τοῦ Πατριάρχῃ Ἀθηναγόρα, ἐπιλέξαμε ἀποσπάσματα ἀπό τό κείμενο τοῦ μακαριστοῦ Μύρων Χρυσοστόμου, μετέπειτα Γέροντος Ἐφέσου, τόν ὁποῖο

πολλάκις άκούσαμε νά αναφέρεται στόν άοίδιμο Πατριάρχη Άθηνάγορα, μέ ρεαλισμό, άκρίβεια, θαυμασμό, αλλά και καλοπροαίρετη κριτική διάθεση. Σ' αυτή τήν όπτική κινείται ή σκέψη σύνολου αυτού του κειμένου πού έχει τόν τίτλο, «Άθηνάγορας ό Πατριάρχης· μία μορφή, μία ανάμνηση»³¹, από τό όποιο παραθέτουμε χωρία μέ δικούς μας τίτλους γιά τόν ειρηνοποιό και διορατικό Πατριάρχη.

Ή πίστη του Άθηνάγορα στον Θεό «Αύτη υπήρξε πίστις άπλή, σχεδόν παιδική, άλλ' έν τούτω και άπολύτως πλουσία εις τάς καθ' ήμέραν εκφάνσεις και εκδηλώσεις της· πίστις έξωτερικευομένη υπό τήν μορφήν της εύγλώττου εκείνης τακτικής καθημερινής προσευχής, της όποίας μάρτυρες ήσαν οι έσωκατάκοιλοι κληρικοί της Πατριαρχικής Αύλης. Ούτοι έβλεπον καθημερινώς τόν Πατριάρχη των νά κατέρχεται, έν ώρα νυκτός, εις τόν Πατριαρχικόν Ναόν, νά ανάπτη τά άπλά κερία του· έλεγε ένώπιον τών εικώνων της Παμμακαρίστου και του Αγίου Γεωργίου, «ένα διά την εμπιστευθεϊσαν μοι Έκκλησίαν...ένα διά τούς υποφέροντας πιστούς μας...ένα διά τούς νεκρούς μου...ένα δι' έμαυτόν...»· και κατόπιν τόν παρηκολούθουν διαλεγόμενον τουτ' αυτό μέ τόν Θεόν. Νομίζω ότι ή τοιαύτη πίστις του εις τόν Θεόν είχε διαστάσεις θεολογικής βαθείας, διότι εκάλυπτε κατά ένα ιδιότυπον τρόπον πολλούς θεολογικούς «χώρους» της ψυχής και της συνειδήσεώς του, αυτού ό όποιος - ως μετά στόμφου ένσνηθιζε νά λέγη - ούδόλως ήτο και ούδέποτε υπήρξε «θεολόγος» έν τή κυριολεξία του όρου...». Ό Πατριάρχης Άθηνάγορας έπίστευεν, άλλ' είπομεν, έπίστευε κατά τόν ίδιον αυτού τρόπον. Έπίστευεν εις τήν Παναγίαν, εις τήν κοινωνίαν τών Αγίων, εις τήν άποστολικότητα της Έκκλησίας του - όλως ιδιαιτέρως, και θά έλεγον, μετά φανατισμοϋ - εις τήν άποστολικήν διαδοχήν, ήν έφερε και ήτις τόν συνέδεεν άδιακόπως προς τήν άλυσιν τών προκατόχων του συνεπισκόπων· έπίστευεν εις τήν μέλλουσαν ζωήν»³².

Ή συμπεριφορά του Πατριάρχη μέ τούς συνομιλητές «Ό Πατριάρχης Άθηνάγορας έν γνώριζε καλώς νά επιβάλλη τήν επιβλητικήν μορφήν του επί τών ψυχών και τών συνειδήσεων όλων εκείνων οι όποιοι έπλησίαζον, έν γνώριζον και έξων αυτόν εκ του έγγύς. Ή μορφή του ήτο επιβλητική και άνεπανάληπτος όχι μόνον κατά τά έξωτερικά πατριαρχικά και βιβλικά χαρακτηριστικά της, αλλά

³¹ Χρυσοστόμου Μητροπολίτου Μύρων, «Άθηνάγορας ό Πατριάρχης, Μία μορφή, μία άνάλυσις», Άθηνάγορας Α' ..., Ιωάννινα 1975, σ. 463-477.

³² Ό.π., σ. 470-471.

κυρίως από τῆς πλευρᾶς τῶν ἐσωτερικῶν γνωρισμάτων της. Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ἐπεβάλλετο διά παντός τρόπου εἰς τό περιβάλλον του, τοῦτο δέ διότι ὠμίλει ἀπ' εὐθείας εἰς τὰς καρδίας. Ὅ,τι ἔλεγεν ἀντεκατόπτριζεν ὄχι μόνον τὰς σκέψεις καί τὰς διαθέσεις του, τὰς πρωτοβουλίας καί τούς ὀραματισμούς του, τὰς ἀγωνίας καί τὰς μεταπτώσεις του - αἱ ὁποῖαι δέν ἦσαν ὀλίγαι -, ἀλλ' «ἐπληττεν» ἀπ' εὐθείας, ὅτε μέν καί συνηθέστερον ἀπαλῶς καί ἠδέως, ὅτε δέ καί μέ μίαν κυριαρχημένην βιαιότητα, τόν συνομιλητήν καί ἐπεδίωκε νά δημιουργήσῃ τήν ἀπαραίτητον ἐπαφήν καί συνταύτισιν τῶν ὄσων ἐκεῖνος ἐστοχάζετο πρὸς ὅσα ὁ συνομιλητής του ἠσθάνετο, μέ ἀπώτερον πάντοτε σκοπόν νά ὠθήσῃ τόν διάλογον πρὸς ὅσον τό δυνατόν περισσότερον εὐρύν καί ποικίλον κύκλον ἐννοιῶν καί σκέψεων.

Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ὠμίλει πρὸς ὅλους δι' ὅλα. Ἡρμῆνευε, πολ- λάκις κατά τόν ἀπόλυτα ἰδικόν του τρόπον, τό παρελθόν καί ἀνέμενε ἀνάλογον ἀξιολόγησιν τούτου καί ἀπό τόν συνομιλητήν του. Ὑπεγράμμιζε, πάντοτε ἔντονα καί ἐλπιδοφόρα, τό μέλλον, μέ τήν βεβαιότητα ὅτι μόνον ὑπό μίαν τοιαύτην προοπτικήν - καί εἰς τὰς πλέον ἀπέλπιδας ἀκόμη καταστάσεις θά καθίστατο δυνατή ἡ ὑπερπήδησις τοῦ παρόντος, τοῦ στενοτέρου ὅσον καί τοῦ εὐρύτερου, τοῦ ἀμέσως πατριαρχικοῦ καί ὀρθοδόξου παρόντος, ὅσον καί τοῦ πλατύτερον διαχριστιανικοῦ καί παγκοσμίου παρόντος, τοῦ τόσοσιν στυγνοῦ πολλάκις ἀποδειχθέντος κατά τήν μακράν πατριαρχίαν του.

Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ἦτο ἀναμφιβόλως τολμηρός ἐκτιμητής τοῦ παρόντος, καί μόνον οὕτως ἀπέβαινεν αἰσιοδοξότερος εἰς τὰς προβλέψεις του διά τό μέλλον». ³³

Ἡ ἀτομική ζωή τοῦ Πατριάρχου «Εἰς τήν ἀτομικήν του ζωὴν ὑπῆρξεν ὀπωσδήποτε αὐστηρός καί λιτός. Αὐστηρός καί λιτός ἰδίᾳ πρὸς ἑαυτόν. Κατά τὰ ἄλλα, εὐρύς εἰς τὰς περί ἀνθρώπου ἀντιλήψεις του, εὐρύς εἰς τό ἐπιδεικνύειν κατανόησιν πρὸς τὰς δυσκολίας, ἀκόμη δέ καί πρὸς τὰς ἀδυναμίας τῶν ἄλλων, δέν συνεχῶρει εὐκόλως εἰς ἑαυτόν ὅ,τι ἦτο ἔξω τῶν πεποιθήσεων του ἢ ἔξω τῶν περί καθήκοντος, ἐργατικότητος, εὐθύνης κλπ. ἀντιλήψεων, ἅς εἶχε, ἢ ἔξω τῆς ἐννοίας τοῦ νεομισμένου, τοῦ ἐπιβαλλομένου κλπ...

Πάντως ὅ,τι ἐνεποίει ἐντύπωσιν περισσότερον παντός ἄλλου ἦτο ἡ λιτότης τοῦ βίου του, ἥτις ἤρχετο εἰς πλήρη ἀντίθεσιν πρὸς τό ἄκρως ἐπιβλητικόν

³³ Ὁ.π., σ. 465-466.

παράστημά του και τήν βιβλικήν μορφήν του». ³⁴

Ἡ σχέση του μέ τήν παράδοση τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς «Ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ἠσθάνετο ἑαυτὸν ὑποτεταγμένον - κατά τινά τρόπον - πρὸς ὅ,τι ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῇ καλεῖται «παραδοσιακόν» καί «κατεστημένον».

Εἶναι δύσκολον νά παραδεχθῆ τις τοιαύτην ὑποταγήν εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀθηναγόραν. Γενικῶς εἰπεῖν δέν ἐπεθύμει ποσῶς νά παραδεχθῆ τὸν δεσμευτικόν καί περιοριστικόν χαρακτήρα τῆς παραδόσεως, τοῦ παραδεδομένου, τῶν «παραδόσεων», τῶν πιέσεων τοῦ κατεστημένου καί τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ πρωτοκόλλου, ἐν τῇ στενῇ ἐννοίᾳ τοῦ πράγματος, καί ἐν μιᾷ λέξει παντός ὅπερ ἦτο «παραδοσιάρχικόν» ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καί τῇ ζωῇ. Καί ἴσως τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ πλευρά ἢ περισσότερο παρεξηγηθεῖσα παρ' αὐτῷ, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπισκοπικῆς καί εἶτα καί τῆς πατριαρχικῆς σταδιοδρομίας του.

Εἶναι δύσκολον νά λεχθῆ ὅ,τιδῆποτε ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, διότι ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας, ὁ ὁποῖος ἐκινήθη ἀδέσμευτος ἀπὸ πλείστας ὄσας ἐκ τῶν στενοτήτων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κατεστημένου, ἢ καί αὐτῶν τῶν ἐπὶ μέρους κανόνων τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἄλλας περιπτώσεις ἔμεινε μέχρι σχολαστικότητος πιστός εἰς παραδοσιακὰς λεπτομερείας, τὰς ὁποίας ἄλλος ἀσφαλῶς δέν θά εἶχε προσέξει. Διό καί ἀνεπιφυλάκτως λέγω, ὅτι εἶναι αὐτό τοῦτο δύσκολον νά ἐξηγηθῶσιν ὠρισμένα γεγονότα καί ὠρισμένα λεπτομέρεια παρ' αὐτῷ.

Ὅπωςδῆποτε ὁμως θά ὁμολογηθῆ ὅτι ὁ Πατριάρχης Ἀθηναγόρας ἦτο καί ἔμεινε Πατριάρχης αὐστηρός καί λιτός. Ἐξῆσεν ἐν πάσῃ δυνατῇ λιτότητι καί ἀπέθανεν ἐν αὐστηρᾷ ἀπλότητι». ³⁵

Ὁ Πατριάρχης, τὰ δύο τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του, ἄρχισε νά παρουσιάζει σημεῖα μεγάλης κατάπτωσης. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1972, ὅπως συνήθιζε, ἐφησύχαζε στὰ ιδιαίτερα Πατριαρχικά δώματα τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Τριάδος τῆς Χάλκης. Τὴν Πέμπτη 29 Ἰουνίου 1972, «ὑπέστη, κατά τό ἱατρικὸ ἀνακοινωθέν, συνεπεία ὀλισθήματος, κάταγμα τοῦ δεξιοῦ αὐχένου τοῦ μηροῦ». Στὸ νοσοκομεῖο τὸν ἐπισκέφτηκε ὁ τότε Ἀρχιμανδρίτης (νῦν Οἰκουμενικός Πατριάρχης) Βαρθολομαῖος μαζί μέ τὸν Τριτεύοντα διάκονο Κύριλλο, προκειμένου νά λάβουν τήν εὐχή του. «Ἡ εὐχή τῆς Παναγίας

³⁴ Ὁ.π., σ. 743.

³⁵ Ὁ.π., σ. 474.

μαζί σου, παιδί μου», ήταν τά τελευταία λόγια του αοίδιμου Οικουμενικοῦ Πατριάρχου Ἀθηναγόρα πρὸς τὸν μελλοντικό συνεχιστή καὶ διάδοχο τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἔργου του στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Τήν ἐπομένη μεταφέρθηκε στό νοσοκομεῖο Βαλουκλῆ, ὅπου καὶ παρέδωσε τό πνεῦμα του ἤρεμα τήν Πέμπτη 6 Ἰουλίου 1972. Μετά ἀπό πηδαλιουχία εἴκοσι τεσσάρων ἐτῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου ὁ ἠγούμενος καὶ ἠγέτης ἀναχώρησε διά τήν αἰωνιότητα, ἀκολουθώντας τόν προκάτοχό του Μάξιμο Ε΄, ὁ ὁποῖος ἐξεδήμησε τήν 1^η Ἰανουαρίου 1972· χτύπησαν καὶ πάλι πένθιμα οἱ καμπάνες τοῦ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ.

Τήν Τρίτη 11 Ἰουλίου 1972 ἔγινε ἡ ἐξόδιος ἀκολουθία του στόν Πατριαρχικό Ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ σορός τοῦ μεταστάντος Πατριάρχη μεταφέρθηκε μέ πομπή στήν Μονή τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ, ὅπου καὶ ἐτάφη, κοντά στοὺς τάφους ἄλλων πρὸ αὐτοῦ Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν.

ΠΑΣΧΑ 1972

Τό κείμενο γιά τόν Πατριάρχη Ἀθηναγόρα τό ὀλοκληρώνουμε μέ ἕνα ποιητικό κείμενο τοῦ Γέροντος Χαλκηδόνας Μελίτωνα, πού περιγράφει τό τελευταῖο του Πάσχα τό 1972.

«Ἐνῶ ἀπό τοὺς χορούς ἐξεχύνετο εἰς τήν κατάνυξιν τοῦ Πατριαρχικοῦ Ναοῦ τό «Κύματι θαλάσσης», αἴφνης ἕνας σιγανός ψίθυρος ἀκούσθηκε στό ἐκκλησίασμα, «ὁ Πατριάρχης!». Τότε ἐστράφηκα ἀπό τόν θρόνον καὶ εἶδα τό μοναδικό θέαμα, τόν Οἰκουμενικόν Πατριάρχη Ἀθηναγόρα νά εἰσέρχεται εἰς τόν Ναόν ἀπό τήν μικράν πύλην τοῦ δεξιοῦ κλίτους καὶ νά προχωρῆ ἄργά, μέσα στό σκίόφως τοῦ Ναοῦ, πρὸς τό Ἱερόν Βῆμα. Μέ τό ράσο Του καὶ τό ἐπανωκαλύμμαχό Του μόνον. Χωρίς ράβδο καὶ κανένα ἄλλο Πατριαρχικό διάσημο. Μιά κολώνα λίγο γερμένη, κατάμαυρη ἀπ' τα περάσματα τῆς ἱστορίας καὶ τῶν ἀνέμων, μέ δυό μονάχα λευκά στολίδια - μόνη πολυτέλεια -, τῆ λευκή γενειάδα καὶ τῆ λευκή πασχαλινὴ λαμπάδα στό χέρι. Χωρίς ἀκολουθία. Μόνος. Ἐρχόταν ἀπό τό κελλί Του εἰς τήν καθέδραν Του νά ἰδῆ Ἀνάστασιν καὶ νά λειτουργηθῆ.

Καὶ ὅταν ἀκούσθηκε τό, «Δεῦτε λάβετε φῶς», ὁ Πατριάρχης ἀπό τό βάθος τοῦ Ἱεροῦ ἐπλησίασε τήν Ὠραία Πύλη καὶ μαζί μέ τοὺς πιστοὺς ἄναψε τήν πασχαλινὴ λαμπάδα. Μέ τήν λαμπάδα αὐτὴν εἰς τό χέρι καὶ σιγοψάλλοντας, «Τὴν ἀνάστασιν σου...», ἀκολούθησε τήν ἀναστάσιμη λιτανεῖα πίσω ἀπό τοὺς

συνοδικούς λειτουργούς.

Καθώς στεκόταν στήν εξέδρα του Πατριαρχικού αὐλογύρου κρατώντας τήν ἀναμμένη λαμπάδα καί ψάλλοντας τό «Χριστός ἀνέστη» — καί δέν μπορούσε νά ξεχωρίση κανείς ἄν ἡ λάμψις τοῦ προσώπου ἐφαίδρυνε τήν λαμπάδα ἢ ἡ λαμπάδα ἐφώτιζε τό πρόσωπο — ἀπεκάλυπτε μίαν μορφήν ἑτέραν. Ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης, ὁ ἀρχηγός τῆς Ὁρθοδοξίας, τυλιγμένος ἀπό τό φῶς τῆς Ἀναστάσεως, σάν ἕνας ἀπλός ὀρθόδοξος μοναχός, ὅμως ὁ ἴδιος καί χωρίς κορώνα καί σάκκο. Μόνο μέ τούτη τή διαφορὰ, πῶς Τόν ἔβλεπες νά ἔχη ξεπεράσει τό φράγμα τοῦ μεγάλου καί σεπτοῦ ἀξιώματος. Κάτι ἐπέκεινα τῆς πατριαρχίας. Μιά παρουσία σάν ἀπό τοιχογραφία ἀρχαίου ναοῦ ἀποσπασμένη πού βιάζεται νά ἐπιστρέψῃ στή μωσαϊκή τῆς διάταξη, σάν ἀπό ἕνα ἄλλης διαστάσεως χῶρο, ἐλθοῦσα τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, πού δέν περιγράφεται, παρά μόνο σέ μιά στιγμή συλλαμβάνεται καί βιοῦται. Ἡ δύναμις ἐν ἀσθενείᾳ. Πέρα ἀπό τόν Οἰκουμενικό Πατριάρχη, ὁ Γέροντας τῆς Ὁρθοδοξίας.

...Ἡ Λειτουργία τοῦ Πάσχα ἐτελείωσεν εἰς τό Πατριαρχεῖον. Ὁ Πατριάρχης καί ὁ πιστοί μαζί κοινώνησαν.

Ὁ Ἀθηναγόρας, ἐν μορφῇ ἑτέρα, μέ ἀναμμένη τή λαμπάδα, ἀναστάσιμος, ἐπιστρέφει στό κελλί Του. Ἡ ὄπτασία χάθηκε ἤρεμα.

Στόν ἄδειο Ναό εὐωδιάζει ἀκόμη τό λιβάνι.

Ἐμπρός στόν Οἰκουμενικό Θρόνο καίει ἀκόμη τό κανδήλι.

Καί στίς φαγωμένες μαρμαρίνες πλάκες, ἐπάνω ἀπό τά σβησμένα βήματα γενεῶν, εἶναι σκορπισμένες ἀκόμη οἱ χλωρές δάφνες.

Ὁ Σταυρός τῆς Σταυρώσεως στέκει φυλαγμένος στή δεξιὰ κόγχη τοῦ Ἱεροῦ· Χριστός Ἀνέστη!».³⁶

³⁶ Δημοσιεύθηκε στό Ἡμερολόγιο 2018, τῆς Μητροπόλεως Ἀρκαλοχωρίου, Καστελλίου καί Βιάννου, σ. 67-69.

Η ΧΡΗΣΙΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ-ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ» ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟΝ «ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΛΟΙΠΟΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΝ ΚΟΣΜΟΝ» ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΑΘΡΥΛΟΥΜΕΝΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΡΟΒΛΗΜΑ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ

Εξ ἀφορμῆς τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία-Ἐκκλησῖαι» εἰς τό κείμενον τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου, ὑπό τόν τίτλον «Σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τόν λοιπόν χριστιανικόν κόσμον» (βλ. § 6 κ. ἐξ.) ἀνεφύησαν ἀρκεταί συζητήσεις τόσον ἐντός τῶν συνοδικῶν σωμάτων, τῶν κατὰ τόπους Ὁρθόδοξων Ἐκκλησιῶν, ὅσον καί ἐντός τοῦ συνοδικοῦ σώματος τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου, αἱ δέ ἀναπτυχθεῖσαι καί ἐκφρασθεῖσαι ἀντιδράσεις ἐπεκεντροῦντο ὡς πρὸς τό περιεχόμενον καί τόν προσδιοριστικόν χαρακτήρα, τόν ὁποῖον ἐκφράζει ὁ ὅρος «Ἐκκλησία-Ἐκκλησῖαι» ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς λοιπὰς Χριστιανικὰς Ἐκκλησίας καί Ὁμολογίας καί ὡς πρὸς τὰς σχέσεις ταυτότητος ἢ ὁμοιότητος, αἱ ὁποῖαι εἶναι δυνατόν νά καθορίζονται διά τοῦ παρόντος ὄρου μεταξύ ἑτεροδόξων ὁμολογιακῶς Ἐκκλησιῶν.

Οὕτως, ἡ ἀπόλυτος ἔκφρασις «ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει τήν ἱστορικὴν ὑπαρξίν τῶν λοιπῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καί Ὁμολογιῶν» τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, ἐτροποποιήθη εἰς τό τελικῶς ἐγκριθέν κείμενον ὡς ἐξῆς : «ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀναγνωρίζει τήν ἱστορικὴν ὀνομασίαν τῶν ἑτεροδόξων

Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καί Ὁμολογιῶν», διά τῆς ὁποίας ἀπεφεύχθη ἡ κατ' ἀπόλυτον ἔκφρασις ὁποιαδήποτε υἰοθέτησις ἐκκλησιολογικῆς ἀντίληψεως περί σχέσεως ταυτότητος ἢ ὁμοιότητος μεταξύ ὁμολογιακῶς ἑτεροδόξων χριστιανικῶν ὄντοτήτων. Ἐπί πλέον ἡ ὀξυδερκῆς ἔκφρασις περί τῆς «ἱστορικῆς ὀνομασίας» ἀπομακρύνει κάθε ἀντίληψιν ὄντολογικῆς προσεγγίσεως, τὴν ὁποίαν ἐξέφραζε ὁ χρησιμοποιοηθεὶς ὄρος «ἱστορικὴ ὕπαρξις» ἐνῶ προσανατολίζει τὴν ὅλην προβληματικὴν εἰς τὸν τρόπον κατανοήσεως τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία-Ἐκκλησίαι» ἀφ' ἑνός μὲν ὡς τεχνικοῦ περιγραφικοῦ ὄρου («terminus technicus»), ἀφ' ἑτέρου δέ ὡς ἐπισημαίνοντος τὴν διαχρονικῶς παγίαν χρῆσιν τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία-Ἐκκλησίαι» ὑπὸ τῶν Ὁρθοδόξων ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως καί τῶν σχέσεων των μετὰ τῶν λοιπῶν Χριστιανῶν¹. Ἡ χρῆσις δηλαδὴ τῶν ὄρων καί ἐκφράσεων : «ἡ Ἐκκλησία», «ἡ ἀνά τὸν κόσμον Ἐκκλησία», «ἡ ἀδιαίρετος Ἐκκλησία» καί «τὸ Σῶμα Χριστοῦ» εἰς τὸ παρὸν κείμενον τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου, κατ' οὐδένα τρόπον δέν ὑπονομεύει τὴν αὐτοσυνειδησίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς τῆς Μιᾶς, Ἁγίας, Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, περί τῆς ὁποίας ὁμιλεῖ τὸ Σύμβολον Πίστεως τῆς Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως, ἔστω καί ἂν δέν ἀποκλείει τὴν ἀναγνώρισιν στοιχείων ἐκκλησιαστικότητος (vestigia Ecclesiae) καί εἰς ἄλλας Ἐκκλησίας².

Ἡ παρούσα χρῆσις τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία-Ἐκκλησίαι» ὡς ὄρου περιγραφικοῦ καί οὐχὶ ὡς προσδιοριστικοῦ τῆς ἐκκλησιολογικῆς ταυτότητος τῶν λοιπῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καί Ὁμολογιῶν διετυπώθη διά πρώτην φοράν εἰς τὴν Δήλωσιν τοῦ Τορόντο (1952), συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ συμμετοχὴ κάθε Ἐκκλησίας εἰς τὸ Π.Σ.Ε. δέν προδικάζει τὸ ἐκκλησιολογικὸν πρόβλημα (§3), δέν βασιζέται ἐπὶ οἰασδὴποτε ἰδιαιτέρας ἀντίληψεως περί τῆς Ἐκκλησίας, δέν συνεπάγεται ὅτι Ἐκκλησία τις θεωρεῖ τὴν ἰδίαν αὐτῆς περί Ἐκκλησίας ἀντίληψιν ὡς ἀπλῶς σχετικὴν (§4), δέν ἀποδέχεται εἰδικὴν διδασκαλίαν, ἡ ὁποία ἀφορᾷ εἰς τὴν φύσιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος

¹ Διὰ τὸ συγκεκριμένον ζήτημα, βλ. Γ. Γαλίτη, «Ἡ Ἐκκλησία καί οἱ ἐκκλησίες», ἐν *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς* 77 (1994), σελ. 529-550 (ἐνθα καί αἱ ἀπόψεις τῶν παλαιότερων θεολόγων). Χρυσοστόμου Σαββάτου, Μητροπολίτου Μεσσηνίας, «Ἡ περί Ἐνότητος καί Καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας διδασκαλία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου μέ βάση τὴν παύλεια ἐκκλησιολογία καί ἡ οἰκουμενικὴ σημασία της», ἐν *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου «Ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο στὸν ἱερό Χρυσόστομο»*, Βέροια 2007, σελ. 239-252.

² Ἰωάννου Ζηζιούλα, Μητροπολίτου Γέροντος Περγάμου, «Ἡ Ἐκκλησία ὡς Κοινωνία», ἐν *Καθ' Ὁδόν* 10 (1995), σελ. 41-53.

(§5) καί τέλος δέν ἐπιβάλλει τήν θεώρησιν τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν-μελῶν ὡς Ἐκκλησιῶν ἐν τῇ πλήρῃ καί ἀληθῇ ἐννοίᾳ τοῦ ὄρου (Δ'). Ὑπό αὐτήν τήν περιγραφικήν λειτουργίαν χρησιμοποιεῖται καί ὁ ὄρος ὑπό τοῦ Ἁπ. Παύλου, διά τοῦ ὁποίου περιγράφεται-«σημαίνεται» (ἐκ τοῦ σημαίνω) συγκεκριμένη σύναξις τῶν κατοίκων μιᾶς πόλεως ἢ ἡ σύναξις τοῦ λαοῦ, δανείζεται δέ τόν ὄρον ὑπό τήν παγανιστικήν-ἐθνικήν του χρῆσιν, διό καί ἐναλλάσσει τόν ἐνικόν μέ τόν πληθυντικόν τοῦ ὄρου, ἵνα περιγράψῃ τοπικάς συναθροίσεις, εὐρυτέρας ἢ μικροτέρας γεωγραφικῆς περιοχῆς, συγκεκριμένων χριστιανικῶν κοινοτήτων (Πρβλ. Πραξ. 11,22. 15,41. 16,5. Β' Κορ. 1,1. 8,1. 16,10. Γαλ. 1,2).

Ἐπίσης εἰς τήν παράγραφον 6 τοῦ κειμένου τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου, ὑπό τόν τίτλον «Σχέσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τόν λοιπόν χριστιανικόν κόσμον», ἐτέθη καί ὁ ὄρος «ἑτερόδοξοι» (heterodoxes) ὡς προσδιοριστικός τῆς διακρίσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐκ τῶν λοιπῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Μέ τόν παρόντα προσδιορισμόν δηλοῦται οὐχί μόνον ἡ διάκρισις καί ἡ διαφοροποιήσις ἀλλ' ἐν ταυτῷ καί ἡ ἀναγνώρισις εἰς τὰς λοιπὰς Χριστιανικάς Ἐκκλησίας στοιχείων ἐκκλησιαστικότητος (vestigia Ecclesiae).

Ὑπό τὰς ἀρχάς αὐτάς καί τὰς διαχρονικάς προσεγγίσεις ἢ χρῆσις τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία-Ἐκκλησία», εἰς τό προαναφερθέν κείμενον τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δέν ὑπονοεῖ ἔκπτωσιν τῆς ἐκκλησιολογικῆς ταυτότητος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐνῶ ἀποτελεῖ μίαν συνέχειαν τῶν ἐκκλησιολογικῶν περιγραφῶν καί ἀναφορῶν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πατερικῆς, συνοδικῆς καί κανονικῆς παραδόσεως.

Μάλιστα οὐδέποτε ἐν τῇ βιβλικῇ, πατερικῇ, συνοδικῇ καί κανονικῇ παραδόσει ὑπῆρξεν ὀρισμός περὶ Ἐκκλησίας ἀλλά ἀπλῶς περιγραφικάς διατυπώσεις συναντῶμεν, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἁπ. Παύλου ἕως καί τῆς τοῦ ἀγίου Νικολάου τοῦ Καβάσιλα.

Ἡ παροῦσα ἀποφατική προσέγγισις ὀρισμοῦ τῆς ἐννοίας τῆς Ἐκκλησίας δικαιολογεῖται ἀπολύτως τόσον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ μέθοδος τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὡς πρὸς τούς ὄρους καί τὰς ἐννοίας εἶναι ἀποφατική καί κυρίως περιγραφική («σημαίνει»), ὅσον καί ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία κατανοεῖται ὡς γεγονός κοινωρίας καί ἐμπειρίας καί οὐχί ὡς θεσμός, ὁ ὁποῖος εἶναι δυνατόν νά περιγράφεται ἢ καί νά ὀρίζεται.

Ἐπὶ πλέον ἡ ἀποφατικότης αὕτη τῆς θεολογικῆς γλώσσης ὡς πρὸς τήν

γλωσσικήν διατύπωσιν τῆς ἐμπειρίας δηλοῦται ἄριστα ὑφ' ὄλων τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μέ ἀποκορύφωσιν τήν εὐστοχον διατύπωσιν τοῦ ἁγ. Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ : «Οὐ γάρ ἐν ρήμασιν ἡμῖν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἢ ἀλήθειά τε καί εὐσέβεια» διότι «κάν τις ἐπί τῶν πραγμάτων ὁμοφωνῆ πρός τάς λέξεις οὐ διαφέρομαι» ἀκριβῶς διότι τό γεγονός καθορίζει τήν ἔννοιαν τοῦ πράγματος (Ἐκκλησία) καί οὐχί ἡ χρῆσις ἑνός ὄρου τό περιεχόμενον τοῦ πράγματος.

Οὕτως λοιπόν διά τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία-Ἐκκλησίαι» ἐν τῷ κειμένῳ δέν καθορίζεται γλωσσικῶς ἡ ἐμπειρία ἢ ἡ ἐκκλησιολογική ταυτότης μιᾶς κοινότητος Χριστιανῶν ἀλλά περιγράφεται κατά σύμβασιν ἢ ὑφισταμένη ἐκκλησιαστική πραγματικότης. Ὁ ὄρος ἐκφράζει περιγραφικῶς καί μόνον τό γεγονός τῆς ἐκκλησιαστικότητος μιᾶς ὁμολογιακῆς κοινότητος.

Διό καί ἐτονίσθη ἤδη ὑπό τῆς Γ' Προσυνοδικῆς Πανορθοδόξου Διασκέψεως, ὅτι «ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀνέκαθεν ἦτο εὖνους καί θετικῶς διακειμένη πρός πάντα Διάλογον τόσον διά θεολογικούς, ὅσον καί διά ποιμαντικούς λόγους», ἐνῶ «ἔχει πλήρη συνείδησιν τῆς εὐθύνης αὐτῆς διά τήν ἐνότητα τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου» καί «ἀναγνωρίζει τήν πραγματικήν ὑπαρξιν ὄλων τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καί Ὁμολογιῶν», τονίζουσα συγχρόνως ἀφ' ἑνός μὲν ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία παραμένει «πιστή εἰς τήν ἐκκλησιολογίαν αὐτῆς, εἰς τήν ταυτότητα τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς δομῆς καί εἰς τήν διδασκαλίαν τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας», ἀφ' ἑτέρου δέ ὅτι «οὐδόλως παραδέχεται τήν ιδέαν τῆς ἰσότητος τῶν Ὁμολογιῶν καί οὐδόλως δύναται νά δεχθῆ τήν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ὡς τινα διομολογιακὴν προσαρμογὴν». Ὑπό τήν ἔννοιαν αὐτήν, διετυπώθη ἡ ἀξίωσις καταστατικῶν ἀλλαγῶν διά τήν ἐνίσχυσιν τόσον τοῦ θεσμικοῦ ρόλου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τό Παγκόσμιον Συμβούλιον Ἐκκλησιῶν, ὅσον καί τῆς αὐτοτελείας τῆς μαρτυρίας αὐτῆς εἰς ὅλα τὰ θεσμικά ὄργανα τῆς Οἰκουμενικῆς Κινήσεως (desiderata Σόφιας), ὥστε νά διαμορφωθοῦν «αἱ ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις, αἵτινες θά παράσχουν εἰς τάς Ὁρθοδόξους Ἐκκλησίας τήν δυνατότητα νά ἐνεργοῦν ἰσοτίμως πρός τὰ λοιπά μέλη τῶν ὡς ἄνω Ὁργάνων, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐκκλησιολογικῆς ταυτότητος» διά νά δίδουν τήν αὐθεντικὴν μαρτυρίαν καί τήν θεολογικὴν αὐτῶν προσφοράν.

Ὁ ἐκκλησιολογικός οὗτος ἀποφατισμός ἀποτελεῖ ἐνιαίαν καί διαχρονικὴν θέσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί δέν ἐκφράζει ἢ διατυπώνει ἄλλον εἰς τάς πρός τόν λοιπόν Χριστιανικόν κόσμον καί τήν λεγομένην Οἰκουμενικὴν Κίνησιν σχέσεις Αὐτῆς, διό καί συμμετέχει οὐχί ὑπό τήν προοπτικὴν ἐπιτεύξεως

μιάς συμφωνίας ἐπί θεολογικῶν θέσεων περὶ τοῦ τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία ἢ τί ἐκφράζει ἡ Ἐκκλησία ἢ πῶς ἐκφράζεται ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἢ ποῖον τό περιεχόμενον τῆς ἐνότητος καὶ τῆς καθολικότητος τῆς Ἐκκλησίας ἢ τέλος τί σημαίνει ἡ ἔκφρασις «ὄρατὴ ἐνότης» τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἵνα καταβληθῆ ἡ προσπάθεια πρὸς μίαν συμφωνίαν ἐπί τῶν θεολογικῶν ἀρχῶν καὶ μάλιστα ἐπί τῆ βάσει τῆς κοινῆς λειτουργικῆς, κανονικῆς, πατερικῆς καὶ συνοδικῆς παραδόσεως, τὸν καθορισμὸν τῶν στοιχείων τῆς ἐκκλησιαστικῆς δομῆς καὶ ἐνότητος (βλ. Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας), τῆς πίστεως καὶ τῶν λειτουργικῶν χαρισμάτων (βλ. Εἰρηναῖος Λυῶνος) καὶ τοῦ γεγονότος τῆς κοινωνίας, ὡς ἐκφράσεως ἐν χώρῳ καὶ χρόνῳ τῆς συνοδικότητος καὶ τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς.

Τὸ θετικὸ ἀποτέλεσμα μιάς τοιαύτης συμβολῆς τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὴν ὅλην πορείαν τῆς λεγομένης Οἰκουμενικῆς Κινήσεως ἴσως μᾶς βοηθήσει νὰ κατανοήσωμεν, εἰς ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος (πίστις, βάπτισμα, εὐχαριστία, δομὴ, κοινωνία κ.ἄ.), ὅτι ὁμιλοῦμε μίαν διαφορετικὴν γλώσσαν ἀπ' αὐτὴν, ἡ ὁποία μᾶς ἐχώριζεν διὰ αἰῶνας. Εἶναι δηλαδὴ δυνατόν ν' ἀνακαλύψωμεν ὅτι αἱ ὁμολογιακαὶ θεολογικαὶ διατυπώσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος ἔχουν καταστῆ ἄσχετοι καὶ ἄχρηστοι διὰ τὸ μέλλον, ἐὰν ὁ διάλογος βεβαίως ἐκκληφθῆ ὡς μία μορφὴ σχέσεως καὶ κοινωνίας.

Ἐπί τῆ βάσει τῆς παρουσίας θέσεως δὲν θά πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγη τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι μία πραγματικότης αὐτοκαθοριζόμενη ὑπὸ τῆς κοινότητος, καὶ οὐχὶ ὑπὸ μεμονωμένων ἀτόμων ἰδιωτῶν ἢ θεολόγων, ἀλλ' οὔτε καὶ ἑτεροκαθοριζόμενη ὑπὸ ἄλλων κοινοτήτων, ομάδων ἢ Ἐκκλησιῶν. Εἶναι μία κοινότης, ἡ ὁποία προσδιορίζεται ἐπί τῆ βάσει τῆς δομῆς καὶ τῆς παραδόσεώς Της.

Μία κοινότης, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ὡς πρὸς τὴν δομὴν αὐτῆς συγκεκριμένη μέ τρόπον συγκεκριμένον καὶ δὲν ἐκφράζει τὴν κοινωνίαν ὡς γεγονὸς σχέσεως, σεβόμενη τὴν ἑτερότητα καὶ τὴν διαφορετικότητα, ὡς αὕτη διεφυλάχθη ἐν τῇ παραδόσει Της, οὐδεὶς προσδιοριστικὸς ὄρος ἢ ὄρισμός τῆς ταυτότητος αὐτῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὴν καταστήσῃ «Ἐκκλησία», διό καὶ εἰς τὴν πατερικὴν γραμματείαν, μέ τὸν ὄρον «Ἐκκλησία» περιγράφεται ἡ

δομή μιᾶς κοινότητος («καλεῖται Ἐκκλησία»)³. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν περιγραφικὴν λειτουργικότητα χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος εἰς ὄλους τοὺς Πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, εἰς τὰ Ὁμολογιακὰ Κείμενα τοῦ ἰστ' - ιθ' αἰῶνος καὶ εἰς τὰ συγγράμματα τῶν συγχρόνων καθηγητῶν τῆς δογματικῆς (Π. Τρεμπέλα, Ἰ. Καρμίρη, Ν. Μатσοῦκα, Ν. Μητσοπούλου, Χρ. Ἀνδρούτσου, Κ. Δυοβουνιώτη). Οὐδέποτε ὁ ὅρος ἐχρησιμοποιήθη, οὔτε χρησιμοποιεῖται ὑπὸ ἀποκλειστικῶν καὶ μοναδικῶν ἐκκλησιολογικῶν περιεχόμενων, διὰ τοῦ ὁποῖου νὰ προσδιορισθῇ ἡ φύσις ἢ ἡ ὁμολογιακὴ ταυτότης μιᾶς κοινότητος, ἐφόσον τὸ γεγονός τό ὁποῖον καθορίζει τὴν «ταυτότητα πράγματος» ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς Ἐκκλησίας δέν εἶναι ἡ χρησιμοποιουμένη περιγραφικὴ ὀρολογία ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τό μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας· «τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, εἴ τις ἰδεῖν δυνηθεῖ... οὐδέν ἕτερον ἢ αὐτό μόνον τό Κυριακόν ὄψεται σῶμα»⁴, ἔνθα ἡ κοινότης συγκροτεῖται εἰς Ἐκκλησίαν, ὡς ἐνότης πίστεως, δομῆς καὶ χαρισματικῶν λειτουργημάτων.

Ἡ ἀποφυγὴ ἐπίσης ὑπὸ τῶν Πατέρων καὶ Διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας, ἐνός συγκεκριμένου ὀρισμοῦ «τί εἶναι ἡ Ἐκκλησία» καὶ ἡ περιγραφή τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος, δι' εἰκόνων⁵, ἐπιβεβαιοῦν ὅτι ὁ ὅρος χρησιμοποιεῖται περιγραφικῶς μιᾶς καταστάσεως καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν ἀποκλειστικὴν χρῆσιν διὰ τὸν καθορισμὸν τῆς οὐσίας, τῆς φύσεως ἢ τῆς ταυτότητος μιᾶς ὁμολογιακῆς κοινότητος. Ὑπὸ τὸν ὅρον λοιπὸν «Ἐκκλησία-Ἐκκλησῖαι» δέν καθορίζεται ὡς πρὸς τὴν φύσιν οὐδεμία ἐκκλησιαστικὴ πραγματικότης (ὁμάδος, κοινότης ἢ ὁμολογία) ἀλλὰ ἀπλῶς περιγράφεται ἡ ἐμπειρικὴ βίωσις τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ γεγονότος ὡς γεγονός ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας καὶ ἐνότητος.

Ἐπὶ πλέον, ἡ «σημαντικὴ» καὶ περιγραφικὴ αὕτη χρῆσις τοῦ ὀρου ἔχει τό θεολογικόν αὐτῆς ὑπόβαθρον εἰς τὴν μὴ ἀποδοχὴν ὑφισταμένης τινος ὄντολογικῆς σχέσεως ταυτότητος μεταξύ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν πραγμάτων, ὡς αὕτη χαρακτηριστικῶς ἀνεπτύχθη ὑπὸ τοῦ Μεγ. Ἀθανασίου, Μεγ. Βασιλείου, Γρηγορίου Θεολόγου, Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ συνοδικῶς ἐπεκυρώθη ὑπὸ τῶν Ἡσυχαστικῶν Συνόδων.

³ Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, «Τραλλιανούς», 3,1, ἐν PG 5, 677A.

⁴ Νικολάου Καβάσιλα, «Ερμηνεία εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν», ΔΗ', 2-3, ἐν PG 150, 452 D.

⁵ Ἰωάννου Καρμίρη, Ὁρθόδοξος ἐκκλησιολογία, Ἀθήναι, 1973, σελ. 171-178 καὶ ἀντιστοιχοῦς βιβλικὰς ἀναφορὰς καὶ ὀνομασίας, σελ. 11-18.

Ἀφορμὴν ὡς γνωστὸν δι' αὐτὴν τὴν πραγματικὴν καὶ οὐσιαστικὴν διάκρισιν μεταξύ «πράγματος» (φύσεως καὶ πραγματικότητος) καὶ «ὀνομάτων» (ὄρων καὶ ὀρολογίας) ἔδωκεν κατ' ἀρχὴν ἡ αἰρετικὴ ἀντίληψις τοῦ Εὐνομίου καὶ τῶν ὀπαδῶν του εὐνομιανῶν, οἱ ὅποιοι ἐταύτιζον τὴν οὐσίαν καὶ τὴ φύσιν τοῦ Θεοῦ («πρᾶγμα») μὲ τούς ὄρους («ὀνόματα»), καὶ ἐχρησιμοποιοῦν τούς ὄρους αὐτούς οὐχὶ διὰ νὰ περιγράψουν ἀλλὰ διὰ νὰ ταυτίσουν αὐτούς μὲ αὐτὴν ταύτην τὴν οὐσίαν τῆς θεότητος. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἠνάγκασεν τὸν Μεγ. Βασίλειο, διὰ πρώτην φοράν, μὲ τρόπον συστηματικὸν καὶ κατηγορηματικὸν, νὰ ἀπαντήσῃ θεολογικῶς, λέγων, ὅτι οὐδεμία σχέσις ταυτότητος ὑφίσταται μεταξύ τῆς θείας οὐσίας καὶ πραγματικότητος πρὸς τὰ διάφορα ὀνόματα καὶ τούς ὄρους, οἱ ὅποιοι χρησιμοποιοῦνται περιγραφικῶς καὶ μόνον. Μία τέτοιου εἴδους ἐνδεχομένη ταυτότητος θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπαρξιν τόσων οὐσιῶν εἰς τὸν Θεόν ὅσας καὶ τὰ χρησιμοποιούμενα ἢ ἀποδιδόμενα ὀνόματα εἰς Αὐτόν. Τοῦτο ἄλλως τε εἶναι καὶ τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον τοῦ θεολογικοῦ ἀποφατισμοῦ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ οὐχὶ ἡ ὑπὸ ἀρνητικὴν ἢ στερητικὴν χρῆσιν ὄρων καὶ ἐκφράσεων (πρβλ. Ἀρεοπαγίτικὰ Συγγράμματα), οὔτε ὑπὸ τὴν ἀντίληψιν μιᾶς θεολογικῆς γνωσιολογίας, ὡς αὕτη ἀναπτύχθη ὑπὸ τοῦ Βαρλαάμ τοῦ Καλαβροῦ καὶ ἐθεμελιώθη εἰς τὸν φιλοσοφικὸν νομιναλισμὸν τοῦ δυτικοῦ μεσαίωνος, ὁ ὅποιος ἐξελίχθη εἰς θεολογικὸν ἀγνωστικισμὸν⁶.

Τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ τοῦ θεολογικοῦ ἀποφατισμοῦ, ὡς μεθόδου καὶ χρήσεως ὄρων («ὀνομάτων») ἐν σχέσει πρὸς τὰ πράγματα («πραγματικότητος») εἶναι ἀκριβῶς ἡ βᾶσις ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ Ἐκκλησία διὰ νὰ ἀπαντήσῃ θεολογικῶς καὶ εἰς τούς διαφόρους αἰρετικούς κάθε ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ ἐπιλέξῃ καὶ νέους ὄρους, (ἀγράφους ἢ καὶ φιλοσοφικούς) μὲ σκοπὸν ὅπως περιγράψῃ μίαν κατάστασιν, ἐν σχέσει πρὸς τὴν θείαν πραγματικότητα καὶ οὐχὶ διὰ νὰ τὴν προσδιορίσῃ ὄντολογικῶς. Ἐπὶ πλέον ὁ θεολογικὸς ἀποφατισμὸς ἐπιβεβαιοῦται καὶ ἐπὶ τῆς μὴ ἀναφορικότητος μεταξύ πίστεως καὶ λόγου⁷.

⁶ Βλ. Στ. Παπαδοπούλου, *Θεολογία καὶ Γλῶσσα*. Ἐμπειρικὴ θεολογία-Συμβατικὴ γλῶσσα, Ἀθήναι 1997.

⁷ «Οὐ γάρ δόγμα τὸν λόγον ποιούμεθα, ὥστε ἀφορμὴν δοῦναι τοῖς διαβάλλουσιν» (Γρηγορίου Νύσσης, «Περὶ τῆς Ἐξαήμερου, ἐν PG 44, 68 C»). «Οὐ γάρ ἐν ρήμασιν ἡμῖν, ἀλλ' ἐν πράγμασιν ἡ ἀλήθειά τε καὶ εὐσέβεια» διότι «κἂν τις ἐπὶ τῶν πραγμάτων ὁμοφωνῆ πρὸς τὰς λέξεις οὐ διαφέρομαι» (Τόμος Συναδικὸς κατὰ τῶν φρονούντων τὰ Βαρλαάμ τε καὶ Ἀκινδύνου (1351), 9, ἐν Ἰωάννου Καρμίρη, *Τὰ Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, Τόμος Α', Ἐν Ἀθήναις 1952, σελ. 315).

Ούτως, ἐπελέγη ὑπό τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας ὁ ὅρος «ὁμοούσιος» διὰ νά περιγραφῆ καί οὐχί διὰ νά ταυτοποιηθῆ ἡ κατ' οὐσίαν σχέσις Πατρός καί Υἱοῦ εἰς τήν Θεότητα. Εἷς ὅρος ἄγραφος, τόν ὁποῖον δέν ἐχρησιμοποίησε κατ' ἀποκλειστικότητα, ἔστω καί ἂν εἶχεν ὁ ὅρος οὗτος καί οἰκουμενικόν κῦρος (Α' Οἰκουμενική Σύνοδος, 325 μ.Χ.), ἀλλ' ἔδωκε τήν δυνατότητα ἀντικαταστάσεώς του ὑπό ἄλλου ὅρου («ὁμοιούσιος», βλ. Σύνοδος Ἀλεξανδρείας, 362 μ.Χ.). Εἰς τό σημεῖον αὐτό εἶναι ἀπαραίτητος ἡ ἐξῆς ἐπεξηγήσις: Ἐάν οἱ θεολογικοί καί οἱ συνοδικοί ὅροι ἐθεωροῦντο ὡς ἀμετάβλητοι καί ἀκριβεῖς καί συγχρόνως ταυτίζοντο ἢ προσδιορίζοντο ὄντολογικῶς πρὸς τήν θείαν πραγματικότητα καί δέν τήν περιέγραφον ἀπλῶς, **πῶς εἶναι** δυνατόν νά παρέχεται ἡ δυνατότης ἀντικαταστάσεως ἑνός ὅρου ὑπό ὁποιουδήποτε ἄλλου ὅρου, ὁ ὁποῖος ἐπίσης θά **ἦτο δυνατόν** νά περιγράψῃ ἢ καί νά ἐκφράσῃ τήν ἰδίαν θεολογικήν πραγματικότητα (ἐν προκειμένῳ τήν κατ' οὐσίαν σχέσιν Πατρός καί Υἱοῦ εἰς τήν θεότητα); Ἐπί πλέον διατί ἡ Β' Οἰκουμενική Σύνοδος (381 μ.Χ.) ἀπέφυγε νά χρησιμοποιήσῃ τόν ὅρον «ὁμοούσιον», κατ' ἀποκλειστικότητα καί διὰ τό ἅγιον Πνεῦμα, ἀλλά ἐπέλεξε ἄλλους ὅρους (συνδοξαζόμενον–συμπροσκυνούμενον), προκειμένου νά περιγράψῃ τήν σχέσιν Πατρός, Υἱοῦ καί ἁγίου Πνεύματος;

Δέν θά πρέπει νά ξεχνᾶμε ἐπίσης ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου «ὁμοούσιος» καί ἡ ἔρμηνεία αὐτοῦ θεολογικῶς ἐταλαιπώρησε τήν Ἐκκλησίαν ἐπί 60 ἔτη (325–381 μ.Χ.), μέ ἀποτέλεσμα νά ἀποφευχθῆ τελικῶς ἡ χρῆσις του.

Ἡ ἀποφυγή αὐτῆς τῆς χρήσεως καί ἐπί τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω θεολογικῶν ἀρχῶν, ὡς ἐξεφράσθησαν ὑπό τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἡ συγκεκριμένη περιγραφική χρῆσις τοῦ ὅρου «Ἐκκλησία-Ἐκκλησῖαι», ὡς «terminus technicus», μέ τρόπον ἀποφατικόν, καί μάλιστα ὑπό Συνόδων, ἀποδεικνύει ὅτι αὐτή αὐτή ἡ συνοδική διαδικασία σχετίζεται μέ τήν ἀποφυγὴν μιᾶς ἀποκλειστικῆς καί ἀκριβοῦς ὀρολογίας εἰς τὰ συνοδικά κείμενα, ὅταν μάλιστα ἡ ἀποκλειστική χρῆσις ὄρων δημιουργεῖ καί ἀντιστοίχους ἀμφισβητήσεις ὡς πρὸς τήν ἀκρίβειαν τοῦ θεολογικοῦ περιεχομένου μιᾶς ἀποκλειστικῶς καί μόνον συγκεκριμένης γλωσσικῆς ἐκφράσεως καί θεολογικῆς ὀρολογίας.

Εἷς, ὅμως, τοιοῦτος λειτουργικός ἀποφατισμός τῆς θεολογικῆς γλώσσης, ὡς πρὸς τήν σχέσιν «πράγματος» καί «ὀνόματος» ἀποδεικνύει ὅτι ὁποιαδήποτε ἄλλη ἀντίθετος ἀντίληψις (ταυτισμός ὀρολογίας καί ὄντολογίας) δέν εἶναι θεολογική ἀλλά ἔχει καθαρῶς φιλοσοφικό-γνωσιολογικὰς ἀπαρχάς, προερχομένας κυρίως ἐκ τῆς γερμανικῆς ὄντολογικῆς σκέψεως, ἐνῶ δέν

συμφωνεί ούτε προς τήν πατερικήν, ούτε καί προς τήν συνοδικήν παράδοσιν τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας.

Ἀπεδείχθη, οὕτως, ὅτι οὐδείς ὄρος διεκδικεῖ τήν ἀποκλειστικότητα ὡς προς τήν γλωσσικήν του χρήσιν καί ὡς προς τόν καθορισμόν τῆς πραγματικότητος, τήν ὁποίαν ἀποκλειστικῶς καί μόνον περιγράφει («σημαίνεται»)· ὑπ' αὐτόν δέ τόν θεολογικόν ἀποφατισμόν χρησιμοποιεῖται καί ὁ ὄρος «Ἐκκλησία-Ἐκκλησίαι» εἰς τό κείμενον τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν σχέσει προς τάς λοιπάς Χριστιανικάς Ἐκκλησίας καί Ὁμολογίας.

4. Πλέον τούτου, οὐδείς ἐκκλησιολογικός προσδιορισμός εἶναι δυνατόν νά ἐπιτευχθῆ μέ τήν χρήσιν τῆς παρούσης ὀρολογίας, οὔτε νά καθορισθῆ ἡ ἐκκλησιαστικότης μιᾶς κοινότητος, ἐφ' ὅσον ὡς ἤδη ἐλέχθη κάθε κοινότης αὐτοπροσδιορίζεται ὡς προς τό περιεχόμενον τῆς ἐκκλησιαστικότητός της, ὡς προς τή σχέσηιν Της μέ τούς πιστούς (κοινότης, σύναξις), ὡς προς τήν δομήν καί ὡς προς τήν παράδοσιν, οὐδέποτε ὅμως δέν ἑτεροπροσδιορίζεται, οὔτε καί προς τάς σχέσεις Της προς τάς λοιπάς ἐκκλησιαστικάς κοινότητας ἢ ὁμολογιακάς πραγματικότητας.

Τοιοῦτον ἑτεροκαθορισμόν ἐσφαλμένα ἐφήρμοσε ἡ Ρωμαιοκαθολική Ἐκκλησία μέ τό κείμενον *Dominus Jesus*. Προσεπάθησεν δηλαδή νά ἑτεροκαθορίσῃ τήν ἐκκλησιαστικότητα τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν ἐν σχέσει προς Αὐτήν, ἐπί τῷ σκοπῷ, ὅπως ἐπιβεβαιώσῃ ἀφ' ἑνός μέν τήν ἐπιβολήν τῆς ἐκκλησιολογικῆς ἀποκλειστικότητος, ἀφ' ἑτέρου δέ τήν ἐδραίωσιν τοῦ παπικοῦ πρωτείου. Τό αὐτό ἐκκλησιολογικόν λάθος ἐπαναλαμβάνουν καί αἱ λεγόμεναι «Οὐνιτικάι» Ἐκκλησίαι ὅταν ἀρνοῦνται νά αὐτοπροσδιοριστοῦν ἐκκλησιολογικά καί ἐπιδιώκουν τόν ἑτεροπροσδιορισμόν των ἐν ἀναφορᾷ προς τήν Ρωμαιοκαθολικήν Ἐκκλησίαν, ἐνίστε δέ καί προς τήν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἐπί σκοπῷ, ὅπως ἀποκτήσουν καί τήν ἀντίστοιχον ἐκκλησιαστικήν ὑπόστασιν.

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία οὐδέποτε ἀπεδέχθη τόν ἑτεροπροσδιορισμόν Της, οὔτε ἐπιδίωξε τόν ἑτεροπροσδιορισμόν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων. Ἐπί τῇ βάσει τῆς παραδόσεως καί τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς πραγματικότητος καθορίζει Αὐτή τά ὅριά Της, διό καί δύναται νά αὐτοπροσδιορίζεται ὡς ἡ Μία, Ἁγία, Καθολική καί Ἀποστολική Ἐκκλησία. Ἡ αὐτοσυνειδησία αὕτη δέν ἐπιτρέπει ἐκκλησιολογικῶς εἰς τήν Ὁρθόδοξον

Ἐκκλησίαν νά προσδιορίση καμμίαν ἄλλην ὑπό τήν ἀντίστοιχον ἐκκλησιαστικήν πραγματικότητα, ἐκτός τοῦ Ἐαυτοῦ Της, ἐνῶ δύναται νά δέχεται ἀπλῶς κάθε Ἄλλην ὑπό τήν ὑφισταμένην ἐκκλησιαστική αὐτῆς πραγματικότητα ἐν τῇ ἰστορίᾳ.

Ἐάν ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐδέχετο ἕναν ἐκκλησιολογικόν ἑτεροπροσδιορισμόν εἶναι ὡς νά ἐθεώρει τήν ἄλλην ἐκκλησιαστικήν πραγματικότητα εἴτε ὡς κακέκτυπον τοῦ Ἐαυτοῦ Της, ἐκφράζουσα δηλαδή μίαν ἐλλειμματικήν ἐκκλησιολογίαν, ἢ ὡς **τύπον μιᾶς** οὐνιτικῆς ἐκκλησιολογίας.

Ἡ αὐτοσυνειδησία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ὡς ἡ Μία, Ἁγία, Καθολική καί Ἀποστολική Ἐκκλησία, δέν δύναται νά προβληθῇ εἰς οὐδεμίαν ἄλλην ἐκκλησιαστικήν κοινότητα, μετά τῆς ὁποίας δέν εὐρίσκεται εἰς κοινωσίαν καί ἐνότητα, ἔστω καί ἂν χρησιμοποιοῖ περιγραφικῶς δι' αὐτήν τόν ὄρον «Ἐκκλησία-Ἐκκλησίαι», οὔτε βεβαίως δύναται νά προβάλη διά τούς ἐκτός Αὐτῆς τόν προσδιορισμόν περί τοῦ «ποῖος εἶναι» καί «ποῖος δέν εἶναι» Ἐκκλησία.

Διό καί θέματα ὡς τά: περί τῆς ἐννοίας τῆς Ἐκκλησίας, περί τῆς Αὐθεντίας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καί περί τοῦ Ἀλαθήτου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἐξ ἀντιγραφῆς πρὸς τήν θεματολογίαν τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου, εἶχον τεθῆ ἤδη ἀπό τοῦ ἔτους 1961 εἰς τήν θεματολογίαν, ὑπό τῆς Α' ἐν Ρόδῳ Πανορθοδόξου Διασκέψεως, τελικῶς ὅμως δέν συμπεριελήφθησαν εἰς τόν τελικόν Κατάλογον τῶν θεμάτων τοῦ ἔτους 1976, διότι ἡ ἐπ' αὐτῶν Ὁρθόδοξος πατερική, συνοδική καί κανονική παράδοσις ὡς καί ἡ διαχρονική ἐκκλησιαστική πρᾶξις δέν παρείχεν τήν εὐχέρειαν οὐδεμιᾶς ἐνδορθοδόξου διαφοροποιήσεως, οὔτε ἀπαιτεῖται εἰς συγκεκριμένους προσδιορισμούς. Ἡ ὑφισταμένη ἐπί πλέον ὁμόφωνος διαχρονική ἀποδοχή δέν ἔδιδε τήν δυνατότητα ἀναπτύξεως διαφωνιῶν ἢ διακρίσεων οὔτε καί τήν σύνταξιν ἐνός συνοδικοῦ κειμένου, ἀναλόγου ἐκκλησιολογικοῦ περιεχομένου πρὸς τό *Lumen Gentium* τῆς Β' Βατικανῆς Συνόδου, διά τοῦ ὁποίου νά περιγράφονται καί νά προσδιορίζονται αἱ ἀνωτέρω ἐννοιαί καί τά ὄρια τῶν κατὰ περιεχόμενον.

Οὕτως, ὑπ' αὐτήν τήν παράδοσιν καί διδασκαλίαν καί ἐπί τῇ βάσει τῶν ἀρχῶν τοῦ θεολογικοῦ ἀποφατισμοῦ, χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος «Ἐκκλησία - Ἐκκλησίαι», ὡς «terminus technicus», εἰς τήν πατερικήν παράδοσιν καί οὕτως τόν χρησιμοποιοῖ πάντοτε ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἰς τά κείμενα, ἐνθα περιγράφονται αἱ σχέσεις Αὐτῆς πρὸς τόν λοιπόν Χριστιανικόν κόσμον (βλ.

Κείμενα διμερών Θεολογικῶν Διαλόγων, κυρίως μετά τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, Δήλωση Τορόντο (1952) καί Τμήμα «Πίστις καί Τάξις» τοῦ Π.Σ.Ε.).

5. Ὑπ' αὐτάς τάς θεολογικάς προϋποθέσεις καί τάς ἀρχάς τῆς πατερικῆς καί συνοδικῆς παραδόσεως ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐχρησιμοποίησε τόν ὄρον «Ἐκκλησία - Ἐκκλησίαι» καί εἰς τό κείμενον «Σχέσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τόν λοιπόν Χριστιανικόν κόσμον» καί υἰοθετήθη ἡ τροποποίησις πρωτίστως ὡς πρὸς τήν § 6. Ἡ τροπολογία ὑπό τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν (Ρουμανίας, Ἑλλάδος καί Κύπρου)· «ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἀποδέχεται τήν ἱστορικὴν ὀνομασίαν τῶν μὴ εὐρισκομένων ἐν κοινῶνι μετ' αὐτῆς ἄλλων ἑτεροδόξων Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν καί Ὁμολογιῶν», ἀπηγεῖ διευκρινιστικῶς ὁλόκληρον τήν προαναφερθεῖσαν ἐρμηνευτικὴν ἀπόδοσιν ἄνευ υἰοθετήσεως διαφοροποιήσεων ὡς πρὸς τήν περιγραφικὴν χρῆσιν τοῦ συγκεκριμένου ὄρου, ἐνῶ συγχρόνως ἐξεφράσθη καί διεφυλάχθη καί ἡ ἐνότης τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὑπό τὴν ὁμόφωνον ἀποδοχὴν τῆς παρουσίας τροπολογίας.

Μέ τὴν ἀνωτέρω ἐρμηνευτικὴν διόρθωσιν ἀναγνωρίζεται ἱστορικῶς ἡ ὑπαρξίς τῶν λοιπῶν Ἐκκλησιῶν καὶ Ὁμολογιῶν περιγράφεται ὁ τρόπος ἀναγνώρισεώς των τόσον ὡς πρὸς τὴν ἱστορικὴν των παρουσίαν καί ὑπόστασιν, ὅσον καί ὡς «ἑτεροδόξων», ὄρον διὰ τοῦ ὁποίου ἐπισημαίνεται ἐπὶ πλεόν καί ἡ διαφοροποίησις των ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Ἡ ὑφισταμένη ἱστορικὴ ὀνομασία εἶναι ἀδιαμφισβήτητος διὰ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν, Παλαιοκαθολικὴν, Ἀντιχαλκηδονίους καί Ἀγγλικανικὴν Ἐκκλησίαν ἐνῶ συγχρόνως τονίζεται, ὅτι πέραν τῆς παρουσίας ἱστορικῆς ὀνομασίας ὑφίσταται καί ἡ ὁποιαδήποτε ἑτεροδόξος διαφοροποίησις ὡς πρὸς τὴν διαφορετικὴν ἀντίληψιν τῆς ἀληθείας καί τῆς παραδόσεως. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ ἀντιθετικότης μεταξὺ ἱστορικότητος καί περιεχομένου τῆς ἀληθείας εἶναι πού δέν παρέχει οὐδέν περιθώριον ἐκφράσεως ὥστε ὑπὸ τόν ὄρον «Ἐκκλησία-Ἐκκλησίαι» νά νοῆται ἡ ὁποιαδήποτε ἔκφρασις, ὡς «πράγματος ταυτότης».

Πρόβλημα θά ὑφίστατο, ἐάν ὑπῆρχε ταυτότης ὡς πρὸς τὰ «ὀνόματα» καί δέν ἐδηλοῦτο ἡ διαφοροποίησις ὡς πρὸς τὰ «πράγματα».

Ἡ ἱστορικὴ ὑπαρξίς τῶν ἑτεροδόξων Ἐκκλησιῶν δέν προδικάζει οὐδεμίαν σχέσιν ταυτότητος ἀλλὰ τονίζει τὴν διαφοροποίησιν ἄνευ ἀμφισβητήσεως τῆς ἱστορικότητός των ὡς ἑτεροδόξων. Τὸ σχῆμα τοῦτο ὑφίστατο εἰς τὴν διαχρονίαν τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας, ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν παρουσίαν

τῶν διαφόρων σχισματικῶν καί τῶν αίρετικῶν ομάδων καί κοινοτήτων ὡς ἐγνωσμένων μέν διαφοροποιουμένων δέ ἐξ αίτίας τῆς ἑτεροδοξίας των ἢ τῆς ἀποσχίσεως των. Ταύτην τήν οὐσιαστικήν διαφοροποίησιν των ὑποδηλώνει καί ἡ ἄλλη ἰσχυρή ὡς πρὸς τό περιεχόμενον χρήσεως τοῦ ὄρου «ἑτερόδοξοι» ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τήν ἐρμηνευτικήν διευκρίνησιν «μὴ εὕρισκομένων ἐν κοινωνία μετ' αὐτῆς», διότι σημασίαν ἔχει ἡ ὑφισταμένη ἢ μὴ κατάστασις τῆς κοινωνίας ἐν σχέσει πρὸς κάθε ἄλλην Ἐκκλησίαν.

Ὅποιαδήποτε, λοιπόν, προσπάθεια ἀμαυρώσεως τοῦ ἔργου τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γνωστῶν εὐφολογημάτων περί ἀναγνωρίσεως ὄντολογικῆς ἐκκλησιαστικότητος εἰς ἄλλας ἑτεροδόξους χριστιανικὰς κοινότητες, πέραν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ὄρου «Ἐκκλησία-Ἐκκλησῖαι» εἰς τό συγκεκριμένον κείμενον, τυγχάνουν μετέωρα καί ἀποτελοῦν ἀπλῶς ἰδεολογήματα, τὰ ὅποια δέν εὕρισκουν ἔρεισμα οὔτε εἰς τήν σύγχρονον πραγματικότητα, οὔτε εἰς τήν συνοδικήν παράδοσιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καί τῶν Πατέρων Αὐτῆς.

Ο ΟΜΗΡΙΚΟΣ ΣΤΙΧΟΣ ΣΕ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ ΜΑΡΚΟΥ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΧΙΟΥ, ΨΑΡΩΝ ΚΑΙ ΟΙΝΟΥΣΣΩΝ κ. ΜΑΡΚΟΥ

Σέ πολλά βυζαντινά χειρόγραφα, τό κείμενο τοῦ Εὐαγγελίου συνοδεύεται ἀπό ἔμμετρα ἐπιγράμματα, συντεθειμένα πρὸς τιμὴν τῶν ἁγίων Εὐαγγελιστῶν. Τὰ ὀλιγόστιχα αὐτὰ ποιήματα χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἰδιαίτερη τέχνη, περιεκτικότητα καὶ μεστότητα στοχασμοῦ. Ἐξαίρουν τό πρόσωπο τοῦ Εὐαγγελιστοῦ, ἀναφέρονται σέ χαρακτηριστικά σημεῖα τοῦ ἱεροῦ κειμένου του καὶ ἀναλύουν τὴν σημασία του γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Ἄλλα ἐξ αὐτῶν ἐπικεντρώνονται σέ ἰδιαίτερα σημεῖα τοῦ βίου του καὶ τοῦ μαρτυρίου του. Ἐμφανίζονται κυρίως στὴν ἀρχὴ τοῦ βιβλίου, στό τέλος, ἢ σέ ἄλλα σημαντικά σημεῖα του. Κατὰ κανόνα προετάσσοντο τοῦ οἰκείου Εὐαγγελίου, καὶ ἐτίθεντο κάτωθεν τῶν κανόνων τοῦ Εὐσεβίου, τῶν ὑποθέσεων τοῦ Εὐαγγελίου ἢ τῶν κεφαλαίων του καὶ ἄλλων βιογραφικῶν σημειωμάτων τοῦ Εὐαγγελιστοῦ.

Σέ ἀρκετές περιπτώσεις, τὰ ἐπιγράμματα αὐτὰ ἀντεγράφοντο ἢ ἐτροποποιοῦντο, καὶ κάποια ἀπὸ αὐτὰ ἔφθασαν στό σημεῖο νά γνωρίσουν ἐξαιρετικὴ διάδοση. Ὡστόσο, ἐξ αἰτίας τῆς συντομίας τους, τῆς διάσπαρτης παραδόσεώς τους, καθὼς καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι συχνῶς παραλείπονται στοὺς περιγραφικοὺς καταλόγους τῶν χειρογράφων, ἡ μελέτη τους καθίσταται δυσχερὲς πεδίο γιὰ τὴν φιλολογικὴ ἔρευνα. Σέ πολλοὺς καταλόγους κωδίκων, εἴτε γίνεται ἀπλή μνεῖα τῶν ἐπιγραμμάτων, εἴτε αὐτὰ παρασιωπῶνται, εἴτε παρατίθεται ἡ ἀρχὴ καὶ τό τέλος τους. Λόγου χάριν, ὁ Βρετανὸς παλαιογράφος Henry Octavius Coxe, σέ ἀντίστοιχο κατάλογο τοῦ 19ου αἰῶνος, μᾶς πληροφορεῖ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐπιγράμματος «εἰς Μάρκον», τοῦ ὁποῖου ἡ ἀρχή: «ἄρδευε Μάρκε ψυχοφαῶς τὴν κτίσιν / λόγον ὁ

Μάρκος τήν ἀείρρυτον χάριν» (sic), χωρίς περαιτέρω λεπτομέρειες¹.

Δείγμα ιαμβικού επιγράμματος αφιερωμένου στο σύνολο των Ευαγγελιστών εύρισκουμε σε χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων (Parisinus Coislinus graecus 199, φ. 9), τοῦ 11^{ου} αἰῶνος:

*Ἄφεις τελώνης τὰς δεκάτας ὠνίων
πρῶως δεκατοῖ τήν Χριστοῦ γεναρχίαν.
Μᾶρκος, λέων Λόγου δε, βάπτισμα γράφει
καί πᾶν τό θαῦμα μέχρῃς εἰς πόλου δρόμον.
Ὁ βοῦς δε Χριστοῦ, Λουκᾶς ἀύλακεργάτης,
Χριστοῦ γένος, θαύματα καί πόλου δρόμον.
Ὁ δ' ἀσπαλιεύς τόν βυθόν παρείς κάτω
γράφει τό βάθος τῆς ἄνω θεωρίας.*

(Ὁ τελώνης σταμάτησε νά λαμβάνει τό δέκατο τῶν ἐμπορευμάτων / καί τώρα μέ πρῶοτητα καταλογογραφεῖ τήν γενεαλογία τοῦ Χριστοῦ. / Ὁ Μᾶρκος, ὁ λέων τοῦ Λόγου, γράφει γιά τήν Βάπτισμα / καί γιά ὅλη τήν θαυματουργή πορεία μέχρῃ καί τήν διάβαση τοῦ οὐρανοῦ πόλου [δηλ. τήν Ἀνάληψη]. / Ὁ βοῦς τοῦ Χριστοῦ, ὁ Λουκᾶς ὁ ζευγολάτης, / γράφει γιά τό γένος τοῦ Χριστοῦ, τά θαύματά Του καί τήν Ἀνάληψη. / Ὁ ἀλιευτής, ἔχοντας ἀφήσει κάτω τόν βυθό / τώρα γράφει γιά τό βάθος τῆς ἐνατενίσεως τῶν πῖο ὑψηλῶν πραγμάτων.)

Ἡ δομή τοῦ ποιήματος εἶναι ἀρκετά διαφανῆς. Ἀποτελεῖται ἀπό τέσσερα δίστιχα, ἕνα γιά κάθε Ευαγγελιστή. Οἱ Ευαγγελιστές προσδιορίζονται ἀπό ἔμμεσες καί ἄμεσες ἀναφορές, οἱ ὁποῖες σχετίζονται μέ τά τυπικά τους γνωρίσματα, ὅπως εἶναι τά προγενέστερα τῆς ἀποστολικῆς τους ιδιότητος ἐπαγγέλματα ἢ τά συμβολικά ζῶα μέ τά ὁποῖα ἔχουν συσχετισθεῖ. Ἐν πλήρει συμμετρία, τά τέσσερα δίστιχα χωρίζονται σέ δύο τύπους: ὁ Ματθαῖος καί ὁ Ἰωάννης, στήν ἀρχή καί στό τέλος, ἀναφέρονται σέ συσχετισμό πρός τό πρῶην ἐπάγγελμά τους, μέσῳ ἑνός ἀντιθετικοῦ σχήματος, ἐνῶ ὁ Μᾶρκος καί ὁ Λουκᾶς ἀναφέρονται ὀνομαστικῶς καί συνοδεύονται ἀπό τό ἀντίστοιχο ζῶο πού συμβολίζει τόν καθένα. Τοῦτο μπορεῖ νά δηλώνει εἴτε συνειδητή σύνθεση ἢ ἔνδειξη συνδυασμοῦ διστίχων ἀπό διαφορετικές πηγές.

Τό ἐπίγραμμα περιλαμβάνει χρήση ὀρισμένων λέξεων ὑψηλῆς αἰσθητικῆς,

¹ Henrici O. Coxe, *Catalogi codicum manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae. Pars prima recensioem codicum Graecorum continens*, Oxonii 1853. Πρβλ. Τό ιαμβικό ἐπίγραμμα στόν Πατριμακό κώδικα ὑπ' ἀριθμ. 334 (14^{ου} αἰ.). Ἀθ. Κομίνης, «Συναγωγή ἐπιγραμμάτων εἰς τοὺς τέσσαρας Ευαγγελιστάς», *ΕΕΒΣ* 21 (1951), 254-279.

ὅπως τό *ἀσπαλιεύς*, πού ἀπαντᾶ στόν Νίκανδρο καί τόν Ὀππιανό, καί τό *ἀύλακεργάτης*, πού ἐντοπίζουμε στήν *Παλατινή Ἀνθολογία*. Παρατηροῦμε ἐπίσης ὅτι ὁ ποιητής διαφοροποιεῖ τό περιεχόμενο τῶν Εὐαγγελίων: τά τρία πρῶτα Συνοπτικά Εὐαγγέλια χαρακτηρίζονται κυρίως ἀπό τά γεγονότα πού σημαδεύουν τό προοίμιο καί τήν κατακλείδα τους, ἐνῶ στόν ἕκτο στίχο «τό βάθος τῆς ἄνω θεωρίας» χρησιμοποιεῖται γιά νά γίνει ἀναφορά στό θεολογικό ὕψος τοῦ *Κατά Ἰωάννην* Εὐαγγελίου. Ἡ προσωδιακή τεχνική τοῦ ποιήματος εἶναι σύμφωνη πρός τούς κανόνες οἱ ὁποῖοι διέπουν τόν ἱαμβικό δωδεκασύλλαβο. Ἡ ποσότητα τῶν φωνηέντων γίνεται γενικῶς σεβαστή, ἐκτός ἀπό τά δίχρονα (π.χ. στόν στίχο 8, «βάθος» μέ μακρό -α-).

Διά τῶν ἑλληνιστικῶν καί ρωμαϊκῶν χρόνων, τό ἐπίγραμμα, ὡς ποιητικό εἶδος, μετεδόθη καί στούς πρῶτους χριστιανικούς, καί γνώρισε μεγάλη ἀνάπτυξη κατά τούς κυρίως βυζαντινούς χρόνους. Ἀλλά καί μετά τό τέλος τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου, ὅπως θά παρατηρήσουμε εὐθύς ἀμέσως, διόλου δέν ἐξέλιπε· καλλιεργήθηκε ἐντός τοῦ χώρου τῆς Ἐκκλησίας μας καί κατά τούς μετά τήν Ἄλωσιν χρόνους, ὅπως ὅλες οἱ πνευματικές ἐκδηλώσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ ποιητές τῶν ἐπιγραμμάτων, τά ὁποῖα ἀφιερώνονται ἀποκλειστικῶς στόν ἅγιο Εὐαγγελιστή Μάρκο, παραμένουν, κατά τό πλεῖστον, ἄγνωστοι. Ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων γνωρίζουμε τά ὀνόματα εἶναι κυρίως δύο. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ Μανουήλ Φιλῆς, ὁ γνωστός ποιητής τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων, ὁ ὁποῖος ἤκμασε κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 14ου αἰῶνος, καί ὁ δεῦτερος εἶναι ὁ Μιχαήλ Ἀποστόλης, λόγιος τοῦ 15ου αἰῶνος.

Ἀναζητοῦντες σέ αὐτό τό εἶδος ἐπιγραμμάτων τίς ὀμηρικές ἐπιρροές, ἐκκινούμεθα εἴτε ἀπό τή μετρική μορφή τους, εἴτε ἀπό τούς λεξιλογικούς τύπους. Τά ἐπιγράμματα, τά ὁποῖα μᾶς ἀπασχολοῦν, εἶναι γραμμένα σέ δακτυλικό ἐξάμετρο καί σέ ἱαμβικό τρίμετρο, ἐνῶ ὀρισμένα ἐξ αὐτῶν εἶναι ἐλεγειακά δίστιχα. Γνωρίζουμε βεβαίως ὅτι κατά τήν περίοδο τῆς συγγραφῆς τους δέν ἦταν πλέον αἰσθητή ἡ ἀρχαία προσωδία, καί ὅτι κύριο μέτρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως ὑπῆρξε τό τονικό. Ἐντούτοις, πολλοί ποιητές, ἔχοντες ὡς πρότυπο τόν Ὅμηρο καί τούς ἀρχαίους ἐπικούς, προσπαθοῦν νά τούς μιμηθοῦν καί στό μέτρο. Στήν προσπάθειά τους αὐτή, πολλοί διέπρεψαν, ἄλλοι ὅμως ἀπετύγχανον καί τό ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ διατήρηση τῶν δώδεκα συλλαβῶν στόν ἱαμβικό τρίμετρο, τό συνηθέστερο μέτρο τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Στά ἀκόλουθα ἐπιγράμματα δυνάμεθα νά ἐντοπίσουμε δείγματα

τόσον τῆς ἐπιτυχοῦς ὅσον καί τῆς ἀτυχοῦς μιμήσεως τῶν ἐπικῶν προτύπων.

Ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιγραμμάτων εἶναι ποικίλη. Στά ἑξαμετρικά καί τὰ ἐλεγειακά δίστιχα χρησιμοποιεῖται ἡ ὀμηρίζουσα. Ἀλλά καί τό γλωσσικό ὕλικό τῆς κλασικῆς ἐποχῆς χρησιμοποιεῖται ἐν ἐκτάσει, καί πρὸς αὐτό τείνουν νά προσαρμοσθοῦν ὅλα τὰ ἱαμβικά ἐπιγράμματα. Γιά τούς λόγους αὐτούς, ἡ γλῶσσα τῶν ἐπιγραμμάτων ἐλάχιστα μᾶς βοηθεῖ νά ἀναχθοῦμε στήν ἐποχή κατά τήν ὁποίαν ἐγράφησαν.

Τά ἀναφερόμενα στόν ἅγιο Μάρκο ὁμιλοῦν περί τῶν σχέσεών του πρὸς τόν κορυφαῖον τῶν Ἀποστόλων Πέτρο, περί τοῦ ὅτι αὐτός εἶναι ὁ δεῦτερος σέ σειρά Εὐαγγελιστής καί περί ὀρισμένων σημείων τοῦ κατ' αὐτόν Εὐαγγελίου. Ἐπίσης, ἄλλα ἐπιγράμματα ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς στά ζῶα, τὰ ὁποῖα ἡ παράδοση, ὀρμωμένη ἐκ τοῦ ὁράματος τοῦ Ἰεζεκιήλ στήν Παλαιά Διαθήκη καί τῆς Ἀποκαλύψεως, συνεσχέτισε πρὸς τούς Εὐαγγελιστές. Τέτοια π.χ. εἶναι ὁ λέων σχετισθεῖς μέ τόν Μάρκο. Τούτων συχνά γίνεται σύγχυσις καί ἡ ἐναλλαγή δέν εἶναι σπανία. Τά ἐπιγράμματα, τέλος, τὰ ὁποῖα ἀπαντοῦν στά Μηναια, ἐστιάζονται κυρίως στόν τρόπο, τόν τόπο καί τόν χρόνο τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Εὐαγγελιστοῦ.

1. *Παλατινή Ἀνθολογία*, βιβλίο 1, ἀρ. 85· Κατάλογος τῶν κωδίκων Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας², σ. 2· ἐλεγειακό δίστιχο:

**Οὐ κατ' ἐπωνυμίην Αἰγύπτιον ἔλλαχε λαόν
ῥρφη, ἐπεὶ φωνῆς Μάρκου ἔδεκτο φάος.**

ἐπωνυμίην: φέρει τήν χαρακτηριστική κατάληξη ἐνικοῦ τῆς ὀμηρικῆς ἀ' κλίσεως· ἀπαντᾶ σέ μεταγενέστερους ἐπικούς ποιητές, ὅπως τόν Ἀπολλώνιο τόν Ρόδιο, τόν Ὀππιανό καί τόν Νόννο.

ἔλλαχε: ἀόριστος β' τοῦ ρήματος *λαγχάνω*, μέ τόν χαρακτηριστικό ἐπικό σχηματισμό κατά διπλασιασμό τοῦ -λ-, ὅπως στό ὀμηρικό *ἔλλαβεν*. Ὁ ἴδιος τύπος ἐντοπίζεται δὶς στόν ὀμηρικό ὕμνο *Εἰς Δήμητραν* (στ. 86-87)· ἀπαντᾶ ἐπίσης στόν Ὀππιανό, τόν Κόλουθο καί τόν Νόννο. Ὀμηρικῶς, συνήθως ὡς *λάχεν*, μέ ἀπουσία αὐξήσεως.

ῥρφη (σκότος, νύχτα): ἀπαντᾶ συχνῶς στοὺς ἐπικούς ποιητές. Ὀμηρικῶς,

² Σωφρ. Εὐστρατιάδου - Σπυρ. Λαυριώτου, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῆς Μεγίστης Λαύρας*, ἐν Κανταβριγία, 1925.

στόν λογότυπο *νύκτα δι' ὀρφναίην* (Κ 83, 276, 386· ι 143· *Εἰς Ἑρμῆν*, 578) καὶ *ὀρφναίη νύξ* (*Εἰς Ἑρμῆν*, 97).

ἔδεκτο: ἐντοπίζεται στόν ὁμηρικό ὕμνο *Εἰς Ἑρμῆν*, στ. 498. Πρόκειται γιὰ μεταγενέστερο ἐπικό τύπο, μετὰ χρονικῆς αὐξήσεως, τοῦ ὁμηρικοῦ ἀορίστου *δέκτο* τοῦ ρ. *δέχομαι*.

φάος: ὁ καθιερωμένος ἀσυναίρετος ὁμηρικός καὶ αἰολικός τύπος γιὰ τὸ *φῶς*. Ὁ Ὅμηρος χρησιμοποιεῖ τούς τύπους *φάος* καὶ *φῶς*, καὶ ἀπὸ τίς πλάγιες πτώσεις μόνο τῆ δοτικῆ ἐνικοῦ (*φάει*) καὶ τὴν αἰτιατικῆ πληθυντικοῦ (*φάεα*). Τὴν δοτικῆ πληθυντικοῦ (*φαέεσσι*) ἐντοπίζουμε στόν Ἡσίοδο. *Φάος* εἶναι ὁ μόνος τύπος πού χρησιμοποιεῖ ὁ Πίνδαρος. Οἱ Τραγικοί γράφουν *φάος* ἢ *φῶς* ἀναλόγως πρὸς ὅ,τι ἀπαιτεῖ τὸ μέτρο.

2. Εὐρίσκεται στους ἐξῆς κώδικες: τῆς Γενναδεῖου Βιβλιοθήκης τῶν Ἀθηνῶν (13^{ος} αἰ., 1226), τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῶν Παρισίων (Parisinus Graecus) ἀρ. 151 (14^{ος} αἰ.) καὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου Πάτμου (Patmiacus) ἀρ. 81 (14^{ος} αἰ., 1345). Οἱ στίχοι ἔχουν γραφεῖ ἀνά δύο ὑπὲρ καὶ ὑπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Εὐαγγελιστοῦ καὶ ἔχουν συντεθεῖ σέ δακτυλικό ἐξάμετρο:

***Ὅσσα περὶ Χριστοῖο θεηγόρος ἔθνεα Πέτρος
κηρύσσων ἐδίδασκεν ἀπὸ στομάτων ἐριτίμων
ἐνθάδε Μᾶρκος ἄγειρε καὶ ἐν σελίδεσσιν ἔθηκε·
τοῦνεκα καὶ μερόπεσσιν εὐάγγελος ἄλλος ἐδείχθη.***

Ὅσσα: ὁ καθιερωμένος ὁμηρικός καὶ ἐπικός τύπος τοῦ ἐπιθ. *ὄσσοις-η-ον*.

Χριστοῖο: ὁμηρίζων τύπος γενικῆς ἀρσ. β' κλίσεως. Ἀπαντᾶται εὐρέως σέ ἐκκλησιαστικούς ποιητές πού ὑπηρέτησαν τὸν ἑξαμετρικό στίχο, κυρίως στὰ *Ἔπη* τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου.

θεηγόρος: ἀπαντᾶ στὴν *Μεταβολή τοῦ Κατὰ Ἰωάννην ἁγίου Εὐαγγελίου* τοῦ Νόννου, στὴν ὁποία παρατηροῦμε τὴν προφανῆ σημασιολογικὴ διαφοροποίηση τοῦ ἴδιου ὄρου ἀπὸ τὰ *Διονυσιακά* τοῦ ἴδιου.

ἔθνεα: στόν Ὅμηρο εὐρίσκεται ὄχι μόνο ὑπὸ τὴν ἐθνοτικὴ ἔννοια τοῦ συνόλου ὁμοφύλων (*ἔθνεα Κόλχων*, *ἔθνεα Κελτῶν*), ἀλλὰ κυρίως μέ τὴ σημασία τοῦ συνόλου προσώπων, τοῦ πλήθους, τῆς ομάδος προσώπων ἢ τοῦ εἴδους, γένους, πλήθους, σμήνους ζῶων.

ἐρίτιμων: τό ἐπίθ. *ἐρίτιμος* ἀπαντᾶ στήν Ἰλιάδα ὡς προσδιοριστικό τοῦ χρυσοῦ καί τῆς αἰγίδος, ὑπό τούς μετρικούς τύπους *ἐρίτιμοιο χρυσοῖο* (I 126, 269) καί *αἰγίδ' ἔχων ἐρίτιμον ἢ αἰγίδ' ἔχουσ' ἐρίτιμον* (B 447, O 361). Στήν πρώτη περίπτωση, ἀναφέρεται στόν βαρύτιμο χρυσό τόν ὁποῖον ὁ Ἀγαμέμνων περιέλαβε στίς προσφορές τῆς πρεσβείας του πρὸς τόν Ἀχιλλέα, στήν προσπάθειά του νά τόν ἐξευμενίσει ὥστε νά ἐπιστρέψει στή μάχη. Στή δεύτερη περίπτωση, ἀναφέρεται στήν αἰγίδα τῆς Ἀθηνᾶς. Στό B τῆς Ἰλιάδος ὁ Νέστορας συμβουλεύει τόν Ἀγαμέμνονα νά χωρίσει τά στρατεύματα κατά φυλές καί φατρίες. Ὁ Ἀγαμέμνων παραγγέλλει νά διαχωρίσουν μέ σπουδή οἱ βασιλεῖς τά πλήθη. Τόν Ἀτρεΐδη συνώδευε, σύμφωνα μέ τό ὁμηρικό ἔπος, ἡ Ἀθηνᾶ, μέ τήν *ἐρίτιμον*, *ἀγήρων* καί *ἀθανάτην* αἰγίδα, τήν ὁποία κοσμοῦσαν ἑκατό *παγχρῦσοι* θύσανοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ καθεὶς ἄξιζε ἑκατό βόες. Μέ αὐτήν περνοῦσε σάν ἀστραπή ἀπό τά πλήθη τῶν Ἀχαιῶν καί τούς ἐνεψύχωνε.

ἄγειρε: μέ ὁμηρική παράλειψη τῆς αὐξήσεως. Ἀπαντᾶ στό Λ 716, μέ τή σημασία τοῦ *συγκεντρῶνω*, *συναθροίζω*.

σελίδεσσι: μέ τήν τυπική ὁμηρική κατάληξη δοτ. πληθ. γ' κλίσεως, κατά διπλασιασμό τοῦ -σ-.

ἔθηκε: συχνότατος ἤδη ἀπό τόν Ὅμηρο ἀορ. τοῦ ρ. *τίθημι*, ἀπαντᾶ ἤδη στόν δεύτερο στίχο τῆς Ἰλιάδος (*οὐλομένην, ἢ μυρί' Ἀχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε*).

μερόπεσσι: ὁμηρικῶς, τό ἐπίθ. *μέροψ* (παρά τό *μείρομαι* = μερίζω + ὄψ, δηλ. «ὁ διαιρῶν τήν φωνή, ὁ προικισμένος μέ ἔναρθρο λόγο, ὁ ὁμιλῶν ἐνάρθρως») ἀπαντᾶ ὡς προσδιοριστικό τῶν ἀνθρώπων (*μέροπες ἄνθρωποι, μερόπων ἀνθρώπων*). Στή δοτ. πληθ. ἀπαντᾶ στό B 285 (*μερόπεσσι βροτοῖσιν*), ὅπου ὁ Ὀδυσσεύς, ἀγορεύοντας πρὸς τά πλήθη τῶν Ἀχαιῶν, τούς κατηγορεῖ ὅτι καταλήγουν νά ἀτιμάσουν τόν Ἀγαμέμνονα «ἐμπρός στόν κόσμον ὄλον» (μτφρ. Ἰ. Πολυλά. Στό πρωτότυπο: *Ἀτρεΐδη νῦν δὴ σε ἀναξ' ἐθέλουσιν Ἀχαιοὶ / πᾶσιν ἐλέγχιστον θέμεναι μερόπεσσι βροτοῖσιν*). Οἱ Ἀχαιοὶ ἔθεταν πλέον ὑπό ἀμφισβήτηση τή συνέχιση τῆς ἐκστρατείας, ὕστερα ἀπό λόγο τοῦ Θερσίτη, ὁ ὁποῖος τούς παρότρυνε νά τήν ἐγκαταλείψουν. Ὁ Ὀδυσσεύς ὑποστήριξε ὅτι, ἀντιθέτως, ἔπρεπε νά παραμείνουν στήν Τρωάδα καί νά ἐπιτεθοῦν κατά τῆς πόλεως τοῦ Ἰλίου.

3. Εὐρίσκεται στους ἐξῆς κώδικες: Ἐθνική Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων, Parisinus Graecus 151 (14^{ος} αἰ.). Κατάλογος Ἱερᾶς Μονῆς Βατοπεδίου³, σ. 54-

³ Σωφρ. Εὐστρατιάδου - Ἀρκαδίου Βατοπεδινού, *Κατάλογος τῶν κωδίκων τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μονῇ*

Κατάλογος Ἱερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας, σ. 5. Πρόκειται γιά ἐλεγειακό δίστιχο:

**Ἔργον ἀριπρεπές ἐκ μεγάλου Πέτρου μνηθεῖς
Μᾶρκος ἔτευξε τόδε πνεύματος ἐν σοφίῃ.**

ἀριπρεπές: Τό ἐπίθετο *ἀριπρεπής* σχηματίζεται ἀπό τό ρήμα *πρέπω* μέ τήν προσθήκη τοῦ προθεματικοῦ μορίου *ἀρι-*, τό ὁποῖο (ὅπως καί τό *ἐρι-*) ἐνισχύει τήν ἔννοια τοῦ β' συνθετικοῦ. Ἔχει κοινή ρίζα μέ τά Ἰερῆς, *ἀρείων*, *ἄριστος*, *ἀραρίσκω*, περιέχοντας τήν ἔννοια τῆς καταλληλότητος καί τῆς ἀνωτερότητος (πρβλ. *ἀρίγνωτος*, *ἀρίδακρυς*, *ἀρίδηλος*). Ἀπαντᾷ δέ καί στά σανσκριτικά (*ari-*). Τό *ἀριπρεπές*, συνεπῶς, δηλώνει τό λίαν εὐπρεπές, τό μεγαλοπρεπές, τό διαπρεπές, τό ἀληθῶς σπουδαῖον.

Ὀμηρικῶς, ἀπαντᾷ στήν Ὀδύσσεια (θ 176, ι 22). Στήν πρώτη περίπτωση, ὁ Εὐρύαλος, εἷς ἐκ τῶν Φαίακων, πανέμορφος στήν ὄψη ἀλλά ἐριστικός στά λόγια, ἀμφισβητεῖ τίς ἀθλητικές ικανότητες τοῦ Ὀδυσσεύς. Ἐκεῖνος τοῦ ἀπαντᾷ, μεταξύ ἄλλων: «ὡς καί σοί εἶδος μὲν ἀριπρεπές, οὐδέ κεν ἄλλως / οὐδέ θεός τεύξειε, νόον δ' ἀποφώλιός ἐσσι» (θ 175-6), δηλ. «Ἔτσι κι ἐσύ· τήν ὁμορφιά σου οὐτε θεός δέν θά μπορούσε / νά τήν κάνει ἀνύτερη, ὁ νοῦς σου ὡστόσο εἶναι λίγος καί λειψός» (μτφρ. Δ. Μαρωνίτη).

Στή δεύτερη περίπτωση, ὁ Ὀδυσσεύς, ἀρχίζοντας νά ἐξιστορεῖ τίς περιπλανήσεις του ἐνώπιον τῶν Φαίακων, ἀποκαλύπτει τήν ταυτότητα καί τήν καταγωγή του. «Ναιετάω δ' Ἰθάκην εὐδείελον· ἐν δ' ὄρος αὐτῇ / Νήριτον εἰνοσίφυλλον, ἀριπρεπές» (ι 21-22), δηλ. «Πατρίδα μου ἡ Ἰθάκη πού τήν γνωρίζεις εὐκόλα· στή μέση της / ὑψώνεται βουνό, τό Νήριτο περήφανο, ὁ ἀνεμος κλονίζει / τά φυλλώματά του» (μτφρ. Δ. Μαρωνίτη).

ἔτευξε: γ' πρόσωπο ἐνικοῦ ἀορίστου τοῦ ρήματος *τεύχω*, πού ἀπαντᾷ ἤδη ὁμηρικῶς (Ζ 314, Ξ 166 καί 338, η 92) μέ τή σημασία τοῦ τεχνουργῶ, κατασκευάζω, παράγω διά τεχνικῆς ἐργασίας. Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ παρουσία του στό λογοτυπικό σύνταγμα *τόν οἱ ἢ τόν σοι φίλος υἱός ἔτευξεν Ἥφαιστος*, *πυκινὰς δὲ θύρας σταθμοῖσιν ἐπήρσεν*, τό ὁποῖο ἀπαντᾷ δίς στό Ξ τῆς Ἰλιάδος, καί ἀναφέρεται στό ὀλύμπιο ἰδιαίτερο δωμάτιο τῆς Ἥρας.

σοφίῃ: μέ τήν ἰδιαίτερη ἐπική κατάληξη γιά τά θηλυκά α' κλίσεως.

4. Κατάλογος *Ἰερᾶς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας*, σ. 3· δακτυλικό ἑξάμετρο:

**Πέτρου θεσπεσίοιο πάϊς καὶ μύστης Μᾶρκος
τὴνδ' ἱερὴν ζαθέην τε βίβλον θέτο κοινὸν ὄνειαρ,
τῆς ⁴ ἀρχῆ βάπτισμα Θεοῦ ἰδὲ θαύματα πλεῖστα
καὶ τέλος εἰς πόλον ἄρσις Ἰησοῦ παμμεδέοντος.**

θεσπεσίοιο: ὁμηρικὸς τύπος γενικῆς ἀρσενικῶν β' κλίσεως τοῦ ἐπιθέτου *θεσπέσιος* (*θεσπέσιος*, *ἐξαίσιος*, *ἔξοχος*, *θεῖος*, *ἀνέκφραστος*, *φοβερός*). Ἀπαντᾷ ἀρκετές φορές ὁμηρικῶς (A 591, B 457, ι 434, ν 363, ω 6), ὑπὸ τίς ἐξῆς μορφές: ἀπὸ βηλοῦ *θεσπεσίοιο*, ὅπου δηλώνει τὸ κατώφλι τοῦ Ὀλύμπου· ἀπὸ χαλκοῦ *θεσπεσίοιο*: γιὰ νὰ προσδιορίζει τὴν θαυμαστή θέα τοῦ ἀκτινοβολοῦντος χαλκοῦ τῶν πολεμιστῶν· *άώτου θεσπεσίοιο*: τοῦ μαλλιοῦ τοῦ κριαριοῦ, διὰ τοῦ ὁποῦ δραπετεύσε ὁ Ὀδυσσεύς ἀπὸ τὸ κυκλώπειο σπήλαιον· καί, τέλος, ὑπὸ τὸν λογότυπο *μυχῶ ἄντρου θεσπεσίοιο* (ν 363, ω 6).

πάϊς: συχνότατος ὁμηρικὸς τύπος τοῦ κλασικοῦ ὀνόματος *παῖς*, *παιδός*, εἰδικῶς ὅταν ἀποτελεῖ μέρος δύο διαδοχικῶν ποδῶν ἢ τυγχάνει στὸν πέμπτο πόδα ἢ πρό τῆς βουκολικῆς διαιρέσεως. Συχνός εἶναι ὁ τύπος *Κρόνου πάϊς*, ἰδιαίτερος ὑπὸ τὴν μορφή *Κρόνου πάϊς ἀγκυλομήτεω*, «ὁ υἱὸς τοῦ ἀγκυλομήτου Κρόνου»· *ἀγκυλομήτης* εἶναι ὁ κρυπτόβουλος, ὁ κρυψίνους, ὁ πανοῦργος, ὁ σκολιῶς βουλεύομενος.

ζαθέην: ὁμηρικὴ αἰτιατικὴ ἐνικοῦ θηλυκοῦ τοῦ ἐπιθέτου *ζάθεος*, *-α*, *-ον*, πού σημαίνει τὸν ἄγαν θεῖον, τὸν ἱερόν, τὸν ἡγιασμένον. Ἀπαντᾷ ἤδη στὶς ραψωδίες A καὶ B τῆς Ἰλιάδος (A 38, 452, B 508, 520) ὡς προσδιοριστικὸ πόλεων.

θέτο: τρίτο πρόσωπο ἐνικοῦ ἀριθμοῦ ἀορίστου β' μέσης φωνῆς τοῦ ρήματος *τίθηναι*, μέ ὁμηρικὴ παράλειψη τῆς ἀυξήσεως.

ὄνειαρ: ὁμηρικὴ λέξη, τὸ *ὄνειαρ*, γεν. τοῦ *ὄνειατος*, πληθ. τὰ *ὄνειατα*, παρά τὸ ρῆμα *ὀνίηναι*, πού δηλώνει πᾶν ὅτι ὠφελεῖ ἢ συμφέρει, τὸ κέρδος, τὸ ὄφελος, τὴν ἐπικουρία, τὴν βοήθεια, τὴν ἀναψυχή, κι ἐπίσης τὰ τρόφιμα, τὰ ἐδέσματα, τὰ δῶρα. Ἡ Ἑκάβη, θρηνώντας τὸν υἱὸ τῆς Ἑκτορα, λέγει ὅτι ἦταν *πᾶσί τ' ὄνειαρ Τρωσί τε καὶ Τρωῆσι κατὰ πτόλιν, οἱ σε θεὸν ὡς δειδέχατ[ο]*

⁴ Δηλ. «τῆς ὁποίας βίβλου» ἢ «ταύτης τῆς βίβλου».

(X 433), ὅτι δηλ. «καί οἱ Τρώισσες καί οἱ Τρῶες σωτήρα σ' εἶχαν καί ὡς θεόν σέ καλοδέχοντ' ὅλοι» (μτφρ. Ἰ. Πολυλά). Ἀκολουθῶς, τό ἐντοπίζουμε μέ τή σημασία τοῦ βοηθοῦ στόν θρῆνο τῆς Ἀνδρομάχης (X 486). Ὀνειάτα χαρακτηρίζονται τά πολύτιμα δῶρα τοῦ Πριάμου πρὸς τόν Ἀχιλλέα (Ω 367). Τέλος, τά εὐρίσκουμε μέ τή σημασία τῶν ἐδεσμάτων στήν Ὀδύσεια (κ 9, ο 316).

παμμεδέοντος: ἐπιθετική μετοχή πού ἀπαντᾶ στήν βυζαντινὴ ἐπική γραμματεία ἀπὸ τόν Νόννο (καί στά Διονυσιακά του καί στήν *Μεταβολή τοῦ Κατά Ἰωάννην ἀγίου Εὐαγγελίου*). Ἀνάγεται στήν ὁμηρικὴ ἐπιθετικὴ μετοχὴ *μεδέων*, θηλ. *μεδέουσα*, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται ὡς προσδιοριστικὴ τῶν θεῶν, ὅπως τοῦ Διὸς (Γ 276, 320, Η 202, Ω 308: *Ζεῦ πάτερ Ἰδηθεν μεδέων κύδιστε μέγιστε*), τοῦ Ἑρμοῦ (ὁμηρικὸς ὕμνος *Εἰς Ἑρμῆν*, στ. 2) καί τῆς Ἀφροδίτης (ὁμηρικοὶ ὕμνοι *Εἰς Ἀφροδίτην: Χαίρε θεὰ Κύπριο ἐύκτιμένης μεδέουσα*). Συνιστᾶ ἐπιθετικὴ μετοχὴ τοῦ ρήματος *μεδέω*, τύπου τοῦ *μέδω*, καί σημαίνει τόν φροντίζοντα, τόν κυβερνῶντα, τόν προστάτη, τόν βασιλέα, τόν κηδεμόνα, τόν φρουρό. Χρησιμοποιεῖται ἐπὶ θεῶν εὐνοούντων καί προστατευόντων ὀρισμένους τόπους, ὅπως ἐπὶ τοῦ Διὸς ἀνωτέρω, *Ἰδηθεν μεδέων* (κλητικὴ), δηλ. «φρουρέ καί προστάτα τῆς Ἰδης, ἄρχοντα τῆς Ἰδης». Στό θηλυκὸ πρόσωπο, χρησιμοποιεῖται πάντοτε ἐπὶ προστατίδων θεαινῶν καί δηλώνει τὴν ἄρχουσα, τὴν ἐπόπτιδα, τὴν πολιοῦχον, τὴν προστάτιδα. Ἐκκλησιαστικῶς τό ἐντοπίζουμε λ.χ. καί στό ἐπίγραμμα ὑπ' ἀριθμ. 31 τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς Παλατινῆς Ἀνθολογίας, ἀφιερωμένο «Εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον»: *Παμμεδέοντα, ἄνασσα, Θεοῖο γόνον, τεὸν υἱόν, / ἄγγελοι ὄν τρομέουσι, τεῆς παλάμησι κρατοῦσα [...]*.

5. Ἀποτελεῖ ποιητικὴ σύνθεση, σέ ἰαμβικὸ τρίμετρο, τοῦ Μανουήλ Φιλῆ, μέ τὴν ἐπιγραφή *Εἰς τὸ λεοντῶδες αὐτοῦ ζῶδιον*. Ἔχει ἀποδοθεῖ στό παρελθόν στόν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ⁵.

*Λέων ὁ Μᾶρκος εὐρεθεῖς ἐκ τῶν λόγων,
φρικτῶν βρυχηθμῶν ἐξερεύγεται κτύπους,
οὓς ἢ κτίσις πτήξασα, δορκάδος δίκην,
τοὺς δυσπλόκους πέφευγε τῆς πλάνης βρόχους.*

⁵ Λ. Σωφρονίου (Εὐστρατιάδου), *Ἀγιορειτικῶν κωδίκων σημειώματα*, Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, Α', 1917, σ. 54-55.

Ἡ ἔξοχη ποιητική εἰκόνα θυμίζει πολύ ἀντίστοιχες τοῦ Ὅμηρου, ἀντλούμενες ἀπό τόν ζωικό κόσμο καί ἰδιαίτερα ἀπό τίς ἐπιθέσεις λεόντων στή λεία τους. Σέ μίαν ἀπό αὐτές, παρομοιάζει τήν καταδίωξη τοῦ Ἑκτορος ἀπό τόν Ἀχιλλέα, κατά τή μονομαχία τους, μέ σκύλο πού καταδιώκει ἐλάφι καί δέν ἡσυχάζει ἄν δέν τό ἐντοπίσει. Μάλιστα χρησιμοποιεῖ, ἀναλόγως ὅπως ἐδῶ (ἡ κτίσις πτήξασα), τήν μετοχή καταπτήξας (X 191), τοῦ ρήματος καταπτήσσω (συστέλλομαι ἐκ φόβου).

6. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι ἀνήκουν στόν Μιχαήλ Ἀποστόλη, λόγιο τοῦ 15ου αἰῶνος⁶:

*Εὐαγγελιστά Μάρκε⁷ τοῦ θεοῦ λόγου
ἰδοῦ τέτευχας τῆς ἄνω κληρουχίας·
αὐχένα εἰκάδι πέμπτη⁸ Μάρκου ἔτμαγεν αἰχμή·
Ὡ πολιοῦχ' Ἐνετῶν μεγαθύμων Μάρκε ἀγήνορ,
ρύεο σείο πόλιν ἐκ γε δολορραφίης.*

Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι εἶναι σέ ἰαμβικό τρίμετρο· ὁ τρίτος σέ δακτυλικό ἐξάμετρο καί οἱ δύο τελευταῖοι συνιστοῦν ἐλεγειακό δίστιχο.

Τό τέτευχας, παρακείμενος τοῦ τυγχάνω στούς κλασικούς συγγραφεῖς, συγγέεται καί συμπίπτει ἰωνικῶς καί ὀμηρικῶς μέ ἀντιστοίχους τύπους τοῦ τεύχω (παρασκευάζω, παράγω διά τεχνικῆς ἐργασίας).

ἔτμαγεν: ἀόριστος τοῦ τμήγω (τέμνω, κόπτω). Στόν Ὅμηρο ἀπαντοῦν οἱ τύποι τμάγεν καί διέτμαγεν. Μέ αὐτόν τόν τύπο δηλώνεται λ.χ. ἡ διάσπαση τῶν τάξεων τῶν Τρώων ἀπό τήν ἐπίθεση τοῦ Πατρόκλου (Π 374).

ἀγήνορ: κλητική ἐνικοῦ τοῦ ἐπιθέτου ἀγήνωρ (ἀνδρεῖος, ἡρωϊκός, γενναῖος· ἐπίσης, ὑπερήφανος, ὑπερφίαλος καί ἀλαζόνας). Ἀγήνορες χαρακτηρίζονται ἀπό τόν Ὅμηρο οἱ Τρῶες (Τρῶας ἀγήνορας: Κ 299) καί ὁ Λαομέδων· ἐπίσης, τό θυμικό τοῦ λέοντος, πού ὀρμᾷ μέ ἀσυγκράτητη δύναμη στά ποιμνία (Ω 42: *μεγάλη τε βίη καί ἀγήνορι θυμῷ*), ὡς παρομοίωση τῆς μήνιος τοῦ Ἀχιλλέως· καθῶς καί στήν Ὀδύσσεια, κατ' ἐπανάληψη καί λογοτυπικῶς,

⁶ Β. Λαοῦρδας, «Μιχαήλ Ἀποστόλη ἀνέκδοτα ἐπιγράμματα», *ΕΕΒΣ* 20 (1950), σ. 192-3.

⁷ Οἱ φιλόλογοι διατηροῦν τήν ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου καί αὐτογράφου κώδικος: Β. Λαοῦρδας, ἔ.ἀ., σ. 173· Ἀθ. Κομίνης, «Συναγωγή ἐπιγραμμάτων εἰς τοὺς τέσσαρας Εὐαγγελιστάς», *ΕΕΒΣ* 21 (1951), σ. 259.

⁸ Δηλ. Ἀπριλίου.

οί μνηστήρες. *Ἀγήνωρ*, βεβαίως, ἦταν καί τό ὄνομα τοῦ Τρώου ἥρωος, υἱοῦ τοῦ Ἀντήνορος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στήν Ἰλιάδα (Ζ 298, Λ 59) καί διεκρίθη γιά τήν γενναιότητά του, καθῶς ἀντιμετώπισε τόν ἴδιο τόν Ἀχιλλέα. Κατά τήν ἀναμέτρηση (Φ 545 κ.έ.), κινδύνευσε νά σκοτωθεῖ καί τόν διέσωσε ὁ Ἀπόλλων τυλίσσοντάς τον σέ νέφος καί ἀπομακρύνοντάς τον ἀπό τό πεδίο τῆς μάχης.

Μεγαθύμων: γενική πληθυντικοῦ τοῦ ἐπιθέτου *μεγάθυμος* (μεγαλόψυχος, γενναιόψυχος, ὑψηλόφρων), πού ἀπαντᾷ εὐρέως στόν Ὅμηρο, εἰδικῶς σέ λαωνυμικά συμφραζόμενα (λ.χ. *Τρώων μεγαθύμων, Αἰτωλῶν, Παφλαγόνων, Ἀβάντων, Φαιήκων, Φθίων μεγαθύμων*), καί χρησιμοποιεῖται καί ἀπό τούς ἐκκλησιαστικούς ποιητές.

ῥύεο: β' πρόσωπο προστακτικῆς ἐνεστώτος, ἄνευ συναιρέσεως στήν κατάληξη, τοῦ ρήματος *ῥύομαι* (προστατεύω, προφυλάσσω· κυριολεκτικῶς, ἀπό τό *ῥύω*: σύρω, ἔλκω, ἐξελκύω, ἀνασπῶ).

σεῖο εἶναι ὁ γνωστός ὁμηρικὸς τύπος τῆς γενικῆς τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας.

δολορραφή: ἡ λέξη δέν ἀπαντᾷ στόν Ὅμηρο, ὡστόσο ἔχει τήν χαρακτηριστική ὁμηρικὴ κατάληξη τῶν θηλυκῶν οὐσιαστικῶν α' κλίσεως. Μέ αὐτὴ τὴ μορφή ἐντοπίζεται καί στήν *Παλατινὴ Ἀνθολογία* (Βιβλίο Ε', ἐπίγραμμα 286), ἐνῶ ὁ *δολορραφεύς* ἀπαντᾷ στά *Διονυσιακά* τοῦ Νόννου καί στόν Ὀππιανό.

7. *Μηναῖον Ἀπριλίου*, ἐκδ. Βενετίας, ἡμ. 25η. Τό πρῶτο δίστιχο ἔχει συντεθεῖ σέ ἰαμβικὸ τρίμετρο, ἐνῶ ὁ τελευταῖος στίχος σέ δακτυλικὸ ἐξάμετρο:

*Σύροντες εἰς γῆν Μᾶρκον οἱ μαιφόνοι,
πρὸς οὐρανοὺς πέμποντες αὐτὸν ἠγνόουν.*

Εἰκάδι πέμπτη Μᾶρκον ἐνὶ χθονὶ ἄφρονες εἶλκον.

μαιφόνοι: Τὸ ἐπίθ. *μαιφόνος* (ὁ διά φόνου μεμιασμένος, ὁ αἰμοδιψής καί αἰμοχαρής, ὁ φονικός) εἶναι προσδιοριστικὸ τοῦ Ἄρεως στήν Ἰλιάδα (*Ἄρης μαιφόνος*, ὁ ἀνδροφόνος; Ε 844, Φ 402).

ἐνί: ὁ γνωστός ὁμηρικὸς τύπος τῆς προθέσεως ἐν.

Ἡ μελέτη τῶν παρατεθέντων ἐπιγραμμάτων δεικνύει ὅτι ὁ ὁμηρικὸς στίχος ἀνέθαλε καί σέ αὐτὸ τό πεδίο ὡς ζῶσα ποιητικὴ παράδοση, καθ' ὅλη

τὴν διάρκεια τῶν βυζαντινῶν χρόνων καὶ πέραν ἀκόμη τούτων. Ἡ πάλλουσα γλῶσσα καὶ τὸ μέτρο τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν δὲν παρέμεινε στό διδασκαλεῖο· γονιμοποίησε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ποίηση καὶ τῆς προσέδωσε αἴγλη καὶ ἀρτιότητα, ὑψηλὸ καὶ ὑπερβατικὸ ὕφος, ποιητικὴ χάρη, δύναμη καὶ βαρύτητα. Ἡ ἀκτινοβολία τοῦ ὁμηρικοῦ στίχου διεπότισε βαθέως καὶ ἐκτενῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐπιγραμματοποιία τόσο στό λεξιλόγιο ὅσο καὶ στὴ μετρικὴ μορφή, ἀποδίδουσα θαυμαστοὺς καρπούς. Ἡ τέχνη τοῦ «κορυφαίου τῶν ποιητῶν» ἔγινε ἐκδήλωση ἐκκλησιαστικῆς μαρτυρίας πρὸς τιμὴν καὶ ὕμνον τοῦ «θείου συγγραφέως» καὶ «τρανῶς φθεγγομένου» «ἐν θεογράφοις», ἀγίου Μάρκου.

Σημείωση:

Δὲν περιέλαβα τὰ ἐξῆς ἱαμβικὰ ἐπιγράμματα, στὰ ὁποῖα δὲν ἀνιχνεύονται ἰδιαίτερες ὁμηρικὲς ἐπιδράσεις (Σεῖς μπορεῖτε νὰ τὰ ἀναφέρετε, ἂν τὸ ἐπιθυμεῖτε):

– Κώδικες: Vatopedinus 937 (11^{ος} αἰ.), Gennadei Biblioth. Ath. (13^{ος} αἰ., 1226), Patmiacus 94 (13^{ος} αἰ.), Patmiacus 373 (16^{ος} αἰ.), Athon. Lavrae A 22 (11^{ος} αἰ.)· ἱαμβικὸ τρίμετρο:

*Υἱὸν Πέτρου, τὸν Μάρκον, ἡ θεία χάρις
τίθησιν ἄλλην ἀρραγεστάτην πέτραν,
κρηπίδα καὶ σφραγιδα τῆς Ἐκκλησίας,
Εὐαγγελιστὴν δεύτερον θεηγόρον·
ἐξ οὗ μνηθεῖς τῶν θεοπρεπεστάτων
ἔργων Ἰησοῦ, σκέπτεται τὸ βιβλίον,
Υἱὸν Θεοῦ τὸν Χριστὸν ἐκ προοιμίων
λαμπρῶς διδάσκων καὶ σοφῶς ἀναγράφων.*

– Κώδικες: Athon. Lavrae A 22 (11^{ος} αἰ.), Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τῶν Παρισίων Gr. 151 (14^{ος} αἰ.), Patmiacus 373 (16^{ος} αἰ.)· ἱαμβικὸ τρίμετρο:

*Πέτρου μνηθεῖς τοῖς ἀπορρήτοις λόγοις,
τὴν τοῦ Θεοῦ κένωσιν εἰς βροτῶν φύσιν,
ἐν ἧ τὸ διπλοῦν, ὦν Θεάνθρωπος, φέρει,
ταύτην καθεξῆς συντίθησι πανσόφως*

ὁ δευτερεύων Μᾶρκος ἐν θεογράφοις.

– Κώδ. Patmiacus 334 (14^{ος} αἰ.)· ιαμβικό τρίμετρο:

Λόγων ὁ Μᾶρκος τὴν ἀείρρυτον χύσιν
εἰς πλῆθος ἐκκένωσον, ἀντλήσας, ὅπως
κόσμος παρηγόρημα τοῦ δίψους λάβῃ.

– Ἀλλάτιος⁹, p. 41, Fabricius¹⁰, p. 29 (ιαμβικό τρίμετρο):

Τὴν ἄφραστον γέννησιν τὴν πρὸ αἰώνων
καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς σαρκικὴν παρουσίαν
ὁ Μᾶρκος ὁ πάνσεπτος διατρανώσας,
τοῦ Θεοῦ Λόγου, φρυκτωρεῖ πᾶσαν κτίσιν.

– Αὐτόθι (ιαμβικό τρίμετρο):

Μᾶρκος προβάλλει τοὺς θεηγόρους λόγους
ἔλκει πλάνης τε καὶ σκότους βροτῶν γένος
πέμπει τε πρὸς φῶς τῆς ἀληθείας τάδε.
Τοίνυν δράμωμεν εὐσεβῶς πάντες, φίλοι,
κόσμον λιπόντες τὸν μάταιον καὶ πλάνον,
πρὸς δεσπότην εὐσπλαχνον, εὐμενῆ λίαν.

– Martini¹¹, vol. I, parte I, p. 188 (ιαμβικό τρίμετρο):

Ἐπέσχε χεῖρα Μᾶρκος ἄρτι τοῦ γράφειν,
ἐπεὶ τὸ σεπτὸν καὶ πυρίπνοον στόμα
τούτου διετράνωσεν εἰς πᾶσαν κτίσιν
Θεὸν φανέντα τοῖς βροτοῖς ἐπ' ἐσχάτων
τῶν ἡμερῶν, Ὅς ἐστὶν ἄχρονος Λόγος

⁹ Λέοντος Ἀλλατίου, *De libris et rebus Ecclesiasticis Graecorum, dissertationes et observationes variae*, Parisiis 1646.

¹⁰ J. A. Fabricii, *Bibliothecae Graecae Liber V*, Hamburgi 1712 (περιέχει ἀκριβῆ ἀνατύπωση τοῦ προμνημονευθέντος ἔργου του Ἀλλατίου).

¹¹ E. Martini, *Catalogo di Manoscritti Greci esistenti nelle Biblioteche Italiane*, vol. I, parte I, Milano 1893, vol. II, Milano 1902.

καθώς γράφουσι τῶν προφητῶν αἱ βίβλοι.

– Ἐπιγράφεται ὡς «Ἰαμβος εἰς τόν ἅγιον Μάρκον τόν Εὐαγγελιστ(ήν)»· σέ δύο χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης Σινᾶ (ἄρ. 213 καί 172, 10^{ος} καί 11^{ος} αἰ. ἀντιστοιχῶς) καί ἓνα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ στήν Ὁξφόρδη (Gr. 29, 12^{ος}-14^{ος} αἰ.):

*Πέτρου μαθητής τῆς πέτρας Χριστοῦ πέλων
διδάσκαλος πέφηνας ἄμφω καί μέγας
εὐαγγελιστής δεύτερος τοῦ Κυρίου
τῆς μυριόχλου πληθύος τῶν θαυμάτων·
ὄλην μεν ὡς φῶς λαμπρύνων οἰκουμένην
πᾶσαν δε τήν Αἴγυπτον ἐκ πλάνης λύσας.
διό προθύμως μαρτυρήσας καί τέλος
εὐχριστον εὐρών, Μάρκε, καί παρρησίαν
ἔχων κατ' ἄμφω πρός τόν ὄντως δεσπότην
τόν τήν σοφήν σου δέλτον ἐν πιστῶ πόθῳ
τεύξαντα τήνδε ταῖς λιταῖς σου φωτίσας
Θεοῦ με δείξαις δεξιόν παραστάτην.*

Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΣΤΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΠΙΣΤΩΝ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΟΡΩΝΕΙΑΣ κ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ

Εισαγωγή

Ἡ προσευχόμενη Ἐκκλησία στέκεται στό κέντρο τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς. Ἴκετεύει καί ζητᾶ τή Χάριν καί τήν ἀποστολή τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Ἐνισχύεται προσευχομένη στήν ἀντιμετώπιση τοῦ Μαρτυρίου. Περιβάλλει τή μυστική κλάση τοῦ ἄρτου καί τό κοινόν ποτήριον μέ ἔντονη προσευχή καί δημιουργεῖ τή λατρεία της. Ὡς προσευχομένη παρουσιάζεται ἡ πρώτη Ἐκκλησία στήν ἀνατολή τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σ' αὐτήν ἐκπληρώθηκε τό αἶτημα τῶν μαθητῶν: «Κύριε δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι» (Λουκ. ια', 1). Σάν ἕνας μικρός κόκκος σινάπεως τό «Πάτερ ἡμῶν» ἀναπτύχθηκε σέ γιγάντιο δένδρο. Ἡ Κυριακή προσευχή ἄνθισε καί ἔγινε ἡ αἰώνια προσευχή τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ λειτουργία της εἶναι ἡ πνοή τοῦ προσευχομένου Κυρίου, τοῦ δοξασμένου Μεγάλου Ἀρχιερέως. Αὐτή ἡ θεϊκή προσευχή, πού ἔγινε καί ἀνθρώπινη ἠχεῖ στούς αἰῶνες στίς ἀσίγαστες προσευχές τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔνωση τῶν ἀληθινά προσευχομένων. Ἡ προσευχή της δέν εἶναι μόνο ἐπίκληση βοήθειας στήν ἀνάγκη. Γιατί καί τά αἰτήματά της εἶναι διαποτισμένα ἀπό μιᾶ ἀγαπῶσα λατρεία, φωτισμένα ἀπό τήν πίστη στόν θρίαμβο τοῦ Χριστοῦ, ἀπό τή χαρά καί τήν ἐμπιστοσύνη τοῦ παιδιοῦ γιά τό μεγαλεῖο καί τή μακαριότητα τοῦ πατέρα. Ἡ Ἐκκλησία στέκεται ἡρεμη καί δυνατή, μέσα στόν ταραγμένο κόσμο. Τί τῆς δίνει τή δύναμη νά στέκεται; Ἡ προσευχή.

Όχι οί συγκεντρώσεις, οί λόγοι, οί διαδηλώσεις, ὄχι ἡ εὐνοια τῆς πολιτείας, ὄχι οί προστατευτικοί νόμοι καί οί ποικίλες ὑποστηρίξεις εἶναι ἐκεῖνα πού κάνουν πανίσχυρη τήν Ἐκκλησία. Ἀκόμη τό κήρυγμα, ἡ ἐξομολόγησις, ἡ κατήχησις, ἡ καλλιέργεια τῆς ἀγάπης πρὸς τόν πλησίον καί κάθε ἄλλη δραστηριότητα τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ὅλα ἐξωτερικές ἐκδηλώσεις ἐκείνης τῆς κεκρυμμένης δυνάμεως. Θά ἦταν λάθος νά ἀφιερῶσουμε τήν κύρια φροντίδα μας στήν καλλιέργεια τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν καί νά παραμελοῦμε νά φροντίζουμε γιά τήν καθαρότητα, τήν ἐνίσχυση, τή διεύρυνση τῆς ἐσωτερικῆς πηγῆς. Ὅπου καί ὅταν ἡ Ἐκκλησία πραγματικά προσεύχεται, τότε ἀκτινοβολεῖ πρὸς κάθε κατεύθυνση ὑπεργήινη χάρη, εἰρήνη, σοφία, ἀγάπη.

Ἡ προσευχή μας ἔχει ἀποφασιστική σημασία γιά τόν ἀγώνα τῆς ζωῆς μας. Ὅποιος προσεύχεται σωστά, αὐτός μπορεῖ νά συλλάβει ὀλόκληρη τήν ζωή σέ ὄλο τό βάθος καί τό πλάτος. Βρίσκει τήν ἰσορροπία ἀνάμεσα στό πεπερασμένο καί στό ἄπειρο. Προσεύχεσθαι σημαίνει νά ἀγκυροβολεῖ ἡ θέληση τοῦ δημιουργήματος στή θέληση τοῦ Θεοῦ.

Προσευχή εἶναι ἡ τελευταία λέξη στήν ἀναζήτηση τοῦ ἀνθρώπου. Ἐκεῖ σταματᾷ ὁ ἀνθρώπινος δρόμος. Ἡ ἀνθρώπινη θέληση ἀγγιζεται ἀπό τή θεία. Τό παρόν μας συνδέεται μέ τήν αἰωνιότητα. Ἡ μετοχή μας στή λατρευτική ἀγάπη τῆς Ἐκκλησίας μᾶς κάνει καθαρούς καί δυνατούς.

Οἱ ἄνθρωποι, σήμερα, θέλουν νά νοιώθουν ὅτι ἀνήκουν σέ μιά κοινότητα. Καί ὁ αἰώνας μας γνωρίζει πολλές κοινότητες, πού ὅμως δέν εἶναι παρά συγκεντρώσεις ἀτόμων μέ κοινά συμφέροντα. Ὁ ἄνθρωπος ὅμως λαχταρᾷ μιά κοινότητα καί μιά κοινωνία ὀργανική, ζωντανή. Πά νά ξεπεράσει τήν ἀπομόνωση, τή μοναξιά. Μιά τέτοια ὀργανική κοινωνία στόν ὕψιστο βαθμό εἶναι ἡ Ἐκκλησία. Ἐνώνει τούς ἀνθρώπους τόσο στενά, ὅσο καμμίᾳ ἄλλῃ κοινωνία. Τούς δίδει ἕνα πνεῦμα καί τούς ἐνώνει σ' ἕνα σῶμα – στό μυστικό σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κοινωνία τῶν ἀγίων, πού νίκησαν καί θριάμβευσαν.

Αὐτή ἡ ζωντανή κοινωνία ἐκφράζεται μέ τή λατρεία, πού σάν κέντρο καί πυρήνα τῆς ἔχει τή λειτουργία.

Μιά ὀργανική κοινωνία, πού εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τόν Θεό, πρέπει νά ἔχει μιά δημόσια, κοινή λατρεία. Ἡ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας δέν εἶναι ὅμως δημόσια μόνο μέ τήν ἀρχαία ἔννοια – ἐπειδὴ ἀπευθύνεται πρὸς

όλους. Ἀλλά καί ἐπειδή ἀνεβάζει καί φωτίζει καί τοῦ καθ' ἑνός τήν προσευχή. Ὁ Χριστός καί ἡ Ἐκκλησία, ὁ Χριστός καί ὁ πιστός εἶναι δύο παράλληλες γραμμές. Ἀλλά ἡ προσευχή τοῦ κάθε πιστοῦ μέ τή λειτουργία τοποθετεῖται, στηρίζεται πάνω σ' ἕνα ἀντικειμενικό θεμέλιο. Κατευθύνεται πρὸς ἕνα μεγάλο, ὑπερπροσωπικό σκοπό. Ἐξυψώνεται πάνω ἀπό τή στενότητα καί τή συμπτωματοκότητα τοῦ ἀτομικοῦ. Ὀλόκληρη ἡ δημιουργία δοξάζει στή λατρεία τόν Δημιουργό καί ὁ κάθε ἕνας γίνεται ὁ καθρέπτης τοῦ σύμπαντος.

Πολύ σωστά λέγεται ὅτι ἡ λειτουργία μόνη της διδάσκει. Ἄς μήν ξεχνᾶμε ὅτι τό ὀρθόδοξο βίωμα συντηρήθηκε καί καλλιεργήθηκε ἐπί αἰῶνες μόνο μέ τή λατρεία. Καί ἀπό τό ἀδαπάνητο θησαυροφυλάκιό της πρέπει καί σήμερα νά παίρνομε ἀφορμές γιά τή διδασκαλία καί τό κήρυγμα. Τίθεται λοιπόν ἕνα ἐρώτημα γιά τήν ἀναγκαιότητα τῆς Ὀρθοδόξου λατρείας στή ζωή τῶν πιστῶν. Βέβαια τό εὔρος τῆς ἀπαντήσεως στό ἐρώτημα αὐτό εἶναι πάρα πολύ μεγάλο. Σχεδόν ἀπεριγραπτο καί ἀνεξάντλητο. Γι' αὐτό θά τό περιορίσουμε στήν ἀναγκαιότητα τῆς λειτουργίας μέ κέντρο τήν Εὐχαριστία, πού εἶναι καί ὁ πυρήνας τῆς λατρευτικῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας μας.

Πατί, ἂν θέλαμε νά ἐπεκταθοῦμε καί στήν ὑπόλοιπη λατρευτική ζωή, μυστήρια κ.τ.λ. «ἐπιλήψει ἡμᾶς διηγουμένους ὁ χρόνος».

Τίς σκέψεις, πού ἀκολουθοῦν τίς ἐντάσσομε σέ τέσσερα κεφάλαια:

Α'. Ἡ λειτουργία ὡς τρόπος ἐκφράσεως τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ.

Β'. Λειτουργική κοινότητα.

Γ'. Ἐκκλησία καί ἄτομο.

Δ'. Ἐσχατολογία καί Λατρεία.

Ἐπίλογος.

Α'. Ἡ λειτουργία ὡς τρόπος ἐκφράσεως τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ

Τό τί εἶναι καί τό τί πρέπει νά εἶναι ἡ λατρεία μπορεῖ νά φωτισθεῖ μόνο ἀπό τήν Ἐκκλησία. Ὅπως ὁ Χριστός, ὡς ἐνανθρωπήσας Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὡς «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου» (Κολ. α', 15), εἶναι τό «μυστήριον τοῦ Θεοῦ» (Αὐγουστίνος), ἔτσι καί ἡ Ἐκκλησία στήν κοινωνική της παρουσία εἶναι τό μυστήριο τοῦ σωτηριώδους ἔργου καί τῆς σωτηριώδους ἀλήθειας τοῦ Χριστοῦ, ἡ μαρτυρία τοῦ μόνιμου παρόντος τῆς Χάριτος τοῦ Χριστοῦ στόν κόσμο καί γιά τόν κόσμο. Ἡ λατρεία, τώρα, καί μάλιστα ἡ λειτουργία, πού εἶναι ἡ καρδιά καί τό κέντρο τῆς λατρείας, ὡς βασική ἔκφραση τῆς Ἐκκλησίας,

μετέχει σ' αυτόν τόν μυστηριακό χαρακτήρα τῆς Ἐκκλησίας. Μέσα σ' αὐτήν καί μ' αὐτήν ἐκφράζεται μέ ἔντονο τρόπο, μέ συμβολικές λειτουργικές πράξεις, ἡ λυτρωτική πραγματικότητα τοῦ Χριστοῦ, ἐν Πνεύματι ἀγίῳ - κάθε φορά - καί οἰκοδομεῖται ἡ ἐκκλησιαστική κοινωμία.

Ἡ λειτουργία εἶναι γι' αὐτό ἕνας τρόπος πραγματώσεως τοῦ Μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ καί σ' αὐτό θά ἤθελα νά ἐμβαθύνουμε πιό πολύ.

Ἡ λειτουργία σχετίζεται μέ τό γεγονός τοῦ Χριστοῦ καί μέ τή μόνιμη πραγματικότητά του. Χωρίς αὐτή τή σχέση δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει - ὅπως ἄλλωστε καί ἡ Ἐκκλησία. Ὁ ὅρος τοῦ Παύλου «τό μυστήριον τοῦ Χριστοῦ» ἐκφράζει μέ περιληπτικό τρόπο τό ἔργο τοῦ Χριστοῦ, καθώς θεωρεῖ ὀλόκληρο τό ἔργο τῆς σωτηρίας διά Χριστοῦ. Καί μάλιστα τή φανέρωση αὐτοῦ τοῦ ἔργου στό πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τή Ναζαρέτ. Στήν ἀτίμωση τοῦ σταυρικοῦ Του θανάτου ἀποκαλύφθηκε ἡ σοφία αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου, πού διαδηλώνεται στήν οἰκοδόμηση τῆς Ἐκκλησίας ἀπό Ἰουδαίους καί Ἐθνικούς, κάτι, πού δέν μπορεῖ νά ἀποσυνδεθεῖ ἀπό τό γεγονός τοῦ Σταυροῦ καί τῆς Ἀναστάσεως. Μέ λίγους λόγους περιγράφει ὁ πρωτοχριστιανικός ὕμνος τῆς α' Τιμ. γ', 16 τίς διάφορες ἀπόψεις αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου στά στάδια τῆς φανερώσεώς του: «Θεός ἐφανέρωθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν Πνεύματι, ὤφθη ἄγγελοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ». Στόν ὕμνο αὐτό περιλαμβάνονται τά στάδια ἀπό τήν ἐνανθρώπιση μέχρι τήν ἀνάληψη, ὅπως καί ἡ ἀποδοχή τοῦ μυστηρίου ἀπό τούς πιστούς.

Τό ἔργο τῆς σωτηρίας, ὅπως φαίνεται ἀπ' αὐτόν τόν ὕμνο, εἶναι ἀναπόσπαστο ἀπό τό πρόσωπο τοῦ Κυρίου. Αὐτός εἶναι ὁ φορέυς τῶν διαφόρων φάσεων τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας, πού προχωροῦν ἀπό τήν κένωση μέχρι τήν ὑψωση, ἀπό τήν ὑπαρξη κατά σάρκα στήν ὑπαρξη κατά πνεῦμα.

Στό λυτρωτικό αὐτό ἔργο τοῦ Χριστοῦ θά μπορούσαμε νά ὑπογραμμίσουμε δύο ὄψεις. Τή λατρευτική πράξη - τή θυσία - καί τόν ἁγιασμό. Τή θυσία τήν προσφέρει στόν Πατέρα ὁ ἴδιος ὁ Κύριος, ὡς «μεσίτης τῆς Κ.Δ. καί Μέγας ἀρχιερέυς» καί καθαρίζει «τήν συνείδησιν ἡμῶν ἀπό νεκρῶν ἔργων εἰς τό λατρεύειν Θεῷ ζῶντι» (Ἐβρ. θ', 14). Γιατί ἀκριβῶς ἡ θυσία τοῦ Χριστοῦ προσφέρεται «εἰς τό πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας» (Ἐβρ. θ', 28). Ἔτσι πραγματώνεται καί προσφέρεται ὁ ἁγιασμός. Σ' αὐτήν τή θυσία τοῦ Χριστοῦ στηρίζεται κάθε χριστιανική λατρεία ἀκόμη καί ἡ λατρεία τῆς χριστιανικῆς ζωῆς: «Παραστήσαι τά σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ τήν λογικήν λατρείαν ὑμῶν» (Ρωμ. ιβ', 1). Ἔτσι ἡ λατρεία τῆς Ἐκκλησίας,

θεμελιωμένη στον θάνατο και την ανάσταση του Χριστού, θέλει να κάνει παρούσα αυτή την πραγματικότητα στη ζωή του πιστού.

Όπως δηλ. μιλάμε για τό μυστήριο του Χριστού, πού πρέπει να είναι παρόν μέσα στην Έκκλησία, κατά τόν ίδιο τρόπο πρέπει να ποῦμε ότι ή θυσία του Χριστού πρέπει να είναι παρούσα, να φθάσει, στη ζωή του πιστού. Αλλά αυτή ή προσέγγιση ή ή πραγμάτωση στη ζωή του πιστού τής θυσίας του Χριστού, και μάλιστα όλόκληρης τής λυτρωτικής πραγματικότητας του Χριστού, γίνεται με τή μεσολάβηση τής λειτουργίας. Πολύ απλῶ φαίνεται αυτό στην τέλεση, στον έορτασμό, θά έλεγα, τής Εὐχαριστίας.

Στόν Μυστικό Δείπνο δίνει ο Κύριος στην πραγματικότητα του θανάτου Του μιᾶ «λειτουργική ἔκφραση». Ότι λέγεται στην πρόσ Έβραίους ἐπιστολή ἄμεσα για τόν αιματηρό σταυρικό θάνατο (Έβρ. θ', 28), βρίσκεται στους λόγους του Κυρίου κατά την τέλεση τής Εὐχαριστίας. Τό αίμα τής Διαθήκης χύνεται για τούς πολλούς – για όλους – «εις ἄφεσιν ἁμαρτιῶν». Αυτό τό αίμα τής Διαθήκης πρέπει να τό «κοινωνήσουν» οί Μαθηταί και ή Έκκλησία πρέπει πάντα σέ μιᾶ ἅγια ανάμνηση να τελεί την Εὐχαριστία, για να μετέχει στη λυτρωτική πραγματικότητα του Κυρίου. Όταν θεωρήσει κανείς αυτό τό εὐχαριστιακό γεγονός στη γενική του δομή, πρέπει να πεί ότι ή λειτουργία, ως τρόπος τής πραγμάτωσης στο παρόν του «Μυστηρίου του Χριστού», μεσολαβεῖ, κατά κάποιον τρόπο, ανάμεσα στην ιστορική πλήρωση αυτού του μυστηρίου στο λυτρωτικό ἔργο του Χριστού και στην ἄφιξη, - στο φθάσιμο -, στην πραγμάτωση αυτού του μυστηρίου στη ζωή του πιστού. Έτσι ή λατρεία και μάλιστα ή λειτουργία συμβάλλει στον ὕψιστο βαθμό, ὥστε ή ζωή του πιστού να γίνη ἔκφραση και φανέρωση του Μυστηρίου του Χριστού. Καί είναι βέβαια αὐτονόητο ότι αυτή ή μεσολάβηση τής λατρείας ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, στο ἅπαξ και στο αεί τής θείας οικονομίας πραγματοποιεῖται ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

Ο Ἱερός Χρυσόστομος τονίζει πολύ ἐπιγραμματικά την ταύτιση του Μυστικού και του Εὐχαριστιακού Δείπνου, πού πραγματώνεται με τή λατρεία. Καί δέν ὑπάρχει μόνο ταυτότητα σκοποῦ, αλλά και ταυτότητα χώρου τονίζει ο ἱερός Πατήρ: «Αὕτη ἐκείνη ἐστίν ή Τράπεζα, και οὐδέν ἔλαττον ἔχει. Οὐ γάρ ἐκείνην μέν ο Χριστός, ταύτην δέ ἄνθρωπος δημιουργεῖ· αλλά και ταύτην αὐτός. Τοῦτο ἐκεῖνο τό ἀνώγειον, ἔνθα τότε ἦσαν· ἐντεῦθεν εἰς τό ὄρος τῶν ἐλαιῶν ἐξῆλθον» (Χρυσ. εἰς Ματθ. ὁμ. 82, 5 ΕΠ 48, 744).

Ὁ χρόνος δηλ. καί ὁ χῶρος, ὅπου τελεῖται ἡ Θεία Εὐχαριστία, ταυτίζεται μέ τόν χῶρο καί τόν χρόνο, ὅπου ἔγινε ἡ σύσταση τοῦ Μυστηρίου ἀπό τόν Κύριο. Ἀπό τή στιγμή, πού ὁ Χριστός παρέδωσε τό Μυστήριον, ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος παθαίνουν μιᾶ ἀλλοίωση, μιᾶ διαστολή. Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ καί ἡ αἰωνιότητα μπαίνουν στήν Ἱστορία. Αὐτό τό ζεῖ ὁ πιστός, ὅταν εἰσέρχεται στόν λειτουργικό χῶρο καί στόν λειτουργικό χρόνο. Ὅταν δηλ. μέ τή συμμετοχή του στή λατρεία καί μέ τή ζωή του λειτουργεῖ τήν ἁγία προσφορά καί ἀναφέρει τά πάντα στόν Οὐρανό. Ὁ χρόνος, ἐπομένως, καί ὁ χῶρος δέν μᾶς χωρίζουν ἀπό τό ἀνώγειον καί τήν ἱστορική στιγμή τῆς παραδόσεως τοῦ Δείπνου. Γιατί μέ τήν Εὐχαριστία τό παρελθόν, τό παρόν καί τό μέλλον γίνονται χαρισματικό παρόν (Ἱερομ. Γρηγορίου, Ἡ λειτουργία τῆς Εὐχαριστίας τοῦ Θεοῦ, σ. 63).

Ἔτσι ὁ πιστός, πού ζεῖ στό παρόν, μέ τή λατρεία μετέχει στό αἰώνιον παρόν τοῦ μυστηρίου τοῦ Χριστοῦ, ὥστε νά γίνεται ὀλόκληρη ἡ ζωή του ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου καί φανέρωση. Ἀπό αὐτό καί μόνο γίνεται φανερό ὅτι ἡ λατρεία ἔχει βασιική θέση στή ζωή τοῦ πιστοῦ καί δέν μπορεῖ νά ὑποκατασταθεῖ μέ τίποτ ἄλλο.

Β'. Λειτουργική κοινότητα

Στή λειτουργία δέν συναντᾶμε τό «ἐγώ», ἀλλά τό «ἐμεῖς». Ἀκόμη καί ὅπου πρόκειται γιά ἕνα πρόσωπο, ὅταν ὁ ἱερεὺς λόγου χάρι προσεύχεται εἰδικά γιά τόν ἑαυτό του. Ἡ λειτουργία δέν προσφέρεται ἀπό ἕνα ἄτομο, ἀλλά ἀπό τό σύνολο – τήν κοινωνία – τῶν πιστῶν. Αὐτό τό σύνολο, αὐτή ἡ κοινωνία δέν ἀποτελεῖται μόνο ἀπ' αὐτούς πού βρίσκονται στήν Ἐκκλησία, στόν ναό. Δέν εἶναι μόνο ἡ συγκεντρωμένη κοινότητα. Ἀπλώνεται πέρα ἀπό τά περιωρισμένα ὅρια τοῦ συγκεκριμένου χώρου καί περιλαμβάνει ὅλους τούς πιστούς σ' ὀλόκληρη τή γῆ. Γι' αὐτό καί ἡ κάθε τοπική Ἐκκλησία δέν εἶναι ἕνα κομμάτι τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ἡ «Καθολική Ἐκκλησία», πού ἔχει ὅλη τή Χάρι, ὅλο τόν Χριστό, ὅλη τήν ἀλήθεια. Ἀκόμη ἀπλώνεται καί πέρα ἀπό τά ὅρια τοῦ χρόνου γι' αὐτό καί ἡ στρατευομένη Ἐκκλησία αἰσθάνεται ἐνωμένη καί συμπροσευχομένη μέ τήν θριαμβεύουσα. Ἀκόμη καί ὁ χαρακτηρισμός παγκόσμια – οἰκουμενική δέν ἐξαντλεῖ τό πλάτος τῆς λειτουργικῆς κοινότητος.

Τό «ἐγώ», πού προσφέρει τή λειτουργία δέν εἶναι ἀπλῶς τό ἄθροισμα τῶν ἀτόμων. Εἶναι ἕνα ζωντανό σύνολο, εἶναι ἀκριβῶς ἡ Ἐκκλησία. Ἐδῶ συμβαίνει κάτι παρόμοιο, ὅπως στήν ἐθνική ζωή. Τό ἔθνος εἶναι κάτι περισσότερο ἀπό

τό ἄθροισμα τῶν πολιτῶν, τῶν ὑπηρεσιῶν, τῶν νόμων, τῶν ἰδρυμάτων κ.λ.π. Τά μέλη ἑνός ἔθνους δέν νοιώθουν σάν τμήματα ἑνός μεγαλύτερου ἀριθμοῦ, σάν μονάδες ἑνός ἀθροίσματος, ἀλλά σάν μέλη ἑνός ζωντανοῦ συνόλου.

Κάτι ἀνάλογο, ἀλλά, βέβαια, κάτι οὐσιωδῶς ἄλλης τάξεως, μέ ὑπερφυσικές διαστάσεις, συμβαίνει στήν Ἐκκλησία. Ἐνα σύνολο συναρμοσμένο ἀπό ποικίλες ἐκδηλώσεις, μέσα καί σκοπούς, ἀπό δραστηριότητες καί ἐνέργειες, ἀπό ἀνθρώπους, διατάξεις, κανόνες. Ἡ Ἐκκλησία ἀποτελεῖται ἀπό πιστούς. Ἀλλά δέν εἶναι ἀπλᾶ τό ἄθροισμα ἀνθρώπων, πού συνδέονται μέ τήν ἴδια πίστη καί τίς ἴδιες πεποιθήσεις. Οἱ πιστοί εἶναι συνδεδεμένοι μέ ἕνα κοινό θεμέλιο ζωῆς, μέ μιά κοινή πηγὴ ζωῆς. **Αὐτὴ εἶναι ὁ Χριστός.** Ἡ ζωὴ του εἶναι καί δική μας. Σ' αὐτόν εἴμαστε ἐνσωματωμένοι, εἴμαστε τό σῶμα Του. Τό μυστικό σῶμα τοῦ Χριστοῦ. Καί μιά πραγματικὴ δύναμη εἶναι παρούσα καί ἐνεργεῖ. Μιά δύναμη, πού κυριαρχεῖ σ' αὐτόν τόν ζωντανό ὄργανισμό. Αὐτὴ συναρμῶζει τὰ μεμονωμένα ἄτομα στό ὅλον καί τούς ἐπιτρέπει νά μετέχουν στή ζωὴ τοῦ σώματος καί νά διατηροῦνται ἐκεῖ. Αὐτὴ ἢ δύναμη εἶναι τό «**Πνεῦμα Χριστοῦ**», τό **Ἅγιον Πνεῦμα**. Κάθε μεμονωμένος πιστός εἶναι ἕνα κύτταρο αὐτῆς τῆς ζωῆς ἐνότητος, ἕνα μέλος αὐτοῦ τοῦ σώματος. Γιατί ἡ Ἐκκλησία δέν εἶναι μιά ὀργάνωση, ἕνα σωματεῖο, μιά ὁμάδα. Δέν εἶναι ἀπλῶς ἕνα Νομικὸ Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου, ἀλλά εἶναι τό ζωντανό σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

Συνείδηση τῆς συναρμογῆς του σ' αὐτό τό σῶμα ἀποκτᾶ ὁ πιστός κυρίως μέ τὴ λειτουργία. Σ' αὐτὴν βλέπει τόν ἑαυτό του, ὄχι σάν κάτι τό ἰδιαίτερο, ἀλλά στέκεται ἀπέναντι στόν Θεό, ὡς ἕνα μέλος αὐτῆς τῆς ἐνότητος, αὐτῆς τῆς κοινότητος. Αὐτὴ ἀπευθύνεται στόν Θεό. Ὁ πιστός ἐκφράζεται μ' αὐτὴν καί δι' αὐτῆς. Αὐτὴ ἀπαιτεῖ ἀπ' τόν πιστό νά ξέρει ὅτι ἀνήκει σ' αὐτὴν καί νά θέλει ν' ἀνήκει σ' αὐτὴν. Τό βίωμα τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας βρίσκεται γιὰ τόν καθένα στὴ βάση τῆς λειτουργικῆς σχέσεως. Ὁ πιστός, ἂν θέλει νά μετάσχει ζωντανά στὴ λειτουργία, πρέπει νά ἔχει συνείδηση, ὅτι εἶναι μέλος τῆς Ἐκκλησίας, καί ἡ Ἐκκλησία προσεύχεται καί ἐνεργεῖ δι' αὐτοῦ. Πρέπει νά ξέρει ὅτι μέ τούς ἄλλους πιστούς ἀνήκει σ' αὐτὴν τὴν ὕψιστη ἐνότητα καί νά θέλει ν' ἀνήκει σ' αὐτὴν.

Προκύπτει, ὅμως, μιά πολὺ ἀπλὴ δυσκολία πού πηγάζει ἀπὸ τὴ σχέση τοῦ ἀτόμου μέ τό σύνολο. Ἡ πνευματικὴ κοινωνία ἀπαιτεῖ ἀπὸ τό μεμονωμένο

ἄτομο δύο πράγματα. Πρώτα μιά θυσία: Ὅφειλει ὁ πιστός, ἐφόσον θέλει νά εἶναι μέλος αὐτῆς τῆς κοινωνίας νά θυσιάζει καί νά ἀπαρνεῖται, ὅτι ἀφορᾷ μόνο αὐτόν ἀποκλειστικά καί ἀποκλείει τούς ἄλλους. Πρέπει νά θυσιάζει τό ἐγώ του, γιά νά στέκεται καί συμπορεύεται μαζί μέ τούς ἄλλους. Κι ἔπειτα κάτι ἀκόμα: Πρέπει ν' ἀκολουθήσει τούς σκοπούς καί τούς δρόμους τῆς λειτουργίας. Ὅφειλει δηλ. ν' ἀπαρνηθεῖ τίς ἰδιοτελεῖς βλέψεις. Νά συμπροσεύχεται, νά ἐντάσσεται, νά ἀκούει καί νά ὑπακούει. Ἐδῶ βρίσκεται ἡ δυσκολία γιά τόν σημερινό ἄνθρωπο, πού τόσο δύσκολα ἀρνεῖται τήν αὐτοτέλειά του. Ὁ σημερινός ἄνθρωπος, πού μέ εὐκολία ἐντάσσεται σέ πολιτικά ἢ οἰκονομικοκοινωνικά σχήματα, ἀλλά ἀρνεῖται μέ πάθος νά τοῦ κατευθύνουν τήν πνευματική του ζωή καί νά τοῦ προδιαγράφουν τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν του. Αὐτό, πού ἀπαιτεῖ ἡ λειτουργία στό σημεῖο αὐτό εἶναι: ταπείνωση. Ταπείνωση ὡς ἀπάρνηση τῆς αὐτάρκειας καί ὡς ἀποδοχή τοῦ περιεχομένου τῆς λατρείας, πού ὑπερβαίνει τό ἐγώ.

Στό σημεῖο αὐτό θά ἤθελα νά ἀναφερθοῦμε στό θέμα τῆς ἀτομικῆς καί λειτουργικῆς προσευχῆς. Οἱ δύο αὐτοί τρόποι προσευχῆς εἶναι κάτι παραπάνω ἀπό συμπληρωματικοί· εἶναι ὀργανικά δεμένοι μεταξύ τους, ὡς δύο ἀχώριστες ὀψεις τῆς ἴδιας πράξεως. Κάθε πιστός μόνος του, χωριστά ἀπό τούς ἄλλους μπορεῖ νά χαράξει ἐσφαλμένους δρόμους, νά γίνεи ἐπικίνδυνος. Ἡ κατ' ἰδίαν προσευχή μπορεῖ νά ἐκφυλισθεῖ στόν εὐσεβισμό, σέ μιά πράξη συγκινησιακή καί ἐκστασιακή, μιά πράξη διασπαστική. Ἀπό τό ἄλλο μέρος πάλι, ὅταν ἐκεῖνοι, πού δέν ἔχουν καθόλου προηγουμένως ἀσκηθεῖ στήν κατ' ἰδίαν προσευχή, προσπαθήσουν νά «ἐνωθοῦν» στή λατρεία μέ τούς ἄλλους, τό ἀποτέλεσμα δέν θά εἶναι προσευχή κοινότητας προσώπων, ἀλλά μᾶλλον μαζική προσευχή. Θά εἶναι δηλ. ἡ προσευχή μιᾶς ἀπρόσωπης μάζας. Ἀπλή τυπικότητα καί ὑποκρισία μ' ἄλλα λόγια (Γ. Φλωρόφσκυ, Θέματα ὀρθοδόξου Θεολογίας, σ. 160). Ἐνῶ ἡ ἀληθινή λατρεία εἶναι λατρεία προσώπων, πού συναντῶνται σάν ἀδέλφια, σάν ζῶντα μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Γι' αὐτό καί τά αἰτήματά τους συμπίμπτον ἀληθινά, τά αἰτήματα, πού ἀπό κοινοῦ ἀπευθύνουν στόν Κύριο. Αὐτή ἡ κοινή προσευχή στή λατρεία μπορεῖ νά χαρακτηριθεῖ, ὡς προσωπική ὑποχρέωση καί προσωπική εὐθύνη γιά τόν καθένα, πού μοιράζεται μαζί μέ ὅλους τόν κοινό θησαυρό τῆς ἀπολυτρώσεως.

Ἔτσι ἡ λατρεία ἐνώνει τούς πιστούς σέ μιά μυστική, ζωντανή, ὀργανική ἐνότητα, χωρίς νά ἐξαφανίζει τό πρόσωπο. Ἐξισορροπεῖ ἄτομο καί σύνολο, πρόσωπο καί κοινωνία. Γιατί ἀνήκοντας ὁ καθένας στήν Ἐκκλησία, ἀνήκει

σ' όλους και όλοι στον καθένα. Γιατί όλοι είμαστε ένα σώμα, μία ψυχή, μία καρδιά.

Μέ τη λατρεία δηλ. ο πιστός εντάσσεται σωστά και οργανικά στο σώμα του Χριστού. Και αυτή ή ένταξη του τον βοηθεί στην σωστή ένταξη και κοινωνικοποίησή του και μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Σήμερα οί άνθρωποι, επειδή έχουν απομακρυνθεί από τη λατρεία, έχουν χάσει τό υγιές κοινωνικό και κοινοτικό πνεύμα. Και ή μαζοποιούνται και εξανδραποδίζονται, κάτω από ένα σύνθημα, μία σημαία ή μένουν μονάδες απομονωμένες εγωϊστικά, πού χρησιμοποιώντας κάθε μέσο, βία, έκμετάλλευση κ.λ.π., προσπαθούν νά επιβιώσουν και επικρατήσουν.

Μόνο στην πηγή της ορθόδοξης χριστιανικής λατρείας μπορεί νά βρεί ο άνθρωπος την ισορροπία ανάμεσα στο έγω και τό σύ, στο άτομο και την κοινωνία. Γιατί στή λατρεία βλέπει ότι «έν έσμέν οί πάντες και έν αλληλοισ και έν Χριστώ. Χριστός γάρ έστιν ο της ένότητος σύνδεσμος» (Κυρίλλου Αλεξανδρείας εις Ίωάν. 11, 11 ΕΠ 74, 560 D). Και έτσι ζώντας στην οικογένεια του Θεού, την Έκκλησία και βιώνοντας σωστά τη λατρεία θά μάθει νά ζει σωστά και μέσα στην ευρύτερη οικογένεια της ανθρωπότητας.

Γ'. Έκκλησία και άτομο.

Πραγματικά, ο κάθε πιστός μέσα στην Έκκλησία δέν είναι απλώς τό υλικό από τό όποιο συγκροτείται ή εκκλησιαστική κοινότητα. Δέν είναι απλώς ή διαφοροποίηση της σύνολης ζωής της σε ατομικές μορφές. Άλλά ο κάθε πιστός είναι τό ιδιαίτερο πρόσωπο, πού έχει δεχθεί την κλήση του Θεού. Γι' αυτό έχει μέσα στην Έκκλησία έλευθερία και αξιοπρέπεια. Ευθύνης και δικαιώματα.

Στην Έκκλησία δηλ. δέν υπάρχει ούτε ολοκληρωτισμός, πού άδιαφορεί για τό μεμονωμένο άτομο, ούτε ατομοκρατία, πού αποδυναμώνει τό σύνολο. Άλλά δέν νοείται ή Έκκλησία χωρίς τά μεμονωμένα άτομα και δέν νοούνται τά άτομα χωρίς την Έκκλησία. Τόσο ή Έκκλησία, όσο και τά άτομα έχουν τίς ρίζες τους στην λυτρωτική και αγιάζουσα θέληση του Χριστού, πού είναι παρούσα μέσα στη λατρεία και στη δημιουργική ενέργεια του άγ. Πνεύματος. Άλλά τό κάθε άτομο αποκτά συνείδηση του έαυτού του, ως προσώπου, ως παιδιού του Πατρός, μέσα στην Έκκλησία. Όπως και ή Έκκλησία φανερώνει αυτό πού είναι, τό ζωντανό δηλ. Σώμα του Χριστού, στο κάθε άτομο ξεχωριστά.

Δέν υπάρχει τό απομονωμένο άτομο, πού πιστεύει μόνο του και μπορεί

νά ἀδιαφορήσει γιά τήν Ἐκκλησία. Καί δέν ὑπάρχει ἡ Ἐκκλησία, ὡς μία ἀντικειμενική, κοινωνιολογική πραγματικότητα καθ' ἑαυτήν, ἀλλά εἶναι καί ἀποδεικνύεται ζωντανή στόν κάθε ἕνα πιστό χωριστά καί μάλιστα στόν καθένα μ' ἕνα μοναδικό τρόπο. Ἡ σχέση δηλ. πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν Ἐκκλησία καί στόν κάθε ἄνθρωπο ξεχωριστά, δέν εἶναι ἕνας μονόδρομος. Εἶναι μιά σχέση διαλεκτική. Κάθε θέση ὀδηγεῖ σέ μιάν ἄλλη καί ὀλοκληρώνεται μ' αὐτήν. Κάθε φορά, πού ἕναν ἄνθρωπο τόν ἀγγίζει ἡ κλήση τοῦ Θεοῦ καί πιστεύει, αὐτό πραγματοποιεῖται μέσα στήν Ἐκκλησία καί μέ τήν Ἐκκλησία, ἔστω κι ἂν αὐτό δέν τό συνειδητοποιεῖ ὁ ἄνθρωπος. Καί ἀντίστροφα: ἡ Ἐκκλησία ἀπτοποιεῖται σάν μιά ἀντικειμενική πραγματικότητα στόν κάθε μεμονωμένο πιστό κάθε φορά μ' ἕνα μοναδικό τρόπο, καθώς ὁ καθένας πιστεύει καί μετέχει στίς διάφορες ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Κάθε ἐκδήλωση ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας, πού ἐκφράζεται εἴτε ὡς δόγμα, εἴτε ὡς λατρεία, ὡς μυστήρια, ὡς κανόνας ἢ ἐντολή, εἶναι μιά ἐκφάνση ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀντικειμενικά, πού ὅμως συναντᾶ τόν κάθε πιστό καί τελεσιουργεῖται μέ τήν προσωπική ὑπεύθυνη ζωή καί συμμετοχή του. Ἔτσι ὁ ὅρος «**μυστικό σῶμα τοῦ Χριστοῦ**» βρίσκει τήν πλήρη πραγμάτωσή του.

Θά πρέπει, βέβαια, νά κάνουμε μιά διευκρίνιση: Ἡ Ἐκκλησία καί ὁ κάθε μεμονωμένος πιστός, δέν εἶναι δύο ἴσα μεγέθη, ἂν μπορούμε νά τό διατυπώσουμε ἔτσι. Γιατί ἡ Ἐκκλησία σύμφωνα μέ τήν προέλευσή της, πού πηγάζει ἀπό τή θέληση τοῦ Χριστοῦ, ἔχει ἕνα ἰδιαίτερο χαρακτήρα. Ἔχει μιά αὐθεντία. Γιατί ὁ Χριστός ἐμπιστεύθηκε στήν Ἐκκλησία τήν ἀλήθεια Του. Ἐμπιστεύθηκε τόν ἑαυτό Του, θά λέγαμε, γιά νά τόν προσφέρει αὐτή μέ τήν πληρότητα τῆς Χάριτός Του, στόν κάθε ἕνα πιστό. Γι' αὐτό ἡ Ἐκκλησία, ἔχει ὑποχρέωση νά ἀγρυπνεῖ γιά τή σωστή κατανόηση τῆς ἀλήθειας τοῦ Χριστοῦ καί τή σωστή πραγμάτωση καί βίωσή της στή ζωή τοῦ κάθε πιστοῦ.

Αὐτή ἡ αὐθεντία τῆς Ἐκκλησίας δέν ἔχει σχέση μέ κανενός εἶδους κυριαρχία, ἔτσι ὥστε ὁ κάθε πιστός νά εἶναι ἕνας ὑπήκοός της ἀπλῶς. Ἀλλά ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ μεγάλη διάκονος τοῦ καθενός. Καί μ' αὐτήν τήν διακονία της πραγματοποιεῖ αὐτό, πού εἶναι. Ἡ αὐθεντία της εἶναι ἡ αὐθεντία τῆς διακονίας. Ὅπως καί ἡ ἀποδοχή αὐτῆς τῆς αὐθεντίας, ἡ ὑπακοή δηλ. τοῦ πιστοῦ, εἶναι ἡ ἀποδοχή τοῦ μηνύματος τῆς σωτηρίας, πού καμμιά χειραφέτηση δέν μπορεῖ νά τό κάνει περιττό. Ὅσο ὠριμάζει καί ἐνηλικιώνεται κανεῖς στήν πίστη, τόσο πιο συνειδητή καί πιο ἐλεύθερη γίνεται ἡ ὑπακοή του. Ἡ σχέση μεταξύ Ἐκκλησίας καί πιστοῦ ὀλοκληρώνεται καί πραγματοποιεῖται ὄχι μέσα σέ

μιά κατάσταση πνευματικής νηπιότητας, αλλά μέσα στην ώριμότητα της ἐν Χριστῷ ἐνηλικίωσης, καθώς ὁ πιστός φθάνει «εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ» (Ἐφεσ. δ´, 13).

Ἀκριβῶς ἡ σχέση αὐτῆ Ἐκκλησίας καί πιστοῦ ἀπτοποιεῖται μέ τή λατρεία καί μάλιστα τή λειτουργία. Ἡ λειτουργία ἐνῶ εἶναι ἔργο τοῦ λαοῦ, τῆς λειτουργικῆς κοινότητας, ἐν τούτοις δέν αἶρει τή σημασία τοῦ μεμονωμένου ἀτόμου. Ἀπεναντίας τό ἐπιβεβαιώνει καί τό βοηθεῖ. Καί αὐτό δέν προέρχεται ἀπλῶς ἀπό τήν ἀποδοχή ἀνθρωπολογικῶν δεδομένων, σύμφωνα μέ τά ὅποια, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα πρόσωπο ἀναντικατάστατο, ἀλλά καί ἀπό ἐκκλησιολογική ἀπαίτηση. Γιατί ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ κοινότητα προσώπων, πού μετέχουν στή χάρη, στήν ἀλήθεια καί στήν ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Καί ὅλα μέσα στήν Ἐκκλησία ἔχουν τήν ἀξία τους, ὅταν διακονοῦν αὐτήν τήν πραγματικότητα. Ἄν αὐτό τό δοῦμε ἀπό τή σκοπιά τῆς θ. Λειτουργίας, φαίνεται σάν νά θέτει ὅρια στή λειτουργία. Πραγματικά, ἡ Λειτουργία, ὡς λατρεία τοῦ λαοῦ, ὄλων, περικλείει ἕνα στοιχεῖο τονισμοῦ τῆς κοινότητας, ὅπως καί στό προηγούμενο κεφάλαιο ἀναφέρθηκε.

Αὐτός ὁ τονισμός τῆς κοινότητας φαίνεται καί στήν ἐξωτερική μορφή τῆς λειτουργίας. Ἐτσι ὅμως τίθενται ὠρισμένα πλαίσια στήν ἀτομικότητα τοῦ κάθε μεμονωμένου πιστοῦ, πού σχετίζονται ὄχι μόνο μέ τήν ἀνθρώπινη ὑπαρξή του, ἀλλά καί μέ τήν ἐκκλησιαστική του θά λέγαμε ιδιότητα, ὡς προσωπικά προσευχομένου. Θέλει ἡ λειτουργία μέ τή δομή καί διάθρωσή της νά σφραγίσει τήν ἀναζήτηση καί τήν προσευχή τοῦ πιστοῦ τριαδολογικά, χριστολογικά, βιβλικά. Ἀλλά, συγχρόνως καταφάσκει καί τήν ἐλεύθερη, ἀτομική προσευχή τοῦ πιστοῦ μέσα στή λατρεία, ὅπου ὁ πιστός μπορεῖ ὅλα τά αἰτήματά του νά ἀποθέσει στά πόδια τοῦ Θεοῦ κατά τό: «ἐαυτούς καί ἀλλήλους καί πᾶσαν τήν ζωήν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ, παραθώμεθα».

Ἀλλά, ἀκόμη θά πρέπει νά τονισθεῖ καί κάτι ἄλλο σχετικά. Ὅσο περισσότερο τό κάθε μεμονωμένο ἄτομο, τό κάθε «ἐγώ» ἐνώνεται στό «ἡμεῖς» τῆς λατρείας καί μέ τήν πίστη, τήν ἐλπίδα καί τήν ἀγάπη οἰκειοποιεῖται τό λειτουργικό γεγονός, τόσο πληρέστερα καί πιο ὀλοκληρωμένα γίνεται πρόσωπο. Καί ὅσο πιο ἀποφασιστικά τό πρόσωπο τοῦ κάθε μεμονωμένου πιστοῦ μετέχει στή λατρεία, μέ τήν προσφορά τῆς πίστεως καί τῆς ἀγάπης του, τόσο ἡ λατρεία γίνεται πιο ἀληθινή. Γιατί, βέβαια, ἡ ἐγκυρότητα ἐνός μυστηρίου - τῆς Εὐχαριστίας ἐν προκειμένῳ - δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἠθική ποιότητα τοῦ λειτουργοῦ ἢ τῶν πιστῶν. Ὅμως ἡ πνευματικότητα τῆς λατρείας

είναι άμεσα συναρτημένη με την πνευματική στάθμη όλων τών μετεχόντων. Καί ή πνευματική αυτή στάθμη καλλιεργείται με τή λατρεία. Υπάρχει δηλ. μιά σχέση άμφοτερόπλευρη, πού κάνει γι' αυτό άπαραίτητη τή λατρεία στή ζωή καί τήν καλλιέργεια του πιστού: Άν δέν ξεκινήσει ό πιστός από τή λατρεία δέν μπορεί νά συνεχίσει στή ζωή νά προσφέρει τόν έαυτό του ως «θυσίαν ζώσαν, άγιαν, ευάρεστον τῷ Θεῷ» (Ρωμ. ιβ', 1). Καί αν ή ζωή του όλόκληρη δέν είναι μιά τέτοια θυσία, ή συμμετοχή του στή λατρεία δέν μπορεί νά είναι αυθεντική.

Δ'. Έσχατολογία καί λατρεία.

Ένα βασικό χαρακτηριστικό τής Έκκλησίας μας είναι τό έσχατολογικό. Η Έκκλησία είναι μιά ιστορική πραγματικότητα. Πραγματική, από γήινους ανθρώπους καί μέσα σέ γήινες σχέσεις. Άλλά είναι καί φορέας τής ζωής του άναστημένου Χριστού. Καί αυτό τό μυστήριο τό εκφράζει κυρίως με τή λειτουργική της ζωή, πού είναι θά έλεγα, ή έσωτερική ζωή τής Έκκλησίας.

Αυτή ή έσωτερική της ζωή δέν άπωθεΐται -αν μπορούμε νά τό διατυπώσουμε έτσι- σέ κάποια άκρα από τά ιστορικά-γήινα στοιχεία της, αλλά βρίσκεται ενεργά σέ κάθε τμήμα τής ύπάρξεώς της, σέ κάθε φάση καί έκφανσή της. Όπως ή ζωή ενός σώματος βρίσκεται ενεργά σέ κάθε μέλος, σέ κάθε όργανο σέ κάθε κύτταρο του σώματος. Καί αυτή ή έσωτερική της ζωή, πού είναι έκφραση του έσχατολογικού της χαρακτήρα, προσπαθεΐ νά διαποτίσει όλόκληρη τήν γήινη πραγματικότητά της.

Αυτό τό εκφράζει με σαφείς καί νηφάλιες φράσεις ό Άπ. Παῦλος στίς Έπιστολές του προς Έφεσίους καί Κολασσαείς (Έφεσ. α', 3-23 καί Κολ. α', 15-20). Καί μάλιστα αυτή ή μυστική ζωή τής Έκκλησίας θέλει νά διαποτίσει όχι μόνο τόν άνθρωπο καί τή γή, αλλά όλόκληρο τόν κόσμο, γιά νά μεταβάλει τά πάντα σ' αυτό, πού ονομάζει ό Ίωάννης στήν Άποκάλυψη «ουρανόν καινόν καί γήν καινήν» (Άποκ. κα', 1).

Βέβαια έχομε τήν τάση νά ταυτίζουμε καί περιορίζουμε τήν Έκκλησία στήν όρατή, άπτή μορφή της καί νά ξεχνάμε τόν έσχατολογικό, μυστικό χαρακτήρα της. Ξεχνάμε αυτό, πού είπε ό Άπ. Παῦλος καί πού ισχύει, όπως γιά τόν καθένα έτσι καί γιά τήν Έκκλησία: «έχομεν τόν θησαυρόν τουτον έν όστρακίνοις σκεύεσιν» (Β' Κορ. δ', 7). Αυτό σημαίνει ότι τά γήινα ανθρώπινα στοιχεία -τά «όστράκινα σκεύη»- άσκοῦν, βέβαια, μιά έπιρροή στά πράγματα τής Έκκλησίας. Άλλά πάνω άπ' αυτά ύπάρχει ό «θησαυρός»: Τό πνευματικό,

μυστικό, έσχατολογικό περιεχόμενο τής Έκκλησίας. Έπειδή αυτό τό ξεχνάμε, βλέπομε τήν Έκκλησία, σάν ένα επίγειο μέγεθος, πού άσκει μιά έπιρροή στά πράγματα τοῦ κόσμου καί τείνομε νά εκτιμήσουμε τήν Έκκλησία ανάλογα μέ τίς πολιτιστικές, κοινωνιολογικές, πολιτικές επιδράσεις, πού άσκει. Καί αυτές, βέβαια, δέν είναι ύποτιμητές, όμως δέν πρέπει νά μάς διαφεύγει τήν προσοχή ότι πέρα άπ' όλα αυτά ή Έκκλησία μας είναι έσχατολογική. Είναι δηλ. μιά πραγματικότητα έν πορεία, έν άναμονή, γιά τό έρχόμενο καί τόν «Έρχόμενο» (Σύμβ. Πίστ. άρθ. 13). «Οὐ γάρ έχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, αλλά τήν μέλλουσαν επίζητοῦμεν» (Έβρ. ιγ', 14). Η πίστη αυτή, βέβαια, δέν είναι πάντοτε εύκολη. Άλλά μόνο έτσι μπορούμε νά δοῦμε τήν Έκκλησία στις σωστές διαστάσεις της: Όταν βλέπομε τήν Ίστορία, σάν μιά περίοδο πορείας, πού όλα είναι «κεκαλυμμένα» καί «άπεκδέχονται», περιμένουν «τήν οὐράνιαν πόλιν» καί τή «νύμφην τοῦ αρνίου... καταβαίνουσιν έκ τοῦ οὐρανοῦ άπό Θεοῦ» (Άποκ. κα', 9-10). Αυτή ή άναμονή δέν παραλύει τόν άγώνα γιά τήν διευθέτηση τῶν επίγειων πραγμάτων, αλλά επιτείνει τίς δυνάμεις μας, γιά νά συντονίσουμε τό παρόν τής γῆς μέ τό μέλλον τής Βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Καλούμεθα δηλ. νά συνειδητοποιήσουμε ότι ή Έκκλησία είναι μιά οικόδομή θεμελιωμένη άπό τόν Χριστό, νά διαβλέπομε τό μυστικό της βάθος, πού διαποτίζει καί ανακαινίζει τά πάντα, αλλά καί τή συνεχή πορεία της πρὸς τό μέλλον. Ένα μέλλον, πού δέν βρίσκεται μετά άπό χρόνια ή αιώνες, αλλά πέρα άπό τόν χρόνο.

Σ' αυτό τό παρόν καί τό θριαμβευτικό μέλλον τής Έκκλησίας μετέχομε κυρίως μέ τή λατρεία. Αυτή μάς κάνει μετόχους τής δόξης τοῦ Χριστοῦ. Λέγει χαρακτηριστικά ό ιερός Χρυσόστομος γιά τήν Εὐχαριστία: «οί τούτου μετέχοντες τοῦ αἵματος μετά άγγέλων καί άρχαγγέλων καί τῶν άνω δυνάμεων έστήκασιν, αυτήν περικείμενοι τοῦ Χριστοῦ τήν βασιλικήν στολήν, τά όπλα έχοντες τά πνευματικά. Άλλά οὐδέν είπον οὐδέπω μέγα, αυτόν γάρ εισί ένδεδυμένοι τόν βασιλέα» (Χρυσ. εις Ίωάν. όμ. 46, 4 ΕΠ 59, 262). Τά επίπεδα κοσμικό, ανθρώπινο καί άγγελικό ένώνονται σέ μιά ένιαία εύχαριστία.

«Ο κόσμος παγώνει χωρίς τήν παρουσία τοῦ μυστηρίου καί τῶν άγγέλων, γίνεται κόσμος πεινχρός κι επίπεδος. Κι ό άνθρωπος άσφυκτιά άπό μοναξιά κι έφημερότητα χωρίς τήν ενεργό λειτουργία τής ζωής άπό τόν Θεό, χωρίς τή λατρεία τοῦ Άοράτου» (Κ. Τσιρόπουλου, Μυστικός Δείπνος, σ. 208). «Άν ό Θεός ένσαρκωνόνταν καί δίδασκε καί πέθαινε χωρίς νά μάς άφήσει τό Μυστήριο τής Θείας Εὐχαριστίας, ή δυνατότητα νά σωθοῦμε θά ήταν μικρή,

θεωρητική, απόμακρη. Τώρα ο Θεός λειτουργεί, πού σημαίνει πεθαίνει κι ανασταίνεται σέ κάθε Θεία Λειτουργία, και μᾶς περνᾶ κι ἐμᾶς ἀπό τόν θάνατο, και μᾶς σέρνει μαζί του στήν Ἀνάσταση... Τήν ἐσωτερική, σπαραχτική μας μοναξιά καταλύει Ἐκεῖνος ὁ ἴδιος, γιατί ἐνώνεται μαζί μας και πνευματικά και σαρκικά. Ἔτσι πιά, μέ τήν Θεία Λειτουργία, μέσα στήν ψυχή και στό κορμί τοῦ ἀνθρώπου λειτουργεῖ ὁ Θεός, ὁ ἀνθρωπος λειτουργεῖ κατά Θεόν κι ὁ κόσμος ὅλος μπαίνει σ' ἓνα ρυθμό πού ἀναδίνει τόν ἐνεργητικό στεναγμό τῆς αἰωνιότητάς του» (Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 209). Μπαίνει στό ρυθμό τοῦ Ἑσχατου.

Ἐπίλογος

Ἄν θέλαμε, τελειώνοντας, νά συγκεφαλαιώσουμε τήν ἀπάντηση στό ἐρώτημα γιά τήν ἀναγκαιότητα τῆς λατρείας -Λειτουργίας στή ζωή τῶν πιστῶν-θά μπορούσαμε νά χρησιμοποιήσουμε μιά φράση τοῦ Χρυσοστόμου: «Αὕτη γάρ ἡ τράπεζα τῆς ψυχῆς ἡμῶν τά νεῦρα, τῆς διανοίας ὁ σύνδεσμος, τῆς παρρησίας ἡ ὑπόθεσις, ἡ ἐλπίς, ἡ σωτηρία, τό φῶς, ἡ ζωή. Μετά ταύτης ἀπελθόντες ἐκεῖ τῆς θυσίας, ἐν παρρησίᾳ πολλῇ τῶν ἱερῶν ἐπιβησόμεθα προθύρων, ὡσπερ τισίν ὄπλοις χρυσοῖς περιπεφραγμένοι πάντοθεν» (Χρυσ. εἰς Α' Κορινθ. ὁμ.24, 5 ΕΠ 61, 205). Βέβαια, αὐτά τά ὄπλα δέν εἶναι «σαρκικά», ὁμως εἶναι «δυνατά τῷ Θεῷ εἰς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων» (Β' Κορινθ. ι', 4).

Σ' ὅλα αὐτά ὑπάρχει μιά ἔνστασις: Πῶς μπορεῖ ἡ Λειτουργία, πού εἶναι κάτι σταθερό και ἐπαναλαμβανόμενο, νά κινητοποιεῖ ὅλες αὐτές τίς δυνάμεις;

Πραγματικά ἡ Θεία Λειτουργία ἔχει κάτι, πού θυμίζει τ' ἀστέρια, μέ τόν αἰώνιο, ἀπαράλλακτα ἴδιο κύκλο τους, τήν ἀμετάβλητη τάξη τους, τήν ἀδιατάρακτη ἀρμονία και τό ἄπειρο εὖρος μέσα στό ὁποῖο εἶναι ἀπλωμένα. Καί ἡ Λειτουργία ἐπαναλαμβάνεται πάντα ἡ ἴδια. Φαίνεται, στόν σημερινό τουλάχιστον ἀνθρώπο, σάν ἀπομάκρυνση ἀπό τή ζωή και τά τρέχοντα προβλήματά της. Μᾶς εἰσάγει, εἶπαμε, στήν ἀτμόσφαιρα τοῦ μυστηρίου και τοῦ ἐσχατου. Ὅποιος, ὁμως, βιώνει τήν πραγματικότητά της σωστά - και γι' αὐτό χρειάζεται, βέβαια, λειτουργική παιδεία - γίνεται ἀληθινός, ὑγιής, ἰσορροπημένος στή βαθύτερη οὐσία του. Καί ἐπομένως ἰκανός νά ζήσει σωστά.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟΝ ΠΡΟΟΙΜΙΑΚΟ ΨΑΛΜΟ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΜΑΝΗΣ κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Γ΄

Ὁ 103^{ος} Ψαλμὸς τοῦ προφητάνακτος Δαβίδ, ὁ καὶ λεγόμενος «Προοιμιακός», καθ' ὅτι ἀποτελεῖ τὸ προοίμιον τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ, τυγχάνει ἐκ τῶν ὑπερόχων κειμένων τῆς βιβλικῆς ποιήσεως.

Στὸν Ψαλμὸ αὐτό, ὁ Δαβὶδ ἐξυμνεῖ μὲ ὑπέροχες ἔννοιες, μὲ θαυμάσιες φράσεις, μὲ φιλολογικὲς εἰκόνες, μὲ καλλιπέπια καὶ λυρικότητα λόγου τὸ μεγαλεῖο, τὴν παντοδυναμία καὶ τὴν πανσοφία τοῦ Θεοῦ, ὁ Ὅποιος δημιούργησε τὸν κόσμον. Ὁλόκληρος ὁ Ψαλμὸς ἀποτελεῖ ἓνα ἀριστούργημα τῆς παγκόσμιας ποιήσεως. Ἐξυμνεῖται ὄχι μόνον ἡ Δημιουργία, ἀλλὰ καὶ ἡ Πρόνοια τοῦ Δημιουργοῦ γιὰ ὅλα τὰ δημιουργήματα, τὰ ὁποῖα ἔγιναν γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Ψαλμωδός, μὲ τὸν ὕμνον του αὐτὸν, μᾶς παρωθεῖ, ὅπως καὶ ἐμεῖς ὑμνοῦμε καὶ δοξολογοῦμεν τὸν Ὑψίστον, σ' ὅλη μας τὴ ζωὴ, μὲ ἔνθεο ζῆλο καὶ μὲ ὅλη τὴ θερμότητα τῆς καρδίας μας.

Ἀρχίζει ὁ Ψαλμός:

1. «*Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον. Κύριε ὁ Θεός μου, ἐμεγαλύνθης σφόδρα. Ἐξομολόγησιν καὶ μεγαλοπρέπειαν ἐνεδώσω.*».

Ὁ Προφητάναξ Δαυὶδ, θεοσεβῆς ὢν, θεωρεῖ ὡς πρωταρχικό του χρέος νὰ παρωθεῖ τὴν ψυχὴ του νὰ εὐλογεῖ τὸν Κύριο. Σὺ ἔγινες γνωστὸς σὲ μᾶς μὲ τὴν μεγαλωσύνη Σου, μ' ὅλα αὐτὰ ποὺ δημιούργησες γιὰ μᾶς. Νὰ εὐλογοῦμε τὸν Θεό, σημαίνει, νὰ ἀποδίδουμε αἶνον καὶ ὕμνο καὶ κάθε δοξολογία, ὅπου καὶ ἂν σταθοῦμε, γιὰτὶ ὅλα ἀνήκουν στὸν Θεὸ καὶ εἶναι καλλιτεχνήματα τοῦ Δημιουργοῦ τοῦ παντός. Ἐξομολόγησι ἐννοεῖ ὁ Δαβὶδ τὴν εὐχαριστία. Μεγαλοπρέπεια τὴ δέουσα τιμὴ. Αὐτὰ τὰ δύο χαρακτηριστικὰ ντύθηκε ὁ Κύριος μὲ τὴ μεγαλουργία τῶν κτισμάτων Του. Ἐννοεῖται δὲ ἐδῶ καὶ ἡ Σάρκωσις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2. *«Ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἱμάτιον, ἐκτείνων τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέρριν».*

Σὺ, λέγει ὁ ψαλμωδός, Κύριε, ἐμεγαλύνθης σφόδρα διότι ντύνεσαι τὸ φῶς, ὡσάν ἔνδυμα καὶ ἀπὸ τὸ φῶς σκεπάζεσαι. Ἐννοεῖται ἐδῶ μὲ τὸ φῶς, ἡ καθαρότητα καὶ ἡ παγγνωσία. Ὁ ἴδιος ὁ Κύριος εἶπε ὅτι: *«Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου»* (Ιω. 8, 12) καὶ ὁ Ἀπ. Παῦλος γράφει γιὰ *«φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον»* (Α' Τιμ. 5, 16).

Κύριε, λέγει ὁ Δαβίδ, Σὺ ἐμεγαλύνθης σφόδρα διότι ἐξάπλωσες τὸν οὐρανὸν μὲ τόση εὐκολία, μὲ ὅση ἐξαπλώνει κάποιος ἓνα δέρμα, δηλ. δημιούργησε τὸν οὐρανὸ μὲ μεγάλη εὐκολία. Ὑπενθυμίζει ἀκόμη καὶ τὸ σχῆμα τοῦ οὐρανοῦ ὅτι εἶναι ὡς καμαροειδές, τρόπον τινα.

3. *«Ὁ στεγάζων ἐν ὕδασι τὰ ὑπερῶα αὐτοῦ· ὁ τιθεὶς νέφη τὴν ἐπίβασιν αὐτοῦ ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων».*

Σὺ, λέγει, ἐστέγασες τὰ ὑψηλὰ μέρη τοῦ οὐρανοῦ μὲ τὸ νερό. Τυγχάνει καταπληκτικὸν τὸ γεγονὸς τὸ νὰ κρατεῖται ἀδιάχυτος ἡ φύση τοῦ νεροῦ ἐπάνω στὸ στερέωμα. Παραπέμπει ἐδῶ στὸ χωρίον τῆς Γενέσεως: *«Διεχώρισε ὁ Θεὸς ἀναμέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος καὶ ἀναμέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος»* (Γεν. 1, 7). Ἀλλὰ νὰ ὑπογραμμίσουμε καὶ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἡσυχίου ὅτι *«τὰ ὑψηλὰ τῶν Μυστηρίων ἐν τοῖς ὕδασι τοῦ Βαπτίσματος ἔδειξεν».*

Σὺ, Κύριε, περιπατεῖς ἐπάνω ἀπὸ τὰ σύννεφα καὶ τὰ μεγαχειρίζεσαι ὡς ὄχημα. Θέλει νὰ δηλώσει, μὲ αὐτὴν τὴν ἔκφραση ὁ προφητάναξ, τὴν πανταχοῦ παρουσία τοῦ Θεοῦ. Διότι ὁ ἄνεμος κινεῖται παντοῦ ταχύτατα καὶ πολὺ γρήγορα διαπερνᾷ τὰ πάντα. Ἐπειτα, ἡ νεφέλη εἶναι καὶ τοῦ οὐρανοῦ σύμβολο καὶ πολλάκις στὴν Ἁγία Γραφή γίνεται λόγος γιὰ νεφέλη καὶ ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἐν νεφέλαις ἀναλαμβάνεται κατὰ τὴ θεία Ἀνάληψή Του.

4. *«Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα».*

Τώρα ὁ Δαβίδ γράφει γιὰ τοὺς ἀγγέλους, οἱ ὅποιοι καὶ αὐτοὶ εἶναι δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ. Τοὺς ὀνομάζει πνεύματα καὶ πῦρ. Δηλαδή οἱ ἄγγελοι εἶναι ἄυλες ὑπάρξεις ἀσώματοι, νοερά δηλαδή πνεύματα, ἀλλὰ καὶ πῦρ ἐπίσης ἄυλο. Εἶναι δὲ *«ὀξεῖα μὲν ἢ τοῦ πνεύματος φύσις, ἰσχυρὰ δὲ τοῦ πυρὸς ἢ ἐνέργεια»*, ὡς λέγει ὁ Θεοδώρητος. Ἔργον τους ἡ ἀέναος δοξολογία τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ὑπηρεσία τῶν λειτουργημάτων, τὰ ὅποια τοὺς ἀναθέτει ὁ Θεὸς χάριν τῶν ἀνθρώπων.

Μὲ τοὺς παραπάνω στίχους τελειώνει ἡ ἐξύμνηση τοῦ Δαβὶδ στὰ ἔργα τῆς πρώτης καὶ δευτέρας ἡμέρας τῆς Γενέσεως.

5. *«Ὁ θεμελιῶν τὴν γῆν ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς· οὐ κλιθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος».*

Σὺ, λέγει, Κύριε, ἐθεμελίωσας τὴ γῆ ἐπάνω στὴν ἀσφάλεια, ἡ ὁποία εἶναι ἡ προσταγή σου καὶ δὲν πρόκειται νὰ σαλευθεῖ ποτέ. Θεμέλιον τῆς γῆς εἶναι τὸ θεῖον θέλημα, *«ἡ δύναμη τοῦ ἐργασασμένου»* κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο.

6. *«Ἄβυσσος ὡς ἱμάτιον τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ, ἐπὶ τῶν ὀρέων στήσονται ὕδατα».*

Ἡ ἄβυσσος εἶναι ὡς φόρεμα τοῦ στοιχείου τῆς γῆς καὶ εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ὑδάτων καὶ οἱ ὠκεανοί, οἱ ὁποῖοι περικυκλώνουν τὴ γῆ. Θέλει, ἀκόμη, ὁ Δαβὶδ νὰ δηλώσει μὲ τὸν ὄρο «ἄβυσσος» καὶ τὴν παγγνωσία τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀκαταληψία, τὴν ἀμέτρητον γνώση, τὴν πανσοφία Του. Καὶ λέγει, ἀκόμη, ὅτι τὰ νερά θ' ἀναβλύζουν ἀπὸ τὰ βουνά.

7. *«Ἀπὸ ἐπιτιμῆσεώς σου φεύζονται, ἀπὸ φωνῆς βροντῆς σου δειλιάσουσιν».*

Τὰ ὕδατα αὐτὰ μὲ τὴν ἐπιτιμητικὴ φωνή σου φεύγουν καὶ ὑποχωροῦν καὶ μὲ τὴν ὡς βροντὴ φωνή σου δειλιάζουν καὶ ἀποχωροῦν γιὰ νὰ φανεῖ ἡ ξηρά. Ὅλα αὐτὰ συμβαίνουν, βέβαια, γιὰ τὴ δική μας ὠφέλεια. Ἄν, λοιπὸν, τὰ ὕδατα τρέμουν σὰν νὰ αισθάνωνται κάποια ἀγανάκτηση τοῦ Δημιουργοῦ, πόσο μᾶλλον ἐμεῖς πρέπει νὰ φοβούμεθα τὴ θεϊκὴ ἀγανάκτηση, ὅταν ἀμαρτάνουμε.

8. *«Ἀναβαίνουνσιν ὄρη καὶ καταβαίνουνσιν πεδία, εἰς τόπον, ὃν ἐθεμελίωσας αὐτά».*

Μὲ τὴ φυγὴ αὐτῆ τῶν ὑδάτων, ἄρχισαν νὰ ἀναδύωνται τὰ ὄρη καὶ νὰ ἀναφαίνονται οἱ πεδιάδες, ἔτσι ὥστε καὶ τὰ δύο νὰ ἔρχονται σὲ περιορισμό, σὲ τόπο πού, Ἐσὺ Κύριε, θεμελίωσες καὶ στερέωσες, λέγει ὁ Δαβίδ. Τὰ βουνὰ εἶναι ὑψηλά, οἱ κάμποι εἶναι χαμηλοί.

9. *«Ὅριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσονται, οὐδὲ ἐπιστρέψουσι καλύψαι τὴν γῆν».*

Ἔθεσες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὄριο μεταξὺ τῆς θαλάσσης καὶ τῆς ξηρᾶς, τὸ ὁποῖο δὲν μποροῦν νὰ ξεπεράσουν οὔτε τὰ βουνὰ οὔτε τὰ κύματα. Τὸ ὄριο, τὸ σύνоро εἶναι τὸ θεῖο θέλημα. Αὐτὸ δὲν τὸ ὑπερβαίνουν.

10. *«Ὁ ἐξαποστέλλων πηγὰς ἐν φάραγξιν, ἀνὰ μέσον τῶν ὀρέων διελεύσονται ὕδατα».*

Ὁ Δημιουργὸς εἶναι Ἐκεῖνος ποὺ ἐξαποστέλλει τὰ ὕδατα ἀπὸ τὶς πηγές καὶ ρέουν μέσα στὰ φαράγγια καὶ περνοῦν ἀνάμεσα ἀπὸ βουνά.

11. *«Ποτιοῦσι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ· προσδέξονται ὄναγροι εἰς δίψαν αὐτῶν».*

Ὁ λόγος, ποὺ ἀναβλύζουν οἱ πηγές τῶν ὑδάτων, εἶναι γιὰ νὰ πίνουν νερὸ ὅλα τὰ ζῶα τόσο τὰ ἡμερα ὅσο καὶ τὰ ἄγρια καὶ μάλιστα οἱ ἄγριοι ὄνοι ποὺ θέλουν πολὺ νερὸ γιὰ νὰ ξεδιψάσουν. Ἀλληγορικῶς, *«θηρία τοῦ ἀγροῦ»* εἶναι οἱ ἄμαρτωλοὶ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ὅμως μπορεῖ νὰ ποτισθοῦν μὲ τὴ θεία διδασκαλία καὶ νὰ ξεδιψάσουν τὴν πνευματικὴ τους ξηραῖλα.

12. *«Ἐπ’ αὐτὰ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσει, ἐκ μέσου τῶν πετρῶν δώσουσι φωνήν».*

Κοντὰ στὰ νερὰ καὶ στὶς ἄκρες τῶν ποταμιῶν θέλουν κατοικήσουν τὰ πουλιά, ἀκόμη οἱ χῆνες, οἱ πάπιες καὶ ἄλλα ὅμοια καὶ μέσα ἀπὸ τοὺς γύρω βράχους, ποὺ εἶναι οἱ φωλιές τους, σκορπίζουν τὸ χαρωπὸ κελáιδισμά τους. Μὲ τὸ κελáιδισμά τους παρακινοῦν τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὑμνοῦν καὶ αὐτοὶ τὸν Θεὸν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄλλα πτηνὰ καὶ ζῶα εἶναι ὡς νὰ προσκαλοῦν νὰ ὑπάγουν νὰ πιοῦν νερό.

13. *«Ποτίζων ὄρη ἐκ τῶν ὑπερῶων αὐτοῦ, ἀπὸ καρποῦ τῶν ἔργων σου χορτασθήσεται ἡ γῆ».*

Ὁ Δημιουργὸς Κύριος καὶ Θεὸς ποτίζει τὰ ὄρη μὲ τὶς βροχές τοῦ οὐρανοῦ. Ἀπὸ τὶς βροχές αὐτές, τὶς τόσο εὐεργετικές, ποὺ εἶναι καρπὸς τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, θὰ χορτάσει ἡ γῆ. Νὰ σκεφθοῦμε τί θάταν ἡ γῆ χωρὶς τὶς βροχές καὶ στὴ συνέχεια ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι, πῶς θὰ μπορούσαμε νὰ ζήσουμε, νὰ ἐπιβιώσουμε. *«Ἐπερῶα»* ὀνομάζει ὁ Ποιητὴς τὰ σύννεφα πάνω ἀπὸ τὰ βουνά. Ἀναγωγικῶς βεβαίως ἐννοῶνται *«ὑπερῶα»* οἱ Προφῆτες, οἱ ὁποῖοι ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γιὰ νὰ δροσίσουν καὶ διαφωτίσουν τὴν κατάξερη γῆ, ἄλλως τοὺς χοϊκοὺς καὶ ἄπιστους ἀνθρώπους.

14. *«Ὁ ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι καὶ χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων· τοῦ ἐξαγαγεῖν ἄρτον ἐκ τῆς γῆς».*

Αὐτός, ὁ Θεός, εἶναι Ἐκεῖνος ποὺ κάμνει νὰ φυτρώνει τὸ χορτάρι ἀπὸ τὴ γῆ γιὰ τὰ ζῶα καὶ τὰ φυτὰ γιὰ ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τῶν ἀνθρώπων, ὥστε νὰ ἔχουν τὸ ψωμί τους ἀπὸ τὴ γῆ. Χορτάρι ὀνομάζει ἐκεῖνο ποὺ βλαστάνει στοὺς ἀγεώργητους τόπους καὶ χλόη ἐκεῖνη ποὺ βλαστάνει στοὺς

γεωργημένους τόπους. Τὸ χορτάρι εἶναι γιὰ τὰ ἄγρια ζῶα, τὰ χορτοφάγα, ἡ δὲ χλόη εἶναι γιὰ τὰ ζῶα ποὺ εἶναι στὴ δούλεψη τῶν ἀνθρώπων. Ἀναγωγικῶς βλέπει κανεὶς ὅτι «γῆ» εἶναι τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα, ἐκεῖθεν ἔχουμε τὸν «*μυστικὸν ἄρτον*» στὴ Θεία Εὐχαριστία.

15. *«Καὶ οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου, τοῦ ἰλαρῦναι πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ καὶ ἄρτος καρδίαν ἀνθρώπου στηρίζει».*

Δημιουργὸς εἶναι πάλιν ὁ Θεὸς ποὺ τὸ κρασί εὐφραίνει τὴν καρδιά τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ λάδι κάνει νὰ λάμπει τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ψωμί νὰ στηρίζει τὴν καρδιά του. Τὸ κρασί ἀναπαύει, θερμαίνει καὶ χαροποιεῖ, τὸ λάδι ἀπαλύνει καὶ εὐχάριστο δείχνει τὸ σκληραγωγημένο πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ψωμί ἔρχεται καὶ ἐνδυναμώνει τὴν καρδιά του. Οἶνος, ἔλαιον καὶ ἄρτος, πόσο σημαντικὰ καὶ χρήσιμα εἶναι γιὰ τὸν ἄνθρωπον τὰ δημιουργήματα αὐτὰ τοῦ Θεοῦ!

16. *«Χορτασθήσονται τὰ ξύλα τοῦ πεδίου, αἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ἃς ἐφύτευσας».*

Μὲ τις βροχές, λέγει ὁ Δαβίδ, θὰ χορτάσουν τὰ δένδρα τῆς ὑπαίθρου καὶ οἱ κέδροι τοῦ Λιβάνου, ποὺ ἐσὺ Κύριε, φύτευσες.

17. *«Ἐκεῖ στρουθία ἐννοσεύσουσι, τοῦ ἐρωδιοῦ ἡ οἰκία ἠγεῖται αὐτῶν».*

Ἐκεῖ στὰ κλαδιά τους τὰ πουλιά θὰ φτιάξουν τις φωλιές τους καὶ πάνω ἀπ' αὐτὲς ψηλότερα θὰ εἶναι ἡ φωλιά τοῦ ἐρωδιοῦ. Ἐρωδιὸς εἶναι εἶδος πτηνοῦ ποὺ ζεῖ στὰ ἔλη, κοινῶς ψαροφάγος.

18. *«Ὀρη τὰ ὑψηλὰ ταῖς ἐλάφοις, πέτρα καταφυγὴ τοῖς λαγωοῖς».*

Στὰ ψηλὰ βουνὰ κατοικοῦν τὰ ἐλάφια, στὰ πετρώδη δὲ μέρη καταφεύγουν οἱ λαγοί. Πι' ὅλα προνοεῖ ὁ Θεὸς μέχρι καὶ τὰ πιὸ μικρὰ ζῶα καὶ τὰ πιὸ δειλὰ, ὅπως τὰ ἐλάφια καὶ οἱ λαγοί καὶ τοὺς ἔδωσε ἀσφάλεια τὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ τις κρυψῶνες στὶς πέτρες. Ἀλληγορικῶς, μποροῦμε νὰ ἐννοήσουμε «*ὄρη τὰ ὑψηλὰ*» τὰ ὕψη τῶν θείων νοημάτων, ὅπου ὀφείλουμε νὰ φθάσουμε καὶ «*πέτρα καταφυγὴ*», τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως, ὅπου πρέπει νὰ εἶναι ἡ καταφυγὴ μας.

Ἔτσι, μὲ τοὺς παραπάνω στίχους κατακλείεται ὁ ὕμνος στὰ ἔργα τῆς τρίτης ἡμέρας τῆς Γενέσεως.

19. *«Εποίησε σελήνην εἰς καιρούς, ὁ ἥλιος ἔγνω τὴν δύσιν αὐτοῦ».*

Ὁ Θεός, λέγει ὁ Δαβίδ, ἔκανε τὴ σελήνη γιὰ νὰ φωτίζει στὸν καιρὸ τῆς νύκτας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἥλιος γνωρίζει πότε πρέπει νὰ βασιλεύσει, δηλαδή νὰ βυθισθεῖ κάτω ἀπὸ τὸν ὀρίζοντα. Καὶ τὸ γνωρίζει αὐτό, τὴν τροχιά του ποῦ πρέπει νὰ διανύσει ὄχι ὡς ἔμψυχος καὶ λογικὸς ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν ὑπερβαίνει τὸ ὄριον ποῦ τοῦ ἔθεσε ὁ Θεός. Δηλώνει ἀκόμη τὸ «εἰς καιρούς» τῆς σελήνης ὅτι ἡ σελήνη προσδιορίζει τοὺς μῆνες, τὶς ἐποχὲς τοῦ ἔτους καὶ στὴ συνέχεια τὶς ἐορτές.

20. *«Ἔθου σκότος καὶ ἐγένετο νύξ· ἐν αὐτῇ διελεύσονται πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ».*

Σὺ, Κύριε, ὠρισες νὰ γίνεται νύκτα ἤτοι: *«Καὶ ἐκάλεσε ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα».* (Γεν. 1,5). Ὡστόσο, καὶ ἡ νύκτα ἔχει τὴ χρησιμότητά της, διότι δὲν φέρνει μόνο στοὺς ἀνθρώπους τὴν ἀνάπαυση μὲ τὸν ὕπνο ἀλλὰ καὶ στὰ θηρία δίδει τὴν παρηρησία νὰ περιπατοῦν γιὰ νὰ βρῖσκουν τὴν ἀναγκαῖα τροφή τους. Αὐτὰ ὅλα δεικνύουν τὴ θαυμάσια οἰκονομία καὶ πρόνοια τοῦ Θεοῦ.

21. *«Σκύμνοι ὠρυόμενοι τοῦ ἀρπάσαι καὶ ζητῆσαι παρὰ τῷ Θεῷ βρωσιν αὐτοῖς».*

Τὰ μικρὰ λεοντάρια ἐξέρχονται στὰ δάση γιὰ ν' ἀρπάξουν τὴ λεία τους καὶ βρυχῶνται σὰν νὰ ζητοῦν ἀπὸ τὸν Θεὸ τὴν τροφή τους, διότι ἀπὸ τὸν Θεὸ δίδεται ἡ τροφή ὅλων τῶν ζώων. Εἶναι ὁ Θεὸς *«ὁ διδοὺς τροφήν πάσῃ σαρκί».*

22. *«Ἀνέτειλεν ὁ ἥλιος καὶ συνήχθησαν καὶ εἰς τὰς μάνδρας αὐτῶν κοιτασθήσονται».*

Ὅταν, ὅμως, ἀνατεῖλει ὁ ἥλιος τὸ πρωί, ἀμέσως καὶ τὰ ζῶα ὅλα συμμαζεύονται καὶ κρύπτονται στὶς φωλιές τους. Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος λέγει: *«Καθευδόντων μὲν τῶν δεσποτῶν ἀνθρώπων, ἀνίσταται τὰ θηρία· ἀνισταμένων δέ, ἀποπηδᾷ καὶ ἀναχωρεῖ· εἶδες εὐταξίαν Δημιουργοῦ;».*

23. *«Ἐξελεύσεται ἄνθρωπος ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ ἕως ἑσπέρας».*

Ὅταν ἀνατεῖλει ὁ ἥλιος, ὁ ἄνθρωπος σηκώνεται ἀπὸ τὸν ὕπνο καὶ ἐξέρχεται ἀπὸ τὸ σπῖτι του γιὰ νὰ ἐργασθεῖ καὶ ν' ἀπασχοληθεῖ μὲ τὴν ἐργασία του μέχρι τὸ βράδυ.

Ἔτσι μὲ τὸν στίχο αὐτὸ περατοῦται ἡ ἀναφορὰ τοῦ Προφητάνακτος καὶ ἡ ὁμολογία του γιὰ τὰ ἔργα τῆς τετάρτης ἡμέρας τῆς Δημιουργίας.

24. *«Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου, Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας, ἐπληρώθη ἡ γῆ τῆς κτίσεώς σου».*

Πόσο, λοιπόν, μεγαλειώδη καὶ θαυμαστά εἶναι τὰ ἔργα Σου Κύριε. Ὅλα τὰ δημιουργήσες μὲ σοφία. Ἡ γῆ εἶναι γεμάτη ἀπὸ τὰ δημιουργήματά Σου. Ὅλα εἶναι θαυμαστά, ὅλα ἔχουν γίνει μὲ μία ἀκατάληπτη σοφία. Διότι κανένα οὔτε καὶ τὸ πιὸ μικρὸ δὲν ἔγινε ματαιῶς καὶ περιττῶς. Ὅλα τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ ἔχουν τὴν αἰτία, τὸν λόγο τους, τὴ χρησιμότητά τους. Ὅλα ὅσα ἐποίησε ὁ Θεὸς εἶναι «καλὰ λίαν»!

25. *«Αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος, ἐκεῖ ἔρπετά, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, ζῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων».*

Μετὰ τὴ γῆ, ἔρχεται τώρα στὴ θάλασσα ὁ Δαβὶδ καὶ λέγει: Ἴδου αὕτη εἶναι ἡ θάλασσα ποὺ τὴν βλέπουμε πόσο εἶναι μεγάλη. Σ' αὕτη βρίσκονται ψάρια καὶ κῆτη, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ποσότητα εἶναι ἀναρίθμητα· ἐκεῖ στὴ θάλασσα βρίσκονται ζῶα μικρὰ καὶ μεγάλα. Καὶ τὸ θαυμαστὸν ποὺ συμβαίνει εἶναι ὅτι τὰ μεγάλα ψάρια τρῶνε τὰ μικρά, *«τροφή τοῖς μείζουσιν οἱ ἐλάττοντες γίνονται καὶ τὸ γένος οὐ δαπανᾶται»*. Μποροῦμε βεβαίως νὰ ἐννοήσουμε ἀλληγορικῶς μὲ τὴ θάλασσα, τὴ μεγάλη Χάριν τοῦ θείου Βαπτίσματος καὶ ἐπίσης εὐρύχωρη, γιὰτί ὅλους τοὺς δέχεται γιὰ νὰ βαπτισθοῦν.

26. *«Ἐκεῖ πλοῖα διαπορεύονται, δράκων οὗτος ὃν ἔπλασας ἐμπαίζειν αὐτῇ».*

Στὴ θάλασσα πλέουν πλοῖα, ἀπὸ τὸ ἓνα ἄκρο στοὸ ἄλλο. Ἐκεῖ ζεῖ καὶ τὸ μεγάλο θαλάσσιο κῆτος ποὺ Ἐσὺ ἔπλασες καὶ ποὺ εἶναι τόσο δυνατὸ, ὥστε νὰ παίζει μὲ τὴ θάλασσα. Δράκοντα ὠνόμασε τὸ κῆτος γιὰτί εἶναι πολὺ μεγάλο ἀνάμεσα σ' ὅλα τὰ ψάρια.

27. *«Πάντα πρὸς σε προσδοκῶσι δοῦναι τὴν τροφήν αὐτῶν εἰς εὐκαιρον».*

Ὅλα αὐτὰ τὰ ζῶα καὶ τὰ χερσαῖα καὶ τὰ πετεινὰ καὶ τὰ ἀμφίβια περιμένουν ἀπὸ Ἐσένα Κύριε, λέγει ὁ Δαβίδ, νὰ τοὺς δώσεις τὴν τροφή τους τὴν ὥρα ποὺ πρέπει. Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸν Δημιουργὸ τοῦ σύμπαντος κόσμου, τὸν Θεό.

28. *«Δόντος σου αὐτοῖς συλλέξουσιν· ἀνοιξαντός σου τὴν χεῖρα τὰ σύμπαντα πλησθήσονται χρηστότητος».*

Όταν, Ἐσὺ Κύριε, τοὺς δώσεις τροφή ὅλα τὰ ζῶα θὰ τρέξουν νὰ τὴν πάρουν. Όταν, Ἐσύ, θ' ἀνοίξεις τὸ χέρι Σου τὰ πάντα θὰ πληρωθοῦν ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ Σου. Ὁ Θεὸς εἶναι χορηγὸς παντὸς ἀγαθοῦ, ὁ Ὅποιος ἀφθονοπαρόχως καὶ δασιλῶς προσφέρει τὰ πάντα ἕνεκεν τῆς ἀγαθότητος καὶ πρόνοιᾶς Του.

Όλα δὲ τὰ ἀγαθὰ, ὀφείλουμε νὰ γνωρίζουμε, ὅτι *«τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ περιέσφιγκται, ἴν' ὅταν ἀνοίξη, πάντα πληροῖ καὶ χορτάζη χρησιμότητος»*.

29. *«Ἀποστρέψαντος δέ σου τὸ πρόσωπον παραχθήσονται· ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν»*.

Όταν, ὅμως, ἀποστρέψεις τὸ πρόσωπόν Σου καὶ πάψεις νὰ ἐνδιαφέρεσαι γι' αὐτὰ, θὰ παραχθοῦν καὶ θὰ φοβηθοῦν. Όταν θὰ τοὺς ἀφαιρέσεις τὴ ζωτικὴ πνοή τους θὰ χαθοῦν καὶ θὰ ἐπιστρέψουν στὸ χῶμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο πλάσθηκαν. Ἡ ἀποστροφή τοῦ θεϊκοῦ προσώπου σημαίνει νὰ πάψει ἡ Πρόνοια τοῦ Θεοῦ. Τότε θὰ ἐπέλθει στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὴν κτίση ὀλάκερη ἡ λύπη γιὰ τὴ στέρηση. Τὸ *«ἀντανελεῖς τὸ πνεῦμα»* σημαίνει τὸν χωρισμὸ ψυχῆς καὶ σώματος.

Αὐτὸ ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι *«τοῦ θανάτου καὶ τῆς ζωῆς Δεσπότης καὶ Κύριος»*.

30. *«Ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμα σου καὶ κτισθήσονται καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς»*.

Όταν, λέγει ὁ προφητάναξ, ἀποστείλεις, Κύριε, τὸ πνεῦμα σου ποὺ χαρίζει ζωή, θὰ ἀναδημιουργηθοῦν καὶ θὰ ἀνακαινίσεις τὸ πρόσωπο τῆς γῆς. Ἐδῶ νοεῖται ἡ παλιγγενεσία τοῦ ἁγίου Βαπτίσματος, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος λαμβάνει καινούργια πνευματικὴ κτίση. Συγχρόνως δὲ, ἀνακαινίζεται καὶ τὸ κάλλος τῆς γῆς. Καὶ ἡ γῆ θέλει ἀνακαινισθεῖ ὅταν ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὴ δουλεία τῆς φθορᾶς.

Ἔτσι τελειώνει ἡ πέμπτη καὶ ἡ ἕκτη ἡμέρα τῆς Δημιουργίας καὶ ἀρχίζει ὁ Ψαλμωδὸς τὴ δοξολογία καὶ πάλιν πρὸς τὸν Δημιουργὸν Θεόν.

31. *«Ἦτω ἡ δόξα Κυρίου εἰς τοὺς αἰῶνας, εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ»*.

Ἄς εἶναι, λοιπόν, αἰωνία ἡ δόξα τοῦ Κυρίου καὶ ἄς εὐφραίνεται ὁ Κύριος καὶ Θεὸς βλέποντας τὰ θαυμάσια ἔργα Του. Ὡς δὲ λέγουν οἱ Πατέρες:

«Παρήγαγεν ὁ Θεὸς εἰς τὸ εἶναι τὰ γεγονότα, οὐχ ὡς προσδεόμενός τινος, ἀλλ' ἵνα, αὐτὰ μὲν αὐτοῦ ἀναλόγως μετέχοντα, ἀπολαύῃ· αὐτὸς δὲ εὐφρανθῆ, ὁρῶν αὐτὰ εὐφραϊνόμενα, τῆς τοῦ Θεοῦ εὐφροσύνης οὐκ ἐμπαθοῦς οὔσης· ἀπαθὲς γὰρ τὸ θεῖον».

32. «Ὁ ἐπιβλέπων ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ποιῶν αὐτὴν τρέμειν, ὁ ἀπτόμενος τῶν ὁρέων καὶ καπνίζονται».

Εἶναι Αὐτός, ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ποῦ μ' ἕνα βλέμμα Του πρὸς τὴ γῆ τὴν κάμνει νὰ τρέμει. Ἄρκεϊ μόνον ν' ἐγγίσει τὰ ὄρη καὶ αὐτὰ ἀρχίζουν νὰ βγάζουν καπνοὺς. Ἄφατος ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ.

33. «Ἄσω τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ ζωῇ μου, ψαλῶ τῷ Θεῷ μου, ἕως ὑπάρχω».

Θὰ ψάλω ὅσο ζῶ, ἀναφωνεῖ ὁ προφητάναξ Δαβίδ, τὴ δόξα τοῦ Κυρίου, θὰ ὑμνῶ τὸν Κύριόν μου ὅσο θὰ ὑπάρχω. Πόσο εἶναι ὑπέροχα καὶ θαυμαστά αὐτὰ τὰ λόγια καὶ πόσο πρέπει καὶ μεῖς νὰ μιμούμεθα τὸν ἱερὸ Ψαλμωδὸ! Ψαλμοὶ καὶ ὕμνοι πρὸς τὸν Κύριον καὶ Θεόν μας, τὸν Δημιουργὸ καὶ Πλάστη μας. Αὐτὸ πράττουν καὶ οἱ ἅγιοι ἄγγελοι καὶ ὅλοι οἱ ἅγιοι. Αὐτὸ καὶ ἐμεῖς. «Ἄσω» καὶ «ψαλῶ». Δύο ὠραιότατα ρήματα βλέπουμε νὰ χρησιμοποιεῖ χάριν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς παλλιλογίας ὁ Δαβίδ θέλοντας νὰ ὑπογραμμίσαι τὴν ἀξία τῆς ὕμνολογίας καὶ δοξολογίας τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Βεβαίως, τὸ διηνεκῶς ὑμνεῖν τὸν Θεὸν μὲ τὸ «ἄσω» καὶ «ψαλῶ» σημαίνει ὅτι ὄχι μόνον διὰ τῆς φωνῆς ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ἔργων μας τῶν καθημερινῶν μας πράξεων νὰ συντελεῖται ἡ ὕμνησις καὶ δοξολογία τοῦ Παναγάρχου Θεοῦ. Χαρακτηριστικὸν δὲ εἶναι ὅτι λέγει ὁ Δαβίδ: «Τῷ Θεῷ μου», ποῦ σημαίνει ὕμνος στὸν συγκεκριμένον ἀληθινὸ Θεό, ὄχι ἀορίστως, ἀλλὰ σ' Ἐκεῖνον ποῦ μὲ ἔπλασε καὶ προνοεῖ γιὰ μένα καὶ ἡ δοξολογία αὐτὴ θὰ γίνεται τώρα στὴν παρούσα ζωὴ, ἕως ὑπάρχω καθ' ὅτι «ἐν τῷ Ἄιδῃ τίς ὁμιλεῖ καὶ ἐξομολογήσεται;». Ὡς λέγει καὶ ἡ εὐχή τῆς Γουγκλισίας τῆς Πεντηκοστῆς «οὐχ οἱ νεκροὶ αἰνέσουσί σε, Κύριε, οὐδὲ οἱ ἐν ἄδῃ ἐξομολόγησιν παρρησιάζονται προσφέρειν σοι, ἀλλ' ἡμεῖς οἱ ζῶντες εὐλογοῦμεν σε καὶ ἱκετεύομεν».

34. «Ἡδυνθεῖη αὐτῷ ἡ διαλογία μου, ἐγὼ δὲ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ».

Λέγει ὁ Δαβίδ ἐν προκειμένῳ: Θὰ σκέπτομαι τὸν Θεὸ καὶ θὰ χαίρομαι καὶ ἀληθινὰ θὰ εὐφραίνομαι, ὅταν θὰ τὸν δοξολογῶ. Ὑπάρχει κάτι πιὸ ὠραῖο! Ἡ προσευχητικὴ δοξολογία εἶναι ὅ,τι ὑπεροχώτερον γιὰ τὸν πιστὸ ἄνθρωπο!

35. «*Ἐκλείπειεν ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἄνομοι, ὥστε μὴ ὑπάρχειν αὐτούς· εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον*».

Εὔχεται ὁ προφητάναξ καὶ λέγει: Μακάρι νὰ λείψουν οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ οἱ ἄνομοι ἀπὸ τῆ γῆ, ὥστε, ἐντελῶς, νὰ μὴν ὑπάρχουν. Ἄς εὐλογεῖ τελικὰ ἡ ψυχὴ μου καὶ ἄς δοξολογεῖ τὸν Κύριον.

Ἐννοεῖ, ἐδῶ, οἱ ἁμαρτωλοὶ νὰ καταστοῦν δίκαιοι καὶ οἱ ἄνομοι νὰ γίνουν ἔννομοι, δηλαδή νὰ μετανοήσουν, καὶ αὐτοὶ νὰ προστεθοῦν στοὺς ἀνθρώπους πού θὰ δοξολογοῦν τὸν ἀληθινὸ Θεό. «*Ὡστε ἐνταῦθα, ὡς λέγει ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος, οὐ τὴν οὐσίαν ἀφανισθῆναι εὔχεται οὔτε τοὺς ἀνθρώπους πανωλεθρία παραδοθῆναι ἀλλὰ τὴν κακίαν*».

«*Εὐλόγει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον*» εἶναι καὶ ἡ ἀκροτελεύτια φράση τοῦ Ψαλμοῦ αὐτοῦ, ὅπως ἡ ἴδια καὶ ἡ ἀρχικὴ. Ὁ Δαβὶδ ἀπὸ δοξολογία ἀρχίζει καὶ σὲ δοξολογία τελειώνει. Ἡ βαθύτατη θεοσέβειά Του αὐτὸ τὸ ἠθικὸ χρέος τοῦ ἐπιβάλλει. Καὶ αὐτὸ τὸ διαχρονικὸ μῆνυμα διαλαλεῖ σ' ὅλους μας διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Καὶ σίγουρα εἶναι ἓνα ἠθικὸ χρέος, ἀλλὰ παράλληλα εἶναι καὶ μιὰ ὑψιστὴ τιμὴ, ἡ ὁποία συνάδει ἀπόλυτα μὲ τὴν ὑψηλὴ ἔννοια τοῦ Ἀνθρώπου!

Ὁλάκερη, συνεπῶς, ἡ ζωὴ μας ἄς εἶναι μιὰ ἔνθερμη δοξολογία τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ μας.

Ο ΠΑΠΑΣ ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ ΧVI ΚΑΙ Ο GEORGE KHODRE ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟ ΠΛΟΥΡΑΛΙΣΜΟ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΒΥΔΟΥ κ. ΚΥΡΙΑΛΟΥ

Α. Ἡ Θεολογία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτὴ ἐκτίθεται σὲ ἐπίσημα κείμενά της, εἶναι ἀδιαμφισβήτητο, ὅτι φέρει κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ κ' αἰῶνα τὴ σφραγίδα τοῦ πάπα Βενεδίκτου ΧVI, τοῦ Joseph Ratzinger, τοῦ προηγουμένου πάπα τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Οἱ προκλήσεις τῆς συγκυρίας τὸν ὀδήγησαν στὸ νὰ ἐκφράσει τὶς ἀπόψεις του καὶ στὸ χῶρο τῆς **Θεολογίας τῶν Θρησκειῶν**. Τί εἶναι γιὰ τὸ Χριστιανισμὸ οἱ ἄλλες Θρησκείες; Ἀλήθεια, πλάνη, ἀλήθεια καὶ πλάνη, ἢ κάτι ἄλλο; Μπορεῖ ἡ διδασκαλία τῶν ἄλλων Θρησκειῶν νὰ παράσχει στὸν ἄνθρωπο τὴ σωτηρία;

Μὲ θεμέλιο τῆς σκέψης του τὸν ἀποκαλυπτικὸ χαρακτήρα τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ ἰδιαίτερη ἐπιρροὴ τοῦ Ἱεροῦ Αὐγουστίνου στὸ ἔργο του εἶναι ἀδιαμφισβήτητη¹. Μὲ αὐτὸ τὸ θεολογικὸ ὑπόβαθρο ὡς ἀφετηρία καὶ τὴν ἐμβριθῆ ἐνασχόλησή του σὲ θέματα Ἐκκλησιολογίας, ὡς καθηγητῆς πλέον σὲ διάφορα Πανεπιστήμια τῆς Γερμανίας, ἡ συμβολὴ του στὸ χῶρο τῆς Θεολογίας τῶν Θρησκειῶν προσεγγίζει ἐρμηνευτικὰ γεγονότα τῆς θείας Οἰκονομίας ποὺ τοῦ διανοίγει προοπτικὲς γιὰ τὴν ἐκφορὰ θεολογικοῦ λόγου

¹ J. Ratzinger, Volk and Haus Gottes in Augustins Lehre von der Kirche, München 1954. Τοῦ ἰδίου, Salz der Erde Christentum und Katholische Kirche aus der Jahrtausendwende. Ein Gespräch mit Peter Seewald, Stuttgart 1996, 70 ἐπ. Τοῦ ἰδίου, Aus meinem Leben. Erinnerungen, München 2006 (5. Auflage), 68-69.

πού συμπυκνώνεται ξεκάθαρα κατ' ἑξοχὴν στὴ Διακήρυξη **Dominus Jesus**² (2000), ἓνα κείμενο τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Βατικανοῦ γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς πίστεως, τῆς ὁποίας διετέλεσε πρόεδρος ἀπὸ τὸ 1981.

Ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὴ Θεολογία τῶν Θρησκειῶν κατέστη ἀναπόφευκτη γιὰ δύο λόγους: Ἀφ' ἑνὸς ἔπρεπε νὰ διερευνηθεῖ ἡ διδασκαλία τοῦ Karl Rahner γιὰ τοὺς ἀωνύμους Χριστιανούς³, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἔπρεπε νὰ δοθεῖ ἀπάντηση σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ, τῶν ἀπόψεων τοῦ Βέλγου ρωμαιοκαθολικοῦ θεολόγου **Jacques Dupuis** μὴ ἐξαιρουμένων. Ὁ τελευταῖος ὑποχρεώθηκε σὲ κάθε ἔκδοση τοῦ βιβλίου του: *Toward a Christian Theology of Pluralism*, νὰ καταχωρεῖ τὶς σχετικὲς ἀρνητικὲς παρατηρήσεις τῆς Ἐπιτροπῆς⁴. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπάντησης ἔγινε ἀκόμη μεγαλύτερη, ὅταν οἱ ἀπόψεις τοῦ **John Hick** στὴ Βρετανία καὶ τοῦ **Paul Knitter** στὴν Ἀμερική, ἀπόψεις πού ἀμφισβητοῦσαν παραδοσιακὲς καὶ θεμελιώδεις θέσεις τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἶχαν εὐρύτερη ἀπήχηση στὰ εὐρύτερα θεολογικὰ περιβάλλοντα. Ἀμφισβητώντας τὴ μοναδικότητα τοῦ σωτηριώδους ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀναγνωρίζοντας τὶς ἄλλες θρησκείες ὡς παράλληλους ἀγωγούς σωτηρίας ἐπέρχεται ἓνα καίριο πλήγμα στὴν αὐτοσυνειδησία του. Ὁ Joseph Ratzinger δὲν μπορούσε νὰ ἀφήσει τὴν πρόκληση ἀναπάντητη. Δὲν ἦταν ὅμως ὁ μόνος. Σχετικὰ κείμενα Θεολόγων δημοσιεύτηκαν στὴ Νέα Ὑόρκη ἀπὸ τὸν **Gavin D' Costa** μὲ τὸν τίτλο: *Christian Uniqueness Reconsidered: The Myth of a Pluralistic Theology of Religion* (1990). Μιὰ ἄλλη παρόμοια προσπάθεια στὴν Εὐρώπη ἦταν αὐτὴ τοῦ **Massimo Serretti** μὲ τὸν τίτλο: *Unicità e Universalità di Gesù Cristo: in Dialogo con le Religioni*, στὸ Μιλάνο (2001). Ἀμφότερα τὰ ἐγχειρήματα στὸ

² Declaration Dominus Jesus. On the unicity and the salvific universality of Jesus Christ and the Church, Libreria editrice Vaticana, Vatican City 2000. Ἄλλα σημαντικὰ κείμενα τῆς ἰδίας ἐπιτροπῆς πού φέρουν τὴ σφραγίδα τοῦ Joseph Ratzinger εἶναι μεταξὺ ἄλλων αὐτὰ πού ἀφοροῦν τὴ Θεολογία τῆς Ἀπελευθέρωσης: Ἐνα πρῶτο σχετικὸ κείμενο ἐκδόθηκε στίς 6 Αὐγούστου 1984 (*Instrucción sobre algunos aspectos de la teología de la liberación*) καὶ ἓνα δεύτερο στίς 22 Μαρτίου 1986 (*Die Christliche Freiheit und die Befreiung*).

³ Ὁ J. Ratzinger, *Glaube-Wahrheit-Toleranz. Das Christentum und die Weltreligionen*, Freiburg-Basel-Wien 2003, ἐπισημαίνει τὸ ζῶηρὸ ἀντίκτυπο τῶν θέσεων τοῦ Karl Rahner: «Dieser Beitrag, in dem Rahner den Begriff des anonymen Christen als Schlüsselwort für seine Antwort auf die Herausforderung der Religionen prägte, ist später zum Ausgangspunkt von teils heftigen Auseinandersetzungen geworden».

⁴ J. Dupuis, *Toward a Christian Theology of Pluralism*, New York 2001 (Notification of the Congregation for the Doctrine of the Faith, σελ. 434-438).

χώρο τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Θεολογίας ἀποσκοποῦν στοῦ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν πρόκληση τοῦ Θρησκευτικοῦ Πλουραλισμοῦ.

Αὐτὴ ἡ πρόκληση δημιούργησε στοῦ Joseph Ratzinger τὴν ἀνάγκη νὰ τοποθετηθεῖ στοῦ χώρου τῆς Θεολογίας τῶν Θρησκειῶν. Προέβαλε μὲ παρρησία τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ ὡς τὸν μοναδικὸ οἰκουμενικὸ μεσίτη τῆς σωτηρίας καὶ τὴν παρουσία τοῦ Ἁγ. Πνεύματος στοῦν κόσμῳ ὡς διακριτὴ ἀπὸ τὴν οἰκονομία τοῦ Λόγου, ὅχι ὅμως ὡς ἀποκεκομμένη ἀπὸ αὐτή⁵.

Θὰ καταβληθεῖ προσπάθεια νὰ καταγραφοῦν πολὺ συνοπτικὰ οἱ σχετικὲς θέσεις τοῦ Joseph Ratzinger, ὅπως προκύπτουν ἀπὸ τὸ θεολογικὸ του ἔργο, ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις του στοῦ ἔργο τοῦ Jacques Dupuis.

1. Ὁ Χριστός, ὁ ἐνανθρωπίσας Λόγος τοῦ Θεοῦ εἶναι μόνος σωτήρας ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ θεῖο σχέδιο γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι μοναδικὸ ὡς πρὸς τὴ λειτουργία του καὶ ἐπιτελεῖται διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. **Δὲν ὑπάρχει ἡ δυνατότητα νὰ ἀποκόψει κανεὶς τὸ ἔργο τοῦ Λόγου ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ⁶.**

2. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς συνιστᾷ τὴν πληρότητα τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Εἶναι κατὰ συνέπεια ἐσφαλμένο νὰ θεωρεῖ κανεὶς, ὅτι ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ εἶναι περιορισμένη καὶ ὑπὸ οἰαδήποτε ἔννοια ἀτελής⁷. Παρότι τὸ πλήρωμα τῆς ἀλήθειας θὰ ἀποκαλυφθεῖ στοῦν ἄνθρωπο μὲ τὴ Δευτέρα Παρουσία τοῦ Κυρίου, ἐν τούτοις εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ διὰ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθεῖσα ἀποκάλυψη εἶναι ἀρκετὴ γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῆς ἀνθρώπινης σωτηρίας, χωρὶς νὰ χρειάζεται ἡ προσφυγὴ σὲ ἄλλες θρησκευτικὲς πεποιθήσεις. Ὅτιδήποτε ἱερὸ καὶ ἀληθές ἐμπεριέχεται ἐνδεχομένως σὲ ἄλλες

⁵ Benedikt XVI. J. Ratzinger, *Unterwegs zu Jesus Christus*, Augsburg 2005. Τοῦ ἰδίου, *Der Gott Jesu Christi. Betrachtungen über den dreieinigen Gott*, München 2006.

⁶ Notification, 1-2: «It must be firmly believed that Jesus Christ...is the sole and universal mediator of salvation of all humanity...It is therefore contrary to the Catholic faith...to maintain that there is a salvific activity of the Word as such in his divinity, independent of the humanity of the Incarnate Word».

⁷ Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ προβάλλει τὴν **ἀξίωση ὑπεροχῆς καὶ ἀπόλυτης μοναδικότητος τοῦ Χριστιανισμοῦ (Absolutheitsanspruch)**. Ἡ ἀξίωση αὐτὴ μπορεῖ νὰ προβάλλεται, γιὰ τὸν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μὲ τὶς ἄλλες θρησκείες δὲν ἀνήκουν στοῦ ἴδιου γένους, ὥστε οἱ μεμονωμένες θρησκείες νὰ εἶναι διαφορετικὰ τοῦ εἴδη. J. Ratzinger, *Das neue Volk Gottes. Eintwürfe zur Ekklesiologie*, Düsseldorf 1969, 363.

θρησκείες⁸, υπάρχει και στην αλήθεια του Χριστού. Κατά συνέπεια **δέν υπάρχει άλλη αλήθεια πέρα από την αλήθεια του Χριστού.**

3. Το Άγιο Πνεύμα έπενεργεί για τή σωτηρία τών ανθρώπων, είτε είναι Χριστιανοί είτε όχι. Άπεσταλμένο στον κόσμο από τον Πατέρα, το Άγιο Πνεύμα είναι Πνεύμα Χριστού. Ός εκ τούτου είναι έσφαλμένο να δέχεται κανείς, ότι το Άγιο Πνεύμα μπορεί να ένεργεί ανεξάρτητα από το πλαίσιο τής σωτηριώδους λειτουργίας του Χριστού⁹. **Ή Οικονομία του Πνεύματος και ή Οικονομία του Χριστού κατ' ούδένα τρόπο μπορούν να διαχωρίζονται ως πρὸς τή λειτουργία τους.**

4. Ή Έκκλησία συνιστά τὸ μοναδικὸ μέσο παροχῆς χάριτος και σωτηρίας. Κατά συνέπεια **οί άλλες θρησκείες δέν αποτελούν παράλληλες ὁδοὺς σωτηρίας**¹⁰. Οί ὁπαδοί τών άλλων Θρησκειῶν καλοῦνται να γίνουν μέλη της και να μετάσχουν στα μυστήριά της. Αυτό καθιστά τήν ιεραποστολή απαραίτητη και τής αποδίδει εξαιρετική σημασία. **Μόνο ὁ Χριστός παρέχει τή σωτηρία**¹¹.

5. Σύμφωνα με τή Β' Βατικανή, ὅ,τι αγαθὸ υπάρχει στις καρδιές τών ανθρώπων, τήν ανθρώπινη ιστορία και τον πολιτισμό, αποτελεί μιὰ προκαταρκτική ένεργεια του Άγίου Πνεύματος για να αποδεχθουν τὸ κήρυγμα του Χριστού¹². Δέν υπάρχει ἀμφιβολία, ότι στοιχεῖα αλήθειας ένυπάρχουν και σε άλλες θρησκευτικές παραδόσεις. Έν τούτοις **δέν μπορούν να λειτουργήσουν ως άγωγοί σωτηρίας**, δεδομένης τής ἀτέλειας και τών πλανῶν που συνυπάρχουν¹³. Αυτό ὅμως δέν τὰ αποκλείει από τὸ να αποτελούν μιὰ προετοιμασία

⁸ Β' Βατικανή. Declaratio de ecclesiae habitudine ad religiones non cristinas, 2 (COD, 969): «Ecclesia catholica nihil eorum, quae in his religionibus vera et sancta sunt, reicit».

⁹ Notification, 5: «It is therefore contrary to the Catholic faith to hold that the salvific action of the Holy Spirit extends beyond the one universal salvific economy of the Incarnate Word».

¹⁰ Notification, 6: «It is contrary to the Catholic faith to consider the different religions of the world as ways of salvation complementary to the Church».

¹¹ J. Ratzinger, Das neue Volk Gottes, 333: «...es nur einen Heilsweg gibt, nämlich den über Christus».

¹² J. Ratzinger, Die Ekklesiologie der Konstitution Lumen Gentium, στό: Weggemeinschaft des Glaubens. Kirche als Communio, Augsburg 2002, 107-131.

¹³ Ή Β' Βατικανή κάνει πολλές φορές λόγο για τήν οικουμενική βούληση του Θεού για τή σωτηρία. Ό J. Ratzinger δέν τὸ ἀρνεῖται αυτό, αποδίδει ὅμως τή σωτηρία στη χάρη του Θεού και τήν ὑπακοή του ανθρώπου στα κελεύσματα τής συνειδησέως του. Οί άλλες θρησκείες καθ' έαυτές δέν αποτελούν ένλλακτικές ὁδοὺς σωτηρίας. Βλ. J. Ratzinger, Glaube-Wahrheit-Toleranz. Das Christentum und die

για την αποδοχή του μηνύματος του Χριστού, παρότι τὰ κείμενά τους **δὲν μπορεί νὰ θεωρηθοῦν συμπληρωματικά τῆς ἀλήθειας τῆς Παλαιᾶς**¹⁴ (ἢ καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης). Μόνο ἡ Ἁγ. Γραφή διαθέτει θεοπνευστία καὶ συνιστᾶ μιὰ αὐθεντικὴ καταγραφή τῆς ἀλήθειας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Μὲ βάση τὶς παραπάνω ἀρχές δὲν εἶναι δύσκολο νὰ συμπεράνει κάποιος, ὅτι στὸ χῶρο τῆς Θεολογίας τῶν Θρησκειῶν ὁ Joseph Ratzinger ἐντάσσεται στὴν ἐμπεριεκτικὴ θεώρηση (Inclusivismus) τῶν ἄλλων Θρησκειῶν¹⁵. Κατηγορηματικά ἀρνεῖται τὸ θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ. Ὅλες οἱ θρησκείες δὲν εἶναι τὸ ἴδιο. Πολλές ἀπὸ αὐτὲς ἐμπεριέχουν στοιχεῖα ἀληθείας, τὴ σωτηρία ὅμως παρέχει ὁ Χριστός. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, οἱ ἀρχές του ἀρνοῦνται τὴν ἀποκλειστικότητα (Exclusivismus).

Β'. Εἶναι πραγματικά περίεργο καὶ ἐντυπωσιακό, ὅτι μπορεί νὰ ἀνεύρει κανεὶς περισσότερο θετικὲς καὶ «προοδευτικὲς» ἐκτιμήσεις γιὰ τὶς ἄλλες Θρησκείες σὲ ἡγετικὲς προσωπικότητες τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Θὰ πρέπει βεβαίως νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία οὐδέποτε μέχρι σήμερα καὶ ιδιαίτερα στὴ σύγχρονη συγκυρία ἔχει ἐπίσημα τοποθετηθεῖ καὶ ἀξιολογήσει τὶς ἄλλες Θρησκείες. Ἄλλωστε ὀρθόδοξες συμβολές γιὰ τὸ θέμα εἶναι κάτι τὸ σπάνιο. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς ποὺ κατέθεσαν τὴν προσωπικὴ τους ἀποψη γιὰ τὶς Θρησκείες ἐκθέτοντας μιὰ ὀρθόδοξη θεώρηση εἶναι ὁ **Ἀρχιεπίσκοπος Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας Ἀναστάσιος**¹⁶ καὶ ὁ Μητροπολίτης τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας Γεώργιος (Khadre). Θὰ γίνῃ προσπάθεια νὰ παρουσιαστοῦν εὐσύννοπα οἱ θεολογικὲς ἀπόψεις τοῦ τελευταίου, πρὶν νὰ γίνῃ ἡ συγκριτικὴ ἀντιπαράθεση μὲ τὶς θέσεις τοῦ Joseph Ratzinger.

Ὁ Μητροπολίτης **Γεώργιος Khadre** ζώντας σὲ μιὰ χώρα, ὅπου ἡ συνύπαρξη διαφορετικῶν ἐθνικοτήτων καὶ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων ἔγινε

Weltreligionen, 17-37. Notification, 8: «...to hold that these religions, considered as such, are ways of salvation, has no foundation in Catholic Theology...».

¹⁴ Notification, 8: «Furthermore, the fact that the elements of truth and goodness present in the various world religions may prepare peoples and cultures to receive the salvific event of Jesus Christ does not imply that the sacred texts of these religions can be considered complementary to the Old Testaments, which is the immediate preparation for the Christ event».

¹⁵ Βλ. Al. Race/P. Hedges, Christian approaches to the faiths, London 2008, 36-111.

¹⁶ Ἀναστάσιος (Γιαννουλάτος), Ἀρχιεπ. Τιράνων καὶ πάσης Ἀλβανίας, Θεολογικὴ κατανόηση τῶν ἄλλων θρησκειῶν, στό: Παγκοσμιότητα καὶ Ὁρθοδοξία, Ἀθήνα 2002, 170-206. Τοῦ ἰδίου. Οἱ ἄλλες Θρησκείες ἀπὸ ὀρθόδοξη ἀποψη, στό: Ἰχνη ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τοῦ Ὑπερβατικοῦ, Ἀθήνα 2004, 409-433.

προβληματική στο κοντινό παρελθόν, θεωρεί, ότι η παρουσία του Χριστιανισμού στον κόσμο χαρακτηρίστηκε από αλαζονεία. Κατά τη γνώμη του, αμφοότερες, Ανατολική και Δυτική Έκκλησία θεώρησαν έαυτες ως τα πνευματικά κέντρα, γύρω από τα όποια όφείλει να έξελίσσεται ή ανθρώπινη ιστορία, καθώς και ως τούς μοναδικούς και αποκλειστικούς άγωγούς σωτηρίας και θείας Χάριτος¹⁷. Άπέναντι σ' αυτή την αυτοδικαίωση ό George Khodre προβάλλει με έμφαση **τις 4 Διαθήκες πού συνήψε ό Θεός, κατά τόν Άγιο Είρηναίο¹⁸, με την ανθρωπότητα**. Άπό τη στιγμή τής δημιουργίας Θεός και άνθρωπος εύρίσκονται σε μιá ζωντανή σχέση, ή όποία παρά τούς κλυδωνισμούς πού διήλθε, παραμένει αδιάσπαστη. Τήν άρχική κοινωνία του Θεού με τόν Άδάμ στον παράδεισο, ακολουθεί ή Διαθήκη του Θεού με τόν Νώε και συνεχίζει ή Διαθήκη του Θεού με τόν Άβραάμ. Κάθε μεταγενέστερη δέν καταργεί την προγενέστερη Διαθήκη. Η Διαθήκη του Χριστού με την ανθρωπότητα δέν καταργεί την προγενέστερη, αλλά αποκαλύπτει πλήρως τη σωτηριολογική της σημασία. Η γραμμική διαδοχή Διαθηκών, χωρίς ασυνέχεια, μαρτυρεί τó γεγονός, ότι ό κόσμος συνεχίζει να φέρει την ανεξίτηλη σφραγίδα του Θεού. Όλη ή ανθρωπότητα συνδέεται με τó Θεό με μιá Διαθήκη. Με τη συνέχεια τών παρεμβάσεων του ό Θεός παραμένει πιστός στον ίδιο του τον έαυτό¹⁹.

Η έπιλογή του Άβραάμ δέ σημαίνει μιá προνομιακή εύνοια του Θεού προς τó λαό του Ίσραήλ. Οί Ίουδαίοι λειτουργούν ως τó αντιπροσωπευτικό τμήμα τής όλης ανθρωπότητας. Η πραγμάτωση αυτού του συμβολικού τύπου συμβαίνει με την ένανθρώπιση του Λόγου, ή όποία είναι τó αποκορύφωμα και τó πλήρωμα τής σωτηριολογικής δέσμευσης του Θεού για τόν κόσμο. Κάθε σωτηριώδης δωρεά του Θεού άπέναντι στη δημιουργία βρίσκει τó άληθινό της νόημα, τη δύναμη και τη σημασία της στο πρόσωπο του ένσαρκωμένου

¹⁷ G. Khodre, *Das Christentum in einer pluralistischen Welt und das Werk des Heiligen Geistes*, στο: *Dialog mit anderen Religionen. Material aus der ökumenischen Bewegung* (Hrsg. H. J. Margull - St. J. Samartha, Frankfurt 1972, 133-134.

¹⁸ PG 7, 889-890: «Και διά τούτο τέσσαρες έδόθησαν καθολικαί διαθήκαι τη ανθρωπότητι· μία μèn του κατακλυσμού του Νώε επί του τόξου· δευτέρα δè του Άβραάμ, επί του σημείου τής περιτομής· τρίτη δè ή νομοθεσία επί του Μωϋσέως, τετάρτη δè ή του Εύαγγελίου, διά του Κυρίου ήμών Ίησου Χριστού».

¹⁹ G. Khodre, *Das Christentum in einer pluralistischen Welt*, 137: «Das einzig Kontinuerliche ist Gottes Treue sich selbst gegenüber».

Λόγου, τὸν Ἰησοῦ Χριστό²⁰. Ὁ Ἀδάμ κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο εἶναι ὁ τύπος τοῦ Χριστοῦ (Ρωμ. 5, 14), ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἑβραϊκοῦ Λαοῦ εἶναι κατὰ παρόμοιο τρόπο ὁ τύπος καὶ τὸ σύμβολο τοῦ Λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Κατὰ παρόμοιο τρόπο, ἡ σοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀποτελεῖ τὴ σκιά καὶ προτυπώνει τὴ σοφία τοῦ ἐνσαρκωμένου Λόγου. Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη δὲν ἀποτελεῖ ὅμως τὸ μοναδικὸν τύπο τοῦ Χριστοῦ²¹. Ἡ Ἰνδικὴ πνευματικότητα θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἓνα ἄλλο παράδειγμα. Συνοψίζοντας θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ, **ὅτι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἰουδαϊκὴν παράδοσιν μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθοῦν πλεῖστα ὄσα σπέρματα τῆς σοφίας τοῦ Λόγου.**

Ὁ Μητροπολίτης Γεώργιος Khodre ἐπεκτείνει τὴν τυπολογικὴ ἐρμηνεία του καὶ στὶς μὴ χριστιανικὲς θρησκείες μὲ ἀποτέλεσμα νὰ θεωρεῖ, ὅτι ὅλες οἱ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις καὶ οἱ ἰδρυτὲς τῶν Θρησκειῶν, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ διδασκαλία τους καὶ τὰ ἱερά τους κείμενα εἶναι συνδεδεμένα μὲ τὸν Ἰησοῦ Χριστό, ὁ ὁποῖος εἶναι μυστικὰ παρῶν καὶ κεκρυμμένος σ' αὐτά. **Ὁ Χριστὸς εὐρίσκεται συγκεκαλυμμένα καὶ ταπεινὰ παρῶν μέσα στὶς ἄλλες Θρησκείες**²². Ὅταν ἡ Χάρις ἀγγίζει ἓνα Βουδδιστὴ, ἓνα Ἰνδουῖστὴ ἢ ἓνα Μουσουλμάνο, αὐτὸ τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἱερῶν τους κειμένων καὶ αὐτὸς ὁ ὁποῖος στὴν πραγματικότητα προσλαμβάνεται εἶναι ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ θέσεις τοῦ Μητροπολίτη Khodre ἀνάγονται στὴν ἐμπεριεκτικὴ θεωρία στὸ πλαίσιο τῆς Θεολογίας τῶν Θρησκειῶν καὶ ἀναζητοῦν καὶ ἀνιχνεύουν τὸν Ἰησοῦ Χριστό μέσα στὶς ἄλλες Θρησκείες. Ὁ Μητροπολίτης Khodre θεμελιώνει καὶ δικαιολογεῖ τὶς θέσεις ἐπικαλούμενος τὴν εὐρεῖα καὶ ἀπεριόριστη ἐνέργεια τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὸν κόσμον. Ἡ Οἰκονομία ὅμως τοῦ Πνεύματος, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Khodre, ἢ ὁποία ἐνεργεῖ τὴ θεία παρουσία σὲ διαφορετικὲς θρησκευτικὲς παραδόσεις

²⁰ G. Khodre, *The Church as the Privileged Witness of God*, στό: *Martyria/Mission, The Witness of the orthodox Churches Today*, (ed. I. Bria), Geneva 1980, 33.

²¹ G. Khodre, *The Church as the Privileged Witness of God*, 33: «We would say, with the Alexandrian Fathers, who saw divine providence and angelic economy in the spiritual heritage of India and other religions, including Greek philosophy, that the Old Testament is not the unique Gospel-type».

²² Ἀναφερόμενοι στὶς ἄλλες θρησκείες ἐπισημαίνει (*The Church as the Privileged Witness of God*, 33): «We can only say, as the Fathers have affirmed, **that God has also revealed himself in their Scriptures. Our God is a hidden God**».

είναι συνδεδεμένη²³ μέν, αλλά διακεκριμένη από την Οικονομία του Χριστού. Έπικαλούμενος τη μαρτυρία του Άγιου Ειρηναίου ο George Khodre θεωρεί, ότι **ο Λόγος και το Πνεύμα** είναι άμφότεροι ένεργοί στον κόσμο: **Είναι τα δύο χέρια του Θεού στον κόσμο**²⁴. Το γεγονός αυτό, όχι μόνο μαρτυρεί και έπιβεβαιώνει τη διάκριση των προσώπων, αλλά περαιτέρω οδηγεί στο συμπέρασμα -έτσι όπως στην προκείμενη περίπτωση έρμηνεύεται- ότι ή ένεργεια του Άγιου Πνεύματος στον κόσμο δεν υπόκειται ή δεν ταυτίζεται με αυτή του Λόγου. Ο Παράκλητος ένεργεί έλευθερα από δεσμεύσεις. Ως διαφορετικό και όμοτιμο πρόσωπο της Άγιας Τριάδος το Άγιο Πνεύμα έχει τη δική του λειτουργία στον κόσμο. Αυτό έξηγει, γιατί οί μη χριστιανικές θρησκείες είναι έν μέρει έμπνευσμένες από το Άγιο Πνεύμα και **άσφαλώς έντάσσονται στο εύρύτατο οίκουμενικό σχέδιο του Θεού για τη σωτηρία του κόσμου**.

Η τυπολογική κατανόηση και έρμηνεία των άλλων θρησκειών για την πρό Χριστού έποχή μαζί με την αντίληψη για την έλευθερη ένεργεια του Άγιου Πνεύματος στη δημιουργία παρέχουν τη δυνατότητα για μιá θετική θεολογική κατανόηση των άλλων Θρησκειών, όταν αυτές παραβάλλονται και αντιπαρατίθενται με την αλήθεια που άπεκαλύφθη δια του Ίησου Χριστού. Με τέτοια θεώρηση δεν υποβιβάζει το άπολυτρωτικό έργο του Ίησου Χριστού. Αντίθετα το άπελευθερώνει από τα στενά έρμηνευτικά πλαίσια, πλαίσια δεσμευτικά και περιοριστικά σε ιδιαίτερα στεγανά και ύδατοστεγή θρησκευτικά ιστορικά περιβάλλοντα²⁵. Η σωτηρία των όπαδών των άλλων Θρησκειών ένεργείται πάντα δια της παρουσίας του Άγιου Πνεύματος στον κόσμο μόνο από τον Ίησου Χριστό, χωρίς τον Όποϊον δεν μπορεί να υπάρξει σωτηρία για τον άνθρωπο. Ούτε -κατά το George Khodre- υποβιβάζεται ή

²³ G. Khodre, Das Christentum in einer pluralistischen Welt, 139: «Zwischen diesen beiden Heilsökonomien besteht eine Gegenseitigkeit und ein gegenseitiger Dienst».

²⁴ G. Khodre, Das Christentum in einer pluralistischen Welt, 139: «Das Wort und der Geist werden von Irenäus die "beiden Hände des Vaters" genannt». Παραπέμποντας στο VI. Lossky (Theologie mystique de l' Église d' Orient, Paris 1944, 156) και θέλοντας να καταδείξει την έλευθερία έπενέργειας του Άγιου Πνεύματος στον κόσμο (σελ. 139) έπισημαίνει, ότι ή Πεντηκοστή δεν είναι ή «συνέχεια» της ένσάρκωσης, αλλά «ihr Nachspiel, ihre Konsequenz...Die schöpfung ist zum Empfang des Heiligen Geistes befähigt worden».

²⁵ Ο G. Khodre αναφερόμενος στη σχέση Χριστολογίας και Πνευματολογίας (Das Christentum in einer pluralistischen Welt, 138) έπισημαίνει: «Das Heilshandeln Christi ist unverständlich ohne das Heilhandeln des Geistes».

μειώνεται κατά κάποιο τρόπο ο ρόλος και η σημασία της Ἐκκλησίας. Εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ, ἡ ἐλευθερία τοῦ Πνεύματος, ἡ ὁποία ἀναδεικνύει **Προφῆτες ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς θεσμικῆς Ἐκκλησίας**. Οἱ Προφῆτες αὐτοὶ διατηροῦν ἓνα μυστικὸ δεσμὸ μὲ τὸν ἀναστάντα Χριστὸ καὶ δὲ θέτουν σὲ ἀμφιβολία τὴ μοναδικότητα τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ τοῦ ἔργου²⁶.

Οἱ θέσεις τοῦ Μητροπολίτη Khodre δὲν ἀποσκοποῦν στὸ νὰ σχετικοποιήσουν τὴ θέση καὶ τὸ ρόλο τῆς Ἐκκλησίας στὸν κόσμο. Ἀντίθετα ὁ Khodre ἀντικαθιστᾷ τὴν πεποιθήση γιὰ τὴν ἀντίθεση μεταξύ Ἐκκλησίας καὶ κόσμου μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ἀνοιγματος τῆς Ἐκκλησίας, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, πρὸς τὸν κόσμο. Μακρὰ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ἀποκομμένη ἀπὸ τὸν κόσμο ἢ νὰ στέκεται ἀντίθετα πρὸς αὐτόν, ἡ Ἐκκλησία θεωρεῖται νὰ συνιστᾷ ἓνα ὄργανικὸ παράγοντα τοῦ κόσμου. **Ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ μυστηρίου, τοῦ ὁποίου εἶναι σημεῖο, ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ μέλη της ὀφείλουν νὰ διακρίνουν καὶ νὰ κατανοοῦν ὅλα τὰ ἄλλα σημεῖα πού σὲ διαφορετικοὺς χρόνους ὁ Θεὸς φανέρωσε σὲ ἄλλες Θρησκείες**, ἀποκαλύπτοντας ἔτσι τὸν σ' αὐτὲς κεκρυμμένο Θεὸ καὶ προσβλέποντας σὲ μιὰ τελειότερα ἐκδίπλωση τοῦ μυστηρίου κατὰ τὴ δευτέρα Παρουσία. Ἡ Ἐκκλησία μὲ τὴν ἐρμηνευτικὴ τῆς τόλμη πρέπει νὰ ἀναγνωρίσει τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ σὲ ἄλλες Θρησκείες, κάτι πού θὰ συμβάλει στὴν πληρέστερη κατανόηση τῶν θετικῶν τους στοιχείων, χωρὶς νὰ ὑποβιβάζεται ἢ νὰ παραθεωρεῖται ἡ ἀξία τῆς ἀλήθειας τοῦ Χριστοῦ²⁷.

Ἡ ἐπαφή μὲ ἄλλα θρησκευόμενα καὶ ὀπαδοὺς ἄλλων Θρησκειῶν στὰ πλαίσια τῆς οἰκουμενικῆς πλουραλιστικῆς θρησκευτικῆς κοινότητας ἀποτελεῖ ἐμπειρία γιὰ τὸν κάθε Χριστιανό. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ὁ διάλογος μὲ τὶς ἄλλες Θρησκείες δὲν ἐπιβάλλεται ἀπλᾶ ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα μιᾶς εἰρηνικῆς συνύπαρξης. Πέραν τούτου ἀποτελεῖ κυρίως μιὰ ἀπάντηση στὴν κλήση τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῶν σημείων Του στὸν κόσμο,

²⁶ G. Khodre, Das Christentum in einer pluralistischen Welt, 138: «Aber diese Berufungen zu Prophetie und Weisheit außerhalb des Heiligtums besitzen eine geheime Verbindung zur Kraft des Auferstandenen und widersprechen der Einmaligkeit des Heilgeschehens in Christus in keiner Weise».

²⁷ Ο G. Khodre, Das Christentum in einer pluralistischen Welt, 133, ἐπισημαίνει ὅτι ἡ Θεολογία θὰ πρέπει νὰ εὐρίσκειται σὲ μιὰ σχέση ἀμοιβαιότητας καὶ ἀνταλλαγῆς μὲ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ, ἐὰν δὲ θέλει νὰ μείνει χωρὶς περιεχόμενο. Ἐπισημαίνει (ὄπ. παρ., 136): «Die zeitgenössische Theologie sollte über den Gedanken einer Heilsgeschichte hinausgehen, um die Bedeutung der oikonomia noch einmal neu herauszufinden».

όπου αυτά υπάρχουν²⁸. Συναφές με αυτό είναι μια ύγιης κατευθυντήρια γραμμή για το είδος τής μαρτυρίας, την οποία καλούνται οι Χριστιανοί να δώσουν σε όπαδους άλλων Θρησκείων. **Το πρωταρχικό καθήκον τής Έκκλησίας σε σχέση με τις άλλες Θρησκείες δεν είναι ή ιεραποστολή**, ιδιαίτερα όταν αποσκοπεί σε βίαιο έκχριστιανισμό ή εξυπηρετεί πολιτικές σκοπιμότητες²⁹, αλλά ή διαλογική μαρτυρία. Διά του διαλόγου οι Χριστιανοί θα καταστούν ικανοί να ανακαλύψουν και να κατανοήσουν καλύτερα τις χριστιανικές αλήθειες που ένυπάρχουν κεκρυμμένες στις άλλες θρησκευτικές παραδόσεις και θα είναι περισσότερο έξοπλισμένοι να άφυπνίσουν ένα κοιμώμενο Χριστό στο λυκόφως τών άλλων θρησκευτικών δοξασιών³⁰. Μιά άλλη θρησκεία είναι μια μορφή ζωής, μια έμπειρία ζωής. Θα πρέπει αναγκαία να αναζητηθεί το πνευματικό υπόβαθρο που ύποκρύπτεται στην άλλότρια θρησκευτική ζωή³¹. Θα καταστεί τότε έφικτό για τους Χριστιανούς να καταδεικνύουν, ότι αλήθειες του Εύαγγελίου είναι αυτές που διατρέχουν και συνδέουν μεταξύ τους και με το Χριστιανισμό τις άλλες θρησκευτικές δοξασίες. Προφανώς αυτή ή θεώρηση στερεί νοήματος και καθιστά περιττή κάθε προσπάθεια έκχριστιανισμού τών όπαδών τών άλλων Θρησκείων. Από την πλευρά του ό Μητροπολίτης Khodre δεν άποκλείει τελείως την προσέλευση στο Χριστιανισμό όπαδών τών άλλων Θρησκευμάτων, θεωρώντας αυτό συνέπεια ένός ειλικρινούς και έντίμου διαθρησκευτικού διαλόγου και άποτέλεσμα μιάς ελεύθερης και συνειδητής έπιλογής.

Γ. Μιά συγκριτική θεώρηση τών σχετικών θεωρήσεων του Joseph Ratzinger και του George Khodre μετά από την σύντομη αυτή έκθεση τών άποψεών τους όδηγεί στη διαπίστωση όμοιοτήτων και διαφορών. Η κύρια διαφορά μεταξύ αυτών συνίσταται στο γεγονός, ότι ό G. Khodre έντάσσει τις άλλες θρησκείες στο εύρυν σχέδιο του Θεού για την σωτηρία του κόσμου, σε αντίθεση με το **J. Ratzinger** που σταθερά και κατηγορηματικά άπορρίπτει μια τέτοια αντίληψη. Κατά την αντίληψη του τελευταίου, οι Θρησκείες δεν

²⁸ G. Khodre, *Das Christentum in einer pluralistischen Welt*, 141: «Es ist unsere einzige Aufgabe den Fußstapfen Christi zu folgen, wie sie schattenhaft in anderen Religionen wahrzunehmen sind».

²⁹ G. Khodre, *The Church as the Privileged Witness of God*, 36.

³⁰ G. Khodre, *Das Christentum in einer pluralistischen Welt*, 141: «Das ganze missionarische Handeln der Kirche wird darin bestehen, Christus zu wecken, der in der Nacht der Religionen schläft».

³¹ G. Khodre, *The Church as the Privileged Witness of God*, 33: «...we should try to grasp the spiritual reality which is contained in this life».

είναι μέσα σωτηρίας, ούτε διαθέτουν συμπληρωματικότητα σε σχέση με την αλήθεια που κηρύσσεται από το Χριστιανισμό. Ἐνῶ γνωρίζει και ἀναγνωρίζει τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴν Οἰκονομία τοῦ Χριστοῦ καὶ στὴν Οἰκονομία τοῦ Πνεύματος, ἐξ αὐτοῦ **ἀρνεῖται νὰ συναγάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι οἱ μὴ χριστιανικὲς Θρησκείες ἀποκτοῦν σωτηριολογικὴ λειτουργία διὰ τῆς Οἰκονομίας τοῦ Πνεύματος.** Κάτι τέτοιο θὰ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν αὐτονομία, ἂν ὄχι τὴν ἀντίθεση τῆς λειτουργίας τοῦ Πνεύματος στὸν κόσμον ἐν σχέσει με αὐτὴν τοῦ Λόγου. Γιὰ τὸ Μητροπολίτη **G. Khodre** ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ὁ ὁποῖος ἔχει ἀσφαλῶς βαθεῖα τὴ συνείδηση τοῦ ἐνιαίου χαρακτήρα τῆς οἰκονομικῆς ἔκφανσης τῶν τριαδικῶν προσώπων (μετὰ τὴν ὀρθόδοξη ἀντίληψη γιὰ τὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνέργειας στὸ Θεό), ἢ ἀτομία τοῦ J. Ratzinger ὁμοιάζει ἀκατανόητη. Οἱ ἄλλες Θρησκείες ἀποτελοῦν ἀγωγοὺς σωτηρίας.

Ἀμφότεροι εἶναι σύμφωνοι καὶ ἀποδέχονται τὴ μοναδικότητα τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ. Ἐν τούτοις διαφέρουν ὡς πρὸς τὴν ἔκταση, τὴν ἐρμηνεία αὐτῆς τῆς μοναδικότητας. Ἀμφότεροι συμφωνοῦν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι σώζονται μόνο διὰ τοῦ μοναδικοῦ μεσίτου τῆς σωτηρίας (Α' Τιμ. 2, 5), τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Γιὰ τὸ Joseph Ratzinger ὅμως, μιὰ τέτοια θέση δὲν ἐμπεριέχει τὴν ἀναγνώριση σωτηριολογικῆς λειτουργίας ἐν ἄλλαις θρησκείαις, ἐν ἀντίθεσιν μετὰ τὴν σχετικὴ ἐκτίμηση τοῦ G. Khodre ποὺ ἀποδέχεται αὐτὴ τὴν πιθανότητα.

Ἐν τούτοις, ἡ πραγματικὴ τους βαθεῖα συμφωνία φαίνεται νὰ εὐρίσκειται κάπου ἄλλου. **Ἀμφότεροι ἀπορρίπτουν τὴν θεωρία τοῦ θρησκευτικοῦ πλουραλισμοῦ,** ὅπως προεβλήθη ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν **John Hick**, τὸν **Peter Knitter** ἢ τὸν **Raimondo Pannikar**. Οἱ Θρησκείες, κατὰ τὴν ἄποψή τους, εἶναι διαφορετικὰ, ἀλλὰ ἰσότιμα καὶ ἰσοδύναμα μονοπάτια ποὺ ὁδηγοῦν στὴν ἴδια κορυφή. Σὲ μιὰ τέτοια ἀντίληψη ἀντιτίθεται ὁ J. Ratzinger στὴ *Declaratio Dominus Jesus*³². Μιὰ ὠμὴ καὶ ἀνευθυρίαστὴ ἀποδοχὴ ἐνὸς τέτοιου Πλουραλισμοῦ θὰ ἐπέφερε ἀπλᾶ τὴν παραθεώρηση τῶν θεμελιωδῶν καὶ ἀνυπέρβλητων διαφορῶν μεταξὺ τῶν ὑπαρχουσῶν ποικίλων θρησκευτικῶν παραδόσεων. Θὰ ἐπέφερε ἀκόμα τὴν ἀπέλπιδα σχετικοποίησιν τῆς ἀπάντησης

³² *Declaratio Dominus Jesus*, 20: «Doch aus dem bisher Gesagten...geht klar hervor, daß es dem katholischen Glauben widerspräche, die Kirche als einen Heilsweg neben jenen in den anderen Religionen zu betrachten, die komplementär zur Kirche, ja im Grunde ihr gleichwärtig wären...».

στο περί αλήθειας έρωτήματος, υίοθετώντας την καντιανή διάκριση μεταξύ φαινομένου και νοουμένου που ιδιαίτερα προβάλλουν οι πλουραλιστές. Ένω **das Ding an sich παραμένει στην πραγματικότητα πάντα άπερινόητο** και ασύλληπτο, ή περί αυτού γνώση δέ συλλαμβάνει την πραγματικότητα καθ' όλοκληριαν και σε όλη την έκταση της αλήθειάς της. Κατά συνέπεια ή κάθε θρησκευτική παράδοση κατέχει μιὰ μόνο όψη της αλήθειας. Άναπόφευκτα ή σχετικοποίηση αυτής καθ' έαυτής της έννοιας της αλήθειας στο περί Θεού έρώτημα, θα συνεπέφερε κατ' ανάγκην τή σχετικοποίηση της Χριστολογίας. 'Η σχετικοποίηση της Χριστολογίας θα έπέφερε κατ' ανάγκην τή σχετικοποίηση της Έκκλησιολογίας. **Ο Χριστός στο πλαίσιο του θρησκευτικού πλουραλισμού** άποστερείται της θεότητάς³³ Του και ύποβιβάζεται στη θέση ένός θρησκευτικού φιλοσόφου, **ένός ανάμεσα στους πολλούς**. Μιὰ μεγαλύτερη συνέπεια της σχετικοποίησης της αλήθειας είναι ή ύποκατάσταση της Όρθοπραξίας από την Όρθοδοξία, δηλ. ή αντικατάσταση της όρθης δόξας από την όρθότητα της πράξης - που στον P. Knitter καταλήγει στη Θεολογία της Άπελευθέρωσης, στην άπομείωση της Θεολογίας σε μιὰ κατηγορηματική προστακτική που ένυπάρχει σε όλες της Θρησκείες και που σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να είναι κοινή³⁴. Το πρόβλημα από μιὰ τέτοια έξύψωση της 'Ηθικής άπέναντι στο Δόγμα που άποκόπτεται από αυτό - άνεξάρτητα από τὸ έάν κάτι τέτοιο μπορούσε να γίνει άποδεκτό- είναι, ότι τὸ κριτήριο της όρθης πράξης προκύπτει συγκεχυμένα, άκόμα και στην προοπτική του σκεπτικισμού και του μηδενισμού. Τελικά, έάν ήθικές προστακτικές μπορούν άδιάκριτα να προκύψουν από κάθε Θρησκεία χωρίς έξαιρέση και κριτήριο, τότε κατά τὸ μάλλον ή ήττον **ό Χριστιανισμός περιπίπτει να άποτελεϊ πλεονασμό ως πρὸς τὴν πνευματική του παρουσία και άξία στον κόσμο**. Ο Χριστός άλλωστε κατά τὴν αντίληψη του θρησκευτικού πλουραλισμού δέν είναι Θεός, ό ένσαρκωμένος Λόγος του Θεού. Άνακαλείται έτσι στη μνήμη ή θρυλική θεολογική γενιά ένός Baur και ένός Strauss³⁵ κατά τὸ 19ο αιώνα.

³³ Είναι χαρακτηριστικοί οι τίτλοι τῶν έργων του J. Hick: *The Metaphor of God Incarnate. Christology in a pluralistic Age*, Louisville 1994. Του ίδιου, *The Myth of God Incarnate*, Philadelphia 1997. Ένας συλλογικός τόμος πλουραλιστῶν Θεολόγων έκδοθείς από τὸν J. Hick και F. Knitter, New York 1987, φέρει τὸν τίτλο: «The Myth of Christian Uniqueness. Toward a Pluralistic Theology of Religions».

³⁴ Ο J. Ratzinger, *Glaube-Wahrheit-Toleranz*, 100, παρατηρεϊ χαρακτηριστικά: «Wo das Erkennen unmöglich ist, bleibt nur das Handeln übrig».

³⁵ Karl-Heinz Menke, *Die Einzigkeit Jesu Christi im Horizont der Sinnfrage*, Freiburg 1995, 84: «In dem Sammelband mit dem bezeichneten Titel «The Myth of God Incarnate» entwirft Hick die Umriss

Στήν περίπτωση αὐτὴ τίθεται πλέον τὸ ἐρώτημα, τί νόημα ἔχει ἕνας τέτοιος ἀκρωτηριασμένος χριστιανισμὸς ποὺ ἀρνεῖται τὴ διδασκαλία καὶ τὴν ὑπαρξιακὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο σημασίᾳ τῆς Χαλκηδόνος. Ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ κινδύνου, οἱ ἀληθινοὶ καὶ συνειδητοὶ Χριστιανοὶ καλοῦνται νὰ ἀντισταθοῦν καὶ στοὺς δύο πειρασμούς. Σὲ αὐτὸ τοῦ φονταμενταλισμοῦ καὶ τοῦ ἀπομονωτισμοῦ, στὸν ὁποῖο ὀδηγεῖ ἡ ἀποκλειστικότητα, ἡ ὁποία προφανῶς καὶ ἀντιτίθεται στὴν οἰκουμενικὴ βούληση τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ κόσμου, ὅσο καὶ σὲ αὐτὸν τοῦ ἄκριτου πλουραλισμοῦ, προσβλέποντας -ἀντίθετα- στὸ αὐθεντικὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ μόνου Σωτῆρος τοῦ κόσμου. **Δὲν ὑπάρχει τίποτα τὸ ἑλλιπὲς σ' αὐτὴ τὴν πίστη, σ' αὐτὴ τὴν ἐμπειρία ποὺ μᾶς συνέχει καὶ μᾶς ἐνώνει μέσα σ' αὐτὴ τὴ σκληρὴ ἱστορικὴ συγκυρία ποὺ μᾶς περιβάλλει.**

Δ. Εἶναι γνωστὴ ἡ βαρύτερη μομφὴ σὲ κείμενα **τῶν ἐπικριτῶν τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου στὴν Κρήτη (Ιούνιος 2016)**, ὅτι ἡ οἰκουμενικὴ κίνηση, ὁ οἰκουμενισμὸς, ὅπως λέγεται, ἀποσκοπεῖ σὲ μιὰ διαθρησκευτικὴ οἰκουμενιστικὴ Θεολογία, ὅπου θὰ κυριαρχήσει ἡ ἀρχὴ τοῦ δογματικοῦ πλουραλισμοῦ καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ δογματικοῦ μινιμαλισμοῦ. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς Ὀρθοδόξους, συνήθως αὐτοί, οἱ ὁποῖοι θεωροῦν, ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνο ἐκφράζουν ἀλαθῆτως τὸ ὀρθόδοξο φρόνημα καὶ τὸ φρόνημα τῶν Ἁγίων Πατέρων, ἰσχυρίζονται, ὅτι ἡ οἰκουμενικὴ κίνηση ὀδηγεῖ στὸ θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ ἢ στὴν πανθηρσκεία³⁶, ἀπλούστατα δὲν ξέρουν τί γράφουν.

Πῶς μπορεῖ νὰ δημιουργηθεῖ ἡ πανθηρσκεία, ὅταν ὁ θρησκευτικὸς πλουραλισμὸς δὲν ἰσοπεδώσει προηγουμένως τὶς Θρησκείες; Πῶς ὅμως θὰ μποροῦσε νὰ γίνεῖ αὐτό, ὅταν ἐκπρόσωποι τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ Θεολογίας, ὅπως ὁ Joseph Ratzinger, χαρακτηρίζουν τὸ θρησκευτικὸ πλουραλισμὸ ὡς τὸ **μεγαλύτερο κίνδυνο γιὰ τὸ Χριστιανισμό;**

Ὅλα τὰ παραπάνω κατέδειξαν ἀναμφίβολα τὰ ἐξῆς δύο πράγματα:

einer Christologie, die sich nur marginal von den längst überholt geglaubten Thesen eines Ferdinand Christian Baur (1792-1860) oder David Ferdinand Christian Baur (1808-1874) unterscheidet».

³⁶ Ἀρχιμ. Ἀθανάσιος Ἀθανασίου, Ἡ Σύνοδος τῆς Κρήτης. Τὸ χρονικὸ μᾶς προμελετημένης ἐκτροπῆς, στό: Ἡ Σύνοδος τῆς Κρήτης: Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδος. Ἐπισημάνσεις καὶ Σχολιασμοὶ ἐν Συνειδήσει καὶ Ἀληθείᾳ, Τρίκαλα 2016, 9-10. Ἀρχιμ. Παῦλος Δημητρακόπουλος, Τὸ διαθρησκευτικὸ ἀνοιγμα τῆς Ὀρθοδοξίας στὴν θεματολογία τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλῃ Συνόδου, στό: Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδος. Μεγάλῃ προετοιμασίᾳ χωρὶς προσδοκίες (Οἱ εἰσηγήσεις καὶ τὰ πορίσματα τῆς θεολογικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς ἡμερίδας τῆς 23ης Μαρτίου 2016), Τόμος Β', Ἀθήνα 2016, 78.

α. Παρότι τόσο ό J. Ratzinger, όσο και ό G. Khodre με τις απόψεις τους απορρίπτουν τὸ θρησκευτικὸ Πλουραλισμὸ, οἱ θέσεις τοῦ δευτέρου καὶ Ὁρθοδόξου τὸν διευκολύνουν. **Ἄφοῦ οἱ ἄλλες θρησκείες ἀποτελοῦν καρπὸ τῆς Οἰκονομίας τοῦ Πνεύματος καὶ εἶναι ἀγωγοὶ σωτηρίας, πρὸς τί τὸ ἀπολυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ;** Ἔχει νόημα ἡ ἱεραποστολή, ὅταν οἱ ὅπαδοὶ τῶν ἄλλων Θρησκειῶν μποροῦν νὰ σωθοῦν με τὴ δική τους; Τὸ ἐρώτημα εἶναι ῥητορικὸ καὶ ἡ ἀπάντησις εἶναι ἀναμφίβολα ἀρνητικὴ.

Στὴν οἰκουμενικὴ κίνησις καὶ στὴν πορεία τῶν θεολογικῶν Διαλόγων μπορεῖ νὰ ἀσκεῖται κριτικὴ, πολλὰς φορὰς ἀρνητικὴ καὶ κακόβουλη, δὲν μπορεῖ ὅμως νὰ ἀσκεῖται γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ὥστε νὰ δημιουργοῦνται ἀπλᾶ ἐντυπώσεις καὶ νὰ ἐκτοξεύονται πυροτεχνήματα. Τὰ κείμενα τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου προβλέπουν τὴν ἐξέτασις καὶ ἀξιολόγησις τῆς πορείας τῶν διαχριστιανικῶν Διαλόγων³⁷.

β. Ὑπόθεσις: Ἐὰν κάποιοι ἀπὸ τοὺς Ὁρθοδόξους «οἰκουμενιστές» στὴ σκοτοδίνῃ τῆς ἐποχῆς διολισθήσουν σὲ σχετικιστικὰς θέσεις, ἀποτελεῖ ἐλπίδα καὶ παραμυθία ὅτι ὑπάρχουν κάποιοι Ρωμαιοκαθολικοὶ, οἱ ὅποιοι παρότι εἶναι ἑτερόδοξοι, θὰ ἀντισταθοῦν σθεναρὰ καὶ μέχρις ἐσχάτων. **Δὲν εἶναι οὔτε θὰ εἶναι βεβαίως οἱ μόνοι.**

³⁷ A. Melloni (Ed.), The great Councils of the Orthodox Churches. Decisions and Synodica. Creta 2016, στό: Conciliorum Oecumenicorum Generaliumque Decreta, Turnhout 2016, 1260-1266, §§ 9-13 τοῦ κειμένου: «Σχέσεις τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὸν λοιπὸν Χριστιανικὸν κόσμον».

Η ΑΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ «ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΑΘΥΒΡΙΣΑΝΤΩΝ ΤΟΥΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΝ ΛΥΜΗΝΑΜΕΝΟΥΣ ΕΥΤΑΞΙΑΝ»

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥΠΟΛΕΩΣ κ. ΜΑΚΑΡΙΟΥ

«Ἐπειδή πολλοί τήν ἐκκλησιαστικήν εὐταξίαν συγχεῖν καί ἀνατρέπειν βουλόμενοι.... τότε αὐτούς προσιέναι μείζονι συνόδῳ, τῶν τῆς διοικήσεως ἐκείνης ἐπισκόπων ὑπέρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων... Εἰ δέ τις καταφρονήσας τῶν κατὰ τὰ προδηλωθέντα δεδογμένων, τολμήσειεν..... οἰκουμενικήν σύνοδον ταρασσειν, πάντας ἀτιμάσας τούς τῆς διοικήσεως ἐπισκόπους, τόν τοιοῦτον τό παράπαν εἰς κατηγορίαν μή εἶναι δεκτόν, ὡς καθυβρίσαντα τούς κανόνας, καί τήν ἐκκλησιαστικήν λυμηνάμενον εὐταξίαν».

Στ' Κανόν τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου

Μία Μεγάλη Σύνοδος για τή ζωή τῆς Ἐκκλησίας εἶναι καί ἀπό θεολογικῆς ἀλλά καί ἀπό ἱστοριοπρακτικῆς πλευρᾶς γεγονός «ὄλως ἔκτακτον καί σημαντικόν». Ἀπό πλευρᾶς θεολογικῆς καί κανονικῆς προσβλέπει στό νά ἐντάξει στό καθολικό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας τά νέα δεδομένα ἤθους, ὀργάνωσης, ἐνδεχομένως τά ἐπιστημονικά ἐπιτεύγματα καί τίς σύγχρονες προκλήσεις τῆς καθημερινότητος τοῦ ἀνθρώπου. Προσπαθεῖ, δηλαδή, νά ἐκκλησιαστικοποιήσῃ τίς νέες μορφές ζωῆς καί νά ὀριοθετήσῃ ὀρθοδόξως τή σχέση μας μέ τόν πλησίον καί τό Θεό. Ἀπό πλευρᾶς δογματικῆς γιά τήν Ἐκκλησία ἡ σύνοδος ἀποτελεῖ «σημεῖον μέγα» τῆς ἀγάπης τοῦ Ὑψιστοῦ καί Ὑπέρτατου Θεοῦ, ὁ ὁποῖος, κατά τόν Προφήτη, «ὑπάρχει αἰωνίως καί κατοικεῖ σέ τόπο ὑψηλό καί ἅγιο, ἀλλά βρίσκεται μαζί μέ τούς ταπεινούς, γιά νά ξαναδώσῃ ζωή σ' αὐτούς πού ἔχουν συντετριμμένη καρδιά»¹. Ἡ Σύνοδος, ξαναδίνει ζωή. Εἶναι γεγονός πού σημαδεύει ἀποφασιστικά τήν πορεία τῆς Ἐκκλησίας καί γιά τήν ἐποχή της εἶναι κεντρικό γεγονός, ΤΟ ΓΕΓΟΝΟΣ μᾶς ὀλόκληρης περιόδου, τό ὁποῖο πραγματικά ἀποτελεῖ Θεοφάνεια καί Πεντηκοστή².

Δοξάζουμε τόν Τριαδικό Θεό, πού μᾶς ἀξίωσε ὡς Ὁρθοδόξους Χριστιανούς νά ζήσουμε αὐτή τήν κλήση στόν καιρό μας καί νά γευόμαστε ἐμεῖς ἀλλά καί οἱ ἐπερχόμενες γενεές τούς καρπούς καί τούς κόπους τῶν πατέρων μας καθώς καί τίς ἀνεκτίμητες δωρεές τοῦ Παναγίου Πνεύματος. Ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στήν Κρήτη τόν Ἰούνιο τοῦ 2016, χρειάστηκε περίπου ἕνα αἰῶνα γιά νά ἐκφραστεῖ ὡς αἴτημα, νά ὠριμάσῃ καί, τελικῶς, νά συγκληθεῖ. Μέ τή χάρη καί τήν εὐδοκία τοῦ Θεοῦ, ὅμως, καί μετά ἀπό πολλές διεργασίες καί ἀγωνίες, ἦλθε ὁ «καιρός τοῦ ποιῆσαι».

Ἐάν τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο καί ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαῖος, ὑποκύπτοντες στίς διάφορες φωνές τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ καί τοῦ φονταμενταλισμοῦ, στίς φωνές τῆς ἐσωστρέφειας καί τῆς ἀποκλειστικότητας, εἶχαν ἀρνηθεῖ αὐτή τήν κλήση τοῦ Θεοῦ, τότε θά εἶχε καταγραφεῖ μία ἀπό τίς μεγαλύτερες ἤττες στήν πολύχρονη καί πολύπαθη ἱστορία τῆς Ὁρθοδόξου

¹ Ἦσ. 57, 15-19.

² Νέλλα Παναγιώτη, «Γνωμοδότηση γιά τή μέλλουσα Σύνοδο», Σύναξη, Τριμηνιαία Ἐκδοση Σπουδῆς στήν Ὁρθοδοξία, Τεύχος 134, Ἀπρίλιος-Ἰουνῖος 2015, σελ. 97.

Ἐκκλησίας μας³.

Ἀξίζει στό σημείο αὐτό νά θυμηθοῦμε καί νά ἐπαναλάβουμε τά λόγια τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κ. Χρυσοστόμου, τά ὁποῖα ἐκφράζουν αὐτή τή μεγάλη ἱστορική καί ἐκκλησιαστική πραγματικότητα: «Ὅσο καί ἂν ἡ σύγκληση τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου εἶναι ἔργο συλλογικό, ὄχι μόνον ἡμῶν τῶν ζώντων ἀλλά καί τῶν προαπελθόντων πατέρων καί ἀδελφῶν ἡμῶν... ὀφείλουμε, ἀπό τήν ἀρχή, νά ὁμολογήσουμε ὅτι ὁ ἰθύνων νοῦς καί ὁδηγῶν ἐγκέφαλος τῆς ὅλης προσπάθειας κατέστη ἡ Α.Θ.Π., ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος... Στό ψηφιδωτό τῆς προετοιμασίας καί σύγκλησης τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου κάθε Ἐκκλησία, κάθε Προκαθήμενος καί κάθε Ἱεράρχης, ἔχουν τή θέση τους. Στό κέντρο, ὅμως, δεσπόζει ἡ ἐπιβλητική μορφή τοῦ Παναγιωτάτου. Ἐνας μέγας Ἄνθρωπος σέ μιά μεγάλη ὥρα τῆς Ἱστορίας!»⁴.

Ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος, μέσα ἀπό τίς ἀποφάσεις της, οἱ ὁποῖες κάλυψαν τά ἔξι θέματα τῆς Ἡμερησίας Διατάξεως, προσπάθησε νά προσεγγίσει ἀγαπητικά τόν σύγχρονο ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰκόνα Θεοῦ, ἀλλά ἔχει τίς δικές του δυσκολίες. Ὁ σημερινός ἄνθρωπος βιώνει μιά ἐπικίνδυνη αὐτοπεποίθηση, αἰσθάνεται μιά παντοδυναμία, μιά ἀνεξαρτησία, δέν ἐπιδέχεται συμβουλές καί νουθεσίες, δέν θέλει νά διορθωθεῖ καί δέν ἀνοίγεται. Οἱ ἀποφάσεις τῆς Συνόδου εἶχαν ἐνώπιόν τους αὐτόν τόν ἄνθρωπο, τόν βασανισμένο καί ταλαιπωρημένο. Δέν ἦταν σκοπός τῶν κειμένων νά ἐπιθέσουν δυσβάστακτα φορτία στούς ὤμους τῶν ἀνθρώπων, γιατί σέ αὐτό τό πνεῦμα ἀκριβῶς κινήθηκαν καί οἱ ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν καί τῶν ἄλλων Συνόδων τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας μας κατά τό παρελθόν. Γι' αὐτό οἱ ἀποφάσεις της εἶναι ἀπλές, οἰκεῖες, σεμνές καί ἀνθρώπινες. Προσεγγίζουν τόν ἄνθρωπο μέ πνεῦμα ἀγάπης καί στοργῆς καί ἀφήνουν περιθώριο νά δράσει ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ σέ κάθε καλόπιστο καί καλοπροαίρετο χριστιανό, ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες του καί τή διαφορετικότητά του.

³ Σταμούλη Χρυσοστόμου, «Κατόπιν ἐορτῆς. Σχόλιο γιά τήν Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας» Σύναξη, Τριμηνιαία Ἐκδοση Σπουδῆς στήν Ὁρθοδοξία, Τεύχος 140, Ὀκτώβριος- Δεκέμβριος 2016, σελ. 79.

⁴ Ἀρχιεπισκόπου Νέας Ἰουστινιανῆς καί πάσης Κύπρου Χρυσοστόμου, «Χαιρετισμός κατά τήν Ἐναρξη τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου», Βλέπε: <https://www.holycouncil.org/-/opening-archbishop-chrysostomos>

Βεβαίως, ή κάθε Σύνοδος αξιολογείται από τίς έπόμενες Συνόδους, οι όποιες θά κληθούν νά τήν χαρακτηρίσουν, συνεκτιμώντας τίς αντιδράσεις, τούς σχολιασμούς, τίς θεολογικές προσεγγίσεις καί, βεβαίως, τήν άποδοχή τών άποφάσεών της από τό πλήρωμα τής Έκκλησίας. Πρέπει, ώστόσο, νά αφήσουμε τό χρονικό περιθώριο στόν εύσεβή κληρο καί λαό νά γνωρίσει τά κείμενα όχι μέσω τής παραπληροφόρησης ή του διαδικτύου, αλλά μέ τήν έμπειρία καί τό βίωμά του. Τά κείμενα δέν τά κρίνουμε, άν δέν τά ζήσουμε. Τά κείμενα τής Συνόδου δέν είναι ποιήματα ή άλλα λογοτεχνικά τεχνουργήματα ή άκόμη πληροφοριακά κείμενα, τά όποια καλούμαστε νά μελετήσουμε σχολαστικά. Η κλήση μας είναι νά έμπιστευτούμε μέ καλή προαίρεση τήν Έκκλησία μας καί τό Θεό, ό όποιος θά μιλήσει μέσω αυτών. Η αυθεντία τών κειμένων δέν συνιστά μία νομική, γνωστική καί όρθολογική διαδικασία, αλλά προϋποθέτει τήν πίστη καί τήν άποδοχή τής χάριτος του Θεού.

Κάποιοι, δυστυχώς, βιάστηκαν νά κρίνουν τή Σύνοδο καί νά τήν χαρακτηρίσουν ως ληστρική, έπισυνάπτοντάς της «τίς πλέον άπίθανες κατασκευές καί θεωρίες συνωμοσίας»⁵, πρίν άκόμη τήν πραγματοποιήσει της, γεγονός πρωτοφανές για τά δεδομένα τής Όρθόδοξης Έκκλησίας. Κάποιοι πάλι βιάστηκαν νά άπορρίψουν τά κείμενα, πρίν από τήν τελική διαμόρφωσή τους καί πρίν άκόμη δοθεί ή δυνατότητα σέ όλους μας νά τά ζήσουμε, γεγονός πού δείχνει όλιγοπιστία στό συνοδικό θεσμό καί στήν έπιφοίτηση του Άγίου Πνεύματος.

Είναι γεγονός ότι ή Όρθόδοξη Έκκλησία δέν λειτουργεί έγκεφαλικά, γιατί μέ τόν τρόπο αυτό δημιουργείται ένας τρομακτικός κίνδυνος: ή σιγουριά τής ακρίβειας αναπτύσσει τόν έγκέφαλο σέ βάρος τής καρδιάς. Θα μπορούσα νά είπωθεί διαφορετικά: ή λογική, ή άπολυτοποιημένη έρμηνεία τών δογμάτων ή ή τήρηση του γράμματος καί ή παραθεώρηση του πνεύματος τών Ίερών Κανόνων δημιουργούν ένα διχασμό στήν προσωπικότητα από τούς πλέον άπογοητευτικούς καί άπεχθείς. Η θεολογία μας είναι ζωντανή, όταν τή χρησιμοποιούμε καί τή διδάσκουμε ως έμπειρία καί βίωμα καί όχι ως γνώση. Η στεγνή θεολογική γνώση, αυτή πού βασιίζεται στήν εύφυΐα μας, μάς επιβάλλει μία άδιόρατη αυτάρκεια καί δημιουργεί μία έξόγκωση τών λογικών

⁵ Παγκάζογλου Σταύρου, «Μετά τήν Άγία καί Μεγάλη Σύνοδο τής Όρθόδοξης Έκκλησίας», Σύναξη, Τριμηνιαία Έκδοση Σπουδής στήν Όρθοδοξία, Τεύχος 140, Οκτώβριος- Δεκέμβριος 2016, σελ. 60.

στοιχείων τῆς προσωπικότητάς μας σέ βάρος τοῦ μυστηρίου, τοῦ σημείου καί τοῦ θαύματος.

Ἔτσι, πολλοί ἐπιχειροῦν νά μιλήσουν γιά τίς ἀλήθειες τῆς Ἐκκλησίας, θυσιάζοντας δήθεν ὑπέρ τῆς ἀληθείας καί τῆς πίστεως φίλους καί ἀδελφούς, ἀλλά μιλοῦν γιά μιᾶ ἀλήθεια πού ἡ καρδιά ἀγνοεῖ, γι' αὐτό καί δέν ἀναζωογονοῦν μέ τό λόγο τους, δέν πείθουν, δέν ἀναπαύουν καί δέν εἰρηνεύουν τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ θεολογία μας, ὅταν διδάσκεται ὡς γνώση, στεγνώνει τά αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων. Τό δόγμα καί οἱ Ἱεροί Κανόνες, ὅταν παρουσιάζονται ὡς Νομοθεσία ἀπό κατά τά ἄλλα εὐφύεστατους καί ἐπιτυχημένους θεολόγους, ὀδηγοῦν στό ἀποκαρδιωτικό φαινόμενο νά χάνεται ἡ ὑπαρξιακή ἐνότητα τῶν ἀνθρώπων, νά χάνεται ἡ σύμπνοια τῆς καρδιάς καί τῆς σκέψης καί ὁ ἄνθρωπος νά ὑφίσταται μιᾶ ἐσωτερική διαστροφή ἀπό τίς πιό ὀδυνηρές.

Πολύ σωστά ἔχει σημειωθεῖ ὅτι «στούς καιρούς μας πού ἡ γνώση καί ἡ εὐφυΐα ἐκτιμῶνται περισσότερο ἀπό ὅσο πρέπει, χρειάζεται κάποιος νά θυμᾶται καί νά συνειδητοποιεῖ τοὺς κινδύνους πού ἐγκυμονεῖ γιά τόν ἄνθρωπο καί γιά τήν ἀκεραιότητά τῆς ὑπαρξίης του αὐτός ὁ ὑπερτονισμός τῆς γνώσης καί τῆς εὐφυΐας καθῶς καί ἡ στυγνή ἐπιδιώξή τους. Καί γιά νά θυμᾶται καί γιά νά συνειδητοποιεῖ, πρέπει νά φροντίζει ν' ἀκούει καί τό λόγο τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς πρὶν ἡ εὐφυΐα μας καί ἡ ἐπιστημονική ξερὴ θεολογική μας κατάρτιση τήν ἀδρανήσει καί τήν παγώσει. Καί ὁ λόγος αὐτός δέν εἶναι ποτέ λόγος μωρίας, ἀλλά σοφίας καί χάριτος τοῦ ἀνθρώπου»⁶.

Χρησιμοποιοῦν κάποιοι, μέσω τῆς δικῆς τους, βέβαια, ἀτομικῆς προσέγγισης, τήν Ἁγία Γραφή, τοὺς Ἱερούς Κανόνες καί τά πατερικά κείμενα, γιά νά μᾶς ἀποδείξουν ὅτι ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας δέν εἶναι Ἁγία, δέν εἶναι Μεγάλη καί δέν εἶναι Ὁρθόδοξη, πλήττοντας μέ τόν τρόπο αὐτό – ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως - τόν μέγιστο, ἱεροκανονικό καί τίμιο θεσμό τῆς συνοδικότητος, ἡ ὁποία δέν εἶναι ἀπλῶς μιᾶ τεχνική, διοικητική ἢ πρακτική δραστηριότητα, πού ἂν θέλουμε τήν ἐφαρμόζουμε ἢ ἂν θέλουμε τήν ἀπορρίπτουμε. Ἡ συνοδικότητα εἶναι ἱερός, ἀρχέγονος, θεμελιώδης καί ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟΣ θεσμός γιά τή λειτουργία τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, γιά τή διασφάλιση τῆς ἐνότητάς της καί τή μαρτυρία τοῦ προφητικοῦ της λόγου

⁶ Κώστα Τσιρόπουλου, «Ἡ Μαρτυρία τοῦ Ἀνθρώπου», Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 1^η Ἐκδοση, Ἀθήνα 1995, σελ. 125.

στόν κόσμο⁷. Ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία εἶναι ἡ Ἐκκλησία τῶν Συνόδων καί τῆς Εὐχαριστίας. Δέν μπορεῖ νά υπάρξει ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δίχως Εὐχαριστία ἀλλά καί δίχως Σύνοδο κι αὐτό εἶναι κάτι πού πρέπει νά ξεκαθαρίσουμε μέσα μας ἐμεῖς οἱ Ὁρθόδοξοι Χριστιανοί θεολόγοι.

Μέσα ἀπό τή Θεία Εὐχαριστία καί τό μυστήριο τῆς ἀρχιερατικῆς χειροτονίας, τό ὅποιο, τονίζεται, ὅτι ὑποχρεωτικῶς ἀκολουθεῖ τή Συνοδική Ἐντολή, διασφαλίζεται ἡ Ἀποστολική Διαδοχή, πού ἀποτελεῖ τεκμήριο τῆς αὐθεντικῆς καί βεβαίας συνέχειας τῆς, κατὰ τόπους καί κατὰ Ἐκκλησίες, Θείας Εὐχαριστίας. Ὁ καθένας ἀπό μᾶς τούς Ἐπισκόπους χειροτονήθηκε, γιατί κάποια Σύνοδος ἔδωσε αὐτή τήν ἐντολή καί πήρε τή συγκεκριμένη ἀπόφαση. Ἡ εὐχαριστιακή ἐνότητα καί ἡ μετοχή στή Σύνοδο, ἐπομένως, ἀποδεικνύουν ὅτι ἕνας ἐπίσκοπος εἶναι κανονικός διάδοχος τῶν Ἀποστόλων. Κι αὐτά τά δύο, δηλαδή Θεία Εὐχαριστία καί Σύνοδος, εἶναι ἀδιαίρετα καί ἄτμητα στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

Μέ αὐτό τό πνεῦμα ὁ Ἅγιος Εἰρηναῖος, Ἐπίσκοπος Λυῶνος, διεκήρυσσε: «ἡμῶν γάρ σύμφωνος ἡ γνώμη τῇ Εὐχαριστία, ἡ δέ Εὐχαριστία βεβαιοῖ τήν γνώμην»⁸, ὁ δέ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Πρόεδρος τῆς Β΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου (381), τόνιζε ὅτι καί αὐτή καθ' ἑαυτή «ἡ Ἐκκλησία Συνόδου ὄνομα»⁹.

Χρησιμοποιοῦν, λοιπόν, κάποιοι τήν Ἁγία Γραφή καί τούς Ἱεροῦς Κανόνες, γιά νά μᾶς ἀποδείξουν ὅτι ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος δέν ἦταν ἔγκυρη. Πάνω στήν ἀγωνία τους, ὅμως, νά «σώσουν» τήν Ἐκκλησία, ξέχασαν ὅτι ὅλα αὐτά τά ἐπιχειρήματα πού ἐπικαλοῦνται, γιά νά πλήξουν τό κύρος τῆς Συνόδου, κάποια ἄλλη Σύνοδος τούς τά ἔδωσε καί ὄχι μεμονωμένα πρόσωπα ἢ ὁμάδες ἀποτειχισμένων ζηλωτῶν. Τόν Κανόνα τῆς Παλαιᾶς καί τῆς Καινῆς Διαθήκης, τῆς ὁποίας τά χωρία τόσο ἄκριτα καί ἐπιθετικά χρησιμοποιοῦν, τόν διαμόρφωσε Σύνοδος. Σύνοδος, δηλαδή, καθόρισε ποιά κείμενα εἶναι ἔγκυρα καί ποιά μποροῦν νά ἀποτελέσουν πηγή ζωῆς γιά τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Τούς Ἱεροῦς Κανόνες, ἐπίσης, οἱ Σύνοδοι τούς συνέταξαν ἢ τούς ἐνέκριναν.

⁷ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Βαρθολομαίου, «Τοῖς ἐντευξομένοις ἀδελφοῖς καί τέκνοις τῆς ἡμῶν Μετριότητος ἐν Κυρίῳ ἀγαπητοῖς, χάριν καί εἰρήνην παρά Θεοῦ», «Ἐν Συνόδῳ», Ἐπετειακή Ἐκδοσις τοῦ Περιοδικοῦ Ἀπόστολος Τίτος μέ ἀφορμή τήν σύγκλησιν τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τήν Κρήτην, Κρήτη 2016, σελ. 9.

⁸ Εἰρηναῖος Ἐπίσκοπος Λυῶνος, «Κατά αἵρέσεων Δ΄», 18», PG Migne 7, 1028.

⁹ «Ἐν Συνόδῳ», ὅπ. π., σελ. 15

Κατά τόν ἴδιο τρόπο, τὰ δόγματα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας δέν ἦταν θεολογικές διατριβές μεμονωμένων προσώπων ἀλλά ἀποφάσεις Συνόδων.

Οἱ πατέρες εὐλαβῶς μᾶς κληροδότησαν τὰ κείμενά τους, τὰ ὅποια προῆλθαν μετὰ ἀπό ἐπίπονη, ἔξαντλητική, θεολογική, πνευματική καί προσευχητική διεργασία, ἀλλά οἱ Σύνοδοι ἔπειτα ἐπεξεργάστηκαν πολλά ἀπό αὐτά. Ἄλλα τὰ διόρθωσαν, ἄλλα τὰ διεύρυναν, κάποια ἄλλα τὰ σμίκρυναν, κάποια πάλι τὰ ἀπέρριψαν ἐντελῶς, ἀλλά, τελικῶς, αὐτές διαμόρφωσαν ποιά ἀπό αὐτά θά μπορούσαν νά ἀποτελέσουν τή βάση γιά τὰ δόγματα καί τούς Ἱεροῦς Κανόνες καί κατόπιν τὰ παρέδωσαν στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι σαφές ὅτι τόν πρῶτο καί τόν τελευταῖο λόγο τόν εἶχε πάντοτε ἡ Σύνοδος. Καί φυσικά θά συνεχίσει νά τόν ἔχει στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία.

Τή βαρύτητα καί τήν ἀναγκαιότητα τῆς συνοδικότητας, σέ συνάρτηση μέ τή Θεία Εὐχαριστία, δυστυχῶς κάποιοι τήν ἀγνοοῦν παντελῶς κι αὐτό ἀποτελεῖ αἰτία πολλῶν ἐκκλησιολογικῶν παρεκτροπῶν. Γι' αὐτό διαπιστώνουμε σήμερα νά ὑπάρχει τόση διαστρέβλωση τῆς ἀλήθειας, τόση ἐπιβολή τοῦ ψεύδους καί τῆς πλάνης καί κατασκευοφάντηση τῆς ἀληθινῆς Πίστεως καί Εὐσεβείας.

Εὐλόγα διερωτᾶται κάποιος πολλές φορές: πού βρίσκεται σήμερα ἡ Ἐκκλησία; Τή συκοφαντοῦν οἱ ἄπιστοι, τήν ἀμφισβητοῦν καί οἱ χριστιανοί. Ἔχουμε τούς ἐχθρούς τῆς πίστεως, ἀλλά ἔχουμε καί τούς σύγχρονους «ὀμολογητές», πού προδίδουν τό ἦθος τῆς Ἐκκλησίας ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ. Φέρουν τό ὄνομα τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλά παραγνωρίζουν τόν λόγο τοῦ Χριστοῦ καί τό πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου καί τῶν Ἱερῶν Κανόνων. Σχίζουν τόν χιτῶνα τῆς Ἐκκλησίας καί διασύρουν τό λόγο της, μεταποιώντας τον σέ ὄπλο κρίσεως καί κατακρίσεως. Ὅμως ἡ Ἐκκλησία παραμένει ἡ Μία, Ἁγία, Καθολική καί Ἀποστολική, ἡ ὅποια βαστάζει τόν Σταυρό τοῦ Κυρίου καί οὐδέποτε ἐκπίπτει¹⁰.

Ὅπως δέν μπορεῖ ἓνα μεμονωμένο πρόσωπο ἢ μιὰ ομάδα ζηλωτῶν νά ἀμφισβητήσει τήν ἀρχιερωσύνη ἑνός ἐπισκόπου ἢ τήν ἐγκυρότητα μιᾶς Θείας Λειτουργίας, κατά τόν ἴδιο τρόπο δέν μπορεῖ κάποιος, ἱεροκανονικῶς καί δογματικῶς, νά ἀμφισβητήσει τήν ἐγκυρότητα μιᾶς Συνόδου. Βεβαίως, ὁ

¹⁰ Νικοδήμου Μητροπολίτου Ἱερισοῦ Ἁγίου Ὁρους καί Ἀρδαμερίου, «Ποιμαντορική Ἐγκύκλιος ἐπί τῆ εἰσόδῳ εἰς τό νέον ἔτος 2010».

καθένας από μᾶς ἔχει τή γνώμη του καί τήν ἀποψή του γιά τή Σύνοδο ἢ γιά συγκεκριμένα πρόσωπα ἱερέων καί ἀρχιερέων. Ἡ ἀποψη, ὅμως, αὐτή, ἐάν δέν γίνει ἀποψη συνόδου, δέν εἶναι ἐκκλησιαστική, δέν εἶναι σωστική, δέν εἶναι ἠθική ἀλλά προσωπική καί ἐγωιστική, πού περισσότερο βλάπτει παρά ὠφελεῖ. Ἐάν ἐγώ χαρακτηρίζω κάποιο κληρικό ὡς ἀνάξιο, ὅσο κι ἂν ἐπιμένω στόν ἰσχυρισμό μου, ἐπιδεικνύοντας στοιχεῖα καί ἀποδείξεις, τά μυστήρια τά ὁποῖα ἐπιτελεῖ δέν θά πάψουν νά εἶναι ἔγκυρα καί κανονικά, μέχρι πού ἡ Σύνοδος θά ἀποφανθεῖ καί θά καταστήσει τήν ἱερωσύνη του ἀνενεργή. Ἀντίστοιχα καί μέ μιά Σύνοδο: ὅσο κι ἂν ἐγώ ἐπιμένω νά ἀποδείξω ὅτι αὐτή εἶναι ἄκυρη ἢ μή ὀρθόδοξη, αὐτό δέν μπορεῖ νά γίνει ἀποδεκτό, μέχρι πού θά τό ἀποφασίσει ἄλλη ἰσάξια, ἰσοβάθμια καί κανονική Σύνοδος.

Αὐτό, ἐν προκειμένῳ, συνεπάγεται ὅτι κανονικῶς ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος δέν ὑπόκειται στήν κρίση τῶν τοπικῶν συνόδων. Μιά ἄλλη μελλοντική Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος θά τήν χαρακτηρίσει, ὅταν ἔρθει τό πλήρωμα τοῦ χρόνου. Ὡστόσο, στό σημεῖο αὐτό δίδουμε ὅλοι τίς ἐξετάσεις μας. Εἴμαστε διατεθειμένοι νά ἀκούσουμε καί νά ἀκολουθήσουμε τή φωνή τῆς Ἐκκλησίας ἢ προσπαθοῦμε νά πείσουμε τούς πάντες ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἔκανε λάθος καί θά πρέπει νά προσαρμοστεῖ στή δική μας διδασκαλία;

Βεβαίως, συχνά πυκνά παρουσιάζεται ἐνώπιόν μας «τό φάντασμα τῆς Φερράρας Φλωρεντίας, τῆς ληστρικής ἐκεῖνης συνόδου, ἡ ὁποία διατηρεῖ δεσπόζουσα θέση στήν ἐπιχειρηματολογία τῶν ἀποτερισμένων καί ἀντιδρώντων»¹¹. Εἶναι γεγονός ὅτι ὑπῆρξαν κάποιες σύνοδοι στήν ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας μας, οἱ ὁποῖες χαρακτηρίστηκαν ἔτσι, ὅπως ἐπίσης ὑπῆρξαν καί κάποιες ἀρχιερατικές πράξεις πού καταδικάστηκαν ἀπό τήν Ἐκκλησία, ὡς μή ἔγκυρες καί ἰσχυρές. Αὐτό, ὅμως, δέν δίνει τό δικαίωμα σέ κανένα ἀπό μᾶς νά θεωρεῖ αὐτομάτως ὅτι κάθε Σύνοδος εἶναι ληστρική ἢ ὅτι κάθε Θεία Λειτουργία μπορεῖ νά εἶναι ἄκυρη. Δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε ὅτι οἱ ληστρικές σύνοδοι στήν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ἦταν ἡ ἐξαιρέση τῆς ἐξαιρέσεως καί ὄχι ὁ κανόνας τῆς ἱστορίας μας. Δέν πρέπει, ἐπίσης, νά διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας τό πολύ σημαντικό, ὅτι δηλαδή, ἀκόμη καί αὐτές τίς ληστρικές συνόδους, κάποια ἐπόμενη Σύνοδος τίς χαρακτήρισε ἔτσι καί ὄχι μεμονωμένα πρόσωπα ἢ ὁμάδες.

¹¹ Μπαθρέλλος π. Δημήτριος, «Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος: Παρατηρήσεις καί Σχόλια», Σύναξη, Τριμηνιαία Ἐκδοση Σπουδῆς στήν Ὀρθοδοξία, Τεύχος 140, Ὀκτώβριος- Δεκέμβριος 2016, σελ. 69.

Είναι σαφές, λοιπόν, ότι η διατήρηση τῆς γνήσιας ὀρθοδόξου πίστεως διασφαλίζεται διὰ τοῦ συνοδικοῦ συστήματος, τό ὅποιο ἀνέκαθεν ἀποτελοῦσε γιά τήν Ἐκκλησία ἀνώτατη αὐθεντία γιά θέματα τῆς πίστεως καί ζητήματα κανονικῶν διατάξεων, ὅπως ἄλλωστε ὀρίζεται καί στόν 6^ο Κανόνα τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου¹². Γι' αὐτό στίς ἀποφάσεις τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου ὑπογραμμίστηκε αὐτή ἡ ἀλήθεια, ἐνῶ, παράλληλα, καταδικάστηκε κάθε διάσπαση τῆς ἐνότητας τῆς Ἐκκλησίας ἀπό ἄτομα ἢ ὀμάδες, πού προφασίζονται ὅτι τηροῦν ἢ δῆθεν προασπίζονται τή γνήσια Ὀρθοδοξία¹³. Φυσικά, δέν εἶναι κακό νά προσπαθεῖ κάποιος νά ἐφαρμόζει τήν ἀκρίβεια τῆς Ὀρθοδοξίας. Ἀντίθετα μάλιστα, αὐτό εἶναι τό ζητούμενο. Ὅμως μέσα

¹² 6ος Κανὼν τῆς Β' Οἰκουμενικῆς Συνόδου: «Ἐπειδή πολλοί τήν ἐκκλησιαστικήν εὐταξίαν συγγεῖν καί ἀνατρέπειν βουλόμενοι, φιλέχθρως καί συκοφαντικῶς αἰτίας τινάς κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας ὀρθοδόξων ἐπισκόπων συμπλάσσουσιν, οὐδέν ἕτερον, ἢ χραίνειν τὰς τῶν ἱερέων ὑπολήψεις, καί ταραχάς τῶν εἰρηνούντων λαῶν κατασκευάζειν ἐπιχειροῦντες· τούτου ἕνεκεν ἤρεσε τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνδραμόντων ἐπισκόπων, μὴ ἀνεξετάστως προσίεσθαι τοὺς κατηγοροῦντας, μηδὲ πᾶσιν ἐπιτρέπειν τὰς κατηγορίας ποιείσθαι κατὰ τῶν οἰκονομούντων τὰς ἐκκλησίας, μηδὲ μὴν πάντας ἀποκλείειν. Ἄλλ' εἰ μὲν τις οἰκείαν τινὰ μέμψιν, τοῦτέστιν ἰδιωτικήν, ἐπαγάγοι τῷ ἐπισκόπῳ, ὡς πλεονεκτηθεὶς, ἢ ἄλλο τι παρά τό δίκαιον παρ' αὐτοῦ πεπονθῶς, ἐπὶ τῶν τοιούτων κατηγοριῶν μὴ ἐξετάζεσθαι, μήτε πρόσωπον τοῦ κατηγοροῦ, μήτε τήν θρησκείαν. Χρῆ γάρ παντὶ τρόπῳ, τό τε συνειδὸς τοῦ ἐπισκόπου ἐλεύθερον εἶναι, καί τόν ἀδικεῖσθαι λέγοντα, οἷας ἂν ἢ θρησκείας, τῶν δικαίων τυγχάνειν. Εἰ δὲ ἐκκλησιαστικόν εἴη τό ἐπιφερόμενον ἔγκλημα τῷ ἐπισκόπῳ, τότε δοκιμάζεσθαι χρῆ τῶν κατηγορούντων τὰ πρόσωπα· ἵνα, πρῶτον μὲν αἰρετικούς μὴ ἐξῆ κατηγορίας κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων ὑπὲρ ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ποιείσθαι. Αἰρετικούς δὲ λέγομεν, τοὺς τε πάλαι τῆς ἐκκλησίας ἀποκηρυχθέντας, καί τοὺς μετὰ ταῦτα ὑφ' ἡμῶν ἀναθεματισθέντας· πρὸς δὲ τούτοις, καί τοὺς τήν πίστιν μὲν τήν ὑγιή προσποιουμένους ὁμολογεῖν, ἀποσχισάντας δέ, καί ἀντισυνάγοντας τοῖς κανονικοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις. Ἐπειτα δέ, καί εἰ τινες τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπὶ αἰτίας τισὶ προκατεγνωσμένοι εἶεν καί ἀποβεβλημένοι, ἢ ἀκοινώνητοι, εἴτε ἀπὸ κλήρου, εἴτε ἀπὸ λαϊκοῦ τάγματος, μηδὲ τοιούτοις ἐξεῖναι κατηγορεῖν ἐπισκόπου, πρὶν ἂν τό οἰκείον ἔγκλημα πρότερον ἀποδύσωνται. Ὅμοιως δὲ καί τοὺς ὑπὸ κατηγορίαν προλαβοῦσαν ὄντας, μὴ πρότερον εἶναι δεκτοὺς εἰς ἐπισκόπου κατηγορίαν, ἢ ἐτέρων κληρικῶν πρὶν ἂν ἀθύους ἑαυτοῦς τῶν ἐπαχθέντων αὐτοῖς ἀποδείξωσιν ἐγκλημάτων. Εἰ μὲντοι τινὲς μῆτε αἰρετικοί, μῆτε ἀκοινώνητοι εἶεν, μῆτε κατεγνωσμένοι, ἢ προκατηγορημένοι ἐπὶ τισὶ πλημμελήμασι, λέγοιεν δὲ ἔχειν τινὰ ἐκκλησιαστικήν κατὰ τοῦ ἐπισκόπου κατηγορίαν, τοῦτους κελεύει ἡ ἁγία σύνοδος, πρῶτον μὲν ἐπὶ τῶν τῆς ἐπαρχίας πάντων ἐπισκόπων ἐνίστασθαι τὰς κατηγορίας, καί ἐπ' αὐτῶν ἐλέγχειν τὰ ἐγκλήματα τοῦ ἐν αἰτίας τισὶν ἐπισκόπου· εἰ δὲ συμβαίῃ ἀδυνατῆσαι τοὺς ἐπαρχιώτας πρὸς διόρθωσιν τῶν ἐπιφερομένων ἐγκλημάτων τῷ ἐπισκόπῳ, τότε αὐτοὺς προσίεναι μείζονι συνόδῳ, τῶν τῆς διοικήσεως ἐκείνης ἐπισκόπων ὑπὲρ τῆς αἰτίας ταύτης συγκαλουμένων· καὶ μὴ πρότερον ἐνίστασθαι τήν κατηγορίαν, πρὶν ἢ ἐγγράφως αὐτοῦς τὸν ἴσον αὐτοῖς ἐπιτιμῆσθαι κίνδυνον, εἴπερ ἐν τῇ τῶν πραγμάτων ἐξετάσει συκοφαντοῦντες τὸν κατηγορούμενον ἐπίσκοπον ἐλεγχθεῖεν. Εἰ δὲ τις καταφρονήσας τῶν κατὰ τὰ προδηλωθέντα δεδογμένων, τολμήσειεν ἢ βασιλικὰς ἐνοχλεῖν ἀκοάς, ἢ κοσμικῶν ἀρχόντων δικαστήρια, ἢ οἰκουμένην σύνοδον ταρασσειν, πάντας ἀτιμάσας τοὺς τῆς διοικήσεως ἐπισκόπους, τὸν τοιοῦτον τό παράπαν εἰς κατηγορίαν μὴ εἶναι δεκτόν, ὡς καθυβρίσαντα τοὺς κανόνας, καί τήν ἐκκλησιαστικήν λυμηνάμενον εὐταξίαν».

¹³ Σχέσεις Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας πρὸς τὸν λοιπὸν χριστιανικὸν κόσμον. Ἄρθρο 22.

στην Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέν ὑπάρχει ἀκρίβεια πού δέν ὀδηγεῖ στή σωτηρία. Κι ὅταν βρισκόμαστε μπροστά στό δίλημμα μεταξύ ἀκριβείας καί σωτηρίας, εἶναι ξεκάθαρο ὅτι ἐπιλέγουμε τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τῆς ἀγάπης, πού εἶναι ὁ μόνος πού σώζει.

Μέσα σέ αὐτό τό πλαίσιο, ὅλοι στούς σχολιασμούς μας καί τίς προσεγγίσεις μας δεχόμαστε ὅτι ὁ Θεός, τόν ὁποῖο κηρύττουμε καί λατρεύουμε, εἶναι ὁ μόνος ἀληθινός. Θεός τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἀγάπης. Ἀπό τή μιᾶ λοιπόν ὑποστηρίζουμε τήν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ καί τήν κυριότητά του ἐπί τῆς ἱστορίας, τήν ἴδια στιγμή ὅμως παράγουμε θεολογίες πού προσπαθοῦν νά ἀποδείξουν τό ἀντίθετο: ὅτι δηλαδή ἡ Ἐκκλησία κατέχει τό Θεό καί ὄχι ὁ Θεός τήν Ἐκκλησία. Εἶναι εὐκόλο, βέβαια, νά καταλάβουμε σέ τί ἐκκλησιολογικές καί θεολογικές ἐπιπτώσεις μπορεῖ νά ὀδηγήσει μιᾶ τέτοια πεποίθηση. Ἡ Ἐκκλησία ξαφνικά γίνεται κτῆμα μας καί ἀφοῦ ἡ Ἐκκλησία κατέχει τό Θεό, ἐμεῖς αὐτομάτως ἀποκτοῦμε δικαιώματα ἐπί τοῦ Θεοῦ, ἐπί τῆς ἀληθείας καί ἐπί τῆς Θείας Χάριτος. Ἡ πραγματικότητα, ὅμως, εἶναι ὅτι ἐμεῖς μετέχουμε τῆς ἀληθείας καί τῆς θείας χάριτος καί δέν εἴμαστε, σέ καμμία περίπτωση, ἰδιοκτῆτες τους. Δέν εἴμαστε, ἐπίσης, διαχειριστές τῆς συναίνεσης τοῦ Θεοῦ, γιατί ὁ Θεός, εὐτυχῶς, δέν σύρεται πίσω ἀπό τίς παράλογες θέσεις καί φονταμενταλιστικές ἐρμηνεῖες τῶν δογμάτων καί τῶν Ἱερῶν Κανόνων, στίς ὁποῖες ὀδηγοῦνται οἱ ἄνθρωποι μονομερῶς, κατά τά πάθη τους καί τίς ἐπιθυμίες τους. Ὁ Θεός πάντα ἀγαπᾷ καί μόνο ἀγαπᾷ. Δέν περιορίζεται στήν Ἐκκλησία οὔτε ἡ δράση Του μᾶς εἶναι πάντα γνωστή. Κι αὐτό πρέπει νά τό γνωρίζουμε. «Ὁ Θεός δέν ἔχει ἐκχωρήσει τήν κρίση καί τά δικαιώματά του σέ πληρεξουσίους Του»¹⁴.

Κάποιοι μιλοῦν γιά κακοδοξίες σήμερα. Ὅμως, πρέπει νά γνωρίζουμε ὅτι ἡ κακοδοξία δέν ἀφορᾷ μόνο τήν μὴ τήρηση τῶν δογμάτων καί τῶν Ἱερῶν Κανόνων ἢ τήν, κατά τό δοκοῦν, ἐρμηνεία τους, ἀλλά καί ἄλλες ἐκκλησιαστικές συμπεριφορές. Ἀπό τή μιᾶ μεριά ἔχουμε τίς αἵρέσεις καί τά σχίσματα, ἀλλά ἀπό τήν ἄλλη ὑπάρχουν οἱ ἔριδες τῶν πρωτείων, οἱ πολιτικές καί ἐθνικιστικές φιλοδοξίες, οἱ ἐθνοφυλετικές προτεραιότητες πού τίθενται πάνω ἀπό τά συμφέροντα τῆς Ἐκκλησίας, οἱ παρά φύσιν ζηλωτισμοί,

¹⁴ Παπαθανασίου Θανάση, «Ἡ γοητεία τῆς εἰδωλολατρίας ἢ ποιές ἀσφάλειες ἀναζητοῦν οἱ Χριστιανοί ὅταν δέν ἀντέχουν τήν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ», Σύναξη, Τριμηνιαία Ἐκδοση Σπουδῆς στήν Ὁρθοδοξία, Τεύχος 140, Ὀκτώβριος- Δεκέμβριος 2016, σελ. 13.

εὐσεβισμοί καί συντηρητισμοί, ἡ ταυτοποίηση τῆς ὄντοῦ τῆς Ἐκκλησίας μέ μιὰ ὁμολογιακή καί γνωσιολογική ιδεολογικοποίηση τῆς θεολογίας καί τοῦ δόγματος καί, τέλος, οἱ ἐπεκτατικές τάσεις ὀρισμένων Ἐκκλησιῶν ἐκτός τῶν ὀρίων τους, θέματα τά ὁποῖα ἐπίσης παραπέμπουν σέ μέγιστες κακοδοξίες καί εἶναι ἀπολύτως ἐπικίνδυνα, ὅπως οἱ αἰρέσεις καί τά σχίσματα, διότι ἐκφράζουν ἐκκλησιαστική ἔκπτωση καί ἀλλοτρίωση τοῦ φρονήματος τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας μας καί ἐκφυλίζουν μέ τό χειρότερο τρόπο τό ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας μας.

Ὅταν μιὰ ἐκκλησιαστική κοινότητα ἢ ἓνα ἐκκλησιαστικό πρόσωπο, πού ἀποπνέει μίσος, μισαλλοδοξία καί ἀπανθρωπιά, χειρίζεται τή δογματική σάν πέτρα γιά λιθβολισμό, τότε μιλοῦμε, ἐπίσης, γιά μέγιστη κακοδοξία, γιατί ἔτσι θεμελιώνεται δογματικά ἡ ἀκύρωση τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ ζῆλος, ἡ ἐμμονή καί ἡ ἐπαγρύπνηση γιά τήν ὑπεράσπιση τῆς Ἐκκλησίας, ὅταν δέν συνοδεύονται ἀπό τό εὐαγγελικό ἦθος, ὀδηγοῦν σέ ματαιοπονία, ἄσχετα ἂν αὐτοί πού φωνάζουν καί κόπτονται ὑπέρ τῶν δογμάτων πιστεύουν ὅτι ἀγωνίζονται ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ.

Στήν πραγματικότητα, ὅμως, οἱ δήθεν ὑπερασπιστές τῆς πίστεως καί σωτήρες τῆς Ἐκκλησίας ταραάζονται καί ἐκνευρίζονται, ἂν δέν βροῦν νά λιθβολήσουν κάποιον, ὑφαρπάζουν τήν κρίση τοῦ Θεοῦ καί δηλώνουν ἀνενδοίαστα ὅτι ὀνειδίζονται καί πάσχουν ὑπέρ Χριστοῦ καί Ἐκκλησίας, ὅταν κάποιος τοὺς ἀσκήσει κριτική καί τοὺς ἐλέγξει γιά τίς, ἐν ὀνόματι τῆς Ὁρθοδοξίας, μὴ ὀρθόδοξες πράξεις τους καί τίς γεμάτες μίσος καί ὀργή ἐνέργειές τους ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τῆς ἀγάπης¹⁵. Ἰσχύει στίς περιπτώσεις αὐτές ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς Φαρισαίους, τοὺς ὁποῖους κάποιοι σήμερα ἀκολουθοῦν κατά πόδας: «Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καί Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι περιάγετε τήν θάλασσαν καί τήν ξηράν ποιῆσαι ἓνα προσήλυτον, καί ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτόν υἱόν γεέννης διπλότερον ὑμῶν»¹⁶. Πραγματικά, κάποιοι πολύ εὐτελιστικά περιάγουν σήμερα «τήν θάλασσαν καί τήν ξηράν», γιά νά πείσουν ὅτι ἡ Ἁγία καί Μεγάλη Σύνοδος δέν εἶναι οὔτε Ἁγία οὔτε Μεγάλη καί, ὅταν διαπιστώσουν ὅτι τελικῶς δέν ὑπάρχει

¹⁵ Παπαθανασίου Θανάση, «Ἡ γοητεία τῆς εἰδωλολατρίας ἢ ποιές ἀσφάλειες ἀναζητοῦν οἱ Χριστιανοί ὅταν δέν ἀντέχουν τήν ἐλευθερία τοῦ Θεοῦ», ὄπ. π., σελ. 14.

¹⁶ Ματθ. 23, 15.

ή αναμενόμενη ανταπόκριση, τότε και αυτοί και οι όπαδοί τους γίνονται «διπλότεροι γεέννης».

Τό ζήτημα πού τίθεται ἐδῶ εἶναι βαθύτερο καί οὐσιαστικότερο. Ἡ Ἐκκλησία θά πορευθεῖ, ἐνῶ αὐτοί πού ἀντιδροῦν παράλογα καί φανατικά σίγουρα θά χαθοῦν καί θά ἀφανιστοῦν. Τό ξέρουμε πολύ καλά, καί τό ξέρουν καί οἱ ἴδιοι, ὅτι ὅλα αὐτά εἶναι προσπάθειες δίχως μέλλον, γιατί ὁ χρόνος εἶναι σάν τό δυνατό βοριά. Τά ἐλαφριά καί ἄσημα τά σηκώνει καί τά ἐξαφανίζει, ἀλλά τά βαριά καί σταθερά τά ἀφήνει ἀνέγγιχτα καί ἀμετακίνητα. Εἴτε τό θέλουμε εἴτε ὄχι, ἡ Ἐκκλησία εἶναι βράχος καί «πύλαι Ἰαίδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς»¹⁷. Παρ' ὅλες τίς παρεκτροπές καί κακοθήθειες ὀρισμένων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας, κληρικῶν ἢ λαϊκῶν, ὁ προσανατολισμός καί ἡ πορεία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μόνιμος καί σταθερός. Εἶναι τά ἔσχατα, δηλαδή ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, πρᾶγμα πού δέν πρέπει νά ξεχνοῦμε.

Τό ζήτημα πού τίθεται δέν εἶναι θέμα κυριαρχίας ἢ δυνάμεως ἢ πλειοψηφίας. Οὔτε βέβαια μᾶς ἀπασχολεῖ ποιός θά βρεῖ τά περισσότερα ἐπιχειρήματα, γιά νά ἐπιβεβαιώσῃ ὅτι κατέχει τήν ἀλήθεια καί, ἐπομένως, ὡς ἐνιστάμενος πρίγκηψ θά δικαιωθεῖ καί θά ἀναλάβῃ τήν διακυβέρνηση τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς Θεολογίας τῆς. Δέν τίθεται ζήτημα δικαίωσης τῶν προσώπων. Ὅμως, ὁ πειρασμός πού ἀντιμετωπίζει σήμερα ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ ἔξαρση μᾶς μορφῆς πνευματικῆς τρομοκρατίας. Σύγχρονοι ἱεροεξεταστές καί συγκεκριμένοι ζηλωτικοί κύκλοι, κληρικοί καί λαϊκοί, ἐκ τῶν ὁποίων οἱ περισσότεροι εἶναι ψυχικά διαταραγμένοι, ἐπιδίδονται συστηματικά στόν ἐκφοβισμό τῶν συμφωνούντων μέ τή Σύνοδο καί τήν ἐπίσημη Ἐκκλησία. Δημιουργοῦν τήν ἐντύπωση ὅτι αὐτοί πού ἀντιδροῦν εἶναι οἱ σωστοί, οἱ δίκαιοι, οἱ πνευματικοί, αὐτοί πού ἔχουν ἐμπειρία τῆς νοεράς προσευχῆς καί τῆς καθάρσεως, αὐτοί πού ἔχουν ἀσκητικό καί πατερικό φρόνημα, ἐνῶ ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι, ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης, οἱ Προκαθήμενοι, οἱ τόσοι Ἱεράρχες καί ἱερεῖς, διάκονοι, μοναχοί καί λαϊκοί πού συντασσόμαστε μέ τή φωνή τῆς Ἐκκλησίας εἴμαστε ἐκκοσμικευμένοι καί δέν ἔχουμε καμμιά ἀγωνία γιά τά δόγματα καί καμμιά σχέση μέ τήν γνήσια Ὁρθοδοξία. Ἀπό τή μιά ἔχουμε τούς νομοφύλακες καί δογματοφύλακες καί ἀπό τήν ἄλλη τούς «προδότες» τῶν δογμάτων καί τούς «χλιαρούς τῇ πίστει».

¹⁷ Ματθ. 16,18.

Φτάσαμε ακόμη και στο σημείο κάποιιοι νά ανακαλούνται στην τάξη από τούς «άξιους και δικαίους», γιατί δέν αντέδρασαν περισσότερο δυναμικά, όπως θά ἄρμοζε στην «πνευματικότητά τους», στη σύγκληση τῆς Ἁγίας Συνόδου και τίς αποφάσεις της. Και ἂν κάποιος αντιδράσει ἢ καταθέσει τήν ἀποψή του ἐνώπιον ὄλων αὐτῶν τῶν παράλογων, ἀντιεκκλησιαστικῶν και ἀντιευαγγελικῶν κινήσεων, τότε γίνεται στόχος λιβέλων και δριμύτατων ἀπαντήσεων, γεμάτων με ἐπιχειρήματα, πού δείχνουν βέβαια ὅτι οἱ ἀντιδρώντες ἔχουν κάποια θεολογική γνώση, ἀλλά δέν ἔχουν ἦθος. Γι' αὐτό φτάνουν και στό ἀκράιο σημείο νά ἐλέγχουν και νά κατακρίνουν τήν θεσμική Ἐκκλησία, παρουσιάζοντάς την ὡς ἀλλοιωμένη και ὄχι ὡς θεοῖδρυτο θεσμό. Ἔτσι δημιουργοῦν μέσα στόν πανικό τους μιά παρεκκλησία, πράξη γιά τήν ὁποία θά δώσουν λόγο στό Θεό.

Ὅπως ὄλοι ἀντιλαμβανόμεστε, εὐρισκόμεθα ἐνώπιον μιᾶς μορφῆς ἀγυρτείας ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ. Τρομοκρατοῦν τούς ἀνθρώπους, γιά νά ἱκανοποιήσουν τόν ἐγωισμό τους. Δέν ξέρουν τί θά πεί καρδιά και συμπάθεια. Νομίζουν ὅτι ἡ τιμή τοῦ Θεοῦ κρέμεται ἀπ' τά δικά τους χέρια, γιατί οὐσιαστικά δέν πιστεύουν ὅτι τό Ἅγιο Πνεῦμα ἀγρυπνεῖ και κατευθύνει τήν Ἐκκλησία μας¹⁸.

Ἡ Ἁγία και Μεγάλη Σύνοδος τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι γεγονός και πραγματικότητα. Παρά τίς ἀνατριχιαστικές κραυγές παράνοιας και κακοήθειας ὀρισμένων ἀδελφῶν μας, ἡ ἀρχή ἔγινε. Ἡ ὁμορφιά τῆς Συνόδου δέν βρίσκεται πρωταρχικά στά κείμενά της. Ἡ ὁμορφιά της βρίσκεται σ' αὐτό τό ἴδιο τό γεγονός τῆς συγκλήσεώς της. Ἐνδεχομένως νά ὑπάρξουν στό μέλλον παρεμβάσεις και ἀλλαγές, συμπληρώσεις ἢ και βελτιώσεις ἐπί τῶν κειμένων, ἀλλά αὐτές θά γίνουν ἀπό μιά ἄλλη Ἁγία και Μεγάλη Σύνοδο πού θά ὀνομαστεῖ ΔΕΥΤΕΡΑ, διότι ἡ Πρώτη ἤδη πραγματοποιήθηκε. Και σ' αὐτή τήν Δεύτερη Ἁγία και Μεγάλη Σύνοδο, νά εἴστε σίγουροι, θά ἔρθουν και οἱ Ἐκκλησίες πού δέν ἦρθαν, γιατί τό ξέρουν, και κατά βάθος ἐλέγχονται, ὅτι δέν ὑπῆρχαν λόγοι δογματικοί και θεολογικοί ἀλλά ἐθνοφυλετικοί και πολιτικοί, οἱ ὁποῖοι ἐκκλησιολογικῶς και κανονικῶς δέν δικαιολογοῦν τήν ἀπουσία τους.

¹⁸ Κώστα Τσιρόπουλου, «Ἡ Μαρτυρία τοῦ Ἀνθρώπου», Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 1^η Ἐκδοση, Ἀθήνα 1995, σελ. 280.

Τελειώνοντας, θά ήθελα νά μοιραστῶ μαζί σας τό λόγο τοῦ Ἁγίου Ἰερωνύμου, ὁ ὁποῖος πολύ εὐστοχα προέτρεπε: «Nudum Christum nudus sequere»¹⁹, πού σημαίνει «νά ἀκολουθοῦμε γυμνοί τό γυμνό Χριστό». Ἡ εὐχή μας πρὸς ὄλους τούς ἀδελφούς μας Ὁρθοδόξους Χριστιανούς, ἡ προτροπή μας καί ἡ προσευχή μας εἶναι νά ἀκολουθοῦμε ὄλοι τό Χριστό καί τήν Ἐκκλησία Του, γυμνοί ἀπό τόν πλοῦτο τῶν θεολογικῶν μας γνώσεων καί τήν εὐφυΐα μας, γυμνοί ἀπό ἐθνοφυλετικές προτεραιότητες καί ζηλωτικές ἀποτεχιστικές πράξεις, γυμνοί ἀπό μίσος πρὸς τό πρόσωπο τοῦ πλησίον, γυμνοί ἀπό τήν προσωπική ἐρμηνεία τῶν δογμάτων, γυμνοί ἀπό τή σκληρότητα τῆς καρδιάς μας. Στή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ συμβαίνει ὅ,τι ἀκριβῶς καί μέ τόν ἄνθρωπο πού σπέρνει τό σπόρο στή γῆ: κοιμᾶται τή νύχτα καί ξυπνάει τήν ἡμέρα, κι ὁ σπόρος βλαστάνει κι αὐξάνει μέ τρόπο πού ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος δέν μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει²⁰. Ἀπό τήν πλευρά μας χρειάζεται λίγη ὑπομονή καί προσευχητική καρτερία. Καί τότε θά δοῦμε τούς καρπούς τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης Συνόδου νά εὐδοκιμήσουν, πρὸς σωτηριαν ψυχῶν καί δόξαν τῆς Ἁγίας μας Ὁρθοδοξίας.

¹⁹ Jerome, *Select Letters*, Harvard University Press, Boston 1933, pg. 282.

²⁰ Μάρκ. 4, 26-27: Καί ἔλεγεν· οὕτως ἐστίν ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ὡς ἄν ἄνθρωπος βάλη τόν σπόρον ἐπί τῆς γῆς, καί καθέυδη καί ἐγειρήται νύκτα καί ἡμέραν, καί ὁ σπόρος βλαστάνη καί μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.

Ο ΟΙΝΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ Η ΚΟΥΜΑΝΔΑΡΙΑ ΣΤΗ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΑΦΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Οταν, πριν από χρόνια πολλά, φοιτούσα στο Χημικό τμήμα της Φυσι-κομαθηματικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ή Οίνοποιία συνιστούσε έναν από τους κυριότερους βιομηχανικούς τομείς της Ελλάδας. Γι' αυτό και με το θέμα αυτό ασχολούνταν, έκτεταμένα, διάφορα μαθήματα, όπως ή Όργανική Χημεία, ή Χημεία Τροφίμων και Εύφραντικών και ιδιαίτερα ή Βιομηχανική Χημεία.

Η αϊθανόλη ή αϊθυλική αλκοόλη, οί παρασκευές της και ιδιαίτερα ή αλκοολική ζύμωση, τὰ διάφορα είδη οίνου και άλλα οίνοπνευματώδη ποτά, οί διάφορες μέθοδοι ανάλυσης και προσδιορισμού τών συστατικών τους, κάλυπταν σημαντικό χρόνο τής εργαστηριακής εξάσκησής μας. Αὐτή συμπληρωνόταν και με τις κατά Σάββατο, συνήθως, επισκέψεις μας σε διάφορες οίνοβιομηχανίες.

Είσαγοντας ιστορικά τὸ πιὸ πάνω κεφάλαιο τόσο οί καθηγητές ὅσο και τὰ πανεπιστημιακά βιβλία πὸν χρησιμοποιούσαμε, δὲν παρέλειπαν νὰ ἀναφερθὸν τόσο στην ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων γνώση τής αλκοολικής ζύμωσης ὅσο και στή χρήση τοῦ οίνου ὄχι μόνο ὡς εὐφραντικοῦ, ἀλλὰ και ὡς ὕλικου γιὰ σπονδές σε διάφορες θρησκείες.

Ἀργότερα, ὅταν φοιτούσα στή Θεολογική Σχολή τοῦ Πανεπιστημίου Αθηνών, ἦταν και πάλιν συχνή ή ἐπαφή μου, σε διάφορα μαθήματα, με τήν

ἄμπελο καὶ τὰ κλήματα, τὸν καρπὸ τῆς ἀμπέλου καὶ τὸ «αἷμα τῆς σταφυλῆς», τὸν οἶνο καὶ τὰ χαρακτηριστικά του.

Πολλές οἱ ἀπ' εὐθείας, ἀλλὰ καὶ οἱ παραβολικὲς ἀναφορές, καὶ στὴν ἄμπελο καὶ στὸν οἶνο, τόσο στὴν Π.Δ ὅσο καὶ στὴν Κ.Δ. Ἀποκορύφωμα, βέβαια, ἡ χρῆση τοῦ οἴνου στὸν Μυστικὸ Δεῖπνο καὶ στὴ σύσταση τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, καθὼς καὶ ἡ ἐπαγγελία τοῦ Χριστοῦ ὅτι θὰ πίνει «τὸ ποτήριον ἐκ τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς Αὐτοῦ».

Ἡ κυρίαρχη θέση τοῦ οἴνου στοὺς δύο τομεῖς τῶν σπουδῶν μου, τὴ Χημεία καὶ τὴ Θεολογία, μὲ παρακίνησε, ἀντὶ ἄλλου θέματος, στὸν τόμο γιὰ τὰ ἑκατοντάχρονα τοῦ περιοδικοῦ «Ἀπόστολος Βαρνάβας», νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸν οἶνο, καὶ ἰδιαίτερα τὴν κουμανδάρια, στὴ θρησκευτικὴ παράδοση τῆς Κύπρου. Νιώθω νὰ κινουῦμαι, σὲ οἰκείους, γνωστούς, χώρους.

Ὁ οἶνος στὴν Ἁγία Γραφή

Ἡ χριστιανικὴ παράδοση τῆς Κύπρου εἶναι, ἀσφαλῶς, ἡ ἴδια μὲ τὴν παράδοση τοῦ ὑπόλοιπου Ἑλληνικοῦ καὶ γενικότερα τοῦ ὑπόλοιπου Ὀρθόδοξου χριστιανικοῦ χώρου. Καὶ αὐτὴ ἡ παράδοση ἔχει, ἀσφαλῶς, τὶς ρίζες τῆς στὴν Παλαιὰ καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ προσοχὴ μας θὰ στραφεῖ πρὸς τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὶς ἀναφορές τῆς στὸ ἀντικείμενο ποὺ θὰ ἐξετάσουμε.

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀποδίδει στὸν Νῶε, μετὰ τὸν κατακλυσμὸ, τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀμπελιοῦ καὶ τὴν παρασκευὴ οἴνου. Παρουσιάζοντάς τον, μάλιστα, νὰ μένει ἐκπληκτος γιὰ τὰ ἀποτελέσματα τῆς πόσης τοῦ οἴνου, ὑπογραμμίζει τόσο τὸν εὐεργετικὸ ὅσο καὶ τὸν ἐπικίνδυνο χαρακτήρα τοῦ προϊόντος αὐτοῦ (Γεν. 9, 20-21).

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτό του χαρακτηριστικὸ, τὸν εὐεργετικὸ του χαρακτήρα, ἡ Ἁγία Γραφή παρουσιάζει τὸν οἶνο ὡς τεκμήριο ἀφθονίας καὶ θείας εὐλογίας, ποὺ θὰ πιστοποιεῖ καὶ τὴ Μεσσιανικὴ ἐποχὴ. Σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀφθονίας, ὁ πιστὸς «πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ» (Γεν. 49,11). Θὰ πλένει, δηλαδή, μέσα στὸ κρασί τὰ ροῦχά του, στὸ αἷμα τῶν σταφυλιῶν τὴ φορεσιά του.

Ὁ σοφὸς Παροιμιαστὴς δίνοντας συμβουλὲς γιὰ χρηστὸ βίο καὶ θεοφιλῆ συμπεριφορά, δὲν παραλείπει νὰ ὑποσχεθεῖ καὶ τὶς θεῖες εὐλογίες, τὶς ὁποῖες συνδέει μὲ τὴν ἀφθονία τοῦ οἴνου: «Ἴνα πύμπληται τὰ ταμειῖά σου πλησμονῆς σίτω, οἶνω δὲ αἰ ληνοὶ σου ἐκβλύζωσι» (Παροιμ. 3,10).

Ὁ οἶνος στὴν Παλαιὰ Διαθήκη εἶναι ἓνα πολύτιμο ἀγαθὸ ποὺ κάνει τὴ ζωὴ εὐχάριστη. Ὁ Προοιμιακὸς ψαλμὸς λέει ξεκάθαρα: «Οἶνος εὐφραίνει καρδίαν ἀνθρώπου» (Ψαλμ. 103,15). Τὸ ἴδιο ὑπαινίσσεται καὶ ἡ Σοφία Σειράχ, ἡ ὁποία θέλοντας νὰ τονίσει τὴν ἀξία τῆς ἀντιμετώπισης, μὲ σοφὸ τρόπο, τῶν ἐγκοσμίων λέει: «Οἶνος καὶ μουσικὰ εὐφραίνουν καρδίαν, καὶ ὑπὲρ ἀμφοτέρα ἀγάπησις σοφίας» (Σοφ. Σειρ. 40,20). Τὴν ἀξία τοῦ οἴνου περιγράφει ἡ Σοφία Σειράχ, μὲ διαφορετικὸ τρόπο, καὶ ἄλλοῦ: «Ἐν κατασκευάσματι χρυσῷ σμαράγδου, μέλος μουσικὸν ἐφ' ἠδεῖ οἶνω» (Σοφ. Σειρ. 32,6). Δηλαδή «Ἡ μελωδία τῶν μουσικῶν ποὺ συνοδεύει ἓναν ἐκλεκτὸ οἶνο μοιάζει μὲ σμαραγδένια σφραγιδόπετρα, ἔνθετη σὲ μαλαματένιο δακτυλίδι». Ὁ ἡδὺς οἶνος ἐδῶ παρομοιάζεται πρὸς μαλαματένιο δακτυλίδι.

Ὁ οἶνος κάνει τὴ ζωὴ εὐχάριστη ὅταν χρησιμοποιεῖται μὲ μέτρο. Αὐτὸ τὸ μέτρο ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἰσορροπίας τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖο τὰ σοφολογικὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν παύουν νὰ συνιστοῦν ἀδιάκοπα. Τὸ ἀξίωμα «ἐπίσον ζωῆς οἶνος ἀνθρώπω, ἐὰν πίνης αὐτὸν μέτρω» (Σοφ. Σειρ. 31,27), δηλαδή «εἶναι πηγὴ ζωῆς γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὸ κρασί, ὅταν τὸ πίνεις μὲ μέτρο», εἶναι στὸ θέμα αὐτὸ ἓνα ἔξοχο παράδειγμα.

Στὶς ποιμαντικὲς τοῦ ἐπιστολῆς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος δίνει πολλὰ συμβουλὲς γιὰ ἐγκράτεια ὡς πρὸς τὸ θέμα τῆς κατανάλωσης τοῦ κρασιοῦ. Ἐκθέτοντας τὰ χαρακτηριστικά, ποὺ πρέπει νὰ κοσμοῦν τὸν ἐπίσκοπο, σημειώνει: «Μὴ πάροιον εἶναι» (νὰ μὴν εἶναι μέθυσος δηλαδή) (Α' Τιμ. 3,3). Καὶ οἱ διάκονοι, λέει, ὀφείλουν νὰ εἶναι «μὴ οἶνω πολλῶ προσέχοντες» (δὲν πρέπει δηλαδή νὰ εἶναι ἔκδοτοι στὸ πολὺ κρασί) (Α' Τιμ. 3,8). Γράφοντας πρὸς τὸν Τίτο, στὴν Κρήτη, λέει καὶ γιὰ τὶς ἡλικιωμένες γυναῖκες: «πρεσβύτιδας μὴ οἶνω πολλῶ (εἶναι) δεδουλωμένας» (Τίτ. 2,3).

Ἡ χρῆση τοῦ οἴνου, ἐν τούτοις, συνιστᾶται ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο, ὅταν γίνεται μὲ φρόνηση. Στὸν Τιμόθεο π.χ. γράφει: «Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἶνω ὀλίγω χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας» (Α' Τιμ.5,23). Τοῦ συνιστᾶ, δηλαδή, νὰ μὴν πίνει πλέον μόνο νερό, ἀλλὰ νὰ κάνει χρῆση λίγου κρασιοῦ γιὰ τὸ στομάχι καὶ τὶς συχνές του ἀσθένειες.

Καί σήμερα, οί γιατροί συμβουλεύουν τή λήψη λελογισμένης ποσότητας κρασιού γιά τήν ώφέλεια τής καρδίας, άφοϋ αυτό διαστέλλει τίς άρτηρίες και διευκολύνει τήν κυκλοφορία τοϋ αίματος.

Ό ίδιος ό Χριστός έκανε, στήν καθημερινή του ζωή, χρήση τοϋ οίνου, δίνοντας μάλιστα πολλές φορές και άφορμή στους κακεντρεχεΐς νά τόν κατηγοροϋν ότι είναι «άνθρωπος φάγος και οίνοπότης» (Ματθ. 11,19).

Ό άνθρωπος, πού ξεφεύγει άπό τó μέτρο στή χρήση τοϋ οίνου, είναι, κατά τήν Άγία Γραφή, έκτεθειμένος σέ πολλούς κινδύνους. Οί προφήτες έλέγχουν άυστηρά τούς ήγγέτες πού άρέσκονται νά πίνουν ύπέρ τó δέον, γιατί λησμονοϋν τόν Θεό και τίς πραγματικές τους εϋθύνες άπέναντι σ' ένα λαό, πού πολλοί τόν έκμεταλλεύονται και τόν παρασύρουν στού κακό. Ό Ώση έ αναφέρει: «Ηρξαντο οί άρχοντες θυμοϋσθαι (νά μεθοϋν) έξ οίνου» (Ώσ. 7,5).

Και ό Ήσαΐας προειδοποιεί: «Οϋαί οί έγειρόμενοι τó πρωΐ και τά σίκερα διώκοντες, οί μένοντες όψέ· ό γάρ οίνος αύτούς συγκαϋσει. Μετά γάρ κιθάρας και ψαλτηρίου και τυμπάνων και αϋλών τόν οίνον πίνουσι, τά δέ έργα Κυρίου ούκ έμβλέπουσι και τά έργα τών χειρών αύτοϋ ού κατανοοϋσι» (Ήσ. 5,11-12).

Άλλα βιβλία τής Παλαιάς Διαθήκης στρέφουν πιό πολϋ τήν προσοχή τους στις προσωπικές συνέπειες αύτών τών ύπερβολών: Ό μέθυσος είναι καταδικασμένος στή φτώχεια, στή βία, στήν άσωτία, στήν κακολογία.

Ό Άπόστολος Παϋλος ύπογραμμίζει ότι ή μέθη όδηγεΐ στήν άσωτία και βλάπτει τήν πνευματική ζωή τοϋ Χριστιανοϋ. Γι' αυτό και συμβουλεύει: «Μή μεθύσκεσθε οίνω, έν ᾧ έστιν άσωτία» (Έφ. 5,18).

Γενικά, κατά τήν Άγία Γραφή, στήν καθημερινότητα και σέ ένα μετρημένο, έγκρατῆ άνθρωπο, ό οίνος συμβολίζει κάθε τι τó εϋχάριστο πού μπορεί νά έχει ή ζωή. Έτσι ή φιλία παρουσιάζεται νά έχει τά χαρακτηριστικά τοϋ οίνου. Όσο παλαιώνει, τόσο γίνεται καλύτερη και ισχυρότερη. Ό οίνος, ως γνωστό, μέ τήν προσεγμένη παλαιώση άποκτᾶ καλύτερο άρωμα και καλύτερη γεύση, λόγω τών έστέρων και άλλων άρωματικών ένώσεων πού σχηματίζονται και πού έχουν εϋχάριστη μυρωδιά. Γι' αυτό και ή Παλαιά Διαθήκη λέει: «Οίνος νέος, φίλος νέος· εάν παλαιωθῆ μετ' εϋφροσύνης πίεσαι αύτόν» (Σοφ. Σειρ. 9,10).

Η πόση τοϋ οίνου παρομοιάζεται και μέ τήν εϋφορία, τήν εϋεξία και ίκανοποίηση πού νιώθει κάποιος όταν έπιτυγχάνει έναν του στόχο, όπως π.χ. μίαν πολεμική νίκη, ή όταν έπιστρέφει άπό τήν αιχμαλωσία.

Ἡ εὐφορία ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν πόση οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν ὀφείλεται στὸν ἐπηρεασμὸ τῶν σχετικῶν κέντρων τοῦ ἐγκεφάλου ἀπὸ τὸ οἰνόπνευμα. Ἡ αἰθυλικὴ ἀλκοόλη ἢ οἰνόπνευμα ($\text{CH}_3\text{CH}_2\text{OH}$), συστατικὸ τοῦ οἴνου καὶ ὄλων τῶν οἰνοπνευματωδῶν ποτῶν, ἀφομοιώνεται ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο ὄργανισμὸ παρέχοντας σ' αὐτὸν ἑπτὰ θερμίδες ἀνὰ γραμμάριό της (7 Kcal/g). Ὁ ὄργανισμὸς μας, ὅμως, ἔχει χρονικοὺς περιορισμοὺς ὡς πρὸς τὴν ἀφομοίωση τοῦ οἰνοπνεύματος. Μπορεῖ νὰ ἀφομοιώνει περίπου 7g καθαροῦ οἰνοπνεύματος ἀνὰ ὥρα. Ἡ ποσότητα αὐτὴ μπορεῖ νὰ κυμανθεῖ πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ αὐτό, ἀναλόγως τοῦ φύλου, τῆς ἡλικίας, τοῦ ἔθισμοῦ, τοῦ βάρους τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἄλλων παραγόντων.

Ἄν στὸν ὄργανισμὸ εἰσέρχεται ποσότητα οἰνοπνεύματος πέραν αὐτῆς ποὺ μπορεῖ αὐτὸς νὰ ἀφομοιώσει, τότε τὸ ὑπόλοιπο, μὴ ἀφομοιούμενο οἰνόπνευμα, διαφεύγει ὡς ἔχει ἀπὸ τὰ πεπτικὰ ὄργανα καὶ κατανέμεται στὰ διάφορα ὄργανα τοῦ σώματος, ἀναλόγως τῆς περιεκτικότητος αὐτῶν τῶν ὀργάνων σὲ νερό. Αὐτὸ γίνεται γιατί ἡ αἰθυλικὴ ἀλκοόλη εἶναι διαλυτὴ στὸ νερό. Μεγαλύτερη ποσότητα πάει στὸ αἷμα, τοῦ ὁποῖου ἡ περιεκτικότης σὲ νερὸ εἶναι μεγαλύτερη, γι' αὐτὸ καὶ γίνεται ἀνάλυση αἵματος κατὰ τὸ ἀλκοτέστ, καὶ ἀκολουθεῖ ὁ ἐγκέφαλος.

Ἀνάλογα μὲ τὴν περιεκτικότητα τοῦ ἐγκεφάλου σὲ οἰνόπνευμα ἐπηρεάζονται σχετικὰ κέντρα του, ὑπεύθυνα γιὰ συγκεκριμένες λειτουργίες. Πρῶτο ἐπηρεάζεται τὸ κέντρο ποὺ εἶναι ὑπεύθυνο γιὰ τὴν εὐφορία στὸν ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ πρώτη συνέπεια τῆς λήψης οἰνοπνευματώδους ποτοῦ εἶναι ἡ αἴσθησις εὐφορίας, κεφιοῦ, χαρᾶς ὅπως τὴν περιγράφει ἡ Παλαιὰ Διαθήκη. Ἀκολουθεῖ ὁ ἐπηρεασμὸς τοῦ κέντρου ποὺ εἶναι ὑπεύθυνο γιὰ τὴν ἐπίγνωση τῶν συνεπειῶν αὐτῶν ποὺ λέμε. Μὲ κάποια ποσότητα οἰνοπνεύματος ὁ ἄνθρωπος λέει ἀλήθειες ποὺ δὲν θὰ τις ἔλεγε χωρὶς νὰ εἶχε πιεῖ οἰνόπνευμα. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ρῆσις «ἐξ ἀνοήτου καὶ μεθύοντος μαθήση τ' ἀληθές». Βαθμιαῖα ἐπηρεάζονται καὶ ἄλλα κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου καὶ σιγὰ σιγὰ ὁ ἄνθρωπος χάνει ἐντελῶς τὸν ἔλεγχον τοῦ ἑαυτοῦ του.

Ἀφοῦ προφητικὰ μιᾶ ὁ προφήτης Ζαχαρίας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ Ἰσραὴλ, λέει: «Καὶ ἔσονται ὡς μαχηταὶ τοῦ Ἐφραὶμ καὶ χαρήσεται ἡ καρδιά αὐτῶν ὡς ἐν οἴνῳ» (Ζαχ. 10,7). Δηλαδή θὰ εἶναι ἰσχυροὶ ὅπως οἱ ἄνθρωποι τῆς φυλῆς τοῦ Ἐφραὶμ καὶ ἡ καρδιά τους θὰ εἶναι πάντοτε εὐθυμη, ὅπως εἶναι ἡ καρδιά ἐκείνου ποὺ ἔχει πιεῖ οἶνον.

Ὁ οἶνος, χρησιμοποιοῦται καὶ μὲ παιδαγωγικὸ τρόπο ἀπὸ τὴν Ἁγία Γραφή, γιὰ νὰ φέρει στὴ μνήμη τῶν Ἑβραίων καὶ τὴ νοσηρὴ μέθη τῶν εἰδωλολατρικῶν λαῶν. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ προφήτη Ἰερεμία: «Ποτήριον χρυσοῦν Βαβυλῶν ἐν χειρὶ Κυρίου, μεθύσκον πᾶσαν τὴν γῆν ἀπὸ τοῦ οἴνου αὐτῆς ἐπίσαν ἔθνη, διὰ τοῦτο ἐσαλεύθησαν» (Ἰερ. 26,7). Δηλαδή «Χρυσὸ ποτήρι στὸ χέρι τοῦ Κυρίου ἦταν ἡ Βαβυλώνα, πὺ μεθούσε ὅλη τὴν οἰκουμένη. Ἀπὸ τὸ κρασί της ἔπιναν τὰ ἔθνη καὶ παραφρονοῦσαν».

Στὸν Ἰουδαϊσμό, σὲ ἀντίδραση πρὸς τὴν κακὴ χρῆση τοῦ οἴνου ἀπὸ τοὺς εἰδωλολάτρες, εἶχε δημιουργηθεῖ, σὲ μιὰ μερίδα ἀνθρώπων, τοὺς εὐσεβιστές, καὶ μιὰ τάση ἀποφυγῆς του. Οἱ ἱερεῖς π.χ. ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ μὴν καταναλώνουν οἶνον, κατὰ τὴν ἀσκήση τῶν καθηκόντων τους, γιὰτὶ αὐτὰ ἀπαιτοῦσαν πλήρη αὐτοκυριαρχία, κυρίως κατὰ τὸ διδακτικὸ τους ἔργο καὶ κατὰ τὴν ἀπονομὴ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τὸν οἶνο ἦταν, γιὰ μερικούς, καὶ μιὰ ἀνάμνηση τῶν χρόνων τῆς περιπλάνησης στὴν ἔρημο, περίοδο πὺ ὁ Ἰσραὴλ ἐστερεῖτο τὸ κρασί καὶ ἔπρεπε νὰ πλησιάζει τὸν Θεὸ μὲ μιὰ ζωὴ αὐστηρή.

Μιὰ ἄλλη ομάδα ἀνθρώπων στὸν Ἰουδαϊσμό, οἱ Ναζιραῖοι, ζώντας ἀσκητικὴ ζωὴ, ἔθεταν ὡς στόχο στὴ ζωὴ τους τὴν ἀποχὴ ἀπὸ κάθε προῖον τοῦ ἀμπελιοῦ, ὡς σημεῖο ἀφιέρωσης στὸν Θεό. Ἔτσι ὁ Σαμψών, ὅπως περιγράφει τὸ βιβλίον τῶν Κριτῶν, πρὶν ἀκόμα γεννηθεῖ, καθιερώθηκε, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὅποιο διαβιβάστηκε μὲ ἄγγελο, ὡς Ναζιραῖος. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Σαμουὴλ. Ἡ μητέρα τοῦ Σαμουὴλ, στείρα γιὰ χρόνια, προσευχόταν στὸν Θεὸ νὰ τῆς χαρίσει τέκνο καὶ ὑποσχόταν νὰ τὸ ἀφιέρωσει ὡς Ναζιραῖον: «Ἐὰν ἐπιβλέπων ἐπιβλέψης ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης σου καὶ μνησθῆς μου... δώσω αὐτὸν ἐνώπιόν σου δοτὸν ἕως ἡμέρας θανάτου αὐτοῦ, καὶ οἶνον καὶ μέθυ οὐ πίνεται» (Α΄ Βασ. 1,11). Καὶ γιὰ τὸν Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο λέχθηκε πρὸς τὸν πατέρα του, τὸν Ζαχαρία, ἀπὸ τὸν ἀρχάγγελο Γαβριήλ: «Ἔσται μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πῖη...» (Λουκ. 1,15).

Μετὰ τὴν αἰχμαλωσία στὴ Βαβυλώνα, οἱ Ἰουδαῖοι πιστοὶ ἐκαλοῦντο πολλὰς φορὰς νὰ ἀπαρνηθοῦν τὸ κρασί γιὰ νὰ ἀποφύγουν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ κάθε κίνδυνον συμβιβασμοῦ μὲ τὴν εἰδωλολατρία. Μερικοὶ Χριστιανοὶ ἀργότερα ἐμιμοῦντο τὶς τάσεις αὐτὲς τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὅμως, ὑπενθυμίζει ὅτι ὁ ἀσκητισμὸς αὐτὸς πρέπει νὰ ρυθμίζεται μὲ βάση τὴ σύννεση καὶ τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον. Γράφει πρὸς τοὺς Ρωμαίους: «πάντα μὲν καθαρὰ, (τὰ βρώματα) ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι». Καὶ καταλήγει: «Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ

ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ» (Ρωμ. 14,21). Δηλαδή, παρὰ τὴν ἐλευθερία πού ἔχουμε νὰ φᾶμε καὶ νὰ πιοῦμε καθετί, καλὸν καὶ προτιμότερο εἶναι νὰ μὴ φάγεις κρέατα καὶ νὰ μὴν πιεῖς κρασί καὶ νὰ μὴν κάμεις καμιὰν πράξη, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας σκοντάπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ καταβάλλεται ὁ ἀδελφός σου.

Ὁ οἶνος στή λατρεία

Πέρα ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ἰδιωτικὴ χρῆση τοῦ οἴνου ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους περίοικους πρὸς αὐτοὺς λαοὺς, συναντοῦμε πολὺ νωρὶς τὴ χρῆση του καὶ στή λατρεία. Στὴν πρὸ τῶν Ἑβραίων ἐποχῆ, ὁ Μελχισεδέκ, βασιλιάς τῆς Σαλήμ, δηλαδή τῆς Ἱερουσαλήμ, ὑποδεχόμενος τὸν Ἀβραάμ «ἐξήνεγκεν ἄρτους καὶ οἶνον» (Γέν. 14,18). Προσέφερε δηλαδή ψωμί καὶ κρασί. Τὸ «ἐξήνεγκεν» ἔχει τὴν ἔννοια τῆς προσφορᾶς στὸν Θεό, γιατί ἀμέσως τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως προσθέτει «ἦν γὰρ ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ Ὑψίστου».

Οἱ Ἑβραῖοι ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν Ἰακώβ, τὸν ἐγγονὸ τοῦ Ἀβραάμ. Ὁ Μελχισεδέκ, ἐπομένως, δὲν ἀνήκει στοὺς Ἑβραίους. Ἀνήκει σὲ ἄλλα σημιτικὰ φύλα. Ἡ χρῆση, ὡς ἐκ τούτου, τοῦ οἴνου στή λατρεία συναντᾶται καὶ πέραν τοῦ Ἑβραϊκοῦ λαοῦ.

Στὴ λατρευτικὴ ζωὴ τῶν Ἑβραίων εἶναι συχνὴ ἡ χρῆση τοῦ οἴνου. Ἦδη στὸ ἀρχαῖο θυσιαστήριον τῆς Σηλώμ, φέρνουν προσφορὰς οἴνου, μὲ τὸν ὁποῖο γίνονται οἱ προβλεπόμενες ἀπὸ τὸν Νόμο σπονδὲς κατὰ τὶς θυσίες. Περιγράφοντας τὴν ἀφιέρωση στὸν Θεὸ τοῦ Σαμουήλ ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, τὴν Ἄννα καὶ τὸν Ἐλκανᾶ, τὸ βιβλίον Α' Βασιλειῶν λέει: «Καὶ ἀνέβη Ἄννα μετ' αὐτοῦ (τοῦ Ἐλκανᾶ) ἐν Σηλώμ, ἐν μόσχῳ τριετίζοντι καὶ ἄρτοις καὶ οἴφι σεμιδάλεως καὶ νέβελ οἴνου καὶ εἰσῆλθεν εἰς οἶκον Κυρίου ἐν Σηλώμ...» (Α' Βασ.1,24). Γίνεται δηλαδή σαφὴς ἀναφορὰ σὲ συγκεκριμένη ποσότητα οἴνου. Στὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου ὁ Μωυσῆς δίνει ἐντολὲς πῶς θὰ γίνονται οἱ καθημερινὲς θυσίες: «...Μαζὶ μὲ τὸν ἀμνὸ θὰ προσφέρετε ἓνα δέκατο τοῦ ἐφὰ λεπτὸ ἀλεύρι, ἀνακατεμένο μὲ ἓνα τέταρτο τοῦ χίν λάδι ἐλιάς καὶ μία σπονδὴ ἀπὸ ἓνα τέταρτο τοῦ χίν κρασί» (Ἔξ. 29,40). Καὶ ὁ Ὄσηε περιγράφοντας τὴν ἀνεπιθύμητη κατάσταση τῆς αἰχμαλωσίας λέει: «Δὲν θὰ μποροῦν νὰ προσφέρουν πιά στὸν Κύριον σπονδὲς οἴνου, οὔτε θὰ εἶναι εὐχάριστες σ' αὐτὸν οἱ θυσίες τους» (Ὄσηε, 9,4).

Στὸν Ἰσραηλιτικὸ λαό, ὅπως καὶ σήμερα στοὺς Χριστιανούς, ὑπῆρχε ἡ ἀντίληψη πὼς ὅ,τι προέρχεται ἀπὸ τὸν Θεὸ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ προσφέρεται σ' Αὐτόν. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ οἶνος εἶχε τὴ θέση του στὶς θυσίες.

Στὸν Θεὸ προσφέρονται, ἐπίσης, κατὰ τὸν Μωσαϊκὸ Νόμο, καὶ οἱ ἀπαρχές, τὰ πρῶτα δηλαδὴ προϊόντα «τὰ πρωτογεννήματα» κάθε εἶδους: τὰ πρῶτα στάχυα, τὰ πρῶτα σταφύλια, τὰ πρῶτα μῆλα κλπ. Αὐτὲς οἱ ἀπαρχές, κατὰ τὸ βιβλίον τῶν Ἀριθμῶν, ἀνήκαν στοὺς Λευῖτες. Ὁ οἶνος, παρ' ὅλον ὅτι εἶναι δευτερογενὲς προϊόν, θεωρεῖται στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὅτι ἀποτελεῖ μέρος τῶν ἀπαρχῶν. Ἡ πρώτη παραγωγή ἀπ' αὐτόν, κάθε χρονιά, προσφέρεται στὸν Θεὸ μὲ προορισμὸ τοὺς λευῖτες. Στὸ Δευτερονόμιο διαβάζουμε: «Καὶ τὰς ἀπαρχὰς τοῦ σίτου σου καὶ τοῦ οἴνου σου καὶ τοῦ ἐλαίου σου...δώσεις αὐτῷ τῷ ἱερεῖ» (Δευτ. 18,4). Καὶ τὸ βιβλίον τῶν Ἀριθμῶν παρουσιάζει τὸν Θεὸ νὰ ἀπευθύνεται στὸν Ἀαρὼν καὶ νὰ τοῦ λέγει: «Πᾶσα ἀπαρχὴ ἐλαίου καὶ πᾶσα ἀπαρχὴ οἴνου καὶ σίτου...ὅσα ἄν δώτε τῷ Κυρίῳ, σοὶ δέδωκα αὐτά» (Ἀριθμ. 18,12).

Τὸ ἔθιμο τῆς προσφορᾶς τῶν ἀπαρχῶν διατηρεῖται καὶ σήμερα στὸν Χριστιανικὸ χῶρο. Πιὸ διαδεδομένη παραμένει ἡ προσφορά, τὴν βῆ Αὐγούστου, σταφυλιῶν, ἴσως γιατί παραμένει στὴ συνείδηση τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἡ ἱερότητα τῆς ἀμπέλου, τῶν σταφυλιῶν καὶ τοῦ οἴνου. Οἱ ποικιλίες τῶν σταφυλιῶν ποὺ εἶχαμε στὸν τόπο μας προηγουμένως, τότε ὠρίμαζαν, δηλαδὴ ἀρχὲς Αὐγούστου, καὶ τὰ πρῶτα σταφύλια, προσκομίζονται, ἀκόμα καὶ σήμερα, στὴν ἐκκλησία ὅπου, μετὰ τὴν ἀνάγνωση σχετικῆς εὐχῆς, διαμοιράζονται στοὺς πιστοὺς. Συνηθισμένη εἶναι καὶ ἡ προσφορὰ τοῦ πρώτου ἐλαιολάδου γιὰ τὰ καντήλια τοῦ ναοῦ. Στὰ ἀρχαῖα εὐχολόγια τῆς Ἐκκλησίας ὑπάρχουν εὐχὲς γιὰ ὅλα τὰ πρωτογεννήματα.

Ὁ θρησκευτικὸς συμβολισμὸς τοῦ οἴνου

Ποιὸς ὅμως εἶναι, ἀπὸ θρησκευτικὴ ἄποψη, ὁ συμβολισμὸς τοῦ οἴνου; Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ὁ συμβολισμὸς αὐτὸς τοποθετεῖται **σὲ ἐσχατολογικὰ πλαίσια**. Σὲ κάτι δηλαδὴ ποὺ θὰ ἀναφανεῖ σὲ βᾶθος χρόνου, στὴ συντέλεια τῶν αἰώνων. Στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὁ Θεὸς γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει τὶς μεγάλες τιμωρίες, ποὺ ἀναμένουν τὸν λαό Του, λόγῳ τῆς ἀποστασίας ἀπὸ τὸν νόμο Του, μιλά γιὰ τὴ στέρηση τοῦ οἴνου. Ὁ Ἀμὼς λέει: «Ἀκούσατε λόγον Κυρίου.....ἀνθ' ὧν κατεκονδυλίσετε (κατεπιέζατε) πτωχοὺς καὶ δῶρα ἐκλεκτὰ

ἐδέξασθε παρ' αὐτῶν, οἴκους ζεστοὺς ὤκοδομήσατε καὶ οὐ μὴ κατοικήσητε ἐν αὐτοῖς, ἀμπελώνας ἐπιθυμητοὺς ἐφυτεύσατε καὶ οὐ μὴ πῖντε τὸν οἶνον αὐτῶν» (Ἀμ. 5,11). Ἐξαγγέλλεται, δηλαδή, σ' αὐτοὺς ὡς τιμωρία τὸ ὅτι θὰ φυτεύσουν ἀμπέλια, δὲν θὰ πιοῦν, ὅμως, τὸ κρασί τους. Καὶ στὸν Μιχαία ἡ ἴδια προειδοποίηση ἀπαντᾶται: «Θὰ σπέρνετε, μὰ δὲν θὰ θερίζετε. Λάδι θὰ παράγετε, μὰ δὲν θὰ τὸ χρησιμοποιεῖτε· σταφύλια θὰ πατᾶτε μὰ δὲν θὰ πίνετε κρασί» (Μιχ. 6,15). Μὲ τὰ ἴδια λόγια προειδοποιεῖ ὁ Σοφονίας: «Καταφυτεύσουσιν ἀμπελώνας καὶ οὐ μὴ πῖωσι τὸν οἶνον αὐτῶν» (Σοφ. 1,13).

Τὸ μόνο κρασί πού θὰ πιεῖ ὁ ἀποστάτης ἄνθρωπος εἶναι ὁ οἶνος τῆς θείας ὀργῆς, τὸ ποτήρι τῆς μέθης. Ὁ Ἡσαΐας προειδοποιεῖ: «Ἐξεγείρου (ξύπνα), ἐξεγείρου, ἀνάστηθι Ἱερουσαλήμ ἡ πιοῦσα ἐκ χειρὸς Κυρίου τὸ ποτήριον τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ...» (Ἡσ. 51,17). Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης στὴν Ἀποκάλυψη λέγει: «...Καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τὴν μεγάλην τὸν θυμὸν τοῦ Θεοῦ» (Ἀπ. 14,19).

Ἀντίθετα, μέσα πάλιν ἀπὸ τὸν θρησκευτικὸ συμβολισμό τοῦ κρασιοῦ, ἡ εὐτυχία πού ὑπόσχεται ὁ Θεὸς στοὺς πιστοὺς Του ἐκφράζεται συχνὰ μὲ τὴν εἰκόνα μιᾶς μεγάλης ἀφθονίας οἴνου. Παραθέτω τρία ἀπὸ τὰ πολλὰ χωρία τῶν προρρησεων παραμυθίας τῶν προφητῶν: Ὁ προφήτης Ἀμώς: «Καὶ ἐπιστρέψω τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου Ἰσραήλ...καὶ φυτεύσουσιν ἀμπελώνας καὶ πίνονται τὸν οἶνον αὐτῶν» (Ἀμ. 9,14). Ὁ Ἱερεμίας: «...Καὶ ἤξουσιν ἐπ' ἀγαθὰ Κυρίου, ἐπὶ γῆν σίτου καὶ οἴνου καὶ καρπῶν...» (Ἱερ. 38,12). Καὶ ὁ Ἡσαΐας: «Καὶ ποιήσει Κύριος σαβαὼθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο, πίνονται εὐφροσύνην, πίνονται οἶνον» (Ἡσ. 25,6).

Στὴν Καινὴ Διαθήκη ὁ «καινὸς οἶνος», τὸ καινούργιο κρασί, εἶναι τὸ σύμβολο τῶν μεσσιανικῶν χρόνων, τῶν χρόνων δηλαδή τῆς ἐμφάνισης στὴ γῆ τοῦ Μεσσία. Ὁ Χριστὸς διακηρύσσει πράγματι ὅτι ἡ νέα Διαθήκη, πού ἐγκαινιάζεται στὸ πρόσωπό Του, εἶναι σὰν ἓνα καινούργιο κρασί πού κάνει τοὺς παλιοὺς ἀσκοὺς νὰ διαρραγοῦν. Τὸ νέο κρασί, στὸ ὁποῖο συνεχίζεται ἀκόμα ἡ ζύμωση, δημιουργεῖ ἀέριο CO₂ (διοξειδίου τοῦ ἀνθρακα), πού μὲ τὸν ὄγκο του, ἐξασκεῖ πιέσεις στὰ τοιχώματα τῶν ἀσκῶν, πού ἂν εἶναι παλιοὶ θὰ διαρραγοῦν. «Οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μὴ, ρήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκοὺς καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον» (Μάρκ. 2,22). Ἡ παραβολὴ ἦταν προφανής: Οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ ὀπαδοὶ τους ἦσαν τὰ παλιὰ ἀσκιά πού

δὲν μπορούσαν νὰ ἀντέξουν στὴ νέα διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ. Αὐτὴ θὰ τὴν παραλάμβαναν οἱ μαθητές Του, νέοι καὶ ὑγιεῖς κατὰ τὴν ψυχὴ καὶ τὴν καρδιά.

Παρόμοιο εἶναι τὸ νόημα τῆς διήγησης τοῦ Ἰωάννη γιὰ τὸ θαῦμα τῆς Κανᾶ (Ἰω. 2,1-11). Ὁ οἶνος τοῦ γάμου, τὸ καλὸ κρασί πού εἶχε φυλαχτεῖ ἕως τότε, εἶναι τὸ δῶρο τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ, τὸ δείγμα τῆς χαρᾶς πού φέρνει ὁ ἐρχομὸς τοῦ Μεσσία.

Τέλος, στοὺς Εὐαγγελιστές, μετὰ τὴν παράδοση τῶν φρικτῶν μυστηρίων, κατὰ τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο, γίνεται ἀναφορὰ γιὰ «οἶνον καινόν» πού παραπέμπει στὸ ἐσχατολογικὸ δεῖπνο, τὸ ὁποῖο ἔχει ἐτοιμάσει ὁ Χριστὸς γιὰ τοὺς πιστοὺς Του στὴ βασιλεία τοῦ Πατέρα Του: «Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πῖω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου» (Ματθ. 26,29). Τότε, ἀσφαλῶς, θὰ εἶναι καὶ τὸ τέλος τῶν Μεσσιανικῶν χρόνων.

Στὸν Χριστιανισμὸ ἡ ἀναφορὰ στὸν οἶνο δὲν ἔχει χαρακτήρα μόνο, ἢ καθαρὰ, συμβολικόν. Ἔχει κυρίως μυστηριακὸ χαρακτήρα. Τελώνοντας τὸν Μυστικὸ Δεῖπνο ὁ Χριστὸς πῆρε τὸ ποτήριο μὲ τὸν οἶνο, τὸ εὐλόγησε καὶ τὸ ἔδωσε στοὺς μαθητές του γιὰ νὰ πιοῦν, λέγοντας ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ Αἷμά Του. Ἡ ἴδια περιγραφή συναντᾶται, μὲ μικρὲς μόνο παραλλαγές, σ' ὅλους τοὺς Εὐαγγελιστές. Ὁ Λουκᾶς λέγει: «Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἱματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον» (Λουκ. 22,20). Καὶ ὁ Μᾶρκος: «Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον» (Μαρκ. 14,24). Ὁ Χριστὸς ἔδωσε καὶ τὴν ἐντολήν: «Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν» (Λουκ. 22,19). Πρὶν, λοιπόν, ὁ Χριστιανὸς πιεῖ τὸν «καινὸν οἶνον» στὴ βασιλεία τοῦ Πατρός, θὰ πίνει σ' ὅλη του τὴ ζωὴ τὸν οἶνο πού θὰ ἔχει μεταβληθεῖ στὸ «ἐκχυνόμενον» αἷμα τοῦ Κυρίου. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παραδίδοντας ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο παρέλαβε ἀπὸ τὸν Κύριο, ἀναφορικὰ μὲ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς Θείας Εὐχαριστίας, σημειώνει: «Ὅσάκις ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ» (Α' Κορ. 11,26). Ἔτσι ἡ χρῆση τοῦ οἴνου εἶναι γιὰ τὸν πιστὸ καὶ μιὰ εὐκαιρία, μέσα ἀπὸ τὸ μυστήριον τῆς Θείας Εὐχαριστίας, νὰ φέρνει στὴ μνήμη του τὴ θυσία τοῦ Χριστοῦ πού εἶναι ἡ πηγὴ τῆς σωτηρίας καὶ τῆς αἰώνιας χαρᾶς.

Ὁ οἶνος (ἡ κουμανδαρία) στὴ Θεία Εὐχαριστία

Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ιδιαίτερα στὸν σημερινὸ κόσμο, ὁ ἄνθρωπος ἀπέδιδε ἱερὴ ἀξία στὴν τροφή, πού ἐξασφάλιζε τὴ ζωή, συντηρώντας καὶ αὐξάνοντας τὸ σῶμα καὶ τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ ὁποία ὀφειλόταν στὴ γενναιοδωρία τοῦ Θεοῦ. Τὸ ψωμί, τὸ νερό, τὸ κρασί, οἱ καρποὶ κλπ, εἶναι ἀγαθὰ γιὰ τὰ ὁποῖα δοξάζουμε τὸν παροχέα Θεό. Στὰ κοινὰ γεύματα, ἢ δεῖπνα, δημιουργοῦνται ἰσχυροὶ φιλικοὶ δεσμοὶ ἀνάμεσα στοὺς συνδαιτυμόνες ἀλλὰ καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς καὶ στὸν Θεό. Ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, πού τέλεσε ὁ Χριστὸς λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ πάθος Του, μοιάζει σὰν τὴν ἔσχατη προετοιμασία τοῦ δεῖπνου πού ὑποσχέθηκε ὁ Χριστὸς, κατὰ τὸ ὁποῖο θὰ γευτεῖ, μαζὶ μὲ τοὺς μαθητὲς Του, τὸν καινούργιο, «καινόν», οἶνον στὴ βασιλεία τοῦ Πατέρα Του. Σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο δεῖπνο δίνει ὁ Χριστὸς στὸ ψωμί καὶ στὸ κρασί τὴ σημασία τῆς νέας πραγματικότητας, τοῦ Σώματος καὶ τοῦ Αἵματός Του. Ὁ Χριστὸς προῖσταται σ' ἓνα γεῦμα ὅπου οἱ τελετουργικὲς εὐλογίες ἀποδίδουν στίς τροφὲς τὴν ἀξία μιᾶς ἄλλης τάξεως. Δὲν μιλά, οὔτε δρᾷ παραβολικά, ὥστε κάποια συγκεκριμένα ἀντικείμενα (ψωμί καὶ κρασί) νὰ βοηθοῦν στὴν κατανόηση μιᾶς ἀφρημένης πραγματικότητας. Εἶναι μιὰ πραγματικὴ μεταβολὴ τοῦ ψωμοῦ σὲ Σῶμα καὶ τοῦ κρασιοῦ σὲ Αἷμά Του.

Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ψωμί καὶ τὸ κρασί εἶναι χωριστὰ στὸ τραπέζι τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου δείχνει τὸν βίαιο χωρισμὸ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος. Ὁ Χριστὸς ἀναγγέλλει τὸν ἐπερχόμενο θάνατό Του καὶ τὸν παρουσιάζει ὡς μία θυσία, παρόμοια μὲ τὴ θυσία τῶν θυμάτων, πού μὲ τὸ αἷμά τους σφραγίστηκε ἡ πρώτη διαθήκη στὸ Σινά.

Οἱ ἀρχαῖοι λαοί, μαζὶ καὶ ὁ Ἰσραηλιτικὸς, συνήθιζαν νὰ ἀντιλαμβάνονται τοὺς καρποὺς μιᾶς θυσίας τρώγοντας τὸ σφάγιο. Ἔτσι ἐνώνονταν κανεὶς μὲ τὴν προσφορὰ καὶ μὲ τὸν Θεὸ πού τὴν δεχόταν. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφοντας στοὺς Κορινθίους ἐπιτιμᾷ ὅσους μετεῖχαν στὰ δεῖπνα τῶν εἰδωλολατρῶν τρώγοντας εἰδωλόθυτα καὶ τοὺς ρωτᾷ: «Οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσὶ;» (Α' Κορ. 10,19). Δίνοντας, λοιπόν, ἐντολὴ ὁ Χριστὸς στοὺς πιστοὺς νὰ τρώγουν τὸ σῶμά Του καὶ νὰ πίνουν τὸ αἷμά Του, τοὺς ὀδηγεῖ στὴ μετοχὴ τῆς θυσίας Του, κάνοντας δική τους τὴ δική Του προσφορὰ ἀγάπης καὶ λαμβάνοντας τὴ Χάρη πού ἀπορρέει ἀπὸ αὐτή.

Πατί, ὅμως, χρησιμοποιεῖ τὸν οἶνο (καὶ ἐμεῖς τὴν κουμανδαρία) γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ ὁ Χριστὸς; Θὰ μπορούσε μὲ τὴν εὐλογία Του, ὡς παντοδύναμος,

νά μετατρέψει οποιοδήποτε υγρό σέ αίμά Του. Οί λόγοι πολλοί:

α) Για νά μπορούν οί πιστοί νά έπαναλαμβάνουν αυτό τò γεγονòς παντού και πάντοτε. «Τούτο ποιείτε εις τήν έμην ανάμνησιν», ήταν ή προτροπή του Χριστού. Ο Χριστός επέλεξε είδη πολù συνηθισμένα για νά τὰ κάμει σωμα και αίμά Του. Τò ψωμί είναι απαραίτητο και βασικό συστατικό τής διατροφής του ανθρώπου παντού. Τò κρασί ήταν και είναι διαδομένο σ' όλες τις χώρες τής Μέσης Ανατολής και όχι μόνον.

β) Προσφέροντας στον Θεò κάποια αγαθὰ από τὰ δικά Του, «Τὰ σα εκ τών σών», λέμε, απευθυνόμενοι πρòς Αυτόν, πρέπει νά δείχνουμε και τή συνειδητή συμμετοχή μας σ' αυτή τήν προσφορά. Είναι αξιοσημείωτο ότι δέν προσφέρουμε απλὰ προϊόντα τής γής, π.χ. σταφύλι ή σιτάρι, αλλά μεταποιημένα προϊόντα και μάλιστα τέτοια που νά δείχνουν, σέ κάθε στάδιο τής παρασκευής τους, τή φροντίδα και έπαγρύπνηση του ανθρώπου. Τò νά μετατραπεί τò σιτάρι σέ αλεύρι, και τούτο σέ ψωμί, θέλει τή φροντίδα του ανθρώπου. Τò ίδιο και τò γλευκος θέλει φροντίδα, και μάλιστα πολù μεγάλη, για νά ζυμωθεί και νά γίνει κρασί. Φροντίδα για τή θερμοκρασία τής ζύμωσης, τους ζυμομύκητες, τή μη έκτροπή τής ζύμωσης πρòς παραγωγή άλλων προϊόντων, προστασία από τον άερα για νά μην όξειδωθεί ή άλκοολη σέ όξικό όξύ, φροντίδα για τήν ώριμαση σέ δρύινα βαρέλια για νά αποκτηθεί τò άρωμα κλπ. Με τò κρασί, λοιπόν, ό άνθρωπος προσφέρει στον Θεò ένα μεταποιημένο προϊόν, που έτυχε τής δικής του ιδιαίτερης φροντίδας. Και ήταν ένας σοβαρός λόγος για τήν έπιλογή του από τον Χριστό για τò μυστήριο τής Θείας Εύχαριστίας.

γ) Τò χρώμα του κόκκινου κρασιού, που κυρίως αυτό χρησιμοποιείται, παραπέμπει στο χρώμα του αίματος. Τò «αίμα τής σταφυλής» όπως παρουσιάζεται στην Άγία Γραφή, μπορεί νά σημαίνει και τò κρασί, όχι μόνο τò χρώμα του γλευκος.

δ) Στην Κύπρο χρησιμοποιείται, από τὰ πολλὰ είδη κρασιού που παράγουμε, ή κουμανδάρια κατά τήν τέλεση τής Θείας Εύχαριστίας. Και άλλου βέβαια συνηθίζεται ό γλυκός έρυθρός οίνος και όχι τυχαία. Η μετάληψη του Αίματος του Χριστού είναι και πρόγευση τής χαράς, τής ευδαιμονίας και τής ευχαρίστησης τής Βασιλείας των Ουρανών όπου επικρατεί «ή ανέκφραστος ήδονή των καθορώντων του Θεού τò κάλλος τò άρρητον». Έκει υπάρχει «ήχος καθαρòς έορταζόντων» κατά τήν ύμνολογία μας. Η κουμανδάρια, λοιπόν, που είναι γλυκός και άρωματικός οίνος, με πολλές άρωματικές

ύλες που προέρχονται από τα σταφύλια, λόγω της σύστασης του εδάφους, ή δημιουργούνται κατά την παλαίωσή της, είναι το πιο κατάλληλο είδος κρασιού που παραπέμπει σ' αυτή την πρόγευση των μελλόντων αγαθών.

ε) Η ύψηλή περιεκτικότητα της κουμανδαρίας σε οινόπνευμα (15%) δεν επιτρέπει τη ζύμωση του υπολειπόμενου σακχάρου. Στην περιεκτικότητα αυτή του οίνοπνεύματος οι ζυμομύκητες αναστέλλουν την εργασία τους. Η ύψηλή περιεκτικότητα σε σάκχαρα, σε συνδυασμό με την περιεκτικότητα σε οινόπνευμα, προστατεύουν την κουμανδαρία και από την όξειδωση. Για τη Θεία Κοινωνία, επομένως, που πολλές φορές φυλάσσεται για μέρες (για τη μετάληψη ασθενών ή νεοβαπτιζομένων) είναι ιδανικός τύπος κρασιού ή κουμανδαρία για τη μη αλλοίωσή της.

στ) Σήμερα είναι γνωστά διάφορα είδη οίνων ανάλογα με την πρώτη ύλη που χρησιμοποιείται για την παρασκευή τους. Ο μηλίτης οίνος π.χ. χρησιμοποιεί ως πρώτη ύλη τα μήλα. Χωρίς τον επιθετικό προσδιορισμό, βέβαια, με το όνομα «οίνος» και μόνον νοείται το προϊόν της ζύμωσης του γλεύκους των σταφυλιών. Είναι αυτονόητο πως στη Θ. Ευχαριστία δεν νοείται ή χρήση άλλου είδους οίνου, αφού ή αναφορά της Κ.Δ και της Άγίας Γραφής γενικότερα είναι σε «γέννημα της αμπέλου». Είναι, ακόμα, γνωστός ο παραβολικός συσχετισμός αμπέλου και κλημάτων προς τη σχέση του Χριστού με τους πιστούς. Οί πιστοί ένωμένοι με τον Χριστό τρέφονται με το Σώμα και το Αίμα Του, όπως τα κλήματα από την άμπελο.

Η χρήση της κουμανδαρίας στην τέλεση του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας είχε σαν αποτέλεσμα την προσέγγισή της από τους πιστούς με κάποιο ιερό δέος. Και όταν την γεύονται σε κοινά γεύματα, ή προσέγγισή τους είναι διαφορετική από την προσέγγιση οποιουδήποτε άλλου κρασιού. Γι' αυτό και την χρησιμοποιούν και σε άλλες θρησκευτικές τελετές, όπως π.χ. στο κοινό ποτήριο των νεονύμφων στην ακολουθία του στεφάνωματος, καθώς και στην πλύση των οστών κατά την έκταφή των νεκρών.

Όταν επισκεπτόμαστε ξένες Έκκλησίες, το δώρο που παίρνουμε - πολλές φορές μās το ζητούν - είναι κυπριακή κουμανδαρία. Και νιώθουμε περήφανοι γιατί ο έκλεκτος αυτός οίνος, που ύμνήθηκε από ποιητές και αγαπήθηκε από βασιλείς και αυτοκράτορες, χρησιμοποιείται από έμας για την τέλεση του μυστηρίου των μυστηρίων, της Θείας Ευχαριστίας. Αισθανόμαστε και μιαν έγκαύχηση γιατί ο τόπος μας, εύνοημένος και εύλογημένος από τον Θεό, έχει τέτοια συστατικά στη γη του, που δίνει αυτό το μοναδικό προϊόν.

Ἵποχρέωσή μας δὲν εἶναι μόνον ἡ προώθηση τοῦ προϊόντος καὶ ἡ ἐνθάρρυνση στοὺς παραγωγούς νὰ συνεχίσουν τὴν ἐργασία τους. Ἵψιστη ὑποχρέωσή μας εἶναι ἡ προστασία καὶ ὑπεράσπιση τῆς γῆς μας ποὺ κινδυνεύει σήμερα τὸν ἔσχατο τῶν κινδύνων, τὸν κίνδυνο τοῦ ἐκτουρκισμοῦ. Γιὰ νὰ μπορέσουμε, μένοντας στὴ γῆ μας, νὰ συνεχίσουμε, μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα ἔργα μας, καὶ τὴν παραγωγή τῆς κουμανδαρίας, τοῦ οἴνοπνευματώδους αὐτοῦ εὐφραντικοῦ, ὅπως τὴν παραλάβαμε ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, τόσο γιὰ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ, ὅσο καὶ γιὰ τὴν εὐχαρίστηση τῶν ἀνθρώπων.

Εὐχομαι, ὅπως ὁ Θεὸς εὐλογήσει τὴν ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ «ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ» καὶ κατὰ τὴ νέα ἑκατονταετία, στὴν ὁποία εἰσέρχεται, γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ τοῦτο ἐξίσου ἀποτελεσματικὸ στὴ διαπαιδαγώγηση καὶ διαφώτιση τοῦ χριστεπωνύμου πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας μας, ὅπως καὶ κατὰ τὴ διαρρεύσασα πρώτη ἑκατονταετία τῆς ἐκδόσῆς του. Κι ὅπως ἀξιωθοῦμε, σύντομα, μὲ ἕναν ἄλλο, πανηγυρικὸ τόμο, νὰ ἐορτάσουμε τὰ ἐλευθέρια τῆς πολυφίλητης πατρίδας μας.

Ἡ ΑΜΠΕΛΟΣ, 15^{ος} ΑΙΩΝΑΣ.

«ΕΓΩ ΕΙΜΙ Ἡ ΑΜΠΕΛΟΣ, ὙΜΕΙΣ ΤΑ ΚΛΗΜΑΤΑ» (Ἰωαν. 15,5)

Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΩΣ ΑΠΑΝΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΑΠΕΙΛΗ ΤΟΥ ΦΟΝΤΑΜΕΝΤΑΛΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΑΣ ΚΑΙ ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΥ κ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Α. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Το κύριο ερώτημα που θα μας απασχολήσει είναι το κατά πόσον ο Ισλαμικός μονοθεϊσμός, ο οποίος απορρίπτει τον Λόγο και το Πνεύμα του Θεού, σύμφωνα με τη Χριστιανική περί Θεού διδασκαλία και πίστη, είναι δυνατό να οδηγήσει σε φαινόμενα φανατισμού, φονταμενταλισμού, μισαλλοδοξίας, καθώς και σε ακραίες πράξεις τρομοκρατίας, δεδομένου ότι οι περισσότεροι των εμπλεκομένων σε τρομοκρατικές επιθέσεις και πράξεις βίας προέρχονται από το Ισλάμ. Για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό θα πρέπει να γίνει σύγκριση της περί Θεού διδασκαλίας του Χριστιανισμού και του Ισλάμ.

Στις πλείστες των περιπτώσεων διαλόγου μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ, επειδή ο επιδιωκόμενος σκοπός ήταν και παραμένει η συνεννόηση μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ μέσα σε ένα πολυπολιτισμικό περιβάλλον, και δεν μπορεί να είναι διαφορετικά, καταβάλλεται προσπάθεια αποδείξεως ή και αναδείξεως των κοινών της διδασκαλίας μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ¹. Ιστορικά, όντως, αποδεικνύεται η ύπαρξη σειράς κοινών σημείων στη

* Το παρόν κείμενο είναι εισήγηση κατά την πέμπτη συνάντηση του Φόρουμ του Διαλόγου μεταξύ Ορθόδοξων και Ρωμαιοκαθολικών που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι από τις 9-12 Ιανουαρίου 2017.

¹ "May 2001, marked the tenth anniversary of the publication of "Dialogue and Proclamation: Reflection and Orientations on Interreligious Dialogue and the Proclamation of the Gospel of Jesus Christ." Issued jointly by the Pontifical Council for Inter-Religious Dialogue and the Congregation for the Evangelization of Peoples, its stated goal was the "further consideration" of dialogue and proclamation in the evangelizing mission of the Church". PLAISS, Mark. "Dialogue and Proclamation" a Decade Later: A

Φωτογραφία της θέσεως όπου πραγματοποιήθηκε η τρομοκρατική επίθεση στη Χριστουγεννιάτικη αγορά του Βερολίνου. Ο προφανής σκοπός ήταν α) η επίθεση εναντίον της Χριστιανικής εορτής των Χριστουγέννων, δεδομένου ότι το Ισλάμ απορρίπτει με βδελυγμία την εορτή και το γεγονός, β) η επίθεση εναντίον χριστιανικής χώρας, της Γερμανίας, μπροστά από την ιστορική Εκκλησία του Βερολίνου και, γ) η επίθεση εναντίον της καρδιάς της Ευρώπης, του Βερολίνου (φωτογραφία δική μας).

διδασκαλία των δύο πίστεων, άλλοτε ουσιαστικά και άλλοτε περιφερειακά, όπως η σχέση τους με την Βίβλο, εννοείται την Παλαιά Διαθήκη μαζί με τον Ιουδαϊσμό. Το Κοράνιο, εκτός του επηρεασμού του από την Παλαιά Διαθήκη, περιλαμβάνει αρκετά στοιχεία και από την Καινή Διαθήκη. Παρά ταύτα, διαπιστώνεται η διαφορετική ερμηνεία βιβλικών κειμένων, όπως, βεβαίως, και της περί Θεού διδασκαλίας. Ο Ισλαμικός μονοθεϊσμός είναι εντελώς άλλος από τον μονοθεϊσμό του Χριστιανισμού, αν δε και συγγενέστερος προς τον Ιουδαϊκό μονοθεϊσμό, διαφέρει και από εκείνον.

Πριν προβούμε σε μία παρόμοια συζήτηση, θα κάνουμε σύντομη αναφορά στην κοινωνιολογική και θρησκευτική κατάσταση και σύνθεση των δυτικών κοινωνιών σε σύγκριση με τις μουσουλμανικές κοινωνίες, από τις οποίες προέρχονται οι Μουσουλμάνοι που ζουν στη διασπορά. Πιστεύουμε ότι, εκτός των ιστορικών και θρησκευτικών καταβολών που κρίνονται ως

Retreat? Journal of Ecumenical Studies Spring-Summer 2001. Page number: 189+. (Questia library, on line). Φαίνεται να μη είναι προφανή τα αποτελέσματα από τη δεκαετία αυτή όπως έχει προκηρυχθεί από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία.

η αιτία της πολεμικής διαθέσεως του Ισλάμ εναντίον του Χριστιανισμού², η κοινωνική, η οικονομική, η πολιτική και η θρησκευτική κατάσταση των Δυτικών κοινωνιών, που δημιουργεί ένα αγεφύρωτο χάσμα, έχει το δικό της μερίδιο ευθύνης για τη σύγκρουση μεταξύ τους.

Οι δυτικές κοινωνίες πέρασαν μέσα από διάφορες φιλοσοφικές, κοινωνικές και θρησκευτικές μεταλλάξεις. Θα επικεντρωθούμε στο θέμα αυτό σε μόνο τις βασικές φιλοσοφικές αρχές, οι οποίες φαίνεται ότι έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο όσον αφορά στη διαμόρφωση και δομή των κοινωνιών. Προς τούτο, θα εντοπίσουμε τρεις μεγάλες περιόδους, αρχίζοντας από την κλασική ελληνική αρχαιότητα και φθάνοντας στη σύγχρονη μας εποχή. Η πρώτη μακρά περίοδος, που αρχίζει από τους Έλληνες φιλοσόφους, κυρίως δε από τον Αριστοτέλη, χαρακτηρίζεται από την ερμηνεία των πραγμάτων και τη γνώση που βασίζεται στη λογική συνέπεια. Κάθε είδος γνώσεως πρέπει να έχει λογική συνέπεια. Αυτό συνεπάγεται και την ανάπτυξη της έννοιας του λόγου κατά την ελληνική αρχαιότητα. Αυτή η φιλοσοφική θέση, που ενθουσίασε τη Δύση με την ανακάλυψη του Αριστοτέλη μέσω των Αραβικών μεταφράσεων των έργων του, γέννησε και τον μεσαιωνικό σχολαστικισμό. Η δεύτερη περίοδος, η οποία χαρακτηρίζεται ως **μοντέρνα** και διαδέχεται την κλασική αρχαιότητα, αρχίζει με τον Διαφωτισμό και διακηρύσσει ότι κάθε προτεινόμενη γνώση πρέπει να έχει τη δυνατότητα της αποδείξεως της ορθότητας της. Κάθε τι το οποίο δεν αποδεικνύεται στο εργαστήριο δεν είναι αληθές. Η κύρια διακήρυξη του μοντερνισμού είναι συνεχής πρόοδος συνδεδεμένη με τη συνεχή αλλαγή. Η Τρίτη σύγχρονη περίοδος, η οποία κατά άλλους μεν αρχίζει μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου πολέμου, κατά άλλους δε το τέλος του 20^{ου} αιώνα και χαρακτηρίζεται ως **«μετα-μοντέρνα»** εποχή, κατ' αναλογία προς το «μετά τα φυσικά» του Αριστοτέλη, καταλύει κάθε θεσμό και γνώση, γιατί θεωρεί ότι η γνώση είναι συνδεδεμένη με την εξουσία. Είναι έν τινι τρόπω «αντιεξουσιαστική» και θέλει να προσφέρει την ελευθερία σε όλους. Το παρελθόν είναι όπως ένα πάρκο προς επίσκεψη και το μέλλον προέκταση του παρόντος χωρίς πρόβλεψη. Με τον τρόπο αυτό καταλύονται όλες οι δομές της κοινωνίας, πολιτικές, κοινωνικές, θρησκευτικές, της παιδείας

² Για τις ιστορικές πολεμικές συγκρούσεις καθώς και τις θεολογικές και κοινωνικές προκλήσεις μεταξύ Ισλάμ και Χριστιανισμού βλ. **JOHNS**, Jeremy. *Christianity and Islam*. In John McManners (ed.), *The Oxford Illustrated History of Christianity*, Oxford & New York: Oxford University Press, 1990, pp. 162–15. (Academia.edu, on line).

κ.λπ.³ Αυτή η κατάσταση πρέπει να αντιπαραβληθεί με την αυστηρά δομημένη κοινωνία των Μουσουλμανικών χωρών, στις οποίες ο θρησκευτικός νόμος του Κορανίου είναι συγχρόνως και νόμος του κράτους. Η αρχή της «υπακοής» την οποία επιβάλλει το Κοράνιο, ως θείκη απαίτηση από τους πιστούς, αποκλείει κάθε είδους κοινωνική μεταρρύθμιση ή αντιεξουσιαστική κίνηση. Οσάκις έχει επιχειρηθεί είδος μεταρρυθμίσεως και απαγκίστρωσης από το Κοράνιο έχει προκαλέσει την ανάπτυξη του φανατισμού και φονταμενταλισμού. Εάν επιχειρηθεί ο διαχωρισμός της κρατικής εξουσίας από τον νόμο του Κορανίου, τότε η Μουσουλμανική θρησκεία καταλύεται. Η ίδρυση του σύγχρονου Ισλαμικού Κράτους βασίζεται στην αρχή της ταυτίσεως κρατικής εξουσίας και νόμου του Κορανίου.

Κατ' απομίμηση της «μεταμοντέρνας» φιλοσοφίας και υπό την επίδρασή της, αναπτύχθηκε και η «μεταπατερική» θεολογία, ως υπέρβαση των ορίων της πατερικής θεολογίας και δημιουργίας μιάς προς τα πρόσω θεολογίας για να εξυπηρετηθεί π.χ. ο διαθρησκειακός διάλογος. Οι φιλοσοφικές, κοινωνικές και θρησκευτικές μεταλλάξεις οδήγησαν και στη λεγόμενη εκκοσμίκευση όχι μόνο των κοινωνιών, αλλά και των ίδιων των Εκκλησιών. Η Προτεσταντική Μεταρρύθμιση έθεσε εν αμφιβόλω την εκκλησιολογική δομή της Εκκλησίας, με την κατάργηση της ιερωσύνης, των Μυστηρίων, της λατρευτικής δομής και άλλων. Το κύριο χαρακτηριστικό του *sola scriptura* σείει εκ θεμελίων την παράδοση της Εκκλησίας ή και την Εκκλησία ως «θεσμό» στερούμενο της πνευματικής διάστασης και γι' αυτό γεννήθηκαν τα ποικίλα αποκαλούμενα «πνευματικά» κινήματα. Δεν επιθυμούμε να ταυτίσουμε το *sola scriptura* με τη διακήρυξη του Μουσουλμανισμού περί του ιερού «Βιβλίου». Απλώς, το σημειώνουμε ως παρόμοιο και παράλληλο φαινόμενο.

Συγχρόνως, όμως, με τα φαινόμενα αυτά, η διασπορά διαφόρων ανθρώπων με διαφορετικούς πολιτισμούς και θρησκευτική πίστη, οδήγησαν σε αναγκαστική συμβίωσή τους εντός των κοινωνιών αυτών και έλαβαν την παιδεία και μόρφωσή τους μέσα σε ένα μεταμοντέρνο περιβάλλον. Η συνάντηση αυτή μέσα στο πολυπολιτισμικό μεταμοντέρνο περιβάλλον, προκάλεσε στους

³ LOSE, David J. *Confessing Jesus Christ: Preaching in a Postmodern World*. Publisher: W.B. Eerdmans. Grand Rapids, MI. 2003, σσ. 7-29. (Questia library. On line). Βλ. JOHNS, Jeremy. 'Christianity and Islam'. In John McManners (ed.), *The Oxford Illustrated History of Christianity*, Oxford & New York: Oxford University Press, 1990, σ. 194-195. (Academia.edu, on line).

προερχόμενους από άλλους πολιτισμούς, άλλες κοινωνικές δομές και άλλες θρησκευτικές πίστεις, κυρίως στους Μουσουλμάνους, ένα ισχυρό συγκλονισμό. Θεώρησαν όλη τη δομή των κοινωνιών ως α-θρησκευτική και σύμφωνα με τη διδασκαλία της θρησκείας τους οι άνθρωποι είναι στο σύνολό τους άπιστοι. Ο τελικός σκοπός είναι η παγκόσμια επικράτηση του Ισλάμ ως της αληθινής θρησκείας. Ο Jeremy **JOHNS** υποστηρίζει ότι η Ανατολή ιστορικά είχε πιο φιλική προσέγγιση και σχέση με το Ισλάμ, σε αντίθεση με την εχθρική στάση της Δύσεως⁴. Επειδή, όμως, δεν πρέπει να ρίξουμε τον λίθο του αναθέματος σε μόνη τη δυτική αυτή ανακατάταξη των κοινωνιολογικών, των θρησκευτικών και φιλοσοφικών καταστάσεων, πρέπει επί πλέον να ληφθεί σοβαρότατα υπόψη και η επαφή του Ισλάμ, από τον 18^ο αιώνα, με το μοντέρνο και μεταμοντέρνο. Η επαφή αυτή αντιμετωπίστηκε είτε με θετικό τρόπο, κρίνοντας ότι είναι δυνατή η υιοθέτηση στοιχείων του δυτικού μοντερνισμού χωρίς βλάβη της Ισλαμικής πίστεως και πολιτισμού, είτε με αρνητικό τρόπο, προκαλώντας τον Ισλαμικό φονταμενταλισμό. Η συμπεριφορά του Ισλάμ καθορίζεται από δύο μεγέθη, την κατάσταση και την ανάγκη με τις οποίες προσαρμόζεται εκάστοτε. Το προσαγόμενο επιχείρημα ότι το Ισλάμ δεν περιέχει τρομοκρατία, αλλά η τρομοκρατία ισλαμοποιήθηκε δεν πείθει γιατί προβάλλει το ερώτημα: γιατί η τρομοκρατία επέλεξε να υπαχθεί στο Ισλάμ και όχι σε μία άλλη θρησκεία; Υπάρχει βεβαίως και η άποψη ότι όσοι επιδίδονται σε τρομοκρατικές ενέργειες οφείλονται στο ότι μεγάλωσαν σε υποβαθμισμένα κοινωνικά, οικονομικά, και επαγγελματικά περιβάλλοντα και οι ίδιοι δεν έχουν να επιδείξουν υψηλή παιδεία και μόρφωση και για το λόγο αυτό καταφεύγουν σε πράξεις βίας και τρομοκρατίας. Το ένα όμως δεν αποκλείει το άλλο, αντίθετα το επιβεβαιώνει.

B. ΑΓΑΠΗ VERSUS ΥΠΑΚΟΗ

Ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, ένας εκ των πρώτων εισηγητών του διαλόγου μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ κατά τη Βυζαντινή περίοδο, ο οποίος, επιπρόσθετα, έζησε τα αποτελέσματα των τραγικών συμβάντων των κατακτήσεων της αγίας Γης και ολόκληρης της Μέσης Ανατολής από τους Μωαμεθανούς, αναφέρεται στη διαφορά της διδασκαλίας περί Θεού μεταξύ τους. Έχει αφιερώσει δύο δοκίμια για τον Μουσουλμανισμό. α) το εκατοστό κεφάλαιο του

⁴ **JOHNS**, Jeremy. 'Christianity and Islam'. In John McManners (ed.), *The Oxford Illustrated History of Christianity*, Oxford & New York: Oxford University Press, 1990. (Academia.edu, on line).

περί Αιρέσεων έργου του⁵ και, β) την *Διάλεξιν Σαρακηνού και Ορθοδόξου*⁶. Θα προβούμε σε σύντομο σχολιασμό του 5^{ου} κεφαλαίου του δευτέρου αυτού έργου, το οποίο αναφέρεται στην περί Θεού διδασκαλία του Ισλάμ.

Επαναλαμβάνεται ότι το Ισλάμ πιστεύει και διακηρύττει τον απόλυτο μονοθεϊσμό. Δεν θα μας απασχολήσει η προέλευση της διδασκαλίας αυτής στο Ισλάμ. Απλή ανάγνωση του Κορανίου καθιστά προφανές ότι χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές, η Παλαιά και η Καινή Διαθήκη καθώς και γνωστικά απόκρυφα βιβλία του 3^{ου} και 4^{ου} αιώνα. Για τον Μωαμεθανό, η διδασκαλία περί του Υιού του Θεού αποτελεί σκάνδαλο. Εντοπίζονται τρία σημεία στα οποία υπάρχει διαφορετική διδασκαλία και αντίληψη περί του Λόγου, αφ' ενός μεν στον Χριστιανισμό, αφ' ετέρου δε στον Μωαμεθανισμό. Το πρώτο αφορά στο πως αποκαλείται ο Χριστός στην Καινή Διαθήκη και πως στο Κοράνιο. Κατά τον Ιω. Δαμασκηνό, στην Αγία Γραφή, ο Χριστός είναι «πολυώνυμος», όπως σοφία, βραχίων ή δύναμις Θεού. Επομένως, και ο Χριστός ως Λόγος δεν είναι ξένο προς την αγία Γραφή. Στο Κοράνιο ο Χριστός λέγεται πνεύμα ή λόγος Θεού. Το επόμενο ερώτημα, ως συνέχεια του προηγούμενου είναι το κατά πόσον το Πνεύμα και ο Λόγος είναι κτιστά ή άκτιστα. Για τον Χριστιανισμό δεν υπάρχει αμφισβήτηση ότι ο Λόγος και το Πνεύμα είναι άκτιστα, δεδομένου ότι γεννώνται από την ουσία και δεν είναι αποτέλεσμα της ενεργείας του Θεού. Υπενθυμίζονται οι αγώνες της Εκκλησίας εναντίον των αιρέσεων οι οποίες αμφισβητούσαν τη θεότητα του Υιού και Λόγου του Θεού και του Αγίου Πνεύματος. Ο τρόπος αυτός της υπάρξεως των τριών προσώπων της Τριάδος κατά τη Χριστιανική διδασκαλία και πίστη απορρίπτεται μετά βδελυγμίας από τον Μουσουλμανισμό, εφ' όσον δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή η ύπαρξη Υιού ή και Πνεύματος στον Θεό. Η μοναδικότητα του Θεού στον Μουσουλμανισμό αποκλείει τη δυνατότητα υπάρξεως άλλων υπάρξεων, «εταίρου» ή «εταίρων» του Θεού. Έτσι, λόγος και πνεύμα στον Θεό δεν είναι άκτιστα, αλλά ο Χριστός, ο οποίος ταυτίζεται με τον λόγο και το πνεύμα, είναι προφήτης χωρίς θεϊκές ιδιότητες. Για τους λόγους αυτούς, τουλάχιστον στην αρχή της εμφανίσεως του Ισλάμ, δεν ήταν βέβαιο αν επρόκειτο περί αιρέσεως ή θρησκείας. Το τρίτο ερώτημα, ίσως το πλέον σοβαρό και σημαντικό, το οποίο παραμένει αναπάντητο, είτε γιατί είναι έξω από τα θεολογικά ενδιαφέροντα του Μωαμεθανισμού, είτε γιατί αποτελεί ερώτημα επιχείρημα που κρίνεται αποστομωτικό, είναι το κατά πόσον είναι

⁵ B. KOTTER IV, σσ. 60-67.

⁶ B. KOTTER IV, σσ. 427-438.

δυνατή η ύπαρξη του Θεού χωρίς Λόγο και χωρίς Πνεύμα⁷. Το ερώτημα αυτό του Ιω. Δαμασκηνού, καίριο για τη δική μας θέση, ότι η άρνηση στον Θεό του Λόγου και του Πνεύματος, που για τον Ιω. Δαμασκηνό συνεπάγεται την ανυπαρξία του Θεού, σημαίνει την απουσία της αγάπης και κατ' επέκταση οδηγεί στην ανάπτυξη του φονταμενταλισμού και της τρομοκρατίας, μας οδηγεί προς περαιτέρω διερεύνηση της έννοιας και της μοναδικότητας του Θεού στον Μωαμεθανισμό. Ο Μάξιμος ο Ομολογητής, ο οποίος προφανώς έχει προσφέρει την επιχειρηματολογία του στον Ιω. Δαμασκηνό όσον αφορά την περί Θεού οντολογία, κάνει τη σύγκριση της περί Θεού οντολογίας του Χριστιανισμού με εκείνη του Ελληνισμού, δηλαδή της ειδωλολατρίας και του Ιουδαϊσμού. Ο μεν πρώτος έχει την πολυθεΐα, ο δε δεύτερος την μονοθεΐα. «ὁ μὲν ἀφρόνως εἰσηγούμενος πολυαρχίαν καὶ τὴν μίαν ἀρχὴν ἀντικειμέναις ἐνεργείαις τε καὶ δυνάμεσι καταμερίζων καὶ πλαττόμενος σέβας πολύθεον, ... ὁ δὲ μίαν μὲν, στενήν δὲ καὶ ἀτελῆ καὶ σχεδὸν ἀνυπόστατον, ὡς Λόγου καὶ Ζωῆς ἔρημον, πρὸς ἴσον κακὸν τῷ προτέρῳ λόγῳ διὰ τῶν ἐναντίων ἐκπίπτων, τὴν ἀθειᾶν, ἐνὶ περιγράφων προσώπῳ τὴν μίαν ἀρχὴν καὶ ταύτην δίχα Λόγου καὶ Πνεύματος ὑφισταμένην ἢ Λόγῳ καὶ Πνεύματι πεποιωμένην, μὴ συνορῶν ὅτι τίς θεός, τούτων ἡμοιρημένος, ἢ πῶς θεός, μεθέξει παραπλησίως τοῖς ὑπὸ γένεσιν λογικοῖς, ὡς συμβεβηκότων, τούτων μεμοιραμένος⁸.

⁷ «Ἐὰν ἐρωτηθῆς ὑπὸ Σαρακηνοῦ λέγοντος· Τί λέγεις εἶναι τὸν Χριστόν; εἰπέ αὐτῷ· Λόγον θεοῦ, μηδὲν ἐν τούτῳ νομιζὼν ἀμαρτάνειν, ἐπεὶ καὶ λόγος λέγεται παρὰ τῆ γραφῆ καὶ σοφία καὶ βραχίων καὶ δύναμις θεοῦ καὶ ἄλλα πολλὰ τοιαῦτα· πολυώνυμος γάρ ἐστιν. Καὶ ἀντερώτησον αὐτὸν καὶ σὺ λέγων· Τί λέγεται παρὰ τῆ γραφῆ σου ὁ Χριστός; Καὶ ἴσως θελήσει ἐρωτησαί σε ἐκείνος ἄλλο τι θέλων ἐκφυγεῖν σε· μὴ ἀποκριθῆς αὐτῷ, ἕως ἂν λύσῃ τὸ ἐρώτημά σου. Ἀνάγκη πάσα ἀποκριθῆσεται σοι λέγων· Παρὰ τῆ γραφῆ μου πνεῦμα καὶ λόγος θεοῦ λέγεται ὁ Χριστός. Καὶ τότε εἰπέ αὐτῷ σὺ πάλιν· Τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ καὶ ὁ λόγος παρὰ τῆ γραφῆ σου ἄκτιστα λέγονται ἢ κτιστά; Καὶ ἐὰν εἴπῃ, ὅτι ἄκτιστα, εἰπέ αὐτῷ· Ἴδου ὁμοφωνεῖς μοι· καὶ γὰρ τὸ μὴ κτισθὲν ὑπὸ τίνος, ἀλλὰ κτίζον θεός ἐστιν. Εἰ δὲ ὅλως τολμήσῃ εἰπεῖν, ὅτι κτιστά εἰσιν, εἰπέ αὐτῷ· Καὶ τίς ἔκτισε τὸ πνεῦμα καὶ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ; Καὶ ἐὰν ἐξ ἀπορίας εἴπῃ, ὅτι ὁ θεὸς αὐτὰ ἔκτισεν, εἰπέ αὐτῷ· Πρὸ μικροῦ ἔλεγες, ἄκτιστα εἶναι, καὶ ἀρτίως λέγεις, ὅτι ὁ θεὸς αὐτὰ ἔκτισε. Ἴδου, εἰ ἔλεγον ἐγὼ πρὸς σε τοῦ λοιποῦ οὐ πιστεύω σοι, ὅσα ἂν εἴπῃς. Ὅμως οὖν καὶ τοῦτο ἐρωτῶ σε· Πρὸ τοῦ κτίσαι ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὸν λόγον οὐκ εἶχεν πνεῦμα οὐδὲ λόγον; Καὶ φεύξεται ἀπὸ σοῦ μὴ ἔχων τι ἀποκριθῆναί σοι—αἰρετικοὶ γάρ εἰσιν οἱ τοιοῦτοι κατὰ Σαρακηνοὺς καὶ πάννυ βδελυκτοὶ καὶ ἀπόβλητοι—καί, ἐὰν αὐτὸν θελήσῃς δημοσιεῦσαι τοῖς λοιποῖς Σαρακηνοῖς, φοβηθήσεται σε πολὺ.

⁸ **Μαξίμου Ομολογητοῦ.** *Εἰς τὴν προσευχὴν τοῦ Πάτερ ἡμῶν πρὸς τινὰ φιλόχριστον ἐρμηνεία σύντομος*, 416-... Ἦδη οἱ Απολογητῆς εἶχαν ἀναπτύξει τὸ δόγμα περὶ τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, κρίνοντας ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι δυνατό νὰ ὑπάρχει χωρὶς τὸ Λόγο του. «The Logos doctrine of the Apologists is an essentially unanimous one. Since God cannot be conceived as without reason, ἄλογος, but as the fulness of all reason, he has always Logos in himself. This Logos is on the one hand the divine consciousness itself, and on the other the power (idea and energy) to which the world is due; he is not separate from God, but is contained in his essence» (HARNACK, Adolf. *History of Dogma. Volume: 2 and 3.* Contributors:

Η μεν ειδωλολατρία εισηγείται την πολυαρχία, καταμερίζοντας την μία αρχή σε ποικίλες δυνάμεις και ενέργειες και έτσι καταλήγει στη λατρεία πολλών θεών. Ο Ιουδαϊσμός, εξ άλλου, προτείνει μία αρχή, όμως, τόσο στενή και ατελή που είναι σχεδόν ανυπόστατος, δεδομένου ότι στερείται του Λόγου και της Ζωής (Πνεύματος). Έτσι, όμως, έστω και με αντίθετη διδασκαλία, ο Ιουδαϊσμός εκπίπτει στο ίδιο κακό όπως και η ειδωλολατρία, δηλαδή στην αθεΐα, περιγράφοντας την μία αρχή σε μόνο ένα πρόσωπο, το οποίο υπάρχει χωρίς τον Λόγο και το Πνεύμα, ή δυνατόν να θεωρηθεί ότι έχει ως ποιότητες τον Λόγο και το Πνεύμα, χωρίς να μπορεί να διακρίνει ποίος Θεός είναι αυτός ο οποίος είναι άμοιρος αυτών, ή πως είναι δυνατόν να μετέχεται από τα κτιστά λογικά όντα όταν ο Λόγος και το Πνεύμα θεωρούνται ως συμβεβηκότα. Κατά τον Ομολογητή Μάξιμο, η απουσία Λόγου και Πνεύματος στον Θεό συνεπάγεται, αφ' ενός μεν την αμφισβήτηση της οντολογίας ενός απομονωμένου θεού, αφ' ετέρου δε του αδύνατου των σχέσεων και της κοινωνίας του με τα κτιστά λογικά όντα.

Η περί Θεού διδασκαλία του Ισλάμ

Το Ισλάμ, όντως, ομολογεί την μοναδικότητα του Θεού. «Δεν υπάρχει Θεός έτερος πλην του Θεού» (Σούρα 3, 18). ("La ilaha illa Allah" -- "There is no god but God")⁹. Η μοναδικότητα αυτή του Θεού, αν και δυνατό να φαίνεται ότι είναι παρόμοια με τη μοναδικότητα του Θεού στον Ιουδαϊσμό και στον Χριστιανισμό, γιατί και αυτοί ομολογούν την μοναδικότητα του Θεού, εν τούτοις διαφοροποιείται σε τέτοιο βαθμό που να μη μπορεί να συγκριθεί με τη μοναδικότητα του Θεού είτε του Χριστιανισμού είτε του Ιουδαϊσμού. «Και ο Θεός σας είναι ένας Θεός. Δεν υπάρχει άλλος Θεός από Αυτόν, τον Μεγαλόψυχο, τον Φιλεύσπλαχνο». (1^η Σούρα, 163). Η διαφορά έγκειται, τόσο ως προς την έννοια, όσο και ως προς τις ιδιότητες που αποδίδονται προς τον Θεό. Τα βασικά χαρακτηριστικά, τα οποία είναι δυνατό να αποδοθούν στην περί Θεού πίστη στο Ισλάμ συνοψίζονται στα ακόλουθα: α) *η μοναδικότητα του Θεού*. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως η υπερβατικότητα του Θεού στην Μουσουλμανική πίστη, υπερβατικότητα απόλυτης εξουσίας και εξάρτησης των του κόσμου. Θα κρίναμε ότι ο Θεός στο Κοράνιο είναι «προσαρμοσμένος»

Translator Neil Buchanan. Dover Publications. New York. 1961, σσ. 209-210.

⁹ Βλ. Αρχιεπισκόπου Τυράνων και Πάσης Αλβανίας Αναστασίου. *Λατρευτική ζωή του Ισλάμ*. Πνευματική Διακονία. Περιοδική έκδοση Ι. Μητροπόλεως Κωνσταντίας-Αμμοχώστου. Έτος 8^ο (2015), 22, σσ. 4-12.

Christianity and the Arabs before Islam 165

they spread their beliefs amongst the Arabs, consolidating the hostility of the latter towards the established church. The survival of Monophysite Christianity under Islam is remarkable: the Jacobites of Najrān in Yemen were the only Christians in the Peninsula to be tolerated after Islam, while the Mesopotamian tribe of Taghlib retained their Christianity until as late as the eleventh century.

The towns of north-western Arabia, however, remained isolated from the spread of Christianity amongst the Syrian Arabs. One story has the young Muhammad accompany his uncle's caravan from Mecca to Bosra in Syria, where he is identified by an anchorite as the prophet whose mission was foretold by scripture. The story reveals only how ignorant its teller was of Syrian Christianity, for even the name of the monk—Bahira—is a confusion of the Syriac title *Abba*, 'venerated'. None the less, the Qur'an contains several passages which clearly derive from Christian sources. Some of these reflect accurately the traditions from which they were taken;

THE RECOGNITION OF THE PROPHET MUHAMMAD BY THE CHRISTIAN ANCHORITE BAHIRA SYNOPSIS. In Islamic tradition, the priority of Muhammad's mission over that of Christ. The medieval Christian critics of Islam identified Bahira as the heretical source from which Muhammad's supposedly heretical teachings were derived.

Δημοσιευμένη από
τον Johns Jeremy,
Christianity and Islam.
(όπ. αν. σ. 165).

με τις ιστορικές καταστάσεις και συνθήκες, ώστε να ανταποκρίνεται στη διακυβέρνηση της Μουσουλμανικής κοινότητας. β) στον Θεό αποδίδονται διάφορες ιδιότητες, όπως μεγαλόψυχος, φιλεύσπλαχνος, ζωντανός, αυτάρκης, συντηρητής όλων, πανίσχυρος, κάτοχος της δύναμης να ανταμείβει, σοφός, είναι αυτός που έδωσε την Πεντάτευχο, τα Ευαγγέλια και το Κοράνιο (Σούρα 3, 1-10). γ) Δεν έχει ο Θεός «εταίρο» ή «εταίρους». Η μοναδικότητά του είναι απόλυτη. Αυτό στρέφεται κυρίως κατά της τριαδολογικής διδασκαλίας και πίστεως του Χριστιανισμού, όπου ο Θεός πιστεύεται και ομολογείται ότι είναι «Μονάς εν Τριάδι και Τριάς εν Μονάδι»¹⁰. δ) Αν και απορρίπτεται μετά βδελυγμίας η διδασκαλία περί του υποστατοποιημένου Λόγου του Θεού, ως βλασφημία κατά του Αλλάχ¹¹, εν τούτοις, το Κοράνιο λαμβάνει έν τινι τρόπω τη

¹⁰ Βλ. JOHNS, Jeremy. 'Christianity and Islam'. In John McManners (ed.), *The Oxford Illustrated History of Christianity*, Oxford & New York: Oxford University Press, 1990, σ. 179-180. (Academia.edu, on line).

¹¹ Σούρα 5, 72, 73, 75. Βλαστημούν βέβαια όποιοι λένε ότι: "Ο ΑΛΛΑΧ είν' ο Χριστός ο γιος της Μαριάμ". Ο Χριστός είπε: "Ω! παιδιά του Ισραήλ! λατρεύετε τον ΑΛΛΑΧ, τον Κύριο Μου και Κύριο σας". Και σίγουρα όποιος συνδυάζει άλλους θεούς με τον ΑΛΛΑΧ, -τότε ο ΑΛΛΑΧ θα τους απαγορεύσει γι' αυτόν, τον Παράδεισο και σπίτι του θα είναι η Φωτιά. Κι εκεί δεν θα υπάρχει κανείς για να βοηθήσει τους κακοποιούς. 73. Πράγματι βλαστήμησαν όσοι είπαν: "Ο ΑΛΛΑΧ είν' ένας απ' τους τρεις της Τριάδας".

θέση του Λόγου, δεδομένου ότι κατήλθε από τον Θεό και αποκαλύπτει το θέλημα του Αλλάχ. ε) Ως παντοδύναμος, ο Θεός γνωρίζει και ελέγχει τα πάντα, γι' αυτό και είναι ρυθμιστής όλων των πράξεων των ανθρώπων διά μέσου του κορανικού νόμου. Αυτό καθιστά τις κοινωνίες που πιστεύουν στον Αλλάχ απόλυτα θεοκρατικές. Κάθε τι το οποίο θέτει εν αμφιβόλω τη θεοκρατική αυτή δομή αποτελεί πράξη απιστίας και τιμωρείται. στ) από την αρχή μέχρι το τέλος του Κορανίου, ο Αλλάχ έχει διαχωρίσει τους ανθρώπους σε πιστούς και απίστους¹². Είναι περισσότερο μία Μανιχαϊστική διαίρεση μεταξύ καλού και κακού, το δε καλό, που ταυτίζεται με εκείνους που δέχονται τη διδασκαλία, αυτούς που πιστεύουν και υπακούουν τυφλά στον Αλλάχ, μάχεται με οποιονδήποτε τρόπο εναντίον του κακού, που ταυτίζεται με τους απίστους. ζ) η ανταπόδοση από τον Θεό για τους πιστούς, όπως και η τιμωρία των απίστων γίνεται αφ' ενός μεν εντός του κόσμου με ποικίλους τρόπους, αφ' ετέρου δε στην «εσχατολογική» κρίση¹³. η) όλα τα ιδιώματα που αποδίδονται στον Θεό, όπως, μεγαλόψυχος, φιλεύσπλαχνος, ζωντανός, αυτάρκης, συντηρητής όλων, πανίσχυρος, κάτοχος της δύναμης να ανταμείβει, σοφός, εφαρμόζονται ευνοϊκά για τους πιστούς, ενώ για τους απίστους είναι ο τιμωρός Θεός με σκοπό είτε την μεταστροφή τους στο Ισλάμ, είτε την εξάλειψή τους, εφ' όσον αρνούνται να υπακούσουν στον Αλλάχ και τον απεσταλμένο του προφήτη. θ) οι πιστοί οφείλουν απόλυτη και τυφλή υπακοή στις εντολές και το θέλημα του Αλλάχ, ι) οι υποσχέσεις του Αλλάχ για

γιατί, δεν υπάρχει άλλος θεός εκτός από Ένα Θεό. Και αν δεν παραιτηθούν απ' τον λόγο τους αυτό, τότε αυτοί είναι άπιστοι και φοβερά βασανιστήρια θα πέσουν στους βλάστημους. 75. Ο Μεσσίας ο γιος της Μαρίας, δεν ήταν τίποτ' άλλο, παρά ένας Απόστολος. Τόσοι και τόσοι απόστολοι πέρασαν πριν απ' αυτόν. Η μητέρα του ήταν μια φιλαλήθης (κι ενάρετη) γυναίκα. Και οι δύο τους έτρωγαν το (καθημερινό φαγητό). Κοίταξε, πώς ο ΑΛΛΑΧ τους φανέρωσε τις Εντολές Του. Κι έπειτα δες με ποιους τρόπους (οι βλάστημοι) απομακρύνονται απ' την αλήθεια!

¹² Στην πέμπτη Σούρα, 51-51, λέγεται: 51. Ω! Σεις που πιστέψατε! Μη κάνετε τους Εβραίους και τους Χριστιανούς, φίλους και προστάτες σας! Δεν είναι παρά μονάχα μεταξύ τους φίλοι και προστάτες. Κι εκείνος ανάμεσά σας που πιάνει (φιλίες) μ' αυτούς είναι ένας απ' αυτούς. Ο ΑΛΛΑΧ δεν καθοδηγεί τον άδικο και παράνομο λαό. 52. Βλέπετε εκείνους που στην καρδιά τους φωλιάζει μια αρρώστια, σπεύδουν στη φιλία τους λέγοντας: "Φοβόμαστε, μήπως κανένα γύρισμα της μοίρας φέρει σε μας την καταστροφή" κι ίσως ο ΑΛΛΑΧ δώσει τη νίκη ή διαταγή απ' Αυτόν, και τότε θα μετανιώσουν γι' αυτό που έκρυψαν στις καρδιές τους.

¹³ Πιθανόν η διαίρεση αυτή μεταξύ «πιστών» και «απίστων», όπως και η «αποστολή» του Μωάμεθ ως αποστόλου του Αλλάχ, να επαναλαμβάνει το μοτίβο του προφήτη Ησαΐα, σύμφωνα με το οποίο αποστέλλεται ο προφήτης προς τον λαό που εγκατέλειψε τις εντολές του Θεού για να τον καλέσει σε μετάνοια. Βλ. Ησ. 6:8-13. Το κείμενο αυτό έχει χαρακτήρα Μεσσιανικό, γι' αυτό και επαναλαμβάνεται από τον Χριστό ως απάντηση στους αποστόλους στο ερώτημά τους για την έννοια των Παραβολών. Βλ. Μκ. 4:10-20.

ανταμοιβές προς τους πιστούς περιλαμβάνουν ειδυλλιακά τοπία με ποταμούς με άφθονο νερό και με αγνές γυναίκες, με τις οποίες θα συναφθεί ο πραγματικός γάμος. Αυτές οι υποσχέσεις περιλαμβάνονται στο γράμμα που βρέθηκε στην κατοχή του Mohammed Atta, ο οποίος, ως πιλότος, διενήργησε με ένα από τα αεροπλάνα τις επιθέσεις κατά των δίδυμων πύργων στις 11 Σεπτεμβρίου 2001¹⁴. Έτσι, και ο θάνατος κατά τις τρομοκρατικές επιθέσεις, που συνιστά πόλεμο κατά των απίστων, δεν εκλαμβάνεται ως θάνατος, αλλά αποτελεί δικαίωση ενώπιον του Αλλάχ. ια) στο Κοράνι γίνονται συχνές αναφορές στις δύο θρησκείες με το Βιβλίο που δόθηκε από τον Θεό, δηλαδή τον Ιουδαϊσμό με την Παλαιά Διαθήκη και τον Χριστιανισμό με την Καινή Διαθήκη. **Η βασική διακήρυξη του Ισλάμ είναι ότι αυτό τούτο το Ισλάμ προηγείται του Ιουδαϊσμού και του Χριστιανισμού ως αποκάλυψη του μοναδικού Θεού.** Ο Ιουδαϊσμός και ο Χριστιανισμός ακολουθούν με τους προφήτες Μωσή και Ιησού. Η πεποίθηση, εν τούτοις, είναι ότι και οι δύο έχουν αλλοιώσει το περιεχόμενο τους και το Βιβλίο που δόθηκε στον απεσταλμένο του Αλλάχ Μωάμεθ διορθώνει τις αλλοιώσεις και παραφθορές. Ταυτίζονται επομένως οι πιστοί των εν λόγω θρησκειών με τους «απίστους»¹⁵. Όταν, όμως, διδάσκεται από το Κοράνιο ότι πρέπει να γίνεται πόλεμος κατά των απίστων και οι άπιστοι ταυτοποιούνται με εκείνους οι οποίοι δεν δέχονται το Βιβλίο, δεν δέχονται τον Αλλάχ και αρνούνται να υπακούσουν σε αυτόν, τότε καλλιεργείται φανατισμός και οδηγεί σε τρομοκρατία. Κηρύσσεται πόλεμος κατά των παραβατών του Κορανίου,

¹⁴ «You should feel complete tranquility, because the time between you and your marriage [in heaven] is very short. Afterward begins the happy life, where God is satisfied with you, and eternal bliss “in the company of the prophets, the companions, the martyrs and the good people, who are the best company.” Ask God for his mercy and be optimistic, because [the Prophet], peace be upon him, used to prefer optimism in all his affairs». **STEIN, Ruth.** For Love of the Father: A Psychoanalytic Study of Religious Terrorism. Stanford University Press. Stanford, CA. 2010.

¹⁵ The Islamic faith is said to have emerged in the early 8th century. It is a form of Judaism and Christianity which has evolved even further. Muslims believe that the Qur'an is the unadulterated word of God as revealed to Muhammad through the angel Jibril (Archangel Gabriel). According to Professor Dr. Hans Jansen this is a liberal view of an extremist belief in which fear of the other dominant beliefs is profound. He explains this by pointing out that all emerging religions undergo a struggle for survival against existing religions. Interestingly, in the beginning of the emergence of Christianity, the Christians were viewed as social pariahs, who were prosecuted and killed for heresy. However, Islam is persistent in its struggle for domination: “Jews are believed to bear the wrath of Allah whilst the Christian are only deceived by wrong beliefs. [Qur'an 1:7] Therefore, all Jews should be killed while Christian may first be ‘invited’ to convert and killed upon declining to convert. (**HAASTRECHT, Onno van.** *Terrorism and Islamic Faith.* Chapter 3: Islam 3.1 *Islam, a short history and the religion today, in relation to terrorism.* Academia.edu).

προτρέποντας τους πιστούς να σκοτώσουν τους παραβάτες (2^η Σούρα, 24, 191-194)¹⁶.

Θα υποστηρίζαμε, κατά συνέπεια, ότι ο Θεός ο οποίος αρνείται να έχει Λόγο και Πνεύμα, δεν μπορεί να είναι Θεός της αγάπης και της ευσπλαχνίας, αλλά τύραννος, δεδομένου ότι δεν βιώνει αυτός καθ' εαυτόν την αγάπη. Όλες οι πιο πάνω επισημάνσεις αποδεικνύουν ότι η οντολογία του Θεού στο Ισλάμ είναι ξένη προς την αγάπη και προς το θέλημα του Θεού να προσφέρει τη σωτηρία σε όλους τους ανθρώπους, όπως διδάσκει ο Χριστιανισμός, γι' αυτό και προβαίνει σε βίαιες πράξεις καταστροφών, πολέμων, εξοντώσεων των «απίστων» κ.λπ. Όσοι, επομένως, υπακούουν στον Αλλάχ, προβαίνουν στις πράξεις εκείνες που τους υποδεικνύει. Κάποια κείμενα της Καινής Διαθήκης κάνουν αναφορά σε βίαιη συμπεριφορά. Όμως, η ιστορία του Χριστιανισμού, παρά τις ιστορικές περιπέτειες και κάποιου είδους ακραίων συμπεριφορών, καθώς και η ερμηνευτική των κειμένων αυτών αποκλείουν τις πράξεις τρομοκρατίας και τον φονταμενταλισμό από τον Χριστιανισμό¹⁷.

Ο Δημήτριος Στανιλοάε γράφει ότι «στον Ιουδαϊσμό και τον Ισλαμισμό ο Θεός είναι τόσο κλειστός μέσα στον εαυτό του σαν πρόσωπο, ώστε για τον άνθρωπο δεν είναι δυνατή μία κοινωνία μαζί του, αλλά μόνο μία υπακοή και μία ευτυχία που οφείλεται σ' αυτόν με βάση αυτή την υπακοή. Ανάμεσα σ' αυτόν και στη δημιουργία παραμένει ένα χάσμα ... Ουσιαστικά, στον Ιουδαϊκό και τον Ισλαμικό Θεό δεν τονίζεται παρά η δύναμή του απέναντι στον κόσμο. Αυτό σημαίνει κατά κάποιο τρόπο ότι δεν έχει ζωή από μόνος του, αλλά η ζωή του εξαρτάται από τον κόσμο. Η ζωή του είναι ο κόσμος. Γι' αυτό δεν έχει μέσα του μία ζωή την οποία να προσφέρει στον κόσμο. Χωρίς τον κόσμο ο Θεός δεν έχει νόημα, καμμία δυνατότητα, για ύπαρξη»¹⁸.

Η ψυχολογία, εξ άλλου, αναλύοντας τη σχέση μεταξύ του Αλλάχ και

¹⁶ Ο Onno van Haastrecht υποστηρίζει ότι το «Islam isn't old, compared with the other dominating religions of the world, Judaism and Christianity. This also means that this religion hasn't had the time to evolve. It means, however that this religion still hasn't been established enough to be able to show a less than extremist view towards other forms of religion. I will elaborate on this one further on». (όπ. αν.).

¹⁷ **ΕΡΟΗΥΒΙΕ**, Michael. *The God of Jesus Christ and the Violence in the Bible*. Academia.edu (on line).

¹⁸ **ΣΤΑΝΙΛΟΑΕ**, Δημητρίου. *Ο Θεός, ο κόσμος και ο άνθρωπος. Εισαγωγή στην ορθόδοξη δογματική θεολογία*. Εκδόσεις Αρμός, Δεύτερη επανέκδοση. Αθήνα 2008, σ. 118. Θα πρέπει να σημειωθεί, αντίθετα προς τη θέση αυτή του Δημητρίου Στανιλοάε για τον Ιουδαϊσμό, ότι ο Νόμος της Παλαιάς Διαθήκης περιλαμβάνει την αγάπη του Θεού και την αγάπη του πλησίον, ανεξαρτήτως της Ραβινικής ερμηνευτικής.

Στην πρώτη από τις δύο ανωτέρω παραστάσεις από το τέμενος Άκσα (Aqsa) των Ιεροσολύμων, ο Μωάμεθ προΐσταται της προσευχής μαζί με τους προφήτες Αβραάμ, Μωσή και Ιησού. Στη δεύτερη, ο άγιος Φραγκίσκος Ασίζης διδάσκει τον Σουλτάνο Mamluk Al Kamil, ο οποίος όχι μόνο δεν ενθουσιάστηκε από το ιεραποστολικό έργο του Φραγκίσκου αλλά προκάλεσε περισσότερους μάρτυρες παρά προσήλυτους στο Χριστιανισμό. Δημοσιευμένη από τον Johns Jeremy, *Christianity and Islam*. (όπ. αν. σ. 164).

των πιστών Μουσουλμάνων, συγκρίνει τον Θεό του Ισλάμ με τον πρωτόγονο ζηλότυπο «πατέρα» κατά τον Freud, ο οποίος θέλει να εξαφανίσει τα παιδιά του και γι' αυτό τα εξωθεί προς πράξεις που οδηγούν όχι μόνο τα θύματά τους αλλά και τα ίδια στο θάνατο. Λαμβάνοντας υπόψη, πρώτον, την υποβιβασμένη θέση της γυναίκας στο Ισλάμ, δεύτερον, την απαίτηση του Κορανίου ώστε πριν από οποιαδήποτε τρομοκρατική πράξη πρέπει να καθαρίσουν το σώμα από τριχώματα, να λουστούν και να αλειφθούν με άρωμα, κατά την ψυχολογία τα στοιχεία αυτά φανερώνουν ότι η σχέση του Αλλάχ με τους πιστούς του είναι σχέση ανδρός και γυναικός και τη θέση της γυναίκας ερωμένης λαμβάνει εκείνος που διενεργεί τις τρομοκρατικές πράξεις. Στην ουσία, στη συγκεκριμένες περιπτώσεις λειτουργεί το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα¹⁹.

¹⁹ STEIN, Ruth. For Love of the Father: A Psychoanalytic Study of Religious Terrorism. Stanford University Press. Stanford, CA. 2010. Τα παρακάτω κείμενα από το Κοράνιο είναι ενδεικτικά: «74. Ας πολεμούν υπέρ του ΑΛΛΑΧ. Αυτοί που θυσιάζουν τη ζωή του κόσμου αυτού για χάρη της Μέλλουσας Ζωής, κι όποιος πολεμά υπέρ του ΑΛΛΑΧ είτε σκοτωθεί είτε νικήσει, θα του δώσουμε αμέσως

Η περί Θεού διδασκαλία στο Χριστιανισμό

Στο Χριστιανισμό, η έννοια του Πατέρα είναι σημαντική. Χρησιμοποιούνται πολλές εικόνες για τον πατέρα. Πρώτη είναι εκείνη της παραβολής του πατέρα με τους δύο υιούς. Δεν μπορεί, εν τούτοις, να συγκριθεί με την εικόνα του «πρωτόγονου» πατέρα που οδηγεί στην καταστροφή τα παιδιά του, αλλά αντίθετα αποτελεί τον χώρο και το πρόσωπο αναφοράς για τη σωτηρία των παιδιών του. Ο Χριστός δημιουργεί με τη διδασκαλία του τη σχέση Θεού και ανθρώπων ως σχέση πατέρα και παιδιών. «και πατέρα μη καλέσητε υμών επί της γης· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατήρ υμῶν, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς» (Μτ. 23:9). Έτσι, ὁ ἄνθρωπος με τὴν υιοθεσία του ἀπὸ τὸν Θεὸ διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, λαμβάνει τὸ προνόμιο νὰ προσεύχεται καὶ νὰ ἀποκαλεῖ τὸν Θεὸ «Πατέρα» του (Μτ. 6:6-13)²⁰.

Στην περί Θεού διδασκαλία και πίστη οι τριαδολογικές σχέσεις έχουν ως αφετηρία το πρόσωπο του Πατέρα, ο οποίος γεννά τον Υιό και εκπορεύει το Άγιο Πνεύμα και συνιστά τη Μοναρχία στην Τριάδα. Ο Πατέρας είναι η πηγή και αιτία της θεότητας. Η μοναδικότητα του Θεού έγκειται στη μία ουσία των Τριών θείων Προσώπων, τα οποία διακρίνονται μεταξύ τους «θεωρία μόνη», κατά τον Ιωάννη Δαμασκηνό, με τα υποστατικά ιδιώματα: το αγέννητο του Πατέρα, το γεννητό του Υιού και το εκπορευτό του Αγίου Πνεύματος. Τα ονόματα, Πατήρ, Υιός, Άγιο Πνεύμα, φανερώνουν τις σχέσεις μεταξύ τους. Ο ιερός Αυγουστίνος ανέπτυξε τη θεολογία των σχέσεων των θείων προσώπων ως σχέσεις αγάπης. Μεταξύ των τριαδικών παρομοιώσεων (similitudes) για

πλούσια αμοιβή. 75. Και γιατί να μη πολεμήσετε υπέρ του ΑΛΛΑΧ και για τους αδύνατους, και για τους αδικημένους που είναι και άποροι άνδρες και γυναίκες και παιδιά που κραυγάζουν; "Κυρίε μας! Σώσε μας απ' αυτό το χωριό που οι κάτοικοι του είναι άδικοι, και στείλε μας, από κοντά Σου, κάποιον προστάτη, κάποιον υποστηρικτή. 76. Εκείνοι που πίστευσαν, πολεμούν υπέρ του ΑΛΛΑΧ ενώ εκείνοι που αρνήθηκαν την πίστη, πολεμούν για χάρη του Ταγούτ (σατανά). Πολεμήστε ενάντια των φίλων του σατανά. Αδύνατη -πράγματι- είναι η πανουργία του σατανά. 77. Μήπως δεν είδες εκείνους που τους είπαν: "Μη πολεμάτε, να εκτελείτε τακτικά την προσευχή και να δώστε την Ζεκάτ". Όταν τους δόθηκε η θεία διαταγή για πόλεμο μια ομάδα απ' αυτούς φοβήθηκε τους ανθρώπους όπως φοβούνται τον ΑΛΛΑΧ η παραπάνω και είπαν: "Κυρίε μας! Γιατί μας διέταξες να πολεμήσουμε; Μακάρι να αναστείλεις τη διαταγή Σου για λίγο ώστε να φτάσουμε στο φυσικό τέρμα, που είναι πολύ κοντά;" Απάντησε: "Πολύ μικρή είναι η απόλαυση αυτού του κόσμου". Η Μελλοντική Ζωή όμως είναι η καλύτερη, για όποιον φοβάται την τιμωρία του ΑΛΛΑΧ. Ποτέ δεν θ' αδικηθείτε ούτε για το παραμικρό». (4^η Σούρα, ελ-Νισά. Μέρος 5^ο, 74-77).

²⁰ Για την εξέλιξη της έννοιας του «Πατέρα» από τον Ιουδαϊσμό στον Χριστιανισμό, βλ. PANNENBERG Volfgart. Théologie systématique. LES EDITIONS DU CERF. Paris 2008, σσ. 337-364.

την Αγία Τριάδα χρησιμοποιεί το τριαδικό σχήμα: ο αγαπών, ο αγαπώμενος και η αγάπη (amans, amatus, amor). «Όταν αγαπώ κάτι, υπάρχουν τρία πράγματα: εγώ, αυτό το οποίο αγαπώ και η αγάπη καθ' εαυτήν. Διότι δεν αγαπώ την αγάπη, αν δεν έχω ένα αγαπώμενο. Δεν υπάρχει αγάπη εκεί που δεν υπάρχει τίποτα το αγαπώμενο. Ιδού λοιπόν τρία πράγματα: αυτός που αγαπά, ο αγαπώμενος και η αγάπη»²¹. Η αμοιβαιότητα των σχέσεων των Προσώπων της Τριάδος δεν περιορίζεται σε μόνες τις σχέσεις μεταξύ τους, δηλαδή στη «θεολογία», αλλά και στις σχέσεις τους με τα κτιστά όντα, στην «οικονομία». Κατά τον Ομολογητή Μάξιμο, η αγάπη «... ἐστίν ἡ θύρα, δι' ἧς ὁ εἰσερχόμενος εἰς τὰ Ἅγια γίνεται τῶν ἀγίων, καὶ τοῦ ἀπροσίτου κάλλους τῆς ἀγίας καὶ βασιλικῆς Τριάδος θεατῆς γενέσθαι καθίσταται ἄξιος»²². Ἐνεκα αὐτῆς τῆς αγάπης τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐγένετο Υἱὸς ἀνθρώπου γιὰ νὰ γίνει ὁ ἄνθρωπος θεὸς κατὰ χάριν. Ἡ αγάπη, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὸν Θεὸ καθορίζει τὴ σχέση τοῦ ἀνθρώπου με τὸν Τριαδικὸ Θεὸ, γιὰτὶ εἶναι ὁ τρόπος καὶ τὸ μέσον γνώσεως τοῦ Θεοῦ. Εἶναι ὁ τρόπος γιὰ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ τελείωσή του, γιὰτὶ ὁδηγεῖ πρὸς τὴν κάθαρση. Ἡ αγάπη ἀποτελεῖ τὴ δύναμη με τὴν ὁποία οἱ ἅγιοι ἀντιμετώπισαν κάθε εἶδους πειρασμούς ἢ καὶ αὐτὸν τὸ θάνατο. Στὸν Χριστιανισμό εἶναι ἀδιανόητο, ἔνεκα τῆς αγάπης, νὰ ὁδηγηθεῖ ὁ ἄνθρωπος σε βιαιότητες ἢ καὶ τρομοκρατικὲς πράξεις ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ἀντίθετα, οἱ πιστοὶ λαμβάνουν τὸν σταυρὸ τους καὶ υφίστανται τὸν θάνατο ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ²³.

Ὁ ευαγγελιστὴς Ἰωάννης, στὴν Α΄ Καθολικὴ Ἐπιστολὴ ἀναπτύσσει τὴν σχέση αγάπης που ὑπάρχει, ἀφ' ἐνὸς μεν, μεταξύ τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος, ἀφ' ἐτέρου δε, ἐκείνης μεταξύ τῶν ἀνθρώπων κατὰ μίμηση τῆς αγάπης τῶν προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδος²⁴. **Πρώτη ἀρχὴ γιὰ τὸν ευαγγελιστὴ**

²¹ Ἱεροῦ Αυγουστίνου. *De Trinitate IX, xx, 2*.

²² Μαξίμου Ομολογητοῦ. *Ἐπιστολὴ Β΄ πρὸς Ἰωάννην κουβικουλάριον, περὶ αγάπης*. PG 91, 404A.

²³ Βλ. Μαξίμου Ομολογητοῦ. Ὁπ. ἀν. PG 91, 404ABCD.

²⁴ «Ἀγαπητοί, ἀγαπώμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ αγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστὶ, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται καὶ γινώσκει τὸν Θεόν. Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν, ὅτι ὁ Θεὸς αγάπη ἐστίν. Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ αγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ. Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ αγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἰλασμόν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν. Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται· ἐὰν ἀγαπώμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει καὶ ἡ αγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν». (Α΄ Ἰω. 4:7-12).

Ιωάννη είναι ότι η αγάπη έχει πηγή και προέλευση τον ίδιο τον Θεό, δεδομένου ότι «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν» (Α΄ Ιω. 7:8). Την αγάπη του ο Θεός την φανέρωσε διά της αποστολής του Υιού του στον κόσμο με σκοπό να μας προσφέρει τη ζωή. Η δεύτερη αρχή συνίσταται από το γεγονός ότι η ενέργεια αυτή του Θεού δεν οφείλεται στο ότι εμείς αγαπήσαμε τον Θεό και είναι ανταπόκριση προς τη δική μας αγάπη, αλλά εκείνος φανέρωσε την αγάπη του και απέστειλε τον Υιό του στο κόσμο ως «ἰλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν» (Α΄ Ιω. 7:10). **Επομένως, για δύο πράγματα ο Θεός φανερώνει την αγάπη του: πρώτον για να προσφέρει τη ζωή στον νεκρωμένο από την αμαρτία άνθρωπο και, δεύτερον, για να γίνει ο «ἰλασμός» για τις αμαρτίες μας.**

Η απάντηση του ανθρώπου στην εκδήλωση αυτή της αγάπης του Θεού είναι η αγάπη προς τον συνάνθρωπό του. Εκείνος που αγαπά σημαίνει ότι έχει αναγεννηθεί από τον Θεό και γνωρίζει τον Θεό. Εκείνος που δεν αγαπά δεν μπορεί να γνωρίσει τον Θεό. Η αγάπη και η γνώση του Θεού διέρχεται μέσα από τον συνάνθρωπό μας. Έτσι, η εντολή του Χριστού είναι η αγάπη όχι μόνο εκείνων που μας αγαπούν αλλά και των εχθρών μας²⁵. Ο άνθρωπος καλείται να μιμηθεί τον Χριστό με την αγάπη προς όλους, κατά τον Ομολογητή Μάξιμο²⁶.

Γ. Χριστὸς καταγγέλλεται. Καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι. (Φιλιπ. 1:18).

Ο απόστολος Παύλος έγραφε από το δεσμοτήριό του στους Φιλιππησίους.

²⁵ Μτ. 5:43-48. «Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηραζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς. Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς φίλους ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡσπερ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστιν».

²⁶ Ὁ ἀγαπῶν τὸν Χριστὸν, πάντως καὶ μιμεῖται αὐτὸν κατὰ δύναμιν. Οἷον ὁ Χριστὸς τοὺς ἀνθρώπους εὐεργετῶν οὐκ ἐπαύσατο καὶ ἀχαριστοῦμενος καὶ βλασφημούμενος ἐμακροθύμει καὶ τυπτόμενος ὑπ' αὐτῶν καὶ φονευόμενος ὑπέμενε, μηδενὶ τὸ σύνολον τὸ κακὸν λογιζόμενος. Ταῦτα δὲ τὰ τρία εἰσὶ τὰ ἔργα τῆς εἰς τὸν πλησίον ἀγάπης, ὧν χωρὶς ὁ λέγων ἀγαπᾶν τὸν Χριστὸν ἢ τῆς βασιλείας αὐτοῦ τυχεῖν ἑαυτὸν ἀπατᾷ. *Οὐ γὰρ ὁ λέγων μοι, φησί, Κύριε Κύριε, οὕτως εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς μου.* καὶ πάλιν. *Ὁ ἀγαπῶν ἐμὲ τὰς ἐντολάς μου τηρήσει· καὶ τὰ ἐξ ἡς.* Ἄπας ὁ σκοπὸς τῶν ἐντολῶν τοῦ Σωτῆρος, ἵνα ἀκρασίας καὶ μίσους τὸν νοῦν ἐλευθερώσῃ καὶ εἰς τὴν αὐτοῦ ἀγάπην καὶ τοῦ πλησίον ἀγάγῃ, ἐξ ὧν τίκτεται τὸ φέγγος τῆς κατ' ἐνέργειαν ἀγίας γνώσεως (Δ' εκαντοντάς περὶ ἀγάπης).

«Χριστὸς καταγγέλλεται. καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι· οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ Πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παρρησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου εἴτε διὰ ζωῆς εἴτε διὰ θανάτου». (Φιλιπ. 1:18-20)

Εξ ὧσων ἔχουμε αναπτύξει, υποστηρίζοντας τὴ θέση ὅτι ἡ ἀπουσία καὶ ἡ ἀπόρριψη τοῦ Λόγου καὶ τοῦ Πνεύματος στον Θεό καθιστᾶ τον ἴδιο τον Θεό «ἀγονο», κατὰ τὴν ἐκφραση τοῦ Ομολογητῆ Μαξίμου, στερούμενο τῆς ἀγάπης, θρησκευτικὰ τοποθετεῖ τον Χριστιανισμό καὶ το Ἰσλάμ σε δύο διαφορετικὰ θρησκευτικὰ ἐπίπεδα. Ποία ὅμως ἡ θέση καὶ ἡ ἀπάντηση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπέναντι στὴν βίαιη καὶ τρομοκρατικὴ συμπεριφορὰ των τρομοκρατικῶν ἐπιθέσεων Ἰσλαμιστῶν, κυρίως ὅμως ἀπέναντι στὴν κατηγορία ὅτι οἱ Χριστιανοὶ γιὰ τον Μωαμεθανισμό εἶναι «ἀπίστοι» καὶ πρέπει νὰ ἐξαλειφθοῦν γιὰ νὰ επικρατήσῃ το Ἰσλάμ παγκοσμίως.

Βεβαίως, οἱ ἀπαντήσεις ποικίλουν. Δεδομένων των συνεχῶν τρομοκρατικῶν ἐπιθέσεων ἐκ μέρους τοῦ λεγόμενου Ἰσλαμικοῦ Κράτους καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Μουσουλμανικὸς κόσμος δὲν καταδικάζει αὐτές τῆς πράξεις, εἶναι δυνατόν νὰ δεχθούμε τὴν υπόδειξη τοῦ ἴδιου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὅτι, «μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ» (Μτ. 5:10-11). Ἡ ἀκόμα, «εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν. ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἶδασιν τὸν πέμψαντά με» (Ἰω. 15:20-21). Αὐτό, ἄλλωστε, εἶχε ἀποτελέσει τὸ θεμέλιο τῆς ομολογούσας Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν περίοδο των διωγμῶν των πρώτων αἰῶνων ἢ καὶ των διωγμῶν ὅλων των εποχῶν²⁷.

Ἡ ἄλλη θέση εἶναι νὰ ἐκληφθῆ ἡ ἀπάντηση τῆς ἀγάπης ὡς ἀδυναμία καὶ νὰ ἐκτραχυνθῆ ἡ τρομοκρατία καὶ ὁ φονταμενταλισμός. Ὅμως, ἡ ἀδυναμία τοῦ Σταυροῦ, ὁ ὁποῖος καταπολεμεῖται ἀπὸ τους ἐξτρεμιστές Μουσουλμάνους, ἀποτελεῖ τὴ δύναμη γιὰ τὴν κατανίκηση των δυνάμεων ἐκείνων που θέλουν νὰ

²⁷ Ἡ Ἱερά Μητρόπολις Κωνσταντίας καὶ Ἀμμοχώστου ἔχει ἀφιέρωσει τὸ 20^ο Τεύχος τοῦ Περιδικοῦ τῆς «Πνευματικῆ Διακονία» στους σύγχρονους διωγμοὺς κατὰ των Χριστιανῶν. Βλ. «Πνευματικῆ Διακονία». Περιδικὴ ἐκδοση Ἱ. Μητροπόλεως Κωνσταντίας – Ἀμμοχώστου. Ἔτος 7^ο (2014), τεύχος 20^ο. Ἀφιέρωμα: «Ἐκκλησία καὶ Διωγμοί».

εξαλείψουν την αγάπη του εσταυρωμένου και αναστημένου Ιησού Χριστού.

Μπορεί, όμως να υπάρξει λύση στο συγκεκριμένο ζήτημα, ώστε ο Μουσουλμανισμός να σταματήσει τις συγκρούσεις και τις τρομοκρατικές επιθέσεις; Το ερώτημα είναι πολύπλοκο, γιατί, εκτός από τις θεολογικές διαφορές, άπτεται και ζητημάτων πολιτικής και στρατιωτικής σύγκρουσης, όπως η περίπτωση του Ισλαμικού κράτους, οικονομικά συμφέροντα και γεωστρατηγικές επιδιώξεις.

Εμείς δεν θα εμπλακούμε στη συζήτηση αυτή, αλλά θα κάνουμε μία θεολογική συζήτηση, αφού διευκρινίσουμε ότι ο Χριστιανισμός δεν μπορεί να κάνει εκπτώσεις όσον αφορά το περιεχόμενο της πίστεως στον Τριαδικό Θεό, ούτε να οδηγηθεί σε μινιμαλισμό στη Χριστολογία, κατά την απαίτηση του Μουσουλμανισμού να θεωρεί τον Χριστό ως προφήτη και όχι ως Υίο του Θεού. Χωρίς να υποστηρίζεται ότι όλοι οι Μουσουλμάνοι είναι τρομοκράτες, εν τούτοις οι πλείστοι από αυτούς σήμερα είναι Μουσουλμάνοι. Έχει λεχθεί με εύσημο τρόπο ότι ο Μουσουλμανισμός δεν είναι πηγή τρομοκρατίας, αλλά η τρομοκρατία έχει ισλαμοποιηθεί. Το ερώτημα, όμως, είναι γιατί ισλαμοποιήθηκε η τρομοκρατία και δεν βρήκε στέγη σε άλλη θρησκεία;

Θα εξετάσουμε κατά πόσο ο Χριστός, ο οποίος αποτελεί τη Λυδία λίθο για το Ισλάμ, μπορεί να αποτελέσει το χώρο συνεννόησης μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλάμ. Σχηματικά θα λέγαμε ότι για τους Ιουδαίους ο Χριστός μπορεί να είναι ο αναμενόμενος Μεσσίας, αυτό βέβαια που αρνούνται ακόμα μέχρι σήμερα. **Για τους Χριστιανούς ο Χριστός είναι ο Υιός και Λόγος του Θεού που προσφέρει τη σωτηρία.** Η προαιώνια ύπαρξή του μαρτυρείται από τη θεία αποκάλυψη. Για τους Μουσουλμάνους ο Χριστός είναι ο Προφήτης, ο οποίος παρέδωσε το Ευαγγέλιο σ' εκείνους που τον ακολούθησαν. Το Κοράνιο είναι κατηγορηματικό για το θέμα αυτό. Βεβαίως, ο Χριστιανισμός δεν πρέπει να κολακεύεται από τις αναφορές αυτές, γιατί, όπως είπαμε πριν, για το Ισλάμ, τόσο ο Ιουδαϊσμός, όσο και ο Χριστιανισμός αλλοίωσαν το περιεχόμενο των αντίστοιχων κειμένων, των δοσμένων από τον Θεό και έτσι κατατάσσονται μεταξύ των απίστων.

Πιθανόν, ο φονταμενταλισμός και η τρομοκρατία αποτελούν, για τις ονόματι χριστιανικές δυτικές κοινωνίες, πρόκληση να επανεξετάσουν τη μεταμοντέρνα στάση τους απέναντι στην πίστη στον Θεό και να την επανατοποθετήσουν στο κέντρο των πνευματικών αναζητήσεων.

«Οΐδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τοῖς

κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν· ὅτι οὖς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς· οὖς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε, καὶ οὖς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν, οὖς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε» (Ρωμ. 8:28-30).

Η διδασκαλία του Κορανίου είναι κάθετη και δεν επιδέχεται αμφισβήτηση ὅσον αφορά τη στάση του, τόσο ἀπέναντι στον Ιουδαϊσμό, ὅσο και ἀπέναντι στον Χριστιανισμό. Από την αρχή μέχρι το τέλος το Κοράνιο, εκτός κάποιων «φωτισμένων» αναφορών, παρουσιάζεται με «ψύχωση» ἀπέναντι στις δύο αυτές ἀποκαλύψεις του Θεοῦ, ἀφ' ενός μεν στον Μωυσή, ἀφ' ἑτέρου δε στον Χριστό. Μόνο φωτισμένες προσωπικότητες στην Ισλαμική κοινότητα θα μπορούσαν να οδηγήσουν το Ισλάμ ἔξω ἀπὸ τον δαίδαλο του φονταμενταλισμοῦ, του μίσους, της ἐχθρας και των τρομοκρατικῶν πράξεων. Η ιστορία του Ισλάμ ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὸ εἶναι δυνατό, ἐφ' ὅσον προσαρμόζεται στις καταστάσεις και στις ἀνάγκες που δημιουργοῦνται κατὰ το ιστορικό γίνεσθαι.

170 Christianity and Islam

None the less, during the ninth century, Islam did make important advances in the Christian Mediterranean. The conquest of Crete (823) paved the way for the invasion of Sicily (827) and, once the conquest of that island was finally completed in 902, a Muslim army invaded Italy and made a second, and equally unsuccessful, attempt to attack Constantinople from the West. Sicily remained in Arab hands until 1060-92 and, throughout the ninth and tenth centuries, served as a base for raids against Italy's Tyrrhenian and Adriatic coasts: in 846, Rome itself was pillaged. Shorter lived Arab bases were established on the Italian mainland at Bari (843-71), and then at Agropoli and on the Garigliano until as late as 915. Further north, the Muslims established a colony at Fraxinetum (888-972) from where they caused much disruption in Provence and the Ligurian Alps. The Muslim advance in the central Mediterranean was only possible in the absence of any strong and coordinated resistance and, during the eleventh century, the vigorous growth of the Tyrrhenian maritime cities and the foundation of the Norman state in southern Italy and Sicily, dislodged the Muslim bridgehead. At the same time, following the collapse of the caliphate of Cordoba (1031), the Christian kingdoms of northern Spain took the offensive and, by the end of the century, had conquered much of the Castilian uplands.

In the Near East, Byzantium had already taken the initiative and, during the 960s, had pushed its frontier beyond the Cilician plain. In 969, both Antioch and Aleppo were captured and, while only the former was held, it served as the forward base for John Tzimiskes's (969-76) expedition of 972 which reached far into

THE DEFENCE OF CHRISTENDOM AGAINST ISLAM was left largely to Byzantium for five centuries, while Western Europe remained mostly ignorant of Islam and hostile to the Byzantines. The most serious long-term result of the crusades was the weakening of the Byzantine empire, so that, in the fifteenth-seventeenth centuries, the Ottoman Turks were able to expand deep into Christian Europe.

Επίθεση του Ισλάμ κατὰ της Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας. Δημοσιευμένη ἀπὸ τον Johns Jeremy, *Christianity and Islam* (ὄπ. ἀν. σ. 170).

Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΩΣ ΤΡΙΑΔΙΚΗ ΜΥΣΤΑΓΩΓΙΑ

— ❁ ❁ ❁ —
ΑΡΧΙΜ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΓΟΝΤΙΚΑΚΗ

Η ΘΕΙΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ και η θεία Λειτουργία του αγίου ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, μαζί με τις θεολογικές όμιλίες του αγίου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, μᾶς εισάγουν στο μυστήριο τῆς Τριαδικῆς Θεότητος και μᾶς φωτίζουν τὸ νόημα τῆς ζωῆς.

Ἡ θεία Λειτουργία, ὡς συλλειτουργοῦ οὐρανοῦ και γῆς, ἀλλὰ και τοῦ ἱερέως μετὰ τοῦ πιστοῦ λαοῦ, ἀποτελεῖ τὴν καρδιά τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ διαμορφώνει, μὲ τὴν εὐλογία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τὸν συνοδικὸ τρόπο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑπάρξεως.

Στὴν πέμπτη εὐχή τοῦ Εὐχελαίου ὁ ἱερεὺς εὐχαριστεῖ τὸν Θεὸ γιατί τὸν ἀξίωσε νὰ περάση στὸ ἐνδότερο τοῦ καταπετάσματος και νὰ ἀπολαύση τὴ θεία Λειτουργία.

Είναι απόλαυση ή θεία Λειτουργία έπειδή σε πείθει ότι είναι απόλαυση ή ζωή. Και είναι ή ζωή απόλαυση έπειδή είναι πόνος πολὺς καὶ σταυρός ἀνυπόφορος, ἀλλὰ καταλήγει μέσα στὴν Ἐκκλησία σε χαρὰ ἀνεκλάλητη: «Ἴδου γὰρ ἦλθε διὰ τοῦ Σταυροῦ χαρὰ ἐν ὄλῳ τῷ κόσμῳ»¹.

Καὶ ἡ ἀνεκλάλητη χαρὰ ποὺ ἔρχεται σε ὅλο τὸν κόσμο εἶναι ἡ κατάργηση τοῦ θανάτου: «Κατέλυσας τῷ Σταυρῷ σου τὸν θάνατον»².

Ἐδῶ μαθαίνεις τὴν ἀλήθεια ὅτι τίποτε δὲν εἶναι καλὸ ἂν δὲν εἶναι εὐλογία γιὰ ὅλο τὸν κόσμο. Καὶ τίποτε δὲν εἶναι εὐλογία γιὰ τὸν ἄνθρωπο ἐὰν δὲν καταργῆ τὸν θάνατο.

Ἡ μοναδικὴ χαρὰ γιὰ ὅλο τὸν κόσμο εἶναι ἡ Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ ποὺ χαρίζει τὴν κατάργηση τοῦ θανάτου. Γεμίζει τὰ πάντα μὲ φῶς καὶ ζωή.

Αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη προσφορὰ τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ δὲν εἶναι κατόρθωμα ἀνθρώπινο, ἀλλὰ θεϊκὸ δῶρο ποὺ διαλύει κάθε κατῆφεια καὶ ψευτιά. Καὶ ἀνοίγει τὸν δρόμο γιὰ τὴ θέωση.

Ἡ θεία Λειτουργία, ἡ ζωή τῆς Ἐκκλησίας, στηρίζεται πάνω σ' αὐτὸ τὸ γεγονός τῆς Ἀναστάσεως καὶ τῆς καταλύσεως τοῦ θανάτου, ποὺ ἔζησαν οἱ Ἀπόστολοι: «Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν»³.

Αὐτὸ παρουσιάζεται ξεκάθαρα στὸ γνωστὸ καὶ θαυμαστὸ γεγονός. Ὅταν, μετὰ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Κυρίου, ὁ Λουκάς καὶ ὁ Κλεόπας εἶναι πνιγμένοι στοὺς λογισμοὺς καὶ παίρνουν τὸν δρόμο πρὸς Ἐμμαοὺς συζητώντας τὰ θέματα ποὺ τοὺς ἀπασχολοῦν· μιὰ στιγμή παρουσιάζεται κάποιος Ἄγνωστος. Μπαίνει στὴ συζήτηση καὶ τοὺς ἐρωτᾷ γιὰ ποιοὺ λόγους εἶναι τόσο σκυθρωποί...

Ὅταν στὸ τέλος τῆς πορείας, στὴν κλάση τοῦ ἄρτου καὶ στὸ σπάσιμο τῆς δικῆς των ἀνοχῆς ἀνοίξαν τὰ μάτια τους, εἶδαν ὅτι αὐτὸς ἦταν ὁ Ἀναστημένος Χριστός, καὶ ἀμέσως ἔγινε ἄφαντος.

Τότε κατάλαβαν διὰ μιᾶς τὰ πάντα. Φωτίστηκαν τὰ προηγούμενα. Καὶ πῆραν δύναμι γιὰ τὰ μελλοντικά, γιὰ τὴ συνέχιση τῆς πορείας ποὺ εἶναι νὰ

¹ Πεντηκοστάριον, Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, Ἀκολουθία τῶν Ὁρῶν.

² Παρακλητικὴ, ἦχος βαρὺς, Κυριακὴ, Ἀπολυτίκιον.

³ Α' Κορ. 15, 14

ἀναγγεῖλουν τὸ γεγονός ὅτι ἀνέστη ὁ Κύριος. Τὸν εἶδαν. Ἐγινε ἄφαντος. Καὶ τοὺς πῆρε μαζί Του καὶ μένει μαζί τους.

Ἔτσι, «ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου»⁴. Ὅλη ἡ ζωὴ εἶναι μιὰ πορεία πὺ ὁδηγεῖ στὴν τελικὴ ἔκπληξι τῆς αἰδιότητος.

Ἀπὸ τὸ τέλος, τὴν κατάληξι, τὴν Ἀνάστασι, φωτίζονται τὰ πάντα. Χωρὶς τὴν Ἀνάστασι, εἶναι ὅλα σκοτεινὰ καὶ χωρὶς νόημα.

Δὲν ὑπάρχει ζωντανὸς ὀργανισμὸς χωρὶς κεφάλι· τραγωδία χωρὶς κάθαρσι· Μεγάλῃ Ἐβδομάδα χωρὶς Πάσχα· καὶ ἄνθρωπος χωρὶς κατάργησι τοῦ θανάτου.

Χωρὶς τὴν Ἀνάστασι καὶ τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὸν θάνατο, εἶναι μισερὸς ὁ ἄνθρωπος. Δὲν ζῆ, ἀλλὰ φυτοζωεῖ. Μαραίνεται καὶ σβῆνει μέσα στὸν χρόνο, χωρὶς νὰ βλαστήσι ἀπὸ τὸν κορμὸ τῆς ζωῆς του τὸ ἄνθος τῆς αἰωνίου χαρᾶς πὺ εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Δημιουργὸς καὶ πλάστης τοῦ παντὸς δὲν ἐνεφύσησε πνοὴν ζωῆς στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου⁵ γιὰ νὰ τὸν βασανίσι, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὸν σώσι καὶ νὰ τὸν θεώσι.

Ἀπὸ τὸ ἔσχατο, τὴν αἰωνιότητα, φωτίζεται ὅλη ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἱστορία.

Εἶναι ὠραία ἡ ζωὴ, τὰ νειᾶτα καὶ τὰ γεράματα, ἐπειδὴ εἶναι ὠραία ἡ αἰωνιότης.

Καὶ εἶναι ὠραία (γεμᾶτα ζωὴ καὶ περιεχόμενο) τὰ βάσανα γιὰτὶ δι' αὐτῶν κερδίζομε τὴν αἰώνια παράκλησι τοῦ Πνεύματος. Χωρὶς τὴν αἰωνιότητα, γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὅλα χάνουν τὴν ἀξία τους.

Ὁ ἄνθρωπος τῆς Ἀναστάσεως εἶναι ὁ ἄνθρωπος πὺ ἔχει μέσα του τὴ χαρὰ πὺ νικᾷ τὸν θάνατο.

Ἡ ζωὴ φωτίζεται στὸ τέλος, ὅταν ἀνασταίνεται ὁ Χριστὸς καὶ τὰ πάντα γεμίζουν μὲ φῶς⁶.

⁴ Λουκ. 24, 35.

⁵ Βλ. Γεν. 2, 7.

⁶ Βλ. *Πεντηκοστάριον*, Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, Ὁρθρος, ὡδὴ γ' τοῦ κανόνος: «Νῦν πάντα πεπλήρωται φῶς, οὐρανὸς τε καὶ γῆ καὶ τὰ καταχθόνια».

Καὶ στοὺς δύο μαθητὲς ὅλα φωτίστηκαν στὸ τέλος τῆς πορείας· ὅταν ἀνοιξαν τὰ μάτια τους, γνώρισαν τὸν ἀναστημένο Χριστό. Ἄλλαξαν ἐσωτερικά. Καὶ πῆραν δύναμι γιὰ τὴ συνέχεια τῆς ζωῆς.

Ἡ ζωὴ ἀρχίζει ἀπὸ τότε ποὺ βλαστάνει μόνη της καὶ ἐπεκτείνεται αὐτοδύναμα ἀπὸ τότε ποὺ ἀρχίζει ἡ αὐτόματη καρποφορία⁷ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ σπόρου στὴ γῆ.

Ἐπιτυχία εἶναι ὄχι τὸ λίγο ποὺ μπορῶ νὰ πετύχω μὲ τίς δυνάμεις μου, ἀλλὰ τὸ αἰώνιο ποὺ μοῦ χαρίζεται ὡς ἀνάληψι εἰς τὸν οὐρανὸ («ἕως ἡμᾶς εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγε»⁸).

Ἐπιτυχία εἶναι ὄχι νὰ πιῆς ἕνα ποτήρι νερὸ καὶ νὰ μείνης διψασμένος, ἀλλὰ νὰ δεχθῆς τὸ νερὸ ποὺ θὰ σὲ κάνη «πηγὴν ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον»⁹.

Ὅλα τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστὰ γίνονται τελικὰ μόνον τους «ἀκόπως»¹⁰, μετὰ ἀπὸ τὸν πολὺ κόπο καὶ τὴν ὑπομονὴ τῆς ζωῆς. Εἶναι μιὰ ἔκπληξι, ὡς δωρεὰ τοῦ Θεοῦ.

Μετὰ τὴν ἐμπειρία τῆς Ἀναστάσεως, τῆς Ἀναλήψεως καὶ τῆς Πεντηκοστῆς, ἀρχίζει ἡ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας. Ὅλα εἶναι εἰρηνικὰ καὶ λειτουργοῦν μὲ τὴ χάρι τοῦ Πνεύματος. Ὁ Πατὴρ διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ποιεῖ τὰ πάντα¹¹.

Γι' αὐτό, καὶ ἡ θεία Λειτουργία ἀρχίζει μὲ τὴ θριαμβευτικὴ δοξολογία τῆς τριαδικῆς Θεότητος.

«Εὐλόγημένη ἡ βασιλεία τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν».

Ὅλα ἱεουργοῦνται μέσα στὸ πνεῦμα τῆς εἰρήνης.

«Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν».

⁷ Βλ. Μάρκ. 4, 28

⁸ Βλ. θεία Λειτουργία ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εὐχὴ τῆς Ἀναφορᾶς.

⁹ Ἰω. 4, 14.

¹⁰ Βλ. Ἀββᾶ Ἰσαὰκ (βλ. σ. 60, σημ. 21), Λόγος κζ', σ. 471, Λόγος ε', σ. 305, Λόγος λε', σ. 542.

¹¹ Πρβλ. ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἰπόμνημα εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν, PG 72, 908.

Συνεχίζομε «ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ» τὴν προσευχή.

Καὶ καταλήγομε ὅλη τὴν ἀκολουθία μέσα στὴν ἴδια εἰρήνη. «Ἐν εἰρήνῃ προέλθωμεν».

Καὶ γιὰ νὰ ἔλθῃ μέσα μας ἡ εἰρήνη τοῦ Πνεύματος, ὅπως συνέβη μὲ τοὺς Ἀποστόλους ποὺ πέρασαν τὴν ἀγωνία τους καὶ ἔφτασαν στὴ βεβαιότητα τῆς Ἀναστάσεως, ἡ θεία Λειτουργία μᾶς λέει τὴν ἀλήθεια. Εἶναι δύσκολα τὰ πράγματα καὶ χρειάζεται ἀγώνας πολὺς, ἀλλὰ εἶναι μεγάλη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸ τὸ ζῆ ὁ ἱερεὺς κατ' ἀρχὴν καὶ ὅλοι οἱ πιστοὶ στὴ συνέχεια.

Ὁ ἱερεὺς, τὴν ὥρα ποὺ ψάλλεται ὁ χερουβικὸς ὕμνος, διαβάζει μυστικῶς τὴν εὐχή:

«Οὐδεις ἄξιος τῶν συνδεδεμένων ταῖς σαρκικαῖς ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς, προσέρχεσθαι ἢ προσεγγίζειν ἢ λειτουργεῖν σοι, Βασιλεῦ τῆς δόξης. Τὸ γὰρ διακονεῖν σοι μέγα καὶ φοβερόν, καὶ αὐταῖς ταῖς ἐπουρανίαις δυνάμεσι».

Ἐὰν –σκέφτεται ὁ ἱερεὺς– εἶναι φοβερὸ καὶ στὶς ἴδιες τὶς ἐπουρανίες δυνάμεις τῶν Ἀγγέλων, ποῦ μπορῶ ἐγὼ νὰ σταθῶ; Τί μπορῶ νὰ κάμω; Μόνο νεκρὸς καὶ ἀνύπαρκτος μπορῶ νὰ λειτουργήσω.

Τὴν ὥρα ὅμως ποὺ πάει νὰ καταρρέυσῃ ὁ ἱερεὺς, ἔχομε μιὰ θεία ἐπέμβαση. Ἡ εὐχή συνεχίζει:

«Ἄλλ' ὅμως διὰ τὴν ἄφατον καὶ ἀμέτρητόν σου φιλανθρωπίαν ἀτρέπτως καὶ ἀναλλοιώτως γέγονας ἄνθρωπος καὶ Ἀρχιερεὺς ἡμῶν ἐχηρημάτισας καὶ τῆς λειτουργικῆς ταύτης καὶ ἀναιμάκτου θυσίας τὴν ἱεουργίαν παρέδωκας ἡμῖν».

Ἐσύ, μὲ τὴν ἄφατή Σου ἀγάπη, καλύπτεις τὸ ἀγεφύρωτο χάσμα μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Θεοῦ. Καὶ δὲν μᾶς πλησιάζεις μόνο. Ἀλλὰ γίνεσαι τέλειος ἄνθρωπος καὶ μᾶς παραδίδεις αὐτὴ τὴν ἱεουργία.

Ἔτσι μπορῶ νὰ προχωρήσω, ἀποδεχόμενος καὶ ὁμολογώντας τὴν ἀδυναμία μου καὶ παραδιδόμενος σὲ Σένα ποὺ τὰ κάνεις ὅλα στὴ ζωὴ καὶ στὴ θεία Λειτουργία ὡς προσφέρων καὶ προσφερόμενος καὶ προσδεχόμενος καὶ διαδιδόμενος.

Γιὰ τοὺς πιστοὺς ἡ ἴδια δοκιμασία παρουσιάζεται ὅταν πρὶν ἀπὸ τὴ Θεία Κοινωνία ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ: «Τὰ ἅγια τοῖς ἀγίοις». Τὰ ἅγια δίδονται στοὺς ἀγίους.

Γιὰ νὰ ἐνωθοῦν δύο μέταλλα, πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὰ δύο πυρακτωμένα. Καὶ γιὰ νὰ δεχθῆς τὰ ἅγια, πρέπει νὰ εἶσαι ἅγιος. Μόνον οἱ ἅγιοι μποροῦν νὰ δεχθοῦν ἀκατακρίτως τὰ ἅγια.

Τότε ὁ λαὸς διὰ τῶν ψαλτῶν ἀπαντᾷ: «Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Ἀμήν».

Μὴ ζητᾷς, ὦ ἱερέα, ἀπὸ μᾶς καμμία ἀγιότητα ἀντάξια τῶν θείων μυστηρίων. Ὅλα τὰ δεχόμεθα ὡς εὐλογία ἀπὸ τὸν Δημιουργὸ καὶ Σωτῆρα μας, ποὺ εἶναι ὁ μόνος Ἅγιος, ὁ μόνος Κύριος, ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

Αὐτὸ τὸν συγκλονισμὸ μᾶς προσφέρει ἡ θεία Λειτουργία· τὴν αἴσθησι τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας. Καὶ τὴ φανέρωσι τῆς ἀφάτου καὶ ἀμετρήτου ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ποὺ τὰ κάνει ὅλα.

Εὐρισκόμενοι μέσα σ' αὐτὴ τὴν πλησμονὴ τῆς χαρᾶς καὶ τῶν εὐεργεσιῶν Του, θέλομε νὰ εὐχαριστήσωμε τὸν πανάγαθο Θεό. Αὐτὴ εἶναι ἡ φυσικὴ καὶ αὐθόρμητη κίνησι. Ἀλλὰ τότε βλέπομε ὅτι δὲν ἔχομε τίποτε δικό μας νὰ Τοῦ προσφέρωμε ὡς εὐχαριστία. Καὶ παίρνομε ὅλα τὰ δικά Του καὶ τὰ προσφέρομε σ' Αὐτὸν ποὺ μᾶς τὰ ἔδωκε καὶ κάνει τὰ πάντα γιὰ νὰ μᾶς σώσῃ. Καὶ αὐτὸ γίνεται ἀφοῦ ἐνθυμηθοῦμε, διὰ μιᾶς, ὅλα ἐκεῖνα ποὺ ἔγιναν καὶ πρόκειται νὰ γίνουσι: «Τοῦ Σταυροῦ, τοῦ Τάφου, τῆς τριημέρου Ἀναστάσεως, τῆς εἰς οὐρανοὺς Ἀναβάσεως, τῆς ἐκ δεξιῶν Καθέδρας, τῆς δευτέρας καὶ ἐνδόξου πάλιν Παρουσίας». Καὶ συνεχίζει ἡ θεία Λειτουργία:

«Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέρομεν κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα».

Ἐκείνη τὴν ὥρα, τῆς ὀλοκληρωτικῆς προσφορᾶς, ἐνώνονται ὅλες οἱ προσευχές. Ὑμνοῦμεν, εὐλογοῦμεν, εὐχαριστοῦμεν καὶ δεόμεθα.

Ὅλα λέγονται μὲ τὸν λόγο καὶ πραγματοποιοῦνται μὲ τὸ ἔργο. Λειτουργοῦμε καὶ λειτουργοῦμεθα. Προσφέρομε τὰ τίμια δῶρα καὶ προσφερόμεθα. Παρακαλοῦμε τὸν οὐράνιο Πατέρα νὰ καταπέμψῃ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐφ' ἡμᾶς, κατ' ἀρχὴν, καὶ ἐπὶ τὰ προκείμενα δῶρα. Καὶ νὰ ποιήσῃ:

Τὸν ἄρτον, τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ.
Καὶ τὸν οἶνον, τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ.
«Μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ».

Καὶ ἐμᾶς νὰ καταστήσῃ ἄξιους νὰ δεχθοῦμε τὰ ἅγια μυστήρια, «εἰς νῆψιν ψυχῆς, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, εἰς κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, εἰς βασιλείας οὐρανῶν πλήρωμα».

Ἅλη ἡ χάρις τῆς Ἁγίας Τριάδος εἶναι παροῦσα. Ἅλη ἡ Ἐκκλησία παρακαλεῖ, δέεται καὶ ἱκετεύει. Καὶ δέχεται τὴ θεία ἐπίσκεψι μέσα στὴν παρατεταμένη Πεντηκοστὴ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς.

Ζώντας καὶ δουλεύοντας ὁ ἄνθρωπος μέσα σ' αὐτὸ τὸ λειτουργικὸ κλίμα τῆς Ἐκκλησίας νοιώθει ὅτι δὲν ἔχει σημασία πόσο πολλὰ ἢ λίγα ἔπραξε ἢ δημιούργησε ἀλλὰ πόσο πραγματικὰ ἀλλοιώθηκε ὁ ἑαυτός του «τῷ Πνεύματι τῷ Ἁγίῳ». Αὐτὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ φράση ποὺ ὀρίζει τὴ δύναμι στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ πρωτεῖο καὶ ρυθμίζει τὰ πάντα μέσα στὴν Ἐκκλησία: «Ἁγίῳ Πνεύματι περικρατεῖται πάντα τὰ ὁρατά τε σὺν τοῖς ἀοράτοις»¹².

Καὶ βλέπεις τί γίνεται μὲ ἓνα ταπεινὸ καὶ ἅγιο ἄνθρωπο, πλήρη Πνεύματος Ἁγίου: Ὅταν αισθανθῆς τὴν παρουσία του, ἀκούσης τὸν λόγο του, διαβάσης κείμενό του ἢ προσκυνήσης τὴν εἰκόνα του, κάτι συμβαίνει μέσα σου. Ἰερουργεῖται μιὰ θεία ἀλλοίωση, εἰς Πνεύματος Ἁγίου κοινωνίαν, εἰς Βασιλείας οὐρανῶν κληρονομίαν. Ὅλα εἶναι μιὰ ἀέναος θεία κοινωνία.

Ὅταν ἐπέλθῃ ὁ λειτουργικὸς ἁγιασμός, τότε ὁ ἄνθρωπος εἰρηνεύει γίνεται μιὰ αἴσθησι ποὺ δέχεται μηνύματα καὶ προχέει παράκλησι. Ὅλα τοῦ κάνουν καλό· πρὸ παντός, τὰ ἐπώδυνα. Σὲ ὅλους δίδει μηνύματα ζωῆς· πρὸ παντός, στοὺς πονεμένους καὶ διαλυμένους.

Συνέχεια ὠριμάζει. Ἀποκτᾶ ἄλλη βαρῦτητα καὶ χάρι ὁ λόγος καὶ ἡ σιωπὴ του.

Αὐτὸ φαίνεται στὸν τρόπο ποὺ ζοῦν καὶ συμπεριφέρονται οἱ πιστοί. Ἐδῶ ὅλα ἀγιάζονται ἀληθινὰ καὶ μεταμορφώνονται: «Φύσις καινοτομεῖται καὶ χρόνος»¹³.

¹² Παρακλητικὴ, ἤχος πλ. α', Κυριακὴ, Ὁρθρος, α' ἀντίφωνον τῶν Ἀναβαθμῶν.

¹³ Μηναῖον Αὐγούστου, 31η, Ἀπολυτίκιον.

Αὐτὸ τὸ διακρίνεις σὲ ὅλο τὸν κόσμον καὶ τὴ διαγωγή τῆς Ἐκκλησίας: πῶς οἱ πιστοὶ διοργανώνουν τὴ ζωὴ τους γύρω ἀπὸ τὴ θεία Λειτουργία. Πῶς θεολογοῦν. Κτίζουν τοὺς ναοὺς. Εἰκονογραφοῦν τοὺς Ἁγίους, ψάλλουν τοὺς ὕμνους.

Ἅλα συλλειτουργοῦν ὡς πνευματοκίνητα καὶ ἐκπέμπουν θεία αἴγλη. **Ἡ θεολογία γίνεται ποίηση καὶ μελωδία.** Οἱ Πατέρες εἶναι «οἱ μελωδήσαντες ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας μέλος ἑναρμόνιον θεολογίας¹⁴. Ἡ εἰκόνα εἶναι φανέρωση οὐρανοῦ κάλλους. Καὶ οἱ πιστοὶ εἰκονίζουν τὰ Χερουβὶμ ψάλλοντες τὸν τρισάγιο ὕμνο.

Ἅλα εἶναι ἓνα συλλειτουργοῦ, μὲ Μέγα Ἀρχιερέα τὸν Θεάνθρωπο Κύριο. Ἅλα συμπάλλουν τὸν τρισάγιο ὕμνο μὲ τὴ δική τους φωνή, τὸ χρῶμα, τὸ σχῆμα, τὴν κίνηση καὶ τὸ μέλος.

Πλησιάζοντας αὐτὸν τὸν λειτουργικὸν κόσμον νοιώθεις ὅτι κάτι ἱερὸ καὶ ἐνιαῖο συμβαίνει ὡς διοργάνωση ζωῆς, δημιουργία καὶ τέχνη. Ἅλα εἶναι ἐλεύθερα καὶ ἐνωμένα. Ἅλα εἶναι καλὰ καὶ ἅγια. Δηλαδή, ξεπερνοῦν τὴν ἀνθρώπινη καλωσύνη καὶ ὁμορφιὰ καὶ ντύνονται μὲ μιὰ θεία εὐπρέπεια.

Ὁ Θεός, ὡς ἀγάπη, ἔφερε τὰ πάντα στὴν ὑπαρξί. Καὶ τὰ παρακολουθεῖ μὲ τέτοια λεπτότητα, σὰν νὰ εἶναι ἀνύπαρκτος, ὥστε τὰ πάντα ἐλεύθερα καὶ ἑναρμόνια νὰ χορεύουν τὴν περὶ τὸν Δημιουργόν τους χορείαν.

Καὶ ὅταν ἐμεῖς τὰ χαλάσαμε μὲ τὴν ἐπιπολαιότητα τοῦ ἐγωισμοῦ μας καὶ τὴν ἁμαρτία μας, Αὐτὸς ἐπεμβαίνει ὄχι γιὰ νὰ μᾶς τιμωρήσῃ, ἀλλὰ νὰ μᾶς σώσῃ. Κάνει τὸ πᾶν («οὐκ ἀπέστης πάντα ποιῶν») ἕως ὅτου μᾶς ἀνυψῶναι στὸν οὐρανὸν καὶ μᾶς χαρίζει τὴν μέλλουσαν βασιλείαν.

Ὁ πιστὸς ποὺ μπαίνει μέσα σ' αὐτὴ τὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ βαπτίζεται ὀλόκληρος εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀναπτύσσεται μέσα στὴ θέρμη τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ κάλλους. Γνωρίζει ἀληθινὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ὅλο τὸν κόσμον.

Φτάνει στὴ διπλὴ διάγνωση: τῆς δικῆς του ἀδυναμίας καὶ τῆς ἀφάτου καὶ ἀμετρήτου ἀγάπης τοῦ Θεοῦ.

Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ζῆ στὴ γῆ καὶ τρέφεται ἀπὸ τὸν οὐράνιον ἄρτον, τὸν

¹⁴ Πεντηκοστάριον, Κυριακὴ τῶν ἁγίων Πατέρων, Ἑσπερινός, δοξαστικόν.

μελιζόμενον καὶ μὴ διαιρούμενον, τὸν πάντοτε ἐσθιόμενον καὶ μηδέποτε δαπανώμενον. Ὁμολογεῖ: «Θεοῦ τὸ σῶμα καὶ θεοῖ με καὶ τρέφει. Θεοῖ τὸ πνεῦμα, τὸν δὲ νοῦν τρέφει ξένως»¹⁵.

Βλέπει διαφορετικὰ ὅλο τὸν κόσμο. Δὲν φοβᾶται· μόνο δοξολογεῖ. Δὲν κρίνει· μόνον ἀγαπᾷ. Ἐχει παραδώσει τὰ πάντα Χριστῷ τῷ Θεῷ.

Ἡ καρδιὰ ποῦ μᾶς τρέφει καὶ ἡ θεολογικὴ σχολὴ ποῦ μᾶς διδάσκει τὴν ἀλήθεια εἶναι ἡ θεία Λειτουργία.

«Εὐχαριστοῦμέν σοι ὑπὲρ τῆς Λειτουργίας ταύτης, ἦν ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν δέξασθαι κατηξίωσας καίτοι σοι παρεστήκασι χιλιάδες Ἄρχαγγέλων...».

Τὸ νὰ γίνης μέτοχος σ' αὐτὸ τὸ συλλείτουργο εἶναι δῶρο τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ σὲ σένα καὶ διὰ σοῦ σὲ ὅλο τὸν κόσμο, γιατί ἓνα σῶμα εἴμαστε οἱ πολλοί.¹⁶ Ἔτσι, μυστικὰ προχέεται χάρι υἰείας καὶ δύναμι πίστεως.

Μὲ τὴν ἔκκληξι τῆς θείας δωρεᾶς ποῦ δέχθηκες, ἀλλοιώθηκες καὶ αἰσθάνεσαι οἰκεῖος μὲ τοὺς ξένους καὶ ἀδελφὸς μὲ τοὺς ἀγνώστους.

Στὴ θεία Λειτουργία βρίσκομε τὴν ἀγάπη ποῦ μᾶς γέννησε καὶ τὴν εὐλογία ποῦ μᾶς ἐξέπληξε.

Ἐδῶ ἀπολαμβάνεις τὴν ἐλευθερία τῶν ἐσχάτων καὶ τὴν ἀγιότητα τῶν προσκαίρων. Καὶ ὅλα αὐτὰ εἶναι δῶρα τῆς παρουσίας τοῦ Θεανθρώπου Κυρίου ποῦ δεσπάζει τῶν ἐπουρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων.

Δέχεσαι τὸν καιρὸ τῆς εἰρήνης ὡς δῶρο Θεοῦ· καὶ τὴν περίοδο τῶν δοκιμασιῶν, ὡς προετοιμασία γιὰ εὐλογίες ποῦ δὲν θὰ μπορούσες διαφορετικὰ νὰ δεχθῆς.

Ἡρεμεῖς μέσα στὴν ταραχὴ τῶν προβλημάτων, γιατί νοιώθεις τὴν παρουσία Αὐτοῦ ποῦ ὅλα τὰ ξεπερνᾷ· θεραπεύει τοὺς ἀσθενεῖς καὶ ἀνιστᾷ τοὺς νεκρούς. Ὅλους τοὺς ἀγαπᾷ· μηδενὸς ἐξαιρουμένου. Ὅλα τὰ φανερώνει εὐλογία· πρὸ παντός, τὰ ἐπώδυνα.

Οἱ πιστοὶ εὐχαριστοῦν γι' αὐτὰ ποῦ τοὺς χαροποιοῦν καὶ γιὰ κείνα ποῦ τοὺς θλίβουν. Γιατὶ γνωρίζουν ὅτι ὅλα εἶναι ἐπεμβάσεις τοῦ Ἰατροῦ τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωματῶν.

¹⁵ Ὡρολόγιον τὸ Μέγα, Ἀκολουθία τῆς θείας Μεταλήψεως, στίχοι πρὸ τοῦ μεταλαβεῖν.

¹⁶ Βλ. Ρωμ. 12, 5.

Αισθάνονται τὸν Θεὸ πολὺ μακρὰ ὡς ἀπρόσιτο, ἀόρατο, ἀκατάληπτο. Καὶ ταυτόχρονα πολὺ κοντὰ, γιατί νοιώθουν τὴν ἀγάπη Του νὰ πλησιάζη τὸ βαθύτερό τους εἶναι ποὺ μένει ἀόρατο καὶ ἀκατάληπτο γι' αὐτούς.

Ἔγινε ἡ καρδιά σου παράδεισος καὶ ἡ οἰκουμένη σπίτι σου.

Μιὰ στιγμή ἕνας ταπεινὸς καὶ ἀδύνατος δέχεται ὅλη τὴ χάρι καὶ γίνεται θεολόγος καὶ κήρυκας τῶν ἀρρήτων, χωρὶς νὰ λήη τίποτε.

Ἡ χαρὰ ποὺ γεμίζει τὴ συντετριμμένη καρδιά τοῦ μετανοοῦντος εἶναι θεϊκὸ δῶρο ποὺ ἀπλώνεται σὲ ὅλο τὸν κόσμο: «Χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι»¹⁷.

Αὐτοὶ ποὺ καυχῶνται γιὰ τὰ προτερήματα καὶ τὶς ἀρετές των, ἀπομονώνονται μόνοι τους καὶ βασανίζονται, μολύνοντας τὸ περιβάλλον.

Οἱ ταπεινὲς ψυχὲς ποὺ γεμίζουν ἀπὸ θεϊκὴ παράκλησι τρέφουν ὅλους μὲ τὸν πλοῦτο τῆς Χάριτος καὶ ἐνισχύονται ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν Ἁγίων.

Αὐτὸς ποὺ δέχθηκε μέσα του τὴ μικρὴ χαρὰ ποὺ περιπαίζει τὸν θάνατο¹⁸ εἶναι πραγματικὰ οἰκουμενικὸς ἄνθρωπος. Ἡ χαρὰ του μερίζεται καὶ δὲν διαιρεῖται, προσφέρεται καὶ δὲν ἐλαττώνεται ἀλλὰ αὐξάνει.

Ἐνῷ ἔχει δοθῆ στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία ὅλος αὐτὸς ὁ πνευματικὸς πλοῦτος ὡς ἐνσάρκωση τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ κάλλους, πάνω στὰ πράγματα φανερώνομε τὴν ἀδυναμία μας. Δεχόμεστε ξένες ἐπιδράσεις καὶ ἀλλοιώσεις. Περνοῦμε τὴ βαβυλώνια αἰχμαλωσία τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας¹⁹.

Πολλὰ ὑποφέρομε. Ἀρκετὰ χάνομε καὶ ξεχνοῦμε. Ἀλλὰ ὑπάρχει κάτι ποὺ δὲν χάνεται. Κάποιος δὲν μᾶς ξεχνᾷ. Αὐτὸς βρίσκεται στὴν καρδιά τῆς ζωῆς μας· εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ μας, ὁ Χριστός.

Δὲν ἀλλοιώνεται ὁ Ἄναλλοίωτος. Δὲν μᾶς ἐγκαταλείπει ἡ χάρις Του. Ὑπάρχει ἡ δύναμι τῆς πίστεως. Ὑπάρχει ἡ κοινωνία τῶν Ἁγίων καὶ ἡ

¹⁷ Λουκ. 15, 7.

¹⁸ Πρβλ. ἀγίου Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, *Τὰ εὕρισκόμενα* (ἐκδ. Διονυσίου Ζαγοραίου), Ἀθήνα 1886, σ. 362.

¹⁹ Βλ. π. Γεωργίου Φλορόφσκι, *Σταθμοὶ τῆς ρωσικῆς θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1986.

πνευματική ένδοχώρα του λειτουργημένου πιστού λαού που μᾶς σώζει.

Ὅσο και ἂν παραστρατήσωμε, δὲν χάνονται οἱ Ἅγιοι καὶ οἱ εὐλογίες τους. Ἐχομε ἀνάγκη ἀπὸ τὴν παρουσία τους καὶ ζοῦμε τὴ βοήθειά τους. Μᾶς μιλοῦν γιὰ τὸν Παράδεισο πὸ ζοῦν καὶ μᾶς συνοδεύουν μὲ τὸν τρόπο πὸ γνωρίζουν.

Ὅταν περνοῦμε οἱ ὀρθόδοξοι λαοὶ δοκιμασίες καὶ ὑποδουλώσεις ξένων κατακτητῶν ἢ ἀθέων συστημάτων, τότε ἡ θεία Λειτουργία μᾶς κρατᾶ στὴ ζωή. Καὶ ὅταν ἀναγκαζώμαστε νὰ μεταναστεύσωμε, αὐτὴ μᾶς συνοδεύει.

Ἔτσι, ζοῦμε τὶς δοκιμασίες ὡς εὐλογίες γιὰ τὸν ἑαυτό μας καὶ γιὰ τὴν οἰκουμένη ὁλόκληρη, ὑπὲρ τῆς ὁποίας προσφέρεται ἡ θεία Λειτουργία. **Αὐτὴ εἶναι ὄντως θεοπαράδοτο μυστήριον πὸ μᾶς τρέφει πνευματικὰ καὶ μᾶς χρεώνει ἀληθινὰ πρὸς ὅλον τὸν κόσμον πὸ πεινᾶ καὶ διψᾶ τὰ αἰώνια.**

Ἐπάρχον Ὀρθόδοξοι πὸ ἀναγκάστηκαν νὰ φύγουν ἀπὸ τὸν τόπον τους. Καί, μὲ τὴ θεία Λειτουργία πὸ τοὺς συνόδευε, ἔζησαν τὴ νέα χώρα ὡς πατρίδα τους καὶ τοὺς ἄγνωστους ὡς ἀδελφούς.

Καὶ οἱ παλιοὶ κάτοικοι τοῦ τόπου βρῆκαν τὴν ἀληθινὴ τους πατρίδα μέσα στὴ θεία Λειτουργία, πὸ ἀγκαλιάζει τὴν οἰκουμένη καὶ ἐλευθερώνει τὸν ἄνθρωπον. Γιατὴ ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία δὲν σὲ προσηλυτίζει σὲ μιὰ ἄποψη, ἀλλὰ σὲ ἐλευθερώνει μὲ μιὰ θεοφάνεια.

Ὅταν ζῆς τὴ θεία Λειτουργία ὡς πατρίδα σου, τότε τιμᾶς τὸν τόπον πὸ σὲ γέννησε· καὶ εἶσαι μιὰ εὐλογία γιὰ τὸν τόπον πὸ μεταναστεύεις γιὰ λίγο ἢ πολὺ.

Εἶναι μεγάλη εὐλογία νὰ ὑπάρχη μιὰ Ὀρθόδοξη ἐκκλησία κάπου καὶ νὰ τελεῖται ἀπὸ ἕναν ἀπλὸν ἱερέα ἢ θεία Λειτουργία. Νὰ διαβάζωνται οἱ εὐχὲς στὴ θέση τους. Νὰ λειτουργοῦνται ἀληθινὰ οἱ πιστοί. Νὰ ψάλλουν καὶ νὰ ζοῦν φεύγοντας ἀπὸ τὸν ναὸ τὴν ἀλήθεια: «Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ἐλάβομεν Πνεῦμα ἐπουράνιον, εὔρομεν πίστιν ἀληθῆ, ἀδιαίρετον Τριάδα προσκυνοῦντες. Αὕτη γὰρ ἡμᾶς ἔσωσεν».

Νοιώθεις πῶς λειτουργοῦν ἐνιαίως τὰ σύμπαντα. Ζῆς στὴν κοινωνία τῶν Ἁγίων, παλαιῶν καὶ νεωτέρων, πὸ μᾶς ἐρμηνεύουν τὰ ἀνερμήνευτα καὶ μᾶς κάνουν αἰσθητὴ τὴν παρουσία τοῦ Θεοῦ τῆς ἀγάπης.

Καὶ εἶναι θαυμαστὸ ὅταν διάδοχοι τῶν μεγάλων Πατέρων καὶ

Οίκου-μενικῶν Διδασκάλων βρίσκονται συχνὰ στὰ πρόσωπα κάποιων ἐλαχίστων καὶ ἀγνώστων πιστῶν.

Ἀναφέρω τὴν περίπτωση τῆς γιαγιάς Μαρίας, σὲ ἓνα μεγάλο χωριὸ τῆς Πίνδου. Εἶχε ὀκτῶ παιδιά, πολλὰ ἐγγόνια. Ἦταν 85 ἐτῶν. Δὲν πῆγε στὸ σχολεῖο. Πῆγαινε στὴν ἐκκλησία κάθε μέρα. Γνώριζε τὴ θεία Λειτουργία ἀπ' ἔξω. Μίλαγε μὲ τοὺς Ἁγίους ὅπως κάποιος μιᾶ μὲ τὰ ἀδέλφια του.

Πῆρε πληροφορία γιὰ τὴν κοίμησή της· πότε ἀκριβῶς θὰ συμβῆ, ἐνῶ ἦταν ὑγιής. Τὸ ἀνέφερε στὰ παιδιά καὶ τὰ ἐγγόνια της. Χαιρέτισε ὅλους. Ἔβαλε τὸ σάβανό της. Προσευχήθηκε. Ἐάπλωσε στὴν τελικὴ τῆς κλίνη καὶ σὲ δέκα λεπτὰ ἔφυγε εἰρηνικά... (ἦταν Ψυχοσάββατο, δέκα ἢ ὡρα πρωινή, 20 Φεβρουαρίου 1971).

Ἐξεπλάγη ὁ κόσμος ὅλος ἀπὸ τὴν ἡρεμὴ καὶ ἀθόρυβη παρουσία τῆς Χάριτος ποὺ ἀπλώθηκε γύρω ὡς εὐωδία τοῦ Πνεύματος. Καὶ μένει διαρκῶς.

Αὐτὰ ποὺ ἐμεῖς ἀγωνιζόμαστε νὰ πετύχουμε, αὐτὴ τὰ πέτυχε καὶ τὰ ξεπέρασε. Πῆρε διδακτορικὰ μὲ ἄριστα, χωρὶς νὰ πάη στὸ σχολεῖο. Μπῆκε στὰ Ἅγια τῶν Ἁγίων τῆς τελικῆς ἐλευθερίας, ὅπου ἡ χαρὰ τῶν παιδιῶν τῆς Βασιλείας τῶν οὐρανῶν. Μᾶς βλέπει, μᾶς ἀγαπᾶ, μᾶς καταλαβαίνει. Καί, μὲ τὸ χαμόγελό της τὸ ἅγιο, μᾶς εὐχεται καλὸν ἀγῶνα καὶ καλὴ ὑπομονή.

Φωτίζει πάναγνα τὴν οἰκουμένη, γιατί δέχθηκε τὴν ἀνάπαυση τοῦ Πνεύματος χωρὶς νὰ ἔχη τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι κάτι ἰδιαίτερο.

Ἔτσι, χωρὶς νὰ μιᾶ, διδάσκει. Καὶ χωρὶς νὰ τὴ βλέπης, σοῦ γεμίζει τὸν χῶρο μὲ παρηγοριὰ ἐλπίδος.

Νοιώθεις δι' αὐτῆς μιὰ καύχηση ἐν Θεῷ γιὰ τὸ μεγαλεῖο τοῦ ἀνθρώπου καὶ πόσο μπορεῖ νὰ λάμψη μὲ φῶς οὐράνιας παρακλήσεως μιὰ ἀπλὴ ψυχὴ.

Ἄς εἶναι εὐλογημένες αὐτὲς οἱ ἅγιες ψυχὲς τῆς ἀλήθειας τῆς πίστεως, ποὺ μαλακώνουν τὸν πόνο τοῦ κόσμου ἀπὸ τὸ ξεροβόρι τῆς ψευτιάς καὶ μᾶς λύνουν τὰ προβλήματα χωρὶς νὰ ἀναφερθοῦν σ' αὐτά.

Τελικὰ ὅλα εἶναι ἓνα· μία εὐλογία. Μία εἶναι ἡ ἅγια καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία.

Μία Θεία Λειτουργία εἶναι ὅλη ἡ ἱστορία, καὶ ἓνας ναὸς ὅλος ὁ κόσμος.

«Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα»²⁰, ἓνας θάνατος καὶ μία Ἀνάστασις ποὺ καλεῖ τοὺς πάντες στὸ συμπόσιο τῆς πίστεως καὶ στὴ χαρὰ τοῦ Κυρίου.

Εἶναι παντοδύναμος ὁ Ἀναστημένος· γι' αὐτό, παρουσιάζεται ὡς ἀδύνατος.

Εἶναι μικρὰ ἢ ζύμη τῆς Βασιλείας μὲ τὸν μεγάλο δυναμισμὸ.

Εἶναι μικρὰ ἢ ποιμνὴ τῆς Ἐκκλησίας καὶ εὐρυχωροτέρα τῶν οὐρανῶν.

«Μὴ φοβοῦ τὸ μικρὸν ποιμνιον»²¹, γιὰτὶ δὲν εἶναι ἀπειλὴ γιὰ κανένα οὔτε φοβᾶται καμμία ἀπειλή.

Ἡ δυνατότητα ποὺ ἔχω δὲν εἶναι νὰ σκοτώσω τὸν ἄλλον γιὰ νὰ ἐπικρατήσω. Οὔτε νὰ συνθλίψω τὸν ἀδύνατο γιὰ νὰ φανῶ πρῶτος· ἀλλὰ ἔχω τὴν δυνατότητα νὰ θυσιασθῶ ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντα καὶ Ἀναστάντα, καὶ τοὺς ἀδελφούς μου. Ἔτσι καταλαβαίνω τί εἶναι ζωὴ. Καὶ γιὰτὶ δημιουργήθηκε ὁ κόσμος.

Ἐδῶ βρίσκεις τὸ τετελειωμένο ἔργο τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς δημιουργίας μέχρι τῆς δευτέρας Παρουσίας. Καὶ ἀναπαύεσαι γιὰτὶ:

«ἡ Χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
καὶ ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος»

κατευθύνουν τὴν Ἐκκλησία καὶ τὸν κόσμον ὁλόκληρο.

Γι' αὐτό, στὴ Μοναδικὴ καὶ Τριαδικὴ Θεότητα πρέπει πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

²⁰ Ἐφεσ. 4, 5.

²¹ Λουκ. 12, 32.

Η ΕΚΛΟΓΗ, ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΟΔΟΣΙΑ ΤΩΝ ΔΩΔΕΚΑ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

(ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟΝ ΜΑΡΚΟ 3,13-16α)

ΠΡΩΤΟΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗ

1. Προλογικές παρατηρήσεις

Οί στίχοι 13 έως 16α τοῦ κεφαλαίου 3 τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου διηγούνται τὴν πράξη τῆς ἐκλογῆς, ἐγκατάστασης καὶ ὀνοματοδοσίας τῶν Ἀποστόλων ἀπὸ τὸν Χριστὸ. Στὴ συνέχεια, προσδιορίζουν τὸν σκοπὸ αὐτῆς τῆς πράξης.

Ἐμεῖς, στὶς λίγες γραμμὲς ποὺ ἀκολουθοῦν, θὰ δοῦμε κατ' ἀρχὰς τὴν πράξη ἐκλογῆς καὶ ἐγκατάστασης τῶν «δώδεκα» μαθητῶν καὶ ἔπειτα τὸ νόημα τοῦ ὅτι ὁ Χριστὸς ἀποκάλεσε αὐτοὺς «ἀποστόλους». Δὲν θὰ μποῦμε δηλαδὴ καθόλου στὸ σκοπὸ αὐτῆς. Τὸ ἀφήνουμε αὐτὸ σὲ ἄλλη εὐκαιρία, γιὰ νὰ μὴν ἐπεκταθεῖ τὸ παρὸν ἄρθρο, πέραν τοῦ δέοντος.

2. Τὸ κριτικὸ κείμενο

Τὸ κείμενο ποὺ θὰ σχολιάσουμε, στὴν κριτικὴ του μορφή, ἔχει ὡς ἐξῆς: «στ 13. καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελε αὐτός, καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν. στ 14. Καὶ ἐποίησεν δώδεκα, [οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν] ἵνα ὧσιν μετ' αὐτοῦ καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν στ.15. καὶ ἔχειν ἐξουσίαν ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια. στ.16 [καὶ ἐποίησεν τοὺς δώδεκα]».

Ἐπέλεξα αὐτὸ τὸ μικρὸ κείμενο α) γιατί προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχαιότερο εὐαγγέλιο, τὸ εὐαγγέλιο τοῦ Μάρκου καὶ συνεπῶς ἐκφράζει τὰ δεδομένα τῆς πολὺ πρῶιμης ἐκκλησίας καὶ β) γιατί προσδιορίζει μὲ ξεχωριστὸ τρόπο καὶ σαφήνεια τὴν οὐσία τοῦ ἀξιώματος τῶν Ἀποστόλων.

3. Συνάφεια τοῦ κειμένου

Πρὶν μελετήσουμε τὸ κείμενο, νὰ τὸ ἐντάξουμε στὴ συνάφειά του: Ὁ εὐαγγελιστὴς πρὶν ἀπὸ αὐτὸ μιλάει γιὰ τὴ μεγάλη ἀπήχηση, ποὺ εἶχε τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ παντοῦ¹ (Γαλιλαία, Ἰουδαία, Ἱερουσαλήμ, Ἰδουμαία, πέραν τοῦ Ἰορδάνου καὶ περὶ Τύρον καὶ Σιδώνα). Ἄν καὶ οἱ ἡγέτες τοῦ Ἰσραὴλ, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ εὐαγγελιστὴς, συσκέπτονται γιὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ Χριστοῦ, σχεδὸν εὐθὺς μὲ τὸ ξεκίνημα τοῦ ἔργου του, ὁ λαὸς ἀκολουθεῖ τὴ δική του πορεία. Δὲν ἀναχαιτίζεται ἀπὸ τὴν πώρωση τῶν ἡγετῶν του. Συρρέει κοντὰ στὸν Χριστό. Ἀπὸ τὸν λαὸ αὐτὸ ὁ Χριστὸς θὰ ἐπιλέξει ἀκροατὲς καὶ ἀπὸ αὐτοὺς «δώδεκα» «ἀποστόλους», τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων παρατίθενται ἀπὸ τὸν Μκ 3,16β καὶ ἐξῆς, στὰ ὁποῖα ἐπίσης δὲν θὰ ἀναφερθοῦμε, γιὰτὶ δὲν βρίσκεται σ' αὐτὰ τὸ κύριο ἐνδιαφέρον μας.

4. Ἀνάλυση τοῦ κειμένου

ι) Ἐκλογή καὶ ἐγκατάσταση τῶν δώδεκα

Ὁ εὐαγγελιστὴς Μᾶρκος ἔχει μιλήσει ἤδη στὸ 1,16-20 γιὰ τὴν κλήση τῶν πρώτων τεσσάρων μαθητῶν (Πέτρου, Ἀνδρέα, Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου) καὶ λίγο παρακάτω στὸ 2,13-14 γιὰ τὴν κλήση καὶ πέμπτου μαθητῆ (τοῦ Ματθαίου). Γιὰ τίς κλήσεις τῶν ὑπολοίπων ἑπτὰ δὲν λέει τίποτε, οὔτε πρὶν οὔτε μετὰ. Σίγουρα τίς προϋποθέτει καὶ προφανῶς καὶ οἱ κλήσεις αὐτὲς θὰ ἔγιναν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ποὺ ἔγιναν καὶ τῶν πέντε. Χαρακτηριστικό, πάντως, αὐτῶν τῶν κλήσεων θὰ ἦταν ἡ ἄμεση καὶ ἄνευ ὄρων ἀνταπόκριση στὸ κάλεσμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπως καὶ τῶν πέντε πρώτων. Εἶναι, συνεπῶς, σαφές ὅτι στόχος τοῦ κειμένου αὐτοῦ δὲν εἶναι νὰ διηγηθεῖ ἀπλῶς μία κλήση μαθητῶν, πράγμα τὸ ὁποῖο ἔχει κάνει ἤδη, ἔστω μερικῶς, ἀλλὰ νὰ προσδώσει στὴν πράξη τῆς κλήσης μία ἄλλη διάσταση: νὰ τὴν ἐμφανίσει ὡς πράξη ἄλλης τάξεως, πράξη μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἰησοῦς ἀνέδειξε καὶ ἐγκαθίδρυσε ἕνα σῶμα μὲ συγκεκριμένο ὄνομα καὶ περιεχόμενο, ἐπιφορτισμένο μὲ εἰδικὴ ἀποστολή. Διαφορετικά, δὲν ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι στὸν κατάλογο τῶν μαθητῶν, ποὺ παρατίθεται στὸν Μκ 3,16β-19, συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ κληθέντες ἤδη πέντε μαθητὲς, τῶν ὁποίων ἡ κλήση ἔχει ἤδη περιγραφεῖ. Κατὰ ταῦτα, στὸ ἐρώτημα ἂν οἱ στίχοι, ποὺ ἀναλύουμε, ἀπηχοῦν ἕνα ἄλλο ἱστορικὸ γεγονός πέραν τῆς κλήσεως καὶ ἐκλογῆς ἢ νοσηματοδοτοῦν θεολογικὰ τὴν πράξη αὐτή, ἡ πλάστιγγα θὰ πρέπει

¹ Μκ 3,7-12.

μάλλον να γείρει πρὸς τὸ δεύτερο. Σ' αὐτὴ τὴ νοηματοδότηση βρίσκεται, κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, ἡ βαρῦτητα τοῦ κειμένου καὶ φυσικὰ ἡ δική μας προσπάθεια νὰ τὴν ἐπισημάνουμε.

Νὰ παρακολουθήσουμε τώρα, ἀπὸ πιὸ κοντά, τὴν πορεία τῶν κινήσεων τοῦ Χριστοῦ, μὲ βάση τὸ κείμενο τοῦ εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, πρὶν τοὺς στίχους ποὺ ἀναλύουμε:

Ὁ Χριστός, ὕστερα ἀπὸ τὶς πρῶτες του ἐμφανίσεις, σαγηνεύει τὸ πλῆθος καὶ ἐπιβάλλεται παντοῦ. Ὁ εὐαγγελιστὴς Μάρκος μὲ λιτότητα ἀποτυπώνει, ἀπὸ τὶς πρῶτες του κιόλας γραμμές, τὴ μεγάλη ἀπήχηση τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν καθολικὴ κινητοποίηση τοῦ λαοῦ. Ἔτρεχε κοντά του λὲς καὶ σήμαινε παντοῦ συναγεμῶς. Καὶ ὅσο ὁ λαὸς αὐτὸς δὲν ἦταν ὑποχείριο τῶν ἡγετῶν του, στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ βίωνε μία θεοφάνεια, σὰν καὶ κείνη τοῦ Σινᾶ.

Σύμφωνα, λοιπόν, μὲ ὅσα ὁ εὐαγγελιστὴς λέει στὸ Μκ 3,7, ὁ Χριστὸς βρίσκεται στὴ θάλασσα τῆς Γαλιλαίας, περιστοιχισμένος ἀπὸ πλῆθος κόσμου, ποὺ ἦλθε ἀπὸ παντοῦ. Ἐκεῖ θαυματουργεῖ πάνω σὲ πολλοὺς ποὺ ἔπασχαν ἀπὸ πονηρὰ πνεύματα καὶ ἀσυγκράτητοι ἔπεφταν ἐπάνω του γιὰ νὰ τὸν ἀγγίξουν. Μέσα σὲ κλίμα μεσσιανικῆς ἔξαρσης τοῦ πλήθους καὶ σχετικῆς ἐκ μέρους τοῦ Χριστοῦ θλίψης, ἐγκαταλείπει τὴ θάλασσα καὶ ἀνεβαίνει σὲ παρακείμενο ὄρος, προφανῶς στὴν ὄροσειρὰ δυτικὰ τῆς Καπερναοῦμ, ποὺ συνόρευε μὲ τὴν ἀκτὴ τῆς λίμνης. Δὲν ἀνεβαίνει ὅμως μόνος. Μαζί του ἀνεβαίνουν στὸ ὄρος ὅσοι αὐτὸς ἤθελε νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ἀπὸ τὸ πλῆθος, ποὺ εἶχε συρρεύσει στὴ θάλασσα. Γιὰ τὸ πῶς τοὺς ἐπέλεξε κι ἂν ἔκανε χρῆση τοῦ πλοιαρίου, ποὺ κατ' ἐντολή του τὸν περιέμενε στὴν ἀκτὴ, δὲν λέει τὸ κείμενο τίποτε. Καὶ γι' αὐτὲς τὶς λεπτομέρειες καὶ γιὰ ἄλλες ἀπορίες μας ὁ Μάρκος σιωπᾷ. Τὸ εὐαγγέλιό του, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα εὐαγγέλια, δὲν εἶναι ἱστορικὸ ρεπορτάζ, ἀλλὰ θεολογικὸ κείμενο, ὅπου προτεραιότητα δὲν ἔχει ἡ ἱστορία ἢ ἡ Γεωγραφία, ἀλλὰ ἡ θεολογικὴ σημασία τῶν ἔργων τοῦ Χριστοῦ. Ἐκεῖ, ἐπάνω στὸ ὄρος, ἀπὸ ὅλους ὅσοι τὸν ἀκολούθησαν, ὅπως λέει τὸ κείμενο, ὁ Χριστὸς «ἐποίησε» (ἀφήνουμε ἐπίτηδες τὸ ἐπαναλαμβανόμενο δυὸ φορές ρῆμα «ἐποίησε» ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀνερμήνευτο) «δώδεκα», τοὺς ὁποίους ὀνόμασε «ἀποστόλους»².

Ἐδῶ νὰ κάνουμε κάποιες πρῶτες σημαντικὲς, κατὰ τὴν ἐκτίμησή μας, διαπιστώσεις:

² Στὸ κριτικὸ κείμενο τὸ «ἀποστόλους» βρίσκεται σὲ ἀγκύλες, ποὺ σημαίνει ὅτι δὲν συναντᾶται σὲ ὅλα τὰ χειρόγραφα. Γιὰ τὸ ποῦ συναντᾶται βλ. τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα.

α) Κατά τὸ κείμενο τοῦ Μάρκου «οἱ δώδεκα» μαθητὲς δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ἀποτέλεσμα διαδοχικῶν κλήσεων στὸν χῶρο τῆς δουλειᾶς τους, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς διπλῆς ἐκλογῆς ἢ τὸ ἐξαγόμενο ἐνὸς διπλοῦ – ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ἡ λέξις – κοσκινίσματος, ποῦ συνδέεται μὲ τὴν κλήση: Ἀπὸ τὸ πολὺ πλῆθος, ποῦ τὸν περιβάλλει κάτω στὴ θάλασσα³, ὁ Χριστὸς ἐπιλέγει, ποσοτικὰ ἀπροσδιόριστα, κάποιους ποῦ ἐκεῖνος ἤθελε⁴ νὰ ἀνέβουν στὸ ὄρος μαζί του. Ὅλοι αὐτοὶ ποῦ ἀνέρχονται στὸ ὄρος, στοὺς ὁποίους συγκαταλέγονται καὶ ὅσοι εἶχαν ἤδη κληθεῖ ἐπώνυμα, μαθητεύουν, προφανῶς γιὰ κάποιο διάστημα, κάπως συστηματικότερα κοντὰ του, σὲ σύγκριση μὲ τὸν πολὺ λαό, ποῦ συρρέει στὸν Χριστὸ εὐκαιριακά. Κι ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς εὐρύτερους μαθητὲς ὁ Χριστὸς «ποιεῖ» μόνο «δώδεκα», τοὺς ὁποίους καὶ ὀνομάζει «ἀποστόλους» καὶ τῶν ὁποίων προσδιορίζει τὴν ἀποστολή. Καὶ, ὅπως εἶπαμε, στοὺς «δώδεκα» αὐτοὺς «ἀποστόλους» συγκαταλέγονται ὄχι μόνο οἱ πέντε πρῶτοι μαθητὲς, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπόμενοι, τῶν ὁποίων τὴν κλήση ὁ Μᾶρκος δὲν μνημονεύει ξεχωριστά.

Στὸ ἐξῆς ὁ Χριστὸς κινεῖται γενικὰ μεταξύ: α) τοῦ κύκλου τῶν «δώδεκα», ποῦ εἶναι μόνιμοι συνοδοὶ του καὶ στενοὶ του συνεργάτες β) τῶν εὐρύτερων μαθητῶν, μὲ γενικότερη ἔννοια, ποῦ συνάπτονται μαζί του μὲ τὴν πίστη καὶ τὴ συχνὴ ἀκρόαση τοῦ λόγου του καὶ γ) τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ψάχνει τὴ θεραπεία του ἢ τὴ σωτηρία του, συνωστιζεται νὰ ἀκούσει τὸ κήρυγμά του καὶ μετακινεῖται πότε ἐδῶ καὶ πότε ἐκεῖ.

Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν εἰκόνα τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Χριστοῦ ἀσφαλῶς ἀποτυπώνεται ὄχι μόνο ἓνα τμῆμα τῆς προπασχάλιας πραγματικότητος τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ποῦ τὸν ἀκολουθοῦν, ἀλλὰ καὶ ἡ μεταπασχάλια ζωὴ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ τὴν πτυχή τοῦ θέματος τὴν ἀφήνουμε, γιὰτὶ δὲν μᾶς ἀφορᾷ ἐδῶ ἄμεσα. Ἄλλωστε, καὶ στὰ τέσσερα εὐαγγέλια συμπλέκονται ἄρρηκτα προπασχάλιας μὲ μεταπασχάλιας ἐμπειρίες.

Καὶ μιᾶς καὶ μιλάμε γιὰ κύκλους ἀνθρώπων, ποῦ περιβάλλουν τὸν Χριστὸ νὰ προσθέσουμε, ὡς σὲ παρένθεση, καὶ τὰ ἐξῆς:

Στὴν πορεία τῆς κοινῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν μαθητῶν θὰ ἀναδειχθεῖ, ἐκ τῶν πραγμάτων καὶ τέταρτος κύκλος, ἐντὸς τοῦ χοροῦ τῶν Ἀποστόλων, ὁ ἐγγύτερος στὸν Χριστό, ποῦ τον ἀπήρτιζαν: Ὁ Πέτρος, ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ

³ Μκ 3,7.8.

⁴ Μκ 3,13.

Ἰωάννης. Εἶναι οἱ μαθητὲς ποὺ ὁ Χριστὸς, κατὰ κανόνα, παίρνει μαζί του σὲ πολὺ σημαντικὲς στιγμὲς τῆς ζωῆς του⁵.

Νὰ προσθέσω, ἐπίσης, ὅτι ἂν θὰ θέλαμε νὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ ἄλλους κύκλους, ποὺ προοδευτικὰ περιέβαλλαν εὐρύτερα τὸν Κύριο, θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε ἀνάμεσα στὶς γυναῖκες ἓνα κύκλο εὐπορων εὐσεβῶν γυναικῶν, ποὺ διακονοῦσε τὸν Κύριο καὶ τὸν ὄμιλο τῶν μαθητῶν. Ὁ κύκλος αὐτός, μὲ τὴν ἐπιστάσια τοῦ Ἰούδα, προΐστατο καὶ τοῦ ἔργου ὑπὲρ τῶν πτωχῶν⁶.

Θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ μιλήσουμε εἰδικὰ καὶ γιὰ κύκλο ἐβδομήκοντα ἀποστόλων⁷, μὲ πολὺ εὐρύτερη ἔννοια, καθὼς καὶ γιὰ κύκλο πεντακοσίων ἀδελφῶν, στοὺς ὁποίους ἐμφανίστηκε ὁ Κύριος μετὰ τὴν Ἀνάστασή του⁸.

Ἴσως – καὶ αὐτὸ ἔχει γιὰ μᾶς ἰδιαίτερη σημασία – νὰ δικαιούμεθα νὰ κάνουμε λόγο καὶ γιὰ κύκλο νεαρῶν ἀνθρώπων, νεολαίας δηλαδή, ποὺ μετεῖχε στὴν κίνηση τοῦ Χριστοῦ καὶ διαδραμάτισε ἀργότερα καὶ κάποιο ρόλο στὴν ἱεραποστολὴ τῆς πρώτης ἐκκλησίας⁹. Ἴσως μάλιστα – καὶ αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀκούσουμε μὲ προσοχή – οἱ νεαροὶ αὐτοὶ νὰ σκανδαλίζονταν κάποιες φορές ἀπὸ τὶς συμπεριφορὲς τῶν μεγαλυτέρων¹⁰.

Ἐδῶ κλείνει ἡ παρένθεση γιὰ τοὺς ποικίλους κύκλους ποὺ περιέβαλλαν τὸν Κύριο καὶ τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος ἀποδεχόνταν καὶ συνεχίζουμε τὴ δεύτερη παρατήρησή μας πάνω στὸ κείμενο ποὺ ἀναλύουμε.

β) Αὐτὸ ποὺ ἐλκύει μαθητὲς, μὲ τὴ γενικότερη ἔννοια τοῦ ὄρου, κοντὰ στὸν Χριστὸ εἶναι φυσικὰ τὸ ἀνυπέρβλητο πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ἡ διδασκαλία του καὶ ἡ θεραπευτικὴ-θαυματουργικὴ του δραστηριότητα. Στὴ συνέχεια, ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς εἶναι ποὺ καλεῖ καὶ ἐπιλέγει ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς μαθητὲς ἐκείνους, ποὺ τοὺς ὀνομάζει «ἀποστόλους».

Ὁ Χριστὸς εἶναι αὐτὸς ποὺ τοὺς συγκροτεῖ σὲ σῶμα, τοὺς ἐγκαθιστᾷ

⁵ Μεταμόρφωση (Μκ 9, 2. Μθ 17,1. Λκ 9,28), ἀνάσταση κόρης Ἰαείρου (Μκ 5,37. Λκ 8,51) Γεθσημανή (Μκ 14,33.Μθ 26,37).

⁶ Μκ 15,40.41. Μθ 27,55. 56. Λκ 8,2.3.

⁷ Λκ 10,1.

⁸ Α' Κορ 15,6.

⁹ Βλ. τοὺς χρησιμοποιούμενους ὄρους «νεανίσκοι», «μικροί», «παιδιά», «νεώτεροι». (Μθ 18,1-4. Πρ. Ἀποστ. 5,6.10. 2 Ιω 2,12-14.

¹⁰ Βλ. Σ. Αγουρίδης, *Ματθαῖος ὁ Εὐαγγελιστής*, Ἀθήνα 2000, 187-211.

σὲ ρόλο θεμελιακὸ καὶ ὀρίζει τὸν σκοπὸ, γιὰ τὸν ὁποῖο ἐκλέχθησαν. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐπὶ μέρους πτυχὲς μιᾶς ἐνιαίας πράξης, μὲ ἄλλα λόγια, θεμελιώνονται ἀποκλειστικὰ στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, στὴ μοναδικότητά του καὶ στὴ θέλησή του. Ὁ Χριστὸς εἶναι τὸ κέντρο καὶ σὲ κάθε περίπτωση ἐκεῖνος εἶναι ποὺ ἐνεργεῖ πρὸς κάθε κατεύθυνση, μὲ αὐθεντία καὶ ἀπόλυτη ἐξουσία. Δὲν ἐπιλέγουν, λοιπόν, τὸν Χριστὸ ὡς δάσκαλό τους οἱ μαθητὲς, (ὅπως συνέβαινε τότε καὶ στὸν Ἰουδαϊσμὸ καὶ στὸν Ἑλληνισμὸ, ὅπου οἱ μαθητὲς ἐπέλεγαν τοὺς δασκάλους τους) ἀλλὰ ὁ Χριστὸς ἐπιλέγει καὶ καλεῖ κοντά του γιὰ μαθητεία, ὅσους αὐτὸς ἤθελε. Π' αὐτὸ καὶ μετέπειτα εἶχε τὸ σθένος νὰ τοὺς κοσκινίζει διαρκῶς καὶ νὰ τοὺς παρακινεῖ ἀκόμη καὶ νὰ τὸν ἐγκαταλείψουν¹¹. Κάποια δὲ στιγμή, ὡς γνωστό, γιὰ νὰ ὑπογραμμίσει τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ ἐκεῖνον τοὺς εἶπε: «οὐχ ὑμεῖς μὲ ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς καὶ ἔθηκα ὑμᾶς ἵνα ὑπάγητε...»¹². Μοναδικὸ κέντρο, λοιπόν, τῶν πρωτοβουλιῶν εἶναι ὁ Χριστὸς, ὁ ὁποῖος, ἐξουσιοδοτημένος ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ τελώντας σὲ διαρκῆ κοινωνία καὶ σχέση μαζί του, ἐνεργεῖ αὐτεπάγγελτα καὶ φέρει σὲ πέρας ἐντὸς τῆς ἱστορίας τὸ σχέδιο τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου, ὡς «ἐξουσίαν ἔχων»¹³.

γ) Ὅπως θὰ μᾶς πληροφορήσει ὁ Λουκᾶς¹⁴ ἡ πράξη τῆς ἐκλογῆς «τῶν Ἀποστόλων» γίνεται ὕστερα ἀπὸ ὀλονύκτια προσευχὴ τοῦ Χριστοῦ στὸ ὄρος. Θὰ λέγαμε, ὕστερα ἀπὸ μιὰ εἰδικὴ ἐπικοινωνία του μὲ τὸν Πατέρα, τὸ συμπέρασμα τῆς ὁποίας ἐξωτερικεύεται μέσα ἀπὸ μιὰ πράξη ἐκλογῆς καὶ ἐγκατάστασης, στὴν ὁποία πρωτοστατεῖ ἀποκλειστικὰ ὁ Χριστὸς. Καὶ μόνη αὐτὴ ἡ πληροφορία τοῦ εὐαγγελιστῆ ὑπογραμμίζει τὴ βαρύτητα τῆς πράξης τοῦ Χριστοῦ.

δ) Ἡ ἐκλογὴ καὶ ἐγκατάσταση «τῶν Ἀποστόλων» λαμβάνει χώρα πάνω στὸ ὄρος, τὸ ὁποῖο, στὴν ἱστορία τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ, δὲν εἶναι μόνον τόπος γειννίασης μὲ τὸν Θεὸ ἢ τόπος ἀποκάλυψης καὶ γενικὰ θεοφανεῶν, ἀλλὰ τόπος ὅπου λαμβάνουν χώρα γεγονότα συστατικὰ μιᾶς ξεχωριστῆς σχέσης Θεοῦ καὶ λαοῦ του, τοῦ Ἰσραὴλ. Χῶρος, ὅπου παρέχεται ὁ Νόμος καὶ συνάπτεται ἡ διαθήκη Θεοῦ καὶ παλαιοῦ Ἰσραὴλ. Συνεπῶς, ὅ,τι κάνει τώρα ὁ Χριστὸς πάνω στὸ ὄρος, σὲ σχέση μὲ «τοὺς δώδεκα» «Ἀποστόλους»,

¹¹ Ἰω. 6,67.

¹² Ἰω. 15,16.

¹³ Ματθ. 7,29.

¹⁴ Λουκ. 6,12.

τότε μόνο γίνεται στην ολότητά του κατανοητό εάν συνδεθεί με κορυφαία γεγονότα της ιστορίας της θείας οικονομίας, ή όποια έχει τις ρίζες της στην ιστορία του παλαιού Ισραήλ. Με άλλα λόγια, ερμηνεύουμε σωστά την τωρινή πράξη του Χριστού, εάν δεν παραβλέψουμε ότι πρόκειται για μιὰ παραβολική πράξη, της οποίας τὸ σημεῖο παραβολῆς ἀλλὰ καὶ τὸ μυστικὸ βρίσκεται κυρίως στὸ γεγονός της ἐκλογῆς καὶ στὸν ἀριθμὸ «δώδεκα». Πρόκειται, λοιπόν, για μιὰ πράξη του Χριστού με τὴν ὁποία δημιουργεῖ, κατόπιν ἐκλογῆς, τὸ ἐπιτετραμμένο καὶ ἐπίσημο σῶμα «τῶν δώδεκα» «Ἀποστόλων», πὺ θὰ λειτουργήσει ὡς πυρήνας τοῦ νέου λαοῦ του.

Ὅπως εἶναι προφανὲς ὁ ἀριθμὸς «δώδεκα» εἶναι ἀριθμὸς κλειδί. Ἡ σημασία του, για τὸν νέο Ἰσραήλ, δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοεῖται, ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοεῖται καὶ στὸν παλαιὸ Ἰσραήλ. Ὅπως ἐκεῖνος συνίστατο ἀπὸ «δώδεκα» φυλές καὶ ἡ μετέπειτα ἐλπίδα του, ἡ προσδοκία καὶ προσευχή του δὲν ἦταν παρὰ ἡ ἐνδοξη ἐπαναστάσή του στὰ ἔσχατα, στοὺς χρόνους δηλαδὴ τοῦ Μεσσία, ἔτσι καὶ ὁ νέος Ἰσραήλ, ἡ ἐκκλησία τῶν χρόνων τοῦ Ἰησοῦ, ὄφειλε νὰ εἶναι οἰκοδομημένη σὲ «δώδεκα» θεμέλιους λίθους. Συνεπῶς, ἡ ἐκλογή ἀπὸ τὸν Χριστὸ ἐπάνω στὸ ὄρος «δώδεκα» «Ἀποστόλων» καὶ ἡ προοπτικὴ μετὴν ὁποία ἐφοδιάστηκαν, εἶναι πράξη ἀντίστοιχη καὶ ἰσοδύναμη τῆς ἐκλογῆς τοῦ παλαιοῦ Ἰσραήλ, ὡς τοῦ περιούσιου λαοῦ τοῦ Θεοῦ. «Οἱ δώδεκα», κατὰ ταῦτα – οἱ ὅποιοι καὶ μετὰ τὸν ἀπαγχονισμό τοῦ Ἰούδα ξαναγίνονται δώδεκα μετὴν ἐκλογή τοῦ Μαθθία¹⁵ - ὄφειλαν νὰ βλέπουν τὸν ὄμιλό τους ὡς ἐπίσημο σῶμα, πυρήνα τοῦ ἐσχατολογικοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ βασιλεία του. Ἡ ἐκλογή, λοιπόν, καὶ ἡ ἐνθρόνιση, θὰ λέγαμε, «τῶν δώδεκα» εἶναι μιὰ ἄκρως σημαντικὴ πράξη, μετὴν ὁποία ὁ Ἰησοῦς τοὺς συνδέει μετὴν ἱστορία, τὶς ὑποσχέσεις καὶ τὶς προσδοκίες «τῶν δώδεκα» φυλῶν τοῦ Ἰσραήλ. Πρόκειται για πράξη ἄλλης τάξεως, πὺ ἐπίσημης καὶ βαρύνουσας ἀπὸ ὅσο ἡ ἀπλὴ κλήση κάποιων μαθητῶν. Πρόκειται για σημεῖο καὶ δείκτη τῆς ἔλευσης τῆς μεσσιανικῆς ἐποχῆς, για ἐνέργεια θείας τάξης μετὰ βαθὺ νόημα, τὸ ὁποῖο θὰ ἀναζητήσουμε ἀμέσως παρακάτω.

Καὶ κατ' ἀρχὰς πιστεύω ὅτι λιγοστεύουμε τὴν ἀξία τῆς ἐν λόγω πράξης ἂν τὴν ἐκλαμβάνουμε ἀπλῶς ὡς πράξη ἀντιπερισπασμοῦ τοῦ Χριστοῦ στὴν ἐκφρασμένη ἐναντίον του πολεμικὴ τῶν ἡγετῶν τοῦ Ἰσραήλ, ἢ ὡς ἀντίδραση στὴν ἀπόρριψή του ἀπὸ τὸ θρησκευτικὸ κατεστημένο. Ἀντίθετα, διατηρεῖ

¹⁵ Πρ. Ἀποστ. 1, 23-26.

τὸ βάρος πού ἔχει μόνο, ἂν ἐνταχθεῖ στὸ ἐκδιπλούμενο ἐντὸς τῆς ἱστορίας μυστήριο καὶ σχέδιο τῆς σωτηρίας τοῦ κόσμου, τὸ ὁποῖο ἐνεργεῖται πέρα καὶ πάνω ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς συντεταγμένες.

Ἀφοῦ μιλήσαμε γιὰ τὸν γεμάτο νόημα ἀριθμὸ τῶν «δώδεκα» μαθητῶν, νὰ ἀσχοληθοῦμε, γιὰ πολὺ λίγο, καὶ μὲ τὸ ἐπίσης γεμάτο νόημα ρῆμα «ἐποίησεν», πού χρησιμοποιεῖται δυὸ¹⁶ φορές στὴν μικρὴ ἐνότητα πού ἀναλύουμε καὶ τὸ ὁποῖο ἄφησα ὡς τώρα ἐπίτηδες ἀνερμήνευτο. Τὸ ρῆμα αὐτό, ὅπως καὶ ὁ ἀριθμὸς «δώδεκα», δὲν εἶναι τυχαῖο ἀλλὰ σηκώνει ἓνα εἰδικὸ βάρος. Θὰ μπορούσαμε κατ' ἀρχάς, μέσω τοῦ ρήματος αὐτοῦ, νὰ συσχετίσουμε τὸ περιστατικὸ, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλάμε, μὲ τὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς Γένεσης, ὅπου μὲ τὰ ἀλλεπάλληλα «ἐποίησεν»¹⁷ ὁ συγγραφέας ἐκθέτει τὸ ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Θεοῦ. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ τὸ ἐν λόγω ρῆμα θὰ μπορούσε κατ' ἀρχάς νὰ δηλώνει ὅτι ὁ Χριστός, πού μὲ τὸ ὅλο ἔργο του ἀναδημιουργεῖ τὸν κόσμο, ἀναδημιουργεῖ ἐδῶ κάτι βασικὸ, ἀλλὰ πού πάλιωσε: τοὺς θεμέλιους τοῦ Ἰσραήλ. Θέτει τὰ θεμέλια ἐνὸς νέου Ἰσραήλ, ἐνὸς νέου περιούσιου ἐκλεκτοῦ λαοῦ. Ὁ παραπάνω συσχετισμὸς μᾶλλον δὲν θὰ ἦταν ἄστοχος.

Ὅμως, νομίζω ὅτι τὸ ρῆμα «ἐποίησεν» τῆς συνάφειας μᾶς πηγαίνει καὶ πιὸ πέρα, σὲ κάτι πιὸ συγκεκριμένο: μᾶς ἀνακαλεῖ συνάφειες τῆς Π. Διαθήκης, ὅπου ὁ λόγος γιὰ ἐκλογή καὶ κυρίως ἀνάδειξη φορέων διακονίας τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Συγκεκριμένα, σκέπτομαι τὰ χωρία Γ' Βασ. 12,31 καὶ 13,33. Στὸ πρῶτο λέγεται γιὰ τὸν βασιλιᾶ Ἰεροβοάμ «καὶ ἐποίησεν ἱερεῖς μέρος τι ἐκ τοῦ λαοῦ» Στὸ δεῦτερο διαβάζουμε, πάλι γιὰ τὸν ἴδιο βασιλιᾶ, «καὶ ἐποίησεν ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ ἱερεῖς ὑψηλῶν». Καὶ στὰ δύο χωρία παρατηροῦμε ὅτι τὸ ρῆμα «ἐποίησεν» χρησιμοποιεῖται γιὰ ἀνάδειξη, ἐκ μέρους τοῦ βασιλιᾶ Ἰεροβοάμ, κατ' ἀρχάς, ἱερέων ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ ἔπειτα, ἀνάθεση σ' αὐτοὺς ἔργου διακονίας. Τὸ ἴδιο ρῆμα («ποιῶ»), ὡς δηλωτικὸ ἴδιας πράξης, δηλαδὴ ἐγκατάστασης ἢ ὀρισμοῦ συγκεκριμένης διακονίας, πού ἀκολουθεῖ μιὰ ἐκλογή ἀπὸ ἓνα εὐρύτερο πλῆθος, κάποιων ἐπιφορτισμένων μὲ εἰδικὴ ἀποστολή, συναντᾶμε καὶ στὸ Β' Παραλ. 2,18. Ἐκεῖ λέγεται ὅτι ὁ Σολομὼν ἀπὸ ἑκατὸν πενήντα τρεῖς χιλιάδες ἑξακοσίους προσήλυτους, «ἐποίησεν» (=ὄρισε) τοὺς ἀχθοφόρους, τοὺς λατόμους καὶ τοὺς ἐπιστάτες πού θὰ ἦταν ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν ἀνοικοδόμησι τοῦ Ναοῦ.

¹⁶ Τῆ δευτέρη φορά τὸ «ἐποίησεν» τὸ κριτικὸ κείμενο τῶν Nestle- Alland τὸ ἔχει σὲ ἀγκύλες, πού σημαίνει ὅτι δὲν συναντᾶται σὲ ὅλα τὰ χειρόγραφα, παρὰ μόνο σὲ μερικὰ (βλ κριτικὸ μηχανισμό).

¹⁷ Γέν. 1,1 εξ.

Ἄν ἔχουμε δίκιο στοὺς παραπάνω συσχετισμοὺς τοῦ ρήματος «ἐποίησεν» τότε καὶ στὸ κείμενό μας τὸ «ἐποίησεν», χρησιμοποιούμενο μάλιστα δυὸ φορές, δηλώνει ὄχι ἀπλῶς μιὰ κοινὴ πράξη ἐκλογῆς, **ἀλλὰ ἐπίσημη πράξη ὀρισμοῦ, ἐγκαθίδρυσης καὶ ἐγκατάστασης φορέων ἐνός θεοῖδρυτου θεομοῦ, μὲ προοπτικὴ καὶ βαρῦτητα.** Τὸ ἐν λόγῳ ρῆμα δηλώνει, συνεπῶς, πράξη ἐγκαθίδρυσης καὶ ἐγκατάστασης ὄχι ἀπλῶς ἀνθρώπων, πού ἐνθουσιάστηκαν ἀπὸ τὴν παρουσία καὶ τὸ ἔργο τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸν ἀκολούθησαν μὲ δική τους ἐπιλογή καὶ εὐθύνη, ἀλλὰ ἀνθρώπων πού ἐκλέχτηκαν καὶ προσδιορίστηκαν σύμφωνα μὲ σχέδιο καὶ βούληση θεϊκή. Πρόκειται γιὰ πράξη ἐγκαθίδρυσης καὶ ἐγκατάστασης φορέων μιᾶς διακονίας, θὰ λέγαμε, πρώτιστα ἱερατικῆς, καὶ σωτηριολογικῆς. Ἐναρμόνιας μὲ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ἰδίου τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ.

Εἶναι προφανές ὅτι μὲ ὅσα εἴπαμε ὡς τώρα, ἓνα πράγμα θέλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε: τὴ βαρῦτητα τῆς πράξης τοῦ Ἰησοῦ νὰ ἐπιλέξει καὶ ἀναδείξει «τοὺς δώδεκα» «Ἀποστόλους» καὶ κατ' ἐπέκταση τὸ εἰδικὸ βᾶρος πού φέρουν «οἱ δώδεκα» αὐτοὶ ἄνδρες, καθὼς καὶ τὴν ὑψηλὴ τους ἀποστολή. Ὁ λόγος τῆς ἐπιμονῆς μας στὴν ἀνάδειξη τῆς βαρῦτητας καὶ ἀξίας τῆς ἐν λόγῳ ἐκλογῆς καὶ ἐγκατάστασης, εἶναι κατανοητός. Ὅπως ξαναεἴπαμε, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὅλοι ἐμεῖς, (ἱερεῖς, δάσκαλοι, καθηγητὲς καὶ κατηχητὲς κάθε βαθμίδας), μετέχουμε, ἄλλοι περισσότερο καὶ ἄλλοι λιγότερο, τοῦ ἀξιώματος καὶ τῆς ἀποστολῆς «τῶν δώδεκα». Κατ' ἐπέκταση μετέχουμε τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ὅλοι ὅσοι διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἐνσωματωθήκαμε στὸ Σῶμα τοῦ Χριστοῦ.

4. Ἡ σημασία τῆς ὀνομασίας τῶν μαθητῶν ὡς «Ἀποστόλων»

Πὰ νὰ καταλάβουμε τί νόημα κρύβεται κάτω ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐκλεγέντες, κατὰ ἀπόλυτη ἔννοια (βλ. «οὓς ἤθελε αὐτός»), πῆραν ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ ὄνομα καὶ ὀνοματίστηκαν μὲ τὸν τίτλο «ἀπόστολοι» πρέπει, σὲ γενικὲς γραμμές, νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας καὶ τὰ ἐξῆς δύο πράγματα:

α) Ὅτι ἀπὸ τοὺς χρόνους τῆς Π. Διαθήκης ἤδη ὅποιος ὀνομάτιζε κάτι, ἔδειχνε τὴν ἐξουσία καὶ κυριαρχία του ἐπάνω σ' αὐτό. Ταυτόχρονα μὲ τὴν ὀνομασία τοῦ ἔδινε καὶ προσανατολισμό. Ἡ ὀνοματοδοσία λ.χ. τοῦ Ἀδάμ σὲ ὅλα τὰ κτιστὰ¹⁸ εἶναι ἓνα κλασσικὸ παράδειγμα. Καλώντας ὁ Θεὸς τὸν Ἀδάμ νὰ δώσει ὄνομα στὰ ζῶα, πού ὁ Θεὸς προηγουμένως δημιούργησε, οὐσιαστικὰ δὲν τοῦ ἔδειχνε μόνο ὅτι πάνω σ' αὐτὰ τοῦ δίνεται ἐξουσία, κυριαρχία ἢ κηδεμονία, ἀλλὰ ὅτι ἐκεῖνος θὰ τοὺς ἔδινε καὶ κατεῦθυνση, θὰ τοὺς ὄριζε καὶ

¹⁸ Γεν. 2,19.20.

τήν πορεία. Συνεπώς, ονοματίζοντας τὸ σῶμα τῶν ἐκλεγέντων ὁ Χριστός, ἔδειχνε τὴν ἐξουσία του πάνω σ' αὐτὸ, τὸ καθιστοῦσε δικό του ἀπόκτημα, δική του περιουσία. Ἦταν ὁ νέος περιούσιος λαός του. Ταυτόχρονα, ὅμως, τοὺς ἔδινε καὶ κατεύθυνση, νοσηματοδοτοῦσε τὴν ὑπαρξή τους καὶ χάραζε τὴν πορεία τους.

β) Ἐπειτα τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐκλεγέντες ἀπὸ τὸν Χριστὸ ὀνομάστηκαν, πῆραν τὸν τίτλο «ἀπόστολοι» ἔχει ἐπίσης βαρύτητα καὶ νόημα. Τὸ ὄνομα «ἀπόστολος», ἀνακαλοῦσε τὸ θεσμὸ τοῦ *Saliah ἢ selihin*¹⁹, ἓνα θεσμὸ πού, κατὰ τὰ ἐβραϊκὰ δεδομένα, δήλωνε τὸν ἐξουσιοδοτημένο ἢ γενικὰ αὐτὸν πού εἶχε ἀπὸ τὸν ἐντολέα του ἐξουσία νὰ φέρει, ἐξ ὀνόματός του, σὲ πέρασ μιὰ συγκεκριμένη πράξη, ὅσο σπουδαία κι ἂν ἦταν. Στὴν περίπτωσή μας «οἱ ἀπόστολοι» εἶναι αὐτοὶ, στοὺς ὁποίους δόθηκε ἡ ἐξουσία καὶ ἀνατέθηκε ἀπὸ τὸν Χριστὸ μιὰ ἀποστολή, πού πρέπει νὰ ἐκτελεσθεῖ ἢ σωστότερα νὰ ἐκτελεῖται στὸ διηνεκὲς μὲ ἀκρίβεια, γιατί εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ, ὑπηρετούμενο ἀπὸ ἀνθρώπους. Εἶναι προφανὲς ὅτι αὐτὴ ἡ σχέση ἐντολέα καὶ ἐντολοδόχου φέρνει ἀπόλυτα κοντὰ ἀποστειλάντα καὶ «ἀποστόλους».

Ἐπίλογος

Συνεπώς, μὲ ὅσα εἶπαμε ὑπογραμμίζουμε τὴν ἐπισημότητα τῆς ἐνέργειας τοῦ Χριστοῦ α) νὰ ἐκλέξει καὶ β) νὰ ὀρίσει τοὺς «δώδεκα» μαθητές. Παράλληλα μέσα ἀπὸ τὴν πράξη τῆς ὀνοματοδοσίας καὶ μέσα ἀπὸ τὸ ὄνομα «Ἀπόστολοι», πού τοὺς ἀπέδωσε, δείξαμε α) τὴν μεταξύ τους σχέση καὶ β) τὴν μεταξύ τους ἐγγύτητα. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν τὸ ὕψος στὸ ὁποῖο οἱ ἐνέργειες αὐτὲς ἀνέβασαν τοὺς «ἀποστόλους». Ἀπὸ τὸ ὕψος αὐτὸ εἶχαν νὰ ἐπιτελέσουν ἓνα ὕψιστο ἔργο, ἔργο θεϊκό, τὸ ὁποῖο ταυτόχρονα εἶναι καὶ αἰώνιο. Αὐτὸ τὸ ἔργο σημαίνει α) "ἵνα ὡσι τετελειωμένοι εἰς ἓν" μετὰ τοῦ Ἰησοῦ β) ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν καὶ γ) ἔχειν ἐξουσίαν ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια».

Ἀπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴ μας Ἱστορία ὅλοι μας γνωρίζουμε ὅτι τὴ θεϊκὴ αὐτὴν ἀποστολὴ ἐπίτελεσαν μὲ ἔνθεο ζῆλο, θυσιάσαντες καὶ τὴ ζωὴ τους, μιμούμενοι τὸν Χριστό.

¹⁹ Λεξικὸν Βιβλικῆς Θεολογίας, λήμμα "Ἀπόστολοι", σσ. 133-137.

«ΠΑΡΟΖΥΣΜΟΣ» ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΙ ΒΑΡΝΑΒΑ ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥΣ ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΕΝΑ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟ

ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΕΡ. ΜΟΥΣΤΑΚΗ,
ΘΕΟΛΟΓΟΥ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

α. Είσαγωγικά.

Όταν ο αμείλικτος διώκτης και συνειδητοποιημένος φαρισαίος Σαῦλος, με την Χάριν του Κυρίου, μετεστράφη και έγινε μέλος της Ἐκκλησίας αὐτὸς πὸν τόλμησε νὰ τὸν πλησιάσει πρῶτος ἦταν ὁ ἀπ. Βαρνάβας. Ἡ προηγούμενη διακεκριμένη θητεία τοῦ Σαύλου στὶς προφυλακὲς τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἡ ἔντονη διωκτικὴ δράση πὸν ἀνέπτυξε ἀπέναντι στὴ νεόφυτη Ἐκκλησία εἶχαν προκαλέσει ἀρνητικὴ στάση ἀπέναντί του ἐκ μέρους τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων. Οἱ προσπάθειες πὸν κατέβαλε νὰ γεφυρώσει τὸ χάσμα καὶ νὰ τοὺς πλησιάσει, νὰ ἐπικοινωνήσει μαζί τους γιὰ νὰ ξεκινήσει τὴ, νέα πλέον, ζωὴ του ὡς πιστὸ μέλος τῆς Ἐκκλησίας ἔπεφταν στὸ κενό, καθὼς οἱ Ἀπόστολοι ἐνιωθὰν ἔντονο φόβο γι' αὐτὸν καὶ δὲν πίστευαν ὅτι ἡ ἐπιχειρούμενη ἀπὸ αὐτὸν προσέγγιση ἦταν εἰλικρινὴς καὶ ἀκίνδυνη γιὰ τοὺς ἴδιους καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα τῶν Ἱεροσολύμων (Πρ. 9:26). Τὸ ἀντίθετο μάλιστα!

Ἀναμφιβόλως, μετὰ τὴ μεταστροφή του ἡ Ἐκκλησία πὸν μεγάλωνε με ζέση καὶ φόβο Θεοῦ στὴν πόλη τῆς Δαμασκοῦ διεπίστωσε γρήγορα τὴν πίστη καὶ τὶς ἰκανότητές του, ἀλλὰ δὲν συνέβη τὸ ἴδιο καὶ γιὰ τὴν Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, καθὼς ἡ μεταφορὰ τῶν εἰδήσεων ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δὲν ἦταν ταχεῖα οὔτε εὐκολη. Ὡς ἐκ τούτου ὁ ἀπ. Βαρνάβας ἀνέλαβε νὰ διαδραματίσει γιὰ τὸν νεαρὸ Σαῦλο τὸν ρόλο τοῦ νυμφαγωγοῦ πρὸς τοὺς Ἀποστόλους: «*Ἐπιλαβόμενος αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδεν τὸν Κύριον καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ*» (Πρ. 9:27). Ἡ ἀλλαγὴ στάσεως

τῶν Ἀποστόλων καὶ ἡ ἀπόρριψη τῆς συσσωρευμένης δυσπιστίας ἐτῶν δὲν ἦταν εὐκόλη ὑπόθεση, ἀλλὰ χάριτι Θεοῦ ὁ ἀπ. Βαρνάβας, στὴν προσπάθεια νὰ τοὺς γνωρίσει τὸν Σαῦλο, εἶχε ἰσχυρὸ σύμμαχό του τὴν ἀποτελεσματικὴ κηρυκτικὴ καὶ ἱεραποστολικὴ δράση τοῦ μεταστραφέντος στὴ Δαμασκὸ. Ἡ σημασία αὐτῆς τῆς δράσεως διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἔκφραση τοῦ εὐαγγ. Λουκᾶ, ὁ ὁποῖος γιὰ νὰ τὴν προσδιορίσει καὶ νὰ δείξει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Σαῦλος κήρυττε τὸν Χριστὸ χρησιμοποιοῖ τὴ λέξη «ἐπαρρησιάσατο» (Πρ. 9:27): δηλαδὴ τὸ ἔκανε μὲ *θάρρος* καὶ *παρρησία*, δίχως νὰ φοβᾶται τίς ἀντιδράσεις καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ ἔκρυβε ἡ ἱεραποστολὴ καὶ ἡ ὁμολογία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ γι' αὐτόν.

Ἡ μεσολάβηση ἐκ μέρους τοῦ ἀπ. Βαρνάβα ἐνίσχυσε τὸν στενότατο καὶ ἰσχυρότατο σύνδεσμο ἀνάμεσα στοὺς δύο ἄνδρες. Ὁ σύνδεσμος αὐτὸς καλλιεργήθηκε περαιτέρω καὶ χαλυβδώθηκε κατὰ τὴν πολυετῆ κοινὴ δράση τους, ἀρχικά, στὴν Ἀντιόχεια (Πρ. 11:22-30) καὶ ἐν συνεχείᾳ στὸν ἱεραποστολικὸ στίβο τοῦ εὐαγγελισμοῦ τῆς οἰκουμένης.

Ὁ Σαῦλος ἀφοῦ κέρδισε τὴν ἀποδοχὴ καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν Ἀποστόλων ποὺ βρισκόνταν στὰ Ἱεροσόλυμα ἀναχώρησε μὲ τὴν εὐλογία τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν πατρίδα του, τὴν Ταρσοῦ (Πρ. 9:30), ὅπου μὲ μεγάλη ἐπιτυχία κήρυττε τὸ εὐαγγέλιο μέχρι τὴ στιγμὴ ποὺ τὸν ἀναζήτησε ὁ ἀπ. Βαρνάβας, τὸν βρῆκε καὶ τὸν πῆρε μαζί του γιὰ νὰ ἐργαστεῖ στὸν ἱεραποστολικὸ ἀμπελῶνα τῆς Ἀντιόχειας (Πρ. 11:25-26).

Πολλὰ εἶναι τὰ σημεῖα τῶν ἱερῶν κειμένων ποὺ μᾶς βοηθοῦν νὰ κατανοήσουμε τὴν ἐξέλιξη τῶν σχέσεων τῶν δύο Ἀποστόλων. Ἐνα ἀπὸ τὰ πλέον σημαντικὰ εἶναι τὸ χωρίο Πρ. 13:1, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στὴν παρουσία «*προφητῶν*» καὶ «*διδασκάλων*» στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἀντιόχειας καὶ στὴν ἐκλογή δύο ἐξ αὐτῶν γιὰ νὰ διακονήσουν τὸν λόγο τοῦ Θεοῦ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς πόλεως καὶ τῶν περιοχῶν τῆς Συρίας, τῆς Φοινίκης καὶ τῆς Ἰουδαίας, στὶς ὁποῖες εἶχε ἐξαπλωθεῖ μέχρι τότε. Σκοπὸς τῆς ἐκλογῆς ἦταν τὸ πέρασμα τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου σὲ νέες, ἄγευστες τοῦ εὐαγγελίου, περιοχές. Ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν πέντε ποιμένων τῆς Ἀντιοχειανῆς Ἐκκλησίας τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ξεχώρισε καὶ ἐπέλεξε δύο: τὸν πρῶτο καὶ τὸν τελευταῖο, τὸν Βαρνάβα καὶ τὸν Σαῦλο.¹ Ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ εὐαγγελιστοῦ εἶναι σαφὲς ὅτι τὰ ὀνόματα

¹ Οἱ ἄλλοι τρεῖς, μὲ τὴ σειρά ποὺ τοὺς καταγράφει ὁ εὐαγγ. Λουκᾶς, εἶναι οἱ «*Συμεὼν ὁ καλούμενος*

(τουλάχιστον αυτά τα δύο, καθώς για τα άλλα δὲν ἔχουμε πληροφορίες) τοποθετοῦνται ἱεραρχικά. Σὲ ὅλες τὶς σχετικὲς βιβλικὲς ἀναφορὲς, μέχρι καὶ τὸ χωρίο Πρ. 14:14 προηγεῖται ὁ ἅπ. Βαρνάβας καὶ ἔπεται ὁ ἅπ. Σαῦλος. Ὁ Παῦλος (μὲ αὐτὸ τὸ ὄνομα πλέον) ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται πρῶτος ἀπὸ τὸ χωρίο Πρ. 15:2 κ.έ. καὶ διατηρεῖ αὐτὴ τὴ θέση λόγω τῆς κατοπινῆς διακεκριμένης ἱεραποστολικῆς δράσεώς του καὶ τὴ βελτιώνει συνεχῶς στὶς τάξεις τῶν στελεχῶν τῆς Ἐκκλησίας.

β. Ἡ λέξη «παροξυσμός».

Ἐνα ἐνδιαφέρον σημεῖο, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καμπὴ στὴν κοινὴ πορεία τῶν δύο ἀποστόλων, εἶναι ἡ ἀναφορὰ τοῦ εὐαγγ. Λουκᾶ στὸ περιστατικὸ τοῦ μεταξὺ τους «παροξυσμοῦ»: «*Βαρνάβας δὲ ἐβούλετο συμπαραλαβεῖν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον· Παῦλος δὲ ἤξιου τὸν ἀποστάντα αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον μὴ συμπαραλαμβάνειν τοῦτον. Ἐγένετο δὲ παροξυσμός ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων*» (Πρ. 15:37-39).

Ἡ λέξη «παροξυσμός» ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ εὐαγγ. Λουκᾶς γιὰ νὰ περιγράψει τὴ φύση τοῦ ἐπεισοδίου στὴ συγκεκριμένη ἀναφορὰ συναντᾶται τέσσερις φορές στὴν Ἁγία Γραφή: Δευτ. 29:27 («*καὶ ἐξῆρεν αὐτοὺς Κύριος ἀπὸ τῆς γῆς αὐτῶν ἐν θυμῷ καὶ ὀργῇ καὶ παροξυσμῷ μεγάλῳ σφόδρα καὶ ἐξέβαλεν αὐτοὺς εἰς γῆν ἑτέραν*»), Ἰερ. 39:37 («*ἰδοὺ ἐγὼ συνάγω αὐτοὺς ἐκ πάσης τῆς γῆς οὗ διέσπειρα αὐτοὺς ἐκεῖ ἐν ὀργῇ μου καὶ τῷ θυμῷ μου καὶ παροξυσμῷ μεγάλῳ καὶ ἐπιστρέψω αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τοῦτον καὶ καθιῶ αὐτοὺς πεποιθότας*»), Πρ. 15:39 (ἤδη ἀναφέρθηκε τὸ χωρίο) καὶ Ἐβρ. 10:24 («*κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς τὸν παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων*»).

Ὅπως διαπιστώνουμε καὶ τὶς δύο φορές ποὺ ἀναφέρεται ἡ λέξη στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ἐκφράζει τὴν ὀργὴ τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ λατρεία τοῦ μοναδικοῦ Θεοῦ, τοῦ Παχβέ. Ὡς συνέπεια ἀκολουθεῖ ἡ τιμωρία. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις συνδυάζεται μὲ τὶς λέξεις «ὀργὴ» καὶ «θυμός», μὲ τὶς ὁποῖες σημειώνεται ἡ ἔντονη ἀντίδραση τοῦ Θεοῦ στὴ στάση τοῦ λαοῦ Του λειτουργώντας ἐπιτακτικὰ πρὸς τὴν ἔννοιά τους: τοποθετεῖται τρίτη στὴ σειρά καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὸν προσηγορισμὸ

Νίγερ, «*Λούκιος ὁ Κυρηναῖος*» καὶ ὁ «*Μαναὴν Ἡρώδου τοῦ τετράρχου σύντροφος*» (Πρ. 13:1).

«μεγάλω», ό όποίος δείχνει τήν ένταση τοῦ παροξυσμοῦ, καθώσ ή λέξη «παροξυσμός» πού ήδη έκφράζει μία έντονη συναισθηματική κατάσταση δέν καλύπτει τοὺς δύο συγγραφείς.²

Πολύ συχνότερα χρησιμοποιεῖται στήν Ἁγία Γραφή τὸ ρήμα «παροξύνω», τὸ όποίο ἀναφέρεται κυρίως στήν όργή τοῦ Θεοῦ ἐξαιτίας τῆς ἀσέβειας καί τῆς ἐμμονῆς τῶν ἀνθρώπων στήν ἀμαρτία. Ὁ Θεός παροξύνεται ἀπό τήν ἄρνηση πρὸς Αὐτόν καί ἀπό τίς πράξεις μας, ὅπως σέ πολλές περιπτώσεις δηλώνουν οἱ προφήτες καί ὁ ψαλμωδός. Μὲ τή χρήση αὐτῆς τῆς ἀνθρωποπαθοῦς έκφράσεως περιγράφεται ἀκριβέστερα καί γίνεται περισσότερο κατανοητή ή ἀντίδραση τοῦ Θεοῦ, ἰδιαίτερα, ὅταν μὲ θράσος Τόν ἀψηφοῦν καί μὲ ἐγωισμό παραμερίζεται τὸ θέλημά Του γιά νά πράξουν οἱ ἀνθρωποι τὸ δικό τους.

Ὁ παροξυσμός παρουσιάζεται μὲ πολλές διαφορετικές μορφές καί τὸν προκαλοῦν ἀάπολλες αἰτίες.³ Μὲ ἀνάλογη σημασία χρησιμοποιοῦνται οἱ ὅροι «παρεπίκραναν» καί «παρώργισαν»⁴.

Στήν ἀρχαιοελληνική γραμματεία ή λέξη ἔχει τήν ἴδια ἔννοια καί χρησιμοποιεῖται γιά νά δηλώσει τὸν ἐρεθισμό, τή φιλονικία, τήν αἴσθηση τῆς ἐνοχλήσεως. Μὲ ἱατρική ἔννοια χρησιμοποιεῖται ἀπό τοὺς γιαιτροὺς τῆς ἀρχαιότητας, Ἰπποκράτη καί Γαληνὸ γιά νά προσδιορίσει τήν κορύφωση μιάς ἀσθένειας καί ἰδιαίτέρως τήν ἄνοδο τοῦ πυρετοῦ⁵. Κατ' ἐπέκτασιν χρησιμοποιεῖται καί μεταφορικὰ δηλώνοντας τήν κορύφωση κάποιου προβλήματος. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ή ἀναφορά τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, ὁ όποίος σημειώνει ὅτι «τὸ σφοδρότερον ἀπό θυμοῦ κίνημα παροξυσμός ὀνομάζεται».⁶

Ἰδιότυπη, ἴσως μοναδική, χρήση τοῦ ὅρου γίνεται στήν πρὸς Ἐβραίους

² Στή χρήση της στήν πρὸς Ἐβραίους ἐπιστολή θά ἀναφερθοῦμε ἐν συντομία στή συνέχεια.

³ Δειγματοληπτικά ἀναφέρω: Ἀρ. 14:11: «παροξύνει με ὁ λαός οὗτος», Δευτ. 31:20: ή λατρεία τῶν ἀλλοτριῶν «παρόξυνε τὸν Θεόν», Ψλμ. 9:25: ὁ ἀμαρτωλὸς γενικῶς παροξύνει τὸν Θεόν, Ψλμ. 9:34: ὁ ἀσεβής, Ψλμ. 73:18: «ὁ ἄφρων λαός», Ζαχ. 10:3: οἱ ἀσεβεῖς ποιμένες, Ἦσ. 1:1-4: ἔθνος ἀμαρτωλῶν καί ἄνομοι υἱοί, Ἦσ. 5:25: «ἔθνωμάθη Κύριος ἐπὶ τὸν λαόν Του» κ.λπ.

⁴ Ψλμ. 77:39.

⁵ Henry Liddell, -Robert Scott, *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1996 (σὲ ἠλεκτρονική μορφή): 2961, Σταματάκου, Ἰωάννου, *Λεξικὸν Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσης*, Ἀθήνα, 1999: 757.

⁶ Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, *Κατ' ἐπιτομήν ὅροι*, PG 31.1120B. Πρβλ. G. W. H. Lampe, *A Greek Patristic Lexicon*, Oxford: At the Clarendon Press, 1961: 1043.

ἐπιστολή, ὅπου χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ περιγράψει ὄχι τὴν κορύφωση ἑνὸς προβλήματος, τοῦ πυρετοῦ ἢ μιᾶς συγκρούσεως, ἀλλὰ τὴν κορύφωση τῆς ἀγάπης καὶ τῶν καλῶν ἔργων: «κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων» (Εβρ. 10:24), ἀποδίδοντας μία ἐντελῶς διαφορετικὴ ἔννοια.

Τὸ Πρ. 15:39 ἀποτελεῖ τὴ δευτέρη χρήση τοῦ ὅρου στὴν Καινὴ Διαθήκη. Εἶναι ἀπολύτως σαφές ὅτι ὑπονοεῖ τὴν ἔνταση, τὴν ἔξαψη τῶν πνευμάτων καὶ τὴ διαφωνία⁷ ἀνάμεσα στοὺς δύο ἱεραποστόλους.

γ. Τὸ περιστατικό.

Ὁ «παροξυσμός» ἀνάμεσα στοὺς δύο ἀποστόλους συνέβη στὴν Ἀντιόχεια⁸, τὴ μεγαλύτερη καὶ σπουδαιότερη πόλη τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης. Οἱ ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Βαρνάβας, ἐπέστρεψαν σὲ αὐτὴ, μαζί μὲ τοὺς ἀπ. Ἰούδα καὶ Σίλα, τοὺς ἀπεσταλμένους τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου, ἀμέσως μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσή της καὶ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος ποὺ εἶχε παρουσιαστῆ στὴν Ἀντιόχεια (Πρ. 14:26-15:2).

Ἡ φύση τοῦ περιστατικοῦ καὶ ἡ συνοπτικὴ ἀναφορὰ τοῦ εὐαγγ. Λουκᾶ προκάλεσαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρμηνευτῶν, ἤδη ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες. Χαρακτηριστικὸ τῆς ἀντιμετωπίσεως του διεθνῶς –δεδομένου τοῦ «προκλητικοῦ» χαρακτῆρα του– εἶναι ὅτι στὴ δυτικὴ βιβλιογραφία, ὄχι μόνον ἔχει ὑποστηριχθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι αὐτὸ ἀπετέλεσε τὸ σημεῖο πέρα ἀπὸ τὸ ὁποῖο διεκόπησαν ὀριστικῶς οἱ σχέσεις τῶν δύο ἀποστόλων, ἀλλὰ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐρμηνευτικὴ παράδοση, ἡ ἄποψη αὐτὴ κυριαρχεῖ σχεδὸν καθολικά.

Τὸ περιστατικὸ παρουσιάζεται στοὺς στίχους 36-41 τοῦ 15^{ου} κεφαλαίου τῶν Πράξεων. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ κοινῆ συναινέσει διαχωρισμὸ τῆς ἱεραποστολικῆς ἐργασίας τῶν δύο κορυφαίων ἱεραποστόλων τῆς Ἐκκλησίας μετὰ ἀπὸ διαφωνία: ἐνῶ σχεδίαζαν τὴν ἐπόμενη ἐξόρμησή τους καὶ ὁ ἀπ.

⁷ Σ.Σ. Δεσπότη, *Ἡ ἱεραποστολικὴ περιοδεία τοῦ Παύλου στὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο. Μακεδονία - Ἀχαΐα - Ἀσία*, Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Οὐρανός, 2011: 17.

⁸ Ἐκτενὴς ἀναφορὰ στὴν πόλη, στὴν Ἰουδαϊκὴ κοινότητα καὶ στὶς ἀπαρχές τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ Ἀθ. Γερ. Μουστάκη, *Πέτρος καὶ Παῦλος στὴν Ἀντιόχεια. Ἱστορικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση* (Ἀθήνα, 2011). Βλ. καὶ στὸν σύνδεσμο <https://app.box.com/s/0szbrn9inxgoykhgnxlsu2tj7g4qtvet>.

Βαρνάβας έτοιμαζόταν νά πάρει μαζί του τόν Ίωάννη, τόν καλούμενο Μάρκο, ό άπ. Παῦλος άξιωσε νά μὴν τόν συμπεριλάβουν στήν άποστολή, διότι στήν προηγούμενη ίεραποστολική τους έξόρμηση, κατά τó πέρασμά τους άπό τήν περιοχή τής Παμφυλίας, τούς εΐχε έγκαταλείψει με άποτέλεσμα νά τεθει έν κινδύνω ή συνέχεια και ή ολοκλήρωσή της (Πρ. 15:38).

Αυτή ή, κατά τó παρελθόν, άπρόβλεπτη στάση του Ίωάννου Μάρκου ύπεχρέωσε τόν άπ. Παῦλο νά τόν αντιμετώπισει με συγκρατημένη δυσπιστία για τó μέλλον. Έξαιτίας αυτής τής έξελίξεως, οί άπόστολοι Βαρνάβας και Παῦλος άκολούθησαν ξεχωριστές πορείες: ό μὲν πρώτος συνοδευόμενος άπό τόν Ίωάννη Μάρκο πέρασε στήν Κύπρο: «τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τόν Μάρκον έκπλεῦσαι εΐς Κύπρον» (Πρ. 15:39), ό δέ δεύτερος «έπιλεξάμενος Σίλαν έξήλθεν παραδοθείς τή χάριτι του Κυρίου ύπό των άδελφών. Διήρχετο δέ τήν Συρίαν και τήν Κιλικίαν έπιστηρίζων τας έκκλησίας» (Πρ. 15:40-41). Έτσι οί δύο κορυφαίοι άπόστολοι ύπερέβησαν με άπλότητα, διάκριση και άγάπη τó περιστατικό του παροξυσμού και συνέχισαν τó ίεραποστολικό έργο άπρόσκοπτοι και άφοσιωμένοι σέ αυτό.

Όπως ήδη αναφέραμε ό «παροξυσμός» συνέβη στήν Αντιόχεια, μετά τήν Άποστολική Σύνοδο, ένω άνάμεσα στή Σύνοδο και αυτόν πρέπει νά τοποθετηθει ένα άλλο, πολύ σημαντικό για τήν πορεία τής Έκκλησίας, περιστατικό που προκάλεσε στιγμιαία ένταση: *ή διαφωνία των άποστόλων Πέτρου και Παύλου στήν Αντιόχεια σχετικά με τó μεΐζον θέμα τής καθιερώσεως χωριστών γευμάτων για χριστιανούς οί όποιοι πρò τής μεταστροφής τους ήταν Ίουδαίοι και για χριστιανούς οί όποιοι πρò τής μεταστροφής τους ήταν έθνικοί* (Γαλ. 2:11-14).

Η σπουδαιότητα αυτού του περιστατικού έγκειται, όχι τόσο στις έπιπτώσεις του στήν ένότητα τής Έκκλησίας, όπως έσφαλμένα διατείνονται πολλοί σύγχρονοι μελετητές, αλλά στή σημασία του για τή διαμόρφωση τής σχέσεώς της με τόν Νόμο, καθώς ή άποφασιστική στάση του άπ. Παύλου διέσωσε τήν «αλήθειαν του Έυαγγελίου» και προστάτευσε τήν Έκκλησία άπό τó νά εκφυλιστεί σέ ένα παρακλάδι του ιουδαϊσμού, όπως έπεδίωκαν οί ιουδαΐζοντες, οί όποιοι εΐχαν προκαλέσει και τά προβλήματα που όδήγησαν στήν Άποστολική Σύνοδο όδηγώντας στή διευκρίνιση του ζητήματος τής περιτομής.

Ταυτοχρόνως, για νά μιλήσουμε έν πάση αληθεία, ή πλήρης άπουσία

έγωισμού από τὸν ἀπ. Πέτρο διέσωσε τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας, καθὼς ἀπέναντι στὴ δυναμικὴ ἀντίδραση τοῦ ἀπ. Παύλου ἀντέδρασε μὲ σύνεση, ἀντιλαμβανόμενος τὸ σφάλμα του καὶ ἀποδεχόμενος τὴν παύλεια κριτικὴ ὡς διαπιστώνουμε ἀπὸ τὴ σιωπὴ τῶν κειμένων καὶ τὴ συνέχεια τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς δὲν καταγράφει τὸ περιστατικὸ αὐτὸ στὶς Πράξεις εἴτε διότι δὲν τὸ γνωρίζει εἴτε διότι δὲν τὸ θεωρεῖ σημαντικὸ, μέσα στὰ πλαίσια τῆς εὐρύτερης πορείας τῆς ἱεραποστολῆς, εἴτε διότι κρίνει ὅτι δὲ σχετίζεται μὲ τὸ γενικότερο θέμα τοῦ ἔργου του,⁹ ἐν ἀντιθέσει μὲ τὴ συνάφεια στὴν ὁποία ἀρμονικὰ τὸ ἐντάσσει ὁ ἀπ. Παῦλος¹⁰.

Ἡ ἐκτεταμένη ἔρευνα ποὺ πραγματοποιήσαμε στὰ πλαίσια τῆς ἐκπονήσεως τῆς διδακτορικῆς μας διατριβῆς μᾶς ὁδήγησε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ περιστατικὸ τῆς περικοπῆς Γαλ. 2:11-14 κρύπτεται ὑπὸ τὸν στίχο 35 τοῦ 15^{οῦ} κεφαλαίου τῶν Πράξεων. Ἡ προσπάθεια νὰ τὸ προσδιορίσουμε χρονικὰ μᾶς ὤθησε νὰ δημιουργήσουμε ἓνα χρονικὸ πλαίσιο γιὰ τὰ γεγονότα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.¹¹

Ἀπὸ τὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο μέχρι τὸ περιστατικὸ τοῦ «*παροξυσμοῦ*» ἐκτιμοῦμε ὅτι πέρασαν τρεῖς (τὸ πολὺ τέσσερις) μῆνες.

Ἡ Σύνοδος πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ τέλος τοῦ 48 ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 49 μ.Χ. Οἱ Παῦλος καὶ Βαρνάβας καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Συνόδου ἀνεχώρησαν γιὰ τὴν Ἀντιόχεια λίγο μετὰ ἀπὸ τὴν ὀλοκλήρωσή της. Γιὰ νὰ καλύψουν τὰ περίπου 500 χιλιόμετρα σὲ εὐθεία γραμμὴ, ποὺ ἀντιστοιχοῦν σὲ 700 χιλιόμετρα δρόμου, καὶ μάλιστα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ χειμῶνα θὰ χρειάστηκαν τουλάχιστον 30 ἡμέρες. Στὴν Ἀντιόχεια μετὰ τὴν ὑποδοχὴ καὶ τὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιστολῆς παρέμειναν ἀρκετὲς ἡμέρες «*διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι ... τὸν λόγον τοῦ Κυρίου*» (Πρ. 15:35). Ἡ παραμονὴ αὐτῆ, σύμφωνα μὲ τὶς συνήθειες τῆς ἐποχῆς θὰ διήρκεσε μέχρι τὴν ἔναρξη τῆς περιόδου τῶν ταξιδιῶν, πρὸς τὸ τέλος Μαρτίου ἢ λίγο μετὰ καί, κατὰ συνέπεια,

⁹ M. Hengel, *Acts and the History of Earliest Christianity*, μτφρ. John Bowden, Oregon: Wipf & Stock Publ., March 2003: 123.

¹⁰ Στὴν πρὸς Γαλάτας ἀντιμετωπίζει ἰουδαῖζοντες ποὺ ἀμφισβητοῦσαν τὸ ἀποστολικὸ ἀξίωμά του καὶ προσπαθοῦσαν καὶ πάλι νὰ ἐπιβάλουν στὴν Ἐκκλησία ὅλους τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὶς δεσμεύσεις τοῦ Νόμου.

¹¹ Ἄθ. Γ. Μουστάκης, ὅ.π.: 244-247 (στὴ σελ. 247 ὑπάρχει συνοπτικὸς χρονολογικὸς πίνακας).

τὸ περιστατικὸ ἀνάμεσα στὸν ἀπ. Παῦλο καὶ στὸν ἀπ. Βαρνάβα πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ πρὸς τὸ τέλος τοῦ *Μαρτίου τοῦ 49 ἢ στὴν ἀρχὴ Ἀπριλίου τοῦ ἴδιου ἔτους*. Τότε θὰ ἔκαναν τὶς τελευταῖες συζητήσεις γιὰ τὸ σχεδιαζόμενο ἱεραποστολικὸ ταξίδι καὶ ἡ διαφωνία προέκυψε λίγο πρὶν ξεκινήσουν.

Ὁ Ἰωάννης Μᾶρκος, κατὰ πᾶσα πιθανότητα, ἦταν ὁ γραμματέας τῶν ἀποστόλων Παύλου καὶ Βαρνάβα, πού ἐκτελοῦσε καὶ χρέη στενογράφου. Κατέγραψε καὶ διέσωσε τὰ γεγονότα τῶν ἀπαρχῶν τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν Κύπρο, κρατώντας σημειώσεις τὶς ὁποῖες ἀξιοποίησε ὡς πολύτιμη μαρτυρία καὶ ἀξιόπιστη πηγὴ ὁ εὐαγγ. Λουκᾶς κατὰ τὴ σύνθεση τοῦ κειμένου τῶν Πράξεων. Ἡ καταγραφή αὐτὴ εἶναι σημαντικὴ γιὰ τὴ γνώση τῶν σχετικῶν περιστατικῶν, καθὼς ὁ Ἰωάννης Μᾶρκος ἦταν αὐτόπτης καὶ ὑπρέτης τοῦ λόγου, πληροῦσε δηλαδὴ τὶς προϋποθέσεις πού ἔθεσε ὁ εὐαγγ. Λουκᾶς στὸν πρόλογο τοῦ εὐαγγελίου του («*παρέδσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου*» Λκ. 1:2) γιὰ τὶς πηγές.¹²

δ. Συνεξέταση μὲ τὸ περιστατικὸ πού ἀναφέρεται στὸ *Γαλ. 2:11-14*.

Ἐνδιαφέρον ἔχει ἡ συνεξέταση¹³ τοῦ «*παροξυμοῦ*» μὲ τὴ στάση τοῦ ἀπ. Βαρνάβα κατὰ τὸ περιστατικὸ πού συνέβη στὴν Ἀντιόχεια (*Γαλ. 2:11-14*), ὅταν ὁ ἀπ. Παῦλος κατηγορήσε εὐθέως καὶ δημοσίως τὸν ἀπ. Βαρνάβα ὅτι «*συναπήχθη καὶ αὐτὸς τῇ ὑποκρίσει τῶν λοιπῶν Ἰουδαίων*» (*Γαλ. 2:13*, παραλλάσσουμε λίγο τὴ σύνταξη τοῦ χωρίου). Διαπιστώσαμε ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ἀπ. Βαρνάβα ἦταν καίρια γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἱεραποστολῆς πρὸς τὰ ἔθνη, τὴν ὁμαλὴ ἐνσωμάτωση τοῦ ἀπ. Παύλου σὲ αὐτὴ (*Πρ. 9:27, 11:22-30, 13:1-14:28, 15:2-4, 12*)¹⁴ καὶ τὴν ἀποδοχὴ του ἀπὸ τὸν ὄμιλο τῶν Ἀποστόλων. Στὴν

¹² Χρ. Οικονόμου, A new approach to the Problem of the Sources of Acts of the Apostles and especially to the passage Acts 13:1-12 and the rest of the references to Cypriots and to Cyprus, στοῦ ἴδιου, *Βιβλικές Μελέτες γιὰ τὸν Ἀρχέγονο Χριστιανισμό*, [BB: 11], Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, 1998 (411-455): 442 καὶ 452. Εἶναι σημαντικό νὰ τονίσουμε ὅτι μὲ αὐτὲς τὶς καταγραφὲς ὁ Ἰωάννης Μᾶρκος μεταφέρει τὴν μαρτυρία του γιὰ τὰ πρῶτα βήματα τῆς Ἐκκλησίας, εὐρισκόμενος σὲ συνάφεια καὶ μὲ τὶς προϋποθέσεις πού θέτει ὁ εὐαγγ. Ἰωάννης (πρβλ. Α' Ἰω. 1:14).

¹³ Ὁ Μ. Öhler (*Barnabas, Die historische Person und ihre Rezeption in der Apostelgeschichte*, [WUNT: 156], Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 2003: 439-454) ἐκτιμᾷ ὅτι δὲν σχετίζονται τὰ δύο περιστατικά. Καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι εἴτε ἡ διήγηση γιὰ τὸν «*παροξυσμὸ*» εἶναι κατασκευάσμα τοῦ Λουκᾶ εἴτε πρέπει νὰ ἐννοήσουμε δύο διαφορετικὲς συγκρούσεις.

¹⁴ Πρβλ. R.N. Longenecker, *Galatians*, γεν. ἐκδ. Br.M. Metzger, [WBC:41], Nelson 1990: 45.

Ἀντιόχεια ἐντύπωση προκαλεῖ ὅτι γράφει «ὥστε **καὶ** Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει» δηλώνοντας ὅτι ἀπὸ τὸν ἀπ. Πέτρο καὶ ἄλλα μέλη τῆς Ἐκκλησίας περιέμενε ἴσως μιὰ στάση ὑποτεταγμένη στὰ κελεύσματα τοῦ ἐπίσημου ἰουδαϊσμοῦ, πὺν τὸν κατεδίωκε μὲ μῖσος καὶ σφοδρότητα σὲ κάθε βῆμα τῶν ἱεραποστολικῶν προσπαθειῶν του προκαλώντας πλῆθος προβλημάτων, ἀλλὰ ποτὲ δὲν περιέμενε ἀντίστοιχη στάση ἀπὸ τὸν ἀπ. Βαρνάβα, ὁ ὁποῖος πάντοτε ἦταν πολῦτιμος ἀρωγὸς καὶ συμπαραστάτης του. Αὐτὸ τὸ «καί», τόσο σημαντικό καὶ τόσο ἐκφραστικό, δείχνει τὴν πικρία τοῦ ἀπ. Παύλου γιὰ τὴν στάση τοῦ μέντορα, φίλου καὶ συνοδοιπόρου του.

Ἦπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἴσως, τελικά, τὸ ἐπεισόδιο τοῦ «*παροξυσμοῦ*» νὰ ἀπετέλεσε τὴν εὐκαιρία πὺν ἀναζητοῦσαν καὶ οἱ δύο γιὰ νὰ ἀποχωρισθοῦν ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο καὶ νὰ συνεχίσουν αὐτόνομα τὴ δράση τους, καθὼς πέρα ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα, ὁ, ἀρχικά, ἡγετικὸς ρόλος τοῦ ἀπ. Βαρνάβα εἶχε ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ τὴν ὀρμητικὴν δράση καὶ τὴν ἡγετικὴ φυσιογνωμία τοῦ ἀπ. Παύλου.¹⁵

Προσπαθώντας νὰ προσδιορίσουμε τὴ σχέση τῶν δύο περιστατικῶν διαπιστώνουμε ὅτι ἡ στάση τοῦ ἀπ. Βαρνάβα στὴν Ἀντιόχεια ἀπετέλεσε τὴν *αἰτία* γιὰ ἀμοιβαία ἀπομάκρυνση τῶν δύο ἀποστόλων, ἐνῶ τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν εὐαγγ. Μάρκο ἦταν ἡ τελικὴ *ἀφορμὴ* γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ ἀποχωρισμοῦ.¹⁶ Μελετώντας βαθύτερα τὴ σχέση τους ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι ἡ ἀνάδειξη καὶ τῶν δύο σὲ ἡγετικές μορφές τῆς ἱεραποστολῆς ἀπετέλεσε τὴν οὐσιαστικὴν αἰτία τοῦ ἀποχωρισμοῦ, καθὼς τὸ νὰ ταξιδεύουν μαζὶ δύο ἱεραπόστολοι τῆς ἐμβελείας καὶ τοῦ διαμετρήματος τοῦ Βαρνάβα καὶ τοῦ Παύλου ἀποτελοῦσε ἀδικαιολόγητη «σπατάλη» ἀνθρωπίνων πόρων: δύο ἡγέτες, δύο ἱεραποστολικὲς ὀμάδες, δύο ἱεραποστολικοὶ προορισμοί, πολλαπλάσιας

¹⁵ Ὁ ἀπ. Παῦλος δὲν ἀποκρύπτει αὐτὸ τὸν ἰδιαίτερο ρόλο τοῦ ἀπ. Βαρνάβα ἀπλῶς φαίνεται ὅτι καθὼς ἦταν γνωστὸς δὲν εἶχε λόγο νὰ τὸν προβάλλει περαιτέρω (πρβλ. J. Painter, *Just James. The Brother of Jesus in History and Tradition*, ἐκδ. D. Moody Smith, Studies on Personalities of the New Testament, Minneapolis: Fortress Press, 1999: 46). Πέρα ἀπὸ τὸ ὅτι στὴ συνείδηση τῆς Ἐκκλησίας καθιερώθηκαν ὡς συνεργάτες, ὁ ἀπ. Παῦλος δὲν παραλείπει νὰ τὸν ἀναφέρει ἀνάμεσα στοὺς συνεργάτες του (Α΄ Κορ. 9:6, Γαλ. 2:1,9 καὶ Κολ. 4:10). Τὸν, ὄντως, σημαντικότερο ρόλο τοῦ ἀπ. Βαρνάβα, κατὰ τὴν πρώτην περιόδειαν, δὲν παραβλέπει οὔτε ὁ ἅγ. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, ὁ ὁποῖος σχολιάζει «ἔτι Βαρνάβα πρῶτον μνημονεύει· οὐπῶ γὰρ Παῦλος ἦν λαμπρός· οὐπῶ σημεῖον οὐδὲν εἰργάσατο» (Ἐπίθεσις τῆς Βίβλου τῶν Πράξεων, Ὁμ. XIII, PG 125.688D).

¹⁶ Ἀνάμεσα σὲ ἄλλους καὶ J. Painter, ὁ.π.: 69. Ὁ K.F. Nickle (*The Collection. A Study in Paul's Strategy*, [SBT: 48], Naperville, Illinois: Alec R. Allenson, 1966: 67) θεωρεῖ ὅτι πραγματικὴ αἰτία τοῦ χωρισμοῦ ἦταν ἡ στάση τοῦ ἀπ. Βαρνάβα καὶ ὄχι τοῦ Μάρκου.

έκτάσεως αποτελέσματα, πολλαπλάσιες βαπτίσεις, πολλαπλάσια αύξηση τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ ἀπ. Παῦλος ἴσως διεπίστωσε αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ ἰσορροπιῶν καὶ τὴ διαφοροποίησι τῶν ἀπόψεων τους γιὰ τὴν ἱεραποστολὴ ἀπὸ τῆ στάσι τοῦ ἀπ. Βαρνάβα στὴν Ἀντιόχεια. Ὑπ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἢ ἀπόφασι νὰ χωρίσουν ἦταν μία ἀπόφασι ὑπευθυνότητι, ὀριμότητι καὶ ὀρθῆς ἐκτιμήσεωσ τῆσ καταστάσεωσ. Ὁ λόγος μὲ τὸν ὀποῖο δικαιολογεῖ ὁ εὐαγγ. Λουκάσ τὸν χωρισμὸ φαίνεται νὰ εἶναι μία περιστασιακὴ ἀφορμὴ καὶ ὄχι ἢ βαθύτερη αἰτία.¹⁷ Τῆ στιγμὴ πὸ ὀδηγοῦνται στὸν «παροξυσμὸ», ἂν καὶ ὁ ἀπ. Παῦλος εἶναι αὐτὸσ πὸ προτείνει νέα ἀπὸ κοινου ἱεραποστολικὴ ἐξόρμησι (Πρ. 15:36), φαίνεται ὅτι ἢ διαδικασία τοῦ ἀποχωρισμου εἶχε ἤδη ξεκινήσει μέσα του.¹⁸

Ἡ χρονικὴ συνάφεια τῶν δύο περιστατικῶν -στὴν ὀποία ἤδη ἀναφερθήκαμε- ἐπιβεβαιώνει τὴν ὀργανικὴ τους σύνδεσι.¹⁹ Τὸ περιστατικὸ τῆσ «συνυποκρίσεωσ» προηγεῖται τοῦ «παροξυσμου»²⁰. Παρὰ ταῦτα, ὁ ἀπ. Παῦλος δὲν ἀναφέρει τὸ τελευταῖο. Στὴ Γαλατία εἶχε γίνε προσπάθεια νὰ τρωθεῖ τὸ

¹⁷ Ὁ Fr. Mußner (*Der Galaterbrief*, [HThK, Band IX], Freiburg: Herder, 1974: 164, ὑπ. 10) παραθέτει τὴν ἄποψη τοῦ W. Schmithals, ὁ ὀποῖος ἐντοπίζει τὴν πραγματικὴ αἰτία τοῦ χωρισμου στὸ περιστατικὸ τῆσ Ἀντιόχειασ καὶ ὄχι στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰωάννη Μάρκου.

¹⁸ Τὰ δύο περιστατικὰ συνδέουν καὶ ἄλλοι ἐρευνητὲσ ὀπως οἱ J.B. Lightfoot, *The Epistle of St. Paul to the Galatians. With Introduction, Notes and Dissertations*, Grand Rapids, Michigan: Zondervan Publ. House, ¹⁴1976 (α' ἔκδ. 1866): 113, Al. Steinmann, *Die Apostelgeschichte*, [ἔκδ. Fr. Tillmam, *Die Heilige Schrift des Neuen Testamentes*, τ. IV], Bonn: Peter Hanstein, Verlagsbuchhandlung, ⁴1934): 180, R.N. Longenecker, ὀ.π.: 76. Ἀντιθέτωσ ὁ A. Wechsler (*Geschichtsbild und Apostelstreit. Eine forschungsgeschichtliche und exegetische Studie über den antiochenschen Zwischenfall (Gal. 2:11-14)*, [BZNW 62], Berlin: Walter de Gruyter, 1991: 342) δὲν ἐντοπίζει καμία σχέσι, χρονικὴ ἢ ἐννοιολογικὴ, ἀνάμεσα στὰ δύο περιστατικὰ. Περισσότερες ἀναφορὲσ σὲ γνῶμες ἐρευνητῶν στὸ Ἀθ. Γ. Μουστάκις, ὀ.π.: 459.

¹⁹ Πρβλ. A.R. Cole, *The Epistle of Paul to the Galatians. An Introduction and Commentary*, γεν. ἔκδ. Leon Morris, The Tyndale NT Commentaries, UK: Wm.B. Eerdmans Publ. Comp., ³2002: 114.

²⁰ Ὁ M. Hengel (*Paul between Damascus and Antioch. The unknown Years*, μτφρ. John Bowden, Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 1997: 215 καὶ 216) πὸ ἀποδέχεται τὴ ρῆσι τοποθετὴ τὴν πρῶτη φάσι τῆσ γύρω στὸ 51 μὲ 52 μετὰ τὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο, ἄλλὰ πρὶν ἀπὸ τὸ περιστατικὸ πὸ ἔλαβε χώρα στὴν Ἀντιόχεια (δύο καὶ μισὸ χρόνια μετὰ) καὶ ἀπετέλεσε τὴν πραγματικὴ ρῆσι. Διαπιστώνουμε ὅτι ὁ M. Hengel ἀντιστρέφει τὴν πορεία τῶν γεγονότων τοποθετώντας τὸν «παροξυσμὸ» πρῶτο. Ὁ R. Pesch (*Die Apostelgeschichte*, 2. Teilband Apg 13-28, Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament. Herausgegeben von Josef Blank, Rudolf Schnackenburg, Eduard Schweizer καὶ Ulrich Wilckens, Band V, Zürich: Benziger Verlag, 1986: 93) τοποθετὴ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ μετὰ τὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο καὶ μετὰ τὰ περιγραφόμενα στὸ Γαλ. 2:11-14. Πρβλ. καὶ Χρ. Οἰκονόμου, Ὁ Βαρνάβας καὶ ὁ Μάρκος ἐδραιώνουν τὴν Ἐκκλησία καὶ τῆσ Κύπρου, στοῦ ἰδίου, *Βιβλικὲσ Μελέτεσ γιὰ τὸν Ἀρχέγονο Χριστιανισμό*, [BB: 11], Θεσσαλονικὴ: Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, 1998 (53-79): 63-64, 76.

ἀποστολικό κύρος του ἁπ. Παύλου ἀπὸ *ιουδαῖζοντες* καὶ γι' αὐτὸ ὁ ἀπόστολος παρουσιάζει τὴ δυναμικὴ στάση του ἀπέναντι στὸν ἁπ. Πέτρο, καθὼς τὸ πρόβλημα ἐκεῖ σχετιζόταν μὲ ἀλλοίωση τῆς «ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου» (Γαλ. 2:14) ἀπὸ τὸν ιουδαϊσμό. Ἀντιθέτως, ὁ «*παροξυσμός*», ἂν καὶ ἔχει στενὴ σχέση μὲ τὴν ὑποκρισία τοῦ ἁπ. Βαρνάβα (Γαλ. 2:13), δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὴν πρὸς Γαλάτας, διότι ἀποτελεῖ μία διαφωνία ἀνάμεσα στοὺς δύο ἀποστόλους, γιὰ ἓνα πρακτικὸ ζήτημα, καὶ ἐπ' οὐδενὶ σχετίζεται μὲ τὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦσε σὲ ὀλόκληρην τὴν Ἐκκλησία ὁ ιουδαϊσμός καὶ ἰδιαίτερος στὸν ἁπ. Παῦλο ἀμφισβητῶντας τὸ ἀποστολικὸ του ἀξίωμα.²¹

ε. Συνέπειες τοῦ «παροξυσμοῦ».

Ἡ στάση τοῦ ἁπ. Βαρνάβα στὸ περιστατικὸ τῆς πρὸς Γαλάτας δὲν μπορεῖ νὰ ἀνατρέψει τὴ γενικότερη εἰκόνα ποὺ μᾶς προσφέρει ἡ Καινὴ Διαθήκη γι' αὐτόν.²² Εἶναι σφάλμα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στράφηκε πρὸς τοὺς ἐξ Ἰουδαίων πιστοὺς ἐγκαταλείποντας τὴν ἱεραποστολὴ πρὸς τὰ ἔθνη, διότι δὲν ὑπάρχει ἢ παραμικρὴ βιβλικὴ στήριξη γι' αὐτό.²³ Ἡ συνέχιση τῆς ἱεραποστολῆς πρὸς τὰ ἔθνη διαπιστώνεται σαφέστατα καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τοῦ ἁπ. Παύλου νὰ ἀναλάβουν ἀπὸ κοινοῦ νέα ἱεραποστολικὴ ἐξόρμηση πρὸς αὐτὰ (Πρ. 15:36).

Ὁ ἁπ. Παῦλος, μετὰ ἀπὸ τὰ δύο περιστατικὰ ποὺ συνέβησαν τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 49 μ.Χ., συνεχίζει νὰ διατηρεῖ ἀγαθὲς σχέσεις μὲ τὸν ἁπ. Βαρνάβα, ὅπως διαπιστώνουμε καὶ ἀπὸ τὸ Α' Κορ. 9:6 ὅπου τὸν ὑπερασπίζεται ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ τοὺς κατηγοροῦσαν ὅτι δὲν ἐργάζονται λέγοντας: μήπως «μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν μὴ ἐργάζεσθε;»²⁴ Ἡ πρὸς Γαλάτας ἔχει

²¹ Σήμερα ποὺ ὁ ἁπ. Παῦλος ἔχει κερδίσει ἐπαξίως τὴ θέση τοῦ κορυφαίου ἱεραποστόλου τῆς Ἐκκλησίας ἢ παραβολὴ του μὲ τὸν ἁπ. Βαρνάβα καὶ ὁ τονισμός τῆς καίριας θέσης ποὺ κατεῖχε ὁ τελευταῖος στὴν Ἐκκλησία ἴσως μᾶς ξενίζει λίγο. Τὰ πρώτα ἀποστολικά χρόνια ὅμως δὲν ἴσχυε κάτι τέτοιο, καθὼς, ἐπὶ σειρά ἐτών (τουλάχιστον μέχρι τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 40), ἡ θέση τοῦ ἁπ. Βαρνάβα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦ ἁπ. Παύλου, ἦταν ἐξόχως διακεκριμένη καὶ ἰδιαίτερος προβεβλημένη.

²² Πρβλ. J. Painter, ὁ.π.: 69-70.

²³ Ἀντίθετα C.S.C. Williams, *A Commentary on the Acts of the Apostles*, London: Adam & Charles Black, ³1971: 187.

²⁴ Ἐπίσης, στὸ Κολ. 4:10 ὅπου ὁ ἁπ. Παῦλος γράφει «ἀσπάζεται ἡμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχιμάλωτός μου καὶ Μάρκος ὁ ἀνεπιός Βαρνάβα (περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολὰς, ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν)». Ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ τὴν Ἐφεσο τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 54/55 (Ἰω. Καραβιδόπουλου, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Καινὴ Διαθήκη*, [BB: 1], Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Π. Πουρναρᾶ, 1983: 328). Συνεπῶς, ἀπὸ αὐτὸ τὸ

γραφεί μετά τὰ δύο περιστατικά (γύρω στοὺς 54/55), ἐνῶ ἡ Α΄ Κορινθίους ἔπεται τῆς πρὸς Γαλάτας (ἐκτιμᾶται ὅτι ἔχει γραφῆ γύρω στοὺς 56)²⁵ καὶ ἐὰν ὑπῆρχε γενικὴ ρῆξις εἶναι λογικὸ καὶ ἀναμενόμενο ὅτι θὰ εἶχε ἀποτυπωθεῖ σὲ αὐτές. Ἀντιθέτως, ὁ ἀπ. Παῦλος μὲ εἰλικρίνεια καὶ ἀπόλυτο σεβασμὸ ἀναφέρει τὶς διαφορὰς καὶ τὶς διαφωνίες τους, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἀφήνει τὴ γεύση ὀριστικῆς καθολικῆς ρῆξεως.

Τὸ πολιτιστικὸ καὶ πνευματικὸ περιβάλλον μέσα στοὺς ὁποῖο μεγάλωσε ὁ ἀπ. Βαρνάβας τὸν ἐμπόδισε νὰ ἐγκλωβιστεῖ στὶς στενὲς ἰουδαϊκὲς ἀντιλήψεις τῶν ὁμοθρήσκων τοῦ τῆς Παλαιστίνης καί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπαναχώρησή του στὴν Ἀντιόχεια, κήρυξε τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ ὅπως πραγματικὰ ἦταν, δηλαδὴ ἐλεύθερο ἀπὸ τὸν νόμον.²⁶ Σὲ καμμία περίπτωσι δὲν συνάγεται ἀπὸ τὰ βιβλικὰ κείμενα ὅτι ὁ ἀπ. Βαρνάβας συνέπλεε μὲ τὸν ἐπίσημον ἰουδαϊσμὸ καὶ ἀρνοῦνταν ἐλευθερία ἀπὸ τὸν Νόμον πρὸς τὰ ἔθνη. Τὸ ἀντίθετον συνέβαινε. Γι' αὐτὸ ὁ ἀπ. Παῦλος στὸν στίχον Γαλ. 2:13 ἀναφέρεται σὲ «ὑποκρισία» δηλώνοντας σαφῶς ὅτι ἄλλα φρονοῦσε καὶ ἄλλα ἔπραξε.²⁷

Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο μία σημαντικὴ συνέπεια τῆς ἀντιπαραθέσεως μὲ τὸν ἀπ. Παῦλο φαίνεται ὅτι ἦταν ἡ ἐμπέδωσις τῆς ἀλλαγῆς στὶς σχέσεις τῶν δύο ἀποστόλων, ἡ ὁποία, τελικὰ, ὀδήγησε τὴν ἱεραποστολὴν πρὸς τὰ ἔθνη σὲ νέα πορεία καὶ μεγάλη ἀνθησις. Ἡ καταγραφὴ τοῦ «*παροξυσμοῦ*» καὶ ὄχι τοῦ ἄλλου ἐπεισοδίου ἀπὸ τὸν εὐαγγ. Λουκᾶ ἴσως ἀποτελεῖ ἔνδειξις ὅτι ὁ «*παροξυσμὸς*» ἀποτελοῦσε μία συνέπεια τοῦ περιστατικοῦ τοῦ Γαλ. 2:11-14, ἡ ὁποία διατηρήθηκε στὴ μνήμη τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ ἔφτασε μέσῳ προφορικῶν παραδόσεων σὲ αὐτόν. Προφανῶς, μετὰ τὰ περιγραφόμενα στὸ Γαλ. 2:11-14 δὲν συνέβη τίποτα ἀπὸ ὅσα κάποιοι ἐπιστήμονες ὑποστηρίζουν (ἀπομόνωσις τοῦ ἀπ. Παύλου, σύγκρουσις ἀντιμαχομένων παρατάξεων, ἐπικράτησις στὴν Ἐκκλησίαν τῆς ομάδας τῶν συντηρητικῶν, ἐκδίωξις τοῦ ἀπ. Παύλου ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια) παρὰ μόνον ὁ διαχωρισμὸς τῶν δύο ἀποστόλων στὸ ἱεραποστολικὸ ἔργον καὶ ὁ συνεπακόλουθος πολλαπλασιασμὸς του.

παράθεμα φαίνεται ὅτι ἦταν καλὲς οἱ σχέσεις τοῦ ἀπ. Παύλου, ὄχι μόνον μὲ τὸν ἀπ. Βαρνάβαν, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπ. Μάρκον.

²⁵ Ἰω. Καραβιδόπουλου, ὅ.π.: 297-298.

²⁶ Χρ. Οἰκονόμου, Ἡ συμβολὴ τοῦ ἀποστόλου Βαρνάβαν στὴν ἀρχέγονη Ἐκκλησία καὶ τὴν Κύπρον, τοῦ ἰδίου, *Βιβλικὲς Μελέτες γιὰ τὸν Ἀρχέγονον Χριστιανισμό*, [BB: 11], Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Π. Πουρναρά, 1998 (17-52): 23.

²⁷ Περισσότερα γιὰ τὴν ὑποκρισίαν βλ. Ἀθ. Γ. Μουστάκης, ὅ.π.: 440-460.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν διασπάσθηκε, ἀλλὰ ἐνωμένη συνέχισε τὴν ἐπιτυχή προσπάθεια ἀγιασμοῦ καὶ μεταμορφώσεως τοῦ κόσμου.

στ. Ἡ θέση τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Χρυσοστόμου.

Ὁ ἅγ. Ἰωάννης Χρυσόστομος θέτει τὶς βάσεις γιὰ μία οὐσιαστικὴ προσέγγιση τοῦ προβλήματος χωρὶς ὑπερβολὲς ποὺ ἀλλοιώνουν τὴν πραγματικότητα: «*παροξυσμός, φησὶν, ἐγένετο, οὐκ ἔχθρα οὐδὲ φιλονεικία*»²⁸. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πλειοψηφία τῶν μελετητῶν ποὺ στὸν «*παροξυσμό*» διακρίνουν τὴ διάσπαση ἢ ἀκόμη καὶ τὴ διχόνοια, ὁ ἅγιος ἀντιλαμβάνεται ὅτι σὲ κάθε ἀνθρώπινη συνεργασία εἶναι ἀναπόφευκτη ἡ ὑπαρξη διαφωνιῶν καὶ ἀντιπαραθέσεων, οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν δείχνουν ἐχθρότητα ἢ μίσος. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκτίμηση τοῦ ἁγ. Ἰωάννου Χρυσοστόμου ὁ ἀπ. Παῦλος ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μάρκο, καθὼς θεωροῦσε ὅτι ἦταν περισσότερο νωθρὸς ἀπὸ ὅτι ἔπρεπε νὰ εἶναι ἓνας συνεργάτης του μὲ δεδομένο τὸ ἐπίπονο καὶ κοπιαστικὸ ἔργο ποὺ εἶχε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του. Μὲ τὴ στάση του αὐτὴ ὁ ἀπόστολος τὸν προστάτευσε ἀπὸ κόπους καὶ ὑποχρεώσεις στὶς ὁποῖες γνώριζε ὅτι δὲν θὰ κατόρθωνε νὰ ἀνταποκριθεῖ. Ἡ στάση ἀπέναντι στὸν ἀκόλουθό του ἦταν φιλάνθρωπη καὶ παιδαγωγικὰ ὀρθή. Γι' αὐτὸ ὁ ἅγ. Ἰωάννης Χρυσόστομος συνεχίζει σημειώνοντας ὅτι δὲν εἶναι τόσο κακὸ νὰ ὑπάρξει ἔνταση μὲ κάποιον, ὅσο κάτι τέτοιο νὰ συμβεῖ δίχως λόγο: «*οὐ γὰρ τὸ παροξυνθῆναι χαλεπόν, ἀλλὰ τὸ ἀλόγως καὶ ἐπ' οὐδενὶ δικαίῳ. Θυμὸς γὰρ ἄδικος, φησὶν, οὐκ ἀθωωθήσεται· οὐχ ἀπλῶς θυμὸς, ἀλλὰ ὁ ἄδικος*».²⁹

Ὁ ἅγ. Θεοφύλακτος Βουλγαρίας ἀναζητώντας τὶς βαθύτερες αἰτίες τοῦ «*παροξυσμοῦ*» τονίζει ὅτι συνέβη ἐπειδὴ τὰ κίνητρα τῶν δύο ἀποστόλων ἦταν διαφορετικά. Ὁ μὲν ἀπ. Παῦλος ἐπέδωκε *τὴ δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς τάξεως*, καθὼς ὁ Ἰωάννης Μάρκος δὲν εἶχε ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀπαιτήσεις του. Ὁ δὲ ἀπ. Βαρνάβας ἐπιθυμοῦσε νὰ *μὴν λυπήσει τὸν, μέχρι τότε, συνεργάτη τους* καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐπέδειξε τὸ αἶσθημα τῆς φιλάνθρωπίας: «*ὁ Παῦλος ἐζήτει τὸ δίκαιον· ὁ Βαρνάβας τὸ φιλάνθρωπον*» καὶ συνεχίζει «*ὠφέλησε τὸν Μάρκον ἢ Παύλου ἀκρίβεια· ἐσπούδασε γὰρ τῇ προθυμίᾳ τὴν προτέραν ῥαθυμίαν καλύψαι*».³⁰

²⁸ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ὁμ. ΛΔ', PG 60.246.

²⁹ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Εἰς τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον*, Ὁμ. VI, PG 50.508.

³⁰ Θεοφύλακτου Βουλγαρίας, *Υπόθεσις τῆς Βίβλου τῶν Πράξεων*, Ὁμ. XV, PG 125.724C.

ζ. Συμπεράσματα.

Σύμφωνα με την πίστη της Έκκλησίας στην πρόνοια του Θεού το πρόβλημα, εν προκειμένω ό «παροξυσμός», δέν έχει πάντοτε άρνητικές συνέπειες. Ο άγ. Ίωάννης Χρυσόστομος προσεγγίζοντας τó ζήτημα σέ αυτό τó πνεύμα θεωρεί ότι στή συγκεκριμένη περίπτωση έχουμε θεία «οίκονομία ώστε τούς προσήκοντας έκαστον τόπουσ άπολαβείν».³¹ Διαπιστώνουμε, ότι, όπως και στην περίπτωση τού διωγμού τών έλληπιστών από τά Ίεροσόλυμα, κατά τόν διωγμό πού άκολούθησε τó μαρτύριο τού άγ. Στεφάνου, ό χωρισμός διπλασίασε τούς τόπουσ πού δέχθηκαν τήν έπίσκεψη τών άποστόλων, καθώς από αυτόν και έπειτα έχουμε διακοπή τής κοινής ίεραποστολής, αλλά καθιέρωση δύο παραλλήλων προσπαθειών.³²

Φωτισμένος από τήν Θείαν Χάριν, εκεί όπου κάποιου διακρίνουν διάσπαση, συγκρούσεις και άνάρμοστη συμπεριφορά, ό εύαγγ. Λουκάσ και ό άγ. Ίωάννης Χρυσόστομος (όπως και άλλοι Πατέρες) έντοπίζουν τήν έντονη, ζώσα και δρώσα, πρόνοια του Θεού για τήν Έκκλησία και τή σωτηρία του κόσμου.

Στήν Έκκλησία, πού είναι ένας ζωντανός οργανισμός πορευόμενος στόν χρόνο και στην ιστορία, υπάρχουν άνθρωποι με διαφορετικά χαρίσματα πού αγωνίζονται για τή σωτηρία. Οί διαφωνίες και οί έντάσεις αξιολογούνται και αξιοποιούνται ως ικανότητα κάθε μέλουσ της νά αναπτύξει και νά αναδείξει τά μοναδικά χαρίσματά του πού λειτουργούν ως μία ευκαιρία χαράσ και προσφέρουν, σέ όποιον τó επιθυμεί, τή δυνατότητα νά παραμερίσει τó ίδιον θέλημα, ώστε όλοένα νά αναδεικνύεται και νά κυριαρχεί τó θέλημα του Θεού και άδιάκοπα νά συνεχίζεται ή πορεία τής Έκκλησίας πρòς τή Βασιλεία τών Ουρανών.

³¹ Ίωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εις τὰς Πράξεις τών Αποστόλων*, Όμ. XXXIV, PG 60.245.

³² Πρβλ. Σ.Σ. Δεσπότη, ό.π.: 17.

ΕΣ ΓΗΝ ΕΝΑΛΙΑΝ ΚΥΠΡΟΝ: ΑΓΩΝΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ¹

ΑΝΔΡΕΑ Ι. ΒΟΣΚΟΥ,
ΟΜΟΤ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
(ΜΕ ΕΜΦΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΚΥΠΡΙΑΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ)
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Ο κυπριακός ελληνισμός έχει ρίζες πολυαίωνες και βαθιές, προομηρικές και όμηρικές, έν πολλοῖς πελοποννησιακές. Φθάνοντας στην Κύπρο οἱ Ἀχαιοὶ σὲ ἐπάλληλα κύματα τὸ τελευταῖο τέταρτο τῆς β΄ χιλιετίας π.Χ. –μέσω Αἰγαίου, Κρήτης, Ρόδου καὶ Μικρᾶς Ἀσίας– ἔφεραν μαζί τους τὴ γλῶσσα, τὴ θρησκεία, τὰ ἥθη καὶ ἔθιμά τους, τοὺς μύθους καὶ τὴν ποίησή τους, τὴ μουσικὴ καὶ τὸ τραγούδι τους. Ἡ ἐπιμειξία μὲ τοὺς αὐτόχθονες κατοίκους, ἡ πιὸ ἄμεση ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἀνατολικούς λαούς, ἡ μύηση στὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης καὶ ἄλλοι ἐπιμέρους παράγοντες διεύρυναν τοὺς ὀρίζοντές τους καὶ ἄνοιξαν νέους δρόμους ἔκφρασης. Θεμελιώθηκε ἔτσι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς τῆς Κύπρου, πού χάρη στίς στενὲς διαχρονικὲς σχέσεις μὲ τίς μητροπόλεις, τὰ ὀνομαστὰ λατρευτικὰ κέντρα καὶ τὸν ὅλο ἑλληνικὸ κόσμο κρατήθηκε

¹ Περισσότερα (μὲ περαιτέρω παραπομπὲς καὶ βιβλιογραφία, καὶ μὲ πλούσια εἰκονογράφηση) στὸν συλλογικὸ τόμο: Α. Ι. Βοσκός (Εἰσαγωγή – ἐπιμέλεια), *Κύπρος. Αγῶνες Ελευθερίας στην Ελληνική Ιστορία*, Αθήνα: Εθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Αθηνῶν (Επιτροπὴ γιὰ τὴν Κύπρο), 2010 [ἔφεξις: Α. Β. ἢ Α. Β. / *Κύπρος*].

Συντομογραφοῦνται, ἐπίσης, κατωτέρω τὰ ἐξῆς πολύτομα ἔργα: ΑΚυΓ¹⁻⁶: *Ἀρχαία Κυπριακὴ Γραμματεία*, Λευκωσία: Ἴδρυμα Ἀναστάσιος Γ. Λεβέντης, 1995-2008: ΑΚυΓ¹ [1995], ΑΚυΓ^{1β} [2008²]: τόμ. 1. *Ποίηση Ἐπικὴ Λυρική Δραματικὴ*, Α. Β. / ΑΚυΓ² [1997]: τόμ. 2. *Ἐπίγραμμα* - ΑΚυΓ³ [2002]: τόμ. 3. *Πεζογραφία*, Α. Β. (μὲ τὴν ἐπικουρία Αἰκ. Θεοδωροπούλου) / ΑΚυΓ⁴ [2008]: τόμ. 4. *Ἱατρική*, Α. Β. / ΑΚυΓ⁵, 1999: τόμ. 5. *Φιλοσοφία: Ζήνων ὁ Κιτιεύς*, Κ. Π. Μιχαηλίδης / ΑΚυΓ⁶ [2008]: τόμ. 6. *Φιλοσοφία: Κλέαρχος, Περσαῖος, Δημῶναξ καὶ ἄλλοι Κύπριοι φιλόσοφοι*, Ἰ. Ταϊφάκος, Συνεργάτες: Ἀ. Λουκάς – Ἐφη Χατζηαντωνίου-Δημοσθένους, Γενικὴ ἐποπτεία: Πάτρ. Σταύρου [ἠλεκτρονικὴ ἔκδοση 2010 / 2012² μὲ διόρθωση ἀβλεπτημάτων καὶ Παράρτημα, ἀναρτημένη στὸν ἰστότοπο τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου Κύπρου: www.pi.ac.cy / Ἀνθολόγιο Ἀρχαίας Κυπριακῆς Γραμματείας, βλ. καὶ ψηφιακὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸ Ἰνστιτούτο Κύπρου: Ἀρχαία Κυπριακὴ Γραμματεία / Ancient Cypriot Literature, Digital Corpus (ACLDC), στὸ πρόγραμμα Διόπτρα, <http://akg.cyi.ac.cy/>]. - *IKy: Ἱστορία τῆς Κύπρου*, ἐκδομένη ὑπὸ τὴν διεύθυνση Θ. Παπαδοπούλου, τόμ. Α΄-Στ΄, Λευκωσία: Ἴδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ (Γραφεῖον Κυπριακῆς Ἱστορίας), 1995-2011.

ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ: PEREGRINATIONIS DIVI PAVLI (...),
Abraham Ortelius, Antwerp 1592 / Venice 1608 (Συλλογή Άντωνή Χατζηπαύλου).

ουσιαστικά αναλλοίωτος μέχρι σήμερα,² αναζωογονημένος δημιουργικά με τόν σταδιακό έκχριστιανισμό και σφυρηλατημένος έκτοτε με την προσήλωση στην ὀρθοδοξία,³ ἀλλὰ καὶ σταθερὰ ἐκσυγχρονιζόμενος, δίνοντας πλουσιό-

² Ὅπως τονίζει ὁ John Chadwick, [σὺν] J. Karageorghis – O. Masson (eds.), *The History of the Greek Language in Cyprus (Proceedings of an International Symposium Sponsored by the Pierides Foundation, Larnaca, Cyprus, 8-13 Sept. 1986)*, Nicosia: Pierides Foundation (Larnaca), 1988, xxvii / xxix (Address / Προσφώνηση), μεταξύ ἄλλων: «Ἡ Κύπρος, ἂν καὶ ἀπομακρυσμένη ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο ἔγινε καὶ ἔχει παραμείνει» ἀπὸ τῆ μακρινῆ ἀρχαιότητα «ἕνα κομμάτι τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ -παρ' ὅλες τὶς ἱστορικὲς ἀντιξοότητες καὶ ἐπιδρομὲς ποῦ ἔχει δυστυχῶς ὑποστῆ- παραμένει πολιτιστικὰ ἑλληνικὴ μέχρι σήμερα» (βλ. καὶ σσ. 55 κ.έξ., κυρίως 61, κ.ά.).

³ Γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Χρῆστος Οἰκονόμου («Ἡ εἰσαγωγή τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἡ θεμελίωση τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας», *IKY Γ': Βυζαντινὴ Κύπρος*, 2005, 23): «Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Κύπρου ἀποτελεῖ κορυφαῖο γεγονός τῆς πολιτικῆς, πολιτιστικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς τῆς ἱστορίας [...]. Ὁ χριστιανισμὸς, ὁ ὁποῖος ἀναγέννησε μέσα του τὸν ἑλληνισμὸ τῆς Κύπρου, δημιούργησε τὴν ἑλληνορθόδοξη παράδοση, ἡ ὁποία ἐξέφρασε μὴ νέα, ὀρθὴ πίστη (τὴν ὀρθοδοξία· ὀρθὴ δόξα, ὀρθὴ πίστη καὶ λατρεία), ἕνα νέο ἦθος, τὴν ὀρθοπραξία. Μέσα ἀπ' αὐτὴ τὴν προοπτικὴ ἢ ταυτότητα τῆς νήσου καθορίστηκε ἀπὸ τὸν ἑλληνορθόδοξο πολιτισμὸ, ὁ ὁποῖος ἄρχισε ἀπὸ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ Α' αἰῶνα (46-47 μ.Χ.) καὶ συνεχίστηκε

τατους τούς καρπούς σὲ ὅλους τούς τομείς καὶ ἀποβαίνοντας τμήμα πολυτιμοῦ τοῦ ὅλου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἐπάλληλοι κατακτητὲς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (Φοίνικες, Ἀσσύριοι καὶ Αἰγύπτιοι, Πέρσες καὶ Ρωμαῖοι), οἱ ποικίλες περιπέτειες κατὰ τὴ Βυζαντινὴ περίοδο καὶ ἡ πολυαῖωνη περίοδος δουλείας κατὰ τούς χρόνους τῆς Λατινικῆς κυριαρχίας, τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τῆς Ἀγγλοκρατίας, κι ὅσα δεινὰ ἐπακολούθησαν, δὲν μπόρεσαν νὰ ἀλλοιώσουν τὸν ἑλληνικὸ χαρακτήρα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Κύπρου. Ἐντονη παρέμεινε διαχρονικὰ ἡ αἴσθησις τῶν πανάρχαιων ἑλληνικῶν καταβολῶν καὶ θαυμαστὴ ἡ συμβολὴ στοὺς ποικίλους ἐθνικοὺς ἀγῶνες, Εἰρηνικοῦς καὶ Πολεμικοῦς (ὅποτε χρειάστηκε), πρὸς ὑπεράσπιση τῆς ἐλευθερίας, ἐπιβίωσις στὴ γῆ τῶν προγόνων, προκοπὴ καὶ εὐημερία, δημιουργία καὶ καταξίωσις. Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ ἐμφάνισις ὡς ἐνόπλων τοῦ θεοῦ τοῦ *ταλάντου* (τοῦ χαλκοῦ) καὶ τῆς ἴδιας τῆς θεᾶς τοῦ ἔρωτα, τῆς *Κύπριδος* Ἀφροδίτης, καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ἀργότερα ὡς δρακοντοκτόνου. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ταύτισις τοῦ τόπου ὅπου ἀναδύθηκε ἡ Ἀφροδίτη μὲ τὴν Πέτρα τοῦ Ρωμοῦ (τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, πού ἐκσφενδονίζοντας –κατὰ τὴν παράδοσι– βράχους ἀπὸ τὴν ἀπέναντι βουνοκορφὴ ἔτρεψε σὲ φυγὴ τὸν στόλο τῶν Σαρακηνῶν). Ἀκόμα πιὸ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μαζικότατη συμμετοχὴ τῶν Κυπρίων στοὺς ἐπάλληλους καὶ σκληροὺς ἔνοπλους ἀγῶνες ἐλευθερίας, ἀπὸ τὴν Ἰωνικὴ ἐπανάστασις ὡς τὸν ἀνυπέβλητο ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ 1955-1959.

Σταθμοὶ τῆς ἀξιολογῆς αὐτῆς πορείας ἀδιάσπαστοι στάθηκαν ὁ Τρωικὸς πόλεμος καὶ ὁ Ὅμηρος. Στοὺς ἀμέσως μετὰ τὸν Τρωικὸ πόλεμο χρόνους καὶ σὲ ὀμηρικοὺς ἥρωες ἀνάγουν οἱ οἰκιστικοὶ *μῦθοι* τὴν ἴδρυσιν τῶν κύριων βασιλείων τῆς Κύπρου. Τοὺς ἔχουν ἀπαθανάτισει –πέρα ἀπὸ τὴν ὀλοζώντανη ἀνὰ τοὺς αἰῶνες προφορικὴ κυπριακὴ παράδοσι– ἀρχαῖες πηγὲς πάμπολλες, ἀπὸ τὸν Πίνδαρο, τὸν Αἰσχύλο καὶ τὸν Εὐριπίδη ὡς τὸν Ἴσοκράτη καὶ τὸ ἀριστοτελικὸ ἔργο *Πέπλος*, τὸν Στράβωνα καὶ τὸν Πausανία, τὸν Πλούταρχο, καὶ –πιὸ ἀναλυτικά– τὸν Ἀλεξανδρινὸ Λυκόφρονα στὸ περίφημο ἔργο του *Ἀλεξάνδρα* (μὲ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Τζέτζη).⁴ Ὁ *Τεῦκρος ὁ Τελαμώνιος*,

ὡς τις μέρες μας.»

⁴ Γιὰ τοὺς οἰκιστικοὺς – αἰτιολογικοὺς μῦθους βλ. μεταξὺ ἄλλων, μὲ περαιτέρω βιβλιογραφία: G. Gjerstad, "The Colonization of Cyprus in Greek Legend", *OArch* 3 (1944), 107-23· Maria Iacovou (ed.), *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age (The Legacy of Nicolas Coldstream)*, Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation, 2012· P. Christodoulou, « Les mythes fondateurs des royaumes chypriotes. Le nostos de Teukros », *CCEC* 44 (2014), 191-215, καὶ M. Hatzopoulos, "Cypriote kingships in context", ὅ.π., 217-33. Βλ. καὶ κατωτέρω γιὰ τὴν τοπωνυμικὴ μαρτυρία (μὲ βιβλιογραφία στὴ σημ. 8).

ὁ περίφημος ὀμηρικὸς τοξότης, μὴ μπορώντας μετὰ τὴν ἐπιστροφή στὴν πατρίδα νὰ ἀντέξει τὶς κατηγορίες τοῦ πατέρα του πὼς σκόπιμα δὲν ἐμπόδισε τὸν ἀδελφὸ του Αἴαντα νὰ αὐτοκτονήσει, παίρνει τοὺς πιὸ στενοὺς του ἐταίρους καὶ κατευθύνεται πρὸς ἀνατολὰς, ἀποβιβάζεται στὴν ἔκτοτε καλούμενη *Ἀχαιῶν ἀκτὴ*, στὰ βορειοανατολικά τῆς Κύπρου (στὴν Καρπασία), κατηγορίζει στὸν εὐφορο κόλπο τῆς σημερινῆς Ἀμμοχώστου καὶ θεμελιώνει τὸ πιὸ ἔνδοξο βασιλεῖο τῆς ἀρχαίας Κύπρου, τὴ Σαλαμίνα. Ὁ *Ἀγαπήνωρ*, ποὺ ἠγεῖται τῶν Ἀρκάδων στὴν Τροία (κατὰ τὴν *Ἰλιάδα*, Β 603-14), ἐπιστρέφοντας στὴν πατρίδα του μετὰ τὴν ἄλωση τῆς πόλης, ἐξοκέλλει στὴ δυτικὴ ἀκτὴ τῆς Κύπρου καὶ γίνεται οἰκιστὴς τῆς Νέας Πάφου καὶ ἰδρυτὴς τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Παλαίπαφο. Ὁ *Ἀχαιὸς Κηφεὺς* καὶ ὁ *Λάκων Πράξανδρος* (πολεμιστὲς καὶ αὐτοὶ στὴν Τροία, κατὰ τὸν *Λυκόφρονα*) ἰδρύνουν τὴν Κερύνεια καὶ τὴ Λάπηθο. Οἱ γιοὶ τοῦ Θησέως *Ἀκάμας* – ποὺ δίνει τὸ ὄνομα σὲ ὄρος καὶ ἀκρωτήριο τῆς βορειοδυτικῆς Κύπρου– καὶ *Δημοφῶν* ἢ / καὶ ὁ *Φάληρος* ἰδρύνουν τὴν Αἴπεια, καὶ ὁ ἐγγονὸς τοῦ Ἀκάμαντα *Χύτρος* τοὺς Χύτρος. Προσμαρτυροῦν ὁ *Στράβων* (14.6.3) γιὰ τὴ *Λακῶνων κτίσιμα καὶ Πραξάνδρου* Λάπηθο, ὁ ἴδιος γιὰ τὸ *Ἀργείων κτίσιμα* Κούριο καὶ ὁ *Ἡρόδοτος* (5.113.1) γιὰ τοὺς Κουριεῖς ποὺ *λέγονται Ἀργείων εἶναι ἄποικοι*, καὶ ὁ ἀριστοτελικὸς *Πέπλος* «γιὰ τὸν θαμμένο στὴ Σαλαμίνα τῆς Κύπρου *Τεῦκρο*» καὶ «γιὰ τὸν *Ἀγαπήνορα*» τὸν θαμμένο στὴν Πάφο.⁵ Προσμαρτυροῦν ἐπίσης ἀδιάφυστα τὰ πλούσια ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα σὲ κάθε γωνιὰ τῆς Κύπρου (ὅπως τὰ ἐντυπωσιακὰ γεωμετρικὰ καὶ ἀρχαῖκὰ εὐρήματα ἀπὸ τὴν Ἐγκωμη καὶ τὴ Σαλαμίνα ποὺ παραπέμπουν στὸν Ὅμηρο), οἱ ἀναριθμητὲς καλλιτεχνικὲς παραστάσεις (σὰν τὶς ὀμηρικὲς σκηνὲς στὴ σαρκοφάγο τῶν Κουκλιῶν, στὴν Παλαίπαφο),⁶ καὶ τὰ σωζόμενα ἔργα τῆς ἀρχαϊκῆς «ὀμηρικῆς» ποίησης τῆς

⁵ *ΑΚυΓ*² 11 Ε54-55: *Ποῦ ἕκαστος τῶν Ἑλλήνων τέθαπται καὶ τί ἐπιγράφεται ἐπὶ τοῦ τάφου* (Ε54 *Ἐπὶ Τεῦκρου κειμένου ἐν Σαλαμίῃ τῆς Κύπρου*: «Τῶν γοργοφόνων χειριστὴ βελῶν τὸν Τελαμώνιο Τεῦκρο | ἠ γῆ ἐτούτη ἐδῶ τῆς Σαλαμίνας νεκρὸ κρατᾶ», καὶ Ε55 *Ἐπὶ Ἀγαπήνορος*: «Ἀπ' τὴν Τεγέα ὁ ἄρχοντας αὐτὸς ὁ Ἀγαπήνωρ τοῦ Ἀγκαίου ὁ γιὸς | θαμμένος εἶν' ἐδῶ τῶν Πάφωιν τῶν πελτοφόρων βασιλιάς»)- βλ. καὶ Ε56 (Παυσ. 8.5.3) γιὰ τὴν κόρη τοῦ Ἀγαπήνορα Λαοδίκη καὶ τὴν Τεγέα τὴν πατρίδα τους, καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὰ τρία αὐτὰ ἐπιγράμματα σχόλια.

⁶ Πὰ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα καὶ τὴν πλούσια σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. –μεταξὺ πάμπολλων ἄλλων– Β. Καραγιώργης, *Οἱ Πρώτοι Ἕλληνες στὴν Κύπρο (Οἱ ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες)*, μετάφρ. Δ. Κυριακοῦ – Κ. Τουλούμη, Αθήνα: Παπαδήμας, 1991 (τίτλος πρωτοτύπου: *The end of the Late Bronze Age in Cyprus*, Nicosia 1990) καὶ *Ἕλληνες Θεοὶ καὶ Ἥρωες στὴν Ἀρχαία Κύπρο*, Αθήνα: Ἐμπορικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, 1998 / V. Karageorghis – N. Chr. Stambolides, *Eastern Mediterranean: Cyprus – Dodecanese – Crete, 16th- 6th cent. B.C. (Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon-Crete in May 1997)*,

Κύπρου: ὁ Κύπριος χρησμολόγος *Εὐκλος* (*Εὐκλος*), πὸν «προφήτευσεν» τὴ γέννηση *μεγάλου* καὶ *πολυκλείτου* αἰδοῦ ἐν *εἰναλίῃ Κύπρω*, ὁ *Στασίνο*ς ὁ *Κύπριος*, πὸν κατὰ τὴν παλαιότατη συμβολικὴ παράδοση νυμφεύθηκε τὴν κόρη τοῦ Ὀμήρου καὶ πῆρε προίκα τὰ *Κύπρια ἔπη*, καὶ οἱ τρεῖς ὕμνοι *Εἰς Ἀφροδίτην*, κι ἄλλα πολλὰ καὶ ἀξιόλογα.⁷ προσμαρτυροῦν τὰ ἀναρίθμητα (πέρα ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα) ΠΑΝΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ, πὸν παρὰ τὶς ἀτελείωτες περιόδους δουλείας ἐπιβιώνουν ἀνὰ τὶς χιλιετίες μέχρι σήμερα στὴν Κύπρο, (ὅπως): Βάσα, Γεροβάσα (ιερά *βάσσα*: *βῆσσα*, σύνδενδρη κοιλάδα) καὶ Γεράσα – Μούττη τοῦ Δικῆ (Κορφὴ τοῦ Δία) καὶ Κρεμμὸς τῆς Ἑρας (: τῆς Ἑρας, μὲ πανάρχαιο μακρὸ ε ἀντὶ η) – *Αἰγιαλοῦσα* / *Γιαλοῦσα* καὶ *Γιαλιά* – Ἀσίνο (< Ἀσίνη) – *Ζωτία* ἢ *Ζώτεια* > *Ζώδ(κ)ια* ἢ *Ζώδ(κ)ε*ια (ἀπὸ τὸν *Ζωτεύατ*αν *Ἀπόλλωνα* τοῦ Ἄργου καὶ τὸ ὁμώνυμο [μὲ -οι- ἀντὶ τοῦ νεωτέρου -ω-] ἀρχαῖο ἀρκαδικὸ *χωρίον*, πὸν μνημονεῦει ὁ Πausanίας) – *Μόρφου* (ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς *Μορφοῦς* Ἀφροδίτης τῆς Σπάρτης), καὶ ἄλλα πάμπολλα.⁸ προσμαρτυροῦν, μαζί μὲ τὶς ἀναρίθμητες θαυμαστὲς γλωσσικὲς

Athens: Universite of Crete - A.G. Leventis Foundation, 1998 / *IKy A' {-B'}* (*Ἀρχαία Κύπρος* [βλ. καὶ κατωτέρω σημ. 10], μέρη A'-B', μὲ ἡμίτομο [Bβ']): *Πίνακες*, 1997-2000), [A'] 237 κ.ἑξ. [κυρίως: Β. Καραγιώργης, «Ἡ Ὑστερὴ Χαλκοκρατία», 237-85, καὶ J.-Cl. Courtois, «Ἡ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ (1050-τέλος τοῦ Η' αἰ. π.Χ.)», 287-349, μὲ τοὺς ἀντίστοιχους Πίνακες στὸ τέλος τοῦ τόμου. A' καὶ στὸν ἡμίτομο τοῦ τόμου. B'), βλ. καὶ Β' 465 κ.ἑξ. [κυρίως: Παν. Στυλιανοῦ, «Τὰ ἀρχαῖα βασίλεια (Η' αἰ.-315 π.Χ.)», 465-618, καὶ –μὲ διαφοροτικὴ ἐν πολλοῖς προσέγγιση– Α. Mehl, «Ἑλληνιστικὴ Κύπρος», 619-761, κυρίως 749-61]· συνοπτικά: Ελένη Μαντζουράνη, «Οἱ ἀπαρχὲς τῆς Ἑλληνικῆς παρουσίας στὴν Κύπρο», στὸ *Κύπρος*, 57-67· περισσότερα, μὲ τὴ νεώτατη βιβλιογραφία: Νίκος Παπαδημητρίου – Μαρία Τόλια (επιμ.), *Ἀρχαία Κύπρος (Πρόσφατες ἐξελιξίσεις στὴν ἀρχαιολογία τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου)*, Αθήνα: Μουσεῖο Κυκλαδικῆς Τέχνης, 2017.

⁷ Βλ. κυρίως *AKyΓ^{1β'}* 2 T1 κ.ἑξ. (*Εὐκλος*), 3 T1 κ.ἑξ. (*Κύπρια ἔπη*) καὶ 5 Y1-Y3 (Ὀμηρ. ὕμνοι *Εἰς Ἀφροδίτην*), μὲ τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ τῶν Σχολίων. Καὶ μόνη ἡ παρουσία τους, τὸν 7ον ἢ 8ον αἰ. π.Χ., μὲ τὴν ἔντονη ὀμηρικὴ χροιά καὶ τὴν εὐρύτατη ἐπίδραση πὸν ἄσκησαν, σημαίνει πολλά. Ἄξιζει νὰ σημειωθῇ ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφὴ τοῦ Χίου *Ἡροπύθου* (Μουσεῖο Χίου ἀρ. 800, περὶ τὸ 475 π.Χ.), τοῦ ὁποῖου ὁ 14ος πρόγονος φέρει τὸ δηλωτικὸ τῆς καταγωγῆς του ὄνομα *Κύπριος*: *Ἡροπύθ* (...) *τὸ Κυπρίδ* [βλ. Αἰγλαῖα Ἀρχοντίδου-Αργύρη – Θάλεια Κυριακοπούλου (επιμ. ἐκδόσης), *Χίος τ' ἔναλος πόλις Οἰνωπίωνος*, Χίος / Chios 2000 (Υπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Κ' Εφορεία Προϊστορικῶν & Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων / Ministry of Culture, Κ' Ephorate of Prehistoric & Classical Antiquities), 211-12]· ποία ἦταν ἡ συμβολὴ τοῦ Κυπρίου κατοικοῦ Χίου καὶ τῶν ἀπογόνων του στὶς σχέσεις τῶν δύο νήσων, καὶ δὴ στὴν προώθηση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς τους (προμηρικῆς, ὀμηρικῆς καὶ μεθομηρικῆς), μόνο νὰ φανταστοῦμε μωροῦμε.

⁸ Βλ. Α. Β., *Μορφῶ παροικίησους* (*Λυκόφρονος Ἀλεξάνδρα*), Λευκωσία Κύπρου: Πολιτιστικὲς Ὑπηρεσίες Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ τῆς Κύπρου, 1999· *Κύπρος*, σσ. 16-34 (συνοπτικά: *AKyΓ^{1β'}*, 61-62)· «Ἡ Ἀμμόχωστος τοῦ θρύλου καὶ τῆς ιστορίας: Ἀπὸ τὸν Τεύκρο καὶ τὸν Ονήσιλο στὸν Εὐαγόρα καὶ τὸν Νικοκρέοντα», *Τα Αἰτωλικά* 18 (Ἰαν.-Ἰούν. 2012), 10-22· «Χύτροι, ἡ Κυθρέα τῶν Ἀρχαίων Χρόνων: Ἀπὸ τὸν Μῦθο στὴν Ἱστορία», Κ. Σ. Γάλουκας – Χ. Π. Παπακωνσταντίνου (επιμ.), *Χύτροι – Κυθρέα*:

έπιβιώσεις ανά τις χιλιετίες, τὰ πορίσματα τῆς Γλωσσολογίας γιὰ τὴν ἀντίστοιχη τῆς Γραμμικῆς Β κυπροσυλλαβικὴ γραφὴ καὶ τὴν ἀρκαδοκυπριακὴ διάλεκτο,⁹ μὲ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὴ τὴ συλλαβικὴ ἐπιγραφή ἐπὶ ὄβελου ἀπὸ τὴν Παλαίπαφο τοῦ 11ου αἰ. π.Χ., μὲ τὸ ὄνομα πιθανῶς τοῦ ἰδιοκτήτη: *o-pe-la-ta-u* = Ὀφέλταυ, στὴν ἀρκαδοκυπριακὴ γενικὴ ἐνικοῦ, ἀντὶ τοῦ ὁμηρικοῦ Ὀφέλταο, δηλαδὴ Ὀφέλτου, μὲ ἀρκαδοκυπριακὴ ὀνομαστικὴ ὁ Ὀφέλτας (= Ὀφέλτης, ἀπὸ τὸ ρῆμα ὀφέλλω = αὐξάνω, ἐνισχύω, κάνω κάποιον εὐτυχισμένο)· προσμαρτυροῦν, ἀσφαλῶς, τὰ ἀδιάψευστα ἱστορικὰ δεδομένα.¹⁰

Ἡ ΟΜΗΡΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ μῆκε λιαν ὀρμητικὴ στὸ ποτάμι τῆς παράδοσης. Πλούτισε τὰ πανάρχαια *νάματα* ποὺ κατέστησαν τὸν τόπο καρποφόρο κι ἔδωσαν πνοὴ δημιουργικὴ στὴ ζωὴ τῶν Ἑλλήνων.¹¹ Τὸ εἶς οἰωνὸς

Χιλιάδες χρόνια Ἱστορίας, Πολιτισμοῦ καὶ Προσφοράς (Πρακτικά Α' Επιστημονικοῦ Συνεδρίου, Λευκωσία, 17 Οκτωβρίου 2015), Λευκωσία: Δήμος Κυθρέας, 2017, xxvi + 1-27 (μὲ Εικ. 1-9.2). «Τὸ διαχρονικὸ ταξίδι τοῦ Κηφέα καὶ τοῦ Πράξανδρου: ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο μῦθο στὴ νεώτερη κυπριακὴ λογοτεχνία», *Τα Αιτωλικά* 31 (Ἰούλ. - Δεκ. 2018), 12-18· «*Ες γῆν ἐναλίαν Κύπρον*: Ἡ τοπωνυμικὴ μαρτυρία», *Στασίνο* 15 (2015-2016), 3-47 (μὲ ἔμφαση στὴν περιοχὴ Μόρφου).

⁹ Βλ. Karageorghis – Masson, ὀ.π. (σημ. 2)· Στ. Κ. Περδίκης – Μεν. Ν. Χριστοδούλου (συντον. - ἐπιμ.), *Ἑλλάδος φθόγγον χέουσα (Ἡ ἀλλοτρίωση τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας στὴν Κύπρο)*, Λευκωσία: Κέντρο Μελετῶν Ἱεράς Μονῆς Κύκκου («Συμπόσιο γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα σήμερα στὴν Κύπρο»), 1993 (βλ. –μεταξὺ ἄλλων– 1-13: Γ. Μπαμπινιώτης, «Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴν Κύπρο σήμερα», καὶ 177-96: Ἀ. Μακρίδης, «Ἡ διαχρονικότητα τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσας στὴν Κύπρο»); Α. Β. - Διον. Γούτσος - Αμαλία Μόζερ (Εἰσαγωγή - ἐπιμ.), *Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα στὴν Κύπρο ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ως σήμερα (Πρακτικά ὁμοτίτλου Συμποσίου, Αθήνα, 23-24 Μαΐου 2008)*, Αθήνα: Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον Αθηνῶν, 2010· συνοπτικά: ΑΚυΓ^{1β}, σσ. 64-67, μὲ Εικ. 8-9 / ΑΚυΓ², σσ. 50-55 (κυρίως: σημ. 8) / ΑΚυΓ³ 69 κ.ἑξ. (γιὰ τὴν ἀποκρυπτογράφηση τῆς Κυπροσυλλαβικῆς γραφῆς: σημ. 4) καὶ 285 κ.ἑξ. / ΑΚυΓ⁴, σσ. 689 κ.ἑξ., μὲ βιβλιογραφία / *Κύπρος*, 35-37 (βλ. καὶ 37-39, γιὰ ἐντυπωσιακὰς ἐπιβιώσεις σὲ λαϊκοὺς μῦθους καὶ παραδόσεις), 65-66 (γιὰ τὴ γραφὴ), καὶ τὸ σύνολο κατὰ βάση τοῦ τόμου (γιὰ τὰ ἱστορικὰ δεδομένα)· Ph. M. Steele (ed.), *Syllabic Writing on Cyprus and its Context*, Cambridge: University Press, 2013 (Cambridge Classical Studies).

¹⁰ Βλ. *IKy* τόμ. Α' {-B'}: *Ἀρχαία Κύπρος*, μέρος Α': *Φυσιογεωγραφικὴ εἰσαγωγή, Προϊστορικὸ χρόνον, σχέσεις πρὸς ὁμόρους χώρους* – μέρος Β': *Ἀρχαία βασιλεία, Ἑλληνιστικὴ Κύπρος, Ἐπαρχία τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, Ἀρχαία θρησκεία, Ἀρχαία γραφή, Γραμματεία καὶ φιλοσοφία, Ἀρχαία τοπωνύμια, Βιβλιογραφία – Χρονολογικοὶ καὶ συγχρονικοὶ πίνακες / [ἡμίτομος] Πίνακες*, ἐπιλογή καὶ ἐπιμέλεια Ἀ. Δημητρίου, 1997 (μέρος Α', σσ. i-xxii, 1-464, καὶ Πίνακες I-LXII) – 2000 (μέρος Β', σσ. i-xxviii, 465-1276 / [ἡμίτομος] σσ. i-viii, Πίνακες I-CCCVI). Βλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 6 (ἐν μέρει).

¹¹ Βλ. Α. Β., «Οἱ διαχρονικοὶ ἀγῶνες τοῦ κυπριακοῦ ἐλληνισμοῦ γιὰ ἐλευθερία: Εἰσαγωγικὴ θεώρηση», *Κύπρος*, 43-44 μὲ σημ. 46-48, καὶ «Ἡ ὁμηρικὴ κληρονομία τῆς Κύπρου», *Νέα Ἔστια* 179, τχ. 1871 (2016) 340-350. «*Αὐτὸς ὁ κόσμος δὲν εἶναι ὁ δικός μας, | εἶναι τοῦ Ὀμήρου*», | *ἡ καλύτερη φράση ποὺ ἄκουσα γι' αὐτὸ τὸν τόπο*, ἔγραφε τὴ δεκαετία τοῦ '50 ὁ Πῶργος Σεφέρης (*Ἡμερολόγιο Καταστρώματος*, Γ',

Ο ΖΗΝΩΝ Ο ΚΙΤΙΕΥΣ ανάμεσα σε άλλους μεγάλους φιλοσόφους
(Άριστοτέλης, Πλάτων, κ.ά.),
σε ψηφιδωτό της Πομπηίας (Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης).

ἄριστος ἀμύνεσθαι περι πάτρης καὶ τὸ αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπέιροχον ἔμμεναι ἄλλων (μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν),¹² μετενσαρκώθηκαν ἀπὸ πολεμιστῆς

«Στὰ περίχωρα τῆς Κερύνειας», στ. 40-41) ἐπισκεπτόμενος τὴν Κύπρο καὶ θαυμάζοντας τὴν ὀλοζώντανη ΟΜΗΡΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ στὴν τέχνη καὶ στὴ ζωὴ τῆς ἀκριτικῆς Κύπρου: στὴν τοπικὴ διάλεκτο (καὶ στὰ τοπωνύμια), στὰ ἦθη καὶ στὰ ἔθιμα, στὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα καὶ στὴν τέχνη τοῦ λόγου (μὲ τοὺς ἐξαιρετοὺς ποιητάρηδες), στὸ «ὀμηρικὸ» ἀγωνιστικὸ ἦθος.

¹² Τὸ περίφημο *εἰς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περι πάτρης τὸ βάζει* ὁ ποιητὴς στὸ στόμα τοῦ Τρωαδίτη Ἔκτορα, στὸ Μ 243 τῆς Ἰλιάδος. Τὸ δὲ *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπέιροχον ἔμμεναι ἄλλων* ἀπαντᾷ δις στὴν Ἰλιάδα: στὸ Ζ 208 (μὲ τὸ *μηδὲ γένος πατέρων αἰσχυνέμεν* στὸν ἐπόμενον στίχο), ὅταν ὁ Τρωαδίτης Γλαῦκος, πρὶν ἀπὸ τὴ μοιραία μονομαχία του μὲ τὸν Διομήδη, ἀναφερόμενος στὸν πατέρα του Ἴππόλυτο, τονίζει: «Κι ὅταν στὴν Τροία μὲ ξεπροβόδιζε, διπλοπαράγγελνέ μου, | νὰ θέλω νὰ 'μαι ὁ πρῶτος πάντα μου, νὰ ξεπερνῶ τοὺς ἄλλους, | νὰ μὴν ντροπιάσω τοὺς προγόνους μου ποτέ μου»· καὶ στὸ Λ 783-4, ὅταν ὁ Νέστορας θυμίζει στὸν Πάτροκλο πῶς «ὁ γέροντας Πηλέας συμβούλευε τὸν Ἀχιλλέα τὸν γιό του, πρῶτος νὰ θέλει νὰ 'ναι πάντα του, νὰ ξεπερνᾷ τοὺς ἄλλους». Παρεμφερῆ εἶναι καὶ τὰ λόγια τοῦ γηραιοῦ Φοίνικα στὸν ὀργισμένο Ἀχιλλέα (στὸ Ι 438 κ.ἑξ.): «Μαζὶ σου ἐδῶ ὁ Πηλέας μ' ἔστειλε (...)

σάν τούς 300 τοῦ Λεωνίδα καί ἀπό πνευματικούς δημιουργούς ὀνομαστοῦς (ἀνάμεσα τους μιὰ πλειάδα Κυπρίων, ὅπως ὁ *Ζήνων ὁ Κιτιεύς*, πού τόνιζε ὅτι «ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ἐξουσία τῆς αὐτόνομης πράξης» καί μέ τὸ *ἐλεύθερος* συνυποδήλωνε «τὸν ἄφοβο καί τὸν μεγαλόψυχο καί τὸν ἀταπεινωτο» [ΑΚυΓ⁵ ἀποσπ. 238 καί 238α], καί ὁ *Δημῶναξ ὁ Κύπριος* [ΑΚυΓ⁶ 168 & 20], πού *ἐλεύθερον* θεωροῦσε τὸν *μήτε ἐλπίζοντά τι μήτε δεδιότα*), κι ἔγιναν ΠΡΟΤΥΠΙΑ ΖΩΗΣ, πυξίδα πολύτιμη στοὺς διαχρονικούς ΑΓΩΝΕΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, στὸν ΠΟΛΕΜΟ καί στὴν ΕΙΡΗΝΗ.¹³ Δυστυχῶς, δὲν ἔχουμε κάνει παράλληλα βίωμα καί πράξη ζωῆς καί τὸ –ὄλο φωτιά– διαχρονικὸ μῆνυμα τοῦ Ὀμήρου: *ἀφρήτωρ ἀθέμιστος ἀνέστιός ἐστιν ἐκεῖνος | ὅς πολέμου ἔραται ἐπιδημίου ὀκρύνεντος* (: «Ἀνάξιος νὰ ἀνήκει σὲ σοῖ καί φυλή, νὰ ζεῖ σὲ κοινωνία μέ θεσμούς καί δικαιοσύνη, νὰ ἔχει οἰκογενειακὴ ἐστία καί σπιτικό, εἶν' ἐκεῖνος πού τὸν ἐμφύλιο πόλεμο ἀγαπᾷ τὸν παγερό»).¹⁴

Ὁ πρῶτος γνωστός ἔνοπλος ἀγώνας ἐλευθερίας τῆς Κύπρου, ἡ Κυπριακὴ ἐξέγερση ἐναντίον τῶν Περσῶν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἰωνικῆς ἐπανάστασης (μέ ζωντανὸ μάρτυρα ἓνα λιτὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα γιὰ τὸν Ἀλικαρνασσέα Ἰδάγγυο, τοῦ Ἄρη σύντροφο),¹⁵ βρῆκε ἄξιον ὑμνητὴ τὸν Ἡρόδοτο (5.103-116):¹⁶ Ὁ νεώτερος ἀδελφὸς τοῦ Σαλαμίνιου βασιλέως Γόργου ΟΝΗΣΙΛΟΣ, ὁ ὁποῖος μάταια προσπαθοῦσε νὰ ὀδηγήσει τὸν ἀδελφὸ του σὲ ἐξέγερση, μέ τὴν ἔκρηξη τῆς Ἰωνικῆς ἐπανάστασης ἐκθρόνισε τὸν Γόργο, ἀνέλαβε αὐτὸς

γιὰ νὰ σὲ δασκαλεύω, νὰ μάθεις νὰ μιλάς στὴ σύναξη, νὰ πολεμᾷς στὴ μάχη» (*μύθων τε ῥητήρ' ἔμειναι πρηκτῆρά τε ἔργων*). Τὸ *ἀριστεύεσκε μάχεσθαι* ἀπαντὰ συχνὰ στὸν Ὀμηρο, μὰ ξεχωρίζουν –ἀνάμεσα σ' ἑκατοντάδες χωρία μέ τὰ *ἀρετή, ἄριστος, ἀριστεύω* κ.τ.τ.– παραδείγματα ὅπως τὸ [Λ 626] *βουλῆ ἀριστεύεσκεν ἀπάντων, ὁ Νέστωρ*, πού «στὴ γνώση καί στὴ σκέψη ξεχώριζε ἀπ' ὄλους» καί [δ 211] εἶχε «γιὸς περισίια συνετοῦς καί στὰ κοντάρια *ἀρίστους*»).

¹³ Γιὰ τὴν Κύπρο: Α. Β., «Ὀμηρικὰ πρότυπα στὸν ἀγῶνα τῆς Ε.Ο.Κ.Α. καί στὴ λογοτεχνία τοῦ ἀγῶνα», Ρ. Ἰωαννίδου-Σταύρου (γεν. επιμ.), *Ὁ ἀγῶνας τῆς ΕΟΚΑ στὴν ἐλληνικὴ λογοτεχνία τῆς Κύπρου*, Λευκωσία: Ἴδρυμα Απελευθερωτικοῦ Αγῶνα ΕΟΚΑ 1955-1959, 2002, 27-39.

¹⁴ Τοὺς στίχους παραθέτει καί ὁ Ἀριστοφάνης στὴν *Εἰρήνην* του (στ. 1097-8), μέ τὴν παρατήρηση ὅτι πρόκειται γιὰ ἐπιδέξια ρήση τοῦ σοφοῦ Ὀμήρου: *Ἄλλ' ὁ σοφὸς τοι, νῆ Δί', Ὀμηρος δεξιὸν εἶπεν*.

¹⁵ ΑΚυΓ² 11 Ε3 (Ἀμαθοῦς, ἀρχές 5ου αἰ. π.Χ.): *Ἐνθάδε μοῖραν ἔχων Ἀλικαρνησοῦς Ἰδάγγυος | κείται, Ἀριστοκλέος παῖς Ἄρεος θεράπων* («Ἐδωδὰ μοῖρα θανάτου ἔχοντας ὁ Ἀλικαρνασσέας Ἰδάγγυος | κείται, τ' Ἀριστοκλῆ παιδί τοῦ Ἄρη σύντροφος», βλ. καί τὴν ἐπιγραφή στὴ σελ. 196 καί τὰ σχετικὰ σχόλια στίς σσ. 197-203).

¹⁶ Α. Ραμoῦ-Χαψιάδη, «Ἐξεγέρσεις Κυπρίων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (ἕως τοὺς Ἑλληνιστικούς χρόνους), *Κύπρος*, 70-83 (γιὰ τὴν Κυπριακὴ ἐπανάσταση ὑπὸ τὸν Ὀνήσιλο: 72-75).

τὴν ἐξουσία καὶ κατώρθωσε νὰ συσπειρώσει γύρω του ὅλους τοὺς Κυπρίους ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ἀμαθούσιους. Ὁ Ὀνήσιλος, πὸν πολιορκοῦσε τὴν Ἀμαθούντα ὅταν ἔφθασε ἡ εἶδηση ὅτι οἱ Πέρσες κατευθύνονταν ἐναντίον τῆς Κύπρου, στερούμενος ἰσχυροῦ στόλου ζήτησε βοήθεια ἀπὸ τοὺς Ἴωνες. Τὰ ἰωνικὰ πλοῖα καταναυμάχησαν τὸν φοινικικὸ στόλο καὶ στὴν ξηρὰ ὁ Ὀνήσιλος θανάτωσε τὸν ἀρχηγὸ τῶν περσικῶν δυνάμεων Ἀρτύβιο. Οἱ Κουριεῖς ὅμως αὐτομόλησαν στοὺς Πέρσες καὶ τοὺς ἀκολούθησαν τὰ πολεμικὰ ἄρματα τῶν Σαλαμίνων, οἱ κυπριακὲς δυνάμεις νικήθηκαν, ὁ Ὀνήσιλος καὶ ὁ βασιλιάς τῶν Σόλων Ἀριστόκυπρος ἔπεσαν μαχόμενοι. Οἱ Ἀμαθούσιοι ἐκδικητικὰ ἀπέκοψαν τὸ κεφάλι τοῦ Ὀνήσιλου καὶ τὸ κρέμασαν στὴν πύλη τῆς πόλης τους, ἀλλ' ἀναγκάστηκαν στὴ συνέχεια, μὲ χρησμοῦ -τοῦ Μαντείου τῶν Δελφῶν, πιθανῶς- *τὴν μὲν κεφαλὴν κατελόντας θάψαι, Ὀνησίλω δὲ θύειν ὡς ἡρωῖ ἀνὰ πᾶν ἔτος*. Οἱ Πέρσες ἐξεπολιόρκησαν τίς πόλεις πὸν ἐξακολουθοῦσαν νὰ προβάλλουν ἀντίσταση, μὲ τελευταίους τοὺς Σόλους, πὸν ἀντιστάθηκαν γενναϊότατα ἐπὶ πέντε μῆνες. Ἔτσι οἱ Κύπριοι, ὕστερα ἀπὸ ἓνα ἔτος ἐλευθερίας, ὑποδουλώθηκαν καὶ πάλι στοὺς Πέρσες. Ὡς ὑποτελεῖς ἀναγκάστηκαν νὰ ἀκολουθήσουν τὸν Ξέρξη στὴν ἐκστρατεία του ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος· χαρακτηρίζονται ὅμως ἀπὸ τὴν Ἀρτεμισία «κακοὶ σύμμαχοι», ὁ δὲ Μαρδόνιος ἀποδίδει στὴ στάση τους τὴν ἦττα τῶν Περσῶν στὴ Σαλαμίνα (Ἡρόδοτος 8.68γ / 8.100.4).¹⁷

Ἐπάλληλοι πόλεμοι γιὰ ἀπελευθέρωση τῆς Κύπρου, μὲ τὴ βοήθεια κυρίως τῶν Ἀθηναίων, σημειώνονται μετὰ τὴ νίκη στὴ ναυμαχία τῆς Σαλαμίνας τὸ 480 π.Χ. (προσμαρτυρεῖ ἡ ἐπιτύμβια στήλη ΔΙΟΝΥΣΙΟ(Υ) ΚΑΡΔΙΑΝΟ(Υ), τοῦ 5/4 αἰ. π.Χ., ἀπὸ τὴ γειτονεύουσα μὲ τὴν κυπριακὴ Σαλαμίνα περιοχὴ τῆς ἡρωομάνας Λύσης). Σημαντικοὶ σταθμοί: (α') ἡ διπλὴ συμμαχικὴ νίκη τὸ 450/449 π.Χ. στὴν Κύπρο (μὲ τὸν *Κίμωνα*, πὸν καὶ *νεκρὸς ἐνίκα*, ἔξω ἀπὸ τὸ Κίτιο)· καὶ (β') οἱ πόλεμοι ἐπὶ βασιλείας Εὐαγόρα Α' (411-325 π.Χ.), πὸν πολεμοῦσε χρόνια ἐναντίον τῶν Περσῶν, κέρδισε τὸν σεβασμὸ τους, κι ὅταν μοιραῖα ἠττήθηκε πέτυχε ἀξιοπρεπῆ συνθήκη, κατέστησε δὲ τὴν πόλη του

¹⁷ Ἡ διήγηση τοῦ Ἡροδότου, μολοντί ὁ *μῦθος* γιὰ τὸν Ὀνήσιλο εἶναι εὐρύτερα γνωστὸς στὴν Κύπρο ἀπὸ λαϊκὲς ἀφηγήσεις ἢ γραπτὲς διηγήσεις (χωρὶς ἀναφορὰ στὸν Ἀλικαρνασσέα ἱστορικὸ), ἀποτελεσε καὶ ἀποτελεῖ σημαντικὴ πηγὴ ἔμπνευσης γιὰ πολλοὺς Κυπρίους συγγραφεῖς· βλ. Α. Β., «Ὀνήσιλος: Ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο στὴ σύγχρονη κυπριακὴ λογοτεχνία», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 61 (1997), 3-33, καὶ «6 + 3 Ἡροδοτεία ποιήματα τοῦ Κυριάκου Χαραλαμπίδη», *πόρφυρας* τόμ. ΚΗ' τεύχος 124 (Κέρκυρα, Ἰουλίου-Σεπτέμβριος 2007), 285-96.

ΔΙΟΝΥΣΙΟ(Υ) ΚΑΡΔΙΑΝΟ(Υ).

Ἐπιτύμβια στήλη

ἀπὸ τῆ ΣΑΛΑΜΙΝΑ (Λύση),

τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

(Κυπριακὸ Μουσεῖο, Λευκωσία).

τόσο ἐλκυστική, κατὰ τὸν Ἴσοκράτη (*Εὐαγόρας* 47-50), ὥστε τῶν Ἑλλήνων πολλοὶ καὶ καλοὶ κάγαθοὶ ἐγκατέλειπαν τὶς πατρίδες τους καὶ ἔρχονταν νὰ κατοικήσουν στὴν Κύπρο.¹⁸ Λίαν ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ ἐνεργὸς συμμετοχὴ στὶς νικηφόρες ἐκστρατεῖες τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου: ἡ Κύπρος συμβάλλει σημαντικὰ στὴν κατάληψη τῆς Τύρου· ὁ γιὸς τοῦ Πασικράτη τῶν Σόλων *Νικοκλῆς* συνοδεύει τὸν Ἀλέξανδρο στὴν ἐκστρατεία στὸν Ἰνδὸ ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐπικεφαλῆς τοῦ κυπριακοῦ στόλου, καὶ ὁ (ἐπίσης) γιὸς του –ἢ ἀδελφός του– *Στασάνωρ* ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς διοικητὲς τῆς Ἀσίας μένει ἐκεῖ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μεγάλου στρατηλάτη.¹⁹

Τὸ τέλος τῆς Κυπροκλασικῆς ἐποχῆς βρῖσκει τὴν Κύπρο ἐλεύθερη, ἐνταγμένη πλήρως στὸν ἑλληνικὸ κόσμο στὸ πλευρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, μὲ νέους «μύθους» δικoὺς της: τοῦ ΟΝΗΣΙΛΟΥ καὶ τοῦ ΕΥΑΓΟΡΑ. Κι ἓνα

¹⁸ Περισσότερα: ΑΚυΓ¹⁸, 125 κ.ἐξ. μὲ σημ. 66 κ.ἐξ. (ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία). βλ. ἐπίσης J. Rouilloux, «Athènes et Salamine de Chypre», *RDAC* 1975, 111 κ.ἐξ.

¹⁹ Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ, ἐπίσης, ὅτι δύο Κύπριοι ἱστορικοὶ, ὁ Ἄριστος ὁ Σαλαμίνιος καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Κύπριος, συμπεριλαμβάνονται στὸν κατάλογο τῶν τὰ Ἀλεξάνδρου ἀναγραφάντων (ΑΚυΓ³ 14 F1-2 καὶ 16 F1).

ἐξάστιχο τιμητικό ἐπίγραμμα τοῦ Ἄργου γιὰ τὸν τελευταῖο Τευκρίδη βασιλέα τῆς κυπριακῆς Σαλαμίνας *Νικοκρέοντα* (ποῦ καυχίεται γιὰ τὸν πατέρα του καὶ τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὸν γιὸ τοῦ Δία Αἰακό, πατέρα τοῦ Πηλέα καὶ τοῦ Τελαμώνια καὶ πάππο τοῦ Πηλεΐδη Ἀχιλλέα καὶ τοῦ Τελαμώνιου Τεύκρου) φωτίζει ἄπλετα τὴν εἰκόνα στενῶν σχέσεων τῆς Σαλαμίνας μὲ τὸν λοιπὸ ἑλληνικὸ κόσμο καὶ καταδεικνύει πόσο ἔντονη ἦταν ἡ αἴσθησις τῶν πανάρχαιων ἑλληνικῶν καταβολῶν (ΑΚυΓ² 11 Ε9): «Μητρόπολή μου ἡ γῆ τοῦ Πέλοπα τὸ Ἄργος τὸ Πελασγικόν, | Πνυταγόρας ὁ πατέρας μου, ἀπ' τῆ γενιά τοῦ Αἰακοῦ· | εἶμαι ὁ Νικοκρέων, καὶ μ' ἔθρεψε γῆ θαλασσόζωστη | ἡ Κύπρος θεϊκῆς καταγωγῆς προγόνων βασιλιά. | Μὲ στήσαν οἱ Ἄργειοι γιὰ τὸν χαλκὸ τιμὴ ἀποτίοντας | ποῦ στή γιορτὴ τῆς Ἥρας (: τὰ *Ἡραΐα*) ἔστελλα γιὰ ἔπαθλα στοὺς νέους.»

Σημαντικὸς ἀρμὸς γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν στενῶν αὐτῶν σχέσεων, πέρα ἀπὸ τὸ *ὄμαιμον* καὶ τὸ *ὀμόγλωσσον*, ἦταν τὸ *ὀμόθρησκον*, μὲ τὰ ὀνομαστὰ λατρευτικὰ κέντρα νὰ εἶναι ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια μέχρι σήμερα πολυσύχναστα.²⁰ Χαρακτηριστικὲς γιὰ τὴν ἀρχαιότητα ἦταν οἱ στενὲς καὶ δημιουργικὲς σχέσεις τῆς Κύπρου μὲ τοὺς Δελφοὺς καὶ τὴν ἀπολλώνια παρακαταθήκη. Ἀναρίθμητες εἶναι οἱ σχετικὲς μαρτυρίες.²¹ Μεταξὺ ἄλλων: Κυπροσυλλαβικὴ ἐπιγραφή τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. (ἡ μοναδικὴ ποῦ βρέθηκε στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο), τμῆμα τῆς ὁποίας εἶναι χαραγμένο σὲ σωζόμενο πόδι λιονταριοῦ (Μουσεῖο Δελφῶν, ἀρ. 1717) ἀπὸ στέλεχος τρίποδα μαρτυρεῖ ἀφιέρωμα γιοῦ τοῦ *Ἐρμαίου* στὸν Ἀπόλλωνα. Ὁ Ἡρόδοτος (4.162.3)

²⁰ Βλ. μεταξὺ ἄλλων Ἀ. Β., «Ἡ Κυπριακὴ συμβολὴ στοὺς πανελλήνιους ἀγῶνες τῆς ἀρχαιότητος», Γαβριήλ Καράλλης (επιμ.) κ.ά., *Ἡ Διδασκαλία τῆς Αρχαίας Ἑλληνικῆς Γλώσσας καὶ Πολιτισμοῦ. Πρακτικὰ Ἡ' Σεμιναρίου τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑνώσεως*: «Οἱ Ὀλυμπιακοὶ Ἀγῶνες ὡς διαχρονικὸς θεσμὸς προαγωγῆς τῆς εἰρηνικῆς συνύπαρξης τῶν λαῶν σὲ Δημοκρατικὲς Κοινωνίες» (12-16 Μαΐου 2003, Λεμεσός – Κύπρος), Λευκωσία: Υπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ, Παιδαγωγικὸ Ἰνστιτούτο, 2004, 22-41, μὲ περαιτέρω παραπομπὲς καὶ βιβλιογραφία (στὶς σσ. 22-25: εἰσαγωγικὴ θεώρηση τῆς σχετικῆς Ὀμηρικῆς κληρονομιάς). Βλ. ἐπίσης: Ἀνδρέας Χατζηβασιλείου, *Ἱστορία τοῦ Κυπριακοῦ Ἀθλητισμοῦ*, τόμ. Α': *Ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μέχρι τὸ ἔτος 1896* / Β': *Ἀπὸ τὸ ἔτος 1897 μέχρι τὸ 1919* / Γ': *Ἀπὸ τὸ ἔτος 1920 μέχρι τὸ 1940* / Δ': *Ἀπὸ τὸ ἔτος 1941 μέχρι τὸ 1960*, Λευκωσία: Εκδόσεις Ἀρμίδα (τόμ. Α') / Α. Χατζηβασιλείου (τόμ. Β' - Δ'), 2004-2012.

²¹ Περισσότερα γιὰ τὶς σχέσεις Δελφῶν – Κύπρου: (α') Ἐ. Παρτίδα, «Κυπριακὴ παρουσία στὸν ἀρχαιολογικὸ χῶρο Δελφῶν», *Φωκικὰ Χρονικά* 4 (1992), 126-38 (γιὰ τὴν κυπροσυλλαβικὴ ἐπιγραφή: 135-36). (β') τῆς ἴδιας: *Δελφοί, Δαυλὸς καὶ Δίαυλος Πολιτισμοῦ*, Αθήνα: Εκδόσεις Μίλητος / Πολιτιστικὸ Ἰδρυμα Τραπεζῆς Κύπρου) [2003], κεφάλαιο 3^ο (127-49): «Ἡ παρουσία Ἀνατολιτῶν στοὺς Δελφοὺς, ὅπως σκιαγραφεῖται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους περιηγητὲς καὶ τα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα», ἀφιερωμένο στοὺς προσκυνητὲς ἐξ ἀνατολῆς, καὶ ἀλλοῦ.

μνημονεύει τὸ ἐν Δελφοῖσι *θυμμητήριον*, ἐὸν ἀξιοθέητον, ποῦ ἀφιέρωσε στὸν Ἀπόλλωνα ὁ βασιλιάς τῆς κυπριακῆς Σαλαμίνας *Εὐέλθων* (πιθ. 560-525 π.Χ.) καὶ ἐναποτέθηκε στὸν ἐκεῖ θησαυρὸ τῶν Κορινθίων. Ὁ Αἰλιανὸς διασώζει –μαζὶ μὲ τὴ σχετικὴ πληροφορία– ἓνα δίστιχο ἐπίγραμμα ποῦ συνόδευε ἀφιέρωση τετρακέρατου ἐλαφιοῦ στοὺς Δελφοὺς ἀπὸ τὸν τελευταῖο Σαλαμίνιο βασιλιά Νικοκρέοντα (332/1-311/10 π.Χ.).²² Καὶ ὁ Ἀθήναιος, μιλώντας γιὰ τὴν τέχνη τῶν πεποικιλμένων ὑφαντῶν ποῦ γνώρισε ιδιαίτερη ἀκμὴ στὴν Κύπρο, *ἔνθα ἔνδοξοι περὶ αὐτὰ ὑφάνται ἦσαν Ἀκεσᾶς καὶ υἱὸς αὐτοῦ Ἐλικῶν*, μνημονεύει ἓνα δίστιχο ἐπίγραμμα πάνω σὲ ἔργο τοῦ δευτέρου ἀφιερωμένο στοὺς Δελφοὺς.²³ Πολλὲς καὶ ἀξιόλογες εἶναι οἱ ἐπιγραφικὲς καὶ φιλολογικὲς μαρτυρίες²⁴ γιὰ –Κυπρίους καὶ ἄλλους– ἐκπροσώπους τῶν Δελφῶν σὲ ἐκδηλώσεις στὴ μεγαλόνησο, γιὰ νίκες Κυπρίων σὲ δελφικοὺς ἀγῶνες καὶ ἀνακήρυξη ἄλλων ὡς *προξένων* καὶ *εὐεργετῶν*, μὲ παραχώρηση ὅλων τῶν σχετικῶν προνομίων.²⁵ Ἀξιομνημόνευτη εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ *Στησάνδρου τοῦ Σαλαμίνιου*, ποῦ κατὰ τὸν Τιμόμαχο (στὰ *Κυπριακά* του) πρῶτος τραγούδησε στοὺς Δελφοὺς μὲ συνοδεία κιθάρας τὶς Ὀμηρικὲς μάχες, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν *Ὀδύσειαν* καὶ προάγοντας ἔτσι τὴν τέχνη αὐτή,²⁶ προσμαρτυρώντας συνάμα τὴ διαχρονικὴ –ζωογόνα καὶ καταλυτικὴ– παρουσία τοῦ Ὀμήρου στὴν Κύπρο ἀπὸ τὰ πανάρχαια ἤδη χρόνια μέχρι σήμερα. Τὰ ἴδια ἐν πολλοῖς ἰσχύουν, σὲ σχετικὰ μεταγενέστερες –συγκριτικά– περιόδους, γιὰ τὴ Δῆλο: Σὲ ἐπιγραφὲς τῆς νήσου μνημονεύονται –ἤδη ἀπὸ τὸν 4ον αἰ. π.Χ.– ἀφιέρωματα τοῦ Πινυταγόρα τῆς Σαλαμίνας (351-332 π.Χ.), ποῦ τιμᾶται μὲ

²² ΑΚυΓ² 11 Ε58: *Σῆς ἔνεκεν, Λητοῦς τοξαλκέτα κοῦρ', ἐπινοίας | τήνδ' ἔλε Νικοκρέων τετράκερων ἔλαφον*. [«Μὲ δική σου, τῆς Λητοῦς ἀρχιτοξότη γιέ, ἔμπνευση | ἔπιασ' ὁ Νικοκρέοντας τὸ τετρακέρατο τοῦτο ἐλάφι.»]

²³ ΑΚυΓ² 11 Ε57: *Τεῦξ' Ἐλικῶν Ἀκεσᾶ Σαλαμίνιος, ὦν ἐνὶ χερσὶ | πότνια θεσπεσίην Παλλάς ἔχευε χάριν*. [«Τὸ 'φτείαξ' ὁ Ἐλικῶν τοῦ Ἀκεσᾶ ὁ Σαλαμίνιος, στὰ χέρια τοῦ ὁποῖου | ἡ σεβαστὴ Παλλάδα θεσπέσια σκόρπιζε χάρι.»]

²⁴ Βλ. μεταξὺ ἄλλων Α. Β., ὁ.π. (σημ. 20), 25 κ.έξ.

²⁵ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Ἀνταγόρα (Α. Β., ὁ.π. [σημ. 20] 35 μὲ σημ. 33: *SGDI 2648, 270-260 π.Χ.*): *Δελφοὶ ἔδωκαν Ἀνταγόραι [-α] Δημοσθένους Κυπρίω αὐτῶι καὶ ἐγγόνις προξενίαν, θεωροδοκίαν, προμαντείαν, προεδρίαν, προδικίαν, ἀσυλίαν, ἀτέλειαν πάντων καὶ τᾶλλα ὅσα καὶ τοῖς ἄλλοις προξένοις καὶ εὐεργέταις*. Ἐπώνυμοι Κύπριοι ἀνακηρύσσονται *πρόξενοι* καὶ *εὐεργέται* πολλῶν πόλεων, μὲ πιὸ ἐντυπωσιακὴ τὴν περίπτωση τοῦ Σαλαμίνιου Εὐαγόρα Α'. Περισσότερα: Α. Β., ὁ.π. (σημ. 20) 35-36 μὲ σημ. 33-38.

²⁶ Ἀθήναιος 14, 638a: ΑΚυΓ^{1β} σελ. 131 μὲ σημ. 82.

προξενίαν, καὶ τοῦ Ἀνδροκλῆ τῆς Ἀμαθούντας (τὸ 313 π.Χ.),²⁷ καὶ ἄλλων ἀναφέρονται ἐπίσης συχνὰ Κύπριοι ἔφηβοι (ἢ ἐφηβεύσαντες), γυμνασίαρχοι (ἢ γυμνασιαρχήσαντες), χορηγοί, πρόξενοι – εὐεργέται (κ.τ.τ.).²⁸ Ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ παρουσία μιᾶς ὀνομαστῆς οἰκογένειας ἀπὸ τὴν κυπριακὴ Σαλαμίνα, μὲ γενάρχη τὸν *Τίμαρχον Τιμάρχου Σαλαμίνιον*, τῆς ὁποίας τὰ παρακλάδια ἀπλώνονται στὴ Δῆλο καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ φθάνουν στὴν Κάτω Ἰταλία,²⁹ καὶ τοῦ ἀξιόλογου ἐπιγραμματοποιοῦ *Ἀντισθένους Παφίου* (περὶ τὸ 100 π.Χ.).³⁰

Μὲ τὴν πλήρη ἐνσωμάτωση τῆς Κύπρου στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμον οἱ μὴ ἔνοπλοι ἀγῶνες, μουσικοί-ποιητικοὶ καὶ ἀθλητικοὶ (ποῦ ἀποτελοῦσαν σημαντικὸ τμῆμα τῆς ζωῆς τῶν ἀρχαίων προγόνων μας ἀναπόσπαστα συνδεδεμένο μὲ τὴ λατρεία καὶ τὴν παιδεία, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ἤδη τοῦ Ὀμήρου), συστηματοποιοῦνται, καὶ τὰ γυμνάσια τῆς Κύπρου καθίστανται –σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Πτολεμαϊκῆς καὶ τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου– κέντρα ὄχι μόνον ἀθλητικῆς ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐν γένει δραστηριότητος τῶν πανελλήνων, ἀποβαίνοντας ἔτσι σημαντικὸ τμῆμα τῆς ὅλης ἐκπαίδευσης καὶ ζωῆς, μὲ τὸ *Κοινὸν Κυπρίων* νὰ διαδραματίζει σημαντικὸν ρόλο. *Γυμνασίαρχοι* καὶ *ὑπογυμνασίαρχοι*, *ἀγωνοθέται*, *ξυστάρχει*, *ἐφήβαρχοι* καὶ ἄλλοι ἐπιτελοῦν ἔργο ἀξιόλογο καὶ κατέχουν διαπρεπῆ θέση. *Θεωροὶ* ἀπὸ κέντρα ἑλληνικὰ ὀνομαστὰ καὶ *θεωροδόκοι* (τῶν Δελφῶν κυρίως), *πρόξενοι* καὶ *εὐεργέται*, *χορηγοὶ* καὶ ἄλλοι ἐπώνυμοι λαμπρύνουν μὲ τὴν παρουσία τους τίς γιορτὲς στὸ νησί τῆς Ἀφροδίτης. Ἀξιωματοῦχοι τοῦ κράτους, στρατηγοὶ καὶ ἄλλοι στρατιωτικοὶ μὴ Κύπριοι κάνουν ἔντονη τὴν παρουσία τους, συντελώντας στὴν ἐμφάνιση νέων ἀγωνισμάτων καὶ ἐνισχύοντας σὺν τοῖς ἄλλοις χρηματικὰ –ἀτομικὰ ἢ ὁμαδικὰ, μὲ τὰ τοπικὰ *Κοινὰ* τους (τῶν ἐν Κύπρῳ *τασσομένων Ἀχαιῶν, Ἰώνων, Θρακῶν, Κρητῶν* κ.ἄ. / τῶν ἐν *Κιτίῳ τασσομένων* κ.τ.τ.)– τὴ λειτουργία τῶν *Γυμνασίων*. Μὴ Κύπριοι ἀθλητὲς ὀνομαστοὶ συμμετέχουν σὲ ἀγῶνες στὴν Κύπρον *οἰκουμενικούς* (ὅπως ὁ Λαοδικεὺς *Αὐρήλιος Σεπτίμιος Εἰρηναῖος*). Οὐκ ὀλίγοι Κύπριοι ἀθλητὲς διακρίνονται σὲ ἀγῶνες πανελλήνιους· μεταξὺ ἄλλων: οἱ νικητὲς στὸ κύριο

²⁷ Βλ. Α. Β., ὅ.π. (σημ. 20), 25-26, καὶ ΑΚυΓ² 11 Ε9.2 σ.λ. *Πνυταγόρας* (σελ. 231) / Ε15.2 σ.λ. *Ἀνδροκλῆς* (σελ. 264).

²⁸ Περισσότερα: Α. Β., ὅ.π. (σημ. 20), 27-36, μὲ σημ. 14-38.

²⁹ Βλ. Α. Β., ὅ.π. (σημ. 20), 39-41, καὶ ΑΚυΓ² 11 Ε1.d-e (σσ. 155-60).

³⁰ ΑΚυΓ² 11 Ε1-Ε2 (σσ. 60-62, 64-69, 151-194).

ἀγώνισμα τῶν Ὀλυμπίων, τὸ στάδιον, Ἡρακλείδης ὁ Σαλαμίνιος (στὴν 144ῃ Ὀλυμπιάδα, τὸ 204 π.Χ.) καὶ Ὀνησίκρατος (ἢ -κρι-) ὁ Σαλαμίνιος (στὴν 150ῃ Ὀλυμπιάδα, τὸ 180 π.Χ.)· οἱ νικητὲς σὲ ἵπποδρομίες Ἀρίστων Νίκωνος Καρπασεώτης καὶ -ὁ υἱὸς του, πιθανῶς, κατὰ συμπλήρωση καὶ ἔρμηνεα δική μου τῆς ἀκρωτηριασμένης σχετικῆς ἀθηναϊκῆς ἐπιγραφῆς- [*Νίκων ? Ἀ*]ρίστου Καρπασεώτης: στὰ Παναθήναια ὁ πρῶτος (τὸ 194/3 καὶ τὸ 190/89 π.Χ.) καὶ στὰ Πύθια (τὸ 200 π.Χ.), στὰ Παναθήναια ὁ δεύτερος (τὸ 182/1 καὶ τὸ 178/87 π.Χ.)· ὁ τρεῖς φορές νικητὴς στὰ Σωτήρια τῶν Δελφῶν Στρατοκλῆς Ἀπολλοδώρου Σαλαμίνιος, ἱματιομίσθης (περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.), καὶ ὁ πυθαύλης (: αὐλητῆς στὰ Πύθια) Πόπλιος Αἴλιος Αἰλιανός (Σαλαμίνιος), ποὺ σὲ ἐπιγραφή τῶν Δελφῶν (τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.) ἐμφανίζεται ὡς *περιοδονίκης* (ἀθλητῆς ποὺ νίκησε καὶ στοὺς 4 μεγάλους ἀγῶνες τῆς ἴδιας περιόδου: *Νέμεα Ἴσθμια Πύθια Ὀλύμπια*)· καὶ ὁ πιὸ περίφημος Κύπριος ἀθλητῆς τῆς ἀρχαιότητος -καὶ ἀπὸ τοὺς πιὸ ξακουστοὺς ἐν γένει τῆς Οἰκουμένης- Δημήτριος ὁ Σαλαμίνιος, ὁ ὁποῖος, σὲ ἐπιγραφή τῆς Ἀναζάρβου τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., ἀναφέρεται ὡς νικητῆς στὰ Πύθια καὶ ὡς *νεικήσας τρίς Ὀλύμπ[ια] κατὰ τὸ ἐξῆς* (σὲ τρεῖς δηλ. διαδοχικὲς Ὀλυμπιάδες) *ἀνδρῶν στάδιον, καὶ δις πέν[τα]/θλον*, καὶ σὲ ὑπερεκατὸ ἄλλους μεγάλους ἀγῶνες σὲ κάθε γωνιὰ τῆς οἰκουμένης, καὶ ὡς *τειμηθεὶς ὑπὸ τῶν κυρίων αὐτοκρατόρων ξυσταρχίαις διὰ βίου* (μὲ τὸ ἀξίωμα δηλαδὴ τοῦ ἰσόβιου ξυστάρχου).³¹

Ὁ ἐκχριστιανισμὸς τῆς Κύπρου -ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸ 46-47 μ.Χ. μὲ δυναμικὴ τὴν παρουσία Κυπρίων στὴν ἀρχέγονη Ἐκκλησία (τοῦ Βαρνάβα, τοῦ Μάρκου καὶ τῆς μητέρας του Μαρίας, τοῦ Μνάσωνος κ.ἄ.) καὶ καθοριστικὸ τὸ ἱεραποστολικὸ ἔργο τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Βαρνάβα- δὲν ἐπηρεάζει ἀρνητικὰ τίς σχέσεις τῆς νήσου μὲ τὸν λοιπὸ ἑλληνικὸ κόσμον, καθὼς τὰ προβλήματα κατὰ τὴν κρίσιμη περίοδο τῆς σταδιακῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν πολυθεϊκὴ εἰδωλολατρία στὸν χριστιανισμὸ ἦταν κατὰ βάση κοινὰ καὶ οἱ ἀποκλίσεις ἀντιμετωπίσιμες, οἱ ρίζες βαθύτατες καὶ οἱ πολὺκλαδοὶ δεσμοὶ ἀκατάλυτοι.³²

³¹ Βλ. Α. Β., ὅ.π. (σημ. 20), 22-41. Ἀξιοσημείωτες εἶναι οἱ ἐντυπωσιακὲς ἐπιβιώσεις ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τὴ Γιορτὴ τοῦ Κατακλυσμοῦ, τὸ τριήμερον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μὲ ἀγῶνες ἀθλητικὸς καὶ ποιητικὸς καὶ μὲ πρόσμιξη πανάρχαιων ἑλληνικῶν λατρευτικῶν ἐθίμων καὶ χριστιανικῶν ἱεροτελεστιῶν: βλ. Α. Β., ὅ.π. (σημ. 8), στὸ Πιάλουκας - Παπακωνσταντίνου, 6-11· γιὰ συγκριτικὲς θεωρήσεις σχετικὰ μὲ τοὺς ἀγῶνες βλ. καὶ Χατζηβασιλείου, ὅ.π. (σημ. 20), *passim*.

³² Βλ. Οἰκονόμου, ὅ.π. (σημ. 3), 23-105. Στὸν ἴδιο τόμον (*IKy Γ'*: *Βυζαντινὴ Κύπρος: Ἱστορικογεωγραφικὴ*

Ο ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ.
Τοιχογραφία στην Έκκλησία του Τιμίου Σταυρού
του Άγιασμάτι, τέλη 15ου αι. μ.Χ.
(Αρχείο Πολιτιστικού Ίδρύματος Τραπεζής Κύπρου,
φωτ. Βάσου Στυλιανού).

Κοινή ἔν πολλοῖς εἶναι, στή συνέχεια, ἡ *μοῖρα* τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, οἱ ἀγωνίες καὶ οἱ περιπέτειες, κοινή ἢ πίστη στήν ὀρθοδοξία καὶ στὸ ἀπελευθερωτικὸ ἰδεώδες. Ἡ κατάληψη τῆς νήσου τὸ 1191 ἀπὸ τὸν Ριχάρδο τὸν Λεοντόκαρδο καὶ ἡ ἔν συνεχεία μακρὰ περίοδος δουλείας κατὰ τὴ στυγνὴ Λατινοκρατία, μὲ τὴ βίαιη καταδυνάστευση τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας,³³ δὲν λυγίζει τοὺς γηγενεῖς. Ὁ θρίαμβος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, λ.χ., ἐξακολουθεῖ νὰ συναρπάξει καὶ τὴν Κύπρο (ἡ δὲ ἀπήχησή του ἀπεικονίζεται ἐντυπωσιακὰ σὲ τοιχογραφία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Τιμίου Σταυροῦ τοῦ Ἁγιασμάτι, τοῦ 15ου αἰ.)· ὁ βίος καὶ οἱ νικηφόρες ἐκστρατείες τοῦ Ἡράκλειου κατὰ τῶν Περσῶν παραλληλίζονται μὲ

*Εἰσαγωγή, Θεμελίωσις τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας, Πολιτικὸς θεσμός, Τὸ θέμα Κύπρου, Αραβικαὶ ἐπιδρομαί, Ἡ Κύπρος ὑπὸ τοὺς Κομνηνοὺς, Παιδεία καὶ Γράμματα, Τέχνη / [σὲ αὐτοτελὴ τόμο] Πίνακες, ἐπιλογή καὶ ἐπιμέλεια Χαρ. Γ. Χοτζάκογλου, 2005): Ἀνδρέας Μιτσίδης, (α΄) «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν δεῦτερο μέχρι τὸν τέταρτο αἰῶνα», 107-27, καὶ (β΄) «Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἐκκλησίας Κύπρου», 129-54 (βλ. καὶ τὰ λοιπὰ κεφάλαια τοῦ τόμου, μὲ ἀξιοσημείωτες ἀναφορὲς στὴ δράση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου)· γράφει εἰσαγωγικὰ ὁ Α. Μιτσίδης (ὀ.π., α΄, σελ. 107): «Ὁ Χριστιανισμὸς ποὺ ἐκηρύχθη στήν Κύπρο κυρίως ἀπὸ τοὺς Ἀποστόλους Παῦλο καὶ Βαρνάβα, ἐξαπλώθηκε σ΄ αὐτὴν μὲ γοργὸ ρυθμὸ. Ἡ νήσος, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἔβριθε ἀπὸ εἰδῶλα καὶ συναγωγές, μετετράπη ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος σὲ φωτεινὴ ἔστια τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ἔλειψαν φυσικὰ καὶ τὰ ἐμπόδια ποὺ παρενέβαλλαν τόσο οἱ Ἰουδαῖοι ὅσο καὶ οἱ ἔθνικοι. Ὁ διωγμὸς καὶ τὸ μαρτύριο δὲν ἔμειναν ἄγνωστα κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνες. Ἀντίθετα ἡ Κύπρος καυχᾶται γιὰ πλῆθος μαρτύρων καὶ ὁμολογητῶν (...).» Βλ. ἐπίσης Βενέδικτος Ἐγγλεζάκης (Ἀρχιμανδρίτης Παῦλος), *Διὰ τὴν Ἐκκλησιαν Κύπρου. Εἴκοσι μελέται / τέταρτος ἔως εἰκοστὸς αἰὼν*, Ἀθήνα: Ἴδρυμα Ἀ. Γ. Λεβέντη - Μορφωτικὸν Ἴδρυμα Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, 1996 (γιὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος περίοδος: μελέτες ὑπ' ἀρ. 1-5, κυρίως «1. Ἐπιφάνιος Σαλαμίνος, πατὴρ τοῦ κυπριακοῦ αὐτοκεφάλου» καὶ «2. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου μέσα στήν ὀρθόδοξη Αὐτοκρατορία, 330-1191 μ.Χ.», 57-104)· γράφει χαρακτηριστικὰ ὁ Ἀρχιμανδρίτης Παῦλος (σελ. 57): «Τὸν μέγιστον καὶ μῆκιστον θεσμὸν συνέχισεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Κύπρου ἀποτελεῖ ἡ αὐτοκέφαλος αὐτῆς ἐκκλησία, ἐπὶ εἴκοσιν αἰῶνας παρασχοῦσα πρὸς τὴν αὐτόχθονα κοινωνίαν ὄχι μόνον τὸν κανόνα τῆς θρησκευτικῆς, οἰκογενειακῆς καὶ πολιτισμικῆς ζωῆς καὶ ἐκφράσεως, ἀλλὰ, κατὰ καιροῦς, καὶ τὰς δομὰς, αἱ ὁποῖα περιέλαβον καὶ ἐρρῦθμισαν τὸν πολιτικὸν ἐπίσης καὶ οἰκονομικὸν βίον.»*

³³ Γιὰ τὴν Κυπριακὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὴ στυγνὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας βλ. *IKV* τόμ. Δ΄-Ε΄: *Μεσαιωνικὸν βασιλεῖον - Ἐνετοκρατία*, μέρος Α΄: *Ἐξωτερικὴ ἱστορία, Πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θεσμοί, Δίκαιον, Οἰκονομία, Ἐκκλησία* - μέρος Β΄: *Πνευματικὸς βίος, Παιδεία, Γραμματολογία, Βυζαντινὴ τέχνη, Νομισματοκοπία, Βιβλιογραφία*, 1995 (μέρος Α΄, σσ. ix-xv, 1-862) - 1996 (μέρος Β΄, σσ. ix-xvi, 863-1631 / [σὲ αὐτοτελὴ τόμο] Πίνακες), κυρίως: Θ. Παπαδόπουλλος, «Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου κατὰ τὴν περίοδον τῆς Φραγκοκρατίας», σσ. 543-665, μὲ κύρια ὑποκεφάλαια γιὰ τὴν κατάστασιν τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸν χρόνον τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως, τὴν ἐγκατάστασιν τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ τὶς πρώτες ἐπεμβάσεις στήν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν (μὲ εἰδικὴ μνεία στὶς σχετικὰς ἀναφορὰς τοῦ Νεοφύτου τοῦ Ἐγκλειστοῦ στὸ πονημάτιόν του *Περὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν Κύπρον σκαιῶν*), τὸν διωγμὸν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ μαρτύριον τῶν 13 μοναχῶν, τὴν πάλιν κατὰ τῶν Λατίνων. Βλ. καὶ Β. Ἐγγλεζάκης, ὀ.π. (σημ. 32), 153-314, μὲ πέντε κείμενα γιὰ τὸν Νεόφυτον τὸν Ἐγκλειστον (ἀρ. 6-10) καὶ ἓνα (ἀρ. 11) ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἡ Κύπρος ὡς γέφυρα μεταξὺ Ρώμης καὶ Ὀρθοδοξίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σταυροφοριῶν».

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΣ Α', Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου: 1606-1639 καὶ 1640-1641.

[Δεξιά:] ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου: 1641-1674

(Συλλογὴ Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου).

τὸν βίο τοῦ Δαβὶδ (σὲ ἀργυροὺς δίσκους τοῦ θησαυροῦ τῆς Λάμπουσας)· οἱ συνεχεῖς ἀγῶνες ἐναντίον ἐχθρῶν ἐπίβουλων, ἀπαθανατισμένοι στὴν πλούσια Ἀκριτικὴ ποίηση, ἐξακολουθοῦν νὰ τρέφουν τὴ φαντασία, καὶ τὸ φρόνημα.³⁴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ὀρθοδοξία καὶ ἡ βυζαντινὴ παράδοση λειτουργοῦν ὡς κύριοι ιδεολογικοὶ πόλοι, ὅπως στὸ *Χρονικὸν* τοῦ Λεόντιου Μαχαιρά, γιὰ τὸν ὁποῖον ὁ αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου εἶναι ὁ φυσικὸς ἀφέντης εἰς τὸν κόσμον.³⁵ Δὲν εἶναι τυχαῖο, ἔτσι, πὺ οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες τῆς Κύπρου δὲν συστρατεύθηκαν ὁμόθυμα στὸ πλευρὸ τῶν Ἑνετῶν κατακτητῶν ἐναντίον τῶν «ἀπίστων» Ὄθωμανῶν, κατὰ τὸν βίαιο Κυπριακὸ πόλεμο τοῦ 1570-1571.³⁶ οὔτε, ἀσφαλῶς, εἶναι τυχαία ἡ ἀντιτουρκικὴ εὐφορία πὺ προκάλεσε

³⁴ Περισσότερα: Εὐάγγ. Χρυσός, «Το Βυζάντιο, το ἀπελευθερωτικὸ ιδεώδες καὶ ἡ Κύπρος», *Κύπρος*, 84-97.

³⁵ Περισσότερα: Αθ. Μαρκόπουλος, «Ζητήματα ιδεολογίας καὶ ταυτότητας στὸ *Χρονικὸν* τοῦ Λεόντιου Μαχαιρά», *Κύπρος*, 98-113 (κυρίως 110-13).

³⁶ Περισσότερα: Αναστ. Παπαδιά-Λάλα, «Κοινωνία, ιδεολογία καὶ ἐξεγερτικὲς κινήσεις στὴν Κύπρο

ἄμεσα καὶ στὴν Κύπρο ἡ χριστιανικὴ νίκη τῆς Ναυπάκτου (στὶς 7 Ὀκτωβρίου 1571). Ὁ ἀπέθαντος πόθος τῆς ἐλευθερίας ἐκδηλώνεται τὶς ἐπόμενες δεκαετίες μὲ σημαντικὲς πρωτοβουλίες τῶν ἀρχιεπισκόπων Κύπρου Τιμοθέου, Χριστοδούλου Α' καὶ Νικηφόρου, σὺν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐδραιώνεται στὴ συνέχεια, προκαλώντας ἐπάλληλες ἀντιτουρκικὲς κινήσεις καὶ ἔνοπλες ἐξεγέρσεις, μὲ πρωταγωνιστοῦσα συχνὰ τὴν Ἐκκλησία. Ἡ Κύπρος καθίσταται δυστυχῶς *μῆλον τῆς ἔριδος* τῶν μεγάλων εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στὸν νέο κύκλο σχεδίων γιὰ τὴ διανομὴ ἐδαφῶν τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.³⁷

Πολύπλευρη καὶ πολυδιάστατη ἦταν ἡ συμβολὴ τῆς Κύπρου στὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάσταση, ἥδη ἀπὸ τὶς προεργασίες της, στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνα,³⁸ μὲ τὸν Λευκωσιάτη λόγιο Ἰωάννη Καρατζᾶ νὰ συμπαρίσταται ἐνεργῶς στὸ διαφωτιστικὸ καὶ ἐπαναστατικὸ ἔργο τοῦ Ρήγα Φεραίου καὶ νὰ πεθαίνει μαζί του στὶς φυλακὲς τοῦ Βελιγραδίου, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1798. Μὲ τὴν ἴδρυση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας πολλοὶ Κύπριοι μυήθηκαν σ' αὐτὴν καὶ συνέβαλαν στὴν

κατὰ τὴν περίοδο τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας (1474/1489-1571)», *Κύπρος*, σσ. 114-45 (κυρίως 140-41).

³⁷ Βλ. Ἰω. Χασιώτης, (α') «Οι αντιτουρκικὲς κινήσεις στὴν Κύπρο καὶ ἡ στάση τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων (ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κατάκτηση ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰώνα», *Κύπρος*, 146-87 (γιὰ τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας, κυρίως: 156 κ.ἑξ., 165 κ.ἑξ., κ.ά.), καὶ Β. Ἐγγλεζάκης, ὅ.π. (σημ. 32), 315-63: «12. Ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Χριστοδούλου Α' πρὸς τὸν τσάρον Μιχαὴλ Φεοντόροβιτς Ρωμάνωφ» καὶ «13. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου τὸν 18ο καὶ 19ο αἰώνα». Περσσότερα: *ἸΚυ ΣΤ' (Τουρκοκρατία: Ὀθωμανικὴ κατάκτησις, Απόπειραι χειραφετήσεως, Δίκαιον - Οἰκονομία, Παιδεία - Γράμματα, Ἐκκλησία*, 2011), κυρίως: G. Grivaud, «Ἡ κατάκτησις τῆς Κύπρου ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς», 1-182· Ἰω. Χασιώτης, (β') «Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας στὴν Κύπρο καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων (1571-1878)», 182-268· Ζαχ. Τσιρπανλῆς, «Σχέσεις Κύπρου καὶ Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ Τουρκοκρατίας», 825-60· Α. Μιτσιδῆς, «Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας», 519-823, καὶ [σὲ αὐτοτελῆ τόμο] *Ἡ Ἐκκλησία Κύπρου ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἀνατύψεις ἐκ τοῦ ΣΤ' τόμου τῆς Ἱστορίας τῆς Κύπρου)*, Λευκωσία: Ἰδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', 2012, σσ. iii + 310· γράφει ὁ Θ. Παπαδόπουλος, προλογίζοντας τὸν αὐτοτελῆ τόμο (σσ. iii.): «Εἶναι ἀξιοθαύμαστον τὸ γεγονός ὅτι, παρὰ τὰς ἐντόνους δυσχερείας καὶ καταπιέσεις, ἡ Ἐκκλησία κατάρθρωσε νὰ συντηρήσει τόσοσ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, ὅσον καὶ τὸ αἶσθημα τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητος. (...) Ἡ ὄλη ἱστορικὴ διαδρομὴ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου (...) ἐπικυρώνει τὸ πόρισμα ὅτι ἡ Ἐκκλησία συνιστᾷ τὸν σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον θεσμὸν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου καὶ, ὑπὸ τὰς συνεχῶς μεταβαλλομένας συνθήκας, τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι.»

³⁸ Βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, «9 Ἰουλίου 1821», *Κύπρος*, 146-87 (μὲ ἀναφορὰ καὶ στὸν Ἰωάννη Καρατζᾶ, στὴ συμμετοχὴ Κυπρίων ἐθελοντῶν στὸν ἀγῶνα, καὶ στὸν Ἰωάννη Καποδίστρια)· Ἐγγλεζάκης, ὅ.π. (σημ. 32), 365-440, κυρίως: «14. Τὸ μελανοδοχεῖον τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ» καὶ «16. Τὸ τελευταῖον γνωστὸν ἔγγραφο τοῦ ἐθνομάρτυρος ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ (1821, Μαΐου 16)» / «17. Περί τῶν κατὰ τὸ κυπριακὸν 1821 Λεοντίων» καὶ «18. Καὶ πάλιν περὶ τῶν κατὰ τὸ κυπριακὸν 1821 Λεοντίων»· Μιτσιδῆς, ὅ.π. (σημ. 37), 180-204. Βλ. καὶ τὸν μνημειώδη τόμο *Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός, Ὁ Μάρτυρας τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος*, Ἔρευνα, σπουδῆ, συλλογὴ καὶ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια ὑλικοῦ: Πατέρες Ἱεράς Μονῆς Μαχαιρᾶ, Ἐκδοσις Ἱεράς Σταυροπηγιακῆς Μονῆς Μαχαιρᾶ (Παραγωγή - ἐπιμέλεια: Ἐκδόσεις Ἀρμίδα), 2008.

προετοιμασία του Αγώνα, με πρώτους όσους διέμεναν στις παροικίες των Παραδουνάβιων χωρών και της Ευρώπης. Πάμπολλοι ήταν στή συνέχεια οί Κύπριοι έθελοντές που έσπευσαν να αγωνιστούν «συμφώνως με τους λοιπούς αδελφούς Έλληνας» για την έλευθερία και να ποτίσουν με τὸ αἷμα τους τὸ δέντρο τῆς Έλευθερίας στα πεδία τῶν μαχῶν (ὅπως στὸ Μεσολόγγι). Καὶ στὸ νησί, πέρα ἀπὸ τὴ μυστικὴ κινητοποίηση γιὰ τὴ γενναία οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Αγώνα (με μάρτυρα ἀδιάψευστο τὴν κρύπτη στὸ Παγκύπριο Γυμνάσιο, ὅπου φιλοξενήθηκαν ἀξιωματοῦχοι τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας), τὸ αἷμα χύθηκε καὶ πάλι ἄφθονο. Τὴν 9ῃ Ἰουλίου 1821 ἀπαγχονίστηκε ὁ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΠΡΙΑΝΟΣ καὶ ἀποκεφαλίστηκαν οἱ μητροπολίτες Κερυνείας, Κιτίου καὶ Πάφου στὴν πλατεία Σαραγίου τῆς Λευκωσίας. Ἐπακολούθησε ἄγρια σφαγὴ τῶν λοιπῶν προγραφέντων προσώπων: κληρικῶν, προεστῶν, ἐμπόρων καὶ κτηματιῶν (486 συνολικά, με δήμευση τῶν περιουσιῶν τους) καὶ λεηλασίες.

Η ΟΜΟΛΟΓΙΑ ΠΙΣΤΕΩΣ ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ.

Πίνακας Γ. Μαυρογένη (Συλλογή Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου),
βλ. καὶ *Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός* [ὀ.π., σημ. 38], σελ. 77.

Χιλιάδες αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν, κι ό πληθυσμός μειώθηκε τρομακτικά τὰ χρόνια πού ἀκολούθησαν. Μὰ τὸ ὄραμα τῆς Ἐλευθερίας ἔμεινε ὀλοζώντανο. Στὸ ποίημά του *Ἡ 9ῆ Ἰουλίου τοῦ 1821* ὁ ἔθνικός ποιητῆς τῆς Κύπρου Βασίλης Μιχαηλίδης ἔχει ἀπαθανάτισει τὴν τουρκικὴ θηριωδία καὶ – κυρίως– τὴ γενναιότατη στάση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ, πού ἀρνήθηκε νὰ σπεύσει νὰ κρυφθῆ ἢ νὰ ἀλλαξοπιστήσῃ, καὶ βιάδισε μὲ ἀξιοπρέπεια πρὸς τὸν θάνατο, μὲ τὰ γνωστότατα συγκλονιστικὰ λόγια γιὰ τὴν ἀπέθαντη *Ρωμισούνη*.

Τὸ 1827 ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας τόνιζε σὲ ἐκπρόσωπο τοῦ Ἀγγλικοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν ὅτι τὰ ὄρια τοῦ ὑπὸ ἴδρυση Ἑλληνικοῦ κράτους καθορίζονταν «ὑπὸ τοῦ αἵματος τοῦ ἐκχυθέντος εἰς τὰ σφαγεῖα τῶν Κυδωνιῶν, τῆς Κύπρου, τῆς Χίου, τῆς Κρήτης, τῶν Ψαρῶν καὶ τοῦ Μεσολογγίου»· καὶ τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1828, σὲ ὑπόμνημά του στοὺς πρεσβευτὲς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων πού συνεδρίαζαν στὸν Πόρο, πρόσθετε ὅτι ἡ ἱστορία καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα μαρτυροῦν ὅτι «ἡ Ρόδος, ἡ Κύπρος καὶ τόσαι ἄλλαι ἀκόμη (νῆσοι) εἶναι τῆς Ἑλλάδος διαμελίσματα». Οἱ δὲ Κύπριοι μὲ ἐπιστολὲς τους πρὸς τὸν Καποδίστρια ζητοῦσαν τὴ βοήθειά του γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Κύπρου καὶ τὴ συμπερίληψή της στὸ Ἑλληνικὸ κράτος. Ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας θὰ παραμείνει ὄραμα ἀνεκπλήρωτο, ἀλλ' ἄσβεστος, συνεχῶς ἀναζωπυρούμενος, καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ μετὰ τὸ 1878, ὅταν οἱ ἀλλόθρησκοι δυνάστες παραχωροῦν τὸ νησί στοὺς χριστιανοὺς Ἄγγλους, ἐγείροντας ἐλπίδες πολλὲς γιὰ εὐμενὴ κατάληξη, μάταια καὶ πάλι.³⁹ Οἱ ἀγῶνες, εἰρηνικοὶ καὶ πολεμικοί, δὲν ἔχουν τελειωμό.

Ἐντυπωσιακὴ, ὅπως καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, μὲ τὸν πόθο τῆς ΕΝΩΣΕΩΣ ΜΕ ΤΗ ΜΗΤΕΡΑ ΕΛΛΑΔΑ νὰ φουντώνει ἀσταμάτητα, εἶναι ἡ συμμετοχὴ ΚΥΠΡΙΩΝ ΕΘΕΛΟΝΤΩΝ σὲ ὅλους τοὺς ἔνοπλους ἀγῶνες ἐλευθερίας πού ἀκολουθοῦν (μὲ συχνὰ γενναιόδωρη οἰκονομικὴ συνδρομὴ, κατόπιν ἐράνων, καὶ μὲ φιλοξενία προσφύγων, ὅποτε χρειάστηκε):⁴⁰ Στὴν

³⁹ Βλ. χαρακτηριστικὰ Ἄ. Μιτσιδης, ὀ.π. (σημ. 37), 792 / 274 κ.έξ. (ἰδιαίτερως, 798 / 280, γιὰ τὴν τελευταία σημαντικὴ πολιτικὴ πράξη τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου, τὴν ὑπογραφή καὶ ἀποστολὴ πρὸς τὴν Ἀγγλικὴ Κυβέρνηση παγκυπρίου ὑπομνήματος στὸ ὅποιο ἐτονίζετο καὶ πάλιν [βλ. καὶ 793 / 275] ὅτι «ὁ ἑλληνικὸς λαὸς, ὁ ἀποτελῶν τὰ τέσσερα πέμπτα τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς νήσου, ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον ἐξέπεμψε φωνήν, ὅτι ἕνα καὶ μόνον ἔχει πόθον, τὴν μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἑλλάδος ἔνωσιν»).

⁴⁰ Συνοπτικὰ: Πέτρος Παπαπολυβίου, (α') «Ο κυπριακὸς εθελοντισμὸς στους πολέμους τῆς Ἑλλάδας, 1866-1945», *Κύπρος*, σσ. 204-29· περισσότερα (β') στὰ σχετικὰ βιβλία τοῦ ἴδιου γιὰ τὴν κυπριακὴ

Κρητική επανάσταση του 1866-69 (ανάμεσά τους ο Σώζων Άντωνίου Λοΐζου, γιός αγωνιστή του 1821 και πατέρας του βαλκανιομάχου Χριστόδουλου Σώζου), και τὸ 1878 στὴ Θεσσαλία, στὶς μάχες τῆς Ματαράγκας καὶ τῆς Μακρυνίτσας, μὲ πιὸ διάσημο ἔθελοντὴ τὸν ποιητὴ τοῦ ἔπους τῆς 9ης Ιουλίου 1821 Βασίλη Μιχαηλίδη. Ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας, πλέον: Στὶς ἐπιστρατεύσεις τοῦ 1880 (πρὸς ἐφαρμογὴ τῶν συμφωνηθέντων στὴ Διάσκεψη τοῦ Βερολίνου) καὶ τοῦ 1886 (λόγω τῆς κρίσεως γιὰ τὴν Ἀνατολικὴ Ρωμυλία). Τὸ 1896-1897 στὴν Κρήτη (μὲ 8 Κύπριους φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ἀνάμεσα στοὺς ἄνδρες τῆς «Φοιτητικῆς Φάλαγγας» ποὺ ἀποβιβάστηκαν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1897 στὸν Πλατανιά Χανίων). Πιὸ μαζικὰ ἀκόμα, μὲ ἐντυπωσιακὴ τὴν παρουσία κληρικῶν (κυρίως μοναχῶν καὶ δοκίμων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Κύκκου), φοιτητῶν (τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον) καὶ δασκάλων, 18-22 ἐτῶν ἐν πολλοῖς: Στὸν ἀτυχή πόλεμο τοῦ 1897 (μὲ 15 μαθητὲς τοῦ Παγκυπρίου Γυμνασίου καὶ 6 φοιτητὲς που σπούδαζαν στὴ Γαλλία, ἀνάμεσα στοὺς 1000 καὶ πλέον ἔθελοντές) καὶ στὸν Μακεδονικὸ ἀγῶνα. Στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους (μὲ δεσπόζουσες μορφὲς τὸν μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο Β΄ / τὸν Χριστόδουλο Σῶζο, ἐγγονὸ καὶ γιὸ ἔθελοντῶν, δήμαρχο Λεμεσοῦ καὶ βουλευτὴ, ποὺ σκοτώθηκε πολεμώντας στὸ Μπιζάνι στὶς 6 Δεκεμβρίου τοῦ 1912 / καὶ τὸν βουλευτὴ Λάρνακας – Ἀμμοχώστου Εὐάγγελο Χατζηγιάννου, ἔθελοντὴ καὶ στὴν Κρητικὴ επανάσταση τοῦ 1896-97, ὁ ὁποῖος τραυματίστηκε σοβαρὰ στὴν ἴδια μάχη). Στὸν Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο (μὲ καταγεγραμμένη τὴ συμμετοχὴ 16 περίπου χιλιάδων Κυπρίων, ἰδιαίτερα δὲ σημαντικὴ τὴν παρουσία τῶν ἡμιονηγῶν: *μουλαράδων* ἢ *μουλάρηδων* στὴν τοπικὴ διάλεκτο). Καὶ στὴ Μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, μὲ τὴ συμμετοχὴ αὐτὴ τὴ φορὰ λίγων μόνο ἑκατοντάδων Κυπρίων στὶς πολύνεκρες μάχες, λόγω τῆς αὐστηρῆς ἀπαγόρευσης τῆς Βρετανίας, ποὺ ἀπέτρεψε μαζικὴ ἔξοδο ἔθελοντῶν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1920 (μολονότι μέχρι τὸν Ἰούλιο

συμμετοχὴ στὸν Ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897 (2001), στὸν Μακεδονικὸ ἀγῶνα (1996), στοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους (1996, 1997, 1999), στὸν Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (2009, ἓνα ἡμερολόγιο Κυπρίου στρατιώτη τοῦ 1939-1945) / 2012, μὲ δική του Εἰσαγωγὴ καὶ ἐπιμέλεια, τὸ μνημειώδες ἔργο: *Οἱ Κύπριοι ἐθελοντές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου: Τα Μητρώα, οἱ Κατάλογοι καὶ ο φόρος του αἵματος*, Λευκωσία: Υπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ, Πολιτιστικὲς Υπηρεσίες – Επιτροπὴ Καταρτισμοῦ καὶ Τήρησης Μητρώου Κυπρίων Ἐθελοντῶν Β΄ Παγκοσμίου πολέμου), κ. ἄ., μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ πρόσφατο ἐντυπωσιακὸ ἔργο του *Η κυπριακὴ παρουσία στὴν «ἐνοπλον νύμφην τοῦ Θερμαϊκοῦ» στα χρόνια τοῦ Μεγάλου πολέμου*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2018. Βλ. ἐπίσης Φοῖβος Κ. Πρωτοπαπᾶς (ἐπιμ.), *Οἱ Ἀγῶνες πρὶν τὸν Ἀγῶνα τοῦ 1955. Πτυχές ἀπὸ τὴν προετοιμασίαν ὀργάνωσης τοῦ Ἀγῶνα*, Λευκωσία: Ἰδρυμα Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα ΕΟΚΑ 1955-1959 – Ἀκαδημία Ἱστορικῶν Σπουδῶν, 2013.

είχαν έγγραφη στους σχετικούς καταλόγους 10.000 περίπου έθελοντές). Η άκρα απογοήτευση και η όργη από την όλη βρετανική στάση, όδηγησε στη λαϊκή εξέγερση τής 21ης Οκτωβρίου 1931, πρωτοστατούσης και πάλιν τής Έκκλησίας (με πρωτεργάτη τόν μητροπολίτη ΚΙΤΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟ), και στην πολύχρονη περίοδο στυγνής απολυταρχικής διακυβέρνησης πού έπακολούθησε, με έξορία τών πρωτεργατών τής εξέγερσης σύν τοίς άλλοις.⁴¹

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ Β΄. Έθελοντής τών Βαλκανικών πολέμων (1912-1913), Μητροπολίτης Κυρηναίας (1917-1947), πολιτικός έξόριστος (1931-1946), Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (1947-1950) / [Δεξιά:] Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΠΑΦΟΥ ΛΕΟΝΤΙΟΣ (1930-1947). Τοποτηρητής του Αρχιεπισκοπικού θρόνου (1933-1947), Αρχιεπίσκοπος Κύπρου (20 Ίουνίου 1947 - 26 Ίουλίου 1947). Συλλογή Ίεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου.

⁴¹ Περισσότερα: Πέτρος Στυλιανού, (α΄) *Τα Οκτωβριανά (Η εξέγερση του 1931 στην Κύπρο)*, Διατριβή επί διδακτορία, Λευκωσία: Εκδόσεις Επιφανίου, 2001, και (β΄) «Η εξέγερση του Οκτώβρη του 1931 στην Κύπρο (Τα Οκτωβριανά)», [στό] Πρωτοπαπάς, ό.π. (σημ. 40), 11-108· Π. Παπαπολυβίου, «Η Οκτωβριανή εξέγερση του 1931», *Κύπρος*, 230-58. Βλ. επίσης: Ρίτσα Φράγκου-Κικίλια, *Η κραυγή της Κύπρου, κραυγή του Άγγελου Σικελιανού*, Λευκωσία - Αθήνα: Εκδόσεις Κυπρόπειρα, 2005 (σελ. 11: «μια κραυγή για την παγκόσμια αδελφοσύνη και την ενότητα, αξίες για τις οποίες πάλεψε αδιαλείπτως σ' όλη του τη ζωή ο Σικελιανός»).

Τῇ μαυρίλα ἤρθε ἀναπάντεχα νὰ διαλύσει (δυστυχῶς προσωρινά) ἡ θριαμβευτικὴ ἑλληνικὴ συμμετοχὴ στὸν Β' Παγκόσμιο πόλεμο.⁴² Βρετανικὴ ἀποικία τότε ἡ Κύπρος, εἰσῆλθε ἀναγκαστικὰ στὸν πόλεμο, μαζὶ μὲ τὴν ὑπόλοιπη Αὐτοκρατορία, μὲ τὴν ἔκρηξή του. Γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Μεγαλονήσου, ὅμως, ἡ συμμετοχὴ σ' ἓναν πόλεμο στὸν ὁποῖο ἡ ἀποικιακὴ Βρετανία διαδραμάτιζε ρόλο «ἡγέτη τοῦ ἐλεύθερου κόσμου», ἀποτελοῦσε σχῆμα ὀξύμωρο. Ἔτσι, οἱ ἐπίμονες προσπάθειες προσέλκυσης ἐθελοντῶν γιὰ τὸν ἀγγλικὸ στρατὸ προσέκρουσαν στὰ ἔντονα ἀντιαποικιακὰ συναισθήματα τοῦ λαοῦ. Τὸ κλίμα ἄλλαξε ἄρδην μετὰ τὴν ἰταλικὴ ἐπίθεση στὴν Ἑλλάδα. Τὸ ἑλληνικὸ «ΟΧΙ» προκάλεσε ἀπερίγραπτον ἐνθουσιασμό, καθὼς εὐλόγα θεωρήθηκε ὡς πανηγυρικὴ ἐπαλήθευση τῶν προγονικῶν ἀρετῶν τοῦ ἔθνους κι ὡς ἐπιβράβευση τοῦ κυπριακοῦ ἀλυτρωτισμοῦ. Ἐννέα χρόνια μετὰ τὴν ἐξέγερση τοῦ 1931 οἱ κυπριακοὶ δρόμοι κατακλύστηκαν ξανὰ ἀπὸ ἑλληνικὲς σημαῖες. Τὸ ἐπακόλουθο θαῦμα τῆς Πίνδου καὶ ἡ γενναία ἀντίσταση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐναντίον τῶν δυνάμεων τοῦ Ἄξονα στὸ πλευρὸ τῆς Μεγάλης Βρετανίας γιγάντωσαν τὴν περηφάνεια, ὀδήγησαν στὴ θεαματικὴ δημόσια ἀναθέρμανση τῆς ἐνωτικῆς ιδεολογίας καὶ ἄνοιξαν διάπλατα παράθυρα στὴν ἐλπίδα γιὰ δίκαιη ἐπίλυση τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῆς Κύπρου.

Μιὰ σημαντικὴ πτυχὴ τῆς ἔκφρασης τοῦ λαϊκοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἦταν καὶ πάλι ἡ ἀμέριστη οἰκονομικὴ συμπαράσταση πρὸς τὴ σκληρὰ δοκιμαζόμενη μητέρα πατρίδα. Τὶς μέρες, τοὺς μῆνες καὶ τὰ δίσεκτα χρόνια ποὺ ἀκολούθησαν, μὲ κύριον συντονιστὴ τὸν Πάφου Λεόντιο (Τοποτηρητὴ τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Θρόνου), δεκάδες χιλιάδες Κύπριοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, πρόσφεραν ἀπλόχερα χρήματα, τρόφιμα καὶ εἶδη ρουχισμοῦ, τὰ κοσμήματα καὶ τὰ δακτυλίδια τοῦ γάμου τους.

Ἡ κύρια ὅμως πτυχὴ τῆς ἔκφρασης τοῦ λαϊκοῦ ἐνθουσιασμοῦ ποὺ προκάλεσε στὴν Κύπρο τὸ ἑλληνικὸ «ΟΧΙ» στὸν φασισμό ἦταν ἡ κατακόρυφη ἔξαρση τοῦ ἐθελοντικοῦ ρεύματος. Χιλιάδες πολλές, ἀνάμεσά τους δεκάδες γυναῖκες καὶ ἀρκετοὶ Τουρκοκύπριοι, ἔσπευσαν νὰ ἐγγραφοῦν στοὺς σχετικὸς καταλόγους. Οἱ Βρετανοί, ὅμως, δὲν φάνηκαν διατεθειμένοι νὰ διευκολύνουν τὴν κατάταξη Κυπρίων στὸν ἑλληνικὸ στρατό, κι ἡ ἰδιωτικὴ μετάβαση στὴν Ἀθήνα ἦταν σχεδὸν ἀδύνατη. Ἀντίθετα, χρησιμοποίησαν

⁴² Γιὰ τὴν κυπριακὴ συμμετοχὴ: Π. Παπαπολυβίου, ὅ.π. (σημ. 40, α'), 224-29, καὶ «Ο κυπριακὸς ἐθελοντισμὸς, 1821-1945», [στὸ] Πρωτοπαπᾶς, ὅ.π. (σημ. 40), 185-93.

κάθε μέσο για να προσελκύσουν έθελοντές στον άγγλικό στρατό και να στελεχώσουν μαζικά το «Κυπριακό Σύνταγμα» (πού σχηματίστηκε επί τούτου), με κυρίαρχο –μετά την 28η Οκτωβρίου– το δελεαστικό σύνθημα: «Κύπριοι, έντασσόμενοι στον στρατό, πολεμάτε για την Ελλάδα και για τη δική σας ελευθερία». Το κύμα ένθουσιασμού πού επικρατούσε οδήγησε και στην έγγραφη χιλιάδων νέων στο «Κυπριακό Σύνταγμα». Άρκετοί, με έντονη την πολύ πικρή έμπειρία τών προηγούμενων χρόνων, δέν πίστεψαν τις άγγλικές διακηρύξεις. Κάποιοι κατάφεραν να φτάσουν στην Άθήνα και να καταταγούν στον έλληνικό στρατό. Άνάμεσά τους ό γνωστός από την κατοπινή στενή φιλία με τον Γιώργο Σεφέρη –γιός παλαιού έθελοντή πολεμιστή– Ευάγγελος Λούη Λουίζος, από την Άμμόχωστο, πού –σύμφωνα με την ιστορία– θρύλο– σταμάτησε ένα ταξί στην Όμόνοια και ζήτησε από τον έμβρόντητο όδηγό να τον όδηγήσει στο βορειοηπειρωτικό μέτωπο.

Μέχρι τη γερμανική εισβολή ύπολογίζεται ότι μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα 5-6 χιλιάδες στρατιώτες του «Κυπριακού Συντάγματος». Οί περισσότεροι από αυτούς –μή όντας πλήρως έξοπλισμένοι, σκόπιμα –χρησιμοποιήθηκαν για τη διάνοιξη όδικών και όχυρωματικών έργων και για τη μεταφορά έφοδίων στην πρώτη γραμμή πυρός. Παρ' όλα αυτά, οί άπώλειες του «Κυπριακού Συντάγματος» στην Ελλάδα ήταν τρομακτικές. Πολλοί έγκαταλείφθηκαν στην τύχη τους σε διάφορα πελοποννησιακά λιμάνια κατά την ύποχώρηση προς τα νότια, τον Άπρίλιο του 1941, και συνελήφθησαν όμαδικά από τα εχθρικά στρατεύματα, το ίδιο δε σκηνικό έπαναλήφθηκε στην Κρήτη. Οί πρώτοι επίσημοι ύπολογισμοί –τόν Όκτώβριο του 1941– ανέβαζαν τις κυπριακές άπώλειες σε 2,5 σχεδόν χιλιάδες άνδρες (νεκρούς και τραυματίες, έλλείποντες και αιχμαλώτους). Οί πλείστοι Κύπριοι αιχμάλωτοι συγκεντρώθηκαν σταδιακά στο στρατόπεδο «Παύλου Μελά» στη Θεσσαλονίκη και από εκεί μεταφέρθηκαν σε διάφορα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Κεντρική Ευρώπη, όπου πολλοί εκτελέστηκαν ή απέβίωσαν από τις κακουχίες. Το «Κυπριακό Σύνταγμα» έλαβε επίσης μέρος σε πολεμικές έπιχειρήσεις στη Μέση Ανατολή, στην Άφρική, στη Γαλλία και στην Ίταλία, οί δέ Κύπριοι ήμιονοδηγοί διακρίθηκαν ιδιαίτερα σε πολλές έπιχειρήσεις. Σε 49 κοιμητήρια 18 χωρών βρίσκονται οί τάφοι 600 τουλάχιστον Κυπρίων στρατιωτών πού έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Ίδιαίτερα αξιομνημόνευτη είναι ή περίπτωση τών 47 Κυπρίων της Άθήνας πού έσπευσαν να καταταγούν στον έλληνικό στρατό. Οί πλείστοι

ήταν φοιτητές ή νεαροί πτυχιούχοι του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ανάμεσά τους ο εικοσιτετραετής Ροδίων Γεωργιάδης, πτυχιούχος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, που πολέμησε στο Τεπελένι, μαζί με τον αδελφό του Μιλτιάδη (τελειόφοιτο του Μετσόβιου Πολυτεχνείου), ο οποίος προτάθηκε από τον Διοικητή του για το «μετάλλιο Έξαιρέτων Πράξεων». Οί δύο αδελφοί δραστηριοποιήθηκαν στο «Εθνικόν Έπαναστατικόν Κομιτάτον», συνελήφθησαν στις αρχές του 1943 και χάθηκαν στις φυλακές του Βραδεμβούργου. Η αδελφή των δύο ήρώων Ευανθία, με αντιστασιακή δράση επίσης, απέβιωσε λίγες ημέρες μετά την απελευθέρωση της Αθήνας. Ο πατέρας τους Προκόπης, έθελοντής των Βαλκανικών πολέμων, που είχε προσπαθήσει τον Δεκέμβριο του 1940 να καταταγῆ και ο ίδιος, επέζησε της Κατοχής, αλλά τραυματίστηκε από «αδέσποτη σφαίρα» (Άγγλου στρατιώτη) στις συγκρούσεις των Δεκεμβριανών και πέθανε στις αρχές του 1945. Η γυναίκα του Θέκλα επέστρεψε στην Κύπρο, όπου πέθανε το 1969. Ο τάφος της, στο Κοιμητήριο της γενέτειράς της Κερύνειας, με την επιγραφή «Τοῦ ἥρωα ἢ μάνα, μάνα τοῦ καθενός», μετά την τουρκική εισβολή του 1974 καταστράφηκε από βανδαλισμούς.

Στις ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις συμμετείχαν ενεργά οὐκ ὀλίγοι ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τοῦ «Κυπριακοῦ Συντάγματος» που εἶχαν ἀποκοπῆ στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὴν ὑποχώρηση καὶ εἶχαν μείνει ἀσύλληπτοι ἢ κατάφεραν νὰ δραπετεύσουν μετὰ τὴν αἰχμαλωσία. Στους καταλόγους τῶν ἐκτελεσθέντων ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς Ἑλλήνων πατριωτῶν συναντᾶ κανεὶς καὶ ὀνόματα Κυπρίων, ὅπως ὁ Σωκράτης Διορινός (τελειόφοιτος Νομικῆς στὴ Θεσσαλονίκη, γιὸς ἐθελοντῆ τῶν Βαλκανικῶν πολέμων) καὶ ὁ Ἄνδρέας Δρουσιώτης, τοῦ ὁποῖου ὁ πατέρας ὑπῆρξε ἐθελοντής τῶν Βαλκανικῶν πολέμων καὶ ὁ νεώτερος ἀδελφὸς Πιαννάκης Δρουσιώτης ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πρῶτους φοιτητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης που βγήκαν στὸ βουνό.

Δὲν ἔλειψαν οἱ ἥρωικὲς μορφὲς Κυπρίων γυναικῶν μετὰ σημαντικὴ ἀντιστασιακὴ δράση στὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἡ μαία Κυριακὴ Κραμβῆ, που καταδικάστηκε στὴ Θεσσαλονίκη ἀπὸ γερμανικὸ στρατοδικεῖο σὲ φυλάκιση 13 χρόνων καὶ χαρακτηρίστηκε ὡς «ὁ παρήγορος ἄγγελος τῶν ἀσθενῶν τοῦ στρατοπέδου Παύλου Μελά» καὶ ἡ Νίκη Παπαδοπούλου, φοιτήτρια Ὀδοντιατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, που καταδικάστηκε σὲ φυλάκιση 30 χρόνων, κλείστηκε γιὰ ἓνα ἐξάμηνο στὶς γυναικειῖες φυλακὲς Ἀβέρωφ καὶ ὕστερα κρατήθηκε γιὰ δύο περίπου χρόνια σὲ φυλακὲς τῆς Ἰταλίας ὑπὸ ἀπάνθρωπες συνθῆκες διαβίωσης, ἀπελευθερώθηκε ἀπὸ τὰ συμμαχικὰ

στρατεύματα και συνέχισε να προσφέρει για μία ακόμη τριετία νοσηλευτικές και ιατρικές υπηρεσίες στο Άλγέριο και στο Κάιρο.

Ἡ κυπριακή συμμετοχή στὸν πόλεμο ἐπαινέθηκε ἐπανελημμένα ἀπὸ Βρετανούς καὶ ἄλλους ἀξιωματούχους. Σύμφωνα μὲ τὸ Γενικὸ Στρατηγεῖο τῆς Μέσης Ἀνατολῆς: *ὁ κυπριακὸς λαὸς ἐδύνατο δικαίως νὰ ὑπερηφανεύεται διὰ τὸν ρόλον τὸν ὁποῖον διεδραμάτισαν οἱ Κύπριοι στρατιῶται πρὸς βοήθειαν τῶν συμμάχων μας. Ὁ δὲ Ἄγγλος πρωθυπουργὸς Οὐίνστον Τσώρτσιλ δήλωνε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1943, κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴν Κύπρον: Μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου τούτου, τὸ ὄνομα τῆς Κύπρου θὰ περιλαμβάνεται εἰς τὸν κατάλογον ἐκείνων ποὺ κατέστησαν ἄξιοι ὄχι μόνον τῶν Ἠνωμένων λαῶν οἱ ὁποῖοι τώρα συμπολεμοῦν, ἀλλὰ, ὡς ἀκραδάντως πιστεύω, καὶ τῶν μελλουσῶν γενεῶν τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ ἀόριστοι ὑποσχέσεις μοιράζονταν ἀφειδῶς. Τὸ ἑλληνικὸ ὅμως αἷμα ἔρρεε ἀκόμα ποτάμι κι οἱ διθύραμβοι ἔσχιζαν τὸν αέρα ὅταν ἡ Ἀγγλία ἀρνιόταν νὰ ἐπιτρέψει στὴν ἐν ἐξορία Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση νὰ ἐγκατασταθῆ στὴν Κύπρον καὶ στοὺς ἄνδρες ἑλληνικοῦ πολεμικοῦ πλοίου, ποὺ μετὰ τὴν τιτανομαχίαν τῆς Κρήτης τραβοῦσε γιὰ τὴν Αἴγυπτον μὲσω Ἀμμοχώστου φορτωμένο ἀνδρεία, νὰ βγοῦν γιὰ λίγο στὴ στεριά νὰ ξαποστάσουν. Ἐδάφη μὲ πυκνοὺς ἑλληνικοὺς πληθυσμοὺς ἀφήνονταν ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους στὸν μεταπολεμικὸ διακανονισμὸ ἀπὸ τοὺς συμμάχους. Ἡ Κύπρος παρέμενε ἀγγλικὴ ἀποικία. Τὸ «διαίρει καὶ βασιλεύει» ἐφαρμοζόταν μεθοδικὰ εἰς βᾶρος τῆς Ἑλλάδας καὶ τῆς Κύπρου. Τοὺς διθυράμβους καὶ τὶς ὑποσχέσεις διαδέχονταν ἐφιαλτικὰ τὰ βρετανικὰ «οὐδέποτε» («ἢ Κύπρος δὲν θὰ καταστῆ ποτὲ πλήρως ἀνεξάρτητη [“independed”], οὐδέποτε» [“never”]!) ὡς ἀπάντηση στὴν καθολικὴ ἀπαίτηση γιὰ ἔνωση μὲ τὴ μητέρα Ἑλλάδα, ἐκφρασμένη μὲ ἐπάλληλα διαβήματα τιμημένων ἐθελοντῶν τῶν δύο Παγκοσμίων πολέμων καὶ μὲ τὸ παλλαϊκὸ Δημοψήφισμα τῆς 15ης Ἰανουαρίου 1950.⁴³*

Σὰν ἤρθε, ἔτσι, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου τὴν 1η Ἀπριλίου τοῦ 1955 καὶ ἤχησε παλλαϊκὸ τὸ νέο ἐγερτήριο σάλπισμα στὴν Κύπρον, πρόβαλαν ξανὰ ὀλοζώντανοι θρύλοι, παλιοὶ ὀμηρικοὶ καὶ ἄλλοι καινούργοι: τοῦ Διγενῆ,

⁴³ Βλ. ἐπὶ τούτου (μεταξὺ πολλῶν καὶ ποικίλων σχετικῶν κειμένων): Ἰω. Δ. Στεφανίδης, «Ἡ βρετανικὴ πολιτικὴ καὶ τὸ Κυπριακὸ Ζήτημα (1950-1955)» [μὲ εἰσαγωγικὴ ἀναφορὰ καὶ στὴν περίοδο 1945-’49], [στὸ] Πρωτοπαπᾶς, ὅ.π. (σημ. 40), 220-34, κυρίως 230-34 («Μετὰ τὸ ‘Never’ καὶ «Αποτίμηση»), μὲ τὴ σημείωση (σελ. 230): «Ἡ εἰσῆγηση βασίζεται στὴ μονογραφία τοῦ συγγραφέα *Isle of Discord Nationalism, Imperialism and the Making of the Cyprus Problem*, London and New York: Hurst & Company - New York University Press, 1999.

ΜΕ ΠΡΟΣΤΑΓΗ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ
ΚΙ ΕΥΧΗ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ.

Στας Παράσχος,
Τὸ τίμημα τῆς Λευτεριάς
(Πινακοθήκη Αγώνα
ΕΟΚΑ 1955-1959).

ιδιαίτερα, πὸ στὴν Ἀκριτικὴ δημοτικὴ παράδοση τῆς Κύπρου νικᾷ τὸν ἴδιο τὸν Χάρο:

(...) *Κι' ἐδῶκαν κι' ἐπαλιώννασιν*
τρεῖς νύχτες, τρεῖς ἡμέρες,
'ς τὰ τρία τὰ μερόνυχτα
*ὁ Διεννής νικᾷ τον (...).*⁴⁴

⁴⁴ Βλ. Θ. Παπαδόπουλος, *Δημῶδη Κυπριακὰ ἄσματα ἐξ ἀνεκδότων πηγῶν τοῦ ΙΘ' αἰῶνος*, ἐκδιδόμενα ὑπὸ -, Λευκωσία: Κέντρον Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν, 1975, 26-27 (ἀρ. Α.8: «Ὁ Χάρος καὶ ὁ Διγενής», στ. 37-38).

Ὁ Ἀγώνας,⁴⁵ *μέ προσταγή τοῦ Διγενῆ κι εὐχή τοῦ Μακαρίου*, ἀνδρώθηκε καί θέριεψε. Χιλιάδες πολλές, μαθητές καί νέοι στήν πλειονότητά τους, γαλουχημένοι στά Κατηχητικά καί στίς Χριστιανικές Ὀμάδες (τά «Κυκλάμινα»), στίς Ὁρθόδοξες Χριστιανικές Ἐνώσεις Νέων (Ο.Χ.Ε.Ν.) καί στά λοιπά Ἐθνικόφρονα Σωματεία,⁴⁶ πυκνώνουν τίς τάξεις τῆς Ἐθνικῆς Ὄργανώσεως Κυπρίων Ἀγωνιστῶν, τῆς Πολιτικῆς Ἐπιτροπῆς Κυπριακοῦ Ἀγῶνος καί τῆς Ἀλκίμου Νεολαίας τῆς Ε.Ο.Κ.Α. (Ε.Ο.Κ.Α., Π.Ε.Κ.Α. καί Α.Ν.Ε., «οἱ τρεῖς οἱ ἀδερφάδες»). Νέοι ἤρωες, ἑκατοντάδες, παίρνουν τόν δρόμο τῆς θυσίας γιά τήν ἐλευθερία (ὑπέρ πίστεως καί πατρίδος). Νέοι θρύλοι ἐνσαρκώνουν τά διαχρονικά ὀμηρικά πρότυπα: Ὁ ΑΝΔΡΕΑΣ ΖΑΚΟΣ, ὅταν πλησιάζει ἡ ὥρα τοῦ ἀπαγχονισμοῦ (στίς 8.8.1956), ἀνασταίνει τὸ σκεπτικό μέ τὸ ὄποιο οἱ ὀμηρικοί ἤρωες βαδίζουν πρὸς τὸν θάνατο,⁴⁷ γράφοντας στὸν ἀδελφό του: (...) *Τότε*

⁴⁵ Ἡ βιβλιογραφία τόσο γιά τὸν Ἀγῶνα (μέ τίς ποικίλες πτυχές καί τίς συνέπειές του) καί τοὺς ἀγωνιστές ὅσο καί γιά τὴν τεράστια ἐπίδραση στήν κυπριακή καί τὴν ὅλη ἐλληνική λογοτεχνία εἶναι ἤδη ἀπέραντη καί δυσθεώρητη. Συνοπτικά (μέ τὴν παλαιότερη βασική βιβλιογραφία): Εὐάνθης Χατζήβασιλείου, «Ὁ τελευταῖος Ἀπελευθερωτικός Ἀγῶνας: Κύπρος, 1954-1959. Βασικοί ἄξονες καί προοπτικές μελέτης», *Κύπρος*, 259-81, καί Κυριάκος Χαραλαμπίδης, «Ἀναστοχασμοί γιά τα πενηντάρχρονα του Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα τῆς ΕΟΚΑ 1955-1959», *Κύπρος*, 282-97. Περισσότερα (μέ περαιτέρω βιβλιογραφία): (α') στοὺς τέσσερις τόμους τοῦ Ἐθνικοῦ καί Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν στή σειρά *Κυπριακά* (Ἀθήνα 1993-2002, μέ πρακτικά συμποσίων, πολιτιστικῶν τριημέρων καί τιμητικῶν ἐκδηλώσεων), ὑπὸ τὸν τίτλο *Το Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί ἡ Κύπρος* (τόμ. Α', 1989 / Β', 1993 / Γ', 1998) καί *Ἡ Εικόνα τῆς Κύπρου (1878-1960) στη Λογοτεχνία* (τόμ. Δ', 2002)- (β') στίς δυσαρίθμητες ἀξιολογες ἐκδόσεις τοῦ Συμβουλίου Ἱστορικῆς Μνήμης Ἀγῶνα ΕΟΚΑ 1955-1959 (ὅπως τὸ εὐσύνολτο καί χρηστικό *ἀφιέρωμα στον αγώνα 1955-1959: ἐπετειῶν ἡμερολόγιο 2005*), τοῦ Ἰδρύματος Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα τῆς ΕΟΚΑ 1955-1959 (ὅπως ἡ *Ἱστορία τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνα τῆς ΕΟΚΑ (1955-1959)* τοῦ Ἀνδρέα Βαρνάβα), τῶν Συνδέσμων Ἀγωνιστῶν ΕΟΚΑ 1955-1959 (ὅπως τὸ *Χρονικὸν Ἀγῶνος ΕΟΚΑ 1955-1959* τοῦ Γεωργίου Γρίβα-Διγενῆ, πού μαζί μέ τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ Ἀρχηγοῦ καί πολλῶν ἀγωνιστῶν συναποτελοῦν πολύτιμες πρωτογενεῖς πηγές, καί τὸ *Ανθολόγιο κειμένων γιά τον Ἀγῶνα τῆς ΕΟΚΑ 1955-1959*), καί ἄλλων (ὀργανώσεων, ἐκδοτικῶν οἰκῶν καί ιδιωτῶν)- βλ. καί κατωτέρω.

⁴⁶ Περισσότερα (μεταξύ πολλῶν ἄλλων): Κ. Κοκκινόφτας, «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου κατὰ τὴν Ἀγγλοκρατία (1878-1960)», [στό] Πρωτοπαπάς, ὄ.π. (σημ. 40), 128-46 (βλ. καί σχετικές ἀναφορές στίς λοιπές εἰσηγήσεις τοῦ ἴδιου τόμου), καί Β. Ἐγγλεζάκης, ὄ.π. (σημ. 32), 441-620, κυρίως: «20. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸ 1878 μέχρι τὸ 1955». Γιὰ τὴν περίοδο τοῦ Ἀγῶνα: Γεωργίου Γρίβα-Διγενῆ, *Χρονικὸν Ἀγῶνος ΕΟΚΑ 1955-1959*, Λευκωσία: Σύνδεσμοι Ἀγωνιστῶν ΕΟΚΑ 1955-1959, 1972 / 1997², «Κεφάλαιον Ε'» (σσ. 39-45), μέ εἰδικές ἀναφορές στοὺς Παπασταῦρο Παπαγαθαγγέλου, Ἀρχιμανδρίτη Κωνσταντῖνο Λευκωσιάτη καί Ἄνθιμο Κυριακίδη, καί μέ «Στιγμιότυπα ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Αὐξεντίου (...) εἰς Μαχαϊράν».

⁴⁷ Γιὰ τὰ Ὀμηρικά πρότυπα βλ. ἀνωτέρω σελ. 5 μέ σημ. 11-13), 27-39. Χαρακτηριστικά εἶναι τὰ λόγια τοῦ Σαρπηδόνα, τοῦ Τρωαδίτη γιοῦ τοῦ Δία, στὸν Γλαῦκο (Μ 322-328): «Ἄν ἦταν ἀπ' τὸν πόλεμο ξεφεύγοντας ἐτοῦτον | ἐμεῖς ἀγέραστοι καί ἀθάνατοι νὰ ζήσουμε αἰῶνια, | μήτε κι ἐγὼ ἀνάμεσα στοὺς πρώτους θὰ χτυπιόμουν, | μήτε καί σένα θὰ σπρωχνα νὰ μπεῖς στὴ μάχη πού στοὺς ἄντρες δόξα φέρνει. | Μὰ τώρα, καθὼς μᾶς ζώνουνε ἔτσι κι ἄλλιώς τοῦ Χάρου οἱ μοῖρες | μῦριες, πού θνητὸς κανεῖς δὲν ἡμπορεῖ νὰ τίς ξεφύγει, | πᾶμε, νὰ δοῦμε ἂν ἐμεῖς σὲ κάποιον δόξα θὰ χαρίσουμε ἢ ἂν θὰ μᾶς δοξάσει

ΖΗΤΩ Η ΕΝΩΣΙΣ - Ε.Ο.Κ.Α., Π.Ε.Κ.Α., Α.Ν.Ε.

Σέργης, Αγωνιστικό 2 (Πινακοθήκη Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959).

μόνο θὰ αἰσθανόμουν αὐτὴν τὴν λύπη, ἂν ἤξερα ὅτι θὰ μποροῦσα νὰ μείνω γιὰ πάντα νέος κι' ἀθάνατος ἂν ἀπόφευγα τὴν ἐκτέλεση. Νομίζω ὅμως ὅτι μόνο μὲ τὴν ἐκτέλεση θὰ μποροῦσα νὰ μείνω γιὰ πάντα νέος κι' ἀθάνατος. Πρῶτα ἢ ὕστερα ἔπρεπε νὰ διαθέσω τὴ ζωὴ μου. ΔΕΝ ΒΛΕΠΩ ΠΙΟ ΚΑΤΑΛΛΗΛΗ ΠΕΡΙΣΤΑΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΩΡΙΝΗ ΓΙΑ ΝΑ ΤΟ ΚΑΝΩ (...). Ὁ μαθητὴς ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΔΗΣ, πὸν βαδίζει συνειδητὰ πρὸς τὸν θάνατο συνθέτοντας ὕμνους στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Ἐλευθερία (Τὴν Ἑλλάδα ἀγαπῶ ... / Θὰ πάρω μιὰν ἀνηφοριά | θὰ πάρω μονοπάτια | νὰ βρῶ τὰ σκαλοπάτια | πὸν πᾶν' στὴ λευτεριά ...), λίγες

κάποιος.» Βλ. ἐπίσης X 104-106 καὶ 303-306 γιὰ τὸν Ἐκτορα, Σ 114-119 γιὰ τὸν Ἀχιλλεῖα, κ.ἄ.

ΠΕΘΑΙΝΟΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ.

Χαμπής, μεταξοτυπία από ξυλογραφία (Πινακοθήκη Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959).
 Οί έννέα άπαγχονισθέντες, θαμμένοι στα Φυλακισμένα Μνήματα:
 ΜΙΧΑΗΛ ΚΑΡΑΟΛΗΣ και ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ (10.5.1956).
 ΑΝΔΡΕΑΣ ΖΑΚΟΣ, ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΜΙΧΑΗΛ και ΙΑΚΩΒΟΣ ΠΑΤΑΤΣΟΣ (9.8.1956).
 ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΥΤΣΟΦΤΑΣ, ΣΤΕΛΙΟΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ
 και ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΝΑΓΙΔΗΣ (21.9.1956).
 ΕΥΑΓΟΡΑΣ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΔΗΣ (14.3.1957).

ώρες πριν από τον απαγχονισμό γράφει στην αδελφή του (13.3.1957): *Ώρα 7.30' μ.μ., ή πιό όμορφη μέρα τής ζωής μου, ή πιό όμορφη ώρα. Μή ρωτάτε γιατί. (...) Τό κάθε τι γεννιέται και πεθαίνει. Τί σήμερα, τί αύριο; Γειά σας, for ever (;) (τά ίδια, πιό λακωνικά, στον πατέρα του)· και άλλοι παρόμοια.⁴⁸ Ο ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΜΑΤΣΗΣ, τὸ 1956, βασανιζόμενος στὰ ἀνακριτήρια τῆς Ὀμορφίτας γιὰ νὰ προδώσει μυστικά τῆς Ε.Ο.Κ.Α., πετοῦσε κατάμουτρα στον πολὺν στρατάρχη Χάρτιγκ, ὁ ὁποῖος πάσχιζε νὰ τὸν ἐξαγοράσει μὲ ἓνα μυθικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ποσό, τὸ οὐ περὶ χρημάτων τὸν ἀγῶνα ποιούμεθα ἀλλὰ περὶ ἀρετῆς· στίς 19 Νοεμβρίου 1958, περικυκλωμένος στὸ ὑπόγειο κρησφύγετό του, βροντοφώναζε στους Ἄγγλους στρατιῶτες ποὺ τὸν καλοῦσαν νὰ παραδοθῆ: *Ἄν βγῶ, θὰ βγῶ πυροβολώντας· λίγους μῆνες πριν ἔγραφε στους γονεῖς του: Ἄν ὁ καλὸς Θεὸς μᾶς ἐπιφυλάσσει τὴν λαμπρὰν τύχην νὰ δώσωμεν τὴν ζωὴν μας γιὰ τὴν πατρίδα, τότε ἡ χαρὰ σας πρέπει νὰ εἶναι ἀπέραντη.⁴⁹ ΣΤΟΝ ΑΧΥΡΩΝΑ ΤΟΥ ΛΙΟΠΕΤΡΙΟΥ, στίς 2 Σεπτεμβρίου τοῦ 1958, τέσσερις ἥρωες (οἱ Ἀνδρέας Κάρυος, Ἡλίας Παπακυριακοῦ, Φώτης Πίττας καὶ Χρῖστος Σαμάρας) ἀνασταίνουν τὸ Χάνι τῆς Γραβιάς.⁵⁰ Καὶ ὁ ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ, στίς 3 Μαρτίου 1957, περικυκλωμένος στὸ κρησφύγετό του στοῦ Μαχαιρᾶ τὰ ὄρη ἀπὸ ἰσχυρότατες βρετανικὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις, ἀρνεῖται νὰ παραδοθῆ ὄχι ἀπὸ αἰδῶ ἀλλὰ γιὰτι ἔτσι ΠΡΕΠΕΙ, σὰν ἥρωας ὑπερομηρικός, καὶ συνεχίζει ὡρες πολλὰς νὰ πολεμᾷ, κι ὅταν ἀκόμη οἱ Βρετανοὶ ἀπελπισμένοι**

⁴⁸ Βλ. μεταξὺ ἄλλων: Π. Στυλιανού, *Πεθαίνοντας γιὰ τὴν Ελλάδα. Ἡ ἐποποιία των Κεντρικῶν Φυλακῶν (Χρονικὸ ἀπὸ τὸν Ἀγῶνα τῆς πενταετίας 1955-1959)*, Λευκωσία: Εκδόσεις Επιφανίου, 2001 (στίς σσ. 493-562: Παράρτημα μὲ φωτογραφικὰ ντοκουμέντα), καὶ 23:57, *Πορεία στὴν ἀγχόνη (μια φωτογραφικὴ ξενάγηση στα φυλακισμένα μνήματα τῆς Λευκωσίας*, Αθήνα - Λευκωσία: Εκδόσεις Ηλιοτρόπιο, 2002 (στίς σσ. 85-152: οἱ δεκατρεῖς ἥρωες τῶν φυλακισμένων μνημάτων)· Κλαίρη Ἀγγελίδου - Μαρία Χατζηνικολάου (επιμ.), *Ἐτος ηρώων ἀγχόνης*, Λευκωσία: Ὑπουργεῖο Παιδείας καὶ Πολιτισμοῦ, Συμβούλιο Ἱστορικῆς Μνήμης Ἀγῶνα ΕΟΚΑ 1955-59, 2009· Ἀνδρέας Κλ. Σοφοκλέους, *Ἡ ἐγκλειστὴ ποίηση των φυλακῶν καὶ των κρατητηρίων 1955-1959*, Λευκωσία: Κυπριακὰ Θέματα - ἐκδόσεις, 2015· βλ. ἐπίσης: Χρ. Ἀνδρέου (Διευθυντὴς ἐκδόσης, συντονιστὴς ἐρευνας καὶ συγγραφέας πολλῶν κειμένων) κ.ά., *Πεθαίνοντας γιὰ τὴν ἐλευθερία*, τόμ. 1-7, Λευκωσία: ἐκδόσεις Χρ. Ἀνδρέου, 1990-1992. Ἀξιοσημείωτες εἶναι καὶ οἱ πολλὰς ἐπιμέρους ἐκδόσεις, ὅπως αὐτὲς γιὰ τὸν Εὐαγόρα Παλληκαρίδη: Γεώργιος Χατζηκωστής, *Εὐαγόρας Παλληκαρίδης, ὁ ἥρωας καὶ ὁ ποιητὴς*, Λευκωσία: Κώστας Ἐπιφανίου, 1995⁴ / Γεωργία Παλληκαρίδου-Ποσπορή, *Ὁ Εὐαγόρας, ὁ ἀδερφός μου ... Ἀναφορά*, Λάρνακα: Εκδόσεις Πῆλιο, 2008.

⁴⁹ Βλ. μεταξὺ ἄλλων: Κλειτὸς Ἰωαννίδης, *Κυριάκος Μάτσης, ὁ οραματιστὴς*, τόμ. Α'-Β', Λευκωσία: Εκδόσεις Ἀρμίδα, 1998.

⁵⁰ Συνοπτικά: Γεωργίου Γρίβα-Διγενῆ, *Χρονικὸν Ἀγῶνος* (βλ. ἄνωτ. σημ. 46), 339-43 (: «Ἡ ἱστορικὴ μάχη τοῦ Λιοπετρίου»). Περισσότερα, μεταξὺ ἄλλων: Σοφοκλῆς Κωνσταντίνου, *Ἡλίας Παπακυριακοῦ*, Λευκωσία: Εκδόσεις Επιφανίου, 2010· Πάνος Μυρτιώτης, *Φώτης Πίττας*, Λευκωσία: Εκδόσεις Επιφανίου, 1989².

«Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΑΧΥΡΩΝΑ»,
Λευτέρης Οικονόμου. –
«ΤΟ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑ ΤΟΥ ΓΡΗΓΟΡΗ ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ»,
Άνδρέας Έφεςόπουλος
(Πινακοθήκη Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959).

ρίχουν βενζίνη, βάζουν φωτιά και τὸν κάνουν πυροτέχνημα.⁵¹ Ψάλλει ἡ λαϊκὴ Μοῦσα τοῦ Ἀγώνα («Για τὸν Ἡρωα Αὐξεντίου»): (...) *Ὁ Ὀμηρος τραγουδιστής, ο Πίνδαρος λυράρης, | του Εικοσιένα η Κλεφτουριά κι η λεβεντιά της Πίνδου | μέθυσ' από τον πόλεμο κι ολόπρωτα χορεύει | και τραγουδάει τη Λευτεριά και χαίρεται η πλάση (...). | Χαράς τον που τον γέννησες, Κύπρο λεβεντομάννα.*⁵²

Παρὰ τοὺς γενναίους ἀγῶνες καὶ τὶς θυσίες, ὅμως, τὰ ἄνομα συμφέροντα τῶν ἰσχυρῶν τῆς γῆς καὶ τὰ ἀνεπίτρεπτα λάθη μας δὲν ἄφησαν νὰ ὀδηγηθῆ τὸ καράβι τῆς Ἑνώσης μὲ τὴ μητέρα Ἑλλάδα σὲ ὑπὴνεμο λιμάνι. Κι ἦρθαν τὸν Ἰούλιο τοῦ 1974 οἱ Τοῦρκοι εἰσβολεῖς νὰ φέρουν ξανὰ τὴ συμφορά. Ὅταν τὰ χαράματα τῆς 20ῆς Ἰουλίου ἔφθασαν πάνοπλες οἱ ὀρδές τοῦ Ἀττίλα, βρῆκαν τὶς κερκόπορτες ἀνοικτές. Ἐπίορκοι «ἡγέτες» καὶ ἄμυαλοι συνεργοὶ εἶχαν ἀφαιρέσει τὴν προστατευτικὴ ἀσπίδα ἀπὸ τοὺς προμαχῶνες καὶ τὴν ἀτσαλένια θωράκιση ἀπὸ τὶς καρδιές. Τὰ σύγχρονα πολυβολεῖα καὶ πυροβολεῖα, πού εἶχαν μὲ μόχθο ἀνοιχθῆ ἀπὸ τὸ 1964 (ὅταν τὰ σύννεφα τοῦ πολέμου εἶχαν καὶ πάλι κουβαληθῆ κατακαλόκαιρα ἀπὸ τὴν Τουρκία, μὰ τὰ σκόρπισε ὁ ἄνεμος τῆς ὁμοψυχίας), ἀφέθηκαν τώρα (τὸ 1974) χωρὶς ὑπερασπιστές. Τὰ ἑλληνικὰ ὑποβρύχια που περιπολοῦσαν στὰ ἀνοικτὰ τῆς βόρειας Κύπρου ἀνακλήθηκαν. Ἡ ἑλληνικὴ ἀεροπορία δὲν ἐμφανίστηκε. Καὶ οἱ ὀρδές τοῦ Ἀττίλα ἀποβιβάστηκαν ἀνενόχλητες στὶς ἀκτὲς τῆς Κερύνειας.

Οἱ πράξεις ἡρωισμοῦ καὶ αὐτοθυσίας δὲν ἔλειψαν οὔτε τούτῃ τῇ φορᾷ (βροντερὸ παράδειγμα ὁ λοχαγὸς Σωτήρης Σταυριανάκος, ἀπὸ τὸ Σκουτάρι Λακωνίας). Δὲν ἄρκεσαν, ὅμως, νὰ ἀποτρέψουν τὸ κακό. Σαράντα πέντε χρόνια πέρασαν ἀπὸ τότε, κι ὁ ἐφιάλτης δὲν λέει νὰ περάσει. Εἶναι ἐκεῖ νὰ μᾶς τὸν αὐγατίζει ὁ Ἀττίλας (κι ὁ τουρκοπατημένος Πενταδάκτυλος νὰ μᾶς

⁵¹ Βλ. Στρατηγοῦ Γεωργίου Γρίβα-Διγενῆ, *Ἀπομνημονεύματα Ἀγῶνος Ε.Ο.Κ.Α. 1955-1959*, Ἀθήνα 1984, σσ. 161-65· χαρακτηριστικά (σελ. 162): «Τὸ πρωῖ τῆς 3ης Μαρτίου, περὶ τὰ ἐξημερώματα, Ἄγγλοι στρατιῶται ἤρχισαν τὰς ἐρεῦνας περὶξ καὶ ἐπὶ τοῦ κρησφυγέτου καὶ ἐφώνησαν τὸν Αὐξεντίου ὀνομαστικῶς καὶ τοὺς ἄνδρας του νὰ ἐξέλθουν. Ὁ Αὐξεντίου διέταξε τοὺς τέσσαρας συντρόφους του νὰ ἐξέλθουν τοῦ κρησφυγέτου. "Εγώ", τοὺς εἶπε, "θὰ πολεμήσω καὶ θὰ πεθάνω. Πρέπει νὰ πεθάνω". Ἐπανελάβε τὸ "πρέπει νὰ πεθάνω" τέσσαρας φορές καὶ κάθε φορὰ πού τὸ ἐπανελάμβανε τὸ πρόσωπόν του ἐφωτίζετο ἀπὸ μίαν λάμπην ὑπερκοσμίαν καὶ ἀκτινοβόλον.» – Περισσότερα (μεταξὺ πολλῶν ἄλλων): Αντρέας Καουρῆς, *Γρηγόρης Αὐξεντίου. Ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση του Σταυραετοῦ του Μαχαίρα*, τόμ. Α' - Β', Λευκωσία, 1996-2010.

⁵² Βλ. Π. Μ. Ἰωάννου Ψιλλίτα (Συλλογὴ καὶ επιμ.) – Μάρω Σκορδῆ (Μουσικὴ επιμ.), *Τὸ ἔπος τῆς ΕΟΚΑ 1955-1959. Ἡ ποιητικὴ ἐκφραση τοῦ αγῶνα*, Λευκωσία 1986 / 1987-88², 142.

μουντζώνει). Είναι *ἐδῶ*, στὸν ὕπνο καὶ στὸν ζύπνιο μας, οἱ –Κύπριοι καὶ Ἑλλαδίτες– ἀγνοοῦμενοι τῆς Κυπριακῆς τραγωδίας, κι οἱ συνεχῶς μειούμενοι ἐγκλωβισμένοι (ἐλεύθεροι πιά πολιορκημένοι) τῆς Καρπασίας· ἡ βάνουση καταστροφή καὶ λεηλασία τῆς πλούσιας ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς χιλιετιῶν· ἡ βρυκολακισμένη, πόλη φάντασμα, Ἀμμόχωστος· ἡ παράνομη καὶ δραματικὰ κλιμακούμενη ἀλλοίωση τῆς δημογραφικῆς σύνθεσης μὲ ἑκατοντάδες χιλιάδες Τούρκους ἐποίκους· ἐν γένει, ἡ συστηματικὴ προσπάθεια τῆς Τουρκίας νὰ ἀφελληνίσει πλήρως τὴν παράνομα κατεχόμενη βόρεια Κύπρο καὶ νὰ ἐπιβάλλει λύση σύμφωνη μὲ τὰ δικά της συμφέροντα, μὲ μόνιμη παραμονὴ στρατευμάτων της στὸ νησί καὶ ὀλόπλευρον –οὐσιαστικά– ἔλεγχο ὀλόκληρης τῆς Κύπρου (συμφέροντα ἐν πολλοῖς ἀσύμβατα καὶ μὲ αὐτὰ τῶν Τουρκοκυπρίων).

ΜΥΘΟΙ (*παρά*-μυθοι, θὰ λέγαμε) πολλοὶ ξεφύτρωσαν καὶ συντηροῦνται ὅλα τοῦτα τὰ χρόνια σχετικὰ μὲ τὴν Κύπρο (κι ὄχι μόνο). Πιὸ χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ *παρά*-μυθος τῶν «χαμένων εὐκαιριῶν», συνδυασμένος τεχνηέντως μὲ αὐτὸν τῶν «ἀνεπίκαιρων ἀγώνων», τοῦ 1931 καὶ τοῦ 1955-1959. Θὰ μᾶς χάριζαν, δῆθεν, οἱ Ἄγγλοι τὴν ἐλευθερία τῆς Κύπρου ἂν ἤμασταν πειθήνιοι! Τὰ γεγονότα, ὅμως, ἄλλα μαρτυροῦν.

Ἕνας εἶναι ὁ ἀληθινὸς ἑλληνικὸς *μῦθος* (*φιλοσοφώτερος ἱστορίας, ποίησης*, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη): ὁ *μῦθος* τῆς ἑλληνικῆς ἀρετῆς ποὺ ἐπιτάσσει προάσπιση τῆς ἐλευθερίας μὲ κάθε θυσία, καὶ ὅταν ἀκόμη ἡ συμβατικὴ λογικὴ φωνάζει πῶς ἡ ἀντίσταση σὲ ἐπίδοξους καὶ ὑπαρκτοὺς κατακτητὲς εἶναι ἄπελπις. Μὲ παρακλάδια πολλὰ: σὰν τὸ *μολῶν λαβέ* τοῦ Λεωνίδα (οἱ Πέρσες πέρασαν στίς Θερμοπύλες, ἀλλὰ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐλευθερία στάθηκε ὀλόρθη καὶ τοὺς ἀντιμετώπισε πιὸ κάτω, στὴ Σαλαμίνα καὶ στίς Πλαταιές, ὅπως πιὸ πρὶν στὸν Μαραθῶνα, μὲ θαυμαστὴ γιὰ τὰ συμβατικὰ ἀνθρώπινα μέτρα ἐπιτυχία)· σὰν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, μὲ τὸ *Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα Γραικὸς θεὸ νὰ πεθάνω* τοῦ Ἀθανάσιου Διάκου καὶ τὸν ὕμνο στὴ *Ρωμοσύνη* τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κυπριανοῦ)· σὰν τὸ θαῦμα τῆς Πίνδου (κι ἄλλα πολλὰ)· καὶ σὰν τοὺς κυπριακοὺς *μύθους*: τοῦ Σαλαμίνιου Ὀνήσιλου, ποὺ τὰ ἔβαλε πεζὸς μὲ τῶν Περσῶν τῶν ἔφιππων τὰ στίφη, καὶ στὸ νεκρὸ κεφάλι του φωλιάσαν μέλισσες (νὰ τρέφουν μὲ τὸ μέλι τους ἀγωνιστὲς καὶ νὰ γλυκαίνουν τίς συμφορές), καὶ τοῦ Ἀθηναίου Κίμωννα (ποὺ καὶ *νεκρὸς ἐνίκα*, ἔξω ἀπὸ τὸ *Κίτιον*)· τῆς 21ης Ὀκτωβρίου 1931 («ἓνα γεγονός», ὅπως ἔγραφε ὁ ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν Θεοφάνης Τσαγγαρίδης, ἐξόριστος ἀπὸ τὸ 1931 μέχρι τὸ

«ΜΝΗΜΗ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ»,
 Δημήτρης Μυταράς
 (Πινακοθήκη Αγώνα ΕΟΚΑ 1955-1959).

1946, «πού πρέπει νά κριθῆ ὄχι γιὰ τὰ ἀποτελέσματά του τὰ ἐπικερδῆ ἢ τὰ ἐπιζήμια, ἀλλὰ γιὰ τὴ μυθική του σημασία καὶ τὸ ποιητικό του βάθος»⁵³ καὶ τῶν χωρικῶν τῆς γενέτειράς μου Ἄνω Ζώδειας, πού τὴν ἡμέρα ἐκείνη μὲ ἀξίνες καὶ φτυάρια καὶ ἄλλα γεωργικὰ ἐργαλεῖα ἔτρεψαν σὲ φυγὴ τοὺς πάνοπλους Ἄγγλους στρατιῶτες· τῶν ἀνυπέρβλητων ἡρώων τοῦ 1955-1959· τῶν ἀνδρῶν τῆς ἡρωϊκῆς Ε.Λ.Δ.Υ.Κ., πού τὸ κατάμαυρο καλοκαίρι τοῦ 1974 τὰ ἔβαλε μὲ πολλαπλῶς ὑπέρτερες ἀριθμητικὰ καὶ σὲ δύναμη πυρὸς τουρκικῆς δυνάμεις, στὸ τέλος ἀποδεκατίστηκε, μὰ ἔσωσε τὴ Λευκωσία ἀπὸ τὴν οὐννικὴ λαίλαπα· τοῦ Τάσου Ἰσαάκ καὶ τοῦ Σολωμοῦ Σολωμοῦ· τοῦ νέου «Ὅχι» στὸ ἀπαράδεκτο πέμπτο Σχέδιο Ἀνάμ. Χωρὶς αὐτὸν τὸν μῦθον, πού συνεχῶς

⁵³ Βλ. Π. Παπαπολυβίου, ὀ.π. (σημ. 40, α'), 257-58, μὲ τὰ καταληκτικὰ σχόλια του (258): «Σήμερα τα λόγια του εξόριστου του 1931 ακούγονται πολύ συναισθηματικά στον “λεπτολόγο ιστορικό”, κι ὄχι μόνο. Ὅπως θα ἔλεγε καὶ ο Sir Ronald Storrs, “δείχνουν τὴ διανοητικὴ κατάσταση αὐτῶν που ηγήθηκαν τῆς ἐξέγερσης”. Ἴσως, ὁμως, νὰ ἀπεικονίζουν πιστὰ ὅσα ἐγίναν τὸ βράδυ τῆς 21ης Οκτωβρίου του 1931, στὴ Λευκωσία, καὶ σίγουρα ἀντιπροσωπεύουν μιὰ ολόκληρη ἐποχὴ. Με αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ καὶ με τὴν ἴδια ἀνάγνωση, τὰ Οκτωβριανὰ του 1931 ἦταν, πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ ἀπαραίτητη εἰσαγωγὴ στὴν ἐπανάσταση τοῦ Ἀπριλίου του 1955.»

φυλλοβολούσε και έδινε καινούργιους καρπούς ζωογόνους, άλλη θα ήταν ή *μοῖρα* τής Ελλάδας, και κυρίως τής Κύπρου (έν δέν είχε άφελληνιστή και άλλαξοπιστήσει, παρασυρμένη από πλάνες ύποσχέσεις και φωνές έχέφρονος δήθεν ρεαλισμού). Τό τίμημα ήταν συχνά βαρύτατο. Όπως όμως έγραφε ό έκ τών Κυπρίων έθελοντών φοιτητών του 1940 Κωνσταντίνος Γιαλλουρίδης, «Όταν απλώνεις τα χέρια σου να πιάσεις τ' άστρα, μπορεί βέβαια να μην τα φθάσεις, μα είναι σίγουρο πως δεν θα καταλήξεις να κρατάς μια χούφτα λάσπη». ⁵⁴ Κι άν μή τι άλλο, κατά τον έθνικό ποιητή Κώστα Μόντη (για τους ήρωικούς άγωνιστές του 1955-'59), *τζεῖνα τὰ κοπελλούθκια, | άφήκαμ μας τ' άγάματα τζαι τὰ τραούθκια*, ⁵⁵ και τὰ -πάντα έπίκαιρα, έπικαιρότατα τώρα- βροντόλαλα συνθήματα στους τοίχους: *Τήν Ελλάδα θέλομεν, και άς τρώγωμεν πέτρες / Ναί, γεννηθήκαμε και θα πεθάνουμε Έλληνες*. ⁵⁶

Η σοφή και γλαφυρή γραφίδα του άοιδίμου Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' διετύπωσε με κλασική σαφήνεια και γλαφυρότητα τις άμφίδρομες αυτές διαχρονικές μας σχέσεις:

«Η έπιβίωση, φυσική και έθνική, του Κυπριακού Έλληνισμού, έδώ και τριανταπέντε σχεδόν έκατονταετίες, όφείλεται στην άπαρασάλευτη προσήλωσή του προς τις έλληνικές πνευματικές άξίες, όφείλεται στον άρχέγονο άκατάλυτο δεσμό του με τις πηγές και τις ρίζες τής φυλετικής του προελεύσεως και τής έθνικής του ύποστάσεως. Αυτοί οι πανάχραντοι δεσμοί του Έλληνισμού τής Κύπρου με την Ελλάδα διασταυρώνονται και ταυτίζονται με τὰ φύτρα τής ζωής του, με την ίδια τή ζωή και την ύπαρξή του. Και είναι δεσμοί μόνιμοι και άναλλοιώτοι, πέρα από τὸ πρόσκαιρο και τὸ έφήμερο,

⁵⁴ Κ. Α. Γιαλλουρίδης, *Το Οδοιπορικό μιας ζωής*, Λευκωσία 2003, 206.

⁵⁵ Κώστας Μόντης, «Η δυσφήμιση τής ΕΟΚΑ», *Άπαντα Α' . Ποίηση*, Λευκωσία: Ίδρυμα Άναστασίου Γ. Λεβέντη, 1987, 1219. Άναρίθμητα, ως γνωστόν, είναι τὰ άριστουργήματα του ποιητή για τὸν Άγώνα, όπως τὸ λιτό δίστιχο «Αναπολώντας τὸν Άπελευθερωτικό Άγώνα»: *Τί γενιά ήταν εκείνη του πενήντα πέντε, | τί Έλληνική γενιά ήταν εκείνη του πενήντα πέντε!* (*Άπαντα. Συμπλήρωμα Ε'*, Λευκωσία: Έκδοση Πολιτιστικών Ύπηρεσιών Ύπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, 1999, 50). Άξίζει, συνάμα, νά προσμετρήσει κανείς και όσα γράφει ό ποιητής υπό τή θλιβερή σκιά του έπάρατου διχασμού και τών όδυνηρών συνεπειών του (βλ. συνοπτικά: Α. Β., ό.π. [σημ. 13], 37-39).

⁵⁶ Πά τὰ δύο αυτά συνθήματα βλ. αντίστοιχα: Έ. Χ. Κάσδαγλης (Πρόλογος, σχεδιασμός, γενική έπιμέλεια), *Κύπρος. Μνήμη και άγάπη, με τὸ φακό του Γιώργου Σεφέρη*, Λευκωσία: Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας, 1990, άρ. 85 / Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, τόμ. 4, Λευκωσία: Φιλόκυρος, 1993, 361 (βλ. και Α. Β., *Κύπρος*, 260: άπεικόνιση και σχόλιο).

πάνω από κάθε ύπολογισμό ή σκοπιμότητα. Άποδείχθηκε τούτο στη διάρκεια αγώνων πολλών αιώνων και θυσιών γενεών αναριθμήτων του Κυπριακού Έλληνισμού για τη συντήρηση της έθνικης του οντότητας, για την επιτέλεση της πολιτιστικής αποστολής του και για την καταξίωσή του πάνω στα μέτρα της έλληνικης άρετης, των έθνικων ιδανικών και των ανθρωπιστικών αρχών.»⁵⁷

Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΣ Γ΄.
Προσωπογραφία (Συλλογή Ίεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου).

⁵⁷ Απόσπασμα από την «Όμιλία του Προέδρου της Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου κατά την τελετή της αναγορεύσεώς Του εις Επίτιμον Διδάκτορα της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Έπιστημών (18 Ιουνίου 1977)», *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ΄* (Επιμέλεια Ν. Νεάρχου), τόμ. ΙΗ΄ (1^η Ιανουαρίου - 3^η Αύγουστου 1977), Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, 2008, 327-30 (τò παρατιθέμενο απόσπασμα: 328-29). Βλ. επίσης: *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ΄. Έκκλησιαστικά - Κοινωνικά* (Επιμέλεια Α. Μιτσιδης), τόμ. Α΄, Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, 1997, 689-92 (689-90).

ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΑΝΤΡΕΑ Κ. ΦΥΛΑΚΤΟΥ,
ΓΕΝΙΚΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ΄

Η προσήλωση του αείμνηστου Εθνάρχη στον Ελληνικό και στον Χριστιανικό Πολιτισμό μας υπήρξε ειλικρινής, σταθερή και ένθερμη. Από τότε που ο ίδιος ήρθε σε πρώτη επαφή με την πολιτιστική μας παράδοση, στα χρόνια της μαθητείας του τόσο στο δημοτικό σχολείο της γενέτειράς του Παναγιάς, όσο και στο μοναστήρι του Κύκκου, ως δόκιμος, ίσαμε τη στιγμή που άφησε την τελευταία του πνοή, ως Αρχιεπίσκοπος και Πρόεδρος της

ΑΝΩ: Προσωπογραφία του Αρχιεπισκόπου Κύπρου και Α΄ Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακαρίου Γ΄. Έργο του διακεκριμένου ζωγράφου Γιώργου Μαυροΐδη (1912-2003).

Κυπριακής Δημοκρατίας, ο Μακάριος δεν σταμάτησε να μελετά, να θαυμάζει, να κηρύττει και να προβάλλει τη μεγάλη αξία και σπουδαιότητα του Πολιτισμού μας. Από τα ανώτατα αξιώματα της Εκκλησίας και της Πολιτείας από τα οποία υπηρέτησε τον λαό του, του δόθηκε η ευκαιρία να θέτει σε εφαρμογή και να βλέπει στην πράξη να υλοποιούνται πολλά από τα έργα Πολιτισμού, τα οποία με τα κηρύγματα και τις ομιλίες του ευαγγελιζόταν. Γιατί, ο Μακάριος υπήρξε, κατά το ομηρικό, «*μύθων τε ρητήρ*», «*ἔργων τε πρηκτήρ*»¹. Ακόμη, και στις δύσκολες περιόδους που πέρασε η Κύπρος, στη διάρκεια της αποικιοκρατίας, στα πρώτα χρόνια της ανεξαρτησίας της, του πραξικοπήματος και της βάρβαρης τούρκικης εισβολής, οι προσπάθειές του για συντήρηση, διαφύλαξη και ανάδειξη της πολιτιστικής μας παράδοσης, της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, όχι μόνο δεν σταμάτησαν, αλλά, αντίθετα, ενισχύθηκαν και πολλαπλασιάστηκαν.

Η πίστη του στον ελληνικό Πολιτισμό και στη χριστιανική, βυζαντινή μας παράδοση, τον ωθούσαν προς τη στήριξη κάθε πολιτιστικής κίνησης και δημιουργίας και προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης και ενθάρρυνσης των δημιουργών του Πολιτισμού στον τόπο μας. Ταυτόχρονα, υποστήριζε κάθε προσπάθεια που απέβλεπε στην ένταξη του δικού μας Πολιτισμού, μέσα στο ευρύτερο παγκόσμιο πολιτιστικό γίγνεσθαι. Η ηθική, αλλά και οικονομική στήριξη εκ μέρους του όλων αυτών των προσπαθειών, φανέρωνε την πεποίθησή του πως κάθε βοήθεια που προσφέρεται προς τους δημιουργούς, αλλά και προς κάθε έργο Πολιτισμού που προβάλλει τον τόπο μας, φανερώνουν τη ζωτικότητα, αλλά και την αντίσταση του κυπριακού Ελληνισμού στις προσπάθειες των διαφόρων ξένων επιβουλών κατά της νεαρής Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι επιβουλές αυτές δεν περιορίζονταν μόνο στην αποκοπή των Ελλήνων της Κύπρου από την πολιτιστική τους παράδοση και στην εθνική και πνευματική αλλοτρίωσή τους, αλλά απέβλεπαν, ακόμη, και προς τη φυσική εξόντωσή τους.

Η πολιτική ιστορία και η πολιτιστική ζωή του τόπου μας από το 1950 ως το 1977, περισσότερο από το ένα τέταρτο του αιώνα, σφραγίζεται με την παρουσία του Αρχιεπισκόπου και Εθνάρχη Μακαρίου επικεφαλής της Εκκλησίας, αρχικά, και του Κράτους και της Εκκλησίας μεταγενέστερα.

¹ Βλ. *Ιλιάδ.* I, 443.

Ο Μακάριος πίστευε, πως οι βαθιές ρίζες του Πολιτισμού μας δεν θα μπορούσαν να κοπούν από το σπαθί του οποιουδήποτε κατακτητή της Κύπρου, είτε Βρετανός λεγόταν αυτός είτε Τούρκος. Αντίθετα, πρέσβευε πως όσο κτυπιόνταν οι ρίζες του Πολιτισμού μας από τους διάφορους κατακτητές της Κύπρου, τόσο δυνάμωνε η πολιτιστική δημιουργία, τόσο ενισχυόταν η πίστη στην πολιτιστική μας παράδοση.

Στο σύντομο άρθρο που ακολουθεί, θα γίνει προσπάθεια να παρουσιαστούν, χωρίς να εξαντλούνται, τα πιστεύω του Μακαρίου, οι απόψεις του, οι θέσεις και οι πεποιθήσεις του για την πολιτιστική μας παράδοση, όπως αυτές διατυπώνονται στα κείμενά του, καθώς, επίσης, και οι προσπάθειές του για ενίσχυση των έργων Πολιτισμού. Θα επιχειρηθεί να παρουσιαστεί η σχέση του Εθνάρχη με την ελλαδική, την κυπριακή και την παγκόσμια λογοτεχνία, οι θέσεις του για τις βυζαντινές εικόνες και οι προσπάθειές του για την ίδρυση Βυζαντινού Μουσείου, Πινακοθήκης, Κυπριακής Βιβλιοθήκης, Μουσείου Λαϊκής Τέχνης, η σημασία που έδινε στα Μοναστήρια και στα Μουσεία για τη διαφύλαξη και την προβολή του ελληνικού και του χριστιανικού Πολιτισμού, οι απόψεις του για τους τόπους μνήμης, για τα πολιτιστικά και πνευματικά σωματεία, για το θέατρο, για τους ξένους επιστήμονες, οι οποίοι συμβάλλουν στην ανάδειξη του Πολιτισμού μας.

* * *

Σε μια από τις πρώτες ομιλίες του, στην εκκλησία της Αγίας Νάπας, στη Λεμεσό, ως Μητροπολίτης Κιτίου (1948-1950), στη δοξολογία της 28^{ης} Οκτωβρίου 1948, συνέδεσε, τον ηρωισμό των Ελλήνων στρατιωτών, ανάμεσα στους οποίους υπήρχαν και Κύπριοι, με τον ηρωισμό των αρχαίων Ελλήνων. Η μεταφορά της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας και ιστορίας στη σύγχρονη εποχή γίνεται για να τονωθεί το εθνικό αίσθημα, να συνδεθεί η αρχαία Ελλάδα με τα σύγχρονα ηρωικά κατορθώματα των νεότερων Ελλήνων και για να παρουσιαστούν τα σύγχρονα αυτά γεγονότα ως παρόμοια με εκείνα που συνέβησαν στα αρχαία χρόνια της ακμής του Ελληνισμού:

Σαν τέκνα ηρώων και ημιθέων απόγονοι οι Έλληνες επολέμησαν με ανδρείαν υπέροχον και η ελληνική ξιφολόγχη που επάνω της ήτο γραμμένη η ευχή της Σπαρτιάτιδος μητέρας το «ταν ή επί τας» υπηγόρευεν εις την παγκόσμιον ιστορίαν σελίδα αφθίτου δόξης και αφθάστου Ελληνικού μεγαλείου. Σαν άλλοι Προμηθείς έκλεψαν οι ήρωές μας από τους ουρανούς τα

άστρα και έκαμαν την Ελλάδα να γίνη το φως του κόσμου το οποίον έκθαμβοι ητένιζαν οι οφθαλμοί της οικουμένης².

Τρεις μέρες μετά τον πανηγυρικό της 28^{ης} Οκτωβρίου 1948, στις 31 Οκτωβρίου 1948, μιλώντας στα εγκαίνια του ναού Παναγίας Κοιλανίου, ο Μητροπολίτης Κιτίου Μακάριος θα συνδέσει τη σύγχρονη αρχιτεκτονική των ναών της Κύπρου με τους μεγαλοπρεπείς βυζαντινούς ναούς. Μίλησε, ανάμεσα στα άλλα, για την αρχιτεκτονική των ναών γενικά:

Όταν, επί του Μεγάλου Κωνσταντίνου ο Χριστιανισμός εθριάμβευσε και έπαυσαν πλέον οι διωγμοί κατά του Χριστιανισμού, ήρχιζον πλέον μεγαλοπρεπέστατοι να ανεγείρωνται ναοί, οι οποίοι και με το επιβλητικόν των μεγαλείον εσυμβόλιζον τον θρίαμβον και την δόξαν της Χριστιανικής Θρησκείας. Ο μεγαλοπρεπέστερος των ναών αυτών είναι ο ναός της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινουπόλεως, του οποίου την αρχιτεκτονικήν τέχνην και το μεγαλείον θα θαυμάζουν οι αιώνες... Εκτός από τους ναούς αυτούς οι Χριστιανοί εχρησιμοποιούν και τα λεγόμενα «μαρτύρια», όπως περίπου τα σημερινά «ξωκκλήσια»³.

Ένα χρόνο αργότερα, στις 4 Ιουνίου 1949, πάντοτε ως Μητροπολίτης Κιτίου, σε επίσκεψή του, μαζί με άλλους ιεράρχες, στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, από το οποίο αποφοίτησε και ο ίδιος, σε ομιλία του, είπε, ανάμεσα στα άλλα, απευθυνόμενος προς του μαθητές του σχολείου:

...αντλούντες εκ του θησαυρού του Ελληνικού κλασικού πνεύματος και της υγιούς παιδείας της μόνης ικανής να εξευγενίσει και εξυψώσει τον άνθρωπον εις τον αληθή του προορισμόν και να τον κάμη πράγματι άνθρωπον: «Ως χαρίεν ό άνθρωπος όταν άνθρωπος ή» κατά το αρχαίον λόγιον... Και ορθώς, εν προκειμένω, ο Μέγας Πλάτων αποφαινεται ότι «πᾶσα επιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης και τῆς ἄλλης ἀρετῆς κακουργία καί οὐ σοφία γίννεται». Ο φιλόσοφος της αρχαιότητας Σωκράτης εθεώρει την αρετήν μέρος απαρτιστικόν της παιδείας, ώστε εταύτιζε την αρετήν με την σοφίαν... Σπουδάζοντες και εμπνεόμενοι εκ του αρχαίου Ελληνικού πνεύματος, του οποίου ανέσπερον εις αιώνας παραμένει το φως, και αντλούντες από τα ζείδωρα νάματα του

² Βλ. περ. Απόστολος Βαρνάβας, τ. Θ', Νοέμ. – Δεκ. 1948, τεύχ. 11-12, σ. 253.

³ Βλ. Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ', Εκκλησιαστικά – Κοινωνικά, επιμ. Α. Ν. Μιτσιόδη, τ. Β', σ. 523. Στο εξής: Εκκλησιαστικά.

χριστιανικού ευαγγελίου, τάξατε ιδανικά ευγενή και ωραία εις την ζωήν σας. Και κάμετε πίστιν σας τα ιδανικά αυτά. Ζωή χωρίς ιδανικά δεν έχει αξίαν... Σπουδάζοντες των προγόνων την εύκλειαν και της φυλής τας περγαμηνάς «Κλείστε μέσα στην ψυχή σας την Ελλάδα και θα αισθανθήτε να φτερουγίζει μέσα σας κάθε είδους μεγαλείον»⁴.

Αξιοπρόσεχτη είναι η αναφορά του Μακαρίου στους δυο μεγάλους φιλοσόφους και διανοητές της αρχαιότητας, τον Σωκράτη και τον Πλάτωνα, η οποία γίνεται για να συνδεθεί η αρχαιοελληνική λογοτεχνική μας Παράδοση με τη νεότερη έκφρασή της, τον κορυφαίο της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας, τον Διονύσιο Σολωμό. Η αρχαία ελληνική Παράδοση συνεχίζεται μέσα στα έργα των νεότερων Ελλήνων.

Ο μεγάλος σεβασμός και η ιδιαίτερη αγάπη που έτρεφε ο Μακάριος προς τον Εθνικό μας ποιητή Διονύσιο Σολωμό, ο οποίος αποτελεί σημαντικό ορόσημο της λογοτεχνικής μας Παράδοσης, φανερώνεται, πέρα από αποσπάσματα ποιημάτων του Σολωμού, τα οποία απαντούν σε ομιλίες του, και σε δύο άλλες περιπτώσεις. Πρόκειται για ομιλίες του στα αποκαλυπτήρια προτομών του Σολωμού, της μιας στη Λευκωσία και της άλλης στην Πάφο. Η τελετή αποκαλυπτηρίων της προτομής του ποιητή στην πλατεία Ηπείρου, στη Λευκωσία, πραγματοποιήθηκε στις 20 Ιουλίου 1954. Στην ομιλία του, ο Μακάριος⁵ είπε, ανάμεσα στα άλλα, και τα ακόλουθα:

Ο Διονύσιος Σολωμός δεν είναι απλώς εις καλλιτέχνης. Δεν είναι απλώς εις ποιητής. Είναι η μεγάλη διάνοια, ήτις κατώρθωσε να συλλάβη το βαθύτατον νόημα της ελευθερίας και να προβάλη τούτο εις το υψηλόν εκείνο ιδεώδες, το οποίον απορρέον από τα βάθη του χρόνου κατηύγασε και εφώτισε την μακραίωνα Ελληνικήν ιστορίαν και εδημιούργησε τους αλλεπαλλήλους κύκλους του Ελληνικού Πολιτισμού... Τον ενσαρκωτήν της ιδέας της Ελευθερίας θα ατενίσωμεν εντός ολίγου γεγλυμμένον υπό της σμίλης του καλλιτέχνου επί του μαρμάρου της Πεντέλης. Ο Κυπριακός ήλιος θα φωτίσει την λευκήν μορφήν του και αι Ολύμπια αύραι πραεΐαι θα χαϊδέυσουν το υψιπετές του μέτωπον. Εις το κέντρον τούτο της Ελληνικωτάτης Κύπρου θα ίσταται από τούδε εν τω μέσω ημών ως υψηλόν σύμβολον της Ελληνικής αρετής και συνεχής υπόμνησις του

⁴ Βλ. περ. Απόστολος Βαρνάβας, τ. Γ', Ιούν. 1949, τεύχ. 6, σσ. 211-212.

⁵ Βλ. Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ', επιμ. Ν. Νεάρχου, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία, 1991, σσ. 229-230. Στο εξής: Άπαντα.

χρέους ημών προς την Ελλάδα και την ελευθερίαν.

Η ομιλία εκείνη του Μακαρίου μπροστά στην προτομή του εθνικού ποιητή, παραμονές της έναρξης του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του 1955-59, ήταν πολύ φυσικό να στηρίζεται στην πανεθνική γραμμή, στην οποία πίστευε σύσσωμος ο κυπριακός Ελληνισμός, για την ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα⁶.

Κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες, εκφωνήθηκε η δεύτερη ομιλία του Μακαρίου για τον Δ. Σολωμό, στα αποκαλυπτήρια της προτομής του ποιητή, στις 2 Ιουνίου 1974, που στήθηκε από τον «Φυσιολατρικό

Μετά τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Διονύσιου Σολωμού, στις 2 Ιουνίου 1974 στην Πάφο, τα μέλη του Δ. Σ. του Φυσιολατρικού Πνευματικού Ομίλου Πάφου, Γεώργιος Ηλιάδης, Αντρέας Αταλιώτης, Αντρέας Σωτηριάδης, Αντρέας Φυλακτού, Έλλη Οικονόμου και Φαίδρος Γαλατόπουλος προσέφεραν στον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο ζωγραφικό πίνακα με θέμα την Ελληνική Επανάσταση.

⁶ Η προτομή φιλοτεχνήθηκε από τον Αθηναίο γλύπτη Ιωάννη Νοταρά (1907-2001), στήθηκε με πρωτοβουλία του «Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου» και η δαπάνη καλύφθηκε από παγκύπριες εισφορές. Πριν από την ομιλία του Εθνάρχη μίλησαν ο Πρόεδρος του «Ε.Π.Ο.Κ.» Κ. Σπυριδάκης και ο Δήμαρχος Λευκωσίας Θ. Δέρβης.

Πνευματικό Όμιλο Πάφου», ένα, σχεδόν, μήνα πριν από την εκδήλωση του προδοτικού πραξικοπήματος της ελληνικής χούντας και των πρακτόρων της στην Κύπρο⁷. Παρόλο που ο Εθνάρχης αναφέρθηκε με την ίδια θέρμη για το έργο που άφησε ο εθνικός μας ποιητής, για τον εθνικό μας Πολιτισμό και την ελληνική μας Παράδοση, δεν παρέλειψε να στιγματίσει και τις προσπάθειες που καταβάλλονταν από τους παράνομους για την ανατροπή της δημοκρατίας στην Κύπρο:

Ελλάς και Ελευθερία ακούγονται ως σαλπίσματα ομόηχα και συνώνυμα εις την μουσικήν συμφωνίαν της ποιήσεως του Σολωμού. Ελλάς και Ελευθερία παρουσιάζονται ως ιδέαι επάλληλοι και αδιαχώριστοι. Συνεχείς αγώνες δια την προάσπισιν της ελευθερίας είναι η Ιστορία του Ελληνικού Έθνους... εις την ποίησιν του Σολωμού η Ελευθερία οδηγεί την μεγάλην εθνικήν λιτανείαν του μαρτυρίου και του πόνου αλλά και της εξάρσεως και του μεγαλείου προς τας κορυφάς της ελληνικής καταξίσεως... Από την μαρμαρίνην μορφήν του εθνικού μας ποιητού Διονυσίου Σολωμού, την οποίαν η αγάπη του λαού μας έστησεν εις την Πάφον, θα αναβλύζει και θα ακτινοβολεί το φως της ατομικής αυτογνωσίας και της ορθής εθνικής πορείας. Και ο λαός μας από την προτομήν αυτήν θα αρύεται κατάφασιν δυνάμεως και θα αντλεί εθνικήν διδαχήν, φρονηματισμόν και έμπνευσιν⁸.

Ο «Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου» έστησε, επίσης, τη χάλκινη προτομή του ποιητή Δημήτρη Λιπέρτη, κοντά στο άνοιγμα της Παλουριώτισσας, στις 21 Απριλίου 1963. Μιλώντας στην τελετή των αποκαλυπτηρίων του ποιητή ο Μακάριος, είπε ανάμεσα στα άλλα και τα ακόλουθα⁹:

Τα ποιήματά του είναι προϊόντα αγάπης πολλής και κατανοήσεως δια τον λαόν και τον τόπον αυτόν, ο οποίος διετήρησε την παναρχαίαν αγνότητα και το κάλλος, τον ιδεαλισμόν και την πρωταρχικήν απλότητα. Τα στοιχεία ταύτα συνθέτουν το μεγαλείον, το οποίον είναι συνυφασμένον με την ζωήν και την παράδοσιν του λαού μας. Εις την ποίησίν του ο Λιπέρτης περιέκλεισε

⁷ Την προτομή έστησε ο «Φυσιολατρικός και Πνευματικός Όμιλος Πάφου», για τον οποίο γίνεται λόγος σε άλλο μέρος του άρθρου αυτού, και η τελετή των αποκαλυπτηρίων περιλάμβανε χαιρετισμό από τον Πρόεδρο του Ομίλου Γεώργιο Ηλιάδη, σύντομη ομιλία, «Σολωμός, ο ποιητής του έθνους», από τον Γραμματέα του Ομίλου Α. Κ. Φυλακτού και χαιρετισμό από τον Δήμαρχο Πάφου Ι. Αργότη.

⁸ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΕ, σ. 269-270.

⁹ Βλ. *Άπαντα*, τ. Στ', σ. 62.

μαρμαρυγάς του μεγαλείου τούτου... Τα ποιήματα του Λιπέρτη απεικονίζουν την ποίησιν της Κυπριακής ψυχής.

Σημαντικός Κύπριος λογοτέχνης, ο οποίος θεωρείται ως ένας από τους πιο σημαντικούς πεζογράφους της γενιάς του '30, ήταν ο Λουκής Ακρίτας (1909 - 1965), που διέπρεψε στην Ελλάδα όχι μόνον ως λογοτέχνης, αλλά και ως πολιτικός και αγωνιστής. Η Κύπρος, τιμώντας τη μνήμη του έστησε ανδριάντα στη γενέτειρά του Μόρφου, τα αποκαλυπτήρια του οποίου τέλεσε ο Πρόεδρος Μακάριος, στις 8 Ιουνίου 1969. Εκτός από την προσφορά του στην Πολιτεία, τη συμμετοχή του στον Αλβανικό πόλεμο, την αντίστασή του στη γερμανοϊταλική κατοχή, ο Μακάριος αναφέρθηκε και στην προσφορά του, ως Υφυπουργού Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων της Ελλάδας, στην πολιτιστική κληρονομιά μας. Στην ομιλία του, τόνισε, ανάμεσα στα άλλα και τα ακόλουθα¹⁰:

Με την διορατικότητα, την καθαράν σκέψιν και τους ευρείς πνευματικούς ορίζοντας, ο Λουκής Ακρίτας κατορθώνει να συλλάβη εις την ουσίαν του το πρόβλημα της Ελληνικής Παιδείας. Γνωρίζει την πολύτιμον πνευματικήν κληρονομίαν των αρχαίων, και την προγονικήν αυτήν κληρονομίαν θέλει να καταστήση ζωντανόν βίωμα του λαού και δύναμιν περαιτέρω δημιουργίας. Επιδιώκει την αναπροσαρμογήν της παιδείας, ώστε αύτη να συνδυάζει την ανθρωπιστικήν μόρφωσιν με τα επιτεύγματα της συγχρόνου τεχνικής και επιστήμης. Νέον πνεύμα διεπότισε τότε την Ελληνικήν Παιδείαν. Αλλ' εις την ακμήν της δημιουργικής του δραστηριότητος, εις την μεγάλην ώραν των πνευματικών, των ηθικών και των πολιτικών επιτευγμάτων, ο θάνατος απέκοψε το νήμα της ζωής του. Ως δωρική στήλη, υποβαστάζουσα ελληνικόν ναόν, έπεσεν ο Λουκής Ακρίτας. Το γλαφυρόν και σαγηνευτικόν στόμα εσίγησε. Τα ωραία οράματα εσφραγίσθησαν εις τους κλειστούς γαλανούς οφθαλμούς του και ο Λουκής Ακρίτας εισήλθεν εις την Ιστορίαν. Εκεί παραμένει πολύτιμον κεφάλαιον δι' όσους πιστεύουν εις τας πνευματικές και ηθικάς αξίας της ζωής, δι' όσους πιστεύουν εις το κάλλος του αγώνος, την δύναμιν της αρετής και το υπέρτατον αγαθόν της ελευθερίας.

Την προσήλωσή του στην ελληνική πολιτιστική Παράδοση, αλλά και την προετοιμασία των νέων ανθρώπων για προσαρμογή στη σύγχρονη ζωή,

¹⁰ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΑ', σ. 188.

εξέφρασε στην ομιλία του αυτήν ο Μακάριος. Αυτή ήταν η πεποίθησή του και αυτήν εφάρμοσε όλα τα χρόνια της θητείας του ως Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Τη σημασία που έδινε στις Τέχνες και στα Γράμματα ο Μακάριος τονίζει σε ένα χαιρετισμό του στην τιμητική εκδήλωση για τον διακεκριμένο Κύπριο λογοτέχνη Μελέη Νικολαΐδη (1892-1979), στην Παιδαγωγική Ακαδημία, στις 10 Μαΐου 1966. Γι' αυτόν, οι αγώνες του πνεύματος και του Πολιτισμού έχουν την ίδια αξία με τους άλλους, τους εθνικούς αγώνες. Η συμμετοχή και η συμβολή των ανθρώπων του πνεύματος στους αγώνες της ελευθερίας καθίσταται ακόμη πιο σημαντική:

Εις τον ευγενή στίβον των αγώνων δια την ελευθερίαν, τον Πολιτισμόν και την πρόσδοον αι επιδόσεις των ανθρώπων των τεχνών και των γραμμάτων δεν είναι κατώτεροι εκείνων των άλλων αγωνιστών. Αυτοί δια του έργου των ανοίγουν τον δρόμον, προπαρασκευάζουν τας συνειδήσεις, διαμορφώνουν τα ιδεώδη και δίδουν έκφρασιν εις εκείνο, το οποίον ουσιαστικώς αποτελεί την κοινήν επιθυμίαν και την λαϊκήν συνείδησιν. Εξ ίσου ευγενείς προς τους άλλους εθνικούς αγώνας είναι οι αγώνες του πνεύματος. Δι' αυτών η ζωή αποκτά μεγαλυτέραν πληρότητα και ο άνθρωπος πληρεστέραν συνείδησιν των σκοπών και των επιδιώξεών του. Σημαντική από της απόψεως αυτής είναι η συμβολή των πνευματικών ανθρώπων εις τους αγώνας της ελευθερίας. Άλλωστε, η ελευθερία είναι βασικώς πνευματικόν αίτημα και το περιεχόμενόν της εκφράζει την ηθικήν κατάφασιν της ζωής¹¹.

Ο Μακάριος εκτιμούσε ιδιαίτερα τον ποιητή Κωστή Παλαμά, τον οποίο θεωρούσε ως τον πιο μεγάλο νεοέλληνα ποιητή. Στην αντιφώνησή του στη δεξίωση που διοργανώθηκε προς τιμή του στον «Παρνασσό», στην Αθήνα, στις 11 Ιουλίου 1952, ο Μακάριος τόνισε και τα ακόλουθα:

Πόσα περιστατικά της μακράς ζωής του Παρνασσού, με την Κύπρο σχετιζόμενα, έρχονται εις την μνήμην μου κατ' αυτήν την ώραν; Από της αιθούσης αυτής ηκούσθη και συνεκλόνησε και συγκλονίζει ακόμη την Ελληνικήν ψυχήν της Κύπρου ο «Ύμνος προς την Κύπρον» του μεγαλύτερου ποιητού της Γ' Ελλάδος, του Κωστή Παλαμά¹².

¹¹ Βλ. Άπαντα, τ. Θ', σ. 117.

¹² Βλ. Άπαντα, τ. ΙΗ, σ.521.

Την εκτίμησή του αυτήν την απέδειξε και έμπρακτα με την ανάληψη των δαπανών από τον ίδιο, για τον ανδριάντα του Παλαμά. Ο ανδριάντας αυτός στήθηκε με πρωτοβουλία του «Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου». Με ομιλία που εκφώνησε στα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του ποιητή, έργο του σημαντικού γλύπτη Βάσου Φαληρέα (1905-1979), στον κήπο του Δημοτικού Θεάτρου, στη Λευκωσία, στις 27 Φεβρουαρίου 1974, ο Μακάριος είπε, ανάμεσα στα άλλα και τα ακόλουθα:

Εις τον ορειχάλκινον τούτον ανδριάντα υποδέχεται η νήσος μας την ψυχήν του ποιητού, υποδέχεται το πνεύμα του το θάνατον, το οποίον ενοικεί εις πάσαν γωνίαν γης ελληνίδος και εις πάσαν καρδίαν Ελληνικήν...Επί τρία τέταρτα του αιώνος ο Κωστής Παλαμάς δια της ποιήσεως και της όλης συγγραφής του εμεγάλυνε την πατρίδα και εποδηγέτησε το Έθνος. Τα ποιήματά του, εμποτισμένα με ιδεατόν μεγαλείον και θείαν πνοήν, είναι η αντανάκλασις του μεγαλείου και της αθανασίας της Ελληνικής ψυχής... Εις την σύνθεσιν και ανασύνθεσιν αυτήν των καθολικών πεπρωμένων του Γένους εις όλας τας εποχάς, ο Κωστής Παλαμάς δεν ηδύνατο να παρίδη την Κύπρον. Και έγγραψε δι' αυτήν κείμενα απαστράπτοντα από το φως της εθνικής ιδέας και διαπνεόμενα από πολλήν αγάπην. Ευγνωμονούσα η Κύπρος καταθέτει προ του ανδριάντος του τα μύρα της αγάπης και του θαυμασμού της¹³.

Εγκάρδιες και φιλικές σχέσεις διατηρούσε ο Μακάριος και με τους δυο νομπελίστες ελλαδίτες ποιητές: τον Γιώργο Σεφέρη (1900-1971. Νόμπελ Λογοτεχνίας: 1963) και τον Οδυσσέα Ελύτη (1911-1996. Νόμπελ Λογοτεχνίας: 1979). Με τον πρώτο, είχε στενές και φιλικές σχέσεις και λόγω του ότι ο Σεφέρης ήταν διπλωμάτης και γνώριζε πολύ καλά το Κυπριακό¹⁴.

Ο Μακάριος δεν άφηνε ευκαιρία ανεκμετάλλευτη για να τονίζει την ελληνικότητα της Κύπρου. Δεν παρέλειπε, επίσης, να προβάλλει και το γεγονός ότι η Κύπρος, ιδιαίτερα στην ελληνιστική περίοδο, με την επίδοσή της στα γράμματα και στις τέχνες, συνέβαλε σημαντικά όχι μόνο στην ακμή του ελληνικού Πολιτισμού στο νησί, αλλά και στη διάδοσή του στις γύρω χώρες. Έτσι, με την ευκαιρία της διοργάνωσης του πρώτου Παγκύπριου

¹³ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΔ' σσ. 404-405.

¹⁴ Για τις σχέσεις αυτές, Μακαρίου –Σεφέρη, οι οποίες ξεφεύγουν του άρθρου αυτού, βλ. Γ. Γεωργή, «Μακάριος –Σεφέρης: Αμοιβαία εκτίμηση και βαθιά φιλία», *Για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Εθνάρχη Μακαρίου*, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία 2015, σσ. 143-170.

Συνεδρίου ελληνικού Πολιτισμού, από τον «Σύνδεσμο Ελλήνων Φιλολόγων Κύπρου «Στασίνο», στο Δημοτικό Θέατρο Λευκωσίας, στις 21 Δεκεμβρίου 1973, θα διακηρύξει¹⁵:

Κοινούς μετά των Ελλήνων αδελφών αγώνας ελευθερίας είχαν διεξαγάγει και ενωρίτερον οι Κύπριοι, επί Μ. Αλεξάνδρου, όμως διά πρώτην φοράν συνέδραμον εις εκστρατείαν προεκτάσεως και προβολής των ιδανικών και του φωτός της Ελλάδος εις την Ασίαν. Η ακολουθήσασα Ελληνιστική περίοδος αποτελεί την διάρκειαν ελευθέρας ζωής της Κύπρου, μετά την λήξιν της οποίας η νήσος εισήλθε πάλιν εις μακραίωνα δουλείαν.

Το ενδιαφέρον του Μακαρίου για τη λογοτεχνία δεν περιοριζόταν μόνο στα ελληνικά αριστουργήματα του λόγου. Επεκτεινόταν και στην παγκόσμια πνευματική και λογοτεχνική παράδοση και ιδιαίτερα σε εκείνους τους συγγραφείς, οι οποίοι στο έργο τους πρόβαλαν τα υψηλά ανθρώπινα ιδεώδη. Ανάμεσά τους, σημαντική θέση κατέχει ο Βίκτωρας Ουγκώ, ο οποίος υπήρξε υμνητής των ιδεωδών του Ελληνισμού. Αυτά τα δύο στοιχεία, που συναντώνται στο έργο του μεγάλου αυτού Γάλλου λογοτέχνη τόνισε σε μια σύντομη ομιλία του ο Μακάριος, σε επίσκεψή του στο Γαλλικό Μορφωτικό Κέντρο, στη Λευκωσία, στο οποίο διοργανώθηκε έκθεση φωτογραφίας, σχετικά με το έργο και τη ζωή του Ουγκώ, στις 7 Μαρτίου 1962:

Ο Ουγκώ συνεπύκνωσε τα υψηλότερα ανθρώπινα ιδεώδη και τα έκαμεν ηρωικόν κήρυγμα και κοινωνικόν ευαγγέλιον, εις την υπηρεσίαν των δε αφιέρωσε την ζωή του με το πάθος και την αυταπάρνησιν μάρτυρος. Εις την ανάτασιν του αυτήν, ο Ουγκώ συνήντησε τα ιδεώδη του Ελληνισμού, τα οποία ενεκολπώθη και των οποίων κατέστη υμνωδός και κήρυξ¹⁶.

Πότε, όμως, ο Μακάριος άρχισε να διαβάζει λογοτεχνικά έργα; Η πρώτη επαφή του Μακαρίου με την ελληνική λογοτεχνία πραγματοποιείται στα μαθητικά του χρόνια. Όπως ο ίδιος αποκαλύπτει σε μια συνέντευξή του¹⁷:

Έγινα δεκτός κατόπιν εξετάσεων στην Τετάρτη τάξη του Γυμνασίου και τέλειωσα σε τρία χρόνια. Στη διάρκεια των γυμνασιακών σπουδών μου διάβαζα

¹⁵ Βλ. Άπαντα, τ. ΙΔ' σ. 361.

¹⁶ Βλ. Άπαντα, τ. Ε', σ. 212.

¹⁷ Βλ. «Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ' ομιλεί για τον εαυτό του», *Εκκλησιαστικά*, τ. Β', σ. 633.

εκτός από τα μαθήματά μου λογοτεχνικά βιβλία. Μου άρεσε η λογοτεχνία και διαβάζοντας προσπαθούσα να διαμορφώσω ένα καλό ύφος γραψίματος. Στις λογοτεχνικές ασκήσεις μου διέπραξα και την αμαρτία να γράψω και να δημοσιεύσω με ψευδώνυμο μερικά ποιήματα. Έγραψα, επίσης, και δυο – τρία μικρά πεζογραφήματα, που δημοσιεύτηκαν σε κυπριακές εφημερίδες.

Όπως συμπεραίνεται από την αποκαλυπτική αυτή ομολογία του, ο Μακάριος δεν περιορίστηκε μόνο στη μελέτη της λογοτεχνίας, αλλά επιχείρησε να ασχοληθεί μαζί της, γράφοντας ποιήματα και πεζογραφήματα. Έγραψε, επίσης, σε μεγαλύτερη ηλικία, τη μελέτη του *Κύπρος, η αγία νήσος* (Αθήναι 1968), στην οποία απαριθμεί 239 Κύπριους Αγίους.

Στην ίδια συνέντευξή του, ο Μακάριος μιλά για τη μεγάλη αγάπη του προς την Ελλάδα:

Πήγα στην Αθήνα με ανοιγμένα τα φτερά προς νέους ορίζοντες. Ένα μεγάλο όνειρο γινόταν πραγματικότητα. Θα σπούδαζα και θα γινόμουν ιεροκήρυκας. Δεν με στενοχωρούσε καθόλου, που θα βρισκόμουν μακριά από την Κύπρο. Ένοιωθα την Ελλάδα σαν τη μεγάλη πατρίδα μου. Ιστορία, παράδοση και θρύλοι της αποτελούσαν την πνευματική τροφή μας από πολύ μικράς ηλικίας¹⁸.

Με δυο λόγια, έδωσε όλα όσα πίστευε και διακήρυσσε για την Ελλάδα: *Ανήκουμε, εμείς οι Κύπριοι στο σημαντικό έθνος που λέγεται Ελλάδα και που το έθνος αυτό έδωσε, πρόσφερε και πλούτισε την ανθρωπότητα με την Ιστορία του και τον Πολιτισμό του.*

* * *

Μεγάλο ενδιαφέρον επέδειξε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος για την προστασία των βυζαντινών μνημείων της Κύπρου. Είναι χαρακτηριστική η εγκύκλιος που έφερε τον τίτλο «*Περί προστασίας των βυζαντινών μνημείων της Νήσου*», την οποία απέστειλε προς όλους τους Χριστιανούς της Εκκλησίας της Κύπρου, στις 5 Δεκεμβρίου του 1951, έναν χρόνο, περίπου, μετά την ανάληψη των υψηλών καθηκόντων του.

Ο λόγος για τον οποίο έπρεπε να αναληφθούν πρωτοβουλίες για να περισωθούν από τη φθορά του χρόνου, αλλά και από τα χέρια των ανθρώπων,

¹⁸ Βλ. ό. π., σ. 633.

τα «εξόχου τέχνης Βυζαντινά Μνημεία της Νήσου ημών», ήταν η διατήρηση της προγονικής μας κληρονομιάς. Στη σημαντική αυτήν εγκύκλιό του, ο νέος Αρχιεπίσκοπος αναφέρεται και σε προγενέστερες προσπάθειες για την προστασία των βυζαντινών μνημείων του νησιού, που αναλήφθηκαν από την Εκκλησία Κύπρου και, ιδιαίτερα, με τη μετάκληση του Ακαδημαϊκού Γεωργίου Σωτηρίου, ο οποίος ανέλαβε να αποκαλύψει και να μελετήσει τα βυζαντινά μνημεία της Κύπρου. Αναφέρεται, επίσης, χαρακτηριστικά, στην εγκύκλιό του αυτήν ότι η καταστροφή των μνημείων αυτών δεν προέρχεται, μόνο, από τις βαρβαρικές επιδρομές και από τη φθορά του χρόνου, αλλά και από τα βαρβαρικά χέρια, που, παρά τις εκκλήσεις της Εκκλησίας και παρά την ψήφιση σχετικού νόμου, εξακολουθούν να προκαλούν φθορές και καταστροφές στα πολύτιμα αυτά μνημεία¹⁹.

Πολλοί εγχαράσσουν επί θαυμαστών τοιχογραφιών διασωθεισών εκ του χρόνου ονόματα διερχομένων διαβατών και φθείρουν άλλως τας τοιχογραφίας ιερών παρεκκλησίων, αριθμούσας ζωήν πολλών εκατοντάδων ετών... Θεωρείται όλως απολίτιστος και ουδέν άλλο ή βάρβαρος ο μη περιέπων τα πολύτιμα της αρχαιότητος μνημεία και πολύ μαλλον ο καταστρέφων ταύτα.

Στη βαρυσήμαντη αυτήν εγκύκλιό του, ο Μακάριος αναφέρεται και σε ένα δικό του όραμα: την ίδρυση ενός βυζαντινού μουσείου στον χώρο της Αρχιεπισκοπής, για το οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω. Δυο αναφορές του στο μουσείο αυτό, στην ίδια εγκύκλιο, επιβεβαιώνουν το γεγονός αυτό: Η πρώτη:

Προβάλλει επιτακτική η ανάγκη της προστασίας και περισυλλογής τούτων και η διατήρησις είτε επί τόπου είτε εν ιδρυθησομένω Βυζαντινώ Μουσείω, του οποίου απηρτίσθη ήδη μικρός πυρήν.

Και:

Εντελλόμεθα, προσέτι, όπως αι παλαιαί ιεραί εικόνες... μέχρις ου αύται μεταφερθώσιν εις το ενταύθα Βυζαντινόν Μουσείον.

Στην εγκύκλιό του αυτήν, ο Μακάριος αναφέρεται και στις προσπάθειες της Εκκλησίας Κύπρου για την καταγραφή των βυζαντινών αρχαιοτήτων

¹⁹ Βλ. περ. Απόστολος Βαρνάβας, τ. ΙΒ', τεύχ. 12, Δεκ. 1951, σ. 484-485, Άπαντα, τ. Α' σ. 128-129, Εκκλησιαστικά Α', σσ. 242-243.

του νησιού και, συγκεκριμένα, στην εργασία που έγινε, το 1930, από τον καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και Διευθυντή του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών Γεώργιο Σωτηρίου (1881-1965), ο οποίος πρότεινε, ανάμεσα στα άλλα, τη σύσταση «Γραφείου Αναστήλωσης και Συντήρησης Βυζαντινών Μνημείων» στην Αρχιεπισκοπή²⁰.

Έργον μνημειώδες αποτελεί ο υπό της Ακαδημίας Αθηνών εκδοθείς πρώτος τόμος σπουδαιότητας περί των Βυζαντινών Μνημείων της Κύπρου συγγραμματος του κ. Γ. Σωτηρίου, του οποίου ο έτερος τόμος θα επακολουθήση εν καιρώ, εκδιδόμενος δαπάνη της Εκκλησίας Κύπρου.

Πολύ αργότερα, το 1972, ο Μακάριος ίδρυσε το Εργαστήριο Συντήρησης Εικόνων και Χειρογράφων στη Μονή του Αγίου Σπυρίδωνα στο χωριό Τρεμετουσιά, της επαρχίας Αμμοχώστου, το οποίο διεύθυνε ο άρτια καταρτισμένος για τον σκοπό αυτόν τότε Αρχιμανδρίτης Διονύσιος, και τώρα, Ηγούμενος της Μονής της Παναγίας της Χρυσορρωγιάτισσας, στην Πάφο. Το εργαστήρι αυτό, με όλους τους θησαυρούς που περιείχε, καταλήφθηκε, κακοποιήθηκε και λεηλατήθηκε από τον τουρκικό στρατό, στην εισβολή του 1974. Δέκα χρόνια μετά, στις 18 Ιανουαρίου 1982, παραμονή της γιορτής του Μακαρίου, και πέντε χρόνια ύστερα από τον θάνατό του, εγκαινιάστηκε το Βυζαντινό Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', στους χώρους της Αρχιεπισκοπής, για το οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω.

Εδώ, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο Μακάριος δεν ενδιαφέρθηκε μόνο για τις βυζαντινές αρχαιότητες του νησιού μας, αλλά και για τις εικόνες που τοποθετούνταν μέσα στις εκκλησίες. Μερικούς μήνες πριν από την αποστολή της παραπάνω ιστορικής, κατά την κρίση μου, εγκυκλίου, ο Μακάριος, ως εκφραστής της βούλησης της Ιεράς Συνόδου, απέστειλε εγκύκλιο προς τις εκκλησιαστικές επιτροπές όλων των ναών της Κύπρου, στις 12 Μαΐου 1951²¹, επισύροντας την προσοχή τους στις εικόνες που τοποθετούνται στις

²⁰ Την Έκθεσή του, για τα Βυζαντινά μνημεία της Κύπρου, υπέβαλε προς τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Κύριλλο (1916- 1933), στις 17 Σεπτεμβρίου 1931 (βλ. περ. *Απ. Βαρνάβας*, περ. Β', τόμ. Γ', αρ. 40, 30 Σεπτ. 1931, σσ. 717-721) στην οποία, ανάμεσα στα άλλα, εισηγείται τη σύσταση, στην Αρχιεπισκοπή, «Γραφείου Αναστήλωσης και Συντηρήσεως των Βυζαντινών Μνημείων της Κύπρου». Επίσης, στην έκθεσή του εκείνη περιέλαβε κατάλογο 55 ναών από όλη την Κύπρο, «των οποίων επιβάλλεται η ανακήρυξις ως αρχαιολογικών και ιστορικών χώρων»: Βλ. περ. *Απόστολος Βαρνάβας*, περ. Γ', 7 Οκτωβρ. 1931, αρ. 41, σσ. 733-737.

²¹ Βλ. *Εκκλησιαστικά*, τ. Α', σ. 234

εκκλησίες. Εικόνες που είναι ζωγραφισμένες κακότεχνα ή καινότροπα, σύμφωνα με ξένα υποδείγματα και είναι ασύμφωνες με τους κανόνες της ορθόδοξης ζωγραφικής δεν πρέπει να εισάγονται στον ναό, χωρίς την έγκριση του οικείου μητροπολίτη. Γίνεται πιο αυστηρή η εγκύκλιος με την αναφορά πως οποιαδήποτε απόκλιση από την τάξη αυτή θα τιμωρείται αυστηρά από τον οικείο Μητροπολίτη. Είναι άξιο να σημειωθεί, πως, στα θέματα της τήρησης της εκκλησιαστικής παράδοσης, ο Μακάριος, ως Αρχιεπίσκοπος, υπήρξε ιδιαίτερα αυστηρός τόσο προς τους άλλους όσο και προς τον ίδιο τον εαυτό του²².

Νέα αρχιεπισκοπική εγκύκλιος για τη διαφύλαξη των αρχαίων ιερών εικόνων απέστειλε ο Μακάριος προς τους ιερείς και τους εκκλησιαστικούς επιτρόπους των ναών της Αρχιεπισκοπής, στις 22 Ιουλίου 1965, στην οποία χαρακτηρίζει ως «*θησαυρόν ανεκτίμητον*» τις αρχαίες εικόνες που σώζονται στους διάφορους ναούς του νησιού. Προχωρεί, ακόμη περισσότερο, στο να χαρακτηρίσει τις εικόνες αυτές, *τεκμήρια της ευσεβείας των προγόνων ημών, οίτινες εκκληροδότησαν ημίν την Χριστιανικήν πίστιν και την οδόν της σωτηρίας. Έτι δε πλέον αποτελούν αι εικόνες αύται έμπρακτον εκδήλωσιν της εσωτερικής βιώσεως της Χριστιανικής πίστεως υπό των ανωνύμων πολλάκις ζωγράφων και απόδειξιν της καλλιτεχνικής δυνάμεως της Χριστιανικής Θρησκείας.*

Οι ιερές και πολύτιμες αυτές εικόνες είναι, δυστυχώς, ριγμένες εδώ κι εκεί, χωρίς καμιά φροντίδα και υφίστανται τη φθορά του χρόνου. Πολλές, επίσης, τέτοιες εικόνες έχουν κλαπεί και έχουν πουληθεί και εξαχθεί στο εξωτερικό, για να κοσμήσουν ως καλλιτεχνικά δημιουργήματα ξένα μουσεία και ιδιωτικές συλλογές. Ο καθένας αντιλαμβάνεται, αναφέρει στην αυστηρή αυτήν εγκύκλιό του²³ ο Αρχιεπίσκοπος, πως έχουμε ευθύνη προς τους προγενέστερους και τους μεταγενέστερούς μας για τη διάσωση των αρχαίων εικόνων, «*των μαρτυριών τούτων της πίστεως και της τέχνης των ευσεβών προγόνων ημών*». Ωστόσο, ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος δεν περιορίστηκε μόνο σε γενικές διατυπώσεις και σε νουθεσίες προς του ιερείς και τους εκκλησιαστικούς επιτρόπους. Προχώρησε και στη λήψη συγκεκριμένων

²² Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός, ότι τις ίδιες μέρες, και συγκεκριμένα την 1^η Δεκεμβρίου 1951, ο Μακάριος απέστειλε εγκύκλιό του προς όλους τους εφημέριους, ιερείς και διακόνους, ιεροψάλτες, εκκλησιαστικούς επιτρόπους, με τον τίτλο «Περί εκκλησιαστικής ευταξίας».

²³ Βλ. περ. Απόστολος *Βαρνάβας*, τ. ΚΣτ', τεύχος 7-8, Ιούλ. -Αύγ. 1965, σ. 240.

μέτρων για την προστασία των αρχαίων ιερών εικόνων. Όπως τονίζει στην εγκύκλιό του αυτήν²⁴,

Εν τη μερίμνη ημών, όπως διαφυλάξωμεν τους προγονικούς τούτους θησαυρούς, εδώσαμεν οδηγίας εις τον έφορον αρχαίων μνημείων, ειδικόν εις την συντήρησιν και την τέχνην των εικόνων, όπως επισκεφθή προσεχώς τον ιερών υμών ναόν, δια να καταγράψη τας εν αυτώ αρχαίας εικόνας, δώση δε τας δεούσας συμβουλάς δια την συντήρησίν των.

Ακόμη, ζήτησε από τους ιερείς και τους εκκλησιαστικούς επιτρόπους να παραδώσουν στον Έφορο Αρχαίων Μνημείων, αρχαίες εικόνες, που δεν βρίσκονταν στο εικονοστάσι για προσκύνηση, για να τις μεταφέρει για διαφύλαξη στο Βυζαντινό Μουσείο της Αρχιεπισκοπής, το οποίο, βέβαια, ιδρύθηκε πολύ μεταγενέστερα και για το οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω. Ωστόσο, αυτό που πρέπει να επισημανθεί, είναι το γεγονός ότι από τότε άρχισαν να συγκεντρώνονται αρχαίες εικόνες στην Αρχιεπισκοπή, συστάθηκε εργαστήριο για τη συντήρηση των εικόνων αυτών και άρχισε δουλειά, με τη βοήθεια ειδικών συντηρητών από την Ελλάδα, από την Υπηρεσία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, και άρχισε η συντήρησή τους, όπως επίσης, και η συντήρηση χειρογράφων. Το γεγονός ότι δεν ιδρύθηκε και δεν άρχισε τη λειτουργία του το Βυζαντινό Μουσείο την ίδια περίοδο, αυτό οφείλεται κατά κύριο λόγο στο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου και στην Τουρκική Εισβολή της 20ής Ιουλίου 1974. Επίσης, ο απροσδόκητος θάνατος του Μακαρίου, στις 3 Αυγούστου 1977, σταμάτησε κάθε προσπάθεια για την ίδρυση του Βυζαντινού Μουσείου.

Ωστόσο, το όραμα αυτό του αείμνηστου Εθνάρχη άρχισε να πραγματοποιείται λίγους μήνες μετά τον θάνατό του. Στις 19 Ιανουαρίου 1978, ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Σπύρος Κυπριανού (1932-2002) και ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος Α' (1927-2007) υπέγραψαν την ιδρυτική πράξη για τη δημιουργία του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', στο Πολιτιστικό Κέντρο του οποίου εντάχθηκε το Βυζαντινό Μουσείο, μαζί με την Πινακοθήκη. Στην Ιδρυτική Πράξη του Ιδρύματος αναφέρεται ρητά:

(γ) επί του πολιτιστικού τομέως εις την συμπλήρωσιν και λειτουργίαν Βυζαντινού Μουσείου, Πινακοθήκης και Μουσείου Λαϊκής Τέχνης, εις την

²⁴ Βλ. *Απαντα*, τ. Η', σ. 129.

συντήρησιν έργων τέχνης, εις την διάσωσιν της πολιτιστικής κληρονομίας εις Κύπρον, πνευματικής, καλλιτεχνικής και μνημειακής, και εις την παντοιοτρόπως προβολήν της Κύπρου ως εστίας πολιτιστικής δημιουργίας.

Την 1^η Φεβρουαρίου 1978, ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Α', Πρόεδρος του Ιδρύματος, σε δήλωσή του, αφού αναφέρθηκε στα διάφορα τμήματα που θα περιλάμβανε το Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', πρόσθεσε και τα ακόλουθα:

Δεν νομίζουμε πως υπάρχει κανείς, που να διαφωνεί στην ίδρυση και λειτουργία τέτοιου Ιδρύματος, όχι μόνο γιατί ένα τέτοιο Ίδρυμα θα αποτελεί μαρτυρία του Πολιτισμού μας, παρελθόντος και παρόντος, αλλά και γιατί θα μας δώσει τη δυνατότητα αναστροφής με τις ρίζες και με την ιστορία μας, που, μαζί με την πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη, αποτελούν στοιχεία δυναμικά στον αγώνα για επιβίωση²⁵.

Ο Διευθυντής του Ιδρύματος Κ. Χατζηστεφάνου (1926-2012), που μίλησε στην τελετή των εγκαινίων, που πραγματοποιήθηκαν στις 18 Ιανουαρίου 1982, υπογράμμισε και τα ακόλουθα:

Όταν το Πολιτιστικό αυτό Κέντρο θα ολοκληρώσει τη συγκέντρωση, την καταγραφή, την ταξινόμηση, το σχολιασμό και την έκδοση όλου του έργου του Μακαρίου, όταν θα δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τη συγγραφή της ιστορίας της δημιουργικής ζωής και της πολυσχιδούς δράσης του, θα αποκαλυφθεί ο Δημιουργός Μακάριος μία καταπληκτική προσωπικότητα ακόμη πιο λαμπρή από αυτή, που γνωρίσαμε²⁶.

Δέκα χρόνια υστερότερα, σε ομιλία του, στην τελετή των εγκαινίων της νέας πτέρυγας του Πολιτιστικού Κέντρου του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου, στις 19 Ιαν. 1988, ο διάδοχος του Μακαρίου, Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Α', αναφέρθηκε στην επέκταση του κτηρίου του Κέντρου και είπε, ανάμεσα στα άλλα²⁷:

²⁵ «Δήλωση της Α. Μ. του Αρχιεπισκόπου δια το «Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'», περ. Απόστολος Βαρνάβας, τ. ΛΘ', Ιαν.-Φεβρ. 1978, τεύχ. 1-2, σ. 21.

²⁶ Βλ. περ. Απόστολος Βαρνάβας, τ. ΜΘ', Ιαν. 1988, τεύχ. 1, σ. 24.

²⁷ Βλ. περ. Απόστολος Βαρνάβας, τ. ΜΓ', Ιαν 1982, τεύχ. 1, σ. 26. Βλ., επίσης, «Η πολιτιστική κληρονομιά μας και ο Εθνάρχης Μακάριος», Ίδρυμα Αρχ. Μακαρίου Γ', Διαλέξεις, Ομιλίες, Εκδηλώσεις, τ. Α', Λευκωσία, 1994, σσ. 21-28.

Η μεγάλη αίθουσα στο ισόγειο, μέσα στην οποία βρισκόμαστε αυτή τη στιγμή, θα χρησιμοποιηθεί βασικά για την επέκταση του Βυζαντινού Μουσείου και θα εκτίθενται μέσα σ' αυτή βυζαντινές εικόνες, εκκλησιαστικά σκεύη και άλλοι εκκλησιαστικοί θησαυροί, ως και άλλα αξιόλογα αντικείμενα της βυζαντινής και μεσαιωνικής μας ιστορίας... Αντιλαμβανόμαστε όλοι τη ζωτική σημασία, που έχει για τον κυπριακό Ελληνισμό το πολιτιστικό και πνευματικό τούτο Ίδρυμα. Εκτός από το ότι θα διαφυλάττει και θα δίδει μια σημαντική μαρτυρία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, θα μαρτυρεί μαζί και τη συμμετοχή του λαού μας στη δημιουργία, αλλά και στη μελέτη του παγκόσμιου Πολιτισμού. Η ίδρυσή του, όπως είναι γνωστό, είναι καρπός των μεγαλόπνοων οραματισμών και της αγάπης του αείμνηστου Αρχιεπισκόπου και Εθνάρχη Μακαρίου προς το λαό του.

Την υψηλόφρονα αυτή «βούλησιν» του Μακαρίου, για την ίδρυση του πνευματικού αυτού Ιδρύματος, εκφράζει κατά τρόπο σαφή και περιεκτικό το κείμενο της επιτοίχιας πλάκας που βρίσκεται στην είσοδο του ιδρύματος και το οποίο αξίζει να προσέξουμε, ιδιαιτέρως, για το υψηλό εννοιολογικό του περιεχόμενο.

ΤΟΔΕ ΤΟ ΤΩΝ ΜΟΥΣΩΝ ΤΕΜΕΝΟΣ

ΕΠΙ ΚΡΗΠΙΔΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΕ ΑΜΑ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ

ΑΡΕΤΗΣ ΚΑΙ ΣΟΦΙΗΣ

ΔΙΑΝΟΙΑΙ ΤΕ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΕΙ ΤΟΥ ΑΟΙΔΙΜΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΚΑΙ ΕΘΝΑΡΧΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ'

ΙΔΡΥΘΕΝ ΕΠΙ ΠΑΙΔΕΙΑΙ ΤΩΝ ΤΗΣ ΦΙΛΗΣ ΑΥΤΟΥ ΠΑΤΡΗΣ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΕΝ ΜΝΗΜΗΙ ΠΑΤΕΡΩΝ ΚΑΙ ΕΝ ΤΡΟΦΑΙΣ ΑΓΑΘΑΙΣ

ΠΡΟΓΟΝΙΚΩΝ ΠΑΙΔΕΥΜΑΤΩΝ

ΕΓΚΕΚΑΙΝΙΣΤΑΙ ΥΠΟ ΤΕ

ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΥΠΡΟΥ ΝΕΑΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΗΣ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ Α'

ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΚΥΠΡΙΑΝΟΥ

ΜΗΝΟΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ ΟΓΔΟΗ και ΔΕΚΑΤΗ
ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΕΤΟΥΣ
ΧΙΛΙΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΕΝΑΚΟΣΙΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΟΓΔΟΗΚΟΣΤΟΥ ΚΑΙ ΔΕΥΤΕΡΟΥ

Το περίφημο ψηφιδωτό της Παναγίας της Κανακαριάς, το οποίο παρουσιάζει την Παναγία όχι ως βρεφοκρατούσα, όπως είναι η καθιερωμένη παράδοση στη βυζαντινή τέχνη, αλλά ως Παναγία εφηβοκρατούσα. Το εν λόγω ψηφιδωτό είναι μοναδικής αξίας ανά το παγκόσμιο. Οι Τούρκοι ιερόσυλοι το αποτοίχισαν και το πώλησαν έναντι του \$1,2 εκατομμυρίων. Η Εκκλησία Κύπρου πέτυχε να το ανακτήσει, έπειτα από μακρούς δικαστικούς αγώνες, και να το επαναπατρίσει μετά την απόφαση της 24^{ης} Οκτωβρίου 1990 του ομοσπονδιακού περιφερειακού Εφετείου του Σικάγο, η οποία αποτέλεσε και νομικό σταθμό στην ιστορία του Δικαίου. Σήμερα αποτελεί ένα από τα πολυτιμότερα κοσμήματα του λαμπρού μας βυζαντινού Μουσείου, που βρίσκεται στο ισόγειο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου του Γ'.

Ακόμη ένα περίφημο ψηφιδωτό της Παναγίας της Κανακαριάς – Λυθράγκωμης, που κοσμεί σήμερα το βυζαντινό μας Μουσείο του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄. Πρόκειται για το ψηφιδωτό της κεφαλής του αποστόλου Ανδρέα, της ιουστινιάνειας περιόδου, το οποίο επαναπατρίστηκε στις 23 Απριλίου 2018.

Λίγες μόνο μέρες, μετά την άφιξή του στην Κύπρο, ύστερα από απουσία ενός χρόνου, λόγω της εξορίας του από τους αποικιοκράτες στις Σεϋχέλλες και μετά την υπογραφή των Συμφωνιών Ζυρίχης - Λονδίνου, συγκεκριμένα στις 21 Μαρτίου 1959, ο Μακάριος παρέλαβε από τον διαπρεπή Κύπριο ζωγράφο Γεώργιο Πολ. Γεωργίου (1901-1972), τον ζωγραφικό του πίνακα, «Τα φυλακισμένα μνήματα». Ο ζωγράφος, ο οποίος δώρισε τον πίνακά του αυτόν στον Εθνάρχη, εμπνεύστηκε το θέμα του από τον απελευθερωτικό αγώνα της ΕΟΚΑ. Μιλώντας στην τελετή παράδοσης του πίνακα, ο Μακάριος είπε, ανάμεσα στα άλλα, και τα ακόλουθα, απευθυνόμενος προς τον ζωγράφο:

Ο ζωγράφος Γ. Πολ. Γεωργίου προσφωνεί τον Εθνάρχη Μακάριο κατά την τελετή της παράδοσης προς τον Μακαριότατο του εικονιζόμενου στο κέντρο ζωγραφικού πίνακά του, «ΤΑ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΑ ΜΝΗΜΑΤΑ», εμπνευσμένο από το Κυπριακό έπος. (21 Μαρτίου 1959)

Δίδω την διαβεβαίωσιν, ότι η νέα Κυπριακή Πολιτεία θα υποστηρίξει θερμώς τας τέχνας και τα γράμματα, δια να καταστή ο τηλαυγής φάρος της περιοχής της Μεσογείου, εσείς δε θα είσθε ένα σύμβολον εις την προβολήν του Κυπριακού Πολιτισμού²⁸.

Ο πίνακας αυτός του Γεωργίου κοσμή την Πινακοθήκη του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω. Η υπόσχεση του Μακαρίου για την υποστήριξή του στις τέχνες και τα γράμματα τηρήθηκε πιστά από τον ίδιο και την κυβέρνησή του, στη διάρκεια

²⁸ Βλ. *Άπαντα*, τ. Γ', σ. 253.

της δεκαεφτάχρονης προεδρίας του (1960-1977). Η σημασία που έδινε ο Μακάριος στα γράμματα και τις τέχνες φαίνεται καθαρά και από ένα άλλο κείμενό του, γραμμένο έναν χρόνο μετά την παραλαβή του πίνακα του Γ. Πολ. Γεωργίου, στις 8 Μαρτίου, 1960, δημοσιευμένο στη *Φιλολογική Κύπρο*²⁹:

Αποτελεί παλαιάν παράδοσιν η καλλιέργεια των γραμμάτων και των τεχνών εις την Κύπρον. Η ακτινοβολία του Ελληνικού Πνεύματος και της Ελληνικής αρετής εις τον ζωτικόν χώρον της Μέσης Ανατολής υπήρξεν εν από τα κυριώτερα και τα πλέον χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ιστορίας της νήσου μας... Με την απόκτησιν όμως της ελευθερίας το έργον των πνευματικών ανθρώπων δεν τερματίζεται. Εισέρχεται εις νέαν φάσιν. Υπάρχει πλούσιον υλικόν εκ του αγώνος δια να παράσχη θέματα πρωτοτύπου πνευματικής δημιουργίας επί πλέον δε προβάλλει η ανάγκη υγιούς πνευματικής καθοδηγήσεως και ανυψώσεως του λαού μας... Εάν ο προορισμός της τέχνης είναι ύψιστος δια κάθε λαόν, τούτο ισχύει ιδιαιτέρως δια τον λαόν της Κύπρου, ο οποίος σήμερον εισέρχεται εις εν νέον στάδιον και έχει απόλυτον ανάγκην των ευγενών εκείνων ιδεωδών και των υψηλών συμβόλων, τα οποία διαμορφώνει η εθνική Τέχνη...

Είναι φανερή η σημασία που έδινε ο Μακάριος στην καλλιτεχνική και πνευματική δημιουργία της Κύπρου, μιας μικρής χώρας, στην ανατολική Μεσόγειο, με πλούσια πολιτιστική παράδοση, την οποία έθετε σε ύψιστη θέση. Σε αυτήν την ψηλή θέση θέλει να στέκονται και οι άνθρωποι που την υπηρετούν³⁰. Αυτά, περίπου, θα επαναλάβει, λίγες μέρες μετά, στις 13 Μαρτίου 1960, σε ομιλία του στα εγκαίνια του οικήματος του «Συλλόγου Αποφοίτων Παγκυπρίου Γυμνασίου»³¹:

Η πατρίς μας είναι μικρά εις έκτασιν, δύναται, όμως, να γίνη πολύ μεγάλη εις ηθικά επιτεύγματα. Δύναται δια των πνευματικών και ηθικών της επιδόσεων να διεισδύση, πέραν των φυσικών της ορίων, εις τον χώρον της διεθνούς πνευματικής αμίλλης και να αναδειχθή εις τους ειρηνικούς αγώνας του Πολιτισμού.

Η μεγαλύτερη προσφορά προς την πατρίδα από τους νέους ανθρώπους είναι η δημιουργία έργων ειρήνης και Πολιτισμού.

²⁹ Βλ. *Φιλολογική Κύπρος 1960*, Έκδοση «Ελληνικού Πνευματικού Ομίλου Κύπρου», σ. 5.

³⁰ Βλ. *Άπαντα*, τ. Δ', σ. 150. Βλ. *Άπαντα*, τ. Δ', σσ. 152-153.

³¹ Βλ. *Άπαντα*, τ. Δ', σσ. 152-153.

Σε μια άλλη ομιλία του, στα εγκαίνια της έκθεσης «Miserere», του Γάλλου ζωγράφου Ζωρζ Ρουό, στις 6 Ιουνίου 1968, ο Μακάριος θα δηλώσει³²:

Αλλά η αναζήτησις της λυτρώσεως δεν είναι απλώς έννοια υπερβατική δια τον Georges Rouault. Είναι και μία βιοτική καθημερινή ανάγκη, εκφραζομένη ως πάλη βελτιώσεως και ανόδου... ο επίπονος μόχθος της ψυχής εξαυλώνει την καθημερινότητα και οδηγεί εις την έκλαμψιν της καλωσύνης, της αγάπης και της αληθείας... Η θέλησίς του να ζήση και να δημιουργήση καταρρίπτει τους φραγμούς και κατατάσσει αυτόν εις τους πρωτοπόρους της τέχνης του αιώνος μας.

Κληρονόμους της πολιτιστικής Παράδοσης των Ελλήνων θεωρούσε ο Μακάριος όχι μόνον εκείνους που κατοικούσαν στην Ελλάδα, αλλά και τους Έλληνες της Κύπρου. Οι αποικιοκράτες δεν έκρυβαν τα εχθρικά αισθήματά τους προς τους Έλληνες της Κύπρου, τους οποίους όχι μόνο απέφευγαν να τους αποκαλούν Έλληνες, αλλά και δεν τους θεωρούσαν πολιτισμένους ανθρώπους. Οι προσπάθειές τους για επιβολή συντάγματος, το οποίο στη συνέχεια θα οδηγούσε στην αυτοκυβέρνηση, έδειχνε καθαρά πως δεν εμπιστεύονταν την πολιτική ωριμότητα της πλειοψηφίας του κυπριακού λαού. Σε μια από τις πολλές ομιλίες του, ως Αρχιεπίσκοπος και Εθνάρχης, προς το εκκλησιαστικό του ακροατήριο, στον καθεδρικό ναό του Αγ. Ιωάννου Λευκωσίας, στις 7 Μαρτίου 1955, έδειχνε ιδιαίτερα ενοχλημένος από τη νοοτροπία αυτήν των αποικιοκρατών. Οι Έλληνες της Κύπρου, η συντριπτική πλειοψηφία του κυπριακού λαού, έχουν παράδοση χιλιετιών και αντιλαμβάνονται τις ιστορικές τους ευθύνες:

...Ερωτώμεν, διατί τόση επιμονή της Αγγλικής Κυβερνήσεως να μας αναπτύξη δήθεν δια του συντάγματος δια να μας κάμη ικανούς και αξίους της ελευθερίας; Μήπως άλλαι τέως Αγγλικαί αποικίαι ήσαν ανώτεραι ημών εις ανάπτυξιν και Πολιτισμόν ώστε σήμερον να απολαμβάνουν της ελευθερίας; Και ποίος επιτέλους ανέθεσεν εις την Αγγλίαν το καθήκον της αναπτύξεως ενός λαού, όπως ο Κυπριακός, όστις δεν υστερεί εκείνης εις Πολιτισμόν και μακροτέραν εκείνης έχει την ιστορίαν του; Αρνούμεθα το τοιούτον καθήκον ή δικαίωμα εις την Αγγλίαν, διότι αποτελεί προσβολήν και ύβριν εναντίον της αξιοπρεπείας μας και του Πολιτισμού μας³³.

³² Βλ. Άπαντα, τ. ΙΑ', σ. 65.

³³ Βλ. Άπαντα, τ. Β', σ.24.

Την υπερηφάνεια του για τα προτερήματα του λαού του, ως ενός από τους αρχαιότερους και ευγενέστερους, θα διακηρύξει και στο διάγγελμά του, ως Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, για τη μέρα της Ανεξαρτησίας, στις 16 Αυγούστου 1960:

Ο Κυπριακός λαός απέδειξε ήδη, ότι κατέχει όλες εκείνας τας αρετάς, αι οποίαι συνθέτουν τον χρηστόν πολίτην και τον ελεύθερον άνθρωπον. Μία μακρά ιστορική παράδοσις, απορρέουσα από έναν των αρχαιοτέρων και ευγενεστέρων Πολιτισμών, έχει ενσταλάξει εις την ψυχήν του λαού μας το καθήκον προς την ελευθερίαν, τον έρωτα προς την δικαιοσύνην, την πίστιν εις τον ηθικόν νόμον, την προσήλωσιν προς το ιδεώδες της ειρήνης, την αγάπην προς τας ευγενείς αξίας της ζωής³⁴.

Τα ίδια, περίπου, θα τονίσει και στην προσφώνησή του προς τον Πρόεδρο της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας Γκαμάλ Αμπτέλ Νάσερ, έναν, περίπου, χρόνο μετά την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, στις 3 Ιουνίου 1961:

Στενοί τω όντι δεσμοί κοινών πολιτιστικών παραδόσεων, συνεργασίας και καλής γειτονίας συνδέουν από μακρών αιώνων τας δύο χώρας μας. Κοιτίδες αμφοτέραι αρχαίων μεγάλων πολιτισμών, έχουν καταυγάσει με την ακτινοβολίαν των τον αρχαίον και τον μεσαιωνικόν κόσμον, και έχουν συμβάλει αποφασιστικώς εις την διαμόρφωσιν υψηλού ανθρωπιστικού πνεύματος εις την ανατολικήν εσχατιάν της Μεσογείου. Εις μίαν εποχήν, όπου άλλαι χώραι ευρίσκοντο ακόμη βυθισμένοι εις τον ζόφον της αμαθείας και της αγνοίας –προ τεσσάρων και πλέον χιλιετιών– η Αίγυπτος και η Κύπρος διετήρουν αρίστας πολιτικές και πολιτιστικές σχέσεις και αντήλλασον διπλωματικούς αντιπροσώπους των οποίων αι εκθέσεις, διασωθείσαι μέχρις ημών, αποτελούν αψευδές τεκμήριον των παναρχαίων δεσμών και των κοινών ιδεωδών και κατευθύνσεων των δύο χωρών μας³⁵.

Αυτήν την υπερηφάνεια για τον Πολιτισμό μας, διατύπωσε σε ανάλογη επίσκεψή του στην Ινδία. Μιλώντας στο επίσημο δείπνο που παράθεσε προς τιμή του ο Ινδός Πρόεδρος Σ. Ραντακρίσαν, στις 31 Οκτωβρίου 1962, ο Μακάριος αναφέρθηκε στα κοινά χαρακτηριστικά Κύπρου – Ινδιών και είπε, ανάμεσα στα άλλα:

³⁴ Βλ. *Απαντα*, τ. Δ', σ. 207.

³⁵ Βλ. *Απαντα*, τ. Ε', σ. 63.

Από αρχαιοτάτων χρόνων αι Ινδίαι εδημιούργησαν λαμπρόν Πολιτισμόν και διήνοιξαν οδούς δια την πολιτιστικήν πρόοδον της ανθρωπότητος. Τούτο αποτελεί το πλέον χαρακτηριστικόν κοινόν γνώρισμα μεταξύ των δύο χωρών μας. Μολονότι αι Ινδίαι είναι μια αχανής χώρα και η Κύπρος μία μικρά νήσος, εν τούτοις οι κάτοικοι αμφοτέρων έλκουν την καταγωγήν των από αρχαιοτάτους λαούς και υπήρξαν εις το παρελθόν δημιουργοί λαμπρών Πολιτισμών. Οι Πολιτισμοί ούτοι εβασίσθησαν επί ωρισμένων αρχών και αξιών, αι οποία εισέτι υφίστανται και είναι σεβασταί εις τας δύο χώρας μας. Σεβασμός προς την ελευθερίαν, την δημοκρατίαν και την δικαιοσύνην συνθέτουν από αρχαιοτάτων χρόνων τον κανόνα της κοινωνικής μας ζωής και αποτελούν τον ουσιώδη συντελεστήν του δημοσίου πνεύματος. Αι αρχαί αύται εξακολουθούν να αποτελούν μέχρι σήμερα τον βάθρον της εθνικής ζωής των δύο λαών μας³⁶.

Τη μεγάλη εκτίμηση, αλλά και τον θαυμασμό του προς τον Πολιτισμό των Ινδιών, εξέφρασε, για μια ακόμη φορά, ο Μακάριος σε ομιλία του στην τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Μαχάτμα Γκάντι, που στήθηκε δίπλα από τη Βουλή των Αντιπροσώπων, στις 10 Ιουλίου 1972. Μιλώντας στην τελετή, είπε, ανάμεσα στα άλλα και τα ακόλουθα:

Εις τον χώρον τούτον ο Κυπριακός λαός θα ατενίξη μίαν ορειχαλκίνην μορφήν, την μορφήν ενός αγίου και οραματιστού. Θα ατενίξη την μορφήν του μεγάλου Ινδού ηγέτου Μαχάτμα Γκάντι συμβολίζουσας την εκτίμησίν μας και τον σεβασμόν προς τας υψηλάς ιδέας, τας οποίας εκείνος εκήρυξε και υπέρ των οποίων ηγωνίσθη μετά πάθους καθ' όλην την ζωήν του... Η ασκητική μορφή του Γκάντι υψώθη ως κάθετος τομή εις την Ινδικήν Ιστορίαν. Και θα υψούται ως πρόκλησις ζωής και καθήκοντος, οδηγός προς ψυχικήν καταξίωσιν και εις ενόρασιν ενός υψηλού προορισμού της ανθρωπότητος εν ενότητι, εν ελευθερία και εν δικαιοσύνη. Υπήρξεν εν ζωή ένας περιφερόμενος ναός των αρετών της Ινδικής ψυχής. Ήτο ψυχή αγία, γυμνή εις την θέασιν των ανθρώπων και εις το φως του κόσμου. Και κατέλαβε θέσιν εις την Ιστορίαν μεταξύ των αγίων της ανθρωπότητος³⁷.

Όταν ο Μακάριος προσφώνησε, για πρώτη φορά, ως Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, στις

³⁶ Βλ. *Άπαντα*, τ. Ε', σσ. 438-439.

³⁷ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΓ', σσ. 304-305.

Από την τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Μαχάτμα Γκάντι από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Δεξιά, ο Πρόεδρος των Ινδιών κ. Β. Β. Γκίρι. Αριστερά, ο Πρόεδρος της Βουλής Γλαύκος Κληρίδης (10 Ιουλίου 1972)

7 Ιουνίου 1962, τόνισε με ιδιαίτερη έμφαση τη σημασία της πλούσιας πολιτιστικής παράδοσης της νεαρής Δημοκρατίας και τη συμβολή της Κύπρου στη διαμόρφωση του παγκόσμιου Πολιτισμού:

Η Κύπρος είναι μία μικρά χώρα με μικράν υλικήν δύναμιν και επιρροήν. Έχει εν τούτοις μίαν μακράν ιστορίαν Πολιτισμού και πνευματικής παραδόσεως, η οποία εκτείνεται πέραν των τεσσάρων χιλιάδων ετών. Η Κύπρος προσέφερε την ιδικήν της συμβολήν εις την διαμόρφωσιν της παραδόσεως ταύτης, ήτις εξακολουθεί να αποτελεί την ρίζαν του δυτικού Πολιτισμού. Μολονότι η ιστορία της διακόπτεται από μακράς περιόδους ξένης κυριαρχίας, αγώνων και δοκιμασιών, έχει διατηρήσει εν τούτοις πλήρως τας πνευματικές και ηθικάς της

ικανότητας ως και το πνεύμα κατανόησης και της συνεργασίας μετ' άλλων λαών, πράγμα το οποίον δύναται να χρησιμεύση ως υπόδειγμα κατά την δύσκολον ταύτην περίοδον την οποίαν διερχόμεθα³⁸.

Σε προσφώνησή του προς τον Πρόεδρο της Ομόσπονδης Γερμανικής Δημοκρατίας δρα Λούμπκε, στις 22 Μαΐου 1962, ο Μακάριος θα αποτίσει φόρο τιμής προς την προσφορά της Γερμανίας στην υπόθεση του Πολιτισμού και της πνευματικής και ηθικής προόδου της ανθρωπότητας. Δεν θα παραλείψει, ωστόσο, να αναφερθεί και στην προσφορά της Κύπρου στον Πολιτισμό:

Η Κύπρος, ήτις έχει τρισχιλιετή συνεχή παράδοσιν Πολιτισμού, τιμά ιδιαιτέρως εις τον τομέα τούτον την Γερμανίαν, η οποία εγέννησε σοφούς, καλλιτέχνας και επιστήμονας με παγκόσμιον αναγνώρισιν, ακτινοβολίαν και δόξαν³⁹.

Η σταθερή πεποίθησι του Μακαρίου για τη μεγάλη προσφορά του ελληνικού Πολιτισμού στην ανθρωπότητα και η πίστη του ότι ο Ελληνισμός της Κύπρου θα εξακολουθεί να προσφέρει με τα έργα του Πολιτισμού του, φανερώνεται και στην ομιλία του στον εορτασμό της εικοσιπενταετηρίδας της «Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών», στο Παγκύπριο Γυμνάσιο, στις 6 Μαΐου 1962:

Διατηρούνται εις την ζωήν και συντηρούν την δόξαν των οι λαοί, οι οποίοι δεν ζουν μόνον δια το παρόν, αλλά απλώνουν την ζωήν των εις την αιωνιότητα. Αφήνουν ζωντανά τα κατάλοιπα της δημιουργίας των εις τας στοιβάδας της Ιστορίας, δια να καταστούν ισχυρά βάθρα ζωής και εμπνεύσεως δια το εκάστοτε παρόν και εστία φωτός δια το μέλλον. Ο Κυπριακός Ελληνισμός έχει ακριβώς το προνόμιον τούτο και δι' αυτό ζη αγέραστος εις την αιωνιότητα. Η ανανέωσις των πνευματικών εφοδίων και η αναζωογόνησις του φρονήματός του αποτελούν πάντοτε σταθερόν παράγοντα διαρκούς κατισχύσεως. Η σύνδεσις με το παρελθόν και η προβολή των επιτευγμάτων του του εξασφαλίζουν αυτοπεποίθησιν, πίστιν και δύναμιν⁴⁰.

Παρόμοιες με τις παραπάνω απόψεις, διατύπωσε ο Μακάριος σε χαιρετισμό του, και κατά τον εορτασμό της εικοσαετηρίδας του «Ελληνικού

³⁸ Βλ. *Άπαντα*, τ. Ε', σσ.315.

³⁹ Βλ. *Άπαντα*, τ. Ε', σ. 257.

⁴⁰ Βλ. *Άπαντα*, τ. Ε', σ. 237.

Πνευματικού Ομίλου Κύπρου», στις 9 Μαρτίου 1968:

Η σημερινή εορτή... δύναται να θεωρηθή, ότι αποτελεί εορτήν γενικότερον των Κυπριακών Γραμμάτων, εορτήν της συγχρόνου πνευματικής κινήσεως της Νήσου μας. Διότι ο Ελληνικός Πνευματικός Όμιλος Κύπρου κυρίως κατά την τελευταίαν εικοσαετίαν εκφράζει, αλλά και θετικώς προάγει την πνευματικήν ζώνην του τόπου μας ... Υπήρξε κέντρον πνευματικής δημιουργίας και πολιτιστικής αναπτύξεως, εστία αναζωπυρήσεως των εθνικών ιδανικών και συνεχίσεως και αξιοποιήσεως των παραδόσεων της Νήσου μας⁴¹.

Σε συνέντευξή του, που παραχώρησε ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπίσκοπος Μακάριος στο δημοσιογράφο Pierre du Lac de Randal, του «Sud Radio Toulouse», στις 3 Ιουλίου 1969, τόνισε και τα ακόλουθα:

Η ιστορία της Κύπρου αρχίζει από της 6^{ης} προ Χριστού χιλιετίας, ως μαρτυρούν τα αρχαιολογικά ευρήματα παλαιών και προσφάτων ανασκαφών. Από του 15^{ου} π. Χ. αιώνας η νήσος ήρχισε να εξελληνίζεται και, ως ήτο φυσικόν, και η τέχνη της ήρχισε να λαμβάνη ελληνικήν μορφήν. Τοιουτοτρόπως, η Κύπρος από πολύ ενωρίς κατά την αρχαιότητα διεμόρφωσεν ελληνικήν προσωπικότητα. Κατά την μακραίωνα ιστορίαν της η νήσος περιήλθεν υπό διαφόρους κατακτητάς... Τας επιδράσεις, όμως, αυτάς αφωμοίωσεν η Κύπρος κατά τρόπον μη αλλοιούντα τον ελληνικόν χαρακτήρα της⁴².

Για μια ακόμη φορά, σε χαιρετισμό του στην εναρκτήρια συνεδρία του Α' Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου, που διοργανώθηκε από την «Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών», στο ξενοδοχείο «Χίλτον», στις 14 Απριλίου 1969, ο Μακάριος διακήρυξε πως η Κύπρος διατήρησε τον πολιτισμικό της χαρακτήρα και ανέπτυξε Πολιτισμό υπέροχο. Είπε, ανάμεσα στα άλλα:

Έχουσα η Νήσος αυτή ιστορίαν οκτώ χιλιάδων ετών, μνημεία παναρχαίου Πολιτισμού, μαρτύρια της περιπετειώδους ιστορικής πορείας και ανελίξεως, προβάλλει πράγματι πολλούς τομείς προς έρευναν και μελέτην. Ευρύτερος δε συνεχώς καθίσταται ο κύκλος των περί Κύπρον σπουδών με τας συνεχιζόμενας μελέτας και τα ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης... Ηδυνήθη, όμως, η

⁴¹ Βλ. Άπαντα, τ. Γ', σ. 262.

⁴² Βλ. Άπαντα, τ. ΙΑ', σ. 498.

Νήσος να διαμορφώσει και να διατηρήσει από αρχαιοτάτων χρόνων υπόστασιν και προσωπικότητα και να αναπτύξει Πολιτισμόν υπέροχον, του οποίου μνημεία σώζονται καθ' άπασαν την Νήσον. Η ακτινοβολία, η επιρροή και αι επιδράσεις της Κύπρου υπήρξαν ευρύτεραι των γεωγραφικών ορίων της και συνετέλεσαν εις την διαμόρφωσιν πραγμάτων και καταστάσεων εις την ανέκαθεν νευραλγικήν αυτήν περιοχήν⁴³.

Σημαντική υπήρξε η προσφορά στον Πολιτισμό του τόπου μας, του εκπαιδευτικού, του ερευνητή και του μελετητή Κυριάκου Χατζηγιάννου (1909-1997). Σε χαιρετισμό του στην τελετή αφυπηρέτησης του Γυμνασιάρχη Χατζηγιάννου, στις 5 Ιουλίου 1969, στο Α' Γυμνάσιο Αμμοχώστου, ο Μακάριος εξήρε την πνευματική και εθνική δράση του. Είπε, ανάμεσα στα άλλα, και τα ακόλουθα:

Είναι μεταξύ των πρώτων ερευνητών της λαογραφίας και της γλωσσολογίας της Κύπρου, των παραδόσεων, των δημοτικών μας τραγουδιών, των δημιουργημάτων του λαού μας... Εις διεθνή συνέδρια προέβαλεν, επίσης, ο Δρ Χατζηγιάννου την πνευματικήν κληρονομίαν της Κύπρου, η οποία έχει κατ' εξοχήν ανθρωπιστικόν περιεχόμενον. Απέβη, παραλλήλως, ο ακούραστος οργανωτής και υποκινητής μιας πνευματικής και καλλιτεχνικής επιδόσεως. Είναι, ακόμη, ο εθνικός αγωνιστής, ο οποίος διαπαιδαγώγησε τόσας Ελληνικάς γενεάς, και εθεμελίωσε τους εθνικούς πόθους και προσανατολισμούς εις την αγνότητα των εθνικών αξιών και ιδανικών, εις την συνείδησιν της αρετής⁴⁴.

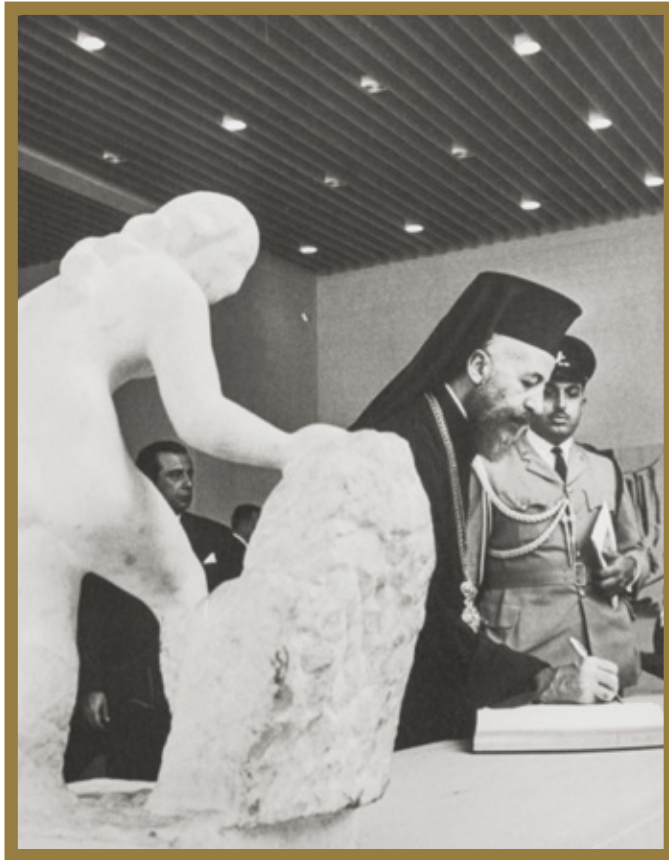
Σε έναν άλλο χαιρετισμό του, σε εκδήλωση που διοργανώθηκε από το «Επιμελητήριο Καλών Τεχνών Κύπρου», στις 17 Ιουλίου 1973, στο ξενοδοχείο «Κατσελλής Χιλ», στη Λευκωσία, ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος επανέλαβε την πίστη του στα επιτεύγματα της Τέχνης στην Κύπρο και τη συνέδεσε με την Παράδοσή μας. Εξέφραζε δε πάντοτε και την ευαρέσκειά του, όταν Κύπριοι καλλιτέχνες διακρίνονταν σε διαγωνισμούς στο εξωτερικό:

Η Κύπρος ήκμασε πάντοτε εις την καλλιτεχνίαν και αι ιστορικάί μαρτυρίαί περί της αρχαίας ζωής εις την νήσον μας αποδίδονται και απεικονίζονται κατ' εξοχήν δια της τέχνης. Βαθύ καλλιτεχνικόν αισθητήριον εχαρακτήριζε πάντοτε τον κυπριακόν λαόν και προσέδιδεν εις αυτόν εσωτερικήν ελευθερίαν,

⁴³ Βλ. Άπαντα, τ. ΙΑ', σ. 166.

⁴⁴ Βλ. Άπαντα, τ. ΙΑ', σ. 202.

εξωραΐζε και εξηγείνε την ζωήν του. Η σύγχρονος τέχνη εις την Κύπρον έχει ισχυράς τας ρίζας της εις την παράδοσιν, αλλά κινείται επίσης και εντός διεθνών ρευμάτων. Οι καλλιτέχνηι μας διακρίνονται δια δημιουργικότητα, η δε προσφορά των είναι μεγάλη. Εις διεθνείς εκθέσεις και διαγωνισμούς οι καλλιτέχνηι μας προέβαλον πράγματι και ετίμησαν την νήσον μας⁴⁵.

Ο Πρόεδρος Μακάριος υπογράφει στο βιβλίο επισκεπτών του Μουσείου της πόλης Τurku Φινλανδίας. (20 Αυγούστου 1968)

⁴⁵ Βλ. Άπαντα, τ. ΙΔ' σ. 178.

Στη διαφύλαξη, στη διάσωση, στη συντήρηση και στην προβολή του Πολιτισμού της Κύπρου, που δεν είναι άλλος από τον Ελληνικό και τον Χριστιανικό, ιδιαίτερα τον Βυζαντινό, σημαντικά συμβάλλουν τα μοναστήρια του νησιού. Αυτό θα υπογραμμίσει στην προσφώνησή του στην εγκατάσταση του νέου Ηγουμένου της Μονής Αγίου Νεοφύτου, στις 18 Μαρτίου 1962:

Επιτακτικόν έχομεν καθήκον οι κληρικοί και ιδιαίτερος οι μοναχοί, όπως διαφυλάξωμεν τας ιεράς Μονάς ως προπύργια και εθνικοθρησκευτικά επάλξεις, από των οποίων ως άγρυπνοι φρουροί των εθνικών και θρησκευτικών παραδόσεων θα αγωνιζώμεθα τον καλόν αγώνα, στρατιώται εύορκοι του Χριστού και της Πατρίδος. Η αποστολή των Ελληνικών Μονών καθ' όλην την μακραίωνα θρησκευτικήν και εθνικήν ζωήν μας υπήρξε πολύτιμος. Κατά τους αιώνας της σκληράς δουλείας απέβησαν η σώτεια κιβωτός, η οποία διεφύλαξε την Ελληνικήν μας γλώσσαν και τα άλλα τιμαλφή του Έθνους μας κειμήλια, επιπλέον δε κατέστησαν επάλξεις απελευθερωτικών αγώνων. Ο προορισμός των ιερών Μονών δεν έπαυσε σήμερα να έχη σπουδαιότητα και να είναι υψηλός. Θα αποτελούν τον ασάλευτον βράχον και τον κυματοθραύστην, επί του οποίου θα θραύωνται τα κύματα της απιστίας. Θα αποτελούν τον φύλακα των ιερών και των οσίων μας και τα πνευματικά γυμναστήρια πιστών στρατιωτών της Πατρίδος και εργατών της Εκκλησίας. Προορισμός των ιερών Μονών μας είναι να αποτελούν πνευματικές εστίας, αι οποίαι να αναρριπίζουν και να διατηρούν άσβεστον την φλόγα της πίστεως εις τα ευγενή ιδεώδη της Ελληνοχριστιανικής παραδόσεως⁴⁶.

Ο Μακάριος πίστευε πως η σταθερή πορεία του προσανατολισμού του Ελληνισμού της Κύπρου είναι μόνο μια: η διαφύλαξη της χριστιανικής πίστες και ο σεβασμός στην ελληνική πολιτιστική μας κληρονομιά. Σε αυτήν την πολιτιστική κληρονομιά σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ελληνική γλώσσα, στη διατήρηση της οποίας άγρυπνοι φρουροί παραμένουν τα μοναστήρια του τόπου μας. Αυτά διαφύλαξαν, περιέσωσαν και προστάτεψαν όχι μόνο την πίστη του κυπριακού Ελληνισμού στην Ορθοδοξία, αλλά και ενίσχυσαν την αφοσίωσή μας στις ελληνικές μας παραδόσεις. Πίστευε ο Μακάριος πως οι Έλληνες της Κύπρου είναι οι φορείς όλων των χαρακτηριστικών της φυλής των αρχαίων και οι φυσικοί διάδοχοι των Ελλήνων της κλασικής εποχής και του βυζαντινού μεγαλείου. Πίστευε, ακόμη, πως μόνο με τη γόνιμη και

⁴⁶ Βλ. *Άπαντα*, τ. Ε' σ. 213.

δημιουργική αφομοίωση του Πολιτισμού τους θα φέρουν την αναγέννηση και θα κατακτούσαν μια σημαντική θέση ανάμεσα στα άλλα έθνη της οικουμένης.

Ιστορική υπήρξε η επίσκεψη του Μακαριότατου στην ιστορική ιερή μονή Σινά, στις 19 Σεπτεμβρίου 1966, με την ευκαιρία της 1400ής επετείου από την ίδρυσή της. Μεταξύ άλλων αρχιερέων, ο Μακάριος προσφωνώντας τον Αρχιεπίσκοπο Σιναιού Πορφύριο Γ' (1878-1968), είπε και τα ακόλουθα:

Επί δέκα και τέσσαρας αιώνας η ευσέβεια πλήθους μοναχών ανέδειξε την αυτοκρατορικήν αυτήν Μονήν φρούριον Χριστιανικής παραδόσεως και πνευματικόν φάρον εκπέμποντα τηλαυγώς προς πάσαν κατεύθυνσιν το άγιον φως της ορθοδόξου πίστεως. Η σεβασμία αύτη του Σινά Μονή διαφυλάττει το ιερόν λείψανον της Αγίας Μεγαλομάρτυρος Αικατερίνης, το οποίον εν ευλαβεία προσεκνήσαμεν, αλλ' επίσης μεγάλως συνέβαλεν εις την δια μέσου των αιώνων διαφύλαξιν πολυτίμων θησαυρών της ορθοδόξου πίστεως, της πνευματικότητος και ευσεβείας, του πλούτου της θείας ημών λατρείας και των θαυμαστών έργων της Χριστιανικής τέχνης⁴⁷.

Άξια λόγου είναι η επισήμανση του Αρχιεπισκόπου για τα πολλά και ανυπολόγιστης αξίας μοναδικά έργα τέχνης, από τα χρόνια του Ιουστινιανού, τα οποία η Μονή αυτή της Ορθοδοξίας διαφύλαξε μέσα στους αιώνες, παρ' όλες τις αντίξοες συνθήκες που επικρατούσαν και επικρατούν στην ταραγμένη αυτή περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Εκτός από τα Μοναστήρια, σημασία έδινε ο Μακάριος και στα Μουσεία, τα οποία μαρτυρούν τον Πολιτισμό μας και διασώζουν με την ύπαρξή τους τη ζωή των ανθρώπων που έζησαν πριν από τους σημερινούς. Σε ομιλία του, στην τελετή των εγκαινίων του Μουσείου του Απελευθερωτικού Αγώνα, στις 31 Μαρτίου 1962, ο Μακάριος τόνισε τη σπουδαιότητα της ύπαρξης του Μουσείου αυτού:

Η παρούσα γενεά, εισερχομένη εις τον ιερόν αυτόν χώρο, θα αναζητή τας μεγάλας συγκινήσεις του απελευθερωτικού αγώνος της. Αι μέλλουσαι γενεαί, προσερχόμεναι ενταύθα και ευλαβούμεναι τα ιερά κειμήλια, θα αναβαπτίζονται εις τα αγιώτερανάματα της πατρίδος και της θρησκείας. Από τους βωμούς των θυσιών μετεκομίσθησαν τα κειμήλια των ηρώων και εναπετέθησαν εις βωμόν

⁴⁷ Βλ. Άπαντα, τ. Θ', σ. 164.

προσκυνήματος. Το προσκύνημα τούτο εύχομαι, όπως εσαεί μεταγγίξη εις τον λαόν μας ζωήν και δύναμιν⁴⁸.

Σύμφωνα με μαρτυρία του Χρ. Παπαχρυσοστόμου (1905-1987), Διευθυντή Μουσείου Κειμηλίων Εθνικού Αγώνος (1961-1978), ο Μακάριος πρόσφερε αφειδώλευτα όλη την οικονομική στήριξη που ήταν απαραίτητη για την επέκταση και την ομαλή λειτουργία του Μουσείου:

Όταν ο πλούτος των κειμηλίων εμεγάλωσε, και το αρχικόν οίκημα της οδού Ήρας δεν μπορούσε να τα περιλάβει, τον επισκεφθήκαμε για να του εκθέσουμε τις δυσκολίες και τις νέες ανάγκες που παρουσιάζονταν στην ομαλή λειτουργία του Μουσείου, που με πολλή προθυμία παραχώρησε το οίκημα του παλιού Μοναστηριού των Δομινικανών κάτω από το οίκημα της Παλιάς Αρχιεπισκοπής, το οποίο με έξοδα του ευεργέτη Αν. Λεβέντη διαρρυθμίστηκε και πήρε τη μορφή του σημερινού Μουσείου. Όταν, αργότερα, και ο νέος χώρος αποδείχθηκε στενός... «Θα γίνουν όλα» είπε... Και κτίσθηκε η νέα πτέρυγα του Μουσείου⁴⁹.

Ο Μακάριος ανταποκρινόταν πάντοτε και με γενναιοδωρία αντιμετώπιζε τις ανάγκες που παρουσιάζονταν σε όλα όσα είχαν σχέση με την Ιστορία και τον Πολιτισμό του τόπου μας. Ο Κυρ. Χατζηγιάννου, για τον οποίο έγινε λόγος παραπάνω, έγραψε για τον Μακάριο:

Δεν υπήρξε περίπτωση που ένα πνευματικό ίδρυμα ή άνθρωποι των γραμμάτων να αποταθούν κοντά του για οικονομική ενίσχυση και να μην την έχουν⁵⁰.

Τον σημαντικό ρόλο που διαδραματίζουν τα μουσεία είτε αρχαιολογικά ή ιστορικά είτε άλλα εξειδικευμένα, τόνισε σε μια ιδιαίτερα σπουδαία ομιλία του, στην οποία προσδιόρισε με πολλή σαφήνεια το πώς ο ίδιος αντιλαμβανόταν την ίδρυση και τη λειτουργία τους. Η ομιλία αυτή του Μακαρίου εκφωνήθηκε στη Λάρνακα, την Κυριακή, 26 Ιανουαρίου 1969, μέρα κατά την οποία, μετά τη θεία Λειτουργία, τέλεσε και τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του ήρωα

⁴⁸ Βλ. Άπαντα, τ. Ε', σ. 219.

⁴⁹ Βλ. Χρ. Παπαχρυσοστόμου, «Μια δραστηριότητα του Μακαρίου», περ. Πνευματική Κύπρος, έτος ΙΖ' τεύχ. 203-204, σσ. 343-346.

⁵⁰ Βλ. Κυρ. Χατζηγιάννου, «Μακάριος, Πνευματικός Ηγέτης», περ. Πνευματική Κύπρος, έτος ΙΖ' τεύχ. 203-204, σ. 347.

του απελευθερωτικού αγώνα του 1955-1959, Μιχαλάκη Παρίδη:

Εις τας μικράς χώρας, ως η Κύπρος, η συντήρησις της προγονικής παραδόσεως και διατήρησις της προγονικής κληρονομίας αποτελούν προϋποθέσεις ιστορικής επιβιώσεως. Δίδουν εις τους λαούς την κατάφασιν της αξίας των, μαρτυρούν την προσφοράν των εις την ανθρωπότητα και προσδιορίζουν την αποστολήν των δια το μέλλον. Τοιουτοτρόπως, το παρόν μεγεθύνεται, προεκτείνεται εις τα βάθη του παρελθόντος και απλούται εις το μέλλον. Συντελείται μία ενότης μακρών ιστορικών περιόδων, η οποία δίδει δύναμιν, αυτοπεποίθησιν και έμπνευσιν εις τους λαούς. Η ζωή των λαών εδραιούται εις τα βάθρα της ιστορίας, του πνεύματος και της τέχνης και τα βάθρα αυτά είναι πάντοτε πηγαί περαιτέρω δημιουργίας. Αυτή η παράδοσις υπήρξε και δια την Κύπρον βάσις και πηγή ζωής. Εξησφάλισεν εις την νήσον μας την δύναμιν της αντιστάσεως κατά ξένων επιβουλών και συνετήρησεν την εθνικήν μας υπόστασιν. Εις την παράδοσιν ταύτην θεμελιούμεν και ημείς το μέλλον μας. Λαμπρά είναι τα πνευματικά μνημεία της προγονικής κληρονομίας μας, τα οποία διασώζονται, και απaráμιλλα τα έργα τέχνης, τα οποία κατέλιπον οι πρόγονοί μας ως υποθήκην εθνικού χρέους και δικαίων και με τα οποία διαρκώς εμπλουτίζονται τα μουσεία μας⁵¹.

Σημαντικό, επίσης, υπήρξε και το μήνυμα του Μακαρίου, το οποίο απέστειλε προς την ετήσια σύνοδο της «Διεθνούς Επιτροπής του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων για τα Αρχαιολογικά και Ιστορικά Μουσεία», που συνήλθε στο ξενοδοχείο «Λήδρα Πάλας», στη Λευκωσία, στις 4 Σεπτεμβρίου 1972. Τόνισε, ανάμεσα στα άλλα, ο Μακάριος:

Τα Μουσεία δεν είναι πλέον απλοί χώροι συγκεντρώσεως αρχαίων καταλοίπων ζωής, δεν είναι κοιμητήρια του παρελθόντος. Αντιθέτως, αποτελούν ζωντανάς μονάδας, αι οποίαι διασώζουν και διαιωνίζουν το παρελθόν, συνδέουν την παρούσαν εποχήν με τας προγενεστεράς, διαπαιδαγωγούν τας εκάστοτε νέας γενεάς με τα προϋπάρχοντα πολιτιστικά επιτεύγματα, διασφαλίζουν την γραμμήν ενότητος και συνεπειάς εις τον ιστορικόν βίον των λαών... Η Κύπρος έχει λαμπράν πολιτιστικήν παράδοσιν οκτώ χιλιάδων ετών. Την παράδοσιν ταύτην αποβλέπομεν πάντοτε να διατηρώμεν και να εμπλουτίζωμεν, καθ' όσον συνιστά αύτη το ασφαλές θεμέλιον της ιστορικής ζωής και πορείας μας.

⁵¹ Βλ. Άπαντα, τ. ΙΑ', σ. 145.

Η συγκρότησις της εφετινής Συνόδου σας εις την νήσον μας αποτελεί αναγνώρισιν και προσφοράν εις την πολιτιστικήν ζωήν της Κύπρου ... Η Κύπρος κατ' εξοχήν υποφέρει από την μάστιγα των λαθραίων ανασκαφών και της κλοπής των αρχαιοτήτων της. Δεκάδες χιλιάδες αρχαία Κυπριακά αντικείμενα ευρίσκονται σήμερον εις μουσεία και ιδιωτικάς συλλογάς εις ολόκληρον τον κόσμον, τα πλείστα παρανόμως εξαχθέντα εκ της νήσου. Αποτελεί το γεγονός αυτό μέγα πλήγμα και κίνδυνον δια την νήσον μας, δια τούτο και πρέπει να τερματισθή. Ελπίζω ότι η παρούσα Σύνοδος σας θα συμβάλη προς την κατεύθυνσιν αυτήν⁵².

Ο Μακάριος τονίζει, με αυστηρό ύφος, τις παράνομες ανασκαφές που διεξάγονταν και εξακολουθούν να διεξάγονται στην Κύπρο, όπως επίσης και το φαινόμενο της αρχαιοκαπηλίας, η οποία άνθισε στον τόπο μας, ιδιαίτερα μετά τη βάρβαρη τουρκική εισβολή.

Αλλά, δεν είναι μόνο τα μουσεία που αποτελούν ζωντανές μονάδες που διασώζουν και διαιωνίζουν το παρελθόν. Είναι και οι διάφοροι τόποι μνήμης, με ηρώα, με διάφορα μνημεία, αγάλματα, προτομές, στήλες, εγχάρακτες πλάκες, που υπάρχουν ή που δημιουργούνται για να θυμίζουν λαμπρά γεγονότα του παρελθόντος. Ένα τέτοιο μνημείο δόξας, το οποίο έχει καταστεί φορέας ιδανικών, είναι και η αγχόνη, την οποία έστησαν οι Άγγλοι για να καταπνίξουν την εξέγερση των Ελλήνων και να τους αναγκάσουν να σταματήσουν τον αγώνα τους για Ένωση με την Ελλάδα. Αυτό θα τονίσει στην ομιλία του, στα αποκαλυπτήρια του μνημείου του ήρωα Μιχαήλ Καραολή, στις 28 Οκτωβρίου 1967. Το μνημείο ανεγέρθηκε μπροστά στο οίκημα της Συντεχνίας Δημόσιων Υπαλλήλων:

Εις το ικρίωμα είχεν αναβιβάσει ο ξένος δυνάστης τον Μιχαήλ Καραολήν, δια να κόψη το νήμα της εφηβικής ζωής του. Ο Καραολής, όμως, του ικριώματος και της αγχόνης ήτο κατά τας μεγάλας εκείνας ώρας, ο φορέυς των ιδανικών ενός ολοκλήρου λαού. Και τα ιδανικά των λαών δεν απαγχονίζονται και δεν αποθνήσκουν. Αναρριπίζονται από τας διώξεις, αναζωογονούνται από τα μαρτύρια, αναθάλλουν από τους τάφους των πιστών μαρτύρων των. Και ο Καραολής, η ιδέα την οποίαν ενεσάρκωνεν ο Καραολής, ανέπτη από το ικρίωμα και ανηρπάγη από την αγχόνην και ανέστη εκ του τάφου και κατέστη

⁵² Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΓ' σ. 326.

σύμβολον αγώνος και απέβη πηγή εθνικών οραματισμών. Το ικρίωμα έγινε κλίμαξ αθανασίας και ο βρόχος έγινε στέφανος καταξιώσεως και το μαρτύριον της αγχόνης έγινε κάμινος, εις την οποίαν εσφυρηλατήθησαν λαμπρά και ακαταδάμαστα τα εθνικά ιδανικά της Κύπρου... Την Ελληνικήν ταύτην υπόστασιν της νήσου μας, πιστοί εις τα εθνικά ιδανικά και τους πόθους μας, είμεθα αποφασισμένοι παντοιοτρόπως να διατηρήσωμεν. Υπαγορεύει τούτο το χρέος μας προς τους ήρωας και τους μάρτυρας του αγώνος, το χρέος μας έναντι του παρελθόντος και έναντι του μέλλοντος⁵³.

Ένα χρόνο μετά, στις 7 Απριλίου 1968, μιλώντας στην τελετή των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντα του ήρωα Σάββα Γ. Ροτσιδίη:

Ηγωνίσθη και τελικώς εθυσιάσθη επί του βωμού της Κυπριακής ελευθερίας. Δια του αγώνος και της θυσίας του εισήλθεν ο Ροτσιδίης, νέος και αγέραστος εις την υπεργίηνον σφαίραν της αθανασίας. Δια του ηρωικού θανάτου του εισήλθεν εις τον άφθαρτον κόσμον της αιωνιότητος, διότι αιωνία παραμένει η μνήμη και αθάνατος η μορφή εκείνων, οίτινες έδωσαν υπέρ της πατρίδος την ζωήν των⁵⁴.

Για τον δύσκολο δρόμο της αρετής, όπως τον διδάχτηκαν από την ελληνική προγονική Παράδοση, μίλησε ο Μακάριος στην τελετή των αποκαλυπτηρίων των προτομών των ηρώων Μιχαήλ Κουτσόφτα και Ανδρέα Παναγίδη, στο Παλιομέτοχο, στις 7 Ιουνίου 1970. Είπε, ανάμεσα στα άλλα:

Η παράδοσις αύτη της αρετής, αρετής ελληνικής, ζωντανή παραμένει πάντοτε εις την καρδίαν του λαού μας. Κληροδοτείται ως αντίλαλος ενός αρχαίου και μεταγενεστέρου ελληνικού παρελθόντος, κληροδοτείται ως κανών ζωής και ανθρωπίνης καταξιώσεως. Κληροδοτείται ως έκφρασις και προσήλωσις εις ευγενή ιδανικά, ως εκουσία προσαρμογή προς παλαιά μεγάλα παραδείγματα, τα οποία εκάστοτε επαναλαμβάνονται και συνεχίζονται. Ο Κυπριακός Ελληνισμός αποτελεί τους κρίκους της ιστορικής συνεχείας και συνεπειάς της προγονικής ελληνικής αρετής⁵⁵.

Αυτή η ελληνική Παράδοση οδήγησε, επίσης, τον ήρωα Στέλιο Μαυρομάτη στο ικρίωμα της αγχόνης, ως προπομπό του Κυπριακού Ελληνισμού, που

⁵³ Βλ. *Άπαντα*, τ. Ι', σ. 219.

⁵⁴ Βλ. *Άπαντα*, τ. Ι', σ. 270.

⁵⁵ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΒ', σ. 105.

μαχόταν για την εθνική ελευθερία του. Στην τελετή των αποκαλυπτηρίων του ήρωα στο χωριό Λάρνακα της Λαπήθου, στις 25 Μαΐου 1969, ο Μακάριος θα μιλήσει για το χρέος που έχουν όλοι οι Έλληνες απέναντι στην ιστορία τους:

Φοβερά η πορεία ενός λαού προς την ελευθερίαν του, συγκλονιστική η λιτανεία του πέριξ των μαρτυριών του, εις διεκδίκησιν των εθνικών δικαίων του. Συμπυκνούνται τότε οι αιώνες, παλαιοί και σύγχρονοι και μέλλοντες, και αισθάνεται έκαστος ως όργανον εκπληρώσεως ενός χρέους αναποτρέπτου και επιτακτικού. Και η ζωή εθελουσίως διατίθεται ως τίμημα ελευθερίας⁵⁶.

Στις 24 Αυγούστου 1969, στον Άγιο Μάμαντα Λεμεσού, ο Μακάριος θα αποκαλύψει τις προτομές των ηρώων της κοινότητας αυτής, Ανδρέα Δημητρίου και Μιχαήλ Κουκκή. Και εδώ, θα συνδέσει τη θυσία των δυο ηρώων με την ελληνική Παράδοση. Θα πει, ανάμεσα στα άλλα και τα ακόλουθα:

Τέκνα του ευάνδρου αυτού χωρίου ο Ανδρέας Δημητρίου και ο Μιχαήλ Κουκκής ενσαρκώνουν και μαρτυρούν την συνέχειαν και την συνέπειαν της παραδόσεως της αρετής του Κυπριακού Ελληνισμού⁵⁷.

Την πίστη του στην ελληνική Παράδοση, η οποία βρίσκεται βαθιά ριζωμένη στα χώματα της Κύπρου, διατράνωσε ο Μακάριος, σε ομιλία του, στην τελετή των αποκαλυπτηρίων των προτομών του ταγματάρχη Δημήτριου Πούλιου, του λοχαγού Βασιλείου Καποτά και του αστυνομικού Κωστάκη Παντελίδη, που πραγματοποιήθηκε στον Δημοτικό Κήπο Αμμοχώστου, στις 17 Μαΐου 1970:

Μετελαμπαδεύθησαν τα εθνικά ταύτα ιδανικά εις την νήσον μας από τριάκοντα πέντε αιώνων, ότε τα αρχέγονα ποντοπόρα Ελληνικά σκάφη έφεραν εις την Κύπρον τους πρώτους Έλληνας αποίκους, έφεραν, αργότερον, Τρωικούς ήρωας εις τας ακτάς αυτάς της Σαλαμίνοσ. Ήλθε μετά των πρώτων εκείνων Ελλήνων αποίκων το Ελληνικόν πνεύμα και φρόνημα και μετεφυτεύθη εις την γην αυτήν και εύρεν έδαφος γόνιμον και ερρίζωσε και κατακόρυφον πάντοτε εστάθη και επί χιλιετίας αντεστάθη εις πλημμυρίδας επιδρομών και εις θυέλλας καταδιώξεων⁵⁸.

⁵⁶ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΑ', σ.182.

⁵⁷ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΑ', σ. 215.

⁵⁸ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΒ', σ. 90.

Ο Πρόεδρος Μακάριος αποκαλύπτει τον ανδριάντα του ήρωα Χαρίλαου Μιχαήλ στη Γαληνή. (8 Μαΐου 1966)

Η συνείδηση του χρέους προς την ελληνική Πατρίδα, που βρισκόταν κάτω από τον ξένο ζυγό, και προς την ελληνική αγωνιστική Παράδοση ήταν εκείνη που οδήγησε τον ήρωα Θεοδόση Χατζηθεοδοσίου στη θυσία. Μιλώντας στην τελετή των αποκαλυπτηρίων του ανδριάντα του ήρωα των Στύλλων, στις 28 Φεβρουαρίου 1971, ο Μακάριος συνέδεσε τη θυσία του ήρωα, με την ελληνική αγωνιστική Παράδοση :

Προγενέστεραι Ελληνικάί Κυπριακαί γενεαί, γραπτή και άγραφος Ελληνική παράδοσις, αυτή αύτη η υπόστασις και η φύσις της νήσου μας, νήσου από αιώνων Ελληνικής, ενέπνευσε εις τον τιμώμενον μάρτυρα του αγώνος μας τον προς την ελευθερίαν πόθον... Εις τον αγώνα τούτον αφιέρωνε πλέον την ζωήν του κατά τους ορισμούς των επιταγών της Ιστορίας μας, εις τας δέλτους της

οποίας κατέλαβε θέσιν ως εις των δημιουργών της και ως άξιος της πατρίδος⁵⁹.

Ένα άλλο μνημείο δόξας, την προτομή του ήρωα Σταύρου Στυλιανίδη, αποκάλυψε ο Πρόεδρος Μακάριος την Κυριακή, 14 Μαρτίου 1971, στη Γιαλούσα. Τα ελληνικά ιδεώδη και ο πόθος της ελευθερίας ήταν εκείνα που καθοδήγησαν τον ήρωα του απελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ:

Εμπνεόμενος από τα ελληνικά ιδεώδη, διαπνεόμενος υπό του πόθου της ελευθερίας και καθοδηγούμενος από τας επιταγάς του εθνικού καθήκοντος ανταπεκρίθη προθύμως ο Στυλιανίδης εις το προσκλητήριο σάλπισμα της πατρίδος και κατετάγη μεταξύ των πρώτων εις την φάλαγγα της ηρωικής ΕΟΚΑ⁶⁰.

Ανδριάντες και προτομές μνήμης στήνονται για να τιμηθούν οι ήρωες των εθνικών αγώνων. Ωστόσο, στήνονται και για τους ανθρώπους που ασχολήθηκαν με την πνευματική δημιουργία. Η προτομή ενός τέτοιου ανθρώπου, του πρώην Δημάρχου της Πάφου Χριστόδουλου Γαλατόπουλου (1903-1953), με σημαντική προσφορά στα κοινά, αλλά και στη λογοτεχνία, στήθηκε στην Πάφο, στις 28 Μαΐου 1967 και αποκαλύφθηκε από τον Μακάριο, ο οποίος είπε, ανάμεσα στα άλλα, και τα ακόλουθα:

Ειργάσθη με ενθουσιασμόν υπέρ της εθνικής μας υποθέσεως, υπηρέτησε με ζήλον τα κοινά, ενησχολήθη με την πνευματικήν δημιουργίαν. Και την όλην ταύτην προσφοράν του εθεώρησεν ο Γαλατόπουλος ως καθήκον υπό την αρχαίαν ελληνικήν έννοιαν, καθήκον και υποχρέωσιν του πολίτου έναντι της πατρίδος... η αγνή παράδοσις της Πάφου απετέλει πάντοτε δι' αυτόν πηγήν ενισχύσεως και η πνευματική του ενασχόλησις του έδιδεν ηθικήν τόνωσιν⁶¹.

* * *

Εκτός από τα μνημεία μνήμης του αγώνα και των θυσιών των ηρώων, ανεγείρονται και κέντρα για να στεγάσουν έργα και δραστηριότητες Πολιτισμού. Ένα τέτοιο μέγαρο Πολιτισμού ανεγέρθηκε στην Αμμόχωστο για να στεγάσει το εκεί «Λύκειο Ελληνίδων». Τις δραστηριότητες του «Λυκείου Ελληνίδων Αμμοχώστου» επαίνεσε ο Μακάριος σε ομιλία του στα εγκαίνια του μεγάρου του, που τελέστηκαν στις 14 Μαΐου 1967:

⁵⁹ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΒ', σ. 269.

⁶⁰ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΒ', σ. 281.

⁶¹ Βλ. *Άπαντα*, τ. Ι' σ. 143.

Το Λύκειον Ελληνίδων Αμμοχώστου συνεδέθη από της ιδρύσεώς του προς πάσαν σχεδόν πνευματικήν και καλλιτεχνικήν κίνησιν εις την πόλιν αυτήν. Βαθεία αγάπη προς τα Γράμματα και την πρόοδον, υψηλή αίσθησις πνευματικού χρέους προς την πατρίδα, αφοσίωσις εις ανώτερα ιδεώδη υπήρξαν η βάσις της συνεχούς γονίμου λειτουργίας του Λυκείου επί τεσσαράκοντα σχεδόν έτη από της ιδρύσεώς του μέχρι σήμερα. Τα ευγενή ταύτα αισθήματα αποτελούν και τα θεμέλια του Μεγάρου τούτου⁶².

Τη μεγάλη εκτίμησή του προς το «Λύκειο Ελληνίδων Αμμοχώστου» είχε εκφράσει και σε παλαιότερη ομιλία του ο Μακάριος, στις 15 Απριλίου 1962, στην τελετή της τριακονταετηρίδας του, στις 15 Απριλίου 1962, στο θέατρο «Ηραϊόν» Αμμοχώστου:

Το Λύκειον τούτο συνέδεσε το όνομά του με πάσαν μορφήν εθνικής, εκπαιδευτικής και κοινωνικής δραστηριότητος εις την ένδοξον ταύτην πόλιν του Ευαγόρου κατά τα τελευταία τριάκοντα έτη και απέβη η ζωντανή έκφρασις της δυναμικότητος και της αρετής της Ελληνίδος της Κύπρου... Επιθυμώ να συγχαρώ θερμώς όλας τας Ελληνίδας του Λυκείου, αίτινες, δια της θετικής και ακαταπονήτου εργασίας των, συνετήρησαν και ανέδειξαν αυτό, καθ' όλον το διάστημα της τριακονταετούς ζωής του, εις εστίαν εθνικής και πνευματικής ακτινοβολίας⁶³.

Έπαινο προς την «Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών» για το σημαντικό έργο που επιτελεί για την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς μας, απεύθυνε ο Μακάριος, σε χαιρετισμό του στον εορτασμό της τριακονταετηρίδας της «Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών», στο Παλαιό Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο, στις 3 Μαΐου 1967. Είπε, ανάμεσα στα άλλα, και τα ακόλουθα:

Με βαθείαν την συναίσθησιν της επιστημονικής και της εθνικής ευθύνης, του χρέους ακόμη προς ένα τόπο δουλεύοντα, αλλά και σταθερώς ανερχόμενον εις φως Ελευθερίας, η Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών ειργάσθη μετά θετικότητος και επιτυχίας δια την συγκέντρωσιν, την διάσωσιν, την προβολήν και την συνειδητοποίησιν των γνωστών και αγνώστων ιστορικών και άλλων δεδομένων, τα οποία απαρτίζουν την παράδοσιν και την ζωήν της Νήσου μας. Το έργον της Εταιρείας ερευνητικόν και επιστημονικόν εις την ειδικότητά του, προσλαμβάνει

⁶² Βλ. Άπαντα, τ. Ι', σ. 134.

⁶³ Βλ. Άπαντα, τ. Ε', σσ. 226-227.

και ενέχει γενικωτέραν πνευματικήν και εθνικήν αξίαν και σημασίαν. Η Κύπρος συνετηρήθη ελληνική και διετήρησε την αρετήν και τον χαρακτήρα της χάρις εις την απαρασάλευτον προσήλωσίν της εις τας ελληνικάς πνευματικάς αξίας. Τας αξίας αυτάς υπηρέτησε πάντοτε η Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών⁶⁴.

Εκτίμηση και προς ένα άλλο σωματείο, τον «Φυσιολατρικό Πνευματικό Όμιλο Πάφου», το οποίο πολλά προσέφερε στους τομείς του Πολιτισμού και της πολιτιστικής Παράδοσης του τόπου, εξέφρασε ο Μακάριος σε χαιρετισμό του, στις 16 Μαΐου 1976, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης εικοσιπέντε χρόνων από την ίδρυσή του. Είπε ανάμεσα στα άλλα και τα ακόλουθα:

Πολύπλευρος και μεγάλη υπήρξεν η προσφορά του Φυσιολατρικού Πνευματικού Ομίλου Πάφου εις την πολιτιστικήν κίνησιν και πρόοδον εν τη νήσω μας. Δια της οργανώσεως πνευματικών, καλλιτεχνικών, κοινωνικών και άλλων εκδηλώσεων και δραστηριοτήτων ο Φυσιολατρικός Πνευματικός Όμιλος Πάφου προήγαγε τα γράμματα και τας τέχνας, εκαλλιέργησε την αγάπην προς την φύσιν και ενεδυνάμωσε την προσήλωσιν προς τα εθνικά ιδεώδη. Έπαλξις ωραίων αγώνων υπήρξε πάντοτε ο Φυσιολατρικός Πνευματικός Όμιλος Πάφου⁶⁵.

* * *

Επαίνους απηύθυνε ο Μακάριος, εκτός από τα πνευματικά – πολιτιστικά σωματεία και ομίλους για την προσφορά τους στον τόπο και σε ανθρώπους που αποκάλυψαν και φώτισαν επιστημονικά την πατρογονική κληρονομιά μας. Μιλώντας σε γεύμα, στις 28 Οκτωβρίου 1969, που παρέθεσε προς τιμή του Υφυπουργού Εξωτερικών της Γαλλίας Ζιάν Ντε Λιπκόφσκι, ο οποίος επισκεπτόταν την Κύπρο, ως επίσημος προσκεκλημένος της Κυπριακής Κυβέρνησης, αναφέρθηκε, μεταξύ άλλων, και στις στενές πολιτιστικές σχέσεις Κύπρου – Γαλλίας και είπε και τα ακόλουθα:

Αλλ' αι σχέσεις και οι δεσμοί δεν αναφέρονται μόνον εις το παρελθόν. Αναφέρονται και εις το παρόν. Γαλλική αρχαιολογική αποστολή υπό τον καθηγητήν Σιαίφερ εργάζεται από πολλών ετών εις την αρχαίαν πόλιν της Έγκωμης και άλλη αποστολή υπό τον καθηγητήν Πουιγιού εις την Σαλαμίνα και ανακαλύπτουν κεκρυμμένους θησαυρούς της προγονικής κληρονομιάς μας⁶⁶.

⁶⁴ Βλ. Άπαντα, τ. Ι', σσ. 131-132.

⁶⁵ Βλ. Άπαντα, τ. ΙΖ', σ. 177.

⁶⁶ Βλ. Άπαντα, τ. ΙΑ' σ. 257.

Ο Μακάριος, δεχόταν πάντοτε με ιδιαίτερη ευχαρίστηση τους ξένους αρχαιολόγους και τα μέλη των αρχαιολογικών αποστολών στην Κύπρο, σύμφωνα με μαρτυρία του Βάσου Καραγιώργη, Διευθυντή του Τμήματος Αρχαιοτήτων (1963-1989):

Όταν η Αμερικανική Αποστολή του Πανεπιστημίου ανέσκαπτε το περίφημο ναυάγιο Ελληνικού πλοίου του 4^{ου} αι. π. Χ. στα ανοικτά της Κερύνειας, ο Μακαριώτατος επισκέφθηκε την αποστολή και παρακολούθησε το έργο της. Το ίδιο και στην Έγκωμη, η οποία του προξενούσε πολύ ενδιαφέρον, ιδίως με τα κείμενα της Κυπρο-μινωικής γραφής. Συχνά ρωτούσε τον Γάλλο καθηγητή Schaeffer αν έγινε πρόοδος για την αποκρυπτογράφησή της⁶⁷.

Μια άλλη σημαντική προσωπικότητα της επιστήμης της Αρχαιολογίας, που πήρε τον έπαινο του Μακαρίου, ήταν και ο διαπρεπής αρχαιολόγος Εϊνάρ Γκζιέρσταντ (1897-1988), ο οποίος ηγήθηκε της Σουηδικής Αρχαιολογικής Αποστολής, που έφερε στο φως το αρχαίο ανάκτορο του Βουνιού. Για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη της Κύπρου προς τον Γκζιέρσταντ η κυπριακή κυβέρνηση έστησε αναμνηστική στήλη στα ερείπια του αρχαίου ανακτόρου. Μιλώντας στα αποκαλυπτήρια της στήλης αυτής, τα οποία τέλεσε ο ίδιος, ο Πρόεδρος Μακάριος, την 1^η Νοεμβρίου 1972, είπε και τα ακόλουθα σημαντικά:

Η Κύπρος οφείλει εις τον Καθηγητήν Εϊνάρ Γκζιέρσταντ την συστηματικήν αποκάλυψιν του παρελθόντος της, την επιστημονικήν ανάλυσιν και παρουσίασιν των παλαιών επιτευγμάτων της, την θεμελίωσιν της συγχρόνου ζωής της εις τας αρχαίας ρίζας μακρών αιώνων...Προ πενήντα περίπου ετών οι κτύποι της σκαπάνης του Γκζιέρσταντ απετέλουν το προσκλητήριο σάλπισμα προς τον αρχαίον κόσμον, ο οποίος ανήρχετο ζωντανός εις την επιφάνειαν της Κυπριακής γης. Μέγας μύστης αυτού του μυστηρίου της επανεμφάνισεως του αρχαίου κόσμου, ο καθηγητής Εϊνάρ Γκζιέρσταντ, ηγούμενος της Σουηδικής Αρχαιολογικής Αποστολής, ενέσκαπτε την γην μας και από τα βάθη της ανέβλυζε το προγονικόν φως, το οποίον εφώτιζε παλαιά δημιουργήματα και τεκμήρια ζωής. Με το πάθος της αγάπης του προς την Κύπρον, με τον νεανικόν ενθουσιασμόν του, με τον επιστημονικόν ζήλον του, εφώτισε πολλάς χιλιάδας της Κυπριακής προϊστορίας και ιστορίας και επετέλεσε μέγα έργον, το έργον της αρχαιολογικής αναστάσεως του λαού της Κύπρου⁶⁸.

⁶⁷ Βλ. Β. Καραγιώργη, «Ο Μακαριώτατος και οι Κυπριακές αρχαιότητες», περ. Πνευματική Κύπρος, Έτος ΙΖ', τεύχ. 203-204, σελ. 331.

⁶⁸ Βλ. Άπαντα, τ. ΙΓ', σ. 356.

Με τον Γκζιέρσταντ ο Μακάριος διατηρούσε φιλικές σχέσεις. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο Σουηδός αρχαιολόγος όταν πληροφορήθηκε για την τουρκική εισβολή και για την προσφυγοποίηση των Ελλήνων της Κύπρου, πούλησε το μοναδικό σπίτι του στη Σουηδία και έστειλε το αντίτιμο στην Κύπρο⁶⁹.

Σε χαιρετισμό του προς το Διεθνές Συμπόσιον Μυκηναϊκής Αρχαιολογίας, οι εργασίες του οποίου άρχισαν στο ξενοδοχείο «Λήδρα Πάλας», στις 27 Μαρτίου 1972, ο Μακάριος τόνισε για ακόμη μια φορά τη σημασία του ελληνικού Πολιτισμού του νησιού. Οι Έλληνες άποικοι της αρχαιότητας εναπέθεσαν στην Κύπρο την ανεξίτηλη σφραγίδα της Ελληνικότητάς της και το νησί έγινε πηγή συνεχούς καλλιτεχνικής δημιουργίας, με το να συντηρεί κάθε φορά την ιδιοτυπία της μέσα στα γενικότερα πλαίσια της συνολικής ελληνικής τέχνης. Τόνισε, ανάμεσα στα άλλα, ο Μακάριος:

Οι Μυκηναίοι ήρχισαν να φθάνουν εις την Κύπρον από του 14^{ου} αιώνας προ Χριστού και μετεφύτευσαν εις την νήσον τον λαμπρόν Πολιτισμόν των εις διαφόρους πόλεις, ως η Έγκωμη και το Κίτιον, αι οποίαι ήγκμασαν και απετέλεσαν ιστορικήν δόξαν. Οι Κύπριοι ενεκολπώθησαν και ανέπτυξαν περαιτέρω την λεπτότητα και το κάλλος της Μυκηναϊκής τέχνης εις όλας τας μορφάς της⁷⁰.

Τη σύνδεση της αρχαίας Κύπρου με την ομηρική παράδοση δεν παρέλειψε να τονίσει σε χαιρετισμό του προς το Διεθνές Ομηρικό Συμπόσιο, που πραγματοποιήθηκε στην Κύπρο από τον «Σύνδεσμο Ελλήνων Φιλολόγων Κύπρου Στασίνο» και της Διεθνούς Επιτροπής Ομηρικών Σπουδών, στις 15 Σεπτεμβρίου 1972, λέγοντας, ανάμεσα στα άλλα και τα ακόλουθα:

Παλαιά παράδοσις διεκδικεί δια την Σαλαμίνα της Κύπρου το μέγα προνόμιον της γεννήσεως του Ομήρου, περί του οποίου πολλάί Ελληνίδες πόλεις μάρνονται. Άλλη παράδοσις ομιλεί περί των σχέσεων στενής συγγενείας του μεγάλου ποιητού προς τον Κύπριον επικόν ποιητήν Στασίνον, γενάρχην της Κυπριακής ποιήσεως. Πέραν της μυθικής παραδόσεως, η πραγματικότητα συνάπτει την νήσον αυτήν προς τον Όμηρον. Εις την ομηρικήν ποιήσιν ανευρίσκεται η πρώτη εν τω λόγω πιστοποίησις περί της Ελληνικότητος της

⁶⁹ Βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία, 2010, σ. 101.

⁷⁰ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΓ', σ. 254.

Κύπρου, δια της συμπεριλήψεως αυτής μετά των άλλων πόλεων της Ελλάδος και της συμβολικής προσφοράς της εις τον Τρωικόν πόλεμον. Άλλωστε και της Κύπρου η αρχαιοτάτη ποίησις, ο κύκλος των επικών ποιημάτων της, περί τον Τρωικόν πόλεμον περιστρέφεται, αναφερομένη ιδιαίτέρως εις τα προηγηθέντα αυτού. Τοιουτοτρόπως από της ομηρικής εποχής η νήσος μας εμφανίζεται ζώσα εντός των Ελληνικών πλαισίων και μετέχουσα των πεπρωμένων του Ελληνισμού⁷¹.

* * *

Παράγοντα πνευματικής και καλλιτεχνικής προόδου θεωρούσε ο Μακάριος το θέατρο. Η απόκτηση ενός θεάτρου στην πρωτεύουσα αποτελούσε για την Κύπρο εστία θεατρικής κίνησης και συντελούσε, γενικότερα, στην καλλιτεχνική και πνευματική άνοδο του τόπου. Γι' αυτό, με ιδιαίτερη χαρά και ικανοποίηση τέλεσε τα εγκαίνια του Δημοτικού Θεάτρου Λευκωσίας, στις 26 Μαρτίου 1967. Και εδώ, όπως συνήθιζε, αναφέρθηκε στην αρχαία ελληνική θεατρική παράδοση:

Παιδευτικός ήτο πάντοτε εις τον Ελληνικόν κόσμον ο χαρακτήρ του θεάτρου. Εις τους αρχαίους, ιδίως, χρόνους η θεατρική ανάπλασις των παραδεδωμένων μύθων και των ιστορικών γεγονότων δεν απέβλεπε μόνον εις τέρψιν και ψυχαγωγίαν, αλλά και εισήγαγε τους θεατάς εις τον όλον κύκλον του εθνικού μας βίου, διηπαιδαγώγει και επαίδευε. Συντελεί τοιουτοτρόπως το θέατρον εις πνευματικήν και ηθικήν πρόοδον. Είμαι βέβαιος, ότι το Δημοτικόν τούτο Θέατρον θα επιτελέση χρήσιμον έργον εις τον τομέα τούτον⁷².

Στην ομιλία του εκείνη, δεν παρέλειψε να εκφράσει τη χαρά του, γιατί το θέατρο εγκαινιάστηκε με κάθοδο στην Κύπρο του Εθνικού Θεάτρου της Ελλάδας, μαζί με την «δέσποιναν της ελληνικής σκηνης και αγέραστον δόξαν του θεάτρου κυρίαν Κυβέλην και τον διοικητικόν διευθυντήν του Εθνικού Θεάτρου, τον εξαίρετον λογοτέχνην και ακαδημαϊκόν κ. Ηλία Βενέζην», και τους δύο διάσημους ανθρώπους των τεχνών και των γραμμάτων.

⁷¹ Βλ. *Άπαντα*, τ. ΙΓ', σ. 335.

⁷² Βλ. *Άπαντα*, τ. Ι', σ. 111. Προς τον Διοικητικό Διευθυντή του Εθνικού Θεάτρου, κορυφαίο λογοτέχνη Ηλία Βενέζη, απεύθυνε ευχαριστήρια επιστολή ο Μακάριος, στις 29 Δεκεμβρίου 1964, με την ευκαιρία της λήξης του κύκλου των παραστάσεων του Εθνικού Θεάτρου, στην οποία τόνιζε ότι η παρουσία του Θεάτρου αυτού στην Κύπρο απετέλεσε «εθνικόν γεγονός». Βλ. εφημ. «Ελευθερία», 29 Δεκεμβρίου 1964.

Ο Μακάριος δεν σταμάτησε ποτέ να υποστηρίζει την πολιτιστική δημιουργία, όχι μόνο της Κύπρου, αλλά και ολόκληρης της ανθρωπότητας. Με την ευκαιρία της επίσκεψης στην Κύπρο του Γενικού Διευθυντή της Ουνέσκο Ρενέ Μαέ, το 1967, ο Μακάριος παρέθεσε επίσημο γεύμα προς τιμή του, στο Προεδρικό Μέγαρο, στις 15 Φεβρουαρίου 1967, και εξήρε, σε προσφώνησή του τη συμβολή της Ουνέσκο στην πολιτιστική πρόοδο της ανθρωπότητας, στην επικράτηση της ειρήνης και στην άνοδο του πνευματικού επιπέδου πολλών χωρών, ιδιαίτερα εκείνων που βρίσκονταν υπό ανάπτυξη. Τα τριάντα χρόνια από την ίδρυση της Ουνέσκο γιορτάστηκαν στο Δημοτικό Θέατρο της Λευκωσίας, στις 29 Νοεμβρίου 1976. Στο χαιρετισμό του ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος τόνισε και τα ακόλουθα, σχετικά με τη δράση της Παγκόσμιας αυτής οργάνωσης στην Παιδεία, τον Πολιτισμό και την Επιστήμη:

Κατά το διάστημα των τριάκοντα ετών ζωής της η Ουνέσκο επετέλεσε πολλά και προσέφερε μεγάλας υπηρεσίας προς την ανθρωπότητα. Υπήρξεν όργανον προόδου της παιδείας και της επιστήμης εις ολόκληρον τον κόσμον, συνέβαλεν εις την διάσωσιν πολιτιστικής κληρονομίας, προήγαγε την συνεργασίαν, την κατανόησιν και την φιλίαν μεταξύ των λαών. Θα ήτο ίσως δυνατόν να επιτελεσθούν περισσότερα. Αλλ' η τοιαύτη παράλειψις δεν βαρύνει τον θεσμόν. Η ύπαρξις και λειτουργία της Ουνέσκο αποτελεί ελπίδα και ενθάρρυνσιν δι' ένα καλύτερον μέλλον. Η Κύπρος επιθυμεί την ενίσχυσιν και μεγαλυτέραν δραστηριοποίησιν της Ουνέσκο, και δια την ευόδωσιν των μεγάλων και πολύπλευρων στόχων της, αλλά και δια να δυνηθή αύτη ενεργότερον να συμβάλη εις την διάσωσιν της Κυπριακής πολιτιστικής κληρονομίας, την οποίαν από διετίας και πλέον συνεχώς λεηλατεί και διαρπάζει η Τουρκία⁷³.

Η λεηλασία και η διαρπαγή της πολιτιστικής κληρονομίας της Κύπρου από τον τουρκικό στρατό είχε ήδη αρχίσει από τις πρώτες μέρες της εισβολής και συνεχίζεται ίσαμε σήμερα, χωρίς να εμποδίζεται από οποιοδήποτε Οργανισμό, που έχει ταχτεί για να προστατεύει την παγκόσμια πολιτιστική κληρονομιά.

Τη μεγάλη εκτίμησή του στη συμβολή των ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών όχι μόνο στον Πολιτισμό, αλλά και στους αγώνες του κυπριακού Ελληνισμού για ελευθερία, θα επαναλάβει ο Μακάριος, δύο χρόνια μετά

⁷³ Βλ. *Απαντα*, τ. ΙΖ', σ. 367.

την εισβολή, στις 2 Δεκεμβρίου 1976, στα εγκαίνια έκθεσης ζωγραφικής και γλυπτικής στο ξενοδοχείο «Χίλτον», που διοργανώθηκε από το «Επιμελητήριο Καλών Τεχνών Κύπρου»:

Ο αγώνας για την πατρίδα, για την ελευθερία, για αρχές και ιδανικά, έχει πολλές εκφράσεις και μορφές. Μια μορφή αγώνα είναι και η τέχνη, τόσο σε ειρηνικούς όσο και σε πολεμικούς καιρούς. Με την τέχνη εκφράζονται αντιδράσεις, θέσεις και συναισθήματα. Γι' αυτό και η καλλιτεχνική δημιουργία συνεχίστηκε στην Κύπρο και μετά τη μεγάλη καταστροφή του 1974. Πολλοί καλλιτέχνες μας απεικόνισαν και απετύπωσαν στα έργα τους, με μορφές συμβολικές ή ρεαλιστικές, τα πλήγματα της τουρκικής εισβολής και την οδύνη από την φρικτή συμφορά. Επράνναν τον πόνο τους και μετουσίωσαν τις απτές εμπειρίες και τις ποθητές προσδοκίες σε εκφράσεις καλλιτεχνικές, που περιέχουν μηνύματα ελπίδος για ένα καλύτερο μέλλον... Οι παλμοί της καρδιάς της Κύπρου βρήκαν απήχηση και έκφραση, όπως ήταν φυσικό, στους πνευματικούς μας ανθρώπους και στους καλλιτέχνες μας. Άλλωστε η τέχνη και τα γράμματα στην Κύπρο, με τις συνεχείς ιστορικές περιπέτειές μας, αναπτύχθηκαν κατά κανόνα κάτω από περιστάσεις ξένης κατοχής ή καταπίεσεως. Και είναι τούτο μια ακόμη απόδειξη πως η ψυχή της Κύπρου ουδέποτε υποτάσσεται και ουδέποτε υποδουλώνεται⁷⁴.

Προχωρεί ακόμη ένα βήμα παραπάνω, δηλώνοντας πως για την καλλιτεχνική δημιουργία που είναι σύμφυτη με τον χαρακτήρα του ελληνικού λαού της Κύπρου, πρόσφορος είναι και ο χώρος της Κύπρου:

Το φως του, τα χρώματά του, η περιρρέουσα ατμόσφαιρα και ο μύθος του είναι όλα συντελεστικά στην καλλιτεχνική και πνευματική έμπνευση και δημιουργία, στη διάπλαση αισθητικών μορφών και αντιλήψεων, που εξωραΐζουν τη ζωή. Η ζωγραφική και η γλυπτική συνάπτονται προς τις πρώτες παραδεδομένες εκδηλώσεις της ανθρωπίνης παρουσίας στο νησί μας⁷⁵.

Μια άλλη ικανότητα του κυπριακού λαού, θα τονίσει ο Μακάριος σε χαιρετισμό του στην Ε' Βαλκανική Συνδιάσκεψη Αρχιτεκτόνων, που πραγματοποιήθηκε στην Κύπρο, στις 2 Φεβρουαρίου 1976. Πρόκειται για την αφομοιωτική δύναμη και την προσαρμοστικότητα του κύπριου δημιουργού:

⁷⁴ Βλ. *Απαντα*, τ. ΙΖ', σ. 368.

⁷⁵ Βλ. *Απαντα*, τ. ΙΖ', σ. 368.

Καθ' όλας τας εποχάς η Κύπρος παρουσίασε καταπλήσσοσαν πρόοδον εις την οικοδομικήν τέχνην. Τα ερείπια αρχαίων πόλεων, ναών, γυμνασίων και θεάτρων αποτελούν λαμπράν ένυλον έκφρασιν υψηλής καλλιτεχνίας και θαυμαστής ικανότητος εις την αρχιτεκτονικήν και την μηχανικήν. Αι παλαιαί οικοδομικαί μορφαί ενεπλουτίσθησαν από εξωτερικάς επιδράσεις, λόγω της γεωγραφικής θέσεως της Κύπρου, βασικώς, όμως, χάρις εις την αφομοιωτικήν δύναμιν και την προσαρμοστικότητα του Κυπρίου δημιουργού, απεκρυσταλλώθη Κυπριακός ρυθμός, ο οποίος επεκράτησεν εις ολόκληρον την νήσον με διαφόρους παραλλαγάς⁷⁶.

* * *

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, παραλαμβάνοντας τον ζωγραφικό πίνακα του Γ. Πολ. Γεωργίου, ο Μακάριος μίλησε για τη δημιουργία Πινακοθήκης στην Αρχιεπισκοπή. Το όραμα αυτό του Αρχιεπισκόπου δεν πραγματοποιήθηκε ενόσω εκείνος βρισκόταν στη ζωή. Ωστόσο, με απόφαση των διαδόχων του στην Αρχιεπισκοπή, του Χρυσοστόμου Α' και στην Προεδρία της Δημοκρατίας του Σπύρου Κυπριανού, το όραμά του αυτό πήρε σάρκα και οστά με τη δημιουργία του Πολιτιστικού Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', στους χώρους της Αρχιεπισκοπής, το οποίο εγκαινιάστηκε στις 18 Ιανουαρίου 1982. Το μεγαλύτερο μέρος της Πινακοθήκης καταλαμβάνει η συλλογή ευρωπαϊκών έργων τέχνης, που αγοράστηκε από τον Εθνάρχη, το 1963. Η συλλογή αυτή, που καλύπτει την περίοδο από τον 15^ο μέχρι τον 19^ο αιώνα, παρουσιάζει τις σημαντικότερες Σχολές ευρωπαϊκής ζωγραφικής, τη Γαλλική, την Ιταλική, τη Φλαμανδική, τη Γερμανική, την Ισπανική, ανήκε στον Νίκο Δίκαιο, πρόξενο της Κύπρου στη Λυών της Γαλλίας. Σύμφωνα με μαρτυρία του ίδιου του συλλέκτη, ο Μακάριος, σε συνάντησή τους στην Αρχιεπισκοπή, του εξομολογήθηκε το εξής:

...Θα επιθυμούσα να σας εξωτερικεύσω την εσωτερικήν μου επιθυμίαν ως και το κρυφό μου θα λέγαμε ιδανικό, όπως δια της από κοινού συνδρομής σας κατορθώσουμε να δημιουργήσουμε μία πινακοθήκη εις την Κύπρον που θα αποτελέση τον πρώτον πυρήνα μιας μελλοντικής μόνιμης Πινακοθήκης στη Λευκωσία⁷⁷.

⁷⁶ Βλ. *Απαντα*, τ. ΙΖ', σ. 117.

⁷⁷ Βλ. Ν. Δίκαιος, «Ο αείμνηστος Μακάριος και η ίδρυση εθνικής Πινακοθήκης στην Κύπρο», περ. *Πνευματική Κύπρος*, χρονιά ΙΖ', αρ. 203-204, Αύγ. - Σεπτ. 1977, σσ. 325-327.

Μια δεύτερη μαρτυρία από τον Πάτροκλο Σταύρου (1933- 2014), Υφυπουργό παρά τω Προέδρω επί Μακαρίου και άλλων Προέδρων της Κυπριακής Δημοκρατίας (1963-1993), και μέλος του Δ.Σ. του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', επιβεβαιώνει τα παραπάνω:

Ο Νίκος Δίκαιος υπήρξε ουσιαστικά ο συντελεστής της πραγματώσεως ενός οραματισμού του Εθνάρχη Μακαρίου για την καλλιτεχνική ποδηγεσία αυτού του τόπου και με τη δημιουργία Πινακοθήκης... Και διερωτώμαι πράγματι αν υπήρξε άλλη χώρα που αμέσως μετά την ανεξαρτησία της, ύστερα από δουλεία αιώνων, να απέβλεψε δημιουργικά και σ' αυτόν τον τομέα πολιτιστικής ζωής. Έγινε τούτο στη δική μας περίπτωση, γιατί είχαμε έναν εμπνευσμένο και θαρραλέο ηγέτη, τον Εθνάρχη Μακάριο, και έναν καλό πατριώτη και άδολο άνθρωπο, τον κ. Νίκο Δίκαιο, που ξενιτεύτηκε, αλλά ποτέ δεν αποξενώθηκε από τον γενέθλιο τόπο⁷⁸.

Η δημιουργία της Πινακοθήκης του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' αποτελεί ένα πολύ σημαντικό γεγονός της πολιτιστικής ζωής του τόπου μας. Μιλώντας στην τελετή των εγκαινίων της νέας πτέρυγας του Πολιτιστικού Κέντρου του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Α', Πρόεδρος του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', είπε και τα ακόλουθα:

Αντιλαμβανόμαστε όλοι τη ζωτική σημασία που έχει για τον Κυπριακό Ελληνισμό το πολιτιστικό και πνευματικό τούτο Ίδρυμα. Εκτός του ότι θα διαφυλάττει και θα δίδει μια σημαντική μαρτυρία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, θα μαρτυρεί μαζί και τη συμμετοχή του λαού μας στη δημιουργία, αλλά και στη μελέτη του παγκόσμιου Πολιτισμού. Η ίδρυσή του, όπως είναι γνωστό, είναι καρπός των μεγάλων οραματισμών και της αγάπης του αείμνηστου Αρχιεπισκόπου και Εθνάρχη Μακαρίου προς το λαό του. Η πολυμορφία και το πολυδιάστατο των ενδιαφερόντων και των αγώνων του μεγάλου εκείνου Ηγέτη δεν περιοριζόταν μόνο στο να εξασφαλίσουν στο λαό μας μια άνετη διαβίωση μέσα σε συνθήκες ελευθερίας και ειρήνης, αλλά απέβλεπαν και στο να βοηθήσουν να αναπτυχθεί πνευματικά και να βιώνει και να καλλιεργεί όλες τις αξίες, που εξευγενίζουν τον άνθρωπο και που συνιστούν και προάγουν τον Πολιτισμό. Μέσα σ' αυτούς τους οραματισμούς και μέσα στον αγώνα του λαού

⁷⁸ Βλ. περ. *Πνευματική Κύπρος*, έτος ΚΖ', τεύχ. 315-316, Μάρτ.-Αύγ. 1987, σ. 96.

μας για επιβίωση ενέτασσε ο αείμνηστος Εθνάρχης Μακάριος την ίδρυση και λειτουργία του πολιτιστικού τούτου Κέντρου⁷⁹.

Ο Μακάριος δεν έμεινε μόνο με το όραμα της δημιουργίας ενός σημαντικού Βυζαντινού Μουσείου και μιας αξιόλογης Πινακοθήκης. Προχώρησε και στον σχεδιασμό για την ίδρυση και λειτουργία μιας μεγάλης Κυπριολογικής Βιβλιοθήκης. Είναι γνωστό, πως ο Μακάριος όχι μόνο διάβαζε βιβλία, αλλά αγόραζε παλαιύτα και βιβλία που γράφτηκαν από Έλληνες και ξένους για την Κύπρο. Μαρτυρία για την αγορά ολόκληρης και πλούσιας βιβλιοθήκης με σπάνια βιβλία που αναφέρονται στην Κύπρο και στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της έχουμε από τον κάτοχό της Δημ. Ν. Μαραγκό (1909-1978), δημοσιευμένη στην *Πνευματική Κύπρο*⁸⁰:

Ήταν Μάρτης ή Απρίλης 1974, όταν ο Μακαριώτατος με κάλεσε να τον συναντήσω ένα πρωινό στο Αρχιεπισκοπικό Μέγαρο, χωρίς να μου αναφέρει το σκοπό της συνάντησης αυτής. Εκεί, μπροστά στον ιδιαίτερό του Δρα Ανδρέα Μιτσίδη, μου ανέφερε ότι άρχισε το κτίσιμο μιας νέας βιβλιοθήκης μέσα στην οποία φιλοδοξούσε να μαζέψει όλα τα βιβλία που γράφτηκαν για την Κύπρο και από Κυπρίους συγγραφείς και σιγά – σιγά με ρώτησε με το συνηθισμένο χαμόγελό του, εάν ήμουν διατεθειμένος να του παραχωρήσω ή έστω να του πουλήσω τη δική μου Κυπριολογική μου Βιβλιοθήκη... Το ενδιαφέρον του Μακαρίου ήταν πολύ έντονο και επίμονο γιατί ήξερε καλά πως πουθενά στον κόσμο δεν θα μπορούσε να βρει σήμερα όλα αυτά τα βιβλία και έναντι οποιασδήποτε τιμής... Τελικά, συμφωνήσαμε να ξανασυζητήσουμε το θέμα... Μακάρι να άφηνα κατά μέρος τα μικροφιλότιμα και μικροκαυγάδες και να παραχωρούσα στον Μακαριώτατο τη βιβλιοθήκη μου. Θα περισώζαμε και διαφυλάγαμε ένα δυσεύρετο πια, ανεκτίμητο θησαυρό τεράστιας εθνικής σημασίας. Ποιος, όμως, από μας φαντάστηκε ποτέ την απέραντη καταστροφή που αναπάντεχα έπεσε ένα πρωί στο κεφάλι μας με την Τουρκική εισβολή;

Ένας από τους πιο σημαντικούς θησαυρούς της πολιτιστικής μας κληρονομιάς εγκλωβίστηκε και λεηλατήθηκε από τα τουρκικά στρατεύματα και η Κύπρος, αλλά και όλη η πολιτισμένη ανθρωπότητα έχασε τη γνώση και τη σοφία, που ήταν συγκεντρωμένες στην ανεκτίμητης αξίας εκείνη βιβλιοθήκη.

⁷⁹ Βλ. περ. Απόστολος Βαρνάβας, τ. ΜΘ', Ιαν. 1988, τεύχ. 1, σ.24.

⁸⁰ Βλ. «Σημειώματα για τον Μακάριο, Ι, ΙΙ. ΙΙΙ», περ. *Πνευματική Κύπρος*, ό. π., σσ. 336-338.

Ένας άλλος μεγάλος θησαυρός, της λαϊκής μας παράδοσης αυτή τη φορά, αποκτήθηκε και, ευτυχώς, διασώθηκε, όχι από τη λεηλασία των τουρκικών στρατευμάτων, αλλά από την αρπαγή τωνπραξικοπηματιών της 15^{ης} Ιουλίου 1974. Πρόκειται για την αγορά από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο της περίφημης συλλογής έργων της λαϊκής τέχνης Μαρίας Γκαφφιέρο (1877-1953)⁸¹. Σύμφωνα με μαρτυρία του Πάτροκλου Σταύρου:

Τα έργα λαϊκής τέχνης ήταν κλειδωμένα μέσα σε τρία μπαούλα σε διάδρομο της Αρχιεπισκοπής. Οι πραξικοπηματίες διέρρηξαν το ένα μπαούλο, είδαν σεντόνια, το άφησαν. Διέρρηξαν το δεύτερο μπαούλο, είδαν ενδυμασίες και υφαντά, το άφησαν. Απογοητεύτηκαν και δεν προχώρησαν στο τρίτο μπαούλο, μέσα στο οποίο υπήρχαν τα περίφημα και ανεπανάληπτα κοσμήματα λαϊκής τέχνης μοναδικά και άλλα τιμαλφή. Με τον τρόπο αυτό σώθηκαν τα αντικείμενα λαϊκής τέχνης⁸².

Η ανεκτίμητης αξίας αυτή συλλογή κοσμεί τη συλλογή έργων λαϊκής τέχνης της «Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών», που στεγάζεται στο κτήριο της παλιάς Αρχιεπισκοπής.

* * *

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε πως ο Εθνάρχης Μακάριος, όπως καθαρά εξάγεται από τα κείμενά του, αλλά και από τα έργα του, σε όλη του την πορεία, ως Μητροπολίτης Κιτίου, ως Αρχιεπίσκοπος και Εθνάρχης και ως πρώτος Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, αισθανόταν υπερήφανος για την Ελληνικό και Χριστιανικό Πολιτισμό της Κύπρου, επιδείκνυε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την πολιτιστική μας παράδοση, την πρόβαλλε σε κάθε ευκαιρία που του παρουσιαζόταν και με ευρύτητα πνεύματος και με δημιουργικό πνεύμα τη στήριζε με κάθε τρόπο. Ήταν και παρέμεινε ως την τελευταία του πνοή ο γνήσιος και αναλλοίωτος Έλληνας της Κύπρου. Ανάλωσε τις μέρες της ζωής του στην υπηρεσία της Εκκλησίας και της Πατρίδας, μέχρις ότου έκλεισε τα μάτια του για πάντα. Για τον Μακάριο, που

⁸¹ Η Μαρία Γκαφφιέρο βοήθησε την Αθηνά Ταρσούλη στη συλλογή λαογραφικού υλικού για το έργο της *Κύπρος, Α'*, Αθήνα 1950. Στις σσ. 217-219 του βιβλίου αυτού, σχετική αναφορά στη Μ. Γκαφφιέρο. Η συλλογή αυτή, που περιλαμβάνει σημαντικά αριστουργήματα της λαϊκής τέχνης (κεντήματα, υφαντά, σταμπωτά, σεντόνια, χρυσά και αργυρά κοσμήματα κ.ά.) και που στεγάζεται σήμερα στην Παλιά Αρχιεπισκοπή, αγοράστηκε από τον Μακάριο, για 10.000 λίρες, το 1972.

⁸² Βλ. Πάτροκλου Σταύρου, «Ο Εθνάρχης Μακάριος», περ. *Πνευματική Κύπρος*, έτος ΚΓ', τεύχ. 315-316, Μάρτ.- Αύγ, 1987, σελ. 97-98.

έφυγε από τον λαό του πολύ νωρίς, ταιριάζουν τα λόγια που ο ίδιος είπε στην τελετή αποκαλυπτηρίων του ανδριάντα του Λουκή Ακρίτα, στη Μόρφου:

**«ΩΣ ΔΩΡΙΚΗ ΣΤΗΛΗ, ΥΠΟΒΑΣΤΑΖΟΥΣΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΝΑΟΝ, ΕΠΕΣΕ.
ΤΟ ΓΛΑΦΥΡΟΝ ΚΑΙ ΣΑΓΗΝΘΥΤΙΚΟΝ ΣΤΟΜΑ ΞΕΙΓΗΣΕ».**

Με τις ομιλίες του, αλλά και με τα έργα του, ήθελε να καταδείξει πόσο μοναδική και πολύτιμη είναι για όλους μας η πολιτιστική μας Κληρονομιά, ελληνική και βυζαντινή, και πόσο η προσήλωση του λαού στην Παράδοση αυτή συμβάλλει στην προκοπή του κυπριακού Ελληνισμού. Για τον Μακάριο, η παράδοση δεν είναι μόνο γνώση. Είναι και πράξη και δράση. Ακόμη, πίστευε πως η σύνδεσή μας μαζί της καθιστά τη συνέχιση της ιστορικής μας πορείας σίγουρη και καρποφόρα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ΄, τ. Α΄ - ΙΗ΄, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, επιμ. Ν. Νεάρχου, Λευκωσία, 1991-2008.

Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ΄, τ. Α΄ -Β΄, *Εκκλησιαστικά -Κοινωνικά*, επιμ. Α. Ν. Μιτσίδης, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία 1997-1998.

Για τα 100 χρόνια από τη γέννηση του Εθνάρχη Μακαρίου Γ΄ (1913-1977), Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, επιμ. Α. Παπαλεοντίου, Λευκωσία 2015.

Ηλιάδης Ντίνος, *Ο Άνθρωπος Μακάριος*, Ίδρυμα Αρχ. Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία 2013.

Ίδρυμα Αρχ. Μακαρίου Γ΄, *Διαλέξεις, Ομιλίες, Εκδηλώσεις*, τ. Α΄, Λευκωσία 1994.

Μούσκου Γεωργίου Χρ., *Ο Μακάριος όπως τον έζησα*, Λευκωσία 1984

Μυρτιώτης Πάνος Ι. *Μακάριος, Από το χωριό Παναγιά στο θρόνο του Βαρνάβα*, Λευκωσία 1976.

Νεάρχου, Νεάρχος, *Ποιήματα αφιερωμένα στον Αρχιεπίσκοπο και Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακάριο Γ΄ 1954-1977*, Λευκωσία 2013

Ο Απόστολος Βαρνάβας, Επίσημο περιοδικό της Εκκλησίας Κύπρου, Λευκωσία 1918-2018.

Vanezis, Dr P. N., *Makarios: Pragmatism v. Idealism*, London 1974.

ΑΤΜΟΣΦΑΙΡΑ ΤΗΣ ΓΗΣ: Η ΩΡΑΙΟΤΕΡΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΣΤΟΡΓΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥ

ΒΑΣΙΛΗ ΠΕΤΡΟΥΛΕΑ,
Τ. ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΕΡΕΥΝΩΝ ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ» ΑΘΗΝΩΝ

Αυτό το αραχνοῦφαντο πέπλο που μας παρέχει το οξυγόνο, ασκεί την κατάλληλη πίεση, ώστε να μην βράζει το νερό και το αίμα μας, δονείται από τους ανέμους, κάνει δυνατές τις πτήσεις, μεταφέρει τους ήχους, φιλοξενεί τις οσμές, μας προστατεύει απ' τις ακτινοβολίες, μας κρατά ζεστούς, πολύχρωμο αλλά άορατο και διαυγές, η ωραιότερη απεικόνιση μέσα στη δημιουργία της στοργής του Δημιουργού· γαλανός ουρανός που παραπέμπει στον ουρανό των ουρανών!

Ο διεθνής διαστημικός σταθμός (ΔΔΣ) είναι μία σχεδόν πλήρης κατοικία στα 400 χλμ πάνω απ' την επιφάνεια της γης. Για να μπορούν όμως οι ένοικοι να απολαμβάνουν τα στοιχειώδη αγαθά, που εδώ στη γη τα θεωρούμε δεδομένα, οξυγόνο, κατάλληλη ατμοσφαιρική πίεση, κατάλληλη θερμοκρασία, νερό,

τροφή ..., να μιλούν και να ακούγονται, ..., δαπανώνται τεράστια ποσά.¹

Χρειάζεται να βρεθείς στο διάστημα, για να εκτιμήσεις τα πλούσια αγαθά, τα οποία απολαμβάνουμε στη γη δωρεάν, είπε ένας αστροναύτης! Και μερικά απ' αυτά μας τα παρέχει το λεπτό αραχνοϋφαντο πέπλο, που περιβάλλει τη γη, η ατμόσφαιρα. Μπορεί να ζήσει κανείς αρκετές εβδομάδες χωρίς τροφή, αρκετές μέρες χωρίς νερό, αλλά χωρίς ατμόσφαιρα ζήτημα να επιβιώσει για ένα λεπτό.

Σύσταση της ατμόσφαιρας

Το ηλιακό μας σύστημα αποτελείται απ' τον ήλιο, τους 8 πλανήτες, 140 δορυφόρους όπως η σελήνη, και αμέτρητους αστεροειδείς και κομήτες. Κανένα από τα γνωστά ουράνια σώματα δεν έχει ατμόσφαιρα κατάλληλη για τη ζωή εκτός από τη γη μας. Η σελήνη λόγω της μικρής μάζας της δεν έχει συγκρατήσει ατμόσφαιρα, ο Άρης έχει πολύ αραιή ατμόσφαιρα διοξειδίου του άνθρακα, η Αφροδίτη πολύ πυκνή τοξική ατμόσφαιρα κ.ο.κ.

Η ατμόσφαιρα της γης είναι ένα απλό μείγμα λίγων αερίων, με αναλογίες που διαμορφώθηκαν μέσα από θαυμαστές μακραιώνες διεργασίες:²

- 21% οξυγόνο, το οποίο είναι απαραίτητο για τη διεργασία της αναπνοής,
- 78% άζωτο, ένα αδρανές αέριο, το οποίο «διαλύει» το οξυγόνο περιορίζοντας την οξειδωτική του δράση, ενώ συγχρόνως χρησιμοποιείται από τα φυτά για τη σύνθεση των πρωτεϊνών,

¹ Το κόστος κατασκευής του ΔΔΣ είναι κατ' εκτίμηση 100 δισεκατομμύρια δολάρια και το κόστος λειτουργίας του 3 – 4 δισεκατομμύρια δολ. τον χρόνο, μια δε διαστημική στολή που επιτρέπει στους αστροναύτες να βγουν εκτός διαστημοπλοίου στοιχίζει 10 -15 εκατομμύρια δολάρια.

² Σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις η γη σχηματίστηκε πριν 4.54 δισεκατομμύρια χρόνια από θραύσματα του ηλιακού νεφελώματος. Η πρώιμη ατμόσφαιρα, απαρτιζόμενη κυρίως από αέρια του θερμοκηπίου, ήταν εντελώς ακατάλληλη για την ανάπτυξη ζωής. Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς και υπό ποία μορφή ξεκίνησε ή πρώτη ζωή. Πάντως σε πρώιμο στάδιο ένας φωτοσυνθετικός μικροοργανισμός απλώθηκε στις επιφάνειες των νερών των βράχων, ακόμη και σε θερμές πηγές, τα κυανοβακτήρια, που είχαν την εντυπωσιακή ικανότητα, να αντλούν ενέργεια κατ' ευθείαν από τον ήλιο και να την αξιοποιούν για να διασπούν το νερό εκλύοντας οξυγόνο και να μετατρέπουν το διοξείδιο του άνθρακα της ατμόσφαιρας σε ουσίες υψηλής θρεπτικής αξίας. Όταν συγκεντρώθηκε αρκετό οξυγόνο στην ατμόσφαιρα και σχηματίστηκε το προστατευτικό στρώμα όζοντος αναπτύχθηκαν τα ανώτερα φυτά και άνθισε η ζωή (βλ. π.χ. Life and the Evolution of Earth's Atmosphere, Stephen J. Mojzsis, Earth inside and out, New Press New York, 2001. Earth, Formation Early Evolution, Stephen J. Mojzsis, Encyclopedia of Astrobiology, 467-474, 2011. Life and the Evolution of Earth's Atmosphere, James F. Kasting, Janet L. Siefert, Science 10 May 2002, Vol. 296. History of Earth, Wikipedia. Cyanobacteria, Wikipedia).

- 0.04% διοξείδιο του άνθρακα, το οποίο χρησιμοποιείται από τα φυτά κατά τη φωτοσύνθεση για την παραγωγή υδατανθράκων,
- μικρά ποσοστά άλλων αερίων και μεταβλητή ποσότητα υδρατμών.

Οι αναλογίες διατηρούνται σε θαυμαστή ισορροπία με τις δύο βασικές βιολογικές λειτουργίες: τη φωτοσύνθεση και την αναπνοή.

Όσο πιο ψηλά ανεβαίνουμε τόσο αραιώνει η ατμόσφαιρα. Το χωριό La Riconada σε υψόμετρο 5100 μ. στο νότιο Περού θεωρείται το ψηλότερο μέρος στη γη με μόνιμους κατοίκους. Η συγκέντρωση του οξυγόνου σ' αυτό το ύψος είναι μειωμένη κατά 50% περίπου. Ο Φέλιξ Μπάουμγκάρτνερ όταν ξεκινούσε την ιστορική ελεύθερη πτώση από τα 39.000 μ τον Οκτώβριο του 2012 είχε από κάτω του το 99% της ατμόσφαιρας και φορούσε αναγκαστικά σκάφανδρο, όπως αυτό των αστροναυτών!

Το 99.99997% της μάζας της ατμόσφαιρας βρίσκεται κάτω από τα 100 χλμ., τα οποία και θεωρούνται επίσημο όριο του διαστήματος. Στα 400 χλμ, που βρίσκεται ο ΔΔΣ, υπάρχει απόλυτο σχεδόν κενό.

Πίεση

Στις 30 Ιουνίου 1971 επέστρεψε στη γη η αποστολή Σογιούζ 11 μετά από παραμονή 23 ημερών στο διάστημα. Ενώ βρισκόταν 170 χλμ πάνω απ' την επιφάνεια της γης, άνοιξε από λάθος χειρισμού μία βαλβίδα που επικοινωνούσε με τον έξω χώρο με αποτέλεσμα ο θάλαμος με τους τρεις Ρώσους αστροναύτες να αποσυμπιεσθεί ταχύτατα.

Όπως διαπιστώθηκε εκ των υστέρων, ο ένας απ' τούς αστροναύτες ξεκίνησε τη διαδικασία κλεισίματος της βαλβίδας η οποία διαρκούσε 60 δευτερόλεπτα. Δεν πρόλαβε όμως να την ολοκληρώσει καθώς σε 15 δευτ/πτα αποσυμπιέστηκε πλήρως ο θάλαμος και οι αστροναύτες έχασαν τις αισθήσεις τους. Πέθαναν από καρδιακή ανακοπή 40 δευτ/πτα μετά την αποσυμπίεση του θαλάμου. Η έλλειψη ατμοσφαιρικής πίεσης είχε προκαλέσει «βρασμό» στο αίμα και διάρρηξη αιμοφόρων αγγείων.

Ξεχνούμε συνήθως τη μεγάλη σημασία της ατμοσφαιρικής πίεσεως. Εάν όμως δεν υπήρχε η κατάλληλη ατμοσφαιρική πίεση το νερό δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί υγρό στην επιφάνεια της γης. Χωρίς νερό σε υγρή μορφή δεν θα μπορούσε να υπάρξει ζωή.

Άνεμοι

Τα κατώτερα 15 χλμ (κατά μέσον όρο) της ατμόσφαιρας, η τροπόσφαιρα (περίπου 75% της ατμοσφαιρικής μάζας), αποτελούν την πλέον δραστήρια περιοχή της ατμόσφαιρας. Εδώ ενεργοποιούνται τα εντυπωσιακά μετεωρολογικά φαινόμενα. Δεν είναι του παρόντος να αναλύσουμε τον μεγαλειώδη κύκλο του νερού· να αναφέρουμε μόνο, ότι χωρίς την αντίσταση της ατμόσφαιρας οι σταγόνες θα ήταν τεράστιες και ακόμη και οι ανάλαφρες χιονονιφάδες θα έπεφταν σαν βλήματα καταστρέφοντας τη ζωή (βλ. κεφ. «Ιπτάμενος κόσμος»).

Οι άνεμοι προκαλούνται από τις διαφορές ατμοσφαιρικής πίεσεως, λόγω ανομοιόμορφης θέρμανσης της επιφάνειας της γης απ' τον ήλιο. Κινούνται δε από τις περιοχές υψηλής πίεσεως προς τις περιοχές χαμηλής πίεσεως. Ο άνεμος είναι ατμοσφαιρική μάζα εν κινήσει.

Μέσω των ανέμων μειώνονται οι έντονες θερμοκρασιακές διαφορές και συγχρόνως αποκαθίσταται η ισορροπία των πολύτιμων αερίων της ατμόσφαιρας σε όλη την επιφάνεια του πλανήτη.

Εάν σταματούσαν οι άνεμοι για μεγάλο χρονικό διάστημα – φαινόμενο αφύσικο όσο υπάρχει ήλιος και ατμόσφαιρα – οι συνέπειες θα ήταν πολύ πιο καταστροφικές απ' τα αποτελέσματα και των πιο φοβερών τυφώνων: θα σταματούσε η ανταλλαγή οξυγόνου και διοξειδίου του άνθρακα μεταξύ των φυτών και των ζώντων οργανισμών. Οι ζώντες οργανισμοί, αναπνέοντας το δικό τους διοξείδιο του άνθρακα και τα δέντρα αναπνέοντας το δικό τους οξυγόνο, θα δηλητηριάζονταν. Οι πόλεις, οι δημόσιες συναξείς, οι ποικίλες βιομηχανικές δραστηριότητες του ανθρώπου θα εγκαταλείπονταν, καθώς θα ήταν πολύ δύσκολο να βρίσκει κανείς οξυγόνο εκεί! Χωρίς ανέμους δεν θα μεταφέρονταν σύννεφα στην ξηρά και στα βουνά, η εξάτμιση και οι βροχοπτώσεις θα περιοριζόνταν πάνω απ' τις θάλασσες, λίμνες, ποταμούς, και ή ξηρά στο μεγαλύτερο της μέρος θα μετατρέποταν σε έρημο. Συγχρόνως, οι διαφορές θερμοκρασίας στην επιφάνεια της γης θα γίνονταν πολύ έντονες. Χωρίς ανέμους, κυκλώνες και θαλάσσια ρεύματα δεν θα ανανεωνόταν το οξυγόνο στις θάλασσες, με καταστροφικές συνέπειες για την υδρόβια ζωή.

Άραγε, το δυσερμήνευτο χωρίο της Αποκαλύψεως, «καί μετὰ τοῦτο εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἐστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς μήτε ἐπὶ τῆς θαλάσσης μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον.» (Αποκ. ζ', 1) αποτελεί ευεργεσία ή απειλή;

Ιπτάμενος κόσμος

Κατά την επίσκεψή στη Σελήνη το 1971, ο κυβερνήτης της αποστολής Απόλλων 15, David Scott, άφησε να πέσουν απ' τα χέρια του συγχρόνως ένα σφυρί και ένα φτερό. Τα δύο αντικείμενα έφθασαν στο έδαφος την ίδια ακριβώς στιγμή, επιβεβαιώνοντας τη γνωστή αρχή της Φυσικής, ότι ή βαρύτητα ασκεί την ίδια επιτάχυνση στα διάφορα αντικείμενα. Αυτό πού διαφοροποιεί την ταχύτητα πτώσης των αντικειμένων στη γη είναι η αντίσταση της ατμόσφαιρας. Η Σελήνη δεν έχει ατμόσφαιρα. Ένα κουνούπι, μία πεταλούδα, ένα πουλί θα έπεφταν σαν βαρίδια, όσο δυνατά και αν κουνούσαν τα φτερά τους (στον λίγο χρόνο πού θα επιζούσαν στο κενό της Σελήνης!).

Το ένα τρίτο των πλασμάτων της γης, από τα μικροσκοπικά έντομα μέχρι τα μεγάλα πτηνά, πετά στον αέρα. Ένας θαυμάσιος πολύβουος κόσμος, που βοηθά στην επικονίαση των φυτών, τη διασπορά σπόρων, κ.ο.κ.. Πολύχρωμα φτερωτά κοσμήματα, αγγελιαφόροι της ειρήνης, σύμβολα του πνευματικού κόσμου και της καθόδου του Αγ. Πνεύματος («έν είδει περιστερᾶς»), σύμβολα της ανακαίνισης («ἀνακαινισθήσεται ὡς ἄετοῦ ἡ νεότης σου», Ψαλμ.102:5) και της στοργής, που όχι μόνο μας ευεργετούν και ομορφαίνουν τη ζωή μας αλλά και μας διδάσκουν: «ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεύρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας καὶ ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτὰ ...» (Ματθ. στ' 26)...

Τα πτηνά μας δίδαξαν να πετάμε! Δεν γνωρίζουμε, αν μας δίδαξαν και να τραγουδάμε. Πάντως χωρίς πουλιά ή δημιουργία θα είχε χάσει τη μελωδική φωνή της και ὁ πλανήτης τούς πιο συναρπαστικούς απεσταλμένους του.

Ήχοι

Δεν είναι μόνο τα πτηνά πού κατακλύζουν με ήχους την ατμόσφαιρα. Κάθε φυσικό φαινόμενο, κάθε ζωική παρουσία, κάθε δραστηριότητα του ανθρώπου θα προκαλέσει τους δικούς της ήχους. Οι ήχοι είναι ένδειξη ζωντάνιας αλλά και μέσον συνοχής της δημιουργίας.

Θεωρούμε δεδομένη την ένταση και χροιά των ήχων. Εάν προκαλέσουμε κάποιο θόρυβο, οπωσδήποτε θα ακουστεί. Τα ὄργανα και οι φωνές των τραγουδιστών το ίδιο ακούγονται στην Αθήνα, στο Τόκυο στην Νέα Υόρκη, στον Ισημερινό και στους Πόλους.

Όμως αν μπορούσε να γίνει συναυλία στον Άρη, τα πράγματα θα ήταν πολύ διαφορετικά! Τα όργανα θα ακούγονταν ξεκούρδιστα και οι τραγουδιστές παράφωνοι. Σε άλλο πλανήτη με διαφορετική ατμόσφαιρα το αποτέλεσμα θα ήταν διαφορετικό, αλλά επίσης κακόηχο. Εάν δε η συναυλία γινόταν στη σελήνη, πού δεν έχει ατμόσφαιρα, τότε οι μουσικοί μάταια θα έπαιζαν τα όργανα και οι χορωδοί άδικα θα τέντωναν τις φωνητικές τους χορδές. Ήχος ... κανείς! Νέκρα, απόλυτη ησυχία ... Οι αστροναύτες εκτός διαστημοπλοίου επικοινωνούν με ραδιοσήματα. Η ηχητική επικοινωνία αποτελεί πολυτέλεια στο διάστημα!

Η σύσταση και πυκνότητα της ατμόσφαιρας της γης είναι τέλεια συντονισμένη με τις φωνητικές μας «χορδές», το θαυμάσιο όργανο πού λέγεται αυτί και τον καταπληκτικό μας εγκέφαλο. Οι ήχοι δε είναι συνήθως εξαιρετικά σύνθετοι και πολλές φορές το αυτί και ο εγκέφαλός μας θα πρέπει να ανταποκριθούν σε περισσότερες από 15.000 διαφορετικές συχνότητες, σαν ένα κείμενο γραμμένο με αλφάβητο 15.000 γραμμάτων, χωρίς να λογαριάσουμε τη διαφορετική ένταση στις διάφορες συχνότητες!

Μέσω των ηχητικών ικανοτήτων της η ατμόσφαιρα υπηρετεί και το μεγαλειώδες γεγονός του ανθρωπίνου λόγου. Προκαλώντας με τα φωνητικά μας όργανα δονήσεις του αέρα (πυκνώματα και αραιώματα), μεταφέρουμε πολύπλοκα μηνύματα, που έχουν πολλές φορές τη δυνατότητα να ασκούν ισχυρότατη επίδραση στον ακροατή.

Αναμφισβήτητα, οι υψηλότεροι ήχοι που μετέδωσε ποτέ η ατμόσφαιρα, υπήρξαν οι λόγοι του Λόγου! *«Και άνοιξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἐδίδασκεν αὐτούς»* ... Ο πρώτος απόστολος, ο πρώτος αγγελιαφόρος των λόγων του Λόγου υπήρξε η ατμόσφαιρα. Αυτή μετέφερε τα ανεπανάληπτα λόγια στα αυτιά των Αποστόλων, κι' αυτοί μέσω της ατμόσφαιρας τα μετέφεραν *«εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ... καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης»*.

Οσμές

Η ατμόσφαιρα έχει και ένα άλλο σπουδαίο ρόλο. Φιλοξενεί τις οσμές. Η απέραντη ποικιλία των αρωμάτων δίνει μια άλλη διάσταση στην απόλαυση της δημιουργίας. Οι κακοσμίες πάλι μας προειδοποιούν για πηγές μόλυνσης και η όσφρηση μας προφυλάσσει από το να γευθούμε βλαβερές τροφές. Πρώτα μυρίζουμε κάτι και μετά το γευόμαστε. Όπως είπε κάποιος, οπουδήποτε πάμε, η μύτη μας προηγείται και μας προειδοποιεί.

Παρατηρούμε δε και μία θαυμάσια αντιστοιχία, πού παραπέμπει στον μεγαλειώδη σχεδιασμό της δημιουργίας. Οι δυσάρεστες μυρωδιές συνδέονται με το άρρωστο και απόβλητο, ενώ οι ευχάριστες οσμές με το υγιές και ωφέλιμο.

Οι μυρωδιές έχουν μεγάλη επίδραση στον ψυχικό μας κόσμο· η μυρωδιά της γαρδένιας μας θυμίζει την άνοιξη, η μυρωδιά του πεύκου μας ανεβάζει στο βουνό, η μυρωδιά του θυμιάματος ανυψώνει την ψυχή μας στον ουρανό.

Στο ζωικό βασίλειο οι μυρωδιές παίζουν τεράστιο ρόλο στην ταυτοποίηση και επικοινωνία. Τα ζώα πολλές φορές αναγνωρίζουν την ιεραρχία και την περιοχή επικράτειά τους μέσω των οσμών.

Κανονικά θα έπρεπε η ατμόσφαιρα να έχει γίνει αποπνικτική απ' τις άπειρες οσμές, που έχουν απελευθερωθεί κατά τη μακραίωνη ιστορία της. Υπάρχουν όμως σε συνεργασία ατμόσφαιρας και βιόσφαιρας μηχανισμοί, οι οποίοι εξαλείφουν της οσμές μετά από κάποιο διάστημα. Το πόσο σημαντικό είναι αυτό το αντιλαμβάνεται κανείς όταν προσπαθεί να διατηρεί καθαρό αέρα σε αποκλεισμένους χώρους π.χ. σε υποβρύχια ή στον ΔΔΣ. Οποιαδήποτε μυρωδιά μπει στον ΔΔΣ είναι πολύ δύσκολο να φύγει και φυσικά δεν μπορεί να «ανοίξει» κανείς το παράθυρο, διότι θα εξαφανισθεί όλος ο αέρας απ' το διαστημόπλοιο στο κενό του διαστήματος.

Προστασία

Η ατμόσφαιρα με τα πολλαπλά στρώματά της μας προστατεύει από τις βλαβερές ακτινοβολίες, μετεωρίτες κ.λ.π. Εκεί που τελειώνει η τροπόσφαιρα ξεκινά η στρατόσφαιρα (15-50 χλμ), όπου βρίσκεται η προστατευτική λωρίδα του όζοντος, χωρίς την οποία η υπεριώδης ακτινοβολία θα είχε εξαλείψει όλη τη ζωή. Και πάνω απ' αυτήν βρίσκεται η μεσόσφαιρα (50-85 χλμ), όπου καθημερινά καίγονται εκατομμύρια μετέωρα, προτού φθάσουν στην επιφάνεια της γης. Ακόμη πιο πάνω βρίσκεται η θερμόσφαιρα ή ιονόσφαιρα (85-600 χλμ), όπου δημιουργείται το βόρειο και νότιο σέλας.

Το αραχνοϋφαντο πέπλο της ατμόσφαιρας λειτουργεί και σαν θερμική κουβέρτα (φαινόμενο του θερμοκηπίου). Τα πολύ μικρά ποσοστά διοξειδίου του άνθρακα, μεθανίου κλπ εμποδίζουν τις σημαντικές απώλειες θερμότητας απ' την επιφάνεια της γης. Στο διάστημα αλλά και στην επιφάνεια της σελήνης, που δεν έχει ατμόσφαιρα, οι μεταβολές της θερμοκρασίας είναι ακραίες. Έξω π.χ. απ' τον ΔΔΣ, η θερμοκρασία στην ηλιόλουστη πλευρά φθάνει τους +150°C και στη σκιερή πλευρά τους -150°C.

Κάλλος

Τα χρυσοπόρφυρα χρώματα μιας ανατολής, το μεγαλείο ενός ηλιοβασιλέματος, ο γαλανός ουρανός, το ουράνιο τόξο, ... Όπως όλα τα έργα της δημιουργίας έτσι και η ατμόσφαιρα συνδυάζει τη θαυμαστή λειτουργικότητά της με απέραντη ομορφιά.

Επειδή τα μόρια της ατμόσφαιρας σκεδάζουν (διασκορπίζουν) σε διαφορετικό βαθμό τα διάφορα μήκη του φωτός, σκεδάζουν δε περισσότερο το μπλε χρώμα, ο ουρανός παίρνει διαφορετικά χρώματα ανάλογα με τη γωνία πρόσπτωσης των ακτίνων του ήλιου· κατά την ανατολή και τη δύση το γαλάζιο σκεδάζεται προς το διάστημα και φθάνουν στα μάτια μας οι ερυθρές κυρίως αποχρώσεις, ενώ καθώς ο ήλιος σηκώνεται από τον ορίζοντα επικρατεί το γαλάζιο. Και μοιάζει κάθε πρωί που ανατέλλει ο ήλιος να απλώνει ένα γαλάζιο θόλο, που υπενθυμίζει στον άνθρωπο ότι η ατμόσφαιρα είναι εδώ και τον προστατεύει, καθώς αυτός εξέρχεται «ἐπὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ» (Ψ. 103, στ. 23) Και τη νύχτα που προσφέρεται για στοχασμό, αποσύρεται ο θόλος για να μας αφήσει να απολαύσουμε το μεγαλείο του έναστρου ουρανού. Διότι η ατμόσφαιρα παρά την απέραντη ποικιλία χρωματισμών και τις ασύγκριτες ιδιότητές της είναι διαφανής. Όταν δεν έχει σύννεφα διακρίνει κανείς απ' το διάστημα όλες τις λεπτομέρειες της επιφάνειας της γης.

Ανατολή στη γη απ' τον διεθνή διαστημικό σταθμό (η δεξιά εικόνα είναι σε μεγέθυνση). Η γη καταλαμβάνει το κάτω μισό των εικόνων. Στα 80 χλμ περίπου πάνω απ' την επιφάνεια της θάλασσας ξεκινά το αχανές μαύρο χρώμα του διαστήματος.

Τα θαυμάσια χρώματα του ουρανού οφείλονται στον διαφορετικό βαθμό σκέδασης των χρωμάτων του φωτός του ηλίου από τα μόρια της ατμόσφαιρας. Τη νύχτα παραμένει η ατμόσφαιρα αυτό που είναι, διαφανής, επιτρέποντάς μας να απολαύσουμε τη θέα των κοντινών άστρων του γαλαξία μας.

Ο γαλανός ουρανός φθάνει μέχρι εκεί που φθάνει η ατμόσφαιρα. Ο ουρανός που αντικρίζουν οι αστροναύτες από το ΔΔΣ, ή θα αντίκριζε κάποιος απ' την επιφάνεια της σελήνης, είναι μαύρος μέρα νύχτα.

Και δεν περιορίζεται το φαινόμενο της σκέδασης του φωτός μόνο στο να προκαλεί τα θαυμάσια χρώματα του ουρανού. Λόγω της σκέδασης, το φως του ήλιου σκορπίζεται και στα σημεία που δεν τα βλέπει άμεσα ο ήλιος, και τις περισσότερες εργασίες μας τις επιτελούμε πιο άνετα στη σκιά. Στη σελήνη είναι αδύνατον να διακρίνει κανείς τα αντικείμενα στη σκιά, πού μοιάζει με κομμάτι της νύχτας, ενώ στα ηλιόλουστα μέρη το φως είναι εκτυφλωτικό.

Πόση είναι η μάζα της ατμόσφαιρας;

Παρά τις εκπληκτικές λειτουργίες της και τους εξαιρετικά πολύπλοκους μηχανισμούς που συνδέονται με αυτές η σύσταση της ατμόσφαιρας είναι, όπως είπαμε και στην αρχή, εξαιρετικά απλή αλλά και η μάζα της μικρή. Εάν συμπίεζαμε όλη την ατμόσφαιρα στην πίεση που έχει στην επιφάνεια της θάλασσας, τότε θα χωρούσε σε μια σφαίρα με διάμετρο 2000 χλμ.

Ξεπερνά την ανθρώπινη κατανόηση, το πώς αυτό το λεπτεπίλεπτο πέπλο επιτελεί τόσο μεγαλειώδεις λειτουργίες σε εκπληκτική συνεργασία με τον ήλιο, το νερό, το θαύμα της ζωής. Και προκαλεί εντύπωση το πως, αυτοί, που επαίρονται ότι υπηρετούν τον ορθό λόγο, υποστηρίζουν, παραβιάζοντας κάθε έννοια λογικής, ότι όλα αυτά και το κάλλος που τα συνοδεύει έγιναν τυχαία.³

Όλη η ατμόσφαιρα της γης συμπίεσμένη στην πυκνότητα που έχει στην επιφάνεια της θάλασσας· πολύ μικρή συγκρινόμενη με τη γη, πολύ μεγάλη για να χωρέσει στον ασκό του Αιόλου! Απεικόνιση από τον Adam Nieman.

«*Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν*» (Πράξ. ιζ' 28)

Δεν υπάρχει στη δημιουργία ωραιότερη απεικόνιση της στοργής του Δημιουργού και υψηλότερος συμβολισμός του πνευματικού κόσμου από την ατμόσφαιρα. «μέσα σ' αὐτόν (τόν Θεό) σάν σέ πνευματική ἀτμόσφαιρα ζοῦμε καὶ κινούμεστε καὶ ὑπάρχουμε»⁴ ερμηνεύει ο Π. Τρεμπέλας τη ρήση του Αποστ. Παύλου στους Αθηναίους.

³ Είναι τόσο απειροελάχιστη η πιθανότητα να προκύψει κάτι χρήσιμο από τυχαία συναρμογή των βασικών συστατικών της δημιουργίας, που η «τύχη» θα χρειαζόταν «άπειρες» προσπάθειες και «άπειρες» ηλικίες του σύμπαντος για να δημιουργήσει κάτι χρήσιμο· εν τω μεταξύ θα είχε γεμίσει τη γη μας και το σύμπαν με σκουπίδια.

⁴ Η Καινή Διαθήκη με σύντομη έρμηνεία, έκδ. «ό Σωτήρ», Αθήναι 2014

Αυτή η πνευματική ατμόσφαιρα,

- μας παρέχει τη Χάρη του Κυρίου ως πνευματικό οξυγόνο,
- δονείται από την απρόβλεπτη πνοή του Αγ. Πνεύματος *«τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται καὶ ποῦ ὑπάγει.»* (Ιω γ' 8),
- κατακλύζεται από τον «ιπτάμενο» κόσμο των Αγγελικών δυνάμεων,
- μεταδίδει τούς αλάλητους στεναγμούς της καρδιάς,
- μεταφέρει τις προσφορές μας *«εἰς ὁσμὴν εὐωδίας πνευματικῆς»*,
- προστατεύει από τα μετέωρα *«πεπυρωμένα βέλη τοῦ πονηροῦ»*,
- θερμαίνει τις ψυχές,
- είναι αόρατη, διαυγής, με θέα προς τον ουρανό των ουρανών εκεί που κατοικεί το *«κάλλος τὸ ἄρρητον»* της Θεότητας.

Και αυτά δεν είναι σχήματα λόγου. Είναι η τάξη πού έχει θέσει ὁ πάνσοφος Δημιουργός. Διά του υλικού κόσμου, ἀφ' ενός μὲν παρέχει μαρτυρία της Σοφίας, της Στοργῆς της Πρόνοιας και της Δυνάμεώς Του *«Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἢ τε ἀίδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης,»* (Ρωμ α' 20), ἀφ' ετέρου δε προτυπώνει το υπέροχο μεγαλείο του πνευματικού κόσμου. Και αυτή τη μεγαλειώδη αποτύπωση της Σοφίας του Δημιουργού και τη συνέχεια της δημιουργίας, ἀπὸ το κτιστό στο ἀκτιστο ἀπὸ το πρόσκαιρο στο αἰώνιο, χάνουν αυτοί που πεισματικά ἀναζητοῦν μηχανιστικές ἐρμηνείες της δημιουργίας. Μοιάζουν αυτοί με τα μικρά παιδιά, που συλλαβίζουν τα γράμματα, ἀγνοώντας τις ἐννοιες που περικλείουν και μ' αὐτούς που βλέπουν χωρίς να ἀντιλαμβάνονται και ἀκούν χωρίς να κατανοοῦν... *«ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν»* (Λουκά η' 10).

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑΣ, Ο ΥΠΕΡΜΑΧΟΣ ΤΗΣ ΓΙΑΧΒΙΚΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ¹

ΒΕΛΟΥΔΙΑΣ ΣΙΔΕΡΗ-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ,
ΚΟΣΜΗΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΥΠΡΟΥ

Ο προφήτης Ηλίας, από τις σπουδαιότερες θρησκευτικές προσωπικότητες της Παλαιάς Διαθήκης, έζησε και έδρασε στο βόρειο βασίλειο κατά την εποχή της βασιλείας του Αχαάβ (871- 852 π.Χ.) και του γιου και διαδόχου του Οχοζία (852- 851 π.Χ.). Ο ρόλος του στην εξέλιξη της θρησκείας του Ισραήλ ήταν πολύ σημαντικός και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ο πρώτος των μεγάλων προφητών του Ισραήλ.

Επί των ημερών του η συγγραφική παραγωγή δεν ήταν εκτεταμένη και δυστυχώς έχουμε μόνον αποσπάσματα του σημαντικού του έργου, που εκτίθενται στα βιβλία των Βασιλέων Α' 17,1-19,21-21,17-29 και Β' 1,3-2,12. Ο προφήτης Ηλίας ανήκει στους μη συγγραφείς προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης καθόσον δεν έγραψε ομώνυμο έργο παρά μόνον μία επιστολή προς τον βασιλιά του Ιούδα Ιωράμ (847- 845 π.Χ.), η οποία σώζεται στο Β' Χρονικών 21,12-15. Σε αυτήν επιπλήττει τον εν λόγω βασιλιά, επειδή ακολούθησε τη λατρεία των ειδώλων και εξαιτίας αυτής της επιλογής θα καταστρεφόταν ο ίδιος και όλη του η οικογένεια².

¹ Οι παραπομπές είναι από το Μασωριτικό κείμενο, εκτός από τα Δευτεροκανονικά βιβλία.

² Πρβλ. και Ιωσήπου Αρχαιολογία, ΙΧ, 99-101. «Ταῦτα δ' αὐτῷ πράττοντι καὶ τελῶς ἐκβεβληκότη τῆς διανοίας τὰ πάτρια νόμιμα κομίζεται παρ' Ἡλίου τοῦ προφήτου ἐπιστολή, ἢ τὸν θεὸν ἐδήλου μεγάλην παρ' αὐτοῦ ληφόμενον δίκην, ὅτι τῶν μὲν ἰδίων πατέρων μιμητὴς οὐκ ἐγένετο, τοῖς δὲ τῶν Ἰσραηλιτῶν βασιλέων κατηκολούθησεν ἀσεβήμασι καὶ συνηνάγκασε τὴν Ἰούδα φυλὴν καὶ τοὺς πολίτας Ἱεροσολύμων ἀφέντας τὴν ὅσιαν τοῦ ἐπιχωρίου θεοῦ θρησκείαν σέβειν τὰ εἰδῶλα, καθὼς καὶ Ἄχαβος τοὺς Ἰσραηλίτας ἐβίασατο, ὅτι τε τοὺς ἀδελφοὺς διεχρήσατο καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας καὶ δικαίους ἀπέκτεινεν-τὴν τε τιμωρίαν ἦν ἀντὶ τούτων ὑφέξειν ἐμελλεν ἐσήμεναι τοῖς γράμμασιν ὁ προφήτης, ὄλεθρον τοῦ λαοῦ καὶ φθορὰν γυναικῶν αὐτοῦ καὶ τέκνων, καὶ ὅτι τεθνήξεται νόσῳ τῆς νηδύος ἐπὶ πολὺ βασανισθείς, καὶ τῶν ἐντέρων αὐτοῦ δι' ὑπερβολὴν τῆς τῶν ἐντὸς διαφθορᾶς ἐκρυνέντων, ὥστ' αὐτὸν ὀράντα τὴν αὐτοῦ συμφορὰν καὶ μηδὲν βοηθῆσαι δυνάμενον ἔπειθ' οὕτως ἀποθανεῖν. ταῦτα μὲν ἐδήλου διὰ τῆς ἐπιστολῆς ὁ Ἡλίας.»

Μεμονωμένες, αλλά σύντομες αναφορές για τον προφήτη Ηλία διασώζονται και σε άλλα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Ειδικότερα στον Μαλαχία³ αναφέρεται ότι ο Κύριος θα στείλει τον Ηλία για να συμφιλιώσει γονείς με παιδιά, παιδιά με γονείς, ώστε όταν θα έλθει ο Κύριος να μην τους καταστρέψει με αφανισμό. Στη Σοφία Σειράχ⁴ τονίζεται η εξέχουσα θέση του Ηλία και εξιστορούνται εν συντομία τα θαυμαστά έργα του προφήτη, ο οποίος με τον πύρινο λόγο του και την ανάληψή του στον ουρανό θα έλθει εκ νέου κατά την αποκατάσταση του Ισραήλ για να καταπραΰνει την οργή του Θεού και να συμφιλιώσει τον πατέρα με το παιδί. Τέλος στο Α΄ Μακκαβαίων⁵ λέγεται ότι ο Ηλίας, με τον ένθερμο ζήλο που έδειξε για τον νόμο του Θεού, αναλήφθηκε στον ουρανό.

Το όνομα Ηλίας στην Παλαιά Διαθήκη φέρουν και άλλα τρία πρόσωπα⁶, τα οποία όμως έζησαν κατά τη μεταιχμαλωσιακή περίοδο. Το όνομα του προφήτη στο Μασωριτικό κείμενο είναι ἑlijahu (Ελιγιαχού)⁷ και η συγκεκριμένη μορφή του ἑlijah (Ελιγια)⁸. Αυτό είναι σύνθετο από το ἑli (Ελί), δηλαδή το όνομα Θεός με αντωνυμικό επίθημα α΄ προσώπου ενικού οπότε μεταφράζεται «Θεός μου» και από το jahu (Γιαχού), ένα επίσης από τα πολλά ονόματα του Θεού, όπως αυτό αποκαλύφθηκε στον Μωϋσή στο όραμα της φλεγόμενης και μη καιομένης βάτου, το γνωστό ως τετραγράμματο Yahweh (Γιαχβέ)⁹, που δηλώνει και την ουσία του Θεού του ζώντος και ενεργούντος μεταξύ των ανθρώπων. Επομένως το ἑlijahu (Ελιγιαχού) σημαίνει «Θεός μου είναι ο Γιαχβέ».

Επίσης, σύμφωνα με το κείμενο καλείται Θεοσβίτης¹⁰, διότι καταγόταν

³ Μαλ. 3,23-24.

⁴ Σοφ. Σειρ. 48,1-11.

⁵ Α΄ Μακκ. 2,58.

⁶ Α΄ Χρονικ. 8,27. Έσδρας 10,21.26.

⁷ Α΄ Βασιλ. 17, 1.13.15.16.18.

⁸ Β΄ Βασιλ. 1,3.4.8.12.

⁹ Εξόδ. 3,15.

¹⁰ Α΄ Βασιλ. 17,1 «Ο Ηλίας ο Θεοσβίτης» κ.α. Το αυτό παρατηρείται και σε άλλες προσωπικότητες της Π.Δ., όπως π.χ. ο Αχιά ο Σηλωνίτης (Α΄ Βασιλ. 11,29: 12,15: 15,29), ο Μιχαίας ο Μωρασθίτης (Μιχ.1,1. Ιερ. 26,18), ο Ναούμ ο Ελκεσαίος (Να. 1,1).

από τη Θέσβη της Γαλαάδ¹¹, μαρτυρία την οποία διασώζει και ο Ιώσηπος¹². Ως προς την ακριβή τοποθεσία της Θίσβης τίποτα δεν είναι απολύτως εξακριβωμένο. Πολλοί των ερευνητών την τοποθετούν στην ανατολική Ιορδανία. Όπως όμως εξάγεται από το Μασωριτικό κείμενο αυτός θα πρέπει να ήταν άποικος εκεί (toshab), καθόσον κατά την περίοδο εκείνη η Γαλαάδ, ανατολικά του Ιορδάνη και δυτικά του Γιαμουκ ήταν άγρια, δασώδης περιοχή και στο μεγαλύτερο μέρος της ακατοίκητη¹³.

Ο προφήτης Ηλίας γίνεται γνωστός από τις συγκρούσεις του με τον βασιλικό οίκο των Ομριδών του Ισραήλ (9^{ος} π. Χ.αίωνας) και τους αγώνες του κατά του θρησκευτικού συγκρητισμού και ιδιαίτερα κατά της λατρείας του Βάαλ, του Θεού των Φοινίκων. Ειδικότερα μετά τον χωρισμό του ενιαίου βασιλείου του Ισραήλ (1012- 926 π.Χ.) το 926π.Χ. σε βόρειο βασίλειο με πρωτεύουσα τη Σαμάρεια και σε νότιο βασίλειο με πρωτεύουσα την Ιερουσαλήμ, άρχισαν τα προβλήματα και στα δύο βασίλεια. Το βόρειο βασίλειο, στο οποίο έδρασε η μεγάλη αυτή μορφή της Παλαιάς Διαθήκης, ο προφήτης Ηλίας, κατεστράφη το 722 π. Χ., από τη μεγάλη επί της εποχής εκείνης δύναμη τους Ασσυρίους, ενώ το νότιο το 586 π.Χ. από τους Βαβυλωνίους.

Συγκεκριμένα οι βασιλείς του βορείου βασιλείου από τον Ιεροβοάμ τον Α' (926-910 π.Χ.), γιο του Ναβάτ, μέχρι και τον τελευταίο τον Ωσηέ (731-723 π.Χ.), με εξαίρεση τον Ιηού (845- 818 π. Χ.), ήταν ειδωλολάτρες, και ακολούθησαν θρησκευτική πολιτική η οποία έκλινε προς τον εκχαναανισμό της λαϊκής ισραηλιτικής θρησκείας, με αποτέλεσμα να επικρατεί ισχυρότατο ρεύμα θρησκευτικού συγκρητισμού. Παράλληλα υπήρχε και ο κύκλος των προφητών του Γιαχβέ, οι οποίοι έκαναν σφοδρό αγώνα κατά του θρησκευτικού αυτού συγκρητισμού¹⁴.

¹¹ Η Θίσβη της Γαλαάδ διακρίνεται από τη Θίσβη της Γαλιλαίας Τωβ. 1,2 «ὄς ἤχμαλωτεύθη ἐν ἡμέραις Ἐνεμεσάρου τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων ἐκ Θίσβης, ἣ ἐστὶν ἐκ δεξιῶν Κυδίως τῆς Νεφθαλίμ ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ ὑπεράνω Ἀσῆρ.»

¹² Ιωσήπου Αρχαιολογία VIII,319. «Προφήτης δέ τις τοῦ μεγίστου θεοῦ ἐκ πόλεως Θεσβώνης τῆς Γαλαδίτιδος χώρας.»

¹³ J. Montgomery, A Critical and Exegetical Commentary on the Books of Kings, The International Critical Commentary, Edinburgh 1951, p. 293. J. Walsh, Elijah, Anchor Bible, vol. II, New York 1964, p. 465. J. Morgenstern, Elijah, The Universal Jewish Encyclopedia, vol. 4, New York 1969, p. 72. S. J. DeVries, 1 Kings, World Biblical Commentary, vol. 12, Texas 1985, p. 216.

¹⁴ W. R. Smith, The Prophets of Israel and their Place in History, New York 2004, p. 76-77.

Τα αναφερόμενα στη δράση και τα θαύματα του Ηλία σχετίζονται κυρίως με τη διάρκεια της βασιλείας του Αχαάβ (871- 852 π.Χ.) και του γιου του Οχοζίου (852- 851 π.Χ.), οι οποίοι συνετέλεσαν στην εξόντωση και απομάκρυνση της Γιαχβικής θρησκείας και την προώθηση και αντικατάστασή της με τη θρησκεία του Βάαλ. Ο Αχαάβ με τη συνδρομή της ειδωλολάτρισσας βασίλισσας Ιεζάβελ, θυγατέρας του βασιλιά των Φοινίκων Ιθωβαάλ¹⁵, την οποία νυμφεύθηκε για πολιτικούς λόγους, ίδρυσε στη Σαμάρεια μεγάλο ναό με θυσιαστήριο προς τιμήν του Βάαλ της Τύρου¹⁶, θεού της γονιμότητας και της καρποφορίας, και προσέφερε ανθρωποθυσία κατά την ανοικοδόμηση της Ιεριχούς¹⁷.

Για τον προφήτη Ηλία αντλούμε πληροφορίες από πέντε διηγήσεις, οι οποίες περιέχονται στα βιβλία Α΄ Βασιλέων: α) 17-18, β) 19,1 εξ., γ) κεφ. 21, και Β΄ Βασιλέων: δ) 1,2-17 και ε) 2,1-12. Οι σχετικές με τον προφήτη και τη δράση του περιλαμβανόμενες στα κεφάλαια αυτά διηγήσεις, εκπροσωπούν υψηλή μορφή φιλολογικής τέχνης, είναι αυτοτελείς και προέρχονται από προφορική παράδοση. Στις προφορικές παραδόσεις δεν μπορεί κάποιος να σχηματίσει ενιαία διήγηση για ένα πρόσωπο, αλλά οι πληροφορίες αυτές είναι αποσπασματικές. Αυτές θα πρέπει να παρουσιάσθηκαν στο βόρειο βασίλειο και να επηρεάστηκαν από τη φιλολογία των προφητών αυτού¹⁸. Επίσης ως προφορικές διηγήσεις που κυκλοφορούσαν μεταξύ τους δεν ασχολούνται τόσο με τη διδασκαλία αλλά με τα θαύματα του προφήτη, καθόσον ο λαός δεν μπορούσε να κατανοήσει πλήρως τη διδασκαλία και γι' αυτό διέσωσε κυρίως τα θαύματα του προφήτη¹⁹.

Η πρώτη διήγηση (Α΄ Βασιλέων κεφ. 17-18) αρχίζει με την εξαγγελία του προφήτη στον βασιλιά Αχαάβ περί ανομβρίας (17,1), ακολουθεί η φυγή του προφήτη στον χειμάρρο Χερίθ(17,2-7), η μετά την ξηρασία του χειμάρρου Χερίθ, κατ' εντολή του Κυρίου, κατάλυση του προφήτη στην οικία της χήρας

¹⁵ Ιωσήπου Αρχαιολογία, VIII,317 «έγημε δὲ γυναῖκα θυγατέρα μὲν Ἰθωβάλου τοῦ Τυρίων καὶ Σιδωνίων βασιλέως Ἰεζαβέλην δὲ ὄνομα, ἀφ' ἧς τοὺς ἰδίους αὐτῆς θεοὺς προσκυνεῖν ἔμαθεν. ἦν δὲ τὸ γύναιον δραστήριόν τε καὶ τολμηρόν, εἰς τοσαύτην δ' ἀσέλγειαν καὶ μανίαν προὔπεσεν, ὥστε καὶ ναὸν τῷ Τυρίων θεῷ ὃν Βελίαν προσαγορεύουσιν ἠκοδόμησε καὶ ἄλλος παντοίων δένδρων κατεφύτευσε· κατέστησε δὲ καὶ ἱερεῖς καὶ ψευδοπροφήτας τούτω τῷ θεῷ».

¹⁶ Α΄ Βασιλ. 16,32.

¹⁷ Α΄ Βασιλ. 16,34.

¹⁸ W. Smith, Prophets of Israel, p.116.

¹⁹ Β. Βέλλα, Θρησκευτικά Προσωπικότητες της Παλαιάς Διαθήκης, Αθήνα 2008, σ.138.

στην πόλη των Σαρεπτών της Σιδώνας (17,8-24), και η στο όρος Κάρμηλος απόδειξη της ύπαρξης του ενός και μόνου αληθινού Θεού (18,20-40).

Ο τρόπος με τον οποίο εισάγεται η πρώτη διήγηση περί του Ηλία είναι απότομος. Ο προφήτης παρουσιάζεται ξαφνικά στον βασιλιά Αχαάβ και του αναγγέλλει μία μακρά περίοδο ανομβρίας. «Ο Ηλίας ο Θεσβίτης, από τη Θισβέ της Γαλαάδ είπε στον Αχαάβ: 'Ορκίζομαι στον Κύριο που υπηρετώ, τον αληθινό Θεό του Ισραήλ, ότι τα επόμενα χρόνια δεν θα πέσει στη γη ούτε δροσιά ούτε βροχή, παρά μόνο με προσταγή δική μου'»²⁰. Η ανομβρία, η οποία σχετίζεται με την άσκηση εκ μέρους του Αχαάβ της ειδωλολατρίας, καθόσον «ο Αχαάβ έπραξε ό,τι δυσαρεστεί τον Κύριο ξεπερνώντας όλους τους προκατόχους του και προκάλεσε την οργή του Γιαχβέ περισσότερο από τους βασιλείς του Ισραήλ πριν από αυτόν»²¹. Από την προαναφερθείσα διήγηση παρατηρούμε ότι ο προφήτης πεπεισμένος ότι δρα εκ μέρους του Γιαχβέ, ομιλεί αυστηρά προς τον ίδιο τον βασιλιά, τον οποίο θεωρεί ένοχο, διότι με τις πράξεις του δυσαρέστησε τον Κύριο. Ο Γιαχβέ, ο ρυθμιστής της ιστορίας ατόμων και λαών, προικίζει τον υπέρμαχο της πίστης του προφήτη Ηλία με υπέρμετρη δύναμη και την ακράδαντη πίστη ότι τελεί υπό την υπηρεσία του. Από την αρχή ο Ηλίας καθιστά σαφή τη σχέση του με τον Γιαχβέ όταν δηλώνει «Μα τον αληθινό Θεό, τον Κύριο του σύμπαντος, που τον υπηρετώ»²², ή όταν προσευχόμενος προς τον Γιαχβέ λέγει «Κύριε, Θεέ του Αβραάμ, του Ισαάκ και του Ιακώβ, ας μάθουν όλοι σήμερα ότι έσύ είσαι Θεός στον Ισραήλ κι εγώ δούλος σου, και ότι έκανα όλα αυτά τα πράγματα σύμφωνα με τον λόγο σου»²³. Επομένως «ο λόγος του Γιαχβέ» κατευθύνει τον προφήτη και ενεργεί πάντοτε σύμφωνα με τις εντολές του.

Ο Θεός για να προφυλάξει τον Ηλία από την οργή του βασιλιά Αχαάβ και τον λιμό τον διέταξε να φύγει και να πάει ανατολικά του Ιορδάνη στον χείμαρρο Χεριθ. Ο χείμαρρος Χεριθ θα πρέπει να τοποθετηθεί μακριά από την επιρροή του Αχαάβ, αλλά μέχρι σήμερα παραμένει άγνωστη η τοποθεσία του. Στην Παλαιά Διαθήκη απαντά μόνον στο χωρίο αυτό και ότι βρισκόταν ανατολικά μόνον του Ιορδάνου και καθιστά πολύ δύσκολη μέχρι αδύνατη

²⁰ Α' Βασιλ. 17, 1. Η απόδοση των τεμαχίων του εβραϊκού κειμένου σε όλο το άρθρο προέρχεται από τη μετάφραση της Βιβλικής Εταιρίας.

²¹ Α' Βασιλ. 16,30.33.

²² Α' Βασιλ. 18, 15.

²³ Α' Βασιλ. 18,36.

την ταύτισή του με έναν από τους αναρίθμητους παραποτάμους του²⁴. Εκεί ευρισκόμενος ο Ηλίας διατρεφόταν με ψωμί και κρέας, που του έφερναν οι κόρακες πρωί και βράδυ και έπινε νερό από τον χείμαρρο. Όμως ο χείμαρρος ξεράθηκε και ο Κύριος έδωσε εντολή στον Ηλία να μεταβεί στην πόλη Σαρεπτά που βρισκόταν στη Μεσόγειο θάλασσα και απείχε 13 χιλιόμετρα νότια της Σιδώνας²⁵, και να μείνει εκεί. Πράγματι ο Ηλίας πήγε στην πόλη Σαρεπτά. Κατά την είσοδό του στην πύλη της πόλης συνάντησε τη χήρα από την οποία όταν ζήτησε νερό και ψωμί αυτή του απάντησε ότι το λίγο αλεύρι και λάδι που είχε αρκούσε για εκείνην και τον γιο της και μετά να αποθάνουν²⁶. Εκεί ο Ηλίας κάνει το πρώτο θαύμα, τον πολλαπλασιασμό του αλεύρου και του ελαίου της χήρας «Γιατί ο Κύριος ο Θεός του Ισραήλ λέγει, ότι το πιθάρι με το αλεύρι και το λάδι στο δοχείο δεν θα λιγοστέψει, ως τη μέρα που ο Κύριος θα στείλει βροχή στη γη²⁷».

Το επόμενο θαύμα του Ηλία πραγματοποιείται και αυτό στην ίδια πόλη στην οικία της χήρας όπου φιλοξενείται ο προφήτης με την ανάσταση του γιου της. Συγκεκριμένα όταν μετά από βαρειά αρρώστεια το παιδί της χήρας πέθανε αυτή θεώρησε τον προφήτη, τον «άνθρωπο του Θεού» υπαίτιο του θανάτου του γιου της λόγω των αμαρτιών της. Ο προφήτης μετά από θερμή προσευχή προς τον Κύριο, ο οποίος εισάκουσε την προσευχή του, ανάστησε το παιδί και το παρέδωσε στη μητέρα του, η οποία στη φράση του Ηλία «πάρε το παιδί σου είναι ζωντανό», αυτή ομολόγησε ότι αυτός ήταν πράγματι «άνθρωπος του Θεού²⁸» και ό,τι προφήτευε το στόμα του ήταν λόγος προερχόμενος από τον Κύριο.

Η παρεμβολή των θαυμάτων²⁹ του πολλαπλασιασμού του αλεύρου και του λαδιού και της ανάστασης του γιου της χήρας στη σχετική διήγηση στην πόλη των Σαρεπτών³⁰ στοχεύουν στην αναγνώριση του Γιαχβέ, ως ζώντος,

²⁴ G. Hentschel, 1 Könige, Echter Bibel, Würzburg 1984, p. 103-104. S. J. DeVries, 1 Kings, World Biblical Commentary, vol. 12, Texas 1985, p. 216.

²⁵ S. J. DeVries, 1 Kings, World Biblical Commentary, vol. 12, Texas 1985, p. 217.

²⁶ Α' Βασιλ. 17,12.

²⁷ Α' Βασιλ. 17,14.

²⁸ Α' Βασιλ. 17,24.

²⁹ Α' Βασιλ. 17,8-24.

³⁰ Περί του θαύματος της ανάστασης του γιου της χήρας βλέπε S. Lasine, Matters of Life and Death: The Story of Elijah and the Widow's Son in comparative Perspective, Biblical Interpretation 12, 2, Leiden 2004, p. 117-144.

αληθινού, παντοδύναμου όχι μόνον από έναν Ισραηλίτη, αλλά και από μία γυναίκα ειδωλολάτρισσα που ζούσε στη Φοινίκη καταδεικνύοντας συνάμα ότι ο Γιαχβέ είναι παγκόσμιος και ενδιαφέρεται για όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως φυλής, φύλου, γλώσσας, θρησκείας, εθνικότητας.

Μετά την παρέλευση περίπου τριών χρόνων ξηρασίας και πείνας στη χώρα ο Γιαχβέ διέταξε τον Ηλία να παρουσιασθεί στον βασιλιά Αχαάβ και να του ανακοινώσει ότι θα στείλει βροχή στη γη³¹. Μετά ταύτα ακολουθεί ένα επεισόδιο μεταξύ του Ηλία και του προϊσταμένου του ανακτόρου του Αχαάβ Οβαδία, από τον οποίο ο προφήτης ζητάει να του εξασφαλίσει συνάντηση με τον βασιλιά, η οποία και πραγματοποιείται. Η συνάντηση μεταξύ των δύο ανδρών, του προφήτη και του βασιλιά, είναι βίαιη και η σύγκρουση αναπόφευκτη. Το ζήτημα που χώριζε τους δύο άνδρες ήταν θρησκευτικό, αν δηλαδή ο Βάαλ ή ο Γιαχβέ είναι Θεός. Ο Αχαάβ αποκαλεί τον Ηλία ταραχοποιό του Ισραήλ και ο Ηλίας του απαντά ότι εκείνος προκάλεσε και προκαλεί την αναστάτωση στον Ισραήλ, διότι αυτός ο ίδιος και όλος του ο οίκος εγκατέλειψαν τις εντολές του αληθινού Θεού και πίστεψαν στον Βάαλ, δηλαδή στα είδωλα³².

Ο Ηλίας για να αποδείξει την ανωτερότητα του Γιαχβέ, συμφωνεί με τον Αχαάβ να συγκεντρωθούν στο όρος Κάρμηλος, όλος ο ισραηλιτικός λαός και οι προφήτες του Βάαλ και εκεί να λυθεί το θέμα της αναγνώρισης του Γιαχβέ ως αληθινού Θεού³³. Στο όρος Κάρμηλος, όπου συγκεντρώθηκαν ιερείς και προφήτες του Βάαλ και λαός πολύς, ο Ηλίας προκάλεσε τον λαό και τον ρώτησε «μέχρι πότε θα αμφιταλαντεύεστε για την αναγνώριση του αληθινού Θεού»; Επειδή οι Ισραηλίτες δεν λάμβαναν θέση τότε ο Ηλίας πρότεινε να φέρουν δύο μοσχάρια, ως προσφορά, ένα στον Βάαλ και ένα στον Γιαχβέ. Να διαλέξουν οι προφήτες του Βάαλ όποιο από τα δύο ζώα ήθελαν, να το τεμαχίσουν και να το βάλουν πάνω στα ξύλα χωρίς φωτιά, και το ίδιο θα έκανε και ο ίδιος ο προφήτης με το άλλο μοσχάρι. Οι προφήτες του Βάαλ και ο Ηλίας θα έπρεπε να επικαλεσθούν το όνομα του Θεού τους, για να στείλει φωτιά για να εκτελεσθεί η θυσία και όποιος Θεός απαντούσε με φωτιά αυτός

³¹ Ιωσήπου, Αρχαιολογία, VIII, 328 «Χρόνου δ' ὀλίγου διελθόντος παραγίνεται πρὸς Ἄχαβον τὸν βασιλέα κατὰ βούλησιν τοῦ θεοῦ, δηλώσων αὐτῷ τὸν γενησόμενον ὑέτόν.»

³² Α' Βασιλ. 18, 17-18.

³³ Α' Βασιλ. 18, 19-40.

θα αναγνωριζόταν ως ο αληθινός Θεός. Ο λαός επικρότησε τη θέση του Ηλία και απάντησε «σωστά μίλησες».

Κατά προτροπή του Ηλία, οι τετρακόσιοι πενήντα προφήτες του Βάαλ διάλεξαν αυτοί πρώτοι το μοσχάρι, το τεμάχισαν, το έβαλαν πάνω στα ξύλα και προσεύχονταν στον Βάαλ από το πρωί μέχρι το μεσημέρι. Φώναζαν δυνατά προς αυτόν, χοροπηδούσαν γύρω από το θυσιαστήριο, αλλά απάντηση δεν ερχόταν. Προς το μεσημέρι, όταν ο Ηλίας άρχισε να τους ειρωνεύεται να φωνάζουν πιο δυνατά μήπως ο Θεός τους κοιμόταν, ή ταξίδευε ή ήταν βυθισμένος σε σκέψεις, αυτοί συνέχιζαν να φωνάζουν δυνατά και να κάνουν εντομές στο σώμα τους μέχρι το απόγευμα, αλλά μάταια, διότι απάντηση δεν ερχόταν από τον θεό τους τον Βάαλ. Τότε ο Ηλίας αφού είπε στον λαό να πλησιάσει, ξανάχτισε το υπάρχον παλαιότερα εκεί κατεστραμμένο θυσιαστήριο του Κυρίου με δώδεκα πέτρες, όσες και οι φυλές του Ισραήλ, τοποθέτησε τα ξύλα, το μοσχάρι το προς θυσία τεμαχισμένο και διέταξε επί τρεις συνεχείς φορές να ρίξουν κάδους με νερό πάνω στο ολοκαύτωμα και στα ξύλα τόσο πολύ, ώστε γέμισε και το αυλάκι γύρω από το θυσιαστήριο. Τότε ο προφήτης προσευχήθηκε θερμά στον Κύριο, τον Θεό του Αβραάμ, του Ισαάκ και του Ιακώβ και τον παρακάλεσε να του απαντήσει, ώστε να γνωρίσει όλος ο λαός «ότι αυτός είναι ο αληθινός Θεός». Ο Θεός εισάκουσε την ειλικρινή προσευχή του Ηλία και φωτιά έπεσε στο θυσιαστήριο και κατέκαψε το ολοκαύτωμα και τα ξύλα, τις πέτρες και το χώμα ακόμα και το νερό. Τότε όλος ο λαός ενθουσιασμένος αναφώνησε «ο Γιαχβέ είναι ο Θεός, ο Κύριος είναι ο Θεός». Επειδή όμως οι προφήτες του Βάαλ λάτρευαν θεό αδύναμο και οι ίδιοι αποδείχθηκαν ψευδοπροφήτες, έπρεπε κατά τη συνήθεια της εποχής να θανατωθούν³⁴. Έτσι αφού τους συνέλαβαν τους κατέσφαξε όλους ο Ηλίας στον χείμαρρο Κισών. Αφού ο λαός πίστεψε και πάλι στον Γιαχβέ, έληξε η περίοδος της ανομβρίας και της πείνας.

Η ανωτέρω διήγηση, η οποία έχει και ιστορική αξία, διότι τη μακρά περίοδο ανομβρίας αναφέρει και ο Μένανδρος³⁵, έδωσε την αφορμή στον προφήτη να την παρουσιάσει, αφενός μεν ως τιμωρία εξαιτίας της απομάκρυνσής τους από τον Γιαχβέ, αφετέρου δε να αναδείξει με απaráμιλλη τέχνη

³⁴ Β' Βασιλ. 10, 18-25.

³⁵ Ιωσήπου, Αρχαιολογία, VIII, 324 «μέμνηται δὲ τῆς ἀνομβρίας ταύτης καὶ Μένανδρος ἐν ταῖς Ἰθωβάλου τοῦ Τυρίων βασιλέως πράξεσι λέγων οὕτως “ἀβροχία τ' ἐπ' αὐτοῦ ἐγένετο ἀπὸ τοῦ Ὑπερβηρεταίου μηνὸς ἕως τοῦ ἐχομένου ἔτους Ὑπερβηρεταίου.”»

τη σύγκρουση μεταξύ αληθούς και ψευδούς λατρείας.

Στη δεύτερη διήγηση³⁶ αποτυπώνεται η αντίδραση της Ιεζάβελ³⁷ με την καταδίωξη των προφητών του Γιαχβέ. Ο προφήτης κατάκοπος από τον σκληρό αγώνα του κατά του Βάαλ και φοβούμενος την απειλή της Ιεζάβελ «να με τιμωρήσουν οι θεοί, αν αύριο τέτοια ώρα δεν σου κάνω ό,τι έκανες εσύ στους προφήτες», απομακρύνεται από το βασίλειο του Ισραήλ συνοδευόμενος μόνον από έναν πιστό μαθητή του. Εξουθενωμένος, ψυχικό ράκος, έφθασε στη Βεερσεβά, στη νοτιότερη πόλη του νοτίου βασιλείου, και εκεί άφησε τον μαθητή του, ενώ ο ίδιος αφού βάδισε μιας ημέρας δρόμο, έφθασε στην έρημο.

Ψυχικό και σωματικό ράκος προσπαθεί να ξεκουραστεί κάτω από τη σκιά ενός μικρού θάμνου, κάτω από ένα σπαρτόδεντρο³⁸. Εκεί απογοητευμένος για τις μάταιες προσπάθειές του θεωρεί τον εαυτό του ένοχο, που δεν κατόρθωσε να πατάξει τη θρησκεία του Βάαλ, να επισκευάσει τα ερειπωμένα ιερά του Γιαχβέ και να προστατεύσει τους ολίγους εναπομείναντες πιστούς που κινδύνευαν από την οργή της Ιεζάβελ. Ο ζήλος του για τον Γιαχβέ είναι τώρα εντονότερος· είναι περίλυπος και, ευρισκόμενος στη σκιά του σπαρτόδεντρου, παρακαλεί τον Γιαχβέ να πεθάνει, λέγοντας: «Αρκετά ως εδώ Κύριε! Πάρε τη ζωή μου, γιατί εγώ δεν είμαι καλύτερος από τους προγόνους μου», και αποκαμωμένος αποκοιμείται³⁹.

Στις προτροπές του αγγέλου που τον ξυπνά και τον καλεί να φάει και να πιεί, γιατί ο δρόμος του είναι μακρύς, ο προφήτης αντιδρά άτονα. Πορεύεται απελπισμένος προς το Χωρήβ, εισέρχεται σε ένα σπήλαιο και επιδιώκει, όπως παλαιότερα ο Μωϋσής, να συναντήσει τον Γιαχβέ, να του εκφράσει τη στενοχώρια του και να λάβει παρηγορία. Ακολουθεί θύελλα, αλλά «ουκ εν τη θυέλλη» ο Γιαχβέ, ξεσπά σεισμός αλλά και πάλι «ουκ εν τω σεισμό» ο Γιαχβέ, έρχεται πυρ, αλλά και πάλι «ουκ εν τω πυρί» ο Γιαχβέ. Μέσα όμως από γλυκειά

³⁶ Α' Βασιλ. 19, 1 εξ.

³⁷ Ιωσήπου, Αρχαιολογία VIII, 347 «Μαθοῦσα δὲ ἡ τοῦ Ἀχάβου γυνὴ Ἰεζαβὲλ ἰδὼσα τὰ σημεῖα τὰ ὑπὸ Ἡλίας γενόμενα καὶ ὅτι τοὺς προφήτας αὐτῶν ἀπέκτεινε, ὀργισθεῖσα πέμπει πρὸς αὐτὸν ἀγγέλους ἀπειλοῦσα δι' αὐτῶν ἀποκτείνει αὐτόν, ὡς κἀκεῖνος τοὺς προφήτας αὐτῆς ἀπολέσειε. φοβηθεὶς δ' ὁ Ἡλίας φεύγει εἰς πόλιν Βερσουβεὲ λεγομένην (ἐπ' ἐσχάτης δ' ἐστὶν αὕτη τῆς χώρας τῶν τῆς Ἰούδα φυλῆς ἐχόντων τὰ κατὰ τὴν Ἰδουμαίων γῆν) καταλιπὼν δ' ἐκεῖ τὸν θεράποντα εἰς τὴν ἔρημον ἀνεχώρησεν.»

³⁸ Α' Βασιλ. 19,4-5.

³⁹ Α' Βασιλ. 19,4-5.

αύρα ο προφήτης πληροφορείται την παρουσία του Θεού και καλύπτει το πρόσωπό του. Στην ερώτηση του Γιαχβέ «τι ζητάς εδώ Ηλία» αυτός απαντά «Εγώ αγωνίστηκα με μεγάλο ζήλο για σένα Κύριε, Θεέ του σύμπαντος. Αλλά οι Ισραηλίτες αθέτησαν τη διαθήκη σου, γκρέμισαν τα θυσιαστήριά σου και κατέσφαξαν τους προφήτες σου, μόνον εγώ απέμεινα και ζητούν και εμένα να με θανατώσουν»⁴⁰.

Στο σημείο αυτό της διήγησης αρχίζει η λύση του δράματος. Ο Θεός του υπόσχεται ότι θα τιμωρήσει τους εχθρούς, αλλά ταυτόχρονα διδάσκει και τον Ηλία. Η εμφάνιση του Θεού μέσα από τη γλυκεία αύρα, από το ελαφρό αεράκι, και όχι μέσα από θύελλα, σεισμό ή φωτιά τον διδάσκει ότι δεν θα πρέπει να φθάνει σε ακραίες ενέργειες. Θα πρέπει να είναι ήπιος και ότι η θρησκεία δεν επιβάλλεται με σκληρά μέσα. Γι' αυτό τον διατάσσει να μεταβεί στη Δαμασκό και να χρίσει τον Αζαήλ βασιλιά των Συρίων και τον Ιηού βασιλιά του Ισραήλ και τον Ελισαίο προφήτη που θα τον διαδεχθεί⁴¹.

Η τρίτη διήγηση⁴² αναφέρεται στη θανάτωση του Ναβουθαί. Ο Ναβουθαί επειδή αρνήθηκε να δώσει στον βασιλιά τον αμπελώνα του, την κληρονομιά του από τους προγόνους του⁴³, θανατώθηκε μετά από εντολή που έδωσε η σύζυγος του Αχαάβ, Ιεζάβελ, στους πρεσβυτέρους και προκρίτους της πόλης του Ναβουθαί να τον θανατώσουν με την ψευδή μαρτυρία «ότι βλασφήμησε τον Θεό και τον βασιλιά»⁴⁴. Έτσι μετά τον θάνατο του Ναβουθαί ο αμπελώνας του περιήλθε στον βασιλιά. Κατ' εντολή του Θεού ο Ηλίας ελέγχει τον βασιλιά⁴⁵, και τη γυναίκα του την Ιεζάβελ για την ανόσια και δόλια πράξη

⁴⁰ Α' Βασιλ. 19,5-14.

⁴¹ Α' Βασιλ. 19,15-18.

⁴² Α' Βασιλ. κεφάλαιο 21.

⁴³ Ιωσήπου, Αρχαιολογία VIII, 355 «Νάβωθος δέ τις ἐξ Ἰεζαρήλου πόλεως ἀγρογείτων ὦν τοῦ βασιλέως παρακαλοῦντος αὐτὸν ἀποδόσθαι τιμῆς ὅσης βούλεται τὸν πλησίον αὐτοῦ τῶν ἰδίων ἀγρόν, ἵνα συνάψας ἐν αὐτῷ ποιήσῃ κτήμα, εἰ δὲ μὴ βούλοιο χρήματα λαβεῖν ἐπιτρέποντος ἐκλέξασθαι τῶν ἀγρῶν τινα τῶν ἐκείνου, τοῦτο μὲν οὐ φησι ποιήσιν, αὐτὸς δὲ τὴν ἰδίαν καρπῶσθαι γῆν, ἣν ἐκληρονόμησε τοῦ πατρός.»

⁴⁴ Ιωσήπου, Αρχαιολογία VIII, 358-359 «παρασκευασαμένους δὲ τρεῖς τολμηροὺς τινας τοὺς καταμαρτυρήσοντας αὐτοῦ, ὡς τὸν θεόν τε εἶη βλασφημήσας καὶ τὸν βασιλέα, καταλευσαι καὶ τούτῳ διαχρήσασθαι τῷ τρόπῳ. καὶ Νάβωθος μὲν, ὡς ἔγραψεν ἡ βασίλισσα, οὕτως καταμαρτυρηθεὶς βλασφημήσῃαι τὸν θεόν τε καὶ Ἄχαβον βαλλόμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους ἀπέθανεν.»

⁴⁵ Ιωσήπου, Αρχαιολογία VIII, 360 «ἀγανακτήσας δ' ὁ θεὸς πέμπει τὸν προφήτην Ἡλίαν εἰς τὸ Ναβῶθου χωρίον Ἀχάβῳ συμβαλοῦντα καὶ περὶ τῶν πεπραγμένων ἐρησόμενον ὅτι κτείνας τὸν ἀληθῆ δεσπότην τοῦ χωρίου κληρονομήσειεν αὐτὸς ἀδίκως.»

τους. Με παρρησία προειδοποιεί τον βασιλιά ότι «στον τόπο που έγλυψαν τα σκυλιά το αίμα του Ναβουθαί, θα γλύψουν και το δικό του αίμα»⁴⁶, και τη γυναίκα του ότι δεν θα ταφεί αλλά « τα σκυλιά θα φάνε την Ιεζάβελ στην πεδιάδα Ιζρεέλ»⁴⁷. Στη διήγηση αυτή τονίζεται η περί της πλήρους ηθικότητας του Θεού διδασκαλία του προφήτη, ο οποίος, έχοντας βαθεία ριζωμένα μέσα του την πίστη αυτή ενίοτε αντιδρά υπερβολικά.

Στην τέταρτη διήγηση⁴⁸ γίνεται λόγος για τον βασιλιά Οχοζία (852-851 π.Χ.) γιο και διάδοχο στον θρόνο του Αχαάβ. Ο Οχοζίας, όντας βαρεία τραυματισμένος, έστειλε ανθρώπους για να πληροφορηθεί περί της υγείας του από τον Βεελζεβούλ, τον Θεό της Εκρών, και όχι από τον Γιαχβέ. Άγγελος όμως Κυρίου, που πληροφόρησε τον Ηλία για την ενέργεια αυτή του βασιλιά, του είπε να πάει να συναντήσει τους εκπροσώπους, να τους ενημερώσει για τον Γιαχβέ, τον αληθινό Θεό και να τους πει ότι ο βασιλιάς τους δεν θα γινόταν καλά, δεν θα σηκωνόταν από το κρεβάτι του αλλά θα πέθαινε πάνω σε αυτό. Πράγματι ο Ηλίας τους συνάντησε, αυτοί γύρισαν πίσω στον βασιλιά και του ανήγγειλαν τη συνάντησή τους με τον Ηλία, ο οποίος τους μετέφερε τον λόγο του Γιαχβέ, λέγοντας ‘ ότι δεν υπάρχει Θεός στον Ισραήλ, ώστε να πάτε να ρωτήσετε τον Θεό της Εκρών; Επειδή, λοιπόν, βασιλιά έστειλες να ρωτήσεις τον Βεελζεβούλ, γι’ αυτό τον λόγο δεν θα σηκωθείς από το κρεβάτι»⁴⁹. Τότε ο βασιλιάς έστειλε έναν πεντηκόνταρχο με τους πενήντα άνδρες του στην κορυφή του βουνού, όπου ήταν ο Ηλίας και αποκαλώντας τον ‘ άνθρωπε του Θεού’ του ζητούσαν να κατεβεί από το βουνό. Ο προφήτης Ηλίας απάντησε ότι αν πράγματι αυτός ήταν άνθρωπος του Θεού, ας έπεφτε φωτιά να τους κάψει. Πράγματι έπεσε φωτιά από τον ουρανό και τους έκαψε. Αυτό το θαύμα επανελήφθη για δεύτερη φορά. Ο Οχοζίας έστειλε και για τρίτη φορά πεντηκόνταρχο με τους πενήντα άνδρες του, αλλά αυτή τη φορά

⁴⁶ Α΄ Βασιλ. 21,19. Πρβλ. Ιωσήπου, Αρχαιολογία VIII, 407 «τεκμηρίφ δ’ έχρήσατο οίς΄Ηλίας προεφήτευσεν ό τούτου κρείττων τὰ μέλλοντα συνιδείν· και γάρ τούτον έλεγε προφητεύσαντα έν Ίεζαρηλα πόλει έν τῷ Ναβώθου άργῶ τὸ αίμα αὐτοῦ κύνas άναλιχμήσεσθαι προειπείν, καθῶs και Ναβώθου τού δι’ αὐτὸν καταλευσθέντος ὑπό τοῦ ὄχλου.»

⁴⁷ Α΄ Βασιλ. 21,24. Η προφητεία αυτή επαληθεύτηκε, όπως φαίνεται στο Β΄ Βασιλ. 9,30-37.

⁴⁸ Β΄ Βασιλ. 1,2-17.

⁴⁹ Ιωσήπου, Αρχαιολογία IX, 20 «φανεις δὲ ὁ τῶν Ἑβραίων θεὸς Ἡλίας τῷ προφήτῃ προσέταξεν αὐτῷ τοῖς πεμφθεῖσιν ἀγγέλοις ὑπαντήσαντι πυνθάνεσθαι αὐτῶν εἰ θεὸν ὁ Ἰσραηλιτῶν λαὸς ἴδιον οὐκ ἔχει, ὅτι πέμπει πρὸς τὸν ἀλλότριον ὁ βασιλεὺς αὐτῶν περὶ τῆς σωτηρίας ἐρησομένων, κελεύσαι τε αὐτοὺς ὑποστρέψαι και φράσαι τῷ βασιλεῖ ὅτι μὴ διαφεύξεται τὴν νόσον.» Πρβλ. και IX, 26.

ο πεντηκόνταρχος παρακάλεσε τον Ηλία να λυπηθεί τη ζωή αυτού και των πενήντα δούλων του και να μην τους κάψει, όπως και έγινε. Ο Ηλίας κατά διαταγή του Κυρίου κατέβηκε από το όρος και πήγε στον Οχοζία και του ανήγγειλε ότι δεν θα ξαναγινόταν καλά. Όντως αυτός πέθανε και, επειδή δεν είχε γιο, τον διαδέχθηκε στον θρόνο ο αδελφός του Ιωράμ (851-845π.Χ.).

Στην πέμπτη διήγηση⁵⁰ ο Ηλίας επιτελεί το τελευταίο θαύμα. Μαζί με τον διάδοχό του Ελισαίο μεταβαίνουν κατ' εντολή του Θεού κατ' αρχάς στη Βαιθήλ, μετά ταύτα στην Ιεριχώ και τέλος στον Ιορδάνη, όπου εκεί ο Ηλίας, αφού πήρε τον μανδύα του, τον δίπλωσε και χτύπησε με αυτόν τα νερά, αυτά άνοιξαν στα δύο και πέρασαν οι δύο άνδρες ανάμεσα πατώντας σε ξηρά. Και ενώ συζητούσαν, φάνηκε ένα άρμα από φωτιά και πύρινα άλογα και ο Ηλίας αναλήφθηκε μέσα σε ανεμοστρόβιλο στον ουρανό.

Ο διαχωρισμός με θαύμα των υδάτων του Ιορδάνη ποταμού αποτελεί την τελευταία απόδειξη της υπό του προφήτη κατεχομένης υπέρμετρης δύναμης και αποτελεί την αρχή του μεγαλύτερου θαύματος της εν σώματι αυτού μετάστασης. Ο προφήτης περνώντας με θαυμαστό τρόπο τον Ιορδάνη ποταμό μαζί με τον Ελισαίο, βαδίζοντας και συζητώντας με αυτόν και θεώμενος από τους ευρισκομένους στην απέναντι όχθη πενήντα άνδρες του προφητικού κύκλου, αναλαμβάνεται στον ουρανό με πύρινη άμαξα που σέρνεται από πύρινα άλογα «και καθώς προχωρούσαν συζητώντας, φάνηκε ένα άρμα από φωτιά, και άλογα πύρινα τους χώρισαν τον ένα από τον άλλο. Και ανέβαινε ο Ηλίας μέσα σε ανεμοστρόβιλο στον ουρανό⁵¹». Και βλέποντας αυτό ο Ελισαίος φώναξε «Πατέρα μου, πατέρα μου! Εσύ είσαι το άρμα και ο αρματηλάτης του Ισραήλ»⁵².

Παραμένοντες στο κείμενο, παρατηρούμε ότι ο Ηλίας ανελήφθη στον ουρανό μέσα από ανεμοστρόβιλο και φωτιά. Το πυρ, το στοιχείο που ακολουθεί πάντοτε τις θεοφάνειες στην Παλαιά Διαθήκη, μας επιτρέπει να συμπεράνουμε ότι και ενταύθα πρόκειται περί θεοφάνειας⁵³. Η ανάληψη του Ηλία στον ουρανό ενισχύεται όχι μόνον από το παρόμοιο γεγονός του

⁵⁰ Β' Βασιλ. 2, 1-12.

⁵¹ Β' Βασιλ. 2, 11.

⁵² Β' Βασιλ. 2, 12.

⁵³ Εξόδ. 3,2: 24,17. Δευτ., 4,11.

Ενώχ⁵⁴, τη μαρτυρία της Σοφίας Σειράχ⁵⁵ αλλά και από την καθολική πίστη της εκκλησιαστικής παράδοσης και τους πατέρες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς⁵⁶.

Η ανάληψη του Ηλία οφείλεται στον ζήλο αυτού για την υπεράσπιση της πίστης του Γιαχβέ, τον ζήλο που επέδειξε ο προφήτης σε κρίσιμες στιγμές της ισραηλιτικής ιστορίας, σε εποχή θρησκευτικής αδιαφορίας, πνευματικής κατάπτωσης και ηθικής εξαθλίωσης⁵⁷. Το κεντρικό σημείο του αγώνα του προφήτη Ηλία σχετίζεται με την αποκατάσταση της λατρείας του Γιαχβέ, του μόνου αληθινού Θεού. Η μεγάλη πύρινη μορφή ο προφήτης Ηλίας εμπνέεται από τη μωσαϊκή Θρησκεία της οποίας κύριο και σπουδαιότερο χαρακτηριστικό είναι ο ηθικός μονοθεϊσμός. Ο Ηλίας διαπνεόμενος από τον ζήλο του και την αγάπη του προς τον Γιαχβέ διεξάγει τον αγώνα του με πάθος. Η εικόνα του Θεού μας παρουσιάζεται με χαρακτηριστικά από τη μωσαϊκή θρησκεία όπου ο Γιαχβέ είναι ο ζηλωτής Θεός.

Η ζηλοτυπία του Γιαχβέ δεν έχει τίποτα κοινό με τις ανθρώπινες ιδιοτέλειες. Ο Θεός δεν ζηλεύει κάποιον άλλο που θα ήταν όμοιός του, αλλά απαιτεί από τον άνθρωπο που δημιούργησε «κατ' εικόνα του»⁵⁸ λατρεία αποκλειστική. Η αδιαλλαξία αυτή δεν έχει ανάλογο της στις εθνικές θρησκείες. Ο ίδιος ο Θεός το απαίτησε με τις δέκα εντολές που παρέδωσε με τον Μωϋσή στον ισραηλιτικό λαό : «Εγώ είμι κύριος ὁ θεός σου, ὅστις ἐξήγαγόν σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἐξ οἴκου δουλείας, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροὶ πλὴν ἐμοῦ. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἰδωλον οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς. οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσης αὐτοῖς· ἐγὼ γάρ είμι κύριος ὁ

⁵⁴ Γεν. 5,24 «ἐξῆσε θεάρεστα και εξαφανίστηκε, γιατί τον παρέλαβε ο Θεός».

⁵⁵ Σοφ. Σειρ. 48, 9 «Αναλήφθηκες μέσα σε ανεμοστρόβιλο φωτιάς, πάνω σε άρμα που το έσερναν πύρινα άλογα».

⁵⁶ Κλημεντος Ρώμης, Αποστολικά Διαταγαί, PG 1, 841«ἔδειξε τὸν Ἐνώχ και τὸν Ἡλίαν, μὴ έάσας θανάτου πείραν λαβεῖν». Ιωάννου Χρυσοστόμου, Λόγος εις την Ανάληψιν του Κυρίου Ημών Ιησού Χριστού, PG 50,450 «Ηλίας μὲν οὖν ὡς εις τὸν οὐρανὸν ἀνελήφθη, δούλος γάρ ἦν· ὁ δὲ Ἰησοῦς εις τὸν οὐρανὸν, Δεσπότης γάρ ἦν· ἐκεῖνος ἐν ἄρματι πυρίνω, οὗτος ἐν νεφέλῃ.» Θεοδωρήτου Κύρου εις Ψαλμ. 23, PG 80, 1036 «Ο δὲ μέγας Ἡλίας ἀνελήφθη μὲν, ἀλλ' οὐκ εις τὸν οὐρανὸν, ἀλλ' ὡς εις τὸν οὐρανόν.»

⁵⁷ Α' Μακκ. 2, 58 «και ο Ηλίας έδειξε ένθερμο ζήλο για τον νόμο του Θεού και γι' αυτό αναλήφθηκε στον ουρανό».

⁵⁸ Γεν. 1,26. 27.

θεός σου, θεός ζηλωτής αποδιδούς άμαρτίας πατέρων επί τέκνα έως τρίτης και τετάρτης γενεάς τοίς μισοῦσίν με»⁵⁹.

Ο άκρατος ενθουσιασμός του, και η επίμονη, ακατάβλητη και συνεχής προσπάθειά του προς επιστροφή του ισραηλιτικού λαού στο θέλημα του Θεού, χάρισε σε αυτόν, όπως άλλοτε στον Ενώχ, τη μοναδική ευτυχία και εξαιρετική τιμή της ενσώματης ανάληψής του, χωρίς να γευθεί τον κληροδοτηθέντα στο ανθρώπινο γένος σωματικό θάνατο ένεκα του προπατορικού αμαρτήματος⁶⁰. Η ασκηθείσα επίδραση της ανάληψης του Ηλία στη βιβλική παράδοση αξιολογείται από την πεποίθηση και ελπίδα για τη νέα αυτού εμφάνιση, που θα προηγηθεί της εγκαθίδρυσης της Μεσσιακής Βασιλείας⁶¹.

Κατακλείοντας θα πρέπει και πάλι να τονίσουμε τον υπέρμετρο ζήλο που επέδειξε ο Ηλίας υπέρ της λατρείας του ενός και μόνου αληθινού Θεού, του Γιαχβέ. Ο Ηλίας κατόρθωσε, παρά τον επικρατούντα θρησκευτικό συγκρητισμό, να αποδώσει και πάλι στη θρησκεία την ηθική της δύναμη και αξία, και να απογυμνώσει τη θρησκεία του Βάαλ από την επιδιωκόμενη αυθεντία της. Δίκαια, λοιπόν, ο προφήτης Ηλίας, ο υπέρμαχος της γιαχβικής θρησκείας, που ομιλούσε τον λόγο του αληθινού Θεού, χαρακτηρίζεται ως ο νέος Μωϋσής, και διατήρησε ζωντανή την πίστη στον Γιαχβέ, τον μόνο ζώντα αληθινό Θεό.

⁵⁹ Εξόδ, 20, 2-5. Πρβλ. Δευτ. 6,14-15.

⁶⁰ Αυγουστίνου, De Peccatorum Orig. II 27 και De Peccatorum Meritis et Remissione 1,3 PL 44, 110-111 «Ο Ενώχ και ο Ηλίας εξαιρεθέντες του καθολικού νόμου του θανάτου διατηρούν το σώμα αυτών και μέλλουσι να επανέλθωσι προ του τέλους του κόσμου αγωνιζόμενοι κατά του αντιχρίστου».

⁶¹ Μαλ. 3,23. «εγώ θα σας στείλω τον Ηλίαν τον προφήτη, προτού έλθει η μεγάλη και φοβερή ημέρα, που εγώ ο Κύριος θα επιφέρω την τιμωρία μου». Ιππολύτου, Περί Χριστού και Αντιχρίστου, PG 10,921-924, Λόγος περί τής συντελείας του κόσμου και περί του Αντιχρίστου, και εις τήν δευτέραν παρουσίαν του Κυρίου ήμών Ήσου Χριστού: «Και γάρ δύο παρουσίας του Χριστού και Σωτήρος διά των Γραφών έδιδάχθημεν. Και μὲν πρώτη κατά σάρκα γεγεννημένη ή άτιμος, διά τὸ ταπεινὸν δειχθῆναι αυτόν· οὔτως και ή δευτέρα αυτού παρουσία κεκήρυκται έν δόξη, ως πάρεστιν από οὐρανῶν μετά δυνάμεως, και άγγέλων, και πατρικής δόξης. Η μὲν πρώτη αυτού παρουσία, Ίωάννην τὸν Βαπτιστήν είχε πρόδρομον· ή δέ δευτέρα αυτού, έν ή μέλλει έρχεσθαι έν δόξη, Ένώχ, και Ήλίαν, και Ίωάννην τὸν θεολόγον άναδείξει. Και άρα του Δεσπότη τήν φιλανθρωπίαν, ότι και έν τοίς ύστέροις χρόνοις, πώς του τών βροτῶν γένους κήδετα και έλεεί, ότι οὐδέ τότε χωρίς προφητῶν ήμᾶς καταλιμπάνει, αλλά πέμψει αυτούς πρὸς διδαχὴν ήμῶν, και πληροφορίαν, και έπιστροφήν τής του άντικειμένου παρουσίας, καθὼς και έν τούτῳ Δανιήλ προῦπέφηνε.»

Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΠΑΤΕΡΑ ΣΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟ ΠΑΥΛΟ

ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. ΚΡΟΥΣΤΑΛΛΑΚΗ,
ΟΜ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ
ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

α. Εισαγωγικά

Ο Απόστολος Παῦλος λειτουργεί παιδαγωγικά ως πνευματικός πατέρας, ἐνῶ ταυτόχρονα διδάσκει τή θεωρία καί τήν παιδαγωγική πράξη – τέχνη τῆς πνευματικῆς πατρότητας. Στό πρόσωπό του καί στή διδασκαλία του διακρίνουμε τό αὐθεντικό πρότυπο τοῦ πνευματικοῦ πατέρα, ὅπως αὐτό σκιαγραφεῖται βιωματικά στούς πρώτους χρόνους τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας μας. Τοῦτο διεσώθη διαχρονικά στήν παράδοση τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς παιδαγωγικῆς καί προεβλήθη μέ ἰδιαίτερη περαιτέρω λαμπρότητα ἀπό τήν *ἡσυχαστική κίνηση* (14ος αἰ.) καί τήν *φιλοκαλική ἀναγέννηση* (18ος, 19ος αἰ.).

Ο Απόστολος Παῦλος, ὅπως ἄλλωστε καί κάθε αὐθεντική πατερική φυσιογνωμία, εἶναι μιά χαρισματική προφητική μορφή πού τῆς εἶχε ἀνατεθεῖ μέ θαυμαστό καί ἀποκαλυπτικό τρόπο ἡ παιδαγωγική λειτουργία τῆς καθοδήγησης τῶν ἀνθρώπων.

Ο πνευματικός πατέρας εἶναι ὁ ζῶν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι, ὁ πνευματέμφορος παιδαγωγός καί σύμβουλος τοῦ ἀνθρώπου, «*ἡ ζῶσα παρουσία Χριστοῦ*», τοῦ μοναδικοῦ διδασκάλου καί καθηγητοῦ (Ματθ. κγ' 8,10), κατά τόν Συμεών τόν Νέο Θεολόγο. Ο παιδαγωγός αὐτός ὠθεῖται ἀπό τήν χριστομίμητο καρδιά του καί λειτουργεῖ ὡς πατέρας φιλόστοργος, ὁ ὁποῖος παιδαγωγεῖ καί συμβουλευεῖ ἄμεσα καί προσωπικά κάθε ἄνθρωπο. Ἐτσι, μέ τρόπο πνευματικό γεννᾶ καί ἀναγεννᾶ τά πνευματικά του τέκνα, δηλαδή τούς ἀνθρώπους

εκείνους, πού μέ τήν πνευματική καί θεολογική μυσταγωγία καθοδηγεῖ στήν ἀληθινή ζωή.

Στήν παιδευτική αὐτή σχέση καί κοινωνία κυριαρχεῖ ἡ ἐσωτερική ἐλευθερία καί ἡ φιλάδελφος κατανόηση. Πνευματικός πατέρας καί πνευματικό τέκνο πορεύονται πρός τήν ἐν τῷ Θεῷ ἐνότητα. Εἶναι δύο προσωπικότητες πού συναντήθηκαν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι καί θά συνεχίσουν νά ἐπικοινωνοῦν μεταξύ τους ὑπερβαίνοντας καί τά ὅρια ἀκόμη τῆς βιολογικῆς φθορᾶς, δηλαδή τό θάνατο.

Ἡ ἐννοια τῆς πνευματικῆς πατρότητας ἐκπηγάζει ἀπό τήν ἀντίστοιχη ἀντίληψη περί τῆς πατρότητας τοῦ Θεοῦ καί τῆς θείας πατρικῆς σχέσης μέ τά τέκνα Του, δηλαδή τούς ἀνθρώπους. Ἡ πνευματική πατρότητα βασιζέται κυρίως στή φυσική λειτουργία τοῦ παιδαγωγικοῦ γονεϊκοῦ ρόλου τοῦ πατέρα καί τῆς μητέρας, πού ἀποτελοῦν τά κύρια πρόσωπα στή δραματουργική σκηνή τῆς οἰκογένειας, στό ψυχοκοινωνικό σύστημα τῆς οἰκογένειας, πού ἀποτελεῖ καί τό φυσικό σχολεῖο τῶν παιδιῶν. Ὁ πνευματικός πατέρας εἶναι τό κύριο πρόσωπο στήν πνευματική οἰκογένεια τοῦ Χριστοῦ, τήν Ἐκκλησία.

Μέ ἄλλα λόγια, ἡ πνευματική πατρότητα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ μετοχή καί κοινωνία μέ τήν πατρότητα τοῦ Θεοῦ. Ἡ δέ «ἐν Χριστῷ» καί «διά τοῦ Εὐαγγελίου» γέννηση τῶν πνευματικῶν τέκνων φανερώνει τή συμμετοχή στή Θεία Ζωή.

Ἡ λειτουργία τῆς πνευματικῆς πατρότητας εἶναι χαρισματική δωρεά τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ ὁποία ὁμως ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπό τήν ὅλη προσωπικότητα τοῦ πνευματικοῦ πατέρα. Κατευθύνεται δέ ἀπό τήν ἐσώτερη «*πνευματοδίδακτη σοφία*» καί ὄχι τόσο ἀπό τήν ψυχολογική πείρα, τήν παιδαγωγική κατάρτιση, τίς ἐμπειρίες τῆς ζωῆς καί τήν ἡλικία. Ὁ πνευματικός πατέρας, ἐπομένως, μπορεῖ νά μήν εἶναι πολίος γέροντας, ἀλλά κάποιος φωτισμένος ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι νέος ἄνθρωπος.

Ἡ πνευματική πατρότητα δέν εἶναι ἓνα θεωρητικό λειτούργημα, μιά «δογματική» διδασκαλία· εἶναι λειτούργημα ζωῆς, καθοδήγηση ἀνθρώπων, διαμόρφωση συνειδήσεων, εἶναι προσπάθεια ὀροθέτησης τοῦ «εἶναι». Γι' αὐτό, ὁποῖος «δέν γεννήθηκε ἀκόμα», σύμφωνα μέ τό λόγο τοῦ Συμεών τοῦ Νέου Θεολόγου, δέν μπορεῖ νά γεννήσει καί νά ἀναγεννήσει τά πνευματικά του παιδιά. Ὁ πνευματικός πατέρας πρέπει πρῶτα αὐτός νά ἔχει τό Ἅγιο Πνεῦμα, για νά Τό δώσει στους ἄλλους, διότι, κατ' οὐσία, δέν εἶναι αὐτός

πού όμιλει, αλλά «τό Πνεῦμα τοῦ Πατρός ἡμῶν τό λαλοῦν ἐν αὐτῷ» (Ματθ. ι', 20)¹. Συνεπῶς, ὁ πνευματικός πατέρας θά πρέπει νά προετοιμάζεται καί νά καταρτίζεται πνευματικά ἔτσι, ὥστε νά μπορεῖ νά ἀνταποκρίνεται στό δύσκολο συμβουλευτικό του ἔργο. Γιά τήν προπαρασκευή αὐτή γίνεται λόγος σέ σχετικά πατερικά κείμενα: «ὑπάρχουν πατέρες, οἱ ὁποῖοι καταρτίζονται ἀπό τό Ἅγιον Πνεῦμα μέ μιᾶ ἐσώτερη διδαχή κατά τέτοιο τρόπο, πού, καί ἂν δέν ὑπάρχει σ' αὐτούς ἀκαδημαϊκή μόρφωση καί ἐπιστημονικές γνώσεις τοῦ κόσμου, ἐντούτοις δέν λείπει ἀπ' αὐτούς "ἡ τοῦ ἔνδοθεν διδασκάλου σοφία"»².

Ὁ πνευματικός πατέρας προετοιμάζεται γιά ἕνα μεγάλο χρονικό διάστημα· ἀποσύρεται στά βάθη τοῦ ἐσώτερου ἑαυτοῦ του, στά μύχια τῆς καρδιάς του, ἐναποθέτοντας τήν ὑπαρξή του στό Θεό. Αὐτή ἡ ἄσκηση τοῦ χαρίζει τήν ἐσωτερική γαλήνη, τήν αὐτογνωσία καί τήν Θεογνωσία. Ἔτσι, ἡ προσωπικότητα αὐτή μπορεῖ νά βοηθεῖ τούς ἀνθρώπους κυρίως μέ τήν ποιότητα τῆς παρουσίας της, μέ τόν διδακτικό της λόγο καί ἰδιαίτερως μέ τήν σιωπή της, τήν καλούμενη «σιωπῶσαν παραίνεσιν». Ἡ παιδαγωγική τῆς πνευματικῆς πατρότητας δέν εἶναι ἐπιβολή ἠθικῶν κανόνων ἢ ἐφαρμογή κάποιας ψυχοτεχνικῆς πρακτικῆς, ἀλλά βαθύτερη συνάντηση καί κοινωμία ψυχῶν.

Θυμᾶμαι μέ συγκίνηση τον Ἅγιο Πορφύριο, ὅταν, ἀπευθυνόμενος σέ πρόσωπα πού δίδασκαν, παιδαγωγοῦσαν, συμβούλευαν, καθοδηγοῦσαν καί ποιμαίναν, τά παρότρυνε ὡς ἐξῆς, προκειμένου νά εἶναι ἀποτελεσματικά στό ἱερό τους ἔργο: «Κοινωνᾶτε; Ἔ... ὅταν κοινωνᾶτε τήν Κυριακή, ἀφῆστε τό Χριστό νά μιλήσει τῇ Δευτέρᾳ ὁ Ἴδιος στίς σχολικές αἴθουσες καί στά ἀμφιθέατρα...».

Στήν παράδοση τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἔχουμε τήν πληροφορία ὅτι σταδιακά ἀποκαλύπτεται στόν πιστό λαό τοῦ Θεοῦ τό πρόσωπο πού κοσμεῖται μέ τό χάρισμα τῆς πνευματικῆς πατρότητας. Ἔτσι πλησιάζουν τό πρόσωπο αὐτό οἱ ἄνθρωποι, ὄλων τῶν ἡλικιῶν καί τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων, γίνονται μαθητές του, δηλαδή πνευματικά τέκνα καί μαζί, χέρι μέ χέρι, πορεύονται στά μονοπάτια τῶν πνευματικῶν ἀναζητήσεων, ἀνακαλύπτοντας μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ὄλο καί περισσότερο στά βάθη τῆς ταπεινώσεως

¹ Βλ. Β. Χριστοφορίδου, *Ἡ πνευματική πατρότης κατά τόν Συμεών τόν Νέον Θεολόγον*, δ. διατριβή, Θεσσαλονίκη, ἐκδ. Πουρναρά, 1977, σσ. 65-89.

² «*Εὐεργετικός*», τ. Δ', Ἀθήναι, 1992, Στ' ἐκδ., σ. 564.

του τό μεγαλείο τῶν Ἁγιοπνευματικῶν του χαρισμάτων. Μέ ἄλλα λόγια, συνήθως ἡ ἀναγνώριση τοῦ χαρίσματος τῆς πνευματικῆς πατρότητας γίνεται σταδιακά ἀπό τόν πιστό λαό τοῦ Θεοῦ.

Ἀντίθετα, στήν περίπτωση τοῦ προσώπου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἡ ἀναγνώριση τῆς πνευματικῆς πατρότητας ἔγινε δι' ἀμέσου ἀποκαλύψεως ἀπό τόν ἴδιο τόν Κύριο: «*Εγώ σε ἀποστέλλω ἀνοιῶναι ὀφθαλμούς αὐτῶν, τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπό σκότους εἰς φῶς*» (Πράξ. κστ' 17-18).

β. Θεωρητικό υπόβαθρο

«*Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητά νουθετῶ. Ἐάν γάρ μυρίους παιδαγωγούς ἔχητε ἐν Χριστῶ, ἀλλ' οὐ πολλούς πατέρας· ἐν γάρ Χριστῶ Ἰησοῦ διά τοῦ Εὐαγγελίου ἐγώ ὑμᾶς ἐγέννησα*» (Α' Κορ. δ' 14-16).

Ἄπευθυνόμενος πρὸς τούς Κορινθίους ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἀναφέρεται στή λειτουργία τῆς πνευματικῆς διά τοῦ Εὐαγγελίου γεννήσεως τῶν πνευματικῶν τέκνων. Στό πνεῦμα τῆς ζεστῆς οἰκογενειακῆς ἀτμόσφαιρας συμβουλευε καί καθοδηγεῖ τά τέκνα του μέ ἀπλότητα, χωρίς προσποίηση καί ἐντροπή. Αὐτή εἶναι ἡ παιδαγωγική τοῦ πνευματικοῦ πατέρα, πού δέν εἶναι ἕνας ἀπλός παιδαγωγός, ὅπως τόσοι ἄλλοι, πού παθητικά συνοδεύουν στό ταξίδι τῆς ζωῆς καί τῆς παιδείας. Ὁ πνευματικός πατέρας εἶναι σύμβουλος ζωῆς. Ἀντίθετα, τήν ἐποχή ἐκείνη (κλασσική Ἑλληνική ἀρχαιότητα, ρωμαϊκός κόσμος) ὁ παιδαγωγός (paedagogus) - συνήθως δούλος ἀπελεύθερος - ἀσκοῦσε ἔργο συνοδοῦ τῶν παιδιῶν στήν καθημερινή τους πορεία. Ἐνῶ ὁ πνευματικός πατέρας ἀσκοῦσε καί ἀσκεῖ ἀσυγκρίτως ὑψηλότερο ἔργο· εἶναι συμμετοχός στό θαῦμα τῆς πνευματικῆς γέννησης καί ἀναγέννησης τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ παιδαγωγική τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὡς πνευματικοῦ πατέρα, πραγματώνεται μέ τόν Εὐαγγελικό λόγο, ὁ ὁποῖος εἶναι λόγος ζωῆς καί δυνάμεως: «*ὅτι τό εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλά καί ἐν δυνάμει καί ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ*» (Α' Θεσ. α' 5). Ἀλλά καί ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ «*οὐ γάρ ἐν λόγῳ, ἀλλ' ἐν δυνάμει*» (Α' Κορ. δ' 20).

Μέσα σ' αὐτή τή δυναμική τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, μακριά ἀπό τήν ἀδυναμία τῆς ἀνθρώπινης σοφίας, ἀρθρώνεται ὁ παιδαγωγικός του λόγος:

«ὁ λόγος μου καί τό κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καί δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μή ᾗ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ» (Α' Κορ. β' 3-5).

Αὐτή ἡ δυναμική τοῦ θείου λόγου ἀποτελεῖ τόν πυρήνα καί τήν οὐσία τῆς Συμβουλευτικῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Εἶναι ὁ παιδευτικός λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ σπόρος πού σπείρεται κατά τήν ὁμαδική ἢ τήν προσωπική συμβουλευτική, μέ τόν προφορικό ἢ τόν γραπτό λόγο (ἐπιστολογραφία). Αὐτόν τόν λόγο κλείνουν μέσα τους καί καρποφοροῦν «ἐν ὑπομονῇ» (Λουκ. η' 11,15) τά πνευματικά παιδιά, οἱ μαθητές, οἱ ἄνθρωποι κυρίως τῆς ὁδύνης καί τῆς ἐλπίδας. Ἐάν ὁ πνευματικός αὐτός σπόρος πεθάνει πέφτοντας στό χωράφι τῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων, πολύ καρπό θά φέρει ἐσώτερες πνευματικές διεργασίες (Ἰω. ιβ' 24).

Ἡ πνευματική, λοιπόν, πατρότητα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἐκδιπλώνεται καί ὑλοποιεῖται ὡς λόγος δυνάμεως καί ὡς παιδεία δυνάμεως, πού καθοδηγεῖ στό δρόμο τῆς ζωῆς.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος διανοίγει δρόμους Ζωῆς, ὅπου καλεῖ τά παιδιά του νά «περιπατήσουν»: «ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν» (Ρωμ. στ' 4), «εὐσχημόνως περιπατήσωμεν» (Ρωμ. ιγ' 13), «διά πίστεως γάρ περιπατοῦμεν» (Β' Κορ. ε' 7), «ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε» (Κολ. δ' 5).

Σκοπός τῆς ἐν Χριστῷ ἀγωγῆς, πού πραγματοποιεῖται μέσω τῆς πνευματικῆς πατρότητας, εἶναι ἡ ὑποβοήθηση τοῦ νέου ἀνθρώπου, ἡ καθοδήγηση καί ἡ νουθέτησή του, ὥστε νά διανύσει μέ ἐπιτυχία τό στάδιο τῆς «νηπιότητας» καί τῆς «παιδικότητας» καί «παρακαλούμενος» καί «παραμυθούμενος» νά κατορθώσει νά γίνῃ «ἄνδρας τέλειος», νά φθάσῃ δηλαδή «εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα μηκέτι ᾗ νήπιος, κλυδωνιζόμενος καί περιφερόμενος παντί ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας» (Ἐφεσ. δ' 13-14), «ἄχρισ οὗ μορφωθῆ Χριστός ἐν αὐτῷ» (Γαλ. δ' 19).

Ἔτσι ὁ νέος ἄνθρωπος θά ἔχει διανύσει μία πνευματική πορεία «μεθελικιώσεων», ἡ ὁποία τόν ὀδηγεῖ στόν ἐσωτερικό κόσμο τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ: «ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντός ὑμῶν ἐστίν» (Λουκ. ιζ' 21).

γ. Παιδαγωγική διακρίσεως

Ὁ πνευματικός πατέρας χρησιμοποιεῖ τὴν παιδαγωγικὴ τῆς διακρίσεως, ἢ ὅποια δὲν βασιζέται στὴν ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ τὴν ἀνθρώπινη σοφία, οὔτε στὴν πείρα τῆς ἡλικίας, ἀλλὰ στὴν ἀγνότητα κυρίως τοῦ πνεύματος καὶ τὴν καθαρότητα τῆς καρδιάς. Στὴν ἀρετὴ ἀλλὰ καὶ στὴν παιδαγωγικὴ τῆς διακρίσεως στηρίζεται ἡ συμβουλευτικὴ καὶ ἡ καθοδήγηση τῶν ψυχῶν. Μὲ τὴν τέχνη αὐτὴ παρεμβαίνει ὁ πνευματικός πατέρας ἐξατομικευμένα, συμβουλεύει καὶ καθοδηγεῖ προσωπικά τὸν κάθε ἄνθρωπο μὲ «λόγον δυνάμεως». Λειτουργεῖ μὲ ἀπέραντη ἀγάπη, ὑπομονή, πραότητα καὶ ταπείνωση. Καθοδηγεῖ ψυχές ἀδιαλείπτως προσευχόμενος.

Χαρακτηριστικὸ δείγμα τῆς διακριτικῆς λειτουργίας τοῦ Παύλου ἔχουμε στὴν Α΄ πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ του (β΄ 6-12): «Δὲν ἐπιδιώξαμε δόξα καὶ τιμὴ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, οὔτε ἀπὸ σᾶς τοὺς ἴδιους, παρ' ὅλο πού μπορούσαμε..., ἀλλ' ὑπῆρξαμε ἡπιοὶ καὶ ἀπλοὶ μεταξύ σας καὶ φερθήκαμε μὲ καλοσύνη καὶ στοργή, ὅπως μιά καλὴ μητέρα (τροφός) πού περιθάλπει τὰ παιδιά της. Ἔτσι ἀκριβῶς σάν στοργικὴ μητέρα τόσο θερμὰ σᾶς ἀγαπᾶμε καὶ σᾶς ποθοῦμε (ὀμειρόμενοι, ὀμείρομαι, ἰμείρομαι = ποθῶ σφοδρά), ὥστε ἔχουμε τὴν ἀγαθὴ διάθεση νὰ μεταδώσουμε σέ σᾶς ὄχι μόνο τὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτές τίς ψυχές μας ... Καθὼς ἄλλωστε γνωρίζετε, ὅτι, σάν πατέρας τὰ παιδιά του, προτρέπαμε (*παρακαλοῦντες*) τὸν καθένα ἀπὸ σᾶς καὶ σᾶς ἐνισχύαμε στὴ νέα ζωὴ καὶ σᾶς παρηγορούσαμε (*παραμυθούμενοι*) στὶς δυσκολίες καὶ στὶς θλίψεις σας καὶ διαμαρτυρόμεθα καὶ σᾶς ἐξορκίζαμε ἔντονα (*μαρτυρόμενοι*) νὰ πορευθεῖτε σύμφωνα μὲ τὴν ἀξία τῆς κλήσης πού σᾶς ἔκανε ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος σᾶς ἐκάλεσε στὴν βασιλεία καὶ τὴν δόξα Του».

Τὸ «οἰκογενειακὸ σύστημα» τὴν ὥρα αὐτὴ τῆς παιδευτικῆς ἐπικοινωνίας φορτίζεται συναισθηματικά (κλιμάκωση παιδαγωγικῆς παρέμβασης: *ὀμειρόμενοι* → *παρακαλοῦντες* → *παραμυθούμενοι* → *μαρτυρόμενοι*). Ἀκοῦμε στό σημεῖο αὐτὸ τὸν πνευματικὸ πατέρα νὰ ἀποκαλύπτει στὰ παιδιά του πὼς λειτούργησε καὶ λειτουργεῖ ὄχι μόνον ὡς σύμβολο ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς κάλυψης καὶ προστασίας τῶν τέκνων - λειτουργία πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν πατρότητα - ἀλλὰ καὶ ὡς φορέας μητρικῆς στοργῆς καὶ τρυφερότητας, δηλαδή κατ' οὐσίαν ὡς «τροφός» (= μητέρα).

Παρόμοιος εἶναι ὁ παιδαγωγικὸς του λόγος, ὅταν διδάσκει καὶ συμβουλεύει τοὺς Κορινθίους: «οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλὰ ὑμᾶς», «ἐγὼ δέ ἤδιστα

δαπανήσω και έκδαπανηθήσομαι υπέρ των ψυχών υμών» (Β' Κορ. ιβ' 14-15).

Ο διακριτικός πνευματικός πατέρας υποβοηθεί με διαφόρους τρόπους και μέσα την πνευματική ανάπτυξη των τέκνων του. Άκούει με ιδιαίτερη προσοχή, ύπομονη και συγκατάβαση τὰ προβλήματά τους τήν ώρα πού τό έχουν ανάγκη. Ο λόγος πού χρησιμοποιεί δέν είναι άπλό έπικοινωνιακό μέσο, αλλά λόγος δυνάμεως, κοινωνίας ψυχών, λόγος παραμυθίας. Ο μέγας Άπόστολος δέν αντιδρά άπορριπτικά ή έστω άρνητικά στην προκλητική συμπεριφορά κάποιου παιδιού του: «Εάν, άδελφοί μου, παρασυρθεί κανείς και περιπέσει σέ κάποιο παράπτωμα, σεις οί πνευματικά προοδευμένοι άς διορθώνετε αυτόν και άς τον καθοδηγήτε με πνεύμα πραότητας» (Γαλ. στ' 1).

Σέ άλλη περίπτωση πάλι παρατηρεί: «Τί θέλετε; Νά έλθω σέ σās με την παιδαγωγική ράβδο της αυστηρότητας και της τιμωρίας ή νά έλθω με άγάπη και με πνεύμα έπιείκειας και πραότητας;» (Α' Κορ. δ' 21).

Σέ περιπτώσεις ήλικιωμένων ανθρώπων ή νεοτέρων συμβούλευε ως έξής: «Νά μην έπιπλήξεις με άπότομο τρόπο κάποιον ήλικιωμένο, αλλά νά τον προτρέπεις και νά τον παρηγορείς σαν πατέρα, τους δέ νεότερους σου στην ήλικία νά τους συμβουλευείς και νά τους καθοδηγείς σαν άδελφούς σου. Τίς ήλικιωμένες γυναίκες νά τίς προτρέπεις και νά τίς ένθαρρύνεις σαν μητέρες, τίς δέ νεότερές σου στην ήλικία νά τίς νουθετείς σαν άδελφές σου ...» (Α' Τιμ. ε' 1-2).

Ο Άπόστολος Παύλος υπενθυμίζει συχνά στα πνευματικά του παιδιά την ύπάρχουσα μεταξύ τους πατρική και αντίστοιχα υϊκή σχέση: «τεκνία μου, ούς πάλιν ωδίνω, άχρισ ού μορφωθή Χριστός έν υμίν» (Γαλ. δ' 19) (ωδίδς -ϊνος = πόνος τοκετού, ωδίνω = έχω πόνους τοκετού).

Τά τέκνα των πνευματικών ωδίνων «έκ Θεού έγεννήθησαν» (Ιωάν. α' 12-13), κατά τον Ιωάννη τον Ευαγγελιστή. Είναι «οί άνωθεν γεννηθέντες», «οί έξ ύδατος και πνεύματος γεννηθέντες», πού θά εισέλθουν στη Βασιλεία του Θεού (Ιω. γ' 3-5).

Η ύποκοριστική προσφώνηση «τεκνία» (παιδάκια μου) φανερώνει την τρυφερότητα της γονεϊκής σχέσης, μιās σχέσης πού είναι αιώνια, υπερνικά τή φθορά και τό θάνατο, υπερβαίνει τή χρονικότητα και συνδέει αιώνια τον άνθρωπο με τον Θεό Πατέρα: «ότι δέ έστε υιοί, έξαπέστειλεν ο Θεός τό Πνεύμα του υιού αυτού εις τάς καρδιάς υμών· ώστε ούκέτι εί δοϋλος, άλλ' υιός· ει δέ υιός, και κληρονόμος Θεού διά Χριστού» (Γαλ. δ' 6-7).

Τὴν ἀτμόσφαιρα παιδαγωγικῆς θαλπωρῆς καὶ ἐγκαρδιότητος, μέσα στὴν ὁποία, ὅπως εἶδαμε, καθοδηγοῦσε ὁ Ἀπόστολος Παῦλος τὰ πνευματικά του τέκνα, περιγράφει καὶ ἀναδεικνύει ὁ μέγας ἐπίσης παιδαγωγός Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος σέ λόγους πού ἐξεφώνησε «*εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους ἐπιστολή*» (ὁμιλίαι Α΄ - Β΄)³. Ἐκεῖ ἐξαίρει τὴν Θεωρία καὶ τὴν πρακτικὴ τῆς παύλειας συμβουλευτικῆς. Παρατηρεῖ πὼς ἡ συμβουλευτικὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου πραγματοποιεῖται σέ «οἰκογενειακὴ» ζεστὴ ἀτμόσφαιρα. Τονώνει καὶ ἐνισχύει τοὺς ἀδελφικούς δεσμούς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ λόγος του παρακινεῖ εἰς διάλογον, ὅπου ἐπιχειρεῖται ἡ συνομιλία νά γίνεται σέ κλίμα ἡρεμίας, γαλήνης καὶ ἀγάπης, χωρὶς ἄγχος καὶ ἀβεβαιότητα. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὁμιλεῖ σέ ἐπίπεδο ἰσοτιμίας μὲ κάθε ἄνθρωπο, ὡς δοῦλος μάλιστα Χριστοῦ. Ἔτσι, αἶρει τὸ ἐνδεχόμενον μᾶς ἀντιπαλότητος ἢ σύγκρουσης κατὰ τὴν συνομιλία.

Συγκεκριμένα, παρατηρεῖ ὁ ἱερός Χρυσόστομος: «Τίποτε δὲν εἶναι καλύτερο, τίποτε δὲν εἶναι φιλοστοργότερο ἀπὸ τὸν πνευματικὸ διδάσκαλον ὑπερβαίνει τὴν συμπάθεια κάθε φυσικοῦ πατέρα».

Ἔτσι, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὡς πνευματικὸς πατέρας, παρακαλεῖ θερμὰ καὶ προτρέπει τοὺς Φιλιππησίους: «Ἐάν θέλετε νά μέ παρηγορήσετε τώρα πού βρίσκομαι φυλακισμένος καὶ δέσμιος, ἐάν ἐπιθυμεῖτε μὲ τὴν ἀγάπη σας νά μέ παραμυθῆσετε εἰς τὴν θλίψη μου ... Κάμετε πλήρη καὶ τελεία τὴν χαρὰ μου. Καὶ θὰ γίνῃ αὐτό, ἐάν ὅλοι ἔχετε τὸ ἴδιο φρόνημα, ἔχοντας τὴν ἴδια ἀγάπη μεταξύ σας ... Μὴν κοιτάζετε ὁ καθένας τὸ ἀτομικὸ του συμφέρον, ἀλλ' ἄς ἐπιζητεῖ νά ἐξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων» (Φιλ. β΄, 1-4)⁴.

Σέ ἄλλο σημεῖο τῆς ὁμιλίας του ὁ Χρυσόστομος παρατηρεῖ πὼς: «πρέπει νά κάνουμε παραινέσεις μαζί μὲ ἐπαινετικά λόγια, διότι ἔτσι γίνονται αὐτές εὐπρόσδεκτες ἀπὸ τοὺς ἄλλους, ὅταν ἐμεῖς καλοῦμε αὐτοὺς πού συμβουλευοῦμε γιὰ δική τους προσπάθεια καὶ προθυμία, ὅπως ἔκανε καὶ ὁ Παῦλος. Προσέξτε πὼς συμβουλευεῖ μὲ σύνεση»⁵: «... Ὅλα νά ἐφαρμόζετε χωρὶς γογγυσμούς καὶ διαλογισμούς ἀμφιβολίας, γιὰ νά γίνετε ἀμεμπτοὶ καὶ ἀκέραιοι ... μέσα σέ μία γενεὰ ἀνθρώπων διεστραμμένων, μεταξύ τῶν ὁποίων ἐσεῖς φαίνεσθε σάν φωτεινὰ ἀστέρια μέσα στὸν κόσμον» (Φιλιπ. Β΄ 14-15).

³ Ἰωάννου Χρυσοστόμου, «*Εἰς τὴν πρὸς Φιλιππησίους*», ΕΠΕ, τόμ. 21, ἐκδ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμάς», Θεσσαλονίκη, 1980, σσ. 348-675.

⁴ Βλ. Ἰ. Χρυσοστόμου, ὁ.π. ΕΠΕ 21, σ. 472.

⁵ Βλ. Ἰ. Χρυσοστόμου, ὁ.π. σ. 564.

Σέ μία ἄλλη ἀποστροφή τοῦ λόγου του ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἐξαίρει τή σημασία τοῦ διδακτικοῦ καί ψυχολογικοῦ ὑπόβαθρου τῆς συμβουλευτικῆς τοῦ Παύλου ὡς πνευματικοῦ πατέρα. Παρατηρεῖ, λοιπόν, πώς ὁ Ἀπόστολος Παῦλος γράφει στά πνευματικά του παιδιά «μέ ὑπερβολική τιμή καί δέν ἐκφράζει πουθενά καμίαν ἐπίπληξη ... γράφει δέ τά πάντα πρός αὐτά μέ τρόπο καθαρά συμβουλευτικό καί καθόλου μέ ὕφος ἐπιτιμητικό. Γράφει σάν νά ἀπευθύνεται πρός “ἰσοτίμους” μέ αὐτόν καί δέν τούς ὀμιλεῖ σάν δάσκαλος μέ ὑπεροπτικό ὕφος, ἀποκαλώντας τόν ἑαυτό του “δοῦλον Ἰησοῦ Χριστοῦ” καί ὄχι ἀπόστολο» (*«παιδαγωγική τοῦ λεντίου»*) (Φιλιπ. Α' 1).

Προχωρεῖ δέ ἀκόμη περισσότερο, ὑπογραμμίζοντας τή σημασία τῆς βαθιάς συναισθηματικῆς ἀπήχησης τῶν παραινετικῶν λόγων τοῦ Ἀποστόλου. Ἀναφέρει μέ ἔμφαση ἰδιαίτερη τόν ἀκόλουθο λόγο πού ἀπό βάθους καρδίας ἀπευθύνει στά παιδιά του: «Μάρτυς μου ὁ Θεός πόσο πολύ σᾶς ποθῶ καί σᾶς ἀγαπῶ μέ τήν καρδιά μου, ἡ ὁποία ἀνήκει ἐξ ὀλοκλήρου στόν Χριστό (ὡς *ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχθοις Χριστοῦ*).

Τονίζει δέ ὁ Χρυσόστομος, ὅτι ὁ Ἀπόστολος Παῦλος «εἶπε τοῦτον τόν λόγον (“*καρδίαν Χριστοῦ*”, “*σπλάγχνα Χριστοῦ*”), πού ἦταν ἐντονότερος καί θερμότερος συναισθηματικά, σάν νά ἔχει γίνει δικός τους πατέρας, ἔνεκα τῆς κατά Χριστόν συγγένειας» (Φιλιπ. Α' 8-9)⁶.

Ἀνακεφαλαιώνοντας τά ὅσα εἶπαμε γιά τήν ἐν γένει παιδαγωγική τοῦ πνευματικοῦ πατέρα στή διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μπορούμε νά ἐμβαθύνουμε περαιτέρω σ' αὐτή καί νά ἐπισημάνουμε καί τά ἀκόλουθα:

1. Ὁ Παῦλος, συμβουλεύοντας, ὑποδεικνύει καί ἰχνηλατεῖ σέ δρόμους φωτός, προσφέροντας τόν ἑαυτό του καί τή βίωσή του ὡς ὑπόδειγμα ζωῆς: «*Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε*» (Α' Κορ. δ' 16), «*καθώς κάγω Χριστοῦ*» (ια' 1). «*Χριστῷ συνεσταύρωμαι· ζῶ δέ οὐκέτι ἐγώ, ζῆ δέ ἐν ἐμοί Χριστός*» (Γαλ. Β', 20).

Ἄλλοτε πάλι, προχωρεῖ σέ ἀποκαλύψεις ἐσώτερων πνευματικῶν του ἀναβάσεων, προκειμένου νά διδάξει ἀποτελεσματικότερα τά πνευματικά του παιδιά, διακινδυνεύοντας ἔτσι νά χαρακτηρισθεῖ ὡς «*ἄφρων*»: «Ἐπειδή ἡ δύναμη τοῦ Κυρίου φαίνεται τελειότερα μέσα στήν ἀνθρώπινη ἀδυναμία ...

⁶ Βλ. Ἰ. Χρυσόστομου, ὁ.π. ΕΠΕ 21, σσ. 352, 362, 388.

Γι' αυτό δοκιμάζω έσωτερική χαρά και εύφροσύνη στίς ύβρεις, στίς ανάγκες, στους διωγμούς, στίς στενοχώριες πού ύφίσταμαι και ύπομένω γιά τόν Χριστό. Διότι, όταν άσθενώ, τότε μέ τή Χάρη τοῦ Θεοῦ γίνομαι δυνατός. Ἔγινα άνόητος (άφρων), πού καυχήθηκα κατ' αὐτόν τόν τρόπο. Ἐσεῖς όμως μέ άναγκάσατε» (Β' Κορ. ιβ' 9-11) (Παιδαγωγική «θείας άφροσύνης»)⁷.

Χαρακτηριστικό εἶναι τό παράδειγμα τοῦ Τιμοθέου, ενός νέου διδασκάλου μέ ώριμότητα όμως πνευματική, μέ άγιότητα βίου και παιδεία θεολογική. Αὐτόν τόν νέο μαθητή του άποστέλλει ό Παῦλος στους παρεκτραπέντας Κορινθίους, ως έκπρόσωπό του πνευματικό πατέρα: «Διά τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου άγαπητόν και πιστόν ἐν Κυρίῳ, ὅς ὑμᾶς άναμνήσει τάς ὁδοῦς μου τάς ἐν Χριστῷ, καθώς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω» (Α' Κορ. δ' 17-18). Ἀργότερα τοῦ ανέθεσε τή διαποίμανση τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐφέσου, λέγοντάς του: «Παράγγελλε ταῦτα και δίδασκε· μηδεῖς σου τῆς νεότητος καταφρονεῖτω, αλλά τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν άναστροφῇ, ἐν άγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν άγνείᾳ» (Α' Τιμ. δ' 11-12).

Μέ τόν ἴδιο τρόπο συμβουλεύει και τόν Τίτο: «Τούς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν, περί σεαυτόν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων» (Τίτ. Β' 6-7).

Σέ άλλο σημείο πάλι παρακινεῖ τά τέκνα του: «Μνημονεύετε τῶν ἠγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τόν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὧν άναθεωροῦντες τήν ἔκβασιν τῆς άναστροφῆς μιμεῖσθε τήν πίστιν» (Εβρ. ιγ' 7).

Ἄλλες φορές καλεῖ τά παιδιά του νά «στοιχοῦν» στά πρότυπα τῆς πνευματικῆς ζωῆς: «εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι και στοιχῶμεν» (Γαλ. ε' 25), «ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν» (Γαλ. στ' 16). Ἄλλοτε πάλι τά παρακινεῖ νά «συμμορφωθοῦν» σέ πνευματικές καταστάσεις: «συμμόρφους τῆς εἰκόνας τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ» (Ρωμ. η' 29), «σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ» (Φιλ. γ' 21) ἢ άκόμη νά ἐλέγξουν τό «φρόνημά» τους: «τό γάρ φρόνημα τῆς σαρκός θάνατος» (Ρωμ. η' 6-7, 27).

2. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ως διακριτικός ἐν Χριστῷ παιδαγωγός, συμβούλευε και καθοδηγοῦσε τά πνευματικά του παιδιά, άκολουθώντας πάντοτε τήν «ἀρχή τῆς ἑξατομίκευσης», στό πλαίσιο τῆς ὁποίας ἐνέτασσε

⁷ Βλ. και Γ. Κρουσταλάκη, *Γέρων Ἐφραίμ Κατουνακιώτης, ὁ Θεολόγος και παιδαγωγός τῆς ἐρήμου*, Ἀθήνα, ἐκδ. «Ἐν πλῶ», 2017, Β' ἔκδοση, σσ. 216-222.

κάθε παιδευτική του παρέμβαση. Χαρακτηριστική είναι η επόμενη συμβουλή του: «Νά συμπεριφέρεσθε μέ σύνεση καί φρόνηση πρός τούς ἀνθρώπους πού βρίσκονται ἔξω ἀπό τήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ... Ὁ λόγος σας ἄς εἶναι πάντοτε γεμάτος μέ Χάρη, ἀρτυμένος μέ τό ἀλάτι τῆς καλοσύνης καί τῆς διάκρισης. Νά ξέρετε δέ πῶς πρέπει νά ἀποκρίνεσθε στόν καθένα ἄνθρωπο ιδιαίτερα» (Κολ. δ' 5-6).

Σέ ὅλη τήν ἐπιστολιμαία διδασκαλία τοῦ Παύλου διακρίνουμε συχνά ὀρισμένες παρατηρήσεις του πού ἔχουν ὡς σκοπό νά ἀναδείξουν τή βαθύτερη σημασία τῆς ἀνεπανάληπτης παρουσίας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, δηλαδή τῆς ἀτομικότητας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς θεμέλιου κάθε παιδευτικῆς παρέμβασης. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά τέτοιες ἐπισημάνσεις: «...Ἐκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατεῖτω» (Α' Κορ. ζ' 17). «Ἐνί δέ ἐκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ Χάρις κατά τό μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ» (Ἐφ. δ' 7). «Ἐκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν» (Α' Κορ. γ' 5). «Ἐκαστος δέ βλέπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ» (Α' Κορ. γ' 10). «Ἐκάστῳ ὡς ὁ Θεός ἐμέρισε μέτρον πίστεως» (Ρωμ. β' 3).

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὡς πνευματικός πατέρας πού βιώνει τήν ἀρετή τῆς διακρίσεως καί κατευθύνεται στό ἔργο του ἀπ' αὐτήν, ὅπως ἐπισημάναμε προηγουμένως, ἐνεργεῖ πάντοτε μέ παιδαγωγική περίσκεψη καί ψυχολογική διορατικότητα. Ἐφαρμόζει ἔτσι τήν τακτική τῆς «*ψυχολογικῆς κατανοήσεως*» σέ κάθε ιδιαίτερη περίπτωση, ἡ ὁποία τόν ὀδηγεῖ σέ ἐπιλογή μιᾶς «εὐέλικτης» παιδαγωγικῆς, πού στοιχεῖ στό πραγματικό ὑπόβαθρο κάθε συμπεριφορᾶς: «Ἄν καί ἤμουν ἐλεύθερος ἀπό ὄλους, ἐν τούτοις ἔκανα τόν ἑαυτόν μου δούλον σέ ὄλους, γιά νά κερδίσω καί νά ὀδηγήσω στό Χριστό τούς περισσότερους. Καί ἔγινα μεταξύ τῶν Ἰουδαίων σάν Ἰουδαῖος, γιά νά κερδίσω Ἰουδαίους. Σέ ἐκείνους πού εὐρίσκοντο ὑπό τόν μωσαϊκό νόμο ἔγινα σάν νά ἤμουν κι' ἐγώ ὑπό νόμον, γιά νά τούς κερδίσω. Στούς ἐθνικούς πού δέν εἶχαν νόμο, ἔγινα σάν ἄνομος, χωρίς φυσικά νά παραβῶ τό νόμο τοῦ Θεοῦ, γιά νά κερδίσω τούς ἀνόμους. Στούς ἀσθενεῖς κατά τήν πίστη χριστιανούς ἔγινα κι' ἐγώ σάν ἀσθενής, γιά νά τούς κερδίσω καί νά τούς ὀδηγήσω στό Χριστό. Σέ ὄλους ἔγινα τά πάντα, γιά νά σώσω μέ κάθε θυσία ἔστω καί μερικούς» (Α' Κορ. θ' 19-22).

Μιά τέτοια εὐέλικτη καί εὐαίσθητη παιδαγωγική τοῦ πνευματικοῦ πατέρα, πού περιγράψαμε μέχρι τώρα, δέν μπορεῖ παρά νά ἔχει ὡς θεμέλιό της τήν πιό ἅγια μορφῆς ἀγάπη, τήν πνευματική, τήν Χριστόμορφη, τήν ὄντως θυσιαστική ἀγάπη. Αὐτή ἡ μοναδική καί ἀληθινή ἀγάπη, κατά τόν

Παῦλο, «μακροθυμεί ... οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς ... οὐ λογιζεται τό κακόν ... πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει, οὐδέποτε ἐκπίπτει» (Α' Κορ. ιγ' 4-8).

Ἡ ἀγάπη αὐτή παιδαγωγεῖ καί θεραπεύει τόν ἄνθρωπο. Ἐν τούτοις, τῆ μοναδική αὐτή ἀγάπη ἢ τὴν ἀγνοοῦν ἢ δέν τὴν ἀξιοποιοῦν οἱ ἄνθρωποι ὅσο θά ἔπρεπε ὡς μέσο καί πρακτική στή σύγχρονη διεπιστημονική περιοχή τῆς κλινικῆς - θεραπευτικῆς σχέσης, ἐκεῖ δηλαδή ὅπου οἱ «εἰδικοί» προσπαθοῦν νά χαράζουν «τό δρόμο τό λιγότερο ταξιδεμένο». Θά μπορούσαν μέ ἀσφάλεια μέσω τοῦ δρόμου αὐτοῦ νά ὀδηγήσουν σέ αὐτογνωσία καί θεραπεία τόν σημερινό ἄνθρωπο.

3. Σύμφωνα μέ τή βιωματική διδασκαλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὁ σύμβουλος, ὁ πνευματικός πατέρας, δέν πρέπει νά ἀντιμετωπίζει τό «ἀμαρτωλό» πνευματικό του παιδί μέ ἐπιθετική - ἐλεγκτική διάθεση, μέ ἓνα εἶδος αὐστηρῆς ἐπιτίμησης καί καταδίκης, μέ συνειδητό ἢ ἀσυνειδητο αἶσθημα ὑπεροχῆς ἢ ἀκόμη μέ ὑποβόσκουσα ἔπαρση, ἀλλά μέ κατανόηση, ἐπιείκεια καί συγκατάβαση.

Ἀφηγούμενος, μέ ἤρεμο τρόπο, ὁ σύμβουλος παρόμοιες προσωπικές του καταστάσεις μέ ἐκείνες τοῦ πνευματικοῦ του παιδιοῦ, εἶναι σάν νά προβάλλει κάποια ἀντίστοιχη «ἀδυναμία του», ἔτσι ὥστε καί ὁ ἄλλος, τό πνευματικό του τέκνο δηλαδή, νά προετοιμάζεται γιά μιὰ ἀνάλογη ἐξομολογητική θέση.

Συμβουλευόντας κατ' αὐτόν τόν τρόπο ὁ πνευματικός πατέρας, ταυτίζεται ἑμμεσα, συναισθηματικά, μέ τὴν κατάσταση τοῦ πνευματικοῦ του παιδιοῦ. Μέμφεται καί ὑποβιβάζει τόν ἑαυτό του, διευκολύνοντας ἔτσι τόν ἄλλον νά κατανοήσει τίς πραγματικές διαστάσεις τῆς πνευματικότητάς του καί νά ὀδηγηθεῖ σέ κάποιο ἐπίπεδο αὐτογνωσίας καί αὐτομεμψίας.

4. Ὁ πνευματικός πατέρας, κατὰ τόν Ἀπόστολο Παῦλο, λειτουργώντας ὡς παιδαγωγός, ἔτσι ὅπως περιγράψαμε πιό πάνω, δέν παρωθεῖ πιεστικά τό πνευματικό του τέκνο σέ «παιδαγωγικά καλούπια» πού ἔχει σμιλεύσει ἢ προσωπική του προσδοκία καί φιλοσοφία ζωῆς. Τό ἀποδέχεται «ὅπως εἶναι», ἀναμένοντας τὴν ἐπίπνευση τῆς Χάριτος, ἢ ὁποία θά ἐπιφέρει σ' αὐτό τὴν εὐεργετική θεία ἀλλοίωση.

Ὁ Παῦλος, σεβόμενος τὴν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, «βλέπει στό πρόσωπο τοῦ παιδιοῦ του τόν Θεό καί δίνει σ' αὐτό τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ»,

ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ ὄσιος Πορφύριος. Γι' αὐτό καί ἐρωτᾷ: «Σύ ποιός εἶσαι πού κατακρίνεις ξένο δοῦλο (ἀλλότριον οἰκέτην); Ἐάν στέκεται ἢ πίπτει εἶναι ὑπεύθυνος ἀπέναντι τοῦ Κυρίου του» (Ρωμ. ιδ' 4). Καί πάλι: «Σύ δέ τί κρίνεις τόν ἀδελφόν σου»; (Ρωμ. ιδ' 10). «Ὁ ἐσθίων τόν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενεῖτω, καί ὁ μὴ ἐσθίων τόν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω» (Ρωμ. ιδ' 3).

«Νά μὴ κατακρίνουμε κανένα· ὅλους γιά ἀγίους νά τοὺς βλέπουμε», διδάσκουν οἱ Πατέρες.

5. Ἡ Ἀγαπητική καί Ἁγιοπνευματική σχέση, πού ἀναπτύσσεται μέ πρωτοβουλία τοῦ πνευματικοῦ πατέρα, θά πρέπει -ὅπως συμβαίνει καί στήν οἰκογένεια- νά λειτουργεῖ καί στό πλαίσιο τῆς πνευματικῆς κοινότητας ὡς σχέση ἀμοιβαιότητας μέ ἀμφίδρομη δυναμική.

Πνευματικός πατέρας καί πνευματικό παιδί θά πρέπει νά μετέχουν ἀμοιβαῖα σέ ὅλα τά ἀγαθά τους, ἀλλά καί στίς θλίψεις τους καί τοὺς πόνους τῆς ζωῆς, βιώνοντας καί ἀνταλλάσσοντας τίς σχετικές ἐμπειρίες. Μᾶς προτρέπει ὁ Παῦλος: «Ὁ διδασκόμενος τόν λόγο τοῦ Θεοῦ (ὁ κατηχούμενος) ἄς κάνει τόν δάσκαλό του (τόν πνευματικό του πατέρα) μέτοχο σέ ὅλα τά ἀγαθά του» (Γαλ. στ' 6). Καί σέ ἄλλη περίπτωση παρατηρεῖ: «Τό στόμα μας ἀνοίχτηκε πρὸς ἐσᾶς, Κορίνθιοι. Ἡ καρδιά μας ἔχει γίνει πλατιά γιά νά σᾶς περιλάβει μέ στοργή ὅλους ... Σᾶς μιῶ σάν πατέρας πρὸς τά παιδιά του· πλατύνετε καί σεῖς τίς καρδιές σας καί ὡς ἀνταμοιβή τῆς ἀγάπης μας (ἀντιμισθίαν) δεῖξτε καί σεῖς τήν ἴδια ἀγάπη (πλατύνθητε καί ὑμεῖς)» (Β' Κορ. στ' 11, 13).

Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς χωρίς ὄρους καί ὄρια ἀγάπης, ὁ πνευματικός πατέρας συμμετέχει στά προβλήματα καί τίς θλίψεις τῶν παιδιῶν του, συναντᾶται μ' αὐτά συναισθηματικά (rencontre) καί συμπάσχει. Πρόκειται γιά συνάντηση καρδιῶν, ταυτισμό καί μοίρασμα τοῦ πόνου (ἐνσυναίσθηση, μέθεξη, συμπάθεια, empathy, Einfühlung).

Ὁ Παῦλος, ὡς πνευματικός πατέρας καί σύμβουλος, ἐκφράζεται ἐξομολογητικά: «Τίς ἀσθενεῖ, καί οὐκ ἀσθενῶ (συμπάσχω); Τίς σκανδαλίζεται (σκοντάφτει καί πέφτει πνευματικά, ἠθικά), καί οὐκ ἐγώ πυροῦμαι» (καί δέν καίγομαι κι' ἐγώ μέσα σ' αὐτή τήν θλίψη); (Β' Κορ. 11, 29).

Σέ ἄλλη περίπτωση παρατηρεῖ: «Καί εἴτε πάσχει ἔν μέλος, συμπάσχει πάντα τά μέλη» (Α' Κορ. ιβ' 26). Ἐνῶ, κατανοώντας τό πνευματικό συμφέρον τῶν παιδιῶν του, τά παρακινεῖ: «Ἀλλήλων τά βάρη βαστάζετε, καί οὕτως

ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ» (Γαλ. στ' 2).

6. Μέσα σ' αὐτή τήν παιδαγωγική ἀτμόσφαιρα πατέρας καί παιδι ἀπαρτίζουν μία συνένωση υπάρξεων, θά τήν ὀνόμαζα ὑπαρξιακή κοινωνία, μία συνάντηση δύο καρδιῶν πού πάλλουν στούς ἴδιους ρυθμούς, πού πόνεσαν καί πονοῦν μαζί, πού συμπάσχουν καί προσδοκοῦν μαζί (ἐπικοινωνία σέ ἐπίπεδο ἀμοιβαίας προσδοκίας), προσβλέποντες «εἰς ἡμέραν Χριστοῦ», δηλαδή μέ τό βλέμμα τῆς ψυχῆς τους προσηλωμένο στη Δευτέρα Παρουσία τοῦ Κυρίου.

Ὅπως παρατηροῦμε, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, ὡς πνευματικός πατέρας, καλύπτει ὅλη τή διάρκεια τῆς παιδαγωγικῆς του λειτουργίας προσευχητικά καί συμβουλευτικά. Ἀρχίζει τή συμβουλευτική του μέ προσευχή: «Προσευχόμενοι ... ἵνα ὁ Θεός ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλήσαι τό μυστήριον τοῦ Χριστοῦ» (Κολ. δ' 3). Συνεχίζει τό πνευματικό του ἔργο καθοδηγώντας τά πνευματικά του παιδιά σέ δρόμους Ζωῆς. Τά συμβουλεύει ἔτσι, ὥστε νά πορεύονται ὡς «τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ... λόγον Ζωῆς ἐπέχοντα» (Φιλιπ. β' 15-16). Προσεύχεται, κλαίει, συμπάσχει μ' αὐτά καί τά προστατεῦει ἀπό τή «μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου καί τήν ἀπάτη τοῦ πλοῦτου», πού συμπνίγει τό «λόγο» καί τόν κάνει «ἄκαρπο» (Ματθ. ιγ' 22). Συμπορεύεται μέ αὐτά, καθώς τά παρακολουθεῖ πού «καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ» (Λουκ. η' 15).

Ἔτσι, ὁ πνευματικός πατέρας, ὅπως σκιαγραφεῖται βιωματικά ἀπό τόν Παῦλο, ὑπερβαίνει τό ὄριο τοῦ χρόνου καί τῆς φθορᾶς, συνοδεύοντας τά πνευματικά του παιδιά «εἰς ἡμέραν Χριστοῦ», ὅποτε καί θά ἀξιολογηθεῖ τό πνευματικό του ἔργο.

Αὐτή ἡ «πνευματική καρποφορία» θά εἶναι γιά μένα, λέγει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, τό «ἀξιολογικό κριτήριον» τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς πνευματικῆς – καθοδηγητικῆς μου προσφορᾶς. Αὐτό θά εἶναι «καύχημα ἐμοί εἰς ἡμέραν Χριστοῦ» (κατά τήν Δευτέρα Παρουσία τοῦ Χριστοῦ), διότι θά φανεῖ ἔτσι «ὅτι δέν ἔτρεξα ἀνώφελα, οὔτε καί ἐκοπίασα χωρίς ἀποτέλεσμα» (Φιλιπ. β' 16).

Αὐτή θά εἶναι μιά ὑπερκόσμια κατάσταση, στήν ὁποία εὐχεται καί προσδοκᾷ νά φθάσει κάθε πνευματικός πατέρας μαζί μέ τά πνευματικά του παιδιά. Θά εἶναι ἡ θαυμάσια καί λαμπρή πανδαισία, τήν ὁποία «ἀναπαριστᾷ» μέ ἐξαιρετη πιστότητα στή διακριτική καί ἡσυχαστική διδασκαλία του ὁ ἀββάς Βαρσανούφιος ὁ Μέγας (ἀπόκρισις 212). Τήν ὥρα ἐκείνη θά ἀκουσθεῖ ἡ μακαρία καί ζωποιοῦς φωνή τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ πού θά ἀπευθύνεται πρὸς ἐμᾶς: «δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τήν

ήτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπό καταβολῆς κόσμου». Τότε θά γίνει ἡ μεγάλη καί λαμπρή παρουσίασή μας ἀπό τόν Κύριο: Καθένας ἀπό τούς ἁγίους πατέρες, προσφέροντας στό Θεό τά τέκνα πού ἔσωσε, μέ λαμπρή φωνή καί μεγάλη παρρησία, ἐνῶ θά θαυμάζουν οἱ ἅγιοι Ἄγγελοι καί ὅλες οἱ ἐπουράνιες δυνάμεις, θά λέει: «Ἰδοῦ ἐγώ καί τά παιδιά ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός». Καί ὄχι μόνο τά παιδιά, ἀλλά καί τόν ἑαυτό του θά παραδώσει στό Θεό. Τότε «γίνεται ὁ Θεός τά πάντα ἐν πᾶσιν».

Καί καταλήγει ὁ ὄσιος Βαρσανούφιος: «Εὔξασθε οὖν ἵνα φθάσωμεν. Μακάριος γάρ ὁ προσδοκῶν καί φθάνων»⁸.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bonner (S.), *Education in Ancient Rome*, Methuen & Co Ltd, 1977.
- Εὐδοκίμωφ (Π.), *Ἡ τρελή ἀγάπη τοῦ Θεοῦ*, μετ. Γ. Κυθραιώτη, Λευκωσία, Κ. Μελετῶν Ἰ. Μ. Κύκκου, 2003, σσ. 71-78.
- Gutierrez (P.), *La paternité spirituelle selon Saint Paul*, Études Bibliques, Paris, Lecoffre, 1968.
- Holzner (J.) *Παῦλος*, μετ. Ἀρχ. Ἱερ. Κοτσώνη, Ἀθήναι, 1957, ἔκδ. ε΄.
- Ἰωάννου τοῦ Σιναΐτου, *Κλίμαξ*, Ἀθήναι, ἔκδ. Ἰ. Μ. Παρακλήτου, 1984, ἔκδ. β΄.
- Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Ἄπαντα τά ἔργα: ὁ παιδαγωγός*, 1, ΕΠΕ, 112, Θεσσαλονίκη, πατ. ἔκδ. «Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς», 1992.
- Κρουσταλάκη (Γ.), *Γιά μιὰ ὀρθόδοξη Χριστιανική παιδαγωγική. «ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ», πορεία στήν τρίτη χιλιετία*, τόμ. Β΄, 1996, ἔκδ. Ἰ. Μ. Κουτλουμουσίου, Ἅγιον Ὅρος, σσ. 199-209.
- Κρουσταλάκη (Γ.), *Φιλοκαλική Ἀναγέννηση, ἡ παιδαγωγική διάσταση. «ΠΟΡΕΥΘΕΝΤΕΣ...», Χαριστήριος τόμος πρός τιμήν τοῦ Ἀρχ. Ἀλβανίας Ἀναστασίου*, Ἀθήνα, 1997, ἔκδ. Ἀρμός, σσ. 287-303.
- Κρουσταλάκη (Γ.), *Ἡ παιδαγωγική τοῦ πνευματικοῦ πατέρα κατά τόν Ἀπόστολο Παῦλο. Ἀνάτυπο ἀπό τά Πρακτικά Διεθνoῦς Ἐπιστ. Συνεδρίου «Ὁ ἄνθρωπος κατά τόν Ἀπόστολο Παῦλο»*, Βέροια, 2002, σσ. 143-157.
- Κρουσταλάκη (Γ.), *Ὁσιος Γέρων Πορφύριος Καυσοκαλυβίτης, ὁ πνευματικός πατέρας καί παιδαγωγός*, Ἀθήνα, «ἐν πλῶ», 2018, 14^η ἔκδοση.

⁸ Βαρσανουφίου καί Ἰωάννου, *Κείμενα διακριτικά καί ἡσυχαστικά (ἐρωταποκρίσεις)*, τόμ. Α΄, ἔκδ. Ἰ. Μ. Τιμίου Προδρόμου, «ΕΤΟΙΜΑΣΙΑ», Καρέας, 1996, σσ. 436-439.

Κρουσταλάκη (Γ.), Ὁ Ἅγιος Νεκτάριος· ὁ παιδαγωγὸς τῆς διακρίσεως. Στὰ «Πρακτικά» τοῦ Διορθοδόξου Θεολογικοῦ Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου μέ γενικό τίτλο: «Ἅγιος Νεκτάριος, ὁ πνευματικός, ὁ μοναστικός, ὁ ἐκκλησιαστικός ἡγέτης», Ἀθήναι, ἔκδ. Ἰ. Μ. Ὑδρας, Σπετσῶν, Αἰγίνης, 2000, σσ. 151-166.

Κρουσταλάκη (Γ.), Ἡ παιδαγωγικὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, «Ἀπόστολος Τίτος», τεύχος 10, Αὐγουστος 2008, σσ. 81-97.

Κρουσταλάκη (Γ.), *Γέρων Ἐφραίμ Κατουνακιώτης, ὁ Θεολόγος καί παιδαγωγὸς τῆς ἐρήμου*, Ἀθήνα, «ἐν πλῶ», 2017, Β' ἔκδοση.

Μαργου (Η.Ι.), *Ἱστορία τῆς ἐκπαιδεύσεως κατὰ τὴν ἀρχαιότητα*, μετ. Θ. Φωτεινόπουλου, Ἀθήναι, 1961.

Μαστρογιαννόπουλου (Η.). Ἀρχ., *Τὸ πολίτευμα τῶν χριστιανῶν*, Θεσσαλονίκη, 1975, ἔκδ. Π. Πουρναρᾶ, σσ. 81-116.

Μπιτσάκη (Α.), *Ἡ διαπαιδαγώγηση τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο*, διδ. διατριβή, ἔκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα, 2005.

Ράντοβιτς (Α.), Ἀρχ., *Ἡ φιλοκαλικὴ Ἀναγέννησι τοῦ XVIII καὶ XIX αἰ. καὶ οἱ Πνευματικοὶ Καρποὶ τῆς*, Ἀθήναι, 1984, Ἰ. Γουλανδρῆ - Χόρν.

Χριστοφορίδου (Β.), *Ἡ πνευματικὴ πατρότης κατὰ Συμεῶν τὸν Νέον Θεολόγον*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη, 1977, ἔκδ. Πουρναρᾶ.

Ware (Κ.), *Ἡ ἐντὸς ἡμῶν βασιλεία*, μετ. Ἰ. Ροηλίδη, Ἀθήνα, 2000, ἔκδ. Ἀκρίτας, σσ. 115-151.

ΘΕΟΛΟΓΙΑ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ

— ❁ ❁ ❁ —
ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ*

Εισαγωγή

Οι Τρεις Ιεράρχες που καθιερώθηκαν δικαίως στη νεώτερη ιστορία του Ελληνικού Έθνους ως οι προστάτες και στυλοβάτες της ελληνικής παιδείας αποτελούν για όλους μας, εκπαιδευτικούς και εκπαιδευομένους, πηγή εμπνεύσεως και ιδεώδη πρότυπα για την κριτική αποδοχή και αξιοποίηση των παρεχομένων γνώσεων επ' αγαθώ του κοινωνικού συνόλου. Τους τιμούμε όχι μόνο για την τεράστια συμβολή τους στην ανάπτυξη των ελληνικών γραμμάτων σε μια εποχή μάλιστα παρακμής του γερασμένου Ελληνισμού, αλλά και για το γεγονός ότι κατόρθωσαν να συζευξουν αρμονικά την

* Ο Γεώργιος Δ. Μαρτζέλος είναι Ομότ. Καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του ΑΠΘ και Διευθυντής του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Θεολογικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

ελληνική παιδεία με τη χριστιανική πίστη και ζωή, γεγονός που αποτελεί μοναδικό επίτευγμα στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Ωστόσο όμως συνήθως διαφεύγει της προσοχής μας η καθοριστική συμβολή των Τριών Ιεραρχών στη σημαντικότερη διάκριση της θεολογίας από τη μια μεριά και της φιλοσοφίας και της επιστήμης από την άλλη, μια διάκριση που επιτρέπει τη δυνατότητα σχέσης ανάμεσά τους, χωρίς να συγχέονται και να χάνουν την ιδιαιτερότητά τους. Το πόσο σημαντική υπήρξε η διάκριση αυτή για το χώρο της ορθόδοξης Ανατολής γίνεται φανερό, αν αναλογιστούμε ότι στη Δύση, όπου δεν έγινε η σαφής αυτή διάκριση εκ μέρους των Σχολαστικών θεολόγων του Μεσαίωνα, υπήρξε είτε σύγχυση της θεολογίας με τη φιλοσοφία και σύγκρουσή της με την επιστήμη, όπως λ.χ. στην περίπτωση του Γαλιλαίου¹, είτε οξεία αντιπαράθεση μεταξύ θεολογίας και φιλοσοφίας, όπως συνέβη λ.χ. με το Λούθηρο και γενικότερα με τον Προτεσταντισμό².

Δυστυχώς, αν και υπάρχει μια τόσο ξεκάθαρη θέση εκ μέρους των Τριών Ιεραρχών, μια θέση που είναι, θα έλεγα, διάχυτη μέσα στην ορθόδοξη πατερική παράδοση, είμαστε πολλές φορές δέσμιοι δυτικών επιδράσεων και προκαταλήψεων, με αποτέλεσμα άλλοτε να συγχέουμε τη θεολογία με τη φιλοσοφία, άλλοτε να τις θεωρούμε διαμετρικά αντίθετες και άλλοτε να πιστεύουμε ότι θεολογία και επιστήμη είναι τελείως ασυμβίβαστες μεταξύ τους.

Για τους Τρεις Ιεράρχες η θεολογία ως χαρισματική λειτουργία στα πλαίσια του εκκλησιαστικού σώματος διακρίνεται σαφώς από τη φιλοσοφία και την επιστήμη. Κι' αυτό γιατί η θεολογία σχετίζεται με την αποκάλυψη του Θεού στον κόσμο, που γίνεται αποδεκτή με την πίστη, ενώ η φιλοσοφία και η επιστήμη αποτελούν πτυχές του ανθρώπινου πολιτισμού που σχετίζονται με

¹ Βλ. και άλλα χαρακτηριστικά παραδείγματα στο W. Heisenberg, *Η εικόνα της φύσης στη σύγχρονη Φυσική*, μετάφρ. Α. Τσαμκίρανη – Γεωργανοπούλου, Εκδ. «Α^{φοι} Σάκκουλα», Θεσσαλονίκη 1971, σ. 73 κ.ε.

² Βλ. Γ. Δ. Μαρτζέλου, «Λογική και Αποκάλυψη κατά το Λούθηρο και την ορθόδοξη παράδοση», στο *Γρηγόριος ο Παλαμάς 67* (1984), τεύχ. 701, σ. 155 εξ.· του ίδιου, *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικής θεολογίας Β'*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 221 κ.ε.: G. D. Martzelos, «Vernunft und Offenbarung in der Theologie Luthers und in der Orthodoxen Überlieferung», στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 28 (1985), Θεσσαλονίκη 1985, σ. 261 εξ. και στο *Oikoumene and Theology (The 1993-95 Erasmus Lectures in Ecumenical Theology)*, edited by Petros Vassiliadis, series: Εκκλησία - Κοινωνία - Οικουμένη 11, Paratiritis S.E., Thessaloniki 1996, σ. 107 εξ.

τη λογική και εμπειρική έρευνα της κτιστής πραγματικότητας.

Ας έλθουμε όμως να δούμε κάπως αναλυτικότερα το ζήτημα αυτό, αναφερόμενοι κατ' αρχήν στις προϋποθέσεις που χαρακτηρίζουν κατά τους Τρεις Ιεράρχες τη σχέση της θεολογίας με τη φιλοσοφία και την επιστήμη, για να κατανοήσουμε στη συνέχεια τις συνέπειες, στις οποίες οδηγούνται με βάση αυτές τις προϋποθέσεις τους.

α) Προϋποθέσεις που προσδιορίζουν τη σχέση της θεολογίας με τη φιλοσοφία και την επιστήμη

Πρώτη βασική προϋπόθεση που προσδιορίζει τη σχέση της θεολογίας με τη φιλοσοφία και την επιστήμη είναι γι' αυτούς η διάχυτη σ' ολόκληρη την ορθόδοξη παράδοση οντολογική διάκριση μεταξύ κτιστού και ακτίστου³. Η διάκριση αυτή δεν είναι μια θέση, την οποία αποδέχονται, χωρίς να συνειδητοποιούν τις βαθύτερες συνέπειες και προεκτάσεις της. Τουναντίον είναι μια διάκριση που αποτελεί τη θεμελιώδη προϋπόθεση όλων των επιμέρους πτυχών της θεολογίας τους, ειδικότερα όμως προσδιορίζει εξολοκλήρου τη θεολογική τους γνωσιολογία⁴. Με βάση αυτή τη διάκριση οι Τρεις Ιεράρχες διακρίνουν σαφώς μεταξύ λογικής, φιλοσοφίας και επιστήμης αφενός, που αναφέρονται στην έρευνα και τη μελέτη του κτιστού, και Αποκαλύψεως, δόγματος και θεολογίας αφετέρου, που σχετίζονται με την αποκάλυψη και την εμπειρία του ακτίστου. Με άλλα λόγια τα όρια μεταξύ θεολογίας από τη μια μεριά και φιλοσοφίας και επιστήμης από την άλλη είναι γι' αυτούς απολύτως σαφή: Η θεολογία έχει ως αντικείμενο και γνωστικό πεδίο την αποκάλυψη και την εμπειρία του ακτίστου, ενώ η φιλοσοφία και η επιστήμη έχουν ως αντικείμενο και γνωστικό πεδίο αποκλειστικά και μόνο την κτιστή πραγματικότητα. Για το λόγο αυτό, όταν η κάθε μια είναι ενήμερη

³ Σύνοψη της διάχυτης αυτής διάκρισης στην ορθόδοξη παράδοση βλ. στο έργο του Ιωάννου Δαμασκηνού, *Έκδοσις ακριβής της Ορθοδόξου Πίστεως* I, 3, PG 94, 796 ABC. Βλ. και Ν. Α. Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β' (Έκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική Χριστιανοσύνη)*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 46 κ.ε.

⁴ Βλ. ενδεικτικά G. D. Martzelos, «Der Verstand und seine Grenzen nach dem hl. Basilius dem Großen», στο *Τόμος εόρτιος χιλιοστής εξακοσιοστής επετείου Μεγάλου Βασιλείου (379-1979)*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 225 κ.ε.: Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ουσία και ενέργειαι του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον. Συμβολή εις την ιστορικοδογματικήν διερεύνησιν της περί ουσίας και ενεργειών του Θεού διδασκαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ²1993, σ. 39 κ.ε., 66 κ.ε.: Ν. Α. Ματσούκα, *όπ. παρ.*, σ. 113 κ.ε.

των ορίων της και λειτουργεί, χωρίς να παραβιάζει τα όρια της άλλης, θέμα συγχύσεως ή συγκρούσεως μεταξύ τους δεν τίθεται. Και οι τρεις τους, σαφώς διακεκριμένες η μία από την άλλη, μπορούν να λειτουργούν παράλληλα ή και να σχετίζονται μεταξύ τους μέσα στα πλαίσια των ορίων τους.

Εξάλλου η διάκριση της θεολογίας από τη φιλοσοφία και την επιστήμη θεμελιώνεται κατά τους Τρεις Ιεράρχες και στην τελείως διαφορετική μέθοδο γνωστικής προσέγγισης του αντικειμένου τους. Άλλη είναι η μέθοδος γνώσης του άκτιστου Θεού και άλλη η μέθοδος γνώσης της κτιστής πραγματικότητας. Ο Θεός ως άκτιστος γνωρίζεται με το αισθητήριο και την εμπειρία της πίστεως, πράγμα που προϋποθέτει την ηθική και πνευματική καθαρότητα του ανθρώπου και το φωτισμό του νου του από τον ίδιο το Θεό, ενώ η κτιστή πραγματικότητα γνωρίζεται με τη χρήση της εμπειρικής έρευνας και της λογικής διεργασίας, χωρίς να χρειάζεται προς τούτο κάποιες ηθικοπνευματικές προϋποθέσεις⁵.

Πολύ χαρακτηριστικά είναι τα όσα γράφει στο σημείο αυτό ο Γρηγόριος ο Θεολόγος στον *Α΄ Θεολογικό λόγο* του: Δεν είναι, αγαπητοί μου, τονίζει, για όλους η θεολογία, αλλά μόνο για κείνους, που έχοντας δώσει πνευματικές εξετάσεις, έχουν προχωρήσει πνευματικά, και κυρίως για όσους έχουν καθαρθεί ψυχικά και σωματικά ή τουλάχιστον βρίσκονται καθ' οδόν προς την ψυχοσωματική κάθαρση. Για να είμαστε σε θέση να θεολογήσουμε, πρέπει να απομακρυνθούμε από τη λάσπη και την ταραχή των παθών και να μην επιτρέψουμε στο νου μας να σκοτίζεται από την πονηρία και την πλάνη⁶. Μ' αυτό που λέω, διευκρινίζει, δεν εννοώ ότι δεν πρέπει να έχουμε πάντοτε στη σκέψη μας τη μνήμη του Θεού, αλλά εννοώ ότι δεν πρέπει να θεολογούμε ευκαιρως-ακαίρως, χωρίς να έχουμε μάλιστα τις αναγκαίες προς τούτο ηθικές και πνευματικές προϋποθέσεις⁷. Αν όμως θέλεις παρόλα αυτά, λέει ο Γρηγόριος, να ασχοληθείς με λεπτά ζητήματα, όπως τα θεολογικά, για να γυμνάσεις το νου σου, εγώ θα σου προτείνω να βαδίσεις «πλατείας οδούς». Φιλοσόφησε λ.χ. για τη ύπαρξη αυτού του κόσμου ή άλλων κόσμων, για τη φύση της ύλης, της ψυχής, των καλών ή κακών λογικών όντων ή ακόμη και

⁵ Βλ. κυρίως Ν. Α. Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α΄ (Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία)*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 139 κ.ε.

⁶ Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 27, Κατά Ενωμιανών προδιάλεξις*, 3, PG 36, 13 C – 16 A.

⁷ Βλ. όπ. παρ., 4, PG 36, 16 BC.

για ελάσσονος σημασίας θεολογικά θέματα. Αν φιλοσοφώντας για τα θέματα αυτά βρεις την αλήθεια, δεν είναι άχρηστο· αλλά και αν πέσεις έξω, είναι ακίνδυνο. «Ἐν τούτοις γάρ», όπως σημειώνει επί λέξει, «καί τό ἐπιτυχάνειν οὐκ ἄχρηστον, καί τό διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον»⁸. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο, όταν ασχολούμαστε με τη θεολογία, και μάλιστα χωρίς τις παραπάνω ηθικο-πνευματικές προϋποθέσεις.

Δεύτερη βασική προϋπόθεση που προσδιορίζει κατά τους Τρεις Ιεράρχες τη σχέση της θεολογίας με τη φιλοσοφία και την επιστήμη είναι η ένωση κτιστού και ακτίστου, και μάλιστα, θα έλεγα, κατά το πρότυπο της ενώσεως των δύο φύσεων, της θείας και της ανθρώπινης, στο πρόσωπο του Χριστού: «ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως»⁹. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι ο τρόπος αυτός της ενώσεως δεν συνδέεται μόνο με την ορθόδοξη Χριστολογία, αλλά *mutatis mutandis* έχει την εφαρμογή του γενικότερα και σε επιμέρους πτυχές της πατερικής θεολογίας και ιδιαίτερα της θεολογικής προβληματικής των Τριών Ιεραρχών, όπως λ.χ. στη σχέση της λογικής με την Αποκάλυψη, του δόγματος με την ορολογία, της θεωρίας με την πράξη, της θεολογίας με τη φιλοσοφία και την επιστήμη κλπ.

Υπό την έννοια αυτή η διάκριση της φιλοσοφίας και της επιστήμης από τη θεολογία όχι μόνο δεν αποτελεί εμπόδιο, αλλά τουναντίον συνιστά βασική προϋπόθεση για την «ασύγχυτη» και «αδιαιρέτη» ένωσή τους. Μέσα στα πλαίσια αυτής της ένωσης θεολογία και φιλοσοφία ή θεολογία και επιστήμη διακρίνονται μεταξύ τους σαφώς, ώστε να αποκλείεται τόσο η μεταξύ τους «σύγχυση» ή «τροπή» της μιας στην άλλη όσο και η μεταξύ τους διαλεκτική αντιπαράθεση και σύγκρουση. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο θεολογία, φιλοσοφία και επιστήμη μπορούν να συνυπάρχουν άρρηκτα και λειτουργικά ενωμένες, «ἀδιαιρέτως» και «ἀχωρίστως», μέσα στη σκέψη και τα συγγράμματα των Τριών Ιεραρχών. Κι' αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι οι μεγάλοι αυτοί Πατέρες της Εκκλησίας όχι μόνο δεν διστάζουν να χρησιμοποιήσουν τα φιλοσοφικά και επιστημονικά δεδομένα της εποχής τους, όταν αναφέρονται στην κτιστή πραγματικότητα, αλλά αναγκάζονται

⁸ Βλ. όπ. παρ., 10, PG 36, 25 A.

⁹ Βλ. J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum Nova et Amplissima Collectio*, τόμ. VII, Graz ²1960-1961, στ. 116· E. Schwartz, *Acta Conciliorum Oecumenicorum*, τόμ. II, τεύχ. 1, 2, Berolini et Lipsiae 1927- 1940, σ. 129 [325].

πολλές φορές να φιλοσοφήσουν και να προβληματιστούν επιστημονικά και οι ίδιοι, προκειμένου να θεμελιώσουν λογικά τη θεολογία τους.

β) Η σχέση φιλοσοφίας και θεολογίας

Κατ' αρχήν πρέπει να διευκρινίσουμε ότι φιλοσοφία για τους Τρεις Ιεράρχες είναι η γνώση «των θείων και ανθρωπίνων πραγμάτων», κατά τη λακωνική έκφραση του Ιωάννη του Χρυσόστομου¹⁰. Με την έννοια αυτή οι Τρεις Ιεράρχες, στηριζόμενοι στις παραπάνω δύο βασικές προϋποθέσεις, θεωρούν τη φιλοσοφία όχι απλώς ως «θεραπεινίδα της θεολογίας» (*ancilla theologiae*), όπως οι Σχολαστικοί του Μεσαίωνα¹¹, τάσσοντάς την αποκλειστικά και μόνο στην εξυπηρέτηση της θεολογίας τους παράλληλα τη βλέπουν και τη χρησιμοποιούν τρόπον τινά και ως «θυγατέρα της θεολογίας» (*filia theologiae*)¹². Κι' αυτό γιατί μέσα στην προσπάθειά τους να διατυπώσουν τη θεολογική διδασκαλία τους, όσον αφορά κυρίως το τριαδικό δόγμα, που ήταν το κατ' εξοχήν θεολογικό πρόβλημα της εποχής τους, αναγκάζονται αφενός να κλονίσουν το φιλοσοφικό υπόβαθρο, πάνω στο οποίο οι αιρετικοί της εποχής τους επιχειρούσαν να οικοδομήσουν τις κακοδοξίες τους, και αφετέρου να δημιουργήσουν ένα κατάλληλο φιλοσοφικό υπόβαθρο για τη λογική θεμελίωση της τριαδολογικής διδασκαλίας τους. Έτσι συχνότατα αναγκάζονται να απαντήσουν σε επιμέρους φιλοσοφικά ερωτήματα, που άπτονται των θεμελιωδών προβλημάτων της φιλοσοφίας, όπως λ.χ. του οντολογικού και του γνωσιολογικού προβλήματος, προωθώντας με τον τρόπο αυτό γόνιμα και δημιουργικά, και ορισμένες φορές πρωτοποριακά για την εποχή τους, το φιλοσοφικό στοχασμό. Με τον τρόπο αυτό γίνονται εισηγητές

¹⁰ Βλ. Ιωάννου Χρυσόστομου, *Υπόμνημα εις την προς Κολοσσαείς επιστολήν* 9, 1, PG 62, 361. Πρβλ. του ίδιου, *Εις τον Ψαλμόν 110*, 8, PG 55, 289: «... και οι έξωθεν σοφίαν τούτο ωρίσαντο, θείων και ανθρωπίνων πραγμάτων διάγνωσιν». Βλ. και Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 4, Κατά Ιουλιανού Βασιλέως, Στηλιτευτικός πρώτος*, 113, PG 35, 649 B – 652 A: «Εἰς δύο γάρ ταῦτα διηρημένης πάσης φιλοσοφίας, θεωρίαν τε λέγω καὶ πρᾶξιν· καὶ τῆς μὲν ὑψηλοτέρας οὐσης, δυστεκμάρτου δέ· τῆς δὲ ταπεινοτέρας, χρησιμωτέρας δέ· ἡμῖν μὲν ἀμφοτέρω δι' ἀλλήλων εὐδοκίμει· καὶ γὰρ θεωρίαν συνέκδημον πρὸς τὰ ἐκείθεν ποιοῦμεθα, καὶ πρᾶξιν θεωρίας ἐπίβασιν· οὐδὲ γὰρ οἷόν τε εἶναι σοφίας μετέχειν μὴ σοφῶς ἀναστραφέντας τοῖς δὲ οὐκ οἶδ' ὁπότερον δόξει γελοιοτέρον τε καὶ ἀσθενέστερον, οὐκ ἔχουσιν ἐκ θείας ἐπιπνεύσεως τό δυνατόν τοῦ συστήματος, ὡσπερ τῶν ῥιζῶν, αἱ καθ' ὕδατος ὀχοῦνται, πῆξιν οὐκ ἔχουσαι».

¹¹ Βλ. J. Hirschberger, *Geschichte der Philosophie*, τόμ. 1, Freiburg – Basel – Wien 1974, σ. 318 εξ.

¹² Βλ. σχετικά Γ. Δ. Μαρτζέλου, «Φιλοσοφία και θεολογία στην πατερική παράδοση», στο *Επιστημονική Επετηρίδα Θεολογικής Σχολής (Νέα σειρά), Τμήμα Θεολογίας, Τιμητικό αφιέρωμα στον ομότιμο καθηγητή Νίκο Γρ. Ζαχαρόπουλο* 7 (1997), σ. 177 κ.ε. του ίδιου, *Ορθόδοξο δόγμα και θεολογικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικής θεολογίας Β'*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 21 κ.ε.

μιας ιδιάζουσας φιλοσοφίας, μιας φιλοσοφίας που γεννιέται μέσα από τα σπλάχνα της θεολογίας τους και για το λόγο αυτό δικαίως, πιστεύουμε, θα μπορούσε να φέρει το χαρακτηρισμό «χριστιανική φιλοσοφία»¹³.

Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα, το ένα από την περιοχή της οντολογίας και το άλλο από την περιοχή της γνωσιολογίας, είναι ικανά να μας πείσουν για την αλήθεια των παραπάνω θέσεων.

α) Αν η διάκριση μεταξύ κτιστού και ακτίστου, όπως πρωτοεμφανίστηκε στην Αγ. Γραφή και τους πρώτους Πατέρες της Εκκλησίας, είναι η απάντησή τους στην οντολογική διαρχία αισθητού και νοητού ή ύλης και πνεύματος, που χαρακτήριζε την αρχαία ελληνική φιλοσοφία¹⁴, η φιλοσοφική ανάπτυξη που γνώρισε η διάκριση αυτή κατά τον Δ' αιώνα αποτελεί ουσιαστικά την απάντηση των Πατέρων της εποχής αυτής, και ιδιαίτερα των Τριών Ιεραρχών, στο οντολογικό πρόβλημα που έθεσαν επί τάπητος οι τριαδολογικές αιρέσεις με τη διδασκαλία τους για την κτιστότητα του Υιού και του Αγ. Πνεύματος. Πράγματι για να μπορέσουν οι Τρεις Ιεράρχες να αποδείξουν ότι ο Υιός και το Άγ. Πνεύμα δεν είναι κτίσματα, αλλά πρόσωπα θεία και άκτιστα κατά φύσιν, έπρεπε να απαντήσουν κατ' αρχήν στο οντολογικό ερώτημα: τι είναι το κτιστό, ποιες είναι οι ιδιότητές του και σε τι διαφέρει από την άκτιστη και θεία πραγματικότητα. Έτσι διέγραψαν σαφώς τα όρια μεταξύ κτιστού και ακτίστου, προσδιορίζοντας πλήρως το εννοιολογικό περιεχόμενο των δύο αυτών οντολογικών κατηγοριών¹⁵. Κατ' αυτόν τον τρόπο, προωθώντας τον

¹³ Σχετικά με το χαρακτηρισμό της φιλοσοφίας αυτής ως «χριστιανικής φιλοσοφίας» βλ. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, «Φιλοσοφία και θεολογία στην πατερική παράδοση», όπ. παρ., σ. 182: του ίδιου, *Ορθόδοξο δόγμα και φιλοσοφικός προβληματισμός. Μελετήματα δογματικής θεολογίας Β'*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 29.

¹⁴ Βλ. 2 Μακ. 7, 28· Μεθοδίου Ολύμπου, *Περί του αυτεξουσίου*, PG 18, 249 B – 253 C. Βλ. και G. L. Prestige, *God in Patristic Thought*, London 1975, σ. 28 κ.ε.

¹⁵ Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του Δυσσεβούς Ενωμίου* 2, 31, PG 29, 644 C· 3, 2, PG 29, 660 A· *Επιστολή* 159, 2, PG 32, 621 A· Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 6, *Ειρηνικός Α'*, επί τη ενώσει των μοναζόντων, μετά την σιωπήν, επί παρουσία του πατρός αυτού, 22, PG 35, 749 C – 752 A· *Λόγος* 23, *Ειρηνικός Γ'*, εις την σύμβασιν, ην μετά την σύστασιν εποησάμεθα οι ομόδοχοι, 9, PG 35, 1161 A· *Λόγος* 34, *Εις τους Αιγύπτου επιδημήσαντας*, 8, PG 36, 248 D – 249 A· *Λόγος* 43, *Εις τον μέγαν Βασίλειον, επίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, επιτάφιος*, 30, PG 36, 537 B· Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Υπόμνημα εις τον άγιον Ιωάννην τον Απόστολον και Ευαγγελιστήν* 3, 4, PG 59, 42: 15, 1, PG 59, 98· *Υπόμνημα εις την προς Εφεσίους Επιστολήν* 1, 2, PG 62, 12· *Ερμηνεία εις την προς Εβραίους Επιστολήν* 3, 1, PG 63, 28· *Περί της αγίας και ομοουσίου Τριάδος* (spur.) 1, PG 48, 1087 – 1089. Για τη σημασία της διακρίσεως μεταξύ κτιστού και ακτίστου βλ. περισσότερο Ν. Α. Ματσούκα, *Ιστορία της Φιλοσοφίας (Με σύντομη εισαγωγή*

οντολογικό προβληματισμό, ανέπτυξαν μια νέα οντολογία τελείως ξένη προς την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, προκειμένου να θεμελιώσουν πάνω σ' αυτήν τη θεότητα και την ομοουσιότητα των προσώπων της Αγ. Τριάδος.

β) Οι γνωσιολογικές διδασκαλίες επίσης που απαντούν σποραδικά στους Τρεις Ιεράρχες για το αδύνατο της γνώσης της ουσίας όχι μόνο του Θεού, αλλά και των κτιστών όντων¹⁶, για την προτεραιότητα της εμπειρίας έναντι της νοήσεως κατά τη διαδικασία της γνώσης¹⁷, για τη σχέση ονομάτων και πραγμάτων ή για τη σημασία της ανθρώπινης επίνοιας και τη θεώρησή της ως πηγής προελεύσεως των ονομάτων¹⁸ - όλες τους διδασκαλίες με καθαρά φιλοσοφικό χαρακτήρα και περιεχόμενο - αποτελούν απαντήσεις στα επιμέρους γνωσιολογικά προβλήματα που έθεσαν επί τάπητος οι σύγχρονοι των Τριών Ιεραρχών αιρετικοί, και κυρίως οι επονομαζόμενοι Ευνομιανοί, με τη διδασκαλία τους για τη γνώση της ουσίας του Θεού και την πλήρη ετερουσιότητα μεταξύ Πατρός και Υιού¹⁹. Στο σημείο αυτό μάλιστα πρέπει να σημειώσουμε ότι ιδιαίτερα η διδασκαλία του Μ. Βασιλείου για την ανθρώπινη επίνοια ως πηγή προελεύσεως τόσο των φανταστικών όσο και των πραγματικών ονομάτων παρουσίασε τόσο μεγάλη φιλοσοφική πρωτοτυπία και σπουδαιότητα, ώστε να προκαλέσει αίσθηση ακόμη και στους θύραθεν

στη φιλοσοφία), Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 262 κ.ε. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, *Ουσία και ενέργειαι του Θεού κατά τον Μέγαν Βασίλειον. Συμβολή εις την ιστορικοδογματικήν διερεύνησιν της περιουσίας και ενεργειών του Θεού διδασκαλίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2¹1993, σ. 94 κ.ε.

¹⁶ Βλ. λ.χ. Μ. Βασιλείου, *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 1*, 12-14, PG 29, 540 A - 545 A· *Εις την Εξαήμερον 1*, 8, PG 29, 21 AB· *Επιστολή 234*, 1-2, PG 32, 868 B - 869 C· Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 28, Περί θεολογίας*, 3-4, PG 36, 29 A - 32 A· 17, PG 36, 48 C - 49 A· 22-30, PG 36, 56 A - 69 C· Ιωάννου Χρυσοστόμου, *Περί ακαταλήπτου 1*, 4-5, PG 48, 705 - 707· 5, 5, PG 48, 742 - 743. Βλ. και Κ. Ι. Λογοθέτου, *Η φιλοσοφία των Πατέρων και του μέσου αιώνας*, μέρος Α', Εν Αθήναις 1930, σ. 207 κ.ε., 223 κ.ε., 239 εξ· VI. Lossky, *Vision de Dieu*, Neuchâtel 1962, σ. 64, 67 εξ., 70 εξ· Γ. Φλορόφσκυ, *Οι ανατολικοί Πατέρες του τέταρτου αιώνα*, Μετάφρ. Π. Κ. Πάλλη, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 128 εξ· Γ. Δ. Μαρτζέλου, *όπ. παρ.*, σ. 39 κ.ε.

¹⁷ Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ανατρεπτικός του Απολογητικού του δυσσεβούς Ευνομίου 1*, 6, PG 29, 524 ABC· Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 28, Περί θεολογίας*, 6, PG 36, 32 C - 33 A. Βλ. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, *όπ. παρ.*, σ. 160 κ.ε· Ν. Α. Ματσούκα, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Α' (Εισαγωγή στη θεολογική γνωσιολογία)*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 144· Ph. Böhner - E. Gilson, *Christliche Philosophie (von ihren Anfängen bis Nikolaus von Cues)*, Paderborn 2¹1954, σ. 111 εξ.

¹⁸ Βλ. Μ. Βασιλείου, *όπ. παρ.*, 6-7, PG 29, 521 C - 525 C. Βλ. και VI. Lossky, *όπ. παρ.*, σ. 64 εξ· Γ. Φλορόφσκυ, *όπ. παρ.*, σ. 132 κ.ε· Γ. Δ. Μαρτζέλου, *όπ. παρ.*, σ. 158 κ.ε.

¹⁹ Για τη διδασκαλία αυτή των Ευνομιανών βλ. αναλυτικά Γ. Δ. Μαρτζέλου, *όπ. παρ.*, σ. 27 κ.ε.

φιλοσόφους. Δεν είναι καθόλου τυχαίο το γεγονός ότι ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος και γραμματικός Αμμώνιος τον Ε΄ αιώνα συγκαταλέγει την άποψη αυτή μεταξύ των κυριότερων φιλοσοφικών αντιλήψεων που διατυπώθηκαν μέχρι την εποχή του για την προέλευση των ονομάτων και τη σχέση τους με τα πράγματα²⁰.

Η σχέση όμως θεολογίας και φιλοσοφίας κατά τους Τρεις Ιεράρχες δεν εξαντλείται στις απαντήσεις που δίνουν σε καίρια φιλοσοφικά προβλήματα της εποχής τους, όπως το οντολογικό και το γνωσιολογικό, αλλά επεκτείνεται και στην προσπάθειά τους να μεταπλάσουν την τρέχουσα φιλοσοφική ορολογία της εποχής τους σε θεολογική, προσδίνοντας στους φιλοσοφικούς όρους που χρησιμοποιούν ένα άγνωστο μέχρι την εποχή τους εννοιολογικό περιεχόμενο και εμπλουτίζοντας με τον τρόπο αυτό τόσο τη θεολογική όσο και τη φιλοσοφική ορολογία.

Δύο παραδείγματα και πάλι θα μπορούσαν να καταστήσουν σαφή την παραπάνω άποψη.

α) Παρά το γεγονός ότι σ' ολόκληρη την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και τη χριστιανική θεολογία μέχρι και τα μέσα του Δ΄ αιώνα οι όροι «ουσία» και «υπόστασις» ήταν εννοιολογικά απολύτως ταυτόσημοι²¹, οι Τρεις Ιεράρχες με πρωτεργάτη το Μ. Βασίλειο, εκμεταλλευόμενοι την αριστοτελική διάκριση μεταξύ «πρώτης» και «δεύτερης» ουσίας ή τη στωική διάκριση μεταξύ «κοινοῦ» και «ιδίου» σ' ένα σύνολο ομοειδών όντων, πέτυχαν να διακρίνουν σαφώς τους δύο αυτούς φιλοσοφικούς όρους και να τους καθιερώσουν ουσιαστικά σ' ολόκληρη την ορθόδοξη θεολογία με τελείως καινούργιο και πρωτόγνωρο εννοιολογικό περιεχόμενο²². «Ουσία» είναι γι' αυτούς το κοινό

²⁰ Βλ. Αμμωνίου Γραμματικού, *Υπόμνημα εις το Περί Ερμηνείας* (ενν. του Αριστοτέλους), έκδ. Α. Busse, Ammonius in Aristotelis De Interpretatione Commentarius, Berolini 1897, σ. 35: «... θέσει είναι τὰ ὀνόματα, διότι οὐ φύσις, ἀλλὰ λογικῆς ἐπινοία ψυχῆς ὑπέστησεν αὐτὰ πρὸς... τὴν ἰδίαν ὀρώσα τοῦ πράγματος φύσιν...». Βλ. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, ὀπ. παρ., σ. 165 ἐξ., ὑποσ. 2.

²¹ Βλ. Η. Dörrie, «Υπόστασις: Wort- und Bedeutungsgeschichte», στο Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, I. Philologisch-Historische Klasse, Nr. 1, Göttingen 1955, σ. 48 κ.ε.

²² Είναι πράγματι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι ο Η. Dörrie, ασχολούμενος με την ιστορία του όρου «υπόστασις» στην εξαιρετική κατά τα άλλα μνημονευθείσα μελέτη του («Υπόστασις: Wort- und Bedeutungsgeschichte»), καίτοι αφιερώνει ειδικό κεφάλαιο (VIII. Υπόστασις im Christentum), στο οποίο πραγματεύεται τη σημασία του όρου «υπόστασις» στη χριστιανική γραμματεία, αγνοεί τελείως όχι μόνο τη συμβολή του Μ. Βασιλείου και γενικότερα των Τριών Ιεραρχών στη διάκριση των όρων «ουσία» και «υπόστασις», αλλά ακόμη και την ίδια τη διάκριση των δύο αυτών όρων που ήδη από τον Δ΄

υλικό υποκειμένο σε ένα σύνολο ομοειδών όντων, όπως λ.χ. η ανθρώπινη φύση που είναι κοινή σ' όλους τους ανθρώπους, ενώ «υπόστασις» είναι το ιδιαίτερο και ξεχωριστό υποκειμένο που διακρίνεται από τα λοιπά ομοειδή όντα με βάση τα δικά του ατομικά χαρακτηριστικά, όπως λ.χ. ο άνθρωπος ως άτομο σε σχέση με τους λοιπούς συνανθρώπους του²³. Η διάκριση των όρων αυτών, που αποτελεί πραγματική καινοτομία στην ιστορία της ελληνικής φιλοσοφικής ορολογίας, είναι αδιανόητη χωρίς τη θεολογική πρόκληση που αντιμετώπισαν οι Τρεις Ιεράρχες εκ μέρους των αιρετικών της εποχής τους.

β) Επίσης, παρά το γεγονός ότι όρος «πρόσωπον» στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και γλώσσα είχε την έννοια της όψης, της μορφής ή του προσωπίου, και με αυτήν ακριβώς την έννοια είχε χρησιμοποιηθεί τόσο από την αρχαία ελληνική δραματουργία όσο και από τον αιρετικό του Γ' αι. Σαβέλλιο, που αντιλαμβάνονταν τα πρόσωπα της Αγ. Τριάδος ως απλά προσωπεία του ενός και μοναδικού Θεού, οι Τρεις Ιεράρχες δεν δίστασαν να μεταπλάσουν και αυτόν τον όρο, ταυτίζοντάς τον με τον όρο «υπόστασις», και να τον χρησιμοποιήσουν άνετα στη θεολογία τους, καθιερώνοντάς τον έτσι οριστικά σ' ολόκληρη την ελληνορθόδοξη παράδοση²⁴. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Μ. Βασίλειος, προκειμένου να αποφύγει την ενδεχόμενη κατανόηση του όρου «πρόσωπον» σύμφωνα με την αρχαιοελληνική και κατά συνέπεια τη σαβελλιανική σημασία του, όταν αναφέρεται στις υποστάσεις της Αγ. Τριάδος, δεν αρκείται μόνο να επισημάνει τον κίνδυνο που εγκυμονεί η απλή χρήση του όρου «πρόσωπον» με το παραδοσιακό του περιεχόμενο, αλλά αναγκάζεται να υπογραμμίσει και το οντολογικό εννοιολογικό περιεχόμενο που πρέπει να έχει ο όρος, για να αποφευχθεί ο κίνδυνος του Σαβελλιανισμού. «Οὐ γάρ ἔξαρκεί», τονίζει, «διαφοράς προσώπων ἀπαριθμήσασθαι, ἀλλὰ χρή ἕκαστον πρόσωπον ἔν ὑποστάσει ἀληθινή ὑπάρχον ὁμολογεῖν»²⁵. Η απλή απαρίθμηση των τριών

αἰώνα ἄρχισαν να καθιερώνονται πλέον με το καινούργιο τους εννοιολογικό περιεχόμενο σ' ολόκληρη την ανατολική χριστιανική γραμματεία (βλ. ὀπ. παρ., σ. 74-92).

²³ Βλ. Μ. Βασιλείου, *Επιστολή 214*, 4, PG 32, 789 Α· *Επιστολή 236*, 6, PG 32, 884 ΑΒ· *Περί Αγίου Πνεύματος* 41, PG 32, 144 ΒC· Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 21*, *Εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Ἀλεξανδρείας*, 35, PG 35, 1124 D – 1125 Α· *Λόγος 39*, *Εἰς τὰ ἅγια Φῶτα*, 11, PG 36, 345 C· Ἰωάννου Χρυσοστόμου, *Περί ἀκαταλήπτου* 5, 2, PG 48, 738· *Υπόμνημα εἰς τὴν Πρὸς Κορινθίους δευτέραν Ἐπιστολήν* 30, 2, PG 61, 608.

²⁴ Πρβλ. Ι. Δ. Ζηζιούλα, «Ἀπὸ τοῦ προσωπίου εἰς τὸ πρόσωπον. Ἡ συμβολὴ τῆς πατερικῆς θεολογίας εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ προσώπου», στο *Χαριστήρια εἰς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτου Γέροντος Χαλκηδόνος Μελίτωνος*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 287 κ.ε.

²⁵ Βλ. Μ. Βασιλείου, *Επιστολή 210*, 5, PG 32, 776 C.

θείων προσώπων θα μπορούσε κάλλιστα, παρά τη διαφορά τους, να νοηθεί σαβελλιανικά ως απαρίθμηση απλών προσωπειών του Θεού, και γι' αυτό μόνο η οντολογική θεώρηση του προσώπου ως πραγματικής υποστάσεως μπορούσε να αποσοβήσει ένα τέτοιο κίνδυνο. Το ίδιο επιχειρούν με το δικό τους τρόπο τόσο ο Γρηγόριος ο Θεολόγος όσο και ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, όταν ταυτίζουν εννοιολογικά τους όρους «υπόστασις» και «πρόσωπον», ώστε να αποκλείεται η σαβελλιανική κατανόηση του «προσώπου» και να διασφαλίζεται με τον τρόπο αυτό η ορθόδοξη Τριαδολογία²⁶.

Έτσι με βάση τη διάκριση, αλλά και τη σχέση μεταξύ θεολογίας και φιλοσοφίας, τόσο οι απαντήσεις που έδωσαν οι Τρεις Ιεράρχες σε καίρια φιλοσοφικά προβλήματα όσο και η μετάπλαση της φιλοσοφικής ορολογίας σε θεολογική που πραγματοποίησαν, συνιστά μια γόνιμη και δημιουργική συμβολή στην προώθηση όχι μόνο της χριστιανικής θεολογίας, αλλά και της ίδιας της φιλοσοφίας, αναδεικνύοντάς τους ως τους βασικούς συντελεστές της γένεσης και ανάπτυξης της «χριστιανικής φιλοσοφίας».

γ) Η σχέση επιστήμης και θεολογίας

Όπως οι Τρεις Ιεράρχες δένουν λειτουργικά στα έργα τους τη θεολογία με τη φιλοσοφία, καίτοι αποδέχονται σαφώς τη μεταξύ τους διάκριση, το ίδιο κάνουν και όσον αφορά τη σχέση της θεολογίας με την επιστήμη. Θεολογία και επιστήμη γι' αυτούς δεν είναι ασυμβίβαστες ούτε πολύ περισσότερο συγκρούονται μεταξύ τους, όπως συνέβη κατά το Μεσαίωνα στη Δύση με την ανάπτυξη των φυσικών επιστημών. Κι' αυτό γιατί θεολογία και επιστήμη αποτελούν γι' αυτούς δύο ασύμπτωτα επίπεδα, αφού η θεολογία σχετίζεται με την αποκάλυψη και την εμπειρία του ακτίστου, ενώ η επιστήμη με την έρευνα και τη μελέτη του κτιστού, έχοντας ως εκ τούτου διαφορετικό αντικείμενο και διαφορετική μέθοδο. Αυτό όμως είναι ακριβώς που δίνει την άνεση στους Τρεις Ιεράρχες να δέχονται ανεπιφύλακτα την επιστήμη, τάσσοντάς την μάλιστα στην υπηρεσία της θεολογίας τους.

²⁶ Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος 20, Περί δόγματος και καταστάσεως επισκόπων*, 6, PG 35, 1072 CD· *Λόγος 21, Εις τον μέγαν Αθανάσιον επίσκοπον Αλεξανδρείας*, 35, PG 35, 1124 D – 1125 A· *Λόγος 39, Εις τα άγια Φώτα*, 11, PG 36, 345 CD· *Λόγος 42, Συντακτήριος, εις την των ρν' επισκόπων παρουσίαν*, 16, PG 36, 477 A· Ιωάννου Χρυσόστομου, *Περί Ιερωσύνης* 4, 4, PG 48, 667· *Προς τους απολειφθέντας της συνάξεως, και του ομοούσιον είναι τον Υιόν τω Πατρί απόδειξις (Κατά Ανομοίων)* 7, PG 48, 761 – 762· *Υπόμνημα εις την Προς Φιλιπησίους Επιστολήν* 6, 2, PG 62, 219· *Υπόμνημα εις την Προς Τιμόθεον Επιστολήν δευτέραν* 3, 2, PG 62, 615· *Ερμηνεία εις την Προς Εβραίους Επιστολήν* 3, 1, PG 63, 29.

Το πιο χαρακτηριστικό και εύλωττο παράδειγμα είναι εν προκειμένω ο Μ. Βασίλειος, ο οποίος στις ομιλίες του στην *Εξαήμερο*, αξιοποιώντας τις παραπάνω προϋποθέσεις, αποφεύγει την κατά γράμμα ερμηνεία της Αγ. Γραφής και στηρίζεται στα επιστημονικά δεδομένα της εποχής του, για να ερμηνεύσει τον τρόπο της γενέσεως του κόσμου²⁷. Δεν αρκείται στον τρόπο, με τον οποίο ο Μωυσής περιγράφει στο βιβλίο της *Γενέσεως* τη δημιουργία του κόσμου, αλλά επιστρατεύει όχι μόνο την προγενέστερη θεολογική παράδοση, αλλά και όλα τα φιλοσοφικά και επιστημονικά στοιχεία που είχε υπόψη του από τον Πλάτωνα, τον Αριστοτέλη, τους Στωικούς, τον Ποσειδώνιο και τους Νεοπλατωνικούς, για να ερμηνεύσει κατά το δυνατόν επιστημονικά με βάση τα δεδομένα της εποχής του τον τρόπο της δημιουργίας του κόσμου²⁸. Έτσι πετυχαίνει να δέσει με τρόπο μοναδικό και αξιοθαύμαστο τη θεολογία με τη φιλοσοφία και την επιστήμη σε μια άρρηκτη και λειτουργική ενότητα. Με τον τρόπο αυτό πιστεύει ότι μπορεί να αναδείξει καλύτερα και αποτελεσματικότερα το θεολογικό μήνυμα της Αγ. Γραφής ότι ο Θεός είναι αυτός που δημιούργησε τον κόσμο, και μάλιστα από το μηδέν δια μέσου των ενεργειών του. Όσον αφορά όμως τον τρόπο της δημιουργίας του κόσμου, τον πρώτο λόγο έχει γι' αυτόν η έρευνα και η επιστήμη και όχι η Αγ. Γραφή, όπως πίστευαν εσφαλμένα οι Σχολαστικοί του Μεσαίωνα, με αποτέλεσμα να καταστήσουν τη θεολογία τροχοπέδη της επιστήμης. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά, πολλά αποσιώπησε και παρέλειψε ο Μωυσής κατά την αφήγηση της δημιουργίας του κόσμου, για να προκαλέσει και να γυμνάσει το νου μας να τρέξει να τα βρεί²⁹. Και αν βέβαια, παρατηρεί, βρούμε τον τρόπο, με τον οποίο δημιουργήθηκαν τα διάφορα όντα, μη φανταστούμε ότι μειώνεται η έκπληξη που νοιώθει κανείς από το μεγαλείο της δημιουργίας και κατ' επέκταση του δημιουργού της. Αν όμως παρόλα αυτά δεν βρεθεί επιστημονικά ο τρόπος της δημιουργίας, τότε η απλότητα της πίστεως είναι ισχυρότερη από τις λογικές και επιστημονικές αποδείξεις. «Οὐ γάρ ἐλαττοῦται ἡ ἐπί τοῖς μεγίστοις ἔκπληξις» επισημαίνει

²⁷ Βλ. και G. D. Martzelos, «Schöpfung, Evolution und Offenbarung nach den kappadozischen Kirchenvätern», στο *Ökumenisches Forum* (Dr. Alexandros Papaderos Τόμος Εόρτιος) 15 (1992), σ. 126.

²⁸ Βλ. σχετικά Ν. Α. Ματσούκα, *Επιστήμη, φιλοσοφία και θεολογία στην Εξαήμερο του Μ. Βασιλείου*, Εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ²1990, σ. 61 κ.ε.

²⁹ Βλ. *Εις την Εξαήμερον* 2, 3, PG 29, 33 B: «Εἰπὼν “Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν”, πολλά ἀπεσιώπησεν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, τὰ ἐκ τούτων γενόμενα πάθη ἅ πάντα μὲν ὡς συμπληρωτικά τοῦ κόσμου συνυπέστη τῷ παντί δηλονότι παρέλιπε δὲ ἡ ἱστορία, τὸν ἡμέτερον νοῦν γυμνάζουσα πρὸς ἐντρέχειαν, ἐξ ὀλίγων ἀφορμῶν παρεχομένη ἐπιλογίζεσθαι τὰ λειπόμενα».

κατά λέξη, «ἐπειδὴν ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τι τῶν παραδόξων ἐξευρεθῆ· εἰ δέ μή, ἀλλὰ τό γε ἄπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων»³⁰. Ἡ πρωτοποριακὴ αὐτὴ θέση τοῦ Μ. Βασιλείου ἐξηγείται ἀπὸ το γεγονός ὅτι ἡ πίστη γι' αὐτὸν επικεντρώνεται στο ποιος δημιούργησε τον κόσμο, πράγμα για τον οποίο μας κάνει λόγο ἡ βιβλικὴ ἀποκάλυψη, ἐνῶ οἱ λογικὲς καὶ επιστημονικὲς ἀποδείξεις ἀναφέρονται στο πῶς δημιουργήθηκε ὁ κόσμος, πράγμα που εἶναι ἀποκλειστικὰ ὑπόθεση τῆς ἐπιστήμης³¹.

Γι' αὐτὸ ἐκμεταλλευόμενος με ἀνεση τα επιστημονικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του ἔχει μια πολὺ «σύγχρονη» ἀντίληψη για τὴ δημιουργία. Ὄχι μόνο ἀντιλαμβάνεται τὴ δημιουργία *mutatis mutandis* με τὴν ἐννοια τῆς ἐξελίξεως, ἀλλὰ δέχεται καὶ τὴ γένεση τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴν ἀνόργανη ὕλη, με μόνο κινητήριο μοχλὸ τὸ ἀρχικὸ δημιουργικὸ πρόσταγμα τοῦ Θεοῦ. Βέβαια ἡ ἐννοια αὐτῆς τῆς ἐξελίξεως κατὰ τὸ Μ. Βασίλειο δὲν ἔχει οὔτε τις προϋποθέσεις οὔτε τὸ περιεχόμενο τῆς δαρβινικῆς ἢ τῆς νεοδαρβινικῆς θεωρίας, ἡ ὁποία στηρίζεται κυρίως στὴν πειραματικὴ ἐρευνα καὶ ἀδιαφορεῖ τελείως για τὴ σύνδεση τῆς ἐξελίξεως με τὸ υπέρτατο ὄν ὡς ποιητικὸ αἴτιο τῆς δημιουργίας. Ὡστόσο, δὲν μπορούμε να παραβλέψουμε, ὅπως παρατήρησε ὁ αἰμὴνηστος συνάδελφος Ν. Ματσούκας, ὅτι ἡ ἐξελικτικὴ ἀντίληψη τοῦ Μ. Βασιλείου παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με τὴ σύγχρονη θεωρία τῆς ἐξελίξεως³². Τὸ σημεῖο αὐτὸ φαίνεται ἀκόμη πιο ἐντυπωσιακὸ, ἀν ἀναλογιστοῦμε ὅτι, καίτοι ὁ Μ. Βασίλειος ἐζήσε σε μια ἐποχὴ που χαρακτηριζόταν ἀπὸ ἓνα στατικὸ καὶ κλειστὸ κοσμοεἶδωλο, εἶχε μια πέρα για πέρα δυναμικὴ ἀντίληψη για τὴ δημιουργία, καίτοι τὴν θεωροῦσε πλήρως ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴ δημιουργικὴ καὶ συνεκτικὴ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ³³.

Ἐξετάζοντας κανεῖς ἀναλυτικότερα τὶς κοσμολογικὲς ἀπόψεις του στις ομιλίες του στὴν *Ἐξαήμερο*, διαπιστώνει ὅτι μποροῦν κάλλιστα να παραβληθοῦν με τὴ θεμελιώδη ἀρχὴ τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως. Ὅλα, ὑποστηρίζει, ὅσα ἐγίναν καὶ διαμορφώθηκαν μετὰ τὴ δημιουργία τῆς ἀμορφῆς

³⁰ *Εἰς τὴν Ἐξαήμερον 1*, 10, PG 29, 25 A.

³¹ Βλ. Ν. Α. Ματσούκα, ὄπ. παρ., σ. 24' τοῦ ἴδιου, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία Α'* (*Εἰσαγωγὴ στὴ θεολογικὴ γνωσιολογία*), Ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονικὴ 1985, σ. 143.

³² Βλ. Ν. Α. Ματσούκα, *Επιστήμη, φιλοσοφία καὶ θεολογία στὴν Ἐξαήμερο τοῦ Μ. Βασιλείου*, Ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονικὴ 21990, σ. 99.

³³ Βλ. καὶ ὄπ. παρ., σ. 23.

ύλης, προέκυψαν από τις σπερματικές δυνάμεις και καταβολές που τέθηκαν από το δημιουργό μέσα στην ύλη και περίμεναν το θείο του πρόσταγμα, έτσι ώστε στην κατάλληλη χρονική στιγμή να γεννηθούν τα διάφορα δημιουργήματα³⁴. Πολύ συχνά χρησιμοποιεί στις ομιλίες του στην *Εξαήμερο* την εικόνα των «ώδίνων» (πόνων του τοκετού) και της «έγκυμοσύνης»³⁵, για να περιγράψει την εξελικτική διαδικασία της δημιουργίας, από τις σπερματικές δυνάμεις που έθεσε ο δημιουργός στην κτίση μέχρι και την εμφάνιση των τέλειων δημιουργημάτων. Το δημιουργικό θείο πρόσταγμα παίζει γι' αυτόν το ρόλο του άνδρα στη διαδικασία της αναπαραγωγής.

Όταν, όπως επισημαίνει, εκδηλώθηκε το δημιουργικό πρόσταγμα του Θεού, να βγουν από το νερό ερπετά και πτηνά, απέκτησε αμέσως το νερό ζωογόνο δύναμη και έφερε στο είναι τα πρώτα όντα όλων των ειδών. Οι ποταμοί, οι λίμνες και οι θάλασσες έγιναν ενεργοί και γόνιμοι, έτσι ώστε να μπορέσουν μέσα από το νερό τους να βγουν τα διάφορα είδη. Ακόμη και το νερό των βάλτων και των ελών δεν έμεινε αργό και άμοιρο κατά την επιτέλεση του έργου της δημιουργίας. Κάθε σταγόνα νερού της γης ενεργοποιήθηκε και έσπευσε να εκπληρώσει το δημιουργικό πρόσταγμα του Θεού³⁶. Δένοντας εν προκειμένω την επιστημονική αντίληψη για την εμφάνιση της ζωής μέσα από το νερό με τη βιβλική θεολογία, υποστηρίζει ότι τη ζωογόνο αυτή ικανότητα δεν την είχε το νερό από μόνο του. Την απέκτησε με τη δημιουργική παρουσία και ενέργεια του Αγ. Πνεύματος³⁷. Όχι μόνο ο Πατήρ και ο Υιός αλλά και το Άγ. Πνεύμα συμμετείχε κατ' αυτόν ενεργά στην ολοκλήρωση του έργου της δημιουργίας: ο Πατήρ συμμετείχε ως προκαταρκτική και πηγαία αιτία της δημιουργίας, ο Υιός ως δημιουργική αιτία, επιτελώντας δημιουργικά το προκαταρκτικό και πηγαίο θέλημα του Πατρός, και το Άγ. Πνεύμα ως τελειωτική αιτία, ολοκληρώνοντας το δημιουργικό έργο του Υιού³⁸. Το τελειωτικό έργο του Αγ. Πνεύματος κατά τη δημιουργία φαίνεται κατ' αυτόν ήδη με την παρουσία του Αγ. Πνεύματος «έπάνω τοῦ ὕδατος» σύμφωνα με το

³⁴ Βλ. *Εις την Εξαήμερον* 2, 3, PG 29, 36 B: «Ὡδίνουσα (ενν. ἡ γῆ) μέν τὴν πάντων γέννησιν διὰ τὴν ἑναποτεθεῖσαν αὐτῇ παρά τοῦ δημιουργοῦ δύναμιν, ἀναμένουσα δὲ τοὺς καθήκοντας χρόνους, ἵνα τῷ θεῷ κελεύσματι προαγάγῃ ἑαυτῆς εἰς φανερόν τὰ κυήματα».

³⁵ Βλ. ὅπ. παρ., PG 29, 36 B· 5, 2, PG 29, 97 B· 7, 1, PG 29, 148 B.

³⁶ Βλ. ὅπ. παρ. 7, 1, PG 29, 148 B.

³⁷ Βλ. ὅπ. παρ. 2, 6, PG 29, 44 BC.

³⁸ Βλ. *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 38, PG 32, 136 BC. Πρβλ. *Εἰς τὴν Εξαήμερον* 3, 4, PG 29, 64 A. Βλ. και Γ. Δ. Μαρτζέλου, ὅπ. παρ., σ. 110 κ.ε.

χωρίο της Γενέσεως 1,2: «καί Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος». Το χωρίο αυτό σημαίνει για το Βασίλειο ότι το Ἄγ. Πνεῦμα επιφερόμενο «ἐπάνω τοῦ ὕδατος» με τη ζωογόνο του δύναμη συνέθαλπε και ζωογονούσε το νερό σαν την κλώσα που κάθεται ἐπάνω στα αυγά της, για να μεταδώσει σ' αυτά ζωτική δύναμη, σύμφωνα με τις επικρατούσες τότε αντιλήψεις της εποχής του³⁹. Με άλλα λόγια η προέλευση της ζωής από το νερό είναι αποτέλεσμα αφενός του δημιουργικού θείου προστάγματος και αφετέρου της γενετικής ικανότητας του νερού, την οποία απέκτησε με τη ζωογόνο παρουσία του Ἄγ. Πνεύματος.

Με παρόμοιο τρόπο εξηγεί ο Μ. Βασίλειος και την προέλευση του φυτικού κόσμου. Αν και η γη, όπως λέει, ήταν αρχικά «κατεψυγμένη» και «ἄγονος», όταν ήλθε σ' αυτήν το δημιουργικό πρόσταγμα του Θεού να βλαστήσει τα διάφορα φυτά, άρχισε να «ώδίνει» σαν την ἔγκυο γυναίκα και να κινείται «πρός καρπογονίαν»⁴⁰. Άρχισε λοιπόν να βλαστάνει σύμφωνα με τους φυσικούς νόμους που τέθηκαν με το θείο δημιουργικό πρόσταγμα και αφού περίμενε «τούς καθήκοντας χρόνους», περνώντας όλα τα στάδια της αυξήσεως, έφερε στο είναι ολόκληρο το φυτικό κόσμο που κυοφορούσε μέσα στα σπλάχνα της⁴¹. Με άλλα λόγια, η γη δεν έμεινε ακίνητη και ανενεργός μπροστά στο θείο δημιουργικό πρόσταγμα, αλλά συμμετέσχε κι' αυτή από τη μεριά της στη γένεση της ζωής. Και όπως συνέβη με το νερό, έτσι και με τη γη η δημιουργική συμβολή της δεν ήταν κάτι που οφειλόταν στη δική της γενετική ικανότητα, αλλά στη δύναμη που απέκτησε ως προίκα από το Θεό κατά την εκδήλωση του δημιουργικού του προστάγματος⁴². Το δημιουργικό αυτό πρόσταγμα, όπως εξηγεί ο Μ. Βασίλειος, «οἷον νόμος τις ἐγένετο φύσεως, καί ἐναπέμεινε τῇ γῆ, τὴν τοῦ γεννᾶν αὐτῇ καί καρποφορεῖν δύναμιν εἰς τό ἐξῆς παρεχόμενος»⁴³.

³⁹ Βλ. *Εἰς τὴν Εξαήμερον* 2, 6, PG 29, 41 C – 44 C.

⁴⁰ Βλ. ὅπ. παρ. 5, 2, PG 29, 97 B.

⁴¹ Βλ. ὅπ. παρ. 2, 3, PG 29, 36 B· 5, 5, PG 29, 104 C – 105 A.

⁴² Βλ. ὅπ. παρ. 8, 1, PG 29, 164 CD: «Ὅτε οὖν ἤκουσεν ἡ γῆ, “βλαστησάτω βοτάνην χόρτου καί ξύλον κάρπιμον”, κεκρυμμένον ἔχουσα τόν χόρτον ἐξήνεγκεν οὐδέ τόν φοίνικα, ἢ τὴν δρῦν, ἢ τὴν κυπάρισσον κάτω που ἐν ταῖς λαγόσιν ἑαυτῆς ἀποκεκρυμμένα ἀνῆκε πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν ἀλλ' ὁ θεῖος λόγος φύσις ἐστὶ τῶν γινομένων. “βλαστησάτω ἡ γῆ” οὐχ ὅπερ ἔχει προβαλλέτω, ἀλλ' ὁ μὴ ἔχει κτησάσθω, Θεοῦ δωρουμένου τῆς ἐνεργείας τὴν δύναμιν».

⁴³ Βλ. ὅπ. παρ. 5, 1, PG 29, 96 A.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ο τρόπος, με τον οποίο ερμηνεύει ο Μ. Βασίλειος τη δημιουργία των ζώων. Ταυτόχρονα, σημειώνει, με την εκδήλωση του δημιουργικού θείου προστάγματος «Εξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κλπ.», σύμφωνα με το βιβλίο της *Γενέσεως*⁴⁴, ἔδωσε ο Θεός στη γη την ανάλογη γενετική ικανότητα να παραγάγει ζώα. Η ικανότητα αυτή έγινε για τη γη φυσικός νόμος, προκειμένου να υπηρετήσει το ἔργο του δημιουργού⁴⁵. Ακόμη και σήμερα, παρατηρεί ο Μ. Βασίλειος, απηχώντας τις επιστημονικές αντιλήψεις της εποχής του, βλέπουμε να προέρχονται κατευθείαν από τη γη όχι μόνο ἔντομα, αλλά και ποντικοί και βάτραχοι, ὅπως λ.χ. συμβαίνει στη Θηβαΐδα της ἄνω Αιγύπτου, ὅπου μετά από μια δυνατή βροχή η γη εἶναι γεμάτη ἀπό αρουραίους. Ἐκτός ὁμως ἀπὸ τα ζῶα αὐτά, προσθέτει, και τα χέλια δεν προέρχονται οὔτε ἀπὸ αὐγά οὔτε με κάποιο ἄλλο τρόπο παρά μόνο ἀπὸ τη λάσπη, κατευθείαν δηλ. ἀπὸ τη γη⁴⁶. Παρά το ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ του αὐτοὶ εἶναι ἐσφαλμένοι με βάση τα σημερινὰ δεδομένα των φυσικῶν ἐπιστημῶν, ἔχουν ὡστόσο ἰδιαίτερη σημασία για το θέμα μας. Κι' αὐτό γιατί, αν και θα μπορούσε να ἐκμεταλλευτεῖ θεολογικά τις παραπάνω παρατηρήσεις του, για να υποστηρίξει την ἄμεση δημιουργία των ἐντόμων, των ποντικῶν, των βατράχων και των χελιών ἀπὸ το Θεό ἐκ του μηδενός, σύμφωνα με την κατὰ γράμμα ἐρμηνεία της Βίβλου, ἐντούτοις ἀποδέχεται την ἐπιστημονική ἀποψη της εποχής του και ἀποδίδει τη δημιουργία τους στη γενετική δύναμη της γης⁴⁷. Κάτι τέτοιο ἀσφαλῶς δεν θα τολμούσε εὐκόλα ἓνας θεολόγος της εποχής μας, που εἶναι ἐγκλωβισμένος στη σχολαστική ἀντίληψη για τη σχέση μεταξύ θεολογίας και ἐπιστήμης. Για το Μ. Βασίλειο ὁμως δεν ὑπάρχει στο σημεῖο αὐτὸ κανένα πρόβλημα, γιατί κατὰ τη γνώμη του, ὅπως ἀναφέραμε και προηγουμένως, η ἐξεύρεση του τρόπου της δημιουργίας του κόσμου δεν μειώνει το θαυμασμό μας για το δημιουργό, ἀλλὰ τουναντίον τον καθιστὰ ἀκόμη μεγαλύτερο⁴⁸. Κι' αὐτό γιατί βλέπει ολόκληρη τη δημιουργία σε μια ἄμεση ἐξάρτηση ἀπὸ τη δημιουργική και συνεκτική ἐνέργεια του Θεού⁴⁹.

⁴⁴ Βλ. *Γέν.* 1, 24.

⁴⁵ Βλ. *Εἰς τὴν Εξαήμερον* 8, 1, PG 29, 164 CD· 9, 2, PG 29, 189 C.

⁴⁶ Βλ. ὅπ. παρ. 9, 2, PG 29, 189 C – 192 A.

⁴⁷ Βλ. ἐπίσης Ν. Α. Ματσούκα, *Ἱστορία της Φιλοσοφίας (Με σύντομη εἰσαγωγή στη φιλοσοφία)*, Ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 268.

⁴⁸ Βλ. *Εἰς τὴν Εξαήμερον* 1, 7, PG 29, 17 B· 10, PG 29, 25 A.

⁴⁹ Βλ. ὅπ. παρ. 1, 9, PG 29, 24 B: «... πάντα ὁμοῦ συγκρατεῖσθαι ὁμολογεῖν τῇ δυνάμει τοῦ κτίσαντος» 2, PG 29, 8 C· *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 19, PG 32, 100 D – 101 C. Βλ. ἐπίσης Γ. Δ. Μαρτζέλου, ὅπ. παρ., σ. 92 κ.ε.

Ωστόσο αντιλαμβάνεται την ενέργεια αυτή όχι με την έννοια μιας άμεσης και διαδοχικής παρέμβασης του Θεού στον κόσμο, αλλά ως συνέχιση του αρχικού δημιουργικού του προστάγματος⁵⁰, στο οποίο ανταποκρίνεται, θα λέγαμε, συννεργειακά ολόκληρη η δημιουργία.

Ανάλογα παραδείγματα, αν και όχι τόσο εντυπωσιακά, για τη σχέση θεολογίας και επιστήμης μπορεί να βρει κανείς και στο Γρηγόριο Θεολόγο και στον Ιωάννη το Χρυσόστομο⁵¹. Εκείνο όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία και είναι κοινό και στους Τρεις Ιεράρχες είναι ότι δεν έχουν καθόλου δισταγμούς και επιφυλάξεις να χρησιμοποιήσουν τις επιστημονικές γνώσεις της εποχής τους σε σχέση με τη θεολογία τους. Τουναντίον, αισθάνονται ότι κινούνται κατά την έκφραση του Γρηγορίου του Θεολόγου σε «πλατείας οδούς»⁵². Άλλωστε, όπως είδαμε και προηγουμένως, η επιτυχία ή αποτυχία στην αναζήτηση της αλήθειας για ζητήματα που σχετίζονται με την κτιστή πραγματικότητα δεν θίγει καθόλου την ουσία της θεολογίας. Ακολουθώντας λοιπόν ακριβώς την αρχή αυτή οι Τρεις Ιεράρχες δεν φοβούνται την επιστήμη της εποχής τους, αλλά τη συνδέουν οργανικά και λειτουργικά με τη θεολογία τους, αποφεύγοντας ωστόσο οιαδήποτε σύγχυση που θα μπορούσε να είναι βλαπτική τόσο για τη μια όσο και για την άλλη.

Συμπέρασμα

Ύστερα από όσα είπαμε έγινε, νομίζουμε, σαφές ότι αν και οι Τρεις Ιεράρχες διακρίνουν σαφώς τη θεολογία από τη φιλοσοφία και την επιστήμη,

⁵⁰ Βλ. *Εις την Εξαήμερον* 9, 2, PG 29, 189 BC: «Νόησον ῥήμα Θεοῦ διὰ τῆς κτίσεως τρέχον, καὶ τότε ἀρξάμενον καὶ μέχρι νῦν ἐνεργοῦν, καὶ εἰς τέλος διεξιόν, ἕως ἄν ὁ κόσμος συμπληρωθῆ. Ὡς δ' ἂν ἡ σφαῖρα ἐπειδὴν ὑπὸ τινος ἀπωσθῆ, εἶτα πρᾶνοῦς τινος λάβηται, ὑπὸ τε τῆς οἰκείας κατασκευῆς καὶ τῆς ἐπιτηδείότητος τοῦ χωρίου φέρεται πρὸς τὸ κάταντες, οὐ πρότερον ἰσταμένη, πρὶν ἂν τι τῶν ἰσοπέδων αὐτὴν ὑποδέξηται· οὕτως ἡ φύσις τῶν ὄντων, ἐνὶ προστάγματι κινήθεισα, τὴν ἐν τῇ γενέσει καὶ φθορᾷ κτίσιν ὁμαλῶς διεξέρχεται, τὰς τῶν γενῶν ἀκολουθίας δι' ὁμοιότητος ἀποσφύζουσα, ἕως ἄν πρὸς αὐτὸ κατανήσῃ τὸ τέλος». Πρβλ. ὅπ. παρ. 5, 10, PG 29, 116 D. Βλ. ἐπίσης J. Callahan, «Greek Philosophy and the Cappadocian Cosmology», στο *Dumbarton Oaks Papers* 12 (1958), σ. 35.

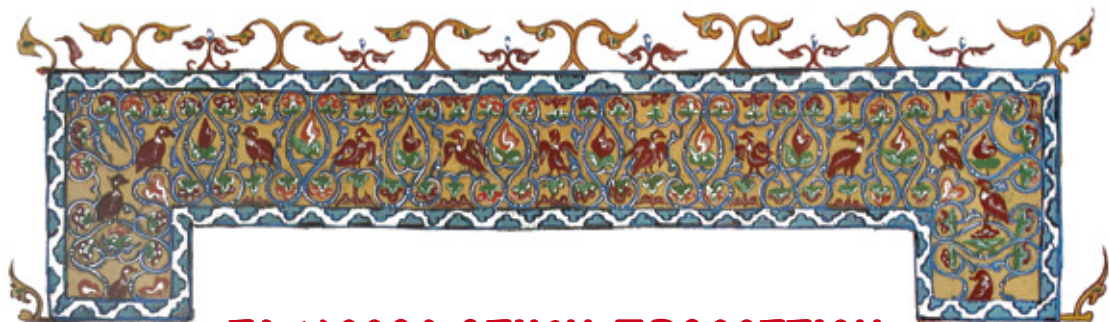
⁵¹ Βλ. λ.χ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 28, *Περὶ θεολογίας*, 6-7, PG 36, 32 C – 33 C: 21-30, PG 36, 53 A – 69 C: *Λόγος* 38, *Εἰς τα Θεοφάνια, εἴτουν Γενέθλια του Σωτήρος*, 8-11, PG 36, 320 A – 324 B: *Λόγος* 45, *Εἰς το ἅγιον Πάσχα*, 4-7, PG 36, 628 B – 632 B: *Ιωάννου Χρυσόστομου, Εἰς τους ἀνδριάντας* 8, 1, PG 97: *Εἰς την Γένεσιν* 2-3, PG 54, 583 – 584: *Εἰς Θεόδωρον ἐκπεσόντα* 1, 15, PG 47, 299: *Περὶ παρθενίας* 47, PG 48, 570: *Περὶ μετανοίας* 5, 4-5, PG 49, 312: *Περὶ του μη δημοσιεύειν τα αμαρτήματα των ἀδελφῶν, μηδὲ κατεύχεσθαι των ἐχθρῶν* 1, PG 51, 355.

⁵² Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγος* 27, *Κατὰ Ἐννομιανῶν προδιάλεξις*, 10, PG 36, 25 A.

έτσι ώστε να μη συγχέονται μεταξύ τους, εντούτοις η διάκριση αυτή όχι μόνο δεν τους οδηγεί σε αντιπαράθεση και σύγκρουση με τη φιλοσοφία και την επιστήμη, αλλά τουναντίον, τους καθιστά ικανούς να προβούν σε μια δημιουργική και λειτουργική σύζευξη της θεολογίας με τη φιλοσοφία και την επιστήμη, συμβάλλοντας αφενός στη γένεση και ανάπτυξη της «χριστιανικής φιλοσοφίας» και αποτελώντας αφετέρου το ιδεώδες πρότυπο διεπιστημονικής περιχώρησης για τους θεολόγους, φιλοσόφους και φυσικούς επιστήμονες κάθε εποχής.

Θα ήταν μάλιστα ευχής έργο, αν το εγχείρημα που έκανε ο Μ. Βασίλειος, συνδέοντας στην *Εξαήμερό* του άρρηκτα και λειτουργικά θεολογία, φιλοσοφία και επιστήμη, γινόταν στην εποχή μας, όχι βέβαια από ένα μεμονωμένο άτομο, όπως έγινε πριν από ένα αιώνα ανεπιτυχώς στη Δύση με το θεολόγο, φιλόσοφο, γεωλόγο και παλαιοντολόγο Pierre Teilhard de Chardin⁵³, αλλά από μια ομάδα θεολόγων, φιλοσόφων και επιστημόνων από όλες τις φυσικές επιστήμες, με στόχο τη συγγραφή μιας σύγχρονης Εξαήμερου που να ανταποκρίνεται στα θεολογικά, φιλοσοφικά και επιστημονικά δεδομένα της εποχής μας. Ο επιστημονικός κόσμος της Ελλάδος και της Κύπρου θα μπορούσε, πιστεύουμε, να πρωτοστατήσει σε μια τέτοια πρωτοποριακή προσπάθεια και να καλύψει ένα κενό στη διεθνή επιστημονική κοινότητα, δίνοντας ένα μνημειώδες έργο διεπιστημονικής προσέγγισης των ζητημάτων που σχετίζονται με τη γένεση του κόσμου και της ζωής. Αυτό θα ήταν πράγματι η καλύτερη αξιοποίηση του πνεύματος των Τριών Ιεραρχών από τους πνευματικούς ανθρώπους της εποχής μας.

⁵³ Βλ. σχετικά Cl. Cuenot, *Pierre Teilhard de Chardin. Les Grandes Étapes de son Évolution*, Εκδ. Librairie Plon, Paris 1958· του ίδιου, *Science and Faith in Teilhard de Chardin*, Garnstone Press, London 1967· M. H. Murray, *The Thought of Teilhard de Chardin*, Seabury Press, New York 1966.

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΜΑΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ,
ΕΠΙΤΙΜΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΩΗΝ ΠΡΥΤΑΝΗΣ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ,
ΣΥΝΤΑΚΤΗΣ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Η α μου επιτραπεί να ξεκινήσω με μια προσωπική μου θέση: Θεωρώ παρά-τολμο έως προκλητικό το να επιχειρήσει κανείς **να αλλάξει τη γλωσσική μορφή** των κειμένων της ορθόδοξης χριστιανικής λατρείας που αριθμούν ζωή πάνω από 16 αιώνες, κειμένων τα οποία συντάχθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος τους από μεγάλες μορφές της Εκκλησίας, τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο και τον Μέγα Βασίλειο, κείμενα, τέλος, με τα οποία γαλουχήθηκαν διαχρονικά στην ορθόδοξη λατρεία εκατομμύρια πιστών.

Αν ένα από τα κύρια γνωρίσματα και καιρία πλεονεκτήματα της Ορθόδοξης Εκκλησίας είναι η προσήλωσή της στην παράδοση και η αξιοποίηση αυτής της παράδοσης στη ζωή της Εκκλησίας, τότε δεν καταλαβαίνω πώς μπορεί κανείς να απεμπολήσει από την ορθόδοξη λατρεία **τη γλωσσική παράδοση** των κειμένων της λατρείας, το πιο εμφανές και άμεσα αισθητό χαρακτηριστικό αυτής της παράδοσης· να απεμπολήσει μια αδιάσπαστη γλωσσική συνέχεια 1.600 χρόνων. Ποιος έχει το δικαίωμα να πάρει τόσο μεγάλες –ιστορικής πραγματικά σημασίας– αποφάσεις οι οποίες αλλάζουν άρδην την εκκλησιαστική παράδοση και **αλλοιώνουν τον τελετουργικό χαρακτήρα της λατρείας**, αποφάσεις οι οποίες βασίζονται σε μια **χρηστική αντίληψη**, που αν επικρατούσε ποτέ ως κριτήριο των εκκλησιαστικών πραγμάτων θα έκανε την Εκκλησία μας κυριολεκτικά αγνώριστη. Όσο χρήσιμη και ουσιαστική είναι μια συνεχώς προβληματιζόμενη ορθόδοξη θεολογική σκέψη, που καλείται να αντιμετωπίσει σημερινά θέματα και να στηρίξει

την πίστη μας, άλλο τόσο αναγκαία είναι η διαφύλαξη τής γλωσσικής λατρευτικής μας παράδοσης που –λόγω και τής ιστορικής συνέχειας αρχαίας και νέας Ελληνικής (των «*παλαιότερων Ελληνικών*» μας που έλεγε ο Σεφέρης)– καθόλου δεν ενοχλεί τους πιστούς. Αντίθετα, κάθε ουσιαστικά αχρείαστη, δήθεν νεωτερική και επιφανειακά εκσυγχρονιστική προσπάθεια μεταβολής τής γλωσσικής παράδοσης στη λατρεία θα ενοχλήσει και ίσως, ακόμη αποτελέσει πρόκληση για τους πιστούς, δοθέντος ότι η συγκεκριμένη γλωσσική μορφή –όπως ελπίζω να δειχθεί και από τη γλωσσολογική προσέγγιση που θα επιχειρήσουμε– είναι αδιάσπαστο στοιχείο τής λατρείας. Βεβαίως –ας το διευκρινίσω κι αυτό–, αναφερόμαστε στην Εκκλησία τής Ελλάδος και όχι στις ορθόδοξες εκκλησίες τής Αφρικής ή τής Κορέας ή σε άλλες μη ελληνόγλωσσες κοινότητες, των οποίων οι πιστοί δεν έχουν καμία σχέση με την ελληνική γλώσσα, άρα και με τη γλώσσα τής λατρείας.

Στη γλωσσολογία και μάλιστα στην κειμενογλωσσολογία λέμε πως δεν υπάρχει στην πράξη *κείμενο* αλλά *κείμενα*, εννοώντας πως, στην πραγματικότητα, υπάρχουν διάφορα είδη, διάφοροι **τύποι κειμένων**, ανάλογα με το περιεχόμενο και κυρίως με τους σκοπούς τής επικοινωνίας. Ένα *δημοσιογραφικό* κείμενο (ρεπορτάζ) λ.χ. έχει έντονα πληροφοριακό χαρακτήρα· ένα *επιστημονικό* έχει γνωστικό-πληροφοριακό αλλά και έντονα αποδεικτικό χαρακτήρα, απευθυνόμενο στη λογική τού αναγνώστη· ένα *διαφημιστικό*, πέρα τού πληροφοριακού του χαρακτήρα, αποσκοπεί στο να οδηγήσει τον αναγνώστη/ακροατή στην αγορά κάποιου προϊόντος· ένα *λογοτεχνικό* κείμενο δεν αποβλέπει στην παροχή πληροφοριών αλλά στη συγκίνηση και την αισθητική απόλαυση ή και στον προβληματισμό τού αναγνώστη. Ερχόμενοι στο **λατρευτικό κείμενο** πρέπει να εξετάσουμε ποιο σκοπό εξυπηρετεί, ώστε να κρίνουμε και ποια πρέπει να είναι η γλωσσική του μορφή κι αν χρειάζεται μετάφραση ή όχι.

Ένα λατρευτικό κείμενο, λοιπόν, έχει εγγενώς **τελετουργικό χαρακτήρα**, υπηρετεί την τέλεση **των μυστηρίων** τής Εκκλησίας και δη και τού ύψιστου μυστηρίου τής Θείας Ευχαριστίας. Ως εκ τούτου απαιτεί μια γλωσσική μορφή με **υψηλό ύφος**, ανάλογο τού προς ποίον απευθυνόμαστε, εν προκειμένω ανάλογο τού λατρευομένου Τριαδικού Θεού. Δεν είναι τυχαίο λ.χ. ότι το γλωσσικό ύφος των ευχών στη λειτουργία τού Ιωάννου τού Χρυσοστόμου διαφέρει ακόμη και από το ύφος των κηρυγμάτων του ή των θεολογικών έργων του. Το γλωσσικό ύφος τής λατρείας έχει ένα άλλο *ήθος*, αυτό που

ταιριάζει σ' ένα τελετουργικό κείμενο, οδηγώντας σε πνευματική ανάταση και περισυλλογή, σε προσευχή, σε έκφραση ευχαριστιών, σε ύμνηση, δοξολογία και προσκύνηση και, πάνω απ' όλα, οδηγώντας σε ψυχική προετοιμασία για τη συμμετοχή στο μυστήριο τής Θείας Ευχαριστίας που είναι ο αρχικός και ο τελικός σκοπός τής Θείας Λειτουργίας. **Αυτός ο λατρευτικός, τελετουργικός και συνάμα μυστικός και μυστηριακός χαρακτήρας τής Θείας Λειτουργίας θέλει και μια άλλη γλώσσα να τον εκφράζει.** Μια γλωσσική μορφή που να απομακρύνεται από την καθημερινότητα: μια γλώσσα με υψηλό ύφος, με εξάρσεις, με λεπτές εννοιολογικές αποχρώσεις που απαιτούν οι δογματικές αναφορές, με «**άχραντες**» σημασιολογικά και «**άφθαρτες**» επικοινωνιακά λέξεις που να συνεπαίρνουν, να ανεβάζουν και, προπάντων, να μην εκχυδαΐζουν τον λατρευτικό λόγο.

Ένα παράδειγμα. Σε μια καίρια στιγμή τού μυστηρίου τής Θείας Ευχαριστίας ο ιερέας εκφωνεί «*Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν Σοὶ προσφέρομεν, κατὰ πάντα καὶ διὰ πάντα*». Ερωτάται: Μια προσεκτική, πιστή –όπως επιβάλλεται για τέτοια κείμενα– μετάφραση τού τύπου «*Τα δικά σου από τα δικά σου, Σού προσφέρουμε, σε όλα και για όλα*», τι περισσότερο θα προσέδιδε στην κατανόηση τής ευχής, πόσο θα την διευκόλυne και, κυρίως, με ποιες απώλειες. Η σύνδεσή της με την τύρβη τής καθημερινής γλώσσας και τους αναπόφευκτους συνειρμούς της («*τα δικά σου δικά μου*» κ.τ.ό.) καθώς και η απομάκρυνση από την ποιητική ρυθμική επανάληψη («*παραλληλισμός*», τον έχει πει ο Roman Jakobson) μονοσύλλαβων και παρηχούντων τύπων *σὰ - σῶν - σοί, τὰ - τῶν - (πάν)τα - (πάν)τα*, φαινόμενο πολύ γνωστό στον τελετουργικό λόγο τής λατρείας, όπως και στην ποίηση με την οποία έχει σχέση, αυτή η εκκοσμίκευση τού λατρευτικού λόγου που ταιριάζει σε συνήθη πληροφοριακά κείμενα αλλοιώνει τελικά το ύφος του και τον κατεβάζει στα όρια μιας τετριμμένης καθημερινότητας. Αποτέλεσμα: αντί να διευκολύνει την κατανόηση τού λατρευτικού λόγου, διαστρέφει και καταστρέφει το κλίμα πρόσληψής του, όταν δεν προκαλεί απώθηση και αγανάκτηση.

Πάλι από την Αγία Αναφορά, ας πάρουμε μιαν άλλη καίρια ιεροτελεστική στιγμή και ευχή: «*καὶ ποιήσον τὸν μὲν Ἄρτον τοῦτον, τίμιον Σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου· τὸ δὲ ἐν τῷ Ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον Αἶμα τοῦ Χριστοῦ σου, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί Σου τῷ Ἁγίῳ*». Δεν έχω καμία πρόθεση να προκαλέσω. Μιλώ για πραγματικά προβλήματα που θα ανακύψουν αν επιχειρηθεί μετάφραση τής γλώσσας τής Θείας Λειτουργίας για λειτουργική χρήση. Ενδεχόμενη

απόδοση τού *ποίησον* με το νεοελληνικό *κάνε(!)* και τού *ἄρτον* με τη λέξη *ψωμί (!)* –αν επιδιωχθεί γλωσσική συνέπεια– θα εκχυδαΐσουν τον λατρευτικό λόγο, ενώ η απόδοση τού *τίμιον* είτε ως «έντιμο» είτε ως «πολύτιμο» δεν θα αποδώσουν ποτέ το βάθος και τις αποχρώσεις τής ιδιότητας που αποδίδεται στο *Σῶμα* και στο *Αἷμα* τού Χριστού με τον χαρακτηρισμό «τίμιον».

Εδώ είναι αναγκαία μια διευκρίνιση. Όλα αυτά τα προβλήματα δεν έχουν να κάνουν με αδυναμία τής νέας ελληνικής γλώσσας να αποδώσει με αυτόν ή εκείνο τον τρόπο, καλύτερα ή λιγότερο καλά, με αναλυτικό περισσότερο και περιφραστικό παρά με συνθετικό και μονολεκτικό τρόπο τη γλώσσα τού κειμένου τής Θείας Λειτουργίας. Δεν πρέπει να παρασυρθούμε σ' ένα άλλου είδους «γλωσσικό ζήτημα», διαμάχης αρχαίας γλώσσας και μετάφρασης, καθαρεύουσας και δημοτικής κ.τ.ό. **Όσα συζητούμε σχετίζονται με τον τύπο τού λατρευτικού κειμένου που δεν παρέχει απλώς πληροφορίες προσφερόμενες αζημίως για μετάφραση, αλλά συνιστά ένα τελετουργικό, ιεροτελεστικό και ιεροπρεπές κείμενο, τού οποίου η ιερότητα και ο μυστηριακός τελεστικός χαρακτήρας συνδέεται άμεσα με τη γλωσσική μορφή με την οποία μάς έχει παραδοθεί.** Είναι, από τη φύση και τη χρήση του, άλλο το άκουσμα και η δομή και η υφή και το λεξιλόγιο ενός τέτοιου κειμένου από εκείνο μιας μετάφρασης, έστω και πολύ προσεκτικά εκπονημένης. Η **μετάφραση** εξυπηρετεί τη μεταβίβαση πληροφοριών από τη μια γλώσσα στην άλλη («διαγλωσσική») ή και μέσα στην ίδια γλώσσα από μια μορφή της σε μίαν άλλη («ενδογλωσσική»), καταχρηστικά –εξ ανάγκης και μόνο– εξυπηρετεί και τη μεταβίβαση κάποιου μέρους τού βιωματικού-σχολιαστικού λόγου ενός λογοτεχνικού έργου σε μίαν άλλη γλώσσα. Δεν προσφέρεται η μετάφραση σε αντικατάσταση ενός λατρευτικού κειμένου σε γλωσσική μορφή α' από ένα λατρευτικό κείμενο σε γλωσσική μορφή β'! Ούτως ή άλλως στη μετάφραση αυτό που περνάει από το πρωτότυπο στο μεταφρασμένο κείμενο είναι, στην πραγματικότητα, πολύ περιορισμένο. Το έχει επισημάνει χαρακτηριστικά ο Ελύτης στον λόγο του στη Στοκχόλμη, παραλαμβάνοντας το βραβείο Νόμπελ: *«οι φραγμοί των γλωσσών ορθώνονται αξεπέραστοι. Σάς γνωρίζουμε και μάς γνωρίζετε από το 20 ή έστω το 30 % που απομένει ύστερα από τη μεταγλώττιση».*

Σε μεγάλη σημασία και έκτασης χρήσεως κείμενα, όπως αυτό τής Θείας Λειτουργίας, με το πέρασμα τού χρόνου δημιουργείται για τις λέξεις και τις φράσεις ένα ιδιαίτερο σημασιολογικό και υφολογικό φορτίο. Γύρω από κάθε

τέτοια λέξη δημιουργείται μια **άλως**, ένα σημασιολογικό φωτοστέφανο, που δεν μεταδίδεται στη μετάφραση. Μια μεταφραστική απόδοση όπως «*Λυπήσου μας, Κύριε*» ή «*Σπλαχνίσου μας, Κύριε*» ή «*Συμπόνεσέ μας, Κύριε*» ή «*Δείξε μας τον οίκτο σου, Κύριε*» δεν θα απέδιδε ποτέ την άλω που περιβάλλει την πασίγνωστη λιτή ευχή «*Κύριε, έλεησον*». Και φράσεις από τον Τρισάγιο Ύμνο και τη γραφίδα τού Ιωάννου τού Χρυσοστόμου, με όλο το δογματικό και βιωματικό φορτίο τού απαράμιλλου αυτού χειριστή τής ελληνικής γλώσσας, όπως «*ὁ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν τὰ σύμπαντα· ὁ κτίσας τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα σὴν καὶ ὁμοίωσιν, καὶ παντί σου χαρίσματι κατακοσμήσας*» πόσο πιστά και ποιοτικά μπορούν να μεταφραστούν; Ἡ θα τηρηθεῖ **η πονηρή τακτική τού «αμετάφραστου» στις περιπτώσεις –και είναι πάμπολλες– που δυσκολευόμαστε**; Και τι θα κάνουμε με τη λεκτική πυκνότητα και τη δομική ευχέρεια τής Ελληνικής σε **σύνθετα**; Θα μεταφράσουμε ἢ ὄχι τα Θεοτόκος, ἀειπάρθενος, ὑπερευλογημένη, πανάχραντος και πανάμωμος, ἀκόμη και το ἴδιο το Παναγία ἢ το μονογενῆς Υἱός, ὁ ἄναρχος Πατήρ, το πανάγιον και ζωοποιόν Πνεῦμα, ὅπως θα υπαγόρευε μια μεταφραστική συνέπεια, αν πρόκειται να τηρηθεῖ. Για να κατανοήσουμε πού μπορεί να οδηγηθούμε, ας δούμε πώς μεταφέρονται τέτοιοι οικεῖοι για μας ὅροι στην επίσημη αγγλική μετάφραση τής Θείας Λειτουργίας: Θεοτόκος = *Mother of God*, ἀειπάρθενος = *Ever-Virgin*, ὑπερευλογημένη = *most blessed*, Παναγία = *all-holy*, μονογενῆς Υἱός = *only-begotten Son*, πανάγιον και ζωοποιόν Πνεῦμα = *all-holy and life-giving Spirit* και ἄναρχος Πατήρ = *Father who is without beginning*. Ανάλογες λεκτικές κατασκευές θα εμφανιστοῦν κατ' ἀνάγκη και στον αναλυτικό λόγο μιας νεοελληνικής μετάφρασης, ὅταν ἔχει να αντιμετωπίσει εἴτε σύνθετες λέξεις εἴτε τον συνθετικό λόγο των μετοχῶν τής Ελληνικής: ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν – ὁ εὐλογῶν τοὺς εὐλογοῦντάς σε, Κύριε, καὶ ἀγιάζων τοὺς ἐπὶ σοὶ πεποιθότας – οἱ τὰ Χερουβείμ μυστικῶς εἰκονίζοντες καὶ τῇ ζωοποιῷ Τριάδι τὸν τρισάγιον ὕμνον προσάδοντες – ὁ Θεὸς ὁ Ἅγιος, ὁ ἐν ἀγίοις ἀναπαυόμενος, ὁ...ἀνυμνούμενος καὶ ...δοξολογούμενος καὶ ...προσκυνούμενος, ὁ διδούς αἰτοῦντι ...καὶ μὴ παρορῶν ἀμαρτάνοντα, ἀλλὰ θέμενος...μετάνοιαν, ὁ καταξιώσας... Και θα διανοηθεῖ κανεὶς να μεταφράσει και να ψάλλουμε σε μετάφραση το «*Χριστὸς ἀνέστη...*» (επειδὴ δεν αναγνωρίζει αμέσως τη δοτική «*ἐν τοῖς μνήμασι*»), ἢ την «*Κυριακὴ Προσευχή*» (επειδὴ δυσκολεύεται με το *ῥῦσαι*) ἢ το δογματικό «*Πιστεύω*» μας (επειδὴ ἔχει κάποια, θεολογική κυρίως, δυσκολία να καταλάβει το «*ὁμοούσιον*»);

Κάτι ακόμη που θα ήταν παράλειψη να μη τονισθεί δεόντως: **το κείμενο τής Θείας Λειτουργίας έχει υψηλό βαθμό διακειμενικότητας**, αναφορών δηλ. σε συναφή κείμενα (με την Καινή Διαθήκη, με την Παλαιά Διαθήκη, κατεξοχήν τους Ψαλμούς, καθώς και με δογματικά και άλλα κείμενα). Αυτή η *διακειμενικότητα* είναι ένα άλλο στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν σε κάθε απόπειρα μετάφρασης.

Προκειμένου για όρους δογματικούς (*όμοούσιος, μονογενής, Θεοτόκος κ.λπ.*), προσευχές, ψαλλόμενες δεήσεις κ.ά. θα μπορούσε να πει κανείς ότι δεν θα τους μεταφράσει. Θα τα διατηρήσει ως έχουν. Εν τοιαύτη, όμως, περιπτώσει τι και πόσα θα μεταφράσει; Μήπως τελικά γίνεται πολύς λόγος για το τίποτα; Αν πρόκειται να έχουμε ένα μείγμα μεταφρασμένων και αμετάφραστων (για διαφόρους λόγους) κειμενικών κομματιών, τότε στην ουσία και στην πράξη παρακάμπτουμε τεχνηέντως το μείζον θέμα τής αντικατάστασης τού πρωτοτύπου από μετάφραση και περνάμε σε (ανεπίτρεπτες κατά τη δική μου εκτίμηση) «διαπραγματεύσεις» ποια και πόσα αποσπάσματα τής Θείας Λειτουργίας θα αντικαταστήσουμε με μετάφραση. Αλλά τότε καταρρέει και η όλη βάση μιας τέτοιας συζήτησης.

Στο σημείο αυτό προκαλείται κανείς να σκεφθεί: είναι άραγε τόσο πιεστική η ανάγκη μετάφρασης τού κειμένου τής Θείας Λειτουργίας με το σκεπτικό ότι είναι ακατανόητη από τους πιστούς; Αληθεύει αυτό; Η προσωπική μου εκτίμηση, από μια ειδική σχέση που είναι φυσικό να έχω με τη γλώσσα, είναι ότι είναι ελάχιστα τα σημεία (κάποιες λέξεις και κάποιοι γραμματικοί τύποι) που δεν καταλαβαίνει στη γλώσσα τής λατρείας ο εκκλησιαζόμενος, όταν εκφέρονται σωστά και νοηματικά από τους τελούντες τη Θεία Λειτουργία, ιερείς και ψάλτες. Γιατί το ζητούμενο κατά τη συμμετοχή στη λατρεία είναι να αντιλαμβάνεται ο πιστός το γενικότερο νόημα των λεγομένων και των πραττομένων, ώστε να συγκινείται από το τελούμενο μυστήριο και **να συμμετέχει βιωματικά**, όχι να έχει πλήρη (σχεδόν φιλολογική) γνώση τής λατρευτικής γλώσσας! Και είναι η αδιαμφισβήτητη συνέχεια στην ιστορία και στην παράδοση τής ελληνικής γλώσσας που, περισσότερο ή λιγότερο, το εξασφαλίζει αυτό, ανάλογα και με τον βαθμό συμμετοχής, το ενδιαφέρον, την προσοχή, τη δεκτικότητα των πιστών και τη σχέση τους με την Εκκλησία.

Επισημαίνοντας τις ενδεικτικές αυτές δυσκολίες δεν υποστηρίζω –το επαναλαμβάνω– ότι δεν μπορεί κανείς να μεταφράσει στη Νέα Ελληνική το κείμενο τής Θείας Λειτουργίας. Αμφισβητώ τη λειτουργικότητα και την

ποιότητα μιας τέτοιας μετάφρασης και πάνω απ' όλα –όπως εξήγησα– τον ίδιο *τον λόγο ύπαρξης* μιας αντικατάστασης τού παραδεδομένου κειμένου από μετάφραση λόγω ακριβώς τής φύσεως τού λατρευτικού κειμένου και τού γεγονότος ότι από τη συνέχεια τής ελληνικής γλώσσας το κείμενο είναι γλωσσικά οικείο και νοηματικά κατανοητό στη μεγαλύτερή του έκταση. Γιατί το θέμα δεν είναι να συντάξεις μια μετάφραση, αλλά να μη διακινδυνεύσεις να εκθέσεις το πρωτότυπο κείμενο με διάφορα μεταφραστικά τεχνάσματα και επινοήματα. **Τέτοιο δικαίωμα δεν το έχει κανείς.** Άλλο, βεβαίως, ζήτημα είναι το να έχεις μια επεξηγηματική παράφραση που **χωρίς να αντικαθιστά το πρωτότυπο κείμενο** –το τονίζω αυτό– να προσφέρει μια γλωσσοερμηνευτική προσέγγιση σε όσους αισθάνονται μια τέτοια ανάγκη. Αυτό μάλιστα θα εξυπηρετούσε, ίσως, και την όλη πρόσληψη και παρακολούθηση τής Θείας Λειτουργίας, το να έχει δηλ. κανείς από τη μια πλευρά το πρωτότυπο κείμενο για να παρακολουθεί τη διαδικασία τής Λειτουργίας και κυρίως τις ευχές κι από την άλλη πλευρά (όπως γίνεται άλλωστε με ορισμένα εγκόλπια τής Θείας Λειτουργίας) να μπορεί –όπου και όσο χρειάζεται– να ανατρέχει σε κάποια λέξη που δεν καταλαβαίνει (μολονότι σ' ένα κείμενο το νόημα προκύπτει από το σύνολο και όχι από μεμονωμένες λέξεις) ή σε κάποιο υποβοηθητικό σχόλιο. Αυτό, όμως, επαναλαμβάνω είναι άλλο από το να διεξάγεται ολόκληρη η Θεία Λειτουργία σε μετάφραση, που είναι και το θέμα που συζητούμε! Όπως άλλο θέμα είναι –δεν έχει σχέση με τη γλώσσα τής λατρείας– ότι έχουμε, πράγματι, μια έγκυρη και αξιόπιστη απόδοση στη Νέα Ελληνική τού κειμένου τής Κ. Διαθήκης από τη Βιβλική Εταιρεία, από έγκριτους θεολόγους που προσέφεραν, κατά κοινή ομολογία, ένα πολύ χρήσιμο έργο. Αλλά η Καινή Διαθήκη δεν είναι λατρευτικό κείμενο!

Συμπέρασμα. *Η επιστημονική θέση που υποστηρίζω είναι ότι από κειμενογλωσσολογικής απόψεως τα κείμενα λατρείας υπάγονται σ' έναν τύπο κειμένων που έχουν καθαρώς τελετουργικό και μυστηριακό χαρακτήρα με ύφος και ήθος που δεν συνάδουν με την τετριμμένη χρηστική γλώσσα τής καθημερινότητας, η οποία θα χρησιμοποιούνταν στη μετάφραση. Συγχρόνως, από γλωσσο-ιστορικής απόψεως, τα κείμενα τής λατρείας τής Ορθόδοξης Εκκλησίας συνεχίζουν μια γλωσσική παράδοση αιώνων, η οποία δεν μπορεί να αγνοηθεί στο όνομα μιας χρηστικής αντίληψης που θα αντικαθιστούσε το πρωτότυπο κείμενο τής Θείας Λειτουργίας με μια μετάφρασή του. Πολύ περισσότερο –θα προσθέσουμε– που αντίθετα προς ό,τι συμβαίνει με άλλες*

γλώσσες (τη Λατινική λ.χ. σε σχέση με τη Γαλλική, την Ισπανική, την Αγγλική ή τη Γερμανική), για λόγους που συνδέονται με την ιστορία τής ελληνικής γλώσσας (αδιάσπαστη συνέχεια χρήσεως, επιβίωση και αναβίωση τού λεξιλογίου), η σχέση τού σύγχρονου Έλληνα με τα παλαιότερα Ελληνικά μας είναι διαφορετική και ως εκ τούτου η γλώσσα τού κειμένου είναι σε πολύ μεγάλο βαθμό κατανοητή.

Η Εκκλησία, ιδιαίτερα η Ορθόδοξη Εκκλησία, ως θεματοφύλακας τής ορθόδοξης παράδοσης, είναι από τη φύση της συντηρητικός θεσμός, με την έννοια όχι μιας έμμονης προσκόλλησης αλλά μιας συνειδητής διαφύλαξης των συστατικών τής ορθόδοξης παράδοσης, ιδιαίτερα στον καίριο χώρο τής Θείας Λειτουργίας. Και δεν νοείται ορθόδοξη παράδοση στον χώρο τής λατρείας ερήμην τής γλώσσας στην οποία έχει διατυπωθεί και στην οποία εκφράζεται επί αιώνες· ερήμην τής ελληνικής γλώσσας, τής γλώσσας τού Ευαγγελίου, τής γλώσσας των Πατέρων τής Εκκλησίας, τής γλώσσας τής εκκλησιαστικής υμνογραφίας.

Θα τελειώσω με μια θέση τού π. Αλεξάνδρου Σμέμαν στο βιβλίο του *«Ευχαριστία»* η οποία εκφράζει και τη δική μου εκτίμηση: «Εμείς οι Ορθόδοξοι πιστοί πρέπει να βρούμε την εσωτερική δύναμη να βυθιστούμε στην ευχαριστιακή ανανέωση τής Εκκλησίας. Δεν χρειάζονται τόσο μεταρρυθμίσεις, ρυθμίσεις και εκσυγχρονισμός όσο επιστροφή σ' αυτό το όραμα και την εμπειρία που εξαρχής συνέστησε τη ζωή τής Εκκλησίας».

Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΓΙΩΡΓΟΥ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ,
ΔΗΜΟΣΙΟΓΡΑΦΟΥ - ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Η σημερινή πνευματική κατάσταση του Ευρωπαίου μοιάζει με εκείνη του 18^{ου} αιώνα. Ζει μια κατάσταση ενός νέου Διαφωτισμού, συνέχεια του άθεου και ηδονιστικού γαλλικού Διαφωτισμού, για την ακρίβεια. Όπως τότε, έτσι και σήμερα η εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας αποθεώνει τη λογική και εκδιώκει το πέραν αυτής, το «υπέρ λόγον». Ο Ευρωπαίος άνθρωπος αισθάνεται και σήμερα, όπως τότε, παντοδύναμος. Είναι, τότε και σήμερα, ο Ιβάν Καραμάζοφ, όπως τον περιγράφει ο Ντοστογιέφσκι. Ουσιαστικά, τότε και τώρα, ζει σε μια παραίσθηση. Δεν μπορεί ή δεν θέλει να μελετήσει τα της οντολογίας του. Έχει μπει στη λογική, που την ανάγει σε αρχή και αξίωμα, του υποταγμένου όντος στον Μεγάλο Αδελφό του Όργουελ. Η εμπειρία του 18^{ου} αιώνα τίποτε δεν δίδαξε τη σύγχρονη ευρωπαϊκή διάνοηση. Γι' αυτό και σήμερα επιχειρεί με πάθος να επιτύχει, εκεί που απέτυχαν οι ιδεολογικοί πρόγονοί της.

Ο Διαφωτισμός είναι μια περίοδος της ανθρώπινης ιστορίας, η οποία κυρίως αφορά τον 18^ο αιώνα. Κατ' αυτήν εισάγεται η νεωτερικότητα, η οποία κυριάρχησε στην Ευρώπη έως και τον 20^ό αιώνα, δηλαδή η «κάθε θεωρία, διδασκαλία, ύφος, ρεύμα ή τάση που χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια χειραφέτησης του ανθρώπου από τις προκαταλήψεις του παρελθόντος, μέσω της δύναμης του ορθού λόγου και της ανάπτυξης της επιστήμης»¹.

Ο ορισμός που δίνει η Ακαδημία Αθηνών για τον Διαφωτισμό εκφράζει την γενικώς επικρατούσα αντίληψη, που τον συνδέει κυρίως με τη Γαλλική Επανάσταση. Γράφεται στο Λεξικό της: «Ο Διαφωτισμός είναι φιλοσοφικό και πνευματικό κίνημα στη Δυτική Ευρώπη των αρχών του 18^{ου} αιώνα, που

¹ Ακαδημίας Αθηνών «Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας», Εκδ. ΤΟ ΒΗΜΑ, Τόμος 4^{ος}, σελ. 308.

χαρακτηρίστηκε από την απόρριψη των παραδοσιακών κοινωνικών, θρησκευτικών, πολιτικών και εκπαιδευτικών ιδεών, δογμάτων, παραδόσεων και την έμφαση στον ορθολογισμό»².

Ως προς τον ορισμό του Διαφωτισμού, ο Norman Hampson σημειώνει ότι δεν κρίνει σκόπιμο να προσπαθήσει να δώσει κάποιον γενικό ορισμό του Διαφωτισμού, και εξηγεί: «Σ' έναν τέτοιο ορισμό θα έπρεπε να συμπεριληφθούν τόσα χαρακτηριστικά και τόσες αντιθέσεις, ώστε να μην έχει ουσιαστικό νόημα»³. Για την επικράτηση της γαλλικής αντίληψης περί του Διαφωτισμού ο Χάμσον δίνει την εξήγηση πως «κατά το μεγαλύτερο μέρος του (18^{ου}) αιώνα, η Γαλλία ήταν ο πολιτιστικός δικτάτορας της ηπειρωτικής Ευρώπης και σε μικρότερη έκταση της Βρετανίας»⁴. (Σημ. Η υπογρ. του γρ.).

Για το θέμα της επικράτησης της γαλλικής εκδοχής, όσον αφορά στην ιδεολογία του Διαφωτισμού, ο B.J Hobsbawm γράφει πως ενώ αυτή είχε δύο κέντρα, τη Γαλλία και την Αγγλία, «στην πραγματικότητα οι ιδέες του Διαφωτισμού διαδόθηκαν διεθνώς στη γαλλική τους εκδοχή (ακόμα και αν δεν ήταν παρά εκγαλλισμένες βρετανικές ιδέες...»⁵. Κατά τον καθηγητή της γαλλικής λογοτεχνίας στη Σορβόνη Michel Delon η εκδοχή του γαλλικού διαφωτισμού «πρόβαλε τον ολοκληρωτικό πόλεμο κατά της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας και παρέδωσε στις επόμενες γενιές μια παράδοση αντικληρική και άθεη τόσο επιθετική, που δεν συναντάται σε καμία άλλη χώρα του κόσμου»⁶. Σήμερα η Ελλάδα προχωρεί με βήμα ταχύ να εγκολπωθεί τον γαλλικό Διαφωτισμό...

Επί του ιδίου ζητήματος, του ορισμού του Διαφωτισμού, γράφει ο Γερμανός καθηγητής, φιλόσοφος και ιστορικός των ιδεών Ernst Cassirer τα εξής: «Αν κανείς αναζητήσει κάποιο γενικό χαρακτηριστικό της εποχής του Διαφωτισμού, θα δει ότι στην παραδοσιακή θεώρηση και αποτίμηση της εποχής είναι εδραία η πεποίθηση πως η κριτική και σκεπτικιστική στάση απέναντι στη θρησκεία αποτελεί θεμελιώδες γνώρισμα του Διαφωτισμού. Αν όμως συγκρίνουμε αυτή την

² Αυτ. Τόμος 2, σελ. 323.

³ Norman Hampson «Ο διαφωτισμός», Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, σελ. 14

⁴ Αυτ. σελ. 63.

⁵ E.J.Hobsbawm (Η εποχή των Επαναστάσεων 1789-1848», ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2015, σελ. 39.

⁶ Les Cahiers science et vie, No 152, Avril 2015, p. 20.

άποψη με τα ιστορικά δεδομένα, γρήγορα θα προκύψουν σοβαρές επιφυλάξεις όσον αφορά τον γερμανικό και αγγλικό Διαφωτισμό. Απεναντίας η γαλλική φιλοσοφία του 18^{ου} αιώνα φαίνεται να επιβεβαιώνει απόλυτα την άποψη αυτή, την οποία συμμαερίζονταν πολέμοι και εχθροί, θαυμαστές και ένθερμοι οπαδοί του Διαφωτισμού»⁷.

Ο Cassirer θεωρεί αμφίβολο αν δικαιούμαστε να βασιστούμε στις διακηρύξεις των πρωταγωνιστών και των εκπροσώπων του γαλλικού Διαφωτισμού και να τον θεωρήσουμε ως μια εποχή « βασικά άθρησκη και εχθρική προς την πίστη». Ως παράδειγμα αναφέρει τον Γκαίτε (1749-1832), που έζησε όλα τα μείζονα γεγονότα της εποχής του Διαφωτισμού. Γράφει: «Ο Γκαίτε χαρακτηρίζει τη διαμάχη μεταξύ πίστης και απιστίας ως το βαθύτερο, και στην ουσία το μοναδικό θέμα της παγκόσμιας και της ανθρώπινης ιστορίας, και προσθέτει ότι όλες οι εποχές στις οποίες κυριαρχεί η πίστη είναι λαμπρές και γόνιμες, είναι περίοδοι πνευματικής ανάτασης τόσο για τους σύγχρονους, όσο και για τους μεταγενέστερους – ενώ οι άλλες εποχές, αυτές όπου η απιστία κατάγει την αξιοθρήνητη νίκη της, χάνονται από τα μάτια των επερχομένων γενεών, αφού κανείς δεν επιθυμεί να αποκτήσει γνώση για κάτι άγονο»⁸.

Την άποψή του περί του 18^{ου} αιώνα και του Διαφωτισμού γράφει και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος στο σπουδαίο έργο του «Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος». Γράφει πως ο εν λόγω αιώνας, ή «ο αιώνας των φώτων» δεν είχε «φώτα» ισχυρότερα εκείνων που εξέπεμψαν κατά την Αναγέννηση οι Λεονάρντο Ντα Βίντσι, Μιχαήλ Άγγελος, Σαίξπηρ. Κέπλερ, Γαλιλαίος, Νεύτων, και σημειώνει πως α λ λ ο ύ προχωρεί το «φως» της λογικής, της επιστήμης, και α λ λ ο ύ υπάρχει το «σκότος» του απόλυτου Άγνωστου. Και με κάποιαν άλλη όραση θα επιχειρεί πάντα ο άνθρωπος να πλησιάσει τις πύλες του απόλυτου Άγνωστου... Και προσθέτει: « Ο ΙΗ' αιώνας, ως εποχή των "Φώτων", πίστεψε ότι θα καθιστούσε περιττή την άλλη αυτή όραση. Πίστεψε ότι είχε το δικαίωμα να τη θεωρήσει καταργημένη ή και να την απαγορεύσει... Μια δραματική σύγκυση σημειώθηκε μεταξύ των στόχων, που είχε ο αγώνας για την καταπολέμηση του "σκότους". Ο αντισκοταδισμός έγινε μια άλλη μορφή σκοταδισμού»⁹ (Σημ. ο τονισμός του υπογρ.).

⁷ Ernst Cassirer «Η φιλοσοφία του Διαφωτισμού», ΜΙΕΤ, Αθήνα, 2013, σελ. 231

⁸ Αυτ. σελ. 233-234.

⁹ Παν. Κανελλόπουλου «Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος», Αθήνα, 1970, Μέρος τρίτο, Τεύχος

Την ίδια αντίληψη περί του ότι είναι δύσκολο να ορισθεί ο 18^{ος} αιώνας με ένα πρόσωπο έχουν και οι Ουμπέρτο Έκο – Ρικάρντο Φέντριγκα. Γράφουν: «Ο 18^{ος} αιώνας εκδηλώνει περισσότερες από μία ψυχές και δεν μπορεί να κατηγοριοποιηθεί. Γεννά καινούργιες μορφές φιλοσοφικής σκέψης, ενώ ο Διαφωτισμός θεωρείται μοναδικός νικητής μονάχα λόγω μιας ιστορικής πλάνης»¹⁰. (Σημ. Η υπογράμμιση του γρ.)

Βολταίρος, Ρουσό και Κάντ

Στις διάφορες πτυχές του Διαφωτισμού αναφέρονται, σε βραχύτατη περίληψη, ορισμένα στοιχεία για τρεις εκ των θεωρούμενων ως κυρίων εκπροσώπων του Διαφωτισμού. Πρόκειται για τους Γάλλους Βολταίρο και Ρουσό και τον Γερμανό Καντ. Και αναφέρεται ότι «θεωρούνται» επειδή η σκέψη τους ήταν μακριά μεν από την Εκκλησία, αλλά εξ ίσου μακριά και από τον αθεϊσμό των Νταλαμπέρ, Ντιντερό και Ροβιεσπέρου. Και όμως και οι τρεις προβάλλονται ως πνευματικοί πατέρες της αθεΐας....

Πριν αναφερθούμε σε αυτούς να σημειωθεί ότι εκ των σκαπανέων της ελεύθερης σκέψης και, κατά κάποιο τρόπο πνευματικός τροφός των τριών αναφερθέντων, ήταν ο **Άγγλος Τζον Λοκ** (1632-1704), ο οποίος πίστευε στον Θεό, όπως επίσης και στον γάμο, ως μια «θεληματική συμφωνία μεταξύ άνδρα και γυναίκας». Ο Λοκ γράφει στην πραγματεία του «περί πολιτικής κοινωνίας»: «Ο Θεός έχοντας δημιουργήσει τον άνθρωπο ως ον που κατά την κρίση Του δεν ήταν καλό να ζει μονάχο, τον έθεσε υπό ισχυρές υποχρεώσεις αναγκαιότητας, άνεσης και προδιάθεσης για να τον ωθήσει προς τη σύναψη κοινωνικών δεσμών και επίσης τον προίκισε με νόηση και γλώσσα που του επιτρέπουν να τους αναπτύσσει και να τους απολαμβάνει...»¹¹.

Ο Βολταίρος (1694-1778), κατά τον Παν. Κανελλόπουλο, «δεν ξέφυγε ποτέ από την ιδέα ότι υπάρχει Θεός και ότι η ανθρώπινη ψυχή είναι αθάνατη». Προσπάθησε – ιδιαίτερα στην «Πραγματεία περί Μεταφυσικής» -, που έγραψε πιθανότατα το 1734, να μας δείξει σε ποια άτοπα οδηγεί ο υλισμός και εξετάζει

α', σελ. 18-19.

¹⁰ Umberto Eco – Riccardo Fedriga «Από τον Διαφωτισμό στον Καντ και τον Χέγκελ», 5^{ος} Τόμος Ιστορίας της Φιλοσοφίας, Ειδική έκδοση για την εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, σελ. 19.

¹¹ Τζων Λοκ «Δεύτερη πραγματεία περί Κυβερνήσεως», Εκδ. «Γνώση», Αθήνα, 1990, σελ. 143.

μεγάλα θέματα, όπως η ύπαρξη του Θεού, η αθανασία της ψυχής, η βουλητική ελευθερία. Ο Βολταίρος πέθανε στις 30 Μαΐου του 1778. Δυο μήνες νωρίτερα, πριν ξεκινήσει από το Φερναί για το Παρίσι, φέρεται ότι είπε: *«Προετοιμάζω ένα μικρό ταξίδι για το Παρίσι και για την αιωνιότητα»*. Κρυφά ενταφιάστηκε στο μοναστήρι του Σεγιέρ (Abbaye de Seilleres), χωρίς την έγκριση του Ρωμαιοκαθολικού Αρχιεπισκόπου των Παρισίων και του Επισκόπου του Τρουά, ο οποίος είχε στη δικαιοδοσία του τη Μονή. Ο ηγούμενος της, που δέχθηκε να τον θάψει, τιμωρήθηκε.... Πάντα, κατά τον Παν. Κανελλόπουλο, η λογική δεν άφησε τον Βολταίρο να καταστεί άθεος και δεν τον άφησε και κάτι ακόμη, να φθάσει στην αθεΐα: ο φόβος της απόλυτης μετά θάνατον ανυπαρξίας της ψυχής.¹²

Η παπική Εκκλησία απέρριψε απολύτως τον Βολταίρο και τη θεολογική του σύλληψη που βασίζεται στον «ντεϊσμό», δηλαδή στην ύπαρξη ενός υπερτάτου όντος, που οργανώνει τον κόσμο και δημιουργεί τους νόμους της φύσης και σε μια θρησκεία η οποία δεν έχει λατρεία και δόγματα και διέπεται από μια απλή φυσική ηθική¹³.

Ο Ζαν Ζακ Ρουσσώ (1712 – 1778), κατά τον Κανελλόπουλο, ήταν ο αντίποδας του γαλλικού Διαφωτισμού!¹⁴ Ο Ρουσσώ υποστήριξε ότι οι επιστήμες και ο πολιτισμός καταστρέφουν τα ήθη! Επίσης στον «Αιμίλιο» διατύπωσε τη ρήση: *«Αν η ζωή και ο θάνατος του Σωκράτους είναι ενός σοφού, η ζωή και ο θάνατος του Ιησού είναι ενός Θεού»*. Ο Ντιντερό και οι άλλοι «Εγκυκλοπαιδιστές», που είχαν ταχθεί να καταργήσουν τη χριστιανική πίστη και να την ταυτίσουν με τον σκοταδισμό, κυριεύθηκαν από ιερή αγανάκτηση κατά του Ρουσσώ, όταν κυκλοφορήθηκε ο «Αιμίλιος». Το χαρακτηριστικό είναι ότι στην πολεμική τους κατά του έργου του Ρουσσώ συμμαχησαν με την Παπική Εκκλησία, που το θεώρησε και αυτή «βλάσφημο» και ο Αρχιεπίσκοπος των Παρισίων χαρακτήρισε τον Ρουσσώ ως *«υβριστή των ιερών δογμάτων»* και *«αρνητή του αληθινού χριστιανισμού»*¹⁵.

Οι Ρουσσώ και Βολταίρος παρά το ότι ήσαν και οι δύο «ντεϊστές» δεν έπαυσαν σε όλη τη ζωή τους να βρίσκονται σε πολεμική αντιπαράθεση! Κατά

¹² Παν. Κανελλόπουλου «Ιστορία Ευρ. Πνεύματος», Μέρος τρίτο, τεύχος α' σελ. 59 και 33

¹³ Βλ. σχ. Ουμπ. Έκο – Ρικ. Φέντριγκα «Ιστορία Φιλοσοφίας», Τόμος 5^{ος} σελ. 96.

¹⁴ Παν. Κανελλόπουλου, Τεύχος τρίτο, τεύχος β' Αθήναι, 1970, σελ. 933.

¹⁵ Αυτ. σελ. 933

τον Roger - Pol Droit¹⁶ είχαν αρκετά κοινά σημεία, αλλά και σε πολλά ήσαν αντίθετοι. Και αναφέρει, ως παραδείγματα, ότι ο Βολταίρος ήταν εναντίον του φανατισμού και των παράλογων προκαταλήψεων, ενώ ο Ρουσσώ είχε επιλέξει να επιτίθεται στις προόδους της επιστήμης και της τεχνολογίας και να είναι εναντίον της υποκρισίας και του εγωισμού των πολιτισμένων. Επίσης ο Βολταίρος ήταν εναντίον κάθε μυστηριακής εκδήλωσης, ενώ ο Ρουσσώ αναζήτησε την αυθεντικότητα. Και, προσθέτει ο Droit, πως αν τους δει κανείς από πιο κοντά θα διαπιστώσει ότι στην ίδια τους την ιδιοσυγκρασία ήσαν απολύτως διαφορετικοί, ο Βολταίρος ήταν ιδιοφυΐα της σάτιρας και ο Ρουσσώ στοχαστής της φύσης.

Ο Εμμανουέλ Καντ (1704 – 1804) ήταν τέκνο της εποχής των «Φώτων». Η «κριτική» του οδήγησε περισσότερο σε έναν «κριτικό υλισμό» παρά σε έναν «κριτικό ιδεαλισμό». Ο Καντ βρέθηκε αντιμέτωπος με την υλιστική –ηδονιστική κοσμοεικόνα, που κυριαρχούσε, και, όπως γράφει ο Ι.Μ. Μποχένσκι¹⁷ «έθεσε ως σκοπό του να σώσει το πνεύμα, τη γνώση, την ηθική και τη θρησκεία, χωρίς να χρειασθεί να εγκαταλείψει καμία από τις βασικές αρχές της νεότερης σκέψης»¹⁸. Κατά τον Παν. Κανελλόπουλο ο Καντ κατέληξε στην αναγνώριση της ηθικής ρίζας στον άνθρωπο και της ηθικής του αποστολής να αντλεί μέσα από τον ίδιο του τον εαυτό τον ηθικό Νόμο. Ο Καντ γνώρισε τον Θεό με τη βοήθεια του Ρουσσώ, ως πηγή της Ηθικής του, και κατέστη θρησκευτικά αντιδογματικός, ή μάλλον μη δογματικός¹⁹.

Κριτική της Γαλλικής Επανάστασης

Οι άθεοι και υλιστές, που είναι οπαδοί της Γαλλικής Επανάστασης έχουν εξιδανικεύσει την ιστορία της και τους πρωταγωνιστές της. Πρακτικά την έπλασαν γράφοντας ψέματα και μισές αλήθειες, αποκρύπτοντας καταστάσεις, αγιοποιώντας τους πρωταγωνιστές της. Οι ίδιοι πιστεύουν ότι κατέχουν την απόλυτη αλήθεια, ότι το όποιο νέο εισάγουν δείχνει ότι είναι «εκσυγχρονιστές»

¹⁶ Ο Roger-Pol Droit (1949 -) είναι γάλλος δημοσιογράφος και συγγραφέας. Το κείμενο είναι από άρθρο του στο περιοδικό «Le Point» δημοσιευμένο στις 17 Ιουλίου του 2008.

¹⁷ Ο Ι.Μ. Μποχένσκι (1902-1995) ήταν Πολωνός καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Φριβούργου της Ελβετίας.

¹⁸ Ι.Μ. Μποχένσκι «Ιστορία της σύγχρονης ευρωπαϊκής φιλοσοφίας», Εκδόσεις «Δωδώνη», Δεύτερη έκδοση, Αθήνα – Γιάννενα, 1985, σελ. 38.

¹⁹ Παν. Κανελλόπουλου «Ιστορία Ευρ. Πνεύματος», Μέρος τρίτο, τεύχος γ' σελ. 1488 – 1491.

και «προοδευτικοί». Επίσης μισούν και περιφρονούν όποιον έχει διαφορετική άποψη από αυτούς... Και διαστρέφουν την αλήθεια όταν μεταθέτουν αυτό το μίσος σε όσους δεν συμφωνούν μαζί τους...

Όλοι οι πρωταγωνιστές, φιλόσοφοι και πολιτικοί του Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης είχαν άστατη ζωή, με ίντριγκες, υπολογισμούς, ανταγωνισμούς, πάθη. Η μη συμμόρφωση σε κανόνες και η ζωή με βάση το ένστικτο και την ηδονή χαρακτηρίζεται από αυτούς «ελευθερία». Ο Πώργος Σαραντάρης σημειώνει σχετικά: «Η γνώση είναι η στερηρη τροφή του ηδονιστή. Ένα άτομο που η μοίρα του δεν του επιτρέπει να πιστέψει μήτε στο Θεό, μήτε στον άνθρωπο, δε μπορεί να βρει άλληνη πιθανότητα απόλυτου, παρά στον έξω κόσμο, παρά στη φύση»²⁰.

Ως προς την βία, που αποτελεί μέρος της φιλοσοφίας των πρωτεργατών της Γαλλικής Επανάστασης, γράφει ο Νεοκλής Καζάζης: «Οι προφήτες της Επανάστασης, πριν η ακόμη το κήρυγμα αυτής κατανοηθή εξ ολοκλήρου υπό της συγχρόνου γενεάς, πριν η αφομοιωθή εν τω χωνευτηρίω της λαϊκής συνειδήσεως, εξήτησαν να εφαρμόσωσιν αυτό δια του πυρός και του σιδήρου. Και τούτο υπήρξε το έγκλημα αυτής, παραδοθείσης εις τα μάλλον ακάθεκτα και ακάθαρτα πάθη και ένστικτα προς πραγμάτωσιν. Εν ονόματι της ελευθερίας, της ισότητος, της αλληλεγγύης των λαών και των ανθρώπων διεπράχθησαν τα φρικτότερα των ανοσιουργημάτων»²¹.

Ένα από τα χαρακτηριστικά της Γαλλικής Επανάστασης, ως φορέως του γαλλικού Διαφωτισμού και του Τεκτονισμού, είναι η βία, που χρησιμοποιήθηκε για να επιβληθεί ως καθεστώς κυρίως επί των Χριστιανών. Είναι χαρακτηριστικός ο λόγος του Σαιν Ζυστ²²: «Είναι στο χέρι του νομοθέτη να κάνει τους ανθρώπους ό, τι εκείνος τους θέλει να είναι». Ο λόγος αυτός εξελίχθηκε, μετά τη Γαλλική Επανάσταση, στις σταλινικές εφαρμογές. Ο Μπέρτολντ Μπρεχτ το έγραψε όμορφα στο ποίημά του «Η Λύση». Περιγράφοντας μια κυβέρνηση, που έχει

²⁰ Γ. Σαραντάρη "Δοκίμια για την ύπαρξη του ανθρώπου", Εκδ. "Ευθύνης", Αθήνα, 1999, σελ. 50

²¹ Νεοκλέους Καζάζη «Η Γαλλική Επανάσταση», Μέρος Έκτον, Εκδ. «Τροχαλία», Αθήνα, 1993, σελ. 63.

²² Ο Σαιν Ζυστ (1767 – 1794) ήταν εκ των ηγετών της Γαλλικής Επανάστασης. Στήριξε, μαζί με τον Ροβεσπιέρο, την τρομοκρατία και προώθησε την εξόντωση πολλών αντιφρονούντων – πραγματικών ή φανταστικών - με την γκιλοτίνα. Στις 27 Ιουλίου 1794, μαζί με τον Ροβεσπιέρο, εκτελέστηκε με την γκιλοτίνα.

το λαό απέναντί της, δίνει ειρωνικά τη λύση:

*«...Δεν θα ήταν
Πιο απλό για την κυβέρνηση
Να διαλύσει το λαό
Και να εκλέξει έναν άλλο;...».*

Η Γαλλική Επανάσταση στιγματίστηκε από την Τρομοκρατία, που εφάρμοσαν οι ηγέτες της. Χιλιάδες τα θύματα της. Μόνο τα θύματα της γενοκτονίας στη Βανδέα υπολογίζονται κατά τον Reynald Secher²³ σε πάνω από 117.000 ψυχές. Κατά την εκτίμηση του Jean – Clement Martin²⁴ ανέρχονται σε 200.000. Θύματα δεν ήταν μόνο πολεμιστές, αλλά και άμαχος πληθυσμός, γυναίκες, παιδιά, γέροντες. Κατά τον Secher όλα τα ντοκουμέντα που βρήκε τον οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι η γενοκτονία στη Βανδέα δεν ήταν ένα τυχαίο γεγονός, αλλά μια πολιτική ενέργεια, που συζητήθηκε αποφασίστηκε και μεθοδικά πραγματοποιήθηκε από τις παρισινές αρχές των ετών 1793-1794.

Θύματα δεν ήταν μόνον οι αντιφρονούντες, ή όσοι χαρακτηρίστηκαν αντιφρονούντες, ή «εχθροί της Επανάστασης», μεταξύ των οποίων και οι πρωταγωνιστές της, όπως ο Νταντόν και ο ίδιος ο Ροβεσπιέρος... Θύματα ήταν και επιστήμονες, όπως ο ιδρυτής της σύγχρονης Χημείας Αντουάν Λοράν Λαβουαζιέ, καθώς και ο φιλόσοφος και μαθηματικός Νικολά ντε Κοντορσέ, αλλά και σημαντικοί λογοτέχνες, όπως ο σπουδαιότερος εκπρόσωπος των νεοκλασικιστών ποιητών Ανδρέας Σενιέ.

Ο Λαβουαζιέ, γράφει ο Herbert Butterfield, *«θα ήταν δύσκολο να μην πούμε ότι ξεπερνάει όλους τους άλλους ερευνητές και ανήκει στη μικρή εκείνη ομάδα γιγάντων, η οποία κατέχει την υψηλότερη θέση στην ιστορία της επιστημονικής επανάστασης»*²⁵. Για τον τραγικό του θάνατο έγραψε ο Νεοκλής Καζάτζης: *«Ο μέγας χημικός Λαβουαζιέρος, ο ρηξικέλευθος σύτος θεμελιωτής της χημείας, δεν έτυχε της επιεικειάς των δημίων του, όταν καταδικασθείς εις θάνατον*

²³ Πρόκειται για τη διδακτορική διατριβή του Reynald Secher που εγκρίθηκε στο Πανεπιστήμιο Paris IV, με τίτλο « Contribution a l' etude du genocide franco – francais: la Vendée - Vengeance ». Η διατριβή εκδόθηκε με τον ίδιο τίτλο από τις εκδόσεις Perrin το 2006.

²⁴ Jean – Clement Martin “La guerre de Vendee (1793-1800)”, Points Seuil, 2014. Δες και περιοδικό “Guerres et Histoire”, No 42, Avril 2018, p. 46.

²⁵ Herbert Butterfield «Η καταγωγή της σύγχρονης Επιστήμης (1300 – 1800) ΜΙΕΤ, Β' Έκδοση, Αθήνα, 1988, σελ. 202.

ως αριστοκρατικός, ως πλούσιος, ως υπέροχος επιστήμων παρεκάλεσε να αναβληθή η εκτέλεσις του θανάτου του επί δεκαπενθήμερον προς αποπεράτωσιν επιστημονικής τινος εργασίας. Σκαιώς, αναισχύντως απεκρίθη αυτώ ο πρόεδρος του δικαστηρίου²⁶, η Δημοκρατία δεν έχει ανάγκη επιστημόνων ούτε χημικών...». Και σχολιάζει ο αείμνηστος καθηγητής: «Η ελευθέρα σκέψις είναι έγκλημα. Η γνώσις και η επιστήμη προκαλούσι την απέχθειαν. Ο τροχός της ισοπεδώσεως, όστις είναι η λαιμητόμος, εξισοί πάντας τους ανθρώπους...»²⁷.

Ο μαρκήσιος Νικολά ντε Κοντορσέ (1743–1794) ήταν μαθηματικός και φιλόσοφος. Γνωστές είναι οι πρωτοποριακές εργασίες του επί των πιθανοτήτων και της στατιστικής. Πριν από την Επανάσταση τάχθηκε κατά του δεσποτισμού και, μετά την επικράτησή της εξελέγη μέλος της Βουλής και της Εθνοσυνέλευσης. Είχε ρηξικέλευθες ιδέες, που ενόχλησαν, όπως ήταν η καθολική ψήφος ανδρών – γυναικών, η κοινή εκπαίδευσή τους, καθώς και η μεταρρύθμιση στο ποινικό σύστημα, προς το επεικέστερο και την αποφυγή της βίας. Οι προτάσεις του θεωρήθηκαν αντεπαναστατικές, καταδικάστηκε σε θάνατο στις 3 Οκτωβρίου 1793 και διετάχθη η σύλληψή του. Κρυβόταν για πέντε μήνες και ολοκλήρωσε μια εργασία του. Παραδόθηκε στις Αρχές και αυτοκτόνησε (;) με δηλητήριο στο κελί της φυλακής του, πριν οδηγηθεί στη λαιμητόμο. Η μνήμη του αποκαταστάθηκε από τη Γαλλική Δημοκρατία το 1989 (!) και τότε η λήκυθος με τη στάχτη του τοποθετήθηκε στο Πάνθεον. Ο Charles Coulston Gillispie γράφει σχετικά: «Μια τραγωδία συνόδευε την πίστη του Κοντορσέ στην επιστήμη και στον ορθό λόγο: έγραφε την ίδια ώρα που κρυβόταν για να γλιτώσει από την γκιλοτίνα. Ωστόσο δεν επέζησε από τη γιακωβίνικη τρομοκρατία της Επανάστασης, που συνέτριψε και τους επιστημονικούς θεσμούς της Γαλλίας, εν μέρει επειδή τους θεώρησε υπολείμματα του παλιού καθεστώτος, αλλά εν μέρει, επίσης, επειδή τους αντιμετώπισε με έναν παροξυσμό πρωτόγονης συναισθηματικής οργής κατά της υπεροψίας της αφηρημένης επιστήμης, της απρόσωπης τυραννίας των μαθηματικών, της υπεροχής του επιστήμονα πάνω στον τεχνίτη»²⁸.

Ολοκληρώνουμε την αναφορά μας σε προσωπικότητες της επιστήμης

²⁶ Ελέγετο Jean – Baptiste Coffinhal

²⁷ Νεοκλή Καζάζη «Η Γαλλική Επανάστασις», Μέρος έκτον, Εκδ. «Τροχαλία», Αθήνα, 1993, σελ. 167

²⁸ Charles Coulston Gillispie « Στην κόψη της αλήθειας – Η εξέλιξη των επιστημών από τον Γαλιλαίο ως τον Einstein», ΜΙΕΤ, Αθήνα 1986, σελ. 164.

και της λογοτεχνίας που φονεύθηκαν από την Επανάσταση με τον ποιητή Αντρέ Σενιέ (1762-1794), έναν από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους των νεοκλασικών ποιητών. Γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη από Γάλλο πατέρα και Ελληνίδα μητέρα. Ως επαναστάτης ετάχθη κατά της βίας και της τρομοκρατίας, που ασκούσαν οι υπό τον Ροβεσπιέρο Ιακωβίνοι. Ο Fouquier-Tinville, πρόεδρος του δικαστηρίου, που καταδίκασε τον Σενιέ επανέλαβε κατ' αναλογία, αυτό που ελέχθη στον Λαβουαζιέ: « Η Δημοκρατία δεν έχει ανάγκη τους ποιητές...».

Βεβαίως τους μεγαλύτερους διωγμούς, εξευτελισμούς και εκτελέσεις υπέστησαν οι ρωμαιοκαθολικοί κληρικοί, μοναχοί και μοναχές. Τα θύματα είναι άγνωστο πόσα ήσαν αφού δεν υπάρχουν στοιχεία. Οι υπολογισμοί έχουν μεγάλο εύρος, από 100.000 έως 600.000, χωρίς να υπολογίζονται αυτά της Βανδέας, της Τουλόν και της Λιόν²⁹.

Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Με τον «Νεοελληνικό Διαφωτισμό» (;)³⁰ ασχολήθηκαν, ως επί το πλείστον, καθηγητές και γενικότερα συγγραφείς, φίλα προσκείμενοι στον γαλλικό διαφωτισμό. Για τον ορισμό του ο Κ.Θ. Δημαράς έγραψε ότι «συσταίνει» κλάδο του μεγάλου κορμού του ευρωπαϊκού διαφωτισμού³¹. Ο Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης στο δικό του βιβλίο αναφέρει ότι σκοπός της μελέτης του είναι «να ανασυνθέσει τις μεταβολές στη συλλογική συνείδηση του μεταβυζαντινού ελληνισμού και να εντοπίσει τα πολιτικά προβλήματα που προέκυψαν απ' αυτές, εξετάζοντας την υποδοχή και την τύχη των ιδεών του Διαφωτισμού στους κόλπους της ελληνικής παιδείας κατά τη διαδρομή του ευρύτερου δέκατου όγδοου αιώνα»³². Ο Κιτρομηλίδης αναγνωρίζει πάντως στη συνέχεια ότι το «ερευνητικό αυτό ζητούμενο θέτει ικανό αριθμό μεθοδολογικών προβλημάτων, που αφορούν τη μελέτη της ιστορίας των ιδεών».

²⁹ Βλ. σχ. Pierre Miquel "La grande Revolution", Librairie Plon, 1988, p. 515.

³⁰ Πατί «Νεοελληνικό» διερωτώνται πολλοί. Κανένας άλλος λαός δεν έδωσε την προσθήκη Νέο- σε εποχή της ιστορίας του.

³¹ Ήδη υπαρχούσης ασάφειας στον ορισμό του Διαφωτισμού, όπως περιεγραφή ανωτέρω πρέπει να διευκρινισθεί ότι ο Δημαράς αναφέρεται κυρίως στον Γαλλικό Διαφωτισμό του Βολταίρου κ.α. Βλ. σχ. Κ.Θ. Δημαρά «Νεοελληνικός Διαφωτισμός», Εκδ. «Ερμής», Ζ' Έκδοση, Αθήνα, 1998, σελ. 1.

³² Πασχ. Κιτρομηλίδη «Νεοελληνικός Διαφωτισμός», ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1999, σελ. 21.

Στα βιβλία για τον Ελληνικό Διαφωτισμό προβάλλονται πρόσωπα, τα οποία χρησιμοποίησαν ή διέδωσαν επιτεύγματα της επιστήμης και της τεχνολογίας ή φιλοσοφικές σκέψεις δυτικοευρωπαϊών στοχαστών και, περίπου, αγνοούν προσωπικότητες που βοήθησαν τα μέγιστα στην Παιδεία του γένους εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Παράδειγμα: Ο Κ.Θ. Δημαράς στο περίπου 14.000 σειρών βιβλίο του περί του «Νεοελληνικού Διαφωτισμού» αφιερώνει πέντε (5) γραμμές στον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό! Ο Πασχ. Κιτρομηλίδης στις 17.000 περίπου σειρές του βιβλίου του στον πατρο - Κοσμά αφιερώνει 25 σειρές. Σε αυτές δεν αναφέρεται καθόλου στον μαρτυρικό του θάνατο. Ξεκινάει την αναφορά του με τα εξής λόγια: « Μια ιδιότυπη εκδήλωση της ρωσικής προπαγάνδας υπήρξε η δράση του χαρισματικού ιεροκήρυκα και ευαγγελιστή Κοσμά του Αιτωλού...»³³. Για να δικαιολογήσει τον ισχυρισμό του, ότι ο Άγιος ασκούσε «ρωσική προπαγάνδα», ο Πασχ. Κιτρομηλίδης επεξηγεί ότι «προς την κατεύθυνση αυτή ο πατρο - Κοσμάς έδρασε συστηματικά υπό την ευλογία διαδοχικών πατριαρχών της Κωνσταντινουπόλεως και δη του Σεραφείμ Β΄(1757-1761), του οποίου είναι γνωστές οι σχέσεις με τη ρωσική πολιτική». Καμία παραπομπή, για το πού στηρίζει τη μομφή του – γιατί περί μομφής πρόκειται. Αν στηρίχθηκε στο ότι τον Άγιο πατρο - Κοσμά στήριξε Πατριάρχης, «του οποίου ήσαν γνωστές οι σχέσεις τους με τη Μόσχα», είναι μια απολύτως αθεμελίωτη ιστορικά και λογικά άποψη, κατά το «ράβδος εν γωνία, άρα βρέχει», που έγραψε και ο Κων. Κούμας στο «Σύνταγμα Φιλοσοφίας» του³⁴. Ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης στο «Νέο Μαρτυρολόγιο», που συνέγραψε, σημειώνει πως ο πατρο - Κοσμάς «έλαβε έγγραφον άδειαν παρά του τότε Πατριαρχεύοντος Σεραφείμ, του εκ Δελβίνου και ούτως άρχισεν ο Μακάριος να κηρύττει το Ευαγγέλιον της Βασιλείας των Ουρανών»³⁵. Ο Άγιος Νικόδημος γράφει πως Εβραίοι κατηγορήσαν τον Άγιο στον Κουρτ Πασσιά, ότι «ήταν απεσταλμένος από τους Μοσκόβους δια να ξεπλανά τον βασιλικόν ραγιάν, να πηγαίνουν εις την Μοσκοβίαν...»³⁶. Γι' αυτό ο Πασχ. Κιτρομηλίδης ουδέν αναφέρει...

Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός πρόσφερε στον Ελληνισμό μέγιστο έργο εκκλησιαστικό, εθνικό και εκπαιδευτικό. Το ίδιο και οι ολιγογράμματοι

³³ Αυτ. σελ. 177 - 178

³⁴ Κων. Κούμα «Σύνταγμα Φιλοσοφίας», Βιέννη, 1819, Τόμος Τρίτος, σελ. 209.

³⁵ Νικοδήμου του Αγιορείτου «Νέον Μαρτυρολόγιον», Εκδ. Οίκος «Αστήρ», Αλ. Κ& Ε. Παπαδημητρίου, Εκδ. Τρίτη, σελ. 202.

³⁶ Αυτ. σελ. 206.

παπάδες και δάσκαλοι, που έμεναν κοντά στο υπόδουλο Γένος. Το έργο τους ήταν πολύ πιο δύσκολο από των κληρικών και λαϊκών, που «ποιούσαν τας διατριβάς των» στην Εσπερία και από την ασφάλεια των χωρών στις οποίες διέμεναν έδιναν τα φώτα τους στους υπόδουλους Έλληνες. Πριν το 1779, που οι Οθωμανοί απαγχόνισαν τον Άγιο Κοσμά τον Αιτωλό, σε όλο τον Ελληνισμό λειτουργούσαν 35 σχολεία. Μέσα σε μια 20ετία ο Άγιος ίδρυσε 10 ελληνικά σχολεία και 200 για κοινά γράμματα. Όπου κήρυττε παρακινούσε το λαό να φτιάξει σχολεία, στα οποία τα παιδιά να μαθαίνουν γράμματα χωρίς να πληρώνουν τίποτε, δωρεάν. Το 1820 τα σχολεία έφτασαν τα 300. Ένας από τους ωφελημένους από αυτά τα σχολεία ήταν και ο Ρήγας Βελεστινλής³⁷.

Ο Κωνσταντίνος Σάθας συνέγραψε βιογραφίες «Των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453 – 1821)»³⁸. Στο πόνημα - Τόμο δεν διαχωρίζει «διαφωτιστές» και «συντηρητικούς». Αναφέρεται σε όλους, χωρίς διάκριση. Όποιος έχει προσφέρει περισσότερο συγγραφικό έργο και έχει σημαντικότερη προσφορά στην Παιδεία των Ελλήνων καταλαμβάνει μεγαλύτερη έκταση στον Τόμο. Σε αυτόν καταγράφονται συνολικά 1315 δάσκαλοι. Μόνο στον ΙΗ' αιώνα καταγράφονται 365. **Σχεδόν όλοι οι διδάσκαλοι του Γένους και του Ελληνικού Διαφωτισμού ήσαν είτε κληρικοί είτε λαϊκοί πιστά μέλη της Εκκλησίας.** Για τους «νεοτεριστές» της Παιδείας του 18^{ου} αιώνας ο Νίκος Γ. Σβορώνος παραδέχεται ότι «δεν έφθασαν ποτέ ως τις ακραίες συνέπειες της σκέψης των δυτικών τους δασκάλων και δεν ήθελαν με κανένα τρόπο να απομακρυνθούν από την χριστιανική Πίστη και την Ορθόδοξη Εκκλησία»³⁹. Το σωστό είναι ότι όλοι τους διδάχθηκαν, μελέτησαν, μετέφρασαν και δίδαξαν τα επιτεύγματα της επιστήμης, χωρίς να χάσουν την ιδιοπροσωπία τους, ως Έλληνες. Αυτή είναι η αλήθεια. **Ο Ελληνικός Διαφωτισμός δεν είχε Ροβεσπιέρο, Μαρά και Νταντόν, ούτε Βολταίρο, Ρουσό και Ντιντερό. Αντίθετα είχε πλείστους Πατριάρχες, Αρχιεπισκόπους, Επισκόπους, ιερείς, μοναχούς και και πιστούς λαϊκούς, οι**

³⁷ Ευαγγέλου Γ. Σπύρου «Πατροκοσμάς ο Αιτωλός – Έργα και Ημέρες», Ειδική Έκδοση «Ασφαλιστικό ΝΑΙ», Αθήνα, σελ. 14-15.

³⁸ Κων. Σάθα «Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων...1453 – 1821», Εν Αθήναις, 1868.

³⁹ Νίκου Σβορώνου «Το Ελληνικό Έθνος – Γένεση και Διαμόρφωση του Νέου Ελληνισμού», Εκδ. «Πόλις, Αθήνα, 3^η Έκδοση, 2004, σελ. 103-104.

οποίοι εισήγαγαν στον Ελληνισμό τις ραγδαίες εξελίξεις κατά τον ΙΗ' αιώνα της επιστήμης και της φιλοσοφίας.

Βιβλία που γράφτηκαν για τον Ελληνικό Διαφωτισμό διακρίνονται για την ιδεολογική φόρτιση των συγγραφέων τους και την εκ μέρους τους άγνοια της εκκλησιαστικής ιστορίας του ΙΗ' αιώνας. Αν την μελετούσαν θα διαπίστωναν ότι άλλα ήσαν τα προβλήματα που απασχολούσαν το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης, το οποίο πέρασε αυτόν τον αιώνα γεμάτο από εσωτερικές αναταράξεις και από ωμές παρεμβάσεις της Υψηλής Πύλης στα εσωτερικά του. Ενδεικτικό στοιχείο των δοκιμασιών του Φαναρίου είναι οι σύντομες πατριαρχίες και το άδοξο τέλος σχεδόν όλων των Πατριαρχών του 18^{ου} αιώνα. Μέσα σε 97 χρόνια (1702 – 1799) πατριάρχευσαν (ή επαναπατριάρχευσαν) 33 πατριάρχες! Από αυτούς οι είκοσι εννέα (29) απεβίωσαν εκθρονισμένοι και στην εξορία – κυρίως στον Άθωνα. Ένας, ο Καλλίνικος Γ' (1726) απεβίωσε με το άκουσμα της εκλογής του από αποπληξία. Και μόνον τρεις απεβίωσαν πατριαρχεύοντες⁴⁰!

Τα σοβαρότερα ζητήματα που αντιμετώπισαν οι πατριαρχεύσαντες τον 18^ο αιώνα ήσαν ο «**αναβαπτισμός**» και η κίνηση των «**κολλυβάδων**». Ο «αναβαπτισμός» αφορούσε στον τρόπο της εισδοχής των αιρετικών – Ρωμαιοκαθολικών και Αρμενίων - στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Η δεύτερη αναταραχή στους κόλπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας συνέβη με το λεγόμενο «κίνημα των Κολλυβάδων». Αυτό διέτρεξε το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα και είχε ως πνευματικούς ηγέτες τον Άγιο Μακάριο τον Νοταρά (1731-1805), τον Όσιο Νικόδημο τον Αγιορείτη (1749-1809) και τον Άγιο Αθανάσιο τον Πάριο (1722-1805). Φυσικά το ζήτημα δεν ήταν μόνο αν τα μνημόσυνα πρέπει να γίνονται αποκλειστικά το Σάββατο και όχι την Κυριακή, ούτε αν μπορεί ο Χριστιανός να κοινωνεί των Αχράντων Μυστηρίων συχνά ή όχι. Το θεμελιώδες ζήτημα ήταν για την πορεία του Γένους, αν η πνευματική αναγέννηση του Ελληνισμού θα ερχόταν μέσα από την δυτική λογικοκρατούμενη σκέψη, ή από τον πνευματικό αναπροσανατολισμό των Ελληνορθοδόξων προς τανάματα του πολιτισμού, που ενσάρκωνε η βυζαντινή καθολικότητα του Γένους⁴¹. Οι «κολλυβάδες» κληρικοί καταδικάστηκαν από την Σύνοδο του Πατριαρχείου το

⁴⁰ Βλ. σχ. Αρχιμ. Θεοφίλου Ν. Σιμοπούλου «Οι Οικουμενικοί Πατριάρχαι δια μέσου των αιώνων», Λαμία, 1986 και Ιεράς Μητροπόλεως Δημητριάδος «Οι Πατριάρχες του Γένους», Βόλος, 1995

⁴¹ Βλ. σχ. Χρ. Γιανναρά «Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα», σελ. 185

1776, πατριαρχεύοντος του Σωφρονίου Β', σε καθαίρεση και «άλυτο αφορισμό».

Ο Άγιος Αθανάσιος ο Πάριος αθώθηκε το 1781, επί Πατριάρχου Γαβριήλ Δ' (1780-1785). Οι άλλοι τρεις ιερομόναχοι δεν αθώθηκαν... Το γεγονός ότι το Πατριαρχείο αφόρισε τον Άγιο Αθανάσιο τον Πάριο, τον μαχητικότερο πνευματικό αντίπαλο του Διαφωτισμού, δεν γράφεται από κανένα εξ εκείνων που έγραψαν για τον «Νεοελληνικό Διαφωτισμό»...

Κύρια επιδίωξη πολλών εκ των συγγραψάντων περί του Ελληνικού Διαφωτισμού είναι να προκαλέσουν αρνητικές εντυπώσεις σε βάρος της Ορθόδοξης Εκκλησίας, με το επιχείρημα ότι Αυτή στην αντιμετώπιση όσων εισήγαγαν επιστημονικά επιτεύγματα και φιλοσοφικές σκέψεις συγγραφέων της Δύσης ακολούθησε τα παπικά πρότυπα. Γράφεται λ.χ. «*Αναρίθμητα είναι τα παραδείγματα πνευματικών ανθρώπων της εποχής (του 18^{ου} αιώνα) που διώχθηκαν από το Πατριαρχείο*»⁴². Και αντί για «αναρίθμητους» αναφέρει «μερικούς», έξι για την ακρίβεια, τους Θεόφιλο Κορυδαλλέα, Βενιαμίν τον Λέσβιο, Μεθόδιο Ανθρακίτη, Θεόφιλο Καΐρη, Ευγένιο Βούλγαρη και Κ.Μ. Κούμα!»!

Σημειώνεται ότι, πλην του Καΐρη, οι υπόλοιποι ήσαν και παρέμειναν σε όλη τους τη ζωή Ορθόδοξοι Χριστιανοί. Ο Ευγένιος Βούλγαρης αναδείχθηκε Αρχιεπίσκοπος στο Πατριαρχείο της Μόσχας και απεβίωσε οσιακά. Ο Θεόφιλος ο Κορυδαλλέας εξελέγη Μητροπολίτης Ναυπάκτου και Άρτης. Οι Βενιαμίν ο Λέσβιος και Μεθόδιος ο Ανθρακίτης ήσαν ιερομόναχοι. Μπορεί να πέρασαν δοκιμασίες, μπορεί να διαφωνεί κάποιος με τις ιδέες τους, αλλά έως το τέλος της ζωής τους προσέφεραν στην Εκκλησία και στο Έθνος. Ο Κ. Μ. Κούμας εξάλλου ήταν πιστός Χριστιανός και εξαίρετος Έλληνας.

Ειδικότερα, ο **Θεόφιλος Κορυδαλλεύς** έζησε προ του ΙΗ' αιώνας. Γεννήθηκε στην Αθήνα το 1560 (ή 1565) Ο Κων. Σάθας γράφει εκτενώς τη βιογραφία του και την εργογραφία του. Σπούδασε στη Ρώμη και στην Πάντοβα Ιατρική και Φιλοσοφία. Το 1626 κατέστη σχολάρχης στην Πατριαρχική Σχολή, επί Πατριάρχου Κυρίλλου Λουκάρεως. Ενδυθείς το μοναχικό σχήμα μετωνομάσθη σε Θεοδόσιο. «Ανήρ ανηρέμου και αστάτου φρονήματος» απέβαλε το μοναχικό τριβώνιο, ξαναπήρε το κοσμικό του όνομα, Θεόφιλος, και έφυγε από την Κωνσταντινούπολη για την Βενετία, όπου ζούσε δίνοντας

⁴² Πάννη Καρά «Οι φυσικές και θετικές επιστήμες στον ελληνικό 18^ο αιώνα». Εκδ. «Gutenberg», Αθήνα, 1977, σελ. 99.

μαθήματα. Λίγο πριν από την πατριαρχία του Παρθενίου του Γέροντος επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη. Το Φανάρι εκτιμώντας τα προσόντα και τις γνώσεις του λησμόνησε τα όσα είχε πράξει και τον «εδέχθη ευμενώς». Κατά την τελετή ενθρονίσεως του Παρθενίου, του ανετέθη να εκφωνήσει τον πανηγυρικό και αυτός βρήκε την ευκαιρία να διακηρύξει ότι η αληθής Ορθόδοξη Αλήθεια είναι η εφευρεθείσα από τους παπικούς ψευδοκυρίλλιος ομολογία. Υπήρξε τότε αντίδραση από τον Πατριάρχη και κληρικούς και λαϊκούς του Φαναρίου. Για κάποιο καιρό εκρύβη σε οικία φίλου του. Αργότερα προσήγγισε φαναριώτες κληρικούς και έδειξε ότι μετάνιωσε. Ο Πατριάρχης τον πίστεψε και τον χειροτόνησε Μητροπολίτη Ναυπάκτου και Άρτης, το 1640. Εκείνος και ως Μητροπολίτης συνέχισε να διδάσκει τα δικά του πιστεύω και κηρύχθηκε έκπτωτος του Μητροπολιτικού θρόνου. Στη συνέχεια, προς πορισμό, έκαμε το επάγγελμα του ιατρού και έζησε το υπόλοιπο του βίου του στην γενέτειρά του Αθήνα. Απεβίωσε ησύχως, το 1645⁴³.

Η Ρωξάνη Δ. Αργυροπούλου έγραψε αξιόλογη μελέτη για τον **Βενιαμίν τον Λέσβιο**⁴⁴. **Στον επίλογο της μελέτης της γράφει:** «*Αν και εμφανίζεται καινοτόμος, ο Βενιαμίν προσπάθησε να εντάξει τις επιτεύξεις της λογοκρατικής νεότερης ευρωπαϊκής σκέψης στο πλαίσιο της ελληνικής φιλοσοφικής παράδοσης. Γι' αυτόν δεν υπάρχει χάσμα ανάμεσα στη δυτική φιλοσοφία και την ελληνική παράδοση, αρχαία, μεσαιωνική και νεότερη. Οι αναφορές του στα συστήματα της Αρχαιότητας καθώς και στη βυζαντινή φιλοσοφική σκέψη, όπως εμφανίζεται σε σχολιαστές του αριστοτελικού έργου, φανερώνουν την πρόθεσή του αυτή. Αλλά και από το πνεύμα της Αγίας Γραφής προσπαθεί να μην απομακρυνθεί, κάτι που γίνεται περισσότερο φανερό, αν σκεφθούμε ότι αρχίζει και κλείνει τα «Στοιχεία της Μεταφυσικής» με ρήσεις της Αγίας Γραφής*»⁴⁵. Σημειώνεται ότι ο Βενιαμίν ο Λέσβιος δηλώνει άκρως αντίθετος σε αυτούς που επιδίδονται «εις τας ηδονάς των αισθήσεων», όπως φρονούσε η ιντελιγκέντσια της γαλλικής επανάστασης, με πρώτους τους Ντιντερό και ντε Σαντ.

Ο Χρ. Πανναράς γράφει για τον Βενιαμίν τον Λέσβιο: «*Συνάντησε κάποιες*

⁴³ Κων. Σάθα «Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων», Εν Αθήναις, Τυπογρ. Ανδρέου Κορομηλά, 1868, σελ. 250- 255.

⁴⁴ Ρωξάνης Αργυροπούλου «Ο Βενιαμίν Λέσβιος και η ευρωπαϊκή σκέψη του δέκατου ογδόου αιώνα», κεφ. Δ' ΚΝΕ Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, Βιβλιοθήκη Ιστορίας των Ιδεών – 2, Αθήνα, 2003.

⁴⁵ Αυτ. σελ. 225-226.

αντιδράσεις από συντηρητικούς εκκλησιαστικούς κύκλους, που προσπαθούσαν να αναπαράγουν και στην Ελλάδα τις βατικάνειες αντιδράσεις στις θετικές επιστήμες. Το 1805 υπέβαλε στο Πατριαρχείο μίαν ομολογία πίστεως και μάλλον χάρη σε αυτήν μπόρεσε να συνεχίσει το διδακτικό και συγγραφικό του έργο»⁴⁶. Μια ακόμη απόδειξη της διαφωνίας του κληρικού και πολυεπιστήμονα (φυσικού, χημικού, μαθηματικού, αστρονόμου και θεολόγου) Βενιαμίν με τις ακρότητες της Γαλλικής επανάστασης ήταν η εκδήλωση του αποτροπιασμού του για την καρατόμηση του σπουδαίου χημικού Λαβουαζιέ:

«Η φύσις ως φαίνεται χρειάζεται αιώνας ολοκλήρους δια να πλάση έναν υπεράνθρωπον και τοιούτος τω όντι υπήρξεν ο Λαοιόσερος...Θάνατος όμως υπήρξε εις αυτόν η αμοιβή της αχαρίστου ανθρωπότητας. Το μόνον έγκλημα υπήρξεν εις αυτόν το μέγα πνεύμα...Ωστε ήθελεν είναι δύσκολον να διορισθή αν η Γαλλία πρέπει να εναβρύνηται πλέον διότι εγέννησε τοιούτον άνδρα, ή να ταπεινούται διότι τον εθανάτωσεν»⁴⁷.

Ο Βενιαμίν υπηρέτησε την Εκκλησία και το Γένος έως τον θάνατό του. Μυηθείς στην Φιλική Εταιρεία αγωνίσθηκε για την απελευθέρωση της Ελλάδος. Ενδεικτικά ο υπουργός Δικαιοσύνης της επαναστατικής κυβερνήσεως Κ. Μεταξάς, στα «Απομνημονεύματά» του και αναφερόμενος στον διορισμό του Βενιαμίν ως «Αρμοστή των νήσων του Αιγαίου», το 1822, τον περιγράφει ως «ιερέα σεβάσμιον και πεπαιδευμένον, όστις ουκ ολίγον με ευκόλυνεν δια της υπολήψεως ην έχαιρε... προς εκπλήρωσιν της αποστολής μου»⁴⁸. Ο ιερομόναχος Βενιαμίν απεβίωσε το 1824 εις το Ναύπλιο, σε ηλικία 65 ετών, κατά τη διάρκεια μεγάλης επιδημίας τύφου, που είχε πλήξει την πόλη.

Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης (1660 - πριν από το 1749) ήταν ένας σημαντικός κληρικός και διδάσκαλος του Γένους. Σπούδασε στη Βενετία, όπου και υπηρέτησε επί χρόνια ως εφημέριος στην εκεί ελληνική εκκλησία. Άγνωστο για ποιους λόγους προκάλεσε την έχθρα του μαθητή του Ιεροθέου Ιβηρίτη, ο οποίος χρησιμοποίησε κάθε μέσο για να τον εξοντώσει ηθικά και εκκλησιαστικά. Η Πατριαρχική Σύνοδος πείσθηκε από τους κατηγορούς του Μεθοδίου και παρά το ότι ο ίδιος παρουσιάστηκε στη Σύνοδο και θέλησε να

⁴⁶ Χρήστου Γιανναρά «Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα», Εκδ. «Δόμος», Επανεκδ. 2006, σελ. 211.

⁴⁷ Ρωξάνης Δ. Αργυροπούλου «Βενιαμίν ο Λέσβιος», σελ. 63.

⁴⁸ Αυτ. σελ. 106

αποφύγει την καθαίρεσή του ομολογώντας την πίστη του στον Τριαδικό Θεό και στους κανόνες και στα δόγματα της Εκκλησίας, η Σύνοδος δεν πείσθηκε τον καταδίκασε και έκαψε τα βιβλία του στο προαύλιο του Πατριαρχείου. Ο Μεθόδιος αποκαταστάθηκε προς το τέλος της ζωής του. Ο Κων. Σάθας για να καταδείξει την χριστιανική αρετή του Μεθοδίου παραθέτει περικοπή από επιστολή του προς τον Αναστάσιο, σχολάρχη στα Τρίκαλα, έναν από τους κατηγορούς του, που αργότερα μετάνιωσε, του ζήτησε συγχώρηση και ο π. Μεθόδιος του την έδωσε:

«Ουκ εσμέν αδελφοί; Ου μια πίστει, μια εκκλησία, τοις αυτοίς μυστηρίοις συνδεδέμεθα; Περί τίνος δ' η τοσαύτη έρις; Περί φιλοσοφίας; Ερεσχειλίας; ...Μία αλήθεια, Χριστός Εσταυρωμένος. Ουδέν έτερον αληθές εν τω κόσμω τούτω... Ικανώς κεκοπιάκατε και την αμοιβήν των πόνων ημών έχετε. Όσα ηθελήσατε εποιήσατέ μοι! Κατεφρονήσατε, υβρίσατε, ητιμάσατε, περιψημά με ανεδείξατε, αποτρόπαιον ανθρώποις, ου μην δε Θεώ. Τι έτι επιζητείτε; ...Οράτε ότι έστι και οφθαλμός εκδικήσεως. Ταύτα μεν ως πατήρ. Υμείς δε κατά το δοκούν υμίν ποιείτε»⁴⁹.

Ο Χρ. Γιανναράς σημειώνει ότι η μεταγενέστερη «φωταδιστική» και «προοδευτική» διάνοηση στην Ελλάδα «έσπευσε να εκμεταλλευθεί στο έπακρο την καταδίκη του Ανθρακίτη, για να καταδείξει ότι και στην Ορθόδοξη Εκκλησία λειτούργησε “Ιερή Εξέταση” και “πυρά” και “πόσο αποτελεσματικοί ήταν οι κατασταλτικοί μηχανισμοί της επίσημης Εκκλησίας στις αρχές”. Για να βγει έτσι το συμπέρασμα, ότι ο “σκοταδισμός”, η αντίδραση στην πρόοδο και η άρνηση της ελεύθερης σκέψης είναι φαινόμενα σύμφυτα με τον Χριστιανισμό γενικά – άρα μόνο με την απαλλαγή από τη θρησκεία μπορεί να προσβλέψει η ανθρώπινη κοινωνία στη δυναμική της εξέλιξη»⁵⁰. Ο κ. Γιανναράς παρατηρεί επίσης ότι «οι βατικάνειες απομιμήσεις στην Ορθόδοξη Ανατολή έμειναν πάντοτε συμπτώματα περιπτωσιακά και περιστατικά – ποτέ δεν θεσμοποιήθηκαν»⁵¹.

Η περίπτωση του **Θεοφίλου Καΐρη** (1784 – 1852) είναι διαφορετική. Συμβαίνει στον 19^ο αιώνα και στο ελεύθερο Ελλαδικό κράτος. Κληρικός, μέλος της Φιλικής Εταιρείας, κήρυξε την Επανάσταση στην ιδιαίτερη πατρίδα του, την Άνδρο. Ήταν ο κληρικός που προσφώνησε τον Καποδίστρια κατά

⁴⁹ Κων. Σάθας «Βιογραφία...», σελ. 436

⁵⁰ Χρ. Γιανναρά «Ορθοδοξία και Δύση» σελ. 144-145.

⁵¹ Αυτ. σελ. 146.

την άφιξή του στην Ελλάδα. Στη δεκαετία του 1830 επινοεί μια νέα, δικής του έμπνευσης, θρησκεία, τον Θεοσεβισμό και την προπαγανδίζει φανατικά. Οι Εκκλήσεις φίλων του και από την Ιερά Σύνοδο (Φαρμακίδης) δεν πιάνουν τόπο. Φεύγει για Παρίσι και Λονδίνο, όπου αναζητεί οπαδούς στη θρησκεία του. Με τη συμπαράσταση του Ι. Κωλέττη επιστρέφει στην Ελλάδα, όπου συνεχίζει να κηρύττει τη θρησκεία του. Μετά τον θάνατο του Κωλέττη εισάγεται σε δίκη για προσηλυτισμό και φυλακίζεται. Μετά από λίγους μήνες απεβίωσε, το 1853. Μετά θάνατον ο Άρειος Πάγος αναίρεσε την ποινή του.

Και για την περίπτωση του Καΐρη, ο Χρ. Πανναράς γράφει ότι την προβάλλουν οι «φωταδιστές», ως δείγμα σκοταδισμού της Εκκλησίας, αποσιωπώντας το γεγονός, ότι στην εποχή της καταδίκης του Καΐρη η «επίσημη» τουλάχιστον εκκλησία στην Ελλάδα βρισκόταν πλήρως κάτω από τον έλεγχο των Διαφωτιστών⁵². Να σημειωθεί ότι οι Διαφωτιστές της Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος μαζί με τους «φωταδιστές» δικαστές καταδίκασαν σε ισόβιο εγκλεισμό στο μοναστήρι της Παναχράντου Άνδρου τον Γέροντα Χριστοφόρο (Παπουλάκο), που ήταν παραδοσιακός μοναχός....Επίσης οι Διαφωτιστές του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους καταδίκασαν σε θάνατο τον Κολοκοτρώνη και φυλάκισαν τον Μακρυγιάννη...

Παραδόξως στους «διωχθέντες» κληρικούς αναφέρεται και ο Αρχιεπίσκοπος Χερσώνος **Ευγένιος Βούλγαρης** (1716-1806). Με την πραγματικά φωτισμένη διάνοιά του διδάξε στην Κοζάνη, στην Αθωνιάδα, στη Θεσσαλονίκη, στην Κωνσταντινούπολη. Είχε μαθητές – προσωπικότητες που τον εκτίμησαν και τον αγάπησαν και μια τεράστια καλή φήμη, που τον ακολουθούσε. Τα γεγονότα αυτά προκάλεσαν τον φθόνο δολερών ανθρώπων και ο Βούλγαρης αποφάσισε να εγκαταλείψει τον Ελλαδικό χώρο και να ζήσει πρώτα στη Γερμανία και μετά στην Ρωσία, όπου και αναδείχθηκε Αρχιεπίσκοπος Σλαβενίου και Χερσώνος.

Η μεγάλη εκκλησιαστική και θεολογική προσωπικότητα του Ευγενίου Βούλγαρη, σε συνδυασμό με την βαθιά επιστημονική του γνώση και την θύραθεν σοφία του, είναι η ζωντανή απόδειξη της δυνατότητας συμπόρευσης Ορθοδοξίας και Επιστήμης. Στην αθεϊστική προπαγάνδα δεν ταιριάζει καθόλου το ότι ο Ευγένιος Βούλγαρης (1716-1806) ήταν κληρικός, ότι ανεδείχθη Αρχιεπίσκοπος Σλαβινίου και Χερσώνος και παράλληλα ότι ο χαλκέ-

⁵² Αυτ. σελ. 237

ντερος κληρικός με τη Ορθοδοξότατη γραφή και τα κηρύγματα του επί θεολογικών και εκκλησιαστικών ζητημάτων, έμαθε, έγραψε, μετέφρασε, και δίδαξε Λογική, Αριθμητική, Γεωμετρία, Φιλοσοφία, Φυσική, Κοσμολογία. Ο Κων. Σάθας έγραψε:

«Ο Ευγένιος ήταν εκ των πολυμαθεστέρων και πολυγλωσσότερων του αιώνας του. Εγίνωσκε την Ελληνικήν, Λατινικήν, Γερμανικήν, Ιταλικήν, Γαλλικήν, Εβραϊκήν, Χαλδαϊκήν, Τουρκικήν, Αραβικήν και Ρωσικήν διάλεκτον. Πανδαήμων (Σημ. γρ. Πανεπιστήμων) και χαλκέντερος συγγραφεύς, πρόμαχος της ορθοδοξίας λαμπρός, τα μέγιστα συνετέλεσεν εις μετάδοσιν της νεωτέρας φιλοσοφίας εν τω ημετέρω έθνει»⁵³.

Ο Ευγένιος Βούλγαρης δεν δίστασε να μελετήσει και να γνωρίσει πρώτος στους Έλληνες τους φιλοσόφους και βασικούς εκπροσώπους του Διαφωτισμού, τους θεϊστές, τον Γάλλο φιλόσοφο Βολταίρο (1694-1778), και τον Γερμανό μαθηματικό και στοχαστή Λάϊμπνιτς (1646-1716), όπως επίσης τον αγγλικανό κοινωνιολόγο Τζον Λόκ (1632-1704), βλέποντας τους βεβαίως με την κριτική του ματιά, του Ορθόδοξου κληρικού και του ιδιοφυούς στοχαστού. Το 1768 μετέφρασε στα ελληνικά το «Δοκίμιον ιστορικών και κριτικών περί των διχονοιών εν ταις Εκκλησίαις της Πολωνίας» του Βολταίρου, με δικές του πολλές και εύστοχες παρατηρήσεις⁵⁴. Στο ίδιο βιβλίο περιέχεται και το δοκίμιο του Βουλγάρεως «Σχεδιάσμα περί Ανεξιθρησκείας, ήτοι Περί Ανοχής των Ετεροθρήσκων», το οποίο με φροντίδα και δαπάνη του εξέδωσε ο Άγιος Νεκτάριος ο Κεφαλάς⁵⁵. Το δοκίμιο του Βολταίρου, που μετέφρασε και σχολίασε ο Βούλγαρης, πραγματεύεται τους σκληρούς διωγμούς που υπέστησαν οι Ορθόδοξοι χριστιανοί από τους Παπικούς στην Πολωνία, δια μέσου της κρατικής εξουσίας και της Ουνίας. Εκείνο που ένωνε τον Ορθόδοξο Ιεράρχη με τον ντεϊστή Γάλλο φιλόσοφο ήταν ο αντιπαπισμός τους, κάτι που φαίνεται και στο συγκεκριμένο βιβλίο. Τους χώριζαν βεβαίως πολλά...

Ο Ευγένιος Βούλγαρης ήταν επίσης «ο πραγματικός εισηγητής της σκέψης

⁵³ Βλ. Σάθα «Βιογραφία...» σελ. 569

⁵⁴ Κυκλοφορείται από τις Εκδ. Πουκαμισά, Αθήνα, 2008

⁵⁵ Ευγενίου Βουλγάρεως «Σχεδιάσμα περί Ανεξιθρησκείας, ήτοι ανοχής των ετεροθρήσκων». Εκδίδεται το δεύτερον υπό ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑ, Μητροπολίτου Πενταπόλεως, Εν Αλεξανδρεία, Τύπο – Λιθογραφείον Ι.Κ. Λαγουδάκη, 1890.

του Λοκ στην Ελλάδα»⁵⁶. Του Άγγλου διανοούμενου μετέφρασε στα ελληνικά το σημαντικότερο φιλοσοφικό του σύγγραμμα «Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση». Μάλιστα το χρησιμοποίησε ως βοήθημα στις παραδόσεις του στην Αθωνιάδα. Ο ιδιοφυής Ευγένιος Βούλγαρης υπηρέτησε ως Σχολάρχης, από το 1753 έως το 1759, στην **Αθωνιάδα Εκκλησιαστική Ακαδημία**, στην οποία και της έδωσε το όνομα. Σ' Αυτήν μαθητές του, τους οποίους ενέπνευσε η διδασκαλία του, ήσαν ο Άγιος Ιερομάρτυς και Ισαπόστολος Κοσμάς ο Αιτωλός, ο Άγιος Αθανάσιος ο Πάριος, ο Άγιος Αθανάσιος ο Νεομάρτυς, ο ιερομόναχος Σέργιος Μακραιός, ο μοναχός Ιώσηπος Μοισιόδακας, ο Επίσκοπος Πλαταμώνος Διονύσιος και άλλοι. Όλοι τους προσέφεραν πολλά στην Εκκλησία και στο Έθνος ως κληρικοί και δάσκαλοι.

Ανάλογη με του Βούλγαρη ήταν η ζωή και το έργο του **Νικηφόρου Θεοτόκη** (1731; - 1800). Κοινή η καταγωγή τους, από την Κέρκυρα, και «ιερά η φιλία η οποία τους συνήνου»⁵⁷. Ο Θεοτόκης με πρόσκληση του Βουλγάρεως μετέβη στη Ρωσία, όπου το 1779 τον διαδέχθηκε στην Αρχιεπισκοπή Σλαβενίου και Χερσώνος και ύστερα, το 1786, μετετέθη στην Αρχιεπισκοπή Σλαβινίου και Χερσώνος. Από αυτήν παραιτήθηκε το 1792 και έως το τέλος του βίου του διαμένων εις Μονή της Μόσχας «διήγαγε μονάζων και συγγράφων»⁵⁸. Κατά τον Σάθα ο Θεοτόκης ήταν «*εἷς τῶν πολυμαθεστέρων καὶ φιλοπόνων συγγραφέων τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, πρόμαχος τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ζηλωτῆς τῆς παιδείας ἔνθερμος*». Έγραψε και δίδαξε Φυσική, Μαθηματικά, Γεωγραφία και Θεολογία. Εξαιρετικό και κλασσικό το Κυριακοδρόμιό του.

Για τον **Κωνσταντίνο Κούμα** (1777-1836) ο Χρ. Γιανναράς γράφει πως ήταν άνθρωπος μετριοπαθής και δεν χρησιμοποίησε τις ιδέες του Διαφωτισμού για ιδεολογικό αγώνα. Προτίμησε να εργασθεί ως εκπαιδευτικός, συγγραφέας και μεταφραστής για την εισαγωγή και καλλιέργεια των νεωτερικών επιστημών στην Ελλάδα. Ίδρυσε το Φιλολογικό Γυμνάσιο στη Σμύρνη, το οποίο, διηύθυνε για πολλά χρόνια και άφησε ένα πελώριο μεταφραστικό αλλά και συγγραφικό έργο στον χώρο των μαθηματικών, της χημείας, της γεωγραφίας, της αρχαίας γλώσσας, της ιστορίας της φιλοσοφίας και της φιλοσοφίας. Και προσθέτει ο Χρ. Γιανναράς: «*Ο Κων. Κούμας δεν συντάσσεται με τη μερίδα των υλιστών*

⁵⁶ Άλκη Αγγέλου «Των Φώτων», Αθήνα, 1988, σελ. 4-5.

⁵⁷ Κων. Σάθα «Βιογραφίαι...», σελ. 584.

⁵⁸ Αυτ. σελ. 583

του Διαφωτισμού, ούτε εκφράζει τις αντικληρικές ιδέες του Κοραή. Υποτάσσει ωστόσο την έννοια του απόλυτου και του Θεού στις απαιτήσεις του ορθού λόγου και είναι από τους πρώτους που εκπροσωπεί στην Ελλάδα την καντιανή στάση περιορισμού της μεταφυσικής στα όρια της γνωσιολογίας. Μεταφυσική για τον Κούμα είναι η άρνηση κάθε δογματικής αρχής και η επιστημονική εξέταση των ορίων και δυνατοτήτων του ορθού λόγου»⁵⁹.

Ο Κούμας επικαλείται κατ' επανάληψη τον Θεό. Γράφει σε ένα σημείο: «Οι Έλληνες ρίψαντες τας ελπίδας των εις το έλεος του Θεού επέμεναν γενναίως εις τον σκοπόν των» (Σημ. υπογρ. Της ελευθερίας της Πατρίδας). Και συνεχίζει ο Κούμας: «Αι εις τον Θεόν ελπίδες δεν καταισχύνουνσι τους ανθρώπους, όταν είναι συνδεδεμένοι με ομόνοιαν και αγάπην. Αλλά κατά δυστυχίαν το δεύτερον ήρχισε να παραιτή τους Έλληνας»⁶⁰. **Ο Κων. Κούμας σαφώς ομιλεί για τον Τριαδικό Θεό των Ορθοδόξων, στον οποίο πίστευαν όλοι οι πρωταγωνιστές και οι αγωνιστές της Επανάστασης του 1821.** Σε άλλο σημείο της ίδιας μελέτης του ο Κων. Κούμας επικρίνει όσους πολεμούσαν τον Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια για λόγους ιδεολογικούς, επειδή δεν ακολουθούσε την πολιτική των Γάλλων αθέων επαναστατών. Γράφει: «Λόγιοι τινές, συνηρασμένοι από τα μυστήρια της των Γάλλων πολιτικής διέδιδαν εις το γένος διατριβάς, δια των οποίων απέδειχναν τυραννούμενην την Ελλάδα, επειδή η κυβέρνησις δεν εφύλαττε τύπους τινάς αγαπητούς εις την Γαλλικην πολιτείαν». Και συνεχίζει τονίζοντας ότι είναι απαράδεκτο να μεταφερθεί η άθρη γαλλική κουλτούρα και πολιτική στην Ελλάδα, αφού «**τα πολιτεύματα σχηματίζονται φυσικώς και βαθμηδόν εκ των επικρατούντων εθών και ηθών εκάστου έθνους**»⁶¹.

Ένας άλλος Έλληνας λόγιος, που επικαλούνται οι άθρη διαφωτιστές και όσοι πιστεύουν στη γαλλική επανάσταση, ως εις τοτέμ, είναι ο Χριστόδουλος Ευσταθίου ο εξ Ακαρνανίας, ο επικαλούμενος Παμπλέκης. Όπως σημειώνει ο Κ.Θ. Δημαράς έζησε τα περισσότερα χρόνια του, ως διδάσκαλος ελληνοπαίδων στη Βιέννη. Τον χαρακτηρίζει «μάλλον ασήμαντο συγγραφέα, με συμπληηματικά συγγράμματα “γραμμένα σε μια άνοστη και

⁵⁹ Χρ. Πανναρά «Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα», σελ. 228-229.

⁶⁰ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα «Οι Έλληνες», (Ιστορία των Ανθρωπίνων Πράξεων, Τόμ. ΙΒ', Εν Βιέννη 1832, σελ. 518-677, 736-744), Ανατύπωση με ευρετήριο, Βιβλιοπωλείο Διονυσίου Νότη Καραβία, Αθήνα, ΜCMXCVIII (1998), σελ. 641.

⁶¹ Αυτ. σελ. 738

δυσνόητη αρχαιΐζουσα γλώσσα», που «ούτε εκφράζει, μια πνευματική ανταρσία, της οποίας τον είπαν φορέα, ούτε φαίνεται να μπορούσε να προκαλέσει»⁶². Ο Πασχ. Κιτρομηλίδης γράφει ότι οι Έλληνες λόγιοι του ΙΗ' αιώνα υποστήριζαν ότι η κριτική τους «επιδίωκε να επαναφέρει την Εκκλησία στην αξιοπρέπεια που της ταίριαζε, με την αναβίωση του αυθεντικού νοήματος και της πρακτικής εφαρμογής του χριστιανισμού του Ευαγγελίου». Και προσθέτει: «Μόνο σε δύο μεμονωμένες περιπτώσεις το όριο αυτό ξεπεράστηκε και τα ίδια τα θεμελιώδη δόγματα της χριστιανικής θρησκείας τέθηκαν υπό αμφισβήτηση»⁶³.

Κατά τον Χρ. Γιανναρά ο Παμπλέκης «απλώς αντέγραφε τους γάλλους Εγκυκλοπαιδιστές και τον Σπινόζα ανθολογώντας με προκλητική μονομέρεια “δειστικές” και αντικληρικαλιστικές θέσεις»⁶⁴. Για τον Παμπλέκη πολύ λίγα είναι γνωστά και αυτά συγκεχυμένα. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην εισαγωγή που έγραψε ο Πασχάλης Κιτρομηλίδης στο βιβλίο του Χριστοδούλου Παμπλέκη «Απάντησις Ανωνύμου προς τους Αυτού Άφρονας Κατηγόρους, Επονομασθείσα “Περί Θεοκρατίας”»⁶⁵ και όσον αφορά στη ζωή και στο έργο του δεκατρείς φορές χρησιμοποιεί δυνητικές φράσεις (που αρχίζουν με τα μπορεί, μπορούσε, θα μπορούσε, θα πρέπει να είχε) και δώδεκα, που δεν εκφράζουν βεβαιότητα, αλλά πιθανότητα (προφανώς, φαίνεται, ίσως, με κάποια βεβαιότητα, διαφαίνεται, η υπόθεση ενισχύεται, ενδεχομένως, κατά τη γνώμη μου, πρέπει να...). Ακόμη και το βιβλίο του Παμπλέκη «Περί Θεοκρατίας» εκδόθηκε μετά τον θάνατό του, προκαλώντας απορίες για τα πολλά τυπογραφικά και ορθογραφικά λάθη, σε βαθμό μάλιστα, όπως γράφει ο Πασχ. Κιτρομηλίδης, «που η κατανόηση του κειμένου να καθίσταται προβληματική σε ορισμένα σημεία»⁶⁶.

Από τα όσα διασώθηκαν για τη ζωή και για το έργο του, ο Παμπλέκης δείχνει άνθρωπο παρορμητικό και ευμετάβλητο. Το πρώτο του έργο έχει τίτλο «Αληθής πολιτική», το οποίο είναι μετάφραση του «La veritable politique», που είχε εκδοθεί ανώνυμα το 1692. Κατά τον Πασχ. Κιτρομηλίδη «το κείμενο

⁶² Κ.Θ. Δημαρά «Το σχήμα του Διαφωτισμού» στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΑ, σελ. 335.

⁶³ Πασχ. Κιτρομηλίδη «Νεοελληνικός Διαφωτισμός», σελ. 367. Οι δύο περιπτώσεις που αναφέρονται είναι ένα έργο του «Ανωνύμου του 1789», που συνδέεται με το έργο του Diderot και η δεύτερη ο Παμπλέκης.

⁶⁴ Χρ. Γιανναρά «Ορθοδοξία και Δύση στη νεώτερη Ελλάδα», σελ. 170

⁶⁵ Εκδόσεις Κουλτούρα, Β' Έκδοση, Αθήνα 2013, σελ. 9-60.

⁶⁶ Αυτ. σελ. 60

αποτελεί μια διεξοδική έκθεση συμβατικών ηθικών αξιών, που αποβλέπουν να καλλιεργήσουν το ήθος του καλού υπηκόου, με βάση τις αρχές της φρόνησης, του ορθού λόγου και της θρησκείας»⁶⁷. Το κείμενο επανεκδόθηκε από τον Λουδοβίκο ΙΗ΄ μετά την παλινόρθωση της Μοναρχίας, ως τμήμα της αντεπίθεσης του εναντίον της ιδεολογικής κληρονομιάς της Γαλλικής Επανάστασης.

Στο βιβλίο του «Περί Θεοκρατίας» και πέραν των όσων έγραψε για τον Παμπλέκη ο Χρ. Γιανναράς να σημειωθεί ότι αυτός από τη μία γράφει «Τας αγίας γραφάς, όσαι μετά λόγου ορθού διδάσκουσι την αλήθειαν, εγώ αείποτε τας αποδέχομαι και τας ασπάζομαι»⁶⁸ και από την άλλη απορρίπτει την θεότητα του Χριστού, το κύρος των Πατέρων της Εκκλησίας και των Αγίων και γενικά τον κλήρο. Φτάνει στο σημείο να κατηγορήσει τον Μέγα Βασίλειο και τον Άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο ότι ήσαν οι ηθικοί αυτουργοί του «φόνου» του Αυτοκράτορα Ιουλιανού, του επιλεγμένου παραβάτου... Η γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι ανθρώπου φανατικού και αθυρόστομου. Πρέπει πάντως να σημειωθεί ότι περίπου έτσι ήταν και η γλώσσα του αντιλόγου των αντιπάλων του.

Το ύφος, το ήθος και η ποιότητα των γραπτών του Παμπλέκη ήταν για να τον ακολουθούν σύντομες ιστορικές αναφορές. Όμως ο Φίλιππος Ηλιού, το 1985, τον έφερε στην επιφάνεια, γράφοντας ότι η σιωπή γι' αυτόν δεν οφειλόταν στο ισχύο και μέτριας ποιότητας έργο του, αλλά «σε ύποπτη σιωπή»⁶⁹. Έκτοτε για τον Παμπλέκη γράφουν όλοι οι κατά της Εκκλησίας λόγιοι. Έφτασαν στο σημείο να εξυψώσουν το «Περί Θεοκρατίας» κείμενό του, ως « το πλέον ρωμαλέο κείμενο του ριζοσπαστικού Διαφωτισμού στην καθ' ημάς Ανατολή»⁷⁰. Οι απολύτως αντιχριστιανικές όψεις θέσεις του, όπως εκφράστηκαν με το μετά τον θάνατό του εκδοθέν πόνημά του, σε συνδυασμό με το μένος που είχε προκαλέσει σε συγκεκριμένους κληρικούς και λαϊκούς, προκάλεσαν τον αφορισμό του, τρεις μήνες μετά τον θάνατό του... Έτσι, γράφει ο Χρ. Γιανναράς «ανασύρθηκε από την αφάνεια ο Χριστόδουλος Παμπλέκης και προβλήθηκε από τη νεώτερη “φωταδιστική” διανόηση ως σύμβολο και αυτός των διώξεων που υπέστησαν οι Έλληνες Διαφωτιστές από την Εκκλησία»⁷¹.

⁶⁷ Αυτ. σελ. 36

⁶⁸ Περί Θεοκρατίας σελ. 117

⁶⁹ Φιλ. Ηλιού «Η σιωπή για τον Χριστόδουλο Παμπλέκη», Ιστορικά, Β. 4 (1985), σελ. 387.

⁷⁰ Νικήτα Σινιόσογλου «Αλλόκοτος Ελληνισμός», Εκδ. Κίχλη, Β΄ Έκδοση, Αθήνα, 2017, σελ. 161

⁷¹ Χρ. Γιανναρά «Ορθοδοξία και Δύση...» σελ. 170.

Από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Ελληνικού Διαφωτισμού είναι ο **Αδαμάντιος Κοραΐς**, ο οποίος εξακολουθεί να αποτελεί σημείο αντιλεγόμενο, ακόμη και μεταξύ των Χριστιανών. Ο Ζήσιμος Λορεντζάτος γράφει: «...Ο Κοραΐς δεν είχε σε υπόληψη μήτε το Βυζάντιο μήτε καταλάβαινε σε βάθος την πνευματικότητα της Ορθόδοξης Εκκλησίας και τον Βυζαντινό πολιτισμό...Θέλησε να μεταφέρει παθητικά στον αιώνα του τον δυτικό διαφωτισμό στην Ελλάδα, προσαρμόζοντάς τον στις συνθήκες του τόπου ή – χειρότερα ακόμη – προσαρμόζοντας τις συνθήκες του τόπου στον διαφωτισμό...»⁷².

Αντίθετα η Σοφία Θ. Γρηγοριάδου στην εμπεριστατωμένη μελέτη της συμπεραίνει: «Καθίσταται σαφές ότι ο Κοραΐς ανήκει συνειδητά στο πλήρωμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας της εποχής του. Μολονότι έζησε κατά το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στη Δύση, δεν αποξενώθηκε από το ιστορικό γίνεσθαι του ελληνικού ορθόδοξου χώρου. Εν τούτοις αφομοίωσε γόνιμα και δημιουργικά τον προβληματισμό της Δύσης παραμένοντας σταθερά Έλλην, ενώ έμεινε πιστός στην ορθόδοξη πίστη, όπως την βίωσε στο οικογενειακό του περιβάλλον. Δεν βίωσε βέβαια την παλαμική θεολογία, η οποία, άλλωστε, μέχρι τη δεκαετία του 1960 ήταν άγνωστη ακόμη και στους θεολόγους»⁷³. Θεοφιλές και εθνωφελές θεωρούν το έργο του Κοραή οι καθηγητές Πανεπιστημίου Δημ. Μπαλάνος, π. Βασ. Στεφανίδης, Κων. Μουρατίδης και Γεώρ. Γαλίτης. Επίσης ο αείμνηστος Μητροπολίτης Κερκύρας Μεθόδιος Κοντοστάνος αφού σημειώνει ότι ο Κοραΐς «ουδεμίαν υπέστη προτεσταντική επίδραση» και ότι «εστράφη μετά δριμύτητος κατά του Παπισμού», τονίζει ότι «παρέμεινε πιστός εις την Ανατολικήν Ορθόδοξον Εκκλησίαν». Και εξηγεί: «Είναι μιν αληθές ότι επιτίθεται πολλάκις δριμύτως εναντίον και των εκκλησιαστικών λειτουργιών της Ορθόδοξου Ανατολικής Εκκλησίας και της θρησκευτικής μοιρολατρίας, δεν είναι όμως τούτο επίθεσις κατά της Θρησκείας, αλλά ζητεί να απαλλάξη αυτήν των δεισιδαιμονιών και να αντικαταστήση τον ξηρόν και άγονον τυπικισμόν δια της θρησκευτικότητος της καρδιάς, έχων υπόψη τους λόγους του Ι. Χριστού, ότι “το γράμμα – δηλ. ο ξηρός τυπικισμός – αποκτείνει, το δε πνεύμα ζωοποιεί”»⁷⁴.

⁷² Ζησίμου Λορεντζάτου «Ο “Διάλογος” του Σολωμού – ένας απολογισμός», Εκδ. «Ίκαρος», Αθήναι, 1970, σελ. 36.

⁷³ Σοφίας Θ. Γρηγοριάδου «Η Ορθόδοξη Σκέψη στον Αδαμάντιο Κοραή», Εκδ. Συλλόγου προς Διάδοση Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι, 2002, σελ. 245.

⁷⁴ Αρχιμ. Μεθοδίου Κοντοστάνου, καθηγητού «Ο Κοραΐς και αι γνώμαι αυτού περί της Παιδείας», Τυπογραφείον «Τα Χρονικά», Αθήναι, 1933, σελ. 18-19.

Τον εθνομάρτυρα **Ρήγα Βελεστινλή** οι Διαφωτιστές τον θεωρούν «δικό» τους... Ο Ρήγας πήρε στοιχεία από τη Δύση, αλλά δεν έγινε Δυτικός. Παρέμεινε Έλληνας και Ορθόδοξος Χριστιανός. Ενήργησε όπως πάντα οι Έλληνες, από των αρχαίων χρόνων έως το Βυζάντιο και την έκρηξη της επιστήμης και της τεχνολογίας κατά τους ΙΖ΄ και ΙΗ΄ αιώνες. Έτσι όπως συνέστησαν ο Απόστολος Παύλος και ο Μέγας Βασίλειος. Μαθαίνουν, αφομοιώνουν και εξελίσσουν. Η πατριωτική – απελευθερωτική δράση του Ρήγα ήταν επόμενο να προκαλέσει τις αντιδράσεις του Φαναρίου, του ευρισκομένου υπό την δαμόκλεια σπάθη του Σουλτάνου και του έχοντος την δική του άποψη περί της στάσεως του Γένους έναντι του Οθωμανού κατακτητού. Όμως αυτές οι φαναριώτικες αντιδράσεις, όπως με αξιοπρόσεκτη μελέτη του αποδεικνύει ο Δημ. Καραμπερόπουλος⁷⁵, «*ουδόλως αποδεικνύουν ότι ο Ρήγας δεν ήταν Χριστιανός Ορθόδοξος*». Αντίθετα ο κ. Καραμπερόπουλος αποδεικνύει ότι ο Ρήγας δεν ήταν τέκτων και ότι δεν ακολούθησε την υλιστική και φυσιοκρατική αντίληψη των αθέων της Γαλλικής Επανάστασης⁷⁶. Ως ένα από τα χαρακτηριστικά των αντιλήψεων του Ρήγα ο συγγραφέας αναφέρει το γεγονός ότι στη Σημαία της Δημοκρατίας του χρησιμοποιεί εκτός από το ρόπαλο του Ηρακλή και τρεις Σταυρούς. Επίσης στον Θούριό του συχνά αναφέρεται στον Σταυρό και βάζει τους σκλαβωμένους να ορκισθούν στον Θεό. Στον «Ύμνο Πατριωτικό» ο Ρήγας χρησιμοποιεί και τον όρο «Ορθόδοξος Χριστιανός». Γράφει:

« Όποιος είναι καλός, κι ορθόδοξος χριστιανός, με τ' άρματα στο χέρι, ασ δράμει σα ξεφτέρι, το Γένος του να σώση με χαρά μπρε παιδιά».

Στα ανακριτικά σε βάρους Ρήγα έγγραφα σημειώνεται: « *Ο Ρήγας ομολογεί ότι πάντοτε επεθύμει την απελευθέρωσιν της Ελλάδος από του τουρκικού ζυγού και δη ότι μετά τη σωτηρία της ψυχής του τούτο έχει ως πρώτον πόθον να ίδη εκδιωκόμενους τους Τούρκους από της Ελλάδος*»⁷⁷. Επίσης στα ανακριτικά έγγραφα καταχωρίζονται μεταξύ των προσωπικών αντικειμένων του Ρήγα και

⁷⁵ Δημ. Απ. Καραμπερόπουλου «Ρήγας και Ορθόδοξη Πίστη», Έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών Βελεστίνου – Ρήγα, Αθήνα, 2005.

⁷⁶ Αυτ. σελ. 41.

⁷⁷ Βλ. Αιμ. Λεγράνδ – Σπ. Λάμπρος «Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων», Αθήνησι, 189, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα (Επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος), Αθήνα 1996, Β Έκδοση 2000, σελ. 65 και Δημ. Καραμπερόπουλου αυτ. σελ. 43 - 46.

«δώδεκα ελληνικά αντίτυπα της Καινής Διαθήκης»⁷⁸.

Από το πλήθος των Ορθοδόξων Χριστιανών – κληρικών και λαϊκών – διδασκάλων του Γένους κρίνεται απαραίτητη η αναφορά σε τέσσερις αδικημένους σημαντικούς δασκάλους του Γένους, τους Νεόφυτο Δούκα, Δωρόθεο Βουλησιμά, Γρηγόριο Κωνσταντά και Νεκτάριο Τέρπο.

Ο ιερομόναχος **Νεόφυτος Δούκας** (1760 – 1845) χαρακτηρίζεται από τον Παν. Δρακόπουλο «ασήμαντο μέγεθος ενώπιον του δασκάλου του Κοραή» και διερωτάται αν οι αρχαίοι συγγραφείς, όπως οι Παλαίφατος, Ηρωδιανός και Μάξιμος ο Τύριος, «είναι παιδευτικώς προτιμώτεροι από τον Γρηγόριο τον Θεολόγο ή τον Μάξιμο τον Ομολογητή; Σοβαρώς, το υπόδουλο Γένος είχε μεγαλύτερη ανάγκη τον Ευτρόπιο από όση – δεν λέω άλλον – την Κομνηνή;!»⁷⁹. Το σχόλιο αδικεί τον Δούκα. Πράγματι δεν ασχολήθηκε με τους Πατέρες της Εκκλησίας και τους συγγραφείς της Βυζαντινής περιόδου. Έγραψε πάντως μια εξαιρετική ανέκδοτη μελέτη «Περί εκκλησιαστικής ευπρεπείας και τάξεως, παιδείας τε των ιερέων και αποσκορακίσεως των τυχόν κακώς υπ' αμαθείας και δεισιδαιμονίας εν τη αγία του Χριστού Εκκλησία παρεισφρησάντων υπό της των εκάστοτε προϊσταμένων της Εκκλησίας κενοδοξίας, κατά τους χρόνους της τυραννίας». Στη διδακτορική διατριβή του Νεοφύτου Χαριλάου «Νεόφυτος Δούκας, ένας μεγάλος λόγιος του 18^{ου} – 19^{ου} αιώνα» (Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Τμήμα Φιλολογίας – Τομέας Μεσαιωνικής και Νέας Ελληνικής Φιλολογίας», Ιωάννινα, 1999), γράφονται τα εξής: «Ο Νεόφυτος Δούκας παρά το γεγονός ότι υπήρξε μια ιδιαίζουσα και πληθωρική περίπτωση λογίου, με εκδοτικό και γενικότερα διαφωτιστικό έργο, ισάξιο του Κοραή, δεν μελετήθηκε ανάλογα, αλλά ούτε πήρε τη θέση, που του αρμόζει στα γράμματά μας»⁸⁰.

Ο διακεκριμένος ιερωμένος δεν ασχολήθηκε μόνο με τον Μάξιμο τον Τύριο, ή τον Ηρωδιανό. Με τις δύσκολες συνθήκες γραφής (πένα, μελάνη, χαρτί) και τα πρωτόγονα αλλά δαπανηρά μέσα εκτύπωσης και βιβλιοδεσίας, τα όσα σχολίασε παρέγραψε και συνέγραψε είναι πάνω από εβδομήντα ογκώδεις

⁷⁸ Βλ. Κων. Αμάντου «Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή», Αθήνα, 1930, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστη. Ετ. Μελ. Φερών – Βελεστίνου – Ρήγα, με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου), Αθήνα 1997, σελ. 145-149.

⁷⁹ «Σημειωματάριο» Παν. Δρακόπουλου εις Περιοδικό ΕΠΟΠΤΕΙΑ, τεύχος 91, Ιούνιος 1984, σελ. 603.

⁸⁰ Βλ. Εισαγωγή, σελ. XIV

τόμοι. «Ουδείς των λογίων δύναται τις να παραβάλλη με τον Νεόφυτον, ως προς το άοκνον και φιλόπονον αυτού εις το γράφειν», γράφει ο Σάθας. Και προσθέτει: «Εδαπάνησεν εις έκδοσιν αυτών δραχμάς εκατόν πενήκοντα εξ χιλιάδας, και τ' αντίτυπα πάντα δωρεάν διένειμεν εις την ελευθέραν και δούλην Ελλάδα»⁸¹.

Ο ιερομόναχος Νεόφυτος Δούκας πέραν της Γραμματικής, των «Παιδαγωγικών Μαθημάτων», του «Εγχειριδίου ελληνικών διαλόγων «Ο Φοίνιξ» (Βιέννη, 1815), το σύγγραμμα του περί Λογικής, Φυσικής, Μεταφυσικής και Ρητορικής (Εν Αιγίνη, 1834), παρέφρασε, εξήγησε και διόρθωσε τους Θουκυδίδη (10 τόμοι, 1805 - 06), Αρριανό (1809), Όμηρο, Ευριπίδη και Σοφοκλή (Εν Αιγίνη, 1834 - 35), Αισχύλο και Θεόκριτο (Εν Αιγίνη, 1839). Επίσης σχολίασε και εξέδωσε, μεταξύ των άλλων, «Τους δέκα ρήτορες μετά Λεξικού» (10 τόμοι, Βιέννη, 1812-1813), τον Αισχίνη τον Σωκρατικό (Βιέννη, 1814), τον Πίνδαρο (Αθήναι, 1842), τον Δούκα και το τρίτομο έργο με τα Άπαντα του Αριστοφάνη (Αθήναι, 1845), που είναι και το τελευταίο έργο του.

Είναι εντυπωσιακό ένας κληρικός την εποχή εκείνη να ασχολείται και να εκδίδει τον τολμηρό στη γλώσσα, αλλά και έντιμο στη γραφή Αριστοφάνη. Ο Δούκας δεν δικαιολογεί τον Αριστοφάνη, που διακωμώδησε τους Σωκράτη και Ευριπίδη, «άνδρας αμφοτέρους αρίστους γεγεννημένους, ων την αρετήν ουδ' ο πας αιών εξαλείψειε...». Όμως προσθέτει ότι ο Αριστοφάνης ήταν θαρραλέος και αυστηρός στην κριτική του και χρησιμοποίησε το μαστίγιο της γραφίδας του «για τους στρατηγούς τους καταλάμποντας όπλοις και για τους δημαγωγούς τους βροντώντας από του βήματος...». Με την έκδοση του Αριστοφάνη ο Νεόφυτος Δούκας είχε την πεποίθηση ότι θα φρονηματίσει τους τότε - και τους σημερινούς και αυριανούς - πολιτικούς ηγέτες της Ελλάδος, προς τους οποίους απευθυνόμενος γράφει: «Ιού, ιού άνθρωποι αιμάτων και μεστοί δολιότητος, οι αθετούντες αλήθειαν και ψεύδος επιζητούντες, νυν λογίζεσθε εις οίωv κακών βυθόν η πατρίς ημών εστίν εμπепτωκία;..ώ οία υμίν έσται η παρά των επιγιγνομένων κατάρα!»⁸².

Σε ένα πολύ ενδιαφέρον ογκώδες (608 σελίδων) πόνημα περί του ιερομονάχου Νεοφύτου Δούκα και του εκπαιδευτικού του έργου ο Αριστο-

⁸¹ Δες Σάθα « Βιογραφία...», σελ. 705.

⁸² Αριστοφάνης, σχολιασθείς και εκδοθείς υπό Νεοφύτου Δούκα, εις τόμους τρεις, Εν Αθήναις, εκ της Τυπογραφίας Ανδρέου Κορομηλά, κατά την οδόν του Ερμού, αριθ. 215, 1845, « Τοις εντευξομένοις», σελ. α' - ε'.

φάνης Δ. Ζαμπακίδης σημειώνει μεταξύ των άλλων ότι το βιβλίο του «Φοίνιξ» προορίζεται για τα «Γυμνάσια», όπως ο ίδιος ο Δούκας αναφέρει στον πρόλογο του συγγράμματός του. Μεταξύ των άλλων προτείνει στο πρώτο εξάμηνο της τετάρτης (προτελευταίας) τάξεως να γίνεται εξάσκηση στην ελληνική γλώσσα και στο δεύτερο εξάμηνο, παράλληλα με τους αρχαίους συγγραφείς (Δημοσθένη, Αισχίνη, Λυσία, Ισοκράτη κ.α.) οι μαθητές να εξασκούνται «σε ευκατάληπτα κείμενα των πατέρων της Εκκλησίας (Γρηγορίου Θεολόγου, Ιωάννου Χρυσοστόμου κ.λ.π.) για να διδαχθούν και την Ορθόδοξη Χριστιανική Κατήχηση»⁸³.

Για τον **Δωρόθεο Βουλησμά**, φίλο του Αγίου Αθανασίου του Παρίου, υπάρχουν εσφαλμένες ή ανεπαρκείς πληροφορίες. Ο Πασχ. Κιτρομηλίδης γράφει: «Στις Κυδωνίες μετά από μακροχρόνιες διενέξεις με τους συντηρητικούς, ο (Βενιαμίν) Λέσβιος εξαναγκάστηκε σε παραίτηση στα 1812, αφού είχε υποστεί επίμονες επιθέσεις υποκινημένες από τον ανώτερο αξιωματούχο του Πατριαρχείου Δωρόθεο Βουλησμά». Η Ρωξάνη Αργυροπούλου στη μελέτη της για τον Βενιαμίν τον Λέσβιο αναφέρει ότι ο Βουλησμάς ήταν ιεροκήρυκας στο Πατριαρχείο και ότι υποστηρικτές του Βενιαμίν και κατά του Βουλησμά ήσαν οι αδελφοί Αλέξανδρος, Δημήτριος και Παναγιώτης Μουρούζη, οι οποίοι πέτυχαν το Πατριαρχείο να εξαναγκάσει τον Βουλησμά σε «αργία του λόγου». Τελικά τον οδήγησαν να διακόψει τη σταδιοδρομία του στην Κωνσταντινούπολη και να παραιτηθεί από το αξίωμά του, τον Φεβρουάριο του 1804. Τόσο «ισχυρός» ήταν ο Βουλησμάς, που υποχρεώθηκε σε παραίτηση από την θέση του ιεροκήρυκα, παρά το ότι στο πλευρό του είχαν ταχθεί δύο ισχυρές φαναριώτικες προσωπικότητες, οι Κωνσταντίνος Υψηλάντης και Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος⁸⁴. Κατέχων τη θέση του ιεροκήρυκα ο Βουλησμάς δεν μπορεί να θεωρηθεί «ανώτερος αξιωματούχος» του Πατριαρχείου.

Τα θέματα της αντιπαράθεσης Βουλησμά και Βενιαμίν του Λεσβίου ήσαν καθαρά θεολογικά και ο Μανουήλ Γεδεών ρίχνει δίκιο στον Βουλησμά: «*Ει δε τω 1812 Δωρόθεος ο της Μ. Εκκλησίας ιεροκήρυξ εν Κωνσταντινουπόλει διαμένων πολλά κετέλεγε του Βενιαμίν, ως αθειζοντος, είχε εν μέρει δίκαιον υπό την γενικωτέραν αυτής σημασίαν λαμβανομένης της λέξεως. Βεβαίως ο Βενιαμίν*

⁸³ Αριστοφάνη Δ. Ζαμπακίδη «Νεόφυτος Δούκας – Ο Ηπειρώτης Λόγιος ιερομόναχος και το εκπαιδευτικό του έργο», Εκδ. Οίκος Αδελφών Κυριακίδη α.ε. Θεσσαλονίκη, 2005, σελ. 445-446.

⁸⁴ Ρωξάνης Δ. Αργυροπούλου «Ο Βενιαμίν ο Λέσβιος», σελ. 78

ουδέποτε ηρνήθη την ύπαρξιν του Θεού, αλλά τα υπ' αυτού διδασκόμενα και τα τύποις ου μετά πολύ διαδοθέντα, ουδείς αρνείται πως όζουσι πανθεισμό»⁸⁵.

Του π. **Στεφάνου Δούγκα** η διαμάχη με τον π. Δωρόθεο Βουλησμά, πέραν του θεολογικού, είχε και προσωπικό χαρακτήρα. Το 1818 ο Βουλησμάς βρέθηκε στο Ιάσιο, όπου ο Δούγκας κατείχε την έδρα της φιλοσοφίας στην Ακαδημία. Ο Δούγκας φοβηθείς τον Βουλησμά άσκησε σε βάρος του κακόβουλη κριτική, υπήρξε απάντηση από τον Βουλησμά, το θέμα έφθασε στο Πατριαρχείο, όπου υπήρξε Συνοδική απόφαση, ότι ο Δούγκας γράφει μη ηθελημένα όσα θεωρήθηκαν απρεπή⁸⁶ και του εκδόθηκε « Συνοδικός Λίβελλος μετανοίας», με τον οποίο το θέμα θεωρήθηκε λήξαν⁸⁷.

Στην αλληλογραφία Νικηφόρου Θεοτόκη – Δωροθέου Βουλησμά καταδεικνύεται ότι εκείνο που πρώτιστα ενδιέφερε τους δύο διδασκάλους του Γένους ήταν η μόρφωση, η διατήρηση της πολιτισμικής ταυτότητας των Ελλήνων και ο συνδυασμός της πολιτικής ελευθερίας, με την αναμόρφωση της Παιδείας και της Κοινωνίας⁸⁸. Ενδεικτικό της εκκλησιαστικής προσωπικότητας του π. Δωροθέου Βουλησμά είναι το πόνημά του για τον Νικηφόρο Βλεμμύδη, με τίτλο «Νικηφόρου μοναστού και πρεσβυτέρου του Βλεμμύδου Επιτομή Λογικής, ξυγγραφείσα Ιωάννη Δουκί τε και Βασιλεί τω Βατάτζη...εκδοθείσα μετά της Επιτόμου αυτού Φυσικής. Εφεξής δε ό τε Περί πίστεως και Περί αρετής και ασκήσεως, προηγουμένης τούτων της Καθολικώτερας αυτού Επιστολής»⁸⁹.

Για τον ιεροδιάκονο π. **Γρηγόριο Κωνσταντά**, μια από τις σπουδαιότερες μορφές του Ελληνικού Διαφωτισμού, η βιβλιογραφία που αναφέρεται στην εποχή του ελάχιστα τονίζει ότι υπήρξε και εκκλησιαστική προσωπικότητα,

⁸⁵ Μανουήλ Γεδεών «Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' Αιώνα», Εκδ. «Ερμής», Αθήνα, 1999, σελ. 119.

⁸⁶ Γρηγορίου Ν. «Δωρόθεος Βουλησμάς επί τη βάσει ανέκδοτων αυτού επιστολών», Θεσσαλονίκη, 1969, σελ. 149

⁸⁷ Αυτ. σελ. 152

⁸⁸ Ιωάννας Δ. Νταραδήμου, «Δωρόθεος Βουλησμάς και Νικηφόρος Θεοτόκης μέσα από την προσωπική αλληλογραφία τους», Διπλωματική εργασία για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Νομική Σχολή, επιβλέπων καθηγητής Γεώργιος Κ. Παπάζογλου, Κομοτηνή, 2017, σελ. 101.

⁸⁹ Εν Λειψία 1748. Βλ. σχ. Αρχμ. Νικολάου Χ. Ιωαννίδη «Ο Νικηφόρος Βλεμμύδης και η περί εκπορεύσεως του Αγίου Πνεύματος διδασκαλία του», Αθήνα, 2006, σελ. 315.

ότι είχε εκκλησιαστικό φρόνημα και ήθος⁹⁰. Όπως γράφει ο π. Θεμιστοκλής Μουρτζανός, στα συμπεράσματα του βιβλίου του για τον Κωνσταντά, «η φράση του “έτζι ηθέλησαν οι Σκυλόφραγγοί”, μαρτυρεί την απογοήτευση του για το ότι ενώ θαύμασε και αγωνίστηκε με όλες του τις δυνάμεις να στρέψει τον τόπο του και το έθνος προς την ηθικοπρακτική φιλοσοφία του Διαφωτισμού, οι τοποτηρητές της στο κοινωνικό επίπεδο φάνηκαν να ενδιαφέρονται μόνο για το εθνικό τους συμφέρον... Η πολιτική λοιπόν έκανε τον Κωνσταντά, αν όχι να αναθεωρήσει τις ιδέες του, τουλάχιστον να προσαρμοσθεί στην πραγματικότητα. Και η στροφή του και πάλι στην παράδοση μαρτυρεί την εσωτερική του ανάγκη από κάπου να κρατηθεί, να βρει νόημα εκείνο που θα στηρίζει τις ιδέες του, ώστε να μην ακυρωθούν. Μπορεί να μην έγινε Κολλυβάς ο Κωνσταντάς. Συνειδητοποίησε όμως ότι η εκκοσμίκευση πρέπει να έχει όρια»⁹¹.

Οι Πασχ. Κιτρομηλίδης και Κ.Θ. Δημαράς στα ογκώδη βιβλία τους περί του Ελληνικού Διαφωτισμού ουδόλως αναφέρονται στον ιερομόναχο **Νεκτάριο Τέρπο**. Δεν αναφέρονται σ' αυτόν ούτε οι Μανουήλ Γεδεών και Χρ. Γιανναράς. Ο Νεκτάριος Τέρπος, όπως γράφει ο Κωνσταντίνος Γαρίτσης, « δεν κατέχει ούτε στην Εκκλησία, ούτε στην Ελληνική Γραμματεία των Νεοτέρων χρόνων τη θέση που θα έπρεπε. Ελάχιστες είναι οι αναφορές στο πρόσωπό του, παραμένοντας μέχρι και σήμερα άγνωστος και παραμελημένος»⁹². Ίσως επειδή είναι κληρικός, ίσως επειδή δεν ανήκει σε όσους γνώρισαν στη Δύση τις επιστήμες και την φιλοσοφία του 18ου αιώνα. Βεβαίως και ο Τέρπος γνώρισε τη Δύση. Μετέβη στη Βενετία το 1731, όπου εξέδωσε, το σημαντικού θεολογικού περιεχομένου βιβλίο του «Πίστις» και, πιθανότατα, το 1739, για την έκδοση του δεύτερου βιβλίου του «Ζητήματα διάφορα θεολογικά». Για την έκδοση του δεύτερου βιβλίου του και για τη χρονολογία του θανάτου του υπάρχουν διάφορες απόψεις⁹³.

Ο π. Νεκτάριος Τέρπος γεννηθείς στη Μοσχόπολη, πιθανόν το 1685, αποφάσισε να δράσει στην τουρκοκρατούμενη Βόρειο Ήπειρο και να συμβάλει στην τόνωση της χριστιανικής πίστης και στην αντίσταση/αναχαίτιση του ρεύματος

⁹⁰ Πρωτ. Θεμιστοκλή Μουρτζανού «Γρηγόριος Κωνσταντάς, ένας λόγιος συζητά με τον Διαφωτισμό και την Παράδοση», Λάρισα, 2017, σελ. 7.

⁹¹ Αυτ. Σελ. 427

⁹² Κωνσταντίνου Γαρίτση «Ο Νεκτάριος Τέρπος και το έργο του», Εκδόσεις «Ο Θεσβίτης», Θήρα, 2002, σελ. 51

⁹³ Αυτ. σελ. 69, σημ. 84.

προς εξωμοσία. Η προσωπικότητά του όσο και το έργο του παρουσιάζουν αντιστοιχίες και είναι εφάμιλλα με αυτά του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, του οποίου μάλιστα μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος και πνευματικός πατέρας⁹⁴. Ο πρόλογός του στο βιβλίο του «Πίστις» είναι ενδεικτικός της κατάστασης στην Βόρειο Ήπειρο και του τιτάνιου αγώνα του για την προστασία των Χριστιανών από τον εξισλαμισμό. Μεταξύ άλλων, γράφει:

«Το λοιπόν ετούτο το Βιβλιάριον, το επονομαζόμενον Πίστις, δεν το εσύνθεσα δια τους σοφούς και γραμματισμένους ανθρώπους, αλλά δια τους αγραμμάτους και χωρικούς, επειδή εις τούτα τα μέρη της Τουρκίας ευρισκόμενοι χριστιανοί, πολλοί επλανέθησαν και πλανούνται από ολίγην ανάγκην και δόσιμον του χαρατζίου, και αρνούνται (φευ) τον Χριστόν και παραδίδονται εις τας χείρας του διαβόλου».

Το μέγεθος των θεμάτων του Ευρωπαϊκού και του Ελληνικού Διαφωτισμού είναι τεράστιο. Ουδείς έως σήμερα μπόρεσε να καλύψει, με μερική έστω επιτυχία, το μέγα πλήθος τους. Οι περισσότεροι συγγραφείς έγραψαν με ιδεολογική αντιεκκλησιαστική μονομέρεια. Ειδικότερα, επιχείρησαν να μεταφέρουν μian εικόνα της ιδεολογικής, πολιτικής, πολιτισμικής και θρησκευτικής κατάστασης της Δυτικής Ευρώπης, κατά τον 18^ο αιώνα στην καθ' ημάς Ανατολή. Ανασύρθηκαν πρόσωπα από την αφάνεια, στην οποία αξιοκρατικώς ανήκαν, μεγαλοποιήθηκαν ανθρώπινες καταστάσεις ανταγωνισμών και διαβολών, «βατικανοποιήθηκε» το Φανάρι, παραβλέφθηκε η ιδιότητα του κληρικού από τους σημαντικότερους εκπροσώπους του Ελληνικού Διαφωτισμού. Επίσης, αποσιωπήθηκε το πατριωτικό έργο, ο εκκλησιαστικός και λυτρωτικός αγώνας των Ελλήνων λογάδων του Γένους, που έζησαν και έδρασαν υπό την αμείλικτη σπάθη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με τον τρόπο αυτό προέκυψε μια "fake history", μια ψευδής ιστορία, που εξυπηρέτησε ιδεολογικές σκοπιμότητες.

Η ουσία, όμως, είναι ότι στη συνείδηση του Ελληνισμού οι Έλληνες Λόγιοι αναδείχτηκαν **Μάρτυρες της Πατρίδας και της Ελευθερίας**, όπως ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός, ο εθνεγέρτης Ρήγας Φεραίος και άλλοι πολλοί. Η δε ελληνική Ιστορία τους απέδωσε την τιμητική προσωνυμία: **"ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ"** και **"ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ"**.

⁹⁴ Ο Γ. Βαλέτας στο βιβλίο του «Ο αρματωμένος λόγος. Οι αντιστασιακές διδαχές του Νεκταρίου Τέρπου βγαλμένες στα 1730», Αθήναι, 1971, σελ. 3. Βλ. σχ. και Κων. Γαρίτση βιβλίο περί Νεκτ. Τέρπου, σελ. 48, υποσ. 6.

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΜΑΣ

ΕΛΠΙΔΟΣ ΓΟΥΝΑΡΗ,
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ- ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΔΟΣ

*«Τέκνα μου ἀγαπητά ἐν Χριστῶ, διατηρήσατε γενναίως καί ἀτρομήτως τήν
ιεράν ἡμῶν θρησκείαν καί τήν γλῶσσαν τῶν πατέρων, διότι ἀμφότερα ταῦτα
χαρακτηρίζουσι τήν φιλτάτην ἡμῶν πατρίδα καί ἄνευ τούτων τό ἔθνος ἡμῶν
καταστρέφεται».*

Κοσμάς ὁ Αἰτωλός

Αναγνωρισμένη ἡ πνευματική, μορφωτική καί αἰσθητική ἀξία τῆς ἑλλη-
νικῆς γλώσσης. Οἰκουμενικός ὁ χαρακτήρας τοῦ θείου λόγου. Κατά
θεία οἰκονομία, «ὅτε ἦλθε τό πλήρωμα τοῦ χρόνου» γιά τή σωτηρία τοῦ
πεπτωκότος ἀνθρώπου, παγκόσμια γλώσσα ἦταν ἐκείνη, πού εἶχε ἐπί αἰῶνες
ὑπηρετήσει τίς ἀνάγκες ἐκφράσεως τοῦ πιό ἐκλεπτυσμένου νοῦ: τοῦ ἑλληνα
λόγου. Αὐτή ἡ θαυμαστή γιά τή σαφήνεια καί τήν εὐελιξία τῆς γλώσσα ἔγινε
«τό ὄχημα στό ὁποῖο ἐπέβη ἡ ἄνωθεν σοφία», γιά νά πορευθῆ πρός τοὺς
ἀνθρώπους, πού γεύονταν ἀμήχανοι καί τραγικοί τόν καρπό τῆς ἀρχικῆς
ἀλογίας τους.

Εἶναι γνωστό ὅτι ἡ ἀλεξανδρινή κοινή διάλεκτος τῶν ἐλληνιστικῶν
χρόνων εἶχε καταστή «lingua franka», μόνη ὁμιλουμένη γλώσσα σέ ὁλόκληρο
τόν κόσμο ἀπό τό 300 π.Χ. μέχρι καί πέρα ἀπό τό 200 μ.Χ.. Ὁ Μέγας
Ἀλέξανδρος, οἰστρηλατούμενος ἀπό τήν ἰδέα τῆς οἰκουμενικότητας, εἶχε
ὀραματισθῆ ἕνα κόσμο ἐνωμένο μέ τό πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος καί πίστευε ὅτι
ἀποστολή του ἦταν νά πραγματοποιήσῃ τήν ἐνωση αὐτή.

Τό 34 μ.Χ. ὁ φοβερός διώκτης τῶν Χριστιανῶν τῆς Παλαιστίνης, ὁ
ἐλληνοτραφῆς Σαῦλος ὁ Ταρσεύς καλεῖται «τῆ ἐβραϊδί διαλέκτῳ» (Πράξ. κς'
14) ἀπό τόν διωκόμενό του καί τώρα «διώκτη» του, τόν Ἰησοῦν, ἔξω ἀπό τίς
πύλες τῆς Δαμασκοῦ, νά γίνῃ ἀπόστολός Του στά ἔθνη.

Στή β' αποστολική περιοδεία του, ή Οικουμένη προσκαλούσε τόν Παῦλο φωνῆ ἑλληνίδι: «...διαβάς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν» (Πράξ. ις' 9). Ἐκτοτε ἡ γλῶσσα τῆς μεσαιᾶς ἐπιγραφῆς τοῦ σταυροῦ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπεκράτησε ὡς γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ὅπως ὠραία ἔχει λεχθῆ, «τό ὄνειρο τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, τό ὄνειρο τοῦ Ἀλεξάνδρου καί τῶν Ρωμαίων τό πραγματώνει ὁ Χριστιανισμός. Προβάλλει τόν ἄνθρωπο στήν παγκοσμιότητά του. Μιά παγκοσμιότητα ὄχι πολιτική, οὔτε λογική ἀλλά πνευματική.» Επαθλό του ὀρίζει νά κερδίσει τή βασιλεία τῶν Οὐρανῶν»¹.

Ἡ Κοινή ὡς γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου

Στήν Ἀλεξάνδρεια ἐπιτελεῖται τό μέγα ἐγχείρημα τῆς οἰκουμενικῆς διαδόσεως τοῦ ἑλληνικοῦ φωτός. Τήν ἑλληνική γλῶσσα χρησιμοποιοῦν ὅλα τά κέντρα τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου. Ὅμιλεῖται στή Ρώμη, Μ. Ἀσία, Αἴγυπτο, Συρία, Περσία, Κύπρο. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ καθηγητής S. Vernon Me Gysland, «τό ἔργο τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξε τό θεμέλιο ἐπί τοῦ ὁποῦ ἐθεμελιώθη ὁ Χριστιανισμός τρεῖς αἰῶνες βραδύτερον»², μέ ὄργανο τήν ἑλληνική γλῶσσα.

Στά Ἱεροσόλυμα λειτουργοῦσαν ἤδη πέντε τουλάχιστον συναγωγές ἑλληνιστῶν Ἰουδαίων. Ἡ Παλαιά Διαθήκη εἶχε μεταφρασθῆ γι' αὐτούς στήν ἑλληνική. Στή συνέχεια τά κείμενα τῶν εἴκοσι ἐπτὰ βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης προέρχονται ὅλα ἀπό ἐκκλησίες, πού χρησιμοποιοῦσαν τήν ἑλληνική ὡς μέσο ἐπικοινωνίας. Θά μπορούσε ἔτσι νά λεχθῆ ὅτι ἡ Καινή Διαθήκη ἀνήκει στήν ἑλληνική γραμματολογία³, ἐνῶ ἡ γλῶσσα της «ἀποπνέει κάτι ἐκ παλαιστινίου ἐδάφους»⁴.

Ἡ Κοινή, ἀπλούστερη καί φτωχότερη σέ σχέση με τίς ἄλλες διαλέκτους, κριθῆκε γιά τό δυναμισμό της ἀντάξιά τους⁵. Ὅμως στήν ἐποχή της δέν ἔχαιρε μεγάλης ἐκτιμῆσεως. Ὁ Κέλσος κατά τόν 2^ο αἰ. μ.Χ. χαρακτηρίζει τή γλῶσσα

¹ βλ. Βασ. Τατάκη, Ἡ συμβολή τῆς Καππαδοκίας στή Χριστιανική σκέψη, σ. 56, Ἀθήναι 1960.

² Δημητρ. Ἡλιοπούλου, «Ἡ μητρική γλῶσσα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», σελ. 32, Ἀθήνα 1961.

³ βλ. Σ. Ἀγουρίδου, Εἰσαγωγή εἰς τήν Καινήν Διαθήκην, σελ. 23.

⁴ Π. Ν. Τρεμπέλα, Ἀπολογητικά μελέται, τόμ. Ε', σελ. 60, Ἀθήναι 1973.

⁵ βλ. Γ. Ν. Χατζηδάκι, Σύντομος ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, σσ. 532-36, ἐν Ἀθήναις 1967.

τῶν Εὐαγγελίων ὡς γλῶσσα τῶν βαρκάρηδων τῆς ἐποχῆς του⁶. Ἀναφορικά μέ αὐτή τή γνώμη ἔχει εὐστοχα παρατηρηθῆ ὅτι πρέπει νά λάβει κανεῖς ὑπ' ὄψη του τόν λόγο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ὅτι τό Εὐαγγέλιο «οὐκ ἐγενήθη ἐν λόγῳ μόνον ἀλλά καί ἐν δυνάμει» (Α' Θεσ. α' 5). Ὁ καθηγητής Μ. Σιώτης γράφει: «Στή γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης τά πάντα –φθόγγοι, γράμματα, λέξεις, ἔννοιες, διδασκαλίες– συνιστοῦν μιὰ ἀρραγῆ ἐνότητα, μέ τήν ὁποία ἐκφράζεται τό μυστήριό τῆς σχέσεως τοῦ πιό καθαροῦ ἀνθρωπίνου λόγου – τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου– πρός τόν λόγο τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἐν ταυτῶ εἶναι καί ἡ ὑπερτάτη ἀλήθεια τῶν φυσικῶν καί ὑπερφυσικῶν πραγμάτων⁷. Ἔτσι δέν εἶναι σχῆμα λόγου ὅτι τό θεόπνευστο περιεχόμενο τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐξαγίασε τή γλῶσσα της, ἡ ὁποία μέ τή σειρά της ἐξαγίασε βαθιά καί πλατιά τήν Κοινή⁸. Παλαιές λέξεις, ὅπως ἡ λέξη «χάρις», χρησιμοποιοῦνται γιά νά ἐκφράσουν τίς νέες χριστιανικές ἀντιλήψεις ἢ λαμβάνονται μέ μεταφορική ἔννοια, σέ ἀντιδιαστολή μέ αὐτή πού σήμαιναν παλαιότερα π.χ. ἡ λέξη φωτισμός. Γιά τίς ὑψηλές καί τίς καθαρά θεολογικές ιδέες δημιουργήθηκαν νέες λέξεις π.χ. «ἀγάπη», «δοκιμή», «ἐθελοθρησκεία», «θριαμβεύω».

Ἡ Κοινή, μέ τή χρησιμοποίησή της γιά τήν καταγραφή τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, ἔγινε παγκόσμια, καί, μετά τίς ἀλλεπάλληλες μεταφράσεις της σέ πλῆθος γλῶσσες καί διαλέκτους τῆς γῆς, ἔμμεσα πανανθρώπινη. Χαρακτηριστικό ἐπίσης τῆς λειτουργικότητός της εἶναι τό ὅτι τό κήρυγμα, ἡ κατηχητική διδασκαλία στίς σχολές Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων καί Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης, ἡ ἀλληλογραφία τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν ἐγένετο ἑλληνιστί ἀπό τούς ἀποστολικούς χρόνους μέχρι τό τέλος τοῦ δευτέρου αἰώνα, ὅποτε ἔγινε ἡ μετάφραση τῆς ἑλληνικῆς Ἁγίας Γραφῆς σέ ἄλλες γλῶσσες⁹.

Τό ὄφος τῶν συγγραφέων τῆς Καινῆς Διαθήκης

Οἱ συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης, πού «παρουσιάζονται χρησιμοποίησαντες μετ' ἐνστικτώδους ἀκριβείας λέξεις, ὅρους, ἐκφράσεις, ἐννοίας

⁶ βλ. Σ. Ἀγουρίδου, ὅπου πιό πάνω, σελ. 26.

⁷ Μ. Α. Σιώτου, Ἡ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης καί ἡ θρησκευτική ἀξία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, σ. 27, ἐν Ἀθήναις 1976.

⁸ Λ. Φίλη, Ἡ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης, σ. 89, Ἀθήναι 1984.

⁹ Εὐσεβίου, Ἐκκλησιαστική Ἱστορία ζ' 19, 17 κ.έ.

(...), κατά τρόπον βιβλικόν και ἀπαράμλλον, ὥστε νά μεταδίδουν ἀβιάστωσ τήν θεϊκὴν δύναμιν τῆς διδασκαλίας των εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀναγνωστῶν των»¹⁰, διαφέρουν μεταξύ τους ὡς πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὸν ἰδιαιτέρο σκοπὸ τῆς συγγραφῆς τους.

Ὁ Ματθαῖος, ὁ ὁποῖος κατέγραψε τὸ εὐαγγέλιό του ἀρχικὰ στὴν ἀραμαϊκὴ, χρησιμοποιεῖ ἀπλό καὶ ἀνεπιτήδευτο ὕφος. Τὸν διακρίνει ἓνα εἶδος φυσικῆς ρητορείας, πού ἐμφανίζεται σέ ρυθμικὲς προτάσεις καὶ στροφές καὶ στὴν καθ' ὁμάδας παρουσίαση τῶν λόγων τοῦ Κυρίου¹¹.

Ἡ γλῶσσα τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου εἶναι ἡ ἀπλούστερη τῶν εὐαγγελίων. Τὸ ὕφος χαρακτηρίζεται ἀπὸ περιγραφικότητα καὶ ἐπαναληπτικὰ σχήματα. Παρουσιάζεται μᾶλλον σάν νά διηγεῖται ἐκ νέου μέ πιστότητα μιὰ γνωστὴ ἱστορία. Πρέπει νά εἶχε δύο πηγές, ἓνα αὐτόπτη μάρτυρα καὶ τὴν κοινότητα.

Ἡ γλῶσσα τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ καὶ τοῦ ἔπους τῆς πρώτης ἐκκλησίας, τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ἀνήκει στὴν πιὸ καλλιεργημένη μορφή λόγου πού ἀπαντᾶται στὴν Καινὴ Διαθήκη, χωρὶς νά εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν Ἀττικιστῶν. Εἶναι ἡ ὁμιλουμένη μέ τάση πρὸς τὴ λογία. Παρουσιάζει μεγάλη ὁμοιογένεια, παρά τὴ χαρακτηριστικὴ ποικιλία τῆς. Τὸ λεπτό φιλολογικὸ ὕφος τῆς διαφαίνεται ἰδιαίτερα στοὺς προλόγους, στὴν ὁμιλία τοῦ ἀποστόλου Παύλου στὸν Ἄρειο Πάγο (Πράξ. ιζ' 22), στίς δημηγορίες του, ὅπως ἐκείνη ἐνώπιον τοῦ βασιλέως Ἀγρίππα (Πράξ. κς' 2-23). Στὴν ἑλληνικότετη γραφίδα τοῦ ἱεροῦ Λουκᾶ ὀφείλομε καὶ τὴν θαυμάσια μακρὰ διήγηση τοῦ ναυαγίου τοῦ Ἀποστόλου, πού ἐντυπωσιάζει γιὰ τὴν ἄνεση τῆς περιγραφῆς καὶ τὴν ἀρίστη ψυχογραφία. Θαυμάζει κανεὶς τὴ χάρη, μέ τὴν ὁποία ὁ στοργικὸς Συνέκδημος διαγράφει τὴν ἡγετικὴ προσωπικότητα τοῦ Ὑποδίκου, πού σώζει δέσμιος διακόσιες ἑβδομήντα ἕξι ψυχές. Πόσο ἀνθρώπινο καὶ συνάμα ὑποβλητικὸ εἶναι καὶ τὸ κείμενο τοῦ ἀποχωρισμοῦ τοῦ μεγάλου Ἀποστόλου ἀπὸ τοὺς ἐπισκόπους στὴν παραλία τῆς Μιλήτου! Ἐδῶ μᾶς παραδίδεται καὶ ὁ ἀθησαύριστος στὰ εὐαγγέλια μακαρισμὸς τοῦ Ἰησοῦ: «ὅτι αὐτὸς εἶπεν μακάριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν» (Πράξ. κ' 36).

Τὸ ὑψηλὸ καὶ ποιητικὸ ὕφος τοῦ Ἰωάννου, τοῦ τετάρτου εὐαγγελιστοῦ,

¹⁰ Μ. Α. Σιώτου, ὅπου πιὸ πάνω, σσ. 24-25.

¹¹ βλ. Σ. Ἀγουρίδου, ὅπου πιὸ πάνω, σσ. 27-28, ἔκδοση Γρηγόρη.

πηγάξει από τά προσωπικά του βιώματα –«ὁ ἐωράκαμεν, ὁ ἀκηκόαμεν καί αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν», ἀναφωνοῦσε κηρύττοντας τὸν Ἰησοῦ– καθὼς καί ἀπὸ τῆ μακροχρόνια ζωὴ του στοὺς κόλπους τῆς πρώτης Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ.

Ἡ χρῆση, στὴν ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου του, τῆς πολυσήμαντης στὴν ἀρχαιοελληνικὴ γραμματεία λέξεως «λόγος», ἡ ὁποία «ἐπωμίζεται» τὸ βάρος τῆς ἀναγωγῆς στὸν Υἱὸ καὶ Λόγο τοῦ Θεοῦ καὶ στὴ δημιουργικὴ καὶ ἀναδημιουργικὴ ἐνέργειά Του στὴν ἱστορία τοῦ κτιστοῦ κόσμου: «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος. (...) πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν» (Ἰω. α' 1-3), εἶναι ἐντυπωσιακὴ.

Ἡ ἐκπληκτικὴ ἐπίσης ἀπόδοση τῆς ἀρχιερατικῆς προσευχῆς τοῦ Κυρίου ἀναμφίβολα μεταρσιώνει τὴν ψυχὴ τοῦ πιστοῦ στοὺς οὐρανίους κόσμους τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ: «πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου ᾧ δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἐν καθὼς ἡμεῖς», «...πάτερ, οὐς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ κάκεῖνοι ὡσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν δέδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρό καταβολῆς κόσμου» (Ἰω. ιζ' 11-24)!

Στίς ἐπιστολές του ὁ λόγος καταυγάζεται ἀπὸ τὴ λάμψη τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου –«καὶ ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν ὅτι αὐτός πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς», «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ». Στὴ θεολογικότερη ρήση τοῦ Ἰωάννου ἢ τραγικὴ Ἀντιγόνη τοῦ Σοφοκλῆ εὐρήκε τὴ δικαίωση τῆς προχριστιανικῆς ὑπερβάσεώς της –«οὗτοι συνέχθην ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν»¹²– ἐνῶ στό βάθος τοῦ δρόμου τῆς χριστιανικῆς τελειότητος ἀντηχεῖ «τῇ ἑλληνίδι διαλέκτῳ» ἡ φωνὴ τοῦ Θεανθρώπου: «Εγὼ δέ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν» (Ματθ. ε' 44).

Τὸ ἑλληνικὸ ὕφος καὶ λεξιλόγιο, οἱ ποιητικὲς ἀκόμα ἐκφράσεις χαρακτηρίζουν τὴν πρὸς Ἑβραίους, τὴν τοῦ Ἰακώβου καὶ τὴν Β' Πέτρου ἐπιστολή.

Ὡς γλῶσσα τῶν ἁγίων Πατέρων

Ἡ Κοινή, ὡς γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας μᾶς ἀνάγει ἀναπότρεπτα στοὺς μεγάλους Ἑλληνας Πατέρες τῶν πρώτων αἰώνων, οἱ ὅποιοι, ἀφοῦ ὀριοθέτησαν τὴ στάση τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπέναντι τῆς θύραθεν σοφίας, σέ μιά θαυμαστή

¹² Σοφοκλέους Ἀντιγόνη, στ. 523.

έξαρση χριστιανικής έλευθερίας, χρησιμοποίησαν τόν έλληνικό λόγο στή διακονία τής άληθινής πίστεως, έπαναβεβαιώνοντας τήν άρχική έκλογή τής θείας Προνοίας. Ο Κλήμης καί ό Ώριγένης συγκροτοϋν συστηματική θεολογία δανειζόμενοι τρόπους από τήν έλληνική διάνοηση, γεγονός, πού προκαλεί τά ειρωνικά βέλη τοϋ σφοδρού πολεμίου τοϋ Χριστιανισμού Πορφυρίου: «Ώριγένης (...) Έλλην έν έλλησι παιδευθείς λόγοις, πρός τό βάρβαρον έξώκειλε τόλμημα (...). Κατά μέν τόν βίον χριστιανικώς ζών καί παρανόμως, κατά δέ τάς περί τών πραγμάτων καί τοϋ θείου δόξας έλληνίζων...»¹³. Ο ειδωλοάτρης βλέπει τά ύλικά, δέν μπορεί νά συλλάβει τήν έννοια τής «καινής κτίσεως». Δέν ύπάρχει γι' αυτόν θύρα εισόδου¹⁴.

Χαρακτηριστική ή περίπτωση τοϋ άγίου Γρηγορίου τοϋ Θεολόγου. Η Έλλάς ώς πολιτιστική καί πνευματική παρουσία ήταν ή άγάπη του («Έλλάς, έμή φίλη»), αλλά ό άρχαιοελληνικός κόσμος δέν τόν άπερρόφησε. Όμως, άν τελικά νίκησε ή προσευχή τής μητέρας του καί ή δική του στήν τρικυμία τοϋ Παρθενίου πελάγους, τίποτα από τίς κλασσικές σπουδές του δέν χάθηκε όριστικά. Ο Γρηγόριος ύπήρξε ό πατήρ τής Έκκλησίας, πού συνδύασε άρμονικά τήν άποδοχή τής έλληνικής κληρονομίας καί τήν άφιέρωση στόν θρίαμβο τής νέας πίστεως¹⁵. Έπιδέξιος χειριστής τοϋ έλληνικού λόγου καλλιέργησε όλα τά είδη του μέ θαυμαστές έπιδόσεις στή ρητορική, τήν ποίηση, τήν έπιστολογραφία στή διάρκεια ενός βίου πολυκυμάντου, πού άνάγκασε πολλές φορές τήν εύγενική καί ευαίσθητη ψυχή του νά εκχυθί σέ δεήσεις σάν αύτή, πού προδίδει μιá άφιέρωση, πού νικά όλους τούς ανθρώπινους πειρασμούς: «έρώ λόγον θρασύν, άλλ' όμως έρώ· ει μή σός ήμην, ήδίκημαι, Χριστέ μου», ή σέ λυρικότατους ύμνους όπως εκείνος στήν ειρήνη, γιά χάρη τής όποίας θυσίασε τό θρόνο τόν πατριαρχικό: «Ειρήνη φίλη, τό γλυκύ καί πρᾶγμα καί όνομα, ό νϋν έδωκα τῷ λαῷ καί άντέλαβον (...). Ειρήνη φίλη, τό παρά πάντων μέν έπαινούμενον αγαθόν, ύπ' όλίγων δέ φυλασσόμενον, πού ποτε άπέλιπες ήμᾶς, τοσοϋτος έξ οϋ χρόνος ήδη, καί πότε έπανήξεις ήμίν;»¹⁶.

Στήν έρμηνεία τών Γραφών βαθείς γνώστες τής άρχαιοελληνικής γραμματείας οί Έλληνες Πατέρες καί κυρίως οί Τρεις Ίεράρχες ένασχολήθηκαν μέ τό θεολογικό περιεχόμενο τών θείων Γραφών, συνιστώντας καί τή γλωσσική

¹³ βλ. Νικ. Λούβαρι, Η γλώσσα τής Καινής Διαθήκης, άρθρο εις «Γρηγόριος Παλαμάς» 1946.

¹⁴ Βασ. Τατάκη, Η συμβολή τής Καππαδοκίας στή Χριστιανική σκέψη, σ. 56, Αθήνα 1960.

¹⁵ Μάρκου Σιώτου, Οί Τρεις Ίεράρχαι ώς έρμηνευταί τής Αγίας Γραφής, σ. 12, Αθήνα 1963.

¹⁶ Γρηγορίου θεολόγου, λόγος κβ' (Ειρηνικός β') P.G. 35, 414.

επεξεργασία του. Ο μέγας συμφοιτητής και φίλος του Γρηγορίου, ο πολύς Βασίλειος, μᾶς πείθει ὅτι ἡ θύραθεν παιδεία εἶναι ὁ στολισμός τῆς ἀληθείας. Ἀρετὴ τοῦ δέντρου εἶναι, λέγει, οἱ ὠριμοὶ καρποί, ἀλλὰ «φέρει τινὰ κόσμον καὶ φύλλα περισειόμενα»¹⁷.

Κατὰ τὸν καθηγητὴ Μ. Σιώτη, «διὰ τῆς ἐρμηνείας τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἢ Ἑλλάς ἔδωκε τὸ πνευματικὸν αὐτῆς «παρῶν» κατὰ τὴν λαμπροτέραν ἐκείνην στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐσφυρηλατεῖτο ὁ ἀμετάπτωτος οἰκουμενικὸς χαρακτήρ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἠνοιγετο ὁ μετὰ τοῦ ἔξω κόσμου διάλογος τῆς Ὁρθοδοξίας»¹⁸.

Οἱ λεγόμενοι κλασσικοὶ Πατέρες ἀπέδειξαν ὅτι δέν χρησιμοποίησαν τὴν ἑλληνικὴ παιδεία τους γιὰ τὴν ἐγκόσμια ματαιοδοξία. Δέν μιμήθηκαν τίς ἐλκυστικὲς λογικὲς πλοκὲς τῶν σοφιστῶν «παίζοντες ἐν λόγοις καὶ ψελλίζοντες τὰ τῶν μειρακιῶν», ἀλλὰ ἔδιδαν «τῷ Λόγῳ τοὺς λόγους»¹⁹ καὶ προσέφεραν στὴν Ἐκκλησία «ἀπλᾶ καὶ σαφῆ καὶ εὐμνημόνευτα ρήματα», σύμφωνα πάντοτε μέ τὸν θεῖο χαρακτήρα τῶν Γραφῶν.

Στὴ διατύπωση τοῦ δόγματος

Ὅταν κατέπαυσαν οἱ ἐξωτερικοὶ διωγμοί, πού κράτησαν τὴν Ἐκκλησία σὲ ἓνα ἡρωικὸ ὕψος, ἡ διδασκαλία καὶ τὸ κήρυγμα στρέφουν ἐπίμονα τὴν προσοχὴ τῶν πιστῶν στὸν ἔσω ἄνθρωπο. Ἦδη ὅμως ἔχουν ἐμφανισθῆ οἱ πρῶτες αἰρέσεις, πού κάνουν ἔντονη τὴν ἀνάγκη τῆς διατυπώσεως τοῦ «ὀρθῶς δοκεῖν», τῆς Ὁρθοδοξίας. Τὸ μεγάλο αὐτὸ ἔργο συντελέστηκε κυρίως στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολή μέ ὄργανο πάλι τὸν ἑλληνικὸ λόγον, γνήσιο ἀπείκασμα τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτήρα, πού ἔχει πανάρχαιο γνῶρισμα τὸν λόγον καὶ τὸν ἀντίλογον, πού μέ τὴν ἀσίγαστη ἀντίθεσή τους εἶχαν σφυρηλατήσει στὴν περιοχὴ αὐτὴ «πνεῦμα ὀξύ ἀλλὰ καὶ εὐέλκτο, λεπτό καὶ διεισδυτικό, ἰκανὸ νὰ συλλαμβάνει τίς γενικὲς γραμμὲς, ἀλλὰ καὶ νὰ μὴ παρασύρεται ἀπὸ τὴ γοητεία τῶν γενικεύσεων, νὰ εἶναι πολὺπλευρο, νὰ ἰκανοποιεῖται δύσκολα καὶ συνεχὲς μέλημά του νὰ εἶναι ἡ ζήτησις τοῦ ἀμείνονος».

Στὴν ἀποκρυστάλλωσι τοῦ δόγματος ἀποτελεσματικώτατα λειτούργησε

¹⁷ Μεγάλου Βασιλείου, P.G. λβ', 149.

¹⁸ Μάρκου Σιώτου, ὅπου πῶ πάνω.

¹⁹ Γρηγορίου τοῦ θεολόγου, P.G. 37, 377.

ή ακρίβεια καί ή ποικιλία τοῦ ἑλληνικοῦ λεξιλογίου, πού οἱ μεγάλοι φιλόσοφοι εἶχαν καθιερώσει. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ περίπτωση τῆς ἐμμονῆς τοῦ Μ. Ἀθανασίου στή χρήση τῆς λέξεως «**ὁμοούσιος**» καί **ὄχι «ὁμοιούσιος»**, πού πρέσβευαν οἱ αἰρετικοί, γιά τήν περιφρούρηση τοῦ δόγματος τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἡ διαφορα ἦταν «ἰῶτα ἕν»! Ὅποτε ἀντιλαμβάνεται κανεῖς πόσο εὐκόλη εἶναι ἡ ἐκτροπή ἀπό τό «ὀρθῶς δοκεῖν» στίς γλῶσσες πού δέν διαθέτουν ἀντίστοιχο λεξιλογικό πλοῦτο, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ "filioque".

Ἀναφέρομε ἐπίσης καί τή διάκριση τῶν δύο ἀριστοτελικῶν ἐννοιῶν «**συναριθμούμενον**» καί «**ὑπαριθμούμενον**», πού θά παραλάβει ὁ Μέγας Βασίλειος γιά νά ἀναπτύξει τίς ὀρθόδοξες ἀπόψεις γιά τήν Ἁγία Τριάδα. Οἱ ὑποστάσεις τῆς θεότητος εἶναι τρεῖς. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι μία καί μόνη. Δέν εἶναι, λοιπόν, τρεῖς ἀρχές οἱ τρεῖς ὑποστάσεις, ὥστε νά «ὑπαριθμοῦνται», ἀλλά ὁμότιμες ἐκφάνσεις τοῦ ἑνός Θεοῦ, καί γι' αὐτό «συναριθμοῦνται»²⁰. Μόνο ἔτσι δέν διασαλεύεται «τό εὐσεβές τῆς μοναρχίας δόγμα».

Θαυμάζομε τήν καθαρότητα, τή διαύγεια καί τήν ἀκρίβεια ἀλλά καί τό ὕψος στό ὁποῖο αἶρεται ὁ ἑλληνικός λόγος, ὥστε ἀπό τέλειος ἀνθρώπινος νά ἀναδεικνύεται ἀκραιφνῶς θεῖος, καθὼς διαυγάζει τό νοῦ μας γιά τή σύλληψη τῆς μοναδικῆς ἀληθείας, ὅταν ὁ ἅγιος πατήρ διευκρινίζει: «Οὐ γάρ κατὰ σύνθεσιν ἀριθμοῦμεν, ἀφ' ἑνός εἰς πλῆθος ποιούμενοι τήν προσαύξησιν. Θεόν γάρ ἐκ Θεοῦ προσκυνοῦντες καί τό ἰδιάζον τῶν ὑποστάσεων ὁμολογοῦμεν καί μένομεν ἐπὶ τῆς μοναρχίας (...). Ὡστε, κατὰ μέν τήν ιδιότητα τῶν προσώπων εἷς καί εἷς, κατὰ δέ τό κοινόν τῆς φύσεως ἕν οἱ ἀμφοτέροι» καί ἐπομένως «ἡμεῖς τοῖς μέν ὁμοτίμοις φαμέν τήν συναρίθμησιν πρέπειν, τοῖς δέ πρὸς τό χεῖρον παρηλλαγμένοις τήν ὑπαρίθμησιν»²¹.

Ὡς γλῶσσα τῆς θείας λατρείας

Ἡ ἑλληνική γλῶσσα δέν χρησιμοποιήθηκε μόνο γιά τήν καταγραφή τῆς θείας ἀληθείας, γιά τήν ἐρμηνεία τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ, γιά τή διατύπωση τῶν

²⁰ βλ. Βασιλείου Τατάκη, ὅπου πῶ πάνω, σ.88.

²¹ «Δέν κάνομε ἀρίθμηση προσθέτοντας, ἀρχίζοντας ἀπό τό ἕνα καί αὐξάνοντας (...). Μέ τό νά προσκυνοῦμε δέ Θεόν ἐκ Θεοῦ προερχόμενον καί ὁμολογοῦμε τίς ξεχωριστές ὑποστάσεις καί μένομε στό δόγμα τοῦ ἑνός Θεοῦ, ὥστε ὡς πρὸς τήν ιδιότητα τῶν προσώπων αὐτά εἶναι ἕνα καί ἕνα, σύμφωνα ὅμως μέ τήν κοινή τους φύση οἱ δύο εἶναι ἕνα» καί ἐπομένως «ἡμεῖς ὑποστηρίζομε ὅτι γιά τὰ ὁμότιμα ἀρμόζει ὁ ὅρος συναρίθμηση, γιά κείνα ὅμως πού παρουσιάζουν παραλλαγή πρὸς τό κατώτερο ἡ ὑπαρίθμηση, ἡ κατάταξη δηλαδή κατὰ κλίμακα».

δογμάτων τῆς Ὁρθοδοξίας. Δέν κράτησε μόνο τό ὕψος τῶν κηρυκτικῶν καί παιδαγωγικῶν διατυπώσεων τοῦ ἱεροῦ καλάμου τῶν ἀγίων Πατέρων. Ἐγινε καί ὁ ἀγωγός τῶν ναμάτων τῆς θείας λατρείας μας, πού ἀποδεικνύεται μέσα στοὺς χριστιανικοὺς αἰῶνες ἡ μορφοποιός δύναμη τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν διάπλαση τοῦ «καινοῦ ἀνθρώπου»

Θαυμαστός καί μυστικός ὁ πολὺ γνωστός καί συνάμα ἄγνωστός μας κόσμος τῆς θείας λατρείας. Τίς γωνιές αὐτοῦ τοῦ νοεροῦ παραδείσου φύτευσαν οἱ Ἕλληνες πατέρες καί ἀδελφοί μας. Οἱ πρῶτοι χριστιανικοὶ ὕμνοι εἶναι γραμμένοι στὴν Κοινή, γι' αὐτό τὰ μέτρα τους εἶναι τονικά καί ὄχι προσωδιακά. Ἀργότερα οἱ μορφωμένοι ἄνδρες, ὅπως ὁ Μεθόδιος Ὁλύμπου καί ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, συνέθεσαν ὕμνους σέ γλῶσσα ἀττικίζουσα μέ βάση μέτρα ἀρχαιοελληνικά.

Ὁ Ἰωάννης Φουντούλης γράφει: «Δέν εἶναι ὑπερβολή πὼς μέσα στό θεῖο περιβόλι τῆς θείας λατρείας συναντᾶ κανεὶς τὴν οὐράνια ἀρμονία, πού ἔπαιξαν γιὰ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ χορδές εὐγενῶν ἀνθρωπίνων καρδιῶν, μυστικές λύρες τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Στὴ θεία λατρεία βρίσκονται ἀποθησαυρισμένα γεννήματα τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου στό μυστικό του διάλογο μέ τὸν Λυτρωτὴ του, «καρπὸς χειλέων», πού προσφέρθηκε ὡς «ὀσμὴ εὐωδίας» στό θρόνο τοῦ Θεοῦ καί τοῦ Ἄρνιου»²².

Κέντρο τῆς ὀρθόδοξης λατρείας εἶναι ἡ θεία λειτουργία μέ τίς κατασκευαστικότερες εὐχές, τίς ποιητικές ἐκφωνήσεις, τό ὕμνολογικό μέρος, πού κάνει τὸν ποιητὴ νά ἀναφωνήσει:

Οὔτε ὁ οἰστρήλατος τοῦ Αἰσχύλου
 μέ δονεῖ παλμός, τῶν θεῶν μήτε ἡ γαλήνη,
 πού τὴν ἔκλεψε ὁ Φειδίας,
 ὅσο σύ μέ συνεπαίρνεις, ὁ λειτουργικός ψαλμός·
 «Ἄνω σχῶμεν τὰς καρδίας!».

Κ. Παλαμᾶς

Ἐπάρχουν ἑλληνικοὶ λειτουργικοὶ καί εὐχαριστηριακοὶ ὕμνοι ἀπὸ τὸν 2^ο καί 3^ο αἰ. Ἀρχαιοτάτη παράδοση ἐντοπίζει σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τὸν γνωστότατο λυχνικό ὕμνο «φῶς ἰλαρόν». Ἀλήθεια, πόσο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀγαποῦσαν

²² Ἰωάννου Φουντούλη, Λογικὴ λατρεία, σ. 11, Θεσσαλονίκη 1971.

τό φῶς καί πόση θλίψη διαποτίζει τίς ὠραίες μορφές τους στά ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα γιά τή χαμένη χαρά τοῦ ἡλίου! Τάχα ν' ἀκοῦν τό «Υἱέ Θεοῦ, ζῶν ὁ διδούς»; Σύγχρονος εἶναι καί ὁ τρισάγιος ὕμνος. Γενικά ἡ κατάσταση διωγμοῦ τῆς πρώτης Ἐκκλησίας δέν ἐπέτρεψε τή μεγάλη ἀνάπτυξη ὕμνων. Π' αὐτό λέγεται ὅτι ἡ ὕμνογραφία εἶναι γέννημα τοῦ ἑλληνοφώνου Χριστιανισμοῦ, πού ἄνθισε μόλις μετά τόν 4^ο αἰ. μ.Χ..

Ὁ ἑλληνικός λόγος λειτούργησε καί ἐδῶ ἀποτελεσματικότερα. Ὑπῆρξε τήν αἰσθαντικότητα ταλαντούχων χριστιανῶν, τήν εὐκολότερη διάδοση τῆς διδασκαλίας τῆς Ἐκκλησίας μέσα ἀπό τίς ποιητικές μορφές, καθώς καί τήν ἀντίκρουση τῶν αἰρετικῶν, πού πρῶτοι χρησιμοποίησαν τήν ποίηση γιά τήν προβολή τῆς πλάνης τους²³. Ἐκτός ἀπό τά λειτουργικά κείμενα – ἀξιοπαρατήρητη ἡ δωρικότης καί ἡ τελειότης γενικά τῆς θείας Λειτουργίας– οἱ ἀκολουθίες τῶν ἑπτὰ μυστηρίων, ἕνα πλῆθος ἀκολουθιῶν μέ ὕμνους καί εὐχές, τίς ὁποῖες διακρίνει ἡ ποιητική διάθεση, ἀλλά καί τά συνοδικά, τά κανονιστικά καί τά συμβολικά κείμενα τῆς Ἐκκλησίας διατυπώθηκαν στήν ἑλληνική γλῶσσα.

Ἡ μορφωτική ἀξία τῆς ἑλληνοφώνης λατρείας

Ἡ ἐκκλησιαστική ποίηση, «ὡς ἔκφραση τῶν ἐμπειριῶν, πού οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦσαν στήν Ἐκκλησία, ὡς εὐχαριστία καί δοξολογία τοῦ Θεοῦ, ὡς φανέρωση τῆς νέας πνευματικῆς καταστάσεως, πού οἱ χριστιανοί ἐκπροσωποῦσαν ἐνώπιον τοῦ κόσμου, ὡς ὁμολογία καί διδασκαλία τῆς νέας ἀληθείας»²⁴ ἔγινε ἀντικείμενο μεγάλης φροντίδος ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας. Καί αὐτό, διότι «ἡ ὕμνογραφία μας ἀνήκει στίς λεγόμενες λειτουργικές τέχνες τῆς Ἐκκλησίας, πού (...) προετοιμάζει μυσταγωγικά τήν ψυχή τοῦ πιστοῦ νά λάβει μέρος στά φρικτά μυστήρια τῆς ὀρθόδοξης λατρείας»²⁵. Π' αὐτό οἱ Πατέρες χρησιμοποίησαν τήν ποίηση γιά τήν πνευματική καλλιέργεια τοῦ πληρώματος. Ἐκτενής λόγος μπορεῖ νά γίνει γιά τήν ἐπίδραση, πού ἄσκησε στούς χριστιανικούς αἰῶνες πάνω σέ ἑκατομμύρια ψυχές μέσα στίς καντηλοφώτιστες ἀγρυπνίες τῆς Ὀρθοδοξίας ἡ λειτουργική ποίηση καί πράξη.

²³ βλ. Στυλιανοῦ Παπαδοπούλου, Πατρολογία, τόμ. α', σσ. 127-131.

²⁴ Π. Α. Σινόπουλου, Ἡ μεταφραστική σιγή στήν ἐκκλησιαστική ὕμνογραφία, σ. 27, Ἅγιος Νικόλαος Κρήτης 1986.

²⁵ Ἰ. Κωνσταντινίδη, Ὑμνολογία, ἔκδ. «Ὀρθόδοξος τύπος», σσ. 27-28.

Ίδιαίτερα έχει μελετηθῆ ἡ μορφωτική καί αἰσθητική ἀξία τοῦ Τριωδίου, τῆς μεγάλης περιόδου τοῦ λειτουργικοῦ ἔτους, πού κινεῖται μαζί μέ τό Πάσχα. Ἡ ἀτμόσφαιρα τοῦ Τριωδίου, ὅπως καί γενικά τῆς ὀρθόδοξης λατρείας, εἶναι «μοναδική διά τόν σπάνιον συνδυασμόν καί τήν ἑναρμόνισιν τῶν ἀντιθέτων. Τῆς οἰκειότητος καί τοῦ βαθέος σεβασμοῦ, τῆς κοινωνικότητος καί τῆς ἀτομικότητος, τοῦ εὐλήπτου καί τοῦ μυστηρίου, τοῦ φυσικοῦ καί τοῦ ὑπερφυσικοῦ, τῆς ζωῆς τῆς ἐγκοσμίου καί τῆς ζωῆς τῆς ἐπουρανίου». Σ' αὐτήν ἐνώνονται θαυμαστά «Θεός καί ἄνθρωπος, οὐρανός καί γῆ, αἰωνιότης καί χρόνος, παρελθόν καί παρόν, παρόντα καί ἔσχατα, χάρις καί φύσις, πνεῦμα καί σάρξ, οὐράνιοι ἐλπίδες καί γήινα ἐνδιαφέροντα (...), παιδική ἀπλότης καί φιλοσοφικόν βάθος (...), κραυγαί θλίψεως καί ὕμνοι χαρᾶς, πένθος καί ἀγαλλίασις»²⁶.

Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ Ἕλληνες ὡς λαός χαρακτηρίζονται γιά τήν ἀγάπη τους στό κάλλος. Ἐμβαθύνοντας ὁ πιστός στούς ὕμνους τοῦ κατασκευαστοῦ Τριωδίου ἔχει τή δυνατότητα νά συλλάβει τό ἀληθινό νόημα τοῦ κάλλους, πού βρίσκεται σέ στενότερο σύνδεσμο μέ τή μετάνοια, ἀφοῦ ἡ κάθαρση εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τή θέα τοῦ θείου κάλλους. Καί ἐπιβεβαιώνεται ἔτσι τό ἐγκώμιο τοῦ Ernst Benz, ὁ ὁποῖος δέχεται ὅτι «εἰς τό μεγαλεῖον τῆς Ὁρθοδοξίας ἀνήκει καί τό γεγονός ὅτι μόνη αὐτή διεφύλαξε τήν ἰδέαν τῆς ὠραιότητος τοῦ Θεοῦ καί οὐδόλως παύει νά ἐξυμνῆ ταύτην ἐν ταῖς προσευχαῖς καί τοῖς ὕμνοις αὐτῆς».

Ἔτσι, δέν εἶναι δύσκολο νά ἀναγνωρίσει κανεῖς ὡς προφανῶς ἑλληνικούς ὠραιότατους στίχους τῆς ὀρθόδοξης ὕμνογραφίας, ὅπως ὁ ἐπιτάφιος: «Ὁ ὠραῖος κάλλει παρά πάντας βροτούς ὡς ἀνείδεος νεκρός κατατίθεται, ὁ τήν φύσιν ὠραῖσας τοῦ παντός» ἢ ὁ προσφιλέστατος Θεομητορικός: «Τήν ὠραιότητα τῆς παρθενίας Σου...». Ὁ πιστός ἔχει ἤδη ἀναχθῆ ἀπό τό αἰσθητό κάλλος στό ὑπεραισθητό καί θεῖο, σύμφωνα πρός τό ὁποῖο καλεῖται νά μορφώσει τόν ἔσω ἄνθρωπο.

Θεία λατρεία καί ἑλληνορθόδοξο ἦθος

Ἡ ἱστορία τοῦ ἔθνους μας μπορεῖ νά μαρτυρήσει γιά τήν ἐπίδραση τῆς λατρευτικῆς ζωῆς στή διαμόρφωση τοῦ ἑλληνορθόδοξου ἠθους. Ἡ Ὁρθόδοξια ἀνταπέδωσε τό δῶρο τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης στό ἔθνος. Ἔκανε τά

²⁶ Εὐαγγέλου Δ. Θεοδώρου, Ἡ μορφωτική ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου σ. 149, ἐν Ἀθήναις 1983.

μοναστήρια έργαστήρια χειροποιήτων άποτυπώσεων του άρχαιοελληνικού λόγου και άκουσε την Άννα Κομνηνή να λέγει ότι «άπό ένα μορφωμένον άνθρωπον περιμένομε να έξελληνίξει την γλώσσαν του».

Τήν εποχή τής Τουρκοκρατίας ή κύρια μορφωτική δύναμη, ή όποια συγκράτησε την όρθόδοξη πίστη και τον έθνισμό των ύποδούλων Έλλήνων, υπήρξε ή λατρεία και ή λειτουργία τής Έκκλησίας, «ήτις ώς ευγλωττοάτη έποπτική διδασκαλία μετέδιδεν άπό γενεάς εις γενεάν τον έν αυτῆ τεθησαυρισμένον πλοϋτον των δογματικων και ήθικων άληθειων και των μορφωτικων αξιων τής Έκκλησίας μας»²⁷.

Στά σχολεία, πού κατά κανόνα λειτουργούσαν ύπό την αιγίδα τής Έκκλησίας, τά κύρια άναγνωστικά βιβλία ήσαν τά λειτουργικά Όκτώηχος, Ψαλτήριο, Ωρολόγιο κ.λπ. Άς σημειωθῆ ακόμη ότι άπαραίτητη προϋπόθεση για την έκλογή του διδασκάλου ήταν να διακρίνεται για τό όρθόδοξο ήθος, την εκκλησιαστική του συνείδηση και, βέβαια, την έλληνομάθειά του²⁸. Κατά τον ποιητή Νικηφόρο Βρεττάκο:

Ήταν «τά Κρυφά Σχολεία» όπου μέσα τους χιονισμένο,
βρεγμένο συνάζονταν όλο τό Έθνος.
Και τό κιτρινισμένο ράσο του παπᾶ, τό ύφασμένο πριν άπ' τήν
Άλωση, μύριζε σμύρνα...

Μιά σταγόνα ήλιου καθισμένη άπάνω σ' ένα κερι, έθαμπόφεγγε
γύρω του, πότε τά μάτια, πότε τό μέτωπο, πότε τά μάγουλα
των παιδιων, πού καθόταν στό μισοσκόταδο.

Κι όπως πάντοτε, όλοι τους ήταν, πάλι, παρόντες: ό Σοφοκλής,
ό Άχιλλέας, ό Όδυσσέας και ό Κυναίγειρος.
Άνασκούμπωνε ό Πλάτων τό ράσο και τούς έδειχνε μέ τό
δάχτυλο τή φωνή τους στό συναξάριο.
Κι εκείνα την άκουγαν, καθώς έμυρμούριζαν όλα μαζί την
πανάρχαιη Άλφαβήτα...²⁹.

²⁷ Εύαγγελου Δ. Θεοδώρου, Η λειτουργική μόρφωσις και άγωγή, σ. 17, Άθήναι 1958.

²⁸ βλ. Εύαγγελου Οικονόμου, Η ελληνική παιδεία επί Τουρκοκρατίας, σ. 48, Άθήνα, 1986.

²⁹ Νικηφόρου Βρεττάκου, Λειτουργία κάτω άπό την Άκρόπολη, σ. 25, Άθήνα, 1988.

Ὁ ἔθναπόστολος Ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, συνεπαρμένος ἀπό τό χρέος ἀπέναντι στό Γένος ἄφησε τή γαλήνη καί τούς ἀσκητικούς ἀγῶνες στόν Ἄθω καί ἔδραμε στό ψηλαφητό σκοτάδι τῆς σκλαβιάς νά ἴπεί στους ραγιάδες τό ἀφυπνιστικό κήρυγμα:

«Τέκνα μου ἀγαπητά ἐν Χριστῷ, διατηρήσατε γενναίως καί ἀτρομήτως τήν ἱεράν ἡμῶν θρησκείαν καί τήν γλῶσσαν τῶν πατέρων, διότι ἀμφοτέρα ταῦτα χαρακτηρίζουσι τήν φιλάτην ἡμῶν πατρίδα καί ἄνευ τούτων τό ἔθνος ἡμῶν καταστρέφεται».

Καί οἱ ραγιάδες ἔκαναν τή θυσία τους καί δέν γνώρισε τό ἔθνος τήν καταστροφή. Ὁ Ἀθανάσιος Κομνηνός-Υψηλάντης στό χρονικό «Τά μετὰ τήν Ἄλωσιν», γραμμένο τόν 18^ο αἰ., ἀφηγεῖται ὡς αὐτόπτης μάρτυς ὅτι μιά μέρα μετρήθηκαν στό παζάρι τοῦ Καΐρου τριάντα χιλιάδες γλῶσσες Ρωμηῶν πού ἐπέμεναν, παρά τήν ἀπαγόρευση τῶν Ἀρχῶν, νά μιλοῦν ἑλληνικά³⁰!

Ἡ παράδοση τῆς Σύλης τοῦ Ἰκονίου, ὅπου δέν μιλοῦσαν πιά οἱ Ἕλληνες ἑλληνικά, ἀλλά ἓνα περίεργο ἰδίωμα τραυλῶν, λέγει ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔκοψαν σέ μιά γενιά τίς γλῶσσες τῶν μονάδων, γιά νά μή μαθαίνουν στά παιδιά τους τή γλώσσα τους! Ἰερές γλῶσσες τῶν Ἑλλήνων, πού μέσα στους βουβούς αἰῶνες διατράνωσαν τήν ἀπόφαση τῆς καρδιάς καί δίδαξαν τό πιό ἀποτελεσματικό μάθημα!

Μετά τήν ἐθνική ἀνάσταση, αὐτή τήν πληρωμένη μέ αἶμα γλώσσα δούλευαν μέρα καί νύχτα μέ τριμμένη ρεντικότα οἱ πεζογράφοι καί οἱ ποιηταί ὄχι μόνο γιά νά ὀργανώσουν τό κράτος καί νά ἀντικρούσουν τόν Φαμερσίερ, ἀλλά καί γιά νά ἀπαντήσουν στόν Ρενάν, «φοβούμενοι μή ἡ παφλάζουσα τότε στήν Εὐρώπη ἀθεϊστική παλίσροια εἰσρεύση καί εἰς τήν Ἑλλάδα»³¹.

Καί μετὰ τήν ἦττα τοῦ 1897 «παπάδες καί δεσποτάδες, δάσκαλοι καί δασκάλες σφάζονταν καί δολοφονοῦνταν ἀπό τούς Κομιτατζήδες, γιά νά ἐξακολουθήσουν τά παιδιά τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας νά μιλοῦν καί νά σκέπτονται Ἑλληνικά»³².

³⁰ βλ. Στέλιου Ράμφου, Κυριακοδρόμιο, σ. 26, Κέδρος, 1985.

³¹ Στήβεν Ράνσιμαν, Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐν αἰχμαλωσίᾳ, τόμ. Α', Ἀθήνα 1979, σ. 70.

³² Ἀθηνᾶς Τζινίκου, Ἡρωίδες δασκάλες τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνα, Θεσσαλονίκη 1992.

Τό γλωσσικό μας σήμερα

Τά τελευταία χρόνια στην πατρίδα μας, μέ τίς γνωστές αὐθαίρετες ἐπεμβάσεις, δημιουργήθηκαν ἀνυπέρβλητες δυσκολίες στην ἄμεση προσέγγιση ἐκ μέρους τῶν νέων μας τῶν ἀγιογραφικῶν καί λατρευτικῶν θησαυρῶν μας, ἐξαιτίας κυρίως τῆς ἀποξενώσεως τῆς παιδείας μας ἀπό τήν ἀρχαία ἑλληνική γλῶσσα καί τήν καθαρῆς, πού ὀδήγησε σέ συρρίκνωση τῆς δημοτικῆς καί ὑποβίβασμό της σέ διάλεκτο πενομένη.

Ἐένος μελετητῆς πραγματευόμενος τήν ἐξέλιξη τῆς ἀλεξανδρινῆς Κοινῆς γράφει: «Ἐχει τίς τήν ἐντύπωσιν ἀσφαλοῦς ἐνότητος ἐν τῇ ἐξελίξει. Ἄλλ' ὅμως δύναται τίς νά παρατηρήσῃ ὅτι ἀπό τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος ἐπιδίδει λίαν σημαντικῶς ἢ ἐν τῇ ὀμιλουμένη καί τῇ κατωτέρα γραμματεία ἐκλαϊκευσις. Ἡ αἰτία τούτου ὀφείλεται εἰς πολιτικούς λόγους. Πολυχρόνιοι καταγίδες, δυνάμενοι νά παραβληθῶσι πρός τάς τοῦ τριακονταετοῦς πολέμου, ἐξεργάγησαν τότε ἐπί τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, διέσεισαν αὐτό καί ἐπήνεγκαν τῇ παιδείᾳ βαρυτάτας ζημίας. Ἡ κατάστασις κατοπτρίζεται καί ἐν τῇ γλώσσῃ»³³.

Ὁ παραλληλισμός ἐφαρμόζει κατὰ γράμμα στό γλωσσικό μας σήμερα. Ἐχομε καί ἐδῶ μιά ἀπλούστευση μέ τό μανδύα τῆς ἐκλαϊκεύσεως, πού ὅμως δέν εἶναι παρά ὁ κατοπτρισμός μιᾶς καταπτώσεως, πού ὀφείλεται στίς καταγίδες τῶν πολιτικῶν αἰτιῶν, πού «ἐπήνεγκαν τῇ παιδείᾳ βαρυτάτας ζημίας», ὄντως.

Ἐπάρχει κάτι στό ὁποῖο συναντῶνται σήμερα ὅλοι οἱ φορεῖς τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς. Ἡ εὐθύνη γιά τή γλωσσική κατάπτωση στίς μέρες μας βαρύνει ὁλόκληρο τόν πολιτικό μας κόσμο καί καθιστᾶ ἐπομένως ὑπόλογο τόν καθένα μας.

Ἡ γλῶσσα εἶναι πνευματική ποιότης μέ παιδευτική δύναμη κι ὅμως τήν ἀντιμετωπίζομε μέ ἀντιπνευματική στάση. Ἀκοπότερη χρήση τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου, οἰκονομία ἀκόμα καί στίς συλλαβές, π.χ. ψαλμός 50. Συμφωνήσαμε σέ συντμήσεις τοῦ τύπου Α.Ε.Ι. κ.τ.τ. Καταργήσαμε τόνους, γιά νά μᾶς μένει περισσότερη ἰκμάδα καί χρόνος, γιά νά δοθῇ στά ὀπτικοακουστικά μας μέσα, πού μᾶς καθηλώνουν στή θέση τοῦ παθητικοῦ δέκτη καί στήν ἀ-φασία.

³³ βλ. LUDWIG RADERMACHER, Γραμματική τῆς Καινῆς Διαθήκης, μετάφρασις Ν. Λούβαρι, σ. 6.

Άλλά, αν δεν υπάρχει χρόνος και διάθεση να μιλήσουμε, τί περιθώριο τότε υπάρχει να στοχαστούμε; Όπως έχει επισημανθή, τό πραγματικό γλωσσικό μας πρόβλημα δεν είναι ή επίμονη προσήλωση στά παραδεδομένα, όσο ή παρέκκλιση από τό ήθος τής δημιουργίας, διότι ή γλώσσα μορφώνει κατά μέγα μέρος τό ήθος μας. Έπειτα ένας νοῦς πού δεν εκφράζεται βυθίζεται στην αυτοδιάλυση και στην πνευματική νάρκη, όποτε «έχθρός άνθρωπος έν τῷ καθεύδειν σπείρει τά ζιζάνια», κατά τήν εὐαγγελική παραβολή, και έχομε τότε παιδιά πού δεν σκέπτονται πιά μέ ιδέες και λέξεις, αλλά μέ εικόνες, μέ κινούμενα σχέδια, μέ σπρέν και βόμβες Μολότωφ. Και βεβαίως πώς να έννοήσουν τή λειτουργική ζωή τής Έκκλησίας;

Όμως, δεν αρκεί μόνο να θλιβόμαστε και συχνά να εκφράζομε τήν αγανάκτησή μας για τήν υποβάθμιση τής διδασκαλίας τής αρχαίας έλληνικῆς γλώσσης και γραμματείας στά Σχολεία μας και τή διαγραφή από τά προγράμματα τής ένθνικῆς παιδείας τής διδασκαλίας τῶν Έλλήνων Πατέρων. Έφόσον ή Πολιτεία δεν τολμᾷ τήν έπαναφορά τῶν ὑψηλῶν έξορίστων, όσοι έντρυφήσαμε στους χλοερούς λειμῶνες τῶν θείων λογίων τους ἄς αναλάβομε προσωπικά και συλλογικά τόν ἄγωνα μέ τή συμπαράσταση τής μητρῆς Έκκλησίας.

Η Έκκλησία ανέκαθεν εφρόντιζε ή μόρφωση τῶν παιδιῶν να διαποτίζεται από τό λειτουργικό πνεῦμα. Χαρακτηριστική είναι ή όμολογία τοῦ Νικολάου Μεσαρίτου τόν 13^ο αἰ., πού περιγράφει τους μικρούς μαθητάς τής σχολῆς τοῦ ἁγίου Παύλου, οἱ όποιοι ἀπευθύνουν «αἶνον τῷ βασιλεῖ και Θεῷ και τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ». Η στοιχειώδης ἄγωγή ήταν τόσο συνυφασμένη μέ τόν λειτουργικό ψαλμό, ὥστε ἄκόμα και σήμερα οἱ Πόντιοι και οἱ Καππαδόκες τό ψάλλω και τό ψαλλίσκω τό έχουν συνώνυμο μέ τό αναγινώσκω ή εἶμαι μαθητής³⁴.

Άν ή Έκκλησία μπορούσε να θέσει στά χέρια τῶν διδασκόντων και τῶν διδασκομένων ένα κομψό τόμο – μικρό ἄνθολόγιο μέ προσιτές περικοπές στό πρωτότυπο από τά διάφορα εἶδη τοῦ λόγου, πού καλλιέργησαν οἱ ἅγιοι Πατέρες³⁵, συνοδευόμενες από τά ἀπαραίτητα στοιχεῖα μεταφράσεως και από

³⁴ Εὐαγγέλου Θεοδώρου, Η λειτουργική μόρφωσις και ἄγωγή σ. 16, Ἀθήναι 1958.

³⁵ Π.χ. μιᾷ σύντομη πνευματώδη ἐπιστολή σάν αὐτή τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς τόν Φαλέριο, πού ἔστειλε δῶρα και ὄχι γράμματα: «Ιχθύων δέ ἡμῖν τιμώτερά σου τά γράμματα. Ὅστε ἐπίστελλε μάλλον ἢ ἀποστελλε. Εἰ δέ ἡδὴ σὺ σιωπᾶν, σὺ δέ ἄλλ' εὐχόμενος ὑπὲρ ἡμῶν μὴ διαλείπης» (ἐπιστ. 329).

ένα λεξιλόγιο, θά πρόσφερε όπωσδήποτε πνευματική καί έθνική ύπηρεσία. Ό άείμνηστος καθηγητής τής φιλοσοφίας καί άκαδημαϊκός Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος είχε προτείνει ή διδασκαλία τών αρχαίων έλληνικών νά αρχίζει από τό άγιογραφικό κείμενο. Άλλωστε, πολλές έφαρμογές γραμματικής καί συντακτικού μπορεί νά γίνουν σέ άγιογραφικό ή πατερικό ή ύμνογραφικό κείμενο, τό όποιο μέ αυτό τόν τρόπο έντυπώνεται στό νοϋ καί στήν καρδιά τών παιδιών. Μή ποϋμε ότι θά κουραστούν. Ή άλήθεια είναι ότι «τό μυαλό τών παιδιών δέν κουράζεται εύκολα. Ή ψυχή τους κουράζεται»³⁶.

Δέν είναι όμως μόνο ή Έκκλησία καί τό σχολείο. Πολλά μπορεί νά κάνει καί ή οικογένεια πρós τήν κατεύθυνση αυτή. Τελευταία μέ έκπληξη χαράς ακούμε παιδάκια τής προσχολικής άκόμα ήλικίας νά άπαγγέλλουν από στήθους όλόκληρες άκολουθίες, όπως του άποδείπνου, τροπάρια τών άγιών, προσευχές. Μας άνάγουν έτσι στήν έποχή τών Τριών Ίεραρχών, «όποτε ή Άγία Γραφή έχρησιμοποιεΐτο υπό πολλών χριστιανικών οικογενειών ως τό άναγνωστικόν βιβλίον τής παιδικής ήλικίας»³⁷.

Τό πρωτότυπο καί τό πρόβλημα τής μεταφράσεως

Τά παιδιά ένθουσιάζονται μέ τήν περιπέτεια τής έρμηνείας από τό πρωτότυπο, άρκει νά τους δοθής ή έμπνευση. Καί δίδουν τότε αυθόρμητα πειστική άπάντηση σέ σοβαρούς προβληματισμούς, όπως αυτός περί τής άνάγκης ή μή τής μεταφράσεως τών λειτουργικών κειμένων. Μαθήτρια τής Β΄ Λυκείου, σέ έρώτηση τί τήν δυσκολεύει στήν παρακολούθηση τής θείας Λειτουργίας, έδωσε τήν έξής άπάντηση: «Η θεία Λειτουργία, δυστυχώς, δέν γίνεται κατανοητή από άτομα κάτω τών 16-17 χρόνων, εξαιτίας του ότι δέν έχουν γνώση τών αρχαίων έλληνικών. Ή ιδέα του νά μεταφρασθής ή θεία Λειτουργία στά Νέα Έλληνικά σέ πολλούς φαίνεται καλή. Όμως ή θεία Λειτουργία είναι ό,τι έχει μείνει άπείραχτο στους αιώνες καί ό,τι μάς θυμίζει τά παλιά χρόνια, ένώ μάς ύπενθυμίζει πώς είμαστε έλληνορθόδοξος λαός, πιστός στίς παραδόσεις του».

Μιά ώραία γνώμη όπως: «Οϋδείς έστιν όστις φιλούμενος θελήσει μισείν» (Ιωάννου Χρυσοστόμου, όμλία μ΄ εις τας Πράξεις, P.G. 60, 288. Μιά μικρή εύχή όπως: «Φώτισον τους όφθαλμούς μου, Χριστέ ό Θεός, μήποτε ύπνώσω πρós θάνατον, μήποτε είπη ό έχθρός μου ίσχυσα πρós αυτόν».

³⁶ βλ. Στέλ. Ράμφου, Ή γλώσσα καί ή παράδοση, σ. 128, Κέδρος 1984.

³⁷ Μάρκ. Σιώτου, Οι Τρεις Ίεράρχαι ως έρμηνευταί τής Άγίας Γραφής, σ. 17.

Ἡ μαθήτρια ἔχει συλλάβει τό ἀμφιλεγόμενο θέμα μέ ἓνα τρόπο διαισθητικό ἀλλά σαφῆ καί ρεαλιστικό. Γιατί, ἔστω κι ἂν πολλές φράσεις καί στίχοι καί μελωδίες λειτουργικῶν ὕμνων βρίσκονται καθημερινά στό στόμα τοῦ λαοῦ μας (ὁ πόνος τοῦ «θρηνῶ καί ὀδύρομαι», πίκρα παλιά τῆς νεκρώσιμης ἀκολουθίας, τό «ψυχὴ μου, ψυχὴ μου, ἀνάστα», λαχτάρα ἀπό ἓνα προοίμιο τοῦ Ρωμανοῦ τοῦ μελωδοῦ, τό «μέλι καί γάλα», ἓνας «Ἀκάθιστος Ὑμνος», πού παραμονεύει στή συνομιλία μας)³⁸, ἂν καί ἔργα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ὅπως οἱ θρηνοὶ τοῦ Ἐπιταφίου, ἔχουν τόση διάδοση ἀνάμεσα στό λαό ὅση δέν εἶδε κανένα δημοτικό τραγούδι³⁹, εἶναι γεγονός ἐπίσης ὅτι ἓνας σημαντικός ἀριθμὸς πιστῶν παραμένει ξένος στή βαθύτερη κατανόηση τῶν ὄσων τελοῦνται στό ναό. Ἀλλά ἡ ἀντικατάσταση τοῦ πρωτοτύπου ἀπό τή μετάφραση στή λειτουργικὴ πράξη δέν γίνεται νά εἶναι ἡ πιό ἀνώδυνη καί ἐνδεδειγμένη λύση. Αὐτὴ ἡ θέση, βέβαια, καθόλου δέν σημαίνει ὅτι πρέπει νά παραταθῆ ἡ γλωσσικὴ ἀπομόνωση⁴⁰, «στήν ὁποία ἔχει καταδικασθῆ –σέ ἀντίθεση μέ τὴν ἀρχαιοελληνική– μία ποίησις γενναία, πρωτότυπος, ἥρωική, ἐπιβιοῦσα ἐπὶ δεκαπέντε συναπτὸς αἰῶνας καί ψαλλομένη ἀδιαλείπτως ὑπὸ ἑκατομμυρίων χειλέων, στοιχεῖον ὅπερ οὐδεμία ἄλλη ποίησις ἐν τῷ κόσμῳ ἔχει νά ἐπιδείξῃ...»⁴¹.

Τὸ χρέος μας ἀπέναντι τοῦ κόσμου

Σήμερα ἡ ἔθνικὴ αὐτογνωσία παρουσιάζει μεγάλα καί ἐπικίνδυνα κενά καί σέ αὐτό τό κατ' ἐξοχὴν προσδιοριστικὸ τῆς ἔθνικῆς ταυτότητος στοιχεῖο. Σήμερα ἡ γλώσσα, πού ἡ θεία Πρόνοια ὄρισε νά λειτουργήσῃ ὡς παγκόσμια γλώσσα, τοῦ Ἀλεξάνδρου καί τοῦ Εὐαγγελίου, κινδυνεύει νά γίνῃ στήν ἴδια της τὴν πατρίδα ξένη, γλώσσα μουσειακὴ.

Σήμερα διαμαρτύρονται γιὰ τὴ συρρίκνωση τῆς διδασκαλίας τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς στή χώρα μας 42 ξένοι Ἕλληνισταί!⁴². Καί διαψεύδονται ἐξ οἰκείων διακηρύξεις ἐγκωμιαστικῆς τῶν ξένων, ὅπως τοῦ δεινοῦ Ἕλληνιστοῦ Doremus A. Hayes, τῆς θεολογικῆς σχολῆς τοῦ Evanston, Illinois: «Ἡ θαυμάσια γλώσσα

³⁸ Θ. Εὐδη, «Ὑμνογραφικὰ ἀπηχήματα», Καινούργια ἐποχὴ, σ. 99, 1957.

³⁹ βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὑμνογραφία καί ποίησις, τόμ. Β', σ. 7, Ἀθήνα 1965.

⁴⁰ Π. Α. Σινόπουλου, ὅπου πιό πάνω, σ. 34.

⁴¹ Α. Δ. Κομίνη, Ὑπῆρχε ποίησις εἰς τό Βυζάντιον; σ. 5, Ἀθήνα 1974.

⁴² Περιοδικό «Ἡ Δράση μας», Ἰαν. 2018.

τῶν Ἑλλήνων ἦτο παραδόξως ζωτική. Ἐφαίνετο ὡς ἡ ἀνθρωπότης δέν ἠδύνατο νά συγκατατεθῆ νά παραιτηθῆ αὐτῆς, καί οὐδεμία προοδευτική φυλή θά δυνηθῆ ποτέ νά τήν ἐγκαταλείψῃ», ἢ ἐκείνη τοῦ Barrows: «Εἶναι ἀνόητον νά ἀντιμετωπίζωμεν τήν ἑλληνικήν ὡσάν νά εἶναι μία νεκρά γλῶσσα. Εἶναι ζῶσα εἰς τόν λόγον, εἰς τήν δημοσιογραφίαν καί τήν φιλολογίαν τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων. Τά γράμματα καί οἱ τόνοι εἶναι τά αὐτά (...). Δύναται τις νά ἀνοίξῃ τόν Ὅμηρον καί νά ἀνεύρῃ εἰς πᾶσαν σελίδα του λέξεις, αἵτινες εἶναι κοιναί μετά τήν πάροδον τρισχιλιετοῦς χρήσεως. Εἰδικώτερον ἡ ὁμοιότης αὐτῆς πρὸς τήν ἑλληνικήν τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶναι ἀξιοσημείωτος. Ἡ ἑλληνική ζῆ σήμερον».⁴³

Ἔχει ἤδη ἀπό πολλές πλευρές ἐπισημανθῆ ἡ ἀνάγκη ἀνανήψεως καί ὡς πρὸς τό θέμα τοῦ κατ' ἐξοχήν ἐθνικοῦ πλοῦτου, τῆς γλώσσης, καί μάλιστα σέ μία ἐποχή, πού προβάλλει ἐπιτακτική ἡ διαφύλαξη τοῦ ἑλληνορθοδόξου προσώπου ὑπέρ ἡμῶν ἀλλά καί ὑπέρ τῶν ἑτεροδόξων ἢ ἀγνοούντων Εὐρωπαίων ἐταίρων μας⁴⁴ καθὼς ἐπίσης καί τῶν ποικιλοδόξων μεταναστῶν, πού ἔχουν συρρεῦσει στή χώρα μας.

Εἶναι ἡ στιγμή πού ἡ ἑλληνόφωνη Ὁρθοδοξία πρέπει νά αἰσθανθῆ καί νά ἐνεργήσῃ ὅπως ὁ μέγας Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν, ὅταν ἀναφωνοῦσε: «Ἑλλησί τε καί βαρβάροις σοφοῖς τε καί ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί». Ἄς μᾶς διαφεύγει ὅτι ἔνα ἀπό τά χαρακτηριστικά τῆς ἑλληνικότητος εἶναι ἡ οἰκουμενικότης. Ὁ Ἑλληνισμός ἀνέκαθεν ὑπῆρξε ἀνοιχτός, διότι διέθετε τήν κριτική ἐκείνη ἰκανότητα, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά ἔνα ἔθνος στήν ἐπικοινωνία του μέ τούς ἄλλους, προκειμένου νά ἀφομοιώσῃ «ὄθνια» στοιχεῖα καί ὄχι μόνο νά μὴν ἀφομοιωθῆ ἀλλά καί νά προσφέρει. Ὅμως, ἡ σωτήρια κριτική ἰκανότητα ὑπάρχει χάρη στήν αὐτογνωσία. Διαφορετικά ἡ ἐπικοινωνία μέ τόν ἄλλον λειτουργεῖ ὡς καθρέπτῃς ἐπιλησμοσύνης.

«Υδωρ ἐκ πηγῶν τοῦ σωτηρίου»

Θαυμαστή ἡ ταύτιση τῆς γλώσσης μας μέ τή γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, ἀλλά καί ἡ διατήρηση ἀνέγγιχτου μέσα στους αἰῶνες τοῦ ὑμνογραφικοῦ πλοῦτου, πού ἀποτελεῖ στοιχεῖο ἐνότητος τοῦ ὅπου γῆς καί

⁴³ βλ. Δημητρίου Ἡλιοπούλου, Ἡ μητρική γλῶσσα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, σ. 33, Ἀθήνα.

⁴⁴ Ν. Π. Βασιλειάδῃ, Ἡ Ἑλλάς στήν ἐνωμένη Εὐρώπῃ, ἔκδοσις «Σωτήρ», Ἀθήνα, 1991.

όποιου χρόνου Έλληνισμού.

Ο Πώργος Σεφέρης έγραφε στις 10 Ιουνίου 1941: «Θυμάμαι τή μέρα πού μάς κήρυξαν τόν πόλεμο οί Γερμανοί. Τό πλήθος, πού ζητωκραύγαζε στήν όδό Σταδίου, σώπασε ξαφνικά, κι έπειτα άρχισε νά τραγουδά μέ μιά βαρεία μεγάλη φωνή: «Τῆ Ὑπερμάχῳ Στρατηγῶ τά νικητήρια». Αυτό καί μόνο. Άλλά αυτό καί μόνο ήταν άρκετό νά καταλάβει κανείς πώς ό πόλεμος τούτος δέν ήταν σημερινός, ούτε χθεσινός· ήταν ό αιώνιος πόλεμος γιά τήν ανθρώπινη άξία»⁴⁵.

Τώρα, πού ή ανθρωπότης, μετά τόσους μάταιους άγώνες, φαίνεται νά παίρνει ξανά τό δρόμο τῆς «άπωλείας», άς προσευχηθοῦμε στόν Υίο καί Λόγο νά συντηρεῖ στίς καρδιές καί στόν τόπο μας τόν πόλεμο γιά τήν περιφρούρηση τῆς θεογνωσίας. Άς έμπνεύσομε στά παιδιά μας τήν άγάπη σ' αυτή τήν πίστη. Άς τούς μεταδώσομε τή λαχτάρα γιά έντρύφηση στόν λόγο τοῦ Εὐαγγελίου, πού γραμμένος στή μητρική τους γλώσσα είναι «ό αιώνιος έρχομός τοῦ Άναστημένου στή γῆ». Άς τά όδηγήσομε στους ιερούς χώρους καί τούς θείους κόσμους τῆς πατροπαράδοτης έλληνόγλωσσης όρθόδοξης λατρείας μας.

Έπειτα, άς στραφοῦμε καί πρός τούς ξένους. Ποῦ ξέρομε τίς θεῖες βουλές; Έποχή πνευματικῆς παρακμῆς δέν ήταν καί τότε πού ήρθε ό Παῦλος ό Ταρσεύς στό Βράχο τῶν Έλλήνων; Ποῦ ξέρομε; Ίσως θέλει νά μάς ξαναδώσει τή Χάρη ό Θεός νά βγοῦμε καί νά προσφέρομε στόν κόσμο στή γλώσσα τῶν πατέρων μας «ὔδωρ έκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου». Ἦδη στήν καρδιά τῆς Άφρικῆς οί «έν Χριστῶ άδελφοί» μας προσεύχονται στή γλώσσα μας, καί στήν άθη μέχρι χθές Ρωσία οί φοιτήτριες, κόρες τῶν μισοπεθαμένων εκεί Έλλήνων τῆς Κριμαίας, τῆς πανάρχαιας έλληνικῆς μακρινῆς χερσονήσου, μέ δέος έτειναν στήν έλληνόγλωσση καθηγήτριά τους τό χαρτάκι, πού ήταν γραμμένη ή φράση, πού ή γιαγιά τους τούς έλεγε νά λένε πάντα στίς δύσκολες ώρες. Καί ή καθηγήτρια διάβασε: «Κύριε έλέησον!».

Ἡ Σαμαρείτιδα ψυχή τοῦ διψασμένου μεταφυσικά συγχρόνου ανθρώπου έρχεται πρός έμάς. Στο «δός μοι πιεῖν» τῆς άγωνίας της άς ανταποκριθοῦμε πρόθυμα. Άς ρίξομε τό άντλημα. Εὐτυχῶς στήν περίπτωσή μας «τό φρέαρ έστί βαθύ» καί τό ὔδωρ ανεξάντλητο.

⁴⁵ Πώργου Σεφέρη, Δοκιμές, τόμ. Α', σ. 70, Ίκαρος, 1974.

Η ΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟ «ΠΙΣΤΕΥΩ». ΥΠΗΡΞΕ «ΕΠΩΝΥΜΟΣ» Ο ΠΟΝΤΙΟΣ ΠΙΛΑΤΟΣ;

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗ,
ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

Το μέγεθος και το μεγαλείο της ψυχής (*magnitudo et majestas animi*) εξαρτώνται από το πώς ο νους εκάστου εναρμονίζει τον ατομικό στον καθολικό χρόνο, από τον τρόπο που τεχνουργείται η συνάφεια.

Ο χρόνος γίνεται προσραπτός (υφαντός) στην ψυχή με το να αρθρωθεί. Κυρίως να οριοθετηθεί. Ο κάθε ορισμός δεν περιγράφει μόνο το όριο αλλά και όλο τον κύκλο. Είναι εκείνο το όριο που **ειδοποιεί**, δηλ. δημιουργεί είδος από το γένος, καθιστά ξεχωριστό κάτι, «ίδιον».

Ο χρόνος είναι βιωτός και ως πανανθρώπινος επιδιώκεται να συστηματοποιηθεί σε ένα ευρύ και σταθερό πλαίσιο εις το οποίον να μπορούν να ενταχθούν οι επί μέρους ατομικοί χρόνοι. *Χρονοδαισία* (χρόνον + δαίω κατά το πανδαισία) είναι η γεωμετρική δομή του χρόνου, η τμήση του π.χ. σε αιώνες και χιλιετίες. Κάθε κομμάτι του γεωμετρημένου χρόνου είναι εύληπτο με το να έχει τον αριθμό του (π. χ. 21^{ος} αι.).

Όπως μας είναι απαραίτητα τα τοπωνύμια (ιδιαιτέρως δε τα οδωνύμια), κατά ανάλογο τρόπο χρειαζόμεθα και «χρονωνύμια» (ονόματα που δηλώνουν τον χρόνο). «Χρονωνύμια» είναι ποικίλες χρονικές περιοχές με την επωνυμία της βασιλείας κάποιου, την προεδρία ή την πατριαρχία του. Ο επιστημονικός κόσμος αντιστοίχως βρήκει ποικίλων επωνυμιών και «αρχών» (π.χ. αρχή του Αρχιμήδους). Η ονοματολογία προέχει σε κάθε περίπτωση.

Έντονα, ως είναι φυσικό, προβάλλεται η τάση να αποκτήσουμε ένα γενικότερο και βολικότερο πλαίσιο, όπου να ανάγονται όλοι οι επί μέρους χρόνοι. Η αναγωγή αυτή σήμερα (το 2018) έχει καταστεί δυνατή με την αποδοχή ενός χρονολογίου που βασίζεται στη γέννηση του Χριστού.

Η θρησκεία και μάλιστα η χριστιανική έδωσε τη λύση, η οποία κρίνεται γενικώς ως ικανοποιητική. Ο Χριστός δεν έγινε μόνον ο επώνυμος ενός έτους (όπως ένας άρχων στην αρχαία Αθήνα) αλλά όλης της Ιστορίας. Όλα τα έτη μετά την γέννηση του Χριστού είναι σωτήρια (έτη του Σωτήρος). Επειδή όμως και τα προ της γεννήσεως έτη αριθμούνται με αναφορά στον Χριστό (λέμε π.χ. ότι το 480 π.Χ. έγινε η ναυμαχία της Σαλαμίνας), εμμέσως είναι και αυτά σωτήρια. Κατά τη χριστιανική αντίληψη τα προ Χριστού έτη ανήκουν στην περίοδο της **Ευαγγελικής Προπαρασκευής**. Θα έλεγε κανείς συνοπτικώς ότι η χρονικότητα *επλήσθη χριστότητας* και θα διευτύπωνετο η ευχή να πλησθεί και *χρηστότητας*.

Ενώ όμως ο Χριστός βαθμηδόν έγινε από τον 6^ο αι. (τουλάχιστον στο πολιτικό, πολιτισμικό ημερολόγιο της ανθρωπότητας) μοναδική επωνυμία, θα θέλαμε να δούμε, αν το νέο σύστημα επηρέασε την ερμηνεία του Συμβόλου της Πίστεως, αν σε αυτό το Σύμβολον της Πίστεως, που συναίρει όλη την χριστιανική πίστη και διδασκαλία σε λίγες γραμμές, σε ύφος πυκνό και λόγο άκρως περιεκτικό, υπάρχει κάτι που να μας συνδέει με τον πανανθρώπινο χρόνο, όπως μετρείτο κατά τον αιώνα συντάξεως του Συμβόλου της Πίστεως, δηλ. τον τέταρτο. Θα θέλαμε να βρούμε κάποιο χρονικό προσδιορισμό πέραν εκείνου της χρονικότητας του Υιού εν σχέσει προς τον Πατέρα. Και σε αυτήν όμως τη χρονικότητα, όπως παρατήρησε ο Αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος σε σχετική με το «Πιστεύω» **μελέτη του (ΕΕΘΣΠΑ Τ.1, 1926, σ. 5), «οί Πατέρες τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ἐφοβοῦντο νὰ μεταχειρισθῶσιν ἐκφράσεις παριστώσας χρόνον»**. Οι ατελεύτητες θεολογικές συζητήσεις αναφέρονται στην εκ Πατρός και μόνον γέννηση του Υιού και στη σάρκωσή Του "εκ της παρθένου Μαρίας και του Αγίου Πνεύματος". Η (πρώτη) γέννησις είναι αόριστος. Δεν καθορίζεται το πότε. Απλώς λέγεται ότι **έγινε «πρὸ πάντων τῶν αἰώνων»**. Η σάρκωσις, αντιθέτως, αυτή η ενανθρώπησις (η συμπερίληψη και συναναστροφή του Χριστού μεταξύ των ανθρώπων, αυτό το Εμμανουήλ, το «μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός»), εντάσσεται στον χρόνο. Συνέβη σε κάποιο σημείο της ψηλαφητής χρονικότητας αλλά όχι με την ακρίβεια που δηλώνεται η ανάστασις εν σχέσει με τη σταύρωσιν: Ο Χριστός ανέστη **«τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ»**.

Ο Χριστός έζησε επί της γης (θεός και άνθρωπος, *ἐνανθρωπήσας*) επί 33 έτη. Έτσι, δεν είναι επαρκής προσδιορισμός να αναφέρει κανείς ότι έγινε κάτι απλώς επί Χριστού, διότι χρονολογούμε με έτη και στην κοινή αντίληψη

συνωνυμεί έτος και χρόνος. Άρα από τον όλο βίο του Χριστού έπρεπε να επιλέξομε κάποιο έτος ως αρχή του χρονολογικού μας συστήματος. Ο Διονύσιος ο Μικρός (Exiguus), ο Σκύθης μοναχός, ο οποίος εισήγαγε την από Χριστού χρονολογία το 532, αυτός ο Διονύσιος επέλεξε τη γέννηση. Μάλλον φαίνεται βέβαιο ότι αν ο Διονύσιος ζούσε όχι στη Ρώμη αλλά στην Κωνσταντινούπολη (επί Ιουστινιανού), θα επέλεγε την **σταύρωσιν ή την ανάστασιν**. Αν επέλεγε την ανάσταση (που εθεωρείτο το μείζον γεγονός στην Ανατολή), θα είχαμε σήμερα έτος «σωτήριον» 1985. Διερωτώμεθα, αν ο Διονύσιος ενέπλεξε ή διευκόλυνε τα πράγματα ως προς τα διαλαμβανόμενα στο «Πιστεύω» σχετικά με τον χρόνο.

Στο Σύμβολο της Πίστεως υπάρχουν τρία ρήματα στην οριστική έγκλιση: **πιστεύω, ομολογώ και προσδοκώ**. Το **πιστεύω** αναφέρεται στον πάντα χρόνο, το **ομολογώ** κυρίως στον παρόντα (όπως απαιτείται τουλάχιστον κατά το βάπτισμα) και το **προσδοκώ** εμφανώς στο μέλλον. Ο εκάστοτε πιστός, ο *νυν* (ή *ήμεεις οί νυν ζώντες*) **πιστεύομεν, όμολογοϋμεν και προσδοκώμεν**.

Μεταξύ εκείνων που πιστεύομε αναφέρεται στο Σύμβολον κάτι που εκ πρώτης όψεως φαίνεται χρονικό, το «*σταυρωθέντα τε υπέρ ήμῶν επί Ποντίου Πιλάτου*» Εδώ το «*σταυρωθέντα*» έχει δύο εμπροθέτους επιρρηματικούς προσδιορισμούς. Ερμηνευτικές δυσκολίες κυρίως παρέχει ο δεύτερος. Τί σημαίνει το «*επί Ποντίου Πιλάτου*»; Το πότε ή το πώς απεφασίσθη και έγινε η σταύρωση;

Ο ακούων σήμερα στην Εκκλησία το «*επί Ποντίου Πιλάτου*» προσανατολίζεται εκ πρώτης όψεως στη χρονικότητα. Είναι η μόνη δυνατότητα; Και το κυριώτερο: Είναι η προσάδουσα, αυτή που είναι σύμφωνη με την παράδοση του χριστιανικού βιώματος;

Αν δεχθούμε το «*επί Ποντίου Πιλάτου*» ως εμπρόθετο προσδιορισμό χρόνου, τότε ο Πιλάτος καθίσταται ο επώνυμος του επωνυμωτάτου της Ιστορίας, δηλ. του Χριστού. Αυτό δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό και θα ήταν ίσως επιθυμητό σε κάποιους να μην υπάρχει στο Σύμβολο το «*επί Ποντίου Πιλάτου*». Όπως όμως θα δειχθεί παρακάτω, το «*επί Ποντίου Πιλάτου*» όχι μόνον δικαιολογείται γλωσσικώς αλλά και επιβάλλεται εκ των πραγμάτων.

Θα εξετάσομε το θέμα βάσει γλωσσικών και πραγματικών κριτηρίων και τέλος θα δούμε, αν η εισήγηση του Διονυσίου του Μικρού συνάδει με την θεολογική παράδοση της Εκκλησίας.

Είδαμε ότι η έννοια τόπου ή προσώπου (ιδίως έχοντας αρχή και εξουσία) είναι η θεμελιώδης του «επί». Η πρόθεση σημαίνει τη βάση, εκείνο στο οποίο στηριζόμαστε, αυτό που παίζει σημαίνοντα ρόλο σε κάτι. Μερικά παραδείγματα:

«*Ἐπί προσπόλου μιᾶς χωρεῖν*» (Σοφ. Οιδ. Κολ. 746) υποδηλώνει ότι το βάδισμα είναι δυνατό, γιατί το πρόσωπο βασιζέται σε μια συνοδό.

«*Τὸ ἐφ' ἑαυτῶν μόνον προορώμενοι*» (Θουκ. Α 17,1) δηλώνει το αποκλειστικό ενδιαφέρον για τους ίδιους (τους τυράννους), οι οποίοι πρόσεχαν μόνον ό,τι τους αφορούσε.

Πολύ πλησιέστερα προς το «*ἐπί Ποντίου Πιλάτου*» είναι μερικά άλλα παραδείγματα, όπου το *επί* με γενική προσώπου σημαίνει το ενώπιον, την παρουσία αρχής διοικητικής ή στρατιωτικής ή δικαστικής. Π.χ. «*ἐπί μαρτύρων... πράσσειται τι*» (Αντιφ.2.3.8). «*Τί οὐκ ἐξελέλεκται τούτων ἐπί πάντων*» (Δημοσθ. Κατ' Αριστογ. Α,36). «*Ἐπί τοῦ στρατηγοῦ*» (Παπ. Οξυρ. 38,11).

Ακόμη πιο κοντά είναι το Ευαγγελικό «*καὶ ἄν ἀκουσθῆ τοῦτο ἐπί τοῦ ἡγεμόνος... ἡμεῖς ὑμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν*» (Ματθ.28,14). Αυτό σημαίνει: και αν περιέλθει το θέμα στον ηγεμόνα... Ο ηγεμών είναι ο ίδιος ο Πιλάτος. Επομένως *ἐπί τοῦ ἡγεμόνος* και «*ἐπί Ποντίου Πιλάτου*», οι δύο εκφορές με την πρόθεση *επί*, συνωνυμούν και ταυτίζονται (τί σύμπτωση!).

Η φράση που μας απασχολεί σημαίνει ότι η απόφαση για την σταύρωση έγινε με δικαστή τον Πόντιο Πιλάτο, ένα τοπικό άρχοντα που κανένας αρχαίος ή νεώτερος μελετητής δεν εδέχθη ότι άφησε εποχή, ώστε να γίνει επώνυμός της. Δεν υπάρχει σε κάποιο Κατάλογο ή Πίνακα «*Διαδοχών*». Θα μας απασχολήσει, όμως, το θέμα, αν είχαν οι συντάκτες του Συμβόλου την πρόθεση να δηλώσουν τον χρόνο της σταυρώσεως.

Αν οι συντάκτες του Συμβόλου έκριναν αναγκαίο να δηλώσουν τον χρόνο, τότε έπρεπε να χρησιμοποιήσουν το σύστημα της εποχής. Πώς εχρονολόγουν τον πρώτο αλλά και τον τέταρτο αιώνα; Με βάση τους Ρωμαίους αυτοκράτορες η σταύρωση έγινε επί Τιβερίου βασιλέως (ή Καίσαρος). Έτος; Το 33 μ. Χ. Τότε, ο Τιβέριος (14-37) ήταν στο 19ο έτος της βασιλείας του (Ολυμπιάς 204^η). Άρα μετά το «*σταυρωθέντα ὑπέρ ἡμῶν*» θα ετίθετο «*ἐπί Τιβερίου Καίσαρος ἔτει ἐνάτῳ καὶ δεκάτῳ*».

Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι τον 4^ο αι. που έγινε η σύνταξη του Συμβόλου δεν μπορούσαν να φαντασθούν, οι τότε Πατέρες της Εκκλησίας, ότι θα υπάρξει στο μέλλον άμιλλα μεταξύ επωνύμων. Μάλλον όμως δεν τους ενδιέφερε η χρονικότητα. Και εν πάση περιπτώσει δεν θα ηνείχοντο να παρεμβληθεί μεταξύ της θεϊκής Τριάδος και της «Παρθένου Μαρίας» ένα θύραθεν πρόσωπο. Το Πιστεύω γράφεται και προορίζεται για τους κατοίκους όλης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (και επέκεινα). Θα ηνείχοντο αυτοκράτορες της Ρώμης-Κωνσταντινούπολεως, ο Μ. Κωνσταντίνος, ο Μ. Θεοδόσιος ή ο Ιουστινιανός, έναν έπαρχο να «φιγουράρει» παραμερίζοντας τόσες εμβληματικές πράγματι μορφές; Σημειωτέον, επιπροσθέτως, ότι ο Πιλάτος ήταν έπαρχος της Ιουδαίας επί 10 έτη (26-36) και επομένως το «*ἐπι Ποντίου Πιλάτου*» δεν μας δίδει έτος (που είναι η κυρία δήλωση της χρονικότητας) αλλά δεκαετία.

Ο Πόντιος Πιλάτος «μπήκε» στο «Πιστεύω», διότι έπαιξε σημαντικό αν και επαμφοτερίζοντα ρόλο στη δίκη του Χριστού, ο οποίος «*ἐνηνθρώπησε*», δηλ. έζησε θεανθρωπικώς όσο και εάν στη συνείδηση των πιστών εβάρυνε ή και επεκράτει άλλοτε η θεϊκή και άλλοτε η ανθρωπίνη φύσις. Η διαφορά απόψεων οδηγούσε στη δημιουργία αιρέσεων, που αντιμετωπίζοντο με Συνόδους και αναθεματισμούς.

Αν όμως το «*ἐπι Ποντίου Πιλάτου*» δεν είναι χρονικόν, τότε τί σημαίνει; Το *επί* (...) σημαίνει αυτό που θα έπαιζε ρόλο σε κάτι. Έπονται παραδείγματα. Αναφέρω εδώ δύο μόνον, ένα εκ της οίκοθεν παιδείας και ένα εκ της θύραθεν. Τί μας λέγει το Ευαγγελικό που ήδη αναφέραμε (Ματθ.28,14): «καὶ ἂν ἀκουσθῆ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς...ὕμᾶς ἀμερίμνους ποιήσομεν». Μας λέγει αυτό ακριβώς, ότι αν περιέλθει το θέμα στον ηγεμόνα....Ο ηγεμών είναι ο ίδιος ο Πιλάτος. Επομένως, «*ἐπι τοῦ ἡγεμόνος*» του Ευαγγελιστοῦ Ματθαίου και «*ἐπι Ποντίου Πιλάτου*» του Συμβόλου συνωνυμούν και ταυτίζονται. Και στο παγανιστικό παράδειγμα (Λουκ. Κατάπλους 18) «*Γράψομαί σε παρανόμων ἐπὶ τοῦ Ραδαμάνθυος*» το «*ἐπι Ραδαμάνθυος*» είναι ακριβώς αντίστοιχο προς το «*ἐπι Ποντίου Πιλάτου*». Και στις δύο περιπτώσεις δηλώνεται το ενώπιον (before a magistrate), ότι η υπόθεση περιέρχεται σε κάποιο πρόσωπο προς κρίση.

Στη φράση που κυρίως μας απασχολεί τονίζεται η σωματική παρουσία του επάρχου. Ο Πιλάτος είναι εγγύς, χειροπιαστός. Ο Τιβέριος είναι μακριά

και πληροφορείται ίσως τα γεγονότα της Ιουδαίας από κάποια αναφορά του Νικοδήμου (το απόκρυφο Ευαγγέλιο, τις «Πράξεις» του Πιλάτου), δεν έχει όμως, όπως ο Πιλάτος, οπτική επαφή των συμβαινόντων στην Ιουδαία.

Με το «Πιστεύω» ο πιστός αναδύεται και δηλώνει την ταυτότητά του όχι του ίδιου μόνον αλλά και της αδελφότητος όπου ανήκει. Η αδελφότης προκύπτει εκ του ότι αχρόνως είμεθα (*προαπελθόντες, ζῶντες και ἐπιγενησόμενοι*) τέκνα ενός και του αυτού Πατρός, του ενός που τριχάζεται αλλά δεν χάνει την ενότητά του. Η θεότης μάλιστα καταβιβάζεται, έρχεται πολύ πλησίον στον άνθρωπο υπό διττή ουσία, θεία και ανθρωπίνη. Η θεία φύσις μάς θεώνει αλλά και η ανθρωπίνη (άνευ αμαρτίας) μάς αναβιβάζει. Πώς; Διά του πάθους του Χριστού, ο οποίος δεν ήλθε στη γη για μια περιήγηση, αλλά πολλά «*ὑπήνεγκε ἐπωδύνως*» με τα μέτρα και τους όρους που αντιπροσωπεύει η γήινη αρχή, χειροπιαστή αυτή, του Ποντίου Πιλάτου.

Με το «Πιστεύω» ο πιστός βυθίζεται στον πάντα χρόνο, ο οποίος άρχισε «*πρόπαλαι*». Η θεϊκότης του Χριστού τονίζεται ως και η «άνθρωπικότης».

Ο Χριστός στάθηκε μπροστά στη ανθρώπινη εξουσία, που εκπροσωπείται από έναν αξιωματούχο της, τον Πιλάτο, κατεδικάσθη, «*ἔπαθε*», «*ἐτάφη*» και «*ἀνέστη*».

Αυτό το θριαμβευτικό «*ἀνέστη*» που τοποθετείται χρονικώς στο δέκατο ένατο έτος του Τιβερίου Καίσαρος ανοίγει την προσδοκία του «*μέλλοντος αἰῶνος*».

«ΕΙΣ ΑΠΟΛΟΓΙΑΝ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ» (ΦΙΛΙΠ. 1,17)

ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

ΘΩΜΑ ΑΝΤ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ,
ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ, ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΕΚΠΑ

Στή μακραίωνη παράδοση τής εκκλησιαστικής ζωής τά κείμενα τής Καινής Διαθήκης: α) διαμόρφωσαν κοινωνικές αντιλήψεις και πανανθρώπινες αξίες πού επηρέασαν τήν πνευματική και πολιτιστική ιστορία του κόσμου¹, αλλά και β) όδήγησαν σέ διασπάσεις και αίρέσεις έξαιτίας τών άκρικών έρμηνειών και έφαρμογών τους.

¹ «Ουδέν άλλο βιβλίον έχει επηρεάσει τόσον τήν ζωήν άτομων, κοινωνιών και λαών, όσον ή Άγία Γραφή. Όλως δέ άποφασιστικής σημασίας υπήρξεν ή δι' αύτης ανάπτυξις του λεγομένου έλληνοχριστιανικού ευρωπαϊκού πολιτισμού, του πνευματικώτερου όλων τών πολιτισμών», Μ. Σιώτου, «Η Άγία Γραφή εις τήν Έλληνικήν Όρθόδοξον Έκκλησίαν», *ΕΕΘΣΠΑ ΚΗ'* (1989), [σφ. 33-74], σ. 39. «Ο λόγος του Χριστου και τής άποστολικής Έκκλησίας συνεχίζεται μέσα στην ιστορία υπό τούτες ή εκείνες τίς νέες πολιτιστικές συνθήκες μέσα στην λειτουργική, δογματική, κηρυκτική και ποιμαντική ζωή τής Έκκλησίας διά τών αιώνων», Σ. Άγουριδή, *Ερμηνευτική τών ιερών κειμένων*. Προβλήματα – Μέθοδοι Έργασίας στην Έρμηνεία τών Γραφών, Αθήνα ³2002, σ. 405.

Μπορεί κανείς διαβάζοντας τὰ κείμενα τῆς Καινῆς Διαθήκης νά στηρίξει διάφορες ἀντιλήψεις θετικές ἢ ἀρνητικές. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὀρθή ἢ μὴ κατανόηση τοῦ ἱστορικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ πλαισίου συγγραφῆς τῆς². *Μιά σωστή ἐρμηνεία τῆς Κ.Δ. σήμερα συνίσταται βέβαια στὴν ἀνίχνευση τῶν τότε προβλημάτων καὶ ἀπαντήσεων· παραμένει ὁμως ἡμιτελής, ἐὰν δὲν συσχετισθεῖ μὲ τὰ σημερινὰ προβλήματα*³. Ὁ λόγος τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἀσφαλῶς κατὰ βάση ἐσχατολογικός, μὲ τὸ ὄραμα τῆς ἐρχόμενης βασιλείας, δὲν εἶναι ὁμως ἄμοιρος ἐπίγειας προβληματικῆς καὶ ἀποδεδειγμένος ἀπὸ τίς βασικές καὶ ἐγκόσμιες φροντίδες.

Προκύπτουν, εὐλόγως, τὰ ἐξῆς ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα ἐπιζητοῦν ἀπαντήσεις ἢ διευκρινίσεις: Γιατί ἡ μελέτη τῶν κειμένων τῆς Κ.Δ. ἀποτελεῖ ἀδυσώπητη πρόσκληση καὶ πρόκληση γιὰ τὸν κάθε ἄνθρωπο; Τί εἶναι αὐτὸ πού κάνει τὴ διδασκαλία τῆς Κ.Δ. πάντα ἐπίκαιρη, ζωτική καὶ μοναδική; Πῶς ἀπαντᾶ εἰδικότερα σήμερα στὶς σύγχρονες προκλήσεις; Στὸ παρὸν ἄρθρο ἀπαντῶνται ἀπορίες καὶ ἐρωτήματα. Στὸ πρῶτο μέρος ἐπιλέγονται τέσσερις σύγχρονες προκλήσεις, πού ἐμφανίζονται σημαντικές καὶ ταυτόχρονα ἐνδεικτικές γενικότερων τάσεων. Στὸ δεύτερο μέρος προβάλλονται θεολογικές παράμετροι τῆς Κ.Δ., καταλυτικές γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους.

1. ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

α) Ἡ πρόκληση τῆς παγκοσμιοποίησης

Ἡ παγκοσμιοποίηση ὡς ὅρος καὶ ὡς κατάσταση εἶναι πολυσύνθετο φαινόμενο, πού ἐκδηλώνεται σὲ διάφορα ἐπίπεδα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς: στὸ οἰκονομικό, τὸ πολιτικό, τὸ ἠθικό, τὸ κοινωνικό, τὸ ἐπιστημονικό, τὸ πολιτιστικό, τὸ θρησκευτικό, τὸ πνευματικό. Εἶναι μία πραγματικότητα πού συνδυάζει θετικά καὶ ἀρνητικά στοιχεῖα: (1) Ἐνῶ φαινομενικά εὐνοεῖ τὴν ἀμοιβαία προσέγγιση τῶν ἀνθρώπων, ἀμβλύνει τούς διαχωριστικούς

² «Σήμερα ὁμως ἀναγνωρίζεται ὅλο καὶ περισσότερο ὅτι ἡ σημασία ἐνός κειμένου δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὴ φιλολογικὴ του συνάφεια, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν εὐρύτερη συνάφεια, πολιτιστικὴ, πνευματικὴ κ.λπ., τῶν ἀναγνωστῶν του», Μ. Κωνσταντίνου, «Ἀκαδημαϊκὴ ἐρμηνευτικὴ τῆς Βίβλου καὶ Ἐκκλησία», *Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο*. Προβλήματα μεταφραστικά, φιλολογικά, ἱστορικά, ἐρμηνευτικά, θεολογικά. Εἰσηγήσεις Ζ' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων, Ἀθήνα 1996, σ. 347.

³ Βλ. Ἰ. Καραβιδόπουλου, «Τὸ οὐσιαστικὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλικοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος», *Τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὴ Μέση Ἐκπαίδευση σήμερα* (Σκοποὶ καὶ οὐσιαστικὰ περιεχόμενά του). Πρακτικά Α' Συνεδρίου Θεολόγων Βορείου Ἑλλάδος (Θεσσαλονίκη, 16-18 Μαΐου 1981), σ. 348.

φραγμούς και διευκολύνει την επικοινωνία, στην πραγματικότητα οδηγεί στη μαζοποίηση, στην ισοπέδωση των πολιτισμών στο συγκερασμό των θρησκειών, στην όμογενοποίηση της εμφάνισης και της συμπεριφοράς των ανθρώπων⁴. (2) Παρότι οικοδομείται στο όνομα του ανθρώπου, στην πραγματικότητα ο άνθρωπος βρίσκεται στο περιθώριο. Κυρίαρχο στοιχείο του κόσμου και κριτήριο για τη δόμηση της ζωής δεν είναι πλέον ο άνθρωπος, αλλά η οικονομική δύναμη, όπως ενυλώνεται μέσα από τις διαφόρων μορφών εξουσίες⁵. (3) Ένώ προωθείται η ένοποίηση του κόσμου και της σύγχρονης σκέψης, υποστηρίζεται ότι οι πολιτιστικές διαφορές θα αποτελούν τη βάση για διαιρέσεις και συγκρούσεις⁶.

Ο τρόπος εξέλιξης της παγκοσμιοποίησης και οι σημερινές μορφοποιήσεις της δημιουργούν στον πολίτη αισθήματα άγχους, φόβους και ανασφάλειες για το μέλλον. Μέ τη μεθοδευμένη πληροφόρηση και τη συστηματική ελεγχόμενη κοινωνία επιχειρείται η επιβολή μιᾶς παγκόσμιας εξουσίας, πού αδιαφορεί για τὰ ἔθνη, τὰ κράτη, τις κοινωνίες και τὰ πρόσωπα, ἢ ἐνδιαφέρεται γι' αὐτά μόνο στο βαθμό πού ἐξυπηρετοῦν τόν σκοπό της. Μέτρο ἀξιολόγησης τῶν θρησκειῶν, τῶν πολιτισμῶν, τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν, ἢ καί τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, γίνεται σέ τελική ἀνάλυση τό συμφέρον τῶν ἰσχυρῶν. Γι' αὐτό καί ἐνδεχόμενη πραγματοποίηση τῆς παγκοσμιοποίησης αὐτῆς θά μπορούσε νά ὀδηγήσει στόν ἀφανισμό τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου καί νά σημάνει τό τέλος τῆς ἱστορίας καί τῶν πολιτισμῶν⁷.

β) Ἡ πρόκληση τῆς βιοϊατρικῆς τεχνολογίας

Ἡ δεύτερη μεγάλη πρόκληση εἶναι αὐτή πού δημιουργεῖ ἡ βιοϊατρική τεχνολογία. Ἀνακύπτουν θέματα βιοηθικῆς δεοντολογίας σέ σχετικά ζητήματα, ὅπως ἡ ἔκτρωση καί ἡ εὐθανασία, ἀλλά καί σύγχρονες ἐφαρμογές τῆς βιοτεχνολογίας κατά τήν ἔναρξη καί τό τέλος τῆς ζωῆς, ὅπως ἡ τεχνητή γονιμοποίηση, ἡ γονιδιακή παρέμβαση καί θεραπεία, ἡ μεταμόσχευση

⁴ Βλ. Γ. Μαντζαρίδη, *Παγκοσμιοποίηση καί παγκοσμιοότητα. Χίμαιρα καί ἀλήθεια*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 14.

⁵ Βλ. Γ. Πέτρου, «Τό οἰκουμενικό ὄραμα σέ ἐποχή παγκοσμιοποίησης», *Καθ' ὁδόν* 14 (1998), σσ. 23-30.

⁶ Βλ. S. P. Huntington, *The Clash of Civilizations*, New York 1996.

⁷ Βλ. Γ. Μαντζαρίδη, «Παγκοσμιοποίηση καί παγκοσμιοότητα. Τό τέλος τῆς ἱστορίας καί τῶν πολιτισμῶν», *Εὐθύνη* 336 (1999), σσ. 571-574.

οργά-νων, ή κλωνοποίηση, ή χαρτογράφηση του ανθρώπινου γονιδιώματος κ.ά.⁸. Γεννώνται τά εξής έρωτήματα: Έχει θεολογικά στοιχεία ή Κ.Δ. για να δώσει απάντηση σε προβληματισμούς τούς όποιους έπιτακτικά θέτει ή σύγχρονη έπιστημονική έρευνα; Μήπως ή χριστιανική ήθική είναι παρωχημένη και άναποτελεσματική, άνίκανη να άντιμετωπίσει τά νέα δεδομένα και τίς άλματώδεις εξέλιξεις πού αναφέρονται στή βιολογική ύπαρξη και λειτουργία του ανθρώπου; Μήπως ό ευαγγελικός λόγος άφορα μόνο στήν πνευματική σφαίρα τής ύπαρξης και δέν μπορεί να είναι συμβατός με τήν πραγματικότητα τής εξέλιξης, ή ακριβέστερα τής επανάστασης, πού έπιτελείται στον τομέα τής Βιολογίας και τής Ιατρικής; Μήπως τό δόγμα, ή πίστη τής Έκκλησίας, επέβαλε ένα τυποποιημένο ήθος, τό όποίο χαρακτηρίζει ή άκαμψία, ή άνελαστικότητα και ή άδυναμία προσαρμογής στα νέα έπιτεύγματα τής έπιστήμης;⁹

Τά έρωτήματα αυτά έχουν πολλές πλευρές και μπορεί να αναγνωρίσει κανείς σε αυτά ποικίλες άφορμές για συζήτηση¹⁰. Συχνά οι κοινωνίες, πού βρίσκονται μπροστά στα άπίστευτα έπιστημονικά έπιτεύγματα άντιδρούν με άμηχανία ή με άλληλοανααιρούμενες προτάσεις. Πολλοί είναι αυτοί πού ύποστηρίζουν ότι ή έρευνα και ή έπιστήμη δέν μπορούν να έχουν φραγμούς, άλλοι πάλι θεωρούν έπιβεβλημένο τον καθορισμό κάποιου νομικού ή ήθικού πλαισίου, γιατί, όπως τονίζουν, άν δέν αναγνωρισθεί ή άναγκαιότητα του έλέγχου στα βιολογικά πειράματα και στήν ιατρική έρευνα, ό άνθρωπος ύποβιβάζεται σε πειραματόζωο, σε άντικείμενο του έργαστηρίου. Τό καιριο όμως έρώτημα είναι, μπορούν τά κρίσιμα αυτά προβλήματα να άντιμετωπισθούν με μία «άνανεωμένη» και προσαρμοσμένη στις νέες άπαιτήσεις

⁸ Βλ. Ν. Κόιου, «Θεώρηση των άρχών τής Βιοηθικής υπό τό φώς τής Όρθόδοξης Όθικής Σκέψης», *ΓρΠαλ* 83 (2000), σ. 838. Ι. Μπρέκ, (π.), «Βιοηθικά διλήμματα και Όρθοδοξία» (μτφρ. Τ. Ζαννή), *Σύν* 68 (1998), σ. 5. Ν. Μητσοπούλου, «Έπιτεύγματα τής συγχρόνου γενετικής. Όθική θεώρησης», *Φιλία εις Κωνσταντίνον Μπόννη*, Θεσσαλονίκη 1989, σσ. 407-434. Ν. Χατζηνικολάου, (Άρχιμ.), «Μπροστά στις σύγχρονες έπιστημονικές προκλήσεις», *Σεβ. Μητροπολίτης Καλλίνικος 25 χρόνια προσφοράς και αγάπης στον Πειραιά, χ.χ.*, σσ. 61-63. Πρβλ. Σ. Άλαχιώτη, *Άναφορά στους γενετικούς και τεχνολογικούς νεωτερισμούς*, Άθήνα 2004.

⁹ Βλ. σχετικώς Κ. Σκουτέρη, «Βιοηθική και τό ήθος τής Όρθοδοξίας», *Έπίσκεψις* 575 (31.10.1999), σσ. 22-31.

¹⁰ «Η άλματώδης πρόοδος τής ιατρικής και τής βιολογίας και γενικότερα οι εξέλιξεις στο χώρο τής βιοτεχνολογίας δέν άποτελούν κατά τίς τελευταίες δεκαετίες άντικείμενο μόνο τής ιατρικής και τής βιολογίας, αλλά έχουν προσελκύσει τό ενδιαφέρον και τής πολιτικής, τής νομικής, τής οικονομίας και τής κοινωνιολογίας», Μ. Βάντσου, «Η σημασία τής όρολογίας στή βιοηθική», *ΕΕΘΣΑΠΘ ΤΠ ΚΘ 9* (2004), σσ. 145-160.

ήθική διδασκαλία; Πολλοί κοινωνιολόγοι, ιατροί, νομικοί ή και θεολόγοι πιστεύουν πώς ναί. Ή άποψή τους εΐναι, ότι στά προβλήματα μπορεί νά δοθεΐ άπάντηση άν άνανεώσουμε τήν ήθική μας, άν προσαρμόσουμε στίς νέες άπαιτήσεις τών καιρών τίς ήθικές μας άντιλήψεις. Άλλά και πάλι προκύπτει ένα σοβαρό έρώτημα: εΐναι ή ήθική ένα σύστημα άξιών πού διαμορφώνεται από τίς διάφορες περιστάσεις και τίς «ανάγκες» πού έμφανίζονται κατά καιρούς ή μήπως έχει διαχρονική και διαπροσωπική σημασία και άξια;¹¹

γ) Η πρόκληση τών ανθρώπινων σχέσεων

Η Τρίτη πρόκληση προέρχεται από τήν πολυπλοκότητα τών ανθρώπινων σχέσεων. Οί πρωτογενείς κοινωνικές σχέσεις συμπιέζονται και παραχωρούν τή θέση τους σέ άπρόσωπες κοινωνικές δομές, πού τείνουν νά καλύψουν όλόκληρο τό φάσμα τών κοινωνικών σχέσεων. Η μαζοποίηση τών ανθρώπων και ή μηχανοποίηση τής ζωής και τών κοινωνικών σχέσεων δημιουργούν έντονη τήν ανάγκη, πού άπαιτεί ιδιαίτερη προσέγγιση για άναζωογόνηση τών άπρόσωπων θεσμών και τών τυπικών σχέσεων. Ο τρόπος όργάνωσης τής κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής συντελεί στήν άδικη κατανομή τών υλικών αγαθών και τών αναπτυξιακών μέσων, πού ύπονομεύει τήν όμαλή συμβίωση και προκαλεί τίς κοινωνικές άντιθέσεις. Σοβαρά εΐναι τά ζωτικά προβλήματα τών πολέμων, τών προσφύγων και μεταναστών, τών ναρκωτικών, τής άνεργίας, του έθνικισμού, του φυλετισμού, τής βίας, του όργανωμένου έγκλήματος κ.ά., ή άντιμετώπιση τών όποίων συνδέεται μέ ευρύτερες κινητοποιήσεις και θεσμικές άλλαγές¹².

Στήν καθημερινή ζωή ό άνθρωπος ως πρόσωπο συνθλίβεται και άφανίζεται, ενώ γίνεται άποδεκτός ως άτομο, αριθμός και μόριο μιάς μάζας ή όμάδας ή ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Έκτός του ότι δοκιμάζονται σκληρά οί σχέσεις του σέ όλα τά επίπεδα, ή μαζοποίηση και ή παραθεώρηση

¹¹ Πρβλ. Ν. Μητσοπούλου, *Τό «σύγχρονον» και «άσυγχρόνιστον» τής έν Χριστώ ήθικής* [Ανατύπωσης έκ του περιοδικού *Καινή Κτίσις* 51 (1974), 3686], Άθήναι 1974.

¹² Βλ. Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ήθική* ΙΙ, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 445-448. «Οί μεγάλες κοινωνικές και πολιτισμικές άλλαγές τής εποχής μας δημιουργούν στό σημερινό άνθρωπο καθημερινά δυσεπίλυτα προβλήματα προσαρμογής στίς νέες συνθήκες ζωής πού συνεχώς δημιουργούνται, ενώ ταυτόχρονα του προσφέρουν μία ευρύτατη και ποικιλόμορφη πείρα», Γ. Κρουσταλλάκη, «Γιά μία όρθόδοξη χριστιανική Παιδαγωγική. Πνευματική πορεία στό μέλλον», *Όρθοδοξία - Έλληνισμός. Πορεία στήν Τρίτη Χιλιετία*, Β' τόμος, Ίερά Μονή Κουτλουμουσίου - Άγιον Όρος ²1999, σ. 88.

τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου μέσα ἀπό ἰσοπεδωτικούς θεσμούς ἐξουθενώνει τὴν ἰδιαιτερότητά του καὶ κάνει τραγικὴ τὴ ζωὴ του. Αὐτὸ πού χαρακτηρίζεται ὡς κοινωνία γίνεται τίς περισσότερες φορές τὸ κατεξοχὴν ἀντι-κοινωνικὸ μέγεθος, ἀφοῦ ἐκφυλίζεται σὲ ἀπλὸ ἄθροισμα ἀτόμων¹³.

δ) Ἡ πρόκληση τοῦ πληθωρισμοῦ τῆς πληροφορίας

Ἡ τέταρτη πρόκληση εἶναι αὐτὴ τοῦ γλωσσικοῦ πληθωρισμοῦ ἢ πληθωρισμοῦ λέξεων. Ἐντυπα κάθε εἶδους, διάφορα βιβλία, διαφημιστικά φυλλάδια, περιοδικὰ ποικίλης ὕλης ἐμφανίζονται σὲ κάθε πιθανή ἢ ἀπίθανη ἐπιφάνεια. Μηνύματα γραπτὰ καὶ προφορικὰ βομβαρδίζουν τὴν ἀνθρώπινη ὄραση καὶ ἀκοή.

Ἡ γραπτὴ καὶ προφορικὴ παρουσία τῆς γλώσσας δημιουργεῖ ἀσφυκτικὴ κατάσταση πολιορκίας, αἴσθημα ἀφόρητης πίεσης καὶ πληθωρισμοῦ λόγου. Ἀναρίθμητες λέξεις, ἀπελπιστικά εὐτελεῖς καὶ χωρὶς ἀξία, ὀδηγοῦν στὴν ὑποτίμηση τῆς γλώσσας. Ἡ γλώσσα διαρκῶς χάνει τὴ λειτουργία της ὡς φορέας νοήματος, ὡς μέσο ἐπικοινωνίας καὶ γίνεται ἓνας οὐδέτερος ἢ ἐξοργιστικὸς θόρυβος. Εἶναι ἐπίκαιρη ἡ προειδοποίηση τοῦ Ἰησοῦ στό κατά Ματθαῖον Εὐαγγέλιο: «λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ρῆμα ἀργὸν ὃ λαλήσουσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσιν περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως· ἐκ γάρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ» (12,36-37).

2. ΘΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

α) Ἀπὸ τὴν κλειστὴ ταυτότητα στόν οἰκουμενικὸ ἄνθρωπο

Ὅπως διαπιστώνεται καὶ ἀπὸ τὰ καινοδιαθηκικά κείμενα, ἡ ἐπικράτηση τῶν ἀρχῶν καὶ πρακτικῶν τῆς παγκοσμιοποίησης ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ παραφθορά καὶ πλήρη ἀντιστροφή τοῦ πνεύματος τῆς βιβλικῆς παγκοσμιοτήτας:

- (1) Προβάλλεται ἡ προτεραιότητα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ἔναντι τῶν θεσμῶν, οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ τὸν ὑπηρετοῦν καὶ ὄχι νὰ τὸν

¹³ Βλ. Ἀ. Κεσελόπουλου, «Θεολογία τοῦ Προσώπου καὶ προσωποκεντρικὴ ποιμαντικὴ», *ΕΕΘΣΑΠΘ ΤΠ ΚΘ* 12 (2002), σσ. 173-188.

υποδουλώνουν, κατά τό γνωστό λόγιο τοῦ Χριστοῦ τὸ *σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον* (Μάρκ. 2,27)¹⁴. Ἡ ἱστορική ἐπιβίωση καὶ ἡ κοινωνική εὐταξία χρειάζονται νόμους, θεσμούς καὶ ἀξίες, οἱ ὁποῖες ὅμως πρέπει νά τὸν βοηθοῦν καὶ νά μὴν τὸν δυναστεύουν¹⁵.

(2) Ὁ Ἰησοῦς μέσα σέ ὀλόκληρο τό διδακτικό Του ἔργο εἰσηγεῖται-προτείνει στὸν ἄνθρωπο ὄχι μιᾶς δεδομένης κοινωνικῆς ομάδας καὶ ἱστορικῆς πραγματικότητας, ἀλλὰ στὸν ἄνθρωπο τῆς ἱστορίας, τὸν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς, τὸν ἄνθρωπο κάθε ἐποχῆς μιὰν ἀλλαγὴ, μιὰ μεταστροφή, ἕναν ἐπαναπροσανατολισμὸ μέ καταληκτικὴ φάση τῆ μεταμόρφωσή του, μέσα ἀπὸ ἕνα «γίγνεσθαι ἐν κοινωνίᾳ». Τὸ «γίγνεσθαι» ὅμως, αὐτὸ ὡς δυναμικὴ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καὶ πραγματοποιούμενο σέ ἕνα σαφές ἱστορικό πλαίσιο, ἐντὸς τοῦ ὁποῖου ἀστάθμητοι παράγοντες, ἐσωγενεῖς καὶ ἐξωγενεῖς, συλλειτουργοῦν καὶ συμπράττουν, ἀπαιτεῖ τὴν ἐφαρμογὴ κάποιας διαδικασίας *μέχρις οὗ μορφωθεῖ Χριστός ἐν ὑμῖν* (Γαλ. 4,19)¹⁶.

(3) Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος βλέπει τὸν ἄνθρωπο μέσα σέ μιὰ οἰκουμενικὴ προοπτικὴ, χωρὶς διακρίσεις θρησκευτικές, φυλετικές, κοινωνικές, *οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληνας, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἔστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ* (Γαλ. 3,28). Στὴν προοπτικὴ αὐτὴ ὁ ξένος, ὁ ἀλλοεθνῆς, ὁ ἀλλόφυλος καὶ αὐτὸς ὁ ἐχθρὸς γίνεται ἀδελφός. Προνόμια ἢ ἐλλείψεις, ἀξιώματα ἢ ταπεινὴ καταγωγὴ, διαφορὲς ἐθνικότητας, θρησκείας, φυλῆς, φύλου ἢ κοινωνικῆς κατάστασης χάνουν τό ὁποιοδήποτε ἔρεισμα μπροστά στὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ «ἄλλου» ὡς ἀδελφοῦ, «πάντες γὰρ υἱοὶ θεοῦ ἔστε» (Γαλ. 3,26)¹⁷.

¹⁴ Βλ. Ἰ. Καραβιδόπουλου, *Τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιο* (ΕΚΔ 2), Θεσσαλονίκη 1988 (ἀνατύπωση 2003), σσ. 126-128· Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατον ἐν Κοιμῶν καὶ τῇ Κ. Διαθήκῃ*, Ἀθήναι 1971, σσ. 122-128· Κ. Βλάχου, *Τὸ Σάββατον ὡς ἔκφρασις τῶν ἀνθρωπιστικῶν κατευθύνσεων τῆς Π. Διαθήκης*, Ἀθήναι 1981, σσ. 169-174· F. Gils, «Le sabbat a été fait pour l'homme et non l'homme pour le sabbat» (Mc 2,27), *RB* 69 (1962), σσ. 506-523.

¹⁵ Βλ. Γ. Μαντζαρίδη, *Παγκοσμιοποίηση καὶ παγκοσμιότητα*, σ. 107.

¹⁶ Βλ. Κ. Γιοκαρίνη, *Ἡ διδακτικὴ καὶ παιδαγωγικὴ τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς σύγχρονης ψυχοπαιδαγωγικῆς*, Ἀθήνα 1998, σ. 120.

¹⁷ Βλ. Β. Πούλτση, «Ὁ ἄλλος ὡς ἴσχιον» ἢ ὑπέρβαση τῆς ξενοφοβίας στὴ θεολογία τοῦ Ἀποστόλου

(4) Παγκοσμιοποίηση και παγκοσμιότητα είναι δύο έννοιες τυπικά συμφυείς, αλλά ουσιαστικά αντίθετες. Ο άνθρωπος βρίσκεται στο κέντρο της χριστιανικής παγκοσμιότητας, ενώ ο ίδιος αλλοτριώνεται και συνθλίβεται με την παγκοσμιοποίηση. Η χριστιανική παγκοσμιότητα προβάλλει τον ανεπανάληπτο και μοναδικό χαρακτήρα του ανθρώπου ως προσώπου¹⁸, δέν καταργεί αλλά προϋποθέτει τη διατήρηση και τό σεβασμό τών ιδιαιτεροτήτων τών προσώπων, τών λαών και τών πολιτισμών, ενώ ή παγκοσμιοποίηση, αντίθετα, ισοπεδώνει λαούς και πολιτισμούς, φαλκιδεύει τίς έλευθερίες και καταργεί τίς άρχές του δικαίου και τής ήθικης.

β) Από τή βιολογική μονάδα στη θεώρηση του ανθρώπου ως προσώπου

Τό ζήτημα του ιατρικού έργου και τών έρευνών πού άφορούν στίς βιολογικές λειτουργίες είναι λεπτό και θά πρέπει πάντοτε νά έξετάζεται σέ σχέση μέ τήν πραγματικότητα του ανθρώπινου προσώπου. Η Ίατρική και ή Βιολογία δέν άσχολούνται μέ άψυχα αντικείμενα, δέν είναι δηλαδή κάτι αντίστοιχο μέ τή φυτολογία ή έστω μέ τή ζωολογία. Αντικείμενό τους είναι ή

Παύλου», *Ο άνθρωπος κατά τον Απόστολο Παύλο*. Η' Παύλεια. Πρακτικά Διεθνούς Έπιστημονικού Συνεδρίου (Βέροια, 26-28 Ιουνίου 2002), Βέροια 2002, σσ. 95-105. Του ίδιου, «Ψυλικές διακρίσεις' σύγχρονη μετακοινωνιολογική προσέγγιση», *Διακονία*. Αφιέρωμα στη μνήμη Βασιλείου Στογιάννου, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 355-368. «Ο φυλετισμός, ή ανισότης μεταξύ τάξεων, έθνών, φύλων, ό παραγκωνισμός τών ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι σαφές ότι, υπό τό φώς τής άνωτέρω χριστιανικής θεωρήσεως, άποτελούν αλλοτρίωσιν τής ανθρώπινης φύσεως, άρνησιν τής βασικής άρχης ότι "οὐκ ένι Ιουδαίος οὐδέ Έλλην, οὐκ ένι δούλος ή έλεύθερος, οὐκ ένι άρσεν ή θήλυ..." (Γαλ. 3,28- πρβλ. Ρωμ. 2,11), άρνησιν τής άρχης τής ένότητος του ανθρώπινου γένους, τής λυτρώσεως όλοκληρου του ανθρώπινου φυράματος έν Χριστώ και, τελικώς, αντίστασιν εις τό βασικόν σχέδιον του Θεου διά μίαν κοινωνίαν άγάπης», Α. Γιαννουλάτου (Επισκ. Άνδρούσης), «Πρός παγκόσμιον κοινότητα. Δυνατότητες και εϋθύναι (έξ έπόψεως χριστιανικής)», *ΕΕΘΣΠΑ Κ'* (1973), [σσ. 465-499], σ. 489. Ο W. Rappenberg ύπογραμμίζει: «Είς τήν έποχήν του άρχηγόνου Χριστιανισμού όμως τά έθνη και τά κράτη είχαν τοπικόν χαρακτήρα έν σχέσει προς τήν παγκόσμιον οικουμενικότητα τής Έκκλησίας. Αϋτή ή παγκόσμιος οικουμενικότης τής Έκκλησίας πρέπει σήμερα νά άνανεωθῆ, εάν ή Έκκλησία διεκδική άξιοπιστίαν εις τόν κόσμο, ως σημεϊον τής παγκοσμίου κοινωνίας τής θείας βασιλείας, ήτις άποτελεί τό τέλος τής ιστορίας», «Ο Χριστιανισμός ως οικουμενική θρησκεία», (μτφρ. Ί. Παναγόπουλος), *Θεολ* 56, 3 (1985), [σσ. 599-610], σ. 609.

¹⁸ «Ο πολιτισμός του προσώπου είναι ή έναλλακτική πρόταση ζωής άπέναντι στον σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο άτομοκεντρικό πολιτισμό του καταναλωτικού εϋδαιμονισμού, στον πολιτισμό τής πληροφορίας, στην έποχή του "τεχνοπώλιου", πού άπειλεί όχι μόνον τό εϋ ζην ή τήν έλευθερία μας αλλά και τό ίδιο τό ζην», Κ. Δεληκωσαντή, *Η παιδεία ως πολιτισμός του προσώπου*, Αθήνα 2009, σ. 17. Πρβλ. Θ. Ίωαννίδη, *Άγία Γραφή και Παγκοσμιοποίηση (Σημεϊα σύγκλισης και άπόκλισης)* [ΕΚΟ 15], Θεσσαλονίκη 2009.

μοναδική πραγματικότητα τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἡ ὁποία εἶναι ἀναπόσπαστα δεμένη μέ τό ἀνθρώπινο πρόσωπο, τό ὁποῖο ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ἔχει τή μοναδική κλήση καί προοπτική τῆς ἀθανασίας.

Ἡ βιβλική θεμελίωση τῆς προσωπικῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου στήν «κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν» Θεοῦ δημιουργία του ἔχει μεγάλη σημασία γιά τή βιοηθική¹⁹, καθὼς ἀποδίδεται ἔτσι ἡ ιδιότητα τοῦ προσώπου σέ κάθε ἄνθρωπο ἀνεξαρτήτως φύλου, χρώματος, ἐθνικότητας, ἡλικίας, ἱκανοτήτων καί κοινωνικῆς θέσης. Μέ τή θεώρηση αὐτή τοῦ προσώπου ὑπερβαίνονται οἱ διαχωριστικές γραμμές καί οἱ διακρίσεις μεταξύ τῶν ἀνθρώπων καί προβάλλεται ἡ ἰσότητά τους. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι προικισμένοι ἀπό τό Θεό μέ τήν ἀξιοπρέπεια τῆς θεϊκῆς καταγωγῆς τους καί σέ ὄλους προσφέρεται ἡ δυνατότητα θέωσης²⁰.

Ἡ μετά τοῦ Θεοῦ συνεργία, ἰδιαίτερα στήν ἰατρική λειτουργία, ἐξάιρεται στήν Ἁγία Γραφή. Στό βιβλίο *Σοφία Σειράχ* καταγράφεται: *Τίμα ἰατρον πρὸς τὰς χρείας αὐτοῦ τιμαῖς αὐτοῦ, καί γὰρ αὐτὸν ἔκτισεν Κύριος· παρὰ γὰρ ὑψίστου ἐστὶν ἴασις... ἐπιστήμη ἰατροῦ ἀνυψώσει κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ ἔναντι μεγιστάνων θαυμασθήσεται. Κύριος ἔκτισεν ἐκ γῆς φάρμακα, καὶ ἀνὴρ φρόνιμος οὐ προσοχθεῖ αὐτοῖς* (38, 1-4). Καταφάσκεται, συνεπῶς, τό ἔργο τῆς ἰατρικῆς, τό ὁποῖο θεωρεῖται ἱερὴ ὑπόθεση, καί ἀκόμη διότι ἀναγνωρίζεται ὅτι τό ἀνθρώπινο σῶμα ἔχει καθ' ἑαυτό μιὰ ἱερότητα ὡς ἀναπόσπαστο μέρος τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητας. Τό σῶμα εἶναι ὁ ναὸς τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου. Στήν ὅλη ἱστορία τοῦ κάθε ἀνθρώπινου προσώπου τό σῶμα ἔχει νά ἐπιτελέσει ἓνα μοναδικό ἔργο, εἶναι ὁ χῶρος στὸν ὁποῖο ἱεουργεῖται ἡ ζωὴ καί τό ἐπίπεδο στό ὁποῖο ἐτοιμάζεται ἡ μέλλουσα ἀθανασία τοῦ ἀνθρώπου. Χωρὶς τό σῶμα

¹⁹ Ὁ ὅρος «βιοηθική» δηλώνει διεθνῶς τὸν σύγχρονο κλάδο τῆς ἠθικῆς πού ἀποβλέπει στήν κριτική ἀντιμετώπιση τῶν διλημμάτων καί στήν ἀξιολόγηση τῶν συνεπειῶν πού ἡ νέα γνώση ἔχει φέρεи στήν ἐπιφάνεια τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁρθά ἔχει ἐπισημανθεῖ ὅτι ἀκριβέστεροι θά ἦταν οἱ ὅροι «ἠθική τῆς Ἰατρικῆς» ἢ «βιοιατρική ἠθική», βλ. Γ. Μαντζαρίδη, *Παγκοσμιοποίηση καὶ παγκοσμιότητα*, σ. 158· Κ. Σκουτέρη, «βιοηθική καί τό ἦθος τῆς Ὁρθοδοξίας», *δ.π.*, σ. 23· Τοῦ ἰδίου, «Bioethik und die Ethik der Orthodoxy», *Una Sancta* 55 (2000), σ. 167· Ν. Κόιου, «Κλωνοποίηση, βιοηθική καί Ὁρθόδοξη ἠθική», *ΕΕΘΣΑΠΘ ΝΣ ΤΘ* 11 (2001), σσ. 167-190. Πρβλ. W. Korff, «Einführung in das Projekt Bioethik», *Lexikon der Bioethik* 1 (2000), σ. 7· L. Honnefelder, «Bioethik im Streit. Zum Problem der Konsensfindung in der biomedizinischen Ethik», *Jahrbuch für Wissenschaft und Ethik* 1 (1996), σσ. 73-76.

²⁰ βλ. Αναστασίου [Πιαννουλάτου], (Ἀρχιεπισκ. Τιράνων καί πάσης Ἀλβανίας), *Παγκοσμιότητα καί Ὁρθοδοξία. Μελετήματα Ὁρθόδοξου προβληματισμοῦ*, Ἀθήνα 2000, σσ. 79-81· Μ. Βάντσου, «Ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ἔννοια, περιεχόμενο καί ἀξιολόγηση ἀπὸ ἀποψη χριστιανικῆς ἠθικῆς», *ΕΕΘΣΑΠΘ ΤΠ ΚΘ* 10 (2005), σσ. 197-215.

δέν υπάρχει ανθρώπινο πρόσωπο. Έτσι ή Ίατρική καί ή Βιολογία, ώς έπιστήμες πού έχουν ώς αντικείμενό τους τόν ανθρώπινο βίο καί πίο συγκεκριμένα τίς σωματικές λειτουργίες, θεωρούνται ότι έπιτελούν θείο έργο, στό μέτρο βέβαια πού μέ τίς έπιστημονικές παρεμβάσεις τους δέν παραβιάζεται ή έλευθερία τοῦ προσώπου καί δέν αντιμετωπίζεται ό άνθρωπος ώς μιά αποκλειστικά βιολογική μηχανή.

Άν θεωρήσει κανείς τή βιολογική ζωή ώς άνυπολόγιστη δωρεά τοῦ Θεοῦ γιά τήν προετοιμασία τής πνευματικής ζωής, τότε οί έκτιμήσεις του γιά τά πράγματα τοῦ κόσμου θά αξιολογούνται διαφορετικά. Καί γάρ οί όντες *έν τῷ σκηνί στενάζομεν βαρούμενοι, έφ' ᾧ οὐ θέλομεν έκδύσασθαι, άλλ' έπενδύσασθαι, ίνα καταποθῆ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς, ὁ δέ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο Θεός, ὁ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀρραβῶνα τοῦ Πνεύματος. Θαρροῦντες οὖν πάντοτε καί εἰδότες ὅτι ένδημοῦντες έν τῷ σώματι έκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Διά πίστεως γάρ περιπατοῦμεν, οὐ διά εἶδους· θαρροῦμεν δέ καί εὐδοκοῦμεν μᾶλλον έκδημῆσαι έκ τοῦ σώματος καί ένδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον, διὸ καί φιλοτιμούμεθα, εἴτε ένδημοῦντες εἴτε έκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι* (Β' Κορ. 5,4-9).

Κάθε νέα μέθοδος τής Ίατρικής καί κάθε πρόοδος τής Βιολογίας εἶναι εὐλογημένη άν αποβλέπει στόν ὅλο άνθρωπο²¹, πού ζεῖ μέν στόν παρόντα αἰώνα, πορεύεται ὅμως στόν αἰώνα τό μέλλοντα. Αντίθετα, κάθε ανακάλυψη στόν τομέα τής βιοτεχνολογίας πού έγκλωβίζει τόν άνθρωπο στά στεγανά ὄρια τής βιολογικής του ζωής, ὅσο καί άν διευκολύνει τή γήινη ζωή καί αναπαύει τό σῶμα τοῦ ανθρώπου, ὑποκρύπτει μιά τραγικότητα. *Η αἰωνίου ισχύος καί άμετάβλητος χριστιανική ήθική, ή πάντοτε «σύγχρονος», άλλ' ἅμα καί «άσυγχρόνιστος», εἶναι έκείνη ή ὅποια δύναται νά δώση εἰς πᾶσαν εποχήν τήν ὀρθήν κατεύθυνσιν εἰς τὸν άνθρωπον πρὸς έπιτέλεσιν τοῦ επί τῆς γῆς προορισμοῦ αὐτοῦ*²².

²¹ Βλ. Α. Νικολαΐδη, *Άπό τή Γένεση στη Γενετική. Έγχειρίδιο Βιοηθικής*, Αθήνα 2006, σσ. 43-47. «Μελετώντας τή χριστιανική μας παράδοση διαπιστώνουμε ὅτι ή νόσος δέν προσεγγίζεται στη Βίβλο ἄπλά ώς ιατρικό πρόβλημα, αλλά ώς υπαρξιακό· ὄχι ώς κακή λειτουργία τής σωματικής μηχανής, αλλά ώς πλέγμα καί ἀποτέλεσμα ἄλλοτριωτικῶν σχέσεων, μέ έμφανεῖς κοινωνικές προεκτάσεις καί μέ έναν ἄσθενη μέ μιά μοναδική προσωπική ιστορία καί πορεία», Κ. Δεληκωσταντή, *Η Σχολική Θρησκευτική Αγωγή μεταξύ Παιδαγωγικής καί Θεολογίας*, Αθήνα 2009, σ. 206.

²² Βλ. Ν. Μητσοπούλου, *Τὸ «σύγχρονον» καί «άσυγχρόνιστον» τῆς έν Χριστῷ ήθικής*, σ. 8.

γ) Από τήν ιδεολογικοποίηση του πλουραλισμοῦ στήν ἐν Χριστῷ κοινωνία

Ένα ἄλλο πολύ βασικό χαρακτηριστικό τῆς ἐποχῆς μας, πού συνδέεται ἄμεσα μέ τίς ἐξελίξεις σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο, εἶναι ἡ πολυπολιτισμικότητα. Αὐτή συνεπάγεται μιὰ διαφορετική κατανόηση τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς πραγματικότητας. Οἱ σημερινές κοινωνικές δομές δημιουργοῦν νέες πρωτόγνωρες πολιτιστικές καταστάσεις. Ἡ Κ.Δ. εἶναι πλήρης ἀπό μηνύματα γιά τήν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, γιά τήν κοινωνία καί τήν ἀλληλεγγύη μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, γιά τό ἐνδιαφέρον γιά τόν «ἄλλο», γιά τήν ἀντιμετώπιση ἀκόμη καί τοῦ ἐχθροῦ ὡς ἀδελφοῦ, γιά τή συνάντηση μέ τόν ξένο, γιά τήν ὑπέρβαση κοινωνικῶν στερεοτύπων.

- (1) Στήν κοινωνία ὁ «ἄλλος» μπορεῖ νά εἶναι ὁ φίλος, ὁ ἐχθρός ἢ ὁ ἀντίπαλος, ὁ συγγενής, ὁ γνωστός, ὁ ἄγνωστος ἢ ὁ ξένος. Αὐτή ἡ σημασιολογική πολλαπλότητα ἐκφράζεται μέ διαφορετικά εἶδη ἀποστάσεων ἀπό τή φιλία ἐγγύτητα ὡς τήν πολέμια ἐχθρότητα. Ἡ βιβλική στάση σχετικοποιεῖ τήν ἀπόσταση ἀπό τόν «ἄλλο» καί εἰσάγει γιά πρώτη φορά μέ τό κείμενο τῆς παραβολῆς τοῦ καλοῦ Σαμαρείτη, ἀντί τῆς τοπικῆς-φυλετικῆς ἀπόστασης τήν τροπική ἐγγύτητα τοῦ «πλησίον» (Λουκ. 10,25-36)²³. Ὅχι μόνον καταρρίπτεται ἡ παλιά φυλετική θρησκευτική ἀντίληψη περὶ «πλησίον», ἀλλά ριζικῶς ἀντιστρέφεται τό στατικό ἐρώτημα, «τίς ἐστίν μου πλησίον;» (Λουκ. 10,29) μέ τό νέο, δυναμικό, «τίς πλησίον δοκεῖ σοι γεγονέναι;» (Λουκ. 10,36). Τό χρέος τοῦ χριστιανοῦ εἶναι νά «γίνεται πλησίον» τοῦ ὁποιοῦδήποτε ἀνθρώπου, ἀνεξαρτήτως θρησκευτικῶν, ἐθνικῶν, φυλετικῶν ἢ ἄλλων ἑτεροτήτων.

Αὐτή ἡ στάση θεμελιώνεται ἀρχικά στή ζωή καί μετά στή θεολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου. Πρὶν ἀπό τά θαυμαστά γεγονότα τῆς μεταστροφῆς του στή Δαμασκό, ὁ Σαῦλος γνώρισε τήν ἔσχατη ἐχθρότητα τοῦ «ἄλλου» στό λιθοβολισμό τοῦ πρωτομάρτυρα Στεφάνου, *Σαῦλος δὲ ἦν συνενδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ* (Πράξ. 7,60). Στό διωγμό τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἱεροσολύμων, *Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας*

²³ Βλ. Γ. Τσανανᾶ, «Ἡ παραβολὴ τοῦ σπλαχνικοῦ Σαμαρείτη (Λκ 10,25-37)», *Καιρός*. Τόμος τιμητικός στὸν ὁμότιμο καθηγητὴ Δ. Δοῖκο, Α', *ΕΕΘΣΑΠΘ ΝΣ ΤΘ 4* (1994), σσ. 465-480.

παρεδίδου εις φυλακήν (Πράξ. 8,3), και προσελθὼν τῷ ἀρχιερεὶ ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγὰς, ὅπως ἐάν τινες εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας, ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱερουσαλήμ (Πράξ. 9,1-2). Μετά τὴν ἐσωτερικὴν του μεταλλαγὴν ὁ «ἄλλος» ὀνομάζεται «πλησίον», «ἀδελφός», «συνεργός», «κοινωνός», «συστρατιώτης», «τέκνον ἀγαπητόν», «υἱὸς Θεοῦ». Στὴν Πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν του γράφει: *Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε εἰ μὴ τὸ ἀλλήλους ἀγαπᾶν. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον νόμον πεπλήρωκεν... καὶ εἴ τις ἐτέρα ἐντολή, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ ἀνακεφαλαιοῦται [ἐν τῷ] ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν. Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται· τὸ πλήρωμα οὖν νόμου ἢ ἀγάπη (13,8-10), καὶ ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε καὶ οὕτως ἀναπληρώσετε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ (Γαλ. 6,2. πρβλ. Κολ. 3,13-14). Ἡ πρὸς ὅλους, ἀνεξαιρέτως, τοὺς ἀνθρώπους ἀγάπη καὶ πρὸς τοὺς ἐχθρούς, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθρούς ὑμῶν καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διωκόντων ὑμᾶς, ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους (Ματθ. 5, 44-45).*

- (2) Ἀντίστροφη πρὸς τὴν ἀνθρώπινη νοοτροπία κίνησις ἀποτελεῖ ἡ ἀκατανόητη γιὰ τὰ ἀνθρώπινα μέτρα ἀρχὴ τῆς «διακονίας». Ὁ Χριστὸς ἦλθε ὄχι ὡς «ὁ ἀνακείμενος», ἀλλὰ ὡς «ὁ διακονῶν» (Λουκ. 22,27). *Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθεν διακονηθῆναι ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν (Μάρκ. 10,45). Τὸ τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν (Α' Κορ. 11,24) δὲν ἔχει ἀόριστη, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἐνεστῶσα καὶ δυναμικὴ σημασία. Καλοῦνται οἱ χριστιανοὶ σὺν κάθε ἱστορικῷ παρόν νὰ ἀναβαπτίζονται στὴ ζωὴ τοῦ Χριστοῦ, πού ἦταν ζωὴ κενώσεως, προσφορᾶς καὶ διακονίας τοῦ ἀνθρώπου²⁴. Ἀντίθετα πρὸς τίς σχέσεις κυριότητος-ὑποτέλειας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὅπου κάθε ἄτομο ἐπιζητεῖ νὰ ἀποκτήσῃ προσδιοριστικὴ δύναμη ἐπὶ τοῦ ἄλλου²⁵, προβάλλεται μιά*

²⁴ Βλ. Σ. Ἀγουρίδου, «Ἡ μίμησις τοῦ Χριστοῦ», Ἐκκλ 41 (1964), σσ. 168-172 καὶ 200-204· Γ. Γαλιτή, «Τύπος τῶν πιστῶν», *Τιμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Ὑδρας, Σπετσῶν καὶ Αἰγίνης Ἱερόθεον ἐπὶ τῇ συμπληρώσει τριακονταετοῦς ποιμαντορίας (1967-1997)*, Ὑδρα 1997, σσ. 357-364.

²⁵ Κατὰ τὸν Χ. Βούλγαρη, «πᾶσαι αἱ ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ἀπαριθμήσεις παθῶν ἔχουν ὡς σκοπὸν τὴν ὑπογράμμισιν τῆς ἀντικοινωνικῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, συνεπεῖα τῆς ἁμαρτίας, ὅπως καὶ πᾶσαι

κοινωνία ανθρώπων, όπου ὅς ἂν θέλῃ μέγας γενέσθαι ἐν ὑμῖν ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὅς ἂν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος ἔσται πάντων δοῦλος (Μάρκ. 10,43-44)²⁶.

- (3) Ἡ πιό βασική ἔννοια τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς ἢ ἀγάπη δὲν προβάλλεται ποτέ ὡς θεωρητική ἀρχή ξεκομμένη ἀπὸ τῆ ζωῆ ἢ ὡς συναισθηματική κατάσταση, ἀλλὰ ὡς ρυθμιστικός παράγοντας τῆς ζωῆς καὶ τῶν σχέσεων τῶν ἀνθρώπων²⁷. Ἡ σπουδαιότητα καὶ ἡ κεντρικότητά της διαφαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τοῦ Χριστοῦ στὴν ἐρώτηση τοῦ νομικοῦ: *ποία ἐντολή μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ; ὁ δὲ ἔφη αὐτῷ· ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου· αὕτη ἐστὶν ἡ μεγάλη καὶ πρώτη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν, ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος κρέμαται καὶ οἱ προφῆται* (Ματθ. 22,36-40) ἢ ἄλλως πάντα οὖν ὅσα ἐὰν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται (Ματθ. 7,12). Αὐτὴ ἡ ἐντολή τῆς ἀγάπης ἀποτελεῖ καὶ τὴν τελευταία παρακαταθήκη τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς μαθητές του: *ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις* (Ιω. 13,35)²⁸.

αἱ ἀπαριθμήσεις ἀρετῶν ὑπογραμμίζουν τὴν κοινωνικότητα αὐτοῦ, ἀποκαθιστωμένην καὶ βιωμένην ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῆς Ἐκκλησίας», «Ἡ Ἐκκλησία ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν κοινωνία κατὰ τὴν Καινὴν Διαθήκην», *ἘκκλΚ 3* (1991), σσ. 28-53.

²⁶ Βλ. Κ. Σκουτέρη, «Ἐκκλησία καὶ διακονία (Μελέτη τῆς περικοπῆς Α' Κορινθ. 11,7-12,31)», *Ε1* (1989), σσ. 208-222· Ἰ. Ζηζιούλα (Μητροπ. Περγάμου), «Ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινωνία» (μτφρ. Ἀ. Μπιτσάνη-Πέτρου), *Καθ' ὁδόν* 10 (1995), σσ. 41-53· Γ. Γαλίτη, «Μαρτυρία καὶ διακονία ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ», *Πόνημα εὐγνωμον*, σσ. 130-149· Τοῦ ἰδίου, «Ἡ Ἐκκλησία ὡς κοινωνία καὶ ὡς προσωπική ἐμπειρία», στό *Εἰκοσιπενταετηρίς Ἀρχιερατείας Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Διοδώρου Α'*, Ἐν Ἱεροσολύμοις 1988, σσ. 130-141.

²⁷ Κατὰ τὸν Μ. Βασίλειο, «ἤμερον καὶ κοινωνικὸν ζῶν ὁ ἄνθρωπος, καὶ οὐχὶ μοναστικόν, οὐδὲ ἄγριον. Οὐδὲν γὰρ οὕτως ἴδιον τῆς φύσεως ἡμῶν, ὡς τὸ κοινωνεῖν ἀλλήλοις, καὶ χρῆζειν ἀλλήλων καὶ ἀγαπᾶν τὸ ὁμόφυλον», Κεφάλαια τῶν κατὰ πλάτος ὄρων 3, 1, *PG* 31, 917. «Ἡ Χριστιανικὴ ἀγάπη ἀποτελεῖ οὐχὶ ἀπλῶς, ἰδιωτικὴν εὐσέβειαν καὶ φιλανθρωπίαν, ἀλλ' ἔχει εὐρύ, *κοινωνικόν*, περιεχόμενον: στρέφεται πρὸς πᾶσαν κατεῦθυνσιν, στηρίζουσα τὸ θετικόν καὶ ἐποικοδομητικόν, καὶ ἐλέγχουσα καὶ καταπολεμοῦσα, συγχρόνως, τὸ ἀρνητικόν καὶ διεφθαρμένον», Μ. Φαράντου, «Ἡ ἀγάπη καὶ αἱ διαστροφαὶ αὐτῆς. Ὀντολογικὴ προσέγγισις ἐνός φαινομένου», *ΕΕΘΣΠΑ Α'* (1995), σσ. 75-102. Βλ. Ἀ. Νικολαΐδη, *Κοινωνιολογία τῆς θρησκείας*, Ἀθήνα 2007, σ. 87 ἔ.

²⁸ Βλ. Δ. Πασσάκου, «Τὸ κοινωνικοοικονομικὸ πλαίσιο καὶ ἡ κοινωνικὴ διδασκαλία τῶν πρωτο-χριστιανικῶν κοινοτήτων», *ΔΒΜ 27Α* (2009), σσ. 73-91.

Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ δέν παραμένει σέ μιά στατική αὐτάρκεια, ἀλλά εἰσέρχεται δυναμικά στόν κόσμο, ὡς πηγὴ ἀγαθότητος καὶ γίνεται πρότυπο γιὰ τὴ θεμελίωση τῶν διαπροσωπικῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων²⁹. Στό Α' Κορ. 13, τό ὁποῖο εἶναι γνωστό ὡς ὕμνος τῆς ἀγάπης («Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω...»), (i) περιγράφεται ἀναλυτικά ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἡ ἀγάπη διαποτίζει ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπίνη ὕπαρξη καὶ διαπνέει τίς διαπροσωπικές σχέσεις (πρβλ. «κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων» Ἐβρ. 10,24) καὶ (ii) προβάλλεται ἡ ἀγάπη ὡς ἡ σημαντικότερη τῶν δύο ἄλλων χριστιανικῶν ἀρετῶν, τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδος, *πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη... μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη* (Α' Κορ. 13,13).

- (4) Ὁ βιβλικὸς ὅρος «οἶκος» ἀντιπαραθέτει τό ὄραμα μιᾶς ἄλλης κοινωνίας, πού θεμελιώνεται στό σύνολο τῶν *σχέσεων* καὶ ὄχι τῶν *δομῶν*, τό ὄραμα δηλαδή μιᾶς κοινωνίας πού εἶναι ἔκφραση ζωντανῆς ἀλληλεπίδρασης, στήν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι κάθε φυλῆς καὶ γλώσσας, πιστοὶ καὶ ἄπιστοι, δίκαιοι καὶ ἁμαρτωλοὶ, εἶναι δημιουργήματα τοῦ ἑνός Θεοῦ³⁰. Οἱ δηλωτικοὶ τῆς οικογενειακῆς σχέσεως ὅροι *πατήρ, υἱός, τέκνα, ἀδελφοί* κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦνται στήν Κ.Δ., ἐκφράζουν τὴ νέα ἐν Χριστῶ σχέση τῶν ἀνθρώπων πρὸς τό Θεό καὶ τόν πλησίον. Ὁ Θεός *ἄλλωστε, δημιουργώντας κατ' εἰκόνα του τόν ἄνθρωπο, δημιουργεῖ ὄχι μόνο πρόσωπο, ἀλλά καὶ κοινωνία προσώπων. Τό πρῶτο ἀνθρώπινο ζευγάρι εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας καί, ὡς κοινωνία Θεοῦ*

²⁹ «Ἡ ἠθική τῆς ἀγάπης, λοιπόν, ὡς μίμηση καὶ ὡς ἄσκηση ἀρετῆς στίς γνωστές προοπτικές τῆς κατακόρυφης καὶ ὀριζόντιας κοινωνικότητας, ἀποκαλύπτει τὴν ἀποδοχὴ τῆς πίστεως στήν Τριαδικὴ Θεότητα, πού ἐκφράζεται ὡς κοινωνία θείων, ἰσότητων, ἰσάξιων καὶ ἰσοσθενῶν προσώπων. Μέ πρότυπο τὴν κοινωνία αὐτὴ ὁ πιστὸς διαβλέπει στό πρόσωπο τοῦ «πλησίον» τὴν ἰσότημη, ἰσάξια καὶ ἰσοσθενή πρὸς τὴ δική του, εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στόν κόσμο», Β. Γιούλτση, «Δόγμα καὶ ἦθος στήν εὐχαριστιακὴ κοινωνία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας», *Κήρυγμα καὶ Εὐχαριστία*. Χριστήριος Τόμος πρὸς τιμὴν τοῦ Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Ἀνθίμου, Ἀθήνα 2009, σσ. 129-141.

³⁰ Βλ. Π. Βασιλειάδη, «Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴ μετανεωτερικότητα», *Σύν* 78 (2001), σσ. 75-88. «Ἡ παγκόσμια κοινωνία μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνεῃ ἕνας *οἶκος*, ὅπου ὅλοι εἶναι ἀνοιχτοὶ ὁ ἕνας στόν ἄλλον καὶ ὅπου ὅλοι μποροῦν νὰ μοιραστοῦν μιά κοινὴ ζωὴ, παρά τὴν ἐσωτερικὴ πολυμορφία τους», τοῦ ἰδίου, «Χριστιανικὴ θεολογία καὶ (μετα)-νεωτερικότητα», *Ὁρθοδοξία καὶ Νεωτερικότητα*, Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος (ἐποπτεία - συντονισμός ὕλης: Π. Καλαϊτζίδης - Ν. Ντόντος), Ἀθήνα 2007, σ. 52.

καί ἀνθρώπων, ἀπαρχή καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Μέ τήν δημιουργία τῶν πρωτοπλάστων ἐμφανίζεται καί ἡ Ἐκκλησία στόν κόσμο, ὡς θεοκοινωνία καί ἀνθρωποκοινωνία³¹.

- (5) Τήν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς συγκροτεῖται μία πολυεθνική σύναξη ἀπό ἀνθρώπους διαφορετικῶν ἐθνῶν, ἦσαν δέ εἰς Ἱερουσαλήμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπό παντός ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν (Πράξ. 2,5), οἱ ὅποιοι ἄκουσαν τή μαρτυρία τῶν Ἀποστόλων στή γλῶσσα τους. Ἡ ποικιλία τῶν γλωσσῶν καί τῶν πολιτισμῶν³² δηλώνει τό σεβασμό τοῦ κάθε ἀνθρώπου χωρὶς τή συγχώνευσή του ἢ τή διάσπασή του σέ μεμονωμένο ἄτομο³³. Τό ἀνθρώπινο ἄτομο ἐντασσόμενο στήν ἐν Χριστῷ κοινωνία ὄχι μόνο δέν ἀπορροφᾶται ἢ χάνεται σέ αὐτήν, ἀλλά ἀντίθετα μεταμορφώνεται ἀγιοπνευματικά σέ πρόσωπο, στά ὄρια μιᾶς δια-προσωπικῆς κοινωνίας, ταυτότητας φρονήματος, ἐλευθερίας καί ἀγάπης.

³¹ Βλ. Γ. Μεταλληνοῦ, (Πρωτοπρ.), *Ὁρθόδοξη θεώρηση τῆς κοινωνίας*, Ἀθήνα 1986, σ. 16 ἔ. «Ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπο, μέ τόν τρόπο πού συνυπάρχει μέ τούς ἄλλους, μέ τόν τρόπο πού συνδέεται μαζί τους ἢ ἀπομακρύνεται ἀπό αὐτούς, συνιστᾷ σέ κάθε στιγμή τήν κοινωνία ὡς ἐνεργό συλλογική πραγματικότητα. Ἡ κοινωνία εἶναι ἔτσι μιὰ διαλεκτική πραγματικότητα πού ἀναπλάθεται κάθε στιγμή μέσα ἀπό τόν τρόπο πού βιώνεται, ἀλλά καί πού γίνεται ἀντιληπτή ὡς ἰδανική σχέση καί ὡς συγκεκριμένη κατάσταση καί συνθήκη. Ἡ κοινωνία εἶναι συλλογικά καί ἀτομικά βιώματα, ἀντιλήψεις, παραστάσεις, συνειδήσεις καί ὄραματισμοί πού διαμορφώνονται ἀέναα μέσα ἀπό τίς ἀπειρες διαπλοκές τους καί τίς ἀσταμάτητες ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις τους. Ὁ ἄνθρωπος δέν στέκεται ἀπέναντι στήν κοινωνία ὡς πρὸς κάτι τό ἄλλο. Ἡ κοινωνία εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος», Δ. Τσαοῦση, *Ἡ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου. Εἰσαγωγή στήν Κοινωνιολογία*, Ἀθήνα 1983, σ. 11.

³² «Ἡ γλωσσολαλία, ἢ καλύτερα ἢ πολυγλωσσία, στό κήρυγμα τῆς ἡμέρας τῆς Πεντηκοστῆς, εἶναι ἕνα ἀκόμα γεγονός, πού ἀποδίδει τήν τιμὴ καί δείχνει τήν ἐκτίμηση στόν πολιτισμικά (γλωσσικά-ἐθνολογικά) “ἄλλο”, καθὼς τό κήρυγμα γίνεται στή γλῶσσα του», Τ. Μπολτέτσου, *Ἡ θεολογία τῆς πολυπολιτισμικότητας στήν Καινὴ Διαθήκη. Ἡ εὐλογία τῆς ἑτερότητας. Συνέπειες καί προεκτάσεις*, Ἀταλάντη 2000, σ. 44.

³³ «Τὸ ἰδρυτικό γεγονός τῆς Ἐκκλησίας στήν Πεντηκοστή σημαίνει πρόσληψη τῆς προσωπικῆς ἑτερότητας ἀλλὰ καί τῆς πολυπολιτισμικότητας τῶν λαῶν καί τῶν γλωσσῶν στήν προοπτικὴ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἐμπειρία καί δυναμικὴ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας στό σύνολο τῆς φανερώσει σαφέστατα πολυπολιτισμικῆς προοπτικῆς. Μία ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῆς ἀρχέγονης χριστιανικῆς κοινότητας, ἢ ἴδια ἢ ἐκκλησιολογία τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἢ Ἀποστολικὴ Σύνοδος καί τό ἀνοιγμα πρὸς τούς ἐθνικούς σηματοδοτοῦν τίς ἀπαρχές μιᾶς νέας πραγματικότητας. Οἱ ἄνθρωποι δέν πρέπει νὰ εἶναι Ἰουδαῖοι ἢ νὰ ἐφαρμόζον τόν Μωσαϊκὸ Νόμο γιὰ νὰ ἐνταχθοῦν στήν Ἐκκλησία. Ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δέν ἐπιβάλλει μιάν ἀναγκαστικὴ ὁμοιομορφία μέ ἀπαρέγκλιτους κανόνες καί κατηγορικῆς προσταγῆς. Ἀντίθετα, φωτίζει τήν προσωπικὴ ἑτερότητα τοῦ κάθε μέλους τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινότητος καί τήν ἀνάγει σέ ἀρμονικὴ ἀλληλεξάρτηση μέ τὰ ἄλλα, οἰκοδομώντας τήν ἐνότητα τοῦ σώματος», Σ. Παγκάζογλου, «Πρόσωπο καί ἑτερότητα – Δοκίμιο γιὰ μιὰ θεολογία τῆς ἑτερότητας», *Ἰνδικτος* 21 (2006), σσ. 87-125 = Κοινωνία ἐσχάτων, Δοκίμια ἐσχατολογικῆς οντολογίας, Ἀθήνα 2016, σσ. 239-269.

- (6) Ὁ πλουραλισμός δέν εἶναι μόνο μία κατάσταση ἀντικειμενική τοῦ προσώπου, ἀλλά καί ὑποκειμενική, γιατί ἀντιβαίνει πρὸς τόν ἀτομισμό, ὁ ὁποῖος ἀγνοεῖ ἢ καί ἀπορρίπτει τήν ὑπαρξη τοῦ ἄλλου. Ἡ ἔννοια τοῦ πλουραλισμοῦ, σέ συσχετισμό μέ τό πρόσωπο, συνιστᾶ ἀνατροπή τῶν ἀτομικιστικῶν ὀρίων καί τήν πορεία συνάντησης τοῦ ἄλλου μέ προθέσεις θετικῆς ἀποδοχῆς του. Ἡ ἀποχώρηση τοῦ νεότερου υἱοῦ, στήν παραβολή τοῦ ἀσώτου (Λουκ.15,11-32)³⁴, ἐρμηνεύεται ὡς ἀπόρριψη εἴτε τοῦ Θεοῦ εἴτε τοῦ πλησίον εἴτε τῆς οἰκογένειας, εἴτε τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, τῆς πλουραλιστικῆς συνύπαρξης, ἐπειδή ἐκλαμβάνεται ὡς τυραννική τοῦ ἀτομικισμοῦ. Τό ἴδιο καί ὁ πρεσβύτερος υἱός, ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει τόν ἐπιστρέψαντα ἀδελφό του, ἀπορρίπτει τήν πλουραλιστική συνύπαρξη μέ τόν ἄλλο. Ἡ κριτική τοῦ Χριστοῦ, μέσα ἀπό τήν παραβολή, στρέφεται πρὸς τήν ἐθνική καί θρησκευτική μονοσήμαντη ἀντιμετώπιση τῶν Φαρισαίων, οἱ ὁποῖοι, ὅπως ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός, ἀπέρριπταν τό θρησκευτικό καί ἐθνικό πλουραλισμό ἢ ἀπέκλειαν τή δυνατότητα σωτηρίας τῶν ἄλλων ἐθνῶν, σύμφωνα μέ τό σχέδιο τῆς θείας Οἰκονομίας³⁵.
- (7) Ἡ συνάντηση τοῦ Ἰησοῦ μέ τή Σαμαρείτιδα (Ιω. 4,4-26)³⁶, ἐκπρόσωπο μιᾶς ἄλλης θρησκευτικο-πολιτισμικῆς βάσης, φανερώνει μία νέα στάση: (i) ἀντίθετη πρὸς τίς κοινωνικές ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἢ ἀκόμη καί πρὸς τίς ραββινικές θεολογικές ἀπόψεις γιά τή γυναίκα³⁷

³⁴ Βλ. Μ. Μακράκη, *Ἡ ψυχολογία τοῦ ἀσώτου. Τά τρία στάδια τῆς ὑπαρξιακῆς πορείας του. Θρησκευτο-ψυχολογική ἀνάλυση μέ βάση «τά στάδια τοῦ δρόμου τῆς ζωῆς» στόν ὑπαρξισμό τοῦ Κίρκεγκωρ καί μέ σύντομη ἀναφορά στόν Ντοστογιέφσκι*, Ἀθήνα 1992 (ἀνατύπωση 2011). Ἰ. Καραβιδοπούλου, *Αἱ παραβολαί τοῦ Ἰησοῦ* (Παράρτημα ἀρ. 5, τοῦ ΙΕ' Τόμου ΕΕΘΣΑΠΘ), Θεσσαλονίκη 1970, σσ. 126-129.

³⁵ Βλ. Βασιλείου [Καραγιάννη], (Χωρεπισκ. Τριμυθοῦντος), *Ο θρησκευτικός καί ἐθνικός πλουραλισμός τῆς νέας κοινωνίας του κόσμου*, Ἀθήνα 2002, σ. 49

³⁶ Βλ. Β. Deffinbaugh, *The Manifestation of Messiah to the Samaritan Woman*, 2004, σσ. 1-12.

³⁷ «Δεδηλωμένες γυναῖκες, τελῶνες, ἁμαρτωλοί, παιδιά, λεπροί, ἄρρωστοί εἶναι γιά τό Χριστό ἀντικείμενα ἀγάπης, παρόλο πού γιά τήν τρέχουσα ἠθική ἡ ἀγάπη αὐτή ἦταν καταφανῆς πρόκληση», Ἰ. Σκιαδαρέση, (Πρωτοπρ.), *Ἑρμηνεῖα Περικοπῶν Ἰωάννειας Γραμματείας*. Α' μέρος: *Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο*. Β' μέρος: *Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, Θεσσαλονίκη 2008, σ. 158. «(Ὁ Ἰησοῦς) δέν διστάζει νά συναναστρέφεται «ἁμαρτωλούς καί τελῶνες», νά δέχεται τή μετάνοια ἁμαρτωλῶν καί παραστρατημένων γυναικῶν, νά συνομιλεῖ μέ περιφρονημένους καί περιθωριακούς ἀνθρώπους, ὑπερβαίνοντας ἔτσι τά κοινωνικά δεδομένα τῆς ἐποχῆς του καί τοποθετώντας τίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους καί μέ τόν Θεό σέ μία νέα βάση», Ἰ. Καραβιδόπουλου, «Κυριακή Ε' Λουκᾶ. Εὐαγγέλιο: Ἀκ 16, 19-31», *Κυριακοδρόμιο. Γραπτά κηρύγματα βιβλικῶν θεολόγων στά εὐαγγελικά ἀναγνώσματα*, ἐκδ. Ἄρτος Ζωῆς, Ἀθήνα 2011, σσ. 66-72.

καί (ii) ἔναντι τῶν «ξένων», «ἄλλοθρήσκων» καί «ἄλλοεθνῶν»³⁸. Δύο διαφορετικοί κόσμοι, ἀντίθετοι καί ἐχθρικά διακείμενοι (Ιω. 4,9. Λουκ. 17,16), συμφιλιώνονται, ὁ παραδοσιακός ἰουδαϊκός καί ὁ τῶν ἄλλοθρήσκων Σαμαρειτῶν³⁹.

Ἡ Ἐκκλησία, διασώζοντας τίς δύο διηγήσεις πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἄρτων, μία σέ ἰουδαϊκό ἔδαφος (Μάρκ. 6, 30-44) καί ἄλλη σέ ἐθνικό (Μάρκ. 8,1-10), θέλει: (i) νά ὑπογραμμίσει ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ χορηγός τοῦ «ἄρτου τῆς ζωῆς» τόσο στούς Ἰουδαίους ὅσο καί στούς ἐθνικούς, πού ἀποτελοῦν τό νέο λαό τοῦ Θεοῦ, καί (ii) ἡ θαυματουργική πράξη τοῦ Ἰησοῦ σηματοδοτεῖ καί τήν ἀπαιτησή του γιά ἀνάλογη συμπεριφορά τῶν εὐπορων μελῶν πρὸς τά ἐνδεέστερα μέλη τῆς κοινότητος.

- (8) Ἡ διαπολιτισμικότητα μέσα ἀπό τίς θρησκευεῖες, ὡς διαλεκτική τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, εἶναι γεγονός ἐπικοινωνίας καί διαλόγου, ὅπως διαπιστώνεται καί ἀπό τόν τρόπο πού διαλέχθηκε ὁ

³⁸ «Ἡ συνάντηση τοῦ Ἰησοῦ μέ τή Σαμαρείτιδα, στήν ὁποία δίνει ἰδιαίτερη ἔμφαση ὁ Εὐαγγελιστής Ἰωάννης, φανερώνει μιὰ νέα στάση πού ἐγκαινιάζεται ἔναντι τῶν “ξένων” καί μάλιστα ἔναντι μιᾶς ἐκπροσώπου τοῦ “ἁμαρτωλοῦ” καί “ἄλλοεθνούς” κόσμου, μιᾶ συνάντησης πού ἀποκαλύπτει τή γενικότερη λυτρωτική δύναμη τῆς χάριτος καί τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ γιά τή σωτηρία ὅλων», Γ. Πατρῶνου, *Ἡ ἱστορική πορεία τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τή φάτνη ὡς τόν κενό τάφο*, Ἀθήνα 1991, σ. 367.

³⁹ Ἡ ἀπορία τῆς Σαμαρείτιδας (Ιω. 4,9) προκύπτει, ὄχι ἀπό τήν καθιερωμένη σχέση μεταξύ ἄνδρα καί γυναίκα, ἀλλά ἀπό τό φλυαϊκό καί θρησκευτικό ἐνδιαφέρον, ὅτι «οὐ γάρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις». Ἡ ἔμμεση ἀναφορά «καί αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης» (Λουκ. 17,16) ἐκφράζει τήν ἐχθρότητα καί τήν περιφρόνηση τοῦ ἑνός λαοῦ πρὸς τόν ἄλλο (πρβλ. Σοφ. Σειρ. 50,25 ἐξ.). Βλ. Σ. Ἀγουρίδη, «Ἡ συζήτηση τοῦ Ἰησοῦ καί τῆς Σαμαρείτιδας» (Ιω. 4,5-42), *ΔΒΜ* 19 (2000), σσ. 5-25. Στά χρόνια τοῦ Χριστοῦ τό χάσμα ἀνάμεσα σέ Σαμαρείτες καί Ἰσραηλίτες ἦταν ἀγεφύρωτο καί τό μίσος μεταξύ τους μεγάλο καί ἄσβεστο. Πρβλ. Γ. Πατρῶνου, *ὁ.π.*, σσ. 367-375. Περὶ τῶν Σαμαρειτῶν βλ. Θ. Κιρκασιου, «Λαοὶ τῆς Βίβλου. Α' Σαμαρείτες οἱ φύλακες τῆς πίστεως», *Γρ. Παλ.* 61 (1978), σσ. 367-374. Σ. Ἀγουρίδη, *Ἱστορία τῆς θρησκείας τοῦ Ἰσραήλ*, Ἀθήνα 1997. Τοῦ ἰδίου, *Ἱστορία τῶν Χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη ⁴1985, σ. 352 ἐ.· Γ. Γαλιτή, *Ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη ⁵1991, σ. 15 ἐ.· Κ. Ζάρρα, *Ἱστορία τῆς Ἐποχῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Τόμος Α', Ἀθήνα ²2011, σ. 114, ὑποσ. 428· R. J. Coggins, *Samaritans and Jews: The Origin of Samaritanism Reconsidered*, Oxford 1975. Ἡ διαλογική στάση τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τοὺς ξένους διαφαίνεται, κατὰ τόν G. Orth, καί στὰ ἐξῆς καινοδιαθηκικά κείμενα: «Πρόκειται γιά τήν ἱστορία τῆς συροφοινίκισσας γυναίκα καί τοῦ Ἰησοῦ: Ἀπό τήν ξένη γυναίκα διδάσκεται ὁ Ἰησοῦς νά ἐπεκτείνει τήν ἀποστολή του καί στὰ ἀπολωλότα πρόβατα τοῦ οἴκου τοῦ Ἰσραήλ. Οἱ διάλογοι προκύπτουν πάνω σέ σημαντικά ζητήματα ζωῆς: ἐδῶ μάλιστα ἔχουν καί 'δογματικές' συνέπειες (Μτθ. 15). Ἀκόμη, ἡ πίστη τοῦ ἀξιωματοῦχοῦ τῆς Καπερναοῦμ: καί πάλι σέ ἕνα ζήτημα ζωῆς καί θανάτου προκύπτει ἕνας διάλογος μέ ἕναν ξένο – καί πάλι μέ 'δογματικές' συνέπειες (Μτθ. 5)», «Μνήμη - Μετάνοια - Ἀνοιχτότητα. Ἡ διαλογικότητα ὡς τρόπος ζωῆς καί στοχασμοῦ γιά τήν Ἐκκλησία καί τή Θεολογία στήν πολυπολιτισμική κοινωμία» (μτφρ. Μ. Κωνσταντίνου - Ἀ. Βλέτση), *Καθ' ὁδόν* 13 (1997), σσ. 81-98.

Ἰησοῦς μέ τούς ἄλλοθρήσκους. Κατά τό εὐαγγελικό κείμενο (Μάρκ. 7,24-30· Ματθ. 15,21-28)⁴⁰, ὁ Ἰησοῦς μέ τή θεραπεία τῆς ἄρρωστης θυγατέρας τῆς ἐθνικῆς γυναίκας Συροφοινίκισσας ἢ Χαναναίας, ἄλλοεθνούς καί ἄλλοθρήσκου, ὑπερβαίνει τούς ἐθνοθρησκευτικούς διαχωρισμούς, ὅμως ἀποδέχεται τήν ὑπαρξή τους. Εἶναι σημαντικό ὅτι μέ αὐτήν τήν ἀποκαλυπτική στάση τοῦ Ἰησοῦ ἀναγνωρίζεται ἱστορικά ἡ πολυθρησκευτικότητα, ἀλλά παράλληλα φανερώνεται ἡ ὁμολογία στή διαφορετική πίστη, προϊόν ἐσωτερικῆς διεργασίας καί ἐμπειρικῆς γνώσεως ⁴¹.

δ) Ἡ διαχρονία καί συγχρονία τοῦ βιβλικοῦ λόγου

Ἡ σύγχρονη κοινωνία προσφέρει πλῆθος ἀναγνωστικοῦ ὕλικου, εἴτε ἐγκυκλοπαιδικῶν γνώσεων, εἴτε τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, εἴτε πολιτιστικῆς δημιουργίας, εἴτε προώθησης φιλοσοφικῶν καί πολιτικῶν ιδεῶν κ.ἄ. Ὅμως, ἡ ἀνάγνωση τῆς Κ.Δ. ἔχει μία ἰδιαιτερότητα, ἡ ὁποία δέν ἐμπίπτει σέ αὐτά τά εἶδη ἀνάγνωσης. **Ἡ γλῶσσα τῆς Κ.Δ. εἶναι ἱερή, γιατί συνδέεται ἄμεσα μέ τόν λόγο τοῦ Θεοῦ, τόν λόγο πού εἶναι κατ' ἐξοχήν τό ὄργανο τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἱερότητα καί μοναδικότητα τῆς βιβλικῆς γλώσσας ἀποτελεῖ κεντρικό σημεῖο γιά θεολογική ἐπεξεργασία τῆς ἄμεσης καί ἀποφασιστικῆς σχέσης μέ τή σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ἀνακαίνιση τοῦ κόσμου.**

Ἡ φύση καί ἡ λειτουργία τῆς Κ.Δ., ὡς γραπτοῦ λόγου, ἐρμηνεύεται στή συνάφεια τῆς θεολογίας τῆς σάρκωσης τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἡ Κ.Δ. ὡς κείμενο καί μαρτυρία ἀφορᾷ ἀκριβῶς αὐτήν τήν ὁρατή, ἱστορική καί ψηλαφητή μορφή τοῦ σαρκωμένου Λόγου τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι φανέρωση καί βεβαίωση τοῦ θείου προσώπου του. Ἡ Κ.Δ. πρέπει νά κατανοεῖται ὡς ὁ ἕνας, μοναδικός καί ἀπόλυτος λόγος τοῦ Θεοῦ κατά τήν ἀνθρώπινη καί θεία ἐκδοχή της.

⁴⁰ Βλ. Τ. Η. Burkill, «The Syrophenician Woman: The congruence of Mark 7, 24-31», ZNW 57 (1966), σσ. 23-37· J. D. Derrett, «Law in the NT: The Syrophenician Woman and the Centurion of Capernaum», NT 15 (1973), σσ. 161-186· R. A. Guelich, *Mark 1-8:26* (WBC 34A), Dallas, TX: Word, 1989, σ. 383· Ι. Καραβιδόπουλου, *Τό κατά Μάρκον Εὐαγγέλιο*, σσ. 244-248.

⁴¹ Πρβλ. Σ. Πορτελάνου, *Διαπολιτισμική καί Διαθεματική Διδακτική στό μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν. Διαγενεαλογική θεολογία καί Διακουλτουραλισμός*, Ἀθήνα 2010, σ. 428 ἐ.

Τό ιδιαίτερο ουσιαστικό γνώρισμα τῆς Κ.Δ. τό ὁποῖο καθορίζει τή μοναδική φύση καί λειτουργία της, τούς εἰδικούς ὅρους τῆς κατανόησης καί ἐρμηνείας της εἶναι ἡ θεοπνευστία. Ἡ θεοπνευστία διακρίνει, συνεπῶς, ριζικά τήν Κ.Δ. ἀπό κάθε ἄλλο γραπτό κείμενο τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας. Ἡ θεοπνευστία δέν ἀποδίδεται τόσο στή γραπτή μορφή τῆς ἀποκάλυψης, δηλαδή στή μορφή τῶν βιβλικῶν διηγήσεων, ἀλλά στά γεγονότα καί στίς ἀλήθειες, πού εὐαγγελίζονται.

Ἡ Βίβλος, πολύσημο ἰδρυτικό κείμενο πολλῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, ἰουδαϊκῶν καί χριστιανικῶν, καί ἕνα ἐκ τῶν ἰδρυτικῶν κειμένων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἀνήκει σέ ὄλους ἀνεξαίρετα, πιστούς καί μή πιστούς, καί καλεῖ σέ μία πολλαπλή προσέγγιση-ἱστοριοκριτική, ἐξηγητική, θεολογική, φιλοσοφική. Ἄν ὁ χριστιανός ἀκούει μέσα ἐκεῖ τόν λόγο τοῦ Θεοῦ καί τήν κλήση πού τοῦ ἀπευθύνει, ὁ μή χριστιανός μπορεῖ νά κατανοήσῃ μέσα ἀπό τή μελέτη τίς κεντρικές σημασίες καί ἀξίες τοῦ κόσμου στόν ὁποῖο ζεῖ⁴².

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ἀπό τήν κριτική ἀνάπτυξη σύγχρονων προκλήσεων καί τή διαλεκτική ἀναφορά χαρακτηριστικῶν κειμένων τῆς Κ.Δ. συνάγονται τά ἐξῆς συμπεράσματα:

1. Ὁ πολιτισμός τοῦ προσώπου εἶναι ἡ ἐναλλακτική πρόταση ζωῆς ἀπέναντι στό σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο ἀτομοκεντρικό πολιτισμό, στόν πολιτισμό τῆς πληροφορίας, στήν ἐποχή τοῦ «τεχνοπῶλιου», πού ἀπειλεῖ ὄχι μόνο τό εὖ ζῆν ἀλλά καί τό ἴδιο τό ζῆν. Ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος δέν ἐπιβάλλει μία ἀναγκαστική ὁμοιομορφία μέ ἀπαρέγκλιτους κανόνες καί κατηγορικές προσταγές. Ἀντίθετα ἐκφράζει τό σεβασμό τοῦ κάθε ἀνθρώπου χωρίς τή συγχώνευσή του ἢ τή διάσπασή του σέ μεμονωμένο ἄτομο.

2. Ἡ Κ.Δ. εἶναι πλήρης ἀπό μηνύματα γιά τήν ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, γιά τήν κοινωνία καί τήν ἀλληλεγγύη μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, γιά τό ἐνδιαφέρον γιά τόν «ἄλλο», γιά τήν ἀντιμετώπιση ἀκόμη καί τοῦ ἐχθροῦ ως ἀδελφοῦ, γιά τή συνάντηση μέ τόν ξένο, γιά τήν ὑπέρβαση κοινωνικῶν στερεοτύπων.

⁴² Βλ. Σ. Ζουμπουλάκη, «Τό στοίχημα τοῦ Ἄρτου Ζωῆς: Ἡ Βίβλος στόν δημόσιο χώρο τῆς σκέψης», ΔΒΜ 26 (2008), σσ. 140-145.

Ἡ κοινωνία εἶναι συλλογικά καί ἀτομικά βιώματα, ἀντιλήψεις, παραστάσεις, συνειδήσεις πού διαμορφώνονται μέσα ἀπό τίς ἄπειρες διαπλοκές τους καί τίς συνεχόμενες ἀμοιβαῖες ἐπιδράσεις τους.

3. Ἀντίθετα πρὸς τίς σχέσεις κυριότητας-ὑποτέλειας μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, ὅπου κάθε ἄτομο ἐπιζητεῖ νά ἀποκτήσει προσδιοριστική δύναμη ἐπὶ τοῦ ἄλλου, προβάλλεται στά κείμενα τῆς Κ.Δ. μία κοινωνία ἀνθρώπων, στήν ὁποία καλοῦνται οἱ χριστιανοί νά ἀναβαπτίζονται στή ζωή τοῦ Χριστοῦ, πού ἦταν ζωή κενώσεως, προσφορᾶς καί διακονίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ σχέση μέ τό Χριστό προσδιορίζει τόν ἄνθρωπο, τήν κοινωνία, τόν κόσμο κάθε ἐποχῆς. Ἡ κοινωνία εἶναι ἔτσι μία διαλεκτική πραγματικότητα πού ἀναπλάθεται κάθε στιγμή μέσα ἀπό τόν τρόπο πού βιώνεται, ἀλλά καί πού γίνεται ἀντιληπτή ὡς ἰδανική σχέση καί ὡς συγκεκριμένη κατάσταση. Δέν ὀργανώνεται μία νέα κοινωνία, ἀλλά ἀναγεννᾶται ὁ ἄνθρωπος σέ μία νέα κοινωνική ζωή.

4. Τά βιοηθικά ζητήματα, ὡς πανανθρώπινα προβλήματα, παρά τό σύνθετο καί περίπλοκο χαρακτήρα τους, προσφέρονται γιά πολύπλευρο διεπιστημονικό διάλογο. Ἡ συμβολή τῆς Κ.Δ. μέ τήν ἀνθρωπολογική διδασκαλία της εἰσάγει μία ριζικά διαφορετική νοοτροπία καί μία καινή περί ζωῆς καί θανάτου ἀντίληψη καί προβάλλει τόν ἀπόλυτο σεβασμό τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου ὄχι ὡς ἐφήμερης βιολογικῆς ὕπαρξης, ἀλλά ὡς αἰώνιας καί ἀθάνατης ὄντοτητας.

5. Ἡ Κ.Δ. ἐκτός ἀπό ἔκφραση τῆς πίστεως καί τῆς ζώσας παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας ἀποτελεῖ ταυτόχρονα κείμενο οἰκουμενικῶν ἀρχῶν καί διαχρονικῶν ἀξιῶν. Ἀποτελεῖ τήν ὑπέρτατη σταθερά τῆς ὁποίας τό εἰδικό βάρος δέν εἶναι ἀπλῶς διαχρονικό καί διαπολιτισμικό, ἀλλά αἰώνιο: «...ὁ οὐρανός καί ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι» (Λουκ. 21,33) ἀναφέρει ὁ Χριστός καί τό Ἅγιο Πνεῦμα ἐπιβεβαιώνει: «...τὸ δὲ ρῆμα κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα» (Α' Πέτρ. 1,25). Ἡ μοναδική ἀλήθεια, ἀνάμεσα στήν πολλαπλή καί πολύμορφη παραπληροφόρηση τῆς ἐποχῆς μας, εἶναι μόνον ὁ ζωντανός καί ἔμπρακτος λόγος τοῦ Θεοῦ, ὄχι ὡς γλῶσσα καί τεχνική, ἀλλά ὡς πράξη ἀληθινή καί προσωπική.

«ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ ΧΘΕΣ
ΚΑΙ ΣΗΜΕΡΟΝ Ο ΑΥΤΟΣ ΚΑΙ
ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ» (Έβρ. ιγ'8)
- ΤΟ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ
ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΙΗΣΟΥ

ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΡΑΒΙΔΟΠΟΥΛΟΥ,
ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ Α.Π.Θ.

Εισαγωγικά

Πρὶν εἰσέλθουμε στὸ θέμα τῆς παρουσίας ἐργασίας¹ εἶναι ἀπαραίτητες τρεῖς εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις:

1. Ἡ Ἁγία Γραφή, ὡς γνωστόν, βρίσκεται στὸ κέντρο τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας ἀλλὰ καὶ τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Δὲν ὑπάρχει θεία Λειτουργία, ἀκολουθία, εὐχή ἢ προσευχή, ὕμνος ποὺ νὰ μὴν εἶναι διαποτισμένα ἀπὸ βιβλικὴ ὀρολογία ἢ βιβλικὴ θεολογία. Εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ Ἱερὸ Εὐαγγέλιο, ἡ καρδιά ὅλης τῆς Ἁγίας Γραφῆς, φυλάσσεται ἐπάνω στὴν Ἁγία Τράπεζα δίπλα στὸ Ποτήριον τῆς θείας Εὐχαριστίας. Ἀπὸ ἐκεῖ τὸ παίρνει ὁ ἱερεὺς γιὰ νὰ τὸ ἀναγνώσει στὴ θεία λατρεία καὶ τὸ ἐναποθέτει πάλι ἐκεῖ. Ὁ συμβολισμὸς εἶναι προφανής: Τὸ βιβλίο αὐτὸ ἀνήκει στὴν Ἐκκλησία, Αὐτὴ τὸ φυλάσσει, τὸ ἀναγινώσκει καὶ τὸ ἐρμηνεύει μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῆς καὶ τὰ ἐρμηνευτικὰ ἔργα τῶν θεοφόρων Πατέρων. Δὲν ὑπάρχει πατερικὸ σύγγραμμα ποὺ νὰ μὴν εἶναι διάσπαστο ἀπὸ χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς, Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἀρκεῖ νὰ ρίξει κανεὶς μία ματιὰ στοὺς 161 τόμους τῆς Ἑλληνικῆς ἢ τοὺς 220 τῆς Λατινικῆς Πατρολογίας τοῦ J.Migne γιὰ νὰ διαπιστώσει καὶ ὀπτικά ἀκόμη ὅτι κάθε σελίδα, κάθε στήλη περιέχει φράσεις μὲ πλάγια γράμματα, ὅπως συνηθίζει ὁ

¹ Ἡ παρούσα ἐργασία ἀποτελεῖ εἰσήγηση στὸ 3^ο ἐνιαύσιο Ἱερατικὸ Συνέδριο τῆς Ἱ.Μητροπόλεως Νέας Κρήνης καὶ Καλαμαριάς (Θεσσαλονίκη, 9 Ὀκτ.2017).

εκδότης να έπισημαίνει τὰ χωρία τῆς Ἁγίας Γραφῆς

Ἄλλὰ καὶ στὴν καθημερινή του ζωὴ καὶ ὁμιλία του ὁ Ὁρθόδοξος πιστὸς χρησιμοποιεῖ χαρακτηριστικὲς φράσεις τῆς Γραφῆς ποὺ ἔχουν ἀποβεῖ παροιμιώδεις καὶ εἶναι γνωστὲς σὲ ὅλους (π.χ. πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἄρον ἄρον, φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, μὴ γνῶτω ἡ ἀριστερὰ σου τί ποιεῖ ἡ δεξιὰ σου, τὰ τοῦ καίσαρος τῷ καίσαρι, ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος βαλέτω λίθον, βρῆκε ὁ Φίλιππος τὸν Ναθαναήλ, θέτω τὸν δάκτυλον ἐπὶ τὸν τύπον τῶν ἡλῶν, νίπτω τὰς χεῖρας μου, καὶ πολλὲς ἄλλες ποὺ ἔχουν ἐπισημανθεῖ σὲ πολλὲς μελέτες). Θὰ ἦταν εὐχῆς ἔργον νὰ γνώριζε ὁ ἑλληνικὸς λαός, πέραν τῶν συνήθων ἐκφράσεων ποὺ ἀναφέραμε ἐνδεικτικὰ, καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν βιβλικῶν κειμένων....

2. Γίνεται συχνὰ λόγος γιὰ δυὸ πηγὲς τῆς πίστεώς μας, τὴν Ἁγία Γραφή καὶ τὴν Ἱερὰ Παράδοση. Τί ὅμως εἶναι ἡ Παράδοση; Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ μία πιὸ θεολογικὴ ματιὰ στὴν ἔννοια τῆς Παραδόσεως: Παράδοση εἶναι ἡ βίωση τῆς Ἁγίας Γραφῆς ἀπὸ τοὺς πιστοὺς στὴ μακρὰ πορεία τῆς Ἐκκλησίας διὰ μέσου τῶν αἰῶνων, πορεία πολὺ συχνὰ δυσχερῆς καὶ αἱμάτινη. Σὲ αὐτὴν τὴν πορεία μὲ τίς πτώσεις καὶ ἀνορθώσεις πολλοὶ χριστιανοὶ ἔμειναν ὄρθιοι κι ἂν ἔπασαν σηκώθηκαν καὶ προχώρησαν, ἀκολουθώντας ἕνα ἄγραφο λόγιον τοῦ Ἰησοῦ «Ὅσακις ἂν πέσης ἔγειραι καὶ σωθήσει». Αὐτοὺς ἡ Ἐκκλησία τοὺς ὀνόμασε Ἁγίους καὶ τοὺς προβάλλει στοὺς πιστοὺς πρὸς μίμηση. Στὴν πορεία τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας ὀρισμένοι ἔλαβαν ἀπὸ τὸν Θεὸ τὸ χάρισμα νὰ συνθέσουν θεῖες Λειτουργίες, ὕμνους, εὐχές, ἢ νὰ ἀπεικονίσουν τὰ γεγονότα τῆς πίστεως μὲ λαμπρὰ ἀριστουργήματα τέχνης, ποὺ τὰ μελετοῦν σήμερα λειτουργιολόγοι καὶ ἀρχαιολόγοι σὲ ὅλον τὸν κόσμον.

3. Πῶς ἔφτασαν σήμερα σ' ἐμᾶς τὰ ἱερὰ κείμενα; Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐφευρέσεως τῆς τυπογραφίας ἢ τῆ σημερινῆ ποὺ μὲ ἕνα μικρὸ ποσὸ μπορεῖ νὰ ἀγοράσει κανεὶς τὴν Παλαιὰ (στοὸ ἐξῆς; Π.Δ.) καὶ τὴν Καινὴ Διαθήκη (στοὸ ἐξῆς; Κ.Δ.) προηγήθηκε μία κοπιώδης ἐργασία ἀντιγραφῆς χειρογράφων. Σήμερα διαθέτουμε σύμφωνα μὲ τοὺς ἐπισήμους καταλόγους 5610 χειρόγραφα τῆς Κ.Δ. ποῦ εἶναι διάσπαρτα σὲ μοναστήρια καὶ Βιβλιοθηκὲς σὲ ὅλον τὸν κόσμον. Μάλιστα ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ἀναφέρουμε ὅτι γιὰ κανένα ἀρχαῖο Ἑλληνα συγγραφέα δὲν ὑπάρχουν τόσα χειρόγραφα οὔτε γιὰ κανένα ἔχουμε χειρόγραφα ποὺ νὰ ἀπέχουν λίγα μόνο χρόνια ἀπὸ τὰ πρωτότυπα κείμενα. Π.χ. τὸ ἀρχαιότερον χειρόγραφο τῆς Κ.Δ. ἀπέχει μόλις 20-25 χρόνια ἀπὸ τὸ πρωτότυπον, εἶναι ὁ πάπυρος 52 ποὺ βρίσκεται στὴ John Ryland' Library τοῦ

Manchester και περιέχει στίχους από τὸ Κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιο (πὺν ἡ συγγραφή τοῦ τοποθετεῖται στὰ τέλη τοῦ 1^{ου} αἰῶνα).

Καιρὸς νὰ εἰσέλθουμε στὸ θέμα μας πὺν διαιρεῖται σὲ τρία μέρη:

I. Μαρτυρίες ἱστορικῶν τοῦ 1^{ου} καὶ 2^{ου} αἰῶνα μ.Χ, γιὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

II. Δυτικὲς θεωρίες γιὰ τὴ σχέση τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἱστορικοῦ προσώπου καὶ τοῦ Χριστοῦ τῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας.

III. Ἡ ἔρευνα γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ στὴν Ὀρθόδοξη θεολογία.

I

Ἡ ἐποχὴ τῶν μυθικῶν ἐρμηνειῶν τοῦ 19^{ου} αἰῶνα τύπου David Strauss γιὰ τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ (ὅτι δηλ δὲν ὑπῆρξε ἱστορικὸ πρόσωπο) ἔχει παρέλθει ἀνεπιστρεπτί. Σήμερα ὅλοι οἱ διανοητές, ἀκόμη καὶ οἱ μὴ χριστιανοί, δέχονται τὴν ἱστορικὴ ὑπαρξὴ τοῦ Ἰησοῦ, διαφωνοῦν ὅμως ὡς πρὸς τὴ σημασία τοῦ προσώπου του καὶ τῆς ἀποστολῆς του (φιλόσοφος, μάγος, κοινωνικὸς ἀναμορφωτής, ἐπαναστάτης κλπ.)². Ἴσως ἀναρωτηθεῖ κανεὶς: Ἐκτὸς τῶν Εὐαγγελίων ὑπάρχουν μαρτυρίες Ἰουδαίων ἢ Ῥωμαίων ἱστορικῶν γιὰ τὸν Ἰησοῦ; Ναί. Θὰ ἀναφέρουμε κατ' ἐπιλογὴν μερικές.

Ὁ Ἰουδαῖος ἱστορικὸς *Ἰώσηπος* (36 μ.Χ-100 περίπου μ.Χ.), ἀναφερόμενος σὲ γεγονότα πὺν ἔλαβαν χώρα μεταξὺ τοῦ θανάτου τοῦ Ῥωμαίου ἡγεμόνα τῆς Παλαιστίνης Φῆστου καὶ τῆς ἀφίξεως τοῦ νέου ἡγεμόνος Ἀλβίνου, ἀναφέρει τὸν Χριστό, χωρὶς περισσότερες πληροφορίες θεωρώντας τον προφανῶς γνωστὸν. Γράφει: «Ἄτε δὲ τοιοῦτος ὢν ὁ Ἄνανος, νομίσας ἔχειν καιρὸν ἐπιτήδειον διὰ τὸ τεθνάναι μὲν Φῆστον, Ἀλβίνον δ' ἔτι κατὰ τὴν ὁδὸν ὑπάρχειν, καθίζει συνέδριον κριτῶν καὶ παραγαγὼν εἰς αὐτὸ τὸν ἀδελφὸν Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ, Ἰάκωβος ὄνομα αὐτῶ, καὶ τινες ἑτέρους ὡς παρανομησάντων κατηγορίαν ποιησάμενος, παρέδωκε λευθησομένους»³. Τὸ χωρίο κατὰ τὴ μετάφραση τοῦ φιλολόγου καὶ θεολόγου Κ.Σιαμάκη ἔχει ὡς ἐξῆς: «Σὰν τέτοιος πὺν ἦταν ὁ (ἀρχιερεὺς) Ἄνανος, πίστεψε, ὅτι τώρα πὺν

² Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὸ βιβλίον τοῦ Τσέχου Μαρξιστῆ συγγραφέα Milan Machovec, *Jesus fur Atheisten*, 1975.

³ Ἰωσήπου, *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία* 20,200.

ὁ μὲν Φῆστος πέθανε, ὁ δὲ Ἀλβίνος βρισκόταν ἀκόμη στὸν δρόμο (γιὰ τὴν Παλαιστίνη), βρῆκε τὴν κατάλληλη εὐκαιρία. Συγκαλεῖ λοιπὸν συνέδριο κριτῶν καὶ στήνει μπροστὰ τοὺς τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ λεγομένου Χριστοῦ, Ἰάκωβος τ' ὄνομά του, καὶ μερικοὺς ἄλλους, καὶ μὲ τὴν κατηγορία ὅτι παρανόμησαν τοὺς παρέδωσε νὰ λιθοβοληθοῦν»⁴.

Ἐπάρχει καὶ ἓνα ἀναλυτικότερο χωρίο τοῦ Ἰωσήπου περὶ τοῦ Χριστοῦ, ποὺ ὁμως θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς ἐν μέρει ἢ ἐξ ὀλοκλήρου χριστιανικὴ παρεμβολή στὸ ἔργο τοῦ Ἰουδαίου ἱστορικοῦ. Εἶναι τὸ ἀκόλουθο: "Γίγνεται δὲ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον Ἰησοῦς, σοφὸς ἀνὴρ [εἶ γε ἄνδρα αὐτὸν λέγειν χρή. Ἦν γὰρ παραδόξων ἔργων ποιητής, διδάσκαλος ἀνθρώπων τῶν ἡδονῇ τάληθῆ δεχομένων]. Καὶ πολλοὺς μὲν Ἰουδαίους, πολλοὺς δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἐπηγάγετο. [Ὁ Χριστὸς οὗτος ἦν]. Καὶ αὐτόν, ἐνδείξει τῶν πρώτων ἀνδρῶν παρ' ἡμῖν σταυρωῖ ἐπιτετημηκότος Πιλάτου, οὐκ ἐπαύσατο οἱ τὸ πρῶτον αὐτὸν ἀγαπήσαντες. [ἐφάνη γὰρ αὐτοῖς τρίτην ἔχων ἡμέραν πάλιν ζῶν, τῶν θείων προφητῶν ταυτὰ τε καὶ ἄλλα μύρια θαυμάσια περὶ αὐτοῦ εἰρηκότων.] εἰσέτι τε νῦν τῶν Χριστιανῶν ἀπὸ τοῦδε ὠνομασμένων οὐκ ἐπέλιπε τὸ φύλον"⁵. Οἱ ἐντὸς ἀγκυλῶν φράσεις θεωροῦνται ἀπὸ πολλοὺς ἐρευνητὲς χριστιανικὲς παρεμβολές στὸ ἔργο τοῦ Ἰωσήπου⁶. Ὡστόσο, κι ἂν ἀκόμη δεχτοῦμε αὐτὴν τὴν ἄποψη ὡς ὀρθή, ἀπομένει τὸ ἐξῆς κείμενο, ποὺ παραθέτω σὲ μετάφραση: "Ἐμφανίζεται αὐτὸν περίπου τὸν καιρὸν ὁ Ἰησοῦς, ἄνδρας σοφὸς [...] καὶ προσήλκυσε κοντὰ του πολλοὺς Ἰουδαίους καὶ πολλοὺς ἐθνικοὺς [...] κι ὅταν ὁ Πιλάτος μὲ τὴν ὑπόδειξι τῶν δικῶν μας προυχόντων τὸν κατεδίκασε σὲ σταυρικὸ θάνατο, ἐκεῖνοι ποὺ τὸν εἶχαν ἀγαπήσει ἐξ ἀρχῆς δὲν ἔπαυσαν νὰ τὸν ἀγαποῦν [...]. καὶ μέχρι σήμερα δὲν ἔχει ἐκλείψει ἢ τάξι τῶν χριστιανῶν ποὺ ἔχει πάρει τὸ ὄνομά της ἀπ' αὐτόν»⁷.

Ὁ Σῦρος στωικὸς φιλόσοφος *Μαρά μπάρ Σεραπίων* σὲ ἐπιστολὴ τοῦ (Ἡ ἐπιστολὴ σώζεται στὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο σὲ χειρόγραφό τοῦ 7^{ου} αἰῶνα) ἀπὸ τὴ φυλακὴ γράφει τὸ 73 μ.Χ. στὸν γιό του: «...Τί νὰ ποῦμε ἀκόμα, ὅταν οἱ σοφοὶ καταδιώκονται ἀπὸ τοὺς τυράννους [...] ὥστε νὰ μὴν μποροῦν νὰ

⁴ Κ.Σιαμάκη, *Ἐξωχριστιανικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ τοὺς χριστιανούς*, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 15. Στὶς μεταφράσεις τῶν κειμένων διατηροῦμε τὴν ὀρθογραφία τοῦ συγγραφέα-μεταφραστῆ.

⁵ Ἰωσήπου, *Ἰουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία* 18,63-64.

⁶ Βλ. Π. Τρεμπέλα, *Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ*, Ἀθῆναι, γ' ἔκδ. 1955, σ. 24έξ.

⁷ Κατὰ μετάφραση τοῦ Κ.Σιαμάκη, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ παρέμβλητο ὅλο τὸ ἀπόσπασμα, ὄπ.παρ. σ. 232-233.

ἀμυνθούν; Ποιά ὠφέλεια εἶχαν οἱ Ἀθηναῖοι θανατώνοντας τὸν Σωκράτη; Ἡ πείνα καὶ ἡ ἐπιδημία ἦταν ἡ ἀπάντηση γιὰ τὸ ἐγκλημά τους. Τί ὠφελήθηκαν οἱ κάτοικοι τῆς Σάμου καίγοντας τὸν Πυθαγόρα; Μέσα σὲ μία ὥρα ἡ χώρα τους καλύφθηκε πλήρως ἀπὸ ἄμμο. Τί ὠφελήθηκαν οἱ Ἰουδαῖοι θανατώνοντας τὸν σοφὸ βασιλιά τους; Ἀμέσως μετὰ, τὸ βασίλειό τους καταστράφηκε. Ὁ Θεὸς δίκαια ἀντιμετώπισε τὸν θάνατο τῶν τριῶν αὐτῶν σοφῶν ἀνθρώπων: Οἱ Ἀθηναῖοι πέθαναν ἀπὸ τὴν πείνα. Οἱ κάτοικοι τῆς Σάμου καταποντίστηκαν ἀπὸ τὴ θάλασσα. Καὶ οἱ Ἰουδαῖοι στερημένοι ἀπὸ τὸ βασίλειό τους διασκορπίστηκαν σὲ ὅλα τὰ ἔθνη. Ὅμως, ὁ Σωκράτης δὲν πέθανε, ἔμεινε ζωντανὸς χάρις στὸν Πλάτωνα. Οὔτε ὁ Πυθαγόρας πέθανε χάρις στὸ ἄγαλμα τῆς Ἡρας. Οὔτε ὁ σοφὸς βασιλιάς πέθανε, ἔμεινε ζωντανὸς στὴ διδασκαλία πὺ ἀφησε"⁸.

Ὁ Ρωμαῖος ἱστορικὸς *Τάκιτος* (+115 ἢ 117) στὸ ἔργο του *Annales* (Χρονικά) 15,44 ἀναφερόμενος στὴν πυρκαϊὰ πὺ ξέσπασε στὴ Ρώμη καὶ στίς φῆμες ὅτι τὴν προκάλεσε ὁ Νέρων σημειώνει: «Γιὰ νὰ σβῆσει ὁ Νέρων τὴ φῆμη, διοχετεύει ὑπουλα τὴν ἰδέα ὅτι αἴτιοι εἶναι αὐτοὶ πὺ ἦταν μισητοὶ γιὰ τὰ αἰσχρὰ ἔργα τους καὶ ὁ λαὸς τοὺς ἀποκαλοῦσε Χριστιανούς[...]. Ὁ εἰσηγητὴς αὐτῆς τῆς ὀνομασίας Χριστὸς καταδικάστηκε σὲ θάνατο ἀπὸ τὸν προκουράτορα Πόντιο Πιλάτο ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Τιβερίου. Κι ἀφοῦ γιὰ τὴν ὥρα ἡ ὀλέθρια αὐτὴ δεισιδαιμονία στρμύχτηκε, ξαναφούντωσε πάλι ὄχι μόνο στὴν Ἰουδαία, τὴν πηγὴ αὐτοῦ τοῦ κακοῦ, ἀλλ' ἀκόμα καὶ στὴ Ρώμη, διότι σ' αὐτὴν συρρέουν καὶ συχνάζουν ἀπὸ παντοῦ ὅλα τὰ βάρβαρα καὶ αἰσχρὰ. Πιάστηκαν λοιπὸν πρῶτα ὅσοι ὀμολογοῦσαν, κι ἔπειτα μὲ τὴν ὑπόδειξι ἐκείνων πιάστηκε πολὺ μεγάλο πλῆθος, οἱ ὅποιοι θανατώθηκαν ὄχι πλέον μὲ τὴν κατηγορία τοῦ ἐμρησμοῦ, ἀλλὰ γιὰ μῖσος πρὸς τὸ ἀνθρώπινο γένος...»⁹.

Ὁ *Σουητώνιος* τὸ 120 μ.Χ. στοὺς βίους τῶν *Καισάρων* καὶ συγκεκριμένα στὸν Βίο τοῦ Κλαυδίου (Αὐτοκράτορας κατὰ τὰ ἔτη 41-54 μ.Χ.) γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἐπειδὴ οἱ Ἰουδαῖοι δημιουργοῦσαν συνεχῶς ταραχὲς μὲ τὴν ὑποκίνηση τοῦ Χριστοῦ (*impulsore Chresto* στὸ πρωτότυπο) τοὺς ἐκδίωξε ἀπὸ τὴ Ρώμη»¹⁰. Προφανῶς ὁ Σουητώνιος συγγέει τοὺς Ἰουδαίους μὲ τοὺς Χριστιανούς θεωρώντας τὸν Χριστὸ ὑποκινητὴ τῶν Ἰουδαϊκῶν ταραχῶν

⁸ Μετάφραση ἀπὸ τὸ ἀγγλικὸ κείμενο τοῦ R. van Voorst, *Jesus outside the New Testament. An Introduction to the Ancient Evidence*, 2000, σ. 54. Ὁ van Voorst χρονολογεῖ τὴν ἐπιστολὴ στὸ β' μῖσο του β' αἰῶνα μ.Χ., ὄπ.παρ., σ.56-57.

⁹ Μετάφραση Κ.Σιαμάκη, ὄπ.παρ., σ.18.

¹⁰ Μετάφραση Λ.Μ.Τρομάρα, *Ἡ ζωὴ τῶν Καισάρων*, 5.Κλαύδιος 25,4 Ἀθήνα 1993, σ.51.

στή Ρώμη. Από τις Πράξεις Αποστόλων, γραμμένες μερικές δεκαετίες πριν από τον Σουητώνιο, πληροφορούμαστε ότι κατά τον διωγμό του Κλαυδίου έφυγαν από τη Ρώμη τὸ ζεύγος τῶν Ποντίων Ἰουδαίων Ἀκύλα καὶ Πρίσκιλλα, πὸν τοὺς συνάντησε ὁ Παῦλος στήν Κόρινθο, ἐργάστηκε μαζί τους διότι ἦταν ὁμότεχνοι («ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τῆ τέχνη») καὶ ἀφοῦ τοὺς κατήχησε στή νέα πίστη τοὺς ἔκανε συνεργάτες του (Βλ. Πράξ. 18, 1-3). Ἐπίσης στὸν Βίο τοῦ Νέρωνα (16,2) γράφει ὁ Σουητώνιος: «Ἰδιαίτερα τιμωρήθηκαν σκληρὰ οἱ χριστιανοί, μία κατηγορία ἀνθρώπων πὸν εἶχαν ἀφιερωθεῖ σὲ μία κακοήθη πρόληψη»¹¹.

Ὁ Λουκιανὸς (120-190 μ.Χ.), Σῦρος ἐξελληνισμένος, εἴρων κάθε θρησκείας, στὸ ἔργο του *Περὶ τῆς Περεργίνου τελευτῆς* δίνει τὶς ἀκόλουθες πληροφορίες γιὰ τοὺς χριστιανούς: Ὁ Περεργίνος, πὸν ἀρεσκόταν νὰ ὀνομάζεται καὶ Πρωτεύς, «...ἔμαθε καὶ τὴ θαυμαστὴ σοφία τῶν Χριστιανῶν, ἀφοῦ συναναστράφηκε μὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ γραμματεῖς τους στήν Παλαιστίνη. Καὶ μετὰ; Πολὺ γρήγορα τοὺς ἀπέδειξε παιδιά, κι ὁ ἴδιος ἔγινε μοναδικὸς προφήτης καὶ θιασάρχης [...] κι ἐκεῖνοι τὸν σέβονταν σὰν Θεὸ τους καὶ τὸν εἶχαν νομοθέτη καὶ ἀρχηγό, μετὰ ἀπὸ ἐκεῖνον φυσικὰ πὸν ἀκόμη τὸν λατρεύουν, τὸν ἄνθρωπο πὸν σταυρώθηκε στήν Παλαιστίνη, ἐπειδὴ εἰσήγαγε στή ζωὴ αὐτὴ τὴ καινὴ τελετὴ [...] (οἱ Χριστιανοί) οἱ δυστυχησμένοι ἔπαισαν τὸν ἑαυτὸ τους ὅτι σίγουρα θὰ γίνουν ἀθάνατοι καὶ θὰ ζήσουν στὸν αἰῶνα τὸν ἅπαντα. Γι' αὐτὸ καὶ καταφρονοῦν τὸν θάνατο καὶ οἱ περισσότεροι ρίχνουν τὸν ἑαυτὸ τους στὸν κίνδυνο μὲ τὴ θέλησή τους. Ἄλλωστε ὁ πρῶτος νομοθέτης των τοὺς ἔπεισε ὅτι τάχα εἶναι ὅλοι μεταξύ τους ἀδελφοί, ἂν ἀπορρίψουν μὲν γιὰ πάντα κι ἀπαρνηθοῦν τοὺς ἑλληνικοὺς θεοὺς, προσκυνοῦν δὲ τὸν σταυρωμένο ἐκεῖνο σοφιστὴ καὶ ζοῦν σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους ἐκεῖνου»¹².

Ὁ Πλίνιος ὁ νεότερος, Ρωμαῖος διοικητὴς τῆς Βιθυνίας τοῦ Πόντου, ἔστειλε τὸ 112 μ.Χ. ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Τραϊανό, ρωτώντας πῶς πρέπει νὰ ἐνεργήσει ἐναντίον αὐτῶν πὸν ὁμολογοῦσαν ὅτι εἶναι Χριστιανοί. Περιγράφοντάς τους λέγει μετὰξὺ ἄλλων: «Ἡ ἐνοχὴ τους ἢ ἡ πλάνη τους συνίστατο στὸ ὅτι συνέρχονταν σὲ ὀρισμένη ἡμέρα πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ ἀπευθύνονταν μὲ κάποια μορφή προσευχῆς πρὸς τὸν Χριστὸν ὡς

¹¹ Μετάφραση Π. Ροδάκη, *Ἡ ζωὴ τῶν Καισάρων*, 6. Νέρων, Ἀθήνα 1993, σ. 44.

¹² *Περὶ τῆς Περεργίνου τελευτῆς* 11-13, μετάφραση Κ. Σιαμάκη, ὅπ. παρ., σ. 49ἔξ., ὁ ὁποῖος συνοδεύει τὴ μετάφραση μὲ ἐνδιαφέροντα σχόλια.

πρός Θεόν, δεσμεύοντας τούς έαυτούς τους με επίσημο όρκο όχι με σκοπό την εκτέλεση κάποιου έγκληματικού σχεδίου, αλλά για να μη διαπράξουν ποτέ άπάτη, ή μοιχεία κλπ., για να μα παραβούν ποτέ τόν λόγο τους, ούτε να άρνηθοούν οίανδήποτε έμπιστευτική έργασία, άν ποτε καλούνταν να έπωμισθοούν μιá τέτοια. Μετά ταύτα συνήθιζαν να άπέρχονται και να συγκεντρώνονται εκ νέου για να φάγουν μαζί ένα άβλαβές δείπνο»¹³.

Ό Κέλσος ό Άλεξανδρεύς (β' μισό 2^{ου} αϊ. μ.Χ) , έπικούρειος φιλόσοφος, πού μελέτησε την Άγία Γραφή και τα έργα τών χριστιανών συγγραφέων, με τó έργο του "Άληθής λόγος" έπιτέθηκε κατά τής χριστιανικής διδασκαλίας, ένώ άντιμετώπισε με κριτική διάθεση τα θαύματα του Ίησού και την πίστη γενικά τών χριστιανών. Στο έργο του δέν άμφισβητεί την ιστορικότητα του Ίησού ως ύπαρκτου προσώπου, αλλά άπορρίπτει τή θεϊκή του ύπόσταση χαρακτηρίζοντάς τον μάγο. Τó έργο του "Άληθής Λόγος" δέν έφτασε ποτέ σέ μās στην άρχική του μορφή, αλλά ή ανασύνθεσή του σέ ποσοστό άνω του 80% έγινε δυνατή μέσα από τή διεξοδική ανασκευή τών έπιχειρημάτων του Κέλσου πού έκανε ό Χριστιανός θεολόγος Ώριγένης στο άπολογητικό του έργο "Κατά Κέλσου"¹⁴.

Άπό τις παραπάνω πληροφορίες τών μη χριστιανών ιστορικών μπορούμε να συναγάγουμε τα έξής συμπεράσματα για τόν ιστορικό Ίησού:

1. Ύπήρξε τó ιστορικό πρόσωπο Ίησοϋς.
2. Δημιούργησε ένα κίνημα γνωστό άκόμη και στη Ρώμη, τή χριστιανική Έκκλησία.
3. Οί άκόλουθοί του όνομάστηκαν Χριστιανοί.
4. Ό Ίησοϋς ήταν σοφός άνήρ πού δίδαξε τούς άνθρώπους.
5. Έπετέλεσε θαύματα.
6. Σταυρώθηκε από τόν Πιλάτο έπί Τιβερίου με ύπόδειξη τών Ίουδαίων.
7. Στις τακτικές συνάξεις των οί χριστιανοί τόν δοξολογοϋσαν ως Θεό, μετείχαν σέ συμπόσιο με άγνό χαρακτήρα.

¹³ Τó κείμενο τής έπιστολής με όρισμένες δικές μου γλωσσικές άπλουστεύσεις από τή μελέτη του καθηγητή Σ.Αγουρίδη, *Ό χαρακτήρ τών πρώτων κατά τής Έκκλησίας διωγμών και ή περί τών Χριστιανών άλληλογραφία του Πλινίου μετά του Αυτοκράτορος Τραιάνου*, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 4.

¹⁴ PG 11,637έξ.

Ἄν δεχόμεστε τὰ παραπάνω 7 σημεία πού διασώζονται ἀπὸ τοὺς ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας ἱστορικοὺς – καὶ δὲν ἔχουμε κανένα λόγο νὰ τὰ ἀμφισβητήσουμε – πολλῶ μᾶλλον δεχόμεστε ὡς ἱστορική πραγματικότητα αὐτὸ πού ἔζησε ἡ πρώτη χριστιανική κοινότητα καὶ πού ἀποτυπώνεται στὰ Εὐαγγέλια καὶ ἐν συνέχεια στὴ λειτουργική της πράξη καὶ τὴ δογματική της διδασκαλία ἀδιαλείπτως μέχρι σήμερα.

II

Ἡ προβληματική «Ἰησοῦς τῆς Ἱστορίας ἢ Χριστὸς τῆς πίστεως;» ὑπῆρξε καρπὸς τοῦ Διαφωτισμοῦ πού παρέπεμπε σὲ ἐρωτήματα πού ἀνεφύησαν στὴ Δυτική Θεολογία, εἴτε Ρωμαιοκαθολική εἴτε Προτεσταντική. Στούς κόλπους τῆς Ὀρθοδόξου Θεολογίας δὲν τέθηκε ποτὲ θέμα ἀσυνέχειας ἢ διαφοροποιήσεως μεταξὺ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς πίστεως καὶ τοῦ Δόγματος τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ πρῶτος ἀποτελεῖ τὴ θεία ἀποκάλυψη, τὴ θεία κλήση, ὁ δευτέρος τὴν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀνθρώπινη ἀπάντηση, τὴν οἰκείωση τοῦ μηνύματος καὶ τὴ διατύπωση αὐτοῦ τοῦ μηνύματος στὶς συνθήκες πού ἔζησε ἡ Ἐκκλησία στὴ διάρκεια τῶν αἰώνων.

Οἱ θεολόγοι τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μέσων τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα στὴν Ἑλλάδα πού ἔγραψαν γιὰ τὸν ἱστορικό Ἰησοῦ μελέτησαν τὸ ὅλο θέμα μόνο ἀπὸ πλευρᾶς ἀπολογητικῆς, προσπαθώντας νὰ ἀπαντήσουν σ' αὐτοὺς πού ἀμφέβαλλαν γιὰ τὴν ἱστορική ὑπαρξη τοῦ Ἰησοῦ καὶ νὰ ἐνισχύσουν τὴν πίστη τοῦ Ὀρθοδόξου λαοῦ παραθέτοντας μαρτυρίες ἐθνικῶν συγγραφέων τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Ἀναφέρουμε τοὺς πιὸ σημαντικοὺς καὶ τὰ ἔργα τους: Γρ. Παπαμιχαήλ, *Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον* (1921) καὶ Π. Τρεμπέλα, *Ἰησοῦς ὁ ἀπὸ Ναζαρέτ* (α' ἔκδ. 1928). Στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα ἀξίζει νὰ μνημονεύσουμε τὰ ἔργα τῶν Π. Ἀνδριόπουλου, *Τὸ πρόβλημα τοῦ «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ» ἐν τῇ συγχρόνῳ ἐρμηνευτικῇ τῆς Κ. Δ. ὑπὸ τὸ φῶς τῆς θεολογίας Κυρίλλου τοῦ Ἀλεξανδρείας*, 1975, Γ. Πατρώνου, *Ἡ ἱστορική πορεία τοῦ Ἰησοῦ*, 1991, τὴ μετάφραση ξενόγλωσσων ἔργων ἀπὸ τὸ ἴδρυμα «Ἄρτος Ζωῆς»¹⁵, καὶ τὰ ἔργα πού ἀναφέρονται στὸ θέμα τῆς ἔρευνας

¹⁵ Βλ. π.χ Α. Schweitzer, *Ἱστορία τῆς ἔρευνας τοῦ βίου τοῦ Ἰησοῦ*, μετάφρ. ἀπὸ ομάδα, 1982, ἀνατύπωση 1999. Ε. Trocmé, *Ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τὴ Ναζαρέτ*, ὅπως τὸν εἶδαν ὅσοι τὸν γνώρισαν, μετάφρ. Π. Λαλιάτσης-Σ. Ἀγουρίδης, 1983. Γ. Ρηγόπουλου, *Ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ του*, 1997. Ντ. Μερεσκόφκι, *Ὁ ἄγνωστος Ἰησοῦς*, μετάφρ. Ἐλ. Μάινας, 2000.

του ιστορικού Ἰησοῦ τοῦ ἀείμνηστου καθηγητῆ Σ. Ἀγουρίδη¹⁶, πρωτοπόρου στή βιβλική ἔρευνα στὸν Ἑλληνόφωνο Ὁρθόδοξο χῶρο.

Μερικοὶ θεολόγοι κατὰ τὰ μέσα καὶ ἰδίως πρὸς τὰ τέλη τοῦ 20^{οῦ} αἰῶνα γνωρίζοντας τὴν προβληματικὴ τῶν Δυτικῶν ἐρμηνευτῶν καὶ θέλοντας γιὰ λόγους ἐπιστημονικοὺς νὰ ἐνημερώσουν τοὺς Ἑλληνες Ὁρθοδόξους ἀναγνώστες κατέφυγαν στὴ λύση τῶν μεταφράσεων ξενόγλωσσων ἔργων ἐπὶ τοῦ θέματος, ὅπως π.χ. τῶν A.Schweitzer, E. Renan, G. Riccioti, R. Guardin, E. Trocmé κ.ἄ. Δεδομένου ὅτι μία τέτοια προβληματικὴ εἶναι ἄγνωστη στὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία δὲν θὰ ἀναφέρουμε περισσότερο ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Ἀρκεῖ νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία ἢ λατρεία εἶναι ὁ χῶρος ποὺ ἐξασφαλίζει τὴ συνέχεια μεταξὺ τοῦ ιστορικοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως.

III

Τέλος, θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ ἐρώτημα, ἐὰν προωθήθηκε ἡ μελέτη τοῦ ιστορικοῦ Ἰησοῦ στὸν Ὁρθόδοξο χῶρο. Εἶναι γεγονός ὅτι στὸν ἑλληνικὸ καὶ τὸν Ὁρθόδοξο χῶρο γενικότερα δὲν προωθήθηκε ἡ ἔρευνα γιὰ τὸν Ἰστορικὸ Ἰησοῦ. Παλαιότερα, γιὰ λόγους κυρίως ἀπολογητικοὺς ἐπιστρατεύονταν ἀπὸ τοὺς Ὁρθόδοξους Θεολόγους μαρτυρίες τῶν ιστορικῶν τοῦ 1^{οῦ} μ.Χ. αἰῶνα γιὰ τὸν Χριστὸ καὶ τὸ κίνημα ποὺ προκάλεσε, καθὼς καὶ ἄλλοι ἔμμεσοι ὑπαινιγμοὶ στὸ πρόσωπο καὶ τὸ ἔργο του (ἀπὸ ἰουδαϊκὰ κείμενα καὶ ἄλλους συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς), ὥστε νὰ ἐνισχυθεῖ ἡ πίστη τῶν χριστιανῶν, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀμφισβήτηση ἀκόμα καὶ τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεως τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸν 19^ο αἰῶνα (βλ.Μέρος I τῆς παρουσίας εἰσηγήσεως).

Γιατί ὅμως εἶναι ἀναγκαία ἡ ἔρευνα τοῦ ιστορικοῦ Ἰησοῦ; Νομίζουμε γιὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

1. Ὁ Ἰησοῦς ἐξῆσε σὲ συγκεκριμένο τόπο καὶ χρόνο. Μόνο τῶν μυθικῶν ἡρώων καὶ τῶν θεοτήτων τοῦ ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ

¹⁶ Βλ. Σ. Ἀγουρίδη, *Ἑρμηνευτικὴ τῶν ἱερῶν κειμένων* (α' ἔκδ. 1979, β' ἔκδ. βελτιωμένη 2000), βλ. ἰδιαίτερα τὸ κεφ. Ζ' τοῦ II μέρους: «Ἡ ἱστορία τῆς ἔρευνας γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ. Πορτραῖτα τοῦ Ἰησοῦ», σ. 276-321 τῆς β' ἔκδ. Τοῦ ἰδίου, «Ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τὴ νεότερη εὐρωπαϊκὴ σκέψη», στὸ *Δελτίο Βιβλικῶν Μελετῶν* 1986 καὶ ἀναδημοσίευσή σὲ βιβλίον τοῦ *Ἄραγε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις*; 1989, σ. 46 – 64.

κόσμου οί άπαρχές χάνονται στόν άχρονο κόσμο του μύθου. Ο ιστορικός παράγοντας στο βασικό γεγονός του Χριστιανισμού, στη ζωή και τον θάνατο του Ίησού, όμολογείται στο Σύμβολο της πίστεώς μας με τη διατύπωση: «... σταυρωθέντα τέ υπέρ ήμών επί Ποντίου Πιλάτου και παθόντα και ταφέντα. Και αναστάντα τη τρίτη ημέρα κατά τας Γραφάς».

2. Ο Ίησοϋς μίλησε μία συγκεκριμένη γλώσσα, την Άραμαϊκή που ήταν διαδεδομένη σε πολλές χώρες της Μέσης Άνατολής μερικους αιώνες π.Χ. Ύπολείμματα λόγων του στην Άραμαϊκή βρίσκουμε στα Ευαγγέλια. Π.χ. «Ταλιθά κούμι, ο έστι μεθερμηνευόμενον, τό κοράσιον, σοι λέγω, έγειρε» (Μάρκ.5,41), «εφαθά, ο έστι διανοίχθητι» (Μάρκ.7,34) κ.ά. Δεδομένου όμως ότι σε όλη τη Ρωμαϊκή αυτοκρατορία επικρατούσε ή έλληνική και ότι αυτήν μιλούσαν και στην Παλαιστίνη παράλληλα με την άραμαϊκή, ιδίως οί έλληνιστές Ίουδαίοι, είναι πιθανό όρισμένες διδασκαλίες του Ίησού ή συζητήσεις (όπως π.χ. ή συζήτηση με τον Πιλάτο ή με την Συροφοινίκισσα) να έγιναν στην έλληνική. Το ότι ή έπιγραφή επάνω στον σταυρό διατυπώθηκε στα έβραϊκά, λατινικά και έλληνικά (βλ. Ίω 19,20) είναι ένδεικτικό της γλωσσικής πραγματικότητας στην περιοχή. Γεγονός πάντως είναι ότι οί απόστολοι κήρυξαν και έγραψαν στην έλληνική. Οί χριστιανοί κήρυκες καθώς βγήκαν από την Παλαιστίνη και άρχισαν να διαδίδουν τό νέο λυτρωτικό μήνυμα στον έλληνορωμαϊκό κόσμο ήταν φυσικό να χρησιμοποιήσουν την έλληνική γλώσσα. Κι έξισου φυσικό ήταν στη γλώσσα αυτή να γραφοϋν και τα πρώτα χριστιανικά κείμενα, ώστε να γίνουν κατανοητά από όλους τους πολίτες του έλληνορωμαϊκού κόσμου

3. Σήμερα ή εποχή μας δέν φαίνεται να έχει ανάγκη άπολογητικων όσο έρμηνευτικων μελετων που να δίνουν ένα μήνυμα έλπίδας και ζωής. Πάντοτε έλλοχεύει ο κίνδυνος που υπήρχε στους πρώτους αιώνες από τον Γνωστικισμό, δηλ. ή φυγή από τό ιστορικό έδαφος και ή τροπή προς ιδεολογικές κατευθύνσεις. Στην περίπτωση της Χριστολογίας είναι υπαρκτός ο πειρασμός να διολισθήσει κανείς άνεπαίσθητα προς ένα κρυπτό-μονοφυσιτισμό, όταν άποφεύγει να κάνει λόγο για τον άνθρωπο Ίησού, ή προς μία ιδεολογικοποίηση του Χριστιανισμού (Γι' αυτό μερικοί σύγχρονοι Όρθόδοξοι μιλοϋν για χριστιανική Έκκλησία, άποφεύγοντας όρους που τελειώνουν σε -ισμός).

4. Η μελέτη του ιστορικού Ίησού είναι εκ των πραγμάτων συνυφασμένη με τη Χριστολογία, με την πίστη δηλ. της Έκκλησίας στο πρόσωπο του Κυρίου

Ίησού Χριστού. Διότι, «όσο περισσότερο γνωρίζει κάποιος τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ, τόσο περισσότερο προσεγγίζει τὸ θεῖο μεγαλεῖο του»¹⁷.

Γενικότερα στὸν ὀρθόδοξο χῶρο ἡ θεολογικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν Βιβλικῶν κειμένων θεωρήθηκε πρὸ πρόσφορη ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέταση. Παρὰ τὸ ὅτι σπάνια βρίσκει κανεὶς π.χ. τὸν ὄρο «Χριστολογία» σὲ σύγχρονα ἐρμηνευτικὰ ἔργα στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο¹⁸, ὡστόσο ἡ Χριστολογία διαποτίζει τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ περιεχομένου πολλῶν ἐργασιῶν, πού ἀναφέρονται στὶς Παραβολές τῶν Συνοπτικῶν ἢ στὰ Θαύματα τοῦ Ἰησοῦ στὸ κατὰ Ἰωάννην, στὴν Ἐπὶ τοῦ ὄρους ὁμιλία, στὴν ἔννοια τοῦ χρόνου στὸ κατὰ Ἰωάννην, στὸν ἄνθρωπο ὡς εἰκόνα Θεοῦ κατὰ τὸν Ἀπ. Παῦλο, στὴν ἁμαρτία κατὰ τὴν Καινὴ Διαθήκη, στὶς εὐαγγελικὲς διηγήσεις περὶ τοῦ Πάθους τοῦ Ἰησοῦ, στὴν Ἐκκλησία, στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη – γιὰ νὰ περιοριστοῦμε σὲ μερικὸς χαρακτηριστικὸς τίτλους διδακτορικῶν διατριβῶν στὶς δυὸ Θεολογικὲς Σχολές τῆς Ἑλλάδος. Φυσικὰ δὲν ἀναφέρομαι ἐδῶ στὰ πολυάριθμα ἐκλαϊκευμένα ἔργα περὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς διδασκαλίας του, πού ἐξεδόθησαν ἀπὸ τίς διάφορες χριστιανικὲς ὀργανώσεις καὶ ἀποβλέπουν στὴν οἰκοδομὴ τῶν πιστῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θεολογικὴ καὶ δὴ βιβλικὴ ἔρευνα πού ἐν τῷ μεταξὺ προωθήθηκε ἐντυπωσιακὰ, ἰδίως μετὰ τὸν Β΄ παγκόσμιον πόλεμο.

Οἱ ἐρμηνευτικὲς ἀναζητήσεις τῶν Ὀρθόδοξων θεολόγων διαφοροποιοῦνται κατὰ τὸν 20^{ον} αἰῶνα ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἄλλοι μὲν προσαρμόζονται στὴ μεθοδολογία καὶ θεματολογία τῶν συγχρόνων Δυτικῶν ἐρευνητῶν, ἐνῶ ἄλλοι ἀναζητοῦν τὴν ἔμπνευση καὶ θεματολογία στὴν πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ παράδοση. Ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ γνῶση καὶ ἡ βίωση τῶν παραδοσιακῶν καὶ πατερικῶν θέσεων προφύλαξε τὴν Ὀρθόδοξη Θεολογία ἀπὸ τὸν φονταμενταλισμὸ πού εἶναι τελείως ἀσύμβατος μὲ τὴν Ὀρθόδοξη παράδοση. Ἐὰν παρουσιάστηκαν τέτοιες τάσεις, αὐτὲς τοποθετοῦνται ὄχι τόσο σὲ ἀκαδημαϊκὸ ἐπίπεδο ὅσο στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐκλαϊκευτικῶν ἐξηγητικῶν ἔργων διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ὁμάδων ἢ μεμονωμένων προσώπων.

Σήμερα οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ καὶ τὴν ἐποχὴ του ἔχουν

¹⁷ Ἀποστόλου Νικολαΐδη, «Ὁ Παναγιώτης Τρεμπέλας ὡς ἀπολογητής», στὸ συλλογικὸ τόμο «Παναγιώτης Τρεμπέλας, Λέων τῆς Ὀρθοδοξίας», ἐκδ. Ἀδελφότητος Θεολόγων Ὁ Σωτήρ, Ἀθήνα 2010, σ. 248.

¹⁸ Βλ. ἐνδεικτικὰ Γ. Γαλίτη, *Ἡ Χριστολογία τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, Μέρος Α΄ Εἰσαγωγικόν, Μέρος Β΄ Συστηματικόν*, 1990. Β. Τσάκωνα, *Ἡ Χριστολογία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου*, 1970. Δ. Τρακατέλλη, *Ἐξουσία καὶ Πάθος. Χριστολογικὲς ἀπόψεις τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου*, 1983 κ.ἄ.

σημαντικά εμπλουτισθεί χάρη στις αρχαιολογικές έρευνες. Η βιβλιογραφία επί του θέματος Καινή Διαθήκη και Αρχαιολογία είναι τεράστια¹⁹. Επίσης οι πολιτικές και πολιτιστικές συνθήκες της εποχής του Ίησου, όπως άπηχούνται μέσα στα Εὐαγγέλια, έχουν μελετηθεί από την λεγόμενη Κοινωνική και Πολιτισμική Ανθρωπολογία. Τα Χειρόγραφα της Νεκρής Θάλασσας διαφώτισαν μερικές πλευρές του ιουδαϊκού περιβάλλοντος του Ίησου²⁰. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα παρατηρείται ένα εξαιρετικό ενδιαφέρον για τη μελέτη των Άποκρύφων Χριστιανικῶν κειμένων (Εὐαγγελίων, Πράξεων, Άποκαλύψεων κλπ.). Στα κείμενα αυτά ιστορικά και μυθικά στοιχεία συμπλέκονται στενά μεταξύ τους, ὥστε να είναι δύσκολο να μᾶς ὀδηγήσουν ξεκάθαρα στον ιστορικό Ίησου. Ὡστόσο, αυτά τα κείμενα ἔθρεψαν πολυάριθμες γενιές πιστῶν, ιδίως κατά τον Μεσαίωνα, και είναι ὑπεύθυνα για ὀρισμένες λαϊκές ἀντιλήψεις γύρω από τὰ πρόσωπο του Ίησου και τη διδασκαλία του κυρίως ἀναφορικά με τη μετὰ θάνατον ζωή.

Σημειώσαμε και προηγουμένως ὅτι ἡ ἔρευνα του ιστορικού Ίησου δὲν προωθήθηκε ἀρκετὰ στον Ὁρθόδοξο κόσμο. Ἐὰν π.χ. ἀποτολμοῦσε κανείς μία ἔρευνα βιογραφιῶν του Ίησου στον Ὁρθόδοξο χῶρο παρόμοια πρὸς αὐτήν του Albert Schweitzer, τὰ ἀποτελέσματα θὰ ἦταν μᾶλλον πενιχρά. Οἱ λόγοι για τοὺς ὁποίους δὲν εὐνοήθηκε στήν Ὁρθοδοξία ἡ ἔκτενης ἔρευνα για τὸν ιστορικό Ίησου, ἢ ἀκριβέστερα για τὴ σχέση του Ίησου τῆς ιστορίας με τὸν Χριστὸ τῆς πίστεως, είναι κατά τὴ γνώμη μας οἱ ἀκόλουθοι:

1. Κατὰ τὸ β' μισό του 20^{ου} αιώνα, πὺ παρατηρεῖται ἀνθηση τῶν βιβλικῶν σπουδῶν στον Ὁρθόδοξο κόσμο, ιδιαίτερα στήν Ἑλλάδα και Κύπρο, τὸ ενδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ἐστράφη περισσότερο στή θεολογία και τὴν ἔρμηνεία τῶν ἱερῶν κειμένων και λιγότερο, πολὺ λιγότερο στήν ἱστορία. Προσπάθησαν οἱ θεολόγοι νὰ ἀπαντήσουν στὰ φλέγοντα ἐρωτήματα του λαοῦ μετὰ τὸν Β' παγκόσμιο πόλεμο και στὰ προβλήματα τῆς Δυτικοευρωπαϊκῆς βιβλικῆς ἔρευνας ἀναλύοντας θεολογικά τὰ βιβλικά κείμενα και παραμελώντας τὴν ἱστορική ἀναζήτηση για τὸ πρόσωπο του Ίησου ὡς προϋπόθεση τῆς θεολογίας και ἔρμηνείας τους. Ὡστόσο τὸ ἱστορικό πλαίσιο τῶν κειμένων

¹⁹ Βλ. τὴν ἱστοσελίδα www.torreys.org/Bible/Biblia03.html καθὼς και τὸ ἀξιόλογο ἔργο του συναδέλφου Μόσχου Γκουτζιούδη, *Καινοδιαθηκικὲς Μελέτες μετὰ τὴ συνδρομὴ τῆς Αρχαιολογίας*, Θεσσαλονίκη 2013.

²⁰ Βλ. Δ. Καϊμάκη, *Τὰ χειρόγραφα του Κουμράν και ἡ θεολογία τους*, 2004, ὅπου και ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

δὲν ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντά τους, πράγμα πὺ φαίνεται ἀπὸ τὴν υἰοθέτηση, τουλάχιστον ἀπὸ τὴν πλειονότητα τῶν ἐρμηνευτῶν, τῆς ιστορικο-κριτικῆς μεθόδου ἀκόμη καὶ μέχρι σήμερα παρὰ τὰ πυρὰ πὺ δέχεται ἡ μέθοδος αὐτὴ τόσο ἀπὸ φιλελεύθερους Δυτικούς ἐρμηνευτὲς ὅσο καὶ ἀπὸ Ὁρθοδόξους συντηρητικούς ἀλλὰ καὶ Δυτικούς ἐρμηνευτὲς.

2. Ἡ λειτουργικὴ ἐμπειρία τῆς πρώτης Ἐκκλησίας θεωρεῖται στὴν Ὁρθοδοξία πρωταρχικῆς σημασίας ἔναντι τῶν διαφορῶν “ἀποδείξεων” τῆς ιστορικῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ, ἡ λειτουργικὴ βεβαίως ἐμπειρία ὅχι ἀντὶ τοῦ μηνύματος τῶν εὐαγγελίων καὶ τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ ὡς τὸ μέσο καὶ ἡ ζωτικὴ περιοχὴ μὲ τὰ ὁποῖα παραδίδεται καὶ μεταδίδεται τὸ βιβλικὸ μῆνυμα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐξαίρεται περισσότερο ἡ συνέχεια μεταξὺ ιστορικοῦ Ἰησοῦ καὶ Εὐαγγελίων, μεταξὺ Ἰησοῦ τῆς ιστορίας καὶ Χριστοῦ τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Συνεπῶς μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς τελικὰ ὅτι ἱστορικὰ γνωρίζουμε τὸν Ἰησοῦ Χριστὸ μέσα ἀπὸ τὴν μαρτυρία τῶν πρώτων μαθητῶν του, ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργικὴ βίωση τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος.

3. Στὴν ἐποχὴ μας ἔγινε αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη διεπιστημονικῆς προσεγγίσεως τῶν βιβλικῶν κειμένων. Ἔτσι, π.χ. ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴ Φιλολογία καὶ τὴ θεωρία τῆς λογοτεχνίας χρησιμοποιοῦμε τὴν Ἀφηγηματικὴ προσέγγιση, τὴ Ρητορικὴ ἀνάλυση, τὰ Ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, τὴν Πολιτισμικὴ Ἀνθρωπολογία, καὶ ἐμπλουτίζουμε τὴ γνώση μας γιὰ τὸ περιβάλλον τῆς Κ.Δ. ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν Κειμένων τῆς Νεκρῆς Θάλασσης. Μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς σύγχρονες κατευθύνσεις ἔγινε σαφὲς ὅτι τὸ κείμενο τῆς Κ.Δ. δὲν εἶναι μόνο τὸ παράθυρο γιὰ νὰ δοῦμε μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸν κόσμο τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀλλὰ κυρίως ὁ καθρέφτης γιὰ νὰ δοῦμε μέσα τὸν ἑαυτὸ μας καὶ νὰ ἀναζητήσουμε λύσεις γιὰ τὰ ὑπαρξιακά μας ἐρωτήματα (ζωή-θάνατος-ἀνάσταση).

Σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο σημεῖο ὑπῆρξε σημαντικὴ ἡ προσφορὰ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐρμηνευτικῆς μὲ τὴν προβολὴ τῆς Πατερικῆς ἐρμηνείας πὺ ἀσχολεῖται μὲ ἀνθρωπολογικά-ὑπαρξιακά θέματα.

Στὸ ἐρώτημα, τέλος, ἐὰν ἡ ἔρευνα γιὰ τὸν ἱστορικὸ Ἰησοῦ, παρὰ τὶς ὅποιες ἀποτυχίες της, προσφέρει κάτι στὴ Χριστολογία, ἡ ἀπάντηση βρίσκεται στὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἰσορροπίας πὺ ἀπαντᾷ στὴ φράση τοῦ ὄρου τῆς Συνόδου τῆς Χαλκηδόνος : «Ἐπόμενοι τοίνυν τοῖς ἀγίοις πατράσιν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν υἰὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συμφώνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, ... Θεὸν ἀληθῶς καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτόν».

ΤΟ ΑΡΧΕΙΟ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΘΕΟΔΟΤΟΥ,
ΑΡΧΕΙΟΦΥΛΑΚΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

Μὲ τὸν ὄρο Ἀρχεῖο δηλώνουμε, συνήθως, τὴ συγκροτημένη συλλογὴ λυτῶν ἐγγράφων, καταστίχων καὶ κωδίκων, καθὼς καὶ ἄλλου ἑτεροειδοῦς ὑλικοῦ, ὅπως χάρτες, μαγνητοταινίες καὶ φωτογραφίες, ἢ τὸν ἀσφαλισμένο χῶρο στὸ ὁποῖο ὄλα αὐτὰ φυλάσσονται, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται καὶ Ἀρχειοφυλάκιο.

Ἡ τήρηση τῶν Ἀρχείων σ' ἓνα κράτος εἶναι οὐσιώδους σημασίας γιὰ τὴν ἱστορία του καὶ τὴν ὑπόστασή του. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς μικρὰ καὶ μεγάλα κράτη ἔχουν προνοήσει μὲ βάση, διεθνῶς, καθιερωμένους κανόνες, γιὰ τὴ διαφύλαξη καὶ διάσωση τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ. Ἀπὸ τὸν ἀνεξάντλητο πλοῦτό τους ἀντλοῦνται σημαντικὲς πληροφορίες, πὺ ἀφοροῦν στὴν ἔθνικὴ ἱστορία, στὴν παράδοση, στὴν κοινωνία, στὴν Ἐκκλησία καὶ γενικὰ στὴν πατρίδα καὶ στὸν λαό.

Στὴν Κύπρο, ἐξαιτίας τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν πὺ ἔζησε ὁ τόπος, συγκροτημένα Ἀρχεῖα ἄρχισαν νὰ δημιουργοῦνται μόνο μετὰ τὴν ἔλευση τῶν Ἄγγλων, στὰ τέλη τοῦ 19^{ου} αἰῶνα, τὰ ὁποῖα ἀπέτελεσαν τὴ βάση γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου, στὰ χρόνια μετὰ τὴν Ἀνεξαρτησία. Ὡστόσο, ἡ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου, ὡς ὁ **σημαντικότερος, σπουδαιότερος καὶ μακροβιότερος** θεσμὸς στὸ νησί, διαφύλαξε στὰ ἐκκλησιαστικὰ ἱδρύματά της, ὅπως στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ, στὶς Μητροπόλεις, σὲ ὠρισμένες Μονὲς καὶ σὲ μεγάλους ναοὺς, πλούσιο ἀρχεϊακὸ ὑλικό. Τὸ σημαντικότερο, ἴσως, ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, λόγῳ κυρίως τοῦ ρόλου πὺ διαδραματίζε ὁ ἐκάστοτε Ἀρχιεπίσκοπος, ὡς ὁ ἐκπρόσωπος τῶν Ἑλλήνων κατοίκων τῆς Κύπρου. Τὸ Ἀρχεῖο αὐτὸ ἀποτελεῖ μία μοναδική, ἀδιάψευστη καὶ ζωντανὴ μαρτυρία, γιὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ὀρθόδοξη συνείδηση τῶν Ἑλλήνων τῆς Κύπρου.

Δέν ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας σχετικὲς πληροφορίες, πού νά μαρτυροῦν γιὰ τὴ διατήρηση Ἀρχείου στὴν Ἀρχιεπισκοπὴ στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας καὶ στὰ πρῶτα τῆς Ἀγγλοκρατίας, καὶ οὔτε στὰ διασωθέντα ἔγγραφα ἢ στοὺς κώδικες ὑπάρχει κάποια σχετικὴ ἔνδειξη. Τὸ γεγονός, ὅμως, ὅτι ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 18^{ου} αἰῶνα διαφυλάχθηκε μέγας ἀριθμὸς ἐγγράφων καὶ ἀριθμὸς κωδίκων ἀλληλογραφίας, φανερώνει ὅτι κάθε Ἀρχιεπίσκοπος τῆς ἐποχῆς μεριμνοῦσε, ὥστε νά μπορεῖ νά χρησιμοποιεῖ τὸ περιεχόμενό τους στὶς ἐπαφές καὶ δραστηριότητές του μὲ τίς τοπικὲς Ἀρχές ἢ τίς ἄλλες Ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετὲς ἔμμεσες μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ Ἀρχείου τὴν περίοδο αὐτή, ὅπως γιὰ παράδειγμα τοῦ γραμματέα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου, Φιλίππου Γεωργίου, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἀναφέρει¹, ἀντλήσε ἀπὸ ἔγγραφα καὶ κώδικες γιὰ νά γράψει τὸ πολὺ σπουδαῖο ἔργο του. Ἐπίσης, μαρτυρεῖται καὶ στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μεγάλου Λογοθέτη τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου μὲ τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο, τὸ 1874, ὅταν χρειάστηκε σχετικὲς πληροφορίες γιὰ νά τεκμηριώσῃ τὰ γραφόμενά του, ὁπότε ἀπευθύνθηκε στὸν Σωφρόνιο, πού τοῦ ἔστειλε ἀντίγραφα ἐννέα ἐγγράφων, τὰ ὁποῖα φυλάσσονταν στὴν Ἀρχιεπισκοπή².

Οἱ καιροί, ὅμως, ἦταν δύσκολοι, λόγῳ τῆς ξένης κατοχῆς, γεγονός πού δέν ἐπέτρεπε νά ληφθεῖ εἰδικὴ μέριμνα γιὰ τὴ δημιουργία Ἀρχείου. Αὐτὸ κατέστη δυνατόν μόνο μετὰ τὴν πρόσληψη, τὸ 1915, τοῦ Κωνσταντίνου Μυριανθόπουλου³ ὡς Γραμματέα τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Β', ὁπότε ἄρχισε νά ἀσχολεῖται μὲ τὴν περισυλλογὴ καὶ τὴν ταξινόμηση ἐγγράφων, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα βρισκόνταν διάσπαρτα σὲ χώρους τοῦ παλαιοῦ ἀρχιεπισκοπικοῦ μεγάρου, σύμφωνα μὲ προφορικὴ μαρτυρία τοῦ διαδόχου τοῦ Μυριανθόπουλου στὸ Ἀρχεῖο, Χριστόδουλου Θεοδότου.

Ὅμως, ὅπως ἀναγράφει ὁ ἴδιος ὁ Μυριανθόπουλος σὲ χειρόγραφο τοῦ

¹ Φ. Γεωργίου, *Εἰδήσεις ἱστορικαὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου, Ἀθήνησιν 1875* (Ἐν Λευκωσίᾳ 1975), 94 ὑποσ. (α), 98 ὑποσ. (α), 116 ὑποσ. (α), 118 ὑποσ. (β)

² Φάκελος ΚΒ', ἔγγραφο 41 καὶ 42 (1874, 6 Νοεμβρίου Κων/πολις) (1874 22 Δεκεμβρ. Νεοχώριον Κων/πόλεως) Σταυράκης Ἀριστάρχης, Μέγας Λογοθέτης Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου.

³ Κ. Χρυσάνθη, « Ὁ Κωνσταντῖνος Μυριανθόπουλος καὶ ἡ Ἰκαρία » ΚΣ ΜΕ' (1981) 309-333· Β. Ἐγγλεζάκη, « Τὸ Ἀντιοχικὸν ζήτημα κατὰ τὰ ἔτη 1897-1899. Ἀνέκδοτον Ἡμερολόγιον Κ.Ι. Μυριανθοπούλου » ΚΣ ΜΖ' (1983) 109-201.

Ἀρχείου⁴, ἡ ἐπίσημη ἔναρξη τῆς λειτουργίας τοῦ Ἀρχείου τοποθετεῖται ἐπὶ Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Γ', στίς 12 Φεβρουαρίου 1918. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι τὸ Ἀρχεῖο αὐτὸ ἐμπλουτίστηκε τὸ 1945 μὲ 4.000 περίπου ἔγγραφα, πὸν βρίσκονταν σὲ κιβώτιο στὴν οἰκία τῆς χήρας τοῦ γιατροῦ Ἀριστόδημου Φοινιέα, ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Σωφρονίου καὶ ἀφοροῦσαν στὸ μεγαλύτερο τους μέρος τὴν ἀλληλογραφία τοῦ τελευταίου.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὑπηρεσίας του, ὁ Μυριανθόπουλος ἐργάστηκε συστηματικά, ταξινομώντας τὰ ἔγγραφα, πὸν συνέλεξε, σὲ 48 φακέλους, μέσα σὲ ἑρμάρι μὲ εἰδικὲς θήκες. Ἀπότοκο τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι τὸ χειρόγραφο εὔρετήριο καὶ ὁ περιγραφικὸς κατάλογος τῶν 11,825 ἐγγράφων, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀπὸ 48 βιβλία. Ὁ ἴδιος ἀξιοποίησε κάποια ἀπὸ αὐτὰ σὲ μελέτες του, ὅπως στὸ περιοδικὸ «Ἀπόστολος Βαρνάβας»⁵ καὶ ἀργότερα στὸ «Δελτίον» τῆς Ἐταιρείας Κυπριακῶν Σπουδῶν⁶, τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ἀντιπρόεδρος ἀπὸ τὸ 1945 ἕως τὸ 1960. Παρόμοια χρῆση τοῦ Ἀρχείου ἔγινε καὶ ἀπὸ ἄλλους πρωτοπόρους Κύπριους ἐρευνητές, πὸν ἐπίσης δημοσίευσαν ἀριθμὸ ἀνέκδοτων ἐγγράφων ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, στὸ «Δελτίον» τῶν Κυπριακῶν Σπουδῶν, ὅπως οἱ Κωνσταντῖνος Σπυριδάκης, Ἀντώνης Ἰντιάνος καὶ ἄλλοι⁷.

Ὁ Μυριανθόπουλος ἐργάστηκε στὸ Ἀρχεῖο μέχρι τὸν θάνατό του, πὸν συνέβη τὸ 1962, ὁπότε τὸν διαδέχθηκε, στίς ἀρχὲς τοῦ 1963, ὁ Χριστόδουλος Θεοδότου (γεννηθεὶς στὴ Λευκωσία, Ταχτακαλὰς 29 Δεκ. 1929)⁸, ὁ ὁποῖος

⁴ Πρόχειρος Κατάλογος τῶν ἐν τῇ Ἀρχιεπισκοπῇ σωζομένων κωδικῶν ἀπὸ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς, 12/2/1918 (φάκελος αρ.9, περιεχομένων Ἀρχείου Ἰ. Ἀρχιεπισκοπῆς).

⁵ Κωνστ. Μυριανθοπούλου, «Ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ τῆς αὔριον ἕτερον ἀνέκδοτον ἔγγραφον τοῦ ἔθνομάρτυρος Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου Κυπριανοῦ». Απ. Βαρν. περ. Β', τ.Γ', αρ. 28 (1931) 514-516· τοῦ ἴδιου, «Συστατικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἡγουμένου τῆς ἐν Κύπρῳ ἱεράς Μονῆς Μαχαῖρᾶ πρὸς τὸ κοινὸν τῆς Μολδοβλαχίας χάριν συνδρομῶν ὑπὲρ τῆς Μονῆς» Απ. Βαρν. ἔτος Β', τχ. 35(15/1/1920) 203-206.

⁶ Κ. Μυριανθόπουλος, «Ἡ Κύπρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1750-1878), ΚΣ ΑΖ'(1973) 85-102· τοῦ ἴδιου, «Πατριαρχικαὶ ἐπιστολαὶ πρὸς τοὺς Ἀρχιεπισκόπους Κύπρου Χρῦσανθον καὶ Σινᾶ Κωνσταντῖνον» ΚΣ ΙΣΤ (1952) 25-37.

⁷ Π.χ. Κ. Σπυριδάκης, «Ὁ ἠγουμένος τῆς Ἰ. Μονῆς Κύκκου Χαράλαμπος καὶ ὁ χειρόγραφος κώδιξ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενομένης διαχειρίσεως τῶν οικονομικῶν τῆς Ἰ. Μονῆς Κύκκου (1821-1824)» ΚΣ ΙΗ (1954) α'-κς· Ἀντ. Ἰντιάνου, «Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς Κυπριακῆς Ἰστορίας: Ι. Δύο σελίδες τοῦ χειρογράφου Μαχαῖρᾶ στὴ Μαρκιανή, σελ. 121-140. ΙΙ. Δραγομανία καὶ Δραγομάνοι στὴν Κύπρο» ΚΣ Β' (1938) 141-195 καὶ ἰδίως 162 κ. ἐξ.

⁸ Κατὰ μαρτυρία του προσελήφθη στὴν Ἀρχιεπισκοπῇ ἐπὶ Μακαρίου Β' τὸ 1948. Βλέπε καὶ Γ. Ἀραούζου, *Ἐνθυμήσεις, στοιχεῖα τελετουργικῆς τάξεως*, Λευκωσία 2006, 175 καὶ εἰκ. σ. 135 μὲ τὸν Μυριανθόπουλο νὰ φέρει λαμπάδα.

έντόπισε σὲ χώρους τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ ἀρκετὰ ἄλλα ἔγγραφα, ἰδίως τῶν Ἀρχιεπισκόπου Κυρίλλου Β΄, Κυρίλλου Γ΄, Λεοντίου καὶ Μακαρίου Β΄, τῶν ὁποίων τὴν ταξινόμηση μερίμνησε, ἐνῶ τακτοποίησε καὶ τὸ ὑπὸ δημιουργία Ἀρχεῖο τοῦ τότε Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄. Τὴν περίοδο αὐτὴ ἔγινε καὶ ἡ μετακίνηση τοῦ Ἀρχείου ἀπὸ τὸ παλαιὸ ἀρχιεπισκοπικὸ μέγαρο στὸ καινούργιο, σύμφωνα μὲ προφορικὴ μαρτυρία τοῦ Χριστόδουλου Θεοδότου. Τὸν Θεοδότου διαδέχθηκε τὸ 1992 ὁ γράφων, ποὺ ἔχει σήμερα τὴν εὐθύνη, ὥστε τὸ Ἀρχεῖο νὰ μπορεῖ νὰ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀπαιτήσεις τῆς σύγχρονης ἐποχῆς καὶ νὰ ἐξυπηρετεῖ ὅσους ἀναζητοῦν πρωτογενεῖς πηγές γιὰ τὶς μελέτες τους. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι γιὰ τὴ μελέτη τοῦ Ἀρχείου χρειάζεται ἀπαραιτήτως ἔγκριση, κατόπιν γραπτῆς αἴτησης πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο ἢ τὸν Χωρεπίσκοπο, ποὺ τὸν ἀναπληροῖ.

Τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου περιλαμβάνει πληθώρα ἐγγράφων – ἐπιστολῶν, καθὼς καὶ χειρόγραφων κωδίκων, καὶ διαχωρίζεται στὶς ἀκόλουθες κατηγορίες:

1. Ἀρχεῖο Ἀοιδίμων Ἀρχιεπισκόπων 1767-1950.

Περιλαμβάνει τὴν ἀλληλογραφία τῶν ἐκάστοτε Ἀρχιεπισκόπων Κύπρου καὶ ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων τῆς Κυπριακῆς Ἐκκλησίας. Ὡστόσο, στὸ Ἀρχεῖο φυλάσσεται καὶ ἓνα παλαιότερο ἔγγραφο, τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Χριστοδούλου, ποὺ χρονολογεῖται στὰ 1628. Τὸ Ἀρχεῖο εἶναι διαχωρισμένο καὶ ταξινομημένο χρονολογικὰ καὶ θεματικά, μὲ βάση τὴν περίοδο τῆς ἀρχιερατείας τοῦ κάθε Ἀρχιεπισκόπου.

2. Ἀρχεῖο Ἀοιδίου Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' 1950-1977.

Περιλαμβάνει τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' καὶ γενικὰ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου τὴν περίοδο 1950-1977. Πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι διαθέσιμο στὸ κοινό, ἕως ὅτου ἀποπερατωθεῖ ἡ μελέτη του ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα Μακαρίου Γ'.

3. Ἀρχεῖο Βιβλίων ἢ Κωδίκων τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς

Περιλαμβάνει Κώδικες ἢ χειρόγραφα Βιβλία ἀπὸ τὸ 1600 καὶ ἐντεῦθεν. Οἱ Κώδικες αὐτοὶ περιέχουν πληροφορίες ἀναφορικὰ μὲ τὸ ἔργο καὶ τὸν

ρόλο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, ὅπως γιὰ παράδειγμα γιὰ διάφορα Ἐκκλησιαστικά θέματα, τὸ Ἐθνικὸ ζήτημα, Φιλανθρωπίες, Ἐκπαιδευτικά, Περιουσιακὰ Ἐκκλησιῶν καὶ Μονῶν, Φορολογικὰ καὶ πολλὰ ἄλλα.

4. Κώδικες – Κατάστιχα ποικίλου περιεχομένου

Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ ἀποκτήθηκαν ἀπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ Κύπρου στὶς ἀρχὲς τοῦ περασμένου αἰῶνα, μὲ ἀγορὰ ἢ ἀπὸ δωρεές. Περιλαμβάνει 92 Κατάστιχα, πὺ χρονολογοῦνται μεταξὺ τοῦ 14^{ου} καὶ 19^{ου} αἰῶνα. Ἐξήντα τέσσερα ἀπὸ αὐτὰ καταγράφηκαν ἀπὸ τὸν θεολόγο Χαρίλαο Παπαϊωάννου καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἱεροδιάκονο Παρθένιο Κυρμίτση σὲ σχετικὸ κατάλογο, πὺ εἶναι γνωστός ὡς «**Κατάλογος Χειρογράφων Βιβλίων Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου**».

5. Μουσικὰ - Βυζαντινὰ Χειρόγραφα

Ἀποτελεῖται ἀπὸ 69 παλαιὰ μουσικὰ χειρόγραφα, πὺ χρονολογοῦνται ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 10^{ου} - ἀρχὲς τοῦ 11^{ου} αἰῶνα μέχρι τὰ τέλη τοῦ 19^{ου}. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ μελέτη τους ἀπαιτεῖ ἄριστη γνώση τῆς παλαιότερης γραφῆς τῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς.

6. Ἀρχεῖο Τύπου

Περιλαμβάνει τόμους ἐφημερίδων ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι σήμερα, καθὼς καὶ ἀποκόμματα ἐφημερίδων, πὺ ἔχουν σχέση μετὰ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴ καὶ γενικότερα μετὰ τὴ δράση καὶ τὸν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου.

Ὅλα τὰ ἐπὶ μέρος Ἀρχεῖα, πὺ συγκροτοῦν τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς, εἶναι ταξινομημένα, καταγραμμένα καὶ τακτοποιημένα σὲ φακέλους μὲ εὐρετήριο. Σύντομα, ἀναμένεται νὰ ὀλοκληρωθεῖ καὶ ἡ ἠλεκτρονικὴ ἀρχειοθέτησή τους. Ἐπίσης, ἔχει καταρτισθεῖ, πρὸ πολλοῦ, πρόγραμμα συντήρησης τῶν παλαιῶν χειρογράφων στὸ Ἐργαστήριο Συντήρησης τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου⁹.

⁹ Γενικά γιὰ τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου βλ. Benediktos P. Ioannou, «Les archives de l'Archevêché de Chypre aux XVIIe et XVIIIe siècles. Présentations préliminaire» *Études Balkaniques* 5 (1998) 109 122 καὶ ἰδίως 111 122. Κ. Θεοδότου, «Τὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς» ἐφημ. *ΠΟΛΙΤΗΣ* 15/10/2006.

ΑΜΒΛΩΣΕΙΣ: «Η ΕΣΧΑΤΗ ΑΝΟΜΙΑ» ΕΚΤΕΝΗΣ ΠΕΡΙΛΗΨΗ¹

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ,
Υ. ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Τό έγκλημα τῶν ἀμβλώσεων εἶναι τόσο φοβερό, ὥστε ὁ θρῆνος πού ἀρμόζει στήν περίπτωση αὐτή εἶναι ἐκεῖνος τοῦ Ἁγίου Προφήτου Ἰερεμίου: «Τίς δώσει κεφαλῇ μου ὕδωρ καί ὀφθαλμοῖς μου πηγῆν δακρῶν, καί κλαύσομαι τόν λαόν τοῦτον ἡμέρας καί νυκτός...;» (Ιερεμ. Θ' 1).

Ἡ ἄσκηση τοῦ ἱατρικοῦ λειτουργήματος, δυόμισυ χιλιάδες σχεδόν χρόνια τώρα, βασίζεται στόν ὄρκο τοῦ Ἱπποκράτη· σύμφωνα μέ τόν ὄρκο αὐτόν, ὁ ἱατρός θεραπεύει ἢ ἀνακουφίζει τόν ἄνθρωπο ἀπό τόν πόνο, ἐνῶ σέ καμμία περίπτωση δέν εἶναι ἐπιτρεπτό νά προβεῖ σέ ἐνέργεια, ἡ ὁποία θά μπορούσε νά προκαλέσει βλάβη τῆς υγείας ὁποιοδήποτε ἀνθρώπου, ἀπό τή στιγμή τῆς σύλληψης του μέχρι τόν βιολογικό του θάνατο.

Ὁ ὑπέρτατος σεβασμός πρὸς τήν μοναδικότητα καί τήν ἱερότητα τοῦ κάθε ἑνός ἀνθρωπίνου προσώπου ἦταν πάντοτε τό ἄλλο βασικό ἀξίωμα στήν ἄσκηση τοῦ ἱατρικοῦ λειτουργήματος. Τήν πεμπτουσία τοῦ ὄρκου τοῦ Ἱπποκράτη ἐπιβεβαίωσε ἡ διακήρυξη τῆς Παγκόσμιας Ἐνωσης τῶν ἱατρῶν στή Γενεύη, τό ἔτος 1948, ἐπιβεβαιωθείσα καί στή διακήρυξη τῶν Παρισίου τό ἔτος 1974, σύμφωνα μέ τήν ὁποῖαν ὁ ὑπέρτατος σεβασμός πρὸς τήν ἀνθρώπινη ζωή, ἀπό τή στιγμή τῆς σύλληψης, συνιστᾶ τό ὕψιστο καθῆκον τοῦ ἱατροῦ: "I will maintain the utmost respect for human life from the time

¹ ΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΕΚΤΕΝΗ ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΩΝ ΑΠΟΦΕΩΝ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ, ΟΙ ΟΠΟΙΕΣ ΕΚΤΙΘΕΝΤΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΣΤΟ ΥΠ' ΑΥΤΟΥ ΕΚΔΟΘΕΝ ΒΙΒΛΙΟ ΜΕ ΤΙΤΛΟ: ΑΜΒΛΩΣΕΙΣ: "Η ΕΣΧΑΤΗ ΑΝΟΜΙΑ". ΤΟ ΕΝ ΛΟΓΩ ΒΙΒΛΙΟ ΥΠΟΣΤΗΡΙΖΕΤΑΙ ΑΠΟ 249 ΑΝΑΦΟΡΕΣ. ΕΞΕΔΟΘΗ ΣΤΙΣ 2 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 2018 ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΟΙΚΟ «ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΚΥΨΕΛΗ», ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ.

of fertilization” («Θά διατηρήσω τόν ύψιστο σεβασμό γιά τήν ανθρώπινη ζωή από τή στιγμή τής σύλληψης»). Στήν ίδια διακήρυξη τονίζεται ή υπόσχεση ότι: «**ακόμη και υπό άπειλή δέν θά χρησιμοποιήσω τίς ιατρικές μου γνώσεις γιά άντι-ανθρωπιστικές ενέργειες**»: (“even under threat, I will not use my knowledge contrary to the laws of humanity”).

Άπό τό ίδιο πνεύμα διαπνέονται και όλες οι διακηρύξεις τής «Παγκόσμιας Ένωσης Ιατρών , οι όποιοι σέβονται τήν ανθρώπινη ζωή» (“World Federation of Doctors who respect human life”) -μέ 210.000 μέλη σέ όλο τόν κόσμο-, οι διακηρύξεις του Elsinke, τών έτών 1964 και 1975, αλλά και εκείνης του ΟΗΕ γιά τά ανθρώπινα διακαιώματα, άρθρο 3, σύμφωνα μέ τό όποιο «κάθε άνθρωπος έχει τό δικαίωμα στή ζωή» (“everyone has the right to life”). Περαιτέρω, οι ιατροί όρκίζονται μέ τόν **όρκο του Ίπποκράτη** γιά τήν ευσυνείδητη άσκηση του λειτουργήματός τους: **ό όρκος αυτός, ειδικότερα, άπαγορεύει ρητώς στον ιατρό τή διακοπή τής έγκυμοσύνης**: «ουδέ γυναικί πεσόν φθόριον δώσω», αναγράφεται χαρακτηριστικά.

Όρισμός σύλληψης. Ως σύλληψη και έναρξη τής ζωής του ανθρώπου όρίζεται ή σύντηξη τών κυτταρικών μεμβρανών και ή, άκολουθούσα αυτήν, σύντηξη τών προ-πυρήνων του σπερματοζωαρίου και του ώαρίου, ή όποία συμβαίνει είκοσι, κατά προσέγγιση, ώρες μετά, μέ όλες τις συνακόλουθες πολύπλοκες μοριακές διεργασίες^{2,3}. **Μέ τήν άμβλωση** -σε όποιαδήποτε χρονική στιγμή μετά τή σύλληψη και έάν ήθελε συντελεσθεί αυτή- **άφαιρείται όριστικά ή ζωή ανθρώπινου όντος**.

Έλληνικός Νόμος γιά ελεύθερες άμβλώσεις. Στήν Έλλάδα ισχύει ό νόμος 1609/1986 σύμφωνα μέ τόν όποιον είναι έπιτρεπτή ή άμβλωση μέχρι τή 12η έβδομάδα τής έγκυμοσύνης μέ άπλη δήλωση τής έγκυμονούσης, χωρίς νά είναι άπαραίτητη άλλη προϋπόθεση. Έπιπροσθέτως, έπιτρέπεται ή άμβλωση μέχρι τήν 24η έβδομάδα τής έγκυμοσύνης εφόσον ύπάρξουν **άπλως ένδειξεις** σοβαρής συγγενούς άνωμαλίας στο έμβρυο.

Τά «έπιχειρήματα» τών υπερμάχων τών άμβλώσεων: Υποστηρίζουν

² Condic ML. When Does Human Life Begin? The scientific evidence and terminology revisited (2013). Διαθέσιμο (πλήρες άρθρο) στή διεύθυνση: <https://ir.stthomas.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1085&context=ustjprp> Προσπελάστηκε 2-3-2018.

³ Georgadaki K, Khoury N, Spandidos DA, Zoumbourlis V. The molecular basis of fertilization (Review). Int J Mol Med, Oct;38(4):979-986.

ὅτι οἱ ἀμβλώσεις πρέπει νά νομιμοποιηθοῦν, γιά νά πραγματοποιιοῦνται ὑπό ἀσφαλεῖς συνθηκες, γιά νά φύγει τό αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς (!), γιά νά μή γίνεται ἡ γυναίκα ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης, ἀλλά νά προασπίζεται ἡ ἀξιοπρέπεια της, γιά νά ἔχει περισσότερο ἐλεύθερο χρόνο γιά προσωπικές καί κοινωνικές ἐκδηλώσεις καί, τέλος, διότι τό ἔμβρυο ἀποτελεῖ κτῆμα, μέρος τοῦ σώματος της, ὁπότε μπορεῖ νά ἀποφασίζει κατά βούληση γιά τήν «τύχη» του· δέν ἀποδέχονται τό αὐταπόδεικτο γεγονός ὅτι τό ἔμβρυο εἶναι ἕνας προσωρινῶς φιλοξενούμενος, ἀνεξάρτητος, διαφορετικός ἀνθρώπινος ὀργανισμός μέ *διαρκῶς περισσότερα δικαιώματα*.

Τά ἡμέτερα σχόλια στίς προαναφερθεῖσες θέσεις εἶναι τά ἀκόλουθα:

α) ἐκεῖνο, τό ὁποῖο ὀριστικῶς χάνεται μέ τή νομιμοποίηση τῶν ἀμβλώσεων εἶναι ὄχι τό αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς, ἀλλά ἡ ψυχική εἰρήνη καί κάθε ἔννοια ἠθικῆς τάξης. Ἡ ἀλήθεια δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τόν ἀριθμό ἐκείνων πού τήν ἀποδέχονται, δέν ἐμφανίζει χωροχρονικές ἐξαρτήσεις, εἶναι αἰώνια καί ἀναλλοίωτη, φῶς καί ζωή τοῦ σύμπαντος κόσμου.

β) ὅσον ἀφορᾷ στήν ἀξιοπρέπεια τῶν γυναικῶν πού προβαίνουν σέ ἀμβλώσεις, αὐτή ἀσφαλῶς καταρρακώνεται, ἀφοῦ γιά νά εἶναι κάποιος ἀξιοπρεπῆς πρέπει πρωτίστως καί κυρίως νά σέβεται τήν ἐλευθερία καί τά δικαιώματα τοῦ ἄλλου καί -πολύ περισσότερο- τῶν σπλάγχχνων του. Εἶναι γνωστό ὅτι καί αὐτά τά ἄλογα ζῶα προασπίζουν καί προστατεύουν, μέ αὐτοθυσία πολλές φορές, τά τέκνα τους. Δέν εἶναι ἀξιοπρεπῆς αὐτός, ὁ ὁποῖος θυσιάζει γιά ὁποιοδήποτε λόγο μία ἀνυπεράσπιστη ψυχο-σωματική ὕπαρξη. Σύμφωνα μέ τήν χριστιανική θεώρηση ἡ πραγματική ζωή ἐκτυλίσσεται καί καταξιώνεται μόνον μέ τή χαρούμενη αὐτοπροσφορά -πού εἶναι δυνατόν νά φθάσει μέχρις αὐτοθυσίας- πρὸς τόν συνάνθρωπο, ἀδελφό τοῦ Κυρίου, καί ὄχι μέ τήν ἱκανοποίηση ὁποιασδήποτε ἐπιθυμίας, γιά χάρη τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νά θυσιασθοῦν καί αὐτά ἀκόμη τά τέκνα. Ἡ τελευταία αὐτή θεώρηση εἶναι κατάσταση «παρά φύσιν ἀλογίας», ἀφοῦ τά ἄλογα ζῶα, ἀκόμη καί θηρία, συμπεριφέρονται μέ μεγαλύτερη στοργή πρὸς τά τέκνα τους.

γ) σχετικῶς μέ τό θέμα τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν γυναικῶν, αὐτό δέν θά παύσει νά ὑφίσταται μέ τή νομιμοποίηση τῶν ἀμβλώσεων, διότι ἡ ἐκμετάλλευση ἀσκεῖται κυρίως στίς περιπτώσεις κατά τίς ὁποῖες δέν εἶναι ἐπιθυμητή ἡ γνωστοποίηση τῆς ἐγκυμοσύνης, ὁπότε ἡ ἀμβλωση δέν θά γίνει σέ δημόσιο Νοσοκομεῖο.

δ) ὅσον ἀφορᾷ στή θεώρηση ὅτι μέ τή νομιμοποίηση οἱ ἀμβλώσεις θά γίνονται ὑπό ἀσφαλέστερες συνθήκες, τό ἐπιχείρημα εἶναι μάλλον ἐπιφανειακό· διότι στήν Ἀμερική καί στή Βρετανία, ὅπου οἱ ἀμβλώσεις εἶναι ἀπό δεκαετιῶν νόμιμες καί πραγματοποιοῦνται ὑπό νοσοκομειακές συνθήκες, αὐτές δέν στεροῦνται ἐπιπλοκῶν. Ἄλλωστε, εἶναι γνωστό ἀπό τήν ἐκτεταμένη ἐμπειρία ἄλλων κρατῶν, ὅπου νομιμοποιήθηκαν οἱ ἀμβλώσεις, ὅτι, παρά τό γεγονός τῆς νομιμοποίησης, ὁ ἀριθμός τῶν «παρανόμων» ἀμβλώσεων δέν μειώθηκε σημαντικά, ἐνῶ ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν ἀμβλώσεων -μέ τίς συνακολουθοῦσες ἀναπόφευκτες ἐπιπλοκές- προοδευτικά αὐξήθηκε (!), ἰδιαίτερα μεταξύ τῶν ἀγάμων κοριτσιῶν, τά ὁποῖα θεωροῦν τήν ἀμβλωση ὡς μέθοδο ἐκλογῆς γιά τήν ἀποφυγή τῆς τεκνογονίας. Ἡ νόμιμη ἀμβλωση δέν σημαίνει ὅτι συνοδεύεται ἀπό χαμηλότερη μητρική θνησιμότητα⁴.

ε) Ὁ ἰσχυρισμός τῶν ἐγκύων γυναικῶν περί αὐτοδιάθεσης τοῦ σώματός τους δέν ἀντέχει σέ στοιχειώδη λογικό ἔλεγχο· διότι εἶναι «τοῖς πᾶσι γνωστόν» ὅτι τό κυοφορούμενο ἔμβρυο δέν εἶναι μία ἀδιαφοροποίητη μᾶζα ἰστῶν τοῦ σώματος τῆς ἐγκύου, ἀλλά ἀποτελεῖ μία ἀνεξάρτητη (καί μοναδική) (ψυχο)σωματική ὕπαρξη (ξεχωριστό ἀνθρώπινο ὄργανισμός), ἡ ὁποία φιλοξενεῖται στό σῶμα τῆς μητέρας της γιά ὀρισμένο χρονικό διάστημα, ἕως ὅτου συμπληρωθεῖ ἡ ἀνάπτυξή της (*ἢ ἔστω, ἕως ὅτου ἀποκτήσει αὐτή τήν ἰκανότητα πρὸς ἐπιβίωση, ἐκτός τοῦ περιβάλλοντος τῆς ἀνθρώπινης μητέρας πού τήν φιλοξενεῖ*).

στ) ἡ ἔλλειψη σεβασμοῦ πρὸς τήν ἀνθρώπινη ζωή καθίσταται ὀλοφάνερη καί ἀπό τό ἀρθρο 2, παρ. β, τοῦ νόμου 1609/1986, πού ἐπιτρέπει τήν ἀμβλωση σέ ἔμβρυο ἡλικίας 6 μηνῶν (τό ὁποῖο εἶναι δυνητικῶς βιώσιμο σέ θερμοκοιτίδα μέ τήν κατάλληλη ὑποστήριξη), ἐφόσον διαπιστωθεῖ ὅτι πάσχει ἀπό συγγενῆ ἀνωμαλία, π.χ. Μογγολοειδῆ Ἰδιωτεία (Σύνδρομο Down). Ποῖος, ὅμως, μπορεῖ νά ὑποστηρίξει ὅτι τά παιδιά αὐτά εἶναι δυστυχημένα καί ὅτι θά προτιμοῦσαν νά μήν ἔχουν γεννηθεῖ ἢ ὅτι δέν ἔχουν ψυχικό κόσμο, τόν ὁποῖον δέν μποροῦν νά ἐκφράσουν ἐπαρκῶς; Ἐχουμε συναντήσει τέτοια παιδιά μέ τόσο φιλότιμο (ἀλάνθαστο γνώρισμα σωστοῦ ἀνθρώπου) πού

⁴ Koch E, Thorp J, Bravo M, Gatica S, Romero CX, Aguilera H, Ahlers I. Women's Education Level, Maternal Health Facilities, Abortion Legislation and Maternal Deaths: A Natural Experiment in Chile from 1957 to 2007. PLOS ONE, May 4, 2012. Διαθέσιμο (ὀλόκληρο τό ἀρθρο) στή διεύθυνση: <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0036613>. Προσπελάστηκε 1-9-2017.

σπανίως βρίσκει κάποιος σέ πολλά σημερινά παιδιά, θεωρούμενα «φυσιολογικά», άρρωστα όμως στήν πραγματικότητα, από φιλαυτία, εγωϊσμό, εϋδαιμονισμό και πνευματική νωθρότητα, τήν όποία τούς μετάγγισε ή έστερημένη Θεοϋ βιοθεωρία τών γονέων τους. Παλαιότερα, οί οικογένειες κρατοϋσαν τά καθυστερημένα παιδιά, παρά τό γεγονός ότι οί περισσότερες οικογένειες ήταν πολυμελείς. Σήμερα, πού υπάρχουν και όρισμένα ιδρύματα για τόν σκοπό αυτό, νομοθετοϋμε τόν έν ψυχρῶ φόνο τών παιδιών αυτόν.

Μέ τίς άμβλώσεις **φονεύονται καθημερινῶς στήν Ελλάδα, μέ τόν πλέον θηριώδη τρόπο, τοϋ διαμελισμοϋ συνήθως**, πολλές έκατοντάδες άνυπεράσπιστες ύπάρξεις, τών όποιων τό αίμα «βοᾶ» πρός τόν δικαιοκρίτην Κύριον για τήν διπλή άδικία πού τούς γίνεται· ή άδικία είναι διπλή, πρώτον, διότι φονεύονται και δεύτερον, διότι φονεύονται «άφώτιστα», δηλαδή άβάπτιστα.

Τό γεγονός τών καθημερινῶς τελουμένων άμβλώσεων θά έπρεπε, σύμφωνα μέ τούς υπερασπιστές τής ζωής τών έμβρύων, νά μᾶς συντρίβει και νά μᾶς αναλύει σέ καρδιακό θρήνο, κατά τό λόγιον τοϋ Άγίου Προφήτου Ίερεμίου: «έκχεον ὡς ὕδωρ καρδίαν σου άπέναντι προσώπου Κυρίου, ἄρον πρός Αὐτόν χεῖρας σου περί ψυχῆς νηπίων σου» (Θρ. 2,19) και ὄχι νά άποτελεῖ «έπιχείρημα» νομιμοποίησης τοϋ έγκλήματος. Άλλοίμονο, εάν ὄ,τι γίνεται ένομιμοποιεῖτο· τότε, θά έπρεπε κατά τήν ἴδια λογική -μέ έλαφρότερη μάλιστα συνείδηση- νά νομιμοποιηθεῖ ή έλεύθερη διακίνηση και χρήση και τών «σκληρῶν» ναρκωτικῶν, ή κλοπή και τώσων άλλων άνομων ενεργειῶν πού διαπράττονται καθημερινῶς.

Άλλά, εάν ή άνομία προάγεται σέ νόμο, τότε δέν ύπάρχει ασφαλῶς βαθύτερο σημείο κατάπτωσης· τότε, ὅλα δυνάμει έπιτρέπονται, τότε βαίνουμε ασφαλῶς πρός αυτοκαταστροφή· διότι τί θά ειποϋμε στους νέους μας -πολλοί από τούς όποιους συνδέουν τόν νόμο μέ τήν έννοια τής ήθικῆς τάξης- περί τής ανάγκης τής ψυχο-σωματικῆς άγωγῆς, περί σεβασμοϋ πρός τήν προσωπικότητα και τή ζωή τοϋ ανθρώπου, περί τής ανάγκης τής πνευματικῆς καλλιέργειας, γενικά, όταν τήν άνομία τής άμβλωσης-άνθρωποκτονίας-τήν άνυψώνουμε σέ νόμο, καταλύοντας μέ τόν τρόπο αυτόν κάθε έννοια αλήθειας, έλευθερίας και δικαίου!

Άλλαγή όρισμοϋ σύλληψης. Προκειμένου νά μήν γίνει εύκολα άντιληπτό από τό εύρύ κοινό ότι οί περισσότερες ὀρμονικές «άντισυλληπτικές» μέθοδοι τής «επέιγουςας άντισύλληψης» (βλ. κατωτέρω) έχουν δυνητικῶς και

έκτρωσιογόνο δράση, αρμόδιοι διεθνείς Όργανισμοί άλλαξαν αυθαιρέτως τον επιστημονικό όρισμό της σύλληψης (σύντηξη των κυτταρικών μεμβρανών και των προ-πυρήνων του σπερματοζωαρίου και του ωαρίου) και μετέθεσαν αυτή στο γεγονός της εμφύτευσης του πρωϊμότατου έμβριου (άγοντος ήδη ηλικία μιās εβδομάδας) στη μήτρα⁵.

Μετάθεση της αρχής της «ταυτότητας» του ανθρώπινου εμβρύου.

Παρομοίως, μετέθεσαν την αρχή της «ταυτότητας» του ανθρώπινου εμβρύου μετά την 14η ημέρα από τό γεγονός της σύλληψης⁶ (δηλαδή θεωρούν ότι τό έμβρυο ηλικίας μέχρι 14 ημερών δέν συνιστά ανθρώπινη ζωή, ένω από την επόμενη ημέρα αναγνωρίζεται ως ανθρώπινη ζωή!). Μέ την τελευταία αυτή επινόηση παρέκαμψαν την ύφιστάμενη απαγόρευση των πειραματισμών στά πρωϊμότατα έμβρυα, έκτελοϋντες μέ τον τρόπο αυτόν, χωρίς νομικά εμπόδια, τούς επιθυμητούς πειραματισμούς των και την αναγκαίως έπακολουθοϋσα καταστροφή των εμβρύων αυτών!

Όμως, κατά την Θεολογία της Όρθόδοξης Άνατολικής Έκκλησίας ή ψυχή δίνεται υπό του Θεού «έξ άκρας συλλήψεως»⁷. Σύμφωνα μέ τή θεώρηση αυτή, τό έμβρυο είναι ψυχο-σωματική ύπαρξη από αυτή ταύτη τή στιγμή της σύλληψης, όποτε ή άμβλωση σε όποιοδήποτε στάδιο της έγκυμοσύνης συνιστά έκ προμελέτης έμβρυοκτονία.

Αΐσθηση του πόνου στό έμβρυο. Οι άπαραίτητες νευρο-ανατομικές δομές για την άδρη αΐσθηση του πόνου στό έμβρυο φαίνεται ότι ύφιστανται ήδη κατά τό τελευταίο διάστημα του πρώτου τριμήνου της έγκυμοσύνης⁸. Έπιπροσθέτως,

⁵ Association of Reproductive Health Professionals, Update on Emergency Contraception, March 2011. Διαθέσιμο (πλήρες άρθρο) στή διεύθυνση: www.arhp.org/Publications-and-Resources/Clinical-Proceedings/EC. Προσπελάστηκε 12-6-2017.

⁶ Human Rreproduction. I. The I. The moral status of the pre-implantation embryo: ESHRE Task Force on Ethics and Law. Human Reproduction, VOL. 16, Issue 5, 1 May 2001, p 1046-1048. Διαθέσιμο στό διαδίκτυο (πλήρες άρθρο): file:///C:/Users/User/Desktop/I.%20The%20moral%20status%20of%20the%20pre-implantation%20embryo%20_%20Human%20Reproduction%20_%20Oxford%20Academic.htm. Προσπελάστηκε 29-9-2017

⁷ «Άμα τό σώμα και ή ψυχή πέπλασται...ού τό μέν πρότερον τό δέ ύστερον» σημειώνει ό μέγας δογματολόγος της Όρθόδοξης Έκκλησίας Άγιος Ιωάννης ό Δαμασκηνός (Mign's PG 94, 921A), Άγίου Μαξίμου του Όμολογητού, Πρός Θαλάσιον, Mign's PG 91, 1324,, Μεγάλου Άθανασίου, Περί του κατά τόν κοινόν άνθρωπον ύποδείγματος, Mign's PG 26, 1233, Καρμίρη Ι., Τά δογματικά και Συμβολικά Μνημεία της Όρθοδόξου Έκκλησίας, τόμος α', έν Άθήναις, 1960, σελ. 154,155, 175, 207 και 223 .

⁸ Guyton. Textbook of Medical Physiology, 8th Ed., An HBJ International Edition, W.B.Saunders, 1991,

δεδομένου του γεγονότος ότι, κατά την Θεολογία της Ὁρθόδοξης Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, τό ἔμβρυο ἐμψυχοῦται -μέ τέλεια ψυχή- ἤδη ἀπό τῆς σύλληψης καί τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ λύση τῆς συμφυΐας ψυχῆς-σώματος συνιστᾷ ἐπώδυνη ἐμπειρία κατά τόν Ἅγιο Γρηγόριο τόν Παλαμᾶ⁹, ἀντιλαμβάνεται κάθε ἕνας πόσο μεγάλη σωματική και ψυχική ὀδύνη βιώνει τό ἔμβρυο, ὅποιασδήποτε ἡλικίας, κατά τή διάρκεια τῆς φοβερῆς διαδικασίας τῆς ἀμβλώσεως του.

Ποσοτικά στοιχεία ἀμβλώσεων. Ὁ ἐτήσιος ἀριθμός τῶν χειρουργικῶν ἀμβλώσεων γιά πολλούς λόγους εἶναι δύσκολο ἢ καί ἀνέφικτο νά προσδιορισθεῖ ἀκριβῶς. Κατά τίς χειρουργικές ἀμβλώσεις τό ἔμβρυο διαμελίζεται καί τά τεμάχιά του ἀναρροφοῦνται μέ εἰδική συσκευή. Ἐκτιμᾶται ὅτι στήν Ἑλλάδα αὐτός ὑπερβαίνει, κατά τούς μετριοτέρους ὑπολογισμούς, τίς 150.000¹⁰, ἐνῶ ἄλλοι θεωροῦν ὅτι ὑπερβαίνει τίς 300.000¹¹ ἐτησίως. Πιθανῶς μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμός τῶν ἀμβλώσεων, οἱ ὁποῖες ἐπιτελοῦνται μέ ὁρμονικά παράγωγα ἢ/καί μέ τό ἐνδομήτριο σπείραμα καί δέν γίνονται ἀντιληπτές. Μέ τή χορήγηση ὁρμονικῶν παραγῶγων τό ἐνδομήτριο καθίσταται «ἀφιλόξενο», ὅποτε τό (ἡλικίας μιᾶς ἐβδομάδας) ἔμβρυο ἀποβάλλεται. Ὁ μηχανισμός δράσης τῶν ἐνδομητρίων σπειραμάτων εἶναι σαφῶς ἐκτροπικός. Ἐπιπροσθέτως, ἀδύνατη εἶναι ἡ ἐκτίμηση τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐμβρῶν, τά ὁποῖα καταστρέφονται κατά τίς διάφορες ἐφαρμογές τῆς ἐξωσωματικῆς γονιμοποίησης. Μεγάλος εἶναι καί ὁ ἐτήσιος ἀριθμός τῶν ἀμβλώσεων (ὑπολογίζεται σέ 30.000¹²-40.000¹³ ἐτησίως) σέ ἔφηβες μικρότερες τῶν 18 ἐτῶν.

Ἐπιπλοκές ἀμβλώσεων. Οἱ ἄμεσες μείζονες ἐπιπλοκές τῶν ἀμβλώσεων

Philadelphia, p. 523.

⁹ Ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ. Capita Physica, Theologica, etc. Mign's PG 150, λη', 1148 A.

¹⁰ Προβληματίζει ο αριθμός των εκτρώσεων στην Ελλάδα. Διαθέσιμο στό διαδίκτυο στή διεύθυνση: <http://www.protothema.gr/ugeia/article/654318/stoiheia-sok-pano-apo-30000-koritsia-kato-ton-16-upovalldai-kathe-hrono-se-ektrosi/> (προσπελάστηκε στίς 29-7-2017).

¹¹ Διαθέσιμο στο διαδίκτυο στή διεύθυνση: <http://www.cnn.gr/news/ellada/story/45194/provlimatizei-o-arithmos-ton-ektroseon-stin-ellada> (προσπελάστηκε στίς 29-7-2017).

¹² Αμβλώσεις στην Ελλάδα: Μια θλιβερή πρωτιά. Διαθέσιμο στό διαδίκτυο στή διεύθυνση: <http://www.imommy.gr/mama/psychologia/article/995/amblwseis--mia-thliberh-prwtia/> (προσπελάστηκε στίς 29-7-2017).

¹³ Στοιχεία σοκ: Πάνω ἀπό 30.000 κορίτσια κάτω των 16 υποβάλλονται κάθε χρόνο σε ἐκτροπή. Διαθέσιμο στό διαδίκτυο στή διεύθυνση: <http://www.protothema.gr/ugeia/article/654318/stoiheia-sok-pano-apo-30000-koritsia-kato-ton-16-upovalldai-kathe-hrono-se-ektrosi/> (προσπελάστηκε στίς 29-7-2017).

(περί τό 1%) περιλαμβάνουν¹⁴ τήν αίμορραγία, τήν σοβαρή λοίμωξη καί τή διάτρηση τῆς μήτρας. Ἡ φλεγμονώδης νόσος τῆς πυέλου συχνά ὀδηγεῖ στή στειρώση. Οἱ ὄψιμες ἐπιπλοκές περιλαμβάνουν¹⁵ τήν ἀνεπάρκεια τοῦ τραχήλου τῆς μήτρας, τίς αὐτόματες ἀποβολές, τούς πρόωρους τοκετούς, τή στειρώση, τήν ἔκτοπη ἐγκυμοσύνη (ἕως ἐξαπλάσια αὔξηση), τόν πρόδρομο πλακοῦντα, τή ρήξη τῆς μήτρας καί τήν εὐαισθητοποίηση τῶν ἀρνητικῶν Rhesus μητέρων.

Ψυχολογικές-ψυχιατρικές συνέπειες τῶν ἀμβλώσεων. Αὐτές περιλαμβάνουν τήν δυσκολία στόν ὕπνο, τό ἄγχος, τήν ἐντροπή καί ἐνοχή, τίς κρίσεις πανικοῦ, τήν κατάθλιψη, καθώς καί σκέψεις αὐτο-τραυματισμοῦ καί αὐτοκτονίας σέ κάποιες γυναῖκες. Συμφώνως μέ τό ἐγκυρότατο διεθνές ἰατρικό Περιοδικό British Medical Journal, δέν υπάρχουν ψυχιατρικοί λόγοι γιά τόν τερματισμό μιᾶς ἐγκυμοσύνης, καθώς καί ὅτι ὁ ψυχίατρος δέν πρέπει νά συστήσει τή «διακοπή τῆς ἐγκυμοσύνης», ἀκόμη καί ἐάν πιεσθεῖ - λέγοντάς του ὅτι ἡ ἐγκυος ἀπειλεῖ ὅτι θά αὐτοκτονήσει¹⁶. Σέ ἄλλο ἐγκυρότατο διεθνές ἰατρικό Περιοδικό American Journal of Obstetrics and Gynecology ἀναγράφεται ὅτι, ὅταν πραγματοποιήθηκε ἄμβλωση μετά ἀπό διαπίστωση ὑπαρξης γενετικῶν ἀνωμαλιῶν, παρουσιάσθηκε κατάθλιψη στό 92% τῶν γυναικῶν καί στό 82% τῶν ἀνδρῶν (συζύγων τῶν ἐγκύων γυναικῶν)¹⁷.

Ἐπιπλοκές καί ἐπιπτώσεις τῆς ἀνεπιθύμητης ἐγκυμοσύνης στίς ἐφήβους. Στίς χώρες χαμηλοῦ καί μέτριου εισοδήματος, δέκα ἕξι ἑκατομμύρια κοριτσιῶν, ἡλικίας 15 ἕως 19 ἐτῶν, ἐγκυμονοῦν καί γεννοῦν τό 11% τῶν νεογνῶν, τά ὅποια γεννῶνται κάθε χρόνο. Οἱ ἐπιπλοκές κατά τή διάρκεια τῆς ἐγκυμοσύνης καί τοῦ τοκετοῦ ἀποτελοῦν τή δεύτερη αἰτία θανάτου,

¹⁴ Reardon DC. The after Effects of Abortion. Elliot Institute, 1990 (διαθέσιμο στό διαδίκτυο στή διεύθυνση: www.abortionfacts.com/reardon/the-after-effects-of-abortion, προσπελάστηκε 4-8-2017); Warren M. Hern. Surgical Abortion Management, Complications and Long Term Risks. In: Gynecology and Obstetrics, Revised Edition 1994, Sciarra JJ, Ed., J.B. Lippincott Company, 1994, Chapter 59. Διαθέσιμο στή διεύθυνση: [File:///C:/user/Desktop/Surgical abortion Management, Complications, and Long TermRisks.htm](File:///C:/user/Desktop/Surgical%20abortion%20Management,%20Complications,%20and%20Long%20TermRisks.htm). Προσπελάστηκε 12-7-2017.

¹⁵ Lembrych, "Fertility problems following aborted first pregnancy", eds., Hilgers, et al., New Perspective on Human Abortion (Frederick, Md.: University Publications of America, 1981). Αναφέρεται ὑπό: Elliot Institute. AfterAbortion.org. Abortion Complications, ref. 19.

¹⁶ Sim M. Abortion and the Psychiatrist. Br Med J, July 20, 1963, p 145-148.

¹⁷ Blumberg BD, Golbus MS, Hanson KH. The psychological sequelae of abortion performed for a genetic indication. American Journal of Obstetrics and Gynecology 1975, vol. 122, no 7, August 1, pp 799-808.

παγκοσμίως, για τὰ προαναφερθέντα κορίτσια.

Οί έπιπτώσεις περιλαμβάνουν τίς *σωματικές και τίς ψυχο-κοινωνικές*· οί σωματικές έπιπτώσεις είναι ό μεγαλύτερος κίνδυνος άποβολής, ό πρόωρος τοκετός και ή γέννηση νεογνού μέ χαμηλό σωματικό βάρος. Ή ψυχολογική-ψυχιατρική συμπτωματολογία τών έφήβων μέ ιστορικό άμβλωσης -έκ τών όποιων 25% έπισκέπτονται ψυχιάτρους- περιλαμβάνει τήν κατάθλιψη, άπώλεια άυτο-εκτίμησης, άυτο-καταστροφική συμπεριφορά, διαταραχές μνήμης, μεγάλες μεταβολές τής προσωπικότητας, άγχώδεις προσβολές, ένοχές, βίαιη συμπεριφορά, δυσκολία συγκέντρωσης και δυσκολία συναισθηματικού συνδέσμου μέ τά έπόμενα παιδιά τους. Ειδικότερα, 80% τών έφήβων αυτών έξέφρασαν αισθήματα άυτομίσους, 41% άπέβησαν χρήστες ουσιών, 60% είχαν σκέψεις άυτοκτονίας, 28% πραγματοποίησαν άπόπειρες άυτοκτονίας και 14% άπε-πειράθησαν νά άυτοκτονήσουν δύο ή περισσότερες φορές¹⁸.

Μητρική θνησιμότητα και άμβλώσεις. Ό αριθμός τών δηλούμενων μητρικών θανάτων στίς ΗΠΑ , οί όποίοι είναι άποτέλεσμα έπιπλοκών τών άμβλώσεων, είναι πολύ κατώτερος του πραγματικού¹⁹. Οί κύριες αίτίες τών μητρικών θανάτων, οί όποίοι είναι συνέπεια τών άμβλώσεων, είναι ή αίμορραγία, ή διάτρηση τής μήτρας και ή ρήξη έξωμήτριας κύησης· στήν τελευταία αίτία, ή όποία συμβαίνει κατά τό πρώτο τρίμηνο τής έγκυμοσύνης, όφείλεται τό 10% όλων τών θανάτων πού συσχετίζονται μέ έγκυμοσύνη.

Στή Χιλή μειώθηκε προοδευτικά σέ πολύ σημαντικό βαθμό ή μητρική θνησιμότητα τά τελευταία πενήντα χρόνια και συνεχίστηκε μειούμενη· είναι ένδιαφέρον τό γεγονός ότι τό έτος 1989, παρά τό γεγονός ότι έτέθησαν σέ ισχύ νόμοι, οί όποίοι άπαγόρευαν τίς άμβλώσεις, ή μείωση τής μητρικής θνησιμότητας συνεχίστηκε και μετά τήν έφαρμογή τών νόμων αυτών. Τό γεγονός αυτό άκυρώνει τούς ισχυρισμούς τών ύποστηρικτών τών άμβλώσεων σύμφωνα μέ τούς όποιους οί νόμοι, πού άπελευθερώνουν τίς άμβλώσεις, είναι άπαραίτητοι για τήν έλάττωση τής μητρικής θνησιμότητας.

Νόμοι, οί όποίοι έπιτρέπουν τίς άμβλώσεις είναι δυνατόν νά είναι

¹⁸ Reardon DC. The After Effects of Abortion. Elliot Institute 1990 (διαθέσιμο στή διεύθυνση: www.abortionfacts.com/reardon/the-after-effects-of-abortion. Προσπελάστηκε 4-8-2017.

¹⁹ Willke JC, MD, Willke BH, RN: Why not love them both? Questions & Answers About Abortion, by Hayes Publishing Company, Inc., 1997, p. 148.

έπικίνδυνοι για την υγεία της μητέρας. Η ανακοίνωση του Παγκόσμιου Οικονομικού Συνεδρίου δείχνει ότι οι χώρες με περιοριστικούς νόμους για τις αμβλώσεις πρωτοστατούν στη μείωση της μητρικής θνησιμότητας²⁰, ενώ εκείνες που επιτρέπουν τις αμβλώσεις υπολείπονται στην εκπλήρωση του στόχου αυτού.

Αμβλώσεις και καρκίνος του μαστού. Συμπεραίνεται ότι επί του παρόντος οι κλινικοί ιατροί είναι υποχρεωμένοι να πληροφορούν τις έγκυες γυναίκες ότι η απόφαση να προβαίνουν σε αμβλωση της πρώτης τους έγκυμοσύνης είναι ένδεχομένο να προδιαθέσει στην ανάπτυξη καρκίνου του μαστού στη μετέπειτα ζωή τους, λόγω απώλειας του προστατευτικού μηχανισμού τόν όποιοι άσκει ή όμαλώς αποπερατωθείσα, στην προγενέστερη ζωή της, πρώτη έγκυμοσύνη. Έπιπροσθέτως, συμπεραίνεται ότι οι γυναίκες θά πρέπει να ένημερώνονται για όρισμένες μελέτες, οι όποιες ύποστηρίζουν ότι ή προκλητή αμβλωση άποτελεί έναν ανεξάρτητο παράγοντα για την εμφάνιση καρκίνου του μαστού²¹.

«Επείγουσα άντισύλληψη» και αμβλώσεις. Προκειμένου να συμβεί έγκυμοσύνη, άπαιτούνται τά ακόλουθα: α) να έχει προηγηθεί τό γεγονός της ώορρηξίας β) να ύπάρχει βιώσιμο σπέρμα στό γεννητικό σύστημα της γυναίκας γ) να πραγματοποιηθεί ή «συνάντηση» σπερματοζωαρίου-ώαρίου και ή γονιμοποίηση του τελευταίου και δ) να καταστεί δυνατή ή εμφύτευση του πρώιμότατου έμβρύου (βλαστοκύστης) στην κοιλότητα της μήτρας (ένδομητριο). Ό Παγκόσμιος Όργανισμός Υγείας (WHO), τό Άμερικανικό Κολλέγιο τών Μαιευτήρων και Γυναικολόγων (ACOG) και ή Διεύθυνση Τροφίμων και Φαρμάκων (FDA) τών ΗΠΑ θεωρούν ότι ό μηχανισμός τών μεθόδων της «έπείγουσας άντισύλληψης» δέν είναι έκτρωτικός· αυτό όμως τό συμπέρασμά τους δέν είναι όρθό για τόν ακόλουθο λόγο:

Ή πιθανότητα έγκυμοσύνης μετά γενετήσια συνεύρεση χωρίς προφύλαξη,

²⁰ Koch E, Thorp J, Bravo M, Gatica S, Romero CX, Aguilera H, Ahlers I. Women's Education Level, Maternal Health Facilities, Abortion Legislation and Maternal Deaths: A Natural Experiment in Chile from 1957 to 2007. PLOS ONE, May 4, 2012. Διαθέσιμο (όλόκληρο τό άρθρο) στη διεύθυνση: <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0036613>. Προσπελάστηκε 1-9-2017.

²¹ Literature Review: Long-Term Physical and Psychological Health Consequences of Induced Abortion: Review of the Evidence (PDF Download Available). Available from: https://www.researchgate.net/publication/10935697_Long-Term_Physical_and_Psychological_Health_Consequences_of_Induced_Abortion_Review_of_the_Evidence [accessed Sep 1, 2017].

τήν οποία ακολουθεί ή εφαρμογή μεθόδων «επείγουσας αντισύλληψης» εντός 12ώρου από της συνέυρεσης, κυμαίνεται μεταξύ του μηδενός και του 1%²². Ένα φαρμακευτικό πρωτόκολλο, όμως, «επείγουσας αντισύλληψης», τό οποίο δέν θά είχε αποτέλεσμα καί μετά τή γονιμοποίηση, δέν θά μπορούσε νά είναι σχεδόν 100% αποτελεσματικό στην πρόληψη έγκυμοσύνης στους τυπικούς πληθυσμούς, οί όποιοι αναποφεύκτως περιλαμβάνουν μερικές γυναίκες, οί όποιες παίρνουν φάρμακα για «επείγουσα αντισύλληψη», αφού ήδη έχει πραγματοποιηθεί γονιμοποίηση (χωρίς νά τό γνωρίζουν). Τό γεγονός αυτό σημαίνει ότι τό φαρμακευτικό πρωτόκολλο τής «επείγουσας αντισύλληψης» είναι δραστικό καί μετά τή γονιμοποίηση καί έπομένως έχει έκτρωτική δράση στην τελευταία περίπτωση.

Μέ τό προαναφερθέν σκεπτικό φρονούμε ότι αποδεικνύεται ότι όλα τά πρωτόκολλα «επείγουσας αντισύλληψης» ενέχουν καί δυνητική έκτρωσιογόνο δράση. Όπωςδήποτε, για κάθε μία συγκεκριμένη περίπτωση, δέν είναι δυνατόν νά είναι κάποιος βέβαιος για τό μηχανισμό μέ τόν όποιον έδρασε ή «επείγουσα αντισύλληψη». Όμως, μέ τή χρήση διακολλικού ύπερηχογραφήματος -για τή μέτρηση τής διαμέτρου του ώοθυλακίου- καί τή μέτρηση των έπιπέδων των όρμονών (οιστρογόνα, LH) είναι δυνατός ό χρονικός προσδιορισμός τής αναμενόμενης ώορρηξίας καί κατ' επέκταση είναι θεωρητικώς δυνατή ή ταυτοποίηση του μηχανισμού δράσης τής «επείγουσας αντισύλληψης», ή όποια εφαρμόστηκε στην κάθε μία συγκεκριμένη περίπτωση.

Προβλήματα προγεννητικού έλέγχου. Η συχνότερη από τίς γενετικές, δηλαδή χρωματοσωματικές ανωμαλίες, είναι τό σύνδρομο Down ή Μογγολοειδής Ίδιωτεία (MI, στό έξής). Για τή προγεννητική διάγνωση τής MI εφαρμόζονται, κατ' αρχήν, σέ όλες τίς έγκυες πού επιθυμούν, οί δοκιμασίες διαλογής (screening tests), οί όποιες παρέχουν άπλώς ένδειξη -έφόσον κριθούν ως παθολογικές- ότι τό κυοφορούμενο έμβρυο ένδεχομένως πάσχει από MI. Μέ αυτές τίς δοκιμασίες πληθυσμιακού έλέγχου διακρίνονται οί έγκυες σέ έκείνες πού έχουν χαμηλό κίνδυνο (όχι όμως μηδενικό) καί σέ έκείνες πού έχουν ύψηλό κίνδυνο (όχι όμως βεβαιότητα) νά κυοφορούν έμβρυο μέ MI.

²² Westhoff C. Emergency Contraception. NEJM 2003;349:1830-5. Διαθέσιμο (πλήρες άρθρο) στη διεύθυνση: http://jacobimed.org/public/Ambulatory_files/mllove/CurriculumWomenandGeri/Emergency%20Contraception/Emergency%20Contraception%20articles/emergency%20contraception.pdf. Προσπελάστηκε 1-9-2017.

Στίς ἔγκυες μέ ὑψηλό κίνδυνο νά κνοφοροῦν ἔμβρυο μέ ΜΙ εἶναι δυνατόν -μέ ἀποκλειστική ἀπόφαση καί εὐθύνη τοῦ ζεύγους (μετά ἀπό λεπτομερῆ σχετική πληροφόρηση καί ἐνημέρωση ἀπό τόν ἰατρό) νά ἀκολουθήσουν περαιτέρω, ἐπεμβατικές ἢ μή, διαγνωστικές δοκιμασίες μέ τίς ὁποῖες ἐπιβεβαιώνεται ἢ ἀποκλείεται ἡ παρουσία ΜΙ ἢ ὁποιασδήποτε ἄλλης γενετικής ἀνωμαλίας στό ἔμβρυο. Οἱ ἐπεμβατικές διαγνωστικές δοκιμασίες μέ τίς ὁποῖες πιστοποιεῖται ἡ διάγνωση τῆς ΜΙ περιλαμβάνουν τή λήψη δείγματος χοριακῆς λάχνης καί τήν ἀμνιοπαρακέντηση, οἱ ὁποῖες ἔχουν γνωστή, μικρῆ πιθανότητα σοβαρῶν ἐπιπλοκῶν, καί κυρίως τῆς ἀποβολῆς τοῦ ἐμβρύου²³.

Τό μεγάλο πρόβλημα τῶν σχετικῶν δοκιμασιῶν τῆς αὐχενικῆς διαφάνειας καί τῶν ἐξετάσεων αἵματος τῆς μητέρας (β-hCG καί PAPP-A), μέ τίς ὁποῖες ἐκτιμᾶται ἡ πιθανότητα ὑπαρξης ΜΙ στό ἔμβρυο, εἶναι ὅτι στό 5% τῶν περιπτώσεων δίνεται ἀπάντηση *ψευδῶς θετική*· δηλαδή, ὅτι τό ἔμβρυο πάσχει πιθανῶς ἀπό ΜΙ, ἐνῶ αὐτό ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ὑστέρων ἐσφαλμένο. Στήν περίπτωση αὐτή, ὅπως εἶναι εὐνόητο, οἱ *ἐπιπτώσεις στόν ψυχισμό τῆς ἐγκύου* εἶναι πολύ σοβαρές.

Ἐπί τοῦ παρόντος, ἡ πρακτική τοῦ προγεννητικοῦ ἐλέγχου ἔχει ἐλάχιστες δυναμικῶς θεραπευτικές (ἐνδομήτριες) ἐφαρμογές· ὁ κύριος σκοπός τοῦ προγεννητικοῦ ἐλέγχου στις πλεῖστες περιπτώσεις εἶναι ἡ ἄμβλωση τοῦ ἐμβρύου, ὅταν εὐρεθεῖ ὅτι αὐτό πάσχει σοβαρῶς.

Προβλήματα ἐξωσωματικῆς γονιμοποίησης. Προκειμένου νά γίνει ἐξωσωματική γονιμοποίηση (ΕΓ, εἰς τό ἐξῆς), διεγείρονται φαρμακευτικῶς οἱ ὠοθήκες τῆς γυναίκας· στό κατάλληλο χρονικό διάστημα λαμβάνονται μέ λαπαροσκόπηση τά «ώριμάσαντα» ὠάρια (4-7 συνήθως), τά ὁποῖα μεταφέρονται στή συνέχεια ἐντός «τρυβλίου» μέ κατάλληλο θρεπτικό ὑλικό· στό ἴδιο «τρυβλίο» τοποθετεῖται τό σπέρμα τοῦ ἀνδρός (συζύγου ἢ ἄλλου προσώπου, συλλεγέντος μέ ἀννανισμό), ὁπότε γίνεται γονιμοποίηση ὄλων συνήθως τῶν ὠαρίων. Ἀπό τά ζυγωτά αὐτά ἐπιλέγονται 2-3, γιά νά τοποθετηθοῦν τίς ἐπόμενες ἡμέρες (ὅταν ἔχουν φθάσει στό στάδιο τῆς βλαστοκύστης) στήν κοιλότητα τῆς μήτρας, ἐνῶ τά ὑπόλοιπα τοποθετοῦνται ἐντός ὑγροῦ ἀζώτου θερμοκρασίας -196 βαθμοὶ Κελσίου (καταψύχονται σέ

²³ Kinman T. Chorionic Villus Sampling. Medically reviewed by University of Illinois- Chicago, College of Medicine. Healthline, June 6, 2016. Διαθέσιμο στο διαδίκτυο: <https://www.healthline.com/health/chorionic-villus-sampling>. Προσπελάστηκε 21-3-2018.

πολύ βαθειά ψύξη), για να χρησιμοποιηθούν αργότερα (μετά μήνες έως 10 έτη) για νέα προσπάθεια εξωσωματικής γονιμοποίησης ή για πειραματισμούς, καταστρεφόμενα στην τελευταία περίπτωση.

Τις επόμενες εβδομάδες παρακολουθείται με υπέρηχους ή εξέλιξη της έγκυμοσύνης/έγκυμοσυνών. Συνήθης έκβαση είναι ή αυτόματη έκβολή των εμβρύων αυτών (60% πιθανότητα)· με μικρότερη πιθανότητα (~40%) είναι δυνατόν να αναπτύσσονται φυσιολογικώς. Στην τελευταία περίπτωση ή έγκυμοσύνη (μέ τρία έμβρυα) θεωρείται έγκυμοσύνη υψηλού κινδύνου. Συνηθέστερη ενέργεια στην περίπτωση γενικώς πολύδυμης έγκυμοσύνης είναι ή πραγματοποίηση, με τήν καθοδήγηση των υπέρηχων, αναρροφητικής αμβλωσης, αποκαλούμενης εκλεκτικής μείωσης εμβρύων (*elective fetocide*), όποτε αφήνονται για συνέχιση της έγκυμοσύνης δύο, συνήθως, έμβρυα. Σημειωτέον ότι τό ποσοστό έπιτυχούς έκβασης μιās έγκυμοσύνης με τή μέθοδο τής εξωσωματικής γονιμοποίησης, όπως προαναφέρθηκε, είναι περί τό 40%²⁴. Είναι εύνόητο ότι συχνά άπαιτούνται επανειλημμένες «προσπάθειες» «έξωσωματικής γονιμοποίησης» και έμβρυο-μεταφοράς (στήν κοιλότητα τής μήτρας) -μέ άπαραίτητη τήν συνακόλουθη καταστροφή πολλών εμβρύων, αλλά και ψυχολογική ταλαιπωρία τής γυναίκας- προκειμένου να φθάσει σε αίσιο πέρας ή έγκυμοσύνη αυτή.

Συμφώνως μέ μία μελέτη του Πανεπιστημίου Stanford, τό έτος 1993, οί γυναίκες, οί όποιες έλαβαν φάρμακα για διέγερση των ώοθηκών, προκειμένου να έφαρμοσθει ή «έξωσωματική γονιμοποίηση» έχουν τρεις φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να αναπτύξουν καρκίνο των ώοθηκών²⁵. Σήμερα θεωρείται ότι τό εύρημα αυτό χρίζει περαιτέρω έκτενοϋς μελέτης, πρίν γίνει άποδεκτό.

Τά νεογνά, τά όποια έχουν γεννηθει μέ εξωσωματική γονιμοποίηση έχουν έξι φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να γεννηθοϋν μέ συγγενείς καρδιοπάθειες μέ μετάθεση μεγάλων άγγείων και πέντε φορές μεγαλύτερη πιθανότητα να γεννηθοϋν μέ δισχιδή ράχη. Η γέννηση θνησιγενών εμβρύων και οί θάνατοι των νεογνών (συλληφθέντων μετά από ΕΓ) κατά τούς τρεις πρώτους μήνες τής ζωής τους είναι τριπλάσιοι από τόν μέσο όρο των άλλων γεννήσεων.

²⁴ American Pregnancy Association. In Vitro Fertilization. Διαθέσιμο στό διαδίκτυο στή διεύθυνση: <http://americanpregnancy.org/infertility/in-vitro-fertilization/>. Προσπελάστηκε 28-9-2017.

²⁵ Gubernich L et al., Tarnished Miracle, Forbes, November 6, 1995. p. 98 (Αναφέρεται υπό Dr. & Mrs J.C.Wilke: Why can't we love them both- Questions and answers about abortion. Hayes Publishing Company, Inc., Cincinnati, Ohio, 1997, p 102).

Από τήν αντίθετη πλευρά, προβληματιζόμενοι ιατροί έχουν τή γνώμη ότι τό θέμα τής έξωσωματικής γονιμοποίησης προσλαμβάνει τεράστιες διαστάσεις ανθρωπιστικές, ιατρικές, κοινωνικές καί γενικότερα «ήθικές». Θεωρείται ότι ή έξωσωματική γονιμοποίηση δημιουργεί, από τήν ίδια τήν τεχνική της, μείζονα πρωταρχικά έρωτήματα καί προβλήματα, τά όποια στή συνέχεια δημιουργούν σωρεία αλληλο-εξαρτώμενων ανεπίλυτων προβλημάτων. **Βέβαιο είναι ότι προκειμένου νά φθάσει σέ αίσιο πέρας μία έγκυμοσύνη μετά από έξωσωματική γονιμοποίηση καταστρέφεται άναποφεύκτως σημαντικός αριθμός έμβρύων.**

Άμβλώσεις καί πειραματισμοί σε έμβρυα. Ή νομιμοποίηση τών άμβλώσεων συνδέεται άμεσα καί άποτελεί τόν λόγο τής άποδοχής πειραματισμών στά έμβρυα καί στά νεογνά. Πειράματα έχουν διεξαχθεί καί διεξάγονται σέ πρωιμότατα έμβρυα, πρίν από τήν έμφύτευσή τους στή μήτρα (σέ βλαστοκύστες, μέ έπακόλουθη καταστροφή τους), καθώς καί σέ ζωντανά έμβρυα, τά όποια ύπέστησαν άμβλωση- έπίσης φρικιαστικά πειράματα έχουν διεξαχθεί σέ ζώντα νεογνά μετά τήν άμβλωση.

Θέση τής «γενετήσιας διαπαιδαγώγησης». Πολλοί σήμερα ύποστηρίζουν ότι οί άμβλώσεις, αλλά καί τά νοσήματα, τά όποια μεταδίδονται μέ τή γενετήσια έπαφή, είναι δυνατόν νά έλαττωθούν μέ τήν έγκαιρη καί κατάλληλη γενετήσια διαπαιδαγώγηση. Άντιθέτως πρός τήν άνωτέρω άποψη, πολλοί διαπρεπείς έπιστήμονες ύποστηρίζουν ότι δέν είναι όρθό νά άυτονομεϊται τό θέμα τής γενετήσιας άγωγής -**χωρίς μάλιστα νά τονίζουν καί τίς ήθικές άρχές πού πρέπει νά τό διέπουν**- καί νά διδάσκεται άποκεκομμένο από τήν ύπόλοιπη άγωγή καί παιδεία, ή όποία άποσκοπεϊ στήν δόμηση τής όλης προσωπικότητας του άνθρώπου. Τονίζεται ότι «ή σεξουαλική διαφώτιση, άν δέν συνοδεύεται καί από τήν κατάλληλη σεξουαλική άγωγή, άποτελεί έμμεση ύποκίνηση πρός τήν σεξουαλικήν πράξη»²⁶.

Όρθώς έχει σχολιασθεί ότι ή «σεξουαλική άγωγή» στο χώρο τής Όρθοδοξίας... δέν "διδάσκεται" θεωρητικά, ούτε, πολύ περισσότερο, έπιβάλλεται!

²⁶ Αποσπάσματα από το βιβλίο του Κ.Γ. Παπαδημητρακόπουλου «Ναι στην σεξουαλική άγωγή των νέων», Εκδόσεις «Φωτοδότες», 4η έκδοση 1996. Διαθέσιμο στό διαδίκτυο: <http://alopsis.gr/%cf%83%ce%b5%ce%be%ce%bf%cf%85%ce%b1%ce%bb%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b1%ce%b3%cf%89%ce%b3%ce%ae-%ce%ae-%cf%83%ce%b5%ce%be%ce%bf%cf%85%ce%b1%ce%bb%ce%b9%ce%ba%ce%ae-%ce%b4%ce%b9%ce%b1%cf%86%cf%8e%cf%84/>. Προσπελάστηκε 22-9-2017.

Ἐμπνέεται μονάχα στὰ πλαίσια τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς καί τοῦ πνευματικοῦ ἀγώνα τῆς Ὁρθοδοξίας" ..

Ἀμβλώσεις καί «εὐθανασία». Τόσον οἱ ἀμβλώσεις ὅσον καί ἡ «εὐθανασία» γίνονται γιά τούς ἴδιους λόγους καί ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀφαίρεση τῆς ζωῆς ἀνθρωπίνων υπάρξεων. Τά προγράμματα τῆς «εὐθανασίας», τά ὁποῖα ἐφαρμόσθηκαν στή Γερμανία πολλές δεκαετίες πρὶν, ἄρχισαν μέ τήν ἀποδοχή τῆς βασικῆς ἀρχῆς καί θεωρητικῆς στάσης γιά τό πρόβλημα αὐτό, ὅτι δηλαδή ὑπάρχει ἓνα εἶδος ζωῆς, τό ὁποῖο δέν ἀξίζει νά ζεῖ κάποιος.

Φιλοσοφικές πεποιθήσεις ἐρευνητῶν καί πληροφόρηση τοῦ κοινού. Μεγάλο πρόβλημα ἀποτελεῖ τό γεγονός ὅτι οἱ πολιτικές καί φιλοσοφικές πεποιθήσεις πολλῶν ἐρευνητῶν ἐπιστημόνων νοσηματοδοτοῦν ἐσφαλμένα τήν ἐρμηνεία τῶν διαφόρων ἐρευνητικῶν εὐρημάτων μέ συνέπεια τήν δυνητικῆ, ἠθελημένη ἢ μή, παραπλάνηση τοῦ κοινοῦ.

Ἐπιτρέπεται ἡ ἄμβλωση ἐνδομήτριας ἐγκυμοσύνης; Κατά τήν ἄποψη τοῦ γράφοντος δέν ἐπιτρέπεται ἡ διενέργεια ἄμβλωσης σέ καμία περίπτωση, οὔτε ἀκόμη στήν περίπτωση κατά τήν ὁποία ἡ ἐγκυμοσύνη εἶναι προϊόν ποικίλου βιασμοῦ· διότι σέ κάθε περίπτωση ἡ ἄμβλωση εἶναι φόνος, σέ ὁποιαδήποτε ἐμβρυϊκή ἡλικία καί ἐάν αὐτή ἤθελε διαπραχθεῖ.

Στήν Ἑλλάδα ὑπάρχουν σέ διάφορες πόλεις Σύλλογοι Προστασίας τῶν ἄγαμων μητέρων, ἀλλά καί τῶν ἐγκαταλελειμμένων ἐγγαμων ἐγκύων γυναικῶν, οἱ ὁποῖοι δραστηριοποιοῦνται ἀφιλοκερδῶς μέ προσφορά προσωπικῆς ἐργασίας στήν ἐνημέρωση καί ποικίλη φροντίδα τῶν γυναικῶν αὐτῶν, πρό καί μετά τόν τοκετό, ὥστε νά μήν καταλήξουν ποτέ στήν ἄμβλωση. Ἄλλωστε, πάντοτε ὑπάρχει καί ἡ δυνατότητα τῆς υἰοθεσίας, γιά τήν ὁποία ἡ ζήτηση εἶναι πολύ μεγάλη.

Τό θέμα τῶν αἰτίων καί ἡ ἐξαιρετικά ἀνησυχητικῆ ἔκταση τοῦ φαινομένου τῶν ἀμβλώσεων -τόσο στίς ἐνήλικες γυναῖκες, ἰδιαίτερα ὅμως στά κορίτσια ἐφηβικῆς ἡλικίας- θά πρέπει νά ἀπασχολήσει σοβαρότατα καί μέ τή δέουσα ὑπευθυνότητα τήν Οἰκογένεια, τήν Ἐκκλησία καί τήν Πολιτεία. Ἡ κυριώτατη αἰτία τῆς προαναφερθείσης πραγματικότητος εἶναι ἀσφαλῶς ἡ ἀπεμπόληση τῶν πνευματικῶν ἀρχῶν καί τῶν ἰδανικῶν μέ τά ὁποῖα εἶχε γαλουχηθεῖ τό Ἔθνος μας ἐπί αἰῶνες. Παρουσιάζεται ὡς ἀδήριτη πλέον ἀνάγκη ἡ ἄμεση ἐπιστροφή στίς ρίζες τῆς Ὁρθόδοξης Παραδόσεώς μας, ἐάν θέλουμε νά ἐπιβιώσουμε ὡς Ἔθνος, ἀλλά καί ὡς πρόσωπα.

ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΚΩΣΤΗ ΚΟΚΚΙΝΟΦΤΑ,
ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ, ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΣΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΩΝ
ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΟΝΗΣ ΚΥΚΚΟΥ

Η Ιερά Πόλη του Μεσολογγίου συνδέθηκε με την Κύπρο με ισχυρούς ιστορικούς δεσμούς, οι απαρχές των οποίων, από ό,τι έχουμε υπόψη, ανάγονται στην περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Τότε αριθμός Κυπρίων εθελοντών ενίσχυσε τους αγωνιστές του Μεσολογγίου, τόσο κατά την πρώτη, όσο και κατά τη δεύτερη πολιορκία του από τους Οθωμανούς. Ανάμεσά τους περίοπτη θέση καταλαμβάνει ο λοχαγός της Φάλαγγας Ιωάννης Κύπριος, ο οποίος, όπως μαρτυρείται σε σχετικά έγγραφα, που διαφυλάχθηκαν στο «Αρχείο Αγώνος» της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος, συμμετείχε σε αμφότερες τις πολιορκίες, όπου και τραυματίστηκε. Για παράδειγμα, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης βεβαιώνει, την 21η Ιουλίου 1833, ότι ο ανωτέρω αγωνιστής πολέμησε «εξαιρετικώς εις το Μεσολόγγιον, το 1822 έτος, όπου και εις μίαν πεισμώνδη έξοδον επληγώθη εις τον πόδα τον αριστερόν». Παρόμοια μαρτυρία για τη δράση του δίνει και ο Συνταγματάρχης Θεοδωράκης Γρίβας, στις 5 Ιανουαρίου 1836, ο οποίος σημειώνει ότι ο καπετάν Ιωάννης Κύπριος «επαρευρέθη εις την πρώτην πολιορκίαν του Μεσολογγίου» και «έλαβεν ατρομήτως καιρίαν πληγήν εις τον αριστερόν του πόδα». Επίσης, ο Συνταγματάρχης Νικήτας Σταματελόπουλος, ο επονομαζόμενος Νικηταράς, μαρτυρεί την 1 Ιανουαρίου 1834, ότι ο εν λόγω αγωνιστής υπηρέτησε στο σώμα του «εις την δευτέραν πολιορκίαν του Μεσολογγίου, κατά το 1825, εις την οποίαν επληγώθη καιρίως εις την αριστεράν του χείρα»¹.

Ο Νικηταράς μαρτυρεί επίσης, στις 27 Φεβρουαρίου 1844, για τη συμμετοχή στις μάχες του Μεσολογγίου, ίσως στη δεύτερη πολιορκία του,

¹ Για τα σχετικά έγγραφα βλ. Λοΐζου Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, Λευκωσία 1953, σ. 99-101· Γεώργιου Χατζήκωστη, *Αρχείον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τ. Γ', Λευκωσία 2008, σ. 84, 91.

οπότε και τραυματίστηκε, ακόμη ενός Κύπριου αγωνιστή, του Παντελή Γεωργίου Ορφανού. Όπως αναφέρει, ο Ορφανός, κατά τη διάρκεια του Αγώνα, «παρευρεθείς εις πολλά εις διάφορα μέρη μάχας, όπου και επληγώθη δις, οίον εις την πολιορκίαν του Μεσολογγίου εις το χέρι»². Σημαντική υπήρξε επίσης η συμβολή στους αγώνες των κατοίκων του Μεσολογγίου για ελευθερία και του καπετάν Ιωάννη Κύπριου, ο οποίος μυήθηκε στον Αγώνα στην Τήνο και κυβέρνησε κατά τη διάρκειά του τα πλοία «Ποσειδών» και «Αθηνά»³. Όπως πιστοποιείται από τους Δημοτζίλιο και Γ.Α. Ζέρβα, στις 18 Ιουλίου 1833, «ο Καπετάν Ιωάννης Κύπριος ευρέθη εις τον ιερόν αγώνα και την Δυτικήν Ελλάδα εις όλας τας εν Μεσολογγίω μάχας και εξαιρέτως το 1826 ευρέθη με εν πλοίον του μυστικόν να πολιορκεί το Μεσολόγγι και Π. Πάτρας, εμποδίζοντας την μετακόμισιν των ζωτροφών των εχθρών»⁴.

Εκτός από τους ανωτέρω, στο Μεσολόγγι πολέμησαν, σύμφωνα με ισχυρή προφορική παράδοση, ακόμη δύο Κύπριοι αγωνιστές: οι Χατζηχριστόδουλος Κοκκινόφτας και Γιάννης Πασαπόρτης από τα χωριά Τσάδα και Κοίλη της επαρχίας Πάφου, αντίστοιχα⁵. Οι Κοκκινόφτας και Πασαπόρτης, όπως και πολλοί άλλοι Κύπριοι αγωνιστές, ύστερα από τη λήξη του Αγώνα επέστρεψαν στην τουρκοκρατούμενη Κύπρο και έζησαν σε αφάνεια, με αποτέλεσμα να μη διασωθούν έγγραφα τεκμήρια της επαναστατικής τους δράσης. Το γεγονός αυτό συντέινει, ώστε η ανάμνηση της συμμετοχής τους στον Αγώνα να διατηρηθεί σε τοπικό επίπεδο και να μαρτυρείται μόνο από κειμήλια, που διαφυλάχθηκαν από μέλη των οικογενειών τους. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και ένας χειρόμυλος, που ο Πασαπόρτης είχε στην κατοχή του για να αλέθει πυρίτιδα και τον οποίο η απόγονός του, Κλεοπάτρα Σοφιανού, παραχώρησε για να εκτίθεται στον ειδικά διαμορφωμένο χώρο του

² Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 27-28.

³ Βλ. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 98, όπου δημοσιεύεται προσωπική αναφορά του, ημερομηνίας 8 Δεκεμβρίου 1865. Για τη δράση του βλ. *Ο.π.*, σ. 101-105· Γ. Χατζηκωστή, *Αρχαίον Ροδίωνος Π. Γεωργιάδη*, τ. Γ', ό.π., σ. 109-113, 155-156, 287-288, όπου παρατίθενται σχετικά πιστοποιητικά σπλαρχηγών και έγγραφα της επαναστατικής κυβέρνησης. Ας σημειωθεί ότι στο βιβλίο του Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 99-106, τα έγγραφα, που αφορούν τους δύο αγωνιστές δημοσιεύονται ανάμεικτα σε μία ενότητα, δημιουργώντας την εντύπωση ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο.

⁴ Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 101.

⁵ Για τη συμμετοχή των Κοκκινόφτα και Πασαπόρτη στην Έξοδο του Μεσολογγίου βλ. Λ. Φιλίππου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, ό.π., σ. 138-139. Για τον Πασαπόρτη βλ. επίσης: «Η Κοίλη», εφημ. *Πάφος*, 3.10.1941· Συνδέσμου Αποδήμων Κοίλης (έκδ.), *Η Κοίλη του χθες και του σήμερα*, Λευκωσία 2010, σ. 31-32.

Βυζαντινού Μουσείου του Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', για την κυπριακή συμβολή στους αγώνες του 1821 και του 1940⁶.

Ο Δήμος Μεσολογγίου, σε συνεργασία με την Πρεσβεία της Κύπρου στην Αθήνα και την Ομοσπονδία Κυπριακών Οργανώσεων Ελλάδας, τιμώντας τη συμμετοχή αυτή των Κυπρίων αγωνιστών στις πολιορκίες της πόλης, μερίμνησε για την κατασκευή στον Κήπο των Ηρώων ειδικού μνημείου, που φιλοτέχνησε ο Κύπριος γλύπτης Νίκος Κοτζιαμάνης από τη Μόρφου⁷. Σε αυτό αναγράφονται τα ονόματα των ανωτέρω αγωνιστών, τα δε αποκαλυπτήριά του έγιναν επί Δημαρχίας Δημήτριου Παλκογιάννη, στις 18 Ιουνίου 2006, και στην τελετή παρέστη, ανάμεσα σε άλλους, και ο Δήμαρχος της αδελφοποιημένης με το Μεσολόγγι πόλης της Μόρφου, Χαράλαμπος Πίττας⁸.

Ωστόσο, στη σχετική επιγραφή πρέπει να προστεθεί και το όνομα του δραστήριου Φιλικού και ριψοκίνδυνου αγωνιστή Αρχιμανδρίτη Θεοφύλακτου (Θεόφιλου) Θησέα από τον Στρόβολο Λευκωσίας, ο οποίος συμμετείχε στις μάχες του Μεσολογγίου, όπως βεβαιώνει έγγραφο, ημερομηνίας 26 Οκτωβρίου 1834, του «Αρχείου Αγώνος» της Εθνικής Βιβλιοθήκης, που υπογράφεται από τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη και άλλους οπλαρχηγούς. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται σε αυτό, ο Κύπριος Αρχιμανδρίτης «απ' αρχής του υπέρ ελευθερίας της Ελλάδος ιερού αγώνος επαρουσιάσθη πρόθυμος εις το στάδιον των πολέμων», και ότι «τον είδαμεν οι υποφαινόμενοι, άλλος εις την πολιορκίαν της Τριπολιτζάς, άλλος εις εκείνην του Μεσολογγίου, και έτερος αλλαχού αγωνιζόμενον»⁹.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, και ειδικότερα ύστερα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, οι σχέσεις Κύπρου και Μεσολογγίου επικεντρώνονται, κυρίως, στις σχέσεις που δημιουργούν μεταξύ τους ορισμένοι από τους

⁶ Πέτρου Παπαπολυβίου, «Η Κύπρος και η Ελληνική Επανάσταση του 1821», εφημ. *Ο Φιλελεύθερος*, 25.3.2018.

⁷ Ας σημειωθεί ότι ο Ν. Κοτζιαμάνης φιλοτέχνησε και άλλα έργα στο Μεσολόγγι, ο Δήμος του οποίου τον ανακήρυξε σε επίτιμο δημότη του, το 2014. Βλ. «Αποστολή στο Μεσολόγγι, 11-13 Απριλίου 2014», *Η Φωνή της Μόρφου* 62 (2014) 17.

⁸ «Αποκαλυπτήρια του μνημείου των Κυπρίων αγωνιστών στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 30 (2006) 19-20.

⁹ Βλ. Εμμανουήλ Πρωτοψάλτη, *Η Κύπρος εις τον Αγώνα του 1821*, Αθήνα 1971, σ. 45· Δημήτριου Πανόπουλου, *Ο κλήρος στην Εθνεγερσία του 1821. Από ανέκδοτα έγγραφα της Εθνικής Βιβλιοθήκης*, Πάτρα 2001, σ. 144-145.

κατοίκους τους. Για παράδειγμα, σύμφωνα με οικογενειακές παραδόσεις, τόσο επιζήσαντες της Εξόδου, όσο και Μεσολογγίτες ναυτικοί, οι οποίοι επισκέπτονταν τα κυπριακά λιμάνια με εμπορικά πλοία, που αναχωρούσαν, είτε από το Μεσολόγγι, είτε από το Γαλαξίδι, για την Ανατολική Μεσόγειο, συνήψαν γάμους και έμειναν στο νησί, εξού και το επώνυμο Μεσολογγίτης, που συναντάται ακόμη και σήμερα. Ανάμεσα στους απογόνους τους περιλαμβάνεται ο κοινωνικός και πολιτικός παράγοντας Κλεόβουλος Μεσολογγίτης (1872-1939), ο οποίος εξέδιδε στη Λάρνακα, για περισσότερο από σαράντα χρόνια, την εφημερίδα «Νέον Έθνος»¹⁰. Επίσης, στην Κύπρο κατέφυγε, τουλάχιστον από τα μέσα του 19ου αιώνα, και ο Μεσολογγίτης δάσκαλος Αθανάσιος Τριανταφυλλίδης, ο οποίος αρχικά δίδαξε τα ελληνικά γράμματα στις θυγατέρες του υποπρόξενου της Ελλάδας στη Λευκωσία Σταυράκη. Στη συνέχεια, όμως, αποδέχθηκε πρόσκληση των κατοίκων του Καραβά και, από το 1855, υπηρέτησε στο σχολείο, που πρωτολειτούργησε το έτος αυτό στο συνοδικό της Μονής της Αχειροποιήτου για τα παιδιά της κωμόπολης. Ας σημειωθεί ότι στον Καραβά, όπου έμεινε γνωστός με το παρανόμι «δασκαλούδι», εξαιτίας, μάλλον, της σωματικής του διάπλασης, ο Τριανταφυλλίδης νυμφεύτηκε και έζησε μέχρι τον θάνατό του, που συνέβη γύρω στο 1910, σε ηλικία εκατόν περίπου ετών¹¹.

Ακόμη, Κύπριοι ή απόγονοι Κυπρίων, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα, συνήψαν γάμους με μέλη οικογενειών από το Μεσολόγγι, συνδέοντας κατά τον τρόπο αυτό την Κύπρο με την Ιερά Πόλη. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται ο βουλευτής Τυρνάβου και Υπουργός Στρατιωτικών κατά την επανάσταση στο Γουδί, το 1909, στρατηγός Λεωνίδας Λαπαθιώτης (1854-1941), ο οποίος καταγόταν από τη Λάπηθο της επαρχίας Κερύνειας. Ο Λαπαθιώτης νυμφεύτηκε τη Μεσολογγίτισσα Βασιλική Παπαδοπούλου, με την οποία απέκτησαν ένα γιο, τον λυρικό ποιητή των χρόνων του Μεσοπολέμου Ναπολέοντα Λαπαθιώτη (1888-1944). Είναι αξιοσημείωτο

¹⁰ Για τη ζωή του Κλ. Μεσολογγίτη βλ. Αριστείδη Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2010, σ. 356-357. Για την καταγωγή του από το Μεσολόγγι βλ. «Παγκύπρια πένθη: Κλεόβουλος Μεσολογγίτης», εφημ. *Πάφος*, 15.6.1939.

¹¹ Ιεράννυμου Περισιτιάνη, *Ιστορία των Ελληνικών Γραμμάτων. Από της Τουρκικής κατακτήσεως μέχρι της Αγγλικής Κατοχής (1571-1878)*, Λευκωσία 1930, σ. 365-367· Δοΐζου Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τ. Α', Λευκωσία 1930, σ. 337· Κωστή Κοκκινόφτα, «Τα Ελληνικά Γράμματα στον Καραβά», *Κυπριακαί Σπουδαί* 69 (2008) 111-112.

ότι η μητέρα της Βασιλικής Παπαδοπούλου, Καλλιροή, ήταν θυγατέρα του ήρωα της Εξόδου Γιάννη Ραζηκότσικα και πρώτη ξαδέλφη του Χαρίλαου Τρικούπη¹².

Καθόλη αυτή την περίοδο, κατά την οποία η Κύπρος βίωνε τις συνέπειες αρχικά της Τουρκικής κατοχής και από το 1878 της Αγγλικής αποικιοκρατικής διακυβέρνησης, οι αγώνες των Ελλήνων για ελευθερία στο Μεσολόγγι αποτέλεσαν πρότυπο για τους κατοίκους του νησιού. Στον κυπριακό τύπο των χρόνων της Αγγλοκρατίας δημοσιεύτηκαν επανειλημμένως κείμενα, που προέβαλλαν το πνεύμα αντίστασης στους ξένους κατακτητές, το οποίο αντιπροσώπευε η πόλη του Μεσολογγίου.

Το γεγονός αυτό συνέτεινε, ώστε το Μεσολόγγι να εντάσσεται στο πρόγραμμα των επισκέψεων, που πραγματοποιούσαν οι μαθητές των Γυμνασίων του νησιού, κατά τις σχολικές εκδρομές στην Ελλάδα, ύστερα από το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και σε μια εποχή κορύφωσης του ενωτικού αιτήματος. Ανάμεσά τους περιλαμβάνονταν και οι μαθητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου Λευκωσίας, οι οποίοι μετέφεραν, το 1953, από το Μεσολόγγι και φύτεψαν στον προαύλιο χώρο του σχολείου τους δάφνη, για να υπενθυμίζει το ανυποχώρητο πνεύμα αγωνιστικότητας του Ελληνισμού, όπως δηλώθηκε αμετάκλητα με την αντίσταση των κατοίκων του στην πολιορκία και την ηρωική Έξοδο, που ακολούθησε¹³.

Στο ίδιο πνεύμα κινούμενος ο Κύπριος λογοτέχνης Ανδρέας Γεωργιάδης - Κυπρολέων (1904-1988) έγραψε και εξέδωσε τα πολυσέλιδα μυθιστορήματα «Ελεύθεροι Πολιορκημένοι», το 1972, και «Η αποθέωση της λευτεριάς», το 1977, τα οποία έχουν ως επίκεντρο τον μεν πρώτο την πολιορκία του

¹² Τάσου Κόρφη, *Ναπολέων Λαπαθιώτης. Συμβολή στη μελέτη της ζωής και του έργου του*, Αθήνα 1985, σ. 11. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 298. Για την οικογένεια Λαπαθιώτη βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Γενεαλογικά του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη», *Μικροφιλολογικά* 17 (2005) 42-46, όπου και βιβλιογραφία. Για τις συγγενικές σχέσεις των μελών της οικογένειας Τρικούπη βλ. το γενεαλογικό της δέντρο, όπως παρατίθεται από τον Διονύση Μπερερή, *Ιστορική μνήμη οικογένειας Τρικούπη*, Αθήνα 2017, σ. 13.

¹³ Μαρτυρία του Διευθυντή του Θησαυρού Κυπριακής Ελληνικής της Ιεράς Μονής Κύκκου κ. Μενέλαου Χριστοδούλου, ο οποίος συμμετείχε στην εκδρομή, ως μαθητής της Ε' τάξης, το καλοκαίρι του 1953. Για την επίσκεψη αυτή και τη μεταφορά δάφνης στην Κύπρο βλ. Πέτρου Παπαλαμπριανού, «Εκδρομή στην Ελλάδα», *Μαθητική Εστία* 10 (1953) 20. Παρόμοια επίσκεψη στο Μεσολόγγι οι μαθητές του Παγκυπρίου Γυμνασίου πραγματοποίησαν και την επόμενη χρονιά. Βλ. Ανδρέα Νικολαΐδη, «Από την εκδρομή στην Ελλάδα», *Μαθητική Εστία* 13 (1954) 20-21.

Μεσολογγίου, από τον Μάιο του 1825 έως τον Δεκέμβριο του 1825, το δε δεύτερο τη συνέχειά της, περιλαμβανομένης και της Εξόδου¹⁴. Επίσης, ο Κύπριος αγωνιστής και λογοτέχνης Πέτρος Στυλιανού (γεννηθείς το 1933) έγραψε, βασισμένος στα απομνημονεύματα του Νικόλαου Κασομούλη και στο πεζογραφικό έργο του Δημήτρη Φωτιάδη «Μεσολόγγι», μεγάλο επικό ποίημα για όσα διαδραματίστηκαν στην Ιερά Πόλη κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της και κατά την ηρωική Έξοδο των κατοίκων της, αποσπάσματα από το οποίο δημοσίευσε σε συνέχειες στο περιοδικό «Κυπριακός Λόγος», μεταξύ των ετών 1980 και 1982¹⁵.

Αξίζει ακόμη να αναφερθεί, ότι η Έξοδος ενέπνευσε τον σπουδαίο Κύπριο ζωγράφο Σολομώντα Φραγκουλίδη (1902-1981), που φιλοτέχνησε σχετικό έργο, το οποίο ο καπνοβιομήχανος Ιωάννης Παπαστράτος προσέφερε στην Ιερά Πόλη σε αντικατάσταση παρόμοιου του Θεόδωρου Βρυζάκη, που είχε καεί. Σήμερα το έργο αυτό του Φραγκουλίδη εκτίθεται στο Μουσείο Ιστορίας και Τέχνης του Μεσολογγίου και είναι ένα από τα σημαντικότερά του εκθέματα¹⁶.

Στα νεότερα χρόνια και σε εποχές, κατά τις οποίες αντιμετώπισε άμεσο κίνδυνο από την τουρκική επιθετικότητα, η Κύπρος συνδέθηκε ξανά με νέους δεσμούς με την πόλη του Μεσολογγίου, οι απαρχές των οποίων ανάγονται στο έτος 1964, όταν, εξαιτίας της τουρκοανταρσίας, η νεοσύστατη Κυπριακή Δημοκρατία κινδύνευσε με κατάλυση. Εστάλη τότε από την Ελληνική Κυβέρνηση ο υφυπουργός Παιδείας και διακεκριμένος Κύπριος λόγιος και συγγραφέας Λουκής Ακρίτας (1908-1965), για να μεταφέρει, ως αντιπρόσωπος της Ελλάδας, μήνυμα συμπαράστασης στις δοκιμασίες του κυπριακού λαού. Επιστρέφοντας στην Αθήνα και συγκλονισμένος από όσα έζησε στην ιδιαίτερή του πατρίδα, μετέβη τις επόμενες ημέρες στο

¹⁴ Για τη ζωή και το έργο του Κυπρλόεντα βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 273, όπου και βιβλιογραφία. Επίσης βλ. Κλείτου Ιωαννίδη, *Πρόσωπα και Ιδέες*, τ. Α', Λευκωσία 2002, σ. 346-354, όπου παρατίθεται συνέντευξη του Κύπριου λογοτέχνη και αναφορές στο έργο του.

¹⁵ Πέτρου Στυλιανού, «Μεσολόγγι», *Κυπριακός Λόγος* 69-72 (1980) 386-393, 73 (1981) 39-49, 74-75 (1981) 153-162, 77-78 (1981) 458-468, 79-80 (1982) 21-46.

¹⁶ Για τα σχετικά με τη φιλοτέχνηση του έργου αυτού βλ. Κλείτου Ιωαννίδη, *Η ανέκδοτη αυτοβιογραφία του ζωγράφου Σολομώντος Φραγκουλίδη (1902-1981)*, Λευκωσία 2000, σ. 59-62. Όλγα Μεντζαφού-Πολύζου, *Σολωμός Φραγκουλίδη, ένας γνήσιος δημιουργός*, Λευκωσία 2009, σ. 24, όπου και φωτογραφία του πίνακα. Για τη ζωή και το έργο του Φραγκουλίδη βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 627.

Μεσολόγγι, όπου, μιλώντας, στις 26 Απριλίου του ίδιου έτους, στα πλαίσια των εκδηλώσεων για την Έξοδο, ταύτισε τους αγωνιζόμενους Κυπρίους με τους ελεύθερους πολιορκημένους του Μεσολογγίου, που παρέμειναν ανυποχώρητοι στον αγώνα για ελευθερία. «Μένοντας για λίγες ημέρες στην Κύπρο», ανέφερε στην ομιλία του, «αναβαπτίστηκα στην Κασταλία του Ελληνισμού, έζησα ώρες ακμής, βάδισα στις κορυφογραμμές του ήθους», για να προχωρήσει στη συνέχεια σε ιστορικούς παραλληλισμούς και να καταλήξει με τη φράση: «Κάθε ελεύθερος άνθρωπος είναι δημότης Μεσολογγίου»¹⁷.

Τιμώντας τον σπουδαίο αυτό αγωνιστή και λογοτέχνη, ο Δήμος Μεσολογγίου αποφάσισε, το 2010, σε ένδειξη αναγνώρισης του πολιτικού και πνευματικού του έργου, να ονομάσει μία από τις πλατείες της πόλης σε «Πλατεία Λουκή Ακρίτα», όπου τοποθετήθηκε προτομή του, έργο του γλύπτη Νίκου Κοτζιαμάνη. Τα αποκαλυπτήριά της έγιναν από τον Υπουργό Γεωργίας, Φυσικών Πόρων και Περιβάλλοντος της Κυπριακής Δημοκρατίας Δημήτρη Ηλιάδη και τον Δήμαρχο Μεσολογγίου Γιάννη Αναγνωστόπουλο, στις 14 Μαρτίου 2010, παρισταμένου και του Δημάρχου Μόρφου Χαράλαμπου Πίττα, ως εκπροσώπου της γενέτειρας πόλης του Λουκή Ακρίτα. Την ίδια μέρα πραγματοποιήθηκε εκδήλωση μνήμης για τον Ακρίτα, η οποία συνδιοργανώθηκε από την Πρεσβεία της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Αθήνα και τον Δήμο Μεσολογγίου, με ομιλητές τους καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών Ανδρέα Βοσκό και Κώστα Κασίνη, τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Κύπρου Γεώργιο Γιωργή, τη μορφωτική ακόλουθο της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Αθήνα Ελένη Αντωνιάδου και τη θυγατέρα του Λουκή Ακρίτα, δημοσιογράφο και συγγραφέα Έλενα Ακρίτα¹⁸.

Στο μεταξύ, η συνεχιζόμενη επεκτατική πολιτική της Τουρκίας στην Κύπρο έγινε αφορμή για τη δημιουργία νέων δεσμών με το Μεσολόγγι, αφού δεκάδες νέοι από την πόλη και την ευρύτερη περιοχή της υπηρέτησαν ως στρατιώτες στην ΕΛΔΥΚ και προασπίστηκαν την εδαφική ακεραιότητα του νησιού. Ανάμεσά τους περιλαμβάνεται και ο λοχίας του πεζικού Παναγιώτης

¹⁷ Βλ. Πολιτιστικών Υπηρεσιών Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού (έκδ.), *Λουκή Ακρίτα: Δεκατρία Κείμενα*, Λευκωσία 1995, σ. 79-91, όπου δημοσιεύεται η ανωτέρω ομιλία του Ακρίτα. Για μία συνοπτική παρουσίαση της ζωής και του έργου του βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 33-34.

¹⁸ «Ο Δήμος Μόρφου στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 46 (2010) 22-23.

Μπαγιώργος του Φωτίου από την κοινότητα Παλαιοχώρι Μεσολογγίου, ο οποίος βρήκε ηρωικό θάνατο από ριπή εχθρικού πυροβόλου στην τοποθεσία «Προμαχών» του στρατοπέδου της Ελληνικής Δύναμης στη Λευκωσία, στις 16 Αυγούστου 1974, κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης της τουρκικής εισβολής¹⁹. Εναντίον του Τούρκου εισβολέα αγωνίστηκαν και πολλοί άλλοι νέοι από την περιοχή, για τους οποίους, όμως, απουσιάζει κάποια επίσημη καταγραφή με αναφορά στον τόπο καταγωγής τους, από όπου να μπορούν να αντληθούν αξιόπιστα στοιχεία.

Στις μέρες μας οι σχέσεις Κύπρου - Μεσολογγίου γνωρίζουν άνθηση, ειδικά ύστερα από την αδελφοποίηση της κατεχόμενης από τα τουρκικά στρατεύματα εισβολής του 1974 πόλης της Μόρφου με την Ιερά Πόλη. Η σχετική πρωτοβουλία για την αδελφοποίηση των δύο πόλεων ανήκε στον καθηγητή της Φιλοσοφικής Σχολής και Γενικό Γραμματέα του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Παναγιώτη Κοντό, ο οποίος, σε συνεργασία με τον καταγόμενο από τη γειτονική στη Μόρφου κοινότητα Ζώδεια, καθηγητή στην ίδια Σχολή, Ανδρέα Βοσκό, υπέβαλε εισήγηση προς το Πανεπιστήμιο της ελληνικής πρωτεύουσας. Η εισήγηση αυτή υιοθετήθηκε ομόφωνα από το Πανεπιστήμιο, την 5η Μαρτίου 2001, και ακολούθως υπεβλήθη στα Δημοτικά Συμβούλια Μόρφου και Μεσολογγίου, τα οποία και την αποδέχθηκαν.

Ενάμιση περίπου χρόνο αργότερα, την 31η Αυγούστου 2002, πραγματοποιήθηκε στο ξενοδοχείο «St Rafael» στη Λεμεσό το πρώτο μέρος της αδελφοποίησης, οπότε υπεγράφη σχετικό Πρωτόκολλο από τους Δημάρχους Μόρφου και Μεσολογγίου, Χαράλαμπο Πίττα και Κωνσταντίνο Ρεπάσο. Οι κάτοικοι της κατεχόμενης Μόρφου, με τις συλημένες εκκλησίες, τους κατεστραμμένους τάφους των πατέρων τους, αδελφοποιήθηκαν με τους κατοίκους της πόλης, η οποία είναι ταυτόσημη με τον αγώνα για ελευθερία και διεκδίκηση των αναφαίρετων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γεγονός το οποίο έγινε δεκτό στο νησί με αισθήματα συγκίνησης²⁰. Οκτώ μήνες αργότερα

¹⁹ Δυστυχώς στους δημοσιευθέντες καταλόγους των πεσόντων και αγνοουμένων ηρώων της ΕΛΔΥΚ απουσιάζει ο τόπος καταγωγής τους. Ενδεικτικά βλ. Σπυρίδωνος Δελή, *Η αυτοθυσία της Ελληνικής Δύναμης Κύπρου (ΕΛΔΥΚ)*, Αθήνα 2012, σ. 295-297 (οι πεσόντες σ. 296 η αναφορά στον Μπαγιώργο) και σ. 298-299 (οι αγνοούμενοι). Η καταγωγή του Μπαγιώργου είναι γνωστή από διαδικτυακή ανάρτηση στον ιστότοπο: <https://stratistoria.wordpress.com/2015/06/06/1974-eldyk-dead/>

²⁰ Χλόης Ιακωβίδου, «Αδελφοποίηση δύο πόλεων μαρτυρικών», *Η Φωνή της Μόρφου* 16 (2002)

ακολούθησε το δεύτερο μέρος της αδελφοποίησης, που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια επίσημης επίσκεψης αντιπροσωπίας των μελών του Δημοτικού Συμβουλίου της Μόρφου στο Μεσολόγγι, οπότε υπογράφηκε στο Δημοτικό Μέγαρο της πόλης, στις 2 Μαΐου 2003, νέο Πρωτόκολλο από τους Δημάρχους Μεσολογγίου Γεώργιο Πρεβεζάνο και Μόρφου Χαράλαμπο Πίττα²¹. Ας σημειωθεί ότι ο Δήμος Μεσολογγίου αδελφοποιήθηκε, σε τελετή, που έγινε στις 6 Απριλίου 2012, με ακόμη μία κατεχόμενη από τα τουρκικά στρατεύματα κυπριακή πόλη, την Αμμόχωστο²².

Στο μεταξύ, το 2006, οι Δήμοι Μόρφου και Μεσολογγίου επεσφράγισαν τη συνεργασία τους, διοργανώνοντας από κοινού τις εκδηλώσεις για την 180ή επέτειο από την Έξοδο, με την έναρξή τους να πραγματοποιείται στην Κύπρο και να εντάσσεται στους ευρύτερους εορτασμούς των εθνικών επετείων της 25ης Μαρτίου και της 1ης Απριλίου. Για τον λόγο αυτό αντιπροσωπία του Δήμου Μεσολογγίου, με επικεφαλής τον Δήμαρχο Γεώργιο Πρεβεζάνο, επισκέφθηκε το νησί, μεταφέροντας το λάβαρο και την ιερή εικόνα της Εξόδου, και έλαβε μέρος στην παρέλαση της 25ης Μαρτίου²³. Ακολούθως, το βράδυ της ίδιας μέρας συμμετείχε σε εκδήλωση στο Δημοτικό Μέγαρο Στροβόλου, όπου απηύθυναν χαιρετισμό οι Δήμαρχοι Στροβόλου και Μόρφου, Σάββας Ηλιοφώτου και Χαράλαμπος Πίττας, ο Υπουργός Παιδείας και Πολιτισμού της Κυπριακής Δημοκρατίας Πεύκιος Γεωργιάδης, και εκφωνήθηκε ομιλία για το νόημα των επετείων από τον Δήμαρχο Μεσολογγίου, ενώ η Καλλιτεχνική Χορωδία Λευκωσίας - Μόρφου ερμήνευσε μουσικές συνθέσεις και το χορευτικό συγκρότημα του Πνευματικού Κέντρου Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου παρουσίασε επίλεκτους ελληνικούς χορούς²⁴.

4-11. Για μία σύντομη αναφορά στις σχέσεις των δύο Δήμων βλ. Χαρίλαου Χαριλάου, «Η ιστορία των αδελφοποιημένων πόλεων με τον Δήμο μας: Ιερά Πόλη Μεσολογγίου», *Η Φωνή της Μόρφου* 50 (2011) 38-39.

²¹ «Β' μέρος: Αδελφοποίηση Μόρφου με την Ιερή Πόλη του Μεσολογγίου στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 18 (2003) 28-32.

²² Κυριάκου Κουδουνά, «Αποστολή Δήμου Μόρφου στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 53 (2012) 15.

²³ «Εορτασμοί αδελφοποιημένων Δήμων Μόρφου - Μεσολογγίου της 180ής επετείου της Εξόδου των Ελεύθερων Πολιορκημένων και 25ης Μαρτίου 1821 και 1ης Απριλίου 1955, 24-26 Μαρτίου 2006», *Η Φωνή της Μόρφου* 29 (2006) 31-33.

²⁴ «Αδελφοποιημένοι Δήμοι Μόρφου - Ιεράς Πόλεως Μεσολογγίου. 180ή επέτειος της Εξόδου των Ελεύθερων Πολιορκημένων. Εθνικοί Εορτασμοί 25ης Μαρτίου 1821 και 1ης Απριλίου 1955», *Η Φωνή της Μόρφου* 29 (2006) 4-18.

Στη συνέχεια, την αμέσως επόμενη μέρα οι εκδηλώσεις ολοκληρώθηκαν με την τέλεση μνημοσύνου για τους πεσόντες αγωνιστές του 1821 από την Πάφο στο χωριό Κοίλη, όπου πραγματοποιήθηκαν, από τον υπουργό Εμπορίου, Βιομηχανίας και Τουρισμού Γεώργιο Λιλλήκα και τον Δήμαρχο Μεσολογγίου, τα αποκαλυπτήρια τιμητικής πλάκας στη μνήμη του προαναφερθέντος αγωνιστή, Ιωάννη Πασαπόρτη²⁵. Ακολούθως, αντιπροσωπία του Δήμου Μόρφου επισκέφθηκε, μεταξύ της 13ης και της 16ης Απριλίου 2006, το Μεσολόγγι, όπου συμμετείχε στις εκδηλώσεις με την ευκαιρία της επετείου της Εξόδου, που συνεχίστηκαν στην πόλη²⁶.

Έκτοτε αντιπροσωπία του Δήμου Μόρφου επισκέπτεται ανελλιπώς το Μεσολόγγι την περίοδο των εορτασμών, που πραγματοποιούνται κατά τη επέτειο της Εξόδου, καλλιεργώντας περαιτέρω τη συνεργασία των δύο πόλεων με διάφορες πολιτιστικές και άλλες εκδηλώσεις²⁷. Αναφέρονται ενδεικτικά η διοργάνωση στο Τρικούπειο Πολιτιστικό Κέντρο, από τις 22 έως τις 24 Απριλίου 2005, έκθεσης φωτογραφίας με τίτλο «Μόρφου - Κραυγή Αγωνίας» του Λουκιανού Εγγράφου, ο οποίος μετέβη στην κατεχόμενη γενέτειρά του, ύστερα από το μερικό άνοιγμα των οδοφραγμάτων από τις δυνάμεις κατοχής, και φωτογράφησε την καταστροφή, τη λεηλασία και την αλλοίωση της ιστορικής της φυσιογνωμίας²⁸. Επίσης, η προβολή, τον Απρίλιο του 2008, της ταινίας «Αγκαλιά της Μόρφου», που συγκίνησε το κοινό της

²⁵ «Εορτασμοί αδελφοποιημένων Δήμων Μόρφου - Μεσολογγίου», *ό.π.*, σ. 33.

²⁶ «Επίσκεψη αποστολής Δήμου Μόρφου στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 30 (2006) 19-20.

²⁷ Με μόνη εξαίρεση το δίσκετο για την Κύπρο και την οικονομία της 2013. Για τη συμμετοχή αυτή του Δήμου στις εκδηλώσεις με την ευκαιρία της Εξόδου βλ. «Ο Δήμος Μόρφου στο Μεσολόγγι στις εκδηλώσεις της Εξόδου, 30 Μαρτίου - 2 Απριλίου 2007», *Η Φωνή της Μόρφου* 34 (2007) 24-25· «Ο Δήμος Μόρφου στο Μεσολόγγι στις εκδηλώσεις της Εξόδου, 18-21 Απριλίου 2008», *Η Φωνή της Μόρφου* 38 (2008) 24-25· «Ο Δήμος Μόρφου στο Μεσολόγγι στις εκδηλώσεις της Εξόδου, 10-13 Απριλίου 2009», *Η Φωνή της Μόρφου* 42 (2009) 24· «Ο Δήμος Μόρφου στο Μεσολόγγι στις εκδηλώσεις της Εξόδου, 26-29 Μαρτίου 2010», *Η Φωνή της Μόρφου* 46 (2010) 24-25· «15-18 Απριλίου αποστολή στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 49 (2011) 26· Κ. Κουδουνά, «Αποστολή Δήμου Μόρφου στο Μεσολόγγι», *ό.π.*, σ. 14-16· «Αποστολή στο Μεσολόγγι, 11-13 Απριλίου 2014», *Η Φωνή της Μόρφου* 62 (2014) 17· «3-16 Απριλίου Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 66 (2015) 18· «21-24.4.2016: Αποστολή Δήμου Μόρφου στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 70 (2016) 36· «Ο Δήμος Μόρφου τίμησε τις εκδηλώσεις για την 191η επέτειο της ηρωικής εξόδου του Μεσολογγίου», *Η Φωνή της Μόρφου* 74 (2017) 22-24.

²⁸ «Μεσολόγγι: Παγκόσμιο σύμβολο ελευθερίας, Μόρφου: Κραυγή αγωνίας», *Η Φωνή της Μόρφου* 25 (2005) 4-17· «Συμμετοχή του Δήμου Μόρφου στους εορτασμούς για την 179η επέτειο της ηρωικής εξόδου της Φρουράς των Ελευθέρων Πολιορκημένων στο Μεσολόγγι», *Η Φωνή της Μόρφου* 25 (2005) 23-24.

πόλης του Μεσολογγίου με σκηνές από την κυπριακή τραγωδία του 1974²⁹. Ακόμη, η πραγματοποίηση, τον Απρίλιο του 2012, έκθεσης φωτογραφίας με τίτλο: «Μόρφου, η σύληση και η καταστροφή μιας πανάρχαιας κληρονομιάς», αρχικά στην κοινότητα Κατοχή και ακολούθως στο Τρικούπειο Πολιτιστικό Κέντρο, την οποία επισκέφθηκαν μαθητές σχολείων και πολλοί κάτοικοι της πόλης³⁰. Επίσης, η διοργάνωση, τον Μάρτιο του 2018, εκδήλωσης στο Τρικούπειο Πολιτιστικό Κέντρο με καλλιτεχνικό πρόγραμμα και ομιλία για τις σχέσεις Κύπρου - Μεσολογγίου από τον υπογράφο³¹.

Τέλος, ας αναφερθεί ότι πολιούχος του Μεσολογγίου είναι ο Κύπριος Άγιος Σπυρίδων, ο οποίος τιμάται με ιδιαίτερες εκδηλώσεις λαϊκής λατρείας, τόσο στην Ιερά Πόλη όσο και στην Κύπρο, συνδέοντας τους κατοίκους τους, κατά τον τρόπο αυτό, και με ισχυρούς πνευματικούς δεσμούς³².

²⁹ «Ο Δήμος Μόρφου στο Μεσολόγγι στις εκδηλώσεις της Εξόδου, 18-21 Απριλίου 2008», *Η Φωνή της Μόρφου* 38 (2008) 24-25.

³⁰ Κ. Κουδουνά, «Αποστολή Δήμου Μόρφου στο Μεσολόγγι», *ό.π.*, σ. 14-15.

³¹ Δήμου Μεσολογγίου (έκδ.), *Μεσολόγγι, Πόλη της Ελευθερίας. Εορτές Εξόδου, 15 Μαρτίου - 1 Απριλίου 2018*, Μεσολόγγι 2018, σ. 6.

³² Για τον Άγιο Σπυρίδωνα και την τιμή του στην Κύπρο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Άγιος Σπυρίδων και η Κύπρος», *Επιστημονική Επετηρίς Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 12 (2016) 53-66.

ΜΕΤΑΝΟΙΑ: ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΥ Γ. ΔΕΛΛΑΣΟΥΔΑ,
ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΕΚΠΑ

Το ζητούμενο του παρόντος άρθρου αποτελεί η νοηματική προσέγγιση των παραμέτρων που συνιστούν ένα από τα επτά μυστήρια της ορθόδοξης του Χριστού Εκκλησίας μας, δηλαδή αυτό τής *μετανοίας* ή *εξομολόγησης*, όπως συνηθίζουμε να το λέμε. Στο πλαίσιο αυτό, όπως ο τίτλος τού άρθρου προδηλώνει, δεν γίνεται αναφορά μόνο στις συνιστώσες τού μεγάλου μυστηρίου τής αναγέννησης του ανθρώπου, αλλά εξετάζονται παράλληλα και οι προεκτάσεις τού εννοιολογικού περιεχομένου τού όρου μετάνοια στην καθημερινή πράξη καθώς και η ανάγκη επιπρόσθετων ή συμπληρωματικών ενεργειών προς αποκατάσταση της διασαλευθείσας τάξης εξ αιτίας ενός αμαρτήματος. Διότι για την αντιμετώπιση των αλυσιδωτών επιπτώσεων και των "παράπλευρων απωλειών", τις οποίες μπορεί να προκαλέσουν οι "αμαρτίες" που διαπράττονται είτε σε ατομικό είτε σε υπερατομικό επίπεδο, δεν αρκεί μόνο η μετάνοια. Δηλαδή ούτε μόνο η ειλικρινής μετάνοια και η συγγνώμη σε διαπροσωπικό επίπεδο ούτε μόνο η "τυπική" αυτοκριτική στον δημόσιο λόγο μπορούν να συμβάλουν στην έξοδο από αδιέξοδες καταστάσεις, όμοιες ή ανάλογες με αυτές τής σημερινής κρίσης αξιών, όταν μάλιστα στη δεύτερη περίπτωση η ομολογία τού "λάθους" (βλ. *mea culpa*) είναι υποκριτική.

(α) Θεμελίωση, σκοπός, προϋποθέσεις και, γενικά, κύρια χαρακτηριστικά τού μυστηρίου τής εξομολόγησης

Όπως ήδη γνωρίζουμε ως χριστιανοί, ο Χριστός παραχώρησε τη χάρη τής συγχώρησης των αμαρτιών στους μαθητές του¹ και στη συνέχεια –μέσω

¹ «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἔαν δῆσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὅσα ἔαν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ» [Ματθ. 18,18]. «καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω

τής αποστολικής διαδοχής– η χάρη αυτή μεταδόθηκε στους επισκόπους, οι οποίοι και ορίζουν πρεσβυτέρους για να τελούν την **Εξομολόγηση**.

Ο Ανδρούτσος αναφέρει χαρακτηριστικά, ότι το μυστήριο αυτό ως προς μεν το ουσιαστικό του μέρος καλείται "μετάνοια, εξομολόγησις, ἐξαγόρευσις", ως προς δε τις επενέργειες "*baptismus secundus*" (δεύτερο βάπτισμα) και "*tabula naufragii*" (σανίς ναυαγών/σωτηρίας), προσθέτοντας ότι η άφεση αμαρτιών, η οποία συνίσταται εις "τό λύειν" και "τό δεσμεῖν", "διακρίνεται τῆς κατά τό βάπτισμα" άφεσης².

Κορυφαίο, λοιπόν, στοιχείο τῆς εξομολόγησης αποτελεί η χάριτι Θεού **συγχώρηση**, η οποία ισοδυναμεί με αποκατάσταση-αναγέννηση, η δε αναγέννηση καθίσταται "ενεργός" δια του "κηνύγματος" του λόγου τῆς αλήθειας με τον λόγο και την πράξη (πρβλ. περίπτωση του αποστόλου Παύλου).

Στο μυστήριο τῆς **Εξομολόγησης** προσφεύγουμε, έχοντας *μεταμεληθεί* για πράξεις μας αντίθετες προς το θείο θέλημα λόγω τῆς αυτεξούσιας κίνησής μας προς το κακό. Οπότε, βασική **προϋπόθεση** τέλεσης του μυστηρίου είναι η **μετάνοια**, ενώ ο **σκοπός** του δεν μπορεί να είναι άλλος από την αποκατάσταση τῆς διασαλευθείσας –λόγω ανυπακοῆς– σχέσης μας με τον Θεό. Επειδή δε η ροπή προς το κακό μάς απομακρύνει σε κάθε ευκαιρία από τον Θεό, η εξομολόγηση είναι μυστήριο επαναλαμβανόμενο, καθόσον μάλιστα η ενέργεια, την οποία απορρίπτουμε μετά τη διάπραξή τῆς, αποτελεί –αμέσως ή εμμέσως– «πληγὴν η οποία ζημιώνει ολόκληρον το σώμα τῆς Εκκλησίας»³.

«Κανένας επιστήμονας, ψυχολόγος, ψυχαναλυτής, ψυχίατρος, κοινωνιολόγος, φιλόσοφος, θεολόγος δεν μπορεί ν' αντικαταστήσει τον εξομολόγο. Καμία εικόνα, ἔστω και η πιο θαυματουργή, δεν μπορεί να δώσει αυτό που δίνει το πετραχήλι του εξομολόγου, την άφεση των αμαρτιών. Ο εξομολόγος

ὕμᾱς. καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐνεφύσησε καὶ λέγει αὐτοῖς· λάβετε Πνεῦμα Ἅγιον· ἂν τινων ἀφήτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς, ἂν τινων κρατήτε, κεκράτηνται» [Ιωάν.20, 21-23], ἐνὸς ἀπευθυνόμενος στον Πέτρο λέγει: «καὶ δώσω σοὶ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃ ἐὰν δήσης ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ὃ ἐὰν λύσης ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς» [Ματθ. 16, 19].

² Ανδρούτσος Χρ. (1907). *Δογματικὴ τῆς Ορθοδόξου Ανατολικῆς Εκκλησίας*. Ἐν Αθήναις ἐκ τοῦ Τυπογραφείου τοῦ "Κράτους", σ. 376-7.

³ Πρωτοπρ. Αλεβιζόπουλος Αντ. *Εφόδιον Ορθοδοξίας*, κεφ. 19ο, Ο.Ο.Δ.Ε. : www.oodegr.com.

αναλαμβάνει τον εξομολογούμενο, τον υιοθετεί και τον αναγεννά πνευματικά, γι' αυτό και ονομάζεται πνευματικός πατέρας. Η πνευματική πατρότητα κανονικά είναι ισόβια, ιερή και δυνατή, δυνατότερη και συγγενικού δεσμού. Ο πνευματικός τοκετός είναι οδυνηρός. Ο εξομολόγος με φόβο Θεού "ώς λόγον αποδώσων", γνώση, ταπείνωση και αγάπη παρακολουθεί τον αγώνα του εξομολογούμενου και τον χειραγωγεί διακριτικά στην ανοδική πορεία της εν Χριστώ ζωής. [...] Ο εξομολόγος, σαν καλός πατέρας, φροντίζει συνεχώς το τέκνο του, το ακούει και το παρακολουθεί προσεκτικά, το νουθετεί κατάλληλα, το κατευθύνει ευαγγελικά, τονίζει τα таланτά του, δεν του θέτει υπερβολικά βάρη, δεν το αποθαρρύνει ποτέ, συνεχίζοντας τον αγώνα παθοκτονίας και αρετοσυγκομιδής, μορφώνοντας στην ψυχή του την αθάνατη Χριστό. Η αναπτυσσόμενη αυτή πατρική και υϊκή σχέση εξομολόγου και εξομολογούμενου δημιουργεί μία άνεση, εμπιστοσύνη, σεβασμό, ιερότητα και ανάταση»⁴.

Προφανώς αυτή την προσφορά συνεχούς ψυχικής αγωγής τού ανθρώπου που ρέπει προς την αμαρτία ή αμαρτάνει έχει ενώπιόν του ο υμνογράφος τής ακολουθίας τού Αγίου Σπυρίδωνος, χαρακτηρίζοντας τον Άγιο «**τῶν ἀμαρτανόντων ψυχαγωγόν**»⁵. Επομένως το καλύτερο δώρο τού Χριστού για τον χριστιανό –μετά απ' αυτό τής απαλλαγής του από το προπατορικό αμάρτημα– είναι η συγχώρηση.

Όμως αρκεί η γνώση αυτών των χαρακτηριστικών στοιχείων τής πίστης μας αν θέλουμε να ονομαζόμαστε και να είμαστε χριστιανοί και να μην ερμηνεύουμε κατά το δοκούν ή πρόχειρα το νόημα της μετάνοιας και της συγχώρησης; Διότι σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να είμαστε έτοιμοι να δώσουμε απάντηση και σε προβληματισμούς και ερωτήματα ατομικά και υπερατομικά. Ένα τέτοιο σημαντικό ερώτημα είναι και αυτό που αφορά στον τρόπο εξόδου από το αδιέξοδο της σημερινής συγκυρίας, την οποία δημιούργησε η στάση όλων μας (ακόμη και όταν αυτή ήταν/είναι παθητική ή –ακόμη χειρότερα– ουδέτερη), ώστε αφενός μεν να μην αναιρείται η ζωσα παράδοση τής Εκκλησίας μας και αφετέρου να δίνεται απάντηση στις

⁴ Μοναχού Μωϋσέως αγιορείτου, *Εξομολόγηση - εξομολόγος - εξομολογούμενος. Σχέση εξομολόγου και εξομολογούμενου*: www.impantokratoros.gr.

⁵ *Η θεία και ιερά ακολουθία του εν αγίοις Πατρός ημών Σπυρίδωνος επισκόπου Τριμυθούντος του θαυματουργού*, Βενετία: Εκ του Ελληνικού Τυπογραφείου Ο Φοίνιξ, 1895: <http://anemi.lib.uoc.gr/metadata/3/4/b/metadata-181-0000130.tkl>, σ. 55.

σύγχρονες προκλήσεις-απαιτήσεις.

(β) Το εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου μετάνοια στην καθημερινή πράξη

Εάν θελήσουμε να εξετάσουμε τις συνιστώσες τής μετάνοιας στο πλαίσιο τού κοινωνικού γίνεσθαι μέσα από την καθημερινή πράξη και με την προοπτική που αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα, θα πρέπει να τις προσεγγίσουμε εξετάζοντας το εύρος τής έννοιας ή των διαφόρων μορφών της.

Μία τέτοια ενέργεια –με στόχο πάντοτε την απόκτηση της σχετικής γνώσης εκ μέρους των νέων ανθρώπων αλλά και εύκολη στην προσπέλασή της– θα μπορούσε να είναι, π.χ., η ανάθεση στους μαθητές εκ μέρους τού εκπαιδευτικού τού μαθήματος της γλώσσας ή και άλλου μαθήματος μιας κατ’ οίκον εργασίας. Δηλαδή αντιγραφή από οποιαδήποτε διαθέσιμη πηγή (έντυπη ή ηλεκτρονική) της έννοιας της λέξης μετάνοια και παρουσίαση του αποτελέσματος της καταγραφής αυτής στην τάξη. Ανοίγοντας λοιπόν οι μαθητές ένα σύγχρονο λεξικό θα βρουν τα παρακάτω: **Μετάνοια:** **1.** το αίσθημα ψυχικής συντριβής, ντροπής ή λύπης που αισθάνεται κανείς, όταν συνειδητοποιήσει το κακό ή το σφάλμα που διέπραξε και η διάθεση να αλλάξει τρόπο σκέψης, να το επανορθώσει και να συγχωρηθεί. **2.** εξομολόγηση αμαρτιών στο μυστήριο τής εξομολόγησης. **3.** εδαφιαία κλίση τής κεφαλής και γονυκλισία ως έκφραση ευλάβειας και λατρευτικού σεβασμού ή ως έκφραση μεταμέλειας: (μτφ.) μου κάνει μετάνοιες να...⁶ **4.** η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του μετανιώ... **5.** δήλωση/διάθεση/ ένδειξη/κήρυγμα/ πράξη μετάνοιας. **6.** έμπρακτη μετάνοια⁷.

Βλέπουμε λοιπόν ότι, ακόμη και στο πλαίσιο του μαθήματος της γλώσσας, ένας χαρισματικός εκπαιδευτικός μπορεί να βοηθήσει τους νέους ανθρώπους να αποκτήσουν μια γενική εικόνα για τη σημασία και το εύρος τής έννοιας της μετάνοιας. Όμως, πέραν αυτού, πώς θα μάθουν οι νέοι άνθρωποι ότι ο λόγος τού Χριστού και η σύμφωνη με αυτόν ζωή μας είναι ο οδηγός

⁶ Μπαμπινιώτης Γ. (2008). *Λεξικό τής Ν. Ε. Γλώσσας*. Γ' έκδ., Κέντρο Λεξικογραφίας, σ. 1085-6.

⁷ Ακαδημία Αθηνών (2014). *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Εθνικό Τυπογραφείο. Λήμμα "μετάνοια", σ. 1007.

που μας βοηθά να μην παρεκκλίνουμε από τον δρόμο τής δικαιοσύνης και ότι, εάν παρεκκλίνουμε, μπορούμε να επανέλθουμε; Προφανώς θα πρέπει να διδαχτούν πώς λειτουργεί αυτή η δυνατότητα, δηλαδή πώς λειτουργεί η μετάνοια μέσα από τη χριστιανική διδασκαλία.

Οπότε το νέο ζήτημα που γεννάται αφορά στον παράγοντα τής αγωγής, ο οποίος θα πρέπει να προσφέρει το μαθησιακό αυτό αγαθό και που δεν μπορεί να είναι άλλος από την κατά σύστημα εκπαίδευση. Βέβαια, όπως εξελίσσονται πλέον τα πράγματα στον χώρο τής Παιδείας, δεν ξέρω αν το σχολικό περιβάλλον έχει πλέον τη δυνατότητα ή αν του παρέχεται το δικαίωμα να γνωστοποιεί αυτοτελώς στους νέους ανθρώπους θέματα που αφορούν στη χριστιανική διδασκαλία.

Έτσι μαθαίνουν πλέον από την καθημερινή πράξη, ότι: (i) μετάνοια σημαίνει απλή ομολογία και αυτοκριτική με υποκρυπτόμενη την “βεβαία” προσδοκία παραγραφής των αδικημάτων, (ii) η αιτία τής οποιασδήποτε βλαπτικής για τον εαυτό μας ή/και για τον Άλλο συμπεριφοράς είναι η “συμπεριφορά” τού φυσικού περιβάλλοντος και του οποιουδήποτε Άλλου, (iii) υπαίτιος, ως ηθικός αυτουργός, είναι σε κάθε περίπτωση αυτός που οφείλει να ελέγξει και όχι αυτός που πρέπει να ελεγχθεί⁸. Δηλαδή μαθαίνουν ότι, όταν θα τίθεται θέμα σφαλμάτων, αδικιών, παρανομιών και, γενικά, βλαπτικών για τον/τους συνάνθρωπο/-ους ενεργειών, με τέτοιους όρους και αυτές τις προϋποθέσεις συλλειτουργούμε ως μέλη τής κοινωνίας των ανθρώπων και κατά συνέπεια δεν τίθεται θέμα έμπρακτης μετάνοιας με αποκατάσταση τής τάξης των πραγμάτων.

Στη σημασία και το εύρος τής έννοιας της μετάνοιας αναφέρονται τα ακόλουθα ενδεικτικά παραδείγματα, τα οποία και μας οδηγούν σε προβληματισμό και αυτοκριτική. Γιατί δεν είναι δυνατόν –συνεχώς και για τα πάντα– να είναι πάντοτε αρμόδιοι και υπεύθυνοι όλοι οι άλλοι εκτός από εμάς τους ίδιους και παράλληλα να λέμε τι πρέπει να κάνουν οι άλλοι, ενώ οι ίδιοι μένουμε αδιάφοροι.

Η έννοια της μετάνοιας κατά τη χριστιανική διδασκαλία

Η μετάνοια, γενικώς, προσδιορίζεται από την αφορμή ή το αίτιο

⁸ Πρβλ.: «ή γυνή, ἦν ἔδωκας μετ’ ἐμοῦ, αὕτη μοι ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔφαγον» [Γέν. 3, 12].

έκφρασης της, την πρόθεση ή τον στόχο, τη διάρκεια, το χρονικό σημείο εκδήλωσής της, τον τρόπο έκφρασης και έμπρακτης εφαρμογής της, το αποτέλεσμα κ.ά., ενώ μέσα από τη χριστιανική διδασκαλία αποκτά ειδικά χαρακτηριστικά στοιχεία, τα οποία μάλιστα δεν υπακούουν σε σύγχρονες αντιλήψεις περί μεγεθών και ποσοτώσεων. Π.χ.:

- Στην παραβολή για το χαμένο πρόβατο διαβάζουμε ότι άλλη είναι η χαρά επί γης και άλλη στον ουρανό για τη μετάνοια⁹.

- Άλλη είναι η προπαρασκευαστική μετάνοια, στην οποία προέτρεπε ο άγιος Ιωάννης ο Πρόδρομος¹⁰, άλλη η έννοια της μετάνοιας του ασώτου [Λουκ. 15, 11-32] και άλλη η σημασία που έχουν τα ειλικρινή δάκρυα μετάνοιας της γυναίκας εκείνης, η συντριβή τής οποίας την ενώνει με τον Θεό¹¹.

- Άλλα τα ειλικρινή δάκρυα της προηγούμενης περίπτωσης¹² και άλλα τα δάκρυα του Πέτρου, ο οποίος δεν έκλαψε απλώς, αλλά έκλαψε πικρώς¹³.

- Άλλη η έννοια της ενώπιον του Χριστού μεταλλαγής και *ομολογίας πίστης* τού σταυρωμένου ληστή την τελευταία πριν από τον θάνατό του στιγμή [Λουκ. 23, 40-43] και άλλη η μεταμέλεια του Ιούδα, ο οποίος αυτοκτονεί ατενίζοντας τις ολέθριες συνέπειες της αμαρτίας του¹⁴.

(γ) Αυτοκριτική και *mea culpa*

Στον αυτοέλεγχο και την αυτοκριτική, ώστε να προσερχόμαστε κατάλληλα προετοιμασμένοι στο μυστήριο της ενώπιον του θεού εξομολόγησης,

⁹ «λέγω υμῖν ὅτι οὕτω χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι ἢ ἐπὶ ἐνενήκοντα ἐννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρειάν ἔχουσι μετανοίας» [Λουκ. 15, 7].

¹⁰ «μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν» [Ματθ. γ', 2].

¹¹ «Οὐδὲν γὰρ οὕτως συγκολλᾷ καὶ ἐνοῖ τῷ Θεῷ, ὡς τὰ τοιαῦτα δάκρυα... Οὕτω καὶ ἡ πόρνη παρθένων ἐγένετο σεμνοτέρα, τοῦτω κατασχεθεῖσα τῷ πυρί. Ἐπειδὴ γὰρ διεθερμάνθη τῇ μετάνοια...» [Χρυσόστομος, *Εἰς το κατὰ Ματθαῖον, Ομιλία VI, ε' . PG57, 68-69*].

¹² «Ἔχουσα ψυχὴ μου, τὸ ἰατρεῖον τῆς μετάνοιας, πρόσελθε προσπίπτουσα, ἐν στεναγμοῖς κραυγάζουσα, τῷ Ἰατρῷ ψυχῶν τε καὶ σωμάτων· Ἐλευθέρωσόν με φιλόανθρωπε, ἐκ τῶν ἐμῶν πλημμελημάτων, συναρίθμησόν με τῇ πόρνη, καὶ τῷ ληστῇ καὶ τῷ τελῶνῃ, καὶ δώρησαί μοι ὁ Θεός, τῶν ἀνομιῶν μου τὴν συγχώρησιν, καὶ σῶσόν με. [...] Τοῦ Τελώνου τὴν μετάνοιαν οὐκ ἐζήλωσα, καὶ τῆς πόρνης τὰ δάκρυα οὐ κέκτημαι· ἀπορῶ γὰρ ἐκ πωρώσεως, τῆς τοιαύτης διορθώσεως» [Καραγιαννάκης Γ. *Παρακλητική*, τόμ. 2, σ. 140].

¹³ «εἶπε δὲ ὁ Πέτρος· ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις, καὶ παραχρήμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ, ἐφώνησεν ἀλέκτωρ. καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ, καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι ἀπαρνήσῃ με τρίς· καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς» [Λουκ. 22, 60-62].

¹⁴ Τρεμπέλας, Π. (1999). *Δογματική, τόμ. Γ' .* Αθήνα: «Σωτήρ», σ. 261.

καθώς και στο πώς – πάντοτε κατά τη χριστιανική αντίληψη και πίστη – μετά από την προετοιμασία αυτή θα πρέπει να ενεργούμε προς αποκατάσταση πλέον των συνεπειών των αμαρτημάτων μας, αναφέρονται τα ακόλουθα ενδεικτικά παραδείγματα, χωρίς η τακτική σειρά απαρίθμησης τους να υποδηλώνει και αξιολογική ιεράρχησή τους.

1. Στη εξομολόγηση, όπως και σε κάθε μυστήριο της Ορθόδοξης Εκκλησίας μας (εκτός από το βάπτισμα), απαιτείται ειλικρινής διάθεση και προετοιμασία τού χριστιανού. Η «αυτομεμψία»¹⁵ και η ανάγνωση της συγχωρητικής ευχής από τον πνευματικό αποτελούν τη μία όψη τού μυστηρίου, διότι κατά τον ιερό Χρυσόστομο το πρώτο και απαραίτητο βήμα είναι η αυτογνωσία και το δεύτερο η συντριβή¹⁶.

2. Από την άλλη πλευρά, η έννοια της μετάνοιας δεν μπορεί να είναι ίδια για όλα τα πρόσωπα: ένας άγιος της Εκκλησίας μας, ο Ιωάννης ο Νηστευτής, μας υπενθυμίζει ότι δεν πρέπει να καθορίζονται τα επιτήμια κατά την ακρίβεια και ακριβολογία των κανόνων που έχουν θεσπιστεί από Οικουμενικές Συνόδους αλλά κατά την ποιότητα του προσώπου. Και μάλιστα συμπληρώνει, αναφέροντας λόγους τού Μ. Βασιλείου, «οὐ χρόνῳ κρίνομεν τὰ τοιαῦτα, ἀλλὰ τῷ τρόπῳ τῆς μετάνοιας προσέχομεν»¹⁷.

Στο πλαίσιο αυτό, και η έννοια της ομολογίας/δικαιολογίας: «όλοι τα παίρνουν» – και, κατά συνεκδοχή, «ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος βαλέτω λίθον» [Ιω. 8, 7] – διαφέρει από την ομολογία/παραδοχή: ὅλοι θα πρέπει να μετανοήσουμε και να ενεργήσουμε κατά το μέτρο τῆς αδικίας που διέπραξε καθένας μας, προκειμένου να αποκατασταθῆ ἡ δικαιοσύνη.

¹⁵ Βλ. σχετ. Μητροπολίτου Χαλεπίου Παύλου (2014). *Η αυτομεμψία στα κείμενα του Γέροντος Ιωσήφ του Ησυχαστού*: <http://www.pemptousia.gr/2014/11/afttomempsia-sta-kimena-tou-gerontos-iosif-tou-isichastou/>

¹⁶ (α) «Εἰ ἐπιγῶναι τὰ ἀμαρτήματα ἐβουλήθημεν, εἰ καταδικάσαι ἑαυτοὺς, εἰ καταγῶναι τῶν πεπλημμελημένων...» [Χρυσόστομου, *Εἰς τὴν Α΄ Κορινθίους*, XXVIII, β΄. PG61, 234].

(β) «Ποῖον οὖν ἔστι τὸ φάρμακον τῆς μετάνοιας, καὶ πῶς αὐτὸ κατασκευάζεται; Πρῶτον, ἀπὸ καταγνώσεως τῶν οἰκείων ἀμαρτημάτων, καὶ ἀπὸ ἐξαγορεύσεως. [...] Δεύτερον, ἀπὸ ταπεινοφροσύνης πολλῆς. [...] "Καρδίαν συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει"» [Χρυσόστομου, *Εἰς τὴν πρὸς Εβραίους*, IX΄, δ΄. PG63, 80-81].

¹⁷ Βλ. σχετ.: Πρωτοπρεσβυτέρου τού Οικ. Πατριαρχείου Κωνσταντινίου Μύρων, *Η εξομολόγηση ως μυστήριο και χάρισμα θεραπείας*. Εισήγηση στο 33ο Ιερατικό Συνέδριο της Ι. Μητροπόλεως Γερμανίας, Μόναχο 29.10. - 01.11.2002.

3. Τα παιδιά και οι έφηβοι μετανοούν ομολογώντας το σφάλμα τους και υπόσχονται τη μη επανάληψή του, χωρίς βέβαια να τηρούν την υπόσχεσή τους. Εμείς λοιπόν, όταν διαπράττουν κάποια εσφαλμένη ενέργεια (κατά κανόνα την ίδια), εφαρμόζουμε αντί τής ποινής (με την παιδαγωγική έστω προοπτική) τακτικές που εξυπηρετούν την επανάληψη της παραβατικής συμπεριφοράς. Και μια τέτοια τακτική είναι η **επιβαλλόμενη** έναντι "**ανταπόδοσης-ανταλλάγματος**" μετάνοια. Δηλαδή, λέγοντας εάν δεν ζητήσεις συγγνώμη, δεν έχει γλυκό ή παιδική χαρά ή χρήματα για σινεμά ή για έξοδο κ.λπ.

4. Ο επαναλαμβανόμενος χαρακτήρας τού μυστηρίου δεν σημαίνει ότι μας επιτρέπει και να επαναλαμβάνουμε ενσυνείδητα ένα αμάρτημα (μία πράξη εσφαλμένη, άδικη, παραβατική, πλημμεληματική, εγκληματική, κακουργηματική) προσβλέποντας στη μετάνοια, την εξομολόγηση και την θεία χάριτι άφεση αμαρτιών¹⁸. Διότι η μετάνοια δεν είναι μία δήλωση προφορική ή έγγραφη, την οποία καταθέτουμε εξομολογούμενοι στον πνευματικό και αφού δεχτούμε το οποιοδήποτε επιτίμιο ελευθερωνόμαστε πλέον από την ευθύνη που φέρουμε έναντι θεού και ανθρώπων. Είναι μια έμπρακτη αλλαγή πορείας, έχοντας υπακούσει στην εντολή τού Χριστού «ΐδε ύγιής γέγονας· μηκέτι άμάρτανε, ΐνα μη χειρόν σοί τι γένηται» [Ιω. 5, 14].

5. Αμαρτία δεν είναι μόνο η εμφανής και η αφανής άδικη πράξη αλλά και η σκέψη. Όμως ακόμη μεγαλύτερη είναι ο Φαρισαϊσμός και κυρίως η υπόδειξη του τί θα πρέπει να κάνουν οι άλλοι, ενώ εμείς κάνουμε το αντίθετο¹⁹.

6. Όλοι μας –και κατ' εξοχήν οι καθ' οιονδήποτε τρόπο εξουσία κατέχοντες, οι διοικούντες, οι επώνυμοι, οι παντοειδείς ετερόφωτοι και διάττοντες αστέρες όλων των χώρων και όλων των επιπέδων– όταν αμαρτήσουμε δεν αρκεί μόνο να πούμε μετανιώ ενώπιον του θεού μέσω τού πνευματικού, δηλαδή κρυφίως. Διότι δεν έχουμε βλάβει μόνο τον εαυτό μας αλλά και τον Άλλο, ζημιώνοντάς τον είτε άμεσα είτε έμμεσα. Και η μεν άμεση βλάβη επέρχεται μέσω των συνεπειών τής πράξης μας η δε έμμεση μέσω τού

¹⁸ «Οὐ γάρ ὁ εἰπὼν «ἡμαρτον» εἶτα ἐπιμένων τῇ ἁμαρτίᾳ, οὗτος ἐξομολογεῖται· ἀλλὰ ὁ, κατὰ τὸν Ψαλμὸν, εὐρὼν τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ καὶ μισήσας...» [Μ. Βασιλείου, *Εἰς τὸν προφῆτην Ησαΐαν*, I, PG30, 185C-188A].

¹⁹ «...λέγουσι γάρ, καὶ οὐ ποιοῦσι. [...] Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί...» [Ματθ. 23, 1-39].

αρνητικού **παραδείγματός** μας (μέσω γνωστής σε όλους πράξης μας), το οποίο στην περίπτωση αυτή λειτουργεί και ως διδασκαλία αρνητικής συμπεριφοράς. Το πόσο φρικτό είναι το αρνητικό παράδειγμα μας το λέει ο ίδιος ο Χριστός: «Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων· ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἔλθειν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται» [Ματθ. 18, 7].

Επομένως μία δημοσίως εκφερόμενη ομολογία τού "λάθους μου" (mea culpa) δεν διαγράφει και δεν αναιρεί, αλλά ούτε και επανορθώνει την οποιαδήποτε βλαπτική για τους άλλους συνέπεία του. Επιβάλλεται να εργαστώ (ανεξάρτητα από το πλήθος των προσώπων που ζημιώνονται ή βλάπτονται από το "λάθος"/αμάρτημά μου) όχι μόνο για την αποζημίωση αυτού,-ών που υπέστη,-σαν τη ζημία αλλά και για την "απεξάρτησή" τους από τα αρνητικά παραδείγματα. Δηλαδή προβαίνοντας σε ενέργειες αποκατάστασης της "βλάβης" τόσο προς την κατεύθυνση της προσφοράς θετικών πλέον παραδειγμάτων όσο και προς την κατεύθυνση της πρόληψης τής βλάβης.

7. Η μετάνοια δεν είναι μια ενέργεια που αποβλέπει στο να φέρει κάποιον κοντά μας επειδή τον έχουμε ανάγκη, αλλά στο να μας επιτρέψει να πάμε εμείς κοντά σ' αυτόν. Όταν λοιπόν παραβαίνω τον θεϊκό νόμο αμαρτάνω και δεν είμαι απλώς υπόλογος απέναντι του Θεού, αλλά αποκόπτομαι απ' Αυτόν. Επομένως για να επανασυνδεθώ μαζί Του –όπως αυτό συνέβη μέσω τής θυσίας τού Θεανθρώπου για τον άνθρωπο– χρειάζεται, ασφαλώς και κατ' αρχήν, όχι μόνο η μετάνοια και η εξομολόγηση, αλλά η εν συνεχεία πορεία μου να είναι σταυρική, ώστε να με οδηγεί προς Αυτόν²⁰.

8. Έχοντας υπόψη ότι η πορεία προς το «κατ' εικόνα ήμετέραν και καθ' ομοίωσιν» [Γέν. 1, 26] είναι πορεία προς τον Χριστό, θα πρέπει να μην ξεχνούμε ότι ο Χριστός είναι ο κάθε άλλος άνθρωπος. Ασφαλώς η αποβολή τού εγωισμού και η συνδρομή προς τον Άλλον κατά το θείο παράδειγμα αποτελεί δύσκολο αγώνα. Συνιστά άθληση δικαιοσύνης και προσφορά προς το διαχρονικό περιβάλλον, ξεκινώντας από τον έλεγχο και τη συγκράτηση του εαυτού και φθάνοντας στην πολυδιάστατη ενέργεια αγάπης και θυσίας τού ανθρώπου προς τον άνθρωπο και κυρίως προς τους ελαχίστους.

²⁰ «μη ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ. καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν» [Κολ. 3, 9-10].

Η μορφή τού προτύπου μ' αυτά τα σημειολογικά χαρακτηριστικά φωτίζει, θερμαίνει και ενθαρρύνει τον άνθρωπο παρωθώντας τον στην ευγενή άμιλλα. Δεν τον εξαπατά, σπρώχνοντάς τον στον εξοντωτικό ανταγωνισμό, αλλά τον οδηγεί στον στίβο τής άθλησης για απόκτηση της δύναμης που απαιτεί η προσφορά και η θυσία και τον καταξιώνει δίνοντάς του τη δυνατότητα να βιώσει την ταπεινότητα²¹.

9. Η εφαρμογή τής διδασκαλίας αυτής, αν και φαντάζει ουτοπική, θα μπορούσε να συμβάλει στον τρόπο λειτουργίας και αξιοποίησης της διεπιστημονικής σκέψης, προκειμένου η Παιδεία που προσφέρεται σύμφωνα με αυτή να παρέχεται όχι προς επιδίωξη μελλοντικής ατομικής διάκρισης εκ μέρους τού «εκπαιδευόμενου», αλλά προς επίλυση των πολυσύνθετων προβλημάτων που δημιουργούνται σήμερα στο κοινωνικό γίγνεσθαι και χρήζουν διεπιστημονικής και πολυεπιστημονικής προσέγγισης με πνεύμα αγάπης προς τον Άλλο και όχι εκμετάλλευσής του.

10. Τέλος, δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε ότι η αυτοκριτική και η μετάνοια, η οποία οδηγεί στη συνδιαλλαγή και τη συμφιλίωση με αυτόν που έχει κάτι εναντίον μας (εξ αιτίας οποιασδήποτε μορφής και οποιουδήποτε βαθμού άδικης προς αυτόν ενέργειάς μας), δεν μας προφυλάσσει απλώς από την αποκατάσταση της βλάβης κατά τον πλέον επαχθή τρόπο²², αλλά μας δίνει και τη δυνατότητα να προσέλθουμε ενώπιον «του θυσιαστηρίου» (κατά την έννοια που προαναφέραμε στο παράδειγμα 7) και αυτό είναι το σημαντικότερο.

(δ) Κρίση πνευματικών αξιών και μετάνοια

Ανάλογα με την συγκυρία αιτιολογούμε την οικονομική κρίση –γιατί μόνο αυτή αισθανόμαστε– επικαλούμενοι "φαρισαϊκά" την γενίκευση της κρίσης των πνευματικών αξιών. Επειδή λοιπόν η κρίση πνευματικών αξιών δεν έγινε "αντιληπτή" όταν θα έπρεπε, με αποτέλεσμα να φτάσουμε στην οικονομική κρίση, ερχόμαστε τώρα και τι κάνουμε για την επαναφορά των αξιών αυτών; Αντί να επωμιστούμε τις "ψυχο-σωματικο-οικονομικές" αυτές

²¹ «ὕμεις δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί· ...μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· ὁ δὲ μείζων ὑμῶν ἔσται ὑμῶν διάκονος. ...ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται, καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν ὑψωθήσεται» [Ματθ. 23, 8-12].

²² «ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἕπαγε πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, [...] οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ ἀποδώῃς τὸν ἔσχατον κοδράντην» [Ματθ. 5, 24-26].

συνέπειες όλοι μας και κατά το μέτρο τής ευθύνης του καθέννας μας, καλούμε τους κατά κανόνα συνεπείς απέναντι στις υποχρεώσεις τους να αναλάβουν καταναγκαστικά όλο το βάρος των συνεπειών αυτών και μάλιστα σε βαθμό αντιστρόφως ανάλογο προς την ευθύνη τους.

Κατά συνέπεια μία επανορθωτική ενέργεια ή διορθωτική παρέμβαση για να είναι δίκαιη θα πρέπει να υπακούει σε ορισμένες αρχές, όπως οι ακόλουθες:

1. Η συγκυρία αναδεικνύει την ανάγκη εφαρμογής τής χρονικής ακολουθίας: Το παράδειγμα του Ιωνά

Μια κρίσιμη παράμετρος τής έμπρακτης μετάνοιας αποτελεί η περίπτωση εκείνη κατά την οποία, για να λειτουργήσει η δύναμη μετάνοια (ατομική ή ομαδική), πρέπει να προηγηθεί/να υπάρξει μετάνοια κάποιου άλλου προσώπου ή συνόλου προσώπων. Την άποψη αυτή την στηρίζουμε στην περίπτωση του προφήτη Ιωνά, ο οποίος οδηγούμενος στο θάνατο λόγω παρακοής μετανόησε και σώθηκε ο ίδιος και εν συνεχεία η μετάνοιά του αυτή αποτέλεσε την πλήρωση τής αναγκαίας προϋπόθεσης για τη μετάνοια και σωτηρία άλλων που ομοίως οδηγούντο σε θάνατο λόγω ανυπακοής. Βεβαίως, δεν θα πρέπει να αγνοηθεί και το γεγονός τής de facto σωτηρίας αυτών που απειλήθηκαν ανυπαίτιως.

Ο Θεός είπε στον Ιωνά «άναστηθι και πορεύθητι εις Νινευή τήν πόλιν τήν μεγάλην και κήρυξον έν αύτῃ, ότι άνέβη ή κραυγή τής κακίας αύτῆς πρός με» [Ιωνά 1, 2]) και ο Ιωνάς αποφάσισε να αγνοήσει την εντολή Του και να πορευτεί προς άλλη κατεύθυνση, θεωρώντας ότι μπορεί να την τροποποιήσει "επί τα βελτίω". Προφανώς, είτε διότι φοβόταν ότι η φωνή του δεν θα μπορούσε να υπερκαλύψει την κραυγή τής κακίας των κατοίκων τής Νινευή είτε διότι πίστευε ότι ενδεχομένως η τιμωρία των κατοίκων της αποτελούσε πράξη δικαιοσύνης. Επιχειρεί λοιπόν να αντιπαρέλθει το για κάποιους λόγους πικρό γι' αυτόν ποτήριο επιλέγοντας προορισμό με ευνοϊκότερες –κατά την κρίση του– προϋποθέσεις, ως εάν να απέφευγε ή να μην επιθυμούσε τη σωτηρία μιας πόλης, η οποία αυτοκτονούσε χωρίς η ίδια να το καταλαβαίνει, αφού τελούσε υπό την επήρεια της μέθης από την αμαρτία.

Επομένως ο Ιωνάς, ναι μεν πιστεύει στο νόμο τού Θεού, στη θεία δικαιοσύνη, πλην όμως ενεργεί "επιλεκτικά" ή ακολουθεί έναν οιονεί "εκλεκτικισμό", διότι όχι απλώς δεν εκτελεί την εντολή-απόφαση του Θεού, αλλά κυρίως διότι

με την ανυπακοή του συμβάλλει παθητικά στην καταστροφή ενός άλλου που, έστω και δυνητικά (υπό προϋποθέσεις), θα μπορούσε να σωθεί. Δηλαδή δεν υπακούει στον Θεό και δεν μεταφέρει μια ζωτικής σημασίας προειδοποίηση - εντολή Του, την οποία μάλιστα θα έπρεπε να την ανακοινώσει αμέσως, ώστε να προλάβουν οι παραλήπτες της να διακόψουν την πορεία τους προς την αυτοκαταστροφή. Έτσι καθίσταται υπεύθυνος της επικείμενης καταστροφής των Νινευιτών. Όμως τελικά μετανοεί, πηγαίνει στη Νινευή και τους καλεί σε μετάνοια, μετά την επιτέλεση της οποίας σώζονται από την αυτοκαταστροφή.

Αν προβάσουμε την εικόνα αυτή στο σήμερα θα δούμε ότι την κατάσταση των Νινευιτών την εκφράζει, αυτό που ακούμε να επαναλαμβάνεται αδιακόπως, ως από λατέρνα μέσω ενός ατέρμονα άξονα: *φτάσαμε "στο χείλος τού γκρεμού", και αν δεν κάνουμε κάτι η κατάσταση δεν είναι αναστρέψιμη.* Αλλά τί, πώς και προς ποιά κατεύθυνση να πράξουμε; Μήπως χρειάζεται προηγουμένως να μετανοήσει και να αλλάξει πορεία ο σύγχρονος... "Ιωνάς", ώστε να επακολουθήσει η σωτηρία μας;

Γιατί, όπως προαναφέραμε, σε ορισμένες περιπτώσεις μια μετάνοια αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για να συντελεστεί μία άλλη. Η περίπτωση του Ιωνά μάς δίνει ανάγλυφα την εικόνα τής σχέσης των δύο μετανειών με χρονική αλληλουχία και υποχρεωτικό όρο την επιτέλεση της πρώτης και του ενεργήματος που εκκρεμεί, ώστε τελικά να καταστεί εφικτή η δεύτερη και το εν δυνάμει αποτέλεσμά της. Η πρώτη κατά σειρά μετάνοια αφορά στην ανάνηψη του Ιωνά, ο οποίος μετανοεί όχι απλώς για να σωθεί ο ίδιος, αλλά γιατί έχει κατανοήσει την αδήριτη ανάγκη εκτέλεσης της εντολής τού Θεού που κατά την ολοκλήρωσή της –ως δεύτερη πλέον κατά σειρά μετάνοια άλλων– έχει ως αποτέλεσμα τη σωτηρία τους, αναδεικνύοντας συγχρόνως την αναγκαιότητα της πρώτης.

Μετάνοια, λοιπόν, όχι δια του λόγου αλλά δια των έργων. Δηλαδή αποβάλλοντας κατ' αρχάς την εγωιστική ανυπακοή, προκειμένου να απαλλαγούμε από την δειλία, και στη συνέχεια πορευόμενοι αμέσως προς αυτούς που εξακολουθούν να εκπέμπουν την "κραυγή τής κακίας". Διότι η σωτηρία τού κάθε άλλου εξαρτάται από τον κάθε έναν από εμάς. Η μετάνοια η δική μου πρέπει να προηγηθεί, ώστε να μπορέσω –έχοντας μάλιστα προσωπική εμπειρία– να πληροφορήσω τον άλλο για τα οψώνια της αμαρτίας και έτσι, δυνητικά, να επακολουθήσει και η δική του μετάνοια.

Επομένως σε κάθε ανάλογη περίπτωση θα πρέπει να ενεργούμε έχοντας κατά νουν τη στιγμή τής ανάνηψης του Ιωνά, όταν πλέον βρίσκεται πρόσωπο με πρόσωπο με τον θάνατο, και να ζητούμε από τον Θεό τη σωτηρία μας δια της μετάνοιας που εμπεριέχει την υπόσχεση ότι θα είμαστε πλέον υπάκουοι και θα εκτελούμε τις εντολές Του, ώστε να μη στερούμε από τον Άλλο τη δυνατότητα της μετάνοιας και της σωτηρίας του.

2. Διαφορική κρίση των εντός και εκτός νόμου (Ρωμ. 10, 10-16)

Ο τρόπος κρίσης ενός παραπτώματος-αμαρτήματος σε συνάρτηση με την αιτία δημιουργίας του (γνώση/άγνοια) και η για τον λόγο αυτό συνεπαγόμενη τιμωρία αποτελεί ένα νέο ερώτημα, την απάντηση του οποίου μας δίνει ο Απόστολος των Εθνών Παύλος λέγοντας: «πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύουσιν οὐ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;» [Ρωμ. 10, 14]). Επίσης, σε άλλο σημείο συμπληρώνει: «ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἤμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἤμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται. οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται. οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται» [Ρωμ. 2, 12-13].

Ο μητροπολίτης Εδέσσης κ. Ιωήλ, αναφερόμενος στην «κρίση των ανθρώπων που αμάρτησαν χωρίς γνώση τού νόμου τού Θεού και όσων αμάρτησαν ενώ γνώριζαν τον νόμο», επικαλείται τον λόγο τού Ι. Χρυσόστομου προκειμένου να κάνει διάκριση της βαρύτητας των αμαρτημάτων: *"Είναι φοβερό πράγμα το να αμαρτάνει κάποιος, αλλά πολύ πιο φοβερό το να μεγαλοφρονεί για τα αμαρτήματά του. Πραγματικά, εάν το να υπερηφανευόμαστε για την αρετή μας αποτελεί στέρση της αρετής, πολύ περισσότερο, όταν αυτό συμβαίνει για τα αμαρτήματά μας θα μας προξενήσει τη χειρότερη βλάβη και θα είναι κατηγορία μεγαλύτερη κι από τα ίδια τα αμαρτήματα"*. και καταλήγοντας λέγει: «Το μικρόβιο της αμαρτίας το έχουμε όλοι μας. Όποιος πει πως δεν έχει πέσει σε πάθη και αμαρτήματα, δεν λέγει την αλήθεια. Πολλά φταίμε όλοι απέναντι στον Θεό. Οι αμαρτίες μας είναι πολλές, αλλά το έλεος του Θεού μεγαλύτερο»²³.

²³ Βλ.Ι. Μ. Λεμεσού, *Το μικρόβιο της αμαρτίας*: <http://www.imlemesou.org/index.php/psifides-pisteos-2/kyriakodromio/868>

3. Αποδοχή τής ανισότητας της ισότητας

Μετά τα παραπάνω, βλέπουμε ότι στις συνιστώσες και τις προεκτάσεις τής μετάνοιας περιλαμβάνεται και η διαβάθμιση τού αμαρτήματος και της έμπρακτης μετάνοιας με κριτήριο παράγοντες όπως: άγνοια, συγκυρία, πρωθύστερη μετάνοια, επιπρόσθετη παρώθηση προς μετάνοια, απόρριψη αρνητικών και προβολή θετικών παραδειγμάτων, διαρκής προσπάθεια για μη μίμηση αρνητικών αλλά θετικών προτύπων κ.ά. Έχοντας λοιπόν υπόψη και την χρησιμότητα του **επιτιμίου**, θα πρέπει να τεθεί επαγωγικά –έστω και ως επ' ευκαιρία παρέκβαση– το γενικότερο θέμα τής **ανισότητας της ισότητας**, είτε αυτή αφορά σε παραλείψεις-«παραβάσεις» είτε σε εφαρμογή επανορθωτικών ενεργειών. Διότι η τυπική ισότητα επιρρίπτει την ευθύνη των παραπτωμάτων και κατά συνέπεια και τής έμπρακτης "διόρθωσης" των επιπτώσεών τους επί δικαίων και αδικών και μάλιστα αδιακρίτως και αναντιστοίχως προς το μέγεθος της κάθε μορφής παράβασης ή υποχρέωσης.

Το οικουμενικό ευαγγέλιο περί **ισότητας** εν Χριστώ Ιησού, το οποίο ακούστηκε πριν από 2000 χρόνια²⁴, χωρίς οποιοδήποτε άλλο μήνυμα –όσο "παγκόσμιο" και αν είναι– να μπορεί να το υποκαταστήσει ή να το ανατρέψει, αλλά μόνο να το παρερμηνεύσει, δεν μπορεί να σημαίνει ότι έχουμε όλοι (για λίγο, πολύ, κατ' επανάληψη, συνεχώς) τις ίδιες πνευματικές ανάγκες και δυνατότητες, λόγω ισότητας ενώπιον τού Θεού. Αντιστρόφως, η ισότητα αυτή σημαίνει ότι όλοι μας είμαστε ελεύθεροι, δηλαδή δεν εμποδιζόμαστε να επιλέξουμε και να ακολουθήσουμε –ανάλογα με τις πνευματικές ανάγκες και δυνατότητές μας– τον δύσκολο δρόμο που οδηγεί στον Θεό. Κατά συνέπεια και η οποιαδήποτε προς τον Άλλο ενέργεια προς κάλυψη των αναγκών του (υπαίτιων ή/και ανυπαίτιων) καθώς και η ενίσχυση των δυνατοτήτων του δεν μπορούν να υπηρετηθούν με την ισότητα.

Με την προοπτική αυτή το ζήτημα τής **διάκρισης** και της **διαφοράς**, απαιτεί τη συνδρομή ειδικών προϋποθέσεων, όπως η εφαρμογή τής **αναλογικής συμπληρωματικότητας**. Χαρακτηριστικά παραδείγματα εφαρμογής τής αρχής αυτής αποτελούν οι θεραπείες των δύο "παραλυτικών", τής

²⁴ «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἶς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» [Γαλ. 3, 28].

Καπερναούμ²⁵ και τής Βηθεςδά²⁶.

Τα θαύματα αυτά εκπέμπουν πολλαπλά και διαχρονικής ισχύος μηνύματα, όπως αυτό τής ανάγκης θεραπείας των συνεπειών τής αμαρτίας με τη συμβολή τού Άλλου (αυτού που μπορεί: που έχει την δυνατότητα ή την "εξουσία"). Η συμβολή αυτή συνίσταται στην με κάθε τρόπο στήριξη του Άλλου για την κάλυψη του ελλείμματος, ώστε να επιζητηθεί η απαλλαγή από τις συνέπειες προσωπικού ή γονεϊκού και γενικότερα προγονικού αμαρτήματος.

Ένα παράδειγμα της κατ' αίσθηση αντίληψης της έννοιας της αναλογικής συμπληρωματικότητας και του συμβολικού μηνύματος που εκπέμπει η ενέργεια αυτή, δηλαδή το γκρέμισμα του τείχους τής διάκρισης και της διαφοράς, αποτελεί και ο τρόπος με τον οποίο συνεργάζονται ο αθλητής με προβλήματα όρασης και ο "χωρίς αναπηρία" «αθλητής - οδηγός» του ή ο προπονητής και «οδηγός» του στα αγωνίσματα των δρόμων και των αλμάτων αντίστοιχα, προκειμένου να καλυφτεί το έλλειμμα που δημιουργεί η αναπηρία²⁷.

Οπότε, αυτό που χρειάζεται για να ισχύσει η ισότητα είναι η εφαρμογή: *πρώτον, τής αναλογικής συμπληρωματικότητας με τη συμβολή τής κοινωνικής αλληλεγγύης και της αληθούς δικαιοσύνης και, δεύτερον, της αναλογικής επιβάρυνσης ή απαλλαγής*²⁸ με διαχωρισμό τής ευθύνης αυτού που γνωρίζει την εν Χριστώ αλήθεια και συνειδητά δεν την υπηρετεί και αυτού που δεν την γνωρίζει και, ως εκ τούτου, ακολουθεί το ατομικό όφελος.

4. «*Άγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμοιοῖα ὁμολογήσωμεν*».

²⁵ «καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων. καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσει αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν, καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράβαττον, ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο. ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν λέγει τῷ παραλυτικῷ· τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου» [Μκ. 2, 3-5].

²⁶ «Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω, ἵνα ὅταν παραθῇ τὸ ὕδωρ, βάλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγώ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἔγειρε, ἄρον τὸν κράβαττόν σου καὶ περιπάτει» [Ιω. 5, 7-8].

²⁷ Βλ. σχετ.: Δελλασιούδας Λαυρ. *Προσεγγίζοντας τα μηνύματα των Παραολυμπιακών αγώνων (Μέρος 2ο)*: <https://meallamata.gr/prosengizontas-ta-minymata-ton-paraolympiakon-agonon-meros-2o/>

²⁸ Βλ. σχετ.: Δελλασιούδας Λαυρ.: *Συνιστώσες και προεκτάσεις τής ισότητας: Ενδεικτικά παραδείγματα*: http://scholar.uoa.gr/sites/default/files/lavdellas/files/pif_1._omilia_estia_neas_smyrnis.pdf

Κλείνοντας το άρθρο αυτό θα ήθελα αφενός μεν να τονίσω και πάλι τη σημασία τής συνδιαλλαγής και της συμφιλίωσης [βλ. ό.π. (γ) 10], δηλαδή της απαλλαγής από τη φιλαυτία, οι οποίες αποτελούν ένα από «τὰ σπουδαιότερα σημεῖα τῆς θείας Λειτουργίας μεῖ ἱστορικὴ ἀναφορὰ σὲ Καινοδιαθηκικὰ λειτουργικὰ πρότυπα καὶ ἰδιαίτερο ἐσχατολογικὸ περιεχόμενο»²⁹ και αφετέρου να επικαλεστώ την άποψη που είχε διατυπώσει προ επταετίας ένας πολιτικός σε άρθρο του υπό τον τίτλο: **Συνεννόηση: η έμπρακτη μετάνοια**, λέγοντας ότι η **μετάνοια** αποτελεί τη μόνη δυνατότητα εξόδου από κάθε αδιέξοδο:

«Σήμερα απουσιάζουν οι εμπνευσμένες πολιτικές πρωτοβουλίες που θα κάλυπταν το έλλειμμα δικαιοσύνης και εμπιστοσύνης και θα προκαλούσαν στην κοινωνία την τραγική συναίσθηση μιας κοινής μοίρας. Η ύστατη **έμπρακτη μετάνοια** και αυτοκριτική των «ενόχων» και «συνενόχων» τού πολιτικού συστήματος θα είναι η ειλικρινής και χειροπιαστή **συνεννόηση** των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων, σε μια ελάχιστη αναγκαία βάση, για να αποτραπούν τουλάχιστον τα χειρότερα. Διαφορετικά θα επικρατήσουν οι τάσεις καταστροφής και αυτοκαταστροφής».

Δεν ξέρω αν είναι χριστιανός ο αρθρογράφος και θεωρώ ότι η πρότασή του είναι ο λόγος που μας έδωσε και θα μας έδινε και πάλι ο Χριστός, αν παρακαλούσαμε τον Θεό «*ἐν μετανοία και ἐξομολογήσει*», ως «*κατακαμπτόμενοι ὑπὸ πταισμάτων πολλῶν*», να μας βοηθήσει να ακούσουμε όλοι το «*Εἰρήνη πᾶσι. Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμονοίᾳ ὁμολογήσωμεν*» την **έμπρακτη πίστη** μας στον Τριαδικό Θεό τῆς "Καινῆς Εντολῆς τῆς Αγάπης", ώστε «*τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ μετανοίᾳ ἐκτελέσαι*».

Ας ικετεύσουμε, λοιπόν τον μεν Κύριο με το: «*Ναί, Κύριε Βασιλεῦ, δώρησαί μοι τοῦ ὄραν τὰ ἐμὰ πταίσματα, καὶ μὴ κατακρίνειν τὸν ἀδελφόν μου*», την δε Υπεραγία Θεοτόκο με το: «*ἄλλην γὰρ οὐκ ἔχομεν ἁμαρτωλοὶ πρὸς Θεὸν ἐν κινδύνοις καὶ θλίψεσιν αἰεὶ μεσιτεῖαν, οἱ κατακαμπτόμενοι ὑπὸ πταισμάτων πολλῶν*».

²⁹ Βλ. περισσότερα στο: Σκαλτσής Παν. *Η Θεία Λειτουργία ως το μυστήριο της ειρήνης*: <https://blogs.ath.gr/moschosg/η-θεια-λειτουργια-ωσ-το-μυστηριο-της-ειρ-ει/>

Ο ΔΡΑΜΑΤΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΥΜΝΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΡΩΜΑΝΟΥ ΤΟΥ ΜΕΛΩΔΟΥ

ΜΑΝΩΛΗ Μ. ΣΤΕΡΓΙΟΥΛΗ,
ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Από τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους η πλήρωση των αναγκών, που επέβαλε το λατρευτικό τυπικό των πιστών, στηρίχθηκε στην Παλαιά Διαθήκη και στην υμνογραφία του Δαβίδ. Αργότερα, βεβαίως, χρησιμοποιήθηκαν για τον σκοπό αυτό τα βιβλία της Καινής Διαθήκης. Αλλά η εμφάνιση νέων αγίων, πατέρων, οσίων και μαρτύρων απαιτούσε σύνθεση νέων ύμνων, το περιεχόμενο των οποίων θα αναφερόταν στη ζωή των προσώπων αυτών. Στην ανάγκη αυτή ανταποκρίθηκαν πιστοί που συνέθεταν ποιήματα, τα οποία, στη συνέχεια, μελοποιήθηκαν και εντάχθηκαν στο τυπικό των ιερών ακολουθιών.¹ Τα ποιήματα αυτά, μικρής έκτασης αρχικά, παραχώρησαν κατόπιν τη θέση τους σε μία μεγαλύτερη και περισσότερο αξιόλογη σύνθεση, στον ύμνο, που είναι γνωστός ως *κοντάκιον*.

Η μεγαλύτερη ακμή της υμνογραφίας συμπίπτει με την εποχή, κατά την οποία έζησε ο Ρωμανός ο Μελωδός, ο οποίος, με τις μεγαλόπνοες ποιητικές συνθέσεις του, επέφερε βαθιά τομή στην ελληνική εκκλησιαστική λογοτεχνία, άσκησε επιδράσεις σε όλους τους μεταγενέστερους υμνογράφους και θαυμάζεται ως ένας από τους σπουδαιότερους δημιουργούς που ανέδειξε ο χριστιανικός κόσμος.

Οι πληροφορίες για τη ζωή του είναι πενιχρές και προέρχονται από το συναξάριο που είναι προσαρτημένο στα Μηναία, στην ημέρα της εορτής του, δηλαδή την 1^η Οκτωβρίου. Στο συναξάριο αυτό διαβάζουμε:

«Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μνήμη τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ῥωμανοῦ, τοῦ Ποιητοῦ τῶν

Κοντακίων οὗτος ὁ ἐν ἀγίοις Ῥωμανὸς ὑπῆρχεν ἀπὸ Συρίας, ἐκ τῆς Ἐμεσηνῶν πόλεως, Διάκονος γενόμενος τῆς ἐν Βηρυττῶ ἀγίας Ἐκκλησίας. Καταλαβὼν δὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἐν τοῖς χρόνοις Ἀναστασίου τοῦ βασιλέως, κατέμενε ἐν τῷ ναῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τῆς ἐν τοῖς Κύρου, ἐν εὐλαβείᾳ διάγων καὶ διανυκτερεύων ἐν τῇ παννυχίδι τῶν Βλαχερνῶν. Ἐπετέλει οὖν ἐκεῖσε τὴν παννυχίδα, καὶ πάλιν ὑπέστρεφεν ἐν τοῖς Κύρου, ἔνθα καὶ τὸ χάρισμα τῆς συντάξεως τῶν Κοντακίων ἔλαβεν, ἐπιφανείσης αὐτῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου κατ' ὄναρ καὶ τόμον χάρτου ἐπιδούσης καὶ κελευσάσης αὐτὸν καταφαγεῖν. Ἔδοξεν οὖν ἀνοῖξαι τὸ στόμα καὶ καταπιεῖν τὸν χάρτην. ἦν δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν Χριστουγέννων καὶ εὐθέως ἔξυπνος γενόμενος, ἀναβάς ἐν τῷ ἄμβωνι, ἤρξατο ψάλλειν Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει. καὶ ποιήσας καὶ τῶν λοιπῶν Ἑορτῶν τὰ Κοντάκια, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἐπισήμων Ἀγίων, ὡς εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων Κοντακίων ὑπὲρ τὰ χίλια, ἐν εἰρήνῃ ἐτελειώθη.

Μερικά βιογραφικά του στοιχεία συναντούμε στο ἔργο του, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ εἶναι εὐχέλιστα.² Ὁ ακριβὴς προσδιορισμὸς τῶν χρόνων που ἐζήσε ὁ Ῥωμανὸς προσκρούει σε πολλές δυσκολίες. Πολλοὶ μελετητὲς θεωροῦν ὅτι ἡ ἀκμὴ του συμπίπτει με κάποια χρονικὴ φάση μεταξύ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου Α' καὶ τοῦ Ἀναστασίου Β'. Τα κοντάκια που του ἀποδίδονται εἶναι ογδόντα πέντε.³ Ἀναφέρονται στὸν Χριστό, σε πρόσωπα τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης, σε μάρτυρες καὶ ἀγίους τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ σε ἄλλα θέματα θρησκευτικοῦ περιεχομένου. Μεγάλος ἀριθμὸς κοντακίων εἶναι ἀμφισβητούμενος καὶ ἡ πατρότητά τους δημιουργεῖ πολλὰ προβλήματα. Το γεγονός τῆς ἐνότητος ὕφους που χαρακτηρίζει τοὺς συγγραφεῖς κοντακίων, κατὰ τὸν 6^ο αἰῶνα, δυσχεραίνει σε σημαντικό βαθμὸ τοὺς ἐρευνητὲς νὰ ἀποδώσουν με βεβαιότητα ἓνα ἔργο στὸν Ῥωμανὸ λαμβάνοντας ὑπόψη ὡς μόνον κριτήριον τὸ ὕφος.⁴

Εἶναι βέβαιο πάντως ὅτι ἔγραψε μεγάλο ἀριθμὸ ὕμνων. Ὁ Συναξαριστὴς κάνει λόγο γιὰ χίλια κοντάκια. Ὅπως δὴποτε, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνώνυμους ὕμνους μπορεῖ νὰ ἀποδειχθοῦν κάποτε ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Ῥωμανοῦ. Πρέπει, ἐπίσης, νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι πολλὰ κοντάκια μετέπεσαν σε καθίσματα καὶ ἀπλὰ τροπάρια καὶ, γιὰ νὰ μὴ χαθοῦν οἱ μελωδίες τους, ἐντάχθηκαν στα λειτουργικὰ βιβλία με τὴ νέα τους μορφή.

Ἀπὸ τα κοντάκια τοῦ Ῥωμανοῦ σπουδαιότερα εἶναι ἐκεῖνα που ἀναφέρονται στὸν Χριστό, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει πὼς τα ὑπόλοιπα που ἔγραψε

για πρόσωπα της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης στερούνται ή είναι μικρής σημασίας. Για μερικές γιορτές συνέθεσε περισσότερα από ένα κοντάκια, αλλά η μεταξύ τους σύγκριση μας πείθει ότι, αν και αναφέρονται στο ίδιο γεγονός, δεν επαναλαμβάνουν το ίδιο υλικό, αλλά αποτελούν τελείως διαφορετικά έργα.⁵

Χαρακτηριστικότερο γνώρισμά τους είναι ο εσωτερικός διάλογος των προσώπων που εμπεριέχει. Είναι τόσο μεγάλη η βαρύτητα που ο Ρωμανός δίνει στη διαλογική επικοινωνία των προσώπων του, ώστε, όταν αυτά απουσιάζουν από τους ύμνους του, ο διάλογος γίνεται νοερά μεταξύ ποιητή και Θεού ή ποιητή και του εαυτού του.⁶ Η γλώσσα του συγγενεύει πολύ με την Κοινή της εποχής του, αν και συναντούνται πολλές φορές αρχαϊσμοί, με επιδράσεις κυρίως από τους τραγικούς, καθώς και επιδράσεις από τους Εβδομήκοντα και την Καινή Διαθήκη.⁷

Η μεγάλη άνεση με την οποία κινείται ο ποιητής, η δύναμή του στη σύνθεση εικόνων και η ζωντάνια που τις διακρίνει, φέρνουν τον αναγνώστη πολύ κοντά στα θέματα των ύμνων. Μεγάλος αριθμός οίκων είναι πλημμυρισμένος από ονόματα ζώων και φυτών, καθώς και από αλιευτικούς, κυνηγετικούς, ναυτικούς και αγροτικούς όρους. Η προσωποποιητική δεινότητα του Ρωμανού δίνει σε όλα αυτά μία ξεχωριστή σημασιολογική φόρτιση.

Η έντονη όμως παρουσία μοτίβων του φυσικού κόσμου οφείλεται στην πρόθεση του ποιητή να αντιδιαστείλει τον κόσμο αυτό με τον πνευματικό κόσμο. Έτσι, η Θεοτόκος είναι *ἄμπελος βότρυν ἢ βλαστήσασα, ἢ ἄρουρα, ἢ δάμαλις τὸν μόσχον ἢ τεκοῦσα, ἢ τέξασα ρόδον τὸ ἀμάραντον, ἄγκυρα βυθίζουσα τὰς χορείας τῶν ἐχθρῶν, ὄρος ἀλατόμητον ὃ ἠγάπησεν Θεός, στύλος καὶ ὄρος κατάσκιον Θεοῦ, ρίζα βλαστήσασα ἄνθος τὸ θεῖον, ἀμνὰς πανάσπιλος καὶ ἀκήρατος*.⁸ Η φύση στον Ρωμανό παρεμβάλλεται μόνο «διὰ τὴν σύγκρισιν πρὸς τὰς πάσης φύσεως θείας δωρεὰς ἢ πρὸς τὸ ἄκρως ὠραῖον, τὴν ἀπόλυτον καλλονὴν, τὴν ὁποῖαν διαθέτει μόνον τὸ ὑμνούμενον θεῖον πρόσωπον»⁹.

Όπως είναι φυσικό, η Ρωμανική ποίηση δεν μπορούσε να παραμεριστεί και να αγνοηθεί με το πέρασμα των αιώνων. Παρά τις μεταρρυθμίσεις του τυπικού της Εκκλησίας με την εισαγωγή των κανόνων, πολλά κοντάκια του Ρωμανού έμειναν ασάλευτα στη θέση τους. Οι μονές, αν και είχαν την ευχέρεια να περιλάβουν στο τυπικό τους ύμνους ποιητών που έβγαιναν από τα σπλάχνα τους, δεν περιφρόνησαν τους ύμνους του Ρωμανού, γιατί αυτός εθεωρείτο ο πατέρας και δημιουργός της υψηλής ποίησης και ο πολύρρυθτος

ποταμός της μελωδίας. Έτσι, δύσκολα ανευρίσκεται χειρόγραφο της Ευρώπης και της Ανατολής, που να περιέχει τους ύμνους των λειτουργικών βιβλίων και να μην είναι ποτισμένο από τη μούσα του Ρωμανού.¹⁰ Αυτό και μόνο το γεγονός είναι ενδεικτικό της επίδρασης που άσκησαν οι μελωδίες του στην Εκκλησία μας, σε όλους τους κατοπινούς αιώνες μέχρι σήμερα.

Όταν, το 1876, ο καρδινάλιος Πίτρα δημοσίευσε το μνημειώδες έργο του *Analecta Sacra*, με το οποίο απεκάλυπτε το τάλαντο του μεγάλου Μελωδού, ο φιλολογικός κόσμος γοητευμένος άρχισε την εξερεύνηση των ύμνων του. Εξερεύνηση που συνεχίζεται αμείωτη μέχρι σήμερα και που επεκτείνεται σε πολλά επίπεδα, ανάλογα με το ποιο είναι το ζητούμενο κάθε φορά.

Επειδή, όμως, οι πληροφορίες μας για τον Ρωμανό δεν είναι επαρκείς, ήταν φυσικό να δημιουργηθούν πολλά προβλήματα που οδήγησαν την έρευνα σε συμπεράσματα αλληλοσυγκρουόμενα και αλληλοαναιρούμενα. Συμπεράσματα που πολύ συχνά απομακρύνονται από την πραγματικότητα και στρέφουν προς δογματικές και απόλυτες ερμηνείες.

Τέτοιες απόλυτες ερμηνείες είναι εκείνες που σχετίζονται με το δραματικό χαρακτήρα πολλών ύμνων του Ρωμανού και την εντυπωσιακή τους πράγματι θεατρικότητα. Είναι γεγονός ότι ορισμένα κοντάκια του περικλείουν δραματικότητα, η οποία, με τη χρήση του διαλόγου, αλλά και του μονολόγου, πολλές φορές παρουσιάζεται με ξεχωριστή έμφαση. Η δεξιοτεχνία του Ρωμανού στη σύνθεση και την έκφραση συμβαδίζει με τη δεξιοτεχνία στην αφήγηση και περιγραφή δραματικών πράξεων.¹¹

Η δραματικότητα είναι αποτυπωμένη κατά τον καλύτερο τρόπο σε ύμνους, όπως εκείνοι στη Γέννηση του Χριστού, στη θυσία του Αβραάμ, στο πάθος του Κυρίου και στο θρήνο της Θεοτόκου, στο πάθος και την Ανάσταση κ.λπ. Στους ύμνους αυτούς η ζωντανή στιχομυθία των προσώπων αλλά και η παρεμβολή του ίδιου του ποιητή δίνουν στον αναγνώστη την εντύπωση ότι μπροστά του βρίσκεται κάποιος αφηγητής, που του παρουσιάζει μία βιβλική ιστορία. Η εντύπωση κορυφώνεται στα σημεία, όπου ο αφηγητής δεν μιλάει σε τρίτο πρόσωπο, αλλά σε πρώτο, οπότε μόνος του υποκρίνεται τα διάφορα *personae dramatis*.¹²

Ενδεικτικώς, μπορούμε να αναφέρουμε τον ύμνο που επιγράφεται «*Ρωμανού αίνος εις τὸ πάθος καὶ τὴν Ἀνάστασιν*». Έχουμε και εδώ ένα διαλογικό-δραματικό μέρος, στο οποίο κυριαρχούν ο Άδης, ο Θάνατος,

που δεν ξεχωρίζουν σαφώς μεταξύ τους, και ο Διάβολος. Στον διάλογο παρεμβαίνει και ο Ιησούς, ενώ ο ποιητής εμφανίζεται μόνο για να συνδέσει τα λόγια των διαλεγόμενων προσώπων.¹³

Το δραματικό μέρος του ύμνου αρχίζει με τους θρήνους του Διαβόλου προς τον Θάνατο για τη μεγάλη συμφορά που τους επέφερε η κατίσχυση του Ιησού. Αναλογίζονται τη μεγάλη δύναμη που είχαν κάποτε και δείχνουν μεταμέλεια, τονίζοντας πως θα ήταν προτιμότερο να μην ενεργούσαν τίποτε εναντίον του Χριστού.

..... νῦν ἡττήθημεν
 ἓνα γὰρ σχόντες τῶν πολλῶν ἔστερήθημεν
 (ιζ' 219-220)

Θα το ομολογήσει ο Διάβολος προς τον Θάνατο, ο οποίος, με τη σειρά του, καταλογίζει την ευθύνη της συμφοράς στον πρώτο.

ὑπὸ σοῦ ταῦτα πάντα ὑφίσταμαι
 ὅτι σὺ ἡ αἰτία ταύτης τῆς ἡττης ἡμῖν γέγονας
 (ιη' 229-230)

Στη συνέχεια, συγχέοντας κάπως τα διαλεγόμενα πρόσωπα, ο ποιητής παρουσιάζει τον Διάβολο να λέγει προς τον Άδη:

Ἄλλ' ἐμοὶ τὸ δεινότερον ἔδρασεν
 ὁ Μαρίας γόνος
 ὅτι ὄσους ἐγὼ ἔταπείνωσα
 καὶ ἐν νόσοις μακραῖς παραδέδωκα,
 τούτους ὑγιεῖς τῷ προστάγματι ἔδειξε·
 πηρὸν ἐκ μητρὸς βλέπων ἐγὼ κατεγέλων
 καὶ ἐλθὼν, ἵνα ἴδῃ αὐτὸν
 ἀνατέλλει εὐθύς τῇ φωνῇ φωτισμόν
 (ιθ' 242-249)

Αλλά ο Άδης αναγνωρίζει την πλάνη, στην οποία τον παρέσυρε ο Διάβολος, και θα προσθέσει:

Ἰοβούλευτε ὄφι, τὶ ἔδρασας,
ὦ τρικέφαλε δράκον, ἤκουσα γάρ σου καὶ ἠττήθην ἐγώ.
(κ' 255-256)

Και ενώ η στιχομυθία Διαβόλου και Ἄδη συνεχίζεται, ο ποιητής σε κάποιο σημείο θα παρουσιάσει τον Χριστό να φωνάζει προς τους νεκρούς:

..... ἀνάστητε,
καὶ ἅπαντες τῷ Ἄδῃ ἐμπαίζετε
λέγοντες αὐτῷ· «ποῦ σου, Ἄδῃ, τὸ νίκημα;»
(κε' 322-324)

Το αποκορύφωμα του δραματικού διαλόγου σημειώνεται, όταν πλέον ο Ἄδης εμφανίζεται να απευθύνει στον Χριστό τα λόγια:

Πάντων νῦν τῶν ἀνθρώπων ἐδέσποζον
καὶ τοῦ γένους Ἀδάμ ἐκυρίευν·
λέγε οὖν ἐμοί τίς ὑπάρχεις, ὦ ἄνθρωπε;
πῶς σὺ νυνὶ ἐνταῦθα ἐλήλυθας ἄρτι;
δῆλόν ἐστι ὡς ἄνθρωπος εἶ,
καὶ γὰρ σῶμα ἀνθρώπινον βλέπων ἐν σοί,
καὶ γὰρ ἐμοὶ κτῆμά ἐστι πᾶς ἐκ γένους ἀνθρώπων·
τί οὖν βιάζῃ με ἄρτι ἐληλυθὼς ὑπὲρ πάντων;
(κζ' 348-355)

Απαντώντας ο Χριστός θα πει στον Ἄδη:

συνδικάζομαί σοι καὶ συγκρίνομαι,
οὐ γὰρ θέλω ἐγὼ τυραννῆσαι ποτέ,
σὺ γὰρ ἀναιδὴς εἶ καὶ κρίματος ἄξιος·
ἄλλ' ὡσπερ ὄρᾳς ἄνθρωπος γέγονα ἄρτι,
ἀναμάρτητος Λόγος εἰμί,
παντοδύναμος κτίστης τῶν ὅλων Θεός·
κἂν γὰρ ὀρατός σοι ὀρῶμαι, οὐ κρίνομαι ὡς δεσπότης,
ἄλλ' ὡς Ἀδάμ ὁ γεώδης λέγω νῦν δίκην μετὰ σοῦ
καὶ νικήσας ἐκβάλλω σε τῆς πρώτης τυραννίδος,
(κη' 361-369)

Τα λόγια αυτά του Χριστού θα αναγκάσουν τον Διάβολο να αναγνωρίσει την κατά κράτος ήττα των καταχθονίων δυνάμεων και να συστήσει στον Άδη να παύσει πλέον να επαίρεται, γιατί δε θα μπορέσει να επανακτήσει την παλιά δύναμη.

Υπερτονίζοντας τη δραματικότητα κοντακίων του Ρωμανού, όπως το προηγούμενο, πολλοί μελετητές οδηγήθηκαν στην άποψη ότι αυτά δεν ψάλλονταν απλώς στους χριστιανικούς ναούς, αλλά συνοδεύονταν και από αναπαράσταση των σκηνών τους. Έτσι, άλλοι είδαν στο κοντάκιο την προβαθμίδα του θρησκευτικού θεάτρου και άλλοι το τέλεια διαμορφωμένο θέατρο.¹⁴

Βεβαίως, οι απόψεις αυτές είναι υπερβολικές και φαίνεται να μη λαμβάνουν υπόψη όλα τα στοιχεία που κάνουν αδύνατη τη θεατρική παράσταση του κοντακίου. Το ότι, λόγου χάρη, σε πολλά κοντάκια με θεατρικότητα αποκλείεται η συμμετοχή στην εκτέλεση πολλών προσώπων και μόνο ο αφηγητής μπορεί να παίρνει μέρος. Αναφέρουμε ως παράδειγμα, το κοντάκιο στη Γέννηση, το οποίο περιέχει διάλογο της Θεοτόκου με τον Χριστό. Διάλογο δηλαδή, στον οποίο δεν μπορεί να πάρει μέρος ο Χριστός, αφού είναι βρέφος, αλλά που η απάντησή του περνάει με υπερφυσικό τρόπο στη σκέψη της Μαρίας.¹⁵ Ή πάλι το γεγονός ότι στον πατριακό κώδικα το κοντάκιο στο πάθος του Κυρίου και τον θρήνο της Θεοτόκου φέρει ενδείξεις των διαλεγόμενων προσώπων που είναι σημειωμένες στην ώρα και στην αρχή των οίκων, δεν σημαίνει ότι αυτό έγινε για την υποβοήθηση τυχόν θεατρικής εκτέλεσης του ύμνου στους ναούς. Εκείνο που πρέπει να υποθέσουμε είναι ότι οι ενδείξεις έγιναν μάλλον από τους αντιγραφείς των κωδίκων κατά μίμηση των αρχαίων τραγωδιών.¹⁶

Θα πρέπει, όμως, να επισημανθεί πως δεν είναι λίγα τα κοντάκια που δεν περιέχουν καθόλου διαλογικά στοιχεία, αλλά αναφέρονται σε κάποιον όσιο ή άγιο, τον οποίο εγκωμιάζουν. Πρόκειται, δηλαδή, για κοντάκια που δεν έχουν κανένα δραματικό στοιχείο και, επομένως, δεν μπορεί να γίνει λόγος για θεατρική παράστασή τους. Η γνώμη λοιπόν, που θέλει να εντάσσει το κοντάκιο στο θρησκευτικό θέατρο του Βυζαντίου αφήνει να φαίνεται πως το κοντάκιο μπορούσε να είναι τόσο θέατρο όσο και λειτουργική ποίηση.¹⁷

Τον δραματικό χαρακτήρα των κοντακίων του Ρωμανού υπερτόνιζε ο Ed. Bouvy, όταν έγραφε: «Ο άγιος Ρωμανός είναι ο πρώτος μελωδός, ποιητικού πνεύματος. Τα έργα του αντιπροσωπεύουν τον λειτουργικό ύμνο

ή καλύτερα το θρησκευτικό δράμα τελειοποιημένο»¹⁸. Την άποψη του Βουνγ προχώρησε ακόμη περισσότερο ο Μιοπί, ο οποίος θεώρησε του Ρωμανικούς ύμνους ως λειτουργικά δράματα που εντάσσονται στο χριστιανικό θέατρο του Βυζαντίου. Όμως, τόσο ο Βουνγ, όσο και ο Μιοπί, την αναμφισβήτητη θεατρικότητα μερικών ύμνων την απέδωσαν στο ότι προορισμός τους ήταν η παράστασή τους στους χριστιανικούς ναούς.

Οι απόψεις αυτές απομακρύνονται από την πραγματικότητα. Τα δραματικά στοιχεία της Ρωμανικής υμνογραφίας οφείλονται στη διαλογική μορφή των ύμνων και στα έντονα εσωτερικά συναισθήματα των προσώπων τους. Αυτό το τεκμηριώνει με πολλή σαφήνεια ο Νικόλαος Τωμαδάκης υπογραμμίζοντας ότι «πᾶσα ὑπόθεσις περὶ σκηνοθετήσεως τῶν ὕμνων καὶ δι' ἠθοποιίας ἀπαγγελίας δραματικῆς αὐτῶν θὰ μᾶς ἔφερε μακρὰν τῆς πραγματικότητος. Ἄλλως τε οὐδ' ὅλοι οἱ ὕμνοι τοῦ Ρωμανοῦ εἶναι διαλογικοί, καὶ ὅσοι εἶναι ἔχουν τὸ μεγαλύτερον μέρος των διηγηματικόν, ὥστε οἱ κατὰ τὰ ἄλλα πλούσιοι διάλογοι νὰ μὴ δικαιολογοῦν τὴν σκηνοθεσίαν. Ἄν τοιαύτην προέβλεπε ὁ Ρωμανός, τὰ μὲν διηγηματικὰ στοιχεῖα θὰ ἔπλαττεν ἀπλῶς ἐνδεικτικά, θὰ συνέθετε δὲ μεγαλυτέρους καὶ συστηματικότερους τοὺς διαλόγους»¹⁹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Αθαν. Δ. Κομίνη, *Προβλήματα βυζαντινῆς ποιήσεως και προσωπογραφίας*, Αθήνα ἀ.έ., σ. 7 κ.ε.

² Αθαν. Δ. Κομίνη, ὁ.π., σ. 16. Για τη συμβολή του Ρωμανού στην ανάπτυξη της υμνογραφίας βλ. Σάββα Παπαδόπουλου, *Οἱ δύο Πίνδαροι*, Αθήνα 1966, σ. 108 κ.ε.

³ Ν.Β. Τωμαδάκη, *Ρωμανοῦ του Μελωδοῦ Ὕμνοι*, τόμ. Α, τυπ. Μηνᾶ Μυρτίδη, Αθήναι 1952, σ. η.

⁴ Paul Maas – C.A. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica*, Oxford 1963, Γ. XVII

⁵ Paul Maas – C.A. Trypanis, ὁ.π., σ. xviii.

⁶ Για τον εσωτερικό διάλογο των ύμνων του Ρωμανού βλ. Ν.Β. Τωμαδάκη, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία και Ποίησις. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, τόμ. II, Αθήναι 1965, σσ. 109-113.

⁷ Για τους αρχαϊσμούς στη γλώσσα του Ρωμανού βλ. Ν.Β. Τωμαδάκη, *Ο τραγικός Ρωμανός, Επιστημονικὴ Επετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Αθηνῶν*, τόμ. ΚΒ', Αθήναι 1972, σ. 20 κ.ε.

⁸ Για τις ιδιότητες που αποδίδει στην Παναγία η εκκλησιαστικὴ υμνογραφία βλ. Σωφρονίου Ευστρατιάδη, *Ἡ Θεοτόκος ἐν τῇ ὕμνογραφίᾳ*, Paris 1930.

⁹ Αθαν. Δ. Κομίνη, ὁ.π., σ. 194.

- ¹⁰ Σωφρονίου Ευστρατιάδη, *Ρωμανός ο Μελωδός και τα ποιητικά αυτού έργα*, ΕΕΒΣ, τόμ. ΙΕ, Αθήναι 1939, σ. 191.
- ¹¹ Για τη δεξιοτεχνία αυτή του Μελωδού βλ. Grosdidier De Matons, *Romanos le Mélode*, Paris 1977, σ. 325.
- ¹² Καρ. Μητσάκη, *Βυζαντινή Υμνογραφία*, τόμ., Α', Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 341.
- ¹³ Βλ. σχετικές παρατηρήσεις Αθαν. Κομίνη στο Ν.Β. Τωμαδάκη, *Ρωμανού του Μελωδού Ύμνοι*, τόμ. Γ', Αθήναι 1952, σ. 46. Επίσης, Αλ. Κορακίδου, *Η περί του Λόγου Θεολογία των Κοντακίων του Ρωμανού του Μελωδού*, Ιωνία, Αθήνα 1973, σ. 134.
- ¹⁴ Καρ. Μητσάκη, ό.π., σ. 341.
- ¹⁵ Στο ίδιο, σ. 342.
- ¹⁶ Βλ. σχόλια Ν. Λιβαδάρα στο Ν.Β. Τωμαδάκη, *Ρωμανού του Μελωδού Ύμνοι*, τόμ. Β', Αθήναι 1952, σ. 151.
- ¹⁷ Καρ. Μητσάκη, ό.π., σ. 342.
- ¹⁸ Ed. Bouvy, *Poètes et mélodes; étude sur les origines de rythme tonique dans l' hymnographie de l' Église Grecque*, Nimes 1886, σ. 367.
- ¹⁹ Ν.Β. Τωμαδάκη, *Εισαγωγή εις την Βυζαντινήν Φιλολογίαν. Η Βυζαντινή Υμνογραφία και Ποίσις*, ό.π., σ. 128.

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΕΣ ΚΑΙ Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΣΕ ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΣΗΜΕΡΑ

ΔΡΟΣ ΜΑΡΙΑΣ - ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ Γ. ΓΙΑΤΡΑΚΟΥ

Το θέμα που ανέλαβα να πραγματευτώ, όχι εύκολο. Το ετόλμησα επικαλουμένη τον φωτισμόν του Παναγιού Πνεύματος: «παρέστω μοι το Πνεύμα και δίδώτω λόγον» (ΡΕ 36,436) κατά τον Γρηγόριον τον Ναζιανζηνόν εις τον Λόγον του εις την Πεντηκοστήν.

Όσα επιγραμματικά θα αποδώσω, ίσως έχουν γνωσιολογικήν υφήν, περισσότερο ενημερωτικό χαρακτήρα για το πώς οι Ευρωπαίοι επιστήμονες και όλου του κόσμου, και γιατί όχι, οι λόγιοι γενικότερα και ερευνητές και επιστήμονες όλων των ειδικοτήτων, αφού εξάλλου, οι Τρεις Ιεράρχες υπήρξαν Πανεπιστήμονες, πως βλέπουν, τιμούν, ερευνούν, μελετούν, διδάσκουν τους Τρεις Πατέρες και Διδασκάλους της Οικουμένης.

Η ενασχόληση με τους Πατέρες της Εκκλησίας δεν είναι έργο μόνο των ειδικών της Πατρολογίας. Αν λάβει κανείς υπόψη ότι και οι Τρεις Ιεράρχες είχαν σπουδάσει την ελληνική φιλολογία και γλώσσα (ρητορική, γραμματική, φιλοσοφία, διαλεκτική, ο Μέγας Βασίλειος, ειδικός και της αστρονομίας, γεωμετρίας, ιατρικής, επίσης ο Γρηγόριος έκανε λαμπρές σπουδές φιλολογίας, ρητορικής και μάλιστα κατ' απαίτηση των φοιτητικών Συλλόγων, δίδαξε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο Γρηγόριος υπήρξεν ο κλασικός τύπος λογίου, που πέρασε όλη του τη ζωή διαλογιζόμενος, ομιλών, γράφων. Είχε μελετήσει επισταμένως το πλείστον μέρος της κλασικής ελληνικής λογοτεχνίας. Ήταν ο φιλόλογος ή καλύτερα ο φιλόσοφος της γλώσσας. Έγραψε σε ελληνική γλώσσα από της ομηρικής μέχρι της υψηλής γραφομένης των χρόνων του, με εμφανείς τάσεις αττικισμού και κατέστη ο λογοτεχνικώτερος των Πατέρων της Εκκλησίας και καλλιέργησε την ομιλητική, την επιστολογραφία, την ποίηση.

Ισοϋψής και ισοστάσιος, ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος, με έγκριτες κλασικές σπουδές, ρητορική, φιλοσοφία, νομική. Γι' αυτόν τον λόγο, ιδιαιτέρως οι

Ελληνιστές και λόγιοι, εντρυφούν στο έργο των Τριών Ιεραρχών, τους ερευνούν, τους διδάσκουν, αντλούν στοιχεία από το ανεξάντλητο πνευματικό τους χρυσωρυχείο και συνθέτουν τις δικές τους μελέτες και διατριβές.

Για να επιτευχθεί το ζητούμενο, άρχισε μια σύντομη διερεύνηση και επικοινωνία με τους διακεκριμένους Ελληνιστές της Ευρώπης και της Αμερικής. Τους ευχαριστώ από τη θέση αυτή για την ολοπρόθυμη ανταπόκριση, που μαρτυρεί ότι οι Τρεις Ιεράρχες είναι πνευματικοί ταγοί της ανθρωπότητας, της Οικουμένης, γι' αυτό και δεν έγιναν ποτέ παρελθόν, αλλά αποτελούν αιώνιο παρόν και η ζωή και το έργο τους θα αποτελεί την ευγενέστερη πρόκληση για τους μελετητές τους, όλων των εποχών.

Ξεκινώ από ένα τυχαίο περιστατικό. Το 1983 πρωτοπήγα στη Φινλανδία, σ' ένα επιστημονικό σεμινάριο. Με πλησίασε κάποια συνάδελφος Φινλανδή και με παρακάλεσε να επικοινωνήσω με μία ερευνήτρια στο Πανεπιστήμιο του Turku της Φινλανδίας, η οποία ερευνούσε τη ζωή και το έργο του ιερού Χρυσοστόμου. Κατείχε άριστα τα ελληνικά, εξάλλου δίδασκε στο Τμήμα Κλασικών Σπουδών του Πανεπιστημίου, που η κατάκτηση της ελληνικής γραμματείας και γλώσσας θεωρείται σπουδαίο και απαραίτητο εφόδιο. Διδάσκει στο Πανεπιστήμιο, Ιωάννη Χρυσόστομο. Πληροφορήθηκα, επίσης, ότι το έργο των Πατέρων και των Τριών Ιεραρχών ερευνούν λόγιοι από όλον τον κόσμο και μελετούν στις δύο ορθόδοξες Μονές της Φινλανδίας, του Valamo (ανδρική Μονή με 12 μοναχούς και τον Ηγούμενο 13) και της Lintula (Ορθόδοξη Μονή με 12 μοναχές και την Ηγουμένη 13). Και στις δύο Μονές υπάρχει Κέντρο βυζαντινών ερευνών. Σε όλα τα Πανεπιστήμια Φινλανδίας, ιδιαιτέρως στα Πανεπιστήμια του Helsinki Joensuu, που υπάρχουν τμήματα Βυζαντινών Σπουδών, σπουδάζουν τους Τρεις Ιεράρχες και διδάσκουν Θρησκευτικά. Όταν υπάρχουν τρεις ορθόδοξοι μαθητές στην τάξη στα σχολεία πληρώνει το κράτος Ορθόδοξο Θεολόγο για να τους διδάξει την Ορθόδοξη θρησκεία.

Δεύτερη εμπειρία. Ζήτησα προ ετών από την Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων να μου στείλουν από τα αρχεία της σε microfilms κάποια πατριαρχικά σιγίλλια που περιέχονταν σε ελληνικούς κώδικες. (704-708 Parisinus). Μου έστειλαν τον Κώδικα, ο οποίος περιείχε, συν τοις άλλοις, «Gregorii Narianzeni carmina de variis argumentis», ποιήματα Γρηγορίου και Ναζιανζηνού πάνω σε διάφορα θέματα.

Τρίτη αφορμή μου δόθηκε όταν ερευνούσα τα διάφορα Αρχεία της Βενετίας για την εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής. Εκεί, συνάντησα Κώδικες που περιείχαν τα έργα των Τριών Ιεραρχών και έναν πλούτο από αυτούς στην Μαρκιανή Βιβλιοθήκη (Marciana Biblioteca). Πλήθος ερευνητών από όλη τη γη, μελετούν τους κώδικες αυτούς καθώς και εκείνους που φυλάσσονται στο Museo Civico Correr και στη Βιβλιοθήκη Querini Stampalia της Βενετίας. Την Βιβλιοθήκη αυτή ίδρυσε ένας Έλληνας από την Αστυπάλαια (κατά παραφθοράν Stampalia).

Πώς βρέθηκαν τόσοι Κώδικες και χειρόγραφα των Τριών Ιεραρχών και Πατέρων της Εκκλησίας μας στη Βενετία, η οποία θεωρείται «Venezia quasi altenum Byzantinum», η Βενετία ως ένα άλλο Βυζάντιο, κυρίως στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη;

Ασφαλώς, όλοι θα έχουμε ακούσει για τον Βησσαρίωνα¹, εκπατρισθέντα Έλληνα λόγιο και θεολόγο στην Ιταλία, Καρδινάλιο (1439) και Λατίνο Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως έως το 1463.

Είναι ο φιλενωτικός Καρδινάλιος Βησσαρίων, γεννημένος στην Τραπεζούντα 1399/1400, που πέθανε στη Ραβέννα 18 Νοεμβρίου 1472. Μορφώθηκε στην Κωνσταντινούπολη και στο Μυστρά. Ακολούθησε τον μοναχισμό και τα διάφορα στάδια της ιεροσύνης, έγινε ηγούμενος στη Μονή Αγ. Βασιλείου στην Κωνσταντινούπολη. Χειροτονήθηκε το 1437 Μητροπολίτης Νικαίας και παρακολούθησε τη σύνοδο Φεράρας - Φλωρεντίας ως αρχηγός των φιλενωτικών. Μετεστράφη στον Καθολικισμό, έγινε Καρδινάλιος και υπήρξε πολυγραφώτατος. Υπήρξε συλλέκτης χειρογράφων. Στη Ρώμη διηύθυνε Ακαδημία και φρόντισε να γίνουν μεταφράσεις των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Κληροδότησε τα χειρόγραφα και τους Κώδικες που συνέλεξε στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας² και φυσικά κληροδότησε σε χειρόγραφα και κώδικες έργα των Τριών Ιεραρχών, Πλάτωνος και Αριστοτέλους, τα οποία μελετούν τώρα ερευνητές από όλον τον κόσμο.

Μελετούν τους τρεις Ιεράρχες σε πολλά Πανεπιστήμια και ερευνητικά πανεπιστημιακά Κέντρα της Ιταλίας, όπως είναι το μοναστήρι Κρυπτοφέρης (Grottaferata) στην περιοχή του Τουσκούλου, που ιδρύθηκε από τον όσιο Νείλο, διαπρεπέστερο από τους εν Ιταλία Έλληνες μοναχούς.

¹ Βλ. The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University, τ. 1, σ. 285.

² Βλ. ο.π.,

Η μονή Κρυπτοφέρης ακμάζει σήμερα ως Κέντρον Βυζαντινών Σπουδών, Μουσικολογίας και Κωδικολογίας, και εκεί μελετάται και το έργο των Τριών Ιεραρχών³.

Η πρώτη πανεπιστημιακή έδρα Βυζαντινής Φιλολογίας για τη σπουδή, έρευνα, μελέτη της βυζαντινής γραμματείας, των Πατέρων της Εκκλησίας και των Τριών Ιεραρχών ιδρύθηκε το 1892 στο Μόναχο, υπό της βαυαρικής Κυβερνήσεως⁴.

Πολλά, εξάλλου, οφείλουμε στον Καθηγητή και λόγιο Γερμανό Βυζαντινολόγο, Καρλ Κρουμπάχερ για τη συγγραφή της τρίτομης «Ιστορίας της Βυζαντινής Λογοτεχνίας», στην οποία μελετώνται ιδιαιτέρως οι Τρεις Ιεράρχες και τα έργα τους. Για την ορθή εκτίμηση του Κρουμπάχερ όσον αφορά τον βυζαντινό και σύγχρονο ελληνισμό, θα άξιζε να του «επιψηφίσουμε σίτισιν εις το Πρυτανείον της ευγνωμοσύνης μας», όπως έγραψεν χαρακτηριστικά ο Σπυρίδων Λάμπρος⁵.

Η προσφορά του Κρουμπάχερ με το διεθνούς κύρους επιστημονικό περιοδικό, «Byzantinische Zeitschrift» με φροντιστήριο από όπου εξεπήδησαν Βυζαντινολόγοι και Πατρολόγοι, με συγγράμματα και μελέτες, κατέστη ο σπουδαιότερος οδηγός για τις βυζαντινές «σπουδές». Το έργο των Τριών Ιεραρχών και η ζωή τους ερευνώνται και διδάσκονται στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, στο Πανεπιστήμιο του Birmingham, με Διευθυντή του Τμήματος Βυζαντινών Σπουδών, τον Καθηγητή κ. Anthony Bryer, Φιλέλληνα και στο King's College επίσης του Πανεπιστημίου του Λονδίνου.

Ιδιαιτέρως, αξίζει να αναφέρουμε ότι το 1991 εξεδόθη υπό του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης το τρίτομο Λεξικό “Byzantium”, στο οποίο γίνεται εκτενής αναφορά στη βιοεργογραφία των Τριών Ιεραρχών.

Η συγκέντρωση υλικού ξεκίνησε από το “Dumbarton Oaks Papers”, το μεγαλύτερο Κέντρο Βυζαντινών Σπουδών στην Αμερική, στο οποίο υπήρξε Διευθύντρια και η εκδημήσασα Ελληνίδα Ακαδημαϊκός, Αγγελική Λαΐου. Συνεργάστηκε για την εκπόνησή του με πλειάδα επιστημόνων, Βυζαντινολόγων, Πατρολόγων και Ελληνιστών, διακεκριμένων. Μεταξύ των

³ Βλ. Διον. Ζακυθινός, Βυζαντινή Ιστορία, 324 -1071, σ. 411-414, Αθήνα, 1972.

⁴ Βλ. Καρλ Κρουμπάχερ, Ιστορία Βυζαντινής Λογοτεχνίας, Αθήναι 1900, τ. 3ος, σ. 697.

⁵ Σπυρίδων Λάμπρος, Κάρολος Κρουμπάχερ, «Νέος Ελληνομνήμων», (1909), σ. 350

διακεκριμένων επιστημόνων που συνέβαλαν στην ολοκλήρωση του Λεξικού αξίζει να αναφέρουμε τον Άγγλο Καθηγητή Κλασικής Φιλολογίας και Ακαδημαϊκό Robert Browning, Φιλέλληνα, υπεραμύνορα της επιστροφής των γλυπτών του Παρθενώνος, ο οποίος ιδιαιτέρως ασχολήθηκε με την Ρητορική, Φιλολογία και Παιδεία των Πατέρων στο Λεξικό «Byzantium», καθώς επίσης τον διαπρεπή λόγιο Cyril Mango, τον Ihor Šeňčenko κ.α.

Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι κάθε τέσσερα χρόνια λαμβάνει χώρα στο Πανεπιστήμιον της Οξφόρδης Πατρολογικό Συνέδριο και ένα μέρος των ανακοινώσεων αναφέρεται στους Καππαδόκες Πατέρες και ιδιαίτερα στον Ιωάννη τον Χρυσόστομο⁶.

Ενδεικτικώς, αναφέρουμε μερικές ανακοινώσεις διακεκριμένων λογίων από ορισμένα τα συνέδρια αυτού του είδους, που έχουν σχέση με τους Ελληνιστές και το φιλολογικό έργο των Τριών Ιεραρχών.

Καθηγητής Οξφόρδης, D.A. Sykes, Ο Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, ως Διδακτικός Ποιητής (Gregory Nazianzenus as Didactic Poet).

E. Amand de Mendieta «Η προετοιμασία και σύνθεση των εννέα ομιλιών στην Εξαήμερο του Βασιλείου Καισαρείας. Το πρόβλημα των αμέσων φιλολογικών πηγών⁷.

Leukadia Malunowicz, Το πρόβλημα της φιλίας, στους Βασίλειο, Γρηγόριο Ναζιανζηνό και Ιωάννη Χρυσόστομο⁸.

G.J.M.Bartelink, Καθηγητού του Πανεπιστημίου του Nijmegen Ολλανδίας, Η παρρησία στα κείμενα του Ιωάννου του Χρυσοστόμου⁹.

Elie O. Moutsoulas, Ποίημα II, 2, 3 του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού¹⁰.

Καθηγητής D.A. Sykes, Πανεπιστημίου Οξφόρδης, Στοχασμοί πάνω σε ποιήματα του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, που απευθύνονται σε άλλους¹¹.

⁶ Βλ. σειρά Πρακτικών Πατρολογικού Συνεδρίου Οξφόρδης, Studia Patristica.

⁷ Βλ. Πρακτικά συνεδρίου Studia Patristica, Akademie – Verlag – Berlin, 1985, σ. 433 και 349.

⁸ ο.π., σ. 413.

⁹ ο.π., σ. 441.

¹⁰ Πρακτικά Συνεδρίου Studia Patristica, τ. XVIII, σ. 517.

¹¹ ο.π., σ. 539.

Bernard B.R. Coulie, Καθηγητού του Πανεπιστημίου της Louvain, έκδοση κειμένων Γρηγορίου του Ναζιανζηνού και έρευνες πάνω σ' αυτά¹².

D.A. Sykes, Καθηγητού στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, Γρηγόριος Ναζιανζηνός. Ο ποιητής της ηθικής ζωής¹³.

Prof. David G. Aunker, Λιβάνιος και Ιωάννης Χρυσόστομος: Νέες σκέψεις πάνω σ' ένα παλιό πρόβλημα¹⁴.

Καθηγητής Πανεπιστημίου Οξφόρδης, Οι Συριακές και Αρμενικές Ερμηνείες για την εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου της Καισαρείας¹⁵.

Καθηγήτρια Anna M. Nilson, του Πανεπιστημίου του Birmingham, «Κένταυροι και Σύγκρισις» στον Γρηγόριο Ναζιανζηνό¹⁶.

Στην Αγγλία οι Τρεις Ιεράρχες εορτάζονται στις 27 Ιανουαρίου σε διαφορετικές ημερομηνίες: 14 Ιουνίου, 9 Μαΐου και ο Καθηγητής Κλασικών Σπουδών κ. John Thorley, Κοσμήτορας στο Πανεπιστήμιο του Lancaster, μας πληροφορεί ότι τα κείμενα των Τριών Ιεραρχών διδάσκονται σε κάποια τμήματα κλασικών σπουδών Αγγλικών Πανεπιστημίων.

Προσπαθήσαμε να συγκεντρώσουμε πληροφορίες επίσης από χώρες της Κεντρικής, Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης. Γεγονός είναι ότι η συγκεντρωθείσα βιβλιογραφία για τους Τρεις Ιεράρχες ομοιάζει με χιονοστιβάδα που διαρκώς ογκούται καθώς κυλινδούται στη ροή του χρόνου.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επιδεικνύει η Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου του King's College, Judith Herrin, για τους Τρεις Ιεράρχες.

Οι λόγιοι της Γαλλίας ερευνούν τη ζωή και το έργο των Τριών Ιεραρχών, ιδιαιτέρως μάλιστα, ασχολούνται με το έργο του Αγίου Γρηγορίου του Ναζιανζηνού. Ιδιαίτερα οι ερευνητές στη Γαλλία ασχολούνται με το έργο των Τριών Ιεραρχών στο περίφημο σεμινάριο του Αγίου Σεργίου στη Γαλλία. Ζωηρό επιστημονικό ενδιαφέρον για τη μελέτη της ζωής και του έργου των Τριών Ιεραρχών επιδεικνύουν οι Γερμανοί Έλληνοιστές. Ιδιαίτέρως, ο

¹² Πρακτικά συνεδρίου «Studia Patristica», τ. XXII 1989, σ. 3, έκδοση Peeters Press, Leuven, σελ. 539

¹³ ο.π., σ. 69.

¹⁴ ο.π., σ. 129.

¹⁵ ο.π., Γ. XXVII σ. 113.

¹⁶ ο.π., σ. 118.

Καθηγητής Dr. Comelius Mayer του Πανεπιστημίου του Würzburg, ο οποίος ασχολείται παράλληλα με την εκπόνηση του λεξικού του Ιερού Αυγουστίνου.

Επίσης, ο Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Münster, Dr. Mistian Pietsh και η Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου του Βερολίνου, Therese Fuhrer.

Πληροφορίες για τη θέση των Τριών Ιεραρχών στο χώρο της Παιδείας της Γερμανίας, παρεχώρησε ευγενώς ο Καθηγητής Κλασικών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης και πρώην Πρόεδρος της Euroclassica, Prof. Dr. Hans Joachim Glücklich.

Μας πληροφόρησε ότι στα εκπαιδευτικά προγράμματα Γερμανίας - Rheinland - Pfalz το πρόγραμμα διδασκαλίας των ελληνικών, περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες με τα εξής θέματα:

1. Μύθος
2. Λόγος
3. Βίος

Στη θεματική «Βίος», με συγγραφείς και έργα για την ηλικία των 13 ετών, διδάσκεται το έργο του Μ. Βασιλείου «Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων».

Συνιστάται να συμπεριληφθεί σε ένα διαπαιθαρχικό, διαφρονηματιστικό πρόγραμμα. Η έκδοση που χρησιμοποιείται στη Γερμανία, περιέχει τη ζωή του Μεγάλου Βασιλείου, έχει επίσης, ως θέμα προς ποίους απευθύνεται η επιστολή του, τους σκοπούς του έργου αυτού κ.ά. Όλη αυτή η εργασία αποτελείται από 25 σελίδες και η έκδοση είναι γερμανική.

Ας σημειωθεί, ότι θέλουν οι Γερμανοί να συσχετίσουν το έργο αυτό του Μεγάλου Βασιλείου προς τα Λατινικά κείμενα του Ιερού Αυγουστίνου, την Κοινωνιολογία, την Εκπαίδευση (αρχές της εκπαίδευσης, έργα του Rousseau στη Γαλλική, Montessori στην Ιταλική, A.S. Neill στην Αγγλική και Humboldt στη Γερμανική), για να συγκρίνουν.

Ας σημειωθεί ότι με το κείμενο της επιστολής του Μεγάλου Βασιλείου που διδάσκονται και οι μαθητές της Γερμανίας, χαράσσεται η μέση και ορθή οδός μεταξύ της υπερεκτιμήσεως της θύραθεν παιδείας και της απορρίψεως αυτής¹⁷. Ο Μέγας Βασίλειος θεωρεί την κλασική παιδεία ως προθάλαμον

¹⁷ Βλ. Ηλία Δ. Μουτσούλα, Ο Μέγας Βασίλειος ως Παιδαγωγός, εν Αθήναις 1979, σελ. 10.

εις την αληθή σοφίαν, δηλαδή την ευαγγελικὴν ἀλήθειαν. Θεωρεῖται ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ ἔχει γνωρίσει τὴν μεγαλύτερη κυκλοφορία ἀπὸ οἰονδήποτε ἄλλο πατερικὸ ἔργο. Ὁ Μέγας Πατὴρ ομιλεῖ με πολλή ἀπλότητα καὶ καλοσύνη, με οικειότητα που θραύει τὸ φράγμα που χωρίζει τὶς δύο γενεές.

Οἱ περισσότεροι εἰδικοί πιστεύουν ὅτι τὸ παραπάνω ἔργον εγράφη πρὸς νέους που ἤδη φοιτοῦσαν σε ἐθνικὲς σχολές, ἀσχέτως ἀν ἦταν ἀνεψιὸς τοῦ Μεγάλου Πατρὸς ὁ παραλήπτης ἢ ὄχι. Ὁ αἰμίμηστος Καθηγητὴς καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Κ. Μπόνης με ἀνακοίνωσή του στο Ζ' Πατρολογικὸ Συνέδριο τῆς Οξφόρδης δὲν δέχθηκε ὅτι τὸ ἔργον ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Μ. Βασιλείου πρὸς ἀνεψιὸς του που φοιτοῦσαν σε ἐθνικὲς σχολές. Ἰσχυρίσθηκε ὅτι υπήρξε ομιλία που ἐκφωνήθηκε ἐνώπιον ἀκροατηρίου νέων που εἶχαν πρόθεση νὰ ιερωθοῦν καὶ νὰ ἐπιδοθοῦν στὴν «σώζουσαν ἀσκήσιν», γνώμη με τὴν ὁποῖαν συμφωνεῖ καὶ ὁ J. Gribomont¹⁸.

Ὁ Gribomont πιστεύει ὅτι ἡ ἐπιστολή αὐτὴ τοῦ Μ. Βασιλείου «Πρὸς τοὺς νέους ...», ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν «Ἀπολογία ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς ἀσκήσεως με τὴν ἐρύτερη ἔννοια ἐπὶ τῆ βάσει παραδειγμάτων ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν Φιλοσοφίαν καὶ Γραμματεῖαν»¹⁹.

Ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες δείχνουν οἱ λόγιοι Ἑλληνιστὲς τῶν Σκοπίων, οἱ ὁποῖοι τιμοῦν τὴ μνήμη τοὺς στὶς 12 Φεβρουαρίου με λειτουργία σε κάθε ἐκκλησία, ἀκολουθώντας τὴ γραμμὴ τοῦ Βυζαντίου. Πληροφορίες σχετικὲς ἔδωσε ἡ Καθηγήτρια κλασικῶν σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου, Veena Dimovska.

Ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ μελέτη τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐπιδεικνύουν ἐπίσης οἱ λόγιοι τῆς Ἑλβετίας, κυρίως στα Πανεπιστήμια τοῦ Fribourg καὶ στα Πανεπιστήμια τοῦ Neuchâtel καὶ τῆς Βέρνης. Στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βασιλείας υπήρχε γιὰ πολλὰ χρόνια εἰδικὸς Καθηγητὴς, ὁ Benhard Wyss, ὁ ὁποῖος ἠσχολεῖτο ἰδιαιτέρως με τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ἀλλὰ με τὸ θάνατό του ἀτόνησε ἡ προσπάθεια αὐτή.

Στα Πανεπιστημιακὰ τμήματα Θεολογίας τῆς Ἑλβετίας διδάσκονταν τοὺς Τρεῖς Ἱεράρχες, καθὼς ἐπίσης στα σεμινάρια Λουκέρνης (Lucerne), Coire, Fribourg γιὰ τοὺς μέλλοντες ἱερεῖς. Ἐπίσης, διδάσκουν σχετικὰ με τοὺς

¹⁸ Βλ. ο.π., σ. 10, ὅπου υποσημειώσεις 36, 37, 38.

¹⁹ ο.π.,

Τρεις Καππαδόκες Αγίους στη Θεολογική Σχολή του Einsiedelon. Ιδιαίτέρως ασχολούνται οι λόγιοι στην Ελβετία με την ποίηση του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, όπως συμβαίνει με τον Καθηγητή Bernhard Wyss. Πρόσθετες πληροφορίες για την παρουσία των Τριών Ιεραρχών στην Ελβετία, έδωσε ο Καθηγητής P. Aloiskurman.

Ενδιαφέρουσα ανακοίνωση σχετικά με τους Τρεις Ιεράρχες έκανε πρόσφατα στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης ο αρμόδιος Καθηγητής, σχετικά με ένα τμήμα ομιλίας του Μεγάλου Βασιλείου που βρέθηκε σε ένα κομμάτι παπύρου. Προσπαθώντας να ανιχνεύσουμε την ομιλία προσφύγαμε στη μελέτη του E.G. Turner, «Ελληνικοί Πάπυροι»²⁰ και εντοπίσαμε μία πληροφορία κατά την οποία η περγαμνή σαφώς εθεωρείτο ανώτερη από τον πάπυρο. Το 376 οι συνάδελφοι του Μεγάλου Βασιλείου θεώρησαν ότι δεν ήταν σωστό να στείλει σε κάποιον άλλο επίσκοπο ένα αντίγραφο του έργου του για το Άγιο Πνεύμα γραμμένο σε παπύρινο κύλινδρο «εν χάρτη». Ο Επίσκοπος, υποστήριξαν, είχε δώσει εντολή να γραφεί το κείμενο σε περγαμνή κώδικα «εν σωματείω»²¹. Η επιστολή αυτή του Μεγάλου Βασιλείου ήταν πιθανώς η υπ' αριθμ. 231, προς τον Αμφιλόχιο, Επίσκοπο Ικονίου. Το ότι ο Μέγας Βασίλειος έγραφε σε πάπυρο, μαρτυρεί την πτωχείαν του, αφού η περγαμνή κόστιζε πολύ, ήταν γραφική ύλη πολυτελείας, θα λέγαμε, όμως για να τιμήσει τον Επίσκοπο Ικονίου έδωσε εντολή να γραφεί σε περγαμνή.

Οι ειδικοί επιστήμονες της Παπυρολογίας, Παλαιογραφίας, Μικροτεχνίας, ασχολούνται με τους παπύρους και τις περγαμνές που περιέχουν έργα των Τριών Ιεραρχών και απεικονίσεις τους σ' αυτά, π.χ. στον Παρισινό Κώδικα gr. 510, γραμμένο γύρω στα 880, ο Μέγας Βασίλειος και ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός εμφανίζονται να γράφουν σε ένα ανοιχτό χειρόγραφο, στηριγμένο πάνω σε επίχρυσο αναλόγιο²². Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Μέγας Βασίλειος, οι Τρεις Ιεράρχες, γενικώς, φρόντιζαν για την ευπρεπή παρουσία των χειρογράφων τους.

Γι' αυτό, ο Μέγας Βασίλειος σε παραινέσεις προς τον αντιγραφέα του συνιστά να γράφει ίσια κι όχι πλάγια, «ώσπερ τον παρ' Αισώπου καρκίνον,

²⁰ Βλ. σχετικά, Ελληνικοί Πάπυροι, Εισαγωγή στη μελέτη και τη χρήση των παπυρικών κειμένων, Αθήνα 2007, σελ. 36, έκδοση

²¹ ο.π.,

²² Βλ. Elpidio Mioni, Εισαγωγή στην Ελληνική Παλαιογραφία, Αθήνα 2004, σ. 94 (ε' ανατύπωση)

αλλά να φροντίζει για την κομψότητα και την αρμονία των γραμμάτων και να προσέχει πολύ τη στίξη²³.

Ιδιαίτερως ασχολούνται με τους Τρεις Ιεράρχες οι Καθηγητές του διάσημου Πανεπιστημίου της Leuven, Βελγίου. Εντύπωση μου έκανε, όταν προσεκλήθην να δώσω μία σειρά μαθημάτων στο Τμήμα Ελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Leuven. Μεταξύ των διακεκριμένων Ελληνιστών παρακολούθουσε και κάποιος που έκανε πολυετείς έρευνες πάνω στους Τρεις Ιεράρχες.

Είναι φημισμένο το Κέντρο Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Leuven, το οποίο είναι ένα από τα πρώτα δέκα στον κόσμο και το οποίο οργάνωσε σχετικό συνέδριο στις 15 - 16 Δεκεμβρίου του 2008. Το Πανεπιστήμιο της Leuven ασχολείται ιδιαίτερα με τη ζωή και το έργο του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού και οι πληροφορίες μας είναι πλούσιες και ενδιαφέρουσες για το σπουδαίο επιστημονικό του έργο.

Πληροφορίες για το μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα σχετικά με τον Γρηγόριο το Ναζιανζηνό στη Leuven, μας έδωσε ευγενώς ο Διευθυντής του Τμήματος Ελληνικών Σπουδών, σπουδαίος Φιλέλληνας, Καθηγητής Alfons Wouters και η Ελβετίδα Ελληνίστρια, κ. Christine Haller, στην οποία οφείλω πολλά για τη γενικότερη συγκέντρωση του σχετικού υλικού. Στο Πανεπιστήμιο της Leuven εδρεύει το Κέντρο για τη μελέτη και έρευνα της Ανατολικής Εκκλησίας στη Δύση. Εκεί υπάρχει ένα μεγάλο ερευνητικό πρόγραμμα, με διεθνή συνεργασία σχετικά με τον Γρηγόριο το Ναζιανζηνό. Ο Καθηγητής Alfons Wouters μας ενημέρωσε ότι σ' αυτό το πρόγραμμα εργάζεται και η νεότερη συνεργάτης του, Caroline Macé και βεβαίως το Πανεπιστήμιο της Leuven συνεργάζεται με το αδελφό του Πανεπιστήμιο Leuven- la-Neuve, για τον ίδιο σκοπό. Ευγενώς μας παραχωρήθηκε από τους λογίους Καθηγητές το πρόγραμμα του Ειδικού Ερευνητικού Τμήματος για τον Γρηγόριο το Ναζιανζηνό.

Κατ' αρχήν παρουσιάζονται οι αντικειμενικοί του στόχοι. Στην παρουσίαση του προγράμματος αναφέρεται από τους ειδικούς και υπογραμμίζεται η σημασία του έργου του Ναζιανζηνού, η οποία καταδεικνύεται από τον υψηλό αριθμό των διασωθέντων χειρογράφων στα Ελληνικά και σε χειρόγραφα με μεταφράσεις ανατολικών γλωσσών.

²³ Βλ. Elpidio Mioni, ο.π., σ. 97.

Υπογραμμίζεται επίσης, ο πλούτος των παραθεμάτων και σχολίων που σημειώθηκαν από μεταγενέστερους συγγραφείς σε οποιοδήποτε έθνος και αν ανήκουν. Τονίζεται ακόμη και ο πλούτος των εικονογραφικών παραστάσεων. Δεν υπάρχει όπως σημειώνεται, καμία κριτική έκδοση αυτών των κειμένων ούτε στην ελληνική, ούτε στις ανατολικές γλώσσες. Ούτε εξάλλου έχει μελετηθεί ακόμη η επιρροή του Γρηγορίου στους πολιτισμούς της χριστιανικής Ανατολής. Για να επιτύχει έναν τέτοιο αντικειμενικό στόχο το πρόγραμμα απαιτείται διαπειθαρχική / συντονισμένη ομάδα ειδικών, ικανών να:

- ερευνήσουν τα χειρόγραφα και να εκδώσουν τα κείμενα σε όλες τις σχετικές γλώσσες.
- να αναλύσουν τη γλώσσα αυτών των κειμένων και τις τεχνικές της μετάφρασης που υπαινίσσονται, δημιουργώντας τα κατάλληλα λεξικογραφικά εργαλεία που προϋποθέτουν τη χρήση ηλεκτρονικού υπολογιστή.
- να εξετάσουν την ασυνήθη πρόοδο αφομοίωσης και εκπολιτισμού που προϋποθέτουν τα έργα του Ναζιανζηνού μεταξύ όλων των χριστιανικών εκκλησιών της Ανατολής.
- να συγκρίνουν τα αποτελέσματα που επιτυγχάνονται με τα συμπεράσματα, τα οποία θα μπορούσαν να εξαχθούν από τη σπουδή των εικονογραφιών που συνοδεύουν τα κείμενα σε κάθε μία από τις μεταφράσεις τους.

Οι αντικειμενικοί στόχοι του τρέχοντος προγράμματος είναι να αναπτυχθεί σε διάφορα πεδία: κειμενική ιστορία, έκδοση και μελέτη της γλώσσας, ύπαρξη σχολίων, μεταφράσεων, κυκλοφορία των κειμένων και των ιδεών, εικονογραφία. Συγχρόνως, οι αντικειμενικοί στόχοι του προγράμματος περιλαμβάνουν τη δημιουργία των τεχνικών εργαλείων απαραίτητων για την επίτευξη αυτών των στόχων, τη διαφύλαξη της ειδικής βιβλιοθήκης φιλμ και τη δημιουργία ψηφιακών λεξικολογικών εργαλείων.

Από την αρχή που το πρόγραμμα αφιερώθηκε στο Γρηγόριο το Ναζιανζηνό έχουν γίνει για το Ίδρυμα Ανατολικών Σπουδών, συλλογές και microfilms και φωτογραφίες ελληνικών και ανατολικών χειρογράφων των λόγων του Γρηγορίου.

Στην τρέχουσα περίπτωση, οι συλλογές περιλαμβάνουν 260.000 φωτογραφίες ελληνικών χειρογράφων και 50.000 φωτογραφίες ανατολικών.

Επιπλέον, μία συστηματική μελέτη των κειμένων και των σχετικών

γλωσσών προσαρμοσμένη σε ένα σώμα που φθάνει περίπου το μισό εκατομμύριο λέξεων (όσον αφορά τη γλώσσα), απαιτεί ακριβή και περιεκτικά εργαλεία. Το πρόγραμμα κινήθηκε προς αυτήν την κατεύθυνση τα τελευταία δέκα χρόνια.

Η συνεργασία με το CETEDOC (Διευθυντής, Καθηγητής P. Tombeur), έχει καταστήσει δυνατή τη δημιουργία ενός ευρετηρίου ψηφιακού και με λήμματα από το ελληνικό κείμενο όλων των έργων του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού. Το Αρμενιακό ευρετήριο αποτελεί θέμα συνεργασίας με το Πανεπιστήμιο του Leiden. Όμοια εργαλεία πρέπει να χρησιμοποιηθούν το ένα κατόπιν του άλλου, καθώς εμφανίζονται εκδόσεις από άλλες γλώσσες, και αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα να δημιουργηθούν πολυγλωσσικά εργαλεία, ένα εν μέρει Ελληνοαρμενικό ευρετήριο προετοιμάζεται ήδη, ένα διαδικτυο σχηματίσθηκε για να δημιουργήσει ένα διεθνές πρόγραμμα για την κριτική έκδοση των εργασιών του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού.

Για περισσότερο από δέκα χρόνια, η αρχική ομάδα επιστημόνων συνεργάζεται με Γερμανούς, Αυστριακούς, Βρεττανούς, Γεωργιανούς, Έλληνες και Ολλανδούς συνεργάτες. Ιδιαίτερως οι Αυστριακοί ασχολούνται με τους Τρεις Ιεράρχες. Στενή επίσης συνεργασία υπάρχει με συνεργάτες στις Ηνωμένες Πολιτείες, Γαλλία, Ιταλία, Λίβανο κλπ. Το Κέντρο Σπουδών του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού, αναγνωρίσθηκε από το 1980 από το UCL²⁴ και συντονίζει την εργασία διαφόρων ομάδων και βεβαιώνει τη δημοσίευση σε δύο συλλογές, που δημιουργήθηκαν ειδικά για το σκοπό αυτό. Το Corpus Nazianzenum (το Ναζιανζηνείο Σώμα), με Διευθυντές τους Καθηγητές B. Coulie, J. Mossay, M. Sichere εντός του Corpus Christianorum.

Σειρά Ελληνική (Trunhout, Brepols. Εκδόθηκαν 3 τόμοι, ένας τόμος βρίσκεται στο τυπογραφείο) και το Forschungen zu Gregor von Nazianz (Δ/ντές J. Mossay, M. Sicherl), σχηματίζει μέρος του Studien zur Geschichte und Kultur des Altertuns / Paderbom, Munich, Vienna und Zürich, Schöningh. Εκδόθηκαν 12 τόμοι και δύο βρίσκονται το τυπογραφείο).

Πολυάριθμα άρθρα έχουν δημοσιευθεί σε διάφορα περιοδικά / επιθεωρήσεις, κυρίως στην επιθεώρηση ανατολικών σπουδών, Le Muséon (Δ/ντής B. Coulie).

²⁴ UCL (University Center of Leuven)

Διευθυντές του προγράμματος:

Καθηγητής Bernard Coulie (U.C.L.)

Professor Andrea Schmidt (U.C.L.)

Το Πανεπιστήμιον λοιπόν της Leuven είναι το κατ' εξοχήν ερευνητικό Κέντρο μελέτης του Γρηγορίου Ναζιανζηνού.

Οφείλω χάριτες στον Ισπανό Ακαδημαϊκό Francisco R. Adrados και στον ειδικό Ισπανό ερευνητή των Πατέρων και ειδικώς των Τριών Ιεραρχών, Καθηγητή Ramon Martinez, του Πανεπιστημίου της Pablon. Και οι δύο έστειλαν σπουδαία βιβλιογραφία με ιδιαίτερη αναφορά στην επιστολή του Μεγάλου Βασιλείου «Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων».

Ο Ακαδημαϊκός κ. Adrados, ο οποίος έχει εντυφήσει ως κορυφαίος γλωσσολόγος στα κείμενα των Πατέρων και των Τριών Ιεραρχών, στο βιβλίο του, Ιστορία της Ελληνικής γλώσσας από τις απαρχές της ως τις μέρες μας²⁵, αναφέρει ότι «η γλώσσα των συγγραμμάτων των Πατέρων και εκκλησιαστικών συγγραφέων διαφέρει μεν της απλουστέρας «κοινής» και ομιλουμένης γλώσσας της Καινής Διαθήκης, τείνουσα, ιδία δια της μεγάλης μορφώσεως των Πατέρων της Εκκλησίας του τετάρτου και του πρώτου ημίσεως του ε' αιώνος να εγγίσει το ύψος της αρχαίας αττικής υψηλότερας γλώσσας».

Και συμπληρώνει ο Ακαδημαϊκός Κ. Μπόνης, «Οι εν αμέσω επαφή προς το πλήρωμα αυτών τελούντες Πατέρες της Εκκλησίας, εν τω κατηχητικώ και κηρυκτικώ αυτών έργω επιδιώκουσιν χρήσιν απλουστέρας και περισσότερον νοουμένης γλώσσας, ως φερ' ειπείν ο ιερός Χρυσόστομος».

Λαμπρές εκδόσεις γύρω από τους Τρεις Ιεράρχες στον περίφημο εκδοτικό του Οίκο «Credos», έχει κάνει ο άλλος διαπρεπής Ισπανός Ελληνιστής, Καθηγητής του Πανεπιστημίου της Μαδρίτης, κ. Alfonso Martinez Diez.

Ο ειδικός ερευνητής των Πατέρων και των Τριών Ιεραρχών, Ισπανός έγκριτος Καθηγητής του Πανεπιστημίου της Pablon, κ. Ramon Martinez, παρεχώρησε όλη την πλουσιωτάτη ισπανική βιβλιογραφία γύρω από το θέμα αυτό.

²⁵ Βλ. F. Adrados, Ιστορία της ελληνικής γλώσσας από τις απαρχές της ως τις μέρες μας» (μετάφραση Α. V. Lecumberri, επιμ. Γ. Αναστασίου - Χ. Χαραλαμπίκη), Αθήνα 2003, σ. 337 κ.ε.

Η βιβλιογραφία αυτή με ποικιλία θεμάτων γύρω από τους Τρεις Ιεράρχες έχει μεταφραστεί στα Ισπανικά, στα Καταλανικά. Εκτός των μεταφράσεων εκτενής είναι ο ισπανικός βιβλιογραφικός κατάλογος με πλήθος μελετών γύρω από τη ζωή και το έργο των Τριών Ιεραρχών.

Αρκετές είναι οι μεταφράσεις και στην Ισπανία που αναφέρονται στην επιστολή του Μεγάλου Βασιλείου «Προς τους νέους πως αν εξ ελληνικών ωφελούντο λόγων²⁶», όπως και για άλλα θέματα, από όλο το έργο του. Εξίσου πολλές είναι οι μεταφράσεις και οι μελέτες γύρω από τη ζωή και το έργο των δύο άλλων Πατέρων της Εκκλησίας, γεγονός που μαρτυρεί το ιδιαίτερον ενδιαφέρον των Ισπανών για τους Τρεις Ιεράρχες.

Το ενδιαφέρον για τους Τρεις Ιεράρχες επεκτείνεται και στην Πορτογαλία και στη Βραζιλία, σύμφωνα με πληροφορίες που μας παρέθεσεν ο διακεκριμένος Ελληνιστής Καθηγητής και πρώην πρύτανης του Πανεπιστημίου της Coimbra, κ. Francisco de Oliveira. Ας σημειωθεί ότι ο ίδιος παρέσχε πληροφορίες για το ενδιαφέρον που επιδεικνύουν οι Ελληνιστές και στα Πανεπιστήμια της Βραζιλίας, συγχρόνως μάλιστα εκπονούνται διδακτορικές διατριβές πάνω σ' αυτό το θέμα στις χώρες αυτές, όπως και σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες.

Οι Τρεις Ιεράρχες τιμώνται και στην Ρουμανία, στα πανεπιστημιακά Τμήματα, στις 30 Ιανουαρίου, ως προστάτες της Ορθόδοξης Θεολογίας, όπου μελετώνται και εκπονούνται από ειδικούς ερευνητές διδακτορικές διατριβές. Πληροφορίες μας έδωσε η Florence Bechet, Καθηγήτρια στην Ρουμανία και ο Καθηγητής Octavian Gordon του Πανεπιστημίου του Βουκουρεστίου, ότι δηλαδή οι Τρεις Ιεράρχες θεωρούνται και εκεί προστάτες της Παιδείας.

Κάθε χρόνο το Πανεπιστήμιο του Βουκουρεστίου οργανώνει στις 30 Ιανουαρίου μεγάλη εορτή, με Θεία Λειτουργία, διάλεξη για το έργο τουλάχιστον ενός εκ των Τριών Ιεραρχών και μουσική εκτέλεση από τη χορωδία των φοιτητών του Πανεπιστημίου. Κάθε φορά η εκδήλωση τελεί υπό την αιγίδα του Πατριάρχη Ρουμανίας.

Στη μοναστική ζωή, ο Άγιος Βασίλειος, ο Μέγας, τιμάται πολύ, καθώς τα Μοναστικά του, «όροι κατά πλάτος και όροι κατ' επιτομήν», συχνά διαβάζονται από τους μοναχούς, κυρίως στην τράπεζα.

²⁶ ο.π.

Όσον αφορά τις μεταφράσεις των έργων των Τριών Ιεραρχών, σημειώνεται ότι σύντομα μετά από την πρώιμη αρχή της ρουμανικής φιλολογίας, η οποία επικυρώνεται από το 1521 και βασίζεται στα ορθόδοξα λειτουργικά βιβλία και στη Βίβλο σε μετάφραση, η μετάφραση των Πατέρων της Εκκλησίας υπήρξε κοινή δραστηριότητα, κυρίως από τον 18ο και 19ο αιώνα.

Οι Τρεις μεγάλοι Θεολόγοι της Ορθοδοξίας κατείχαν την πρώτη θέση και βεβαίως, ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος είναι ο περισσότερο μεταφρασμένος συγγραφέας.

Σε βιβλική εξήγηση: Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος θεωρείται ότι έχει τη μεγαλύτερη αναφορά. Το ίδιο στην «Ομιλητική»: Η βιβλιογραφία γι' αυτά που έγραψε είναι τεράστια στη Ρουμανία.

Εκπονούνται πάνω σ' αυτά τα κείμενα πολλές διδακτορικές διατριβές, άρθρα σε περιοδικά και βιβλία. Για παράδειγμα, όλες οι μεγάλες εκδόσεις, όλα τα μεγάλα θέματα της Θεολογίας (π.χ. η Δογματική, γραμμένη από τον Dimitrou Stanilolae, έχει μεταφραστεί στη Νέα Ελληνική. Επίσης και σ' αυτήν γίνονται συνεχώς αναφορές στους Τρεις «Στύλους της Ορθοδοξίας».

Τελευταίως η Ιερά Σύνοδος της Ορθοδόξου Ρουμανικής Εκκλησίας είχε καθιερώσει δυο μεγάλα γεγονότα:

1. Το έτος 2009 ήταν αφιερωμένο στο Μέγα Βασίλειο και τους άλλους Καππαδόκες (τον Άγιο Γρηγόριο τον Θεολόγο και τον Άγιο Γρηγόριο Νύσσης) και έλαβαν χώρα πολλές συναντήσεις, συνέδρια, ακόμη έγιναν μεταφράσεις των έργων τους.

Επίσης, γιόρτασαν ένα άλλο ιωβηλαίο. Τα 1.600 χρόνια από τον θάνατο του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου.

2. Το 2009 επίσης, οι μεταφράσεις των Πατέρων της Εκκλησίας στα Ρουμανικά, ξανάρχισαν υπό την αιγίδα του Πατριάρχου Ρουμανίας. Βεβαίως, το έτος 2009, ως έτος αφιερωματικό, ο Άγιος Βασίλειος ο Μέγας είχε προτεραιότητα, όπως γράφει ο Καθηγητής Octavian Gordon, ο οποίος ασχολείται με την ερμηνεία των Ασκητικών του Μεγάλου Βασιλείου και τους Λόγους του Γρηγορίου του Θεολόγου, του Ναζιανζηνού. Ο ίδιος Καθηγητής σημειώνει ότι στην Ρουμανία ασχολούνται με τους Τρεις Ιεράρχες και από φιλολογικής, φιλοσοφικής ή ιστορικής απόψεως. Οι θεολόγοι της Ρουμανίας, από την άλλη πλευρά, εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στο πώς οι Τρεις Ιεράρχες αναφέρονταν στην παρουσία του Θεού.

Στη Βουλγαρία, επίσης, τιμούν τους Τρεις Ιεράρχες, αλλά προστάτες των Γραμμάτων εκεί είναι οι Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος. Στη Σερβία τιμώνται και μελετώνται οι Τρεις Ιεράρχες και υπάρχουν σπουδαίες μελέτες γι' αυτούς από διαπρεπείς λογίους, με κορυφαίο μελετητή τον Πατέρα Ιουστίνο Πόποβιτς.

Οι ειδήσεις από τη Ρωσία, από την Ελληνίστρια Elena Ermolaeva, είναι οι εξής:

Υπήρχε ένα χρονικό κενό στην επιστημονική έρευνα, όσον αφορά τους Τρεις Αγίους Ιεράρχες περίπου από το 1930 έως το 1980 κατά την περίοδο που επικρατούσαν οι Σοβιετικοί, από το 1930 δηλαδή έως το 1980, εποχή που χαρακτηρίστηκε ως εποχή του επίσημου αθεϊσμού. Τότε, η ορθόδοξη φιλολογία δεν μπορούσε να δράσει ελεύθερα. Ο πρώτος που είχε το θάρρος να σπάσει τη σιωπή του ήταν ο V. Kolesov. Το 1971 δημοσιεύθηκε το άρθρο του, με τίτλο «Changing of the Nasal Vowels according to the Russian Manuscripts of XI century», p. 97 -115), δηλαδή «αλλαγή στα ρινικά φωνήεντα σύμφωνα με τα ρωσικά χειρόγραφα του XI αιώνα». Το άρθρο αυτό δημοσιεύθηκε στην Πολωνική εφημερίδα «Studia Rossica Pasmaniensia II». Ο Kolesov χρησιμοποίησε τότε ένα από τα παλαιότερα χειρόγραφα του Μεγάλου Βασιλείου που φυλασσόταν στην Εθνική Ρωσική Βιβλιοθήκη, στην Αγία Πετρούπολη. Στη συνέχεια, ο D. Buramin χρησιμοποίησε τα ίδια χειρόγραφα του 1977, που χρησιμοποίησε και ο Kolesov και αφέρωσε τις μελέτες του στο Μάξιμο τον Γραικό.

Η Ρωσική βιβλιογραφία είναι ενδεικτική της θέσης που έχουν οι Τρεις Ιεράρχες στη χώρα αυτή.

Η ερευνήτρια L. Petrova, έχει εκπονήσει διδακτορική διατριβή με θέμα «Γλωσσολογικές και κειμενικές σπουδές των χειρογράφων του XI αιώνα», η οποία περιέχει οκτώ ομιλίες του Μεγάλου Βασιλείου, έκδοση Πανεπιστημίου του Λένινγκραντ, 1985.

Όσον αφορά γενικότερα τις σλαβικές χώρες έχουμε μελέτη του λογίου E. Kozeva από την Βουλγαρία, στην οποία αναφέρει μεθόδους για τη γλωσσολογική κειμενολογική, παλαιογραφική, λαογραφική έρευνα, όσον αφορά το έργο των Τριών Ιεραρχών.

Άλλοι λόγιοι, όπως η G. Bara Barankova, δημοσίευσε στο περιοδικό «Palaeobulgarica» (1990) περικοπή των έργων του Αγίου Γρηγορίου στο Svyatoslav TZBORNİK 1073.

Η λογία επίσης L. Petrova, δημοσίευσε εργασία στη Μόσχα το 1991 με τίτλο «το θέμα της αρχαίας σλαβονικής μετάφρασης των ομιλιών του Μεγάλου Βασιλείου», στη σειρά των Σοβιετοσλαβονικών Σπουδών IV.

Το 1991 ο S. Dyogter έκανε προσθήκη στις μελέτες της Petrova, ασχολούμενος με την περικοπή του Μεγάλου Βασιλείου «Ομιλία στο Άγιον Πάσχα» (αριθμ. 45) υπό Ιωάννου Δαμασκηνού. Υπάρχει μία ενδιαφέρουσα σύγκριση των διαφορετικών τρόπων μεταβίβασης των ελληνικών φιλοσοφικών όρων υπό διαφορετικών παραδόσεων, όσον αφορά την ουσία, φύση, υπόσταση, το είναι, κλπ.

Η G. Bavankona, ασχολήθηκε στο Πανεπιστήμιον της Αγίας Πετρούπολης το 1996 με την «Εξαήμερο» του Μεγάλου Βασιλείου.

Ο E. Ganstrem έγραψε μελέτη με θέμα «Κατάλογος ομιλιών Ιωάννου του Χρυσοστόμου στη Νοτιοσλαβονική και Ρωσική Μεσαιωνική Φιλολογία», που εξεδόθη στην Αγία Πετρούπολη το 1998.

Ο M. Dolgushina ασχολήθηκε με τη Σλαβονική μετάφραση των XIII (οκτώ ομιλιών του Αγίου Γρηγορίου), που δημοσιεύτηκε στο Nobosibirisk το 2004.

Τέλος, μία μονογραφία των Alessandro - Maria Bruni αναφέρεται στον Άγιο Γρηγόριο το Θεολόγο, με θέμα: «Οι αρχαίοι Σλαβονικοί Κώδικες των ομιλιών του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού και τα βυζαντινά τους πρωτότυπα». Δημοσιεύτηκε στην Αγία Πετρούπολη το 2004. Αυτή η μονογραφία είναι αφιερωμένη στις διαφορετικές σλαβονικές μεταφράσεις των ομιλιών του Γρηγορίου Ναζιανζηνού.

Εκτός των άλλων, ο συγγραφέας συγκρίνει αυτές με τις ανατολικές μεταφράσεις, όπως εκείνες στα Αραβικά, Συριακά, Αιθιοπικά, Αρμενικά και Γεωργιανά. Η μελέτη αυτή θα μπορούσε να δημοσιευθεί και σε μελλοντική έκδοση του «Corpus Nazianzenum» στη σειρά του «Corpus Christianorum», Leuven, Βέλγιο.

Μας εστάλησαν από τη Ρωσία σχόλια από Καθηγητή, ο οποίος εξεπόνησε τη διδακτορική του διατριβή για τους Τρεις Ιεράρχες σε κυριλλική γραφή.

Γενικώς, οι πληροφορίες από τους Ρώσους λογίους είναι ότι στα Γυμνάσια της Ρωσίας, όπου διδάσκονται τα Αρχαία Ελληνικά, και οι μαθητές βεβαίως είναι Ορθόδοξοι, η μελέτη των Τριών Ιεραρχών από το πρωτότυπο ανήκει στους πρωταρχικούς στόχους της εκπαίδευσης.

Στο Πανεπιστήμιον της Αγίας Πετρούπολης, υπάρχουν τα Τμήματα Βίβλου και Φιλολογίας, όπου οι φοιτητές μελετούν τη Βίβλο και την Καινή Διαθήκη και τα έργα των Τριών Ιεραρχών στο πρωτότυπο. Κατά τον Alexander που εκπονεί τη διδακτορική του διατριβή, σχετικά με τον Άγιο Γρηγόριο, οι Τρεις Ιεράρχες μελετώνται στο Τμήμα Ρωσικής Γλώσσας. Στα Παλαιοσλάβικα, π.χ. μελετούν την «Εξαήμερο του Μεγάλου Βασιλείου» ή το «Λόγο εις το Άγιον Πάσχα» του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου.

Υπάρχουν διδακτορικές διατριβές και άρθρα που αναφέρονται στη σύγκριση των πρωτοτύπων κειμένων των Τριών Ιεραρχών και της μετάφρασής τους στα ρωσικά. Υπάρχουν, επίσης, κειμενολογικές μελέτες αφιερωμένες στη σύγκριση των διαφορετικών χειρογράφων και διαλέξεις πάνω σε διάφορα θέματα. Βεβαίως, στις Ακαδημίες και στα διάφορα Πανεπιστημιακά Τμήματα Θεολογίας και Φιλολογίας στη Ρωσία σπουδάζουν τους Τρεις Ιεράρχες από το πρωτότυπο και από τις μεταφράσεις των έργων τους.

Η όλη παρουσία των Τριών Ιεραρχών από τον 4ον χρυσούν αιώνα της Εκκλησίας μέχρι σήμερα, η έρευνα της ζωής και του έργου τους, η παρουσία τους στην Ελλάδα, στην Ευρώπη και σ' ολόκληρο τον κόσμο, είναι ένα θαύμα, που θα συγκλονίζει και θα προβληματίζει όλες τις γενιές των ανθρώπων.

Το έργο τους πολυσήμαντο και πολυδύναμο, προερχόμενο από το χώρο της ορθόδοξης πνευματικότητας θα οδηγεί σε αδιάβλητη υπαρξιακή γνησιότητα.

Και οι Τρεις, ελεύθεροι από την αγάπη για δύναμη, σπλισμένοι με τη δύναμη της αγάπης, είναι οι συνεχώς και αδιαλείπτως ζώντες εις το αιώνιο και διαρκές παρόν, που πραγματοποιείται στα πλαίσια της εκκλησιαστικής ζωής.

Χάρη σ' αυτούς, η ελληνική ιδιοφυΐα χαριτώνεται από το κάλλος της θεότητας.

Οι Τρεις Άγιοι, οι κατά τον Ισίδωρον τον Πηλουσιώτην «πανταχού τω φωτί της εαυτών πολιτείας τα της γης δαδουχήσαντες τέρματα», ας στείλουν στα βάθη της ψυχής μας τις σωστικές τους ανταύγειες, ώστε μαζί τους να βιώνουμε και να αναφωνούμε το του Ναζιανζηνού: «Φως και φως και φως, αλλ' εν φως, εις Θεός».

ΕΠΙΦΑΝΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΜΝΗΜΕΣ ΠΟΙΗΤΙΚΕΣ 1955 - 1959

ΝΕΑΡΧΟΥ ΝΕΑΡΧΟΥ,
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ - ΕΡΕΥΝΗΤΗ ΚΑΙ ΕΚΔΟΤΗ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ
ΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ Γ΄

Η εργασία αυτή στηρίχθηκε πάνω σε 165 ανέκδοτα ποιήματα, που είχαν σταλεί στον Εθνάρχη Μακάριο, την περίοδο 1947 - 1959, και βρίσκονται στα Αρχεία της Ιεράς Αρχιεπισκοπής. Ασφαλώς, ποιήματα με ανάλογο ή και διαφορετικό περιεχόμενο υπάρχουν και σε πολλά έντυπα της εποχής. Κατά μέγιστο μέρος, τα ποιήματα αυτά προέρχονται από διάφορα μέρη της Ελλάδας. Πολύ λίγα είναι σταλμένα από την Κύπρο και χώρες του εξωτερικού, όπως την Αυστραλία, την Αμερική, την Αίγυπτο κ.ά.

Σ' αυτά αντιπροσωπεύονται όλες οι κοινωνικές τάξεις κι όλες οι ηλικίες. Από παιδιά του Δημοτικού σχολείου μέχρι και γέροντες 98 χρόνων. Κατά βάση, τα ποιήματα αυτά τα έγραψαν άνθρωποι απλοί, αλλά και εγγράμματοι διαφόρων επαγγελμάτων, όπως εκπαιδευτικοί, νομικοί, στρατιωτικοί, γιατροί κ.ά. Ακόμα και άνθρωποι ανάπηροι, μόνιμα άρρωστοι σε άσυλα, σε οίκους ευγηρίας εκδήλωναν τη συμπάραστασή τους στον αγώνα της Κύπρου.

Κυρίαρχο στοιχείο στα ποιήματα είναι το αγωνιστικό πνεύμα. Η παρομοίωση του Απελευθερωτικού Αγώνα της Κύπρου με άλλους ανάλογου μεγαλείου αγώνες του Ελληνισμού, όπως το Εικοσιένα, το Σαράντα, τους Βαλκανικούς πολέμους, αναδεικνύει, κατ' ανάγκη, και τα ανάλογα πρότυπα των αγώνων. Αυξεντίου, Μάτσης, Παλληκαρίδης κ.ά., δεν έχουν να ζηλέψουν σε τίποτε από τον Κολοκοτρώνη, τον Μπότσαρη, τον Παπαφλέσσα, τη Μπουμπουλίνα κ.ά.

Η πίστη στην απελευθέρωση και την ένωση με την Ελλάδα είναι διάχυτη κι ακλόνητη στα ποιήματα. Πηγή της ήταν το σκεπτικό όλων, ότι η Κύπρος είναι ελληνική και, κατά συνέπεια, δεν χωρούσε οποιαδήποτε διαπραγμάτευση, στο πώς θα κατέληγε ο αγώνας της. Η δολιότητα, όμως, των Άγγλων, στο να μεταχειρίζεται τους συμμάχους της με μοναδικό κριτήριο τα συμφέροντά τους, προκαλούσε, την οργή, την απαρέσκεια και τον προβληματισμό των ποιητών. Η ανάμιξη ιδίως των Τούρκων στο παιχνίδι, με στόχο τον εκτροχιασμό του Κυπριακού από τον στόχο της Ένωσης, προκαλούσε την αγανάκτηση και τον αποτροπιασμό τους για τις μεθοδεύσεις αυτές.

Το μεγαλείο και η αυτοθυσία των Ηρώων, η καθολική συμμετοχή του λαού και η ετοιμότητά του για κάθε μορφής θυσία, προβάλλονται ως οι καθ' αυτό εγγυήσεις για επιτυχή κατάληξη του αγώνα. Η τυφλή επίσης εμπιστοσύνη στους αρχηγούς, Μακάριο και Διγενή, φτάνει σε μερικά ποιήματα μέχρι και την εξιδανίκευση των μορφών τους. **Η Ελλάδα είναι για όλους η Μάνα, αυτή που νοιάζεται και πονά για όλα. Άλλοτε τρομερή, με δρεπάνια και σπαθιά στα χέρια, άλλοτε στεφανωμένη με δάφνινα κι ολόχρυσα στεφάνια, εποπτεύει και καθοδηγεί ως Θεά Ελευθερία, ως Νέμεση κι ως Σοφή Θεά τον Άγιο αγώνα της Κύπρου.**

Το θρησκευτικό στοιχείο και η παγιωμένη πίστη, ότι ο αγώνας του Κυπριακού Ελληνισμού ήταν «**υπέρ Πίστewς και Πατρίδος**» διατρέχουν πλείστα από τα ποιήματα. Ο Σταυρός και η επιγραφή «*Εν τούτω Νίκα*» προβάλλονται ως ένδειξη της θέλησης κι εντολής του Θεού για τη δικαίωση του αγώνα. Ευτελείς πράξεις ή σκέψεις στη ζωή και δράση των Ηρώων δεν είναι ανεκτές, ούτε και συμβατές με την ιερότητα του αγώνα, που διεξάγεται. Γι' αυτό και σε κανένα ποίημα μνημονεύεται προδότης ή διάθεση προδοσίας εκ μέρους των Ηρώων του Αγώνα. Τους θέλουν και τους προβάλλουν αμετακίνητους και προσηλωμένους στο χρέος μέχρι το τέλος.

Η θεματολογία των ποιημάτων κινείται στα χρονικά πλαίσια, που κινήθηκε και το Κυπριακό πρόβλημα. Ανάλογα με τα γεγονότα, που διαμορφώνονταν τη δεδομένη χρονική στιγμή, εμπνέονταν και οι ποιητές από αυτά. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και την κατάρρευση της αποικιοκρατίας, υποστηρίχθηκε αποφασιστικά από τους Αμερικανούς και Ρώσους η εφαρμογή της αρχής της αυτοδιάθεσης των λαών. Οι ίδιες δεν ήταν χώρες αποικιοκρατικές και είχαν κάθε λόγο να εκδιώξουν Ευρωπαϊκές χώρες από εδάφη, που υπολόγιζαν, ότι μελλοντικά θα τους ήταν χρήσιμα. Το δικαίωμα

της αυτοδιάθεσης ενσωματώθηκε και στον Καταστατικό Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών κι αποτελούσε πλέον αναφαίρετο δικαίωμα υπόδουλων λαών να διεκδικήσουν την ελευθερία τους. Φτάνει αυτές να ήταν ομοιόμορφες εθνικά συμπαγείς ομάδες, που μιλούσαν την ίδια γλώσσα και είχαν τον ίδιο πολιτισμό και θρησκεία.

Στην Κύπρο το 82% του πληθυσμού είχε τα χαρακτηριστικά αυτά και, εξ αντικειμένου, είχε το δικαίωμα να ζητήσει τον τερματισμό της αποικιοκρατίας των Άγγλων. Το δικαίωμα της αυτοδιάθεσης δεν τους εμπόδιζε να διεκδικήσουν την ενσωμάτωση της Κύπρου στην Ελλάδα. Αυτό ήταν το πάγιο αίτημα όλων των Κυπρίων από την πρώτη μέρα, που οι Άγγλοι πάτησαν το πόδι τους στην Κύπρο, το 1878. Άλλωστε, και οι ίδιοι οι Άγγλοι, όταν είχαν ανάγκη τη βοήθεια των Ελλήνων, υποσχέθηκαν μια τέτοια εξέλιξη. Το 1915 μάλιστα παραχωρούσαν την Κύπρο στην Ελλάδα, υπό την προϋπόθεση, ότι αυτή θα βγαине στον πόλεμο, για να βοηθήσει τους Σέρβους.

Η άρνηση της Αγγλίας να παραχωρήσει ελευθερία στην Κύπρο κυριαρχεί στα πρώτα ποιήματα. Στον απλό κόσμο η συμπεριφορά των Άγγλων ήταν ακατανόητη. Μια σύμμαχος χώρα, της οποίας οι στρατιώτες έτυχαν κάθε βοήθειας και προστασίας στην Ελλάδα, κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πώς ήταν τώρα δυνατό ν' αρνιέται την παραχώρηση της Κύπρου στην Ελλάδα, αφού αυτή ήταν η επιθυμία και η θέληση του Ελληνικού λαού της Κύπρου; «...μεσ' την Κύπρο, που σφαδάζει,/για της μάνας την αγκάλη/και για λευτεριά ζωή...»¹. Το ερώτημα εξακολουθούσε να είναι αναπάντητο: Πώς μια σύμμαχος χώρα, όπως η Αγγλία, ήθελε «...να κρατά την Κύπρο μας,/παρ' όλη τη φιλία...»². Και δεν την άφηνε να 'ρθει, «...με την Ελλάδα,/γιατί αυτή είν' η Μάνα της,/δεν πρέπει να ' ναι σκλάβα...»

Ο ποιητής, αποτεινόμενος στην Αγγλία, την προτρέπει να ανατρέξει στους στρατιώτες της, κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και να τους ρωτήσει να της πουν ποια ήταν η συμπεριφορά της Ελλάδας προς αυτούς την ώρα που κινδύνευαν να αφανιστούν από τους Γερμανούς και τους Ιταλούς στα ελληνικά βουνά. Πέρα όμως από τη βοήθεια των Ελλήνων προς αυτήν, της υπενθυμίζουν ταυτόχρονα και τις υποσχέσεις, που αφειδώς έδιδε για την Κύπρο, σαν θα 'ρχόταν η άγια μέρα της ελευθερίας: «...Στα σπήλαια ετρέχαμε / ψωμί για να τους πάμε, / αυτό που δεν εβρίσκαμε / στο σπίτι μας να φάμε. / Πόσες φορές τα τέκνα μας / με φόβο, κρύο και βροχή / τρέχανε τους στρατιώτες σας / να βρουν στην κατοχή. / Να τους προσφέρουν κάτι

/ στους βράχους, στους γκρεμούς, / αδιάφορο αν κινδύνευαν / στη φάκα να πιαστούνε από τους Ιταλούς...»³ / «...Πόσο ακριβά το πλήρωσαν, βοηθώντας τα παιδιά σας, / πόσα δικά μου χάθηκαν / να σώσουν τα δικά σας;...» / «...Σεις δεν διαλαλούσατε / σαν έρθ' η Άγια μέρα, / την Κύπρο πως θα δίνετε / στην άμοιρη Μητέρα; / Μα τώρα τα ξεχάσατε / και εξακολουθείτε, / την Κύπρο, που μας τάξατε, / σκλάβα να την κρατείτε. / Κι αντί ν' ακούσω ευχαριστώ, / για ό,τι έχω κάνει, / μου βάνετε σαν το Χριστό / ακάνθινο στεφάνι...»⁴

Η απλοποίηση του προβλήματος στη σκέψη του λαού μόνο συναισθηματικά είναι δυνατό να εξηγηθεί κι όχι με κριτήρια πολιτικά και στρατιωτικά. Μόνο έτσι μπορούσαν να αποδίδονται προθέσεις καλές στην Αγγλία, ότι σύντομα θα έσπευδε να αποδώσει την Κύπρο στην Ελλάδα: «... Αν και το έχεις κατά νουν, πως θ' αφεθεί μια μέρα, / οπότε θα σ' ευγνωμονούν / Μάνα και θυγατέρα...»⁵

Κοντά στην απολίτικη αυτή προσέγγιση, ο απλός λαός ήθελε να βλέπει τους συμμάχους να διάκινται φιλικά προς την Ελλάδα και το κυπριακό πρόβλημα. Δεν είχε τη σωστή εκτίμηση για τα εμπλεκόμενα συμμαχικά συμφέροντα και τη βαρύνουσα αξία, που 'χε γι' αυτούς η Κύπρος. Πέρα όμως από το γεγονός αυτό, η ίδια η Αγγλία, ως αποικιοκρατική και ισχυρή χώρα, διαμόρφωνε τα δικά της συμφέροντα και σε βαθμό καθοριστικό εξυπηρετούσε και τα συμφέροντα των συμμάχων της, ιδιαίτερα εκείνα των Αμερικανών.

Ωστόσο, ο λαός, με μόνη την πίστη στο δίκαιο αίτημα της Ελλάδας και της Κύπρου, εξακολουθούσε να πιστεύει, πως κάθε άλλη αρχή ήταν άδικη και επομένως δεν μπορούσε να υπερισχύσει. Γι' αυτό και συχνά προσέτρεχε στους Αμερικανούς και ζητούσε τη συνδρομή τους, για να επικρατήσει το δίκαιο: «...Αμερικάνοι Σύμμαχοι, σπρώχτε κι εσείς λιγάκι, / να πλεύσει η νήσος στα νερά, / να 'ρθει με τ' αεράκι...»⁶

Με την πίστη και την πεποίθηση αυτή, η Ένωση όχι μόνο ήταν εφικτή, αλλά και «... αι ημέραι πλησιάζουν να σ' ενώσουνε...»⁷. Αυτές, βέβαια, οι προσδοκίες του Ελληνικού και Κυπριακού λαού, ήταν έξω από την πολιτική πραγματικότητα, καθώς ήταν γνωστό, ότι οι Άγγλοι από το 1915 και μετά δεν δέχτηκαν ποτέ να ξανασυζητήσουν το θέμα της Κύπρου στα αποδεκτά πλαίσια της Αυτοδιάθεσης - Ένωσης. Εξάλλου, το ΟΥΔΕΠΟΤΕ του Χόπκινσον στην Εγγλέζικη Βουλή, τον Ιούλιο του 1954, ήταν ενδεικτικό της απόφασης των Άγγλων να μη επιτρέψουν λύση του κυπριακού προβλήματος, σύμφωνα

με τις επιθυμίες, τους προαιώνιους πόθους και του δίκαιου αιτήματος του Κυπριακού Ελληνισμού.

Παρόλο που τα ποιήματα κινούνται στα πλαίσια των πολιτικών εξελίξεων και εκφράζουν, μαζί με το αγωνιστικό πνεύμα, και το αντίστοιχο πολιτικό κλίμα, εντούτοις, πολλές φορές, ο λαός συνεχίζει να κινείται σε πλαίσια αποδεκτά στη συνείδηση και την ηθική του. Στα συμφέροντα όμως των μεγάλων κρατών, τις πλείστες φορές, οι αρχές και οι αξίες, καθώς και κάθε έννοια ηθικής και δικαίου, όχι μόνο δεν λαμβάνονται υπόψη, αλλά τσαλαπατιούνται κιόλας βάνουσα και θυσιάζονται στο βωμό των σκοπιμοτήτων, των ειδικών και ευρύτερων επιδιώξεων, πολιτικών, οικονομικών, στρατιωτικών κ.ά.

Η άρνηση της Αγγλίας να αποδεκτεί την ύπαρξη του κυπριακού προβλήματος, πείσμωνε περισσότερο τον κυπριακό ελληνισμό, που επιδίωκε αταλάντευτα να εκπληρώσει το δίκαιο αίτημά του για απελευθέρωση και Ένωση με τη Μάνα Ελλάδα. Τα καταπιεστικά μέτρα, οι ανελεύθεροι νόμοι, η οικονομική εξόντωση του λαού, ο σκοταδισμός και οι προσπάθειες αφελληνισμού του, όχι μόνο δεν έκαμψαν το φρόνημά του, αλλά αντίθετα τράνωσαν τη θέλησή του, επαύξησαν το πείσμα του να ζήσει ως ελεύθερος λαός με όλα τα δικαιώματα και τ' αγαθά, που απολάμβαναν άλλοι ελεύθεροι λαοί. Τα εθνικά και θρησκευτικά σύμβολα, η εκκλησία, η παιδεία, ο πολιτισμός και η οικογένεια έγιναν οι μήτρες, μέσα στις οποίες εκκολάφτηκαν οι ήρωες με τα ιδεώδη του κυπριακού Απελευθερωτικού Αγώνα. Ωστόσο, μέχρι την άγια εκείνη στιγμή, ο Ελληνισμός έπρεπε ν' αντέξει και να μη χάσει την πίστη και το σωστό προσανατολισμό. Μόνο έτσι η νίκη θα ήταν σίγουρη: «... Τα βουρκωμένα μάτια σου, ας πάψουν πια να κλαίνε, / στο σκυθρωπό σου πρόσωπο ας λάμψει η χαρά, / για σένα σήμερα παντού μυριάδες κόσμος, λένε, / πως ήρθ' η ώρα να χαρείς κι εσύ τη λευτεριά...» / «... Στις πάντοτε Ελληνικές πόλεις και τα χωριά σου, / σε λίγο η γαλανόλευκη πανώρια θα στηθεί / στις δασωμένες σου πλαγιές, στους κάμπους, στα βουνά σου, / τραγούδι μιας ανέκφραστης χαράς θα αντηχεί...» / «... Ελληνικιά γεννήθηκες, στα γαλανά νερά σου, / και πάλι στης Ελλάδας μας την αγκαλιά πετάς...»⁸

Η δυναμική αντιπαράθεση με την Αγγλία φάνηκε αναπόφευκτη. Ο αγώνας προμηνυόταν σκληρός και άνισος. Και οι Άγγλοι αδίστακτοι. Η πίστη και η εμμονή στο δίκαιο του αγώνα, ανεξάρτητα από θυσίες, κακουχίες και βάσανα, ήταν η εναπομείνουσα πορεία. Η αλληλεγγύη των αδελφών Ελλήνων ήταν καθολική και έμπρακτη. Για το ιδανικό της λευτεριάς

οι Έλληνες έχυσαν ποταμούς αιμάτων. Όχι μόνο για τη δική τους, μα και για τη λευτεριά άλλων λαών. Ιδιαίτερα για κείνους, που παρουσιάζονταν σύμμαχοι και τώρα εχθροί του Ελληνισμού. Αυτοί δεν ήθελαν να καταλάβουν, ότι το βαθύτερο νόημα της ζωής των απανταχού Ελλήνων το μαρτυρούσαν ο πολιτισμός, τα μνημεία, η Εκκλησία, η ιστορία τους. Δεν ήθελαν να αντιληφθούν, ότι οι Έλληνες δεν αντιστρέφουν ποτέ τη φύση τους. Και γι' αυτό η εμμονή των Ελλήνων της Κύπρου στον αγώνα, που χάραξαν, ήταν κάτι παραπάνω και από ιστορική επιταγή: «...Με το κεφάλι σας ψηλά, σαν Έλληνες παιδιά, / φωνάζτε στους δυνάστες σας, που σας κρατούνε χρόνια, / πως τα ελληνικά πουλιά δεν ζούνε στα κλουβιά, / αλλά πετούν ελεύθερα στα μυρωμένα κλώνια. / Πέστε τους να το νιώσουνε για υστερνή φορά, / πως δεν μπορούν να σας στερούν τα θεία εκείνα δώρα, / γιατί' είναι απ' τα κόκκαλα βγαλμένα, τα ιερά / Ελλήνων, που ποτίσανε με αίμα κάθε χώρα...»⁹

Στον αγώνα τους αυτό οι Κύπριοι επιβαλλόταν να πιστεύουν και να βασίζονται στην καθολική αλληλεγγύη και στην έμπρακτη υποστήριξη των αδελφών Ελλήνων: «...Στους επικούς αγώνες σας, δεν είσαστε μονάχοι, / σας παραστέκουν γνώριμες αδελφικές ψυχές, / αυτές, που για τη λευτεριά, σαν γιγαντένιοι βράχοι / επρόβαλαν τα στήθια τους, ακόμη κι ως προχθές...»¹⁰

Με τους διωγμούς και με την τυραννία δεν ήταν δυνατό να σβηστεί η φλόγα της λευτεριάς. Αντίθετα, αυτή «θέρριεε πιότερο, γινότανε μανία, σαν καταιγίδα, που ξεσπά μια νύχτα φοβερή...». Τα ύπουλα τεχνάσματα και οι δολοπλοκίες των Άγγλων ήταν προορισμένα «...να παραλύσουν στου λαού τη γιγάντια ορμή...»¹¹ Η πρόσκληση στον κοινό αγώνα ήταν καθολική. Τα πλαίσια και οι στόχοι του ξεκάθαροι: «...Με πίστη στα ιδανικά της άφθαστης γενιάς μας, / ελάτε στον αγώνα μας, αυτόν τον ιερό...»¹²

Στον αγώνα ελευθερίας του Κυπριακού Ελληνισμού, το ΟΧΙ ήταν σ' αυτούς, που ήθελαν να κρατούν στον εικοστό αιώνα σκλάβο λαό, που έχυσε ποτάμια το αίμα για την ελευθερία τη δική του και άλλων. Γι' αυτό και το ΟΧΙ έπρεπε να ήταν δυνατό, βροντερό, αποφασιστικό. Να απλώνεται από τις πόλεις στα χωριά, στα βουνά, στα λαγκάδια, στα σπίτια, στα σχολεία και στις εκκλησίες: «...Με μια φωνή, που ν' αντηχεί στις γης κάθε γωνία, / βγαλμένη απ' την αδούλωτη Ελληνική ψυχή, /ας δώσουμε γι' απάντηση στη μαύρη τυραννία / το ΟΧΙ, που ξανάπαμε μια περασμένη αυγή...» / «...Μ' αυτό το όχι σήμερα η Κύπρος κι η Ελλάδα, /σαν ένα σώμα, μια καρδιά, μια σκέψη κι ένα νου, / δίνουμε την απάντηση, πιασμένες στην αράδα /στην τυραννία του

γνωστού δυνάστη Βρεττανού...»¹³

Η αδυναμία των ελληνικών κυβερνήσεων να υιοθετήσουν δυναμική πολιτική έναντι των Άγγλων, απογοήτευε τους Κυπρίους. Βέβαια, ήταν γνωστό, ότι η Ελλάδα, μετά τον εμφύλιο σπαραγμό, μάζευε τα ερείπιά της. Η οικονομική, πολιτική και στρατιωτική εξάρτηση από τη Βρετανία, και στη συνέχεια από την Αμερική, δεν της άφηναν περιθώρια άσκησης δυναμικής εθνικής πολιτικής. Όσες προσπάθειες κατεβλήθηκαν από τις ελληνικές κυβερνήσεις, για διπλωματική διευθέτηση του Κυπριακού, προσέκρουσαν στην κατηγορηματική και σχεδόν προσβλητική απαξίωση της ελληνικής διπλωματίας.

Ο προσανατολισμός για διεθνοποίηση του Κυπριακού φαινόταν να έδινε μια διέξοδο. Η απόφαση επίσης να ξεκινήσει ένοπλος Απελευθερωτικός Αγώνας, στην περίπτωση, που οι Άγγλοι συνέχιζαν να παραμένουν αδιάλλακτοι και μετά την προσφυγή στα Ηνωμένα Έθνη, άναψε τις καρδιές και πυρπόλησε τα όνειρα και τις ελπίδες του απανταχού Ελληνισμού. Η πυρπόληση αυτή των ψυχών, η διάθεση για θυσία, η πίστη στο δίκαιο του αγώνα, η ακλόνητη πεποίθηση, ότι η Ένωση με την Ελλάδα θα ερχόταν και, ότι η Δόξα θα στεφάνωνε τα κεφάλια των νικητών, είναι στοιχεία κυρίαρχα στα ποιήματα της χρονικής αυτής περιόδου. Η σκλαβιά ήταν έργο εκείνων, που είχαν «... τη βία για συνείδηση, το χρήμα για θρησκεία...». Τίποτα δεν σεβόντουσαν. Γι' αυτό κι ο Απελευθερωτικός Αγώνας, όχι μόνο ήταν δίκαιος και ηθικός, αλλά αποκτούσε και τιμή «...όποιος θα 'δινε αίμα...»¹⁴

Η έναρξη του Απελευθερωτικού Αγώνα, 1955 – 1959, ήταν το επικό μεγαλείο της αντίστασης του Κυπριακού Ελληνισμού ενάντια στη μεθοδευμένη καταπίεση, τον εξευτελισμό, τη βία και την τυραννία των Άγγλων. Ήταν η αποκάλυψη του μεγαλείου των ηρωικών μαχητών. Ήταν η ανεπιφύλακτη διάθεση του λαού για θυσία. Ήταν η ταύτιση με τα ιδανικά της Φυλής, της Ορθόδοξης Πίστης και τα οράματα του Ελληνισμού. Ήταν η έκρηξη των αισθημάτων του Κυπριακού λαού, που το ηφαίστειο της ψυχής του δεν μπορούσε άλλο να κρατήσει τη λάβα της οργής να κατατρώει τα σώβαθα του κορμιού του. Μια ματωμένη πέτρα από τα Ψαρά, «...στο αίμα ποτισμένη ... απ' την ψυχή της άφηνε μια προσευχή να βγαίνει...»: «...Δώσ' μου Μεγαλοδύναμε φτερά για να πετάξω /στης Κύπρου τ' όμορφο νησί στους σκλάβους να φωνάξω, /ότι τη Δόξα των Ψαρών κι εδώ θα την χαράξω.»¹⁵

Με την άσοφη συμμετοχή της Ελλάδας στην Τριμερή Διάσκεψη του Λονδίνου, το καλοκαίρι του 1955, η Τουρκία αναγνωρίστηκε έμπρακτα ως ενδιαφερόμενο μέρος στο Κυπριακό. Ο θάνατος του Έλληνα Πρωθυπουργού, Στρατάρχη Παπάγου, τον Οκτώβρη του 1955, και η ανάληψη της εξουσίας από τον Κωνσταντίνο Καραμανλή ήταν γεγονότα καθοριστικά στην εξέλιξη του Κυπριακού. Η νέα Κυβέρνηση εγκατέλειψε παρασκηνιακά το αίτημα της Αυτοδιάθεσης- Ένωσης και αποδέχτηκε τις θέσεις των Άγγλων για παραχώρηση κάποιας μορφής συντάγματος. Οι πιέσεις στην κυπριακή ηγεσία είχαν ως αποτέλεσμα τις συνομιλίες Μακαρίου - Χάρντινγκ. Κατ' αυτές, ενώ ο Μακάριος ζητούσε σχέδιο γνήσιας αυτοκυβέρνησης, με ρητή δέσμευση, ότι αυτό θα ίσχυε ως μεταβατικό στάδιο μέχρι την αυτοδιάθεση, οι Άγγλοι επιδίωκαν μια ψευδεπίγραφη μορφή αυτοκυβέρνησης, με όλες τις βασικές εξουσίες να ασκούνται από τον Κυβερνήτη. Στην προσπάθειά τους αυτή καθιέρωσαν τους Τούρκους ως ισότιμο παράγοντα στη ρύθμιση των ζητημάτων της Κύπρου. Το αδιέξοδο των συνομιλιών επιρρίφθηκε στο Μακάριο. Και αυτό ήταν το άλλοθι, που επιζητείτο για την εξορία του.

Η ελληνική Κυβέρνηση πέρασε μηνύματα στους Άγγλους, ότι ήταν διατεθειμένη για παραχωρήσεις και συμβιβασμούς στο Κυπριακό. Μέσα στο πνεύμα αυτό ακούστηκαν, για πρώτη φορά, σχέδια διχοτόμησης, ανεξαρτησίας, ομοσπονδίας, που αλλοίωναν τη μορφή λύσης του Κυπριακού. Κι αυτή δεν ήταν άλλη από την εφαρμογή της αυτοδιάθεσης μέσα σε τακτή προθεσμία. Η εξαγγελία του σχεδίου Ράντκλιφ από τον υπουργό Αποικιών, το Δεκέμβρη του 1956, αποτελούσε τον ωμότερο εκβιασμό σε βάρος του Κυπριακού Ελληνισμού. Η αντίδραση του λαού στις μεθοδεύσεις των Άγγλων ήταν ενδεικτική: « Χίλιες φορές το είπαμε, ότι δεν εννοούμε /απ' την Αυτοδιάθεση για να παραιτηθούμε. / Θέλομεν Αυτοκυβέρνηση μόνο για δέκα έτη, / κι έπειτα η Κυβέρνηση να κάμει ό,τι θέλει. / Αυτό, που μας προσφέρετε, το Σύνταγμα του Ράντκλιφ,/επάλιωσε, επέθανε, στ' άχρηστα επετάχθη...»¹⁶

Σ' αντίθεση με την Ελληνική Κυβέρνηση, ο Ελληνικός λαός ταυτιζόταν απόλυτα με το στόχο και τη μεθόδευση του αγώνα. Αγώνα αταλάντευτου για Αυτοδιάθεση - Ένωση, με κάθε μέσο και ανεξάρτητα από θυσίες: «Συνταχτείτε παλικάρια / κι η πατρίδα σας καλεί, /με σκουπίδια, με σφουγγάρια,/με μαγκούρες, με λιθάρια,/να χτυπάτε το σκυλί...»¹⁷

Στην πρώτη φάση του Αγώνα και μέχρι το 1957, ο Χάρντινγκ ήταν ο προσωποποιημένος εχθρός. Στο πρόσωπό του ο μαχόμενος Ελληνισμός έβλεπε τη

βαναυσότητα, την αδιστακτικότητα, τον κυνισμό και την ωμότητα των Άγγλων αποικιοκρατών. Έβλεπε τις μελετημένες μεθοδεύσεις δυναμικής εμπλοκής των Τούρκων και, εκ των πραγμάτων, μεταμόρφωσης του προβλήματος. Ήταν ο βάρβαρος διώκτης των αγωνιστών και του πολιτικού ηγέτη του Αγώνα. Ήταν ο εμπαθής Κυβερνήτης, που μισούσε οτιδήποτε το ελληνικό. Γι' αυτό και στα ποιήματά τους, επώνυμοι και άσημοι, μικροί και μεγάλοι, γυναίκες και παιδιά, τον μεταχειρίζονταν με χαρακτηρισμούς απαξιωτικούς. Τον χλεύαζαν, τον περιφρονούσαν, του απέδιδαν ιδιότητες, που τον υποβίβαζαν στα επίπεδα ανθρώπων χωρίς ικανότητες, αισθήματα, στοιχειώδη πολιτική αντίληψη και ανίκανο στρατιωτικό.

Αντίθετα απ' αυτόν και άλλους Άγγλους αξιωματούχους, η προβολή των αρετών των ηγετών του Αγώνα, Εθνάρχη Μακαρίου και Στρατηγού Διγενή, ήταν συσσωρευμένες και στον υπέρτατο βαθμό τονισμένες. Το ίδιο ίσχυε και για τους αγωνιστές της ΕΟΚΑ, τους πολιτικούς κρατούμενους, τους πολιτικούς κατάδικους, άλλους αγωνιστές, τον ανώνυμο λαό και τους ιερείς. Εξάρχουσα θέση είχε η νεολαία και ιδιαίτερα η μαθητιώσα νεολαία. Με τα σχολεία, τα κατηχητικά, τους ιερούς ναούς ν' αποτελούν τα φυτώρια της στρατολόγησης για τις πολύμορφες ανάγκες του Αγώνα: «...Παιδιά δεκαεφτά χρονών, / αγόρια, κορασίδες, / ζητούν να ρίξουν τα δεσμά, / να σπάσουν τις αλυσίδες. / Πέταξαν τα βιβλία τους, / άφησαν τα θρανία, / και μέσ' της μάχης τον καπνό / επέσαν με μανία...»¹⁸ / «...Κι η φοιτώσα νεολαία / που ζητούσ' ελευθερία, / είχε δράση θαρραλέα / μ' ανδρική παληκαριά...»¹⁹

Είναι αλήθεια, πως στην Ελλάδα οι συνθήκες ήταν δύσκολες, εξαθλιωτικές. Οι πόλεις και τα χωριά ήταν νεκρωμένα. Ο αντρείος κόσμος λούφαξε... Ο άγριος βοριάς «...περούνιαζε ως το κόκαλο τους φτωχούς, τους άνεργους, τους διακονιάρηδες, όλο το λαό, /κι η Ελλάδα κουτσή σέρνεται με τα δεκανίκια, /με ματωμένες τις καρδιές των φυματικών και των χτικιάρηδων. / Ο γήλιος μας μαύρος αγναντεύει τη φάτσα της σκλαβιάς, / το χορό, που μαγαρίζει το ναό της Αφροδίτης...»²⁰ Η Ελλάδα πονά. Τα μνημεία της δακρύζουν για το κατάντημα. Κάθε είδους λόγχη την τρυπά. Κι από κοντά οι στρίγγλες να ουρλιάζουν στο σκοτάδι, κι οι προδότες να τσαμπουνάν στ' αυτιά της ψευτιές. Κι οι ψευτοπροφήτες να την περιγελούν: «...Και κουρνιάζουν στο δέντρο μας μαύροι αιμοβόροι / κι η νύχτα η μαυροφόρα τραγουδάει... / και τα τραγούδια της τρυπάνε την ψυχή μας σαν τις μπογιές. / Κι εμείς ψάχνουμε.../ στα σολκόφια και στα τρύπια ρούχα μας να βρούμε /

κείνο που μας κλέψαν: / Το Δίκαιο, το Δίκαιο, το Δίκαιο!»²¹

Όσο κι αν έβλεπε το δίκαιο του αγώνα του Κυπριακού Ελληνισμού, η Ελλάδα δεν μπορούσε να προσπεράσει τα καταπιεστικά προβλήματα και τις παντοειδείς εξαρτήσεις, που την κρατούσαν καθηλωμένη. Ο Ελληνικός λαός επίσης, μετά τη Μικρασιατική καταστροφή, τις εσωτερικές διώξεις από ανελεύθερα καθεστώτα, από τους εξοντωτικούς πολέμους και τον αδελφοκτόνο εμφύλιο, έμεινε να «...σέρνεται δαρμένος μ' ένα κουρελιασμένο παλτό στην καμπούρα του...»²², και «...πίσω όρνια με γαμψά νύχια τον μαδάνε, / καρακάξες σχίζουν τις σάρκες του, / καλιακούδια τσιμπούν τα πλεμόνια του, / κοράκια ολόμαυρα τον κοτσιλάνε, / κι οχιές κι αστρίτες ξεπετσιάζουν τις φτέρνες του, / κι αφέντες με φριχτά γέλια... / Οι παπαρούνες γέρνουν την όψη τους στο χώμα / μην τις καταπιούν τα ορθάνοιχτα στόματα. / και σέρνονται θλιμμένες Παναγιές στον πόνο, / και κατρακυλάν τίμιες κοπέλες στο δρόμο, / κι άλλες φτωχές γίνονται πόρνες να ζήσουν, / και σκαφτιάδες με ατσαλένια μπράτσα πεθαίνουν, / και χτίστες με στήθια μαρμάρια ξεψυχάν, / και μπετατζήδες ψοφάν σαν τα σκυλιά από την πείνα. / Μαστιγωμένοι διακονιάρηδες βρίσκονται μεταξύ ζωής και θανάτου, / και φοιτητές βάφουν αιμάτινους τους δρόμους, / και μάνες κλαίνε, / και μάνες γελάν - τρελές. / Κι άλλες σφιγγουν την κοιλιά με δεκαοκτώ ζουνάρια, / κι άλλους δεν τους χωράν οι πόρτες απ' τα πάχια... / Μα τι έγινε; / Η Λευτεριά, η Λευτεριά, η Λευτεριά!»²³

Ωστόσο, η Ελευθερία είναι ασυμβίβαστη με τις όποιες δυσκολίες, τα όποια προβλήματα. Και αποκτά μεγαλύτερη αξία, αν ξεπερνά τις ανθρώπινες αδυναμίες, τα καθημερινά προβλήματα, και τραβιέται ως αγαθό ύψιστης προτεραιότητας, ως αγαθό ένα και μοναδικό, πάνω από την οποιαδήποτε καλοπέραση ή αντιξοότητα. Μαζί μ' αυτή, μπορείς να αποκτήσεις κι όλα τα άλλα αγαθά. Χωρίς αυτήν, δεν έχεις απολύτως τίποτε.

Οι Έλληνες, ως απόγονοι ένδοξων προγόνων, δεν μπορούν να ζουν «...κάτ' απ' τη μαύρη πατούσα...» των τυράννων. Το ίδιο και οι Κύπριοι. Η Κύπρος είναι ελληνικό νησί και το χρέος τούς επιβάλλει να αρθούν πάνω από τις όποιες δυσκολίες και να ξεκινήσουν τον αγώνα, που θα τους οδηγήσει στην ελευθερία τους. «...Είναι καιρός ν' αδράξουμε στα χέρια μας την Πίστη / και με παντιέρα την Ελπίδα, / και με χαίμαλί το δίκαιο, / να ορθώσουμε το μπόι μας ως τον ουρανό! / Να διώξουμε τα σύννεφα, την πίσσα, το σκοτάδι. / Καινούργιοι αντρείοι μεις, καινούργιο Εικοσιένα! / Φτωχοί, σκαφτιάδες,

μπετατζήδες, μαθητούδια, /και γέροι και γυναίκες και παιδιά... / Άλλο οι πλάτες μας βάρος δεν κρατάνε,/μας σάπισαν τα' αγριοκαίρια, / μούχλιασε πάνω μας η αδικία... / Ομπρός! Ν' ανέβουμε το βράχο, / το βράχο της Λευτεριάς τον αιματόβρεχτο,/και με την ατσάλινη θέληση στο πλευρό μας / να χτίσουμε καινούργια Ελλάδα. / Πιασμένη απ' το χέρι με την Κύπρο, / σφιχταγκαλιάζοντας το δίκαιο και τα ιδανικά μας,/και με πλοίο τη Λευτεριά, / να ξεχύσουμε παντού το φως μας, την αγάπη, τη Ζωή...»²⁴

Τα κενά και τις αδυναμίες της πολιτικής εξουσίας αναπλήρωνε η ομοθυμία του ελληνικού λαού. Το κυπριακό πρόβλημα έκαιε. Ήταν πρόβλημα καθ' όλα ελληνικό. Δεν ήταν ανεκτό να παραμεριστεί. Ούτε και να υποβαθμιστεί. Οι πνευματικοί και οι κάθε ηλικίας και επαγγέλματος πατριώτες προσπαθούσαν με τα ποιήματά τους να εμψυχώσουν το μαχόμενο Ελληνισμό της Κύπρου, στέλνοντάς του αγωνιστικά δώρα, αντιπροσωπευτικά των αγώνων για τη λευτεριά της ίδιας της Ελλάδας, «... για να στολίσει με αυτά στήθη αντρειωμένα...». Και ποια ήταν αυτά τα δώρα; Δώρα συμβολικά, ηθικού και αγωνιστικού μεγαλείου: «...τ' Αρκάδι το ιερό, της Κρήτης το καμάρι... / ... πάρε απ' εμέ την πίστη σου στον ιερό Αγώνα, / εις το Θεό το δίκαιο και κάμε την κορώνα...»²⁵

Τ' αντρειωμένα στήθια των Σουλιωτών παραγγέλλουν:«...μη σκύψεις το κεφάλι...» Τα νησιά της Ελλάδας προσφέρουν δώρο αντάξιο του Εικοσιένα: «... τη φωτιά, τον πόλεμο, τον Άρη, / τη δάδα του Πυρπολητή, του Κωνσταντή κανάρη...»²⁶ Οι Θεσσαλοί προσφέρουν «... του Ρήγα τη φλογέρα... για να υμνεί τη δόξα της ως πέρα στον αιθέρα...». «Στον άδικο τον πόλεμο, στην άδικη την πάλη...» της Κύπρου ξεπρόβαλε και ο Γέρος του Μοριά καβάλα στ' άλογό του, τονίζοντας κατηγορηματικά στους λαούς της οικουμένης, «...πως για την Κύπρο οι Έλληνες είν' όλοι ενωμένοι...».

Όλα τα δώρα ήταν καλά κι αποδεκτά, μα η λευτεριά εξακολουθούσε να μη έρχεται. Η μαχόμενη αγωνιστική φωνή του Ελληνισμού τόνωνε την αγωνιώδη εγκαρτέρηση των Κυπρίων, λέγοντάς τους, πως η λευτεριά είναι το επιστέγασμα αγώνων, που αναπόφευκτα την φέρνουν, αν υπάρχει συνέπεια στους αγώνες και στους στόχους τους. Και η Κύπρος είχε αυτή την προσήλωση κι αυτή τη συνέπεια: «...Αυτό το δώρο, που ζητάς, η δόξα το ετοιμάζει, /είν' από δάφνης στέφανο, και λευτεριά φωνάζει, / γρήγορα στις Μανούλας σου θα πέσεις την αγκάλη, /φορώντας δάφνης στέφανο, στ' ατίμητο κεφάλι...»²⁷

Η πίστη του Ελληνισμού για την αναπόφευκτη δικαίωση του αγώνα της Κύπρου είναι διάχυτη στα ποιήματα. Και υπήρχαν οι βασικοί λόγοι, που δικαιολογούσαν αυτή την πίστη. Στην πικραμένη γη της Κύπρου «... ξαπόστασε ο Σωτήρας...». Είναι νησί των Αγίων. Αν και «οι σταυρωτές αλυσόδεσαν...» τη θρυλική μορφή της, αν και «...εχάλκευσαν και ενέκρωσαν τη θεία δύναμη...» της, αν και της στερούσαν «...της Λευτεριάς το δροσερό τ' αγέρι...», αν και «...οι αλυσίδες πλήθυναν απ' του οχτρού το χέρι...», αν και βασάνιζαν «...άδικα την πίστη της ψυχής...» της, τίποτε δεν έσκιασε τη μαρτυρική Κύπρο. Ούτε η οργή, ούτε η λύσσα του τυράννου την τρώμαζε. Αντίθετα, η φοβέρα του οχτρού την καθιστούσε άτρομη, αδάκρυτη, «...δυνατή μέρα με την ημέρα ...». Οι κόποι των τυράννων πήγαιναν χαμένοι. Τα παιδιά της Κύπρου περιφρονούσαν το θάνατο, όσο σκληρός κι αν ήταν. Περιφρονούσαν τη θύελλα και τη στυγνή λαχτάρα. Έδωσαν κι εξακολουθούσαν να δίνουν «...αίμα, ιδρώτα και δάκρυα...». Γι' αυτό και το αποτέλεσμα ήταν αναπόφευκτο: «...Οι τάφοι κι αν ανθίσανε, τ' αίμα θα πλημμυρίσει, / κι ο ιδρώτας ποτάμι θα γενεί, τον τύραννο να σβήσει...»²⁸

Χρειαζότανε υπομονή και αντοχή. Ήδη, ο αγώνας της Κύπρου είχε το θαυμασμό όλου του κόσμου. Η λαχτάρα για λευτεριά ήταν ασίγαστη. Προπάντων, στην ψυχή του κάθε Έλληνα. Ζούσε και δεν επρόκειτο ποτέ να πεθάνει. Οι σταυραετοί της ΕΟΚΑ, που 'στηναν καθημερινά βωμούς με τ' αγιασμένα κορμιά τους σε κάθε γωνιά της σκλαβωμένης Κύπρου, θα 'ταν οι σίγουροι τιμωροί των βαρβάρων και όσων άλλων ήθελαν να πνίξουν την ελεύθερη φωνή της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Το δίκαιο του αγώνα έδινε φτερά στην ψυχή, και γιγάντωνε το σώμα, κι ατσάλωνε στα στήθια των αγωνιστών την αποφασιστικότητα μέχρι την ώρα, που θα 'βλεπαν την Ελλάδα να στεφανώνει με το στεφάνι της Δόξας την ελεύθερη Κύπρο: «...Πάντοτ' η Ελληνική ψυχή τον συνταράζει, / και θα τον συγκλονίζει πάντα, / όταν ο άνθρωπος, οι Κυβερνήτες, οι λαοί, / εμπορεύονται, ποδοπατούν, δολοφονούν, / τα Όσια και τα Ιερά, / τη λευτεριά, το δίκαιο και την ανθρωπιά...»²⁹

Η ηρωική καρδιά και η αδούλωτη ψυχή των Ελλήνων Κυπρίων βροντοκοπούσε και αστραποβόλαγε, τον κόσμο όλο αναστάτωνε, τον φώτιζε, τον οδηγούσε, τον θάμπωνε, καθώς αδιάκοπα μαχόταν και φώναζε: «...εις την κτηνώδη βία, / εις τον αισχρό δεσποτισμό, / και στους δειλούς, τους Φαρισαίους, / στους υπανθρώπους...»³⁰ Απόδειξε σε όλους: «...ότι με εγκλήματα, μ' αισχροτήτες, / με αγχόνες, / δεν κουρελιάζεται, δεν πνίγεται /

η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, / ότ' είναι, κάνει να διαφέρει ο άνθρωπος / από τα ζώα, τα κτήνη, / για ό,τι αξίζει, πρέπει / να ζει κανείς και να πεθαίνει»³¹

Μπροστά στη θηριωδία και την απανθρωπιά του Χάρντινγκ και των Αγγλικών στρατευμάτων, που: «...μικρά παιδιά σκοτώνουνε, / κορίτσια φυλακίζουν, / και νιες γυναίκες έγκυες / μέσ' τα μπουντρούμια κλείνουν. / Δεσπότες εξορίζουνε, / έκλεισαν τα σχολειά, / τις εκκλησιές δεν σέβονται, / ω, τι απανθρωπιά...»³² Μπροστά στην προσπάθεια να καταστρέψουν οικονομικά το λαό και να τον βυθίσουν στη φτώχεια, η απόφαση ήταν μια κι ανέκκλητη: «...Μα νηστικοί, ξυπόλυτοι / θα τους επολεμούμε, / και ό,τι κι αν μας κάνουνε, / δεν θα τους βαρεθούμε...»³³

Ο ελληνικός λαός έζησε στο πετσί του την αγγλική πονηριά και δολιότητα, όταν προσπάθησε να κρατήσει την Ελλάδα χώρα μικρή και υποβαθμισμένη. Και δεν δίστασε να την σπρώξει στον εμφύλιο και στην ερήμωση. Την ίδια μεθοδολογία ακολουθούσαν οι Άγγλοι και στην Κύπρο. Και μάλιστα σε χειρότερη μορφή. Ανάμιξαν την Τουρκία ως ενδιαφερόμενο μέρος στο Κυπριακό πρόβλημα και, ως ουδέτεροι τάχα, βαρούσαν παλαμάκια στους αποθρασυνόμενους Τούρκους. Αλλά και ο ρόλος, που έπαιξε στο πρόβλημα ο Διεθνής Οργανισμός των Ηνωμένων Εθνών, δεν ήταν καθάρος. Γεννούσε υποψίες. Γι' αυτό και οι ποιητές αδίστακτα τον ψέγουν και του υποδεικνύουν ποια είναι η αποστολή του: «...Όμως ΟΗΕ και Συ, / που ελπίδα της χρυσή, / έχει πάνω σου η Κύπρος, / μη σε καταλάβει ύπνος! / Πες τα σύκα, σύκα /και την σκάφη, πές' την σκάφη, / και στην προσφυγή μιας μάνας / γίνε παραγωγικό χωράφι...»³⁴ / «...Ω, ΟΗΕ παζαρευτή, / λογά, ανάπηρε, μικρέμπορε...»³⁵

Παρά τις έντονες προσπάθειες για λύση του Κυπριακού με διπλωματικά μέσα, η αδιαλλαξία των Άγγλων ήταν ανυποχώρητη. Στο μεταξύ, ο αγώνας του Ελληνισμού συνεχιζόταν με επαυξανόμενη ένταση. Η Κύπρος περπατούσε, σαν θρυλική αμαζόνα, στ' αχνάρια των ηρώων. Κρατούσε το τιμόνι του καραβιού της σφιχτά και σε πορεία σωστή, μέχρι που η αυγή ολόχρυση θα ξημέρωνε. Μόνο έτσι μπορούσε να δείξει στον κόσμο και σ' αλύτρωτους αδελφούς λαούς, «...πως στην Κύπρο υψώθη σημαία /και γκρεμίζει ειδώλων ναούς...»³⁶

Η Κύπρος, διαλεγμένη από τη μοίρα για αγώνες σκληρούς, γέννησε «λεβέντες, θεριά, τολμηρούς...». Κράτησε τη δάδα αναμμένη και σκορπούσε

στους δούλους λαούς ελπίδα, χαρά. Με το παράδειγμά της δίδασκε «...πώς κερδίζεται η γλυκιά λευτεριά...». Οι Κύπριοι, ως Έλληνες, ήταν και παρέμειναν ορκισμένοι, «...Έλληνες να παραμείνουν...» και οι φόνοι και οι κρεμάλες να μη τους γονατίσουν. Το πνεύμα του πόνου έγινε δέηση. Η ανοιξιάτικη ορμή ξέσπασε σαν τρικυμία και βροντούσε στα κάστρα της δουλείας. Η Κύπρος ανέδινε Δόξα απ' τον Άγιο Αγώνα της. Ο θάνατος καθαγιαζόταν πια.

Οι σκλάβοι λαοί μπολιάζονταν από το παράδειγμα της Κύπρου. Σε λίγο «...βοούν σαν τα μελίτσια...» και πνίγουνε στον Ύμνο της Κύπρου τη λύσσα του οχτρού. Η δέησή τους για τη λευτεριά ήταν «...κυπαρίσσια στη θεία τους θλίψη...». Ωστόσο, οι καμπάνες βογκούν γιορτινά, «... χύνονται βαθιά οι παιάνες...», κλαίγανε και ευλογούσαν την Κύπρο οι μάνες. Ο απόηχος της λευτεριάς έφτανε πρώτιστα και στ' αφτιά της ίδιας της Κύπρου: «Άκου απ' τα πέλαγα, που βαθιά ανασαίνουν / τα νέα νησιά, που απ' το σεισμό σου βγαίνουν, / και στα καράβια σου τη Δόξα δένουν, / πλώρα και πρύμνη. / Άκου κι ευλόγα. ως στάχια γείραμε όλοι, / το μεγάλο, άξαφνό σου δροσοβόλι. / Κατέβα, Δίκαιε, σάλεψε στην Κύπρο, / κάμε ν' ακούσουμε, ν' ακούσουν όλοι, / και του Άγιου Νησιού σου την καμπάνα»³⁷ / «...Όχι, δεν πνίγεται, δεν θάβεται η Λευτεριά, / αλλά θεριεύει, θριαμβεύει και δοξάζεται».³⁸ / «...Αποδείξατε και πάλι σε όλους τους λαούς, / ότι με Έλληνες, / όχι, δεν πνίγεται, δεν θάβεται η Λευτεριά, / αλλά θεριεύει, θριαμβεύει και δοξάζεται...»³⁹

Τα εγκλήματα της Αγγλίας σε βάρος των λαών είναι κατανοητά, γιατί «...φανατικά λατρεύει της ύλης την ισχύ...», δεν πιστεύει στην «...άυλο δύναμη...», δεν έμαθε «...από το δίκιο τ' άδικο να ξεχωρίζει...». Σχεδίασε και συνεχίζει «...τόσα κακά στον κόσμο με τις δολοπλοκίες της...», θέσπισε κι οργάνωσε «...κινήματ' ανταρσίας...», έχει το θρόνο θεμελιωμένο «...στων λαών το αίμα και τον πόνο ...».⁴⁰ Τρανό παράδειγμα η Κύπρος: «Και ποιο ήταν το αίτιο / και αφορμή, κυρία; / Ότι ο αλύτρωτος λαός / Ζητά ελευθερία...»⁴¹

Με ναζιστικές μεθοδολογίες ο Χάρντινγκ, «...σύμβολο της θρασύτητας και της ψυχικής δειλίας...», έδερε, εμαστίγωσε, «...γυναίκες εφυλάκισε / και μαθητών πληθώρα, / κι εθέσπισε περιορισμούς / απάνθρωπους στη χώρα. / Εφόνευσε, εβίασε / κι ελήστευσε ακόμη, / αλλά πικρά δοκίμασε / των ατρομήτων τόλμη...»⁴² / «...έκαμε χρήση άτιμη, / βομβών δακρυογόνων, / για να τυφλώσει μαθητές, / έχοντας όπλο... μόνο / την ψυχική τους δύναμη / και εντολή προγόνων, / τη λευτεριά τους ν' αποκτούν / δια σκληρών αγώνων...»⁴³

Επιδίωξε επίμονα να συλλάβει αγωνιστές ζωντανούς. Ποτέ δεν φαντάστηκε, πως «...αυτοί δεν συλλαμβάνονται, /μαχόμενοι πεθαίνουν, / δάφνες κοσμούν τους τάφους τους, / που χρόνοι δεν μαραίνουν...»⁴⁴ Ο Χάρντινγκ, που δεν κατάλαβε, πως η τιμή δεν αγοράζεται με χρήματα, αν είχε ανθρωπιάς τιμή και φιλοτίμου θάρρος, αν ήθελε να κρατήσει του στρατιώτη την τιμή και ψηλά το μέτωπο, θα 'πρεπε να «...διακηρύξει ανδρικά / σ' όλη την οικουμένη, / πως των Κυπρίων η ψυχή /σκλαβιά δεν υπομένει...»⁴⁵

Επειδή, όμως, ο Χάρντινγκ δεν ήταν ούτε άντρας με τιμή, ούτε στρατιώτης με αξιοπρέπεια, η Κύπρος έπρεπε να συνεχίσει απτόητη και άκαμπτη τον αγώνα: «...Θάρσει και κράτα με τιμή / Ελληνικό το δόρυ, / και σαν γοργόφτερο πουλί / στη λευτεριά προχώρει. / Κύπρος σμαραγδοπλούμιστη, / γαλανοστολισμένη, / σε βλέπω κονταρόπληκτη / κι αιματοκυλισμένη. / Μη δειλιάς, γιατί εις σε / έλαχε θείος κλήρος, / να γίνεις της καταστροφής / της Αλβιόνος θρύλος. / Μη δειλιάς προ των δειλών, /θυμήσου, πως με δόξα /οι πρόγονοί μας έδρεψαν /νίκες λαμπρές και δόξα»⁴⁶

Τα απελευθερωτικά κινήματα, μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, είχαν φουντώσει για τα καλά παντού. Η φρίκη κι ο τρόμος, που σκόρπισαν, απ' όπου κι αν πέρασαν τ' αποικιοκρατικά κράτη, έγιναν αβάσταχτα στους λαούς πια. Όπως και άλλες χώρες, η Βρετανία δεν ήταν πια σε θέση να κρατήσει τις αλυσίδες για πολύ στους σκλάβους λαούς, γιατί τις αλυσίδες «...τις έφαγε ο σκόρος...». Το δε στέμμα, που φορούσε «...έσταζε από αθών αίμα...» και, καθώς αυτό κυλούσε «...το θρόνο της πότιζε, π' απ' τον καιρό σάπισε πια και τρίζει...».⁴⁷

Από τα τέλη του 1957 οι εξελίξεις στο Κυπριακό ήταν καθοριστικές. Ο Μακάριος είχε αντιληφθεί, ότι η αμετακίνητη θέση των Αμερικανών ήταν η εξεύρεση λύσης μέσα στα Νατοϊκά πλαίσια, κι οπωσδήποτε έξω από τα πλαίσια του ΟΗΕ. Οι Άγγλοι επέμεναν πεισματικά στην ξεχωριστή αυτοδιάθεση για τους Έλληνες και τους Τούρκους του νησιού. Ήδη, ο Μακμίλλαν, με σχέδιό του, απειλούσε να επιβάλει μονομερώς την τριχοτόμηση. Έτσι, το αίτημα της αυτοδιάθεσης άρχισε σταδιακά να υποχωρεί σ' εκείνο της αυτοκυβέρνησης, κι αυτό στο αίτημα της δεσμευμένης ανεξαρτησίας.

Ο νέος Κυβερνήτης Σερ Χιου Φουτ, ενώ παρουσιαζόταν, ότι προσπαθούσε να δημιουργήσει κατάλληλο κλίμα για διαπραγματεύσεις, την ίδια στιγμή, ενεργώντας στα πλαίσια της Αγγλικής διπλωματίας, υποδαύλιζε τη

δικοινοτική σύγκρουση. Ταυτόχρονα, οι Άγγλοι φρόντιζαν να καθιστούν γνωστό, ότι η οποιαδήποτε λύση στο Κυπριακό θα 'πρεπε απαραίτητα να έχει και την τουρκική συγκατάθεση. Το Κυπριακό δεν ετοποθετείτο πλέον ανάμεσα στην Κύπρο και την Αγγλία, αλλά ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, με την Αγγλία στο ρόλο του επιδιαιτητή. Κατά συνέπεια, η Κύπρος, ως άμεσα ενδιαφερόμενη, θα ήταν υποχρεωμένη να δεχτεί τις από κοινού αποφάσεις των τριών «ενδιαφερομένων μερών».

Η στροφή από την αυτοδιάθεση στην ανεξαρτησία, το Σεπτέμβρη του 1958, δεν διαφοροποίησε την κατάσταση. Οι Άγγλοι, σε πλήρη συνεργασία με τους Τούρκους, ήταν έτοιμοι να επιβάλουν, από την 1η Οκτωβρίου 1958, το σχέδιο Μακμίλλαν.

Η κατάληξη των συνομιλιών Αβέρωφ – Ζουρλού, στις Συμφωνίες της Ζυρίχης, επισφράγισαν το μελλοντικό καθεστώς του νησιού. Οι άμεσα ενδιαφερόμενοι κλήθηκαν στο Λονδίνο, όχι για να διαπραγματευθούν, αλλά για να προσυπογράψουν και να επικυρώσουν τις συμφωνίες, όπως και τελικά έγινε, αφού προηγουμένως η Αγγλία, Ελλάδα και Τουρκία είχαν ρυθμίσει μεταξύ τους όλα τα ζητήματα και δεν άφηναν περιθώρια διαπραγμάτευσης επί των συμφωνηθέντων.

Η «Ανεξάρτητη» Κυπριακή Δημοκρατία ήταν το αντάλλαγμα, που δέχθηκε η Κύπρος από την παραίτησή της από τον εθνικό πόθο της Ένωσής της με την Ελλάδα. Ο λαός της Κύπρου και της Ελλάδας δέχθηκαν την κατάληξη αυτή με αισθήματα ανάμικτα. Εκείνη, όμως, τη στιγμή την είδαν ως νίκη ενάντια στη σκλαβιά, ως ένα βήμα προς την πλήρη ελευθερία: «Το χαμπέρι είναι μεγάλο / και ευχάριστο πολύ, / που θα βγει τώρα η Κύπρος / σαν πουλί απ' το κλουβί. / Θα χορτάσει απ' τον ήλιο, / που παρέχ' η λευτεριά, / και θα ευφραίνεται' η ψυχή τους / στα νεκρά τους τα παιδιά. / Η δε Μάνα η Ελλάδα / με ολόθερμη αγκαλιά, / θα την σφίξει, ό,τι κι αν πούνε, / μian ημέρα με φιλιά».⁴⁸

Τη λευτεριά της Κύπρου την απέδωσαν και σε θαύμα της Παναγίας. Μεγαλύτερου, μάλιστα, κι απ' εκείνου του Σαράντα. Γι' αυτό και η εκπλήρωση ταμάτων, που έγιναν κατά τη διάρκεια του αγώνα, ήταν πράξη ευχαριστίας: «...Κι άνοιξαν τα κλειδιά την πόρτα την κλεισμένη, / την πόρτα, τη σκλαβόπορτα, που ήταν σκουριασμένη, / και πέρασε η λευτεριά στα άσπρα φορεμένη, / με τ' άρμα της το θεϊκό, που ήταν θρονιασμένη. / Στη γη της Κύπρου, που άλλοτε εμαίνετο ο Άρης, / κι αχόρταγα κατάπινε νέων κορμιά

ο Άδης, / γαλήνη τώρα επικρατεί, χαρά και ευτυχία, / γιατί στη θέση της σκλαβιάς ήλθ' η Ελευθερία...»⁴⁹

«Ένα κεράκι και λίγα δάκρυα...» ήταν η εκπλήρωση του τάματος προς τη Θεομήτορα. Ταυτόχρονα, μια αισιοδοξία κατέκλυσε το λαό. Στην καρδιά τη ματωμένη έσταξε το βοτάνι, που ο καθένας περίμενε: «... Άργειε να 'ρθει εκείνη η μέρα, να την τώρα ξεπροβάλλει, / η ελευθεριά ανεμίζει και χαϊδεύει το κεφάλι. / Κάθε Έλληνας, που χρόνια καρτερεί αυτή τη στιγμή, / για το ματωμένο χώμα, που απ' το αίμα έχει βαφεί. / Από δάκρυα και πάλι, που η χαρά θα ξεχειλίσει, / το Ανεξάρτητο Νησί μας, η χαρά θα το ποτίσει...»⁵⁰

Τα ποιήματα, που αναφέρονται στη Ζυρίχη, εξέφραζαν το πολιτικό γεγονός των Συμφωνιών Ζυρίχης – Λονδίνου και το παρουσίαζαν ως νίκη. Παρά τα σοβαρά μειονεκτήματα, και υπό τις περιστάσεις, που αυτές υπογράφηκαν, κρίθηκε, ότι έπρεπε να παρουσιαστούν στο λαό ως μια μορφή δικαίωσης του Αγώνα. Δεν έπρεπε, με κανένα τρόπο, να απογοητευθεί ο λαός. Γι' αυτό και σ' αυτά αποτυπώνεται η αισιοδοξία και το μήνυμα της Νίκης: «...Μα τώρα ο πόνος έσβησε κι η τραγική οδύνη, / γιατί σας έστειλ' ο θεός σαν δώρο την ειρήνη. / Σαν πληρωμή κι αντάλλαγμα σκληρής δοκιμασίας, / αγώνα αιματοστάλαχτου, αδελφικής θυσίας. / Κάθε πικρό επέρασε και τώρα όλοι νιώθουν / το πρώτο αποτέλεσμα του φλογερού σας πόθου. / Αδέλφια αξιοθαύμαστα, αδέλφια αγαπημένα, / τώρα δεν είστε αλύτρωτα, δεν είστε ορφανεμένα. / Από ψηλά εστάληκε να 'ρθει η Δικαιοσύνη, / ελεύθερη, χαρούμενη, κοντά σας πια να μείνει...»⁵¹

Η στιγμή δεν ήταν πια για θρήνους και μεμψιμοιρίες. Ήταν ένα γεγονός, όχι βέβαια αντιπροσωπευτικό των προσδοκιών και των πόθων του Κυπριακού Ελληνισμού, αναπότρεπτο, όμως, πια. Γι αυτό και η προτροπή στο λαό ήταν να σταθεί στη θετική πλευρά και να γιορτάσει το γεγονός ως Νίκη.

« Το λιονταρίσιο μούγκρισμα και η μανιασμένη λύσσα του θεριού...», που κυβερνούσαν ως σκλάβο το λαό, τώρα δεν τους λυγάνε τα γόνατα. Η αγνή φωτιά, που έχουν κρυμμένη στα στήθια, απ' άκρου σ' άκρον άναψε και ήδη πυρπολεί τις καρδιές τους: «...Και πια δεν είναι δύναμη, που να σας αντικόψει, / δεν είναι μπόρα ή κεραυνός, που να σας φέρνει τρόμους! / Θείο ένα φως θάνατο, σας πλημμυράει την όψη, / κι ανίκητοι, όλο ανοίγετε της λευτεριά τους δρόμους. / Ανώνυμοι, βουβοί, σεμνοί, χωρίς κραυγές θριάμβου, / νικήσατε! Τώρα, μεγάλα ας ακουστούν τραγούδια, / κι οι κοπελιές, με τον

τρανό ρυθμό του διθυράμβου, / ας ράνουνε το διάβα σας με δάφνες και λουλούδια...».⁵²

Οι νεκροί στους τάφους ριγούν. Με το άγγελμα της νίκης οι σεπτές μορφές τους υψώνουν ως τον ουρανό το λάβαρο της λευτεριάς χαρούμενα, φωνάζοντας: «...Καμπάνα χτύπα /κι ο αχός το μήνυμ' ας υψώσει / ως των Ηλύσιων τη σιωπή / τον όρθρο ας χαιρετήσει. / Λιβανωτός υψώνεται τ' άγριο παραλήρημα / σκίζει τα στήθια τ' ουρανού, / σκίζει τα στήθια του ήλιου /«η Κύπρος λευτερώθηκε».⁵³

Το δέντρο της Λευτεριάς «...μέσ' απ' τους τάφους μέστωσε / και να, οι καρποί γλυκύτατοι / στάζουνε φως γαλάζιο...»⁵⁴ / «Η Δόξα / τα μαρμαρένια της κορμιά ξεντύθηκε / κι ολόγυμνη, ολοαίματη, τρελή, / μέθυσε από αναστάσιμο κρασί / και τις πληγές / στ' αρχαία φτερά της λευτεριάς / με κύπριο ήχο δένει... / Καμπάνα χτύπα / ανάστα... / Κι οι Μάνες με τα δάκρυα ας ξεπλένουν / τις ματωμένες ρίζες του Σταυρού, / για να σωπάσει μεσ' τη γη το κλάμα, / να γίνει ολολυγμός χαράς, / να γίνει αχός γλυκύτατος / γαλήνης ολύμπιας...»⁵⁵ / « Καμπάνα χτύπα / ανάστα. / Υψώθηκε ως το χάραμα / η λαβωμένη τους φωνή / και μέστωσε με λυτρωμό / τα ροδοπέταλά του... / Και πήρε ο αγέρας τη φωνή, / την έκανε γαλήνη... / Πήρε το κύμα τον λυγμό, / τον έκανε αφρό.... /

Πήραν τα' αηδόνια τη σιωπή, / την έκαναν τραγούδι... / μέσ' τον γαλάζιο ουρανό. / Ένας λαός υψώνει τα ματωμένα χέρια του /στον ήλιο. / Ένας λαός υψώνει το νυχτωμένο βλέμμα του / στο φως. / Κι ο Γολγοθάς τυλίγεται στο ξύλο του Σταυρού, / κι αναρριχίζεται, υψώνεται / ως της καμπάνας την ιαχή: / «Ανάστα...» / κι αϋλώνεται, και χάνεται /σ' ατέρμονα ουρανό. / Η Λευτεριά το ρόγχο άνθισε ήλιο / στα ματωμένα χώματα... / Στα Μακάρια Κύπρια χώματα... / Καμπάνα χτύπα... / Ανάστα...»⁵⁶

Ο γραπτός έμμετρος λόγος της περιόδου αυτής, μπορεί να μη είναι πλήρης ιστορική μαρτυρία ως προς την καταγραφή των ιστορικών γεγονότων, είναι όμως το βαρόμετρο της αγωνιστικής διάθεσης, του πατριωτισμού, της έμπρακτης αλληλεγγύης σύσσωμου του Ελληνικού και Κυπριακού λαού, το πνεύμα της αυτοθυσίας των πρωταγωνιστών του Αγώνα. Είναι επίσης επαρκής μαρτυρία για τη στάση της Αγγλίας, τη συμπαιγνία της με τους Τούρκους, τις αλχημείες του ΟΗΕ, τις ακροβασίες των Ελληνικών Κυβερνήσεων γύρω από το Κυπριακό.

Η αναφορά στα ποιήματα αυτά είναι προσφορά προς την ιστορία. Ιδίως, αυτή την εποχή, που πολλά γεγονότα άρχισαν αβασάνιστα κι ατεκμηρίωτα να ερμηνεύονται, όπως βολεύει σκοπιμότητες και πολιτικές γύρω από το Κυπριακό.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1. Σπύρος Σκηνωτάτος: «Γαμήλιον», Ληξούρι – Κεφαλονιά, 1947
2. Χρύσανθος Μιχάλας: «Η παράκληση του Ελληνικού Λαού δια τον ιερόν αγώνα της Κύπρου», Αυλιώτες – Κέρκυρα, 21 Μαΐου 1951.
3. Γ.Θ. Τσιριγωτάκης: «Θα γίνουμε σαν κι εσάς», Αθήνα, 1957.
4. Κωνσταντίνος Δ. Σπαθόπουλος: «Το παράπονο της Ελλάδας», Δράμα – Ελλάς, 18 Φεβρουαρίου 1958.
5. Χρύσανθος Μιχάλας: «Η παράκληση του Ελληνικού Λαού δια τον ιερόν αγώνα της Κύπρου», Αυλιώτες – Κέρκυρα, 21 Μαΐου, 1951.
6. Χρύσανθος Μιχάλας: «Η παράκληση του Ελληνικού Λαού δια τον ιερόν αγώνα της Κύπρου», Αυλιώτες – Κέρκυρα, 21 Μαΐου, 1951.
7. Χρύσανθος Μιχάλας: «Η παράκληση του Ελληνικού Λαού δια τον ιερόν αγώνα της Κύπρου», Αυλιώτες – Κέρκυρα, 21 Μαΐου, 1951.
8. Εμμανουήλ Τσακαμής: «Λευτερία στην Κύπρο», Αθήνα, 19 Φεβρουαρίου 1954.
9. Εμμανουήλ Τσακαμής: «Στους Κυπρίους», Αθήνα, 11 Ιουνίου 1954.
10. Εμμανουήλ Τσακαμής: «Στους Κυπρίους», Αθήνα, 11 Ιουνίου 1954.
11. Εμμανουήλ Τσακαμής: «Στους κατακτητές της Κύπρου», Αθήνα, 3 Αυγούστου 1954.
12. Εμμανουήλ Τσακαμής: «Ένα καινούριο ΟΧΙ», Αθήνα, 20 Αυγούστου 1954.
13. Εμμανουήλ Τσακαμής: «Ένα καινούριο ΟΧΙ», Αθήνα, 20 Αυγούστου 1954.
14. Ηλίας Μαντάς: «Στην Κύπρο», Βούρβουρα – Κυνουρίας, 15 Μαρτίου 1955.
15. Αρχιμανδρίτης Αντ. Καλοκαιρινός: «Στην Κύπρο», Χίος, 2 Ιουλίου 1955.
16. Γ. Θ. Τσιριγωτάκης: «Πάλιν φίλοι θα γινούμεν», Αθήνα, Καλοκαίρι 1957.
17. Σπύρος Σκηνωτάτος: «Εγερτήριον για την Κύπρον», Ληξούρι- Κεφαλονιά, 20 Αυγούστου 1955.
18. Σπυρίδων Βερούκιος: «Η Κύπρος», Ν. Σ. ΣΩΤΗΡΙΑ, Κλινική 8, Αθήνα, 1η Δεκεμβρίου 1955.
19. Χρύσανθος Μιχάλας: «Η Κύπρος αγκαλιάζει τη <μητέρα Ελλάδα>, Αυλιώτες – Κέρκυρα, Δεκέμβριος 1955.
20. Κωστής Παντακόγκος: «ΚΥΠΡΟΣ Α!», Δουργούτι 31, Αθήνα, 1955.
21. Κωστής Παντακόγκος: «ΚΥΠΡΟΣ Α!», Δουργούτι 31, Αθήνα, 1955.
22. Κωστής Παντακόγκος: «ΚΥΠΡΟΣ Β!», Δουργούτι 31, Αθήνα, 1955.
23. Κωστής Παντακόγκος: «ΚΥΠΡΟΣ Β!», Δουργούτι 31, Αθήνα, 1955.
24. Κωστής Παντακόγκος: «ΚΥΠΡΟΣ Γ!», Δουργούτι 31, Αθήνα, 1955.
25. Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου: «Κύπρος», Αγίας Παρασκευής 63, Χαλάνδρι – Αθήνα, 2 Ιουλίου 1956.

26. Γεώργιος Λ. Παπαβασιλείου: «Κύπρος», Αγίας Παρασκευής 63, Χαλάνδρι – Αθήνα, 2 Ιουλίου 1956.
27. Γεώργιος Λ. Παπαβασιλείου: «Κύπρος», Αγίας Παρασκευής 63, Χαλάνδρι – Αθήνα, 2 Ιουλίου 1956.
28. Αθηνά Ρουσάκη Γερμανού: «Κύπρος», Φεβρουάριος 1956.
29. Νικόλαος Ματαράγκας: «Σας ευγνωμονούν», Πραξιτέλους 5Α, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1958.
30. Νικόλαος Ματαράγκας: «Σας ευγνωμονούν», Πραξιτέλους 5Α, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1958.
31. Νικόλαος Ματαράγκας: «Σας ευγνωμονούν», Πραξιτέλους 5Α, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1958.
32. Γ. Θ. Τσιριγωτάκης: «Τα Κυπριόπουλα», Αθήνα, 1956.
33. Γ. Θ. Τσιριγωτάκης: «Τα Κυπριόπουλα», Αθήνα, 1956.
34. Γεώργιος Α. Σγούρος: «Ύμνος στην ΕΟΚΑ», Ομαλή Κέρκυρας, «ΦΩΝΗ ΚΕΡΚΥΡΑΣ», 25 Αυγούστου 1958.
35. Νικόλαος Ματαράγκας: «Και σεις γραϊκύλοι», Πραξιτέλους 5Α, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1958.
36. Λάζαρος Πρεβεζάνος: «Ύμνος στην Κύπρο», Ηλιουπόλεως 38, Αθήνα, 14 Απριλίου 1957.
37. 39 Έλλη Γρηγοριάδου: «Δέηση», Σπευσίππου 12, Αθήνα, 1η Ιανουαρίου 1958.
38. Νικόλαος Ματαράγκας: «Και σεις γραϊκύλοι», Πραξιτέλους 5Α, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1958.
39. Νικόλαος Ματαράγκας: «Πάντοτε εμπρός, μονάχα ΟΧΙ», Πραξιτέλους 5Α, Αθήνα, 5 Μαρτίου 1958.
40. Διονύσιος Χρονόπουλος Σακάς: «Οι βάρβαροι και άνανδροι», Ορφανίδου 37, Πατήσια, Αθήνα, Μάρτης 1958.
41. Διονύσιος Χρονόπουλος Σακάς: «Οι βάρβαροι και άνανδροι», Ορφανίδου 37, Πατήσια, Αθήνα, Μάρτης 1958.
42. Διονύσιος Χρονόπουλος Σακάς: «Οι βάρβαροι και άνανδροι», Ορφανίδου 37, Πατήσια, Αθήνα, Μάρτιος 1958.
43. Διονύσιος Χρονόπουλος Σακάς: «Οι βάρβαροι και άνανδροι», Ορφανίδου 37, Πατήσια, Αθήνα, Μάρτιος 1958.
44. Διονύσιος Χρονόπουλος Σακάς: «Οι βάρβαροι και άνανδροι», Ορφανίδου 37, Πατήσια, Αθήνα, Μάρτιος 1958.
45. Διονύσιος Χρονόπουλος Σακάς: «Οι βάρβαροι και άνανδροι», Ορφανίδου 37, Πατήσια, Αθήνα, Μάρτιος 1958.
46. Διονύσιος Χρονόπουλος Σακάς: «Οι βάρβαροι και άνανδροι», Ορφανίδου 37, Πατήσια, Αθήνα, Μάρτιος 1958.
47. Κωνσταντίνος Σπαθόπουλος: «Το ξέσπασμα της Κύπρου» Δράμα – Ελλάς, 26 Ιουνίου 1958.
48. Γεώργιος Σγούρος: «Έξω από το κλουβί», Ομαλή Κέρκυρας, 20 Φεβρουαρίου 1959.
49. Λάμπρος Στεργίου Λαμπράκης: «Η Κύπρος ελεύθερη», Φραγκλίνου Ρούσβελτ 32, Δράμα, 20 Φεβρουαρίου, 1959.
50. Μαρία Κ. Αναστασίου: «Της Παναγιάς το βοτάνι», 43 Chareh Ramsis, app. 26, Cairo, 28 Φεβρουαρίου 1959.
51. Μαρία Πρωτοψάλτη: «Στους αδελφούς μας Κυπρίους», Όθος Καρπάθου Δωδεκανήσου, Ελλάς, 1η Μαρτίου 1959.
52. Αικατερίνη Βέλλιου Τσουγοπούλου: «Στους ήρωες της Κύπρου», Χανιά- Κρήτη, 21 Μαρτίου 1959.
53. Μαίρη Λαμπαδαρίδου: « Στην ελευθερία της Κύπρου», Μύρινα Λήμνου, 1η Μαρτίου 1959.
54. Μαίρη Λαμπαδαρίδου: « Στην ελευθερία της Κύπρου», Μύρινα Λήμνου, 1η Μαρτίου 1959.
55. Μαίρη Λαμπαδαρίδου: «Στην ελευθερία της Κύπρου», Μύρινα Λήμνου, 1η Μαρτίου 1959.

Η ΕΝΑΝΘΡΩΠΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΛΟΓΟΥ ΩΣ ΜΥΣΤΗΡΙΟ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΞΕΞΑΚΗ,
ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

1. Τό γεγονός τής ενανθρώπισης

Σέ ὅλη τήν ἱστορική πορεία τής θείας Ἀποκάλυψης, κυρίως ὅμως στήν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ Ἀποκάλυψη, δεσπόζει ὁ χαρακτήρας τοῦ μυστηρίου. Τό περιεχόμενο τής ὑπερφυσικῆς Ἀποκάλυψης καλεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος «μυστήριον», τό ὁποῖο βρίσκει τήν ἀποκάλυψή του, τήν φανέρωσή του, στήν ἐνανθρώπιση τοῦ Θεοῦ Λόγου. «Τό μυστήριον τό ἀποκεκρυμμένον ἀπό τῶν αἰώνων καί ἀπό τῶν γενεῶν, νυνί δέ ἐφανερώθη ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ, οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεός γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστός ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπίς τῆς δόξης»¹. Σέ ἄλλο σημεῖο ὁ ἴδιος ἀπόστολος σημειώνει: «ὁμολογουμένως μέγα ἐστί τό τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεός ἐφανερώθη ἐν σαρκί»². Ὁ Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστής ἀναφέρει: «Καί ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο»³, ἐπισημαίνοντας τήν αἰδίο ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ Λόγου καί τήν ἐν χρόνῳ ἐνανθρώπησή Του, ὅπως παρατηρεῖ καί ὁ Θεοφύλακτος Βουλγαρίας: «...ἄ μηδεῖς τῶν ἄλλων εὐαγγελιστῶν ἡμᾶς ἐδίδαξεν, αὐτός (= ὁ Ἰωάννης) ταῦτα βροντῆσαι. Ἐπειδή γάρ ἐκείνων καταγενομένων περὶ τό σωματικόν τοῦ Χριστοῦ, μηδέν δέ περὶ τῆς πρό αἰώνων αὐτοῦ ὑπάρξεως τρανύτερον καί σαφέστερον εἰπόντων, δέος ἦν μή ποτέ τινες χαμαιπετεῖς, καί μηδέν ὑψηλόν νοῆσαι δυνάμενοι, νομίσωσι τόν Χριστόν τότε

¹ Κολ. 1, 26-27.

² Α΄ Τιμ. 3, 16.

³ Ἰω. 1, 14.

πρώτον εις ὑπαρξιν ἔλθειν, ὅτε ἀπό Μαρίας ἐγεννήθη, καί οὐχί πρό αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθῆναι, ὃ πάντως πέπονθε Παῦλος ὁ Σαμοσατεύς. Τούτου ἕνεκεν ὁ μέγας Ἰωάννης περί τῆς ἄνω γεννήσεως διαλαμβάνει, καίτοι οὐδέ τὴν σάρκωσιν τοῦ Λόγου ἀμνημόνευτον καταλείψας· φησὶ γάρ· «Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο»...»⁴.

Στὸ ὄλο μυστήριον τῆς ἐνανθρώπησης ἐντάσσεται καὶ ἡ ἐκ παρθένου Μαρίας γέννηση τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πραγματικά, κατὰ τρόπον ἄφραστο⁵, ἄρρητο⁶ καὶ ἀδιήγητο⁷ σαρκώνεται ὁ θεῖος Λόγος ἀπὸ τὴν παρθένο Μαρία, τὴν «ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαυΐδ»⁸. Οἱ φυσικοὶ νόμοι ἀνατρέπονται, ἡ τάξη τῆς φύσης νικᾶται, σύμφωνα μὲ τὸ θεῖο θέλημα. Σχετικά, ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς ἐρωτᾷ: «Καὶ ποιοὶ εἶναι οἱ νόμοι τῆς φύσης πού καταλύονται;», δίνοντας τὴν ἀκόλουθη ἀπάντησι: «Εἶναι, νομίζω, ἡ σύλληψη μὲ σπέρμα καὶ ἡ γέννηση μὲ φθορά, τὰ ὁποῖα οὔτε τὸ ἕνα οὔτε τὸ ἄλλο χαρακτηρίσαν καθόλου τὴν ἀληθινὴν σάρκωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν τέλεια ἐνανθρώπησίν Του. Γιατί ἡ σύλληψή του ἐγένετο ἀληθινά, καθὼς καὶ ἡ γέννησή Του τελείως καθαρὴ καὶ ἀνέπαφη ἀπὸ σπορά καὶ φθορά. Καὶ γι' αὐτὸ μετὰ τὸν τοκετὸ παρέμεινε παρθένα ἡ Μητέρα καὶ πῶς ἀπαθὴς μετὰ τὴ γέννηση τοῦ παιδιοῦ, γεγονός παραδόξο καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε νόμο καὶ λόγο τῆς φύσης»⁹. Ἐπισημαίνοντας καὶ

⁴ Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, *Ἑρμηνεία εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, Προοίμιον, PG 123, 1133B.

⁵ Αὐτόθι, 387.

⁶ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Β', *Πρὸς Βαρλαάμ* 22, ἐκδ. J. Meyendorf, ἐν Γρηγορίου Παλαμᾶ, *Συγγράμματα*, ἐπιμ. Π. Χρήστου, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1962, σ. 273: «... ἡ ἐνανθρώπησι τοῦ Κυρίου εἶναι ὑπὲρ φύσιν καὶ κατὰ φύσιν καὶ ὅταν διακηρύσσεται μένει ἄρρητος καὶ ὅταν νοεῖται μένει ἄγνωστος, καθόσον ἄλλα εἶναι ὑπὲρ φύσιν, ὅπως ἡ κύση τῆς παρθένου, ἄλλα κατὰ φύσιν, ὅπως ὁ ὄγκος τῆς κοιλίας μετὰ τὴ σύλληψιν ...».

⁷ Μ. Ἀθανασίου, *Λόγος περί τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ* (ἐφ.: Ἐνανθρώπησις) 37, PG 25, 160C (ΒΕΠΕΣ 30, 104)

⁸ Βλ. Ἰω. Χρυσοστόμου, *Υπόμν. εἰς Ματθ.*, ὁμιλ. Β', γ'-δ', PG 57, 28: «Τί τοίνυν βούλει τούτου σαφέστερον, ὅταν ἀκούσης ὅτι ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαυΐδ ἦν ἡ Παρθένο; Ὅθεν δῆλον, ὅτι καὶ ὁ Ἰωσήφ ἐκεῖθεν ἦν. Καὶ γὰρ νόμος ἦν ὁ κελεύων μὴ ἐξεῖναι γαμεῖν ἄλλοθεν, ἀλλ' ἡ ἐκ τῆς αὐτῆς ... ὅτι μὲν ἐκ τοῦ γένους τοῦ Δαυΐδ ἦν ἡ Παρθένο, ἐκ τούτων δῆλον· τίνας δὲ ἕνεκεν αὐτὴν οὐκ ἐγενεαλόγησεν, ἀλλὰ τὸν Ἰωσήφ, ἀναγκαῖον εἰπεῖν. Τίνος οὖν ἕνεκεν; Οὐκ ἦν νόμος παρὰ Ἰουδαίους γενεαλογεῖσθαι τὰς γυναῖκας». Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὁμιλ. ΝΖ', 2, ΕΠΕ 11, σ. 426: «... ὁ ... Ματθαῖος ... μνήμην ἤλθεν, οὗ (= Ἰωσήφ) κατὰ θεῖαν οἰκονομίαν ὡς ἐκ τῆς αὐτῆς φυλῆς καὶ πατριᾶς οὕσα μνηστὴ γέγονεν ἡ Θεοτόκος Παρθένο, ὡς ἐντεῦθεν καὶ τὸ κατ' αὐτὴν οὐδὲν ἤττον ἀναφαίνεσθαι γένος».

⁹ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περί διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, Β', Πρὸς Ἰωάννην Ἀρχιεπίσκοπον Κυζίκου, 90, PG 91, 1273D-1276A. Πρβλ. Τοῦ ἰδίου, *Περί διαφορῶν ἀποριῶν τῶν ἁγίων Διονυσίου καὶ Γρηγορίου*, Α', Πρὸς Θωμᾶν τὸν ἡγιασμένον, 5, PG 91, 1049B: «... τοὺς νόμους

ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς τὴν ἀπαθὴ γέννηση τοῦ Κυρίου, γράφει: «Ὁ προαιώνιος καὶ ἀπερίληπτος καὶ παντοκράτορας Λόγος γεννᾶται ... κατὰ σάρκα ... χωρὶς νὰ λύσει τὰ σύμβολα τῆς παρθενίας. Γεννήθηκε ἀπαθῶς, ὅπως συνελήφθη ἀπαθῶς, γιατί ἡ τεκοῦσα ὅπως φάνηκε ἀνώτερη ἐμπαθοῦς ἡδονῆς κατὰ τὴν σύλληψη, ἔτσι φάνηκε ἀνώτερη ὠδίνων καὶ κατὰ τὴν γέννηση ...»¹⁰. Ἔτσι κατανοοῦμε «τὴν πρό τόκου παρθένον, καὶ ἐν τῷ τίκτειν παρθένον, καὶ μετὰ τόκον παρθένον ...»¹¹. Τὸ πλήρες μυστηρίου ἀειπάρθενο τῆς Θεοτόκου¹² προεικονίσθηκε στὴν φλεγόμενη καὶ μὴ καιόμενη βάτο¹³, ὅπως καὶ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς παρατηρεῖ: «Μωϋσῆς ἐώρακε, βάτον ἐκ πυρός ἡμμένην καὶ μὴ καιομένην. Τίς δέ οὐκ οἶδεν, ὡς ἡ Παρθενομήτωρ ἐκείνη τε ἡ βάτος ... ἐστίν, ἐν ἑαυτῇ τό θεῖον πῦρ ἀπυρπολήτως συλλαβοῦσα»¹⁴.

Τὸ χαρακτηριστικὸ καὶ ἀσύλληπτο γνώρισμα τῆς παρθενίας τῆς Παναγίας καθορίσθηκε σέ δόγμα ἀπὸ τὴν Γ' ἐν Ἐφέσῳ (431) Οἰκουμενικῇ Σύνοδο¹⁵ καὶ κηρύχθηκε καὶ ἐπισφραγίσθηκε στή συνέχεια ἀπὸ τίς ἐπόμενες

δηλαδή καινοτομήσας τῆς κατὰ φύσιν γενέσεως, καὶ δίχα τῆς ἐξ ἀνδρός ἐν εἶδει σποράς ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος. Καὶ δηλοῖ Παρθένος αὐτὸν ὑπερφυῶς κύουσα τὸν ὑπερούσιον Λόγον χωρὶς ἀνδρός ἐκ τῶν αὐτῆς παρθενικῶν αἱμάτων ἀνθρωπικῶς, ξένῳ παρά τὴν φύσιν θεσμῶ, διαπλαττόμενον». *Ἡ κατὰ σάρκα γέννησις τοῦ Κυρίου ...*, *Μηναῖον Δεκεμβρίου Εἰς τὴν Λητήν*, Ἦχος β', Ἐκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1989³, σ. 204: «Μέγα καὶ παράδοξον θαῦμα τετέλεσται σήμερον! Παρθένος τίκτει καὶ μήτρα οὐ φθειρεται».

¹⁰ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὁμιλ. ΝΗ', 2, ΕΠΕ 11, σ. 457.

¹¹ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Γενέσιον Θεοτόκου ε'*, ΡG 96, 668C.

¹² Περὶ τοῦ ἀειπαρθένου τῆς Θεοτόκου βλ. Ἰω. Καλογήρου, *Μαρία ἡ ἀειπάρθετος Θεοτόκος κατὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν*, Θεσσαλονίκη 1957. Στυλ. Παπαδοπούλου, *Ἀειπαρθενία τῆς Θεοτόκου*, ΘΗΕ I (1962) 464-472.

¹³ Ἐξ. 3, 2-3: «ᾧφθη δὲ αὐτῷ (= τῷ Μωϋσεῖ) ἄγγελος κυρίου ἐν φλογὶ πυρός ἐκ τοῦ βάτου, καὶ ὄρα ὅτι ὁ βάτος καίεται πυρὶ, ὁ δὲ βάτος οὐ κατεκαίετο».

¹⁴ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὁμιλ. ΙΔ', ΡG 151, 177A. Πρβλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν ... Β'*, 30, ΡG 91, 1148CD: «... ἔπειτα ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τῆς σχέσης τοῦ νοῦ πρὸς τὰ αἰσθητά ... θ' ἀξιοθεῖ (= ὁ Μωϋσῆς) νὰ γίνῃ θεατῆς καὶ ἀκροατῆς κατ' ἔννοια τῆς ἄρρητης καὶ ὑπερφυσικῆς φωτιᾶς ... τοῦ Θεοῦ Λόγου πού ἔλαμψε στοὺς τελευταίους χρόνους ἀπὸ τῆ βάτο, ἐννοῶ τὴν ἁγία Παρθένο, καὶ πού ἤλθε μὲ σάρκα ἀνάμεσά μας, ὀδηγώντας στοῦ μυστήριου αὐτοῦ γυμνοῦ τό ἴχνος τῆς διάνοιας ... καὶ ἀποστρέφοντας τὴν ὀπτική δύναμη τῆς διάνοιας ... ἀνοίγοντας ὁμως τὴν εὐπείθεια τῆς ψυχῆς του ... γιὰ νὰ δεχθεῖ μόνο μὲ τὴν πίστη τό μυστήριον».

¹⁵ Γ' Οἰκουμενικῇ Σύνοδος, Ἐκθεσις πίστεως τῶν διαλλογῶν, παρὰ Ἰω. Καρμίρη, *Τὰ Δογματικά καὶ Συμβολικά Μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας* (ἐφ. ΔΣΜ), τ. 1, Ἀθήναι 21960, σ. 154: «Περὶ δὲ τῆς Θεοτόκου παρθένου, ὅπως καὶ φρονούμεν καὶ λέγομεν ... ἐκ τε τῶν θείων Γραφῶν, ἐκ τε τῆς Παραδόσεως τῶν ἁγίων Πατέρων παρεληφότες ἐσχίκαμεν ...». Αὐτόθι, σ. 155: «Κατὰ ταύτην τὴν τῆς ἀσυγχύτου ἐνώσεως ἔννοιαν ὁμολογοῦμεν τὴν ἁγίαν παρθένον Θεοτόκον».

Οίκουμενικές συνόδους¹⁶.

Ἔτσι, ὁ Θεός Λόγος σαρκώνεται ἀπό τήν παρθένο Μαρία, κατά τρόπον ἄφραστο, ἀσπόρως, «ἵνα καινόν ποιήσῃ τόν ἄνθρωπον», γιά νά καταστήσῃ τόν ἄνθρωπο νέο. Ἄν ἡ κύηση ἦταν ἀπό σπέρμα δέν θά γεννιόταν «καινός» ἄνθρωπος, οὔτε θά μπορούσε νά δεχθεῖ μέσα του τό πλήρωμα τῆς ἄφθαρτης θεότητας καί νά γίνει ἀνεξάντλητη πηγή τοῦ ἁγιασμοῦ¹⁷.

Παράλληλα πρός τό ἀκατάληπτο μυστήριό τῆς ἄσπορης σύλληψης καί κύησης τοῦ σαρκωθέντα Θεοῦ Λόγου ἀπό τήν παρθένο Μαρία, ὑπάρχει καί τό μυστήριό τοῦ «ἀχώρητου», τό ὁποῖο ἀποδίδει ἄριστα ἡ Ἐκκλησία, στίς ἱερές ψαλμωδίες τῆς: «Παρθένε πανάμωμε Θεοῦ ἔμψυχον παλάτιον, τόν οὐρανοῖς μή χωρούμενον, ἐν σοί ἐχώρησας ...»¹⁸. «Ὁ ἀχώρητος παντί, πῶς ἐχώρηθη ἐν γαστρὶ; ὁ ἐν κόλποις τοῦ Πατρὸς, πῶς ἐν ἀγκάλαις τῆς Μητρὸς; πάντως ὡς οἶδεν, ὡς ἠθέλησε καί ὡς ἠδύοκῆσε ...»¹⁹.

Πράγματι, «Τίς λαλήσει τά μεγαλεῖα σου Παρθένε; ... Θεομήτωρ ἐχρημάτισας· ἤνωσας τόν νοῦν Θεῶ· ἤνωσας Θεόν σαρκί· υἰόν ἐποίησας Θεόν ἀνθρώπου, καί τόν ἄνθρωπον υἰόν Θεοῦ ... ἐξ ἁγίου Πνεύματος θεανδρικήν μορφήν συλλαβοῦσα καί τεκοῦσα ξένως καί τῇ θείᾳ φύσει συμφυᾶ καί ὡς εἰπεῖν ὁμόθεον τήν ἀνθρωπίνην ἀπορρήτως εἰργασαμένη φύσιν»²⁰.

Ἡ παρθένος Μαρία γεννᾷ κατά τρόπο, ὄχι φυσικό, ἀλλά ὑπερφυσικό²¹

¹⁶ Βλ. Ε΄ Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Κατά τῶν «Τριῶν κεφαλαίων» στ' ἀναθεματισμός, παρά Ἰω. Καρμίρη, ΔΣΜ, τ. 1, σ. 194: «Ἐἴ τις καταχρηστικῶς, ἀλλ' οὐκ ἀληθῶς Θεοτόκον λέγειν τήν ἁγίαν ἐνδοξον ἀειπάρθενον Μαρίαν, ἧ κατ' ἀναφοράν, ὡς ἀνθρώπου ψιλοῦ γεννηθέντος, ἀλλ' οὐχί τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκωθέντος ἐξ αὐτῆς ... ὁ τοιοῦτος ἀνάθεμα ἔστω». Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Α' Κανών, παρά Ἰω. Καρμίρη, ΔΣΜ, τ. 1, σ. 228: «... καί τά παρά τῶν ἐν τῇ Ἐφέσῳ πόλει τό πρότερον συναχθέντων ... θεοφόρων Πατέρων ἐκτεθέντα διδάγματα, ὡς κράτος ἀρραγές τῆς εὐσεβείας ἐπισφραγιζόμεν, ἕνα Χριστόν τόν Υἱόν τοῦ Θεοῦ καί σαρκωθέντα κηρύττοντες, καί τήν αὐτήν ἀσπόρως τεκοῦσαν ἄχραντον ἀειπάρθενον κυρίως καί κατά ἀλήθειαν Θεοτόκον δοξάζοντες ...». Ζ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, Ὅρος πίστεως, παρά Ἰω. Καρμίρη, ΔΣΜ, τ. 1, σ. 239: «... καί τὰς δύο φύσεις ὁμολογοῦμεν τοῦ σαρκωθέντος δι' ἡμᾶς ἐκ τῆς ἀχράντου Θεοτόκου καί ἀειπάρθενου Μαρίας ...».

¹⁷ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὁμλ. ΝΗ', 8-9, ΕΠΕ 11, σ. 467.

¹⁸ Κυριακή πρό τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, Εἰς τόν Ἑσπερινόν, Ἦχος α', Ἐκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας ..., σ. 121.

¹⁹ Ἡ κατά σάρκα γέννησις τοῦ Κυρίου ..., Εἰς τόν Ὁρθρον, Ἐκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας ..., σ. 205.

²⁰ Γρηγορίου Παλαμᾶ, Ὁμλ. ΝΓ', 62-63, ΕΠΕ 11, σσ. 342-344.

²¹ Βλ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν ... Β', 2, ΡG 91, 1097CD: «... ἀφοῦ ὁ Θεός μᾶς ἔκανε ὁμοίους μέ τόν ἑαυτὸν του ... γιά νά μὴν ἀπομακρυνθεῖ ὁ ἄνθρωπος καί ἀποξενωθεῖ ἀπό τόν Θεό,

τόν Λυτρωτή καί Σωτήρα τοῦ κόσμου, μέ τήν ἐπισκίαση καί ἐπενέργεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ἀφοῦ ἡ παρθένος Μαρία ἔδωσε τή συγκατάθεσή της, τό Ἅγιο Πνεῦμα ἐπῆλθε σ' αὐτήν, κατά τόν λόγον τοῦ Κυρίου, πού ἐκφωνήθηκε ἀπό τόν ἄγγελο²². Τό Ἅγιο Πνεῦμα ἀφενός καθάρισε αὐτήν, ἀφετέρου τήν κατέστησε δεκτική τῆς Θεότητος τοῦ Λόγου καί ἱκανή γιά τήν γέννηση²³. Ἔτσι, ἡ δύναμη τοῦ Ὑψίστου ἐπισκιάζει τήν παρθενική γαστέρα, ἐνῶ κανένα ἐνδιάμεσο μεταξύ ἐπισκιάζοντος καί ἐπισκιαζομένου δέν ὑπάρχει, οὔτε ἀέρας οὔτε αἰθέρας οὔτε τίποτε αἰσθητό ἢ ὑπεράνω αὐτῶν. Αὐτό δέ δέν εἶναι ἐπισκίαση, ἀλλά καθαρῆ ἔνωση. Ἐπειδή δέ ἐκ φύσεως τό σκιάζον ἐντυπώνει στό σκιαζόμενο τή μορφή του καί τόν τύπο του, δέν ἔγινε μόνο ἔνωση στή γαστέρα, ἀλλά καί μόρφωση· καί τό μορφούμενο ἀπό τά δύο, δηλαδή ἀπό τή δύναμη τοῦ Ὑψίστου καί τήν παναγία καί παρθενική ἐκείνη γαστέρα, ἦταν ὁ Λόγος Θεοῦ σεσαρκωμένος. Πῶ, πῶ, σέ ποιό βάθος μυστηρίου ὀδηγήσαμε τόν λόγο!²⁴ Ἡ σάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ δεύτερου προσώπου τῆς ἁγίας Τριάδας ἐκ Πνεύματος ἁγίου καί Μαρίας τῆς παρθένου, ἀποτελεῖ δόγμα τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀποτυπούμενο καί μαρτυρούμενο καί στό Σύμβολο Νικαίας-Κωνσταντινουπόλεως, τό γνωστό ὡς Σύμβολο τῆς Πίστεως.

Πολύ εὐστοχα ἀποδίδεται τό μέγα αὐτό μυστήριο τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ Λόγου, μέ τά ἀκόλουθα λόγια: «Μυστήριον ξένον καί παράδοξον βλέπω ... καί μή ζητεῖ πῶς· ὅπου γάρ βούλεται Θεός νικᾶται φύσεως τάξις. Ἡβουλήθη γάρ, ἡδυνήθη, κατήλθεν, ἔσωσε· σύνδρομα τά πάντα τῷ Θεῷ. Σήμερον ὁ ὢν τίκτεται, καί ὁ ὢν γίνεται ὅπερ οὐκ ἦν· ὢν γάρ Θεός, γίνεται ἄνθρωπος, οὐκ ἐκστάς τοῦ εἶναι Θεός. Οὐδέ γάρ κατ' ἐκστασιν θεότητος γέγονεν ἄνθρωπος, οὐδέ πάλιν κατά προκοπήν ἐξ ἀνθρώπου γέγονε Θεός, ἀλλά Λόγος ὢν, διά τό ἀπαθές σάρξ ἐγένετο, ἀμεταβλήτου μενούσης τῆς φύσεως»²⁵.

ἔπρεπε νά εἰσαχθεῖ στή θέση τοῦ προηγούμενου ἕνας τρόπος πῶς παράδοξος καί θεοπρεπέστερος καί τόσο, ὅσο τό ὑπερφυσικό εἶναι ἀνώτερο ἀπό τό φυσικό. Καί αὐτό εἶναι τό μυστήριο τῆς μυστικώτατης ἐπιδημίας τοῦ Θεοῦ στους ἀνθρώπους».

²² Βλ. Λουκ. 1, 35: «Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σέ, καί δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διό καί τό γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται υἱός θεοῦ».

²³ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἔκδοσις ἀκριβῆς τῆς Ὁρθοδόξου πίστεως (ἐφ. Ἐκδοσις), Kotter II, 109 (PG 94, 985AB).

²⁴ Γρηγορίου Παλαμά, Ὁμιλ. ΝΓ', 45, ΕΠΕ 11, σσ. 319-321.

²⁵ Ἰω. Χρυσοστόμου (;), *Εἰς τό Γενέθλιον τοῦ Σωτήρος ...*, 1, PG 56, 385-386. Πρβλ. Τοῦ ἰδίου, *Υπόμν. εἰς Ἰωάννην*, ὁμιλ. ΙΑ', 2, PG 59, 79: «σάρκα ... αὐτὸν γενέσθαι, οὐ μεταβαλόντα εἰς σάρκα τήν

Ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου χαρακτηρίζεται «μυστήριον», δεδομένου ὅτι ὁ Θεός εἶναι πραγματικότητα ποιοτικά διαφορετική ἀπό τόν κόσμον καί ἡ ἀνθρώπινη φύση ἀδύναμη νά τήν κατανοήσει μέ τίς δικές της δυνάμεις²⁶ καί μάλιστα λόγω τῆς ἀμαρτωλότητάς της²⁷. Ἄρνηση τῆς θείας ἐνανθρώπησης, ὡς γεγονότος ἀφράστου καί ἀρρήτου, δηλαδή ὡς μυστηρίου, συνεπάγεται αἴρεση, δηλαδή ἐσφαλμένη ἐρμηνεία καί κατανόηση, παραχάραξη καί νόθευση τοῦ περιεχομένου της, διότι στήν περίπτωση αὐτή βασικός γνώμονας καί ἀποκλειστικό μέσο γιά τήν κατανόηση τοῦ σαρκωθέντα Θεοῦ Λόγου ἀποβαίνει ὁ ἀνθρώπινος νοῦς. Αὐτό κατανοοῦμε καί ἀπό τά χαρακτηριστικά παραδείγματα τῶν αἰρετικῶν τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ὅπως εἶναι ὁ Ἀπολλινάριος, ὁ Νεστόριος, ὁ Εὐτυχής.

Ἡ προσέγγιση καί γνώση τοῦ «μυστηρίου» ἐπιτυγχάνεται μέ τήν βοήθεια τῆς πίστεως²⁸. Ὅπως ἀναφέρεται σέ ἀποδιδόμενο στόν Ἰωάννη τόν Χρυσόστομο ἔργο: «Τόν ... τρόπον τῆς γεννήσεως σιωπῇ τιμᾶν μεμάθηκα, καί οὐ διά λόγων

οὐσίαν, ἀλλ' ἀναλαμβάνοντάς αὐτήν, ἀνεπάφου μενούσης ἐκείνης. Εἰ δέ λέγειεν ὅτι, Θεός ὢν, ἅπαντα δύναται, ὥστε καί εἰς σάρκα μεταπεσεῖν ἐδύνατο, ἐκεῖνο πρὸς αὐτοῦς ἐροῦμεν, ὅτι πάντα δύναται, ἕως ἄν μένη Θεός ὢν. εἰ δέ μεταβολήν ἐδέξατο, καί μεταβολήν ἐπί τό χεῖρον, πῶς ἄν εἴη Θεός; Τό γάρ μεταβάλλεσθαι πόρρω τῆς ἀκράτου φύσεως ἐκείνης ...».

²⁶ Βλ. Μ. Ἀθανασίου, *Ἐνανθρώπησις* 11, PG 25, 113D (ΒΕΠΕΣ 30, 83): «Ὁ Θεός ... ὅτε τό τῶν ἀνθρώπων γένος διά τοῦ ἰδίου Λόγου ἐποίει, κατιδῶν πάλιν τήν ἀσθένειαν τῆς φύσεως αὐτῶν, ὡς οὐχ ἱκανή εἶη ἐξ ἑαυτῆς γνῶναι τόν Δημιουργόν, οὐδ' ὄλως ἐννοίαν λαβεῖν Θεοῦ, τῷ τόν μὲν εἶναι ἀγένητον, τά δέ ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι, καί τόν μὲν ἀσώματον εἶναι, τούς δέ ἀνθρώπους κάτω που σώματι πεπλάσθαι, καί ὄλως πολλήν εἶναι τήν τῶν γενητῶν ἔλλειψιν πρὸς τήν τοῦ πεποιηκότος κατάληψιν καί γνώσιν ...». Ἰω. Χρυσόστομος, *Εἰς Γένεσιν*, ὁμίλ. Μ', γ', PG 53, 372: «... μηδέ χωρῆσαι δύναται ἡ διάνοια ἡ ἡμετέρα καί ὁ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως λογισμός τῆς οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περί διαφορῶν ἀποριῶν* ... Β', 45, PG 91, 1168Α: «... ἡ μακαρία καί ἅγια θεότης κατ' οὐσίαν ἐστίν ὑπεράρρητος καί ὑπεράγνωστος καί πάσης ἀπειρίας ἀπειράκις ἐξηρημένη, οὐδ' ἴχνος ὄλως καταλήψεως κἄν ψιλόν τοῖς μετ' αὐτήν καταλείψασα ...».

²⁷ Βλ. κατωτέρω, παραπ. 39. Μ. Φαράντου, *Δογματική καί Ἠθική - Εἰσαγωγικά*, Ἀθήνα 1973, σ. 59.

²⁸ «Πίστις ... ἐστὶ ἀπράγμων συναίνεσις» (Γρηγορίου Θεολόγου, *Ἐπι δογματικά*, Περὶ Προνοίας Β', PG 37, 432Α (ΒΕΠΕΣ 61, 23-24). «Τό τῆς θεολογίας μυστήριον τήν ἐκ τῆς ἀβασανίστου πίστεως ζητεῖ συγκατάθεσιν» (Μ. Βασιλείου, *Εἰς τόν ΠΙΕ' ψαλμόν* 1, PG 30, 105Α). «Πανταχοῦ πίστεως ἡμῖν δεῖ, τῆς μητρὸς τῶν ἀγαθῶν, τοῦ τῆς σωτηρίας φαρμάκου καί ταύτης ἄνευ οὐδέν ἐστι κατασχεῖν τῶν μεγάλων δογμάτων. Διό τήν ἱεράν κατέχμεν ἄγκυραν» (Ιω. Χρυσόστομος, *Υπόμν. εἰς Ἰωάννην*, ὁμίλ. ΛΓ', α', PG 59, 187-188). «Πίστις ... ἐστὶν ἀπολυπραγμόνητος συγκατάθεσις» [Ιω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις* 11, Kottler II, 187 (PG 94, 1128D)]. «Ἐνδιατρίψωμεν ... περὶ τήν πίστιν ... τό τῆς εὐαγγελικῆς δυνάμεως ὄχημα, τήν ἀποστολικήν ζωὴν ... πίστιν, ἐξ ἧς νῦν ἄρχεται καί εἰς ἣν καταλήγει πᾶσα δικαιοσύνη καί ἀφ' ἧς δίκαιος ζήσεται ...» (Γρηγορίου Παλαμά, *Ἐπὶ τῶν ἱερῶν ἡσυχάζόντων* 2, 3, 42, ἐκδ. Π. Χρήστου, ἐν ΓΠΣ, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1962, σ. 575). Ν. Ξεξάκη, *Ὁρθόδοξος Δογματική*, τ. Α', Ἀθήνα 2009, σσ. 192 κ.ἐξ.

πολυπραγμονεῖν παρέλαβον. Ἐπί γάρ Θεοῦ οὐ δεῖ τῇ φύσει τῶν πραγμάτων προσέχειν, ἀλλά τῇ δυνάμει τοῦ ἐνεργοῦντος πιστεῦειν»²⁹. Ἡ παρουσία ἢ ἡ ἀπουσία τῆς πίστεως αὐτῆς στὸν ἄνθρωπο καθορίζουν ἀνάλογα καὶ τὴ στάση τοῦ ἔναντι τοῦ γεγονότος τῆς θείας ἐνανθρώπησης. Αὐτὸ διακρίνουμε καὶ στὴν ἐπισήμανση τοῦ Μ. Ἀθανασίου: «τῇ περὶ τῆς εὐσεβείας πίστει, καὶ τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου διηγησώμεθα, καὶ περὶ τῆς θείας αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας δηλώσωμεν· ἦν Ἰουδαῖοι μὲν διαβάλλουσιν, Ἕλληνες δὲ κλευάζουσιν, ἡμεῖς δὲ προσκυνοῦμεν»³⁰.

Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι ἡ δύναμη τῆς θύραθεν σοφίας, τῆς «ἔξωθεν σοφίας», εἶναι περιορισμένη γιὰ νὰ κατανοήσῃ τὸ μυστήριον, νὰ προσφέρει ἀκριβῆ καὶ ἐπιτυχημένη εἰκόνα τῆς θείας ἀλήθειας, τοῦ ὑπερφυσικοῦ περιεχομένου της. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, δέν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπεισέρχεται ἡ φιλοσοφικὴ σκέψη στὸ κέντρο, στὸν πυρῆνα, τῆς ἀποκαλυμμένης ἀπὸ τὸ Θεὸ ἀλήθειας, προκειμένου νὰ τὴν προσφέρει στὸν ἄνθρωπο. «Οὐ διὰ τῆς ἔξωθεν σοφίας· αὕτη γάρ, καθάπερ τις θεραπαινὶς ἠτιμωμένη, οὐκ ἀφείθη ἔνδον εἰσελθεῖν καὶ παρακύψαι εἰς τὰ δεσποτικά μυστήρια»³¹. Σαφῆς εἶναι ἡ σχετικὴ ἀγιογραφικὴ ρῆσις: «Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν»³². Ἔτσι, «πίστεως δεῖται τὰ λεγόμενα, καὶ λόγοις αὐτὰ καταλαβεῖν οὐκ ἔνι· ὑπερβαίνει γάρ αὐτῶν τὸ μέγεθος ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος τῆς ἡμετέρας διανοίας τὴν εὐτέλειαν»³³.

Τὸ πῶς τῆς σάρκωσης τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ πῶς μένοντας Θεὸς ἀληθινός, εἶναι καὶ ἀληθινός ἄνθρωπος, δείχνοντας τὸν ἑαυτό του σὲ μιὰ ὑπαρξή φυσικὴ, ἀληθινή, αὐτά, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Μάξιμος ὁ Ὁμολογητής, τὰ συλλαμβάνει μόνον ἢ πίστη, τιμώντας τὸν Λόγο μὲ τὴ σιγή³⁴. Ὁ Θεὸς Λόγος ἔδειξε πιὸ ἀσύλληπτη ἀπὸ κάθε ἄλλο μυστήριον τῆ σάρκωσῆ Του· παραμένει

²⁹ Ἰω. Χρυσοστόμου (;), *Εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Σωτῆρος ...*, 1, PG 56, 388.

³⁰ Μ. Ἀθανασίου, *Ἐνανθρώπησις* 1, PG 25, 97A (ΒΕΠΕΣ 30, 75).

³¹ Ἰω. Χρυσοστόμου, *Ἰπόμν. εἰς Α΄ Κορ.*, ὁμλ. Ζ', γ', PG 61, 58. Πρβλ. Μ. Ἀθανασίου, *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Ἀντωνίου* 78, PG 26, 952B (ΒΕΠΕΣ 33, 49): «Ἡμεῖς τοίνυν οἱ χριστιανοὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγων ἐλληνικῶν ἔχομεν τὸ μυστήριον· ἀλλ' ἐν δυνάμει πίστεως ἐπιχορηγουμένης ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ παρὰ Θεοῦ».

³² Α΄ Κορ. 2, 12.

³³ Ἰω. Χρυσοστόμου, *Ἰπόμν. εἰς Α΄ Κορ.*, ὁμλ. Ζ', ε', PG 61, 61.

³⁴ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφορῶν ἀποριῶν ...*, Α', 5, PG 91, 1057A.

κρυμμένος και μετά τή φανέρωσή Του ἢ μᾶλλον και μέσα στη φανέρωσή Του. Γι' αυτό και τό μυστήριό Του και ὅταν λέγεται μένει ἄρρητο και ὅταν νοεῖται μένει ἄγνωστο³⁵.

Τό μέσο, τό κλειδί, τό ὁποῖο εἶναι ἀπαραίτητο νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τήν, κατά τό δυνατόν, προσέγγιση τῶν ὑπερφῶν ἀληθειῶν εἶναι ἡ πνευματική καλλιέργεια, ἡ ἀκλόνητη και ἀληθινή πίστη. Χαρακτηριστικά ἐπισημαίνει ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος τήν ἀναγκαιότητα και ὠφέλεια τῆς πίστεως. Ὅπως δηλαδή τά παιδιά, ὅταν βλέπουν τά βιβλία δέν ἀντιλαμβάνονται τή δύναμη τῶν γραμμάτων· τό ἴδιο συμβαίνει και μέ τόν ἀγράμματο ἄνδρα. Ἀντίθετα, ὁ ἐγγράμματος θά διαπιστώσει πολλή τή δύναμη τῶν γραμμάτων. Ἔτσι συμβαίνει και σχετικά μέ τό μυστήριο· οἱ μέν ἄπιστοι, ἄν και ἀκούουν, δέν τούς ἀρέσει νά ἀκούουν· οἱ δέ πιστοί, ἔχοντας ἐμπειρία, μέ τή βοήθεια τοῦ ἁγίου Πνεύματος, βλέπουν τήν δύναμη τῶν ἐναποκειμένων³⁶, και κατανοοῦν τό βαθύτερο νόημα τοῦ μυστηρίου· «τό γάρ μυστήριο κατασκευῆς οὐ δεῖται, ἀλλ' ὅπερ ἐστί, τοῦτο μόνον ὄν καταγγέλλεται· ἐπεὶ οὐκ ἔσται μυστήριο θεῖον και ὁλόκληρον, ὅταν και παρά σαυτοῦ τι προσθῆς. Καί ἄλλως δέ μυστήριο καλεῖται, ὅτι οὐχ ἄπερ ὀρώμεν πιστεύομεν, ἀλλ' ἕτερα ὀρώμεν, και ἕτερα πιστεύομεν»³⁷.

Παράλληλα, ἡ κατά Χριστόν και ἐν Χριστῷ ζωῆ, δηλαδή ὁ ὀρθός τρόπος ζωῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι φυσικό ἐπακόλουθο και καρπός τῆς ἀληθινῆς πίστεως, ἀποτελεῖ βασικό στοιχεῖο γιά τήν καλύτερη και ἀκριβέστερη ἐμβάθυνση και κατανόηση, κατά τό μέτρο τοῦ δυνατοῦ, τοῦ ὑπερφουῶς γεγονότος τῆς ἐν Χριστῷ Ἀποκάλυψης. Εὐγλωττη εἶναι ἡ ρῆση τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: «καθαρτέον ἑαυτόν πρῶτον, εἶτα τῷ καθαρῷ προσομιλητέον»³⁸. Ἐπίσης ὁ Μ. Ἀθανάσιος παρατηρεῖ: «Ἀλλά πρὸς τήν ἐκ τῶν γραφῶν ἔρευναν και γνῶσιν ἀληθῆς χρεῖα βίου καλοῦ και ψυχῆς καθαρᾶς και τῆς κατά Χριστόν ἀρετῆς, ἵνα δι' αὐτῆς ὀδεύσας ὁ νοῦς τυχεῖν ὧν ὀρέγεται και καταλαβεῖν δυνηθῆ, καθ' ὅσον ἐφικτόν ἐστί τῇ ἀνθρώπων φύσει περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου μαθάνειν»³⁹.

³⁵ Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Περὶ διαφόρων ἀποριῶν ...*, Α', 5, PG 91, 1049A.

³⁶ Ἰω. Χρυσόστομος, *Ἰπόμν. εἰς Α' Κορ.*, ὁμιλ. Ζ', β', PG 61, 56. Βλ. αὐτόθι: «ἐτέρως ἐγὼ νοῶ τό εἰρημένον, ἐτέρως ὁ ἄπιστος».

³⁷ Ἰω. Χρυσόστομος, *Ἰπόμν. εἰς Α' Κορ.*, ὁμιλ. Ζ', α', PG 61, 55.

³⁸ Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγ. ΛΘ'*, 9, PG 36, 344B (ΒΕΠΕΣ 60, 76).

³⁹ Μ. Ἀθανάσιος, *Ἐνανθρώπησις* 57, PG 25, 196C (ΒΕΠΕΣ 30, 121). Πρβλ. Κυρίλλου Ἀλε-

Είναι πράγματι «μέγα μυστήριο» τό γεγονός τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ Λόγου, τῆς κένωσης καί ἄκρας ταπεινώσεως τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς ἁγίας Τριάδας, τήν ὁποία ἐκφράζοντας ὁ ἀπόστολος Παῦλος, σημειώνει: «ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων ... ἐαυτόν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος καί σῆματι εὐρεθείς, ὡς ἄνθρωπος ἐταπεινώσεν ἑαυτόν...»⁴⁰. Ὁ μονογενῆς Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἐκδηλώνοντας ἀνέκφραση καί ἀκατάληπτη συγκατάβαση, «τό ἀταπεινωτον αὐτοῦ ὕψος ἀταπεινώτως ταπεινώσας»⁴¹, γίνεται τέλειος ἄνθρωπος, ἐνῶ εἶναι τέλειος Θεός καί πραγματοποιεῖ «τό πάντων καινῶν καινότατον», μέ τό ὁποῖο γίνεται φανερή ἡ ἄπειρη δύναμη τοῦ Θεοῦ. «Τί γάρ μεῖζον τοῦ γενέσθαι τόν θεόν ἄνθρωπον;»⁴² παρατηρεῖ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός.

Ἡ κένωση αὐτῆ εἶναι ἀπόρροια τῆς ὑπερβολικῆς ἀγαθότητος καί ἀγάπης τοῦ Πλάστου πρός τό πλάσμα, τοῦ Δημιουργοῦ πρός τό δημιούργημα. Τό γεγονός αὐτό ἀποδίδει ἄριστα ὁ εὐαγγελιστής Ἰωάννης, σημειώνοντας: «οὕτω γάρ ἠγάπησεν ὁ Θεός τόν κόσμον, ὥστε τόν υἱόν αὐτοῦ τόν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτόν μή ἀπόληται, ἀλλ' ἔχει ζωὴν αἰώνιον»⁴³. «Ὁ Θεός ἀγάπη ἐστίν, ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τόν υἱόν αὐτοῦ τόν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεός εἰς τόν κόσμον ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ»⁴⁴. Τό γεγονός τῆς σάρκωσης τοῦ Θεοῦ Λόγου χαρακτηρίζει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ὡς ἄβυσσο τῆς θείας ἀγάπης, διότι ὁ θεῖος Λόγος ἀγάπησε τόν κόσμο μέχρι τέτοιο βαθμό, ὥστε εὐδοκία τοῦ Πατρός νά σαρκωθεῖ»⁴⁵. Ὁμοίως καί ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας παρατηρεῖ ὅτι ὁ θεῖος Λόγος «καταβέβηκε μέν εἰς τήν καθ' ἡμᾶς ταπεινώσιν, ἑαυτόν δέ κεκένωκε, τό ἀδοξότατον τουτί πεφορεκῶς τῆς ἀνθρωπίνης σμικρότητος τήν ὁμοίωσιν ἐξ ἀγάπης ὑποδύς»⁴⁶. Τήν ἀπόδειξη τῆς τόσο μεγάλης ἀγάπης τήν διαπιστώνουμε

ξανδρείας, *Υπόμνημα εἰς τό κατά Ἰωάννην εὐαγγέλιον* 14, 23, PG 74, 289BC.

⁴⁰ Φιλπ. 2, 6-8. Βλ. Γρηγορίου Θεολόγου, *Λόγ. ΛΖ'*, 3, PG 36, 285B (ΒΕΠΕΣ 60, 54): «... ἐπειδή κενούται δι' ἡμᾶς, ἐπειδή κατέρχεται (κένωσιν δέ λέγω τήν τῆς δόξης οἶον ὕψεσιν τε καί ἐλάττωσιν) διά τοῦτο χωρητός γίνεται».

⁴¹ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις* 45, Kotter II, 108 (PG 94, 984B).

⁴² Αὐτόθι.

⁴³ Ἰω. 3, 16.

⁴⁴ Α' Ἰω. 4, 9.

⁴⁵ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Λόγος εἰς τό ἅγιον Σάββατον β'*, PG 96, 604A.

⁴⁶ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Υπόμν. εἰς Ἰωάννην* 17, 1, PG 74, 477B.

στήν κένωση τοῦ ἀκένωτου, πού πραγματοποιήθηκε γιά χάρη μας⁴⁷, καί πρὸς ὑπογραμμό⁴⁸ μας.

2. Ἡ ὑποστατικὴ ἔνωση τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων

Ἀσφαλῶς ἀντικείμενο «μυστηρίου» ἀποτελεῖ, στό γεγονός τῆς ἐνανθρώπησης, καί ὁ τρόπος ἔνωσης τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων. Εἶναι ἀνάγκη νά σημειώσουμε, ὅτι ὅσο περισσότερο προσεγγίζουμε τό γεγονός τῆς ἐνανθρώπησης, τόσο περισσότερο κατανοοῦμε τό μέγεθος τοῦ μυστηρίου αὐτοῦ. Γιά τό λόγο αὐτό εἶναι φρόνιμο καί ἐπιτακτικό νά ἐνθυμούμεθα τήν ἐπισήμανση τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων: «Ἐν τοῖς ... περί Θεοῦ μεγάλη ἡ γνῶσις, τό τήν ἀγνωσίαν ὁμολογεῖν»⁴⁹. Ἡ ἔνωση τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων, τῆς θείας καί τῆς ἀνθρώπινης, συντελεῖται στό πρόσωπο ἢ τήν ὑπόσταση τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς ἁγίας Τριάδας, τοῦ Θεοῦ Λόγου, γιά τό λόγο αὐτό ὀνομάζεται ὑποστατικὴ ἔνωση.

Τὴν ὀρθὴ ἐρμηνεία τῆς ἔνωσης τῆς θεότητος καί ἀνθρωπότητος στὸν Ἰησοῦ Χριστῷ παρέχει ὁ σχετικὸς χριστολογικὸς ὅρος τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451): «Ἐπόμενοι τοῖς ἁγίοις Πατράσιν, ἕνα καί τὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν Υἱὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν συμφῶνως ἅπαντες ἐκδιδάσκομεν, τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν θεότητι καί τέλειον τὸν αὐτὸν ἐν ἀνθρωπότητι, Θεὸν ἀληθῶς καί ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτὸν ἐκ ψυχῆς λογικῆς καί σώματος, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ κατὰ τὴν θεότητα καί ὁμοούσιον ἡμῖν τὸν αὐτὸν κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, κατὰ πάντα ὅμοιον ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας· πρὸ αἰῶνων μὲν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθέντα κατὰ τὴν θεότητα, ἐπ' ἐσχάτων δὲ τῶν ἡμερῶν τὸν αὐτὸν δι' ἡμᾶς καί διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου τῆς Θεοτόκου κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα, ἕνα καί τὸν αὐτὸν Χριστὸν, υἱὸν, κύριον, μονογενῆ, ἐν δύο φύσεσιν ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαιρέτως, ἀχωρίστως γνωριζόμενον, οὐδαμοῦ τῆς τῶν φύσεων διαφορᾶς

⁴⁷ Ἱ. Φωτίου, Τὰ Ἀμφιλόχεια, Ἐρωταποκρίσεις, Ρ Α' (191), δ', ΡΓ 101, 928ΑΒ.

⁴⁸ Γρηγορίου Παλαμά, Ὁμιλ. ΝΗ', 5, ΕΠΕ 11, σσ. 460-462: «Αὐτός ὁ ἐκ Θεοῦ Θεὸς Λόγος κενώσας ἑαυτὸν ἀπορρήτως καί καταβάς ἄνωθεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἐσχατιάν καί ταύτην ἑαυτῷ συνδήσας ἀλύτως καί ταπεινωθεὶς καί πτωχεύσας τό καθ' ἡμᾶς, τὰ κάτω πεποίηκε ἄνω· μᾶλλον δὲ πρὸς ἕν συνήγαγεν ἄμφω, τῇ θεότητι μίξας τὴν ἀνθρωπότητα, καί οὕτω πρὸς τὰ ἄνω φέρουσιν ὁδὸν ἅπασιν ὑπέδειξε τὴν ταπεινώσιν...».

⁴⁹ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, Κατήχ. ΣΤ', 2, ΡΓ 33, 540Β-541Α (ΒΕΠΕΣ 39, 87).

άνηρημένης διά τήν ένωσην, σωζομένης δέ μάλλον τῆς ιδιότητος ἐκατέρας φύσεως καί εἰς ἕν πρόσωπον καί μίαν ὑπόστασιν συντρεχούσης, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα μεριζόμενον ἢ διαιρούμενον, ἀλλ' ἕνα καί τόν αὐτόν υἱόν μονογενῆ, Θεόν Λόγον, Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καθάπερ ἄνωθεν οἱ προφήται περί αὐτοῦ καί αὐτός ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστός ἐξεπαίδευσε καί τό τῶν Πατέρων ἡμῖν παραδέδωκε Σύμβολον»⁵⁰.

Ὁ τρόπος ἔνωσης τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων ἀπασχόλησε ιδιαίτερα τήν Ἀρχαία Ἐκκλησία, λόγω τῶν διατυπωθεισῶν διαφορῶν λύσεων, οἱ ὁποῖες ἀπεῖχαν τοῦ ὀρθοῦ. Πά τήν κατανόηση τῆς σχέσης τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων ὑπάρχουν, κατά τόν Λεόντιο τόν Βυζάντιο, τρία εἶδη ἔνωσης: «ἡ διαιρετική, συγχυτική, καί ἡ κυρίως ἔνωτική λεγομένη ἔνωσις»⁵¹, ἡ ὁποία ὀνομάζεται καί «κατ' οὐσίαν τε καί οὐσιώδης καί ἐνυπόστατος ἔνωσις»⁵².

Κατά τήν ὀρολογία τοῦ χριστολογικοῦ ὄρου τῆς Δ' ἐν Χαλκηδόνι Οἰκου-
μενικῆς Συνόδου ἡ ἔνωση τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων σέ ἕνα πρόσωπο - μιά ὑπόσταση, συγκεκριμένα τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐπιτελεῖται ἀφενός «ἀσυγχύτως» καί «ἀτρέπτως», ἀφετέρου «ἀδιαιρέτως» καί «ἀχωρίστως». Διά μέν τοῦ ἐπιρρήματος «ἀσυγχύτως» νοεῖται ὅτι ἡ ἔνωση τῶν δύο φύσεων, θείας καί ἀνθρώπινης, δέν καταλήγει σέ μεταβολή, ἀλλοίωση καί σύγχυσή τους. Διά δέ τοῦ ἐπιρρήματος «ἀδιαιρέτως» νοεῖται ὅτι ἡ θεία καί ἡ ἀνθρώπινη φύση δέν συνάπτονται ἐξωτερικά καί δέν παραμένουν, κατ' αὐτό τόν τρόπο, ξένες καί ἀλλότριες μεταξύ τους.

Βασική ἔννοια γιά τήν ὀρθή κατανόηση τῆς ὑποστατικῆς ἔνωσης τῶν δύο ἐν Χριστῷ φύσεων, τῆς θείας καί ἀνθρώπινης στό πρόσωπο τοῦ Θεοῦ Λόγου, εἶναι ἡ «ἐξ ἄκρας συλλήψεως» ἔνωση. Τί ἐννοοῦμε λέγοντας ἔνωση «ἐξ ἄκρας συλλήψεως»; Ἐννοοῦμε τήν ἔνωση πού πραγματοποιεῖται τήν στιγμή κατά τήν ὁποία λαμβάνει χώρα ἡ σύλληψη τοῦ ἐμβρύου στή μήτρα τῆς παρθένου Μαρίας. Τήν στιγμή κατά τήν ὁποία ὁ Ἀρχάγγελος Γαβριήλ ἀπευθύνει πρὸς τήν παρθένο Μαρία τό χαρμόσυνο ἄγγελμα γιά τή γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἐνώνεται, χωρίς καμμιά μεσολάβηση χρόνου, κατά τρόπο ἀπόρρητο καί ἀκατάληπτο, ὁ Θεός Λόγος μέ τήν ἀνθρώπινη φύση. Εὐγλωττα ἀποδίδει

⁵⁰ Παρά'Ιω. Καρμίρη, ΔΣΜ, τ. 1, ἐν Ἀθήναις 1960, σ. 175.

⁵¹ Λεοντίου Βυζαντίου, Ἐπίλυσις τῶν ὑπό Σελήρου προβεβλημένων συλλογισμῶν, PG 86/2, 1940C.

⁵² Λεοντίου Βυζαντίου, Λόγος Α', PG 86/1, 1300A.

τό γεγονός αυτό ή Ἐκκλησία, ὅταν ψάλλει στὸν Ἀκάθιστο Ὑμνο: «Ἄγγελος πρωτοστάτης οὐρανόθεν ἐπέμφθη εἰπεῖν τῇ Θεοτόκῳ τῷ Χαίρε· καί σὺν τῇ ἀσωμάτῳ φωνῇ σωματούμενόν σε θεωρῶν, Κύριε ...».

Ὁ Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε ιδιαίτερα μέ τό χριστολογικό θέμα, τονίζοντας τήν «ἐξ ἄκρας συλλήψεως» ἔνωση, παρατηρεῖ: «φαμέν ... ὅτι σάρκα ἐμψυχωμένην ψυχῇ λογικῇ ἐνώσας ὁ Λόγος ἑαυτῷ καθ' ὑπόστασιν, ἀφράστως τε καί ἀπερινοήτως γέγονεν ἄνθρωπος ... Οὐ γάρ πρῶτον ἄνθρωπος ἐγεννήθη κοινός ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου· εἶθ' οὕτω καταπεφοίτηκεν ἐπ' αὐτόν ὁ Λόγος, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς μήτρας ἐνωθεῖς, ὑπομεῖναι λέγεται γέννησιν σαρκικήν, ὡς τῆς ἰδίας σαρκός τήν γέννησιν οἰκειούμενος»⁵³. Ἐπίσης, στήν Ἐκθεση Πίστεως τῶν «συναλλαγῶν» ἐπισημαίνεται, ὅτι «κατά ταύτην τήν τῆς ἀσυγχύτου ἐνώσεως ἔννοϊαν ὁμολογοῦμεν τήν ἁγίαν παρθένον Θεοτόκον, διά τό τόν Θεόν Λόγον σαρκωθῆναι καί ἐνανθρωπήσαι καί ἐξ αὐτῆς τῆς συλλήψεως ἐνώσαι ἑαυτῷ τόν ἐξ αὐτῆς ληφθέντα ναόν»⁵⁴. Σχετικά ἀναφέρεται καί στή συνοδική ἐπιστολή τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Σωφρονίου, ἡ ὁποία περιελήφθη στήν ια' πράξη τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (680-681), ὅτι «... καί ὅλον προσλαβῶν (= ὁ Θεός Λόγος) τό ἡμέτερον φύραμα ... καί ἄνθρωπος κατά ἀλήθειαν γέγονεν ἐξ αὐτῆς ἄκρας τῆς ἐν Παρθένῳ τῇ παναγία συλλήψεως»⁵⁵.

Στό πλαίσιο αὐτό τῆς «ἐξ ἄκρας συλλήψεως» ἐνώσεως, ἐκεῖνο ἀσφαλῶς τό ὁποῖο ἐπισημαίνεται καί στό ὁποῖο ἐπικεντρώνεται ἡ προσοχή μας εἶναι ὅτι ὁ Θεός Λόγος, κατά τήν ἐνανθρώπηση, προσλαμβάνει σάρκα καί ψυχῇ λογική, ὄχι προϋπάρχουσες, ὄχι προϋφεστῶσες, ἀλλά δημιουργηθεῖσες κατά τήν στιγμή τῆς σύλληψης. «Σαρκοῦται ... ὁ Λόγος καί Θεός τό ἡμέτερον», σημειώνει ὁ Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος, «οὐ προπλασθείση σαρκί συναπτόμενος, ἢ προμορφωθέντι καί κατ' αὐτό προϋποστάντι ποτέ προσπλεκόμενος σώματι, ἢ προϋποστάση ψυχῇ συντιθέμενος, ἀλλά τότε τούτοις παραγενομένοις πρός ὑπαρξιν, ὅτε αὐτοῖς ὁ Λόγος αὐτός καί Θεός συνετίθετο φυσικῶς, σύγχρονον ἔχοντα τῇ ὑπάρξει τήν ἐνωσιν, καί οὐ πρό τῆς πρός τόν Λόγον ἀληθεστάτης συμβάσεως καθ' ἑαυτά γενόμενα πάποτε». Δίδοντας ιδιαίτερη ἔμφαση στά προαναφερθέντα, ὁ τῶν Ἱεροσολύμων ἐπίσκοπος τονίζει: «Ἄμα γάρ σάρξ, ἅμα

⁵³ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Ἐπιστολή 4*, Νεστορίῳ ..., PG 77, 45-48.

⁵⁴ Παρά'Ιω. Καρμίρη, *ΔΣΜ*, τ. 1, σ. 155.

⁵⁵ Ἔνθ. ἀνωτ., σ. 207, ὑπόσημ. 1.

Θεοῦ Λόγου σάρξ· ἅμα σάρξ ἔμψυχος λογική, ἅμα Θεοῦ Λόγου σάρξ ἔμψυχος λογική· ἐν αὐτῷ γάρ καί οὐ καθ' ἑαυτὴν ἔσχε τὴν ὑπαρξιν. Ἄμα γάρ τῇ συλλήψει τοῦ Λόγου ταῦτα παρήχθη πρὸς σύστασιν, καὶ ἠνώθη αὐτῷ καθ' ὑπόστασιν ἅμα τῷ πρὸς σύστασιν ἄγεσθαι τὴν ὄντως ἀληθῆ καὶ ἀμέριστον ...»⁵⁶.

Συνέπεια τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, τῆς διδασκαλίας αὐτῆς τῆς «ἄκρας συλλήψεως», εἶναι ὅτι «οὐκ ἄνθρωπον ἀποθεωθέντα λέγομεν, ἀλλὰ Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα»⁵⁷. Ἡ ἀγία Θεοτόκος γέννησε ὑπόσταση πού γίνεται γνωστή μέ τίς δύο φύσεις, μέ τὴν θεία φύση πού γεννήθηκε ἀχρόνως ἀπὸ τὸν Πατέρα καὶ σαρκώθηκε ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς μέσα στό χρόνο τοὺς ἔσχατους καιροὺς καὶ μέ τὴν ἀνθρώπινη φύση πού «τίκτεται»⁵⁸.

Ὁ γεννηθεὶς λοιπὸν ἐκ τῆς Θεοτόκου εἶναι δύο φύσεις, ἡ θεία καὶ ἡ ἀνθρώπινη, ἐνωμένες στήν ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου. Σημειωτέον ὅτι ἡ ὑπόσταση συγκεκριμενοποιεῖ τὴν φύση. Ἡ φύση ὑποστατικοποιεῖται, ἀναφέρεται σέ συγκεκριμένη ὑπόσταση. Ἐδῶ πρέπει νά ἐπισημανθεῖ ὅτι κάθε φύση δέν ἀναφέρεται πάντοτε σέ ξεχωριστή ὑπόσταση. Αὐτό ἰσχύει γιὰ φύσεις οἱ ὁποῖες εἶναι ἐνωμένες «ἐν συνθέσει καὶ ἐνυποστάτως»⁵⁹.

Οἱ φύσεις πού εἶναι ἐνωμένες «ἐν συνθέσει» συνιστοῦν ὄχι ἰδιάζουσα ὑπόσταση, ἀλλὰ σύνθετη ὑπόσταση. Αὐτό γίνεται κατανοητό ἀπὸ τὴν ἔνωση τῶν δύο συστατικῶν, δηλαδή τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, μέ τὰ ὁποῖα συγκροτεῖται καὶ ἀπαρτίζεται ἡ ἀνθρώπινη ὑπόσταση. Καὶ τὰ δύο, οἱ δύο φύσεις, ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, συνιστοῦν μία καὶ τὴν αὐτὴ ὑπόσταση. Ὅπως σημειώνει καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, μία ὑπόσταση εἶναι δυνατόν νά γίνῃ σύνθετη ἀπὸ δύο διαφορετικὲς φύσεις, ὅπως ὁ ἄνθρωπος πού εἶναι σύνθετος ἀπὸ ψυχὴ καὶ σῶμα. Ὁ συγκεκριμένος ἄνθρωπος δέν λέγεται ὅτι ἔχει μία φύση, γιατί κάθε συγκεκριμένη ὑπόσταση τῶν ἀνθρώπων ἔχει συσταθεῖ ἀπὸ

⁵⁶ Αὐτόθι. Σχετικά παρατηρεῖ καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός: «οὐ γάρ προὑποστάση καθ' ἑαυτὴν σαρκὶ ἠνώθη ὁ θεῖος Λόγος, ἀλλ' ἐνοικήσας τῇ σαρκὶ τῆς Ἁγίας Παρθένου ἀπεριγράπτως ἐν τῇ αὐτοῦ ὑποστάσει ἐκ τῶν ἀγνῶν τῆς ἀειπαρθένου αἱμάτων σάρκα ἔμψυχωμένην ψυχῇ λογικῇ τε καὶ νοερά ὑπεστήσατο ἀπαρχὴν προσλαβόμενος τοῦ ἀνθρωπίνου φυράματος, αὐτός ὁ Λόγος γενόμενος τῇ σαρκὶ ὑπόστασις. Ὡστε ἅμα σάρξ, ἅμα Θεοῦ Λόγου σάρξ, ἅμα σάρξ ἔμψυχος λογική τε καὶ νοερά, ἅμα Θεοῦ Λόγου σάρξ ἔμψυχος λογική τε καὶ νοερά ...» (Ἐκδοσις 46, Kotter II, 110· PG 94, 985B-988A).

⁵⁷ Αὐτόθι.

⁵⁸ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, Ἐκδοσις 80, Kotter II, 179 (PG 94, 1113CD). Αὐτόθι: «οὐκ ἔστι φύσεως τό γεννάσθαι, ἀλλ' ὑποστάσεως».

⁵⁹ Εὐλογοῦ Ἀλεξανδρείας, Ἐκ τῶν Συνηγοριῶν, P86/2, 2952A.

δύο φύσεις, από ψυχή και σῶμα, και τίς διατηρεῖ μέσα της ασύγχυτες, ὅπως μαρτυρεῖ τό γεγονός τῆς διαίρεσης πού γίνεται ἐξ αἰτίας τοῦ θανάτου⁶⁰.

Οὔτε οἱ οὐσίες - φύσεις, οἱ ὁποῖες ἐνώνονται «ἐνυποστάτως» ἔχουν ιδιαίτερη ὑπόσταση, ὅπως αὐτό ἀπαντᾷ στήν καθ' ὑπόσταση ἐνωση τῆς θείας και ἀνθρώπινης φύσης. Ἡ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Κυρίου ἐνώθηκε «ἐνυποστάτως» μέ τή θεία φύση στήν ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου. Οὔτε ἡ ψυχή μόνη της, παρατηρεῖ ὁ ἴδιος ἱερός Πατέρας, λέγεται ὑπόσταση οὔτε τό σῶμα, ἀλλά λέγονται ἐνυπόστατα, και αὐτό πού ἀποτελεῖται ἀπό τά δύο τους λέγεται ὑπόσταση. Γιατί ὑπόσταση εἶναι και λέγεται αὐτό πού ὑπάρχει καθεαυτό αὐτοσυστάτο (ἰδιοσυστάτως). Ψυχή και σῶμα λέγονται ἐνυπόστατα, γιατί ποτέ δέν ὑπῆρξε τό ἓνα πρό τοῦ ἄλλου οὔτε ἐκτός τοῦ ἄλλου. Ἔτσι και ἡ σάρκα τοῦ Κυρίου δέν λέγεται ὑπόσταση, ἀλλά ἐνυπόστατο, ἐπειδή οὐδέποτε ὑπῆρξε καθεαυτήν, ἀλλά ἔλαβε ὑπαρξη μέσα στήν ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου, τήν ὁποία ἔλαβε και ἔχει⁶¹.

Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἡ ὁποία προηγουμένως ἦτο ἀπλή και ἀσύνθετη, γίνεται σύνθετη ἀπό δύο τέλειες φύσεις, τήν θεία και τήν ἀνθρώπινη, ὥστε νά χρησιμεύσει για τήν σάρκα τήν «ἐμψυχωμένην ψυχῇ λογικῇ τε και νοερᾷ» ὡς ὑπόσταση και νά ἔχει τό χαρακτηριστικό και διακριτικό γνώρισμα τῆς θείας υἰότητας πού ἔχει ὁ Θεός Λόγος, κατά τό ὁποῖο διακρίνεται ἀπό τόν Πατέρα και τό Πνεῦμα, ὅπως ἐπίσης νά ἔχει τά γνωρίσματα τῆς ἀνθρώπινης φύσης, μέ τά ὁποῖα ἔχει ἐνωθεῖ μέ τήν μητέρα και ἐμάς. Τό γεγονός ὅτι ὁ σαρκωθεῖς Θεός Λόγος εἶναι ὁ ἴδιος Θεός και ἄνθρωπος προσδιορίζει τήν διαφορά τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀφενός ἀπέναντι στόν Πατέρα και τό ἅγιο Πνεῦμα και ἀφετέρου στους ἀνθρώπους. Αὐτό πράγματι εἶναι τό ιδιαίτερο προσωπικό γνώρισμα τῆς ὑπόστασης τοῦ Χριστοῦ⁶².

Τό μυστήριο τῆς ἐνανθρώπησης τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀποδίδει ἄριστα και ὁ Μ. Ἀθανάσιος, γράφοντας ὅτι ὁ Θεός Λόγος «οὐ ... συνεδέετο τῷ σώματι, ἀλλά μάλλον αὐτός ἐκράτει τοῦτο, ὥστε και ἐν τούτῳ ἦν και ἐν τοῖς πᾶσιν

⁶⁰ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Διαλεκτικά* (κε') μβ', Περὶ μορφῆς, Kotter I, 108 (PG 94, 609A-612A).

⁶¹ Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Διαλεκτικά* 45, Kotter I, 146 (PG 94, 616B-617A). Περὶ τοῦ ἐνυποστάτου τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, βλ. Μ. Φαράντου, *Χριστολογία*, I: τό ἐνυπόστατον, Ἀθήναι 1972, ἰδιαίτερος σσ. 79-85.

⁶² Ἰω. Δαμασκηνοῦ, *Ἐκδοσις* 51, Kotter II, 123-124 (PG 94, 1009AB).

ἐτύγχανε, καί ἔξω τῶν ὄντων ἦν, καί ἐν μόνῳ τῷ Πατρὶ ἀνεπαύετο. Καί τό θαυμαστόν τοῦτο ἦν, ὅτι καί ὡς ἄνθρωπος ἐπολιτεύετο, καί ὡς Λόγος τά πάντα ἐζωογονεῖ, καί ὡς Υἱός τῷ Πατρὶ συνῆν. Ὅθεν οὐδέ τῆς Παρθένου τικτοῦσης ἔπασχεν αὐτός, οὐδέ ἐν σώματι ὧν ἐμολύνετο· ἀλλά μᾶλλον καί τὸ σῶμα ἠγίαζεν»⁶³.

⁶³ Μ. Ἀθανασίου, *Ἐνανθρώπησις* 17, PG 25, 125C (ΒΕΠΕΣ 30, 88).

ΕΚΚΛΗΣΙΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟΚΥΠΡΙΩΝ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Κ. ΠΕΡΣΙΑΝΗ,
ΠΡΩΗΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΚΥΠΡΟΥ
ΚΑΙ ΠΡΩΗΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Εισαγωγή

Στο βιβλίο μου *Church and State in Cyprus Education*, που εκδόθηκε στη Λευκωσία το 1978, παρουσίασα αναλυτικά τη σκληρή διαμάχη της ηγεσίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου με την Αγγλική διοίκηση του νησιού, από το 1878 μέχρι το 1960, σχετικά με την εκπαιδευτική πολιτική που έπρεπε να εφαρμοστεί και τον έλεγχο του εκπαιδευτικού προσωπικού, καθώς και την προσφορά της Ορθόδοξης Εκκλησίας στη θεμελίωση και ανάπτυξη του ελληνοκυπριακού εκπαιδευτικού συστήματος στους τομείς της διοίκησης των σχολείων, του αναλυτικού προγράμματος και της εκπαίδευσης των εκπαιδευτικών. Στο παρόν άρθρο θα προσπαθήσω να παρουσιάσω τον ρόλο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου στη διαμόρφωση, ενίσχυση και διατήρηση της ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων κατά την ίδια περίοδο. Οι λόγοι που με έκαναν να επιλέξω αυτό το θέμα είναι τρεις:

Πρώτα, το γεγονός ότι στο αναφερθέν πιο πάνω βιβλίο μου δεν δόθηκε πολλή έμφαση σ' αυτή την πτυχή, επειδή την εποχή που γράφτηκε η ταυτότητα εθεωρείτο κληρονομικό και δεδομένο αποτέλεσμα της κοινής καταγωγής, το οποίο διασφαλιζόταν από το όμαιμον, το ομόγλωσσον και το ομόθρησκον.

Δεύτερο, γιατί σήμερα το θέμα της ταυτότητας έγινε πολύ επίκαιρο διεθνώς, όπως γίνεται φανερό από την έντονη συζήτηση που διεξάγεται για το θέμα αυτό σε όλες σχεδόν τις χώρες της Ευρώπης αλλά και στις ΗΠΑ με

αφορμή τον φόβο των επιπτώσεων της ογκώδους μετανάστευσης όχι μόνο στην ασφάλεια αλλά και στη σύνθεση και την ταυτότητα του πληθυσμού των χωρών υποδοχής (βλέπε δημοψήφισμα για Brexit στο Ηνωμένο Βασίλειο το 2016 και σκληρή μεταναστευτική πολιτική του Αμερικανού Προέδρου Ντόναλντ Τραμπ). Η επικαιρότητα του θέματος τεκμηριώνεται επίσης από την έκδοση τα τελευταία χρόνια μεγάλου αριθμού βιβλίων για το θέμα αυτό. Στην Ελλάδα, για παράδειγμα, εκδόθηκε το 2016 το βιβλίο του καθηγητή Γεωπολιτικής στο Πανεπιστήμιο της Σορβόνης Γεωργίου-Στυλιανού Πρεβελάκη με τίτλο: *Ποιοι Είμαστε; Γεωπολιτική της Ελληνικής Ταυτότητας*, στο οποίο υποστηρίζεται ότι η Ελλάδα βρίσκεται «σε ένα χρονικό σταυροδρόμι, ανάλογο με το 1821. Διακόσια χρόνια μετά, χρειάζεται να αλλάξουμε», και γι' αυτό επείγει «να αναζητηθούν νέες απαντήσεις στο ερώτημα αυτό, να τροποποιηθούν οι παλαιές» (σ.205,206)¹.

Ο τρίτος λόγος είναι ο εντελώς καινούργιος τρόπος με τον οποίο γίνεται σήμερα αντιληπτή η πολιτισμική ταυτότητα, χάρη στη νέα ερμηνευτική προσέγγιση και τα νέα θεωρητικά εργαλεία που πρότεινε μια πλειάδα μετανεωτερικών θεωρητικών (Benedict Anderson, Stuart Hall, Homi Bhabha, Eric Hobsbawm, N.Fairclough, S.Mills, R.Wodak, και πολλών άλλων) τα τελευταία τριάντα χρόνια.

Επειδή η ανάλυση του θέματος της μελέτης μου θα στηριχθεί σ' αυτές τις θεωρητικές αντιλήψεις και σ' αυτά τα θεωρητικά εργαλεία, θεωρώ απαραίτητο να τις προτάξω, ώστε να βοηθήσουν στην καλύτερη κατανόησή της.

Οι βασικότερες νέες θεωρητικές αντιλήψεις είναι οι εξής:

1) Οι ταυτότητες δεν είναι αιώνιες, κληρονομικές ή σταθερές. Είναι «προϊόντα της γλώσσας και του δημόσιου λόγου (discourse)».

2) «Η κατασκευασμένη εθνική ταυτότητα στην εκπαίδευση συνδέεται με, και επηρεάζεται από, την άρθρωση της εθνότητας στους άλλους τομείς (τον πολιτικό, τα ΜΜΕ, τον ακαδημαϊκό)», και

¹ Χαρακτηριστική της επικαιρότητας του θέματος και στην Κύπρο είναι η οργάνωση από τον Σύλλογο Αποφοίτων του Παγκυπρίου Γυμνασίου συζήτησης στις 15 Νοεμβρίου 2017 με θέμα: «Η διαμόρφωση ταυτότητας για τους μελλοντικούς πολίτες της Κύπρου και ο ρόλος του Παγκυπρίου Γυμνασίου» με συμμετοχή του Μητροπολίτη Πάφου κ. Γεωργίου, του ακαδημαϊκού Πέτρου Παπαπολυβίου και του νομικού Γεώργιου Κολοκασιδή.

3) «Ο ρόλος της εθνικής εκπαίδευσης δεν είναι τόσο να προστατεύσει, να διατηρήσει και να μεταδώσει την πολιτισμική κληρονομιά του έθνους [...] είναι να συμμετάσχει στην κατασκευή και μετάδοση της κληρονομιάς στις μάζες» (Klerides,1234-1235).

Όσον αφορά στα κύρια θεωρητικά εργαλεία που πρότειναν για τη σχετική έρευνα οι πιο πάνω επιστήμονες, αυτά είναι, πρώτα, η αναλυτική κατηγορία του συγκεκριμένου δυνατοτήτων (context of possibility) και, δεύτερο, εκείνη των τριών επιπέδων που κατά κανόνα περιλαμβάνει η προσπάθεια κατασκευής της ταυτότητας, δηλαδή του επιπέδου του περιεχομένου (propositional contents), του επιπέδου των στρατηγικών (discursive strategies) και του επιπέδου της γλωσσικής προσέγγισης (language realization) (Klerides , 1238-1239).

Σπεύδω να δηλώσω ότι, κατά τη γνώμη μου, οι νέες αντιλήψεις για την ταυτότητα δεν μειώνουν το μέγεθος και τη σημασία του ρόλου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου στη διαμόρφωση και συντήρηση της ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων. Απεναντίας, τον ενισχύουν και τον υπογραμμίζουν. Αφού η ταυτότητα, σύμφωνα με τις νέες αντιλήψεις, δεν είναι κληρονομική ούτε σταθερή και αιώνια, σημαίνει ότι χρειάζονται ένας ή περισσότεροι φορείς, οι οποίοι να αναλαμβάνουν να την καλλιεργούν, να την διαμορφώνουν και να την ενισχύουν. Από την άλλη, τα νέα θεωρητικά εργαλεία μάς βοηθούν να μελετήσουμε αναλυτικότερα και συστηματικότερα και, επομένως, να κατανοήσουμε καλύτερα τους συγκεκριμένους τρόπους και μέσα που χρησιμοποίησε η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου για να πετύχει τους στόχους της.

Ο ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου στο επίπεδο του περιεχομένου της ταυτότητας

Όπως υποστηρίζουν οι ειδικοί, η ταυτότητα των μελών ενός έθνους περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο εκείνα τα στοιχεία που το διακρίνουν από τους «Άλλους» (Hall , pp.4-5)². Τα στοιχεία αυτά μπορούν να διαφέρουν ανάλογα με το συγκεκριμένο δυνατοτήτων. Για παράδειγμα, στην περίπτωση

² « Είναι μόνο μέσω της σχέσης με το Άλλο, της σχέσης με αυτό που δεν είναι, ακριβώς με αυτό που του λείπει , με αυτό που ονομάστηκε *εξωτερικό συνιστών* που η 'θετική' σημασία του όρου--και επομένως η ταυτότητά του-- μπορεί να οικοδομηθεί» (Hall,2006,pp.4-5).

των Ελληνοκυπρίων τα στοιχεία ήταν πολύ λιγότερα την εποχή της Τουρκοκρατίας, αφού το βασικό χαρακτηριστικό που τους διέκρινε από τους Τουρκοκυπρίους ήταν η θρησκεία. Υπήρχε, βέβαια, και το στοιχείο της ελληνικής γλώσσας, αλλά λόγω της παρείσφρησης σ' αυτή πολλών τουρκικών λέξεων και εκφράσεων, ο ρόλος της ήταν περιορισμένος. Γι' αυτό ο Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός προχώρησε το 1812 στην ίδρυση της Ελληνικής Σχολής (κατώτερου γυμνασίου) στη Λευκωσία για να βοηθήσει τα μέλη του ποιμνίου του «να ρυθμιζωσι κ' αν την βάρβαρον γλώσσαν τους» και, έτσι, να ενισχύσει τον ρόλο της γλώσσας ως βασικού στοιχείου πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας. Ταυτόχρονα, μνημένος στις ιδέες του Διαφωτισμού από τη φοίτησή του στη Σχολή του Ιασίου, εισήγαγε δυο νέα στοιχεία στην ελληνοκυπριακή ταυτότητα, τον πολιτισμό και τον ανθρωπισμό. Αυτά θα καλλιεργούνταν κυρίως από «τὰ ἑλληνικὰ μαθήματα», «τὰ ὁποῖα», όπως έγραψε, «εἶναι τὸ μόνον μέσον ὁποῦ στολίζουσι τὸν ἀνθρώπινον νοῦν καὶ ὁποῦ ἀποκατασταίνουσι τὸν ἄνθρωπον ἄξιον τῷ ὄντι ἄνθρωπον» (Ιδρυτική Πράξις του Κυπριανού).

Το επόμενο στοιχείο που προστέθηκε επί τουρκοκρατίας στην πολιτισμική ταυτότητα των Ελληνοκυπρίων ήταν η πίστη στην αξία της μόρφωσης και του εκσυγχρονισμού και της προόδου που επιτυγχάνονται μέσω αυτής. Σ' αυτό συνέβαλε πολύ ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Α' (1854-1865)³ με την αναδιοργάνωση το 1859 των δημοτικών σχολείων τόσο στον τρόπο διδασκαλίας όσο και στο περιεχόμενο με πρότυπο τη δημόσια δημοτική εκπαίδευση της Ελλάδας. Τα αποτελέσματα της μεταρρύθμισης αυτής εκτίμησε θετικά στην έκθεσή του το 1905 ο Άγγλος επιθεωρητής σχολείων F.D. Newham σημειώνοντας πως τα ελληνικά σχολεία, όταν τα επιθεώρησε, πρόσφεραν «μια πολύ ευρύτερη (liberal) εκπαίδευση που περιλάμβανε

³ Σε εγκύκλιό του προς τους μητροπολίτες και τους ηγουμένους το 1859, από τη μια, τόνισε έμμεσα την πεποίθησή του ότι με την ίδρυση σχολείων η Κύπρος θα επιτύχανε «μεγάλας προόδους», ανάλογες προς εκείνες που πέτυχαν τα ευρωπαϊκά έθνη, «ἃ συνέστησαν ἔθνικα καταγῶγια ἅτινα καθ' ἑκάστην αὐξάνουσι καὶ τελειοποιοῦσι διὰ τοῦ ἐνδελεχοῦς ζήλου καὶ προθυμίας των πρὸς διάδοσιν καὶ ἐξάπλωσιν τῆς πολλὰ καὶ ἀγαθὰ δυναμένης παιδείας» και, από την άλλη, εξήγησε τους τρόπους με τους οποίους η παιδεία θα επιτύχανε αυτό το επίτευγμα «ἀληθῶς μορφώνουσα τὴν νεότητα ἐπὶ τὸ ἠθικώτερον ἀναδεικνύει ἔπειτα αὐτοὺς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἄνδρας ἐπιτηδείους καὶ εὐπρόωτον, ἠθικώτερον καὶ ἀνώτερον βίον, ἀπαλλάττουσα αὐτοὺς πάσης πενίας καὶ πάσης συνήθους παρ' ἄλλων περιφρονησεως, ἔτι δὲ καὶ πάσης ἀτιμίας εἰς ἣν ρίπτει ἡ ἀντίθετος καὶ ἀντιχριστιανικὴ ἀμάθεια, ἔχουσα ὀπαδὸν τὴν πάντων τῶν κακῶν μητέρα, τὴν ἀργίαν λέγομεν» (Λ. Φιλίππου, σ. 101).

σε όλες τις περιπτώσεις αριθμητική, γεωγραφία και αρχαία ελληνικά», σε αντίθεση με τα σχολεία Κορανίου (μουσουλμανικά) «στα οποία η ανάγνωση του Κορανίου είναι το μόνο μάθημα» (F.D.Newham, σ. 410)⁴.

Ο ερχομός των Άγγλων το 1878 άλλαξε άρδην το συγκείμενο δυνατοτήτων, αφού η Αγγλική διοίκηση παρέσχε ένα σύνολο πολιτικών ελευθεριών που επέτρεψαν στους ηγέτες της Εκκλησίας να διεκδικούν το δικαίωμα της ελεύθερης διαμόρφωσης πολιτισμικής ταυτότητας των μελών του ποιμνίου της. Τα νέα στοιχεία που προστέθηκαν ήταν όλα εκείνα που συνέθεταν την ταυτότητα των ελλαδιτών, δηλαδή η πίστη ότι είναι γνήσιοι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων και ότι το έθνος τους διακρίνεται για την ανωτερότητα, τη μοναδικότητα και τη συνέχειά του. Ταυτόχρονα ωστόσο, ως Έλληνες της Κύπρου, εισήγαγαν δυο αλλαγές. Πρώτα, ενίσχυσαν πολύ το στοιχείο της αξίας του εκσυγχρονισμού/πολιτισμού μέσω της εκπαίδευσης, όπως το είδε ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Α', σε βαθμό που αυτό να γίνει ένα από τα κύρια στοιχεία της ταυτότητάς τους (Περισιάνης, 2006). Οι λόγοι ήταν δυο, από τη μια, υπογράμμιζε τη διαφορά τους από τους Τουρκοκυπρίους που τους θεωρούσαν απολίτιστους και, από την άλλη, τους επέτρεπε να αντικρούουν το επιχείρημα των Άγγλων ότι δεν ήταν αρκετά έτοιμοι να αναλάβουν ευρύτερες πολιτικές ελευθερίες. Το δεύτερο στοιχείο που πρόσθεσαν στην ταυτότητά τους ήταν εκείνο του αλυτρωτισμού, της αίσθησης δηλαδή του καθήκοντος να ενώσουν το νησί τους πολιτικά με τη μητέρα Ελλάδα και να αγωνίζονται και αυτοί με τους υπόλοιπους Έλληνες για τη Μεγάλη Ιδέα, την ενσωμάτωση δηλαδή στην Ελλάδα όλων των εδαφών που περιλάμβανε η βυζαντινή αυτοκρατορία πριν από την πτώση της.

Η επιθυμία για ένωση με την Ελλάδα υπέβαλε την ανάγκη πλήρους ταύτισης της εκπαίδευσης με εκείνη της Ελλάδας. Έτσι εισήχθησαν και στην ελληνοκυπριακή εκπαίδευση η υψηλή κουλτούρα με κυρίαρχα τα μαθήματα των αρχαίων ελληνικών και της αρχαίας ελληνικής και της βυζαντινής ιστορίας. Αυτά τα μαθήματα κρίθηκαν ότι ήταν τα πλέον βοηθητικά στην καλλιέργεια της ισχυρής πολιτισμικής ταυτότητας που χρειάζονταν οι Ελληνοκύπριοι για να αντιμετωπίσουν όχι πλέον τους αγράμματους

⁴ Αυτό μπορεί, ίσως, να εξηγήσει γιατί, όπως αναφέρει στην έκθεσή του ο πρώτος Άγγλος επιθεωρητής Rev.J.Spence, μερικοί Μουσουλμάνοι γονείς έστειλαν τα παιδιά τους σε ελληνικά σχολεία (Spencer, C 2930,σ. 30).

Τούρκους, αλλά έναν λαό πολύ πολιτισμένο και, επομένως, πολύ πιο ικανό να επηρεάσει την πολιτισμική ταυτότητα των κατοίκων χωρίς να χρησιμοποιεί βία και καταναγκασμό. Επικεφαλής του αγώνα για την Ένωση τέθηκε η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου από την πρώτη στιγμή⁵.

Οι στρατηγικές της Εκκλησίας

Πέντε ήταν βασικά οι στρατηγικές της Εκκλησίας:

α) Διεκδίκηση του δικαιώματος διατήρησης των μεγάλων εξουσιών που είχε ο αρχιεπίσκοπος ως εθνάρχης επί τουρκοκρατίας.

β) Προβολή καλά συγκροτημένων επιχειρημάτων για νομιμοποίηση του αιτήματός της για πλήρη έλεγχο της εκπαίδευσης των Ελληνοκυπρίων.

γ) Διάθεση για τον σκοπό αυτό πολλών τρόπων, πόρων και μέσων.

δ) Αξιοποίηση των πολιτικών ελευθεριών που παραχώρησαν οι Άγγλοι μέσω του συντάγματος του 1881 για απόκτηση πολιτικής δύναμης.

ε) Συνεργασία με ισχυρούς παράγοντες, όπως την ελληνοκυπριακή διασπορά, συλλόγους ελληνοκυπρίων επιστημόνων και διανοουμένων, και τους γονείς.

Η πρώτη στρατηγική ήταν η διεκδίκηση της διατήρησης των εξουσιών που είχε ο αρχιεπίσκοπος επί τουρκοκρατίας ως εθνάρχης. Η διεκδίκηση αυτή προκάλεσε πολλές τριβές και εντάσεις με Άγγλους διοικητές και δημόσιους λειτουργούς που θεωρούσαν αδιανόητες αυτού του είδους τις εξουσίες σε ένα κοσμικό κράτος. Ιδιαίτερη ήταν η αντίδραση στην απαίτηση του αρχιεπισκόπου να είναι πρόεδρος του Χριστιανικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου, που θα είχε πλήρη εξουσία για την εκπαίδευση των Ελληνοκυπρίων. Τελικά, ωστόσο, οι Άγγλοι υποχώρησαν στο θέμα αυτό, κυρίως γιατί η όλη εκπαιδευτική πολιτική τους στην Κύπρο στηρίχθηκε στην αντίληψη ότι η σωστή διάγνωση της σύνθεσης του πληθυσμού της έπρεπε να γίνει με θρησκευτικά κριτήρια (Colonial Report 1931, p..5) Για να είναι συνεπείς

⁵ Ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός υποδεχόμενος στο λιμάνι της Λάρνακας στις 22 Ιουλίου 1878 τον πρώτο Άγγλο Ύπατο Αρμοστή Lt General Sir Garnet Wolseley τού τόνισε ότι δέχονται την αλλαγή της διακυβέρνησης επειδή έχουν εμπιστοσύνη ότι η Μεγάλη Βρετανία θα αποδώσει, όπως έκανε με τα Ιόνια νησιά, και την Κύπρο στην Ελλάδα, με την οποία συνδέεται εθνικά (Sir George Hill, 4, 298).

συνέστησαν και Μουσουλμανικό Εκπαιδευτικό Συμβούλιο επί κεφαλής του οποίου τοποθέτησαν τον μουσουλμάνο θρησκευτικό ηγέτη. Το 1933, ωστόσο, αντιδρώντας στην ελληνοκυπριακή εξέγερση του Οκτωβρίου του 1931, ψήφισαν τον νόμο του 1933 (The Cyprus Gazette, 1933), που απέκλειε τόσο τον αρχιεπίσκοπο από το αξίωμα του προέδρου του Χριστιανικού Εκπαιδευτικού Συμβουλίου όσο και τους μητροπολίτες από τη θέση του προέδρου των σχολικών εφορειών των πόλεων. Η Εκκλησία όμως έδειξε ότι δεν ήταν διατεθειμένη να απαρνηθεί «τὰ πρὸ αἰώνων κεκτημένα δίκαια και προνόμια αὐτῆς ἐπὶ τῆς λαϊκῆς παιδείας». Ο τοποτηρητής του αρχιεπισκοπικού θρόνου Μητροπολίτης Πάφου Λεόντιος με υπόμνημά του προς τον Άγγλο κυβερνήτη τόνισε ότι διεκδικούσε «τὸ ἱερὸν καὶ ἀπαραβίαστον δικαίωμα ἵνα ἀλληλογραφῆ μετὰ τῶν ἐγκοσμίων κυβερνήσεων καὶ κανονίζῃ μετ' αὐτῶν τὰ τε ἐκπαιδευτικά καὶ τὰ ἔθνικὰ ζητήματα τοῦ πνευματικοῦ αὐτῆς ποιμνίου τοῦ εἰσέτι ὑπὸ πολιτικὴν δουλείαν τελοῦντος» (Μυριανθόπουλος, 118).

Η δεύτερη στρατηγική ήταν η προβολή εκ μέρους της Εκκλησίας τριών επιχειρημάτων που νομιμοποιούσαν, κατά την άποψή της, την ανάθεση σ' αυτήν του πλήρους ελέγχου της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης.

Τα επιχειρήματα ήταν τα εξής:

α) Εφ' όσον, όπως παραδεχόταν και η αγγλική διοίκηση, η εκπαίδευση της Κύπρου ήταν «στενά συνυφασμένη με τη θρησκεία», οι δάσκαλοι ήταν ιερείς ή διαδραμάτιζαν ουσιαστικά ρόλο ανάλογο προς εκείνο των ιερέων. Αυτό σήμαινε πως έπρεπε να λαμβάνεται πρόνοια να διορίζονται ως δάσκαλοι τα κατάλληλα πρόσωπα, δηλαδή πρόσωπα που ανήκαν στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Ο διορισμός των δασκάλων έπρεπε επομένως να γίνεται από την Ορθόδοξη Εκκλησία ή από πρόσωπα που ανήκαν σ' αυτή.

β) Η ίδια στενή σχέση θρησκείας – εκπαίδευσης νομιμοποιούσε την Ορθόδοξη Εκκλησία να ενδιαφέρεται για το περιεχόμενο και τα διδακτικά βιβλία και προπαντός για τη διδασκαλία της γλώσσας. Η ελληνική γλώσσα είναι η γλώσσα του Ευαγγελίου. Αδιαφορία, επομένως, της εκπαιδευτικής αρχής για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ισοδυναμούσε με αδιαφορία για τη διδασκαλία της θρησκείας (Legislative Council, 1905.203-204).

γ) Για σκοπούς διατήρησης ακεραίου του ορθόδοξου δόγματος η Εκκλησία εδικαιούτο να ενδιαφέρεται για τον αποκλεισμό από τα σχολεία της διδασκαλίας αιρέσεων καθώς και «του υλισμού και των ανοησιών του

δόγματος των Ευαγγελιστών» (Legislative Council, 1903,273). Αυτό σήμαινε πως ο επιθεωρητής των σχολείων έπρεπε να ελέγχει τι δίδασκαν οι δάσκαλοι. Γι' αυτό ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός, που ήταν και εκλελεγμένος βουλευτής (1883- 1886), χαρακτήρισε τον διορισμό από την αγγλική διοίκηση Άγγλου επιθεωρητή για τα ελληνικά σχολεία ως «δολοπλοκία εναντίον της θρησκείας και της γλώσσας του λαού» και προειδοποίησε την αγγλική κυβέρνηση πως «θα ασκούσε μια λυσσαλέα πολεμική εναντίον της»⁶.

Ιδιαίτερα σημαντική ήταν η τρίτη στρατηγική, δηλαδή η διάθεση πολλών από τους πόρους της για ίδρυση και συντήρηση σχολείων και η ενθάρρυνση ανώτερων στελεχών της να υπηρετούν ως δάσκαλοι και καθηγητές στα σχολεία⁷. Ιδιαίτερη έμφαση έδωσε στη μέση εκπαίδευση, όπως έκανε και η Καθολική Εκκλησία, σε μια προσπάθεια να εκπαιδεύσει στελέχη τόσο δικά της όσο και για την κοινωνία. Η προτίμησή της, όπως ήδη αναφέρθηκε, ήταν το κλασικό γυμνάσιο. Γι' αυτό ο κάθε μητροπολίτης ίδρυε γυμνάσια σε κωμοπόλεις της περιφέρειάς του⁸.

Ιδιαίτερος λόγος πρέπει να γίνει για το Ιεροδιδασκαλείο Λάρνακας, που ίδρυσε το 1910 ο Μητροπολίτης Μελέτιος Μεταξάκης για να εκπαιδεύει ιερείς που θα υπηρετούσαν ταυτόχρονα και ως δάσκαλοι (έκλεισε το 1935 όταν η αγγλική διοίκηση αποφάσισε να μη διορίζει τους αποφοίτους του), καθώς και για τα κατηχητικά σχολεία, τα οποία είχαν ως κύριο στόχο την ηθική αγωγή και τη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας.

Η τέταρτη στρατηγική της Εκκλησίας ήταν η αξιοποίηση του δικαιώματος που παρείχε το Σύνταγμα του 1881 για εκλογή μελών της ηγεσίας της στο Νομοθετικό σώμα. Τέσσερεις ανώτεροι κληρικοί, τρεις μητροπολίτες (Κιτίου Κυπριανός, Κιτίου Κύριλλος και Κιτίου Νικόδημος) και ένας ηγούμενος της Μονής Κύκκου (Γεράσιμος) εξελέγησαν βουλευτές και άσκησαν πολύ σκληρή κριτική εναντίον της αγγλικής διοίκησης. Ο Νικόδημος εξορίστηκε το 1931 με την κατηγορία ότι υποκίνησε την εξέγερση του 1931 (Persianis, 22, 33n, 90-92).

⁶ Στην ίδια συνεδρία ο Μητροπολίτης Κιτίου και βουλευτής Λεμεσού Κυπριανός χαρακτήρισε το εκπαιδευτικό νομοσχέδιο ως «έναν ανθώνα γεμάτο φίδια» και γι' αυτό είπε ότι θα έμπαινε μέσα κρατώντας μια ράβδο.(Legislative Council,1902, C.O,69/16,258-261 and 1903, C.O 69/17,282).

⁷ Μεταξύ άλλων υπηρέτησαν ως καθηγητές πριν από την εκλογή τους ο αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος και ο μητροπολίτης Κιτίου Κυπριανός.

⁸ Βλέπε Persianis,p.129.

Η πιο τολμηρή αξιοποίηση από την Εκκλησία των παραχωρηθεισών από τους Άγγλους πολιτικών ελευθεριών ήταν η διεξαγωγή, υπό την αιγίδα της, δημοψηφίσματος για την Ένωση στις 15 Ιανουαρίου 1950 μεταξύ όλων των ελληνοκυπρίων ηλικίας 18 χρονών και άνω, και η στήριξη πάνω στα αποτελέσματά του της επίσημης διεκδίκησης μέσω του ΟΗΕ του αιτήματος της Ένωσης με την Ελλάδα.

Η τελευταία στρατηγική ήταν η στενή συνεργασία με φορείς και παράγοντες, όπως την ελληνοκυπριακή διασπορά, ομίλους επιστημόνων και διανοουμένων, και τους γονείς των μαθητών. Πολύ σημαντική υπήρξε η συνεργασία με την ελληνοκυπριακή Αδελφότητα της Αιγύπτου. Ήταν η Αδελφότητα της Αιγύπτου που με την επιμονή της και την οικονομική προσφορά της έπεισε τελικά τους παράγοντες της Λευκωσίας το 1893 να δώσουν τον χαρακτήρα του κλασικού γυμνασίου στο πρώτο κοινοτικό σχολείο μέσης εκπαίδευσης που ιδρύθηκε στην Κύπρο. Ο σκοπός ήταν η καλλιέργεια της σωστής πολιτιστικής και εθνικής ταυτότητας (Persianis, 47).

Τον ίδιο σκοπό είχε και η συνεργασία με τους ελληνοκύπριους γλωσσολόγους, ιστορικούς, αρχαιολόγους και λαογράφους. Οι γλωσσολόγοι μελετούσαν την κυπριακή διάλεκτο για να αποδείξουν τη στενή σχέση της με την αρχαία ελληνική, ακόμα και με τη γλώσσα του Ομήρου, οι ιστορικοί και αρχαιολόγοι ερευνούσαν την ιστορία και αρχαιολογία της Κύπρου και οι λαογράφοι τα ήθη, τα έθιμα και τον λαϊκό πολιτισμό της για να αποδείξουν ότι όλα ήταν ακραιφνή ελληνικά και, επομένως, η φυσική δικαιοσύνη απαιτούσε να παραχωρηθεί το νησί στην Ελλάδα. Όπως ήταν φυσικό, τα ευρήματα αυτά ενίσχυαν ταυτόχρονα την πολιτισμική και εθνική ταυτότητα των Ελληνοκυπρίων. Βεβαιώνονταν, έτσι, και από άλλη πηγή ότι ήταν γνήσιοι απόγονοι της ένδοξης ελληνικής φυλής.

Η συμμαχία με τους γονείς ήταν επίσης πολύ σημαντική. Σκοπός ήταν να πεισθούν να μη στέλλουν τα παιδιά τους στα αλλόγλωσσα και κυβερνητικά σχολεία μέσης εκπαίδευσης⁹. Το έργο αυτό ήταν δύσκολο, επειδή τα σχολεία εκείνα είχαν δυο σημαντικά πλεονεκτήματα έναντι των κοινοτικών, από τη μια επέβαλλαν χαμηλότερα δίδακτρα και, από την άλλη, προετοιμάζαν τους

⁹ «Εγκύκλιος του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου διά την φοίτησιν των ελληνοπαίδων εις τα ελληνικά σχολεία». 1^η Σεπτεμβρίου 1952 *Άπαντα Αρχιεπισκόπου Κύπρου Μακαρίου Γ'* (επιμ. Ν. Νεάρχου), τομ. Α' (1948-1954), Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία, 1991, σσ. 166-167.

μαθητές τους για τις πολύ υψηλά αμειβόμενες θέσεις στη δημόσια υπηρεσία και για σπουδές στο Ηνωμένο Βασίλειο. Στην επιτυχία της προσπάθειας της Εκκλησίας βοήθησε πολύ η πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης να δέχεται στα ελληνικά πανεπιστήμια χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις τους αποφοίτους των αναγνωρισμένων από αυτή σχολείων της ελληνικής διασποράς, δηλαδή εκείνων που εφαρμόζαν πλήρως τα αναλυτικά προγράμματα των αντίστοιχων σχολείων της Ελλάδας.

Γλωσσική προσέγγιση

Το τρίτο επίπεδο της προσπάθειας κατασκευής της ταυτότητας ήταν η γλωσσική προσέγγιση που χρησιμοποίησε η Εκκλησία στην επικοινωνία με το ποίμνιό της, οι τρόποι δηλαδή με τους οποίους η ηγεσία της Εκκλησίας και οι ομιλούντες και γράφοντες εξ' ονόματός της χρησιμοποίησαν τη γλώσσα (επιλογή λέξεων, φράσεων, εικόνων, συμβόλων, ύφους) για να πετύχουν μεγαλύτερη πειστικότητα, εντύπωση και επιρροή πάνω στο ακροατήριό τους στην προσπάθεια να κτίσουν την πολιτισμική ταυτότητα της νέας γενιάς και να ενισχύσουν εκείνη της παλιάς. Όπως είναι φυσικό, η επιλογή αυτή προσαρμοζόταν κάθε φορά στο περιεχόμενο της ομιλίας ή του γραπτού κειμένου, στο εκάστοτε ακροατήριο και στον τόπο και την ευκαιρία εκφώνησης του λόγου. Οι περισσότερες ευκαιρίες ήταν κηρύγματα από τον άμβωνα, και πανηγυρικοί λόγοι στις δοξολογίες στις εκκλησίες (τον ομιλητή όριζε και ορίζει μέχρι σήμερα η Εκκλησία) και στα σχολεία, στους συλλόγους και τα σωματεία, κατά τις εθνικές επετείους. Το γεγονός αυτό υπέβαλλε στους ομιλητές να ασχολούνται κυρίως με την εθνική ιστορία και την λαμπρή εθνική κληρονομιά και, επομένως, να χρησιμοποιούν πλούσια και διανθισμένη γλώσσα και ρητορικό ύφος. Όλο το ακροατήριο θα εντυπωσιαζόταν και θα σχολίαζε για μέρες την ομιλία, πολλές φορές περισσότερο το λεκτικό και το ύφος παρά το περιεχόμενο. Έπρεπε επομένως οι ρήτορες να φροντίζουν να βρίσκουν κάθε φορά σπάνιες λέξεις, καινούργιες μεταφορές και καινούργια σύμβολα για να μπορέσουν να έχουν απήχηση στο ακροατήριο. Όλα αυτά συντελούσαν στην εκφώνηση πολύ εντυπωσιακών λόγων, που τόνιζαν με πολλή ευφράδεια και ζωντάνια τη λαμπρότητα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, την ανωτερότητα και μοναδικότητα της ελληνικής φυλής, την αδιάσπαστη ιστορική ενότητα του έθνους και τη συνέχεια της ελληνικής γλώσσας για τριάντα πέντε αιώνες. Στις αφηγήσεις καταβαλλόταν σχεδόν

πάντα προσπάθεια αντιπαραβολής του ελληνισμού προς τους «άλλους», συνήθως τους Άγγλους (οι οποίοι, σύμφωνα με τις αφηγήσεις, ζούσαν στα σπήλαια όταν οι πρόγονοι των σημερινών Ελλήνων έκτιζαν Παρθενώνες), και τους Τούρκους (που θεωρούνταν αμόρφωτοι και καθυστερημένοι). Πολύ σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζαν, επίσης, τα σύμβολα που χρησιμοποιούνταν και κατά κανόνα αντλούνταν από την αρχαία ελληνική ιστορία (Θερμοπύλες, Παρθενώνας, Περικλής, Προμηθέας Δεσμώτης), από τη Βυζαντινή (Μαρία η Συγκλητική), από την Ελληνική Επανάσταση του 1821 (εθνομάρτυρας Κυπριανός, Κρυφό σχολειό, Μεσολόγγι, η ανατίναξη του Σαμουήλ στο Κούγκι, ο χορός του Ζαλόγγου) και από τη χριστιανική θρησκεία (η σταύρωση και η ανάσταση του έθνους).

Συμπεράσματα

Από την ανάλυση που έγινε πιο πάνω, φαίνεται, νομίζω, καθαρά ο πολύ σημαντικός ρόλος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Κύπρου στη διαμόρφωση και διατήρηση της πολιτισμικής και εθνικής ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων στα πολύ κρίσιμα χρόνια της τουρκοκρατίας και αγγλοκρατίας.

Στην επιτυχία αυτού του πολύ δύσκολου ρόλου συνέβαλαν, όπως μπορεί να συναχθεί από την παρουσίαση, τέσσερεις κυρίως παράγοντες: α) η διάδοση και στον βαλκανικό και ελληνικό χώρο των ιδεών του Διαφωτισμού και ο θαυμασμός καθώς και η εθνική συγκίνηση που προκάλεσε η εμπνευσθείσα από αυτές Ελληνική Επανάσταση του 1821. β) το ευνοϊκό συγκείμενο δυνατοτήτων που δημιουργήθηκε με την ίδρυση του ελεύθερου ελληνικού κράτους το 1830 και την ανάληψη της διακυβέρνησης της Κύπρου από τους πολύ πιο φιλελεύθερους, σε σύγκριση με τους Τούρκους, τους Άγγλους. γ) η πλούσια ελληνική πολιτισμική κληρονομιά, και δ) το προοδευτικό πνεύμα, ο φλογερός πατριωτισμός και η αυτοθυσία των Ορθόδοξων ιεραρχών της Κύπρου της εποχής εκείνης.

Οι ιδέες που ενέπνευσαν την Ελληνική Επανάσταση ήταν οι ίδιες που ενέπνευσαν τον Αρχιεπίσκοπο Κυπριανό να ιδρύσει τη Σχολή του και να εξάρει στην Ιδρυτική του Πράξη τις αξίες του πολιτισμού και ανθρωπισμού, που έπρεπε να ενστερνιστεί το ποίμνιό του. Οι ιδέες αυτές διαδόθηκαν μέσω των σχολείων σε όλο τον ελληνοκυπριακό πληθυσμό και έγιναν βίωμά του, όπως αποδεικνύουν τόσο οι διαθέσεις και οι στάσεις του στη συνέχεια όσο

και το γεγονός ότι μέχρι και πριν λίγα χρόνια οι γονείς συμβούλευαν τα παιδιά τους «να πάνε στο σχολείο για να γίνουν άνθρωποι».

Ο δεύτερος παράγων ήταν η συγκυρία δυο σημαντικών για την Κύπρο πολιτικών γεγονότων, της ανάληψης της διακυβέρνησης της Κύπρου από τους Άγγλους και της λειτουργίας ελεύθερου ελληνικού κράτους. Ελάχιστα χρόνια μετά την απελευθέρωσή της η Ελλάδα οργάνωσε την εκπαίδευσή της ιδρύοντας σχολεία και πανεπιστήμιο. Η εξέλιξη αυτή αξιοποιήθηκε στην Κύπρο χάρη στη φιλελεύθερη αγγλική διοίκηση που επέτρεψε την κάθοδο Ελλήνων εκπαιδευτικών και την εισαγωγή των ελληνικών αναλυτικών προγραμμάτων, των διδακτικών βιβλίων και των κανονισμών διοίκησης σχολείων. Αυτό σήμαινε ότι τα ελληνόπουλα της Κύπρου διδάσκονταν τα ίδια ιδανικά και τις ίδιες αξίες με τα ελληνόπουλα της Ελλάδας και μπορούσαν να διαμορφώσουν την ίδια ταυτότητα.

Ο τρίτος παράγων, η πολιτισμική κληρονομιά, βοήθησε όχι μόνο άμεσα, εμπνέοντας δηλαδή εθνική περηφάνια και αγωνιστικότητα στους Ελληνοκύπριους, αλλά και έμμεσα, επηρεάζοντας θετικά υπέρ των ελληνοκυπρίων τη στάση τόσο της αγγλικής κυβέρνησης στο Λονδίνο όσο και της αγγλικής διοίκησης στην Κύπρο. Η στάση των κυβερνήσεων έναντι των Ελληνοκυπρίων διέφερε βέβαια ανάλογα με τη μόρφωσή τους. Όσοι είχαν κλασική μόρφωση (Πρωθυπουργός Γλάδστων και υπουργός αποικιών The Earl of Kimberley στο μητροπολιτικό επίπεδο και Sir Walter Sendall και Sir Ronald Storrs στο τοπικό) τήρησαν φιλελληνική στάση. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Έπατου Αρμοστή Sir Walter Sendall, ο οποίος μίλησε στα αρχαία ελληνικά στα εγκαίνια του Παγκυπρίου Γυμνασίου στις 12 Δεκεμβρίου 1893 (Colonial Office Paper CO 67/82, 30 Dec. 1893). Όπως ήταν φυσικό, η φιλελληνική στάση Άγγλων διοικητών και η θερμή υποστήριξη της ελληνικής κυβέρνησης αύξαναν την αυτοπεποίθηση και διεκδικητικότητα των Ορθοδόξων ιεραρχών.

Τέλος, πολύ σημαντικός παράγων ήταν ο τέταρτος, δηλαδή η προοδευτικότητα, ο πατριωτισμός και η ισχυρή πίστη των ιεραρχών. Η προοδευτικότητά τους ήταν εμφανής στην πολύ θετική στάση τους έναντι της εκπαίδευσης και ιδιαίτερα της μέσης, αλλά και έναντι του ταχέως εκσυγχρονισμού της κοινωνίας με βάση το ευρωπαϊκό πρότυπο. Ο πατριωτισμός τους έλαμψε με το παράδειγμα του Αρχιεπισκόπου Κυπριανού, που βάδισε με εθνική αξιοπρέπεια στην αγχόνη. Το παράδειγμα αυτό μπορεί να θεωρηθεί ως ορόσημο όχι

μόνο στις σχέσεις μεταξύ των Μουσουλμάνων και των Χριστιανών του νησιού αλλά και στη διαμόρφωση της ταυτότητας των Ελληνοκυπρίων. Από εκείνη τη στιγμή οι Ελληνοκύπριοι ένιωσαν ότι από τους Τούρκους δεν τους χώριζε απλώς η διαφορετική θρησκεία αλλά και κάτι άλλο πολύ πιο σημαντικό, η πολιτισμική και εθνική ταυτότητα.

Αυτή την ταυτότητα οι Ορθόδοξοι ιεράρχες ένιωσαν ότι ήταν όχι μόνο εθνικό αλλά και θρησκευτικό καθήκον τους να διαφυλάξουν με κάθε τρόπο. Γι' αυτό ποτέ δεν δέχθηκαν να διαπραγματευθούν με την αγγλική διοίκηση αυτό το θέμα. Οι Άγγλοι πρότειναν με τον εκπαιδευτικό νόμο του 1933 τη δημιουργία μιας υβριδικής κυπριακής ταυτότητας αλλά οι Ορθόδοξοι ιεράρχες απέρριψαν με βδελυγμία αυτή την πρόταση και την πολέμησαν με φανατισμό. Θα μπορούσε να λεχθεί πως από εκείνη τη στιγμή το έργο της Εκκλησίας έγινε ευκολότερο, γιατί δημιουργήθηκε για τους Ελληνοκυπρίους ένα βαθύ χάσμα και με τους Άγγλους. Αυτό σήμαινε πως η πολιτισμική και εθνική ταυτότητα των Ελληνοκυπρίων δεν ήταν πλέον σε τόσο μεγάλο κίνδυνο όσο προηγουμένως.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Στα Ελληνικά

Αρχιεπίσκοπος Κυπριανός (1812) *Ιδρυτική Πράξις*, 1η Ιανουαρίου 1812. Στο Π. Περισιάνη και Π. Πολυβίου (1992) *Ιστορία της Εκπαίδευσης στην Κύπρο, Κείμενα και Πηγές*. Λευκωσία: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου.

Μυριανθόπουλος, Κλ. (1946) *Ἡ Ἐκπαίδευσις ἐν Κύπρῳ ἐπὶ Ἀγγλοκρατίας, 1878-1946*, Λεμεσός.

Περισιάνης, Π. (2012) «*Το ιδεολόγημα του πολιτισμού στην Κύπρο του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20ού αιώνα και οι κοινωνικές, πολιτιστικές και πολιτικές συνέπειές του*», στα *Πρακτικά του Δ Διεθνούς Κυπρολογικού Συνεδρίου, 29 Απριλίου - 3 Μαΐου 2008, Νεότερο Τμήμα, Λευκωσία, 2012*, 555-572.

Πρεβελάκης, Σ.Γ.(2016) *Ποιοι Είμαστε; Γεωπολιτική της Ελληνικής Ταυτότητας*. Αθήνα: Economia Publishing.

Φιλίππου, Λ. (1930) *Τὰ Ἑλληνικὰ Γράμματα ἐν Κύπρῳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, 1571-1878*, Λευκωσία.

Στα Αγγλικά

Official Documents

Colonial Office Papers CO67/82,1893.

Legislative Council of Cyprus, Minutes, 1902, 1903,1905.

Parliamentary Paper C 2930 .

The Cyprus Gazette, 29 May 1933.

Hall, S. (1996) Introduction. Who needs ‘identity’? In S. Hall and P. Du Gay (Eds) *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.

Hill, G. (1949) *A History of Cyprus*. Cambridge: Cambridge University Press, 4 Vol.

Klerides, E.(2009) National, Cultural Identities, Discourse and Comparative Education. In R. Cowen and A.Kazamias(Eds) *International Handbook of Comparative Education*. London: Springer.

Newham, F.D.(1905) The System of Education in Cyprus. *Board of Education Special Reports on Educational Subjects*, vol.12.

Persianis, P. (1978) *Church and State in Cyprus Education*, Nicosia.

Ο ΑΓΙΟΣ ΛΟΥΚΑΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΣΥΜΦΕΡΟΥΠΟΛΕΩΣ, ΩΣ ΠΡΟΤΥΠΟΝ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

ΣΤΑΥΡΟΥ Ι. ΜΠΑΛΟΓΙΑΝΝΗ,
ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ Α.Π.Θ.

Εισαγωγή

*«Κρατήσατε τὴν Ἀλήθειαν,
ὡς τὸν πλέον πολὺτιμον θησαυρὸν
τῆς καρδίας σας».*

Εἰς αὐτὴν τὴν λιτὴν καὶ μεγαλειώδη παραίνεσιν, ἡ ὁποία ἔχει ὑπαρξιακὴν βαρύτητα, συνοψίζει ὅλην τὴν φιλοσοφίαν τῆς ζωῆς τοῦ ὀιατροῦ, ἀκαδημαϊκὸς διδάσκαλος, ἱερεὺς, θεολόγος, φιλόσοφος, μάρτυς καὶ ὁμολογητῆς τῆς ἀληθείας, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Συμφερουπόλεως Λουκάς, κατὰ κόσμον Βαλεντίνος Φελίξοβιτς Βόϊνο-Γιασενέτσκι (Войно-Ясенецкий Валентин Феликсович).

Ἡ ἀλήθεια διακατεῖχεν ὅλην τὴν ζωὴν, τὴν σκέψιν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν ἔρευναν, τὴν διδασκαλίαν, τὴν ἱατρικὴν καὶ κοινωνικὴν λειτουργικότητα, τὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τὴν διαμόρφωσιν ἐκάστης λεπτομερείας τῆς ζωῆς του.

Ἐγεννήθη τὴν 27ῃ Ἀπριλίου τοῦ 1877 εἰς τὸ Κέρτσι (Керчи), ὡς τρίτος υἱὸς τῶν γονέων του¹. Κατὰ τὰ παιδικὰ ἔτη τῆς ζωῆς του ἡ ἐπικοινωνία

¹ Οἱ γονεῖς του ἦσαν ὁ Φέλιξ Στανισλάβοβιτς Βοϊνὸ-Γιασενέσκο (Феликс Станиславович Войно-Ясенецко) καὶ ἡ Μαρία Δημητρίεβνα (Мария Дмитриевна). Ἡ οἰκογένεια συνίστατο, ἐν τῷ συνόλῳ, ἐκ πέντε τέκνων, ἤτοι τοῦ Παύλου (Павел), τῆς Ὀλγας (Ольга), τοῦ Βαλεντίνου (Валентин), τοῦ Βλαδι-

του μετά τῆς ὀρθοδόξου μονῆς τοῦ Πέτσερσκ (Κιεβο-Πεчерская Лавра)² διεδραμάτισεν ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς προσωπικότητός του.

Ἐσπούδασεν μετὰ ἰδιαιτέρας ἐπιμελείας τὴν ἰατρικὴν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Κιέβου³, ἐπιδείξας ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν λεπτομερῆ γνῶσιν τῆς Ἀνατομικῆς καὶ τὸ 1903, εἰς ἡλικίαν 26 ἐτῶν, ἔλαβεν τὸ δίπλωμα τῆς Ἰατρικῆς μετὰ ἐπαίνων (cum laude), ἀπὸ τὴν Ἰατρικὴν Σχολὴν τοῦ Ἁγίου Βλαδิมήρου τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Κιέβου.

Ὁ Ἅγιος Λουκᾶς ὡς ἰατρός

Ὁ Βαλεντῖνος Φελίξοβιτς εἰργάσθη ἀρχικῶς ὡς ἀγροτικὸς γενικὸς ἰατρός, εἰδικευθεὶς ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Χειρουργικὴν, ἐνδιατρίψας ἐκ παραλλήλου εἰς τὸν χῶρον τῆς χειρουργικῆς τοῦ ὀφθαλμοῦ.

μήρου (Владимир) καὶ τῆς Βικτωρίας (Виктория). Ὁ πατὴρ του κατήγετο ἐκ καθολικῆς οἰκογενείας, χαρακτηριζόμενος διὰ τὸ χριστιανικὸν ἦθος του καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ χαρακτήρος του, ἡ δὲ μήτηρ του ἦτο Ὀρθόδοξος.

² Ἡ ἐν λόγῳ Μονὴ ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου τὸ 1051 εἰς ἓν ἐκ τῶν σπηλαίων, καλούμενον σπήλαιον τοῦ Θεοδοσίου, τὸ ὁποῖον ὁμοῦ μετὰ ἐτέρων σπηλαίων εὐρίσκοντο πλησίον τοῦ Κιέβου. Ἐν μέσῳ τῶν πρώτων μοναχῶν ἦσαν ὁ Θεοδόσιος καὶ ὁ Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξεν καὶ ὁ πρῶτος ἡγούμενος τῆς μονῆς. Ἡ μονὴ εἶχεν ὡς πρότυπον τὴν Μονὴν τοῦ Στουδίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ τυπικὸν τῆς ὁποίας υἰοθέτησεν καὶ ἠκολούθη μετὰ εὐλαβείας. Ἡ μονὴ συνεκέντρωσεν ἰκανὸν ἀριθμὸν πεπαιδευμένων μοναχῶν καὶ κατέστη τὸ πνευματικὸν κέντρον τῶν Ρώσων τοῦ Κιέβου. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συνεχῶν Ταταρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῆς σκληρᾶς Ταταρικῆς κατοχῆς τοῦ Κιέβου, τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα, ἡ μονὴ ἐξεκενώθη καὶ οἱ μοναχοὶ κατέφυγον εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς ἐκεῖ δημιουργηθείσας κατακόμβας. Τὸν δέκατον ἕκτον αἰῶνα ἡ μονὴ ἐπανεδομήθη ἐκ βάρων καὶ κατέστη σταυροπηγιακὴ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατὰ τὰ ἔτη πρὸ τῆς Ρωσικῆς ἐπανάστασεως τοῦ 1917, ἡ μονὴ εἶχε περὶ τοὺς χιλίους μοναχοὺς καὶ ἤσκησεν μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς Ρωσίας. Τὸ 1961 ἤρχισεν ἡ ἐπανεπὶ ἀνδρωσις τῆς μονῆς, ἔχουσα πλέον τῶν ἑκατὸ μοναχῶν. Ἡ ἀναδόμησις τῆς μονῆς καὶ ἡ ἀποκατάστασις αὐτῆς εἰς τὸ προγενέστερον κάλλος ἤρχισεν ἀπὸ τὸ 1988, βαίνουσα πρὸς τελικὴν ὀλοκλήρωσιν κυρίως κατὰ τὰ ἔτη 1998 ἕως 2000.

³ Τὸ 1898 ἐνεγράφη εἰς τὴν Ἰατρικὴν σχολὴν καὶ ἐκ τοῦ πρώτου ἡδὴ ἔτους τῶν σπουδῶν ἐπέδειξεν ἐπιμέλειαν καὶ ἰδιαίτερον ἐνθουσιασμὸν καὶ ζῆλον εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀνατομικῆς καὶ τῆς χειρουργικῆς, εἰς σημεῖον ὥστε οἱ συμφοιτηταὶ του ἐθεώρουν ὡς βέβαιοι, ὅτι θὰ ἐξελίσκετο εἰς καθηγητὴν τῆς ἀνατομικῆς. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν του παραλλήλως πρὸς τὴν ἀρίστην ἐπιστημονικὴν ἀπόδοσιν ἐπεδείξατο ἄριστον ἦθος, ἀναφερόμενον εἰς τὸ πεδῖον τῆς ἰατρικῆς ἠθικῆς, τὴν ἀποφυγὴν τῶν κοινωνικῶν καὶ ἐθνολογικῶν διακρίσεων, τὸν ἰδιαίτερον σεβασμὸν πρὸς τοὺς διδασκάλους του, τὴν συνεργατικότητα μετὰ τῶν συμφοιτητῶν του, τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον καὶ κυρίως τὴν ἔμπρακτον βίωσιν τῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιών τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος.

Τὸ 1904 ἤρχισεν ὁ Ρωσο-Ἰαπωνικὸς πόλεμος⁴, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Βαλεντίνος Φελίξοβιτς μετέσχεν ὡς χειρουργός, ἐργασθεὶς εἰς Νοσοκομεῖον τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ εἰς τὴν πόλιν Τσιτά (Чита)⁵, ἀσχοληθεὶς συγχρόνως μετὰ τοῦ προβλήματος τῶν λοιμώξεων, αἵτινες προεκαλοῦντο ὑπὸ πνογόνων κόκκων, καὶ τὰς ὁποίας συνεχῶς ἀντιμετώπιζεν εἰς τὸ Χειρουργεῖον.

Ἐπὶ τῶν πνογόνων λοιμώξεων ἠσχολήθη ἐν ἐκτάσει καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα

⁴ Ὁ Ρωσο-Ἰαπωνικὸς πόλεμος ἦτο ἡ συνέπεια καὶ ἡ τελικὴ κατάληξις τῶν προσπαθειῶν τόσοσ τῆς Ρωσσίας ὅσον καὶ τῆς Ἰαπωνίας νὰ ἀσκήσουν ἐπιρροὴν εἰς τὴν Ἄνω Ἀνατολὴν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Κίναν καὶ τὴν Κορέαν. Ἡ Ἰαπωνία εἰς προγενέστερον πόλεμον μετὰ τῆς Κίνας, τὸ 1894, ἐπέβαλεν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Shimonoski τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Κορέας καὶ τὴν ἀσκησιν ἀμέσου οικονομικῆς καὶ στρατιωτικῆς ἐπιρροῆς ἐπ' αὐτῆς. Ἐκ παραλλήλου ἡ Ἰαπωνία κατέλαβε τὸ Port Arthur (Lóshun) καὶ τὴν χερσόνησον Liaodong, περιοχὰς τὰς ὁποίας παρεχώρησεν ἐκ νέου εἰς τὴν Κίναν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς Ρωσσίας. Τὸ 1898 ἡ Ρωσσία ἐνοικίασεν ἀπὸ τὴν Κίναν τὸν λιμένα τοῦ Port Arthur, εἰς τὸν ὁποῖον ἐγκατέστησεν ναυτικὴν βάσιν. Εἰς τὰς 8 Φεβρουαρίου τοῦ 1904 ἡ Ἰαπωνία ἐπετέθη αἰφνιδίως ἐναντίον τοῦ Ρωσσοικῶ ἰστόλου εἰς Port Arthur, γεγονόςς τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσεν καὶ τὴν ἀφορμὴν τοῦ πολέμου μεταξὺ τῶν δύο χωρῶν. Αἱ μάχαι ἦσαν ἰδιαιτέρως αἱματηραί. Ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1904 ἕως τοῦ Μαρτίου τοῦ 1905 οἱ Ρῶσσοι ἀπώλεσαν 90.000 ἄνδρες καὶ οἱ Ἰάπωνες περὶ τοὺς 70.000. Εἰς τὰς 2 Φεβρουαρίου τοῦ 1905 τὸ Port Arthur παρεδόθη εἰς τοὺς Ἰάπωνας. Τὸν Μάϊον τοῦ ἰδίου ἔτους ὁ Ρωσσοικὸς στόλος κατεστράφη ὑπὸ τῶν Ἰαπωνῶν καὶ ἡ Ρωσσία ἠναγκάσθη νὰ ἔλθῃ εἰς διαπραγματεύσεις μετὰ τῆς Ἰαπωνίας, διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ Ἀμερικανοῦ προέδρου Theodore Roosevelt. Διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Portsmouth (New Hampshire), ἡ ὁποία ἠκολούθησεν τὴν τραγικὴν καὶ ἀπρόσμενην διὰ τὴν Ρωσσίαν ἐκβασιν τοῦ πολέμου, ἠναγκάσθη αὐτὴ νὰ ἀποσύρῃ τὰ στρατεύματά τῆς ἐκ τῆς Μαντζουρίας, ἡ Ἰαπωνία δὲ ἐκράτησεν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῆς τὴν χερσόνησον Liaodong καὶ τὴν Κορέαν, ἠῤῥησεν δὲ οὐσιωδῶς τὴν πολιτικὴν καὶ οικονομικὴν ἐπιρροὴν τῆς εἰς τὴν Ἄνω Ἀνατολὴν, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε ἐθεώρει ὡς εὐρισκομένην ἐντὸς τῆς σφαιράς τῆς στρατιωτικῆς ἐπικρατήσεώς τῆς. Διὰ τὴν Ρωσσίαν, ἀντιθέτως, ὁ πόλεμος εἶχεν ὀδυνηρὰς οικονομικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς συνεπείας.

⁵ Ἡ Τσιτά (Чита) εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Ἰγκόντα, 900 χιλιόμετρα ἀνατολικῶς τοῦ Ἰρκούτσκ, ἐπὶ τοῦ ὑπερ-Σιβηρικῶ ἰσδηροδρόμου. Σήμερον ἔχει 324.000 κατοίκους, κατὰ τὸ πλεῖστον κινεζικῆς καταγωγῆς, Μογγόλους καὶ Τουρκομάνους. Ὅτε εἰργάσθη εἰς τὴν ἐν λόγῳ πόλιν ὁ Ἅγιος Λουκάς εἶχεν αὐτὴν περὶ τοὺς 11.000 κατοίκους καὶ ἀπετέλει τόπον ἐξορίας. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἦτο αὐτὴ ἀντικείμενον διεκδικήσεων ἀπὸ τὴν Ἰαπωνίαν, ὅτε τελικῶς τὸ 1945 περιῆλθεν ὀριστικῶς εἰς τὴν Ρωσσίαν. Εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ τὸ 1904 ὑπῆρχαν δύο τμήματα χειρουργικῆς, τὸ ἐν ἐκ τῶν ὁποίων ἀνετέθη εἰς τὸν Ἅγιον Λουκᾶν, ὁ ὁποῖος ἤσκει λιαν ἐπιτυχῶς τὴν ἐπείγουσαν χειρουργικὴν, ἀντιμετωπιζῶν ἐκ παραλλήλου καὶ ὅλα τὰ συνήθη καὶ χρόνια χειρουργικὰ συμβάματα. Μετὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐργασίας του εἰς Τσιτά ὁ Ἅγιος Λουκάς εἰργάσθη εἰς μικρὰ Νοσοκομεῖα τῆς Σιβηρίας, ἦτοι εἰς Ἀντάτοβ, εἰς Βέρκνου Λιούμπαζ τῆς ἐπαρχίας τοῦ Κοῦρτσκ, ὑπὸ ἰδιαιτέρως δυσμενεῖς συνθήκας, ἄνευ οἰασθήποτε ἐργαστηριακῆς ἢ τεχνολογικῆς ὑποστηρίξεως. Εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἅγιος Λουκάς εἰς τὰς ἀκρειαὶς αὐτὰς περιοχὰς τῆς Σιβηρίας ἤσκησεν τὴν πλέον προηγμένην διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰατρικῆν, μελετῶν καὶ συμβουλευόμενος τὰ πλέον σύγχρονα συγγράμματα καὶ ἐφαρμοζῶν, ἐκ παραλλήλου, ἰδικὰς του πρωτοποριακὰς θεραπευτικὰς μεθόδους. Τὸ ἔργον του τόσοσ εὐρέως ἀνεγνωρίσθη ὥστε προσήρχοντο καθημερινῶς πολυάριθμοι ἀσθενεῖς ἀπὸ πολλὰς περιοχὰς τῆς Ρωσσίας, καταθέτοντες τὸν πόνον, τὴν ἀγωνίαν καὶ τὰς ἐλπίδας των, ἐπικαλούμενοι καὶ δεόμενοι τῆς ἰατρικῆς βοήθειας του. Ἰδιαιτέρως ἐπιτυχῆς ἦτο εἰς τὰς ὀφθαλμολογικὰς ἐπεμβάσεις, διὰ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἀπώλεσαντες τὴν ὄρασιν των ἀνέβλεψαν, γεγονός τὸ ὁποῖον ἔτι μᾶλλον ἠῤῥησεν καὶ ἐπεξέτεινεν τὴν φήμην του εἰς ὀλόκληρον τὴν Σιβηρίαν.

ἔτη, ὅτε ὡς ἐπαρχιακὸς ἰατρὸς εἰργάσθη ἐπὶ δεκατρία ἔτη εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Σιβηρίας, εἰς τὰς ὁποίας εὐλόγως ἀντιμετώπιζεν, ἐν ἐκτάσει, τὸν θάνατον, προκαλούμενον κυρίως ἐκ μικροβιακῶν παραγόντων, οἱ ὁποῖοι λόγω τῶν ὑποτυπωδῶν συνθηκῶν ὑγιεινῆς ἀπετέλουν τὴν συνηθεστέραν αἰτίαν θανάτου κατὰ τὴν παιδικήν, κυρίως, ἡλικίαν καὶ ἐπὶ τῶν ὑποστάντων τραυματικὰς κακώσεις. Εὐρισκόμενος δὲ εἰς τὸ Περσελάβλ Ζαλέσκι ἤρχισεν νὰ συγγράφῃ τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ μνημειώδους συγγράμματός του ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς θεραπείας τῶν πυογόνων λοιμώξεων.

Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐνυμφεύθη τὴν ὑπερμέτρου σεμνότητος καὶ ὑποδειγματικῆς ἀρετῆς ἐθελόντριαν-νοσηλεύτριαν τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ Ἄννα Βασιλίεβνα Λαΐσκαγια (Анна Васильевна Ланская), ἡ ὁποία ἔφερε εἰς τὸν κόσμον τέσσαρα τέκνα⁶, ἀλλὰ δυστυχῶς ἐκοιμήθη πρῶτως τὸ 1919, νοσήσασα σοβαρῶς ἐκ φυματιώσεως⁷.

Τὸ πλήγμα τοῦ θανάτου τῆς συζύγου του τὸ ἀντιμετώπισεν μετὰ πίστεως εἰς τὸν Κύριον καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ τέκνα του. Ἡ ὀρφανευθεῖσα οικογένεια εἶχεν, ἐν συνεχείᾳ, τὴν πνευματικὴν ὑποστήριξιν τῆς ἡγουμένης Εὐγενίας ἐκ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Θεοδωρόφσκι (Феодоровскоῦ монастыр).

Ὁ Βαλεντίν Φελίζοβιτς ἐχειρουργεῖ διαρκῶς, κατόπιν ἐκτενοῦς προσευχῆς ἐντὸς τοῦ Χειρουργείου, ἐνώπιον τῆς εἰκόνης τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, σχηματίζων τὸ σημεῖον τοῦ Σταυροῦ ἐπὶ τοῦ σημείου τοῦ σώματος τοῦ ἀσθενοῦς εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐπενέβαινεν χειρουργικῶς.

Τὸ 1915 ὁ Βαλεντίν Φελίζοβιτς συνέγραψεν τὸ πρῶτον του ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον «**Περιοχικὴ ἀναισθησία**» (Регионарная анестезия), ὑπὸ μορφὴν διδακτορικῆς διατριβῆς⁸. Διὰ τὴν ἐν λόγω διατριβὴν του τοῦ ἀπενεμήθη ὑπὸ

⁶ Τὸ πρῶτον τέκνον τῆς οικογενείας, ὁ Μιχαήλ, ἐγεννήθη τὸ 1907 καὶ ἐν ἔτος ἀργότερον ἐγεννήθη ἡ Ἐλένη, εἰς περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ἅγιος ἔζη εἰς τὴν Σιβηρίαν, ὑπὸ ἰδιαιτέρως δυσμενεῖς συνθήκας.

⁷ Ἡ Ἄννα ἐξεδήμησεν εἰς Κύριον εἰς ἡλικίαν 38 ἐτῶν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1919, ὅτε ἡ οικογένεια ἔζη εἰς τὴν Τασκένδην, καταλιπούσα τέσσαρα τέκνα, τὸ μεγαλύτερον τῶν ὁποίων ἦτο 12 ἐτῶν καὶ τὸ νεώτερον 6 ἐτῶν. Τὴν φροντίδα τῶν τέκνων ὁ Βαλεντίνος ἀνέθεσεν εἰς τὴν ὑπεύθυνον ἀφοσιωμένην βοηθόν του, τὴν ἀδελφὴν χειρουργοῦ Σοφίαν Σεργκέγεβνα, ἡ ὁποία ἐπεμελήθη αὐτῶν μετὰ βαθέος αἰσθήματος εὐθύνης, στοργῆς, ἀγάπης, σεβασμοῦ καὶ αὐταπαρνήσεως. Τὰ τέκνα τοῦ Ἁγίου προέκοψαν εἰς ἀρετὴν καὶ σοφίαν. Ὅλα ἐσπούδασαν Ἱατρικὴν. Ὁ Μιχαήλ καὶ ὁ Βαλεντίνος ἀνηγορεύθησαν διδάκτορες τῆς Ἱατρικῆς, ὁ Ἀλέξιος διδάκτωρ βιολογικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ Ἐλένη ἐγένετο Ἱατρὸς-Ἐπιδημιολόγος.

⁸ Ἡ διατριβὴ ἐπραγματοποιήθη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς τοῦ Ἁγίου εἰς τὴν Μόσχαν, ἔνθα

τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βαρσοβίας τὸ ἰδιαιτέρας ἐπιστημονικῆς ἀναγνωρίσεως βραβεῖον Hojnacki, ἀνερχόμενον εἰς 900 χρυσὰ ρούβλια, ἀπονεμόμενον ἐκάστοτε εἰς τὸν ἐκπονοῦντα τὴν σημαντικωτέραν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν, ἢ ὅποια θὰ ἠδύνατο νὰ διανοίξῃ νέας ὁδοὺς εἰς τὸ πεδῖον τῆς Ἰατρικῆς.

Ὁ Βαλεντίν Φελίξοβιτς ἠσχολήθη ἐν ἐκτάσει ἐπὶ πολλὰ ἔτη μετὰ τῆς περιοχικῆς ἀναισθησίας καὶ ἦτο ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος προέβη εἰς τὴν θεραπευτικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς νευραλγίας τοῦ τριδύμου νεύρου, διὰ ἐνέσεως ἀναισθητικοῦ παράγοντος εἰς τὸ στρογγύλον τρῆμα, διὰ μέσου τοῦ ὁποῖου ἐξέρχεται ἐκ τοῦ κρανίου ὁ δεῦτερος κλάδος τοῦ τριδύμου νεύρου⁹.

Τὸ 1917 ὁ Βαλεντίν Φελίξοβιτς μετέβη εἰς τὴν Τασκένδην,¹⁰ διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν διεύθυνσιν τῆς Χειρουργικῆς κλινικῆς τοῦ Νοσοκομείου τῆς πόλεως, διὰ τὴν ὅποιαν ὑπῆρχον πολλοὶ ὑποψήφιοι καὶ εὐλόγως ἀνεμάνετο

εἰργάζετο ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τῶν καθηγητῶν Διακόνωφ καὶ Ράϊν, πλησίον τῶν ὁποίων εἰργάσθη ὡς ἐξωτερικὸς βοηθὸς καὶ τοῦ καθηγητοῦ Καρούζιν, εἰς τὸ τμῆμα τῆς τοπογραφικῆς Ἀνατομικῆς. Εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐκπονήσεως τῆς διατριβῆς του ἐπραγματοποίησεν ἐπιτυχῶς, διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν Ρωσίαν, περιοχικὴν ἀναισθησίαν εἰς τὰ κάτω ἄκρα τῶν ἀσθενῶν, διὰ διηθήσεως τοῦ ἰσχιακοῦ νεύρου, εἰς δὲ τὰ ἄνω ἄκρα διὰ διηθήσεως τοῦ μέσου νεύρου. Βιβλιογραφικῶς ἐδραίωσεν τὰς πρωτοποριακὰς διὰ τὴν Ρωσίαν μεθόδους του ἐπὶ τοῦ προσφάτου συγγράμματος τοῦ Γερμανοῦ καθηγητοῦ Heinrich Braun, τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο ἐπὶ τῆς τοπικῆς ἀναισθησίας. Αἱ λεπτομερεῖς γνώσεις του ἐπὶ τῆς τοπογραφικῆς ἀνατομικῆς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῆς πορείας τῶν νεύρων συνέβαλον τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τῶν παρεμβάσεων του ἐπὶ τῆς αἰσθητικότητος τῶν μελῶν τοῦ σώματος, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐπραγματοποιούντο διὰ πρώτην φοράν παγκοσμίως, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἐχαρακτηρίζοντο εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ Braun ὡς πρακτικῶς ἀνέφικτοι, λόγῳ τῆς δυσχερείας εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐφαρμογῆς των. Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν του ἀνεκοίνωσεν οὗτος εἰς τὴν Χειρουργικὴν Ἐταιρείαν τῆς Μόσχας, δημιουργήσας ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν καὶ προβληματισμὸν εἰς τὸν χειρουργικὸν κόσμον τῆς Ρωσίας. Ἡ ὑποστήριξις τῆς διατριβῆς του ἐπὶ τῆς περιοχικῆς ἀναισθησίας ἐπραγματοποιήθη τὸ 1916, ὅτε ὁ Ἅγιος ἔζη πλέον εἰς τὸ Περσελάβλ.

⁹ Ὡς ἀναφέρει ὁ ἴδιος, ἐμελέτησεν ἐπιμελῶς τριακόσια κρανία, διὰ νὰ ἐξεύρῃ τὸν πλέον ἀποτελεσματικὸν τρόπον διὰ νὰ εἰσέλθῃ διὰ βελόνης εἰς τὸ στρογγύλον τρῆμα, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὴν βάσιν τοῦ κρανίου κατὰ τὴν πραγματοποιήσιν τῆς τοπικῆς ἀναισθησίας.

¹⁰ Ἡ Τασκένδη εἶναι ἡ πρωτεύουσα τοῦ Οὐζμπεκιστάν, ἔχουσα σήμερον περὶ τὰ 2,5 ἑκατομμύρια κατοίκους. Ἡ πόλις ἦτο ἀρχικῶς ὑπὸ τὴν δυναστείαν τῶν Σαμανιδῶν. Τὸ 1808 προσηρτήθη εἰς τὸ Χανάτον τοῦ Κοκάρντ καὶ τὸ 1865 κατελήφθη ὑπὸ τοῦ Μιχαῆλ Γρηγόριεβιτς Σερνιάγιεφ, ἐπὶ τσάρου Ἀλεξάνδρου τοῦ Β' καὶ κατέστη πρωτεύουσα τοῦ Ρωσικοῦ Τουρκεστάν. Ἡ ἐγκατάστασις πολλῶν ἐργατῶν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς κατασκευῆς τοῦ δια-Κασπικοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου, συνέβαλεν εἰς τὴν ἔντονον συμμετοχὴν τῶν πολιτῶν τῆς Τασκένδης εἰς τὴν Ρωσικὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1917. Κατὰ τὰ ἔτη τῆς σοβιετικῆς Ρωσίας ἡ πόλις ἤρχισεν νὰ ἐκβιομηχανίζεται, ἰδίως δὲ μετὰ τὸν Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον αὕτη κατέστη σημαντικὸν βιομηχανικὸν κέντρον. Κατὰ τὴν μεταπολίτευσιν εἰς τὴν Ρωσίαν, τὸ 1991, ἡ Τασκένδη ἦτο πλέον ἡ τετάρτη μεγαλυτέρα πόλις καὶ ἀπετέλει οὐσιώδες ἐμπορικόν, πολιτιστικὸν καὶ ἐκπαιδευτικὸν κέντρον. Μετὰ τὸν διαμελισμὸν τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως εἰς τὰς ἐπὶ μέρους δημοκρατίας, ἡ Τασκένδη κατέστη πλέον πρωτεύουσα τοῦ Οὐζμπεκιστάν, ἔχουσα ἀξιόλογον οἰκονομικὴν καὶ πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν, καλουμένη ὡς ἐκ τούτου σήμερον πολιτιστικὴ πρωτεύουσα τοῦ Ἰσλαμικοῦ κόσμου.

ίσχυρός ανταγωνισμός, εις περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πόλις ἐτέλει ὑπὸ δυσμενεῖς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας, δεδομένου ὅτι ὀλίγον ἀργότερον ἤρχισεν ὁ πόλεμος μεταξὺ τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως καὶ τῶν Τουρκομάνων κατοίκων, ἐπιφέρων ὀδυνηρὰς συνεπειὰς ἐπὶ τῆς ζωῆς τῶν πολιτῶν.

Ἐν μέσῳ τῶν ταραχῶν, λόγῳ τῶν συνεχῶν ἐπαναστατικῶν καὶ ἀντιεπαναστατικῶν κινημάτων, ὁ Βαλεντίν Φελίξοβιτς συνελήφθη ἐξ αἰτίας προσωπικῆς ἀντιθέσεως μετὰ ἐνὸς ἐκ τῶν ὑπαλλήλων τοῦ νοσοκομείου καὶ ἀφέθη ἐν συνεχείᾳ ἐλεύθερος, ὡς ἐκ θαύματος, εις περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ βαρέως ἀσθενοῦσα σύζυγός του διήρχετο πλέον τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς ζωῆς της.

Ὁ Ἅγιος Λουκάς ὡς ἱατρός καὶ κληρικός

Εἰς τὴν 21ην Φεβρουαρίου τοῦ 1921 ὁ Βαλεντίν Φελίξοβιτς ἐχειροτονήθη εἰς διάκονον καὶ τὴν ἐπομένην ἐβδομάδα εἰς πρεσβύτερον, ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Ἰννοκεντίου. Ἐλειτούργει ἔκτοτε εἰς τὸν Καθεδρικὸν Ναὸν τῆς Τασκένδης¹¹, ἀσχοληθεὶς εἰς βάθος μετὰ τοῦ θείου κηρύγματος, εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου ἤσκει ἰσχυρὰν κριτικὴν κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ, ἀντιμετωπίζων πολλακίς δημοσίως, λίαν ἐπιτυχῶς, τὸν πρωθιερέα Λοπάκιν, ὁ ὁποῖος ἀρνηθεὶς τὴν Ὁρθοδοξίαν ἠγγήθη τῆς ἀντιθρησκευτικῆς ἐκστρατείας εἰς τὴν Κεντρικὴν Ἀσίαν.

Συγχρόνως δὲ ὁ Βαλεντίν Φελίξοβιτς ἐξηκολούθη νὰ χειρουργῇ καὶ νὰ ἔχη τὴν εὐθύνην τῆς χειρουργικῆς κλινικῆς εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς Τασκένδης, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἐξελέγη καθηγητὴς τῆς Τοπογραφικῆς Ἀνατομικῆς καὶ τῆς Χειρουργικῆς εἰς τὸ αὐτὸ Πανεπιστήμιον, εἰς τὸ ὁποῖον εἰργάσθη, ἐν ἐκτάσει, τόσον εἰς τὸν διδακτικὸν τομέα ὅσον καὶ εἰς τὸν τομέα τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς ἀναβαθμίσεως αὐτοῦ.

Αἱ διαλέξεις, τὰς ὁποίας ἔδιδεν ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν ἀκαδημαϊκῶν καθη-

¹¹ Καθεδρικὸς Ναὸς τῆς Τασκένδης εἶναι ὁ περικαλλὴς Ἱερὸς Ναὸς τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ἀνεγερθεὶς εἰς τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ Τασκένδη καὶ εὐρύτερον τὸ Οὐζμπεκιστάν, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι κατοικοῦνται κυρίως ἀπὸ Μουσουλμάνους, ἔχουν Ὁρθόδοξον ποίμνιον ἀνερχόμενον εἰς τὸ 5% τοῦ γενικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποίου εἶναι σήμερον ὁ Μητροπολίτης Βλαδίμηρος (Μητροπολίτης Τασκένδης καὶ Κεντρικῆς Ἀσίας), ἀνήκων εἰς τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Μόσχας. Ἡ ὅλη Μητρόπολις ἔχει 40 Ναοὺς. Ἰδρῦθη τὸ 1871, ἐορτάζουσα σήμερον τὰ 147 ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς της. Περιλαμβάνει αὕτη, ἐπὶ πλέον τοῦ Οὐζμπεκιστάν, τὸ Ταζικιστάν καὶ τὸ Κιργιστάν.

κόντων του, συνεκέντρωναν πάντοτε πληθώραν σπουδαστῶν ἀπὸ ὅλα τὰ ἔτη τῆς Ἱατρικῆς Σχολῆς καὶ ἀπὸ ἐτέρας πανεπιστημιακὰς σχολὰς.

Ἐδίδασκεν τὴν Τοπογραφικὴν Ἀνατομικὴν ἐπὶ πτωμάτων¹², ἐπὶ τῶν ὁποίων προέβαιναν ἐκ παραλλήλου εἰς σημαντικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν πυογόνων λοιμώξεων, τὰς ὁποίας ἐνεσωμάτωσεν εἰς τὸ σύγγραμμά του «**Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς θεραπείας τῶν ἐμπυηθέντων τραυμάτων**», τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη εἰς 60.000 ἀντίτυπα καὶ διὰ τὸ ὁποῖον ἐτιμήθη διὰ τοῦ Α' τάξεως Βραβείου τοῦ Στάλιν¹³.

Κατὰ τὰ τραγικὰ ἔτη τῆς ἐργασίας τοῦ Ἁγίου εἰς τὴν Τασκένδην ἐπῆλθεν σχίσμα εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ρωσικὴν Ἐκκλησίαν¹⁴, τὸ ὁποῖον συνεκλόνησεν αὐτήν, εἰς τὴν κρίσιμον περίοδον τῆς ταχείας διαδόσεως καὶ ἐπεκτάσεως τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ.

¹² Τὰ πτώματα μετεφέροντο εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Τασκένδης καθημερινῶς κατὰ δεκάδας, ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Βόλγα, δεδομένου ὅτι αἱ φλεγμονώδεις παθήσεις, οἱ λοιμοὶ καὶ αἱ στερητικαὶ καταστάσεις ἀπεδεκάτιζον κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα τὸν πληθυσμὸν τῆς χώρας.

¹³ Τὸ κρατικὸν βραβεῖον τοῦ Στάλιν (Государственная Сталинская премия) ἔθεσπίσθη καὶ ἴσχυσεν ἀπὸ τὸ 1941 ἕως τὸ 1954, ὑποκατασταθὲν ἐν συνεχείᾳ ὑπὸ τοῦ κρατικοῦ βραβείου τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως. Τὸ βραβεῖον διεκρίνετο εἰς βραβεῖον πρώτης, δευτέρας καὶ τρίτης τάξεως καὶ ἀπενέμετο δις τοῦ ἔτους, τὸν Ἰανουάριον καὶ τὸν Ἰούνιον, εἰς πολίτας διακριθέντας εἰς τὰς ἐπιστήμας, τὰ μαθηματικά, τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὰς τέχνας, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ ἔργου των συνέβαλλον ἐν γένει εἰς τὴν κορυφωσιν τοῦ κύρους τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ τὴν ἀναγνώρισιν καὶ καταξίωσιν τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ σοσιαλισμοῦ. Διὰ τοῦ ἰδίου βραβείου ἐτιμήθησαν εἰς τὸν χώρον τῆς Ἱατρικῆς ὁ νευροχειρουργὸς Νικολάη Μπουρντένκο (Никола́й И́львич Бурдэ́нко), ὁ χειρουργὸς Ἀλέξανδρος Βισνιέφσκι (Вишневский) καὶ ὁ νευροφυσιολόγος Νικολάη Μπερνστέιν (Никола́й Александрович Бернштейн). Ὁ Ἅγιος Λουκάς ἐτιμήθη διὰ τοῦ ἐν λόγῳ βραβείου τὸ 1946 διὰ τὰ συγγράμματά του «Σημειώσεις ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς θεραπείας τῶν πυογόνων λοιμώξεων» καὶ «Ὁψιμος ἐκτομὴ τῶν ἐπιμολυνθέντων τραυμάτων τῶν μεγάλων ἀρθρώσεων». Εἰς τὰς 27 Ἰανουαρίου τοῦ 1946, εἰς τὴν ἑφημερίδα *Πράβδα* ἀνεφέροντο τὰ ὀνόματα τῶν βραβευμένων διὰ τοῦ βραβείου τοῦ Στάλιν, εἰς ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον «Δόξα εἰς τοὺς βραβευμένους διὰ τοῦ βραβείου τοῦ Στάλιν, τὴν πρωτοποριακὴν ὁμάδα τοῦ σοβιετικοῦ λαϊκοῦ πνεύματος». Τὸ βραβεῖον Α' τάξεως, τὸ ὁποῖον ἀπενεμήθη εἰς τὸν Ἅγιον Λουκάν, ἀνήρχετο εἰς 200.000 ρούβλια, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ 130.000 ὁ Ἅγιος ἐζήτησεν, διὰ τηλεγραφήματός του πρὸς τὸν Στάλιν, νὰ διατεθοῦν «διὰ τὰ ὄρφανὰ θύματα τῶν φασιστῶν τυράννων». Ὁ Στάλιν ἀπεδέχθη τὴν προσφορὰν, ἐκφράσας διὰ τηλεγραφήματος τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς κυβερνήσεως τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως διὰ τὴν φροντίδα τοῦ Ἁγίου διὰ τὰ ὄρφανὰ. Ἡ ἐνεργὸς ἀπονομὴ τοῦ βραβείου εἰς τὸν Ἅγιον ἐγένετο, ἐν μέσῳ πολλῶν δυσχερειῶν, εἰς τὰς 2 Δεκεμβρίου τοῦ 1946, εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ προέδρου τῆς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς τῆς Κριμαίας.

¹⁴ Τὸ σχίσμα προέκυψεν ἀπὸ τὴν προσπάθειαν πολλῶν ἱερέων ἐκ τῆς Ἁγίας Πετροπόλεως καὶ ἐκ τῆς Μόσχας νὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀπὸ τὸν Πατριάρχη Τύχωνα καὶ νὰ ἰδρῦσουν τὴν «ζῶσαν Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσσίας» ὑπὸ τὴν εὐθύνην καὶ ἡγεσίαν τοῦ πρωθερέως Ἀλεξάνδρου Βεντένσκι. Ὁ Ἅγιος Λουκάς μετὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἰννοκεντίου παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ἐπίσημον Ρωσικὴν Ἐκκλησίαν, ὑπὸ τὸν Πατριάρχη Τύχωνα.

Ὁ Βαλεντίν Φελίξοβιτς χειροτονηθεὶς εἰς ἐπίσκοπον ὑπὸ τὸ ὄνομα **Λουκάς τὴν 18/31ην Μαΐου τοῦ 1923**, εἰς τὸν Ἱερὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, εἰς τὴν πόλιν Τατζίκ τοῦ Πέντζικεντ, 90 βέρστα¹⁵ ἀπὸ τὴν Σαμαρκάνδην¹⁶ ὑπὸ τῶν ἐπισκόπων Δανιήλ τοῦ Βολχῶφ καὶ Βασιλείου τοῦ Σουζντάλ, οἱ ὅποιοι παρέμενον πιστοὶ εἰς τὴν ἐπίσημον Ἐκκλησίαν τῆς Ρωσσίας, ἤρχισεν τὴν ἐπίπονον πορείαν πρὸς τὸν ἰδικὸν του Γολγοθᾶν.

Ἡ πορεία πρὸς τὸ μαρτύριον

Μίαν ἐβδομάδα ἀπὸ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἐπισκόπου Λουκά εἰς τὴν Τασκένδην, τὴν δευτέραν Κυριακὴν ἀπὸ τῆς χειροτονίας του, συνελήφθη ὑπὸ τῆς σοβιετικῆς μυστικῆς ἀστυνομίας (ГПУ ἢ Государственное Политическое Управление) καὶ μετὰ ἀπὸ μακρὰν ἐπίπονον ἀνάκρισιν διὰ τὰς πολιτικὰς πεποιθήσεις του ἐστάλη ἐπὶ 11 ἔτη εἰς τὴν φυλακὴν ἐξόριστος, χωρὶς νὰ ὑπάρξῃ καὶ νὰ ἀποδειχθῇ οἰαδήποτε ἐνοχῆ¹⁷. Τὰ τέκνα του ἔμειναν ὑπὸ τὴν φροντίδα τῆς Σοφίας.

Ἀρχικῶς ὁ ἐπίσκοπος Λουκάς ἐστάλη εἰς τὴν Μόσχαν, ἔνθα ἐνεκλείσθη εἰς τὰς φυλακὰς Μπουτιρσκάγια, εἰς τμημα ποινικῶν καταδίκων, ὑπὸ ἀθλίας συνθήκας καὶ ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθη βαδίζων διὰ τῶν ὁδῶν τῆς Μόσχας, ἐν μέσῳ ἐτέρων καταδίκων, εἰς τὴν φυλακὴν Ταγκάσκαγια, ἔνθα ἐνεκλείσθη εἰς τὴν πτέρυγα τῶν πολιτικῶν κρατουμένων.

Τὸν χειμῶνα τοῦ 1923 μετεφέρθη οὗτος εἰς τὰς φυλακὰς τοῦ Τνουμέν, εἰς κατάστασιν πλημμελοῦς ὑγείας¹⁸, ἐν συνεχείᾳ μετεφέρθη διαδοχικῶς εἰς

¹⁵ Τὸ βέρστα (верста) εἶναι ρωσικὴ μονὰς μετρήσεως ἀποστάσεων, ἡ ὅποια ἰσοῦται πρὸς 1.066,781 μέτρα ἢ 3.500 πόδας.

¹⁶ Ἡ Σαμαρκάνδη, ἡ δευτέρα μεγαλύτερα πόλις τοῦ Οὐζμπεκιστάν, εἶναι μία ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ ὠραιότερων πόλεων τῆς Κεντρικῆς Ἀσίας, καλουμένη ὑπὸ τῶν ποιητῶν Ρώμη τῆς Ἀνατολῆς ἢ μαργαρίτης τοῦ ἀνατολικοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου, εὕρισκομένη εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ζαραφσάν, εἰς τὴν «Ὀδὸν τῆς Μετάξης». Ἡ ἱστορία της ἀνέρχεται εἰς 2.500 ἔτη καὶ συνδέεται μὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τὰς κατακτήσεις τοῦ Τζέκις Χάν, τοῦ Ταμερλάνου καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Περσίας, τῶν Μογγόλων καὶ τῶν Ἰνδιῶν. Τὸν 14ον αἰῶνα ἡ Σαμαρκάνδη κατέστη πρωτεύουσα τοῦ ἐκτενοῦς κράτους τοῦ Τιμούρ (Ταμερλάνου) καὶ ἐκεῖ εὕρισκεται σήμερον τὸ Μαυσωλεῖον αὐτοῦ (Gūr-e Amir).

¹⁷ Ἡ μόνη διατυπωθεῖσα κατηγορία, ἡ ὅποια ἐστερεῖτο πάσης ὑποστάσεως, ἦτο ὅτι ἐπεκοινώνει μετὰ τῶν Κοζάκων τοῦ Ὁρενμπουργκ

¹⁸ Ὁ Ἅγιος ἀποδίδει τὴν κατάστασιν του, ἡ ὅποια ἐχαρακτηρίζετο κλινικῶς ὑπὸ δυσπνοιᾶς καὶ οἰδημάτων εἰς τὰ κάτω ἄκρα, εἰς μυοκαρδίτιδα, ἡ ὅποια ἦτο ἀπότοκος τυφοειδοῦς πυρετοῦ, ὑπὸ τοῦ οὐοῦ

Ὅμσκ, εἰς Νοβοσιμπίρσκ, εἰς Κρανογιάρσκ καὶ εἰς Γενισέϊσκ¹⁹.

Καθ' ὁδὸν ὁ ἐπίσκοπος ὑπέστη πολυαρίθμους ταπεινώσεις, προσβολάς, διηγκεῖς εἰρωνείας, ἐγένετο πολλάκις ἀντικείμενον κλοπῶν, προπηλακισμῶν, διατηρῶν ἐν τούτοις πάντοτε τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην, τὴν εὐγένειαν τῆς συμπεριφορᾶς, εὐεργετῶν τοὺς πάντας καὶ ἀσκῶν ἀδιαλείπτως τὸ ἱατρικὸν τοῦ λειτούργημα καὶ ἱεουργῶν ἐκ παραλλήλου, ὅταν ἠδύνατο.

Εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τοῦ Γενισέϊσκ προέβαινεν, κατὰ παράκλησιν τῶν ἐκεῖ ὑπηρετούντων ἱατρῶν, εἰς τὴν πραγματοποιήσιν λεπτῶν χειρουργικῶν ἐπεμβάσεων, εἰς ὀφθαλμολογικὰς ἐγχειρήσεις, ἐνίστε δὲ καὶ εἰς μεγάλας γυναικολογικὰς ἐπεμβάσεις, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ ἐξήταζεν καὶ ἐθεράπευεν καθ' ἑκάστην δεκάδα ἀσθενῶν. Ἐν τέλει, ὁ Ἅγιος Λουκάς ἐστάλη εἰς τὸν τελικὸν προορισμὸν τῆς ἐξορίας αὐτοῦ, εἰς τὴν πόλιν Χάγια ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Τσουνγία, παραποτάμου τοῦ ποταμοῦ Ἄνγκαρά²⁰, ἔνθα παρέμεινεν ἐπὶ δύο μῆνας, ἀσκῶν τόσον τὸ ἱατρικὸν ὅσον καὶ τὸ ἱερατικὸν λειτούργημα. Ἐν συνεχείᾳ ἐπέστρεψεν, κατόπιν διαταγῆς, εἰς Γενισέϊσκ, ἔνθα ἐνεκλείσθη εἰς κελίον ὑπὸ ἀθλίας συνθήκας καὶ ἐστάλη ἀκολούθως εἰς Τουρουχάνσκ²¹.

Εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς πόλεως αὐτῆς εἰργάσθη ἀδιακόπως προβαίνων εἰς σοβαρὰς καὶ ἐπιπόνους χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις, πολλαὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἦσαν ὀφθαλμολογικῆς φύσεως. Ἐκ παραλλήλου, ἤσκει τὸ ἱερατικὸν καὶ τὸ κηρυκτικὸν ἔργον, παρὰ τὰς ἐξ ἀντιθέτου διαταγὰς τῶν ἀρχῶν, ἐξ αἰτίας δὲ τῆς παραβάσεως τῶν ὁποίων ἐξετοπίσθη ἐκ νέου καὶ ἐστάλη εἰς τὸν Ἀρκτικὸν Ὠκεανόν, εἰς τὸν μικρὸν σταθμὸν τοῦ Πλαχίνου, ἔνθα τὸ δριμύ ψύχος, ἡ ἔλλειψις τροφῶν καὶ ἡ ἀπαξιωτικὴ καὶ σκληρὰ ἀντιμετώπισις αὐτοῦ ὑπὸ

ἐνόσησεν εὐρισκόμενος εἰς Τασκένδη. Διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς του ἤρχισεν νὰ λαμβάνῃ δακτυλίτιδα.

¹⁹ Τὸ Γενισέϊσκ (Енисейск) εἶναι κωμόπολις ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Γενισέϊ, εἰς τὴν κεντρικὴν Σιβηρίαν, ἔχουσα σήμερον περὶ τοὺς 20.000 κατοίκους. Ἐκτίσθη τὸ 1619 καὶ διεδραμάτισεν σημαντικὸν ρόλον εἰς τὴν προώθησιν καὶ ἐγκατάστασιν τῶν Ρώσων εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Σιβηρίαν, κατὰ τὸν 17ον καὶ τὸν 18ον αἰῶνα.

²⁰ Ὁ ποταμὸς Ἄνγκαρά (Ангарá) εὐρίσκεται εἰς τὴν Νοτιοανατολικὴν Σιβηρίαν καὶ ἔχει μῆκος 1.779 χιλιόμετρα, ἐκπηγάζων ἐκ τῆς λίμνης Βαϊκάλης καὶ ἐκβάλλων εἰς τὸν ποταμὸν Γενισέϊ.

²¹ Τὸ Τουρουχάνσκ (Турухáнск) εἶναι χωρίον εὐρισκόμενον εἰς τὴν Κρασνόγαρσκ Κραί τῆς Σιβηρίας, ἔχον σήμερον περὶ τοὺς 5.000 κατοίκους. Ἰδρύθη τὸ 1607, ὡς τόπος χεμερινῆς διαμονῆς τῶν Κοζάκων καὶ ὠχυρώθη καλῶς τὸ 1677. Τόσον ἐπὶ τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας ὅσον καὶ ἐπὶ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως ἀπετέλεσεν τοῦτο συνήθη τόπον ἐξορίας πολιτικῶς ἀντιφρονούντων. Μεταξὺ τῶν ἐξορισθέντων εἰς Τουρουχάνσκ ἦτο καὶ ὁ Ἰωσήφ Στάλιν.

τῶν ἀνθρώπων διεμόρφωναν ἓνα ἰδιαιτέρως τραγικὸν περίγραμμα τῆς ἐκεῖ διαβιώσεως τοῦ ἐπισκόπου.

Κατ' ἀπαίτησιν τῶν κατοίκων τοῦ Τουρουχάνσκ, οἱ ὁποῖοι ἐστερήθησαν τῆς ἰατρικῆς προσφορᾶς του, τοῦ ἐδόθη ἡ δυνατότης νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ καὶ νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ἐργάζεται εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς πόλεως, κατὰ τοὺς ὀκτῶ μῆνας τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του, ἐν μέσῳ τῶν Ρώσων καὶ τῶν Τούνγκους²². Ἐν τέλει, τοῦ ἐπετράπη νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς Κρασνογιάρσκ²³, εἰς τὸ ὁποῖον μετέβη μετὰ ἀπὸ ἐπίπονον ταξίδιον διαρκείας ἑνὸς μηνός, διὰ τοῦ ποταμοῦ Γενισεῖ, κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ὁποῖου ἐξήταζεν καὶ ἐθεράπευεν ἀσθενεῖς εἰς ὅλα τὰ χωρία ἀπὸ τὰ ὁποῖα διήρχετο²⁴.

Εἰς τὸ Κρασνογιάρσκ ἤρχισεν ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη ἡμερῶν νὰ ἐκτελῇ ὀφθαλμολογικὰς ἐγχειρήσεις, ὡς εἶναι ἡ ἰριδεκτομὴ καὶ ἡ ἀφαίρεσις δακρυϊκοῦ ἄσκου, ἐφαρμοζὼν ἐπιτυχῶς τὴν περιοχικὴν ἀναισθησίαν. Τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του ὅμως εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν ἦτο βραχύτατο, καθ' ὅσον τοῦ ἐπετράπη ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἀρχῶν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Τασκένδην, ἔνθα ἤρχισεν νὰ ἀσκῇ τὸ ἀρχιερατικὸν του λειτουργίον, ἐν μέσῳ ἀνεκδιηγῆτων δυσχερειῶν²⁵. Ἐκ παραλλήλου ὁ ἐπίσκοπος ἐδέχετο καὶ ἐθεράπευεν συνεχῶς

²² Οἱ Τούνγκους ἢ Ἐβένκοι εἶναι νομαδικὸς λαός, ὁ ὁποῖος ἀρχικῶς κατῴκει μεταξὺ τῆς λίμνης Βαϊκάλης καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀμούρ. Ἐν συνεχείᾳ ἐπεξετάθησαν οὗτοι εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μείζονος Χινγκάν καὶ εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Γενισεῖ. Ἡ γλῶσσα των ἀνήκει εἰς τὴν γλωσσολογικὴν οἰκογένειαν τῶν Μαντζού-Τουγκουσίκ. Ἐξ αὐτῶν 35.000 ζοῦν εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ εἶναι Ὀρθόδοξοι, πολλοὶ δὲ ζοῦν εἰς τὴν Κίναν καὶ τὴν Μογγολίαν.

²³ Τὸ Κρασνογιάρσκ (Красноярск), ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Γενισεῖ, εἶναι ἡ πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Κρασνογιάρσκ Κραΐ τῆς Σιβηρίας καὶ ἡ τρίτη μεγαλύτερα πόλις ὀλοκλήρου τῆς Σιβηρίας, ἔχουσα σήμερον 974.000 κατοίκους. Ἰδρύθη ὑπὸ τῶν Ρώσων τὸ 1628, ὡς ὄχυρόν διὰ τὴν ἄμυναν ἐκ τῶν μογγολικῶν ἐπιδρομῶν. Ἐχει σήμερον τὸν πέμπτον μεγαλύτερον ὑδροηλεκτρικὸν σταθμὸν τοῦ κόσμου καὶ τὸν δευτέρου τῆς Ρωσσίας. Κατὰ τὸν Τσέχωφ εἶναι ἡ ὠραιότερα πόλις τῆς Σιβηρίας. Βλέπε σχετικῶς Anton Chekhov, "The Crooked Mirror" and Other Stories, Zebra Book, 1995, σελ. 200.

²⁴ Ἰδιαιτέρως εὐεργετοῦντο ἐκ τῶν ἀσθενῶν οἱ πάσχοντες ἀπὸ ὀστεομυελίτιδα, ὀφθαλμολογικὰ νοσήματα καὶ ἰδίως ἐκ τραχώματος, εὐρέως διαδεδομένου ἐν μέσῳ τῶν Ἐβένκων καὶ τοῦ εὐρύτερου πληθυσμοῦ, οἱ ὁποῖοι θεραπεύομενοι πάντοτε ἐξέφραζαν πρὸς τὸν Ἅγιον τὴν πηγαίαν καὶ εἰλικρινῆ εὐγνωμοσύνην των.

²⁵ Ὁ Ἅγιος μετετίθητο, ὡς ἐπίσκοπος, ἀπὸ πόλιν εἰς πόλιν (εἰς Ρούλκ εἰς τὴν περιοχὴν Κούρσκ, εἰς Ἐλέτς καὶ εἰς Ἰζένσκ) ἀναγκασθεὶς τελικῶς τῇ ὑποδείξει τοῦ Μητροπολίτου Ἀρσενίου τοῦ Νόβγκαραντ, ὑποψηφίου διὰ τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον εἰς τὸ συμβούλιον τοῦ 1917, νὰ παραιτηθῇ ἐκ τοῦ θρόνου τῆς Μητροπόλεως Τασκένδης, τῆς παραιτήσεώς του ὑποβληθείσης τὸ 1927. Ἡ παραιτήσις τοῦ Ἁγίου διευπλώθη ὡς ἀκολούθως: «Δὲν λειτουργῶ πλέον ὡς ἐπίσκοπος καὶ ἐφησυχάζω. Δὲν θεωρῶ ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ συνεχίσω τὸ λειτουργίμά μου ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας καὶ οὕτω θὰ ἤθελον νὰ ἔχω τὴν δυνατότητα νὰ ἐργασθῶ ὡς χειρουργός, ἐὰν ὁ βαθμὸς τῆς ἱεροσύνης μου θὰ τὸ ἐπέτρεπεν. Ἐν τούτοις,

ἀσθενεῖς εἰς τὴν οἰκίαν του.

Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1930 συνελήφθη ἐκ νέου καὶ μετὰ ἀπὸ μακρὰν καὶ ἐπίπονον συνεχῆ ἀνάκρισιν ἐστάλη εἰς Κοτλὰς²⁶ καὶ ἐν συνεχείᾳ εἰς Σαμάρᾳ²⁷, ἔνθα ἐνεκλείσθη εἰς ἀθλίαν φυλακὴν. Τελικὸς τόπος τῆς ἐξορίας τοῦ Ἁγίου κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ὑπῆρξεν ὁ Ἀρχάγγελος²⁸, εἰς τὸν ὁποῖον, καθ' ὄλον τὸ πρῶτον ἔτος τῆς διαμονῆς του, παρέμεινεν ἄστεγος. Ἐν τούτοις, δὲν ἔφυγεν ἀπὸ τὸ πλευρὸν τῶν ἀσθενῶν, προβαίνων εἰς μεγάλας χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις, παρ' ὅλας τὰς ἀντιδράσεις καὶ τὰς εἰς βάρους του καταγγελίας τῶν τοπικῶν ἰατρῶν.

Ἡ ὑγεία τοῦ ἐπισκόπου, συνεπείᾳ ὄλων τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῶν ἐξαιρετικῶς δυσμενῶν συνθηκῶν, ὑπέστη πολλὰς σοβαρὰς διακυμάνσεις. Ἄφ' ἑνὸς μὲν ἀνέπτυξεν καρδιακὴν ἀνεπάρκειαν, ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πολυμόρφων καταπονήσεων, ἀφ' ἑτέρου δέ, παραλλήλως πρὸς τὰς πολλὰς ἀσθενείας τοῦ

οὐδέποτε θὰ ἀπαρνηθῶ τὴν χειροτονίαν μου εἰς ἐπίσκοπον». Τὸ 1930, ὅτε διετάχθη ὑπὸ τῶν ἀρχῶν νὰ καταστραφῇ ὁ Ἱερὸς Ναὸς τοῦ Ἁγίου Σεργίου, ὁ Ἅγιος ἀπεφάσισεν νὰ τελέσῃ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν, τὴν ἡμέραν κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ πραγματοποιεῖτο ἡ καταστροφὴ του καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ συγκεντρώσῃ τὰς ἁγίας εἰκόνας εἰς τὸ μέσον τοῦ Ναοῦ, νὰ τὰς καλύψῃ διὰ τοῦ ἐπισκοπικοῦ σάκκου αὐτοῦ καὶ νὰ θέσῃ πῦρ εἰς αὐτάς, αὐτοπυρπολούμενος συγχρόνως, τελειούμενος μαρτυρικῶς διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ Κυρίου. Εἰς τὰς 23 Ἀπριλίου συνελήφθη καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ Ναοῦ συνετελέσθη, ἐνῶ ὁ Ἅγιος εὕρισκετο ἤδη εἰς τὴν φυλακὴν. Εἰς τὴν φυλακὴν εὕρισκόμενος ἐκήρυξεν ἀπεργίαν πείνης, ἀρνούμενος νὰ παραιτηθῇ τῆς ἱεροσύνης.

²⁶ Τὸ Κοτλὰς (Κοτлас) εὕρισκεται εἰς τὴν Νοτιοανατολικὴν περιοχὴν τοῦ Ἀρχαγγέλου. Ἔχει σήμερον πληθυσμὸν 60.500 κατοίκους καὶ εἶναι ἡ τρίτη μεγαλύτερα πόλις τῆς περιοχῆς, ἀποτελοῦσα τὸ διοικητικὸν καὶ τὸ ἐμπορικὸν κέντρον αὐτῆς. Τὸ 1930 τὸ Κοτλὰς ἐγένετο κέντρον ἐξορίας καὶ ἀποστολῆς καταδικῶν εἰς καταναγκαστικὰ ἔργα ἢ προωθήσεως αὐτῶν εἰς βορειότερας περιοχάς. Στρατόπεδα συγκεντρώσεως ὑπῆρχον εἰς τὸ Κοτλὰς ἕως τὸ 1953, εἰς ἕν ἐξ αὐτῶν, ὀνομαζόμενον Μακάριχα, παρέμεινεν ὁ Ἅγιος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐκεῖ ἐξορίας αὐτοῦ, ἀντιμετωπίσας σοβαρὰν καὶ λίαν θανατηφόρον ἐπιδημίαν τύφου, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἤσκει τὸ λειτούργημά του, ὡς ἰατρὸς χειρουργός, εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τοῦ Κοτλὰς.

²⁷ Ἡ Σαμάρᾳ (Самара) εὕρισκεται εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἀκτὴν τοῦ Βόλγα, εἰς τὸ σημεῖον τῆς συμβολῆς αὐτοῦ μετὰ τοῦ ποταμοῦ Σαμάρᾳ. Εἶναι σήμερον ἡ ἕκτη μεγαλύτερα πόλις τῆς Ρωσσίας (1.200.000 κάτοικοι) καὶ ἀποτελεῖ τὸ διοικητικὸν, πολιτικὸν καὶ οἰκονομικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς.

²⁸ Ὁ Ἀρχάγγελος (Архангельск) εὕρισκεται εἰς τὰς ὄχθας τοῦ βορείου ποταμοῦ Ντβίνα, πλησίον τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ εἰς τὴν Λευκὴν Θάλασσαν. Ἔχει πληθυσμὸν ἀνερχόμενον σήμερον εἰς 350.000 κατοίκους. Ἡ πόλις ἰδρύθη τὸν 8ον αἰῶνα ὑπὸ Σκανδιναβῶν καὶ ἀπετέλεσεν ἐπὶ ἔτη, ἰδίως κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα, ἀντικείμενον διεκδικήσεων καὶ πολεμικῶν συρράξεων μεταξὺ τῶν Ρώσων τοῦ Νόβγκαραντ καὶ τῶν Νορβηγῶν. Ἡ πόλις κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ρωσικῆς ἐπαναστάσεως ἀντέστη εἰς τοὺς Μπολσεβίκοις ἀπὸ τὸ 1918 ἕως τὸ 1920, ὑποστηριζομένη ὑπὸ τοῦ Λευκοῦ Στρατοῦ. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ὁ Ἀρχάγγελος καὶ τὸ Ἀστραχάν ἀπετέλουν τὴν γραμμὴν Α-Α, ἡ ὁποία θὰ ἦτο τὸ ὄριον τῆς προωθήσεως τῶν Γερμανῶν εἰσβολῶν εἰς τὴν Ρωσσίαν, κατὰ τὴν ἐπιχείρησιν Barbarossa.

σκελετικού του συστήματος, ανέπτυξεν καλοήγη νεοπλασία, διὰ τὴν ὁποίαν ὑπεβλήθη εἰς ἐγχείρησιν ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Πετρώφ εἰς Λένινγκραντ. Ἀργότερον εἰς Ἀντιζάν ὑπέστη ἀποκόλλησιν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς εἰς τὸν ἀριστερὸν ὀφθαλμὸν²⁹, μὲ σοβαρὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῆς ὁράσεώς του.

Μεταφερθεὶς ἐκ νέου εἰς τὸν τόπον τῆς ἐξορίας του εἰς τὸν Ἀρχάγγελον, ἀρνούμενος καθηγητικῆς θέσεως εἰς τὴν Μόσχαν εἰς ἀντάλλαγμα τῆς παραιτήσεώς του ἐκ τῆς ἱεροσύνης, παρέμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ ἕξι εἰσέτι μῆνας, ἀπολυθεὶς τελικῶς εἰς τὰ τέλη τοῦ 1933.

Τὰ ἔτη τῆς ἀναζητήσεως ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Λουκά ἐνὸς τόπου ἐπιστημονικῆς προσφορᾶς καὶ θυσίας διὰ τὸν πάσχοντα ἀδελφόν του ἦσαν ἐξαιρετικῶς δυσχερῆ. Μετέβη ἀρχικῶς εἰς τὴν Μόσχαν, ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Φεαντόσιγιαν, ἐκ νέου εἰς τὸν Ἀρχάγγελον, εἰς τὴν Τασκένδην, εἰς Ἀντιζάν³⁰ καὶ τελικῶς πάλιν εἰς τὴν Τασκένδην, ἔνθα συνέχισεν τὴν ἐργασίαν του ἐπὶ τῶν πυογόνων λοιμώξεων ἐπὶ δύο ἐπὶ πλέον ἔτη ἐμπλουτίζων συνεχῶς διὰ νέων στοιχείων τὸ σύγγραμμά του, τὸ ὁποῖον ἔφερον τὸν τίτλον «Σημειώσεις ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς θεραπείας τῶν πυογόνων λοιμώξεων».

Τὸ 1937 ἤρχισεν ἔντονος διωγμὸς τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἑνωσιν, εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου ἐπραγματοποιοῦντο μαζικαὶ συλλήψεις τῶν κληρικῶν καὶ ὄλων τῶν ἀντιφρονούντων πρὸς τὸ καθεστῶς, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Γιεζώφ³¹, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλλεν τοὺς συλληφθέντας εἰς φοβερά,

²⁹ Διὰ τὴν ἀποκόλλησιν τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς ὑπέστη δις ἐγχείρησιν εἰς τὴν Μόσχαν, ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ὀντίστωφ, ὁ ὁποῖος ἐφήρμοζεν τὴν μέθοδον τοῦ Ἑλβετοῦ ὀφθαλμιάτρου Goren.

³⁰ Τὸ Ἀντιζάν (Андижан) εὑρίσκεται εἰς τὸ Οὐζμπεκιστάν καὶ εἶναι ἡ τετάρτη εἰς μέγεθος πόλις αὐτοῦ, ἔχουσα πληθυσμὸν 325.000 κατοίκους. Εὑρίσκεται εἰς τὴν «Ὀδὸν τῆς Μετάξης» καὶ ἀνεπτύχθη εἰς τὸ παρελθόν, ὡς σημαίων ἐμπορικὸς σταθμὸς. Εἰς τὰς 13 Μαΐου τοῦ 2005 ὁ στρατὸς τοῦ Οὐζμπεκιστάν ἐπετέθη διὰ πρὸς ἐναντίον πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι διεμαρτύροντο διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν πενίαν καὶ διὰ τὴν πλήρη ἀδιαφορίαν τῆς κυβερνήσεως διὰ τὰ κοινωνικὰ καὶ οικονομικὰ προβλήματα τῆς χώρας, καὶ ἐφόνησε περὶ τὰ 5.000 ἄτομα ἀμάχου πληθυσμοῦ, ἐγείροντας εὐλόγως τὴν διεθνή κατακραυγὴν.

³¹ Ὁ Γιεζώφ (Никола́й Иванович Ежов, 1895-1940) ἦτο ἡγετικὸν στέλεχος τῆς Σοβιετικῆς Μυστικῆς Ἀστυνομίας, τὴν περίοδον τοῦ Ἰωσήφ Στάλιν. Ἡ ἐποχὴ τῶν διωγμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους προέβη ἐναντίον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν πολιτῶν, χαρακτηρίζεται ὡς περίοδος Γιεζώφ (Ежовщина). Τὸ 1938 περιέπεσαν οὗτος εἰς τὰς συνεπείας τοῦ ἀλκοολισμοῦ, ὑποκατασταθεὶς εἰς τὰ καθήκοντά του ὑπὸ τοῦ Μπέρια. Ἐν συνεχείᾳ, συνελήφθη τὸ 1939 κατηγορηθεὶς συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 154 τοῦ Σοβιετικοῦ Ποινικοῦ Κώδικος. Ἐδικάσθη καὶ ἐξετελέσθη εἰς τὰς 4 Φεβρουαρίου τοῦ 1940. Ἡ ἀναψηλάφσις τῆς δίκης του, αἰτηθεῖσα πολλὰ ἔτη ἀργότερον ὑπὸ τῆς θυγατρὸς του Ναταλίας Χαΐουτινας, ἀπερρίφθη τὸ 1998 ὑπὸ τοῦ Ἀνωτάτου Στρατοδικείου, λόγῳ τῶν πολλαπλῶν καὶ πολυδιαστάτων ἐγκλημάτων αὐτοῦ. Βλέπε σχετικῶς M. Jansen, N. Petrov, *Stalin's Loyal Executioner: People's Commissar Nikolai Ezhov, 1895-1940*,

ἀπερίγραπτα, συνεχῆ βασανιστήρια. Ὁ Ἅγιος συνελήφθη κατηγορηθεὶς διὰ κατασκοπεῖαν, ὑπεβλήθη δις εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Γιεζώφ ἐπιβαλλόμενα βασανιστήρια, εἰς εὐλογον δὲ διαμαρτυρίαν πρὸς αὐτὰ προέβη ἐκ νέου εἰς ἀπεργίαν πείνης³².

Ἡ ὅλη πορεία τοῦ Ἁγίου ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς συλλήψεώς του ἦτο ἐν μέσῳ ἀνεκδιηγῆτων βασάνων, τλαιπωριῶν, ἀσιτίας, εὐτελισμῶν, κλοπῶν καὶ φυλακίσεων ὑπὸ τὰς πλέον τραγικὰς συνθήκας. Παρ' ὅλα ταῦτα καὶ ὑπ' αὐτὰς τὰς συνθήκας ἐξηκολούθει νὰ διατηρῇ ἀμετάπτωτον τὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς του, τὸ θάρρος του, τὴν σταθερότητα εἰς τὰς ἀρχάς του, τὴν ἐλπίδα του καὶ τὴν βαθεῖαν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον. Ἐξηκολούθει συνεχῶς νὰ θεραπεύη καὶ νὰ εὐεργετῇ τοὺς συγκρατούμενους του, νὰ συμπονῇ καὶ νὰ εὐσπλαγχνίζεται αὐτούς, νὰ ἐργάζεται νυχθημερὸν εἰς τὰ νοσοκομεῖα τῶν περιοχῶν εἰς τὰς ὁποίας παρέμενεν ὡς ἐξόριστος³³, νὰ συγγράφῃ καὶ νὰ ἐφαρμόζῃ ἰδίας ἐμπνεύσεως πρωτοποριακὰς χειρουργικὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας ἐν συνεχείᾳ ἀπέστελλεν πρὸς δημοσίευσιν εἰς ἔγκυρα ἐπιστημονικὰ περιοδικά.

Τὸ θέρος τοῦ 1941, διενεργηθείσης τῆς Γερμανικῆς εἰσβολῆς εἰς τὴν Ρωσσίαν, ὁ Ἅγιος ἐκλήθη, δι' ἐντολῆς τοῦ Στάλιν, νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς κύριος ἐπὶ

Hoover Institution Press, 2002 καὶ Kudrinskikh A., *Nikolai Yezhov: Bloody dwarf*, Moscow 2006.

³² Λόγῳ τῶν φοβερῶν βασανιστηρίων καὶ τῆς καθημερινῆς ἐπὶ ὥρας ἀνακρίσεως, ἄνευ αἰτίας καὶ ἀντικειμένου, ὁ Ἅγιος ἀπεφάσισεν ἐν ἀπογνώσει νὰ πληξῇ τὴν κροταφικὴν ἀρτηρίαν καὶ νὰ μεταφερθῇ εἰς τὸ Νοσοκομεῖον.

³³ Διὰ τὸ μεγαλεῖον τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Ἁγίου εἰς τὴν ἐξορίαν βλέπε μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἀφήγησιν τῆς νοσηλευτρίας Μπεζάρνοβα, δημοσιευθεῖσα εἰς τὴν ἐφημερίδα *St. Petersburg Times* τὸν Μάϊον τοῦ 2005 («Bazarnova Yekaterina: City Teacher, Nurse, Actress Gave War a Female Face», May 6, 2005, Issue 1067). Τελικῶς ὁ Ἅγιος μετεφέρθη εἰς τὴν Μπολσάγια Μούρτα (Большая Мурта), περιοχὴν εὐρισκομένην βορείως τοῦ Κρασνογιάρσκ, ἀπέχουσαν αὐτοῦ κατὰ 99 χιλιόμετρα. Σήμερον αὕτη ἔχει πληθυσμὸν ἀνερχόμενον εἰς 8.000 κατοίκους. Χαρακτηρίζεται διὰ τὴν πολὺ χαμηλὴν θερμοκρασίαν κατὰ τοὺς χειμερινούς μῆνας. Ἐδόθη, ἐν τούτοις, ἡ ἄδεια εἰς τὸν Ἅγιον νὰ μεταβαῖν εἰς τὸ Τόμσκ, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸ ἔργον του ἐπὶ τῶν πυογόνων λοιμώξεων. Τὸ Τόμσκ (Томск) εἶναι μία ἐκ τῶν παλαιότερων πόλεων τῆς Σιβηρίας, εὐρισκομένη ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Τόμ. ἔχει σήμερον πληθυσμὸν ἀνερχόμενον εἰς 525.000 κατοίκους. Ἐκτίσθη ἀρχικῶς τὸ 1604, ὑπὸ τοῦ τσάρου Μπόρις Γκοντωνώφ (Борис Фёдорович Годунов, 1551-1605), ὡς φρουρίον διὰ τὴν προστασίαν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Κιργισίων. Ἐν συνεχείᾳ, τὸ Τόμσκ ἐπὶ μακρὸν ἀπετέλεσεν τόπον ἐξορίας. Τὸν 19ον αἰῶνα ἡ πόλις ἐξελίχθη εἰς ἐκπαιδευτικὸν κέντρον καὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Κρατικοῦ Πανεπιστημίου καὶ τοῦ Κρατικοῦ Πολυτεχνείου, ἀπέτελεσεν αὕτη τὸ ἀκαδημαϊκὸν κέντρον τῆς Σιβηρίας, προσελκύουσα χιλιάδας σπουδαστῶν, κληθεῖσα ἔκτοτε «Αἱ Ἀθῆναι τῆς Σιβηρίας». Εἰς τὸ Τόμσκ ὁ Ἅγιος ἀξιοποίησεν τὸν χρόνον του, μελετῶν ἐπὶ ὥρας εἰς τὰς πανεπιστημιακὰς βιβλιοθήκας, ἐντρυφῶν εἰς βάθος εἰς τὴν παγκόσμιον βιβλιογραφίαν ἐπὶ τῶν πυογόνων λοιμώξεων, ὀλοκληρώνων τελικῶς τὸ σύγγραμμά του, τὸ ὁποῖον περὶ μένειν ὡς μνημειῶδες σημεῖον ἀναφορᾶς εἰς τὸν ἄνθρωπον του.

κεφαλής χειρουργός εις τὸ στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον 1515 τῶν μετόπισθεν³⁴, εἰς τὸ Κρασνογιάρσκ, τὸ ὁποῖον περιελάμβανεν δέκα χειρουργικὰ τμήματα, ἀναπτυχθέντα εἰς τέσσαρας πτέρυγας, ἔνθα οὗτος εἰργάσθη ἐπὶ διετίαν, χειρουργῶν καὶ περιθάλπων τραυματίας, ἀναλαμβάνων σοβαρὰς ἐπεμβάσεις, αἱ ὁποῖαι εἴτε δὲν ἀνελαμβάνοντο ὑπὸ ἐτέρων νοσοκομείων εἴτε ἐπραγματοποιοῦντο κατὰ κανόνα ἀνεπιτυχῶς.

Ὁ Ἅγιος ἀνέπτυξεν εἰς βάθος καὶ ἰδιαίτερος ἐπιτυχῶς «τὴν πολεμικὴν χειρουργικὴν ὑπὸ συνθήκας ἐκστρατείας», δεχόμενος καθημερινῶς τὴν ἔκφρασιν τῆς εὐγνωμοσύνης τῶν θεραπευθέντων τραυματιῶν, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ συνεχῆ ροὴν μετεφέροντο εἰς τὸ Νοσοκομεῖον ἐκ τῶν πεδίων τῶν μαχῶν.

Μετὰ τὴν λήξιν τοῦ πολέμου συνέγραψεν τὸ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ὁψιμος ἐκτομὴ τῶν ἐπιμολυνθέντων τραυμάτων τῶν μεγάλων ἀρθρώσεων», τὸ ὁποῖον κατέθεσεν μετὰ τῆς εὐρυτέρας μελέτης ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς θεραπείας τῶν πυογόνων λοιμώξεων, διὰ νὰ ἀξιολογηθῆ καὶ νὰ συμπεριληφθῆ ἐν μέσῳ τῶν ὑπὸ ἐκτίμησιν διὰ τὸ βραβεῖον Στάλιν ὑποβληθέντων ἐπιστημονικῶν πονημάτων.

Διὰ τὴν πολύτιμον ἰατρικὴν προσφορὰν τοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τοῦ ἀπενεμήθη μετάλλιον «διὰ τὴν ἐπάξιον προσφορὰν τοῦ, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεγάλου πατριωτικοῦ πολέμου, κατὰ τὰ ἔτη 1941-1945», ἐκ παραλλήλου δὲ ἡ Ἱερά Σύνοδος, διὰ τοῦ Μητροπολίτου Σεργίου, τοῦ ἀπένειμεν τὸν τίτλον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου, ἀσκῶν ἔκτοτε τὸ Ἀρχιερατικὸν λειτουργημα εἰς μικρὸν Ναὸν τῶν κοιμητηρίων τοῦ Κρασνογιάρσκ.

Μετὰ τὴν λήξιν τῆς ἐξορίας τοῦ, τὸ 1943, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Λουκάς ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Μόσχαν καὶ τοῦ ἀνετέθη τὸ Ταμπώφ³⁵, ἔνθα ἤσκησεν μετὰ

³⁴ Τὸ ἐν λόγῳ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον, τὸ ὁποῖον παλαιότερον ἐλειτουργεῖ ὡς Δημοτικὸν σχολεῖον, ἐπληρώθη εἰς τὰς 11 Ἰουλίου τοῦ 1941. Περιελάμβανεν τοῦτο 1.000 κλινὰς ὑπὸ τὴν εὐθύνην εἴκοσι ἰατρῶν, διαφόρων ειδικοτήτων, ἀλλὰ εἶχεν κατὰ κύριον λόγον χειρουργικὸν προσανατολισμόν. Ὑπὸ τὴν διοίκησιν καὶ ἐποπτείαν τοῦ Ἁγίου Λουκά ἐλειτουργοῦν, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου, ἕτερα 17 Νοσοκομεῖα τῆς περιοχῆς τοῦ Κρασνογιάρσκ. Ὁ Ἅγιος ἐδημιούργησεν, εἰς τὸ ἐν λόγῳ Νοσοκομεῖον, νέαν πτέρυγα ἐξ 100 κλινῶν διὰ τὰς τραυματικὰς κακώσεις καὶ τὰ ὀρθοπεδικὰ συμβάματα τῶν ἄνω ἄκρων.

³⁵ Τὸ Ταμπώφ (Тамбóв) εὐρίσκεται 480 χιλιόμετρα νοτιοανατολικῶς τῆς Μόσχας. Σήμερον ἔχει πληθυσμόν 280.500 κατοίκους καὶ ἀποτελεῖ οὐσιῶδες βιομηχανικὸν κέντρον. Ἡ πόλις ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ τσάρου Μιχαὴλ Φιοντόροβιτς τὸ 1636, ἀρχικῶς διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς φρούριον προστασίας ἐκ τῶν Τατάρων τῆς Κριμαίας, ἐξελιχθεῖσα εἰς ὠργανωμένην πόλιν τὸ 1719, ἡ ὁποία κατέστη ἀργότερον τὸ ἐκπαιδευτικὸν καὶ πολιτιστικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς. Ἡ πόλις ἀντέστη εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν Μπολσεβίκων καὶ

μεγίστης εὐλαβείας τὰ ἀρχιερατικά του καθήκοντα, συνεχίζων, ἐκ παραλλήλου, τὴν προσφορὰν του εἰς τὸν πάσχοντα, ἀσκῶν τὴν χειρουργικὴν εἰς τὰ νοσοκομεῖα τῆς πόλεως.

Τὸν Μάϊον τοῦ 1946 τοῦ ἀνετέθη ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ τῆς Συμφερουπόλεως³⁶ εἰς τὴν Κριμαίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπῆρέτησεν μετὰ αὐτοθυσίας ἐπὶ δεκαπέντε ἔτη. Συγχρόνως ὁ Ἅγιος ἤσκει συνεχῶς τὴν χειρουργικὴν, ἔχων θέσιν συμβούλου εἰς τὸ Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον ἀναπήρων τοῦ μεγάλου πατριωτικοῦ πολέμου, διδάσκων καὶ χειρουργῶν κατὰ ὑποδειγματικὸν τρόπον τὰς δυσκολωτέρας χειρουργικὰς περιπτώσεις, πραγματοποιῶν ἐκ παραλλήλου σειρὰν διαλέξεων εἰς τὸ Ἰατρικὸν Ἰνστιτοῦτον Κριμαίας, παρὰ τὰς πολλαπλὰς πανταχόθεν παρεχομένας δυσχερείας, ἕως τὴν ἡμέραν τῆς ὀριστικῆς ἀπωλείας τῆς ὀράσεώς του.

Ἡ ἱατρικὴ σκέψις του παρέμεινεν διαυγῆς, ἀκμαία καὶ εὐστοχος, μέχρι τῆς ἐν εἰρήνῃ κοιμήσεώς του εἰς τὰς 11 Ἰουνίου τοῦ 1961, Κυριακὴν τῶν Ἁγίων Πάντων.

κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ἐγένετο τόπος ἐξορίας καὶ φυλακίσεως πολλῶν χιλιάδων Γάλλων ἐξ Ἀλσατίας. Εἰς τὸ Ταμπῶφ ἐγεννήθησαν μετὰξὺ ἄλλων ὁ ἐξαίρετος συνθέτης Σεργίος Ραχμάνινοφ (Сергей Васильевич Рахманиновъ, 1873-1943) καὶ ὁ διαπρεπὴς μαθηματικὸς Ἀνδρέας Κολμογκόροφ (Андрей Николаевич Колмогоров, 1903-1987), ὁ ὁποῖος εἰσήγαγεν τὴν θεωρίαν τῶν πιθανοτήτων καὶ τὴν τοπολογίαν.

³⁶ Ἡ Συμφερουπόλις (εἰς τὴν Οὐκρανικὴν Сімферополь καὶ εἰς τὴν Ρωσικὴν Симферополь) εἶναι ἡ πρωτεύουσα τῆς αὐτονόμου δημοκρατίας τῆς Κριμαίας, ἔχουσα σήμερον 350.000 κατοίκους, ἀποτελοῦσα τὸ πνευματικόν, οἰκονομικόν καὶ διοικητικὸν κέντρον τῆς περιοχῆς. Ἡ πόλις εἶναι κατ' οὐσίαν ἀρχαιότατη, ἰδρυθεῖσα ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς σκυθικῆς πόλεως Νεαπόλεως, ἰδρυθείσης τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα, ἡ ὁποία εὕρισκετο συνεχῶς ἐντὸς τῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀτμοσφαιράς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Τατάρων ἡ πόλις, καλουμένη πλέον Aqmescit, ἀπετέλεσεν τὴν δευτέραν σημαντικὴν πόλιν τῆς Κριμαίας. Συμφερουπόλις ὠνομάσθη ἡ πόλις τὸ 1784, μετὰ τὴν προσάρτησιν τοῦ Χανάτου τῆς Κριμαίας εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς Τσαρικῆς Ρωσσίας, ὑπὸ τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης. Τὸ Νοσοκομεῖον τῆς πόλεως ἐκτίσθη κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Κριμαϊκοῦ ἢ Ἀνατολικοῦ πολέμου (Восточная война, 1854-1856). Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1921 ἡ Συμφερουπόλις ἐγένετο πρωτεύουσα τῆς αὐτονόμου σοσιαλιστικῆς δημοκρατίας τῆς Κριμαίας. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ἡ πόλις κατελήφθη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐφόνευσαν πλέον τῶν 22.000 κατοίκων. Τὸ 1991, μετὰ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Οὐκρανίας, ἡ Συμφερουπόλις κατέστη πρωτεύουσα τῆς Αὐτονόμου Δημοκρατίας τῆς Κριμαίας, προσαρτηθεῖσα ἐν συνεχείᾳ εἰς Ρωσικὴν Ὁμοσπονδίαν. Ὁ πληθυσμὸς τῆς συνίσταται κυρίως μὲν ἐκ Ρώσων, ἐν μέρει δὲ ἐξ Οὐκρανῶν καὶ Τατάρων. Ἡ Συμφερουπόλις, ἀποτελοῦσα τὸ πνευματικὸν κέντρον τῆς Κριμαίας, ἔχει ἐν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων Πανεπιστημίων, ἧτι τὸ Ἐθνικὸν Πανεπιστήμιον τῆς Ταυρίδος V. Vernadsky, ἰδρυθὲν τὸ 1917, ἐνῶ συγχρόνως ἔχει καὶ τὸ Κρατικὸν Ἰατρικὸν Πανεπιστήμιον τῆς Κριμαίας τοῦ S. I. Georgievsky.

Δι' αποφάσεως τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Οὐκρανικῆς Ἐκκλησίας, ἐγένετο ἡ ἐπίσημος ἀγιοκατάταξις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Λουκά, τὸν Νοέμβριον τοῦ 1995.

Ὁ Ἅγιος Λουκάς ὡς Καθηγητὴς τῆς Ἱατρικῆς

Ἡ βαθεῖα ἐπιστημονικὴ συγκρότησις, ἡ συνεχὴς ἔφεσις πρὸς γνώσιν, ἡ προσπάθεια διανοίξεως νέων ὁδῶν εἰς τὴν χειρουργικὴν ἔρευναν, ἡ ἐγχειρητικὴ δεινότης, τὸ θάρρος, ἡ ἐπιμονή, ἡ ἀκαταπόνητος ἐργατικότης, ἡ βαθεῖα ἀγάπη διὰ τὴν μετάδοσιν καὶ μεταλαμπάδευσιν τῶν γνώσεων καὶ τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν καὶ κυρίως ἡ βαθεῖα ἀγάπη πρὸς τὸν Κύριον, ἡ ὁποία ἐξεφράζετο διηνεκῶς διὰ τῆς μέχρι θυσίας ἀγάπης πρὸς τὸν πάσχοντα ἄνθρωπον, ἦσαν τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ περιγράμματος τοῦ Ἁγίου, ὡς Καθηγητοῦ τῆς Ἱατρικῆς.

Ἐπῆρξεν οὗτος ἀντικείμενον βαθέος σεβασμοῦ καὶ ἀγάπης ὑπὸ τῶν σπουδαστῶν αὐτοῦ, οἱ ὅποιοι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ζῶντος καὶ σταθεροῦ παραδείγματός του, προσανατολίζοντο εἰς μίαν ἱατρικὴν ἀγάπης καὶ θυσίας διὰ τὸν πάσχοντα. Ἡ βαθεῖα μέθεξις τοῦ ἰδίου, ἔργοις καὶ λόγοις, εἰς τὸν πόνον τοῦ πάσχοντος, εἰς τὰς θλίψεις του, τὰς κακουχίας, τὴν ἔνδειαν καὶ ἐνίοτε τὴν κοινωνικὴν ἀπόρριψιν καὶ ἀπαξίωσιν αὐτοῦ, ἐγένετο ἀντιληπτὴ ὑπὸ τῶν σπουδαστῶν του, οἱ ὅποιοι κατενόουν ὅτι τὸ ἔργον τῆς ἱερᾶς ταύτης ἐπιστήμης συνίστατο οὐχὶ μόνον εἰς τὴν θεραπείαν τοῦ πάσχοντος σώματος, ἀλλὰ εἰς τὴν θεραπείαν, ἀνάταξιν, ἀναβάθμισιν, ἀναμόρφωσιν καὶ ἀποκατάστασιν τῆς ἁρμονίας ὅλης τῆς ψυχοσωματικῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου.

Ἡ παραδειγματικὴ ἐργατικότης του ἐνέπνεεν τοὺς σπουδαστάς του καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς τὴν ἀξίαν τῆς ἀκαταπόνητου προσπαθείας καὶ τὴν ὠραιότητα τῆς ἀξιοποιήσεως ἐκάστης χρονικῆς στιγμῆς, διὰ τὴν γνωσιολογικὴν καὶ πνευματικὴν συγκρότησιν καὶ διὰ τὴν προσφορὰν εἰς τὸν πάσχοντα, τὸν σπουδαστὴν, τὸν νέον ἐπιστήμονα καὶ τὴν κοινωνίαν, εὐρύτερον. Τόσον οἱ σπουδασταὶ τῆς Ἱατρικῆς ὅσον καὶ οἱ νέοι χειρουργοὶ παρηκολούθουν αὐτὸν ἀπνευστὶ νὰ χειρουργῇ ἐπὶ ὥρας σειρὰν περιστατικῶν μετὰ μεγίστης προσοχῆς, ἐπιδιώκων πάντοτε τὸ τέλειον ἀποτέλεσμα τῆς ἐγχειρητικῆς παρεμβάσεως.

Εἰς ἐξορίαν εὕρισκόμενος, ἐδίδασκεν ἀδιαλείπτως τοὺς ἰατροὺς ὅλων τῶν εἰδικότητων καὶ ἰδίως τοὺς χειρουργοὺς τόσον ἐπὶ θεωρητικοῦ ἐπιπέδου ὅσον καὶ ἐπὶ πρακτικοῦ εἰς τὴν χειρουργικὴν τράπεζαν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐπεμβάσεων, τὰς ὁποίας διενήργει.

Ἐπίστευεν ὁ Ἅγιος ὅτι ἡ μεταλαμπάδευσις τῶν γνώσεων ἀποτελεῖ ὕψιστον λειτουργήμα, τὸ ὁποῖον δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ πανεπιστημιακὰ ἀμφιθέατρα, τὰς αἰθούσας διδασκαλίας καὶ τοὺς θαλάμους τῶν ἀσθενῶν, ἀλλὰ πρέπει ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ νὰ ἐπεκτείνεται πρὸς τοὺς σπουδαστὰς καὶ τοὺς ἰατροὺς, εἰς ὅλους τοὺς νοσηλευτικούς χώρους καὶ ὑπὸ οἴασδήποτε συνθήκας.

Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἁγίου εἰς ὅλους ὅσους ἔζησαν τὸ ἔργον καὶ τὴν προσφορὰν τοῦ ἢ ἐπληροφορήθησαν αὐτὸ ὑπὸ τῶν σπουδαστῶν τοῦ ἢ ἐμελέτησαν αὐτὸ ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἦτο ἀποφασιστικῆς βαρύτητος, διὰ τὴν πορείαν τῆς ζωῆς των. Οἱ ἰατροὶ ἀντελαμβάνοντο καὶ ἐσέβοντο τὴν ἱερότητα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου καὶ τὴν ἄρρηκτον ψυχοσωματικὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἰς ἐκάστην πάθησιν ὑποφέρει διττῶς, ψυχικῶς καὶ σωματικῶς. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ παρεχομένη εἰς αὐτὸν θεραπεία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν συμπάσχουσαν πάντοτε μετὰ τοῦ σώματος ψυχὴν.

Ὁ Ἅγιος ἐδίδαξεν ὅτι ἡ θεραπεία δὲν ἀποτελεῖ μόνον ἱαματικὴν παρέμβασιν ἐπὶ τοῦ πάσχοντος ὄργανου, ἀλλὰ μίαν οὐσιαστικὴν ἀναβάθμισιν καὶ βελτίωσιν τῆς ψυχοσωματικῆς ὑποστάσεως τοῦ πάσχοντος προσώπου³⁷.

³⁷ Ἡ Ἐλισάβετ Βλαντίμιροφ, ἐρευνήτρια εἰς τὸ Ἰνστιτούτο Χειρουργικῆς Θώρακος καὶ Κοιλίας Κιφσόφσκι εἰς συνέντευξιν τῆς πρὸς τὸ Ὁρθόδοξον περιοδικὸν *ΦΟΜΑ*, τὸν Ἰούλιον τοῦ 2011 ἀναφέρει διὰ τὸν Ἅγιον Λουκᾶν ὅτι ὁ Ἀρχιεπίσκοπος δὲν ἦτο ἀπλῶς εἰς ἐξέχων χειρουργός, ἀλλὰ ἐν ἐξέχων πρόσωπον, ἐν μοναδικὸν παράδειγμα, τὸ ὁποῖον καταδεικνύει πόσον σημαντικὸν εἶναι νὰ συνδέεται ἡ τελεία ἰατρικὴ συγκρότησις μετὰ τῶν ἀνυπερβλήτων πνευματικῶν ἀξιών. Ὁ Ἅγιος Λουκάς ὑπῆρξεν ἐν φῶς, τὸ ὁποῖον ἀναλισκόμενον συνεχῶς ἐφώτιζεν ὅλον καὶ περισσότερον. Οἱ ἀσθενεῖς διὰ τὸν Ἅγιον ἴσταντο πολυτίμως ὑπεράνω ὅλων τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων. Ὡς ἐπιστήμων, εὕρισκετο πάντοτε εἰς συνεχῆ πορείαν γνώσεως καὶ συγκροτήσεως. Ἐσπούδασεν εἰς βάθος ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης καὶ ἰδίως τὰς βασικὰς ἐπιστήμας, τὴν ἀνατομικὴν καὶ φυσιολογίαν καὶ ἐν συνεχείᾳ ἠγωνίσθη διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου. Ἦτο μεγαλειώδης τὸ γεγονός ὅτι συνεδύαζεν τὴν ἰατρικὴν γνῶσιν καὶ πράξιν μετὰ τῆς ὀρθοδόξου πνευματικότητος. Ἦτο ὁ πρῶτος ἐπιστήμων καὶ ἰατρός, ὁ ὁποῖος ἐτόλμησεν νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι τὸ πνεῦμα εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δίδει τὴν ζωὴν καὶ τὴν δύναμιν εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ ὅτι τὸ πνεῦμα δὲν πρέπει νὰ ἀγνοῖται ὑπὸ τῶν ἰατρῶν. Ἦτο ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐδίδαξεν, εἰς τὰ πλαίσια τῆς ὀρθοδόξου προσεγγίσεως τῆς ἰατρικῆς, ὅτι δὲν θεραπεύεται ἡ νόσος, ἀλλὰ ὁ πάσχων, ὁ ὑποφέρων ἐκ τῆς νόσου. Ἦτο ὁ ἰατρός ὁ ὁποῖος συνεδύαζεν τὴν ἀρίστην ἐπιστημονικὴν γνῶσιν μετὰ

Ἡ ἰατρικὴ ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν ἓν συνεχὲς καὶ ἀδιάλειπτον βίωμα, τὸ ὁποῖον ἀσκεῖται ἐπιτυχῶς ἐπὶ τῇ βάσει κυρίως τῶν γνώσεων, τῆς ἐμπειρίας καὶ τοῦ πνευματικοῦ ὑποβάθρου τοῦ ἱατροῦ, ἀνεξαρτήτως τῶν ἐργαστηριακῶν δυνατοτήτων καὶ τοῦ τεχνολογικοῦ ἐξοπλισμοῦ³⁸. Ἐδίδαξεν ὅτι ὁ ἱατρὸς πρέπει νὰ μετέχη ἐκ βαθέων εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ πάσχοντος καὶ νὰ συμπάσχη μετ' αὐτοῦ. Νὰ συζητᾷ ἐπὶ ὥρας μετὰ τοῦ πάσχοντος διὰ νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸν ἱερὸν χῶρον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ νὰ θεραπεύσῃ τὴν ἐσωτερικὴν διάστασιν τοῦ πόνου, ἢ ὅποια συνήθως εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς σωματικῆς.

Ἐδίδαξεν ὅτι ὁ ἱατρὸς πρέπει νὰ ἀναλίσκεται, νὰ καταφλέγεται ἀπὸ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πάσχοντα καὶ νὰ φωτίζῃ διηνεκῶς, ὡς σύμβολον γνώσεως καὶ προσφορᾶς. Ἐν τῷ παισίῳ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πάσχοντα καὶ τῆς εὐεργετικῆς πρὸς αὐτὸν προσφορᾶς, ὁ ἱατρὸς δὲν πρέπει νὰ διστάζῃ νὰ ἐφαρμόζῃ πρωτοποριακὰς μεθόδους, ἀκόμη καὶ ὑπὸ τὰς πλέον ἀντιξόους συνθήκας, προκειμένου νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν περαιτέρω ἐπιβίωσιν αὐτοῦ, παρ' ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις καὶ τὴν ἀρνητικὴν κριτικὴν τοῦ περιβάλλοντος.

Ἐδίδασκεν συνεχῶς διὰ τῆς στάσεως, τῆς συμπεριφορᾶς, τῶν λόγων καὶ τῶν ἔργων τοῦ τὴν ἀξιοπρέπειαν, τὸν αὐτοσεβασμὸν, τὴν εὐγένειαν, τὴν σεμνότητα, τὴν αὐστηρὰν αὐτοκριτικὴν, τὴν ἀγάπην, τὴν συγγνώμην, τὴν εὐεργεσίαν, τὴν εἰρήνην, τὴν ἀλήθειαν, τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, τὴν ἐπίμονον προσήλωσιν εἰς τὸ ἔργον τῆς προσφορᾶς, τὸ ψυχικὸν σθένος καὶ τὴν ἀκαταμάχητον δύναμιν τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, τόσον εἰς τὰ πανεπιστημιακὰ ἀμφιθέατρα, τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς χώρους, τοὺς θαλάμους τῶν ἀσθενῶν, τὰ χειρουργεῖα, ὅσον καὶ εἰς τὰ ἀνακριτικὰ γραφεῖα, τὰ δικαστήρια, τὰς φυλακάς, τὴν ἐξορίαν, τοὺς χώρους τοῦ σωματικοῦ καὶ ψυχικοῦ μαρτυρίου, τοῦ ἐπιδιώκοντος τὴν ψυχικὴν κάμψιν καὶ τὴν σωματικὴν ἐξουθένωσιν.

Ἡ προσφορὰ τοῦ ὡς Ἱατροῦ καὶ συγχρόνως ὡς Ποιμενάρχου ἀνεγνωρίζετο διηνεκῶς. Εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ἐντίμου καὶ δεδοξαμένου βίου

τῆς προσευχῆς, τῆς μυστηριακῆς ζωῆς, τῆς νηστείας, τῆς ὑπομονῆς, τῆς καρτερίας, τῆς λιτότητος καὶ τῆς αὐτοθυσίας. Βλέπε σχετικῶς Елизавета ВЛАДИМИРОВА, ведущий научный сотрудник отделения торако-абдоминальной хирургии НИИ скорой помощи им. Н. В. Склифосовского: УРОКИ СВЯТИТЕЛЯ ЛУКИ Архив статей журнала, ФОМА № 7 (99), июль 2011.

³⁸ Ὅτε ὁ Ἅγιος ἦτο εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα ἐτῶν καὶ ἐστερεῖτο ὀλοσχερῶς πλέον τῆς ὁράσεως, προσεκόμισαν ἐν νέον παιδίον βαρέως πάσχον, τὸ ὁποῖον κατεβάλλετο σταδιακῶς ὑπὸ ἀδιαγνώστου παθήσεως, παρὰ τὰς γενομένας διαγνωστικὰς προσεγγίσεις ὑπὸ ἐτέρων ἱατρῶν. Ὁ Ἅγιος διέγνωσεν ἐπιτυχῶς τὴν νόσον, μόνον ἐκ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἀσθενείας καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐθεράπευσεν αὐτὸ ἐπιτυχῶς.

του ἦτο πλέον βέβαιος ὅτι ἡ ἑναρμόνισις τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης μετὰ τοῦ ποιμαντικοῦ καὶ θεολογικοῦ ἔργου, μετὰ τοσαύτης προσφορᾶς εἰς τὸν διττῶς πάσχοντα, ψυχικῶς καὶ σωματικῶς, ἦτο τὸ ἰδιαίτερον δῶρον τοῦ Κυρίου πρὸς αὐτόν. Ἦτο τὸ δῶρον τὸ ὁποῖον ὠδήγει διαρκῶς αὐτὸν εἰς τὸ μαρτύριον καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διαύγασιν καὶ ἀνάστασιν, καὶ τοὺς ἀσθενεῖς του εἰς τὴν οὐσιαστικὴν ψυχοσωματικὴν ἴασιν καὶ τὴν ἀληθῆ ζωὴν.

Αἱ χιλιάδες ἐπιστολαί, τὰς ὁποίας ἐλάμβανεν πάντοτε, ἰδίως δὲ ὡς Μητροπολίτης Συμφερουπόλεως, ἀνέφερον μετὰ ἰδιαιτέρας εὐγνωμοσύνης ὅτι ὡς ἰατρὸς καὶ ποιμενάρχης ὠδήγησεν ὄντως τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν ἀληθινὴν ζωὴν. Μέσα ἀπὸ τὸν πόνον τῆς ἀσθενείας, τοὺς ὠδήγησεν εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας καὶ ἐπλήρωσεν τὴν καρδίαν των διὰ ἀνεκλαλήτου χαρᾶς, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε πρότερον εἶχον γνωρίσει. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος ὑπῆρξεν δι' αὐτοὺς ὁ ἀληθής, κατὰ ἄμφω, Ἰατρός.

Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Ἁγίου Λουκά

Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Ἁγίου ὑπῆρξεν πλουσιώτατον καὶ πολυτιμώτατον. Τὸ ἔργον του ἀναφέρεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν χῶρον τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης καὶ εἰδικώτερον τῆς χειρουργικῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸν χῶρον τῆς Θεολογίας.

Ἰατρικὸν συγγραφικὸν ἔργον

Εἰς τὸν χῶρον τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης ὁ Ἅγιος ὑπῆρξεν πολυγραφότατος. Ἦρξιεν νὰ δημοσιεῦη ἄρθρα καὶ ἐπιστημονικὰς ἐργασίας εἰς ἰατρικὰ περιοδικὰ τῆς Ρωσσίας καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἤδη ἐκ νεότητός του, ἦτοι ἀπὸ τὸ 1908. Τὸ ὅλον ἔργον του καλύπτει συγγραφικὴν δραστηριότητα ἡμίσεος σχεδὸν αἰῶνος, ἀπὸ τὸ 1908 ἕως τὸ 1956.

Αἱ ἐργασίαι του ἀναφέρονται κυρίως εἰς νέας χειρουργικὰς μεθόδους, εἰς σπανίας νοσολογικὰς ὀντότητας, εἰς τὴν περιοχικὴν ἀναισθησίαν καὶ τὰς μεθόδους ἐφαρμογῆς αὐτῆς, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέρως ἐνδιέτριψεν ὁ Ἅγιος, εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς ἀπαλύνσεως τοῦ ἄλγους τῶν ἀσθενῶν, εἰς τὴν θεραπείαν τῶν ἐπιμολυνθέντων τραυμάτων, εἰς τὴν χειρουργικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐπιμολυνθέντων τραυμάτων τῶν ἀρθρώσεων, εἰς τὴν θεραπευτικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ὀστεομυελίτιδος, εἰς τὴν αἱματογενῆ ὀστεομυελίτιδα, εἰς τὴν χειρουργικὴν προσέγγισιν τῶν παθήσεων τῆς σπονδυλικῆς

στήλης, εις τὴν χειρουργικὴν τῶν ὄγκων τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος, εις τὴν θεραπευτικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν βλαβῶν τῶν κρανιακῶν καὶ τῶν νωτιαίων νεύρων, εις τὴν χειρουργικὴν ἀντιμετώπισιν τῶν τραυμάτων ἐκ πυροβόλων ὄπλων, εις τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν σηπτικῶν τραυμάτων.

Τὰ κείμενα τοῦ Ἁγίου διακρίνονται διὰ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ λόγου, τὴν ἀρτιότητα τῆς γλώσσης, τὴν σαφῆ καὶ ἀναλυτικὴν περιγραφὴν τῶν κλινικῶν περιπτώσεων, τὴν σαφῆ καὶ ἰδιαιτέρως ἐποπτικὴν περιγραφὴν τῶν ἐγχειρητικῶν μεθόδων, τὴν συνοδευομένην ὑπὸ ἰδιοχείρων σχηματικῶν παραστάσεων, ὑπὸ πλουσιωτάτων καὶ εὐστόχων σχολίων καὶ ὑπὸ καταλλήλου βιβλιογραφικῆς ἐδραιώσεως.

Ἐκ τῶν ἐπιστημονικῶν πονημάτων τοῦ Ἁγίου καταφαίνεται διαυγῶς ἡ ὑψηλὴ εὐφυΐα του, ὁ ἀσύγκριτος πλοῦτος τῶν γνώσεών του, ἡ συνθετικὴ, κριτικὴ καὶ δημιουργικὴ σκέψις του καὶ αἱ ὑψηλαὶ ἠθικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἀξίαι, ἡ εὐωδία τῶν ὁποίων εἶναι διάχυτος εἰς ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ χειρόγραφα του.

Τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἁγίου ἐπὶ τῶν πυογόνων λοιμώξεων, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον τὸ 1934, ἐτιμήθη ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τοῦ βραβείου Στάλιν τὸ 1946, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξεδόθη τρεῖς φορές κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ζωῆς τοῦ Ἁγίου, τῆς τρίτης ἐκδόσεως γενομένης τὸ 1956, πέντε ἔτη πρὸ τῆς κοιμήσεως αὐτοῦ³⁹.

³⁹ Ἐν μέσῳ τῶν ἱατρικῶν δημοσιεύσεων τοῦ Ἁγίου, ἰδιαιτέραν βαρῦτητα ἔχουν αἱ ἀκόλουθοι, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται ἐνταῦθα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν: (α') «Ἐλεφαντίασις τοῦ προσώπου, συνεπεία νευρινωματοσεως», δημοσιευθεῖσα εἰς τὸ περιοδικὸν *Χειρουργική* τὸ 1908 (Невроматозный элѳантѳаз лица, плексиформная неврома. Хирургия, 1908), (β') «Αἱ καταλληλότεροι μέθοδοι ἀναισθησίας εἰς τὴν προσπάθειαν θεραπευτικῆς παρεμβάσεως εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἱατρικῆς εἰς ἀγροτικάς περιοχάς», *Ἱατρικὴ Ἐφημερίς*, 1908 (*О способах анестезии, наиболее удобных в земской практике. Врачебная газета*, 1908), (γ') «Περὶπτωσις παλινδρόμου περιεσφιγμένης βουβωνοκῆλης», *Χειρουργική*, 1908 (*Случай ретроградного ущемления кишечной петли в паховой грыже. Хирургия*, 1908), (δ') «Ἡ τοπικὴ ἀναισθησία εἰς τὰς χειρουργικὰς ἐπεμβάσεις τοῦ αὐχένου, τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἄνω γνάθου», *Πρακτικὰ τῆς Χειρουργικῆς Ἐταιρείας τῆς Μόσχας*, 1909 (*Регионарная анестезия при операциях шеи, языка и верхней челюсти. Труды Московского хирургического общества*, 1909), (ε') «Περιοχικὴ ἀναισθησία», *Πρακτικὰ τῆς Ἐταιρείας Ἱατρικῆς Φυσιολογίας τοῦ Ταμπόφ*, 1909 (*Регионарная анестезия. Труды Тамбовского физиологического медицинского общества*, 1909), (ς') «Αἰματογενὲς σάρκωμα τῶν πλευρῶν», *Χειρουργική*, 1910 (*Кровяная саркома ребра. Хирургия*, 1910), (ζ') «Ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς ἀντιμετωπίσεως τῶν καταγμάτων τῆς σπονδυλικῆς στήλης», *Χειρουργική*, 1910 (*Об оперативном лечении переломов позвоночника. Хирургия*, 1910), (η') «Ἀπολογισμὸς τῆς χειρουργικῆς προσφορᾶς εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς ἐπαρχίας Ρωμανώφ, κατὰ τὰ ἔτη 1909-1910» (*Отчет о хирургической работе Романовской земской больницы за 1909-1910*), (θ') «Ἐπὶ τῆς πρωτογενοῦς αὐτοχθόνου ὄστεομυελίτιδος τῆς σπονδυλικῆς στήλης», *Χειρουργική*, 1911 (*О первом остром остеомиелите позвоночника. Хирургия*, 1911), (ι') «Ἀμφοτερόπλευρος βλάβη τοῦ πνευμονογαστρικοῦ νεύρου», *Χειρουργική*, 1911 (*Двустороннее повреждение блуждающего нерва. Хирургия*, 1911), (ια') «Zweiter Fall von vorubergehender Erblindung nach Novocain

Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἐφαρμογὴ ἀντιβίωσης ἦτο ἰδιαίτερος δυσχερὴς εἰς τὴν Ρωσσίαν, ἡ ὀρθὴ χειρουργικὴ ἀντιμετώπισις τῶν πυογόνων λοιμώξεων ἀπετέλει τὴν μόνην δυνατότητα ἐπιβίωσης τῶν πασχόντων ἐκ πυωδῶν συλλογῶν, ἐστιακῶν φλεγμονῶν καὶ ἐπιμολυνθέντων καὶ ἐμπυθέντων τραυμάτων.

Adrenalininjektion in Augenhohle», *Zentralblatt für Chirurgie*, 1911, (ιβ') «Ἀπολογισμὸς τῆς χειρουργικῆς προσφορᾶς εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς ἐπαρχίας τοῦ Περεγιασλάβλ», 1911 (Отчет о хирургической работе Переяславльской земской больницы. 1911), (ιγ') «Litungsanasthesie des nervus ischiaticus», *Zentralblatt für Chirurgie*, 1912, (ιδ') «Ἀπολογισμὸς τῆς χειρουργικῆς προσφορᾶς εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς ἐπαρχίας τοῦ Περεγιασλάβλ κατὰ τὰ ἔτη 1912-1913» (Отчет о хирургической работе Переяславльской земской больницы. 1912-1913 гг.), (ιε') «Τοπικὴ ἀναίσθησις εἰς τὸ ἰσχιακὸν καὶ τὸ μέσον νεῦρον», *Πρακτικὰ ΧΠου Συνεδρίου Ρώσων Χειρουργῶν*, 1912 (*Регионарная анестезия седалищного и срединного нервов. Труды XII съезда русских хирургов, 1912 г.*), (ις') «Ἀπολογισμὸς τῆς χειρουργικῆς προσφορᾶς εἰς τὸ Νοσοκομεῖον τῆς ἐπαρχίας τοῦ Περεγιασλάβλ κατὰ τὸ ἔτος 1914» (Отчет о хирургической работе Переяславльской земской больницы 1914), (ιζ') «Ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς ἀντιμετώπισης περιπτώσεων ὄγκων τοῦ ἐγκεφάλου», *Πρακτικὰ Χειρουργικῆς Ἑταιρείας τοῦ Κιέβου* τοῦ ἔτους 1914 (К казуистике оперативного лечения опухолей мозга. Труды Киевского хирургического общества, 1914 г.), (ιη') «Τοπικὴ ἀναίσθησις εἰς τὴν χειρουργικὴν τῶν κύστεων τῶν χειρῶν», *Ἰατρικὴ Ἐφημερίς*, 1915 (*Регионарная анестезия кисти руки. Врачебная газета*, 1915), (ιθ') *Περιοχικὴ ἀναίσθησις*, Διδακτορικὴ διατριβή, ἡ ὁποία ἐτιμῆθη διὰ τοῦ βραβείου Χαΐνιτσκ τὸ 1915 (Регионарная анестезия. Докторская диссертация), (κ') «Θεραπευτικὴ ἀντιμετώπισις τῶν ἀλλοιώσεων τῶν πλευρικῶν χόνδρων», *Χειρουργικὸς Ἀγγελιοφόρος*, 1923 (*Картиозные процессы в реберных хрящах и их оперативное лечение. Вестник хирургии за 1923 г.*), (κα') «Über das Unterbinden der Gefae bei Extirpation der Milz», *Zeitschrift für Chirurgie*, 1923, (κβ') «Ἡ χειρουργικὴ ἀντιμετώπισις τῶν ἐμπυημάτων τῶν μεγάλων ἀρθρώσεων», *Χειρουργικὸς Ἀγγελιοφόρος*, 1924 (*Артротомии при гнойных воспалениях больших суставов. Вестник хирургии*, 1924), (κγ') «Τοπογραφικὴ ἀνατομικὴ τῶν βουβωνικῶν καὶ τῶν ἕξω λαγονίων λεμφαδένων καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ἐγχειρητικῆς ἐξαιρέσεως αὐτῶν», *Τουρκμενικὸν Περιοδικὸν Ἰατρικῆς*, τόμος 1, τεῦχος 2 (Топография паховых и наружных подвздошных лимфатических желез и техника оперативного удаления их. Туркмен. медицин. журнал т. I, № 2), (κδ') «Οἱ κίνδυνοι τῆς μεθόδου τοῦ Μάμπουργκ», *Τουρκμενικὸν Περιοδικὸν Ἰατρικῆς*, τόμος 1, τεῦχος 7 (Опасности способа Мамбурга. Туркмен. медицин. журнал т. I, № 7), (κε') «Ἡ ἀντιμετώπισις τῶν πυωδῶν συλλογῶν διὰ τῶν καταπλασμάτων τοῦ Βάλνεφ», *Χειρουργικὴ*, 1957: 127-135, (*Лечение гнойных воспалений катаплазмами Вальневой. Хирургия*, 1957, № 8, с. 127-135), (κς') «Δοκίμια χειρουργικῆς τῶν ἐμπυημάτων», Πρώτη ἔκδοσις 1934, Δευτέρα ἔκδοσις 1943 (Очерки гнойной хирургии. I-е издание, 1934, 2-е издание, 1943), (κζ') «Ἡ ἐμπειρία μας εἰς τὴν θεραπευτικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ὀστεομυελίτιδος, συνέπεια τραυμάτων ἐκ πυροβόλων ὄπλων εἰς τὰ νοσοκομεῖα προκεχωρημένης γραμμῆς», 1943 (Наш опыт лечения огнестрельного остеомиелита в госпиталях глубокого тыла. 1943), (κη') «Ὁψιμοὶ ἔκτομαί τῶν ἀρθρώσεων ἐπὶ ἐπιμολυνθέντων τραυμάτων ἐκ πυροβόλων ὄπλων», Μόσχα 1944 (Поздние резекции при инфицированных огнестрельных ранениях суставов. Москва, 1944), (κθ') «Ἐπὶ τῆς σήψεως τῶν τραυμάτων», *Πρακτικὰ Στρατιωτικοῦ Νοσοκομεῖου τοῦ Βορόνεζ*, 1945 (*О раневом сепсисе. Сборник трудов Воронежского военного округа*, 1945), (λ') «Ἐπὶ τῆς αἵματογενοῦς ὀστεομυελίτιδος», 1946-1947 (О гематогенном остеомиелите. 1946-1947), (λα') «Ἐπὶ τῆς θεραπείας τῶν χρονίων ἐμπυημάτων, проκλιθέντων ὑπὸ πυροβόλων ὄπλων», 1947 (О лечении хронических эмпием плевры после огнестрельных ранений. 1947), (λβ') «Ἐπὶ τῆς παθογενείας καὶ τῆς θεραπείας τῶν τύλων», *Σοβιετικὴ Ἰατρικὴ* 1953, 1 (*Патогенез и терапия мозолей. Советская медицина* 1953, № 1), (λγ') *Δοκίμια χειρουργικῆς τῶν ἐμπυημάτων*. Τρίτη ἔκδοσις, 1956 (Очерки гнойной хирургии. 3-е издание, 1956).

Ἡ πολυτιμότης τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος κατεδείχθη ἰδίως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, ὅταν ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ἐγχειρητικῶν μεθόδων, αἱ ὁποῖαι τόσον ἀναλυτικῶς καὶ ἐπακριβῶς περιγράφονται εἰς αὐτό, κατέστησαν ἐφικτὴν τὴν ἐπιβίωσιν χιλιάδων τραυματιῶν, οἱ ὅποιοι καθημερινῶς ἀντιμετωπίζοντο εἰς τὰ στρατιωτικὰ νοσοκομεῖα καὶ τὰ ὄρεινὰ χειρουργεῖα, κατὰ τὰς στρατιωτικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τὰς συνεχεῖς αἱματηρὰς μάχας ἐναντίον τῶν Γερμανῶν εἰσβολέων.

Σήμερον, εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνθεκτικὰ εἰς τὴν ἀντιβίωσιν μικροβιακὰ στελέχη ἀναπτύσσονται ὑπὸ ἠϋξημένην συχνότητα εἰς τὰς χειρουργικὰς μονάδας καὶ τοὺς νοσηλευτικὸς χώρους, ἡ ἀξία τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ ἐπὶ τῆς χειρουργικῆς ἀντιμετώπισεως τῶν πυογόνων λοιμώξεων ἰδιαίτερος ἀναγνωρίζεται, ὡς καταδεικνύεται τοῦτο διὰ τῶν πολλῶν κατ' ἐπανάληψιν συγχρόνων μεταφράσεων⁴⁰ καὶ ἐκδόσεων αὐτοῦ εἰς ἑτέρας γλώσσας καὶ κυρίως διὰ τῆς συχνῆς ἐφαρμογῆς σήμερον τῶν πρωτοποριακῶν μεθόδων, τὰς ὁποίας εἰσήγαγεν καὶ περιέγραψεν ἔκτενῶς ὁ Ἅγιος.

Θεολογικὸν συγγραφικὸν ἔργον

Τὸ θεολογικὸν τοῦ ἔργου⁴¹, χαρακτηριζόμενον ὑπὸ βαθέος στοχασμοῦ

⁴⁰ Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ πρώτου τόμου τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος τοῦ Ἁγίου ἐξεδόθη καὶ ἐτέθη εἰς κυκλοφορίαν τὸν Νοέμβριον τοῦ 2011, ὑπὸ τὸν τίτλον *Δοκίμια γιὰ τὴν χειρουργικὴ τῶν πυογόνων λοιμώξεων*, ἐπιμέλεια Γρηγόριος Λακιώτης, Ἀρχιμ. Νεκτάριος Ἀντωνόπουλος (σήμερον Μητροπολίτης Ἀργολίδος), ἐκδόσεις Ἀκρίτας.

⁴¹ Ὁρισμένα ἐκ τῶν θεολογικῶν, πολιτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δημοσιεύσεων τοῦ Ἁγίου εἶναι αἱ ἀκόλουθοι: (α') «Τὸ σκότος τοῦ φασισμού» (Кровавый мрак фашизма. ЖМП 1943, № 4, с. 24, 25), (β') «Ἡ δικαία δίκη τοῦ λαοῦ» (Праведный суд народа. ЖМП 1944, № 2, с. 26-28), (γ') «Εἰς τὴν μνήμην τοῦ Παναγιωτάτου Πατριάρχου Σεργίου» (Память Святейшего Патриарха Сергия), ЖМП 1944, № 8, с. 17, 18), (δ') «Ὁ Θεὸς βοηθεῖ τὸν σοβιετικὸν λαὸν εἰς τὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν ἐπιθετικῶν φασιστῶν» (Бог помогает народам СССР в войне против фашистских агрессоров. ЖМП 1944, № 4, с. 21, 22), (ε') «Λόγος κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς δευτέρας ἡμέρας τοῦ Πάσχα» (Слово на второй день Пасхи на литургии. ЖМП 1945, № 6, 44-47), (ς') «Ἡ ἐπιτελεσθεῖσα ἀνταπόδοσις» (Возмездие совершилось". ЖМП 1946, ? I, 28, 29), (ζ') «Λόγος εἰς τὴν Μεγάλην Παρασκευὴν» (Слово в Великую Пятницу. ЖМП 1946, № 5, 22, 23), (η') «Εἰς τὸν κόσμον εἰς τὸν ὅποιον μᾶς ἐκάλεσεν ὁ Κύριος» (К миру призвал нас Господь, ЖМП 1947, I, 61-64), (θ') «Ἐπὶ τοῦ πνεύματος, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος», 120 δακτυλογραφημένα σελίδες (Ὁ духе, душе и теле, 120 страниц машинописи), (ι') «Ἐπὶ τῆς ἀγάπης» Ὁ любви), (ια') «Ἐπὶ τοῦ κακοῦ καὶ τοῦ πόνου» (Ὁ зле и страдании), (ιβ') «Νὰ προστατεύσωμεν τὸν κόσμον τῆς καλῆς θελησεως» (Защитим мир служением добру. ЖМП 1950, № 5, 32-33), (ιγ') «Στοχασμοὶ ἐπὶ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους» (Рассуждение о правде и лжи. ЖМП 1951, № 5, 8-11), (ιδ') «Ἐπὶ τῆς προτάσεως τοῦ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς του, ὅταν ἐρώτησαν διὰ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐὰν αὐτὸς εἶναι ὁ Μεσσίας» (Ὁ посылке Иоанном Крестителем своих учеников к Господу Иисусу Христу с вопросом, Он ли Мессия), (ιε') «Ἐπὶ

καὶ πίστεως, περιλαμβάνει τὸ μνημειῶδες ἔργον αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πνεύματος, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος «Дух, душа, тело», τὸ ὁποῖον ὠλοκλήρωσεν τὸ 1947, ἐργασθεὶς ἐπ’ αὐτοῦ κατὰ τὴν διετίαν 1945-1947, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου τὸ γενικὸν περίγραμμα αὐτοῦ καὶ ἡ εὐρύτερα συγκρότησις τῶν σκέψεων καὶ τῆς ὕλης ἀνάγονται εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον 1923-1925. Εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἔργον ἀποκαλύπτεται τὸ βάθος τῶν θεολογικῶν γνώσεων, ὁ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς, ἡ ἀγάπη του διὰ τὴν ἐπιστήμην, ἰδίως δὲ τὰς βιολογικὰς ἐπιστήμας, αἱ γνώσεις του ἐπὶ τῆς φυσικῆς καὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ προσπάθειά του νὰ στρέψῃ τὴν σκέψιν τοῦ ἀναγνώστου εἰς τὴν ἀξίαν τῆς πνευματικῆς ζωῆς, εἰς τὴν οὐσιώδη σημασίαν τῆς πρυτανεύσεως τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἑναρμονίσεως αὐτοῦ μετὰ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος.

Εἰς τὴν Ρωσσίαν, μετὰ τὴν ἰδεολογικὴν κρίσιν τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ἀπὸ τὸ 1905 ἕως τὸ 1917, τὴν ἐπιγενομένην εἰσροὴν πληθῶρας ὑλιστικῶν, μηδενιστικῶν καὶ ὀρθολογιστικῶν ἀπόψεων ἐκ τῆς δύσεως καὶ τὴν τελικὴν προσπάθειαν ἐπιβολῆς τῆς ἰδεολογίας τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ ἀπὸ τὸ 1917 καὶ ἐντεῦθεν, ἡ ὁποία συνεδύαζετο μετὰ τῆς συνεχοῦς ἐπιδιώξεως πλήρους ἀποδυναμώσεως τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ἄνθρωπος ἠσθάνθη ὅτι στερεῖται πνευματικοῦ ὑποβάθρου καὶ ὅτι ἐξέλιπον πλέον τελικῶς τὰ ὑπαρξιακά του εἰρήματα.

Ὁ Ἅγιος Λουκάς ὑπέφερεν καὶ ἀλοῦσε βαθύτατα διὰ τὴν ἰδεολογικὴν κρίσιν τῆς πατρίδος του καὶ διὰ τὴν προσπάθειαν πλήρους ἐκριζώσεως τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν ὑπὸ τῆς κρατούσης τότε πολιτικῆς καταστάσεως. Ἐζησεν

τῶν πειρασμῶν τοῦ Κυρίου ὑπὸ τοῦ διαβόλου εἰς τὴν ἔρημον» О искушении Господа диаволом в пустыни. ЖМП 1953, № 2, 37-41), (ις') «Ἐπὶ τοῦ δόγματος τῆς ἀπολυτρώσεως» (О догмате искупления). Τὸ ἐν λόγῳ πόνημα ἐστάλη εἰς τὴν Θεολογικὴν Ἀκαδημίαν τῆς Μόσχας, (ιζ') Δέκα τόμοι κηρυγμάτων, συνόλου 4.500 δακτυλογραφημένων σελίδων, τὰ ὁποῖα ὁ καθηγητὴς Α. Βετέλεφ ἐχαρκτήρισεν ὡς ἐξαιρετικὸν φαινόμενον εἰς τὴν νεωτέραν ἐκκλησίαν καὶ ὡς θησαυρὸν τῆς θεολογικῆς γραμματολογίας, (ιη') «Ἡ ψυχολογία τῶν Ἑβραίων εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Κυρίου» (Психология евреев современников Господа Иисуса Христа), (ιθ') «Ἐπὶ τῆς αἰδοῦς» (Позор), (κ') «Σκέψεις ἐπὶ τῆς παραβολῆς τοῦ καλοῦ Σαμαρείτου», Χειρόγραφα ἐκ τῶν κηρυγμάτων εἰς τὸ Ταμπῶφ καὶ τρεῖς τόμοι δακτυλογραφημένων σελίδων εἰς τὴν Συμφερούπολιν (Размышление о притче о милосердном самарянине), (κα') «Λόγος ἐπὶ τοῦ Πάθους τοῦ Κυρίου» (ZMP 1971, 4, 40-41), (κβ') «Das Reich Gottes ist inwending in euch», Std 1971, 7, 36-38, (κγ') «Wort zur Verklarung des Herrn», Std 1971, 8, 43-44, (κδ') «Ich bin der Weinstock», Predigt, Std 1971, 10, 23-2, (κε') «Λόγος εἰς τὸν Ἑσπερινὸν τοῦ Πάσχα» (ZMP 1977, 4, 27-28), (κς') «Λόγος εἰς τὴν δευτέραν ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Πάσχα» (ZMP 1984, 4, 29-31), (κζ') *Πνεῦμα, Ψυχὴ καὶ Σῶμα*. Εὐστία Ἀνατολικοῦ Χριστιανισμοῦ, Βρυξέλλαι 1978, 183 S, (κη') Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου *Πνεῦμα, Ψυχὴ καὶ Σῶμα* ebda 104-105, (κθ') Κήρυγμα ἐπὶ τῆς θρησκείας εἰς τὰς Κομμουνιστικὰς Χώρας 7 (1979) 2, 102-103, (λ') Slovo v den' Pjatidesjatnicy, in: ZMP 1971, 6, 49-50, (λα') «Ne sudite, da ne sudimy budete», Predigt, in: ZMP 1982, 4, 40, (λβ') Memuary, in: Nadezda. Christianskoe ctenie, vyp. 3 (1979) 66-138, (λγ') О vospitanii detej, in: Nadezda vyp. 6 (1980) 261-270.

ὁ ἴδιος τὴν προσπάθειαν τῆς ἀλλοτριώσεως τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τοῦ σκεπτομένου ἀνθρώπου, διὰ μέσου τῶν ἐμπειριῶν τὰς ὁποίας εἶχεν ἐκ τῶν ἀνακρίσεων, τῶν φυλακίσεων, τῶν ἐξοριῶν καὶ τῶν πολυμόρφων ὄνειδισμῶν, τοὺς ὁποίους ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν ὑφίστατο. Ἐγνώριζεν καλῶς, διὰ μέσου τοῦ συνεχοῦς μαρτυρίου του, τὴν ἀκατάβλητον ἰσχὺν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀξίαν τῆς καρδιακῆς ζωῆς καὶ προσεπάθει, ὡς ἐκ τούτου, νὰ διακηρύξη ἐμπράκτως καὶ διὰ τοῦ λόγου ὅτι οὐδεμία δύναμις θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβάλη τὸν ἄνθρωπον καὶ νὰ ἀποσπᾷ αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀξιολογικοῦ ὑποβάθρου του, ὅταν ἡ καρδιά του πάλλει σταθερῶς καὶ ἀκλονήτως διὰ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν δόξαν τοῦ Κυρίου.

Οὐσιώδους καὶ ἀνεκτιμήτου ἀξίας διὰ τὴν ἐποχὴν του καὶ δι' ὅλας τὰς ἐποχὰς εἶναι ἐπίσης τὸ πλήρες στοχασμοῦ καὶ ἀληθείας ἔργον του «Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία»⁴², ἐκπονηθὲν καὶ συνταχθὲν εἰς ὠραιότατην γλώσσαν, ἐκφράζουσιν κατὰ τρόπον σαφῆ, εὐχυμον καὶ συγκεκριμένον ὑψηλὰς πνευματικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς ἐννοίας, καταληπτὰς ἰδίως ὑπὸ διανοουμένων, θετικῶν ἐπιστημόνων καὶ θεολόγων.

Ὁ Ἅγιος ἐγνώριζεν ἤδη ἀπὸ τὰ ἔτη τῶν φοιτητικῶν σπουδῶν του τὴν ἰσχυρὰν διαμάχην καὶ σταθερὰν διαφωνίαν, ἡ ὁποία ἀνεπτύσσετο, ἐν ἐκτάσει, εἰς τὸν χῶρον τῆς διανοήσεως, ὡς πρὸς τὰς ὑφισταμένας σχέσεις μεταξὺ Θρησκείας καὶ Ἐπιστήμης.

⁴² Ἡ σκέψις τῆς συγγραφῆς τοῦ ἔργου «Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία» διεμορφώθη κατὰ τὰ ἔτη τῶν σπουδῶν τοῦ Ἁγίου καὶ ὠρίμασεν κατὰ τὴν εἰσοδὸν του, ὡς κληρικοῦ, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Αἱ συνεχεῖς συζητήσεις ἐν μέσῳ τῶν κύκλων τῶν σπουδαστῶν ἐπὶ τῆς ἀξίας τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀπαντήσεως ὄλων τῶν ἐρωτημάτων διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ μόνον δι' αὐτῆς, τροφοδοτοῦμεναι ὑπὸ τῶν ἐργασιῶν τῶν Darwin, Haeckel, His, Mendeleev καὶ τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος τοῦ Einstein, ἄφηναν ὀλίγα μόνον περιθώρια διὰ τὴν ἐναρμόνισιν τῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆς θρησκείας. Συγκεκριμένως, ὁ Haeckel (1834-1919), τοῦ ὁποιοῦ τὸ ἔργον ἤσκει κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν νέων ἐπιστημόνων εἰς τὴν Ρωσσίαν, ἔγραφεν σχετικῶς: «...Ὅταν ἐξετάζομεν τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην, ὅπως αὕτη ἀνεπτύχθη ὑπὸ τῶν Lamarck καὶ Darwin, ἀντιλαμβανόμεθα τὴν ἀντίθεσιν ἢ μᾶλλον τὴν πλήρη διαφωνίαν, ἡ ὁποία ὑφίσταται μεταξὺ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς θρησκείας, ἐφ' ὅλων τῶν θεμάτων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ βασικὰ προβλήματα τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς γνώσεως. Ὡς ἐκ τούτου, ἐν εὐφυνῆ καὶ φωτισμένον πνεῦμα δὲν δύναται νὰ ἀποδεχθῆ σύγχρονως ἀμφοτέρας καὶ κατὰ συνέπειαν εὐλόγως πρέπει νὰ ἐπιλέξῃ μεταξὺ τῆς θρησκείας ἢ τῆς ἐπιστήμης». Ὁ Ἅγιος Λουκάς ἀπεδέχετο πλήρως τὴν ἀξίαν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως: «Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περιορίσωμεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τὴν ἔρευναν τῆς φύσεως. Γνωρίζομεν, ἐν τούτοις, ὅτι ἡ ἐπιστήμη δύναται νὰ προσεγγίσῃ μικρὸν μόνον μέρος τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας, παρὰ τὰς μεγάλας δυνατότητας, τὰς ὁποίας αὕτη σήμερον ἔχει καὶ θὰ διαθέτῃ εἰς τὸ μέλλον. Δὲν δύναται αὕτη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰς μεγάλας πνευματικὰς ἀληθείας, εἰς τὰς ὁποίας μόνον ἡ πίστις εἶναι δυνατὸν νὰ εἰσέλθῃ. Εἶναι ἀληθῶς πτωχὴ ἡ σκέψις τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὁποῖος ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν καὶ παραμένει μακρὰν τοῦ Θεοῦ».

Ἡ διείσδυσις τῶν ἀπόψεων ὅτι ἡ Ἐπιστήμη ἀναιρεῖ τὴν Θρησκείαν ἦτο ἐμφανὴς εἰς τοὺς ἀκαδημαϊκοὺς χώρους, οἱ ὅποιοι ἐτέλουν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Δυτικῆς σκέψεως, ἀρκετὰ ἤδη ἔτη πρὸ τῆς ἐπικρατήσεως εἰς τὴν χώραν τῶν ἀρχῶν τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ. Ἐπὶ τῆς σοβιετικῆς Ρωσσίας, ἐκ παραλλήλου, ἡ ἰδιαίτερα ἔμφασις ἡ ὅποια ἐδόθη εἰς τὴν τεχνολογίαν, τὰς θετικὰς καὶ τὰς βιολογικὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὰ ἐξ αὐτῶν ἀπορρέοντα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα, εἰς ὅλας τὰς βαθμίδας τῆς παιδείας, ἔτειναν νὰ δημιουργήσουν σταθερὰν ἀτμόσφαιραν ἀναιρέσεως τῆς θρησκείας, γεγονός τὸ ὅποιον εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν καθήλωσιν τοῦ ἀτόμου ἐπὶ τῶν ὑλικῶν παραμέτρων, καὶ τὴν πρόκλησιν ἐντόνου ὑπαρξιακοῦ καὶ μεταφυσικοῦ κενοῦ εἰς τὴν Ρωσικὴν κοινωνίαν.

Ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἀτμοσφαίρας τὸ ἔργον τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ ἔχει μοναδικὴν ἀξίαν οὐχὶ μόνον διὰ τὴν Ρωσσίαν, ἀλλὰ δι' ὅλους τοὺς διανοουμένους, τοὺς ἀναζητοῦντας τὴν ἀλήθειαν καὶ τοὺς ἀγωνιζομένους νὰ διαμορφώσουν διαυγεῖς καὶ σταθερὰς ἀπόψεις ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως καὶ τῆς πνευματικῆς ζωῆς, τοὺς θέλοντας νὰ λάβουν οἱ ἴδιοι συνειδητὴν θέσιν ἐν μέσῳ τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Ἐπιστήμης, μετέχοντες εἰς ἀμφοτέρας καὶ ἐναρμονίζοντες αὐτὰς βιωματικῶς.

Βαθὺς γνώστης τῆς Ἐπιστήμης, ἐνδιατρίψας παραλλήλως πρὸς τὴν ἰατρικὴν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, τὰ μαθηματικὰ καὶ εἰς τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ὁ Ἅγιος Λουκᾶς διεκήρυττεν ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ γνῶσις ὀδηγεῖ κατὰ τρόπον ἄμεσον εἰς τὴν θρησκείαν, διότι ἀναφέρεται εἰς τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, ἡ ὅποια ἀναγνωρίζεται κατὰ τρόπον διαυγῆ καὶ σαφῆ ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης. Διεκήρυττεν ὅτι ἡ ἀληθὴς καὶ βαθεῖα γνῶσις ὀδηγεῖ εἰς τὸν Θεόν, ἡ ἡμιμάθεια ἀντιθέτως ἀπομακρύνει ἀπὸ τὸν Θεόν. Ἡ ἡμιμάθεια, ἡ ὅποια εἶναι φαινόμενον τῆς ἐποχῆς μας, ὀδηγεῖ κατὰ κανόνα εἰς ἀνεδαφικὰς καὶ θλιβερὰς προκαταλήψεις πρὸς τὴν θρησκείαν. Ἡ περιορισμένη φιλοσοφικὴ γνῶσις καὶ ἡ περιορισμένη ἐπιστημολογικὴ ἀντίληψις ὀδηγοῦν εἰς τὴν αἴσθησιν τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Θρησκείας, τὴν ὅποιαν καλλιεργεῖ ἐπιμόνων ὁ ἐπιστημονικὸς ἀθεϊσμός, χωρὶς ἐρείσματα καὶ ἀποδείξεις, ὀδηγῶν τὸν ἄνθρωπον εἰς πλήρη ἀποπνευμάτωσιν καὶ εἰς ὀλοσχερῆ κατακρήμνισιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ πνευματικοῦ ὑποβάθρου του.

Ἐντὸς τοῦ χώρου τῆς ὑποκειμενικῆς σκέψεως καὶ τοῦ θεωρητικοῦ λογισμοῦ, ἄνευ τῆς πίστεως δὲν ὑφίσταται ἡ δυνατότης ὀρθῆς προσεγγίσεως εἰς τὴν ἀλήθειαν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τῆς αἰωνιότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Ἡ θρησκεία, ἐκ παραλλήλου, πέραν τῆς ἀληθοῦς γνώσεως ὀδηγεῖ εἰς τὸν αἰώνιον Λόγον καὶ εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀναλλοιώτων πνευματικῶν ἀξιών, ὑπὸ τῶν ὁποίων φωτίζεται ἡ ἐπιστήμη καὶ καθίσταται σαφεστέρα, ἀληθεστέρα, πληρεστέρα, ἐνδυομένη ἰδιαιτέραν λαμπρότητα. Ἡ θρησκεία εἰσέρχεται εἰς τὸν χῶρον τῆς αἰωνιότητος, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν δύναται νὰ διεισδύσῃ ἡ ἐπιστήμη διὰ τῶν ὑφισταμένων μεθόδων τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ἡ ἐπιστήμη χωρὶς τὴν θρησκείαν ὁμοιάζει πρὸς τὸν οὐρανὸν χωρὶς τὸν ἥλιον.

Ἐπὶ πλέον τοῦ ὑλικοῦ κόσμου, τὸν ὁποῖον δύναται νὰ ἐρευνήσῃ ἡ ἐπιστήμη, ὑφίσταται ὁ ὑπέροχος καὶ ἀσύγκριτος εἰς κάλλος πνευματικὸς κόσμος, τὸν ὁποῖον προσεγγίζει ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς καρδίας καὶ τῆς πίστεως εἰς τὸν Θεόν⁴³. Διὰ τοῦ φωτισμοῦ, τὸν ὁποῖον δίδει ἡ χάρις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἡ φωτίζουσα τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν ἐκείνων ἐντὸς τῶν ὁποίων ζεῖ ὁ Χριστός, ἡ ἐπιστήμη καθίσταται ὕμνος, δοξάζων τὸν Θεόν.

Εἰς τὸ μοναδικὸν τοῦτο ἔργον ἐπὶ τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Θρησκείας ὁ ἐπιστήμων καὶ ὁ φιλόσοφος ἐναρμονίζονται πλήρως μετὰ τοῦ θεολόγου, τοῦ ἀνθρώπου τῆς βαθείας πίστεως καὶ τῆς ἀγάπης εἰς τὸν Κύριον, τοῦ ἀνθρώπου τῆς θυσίας, τοῦ μάρτυρος. Ὁ ἐπιστήμων, ἀκολουθῶν τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως, ὀδηγεῖται εἰς τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποκτᾶ τὰς ἐσωτερικὰς δυνάμεις, τὰς ὁποίας μόνον ἡ καρδιακὴ ζωὴ καὶ ὁ φωτισμὸς τοῦ πνεύματος δύναται νὰ προσφέρουν.

Οὐδεμία ἐπιστημονικὴ μέθοδος εἰς τὸν χῶρον τῶν θετικῶν καὶ βιολογικῶν ἐπιστημῶν δύναται νὰ προσεγγίσῃ τὴν ἀλήθειαν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ μεγαλειῶδες μυστήριον τῆς αἰωνιότητος καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνακαινίσεως τοῦ ἀνθρώπου. Συγχρόνως δὲ ὅσον μεγαλυτέρα

⁴³ Ὁ Ἅγιος ἔγραφεν συγκεκριμένως: «Ἡ ἐπιστήμη μελετᾷ τὰ φαινόμενα. Ἡ φιλοσοφικὴ περιέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐπιζητεῖ νὰ διαπεράσῃ τὸ πέπλον, τὸ ὁποῖον μᾶς διαχωρίζει ἐκ τῆς ἀληθοῦς ὑποστάσεως τοῦ κόσμου, τῆς φύσεως αὐτοῦ, τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὄντολογικῆς βάσεως αὐτοῦ, ὀδηγεῖ εἰς τὴν Ἀλήθειαν, ἥτοι εἰς τὸν κόσμον τοῦ Ἐνός, ὁ ὁποῖος λέγει: “Ἐγὼ εἰμὶ ἡ ἀλήθεια...” (Ἰω. 14.16). Πιστεύομεν μεθ’ ὅλης τῆς καρδίας ἡμῶν, ὅτι ὑφίσταται ὁ πνευματικὸς κόσμος. Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι πέραν τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ὑφίσταται εἰς ἀτελεύτητος καὶ ἀσυγκρίτως ἀνώτερος πνευματικὸς κόσμος. Πιστεύομεν εἰς τὴν ὑπαρξιν πνευματικῶν ὑποστάσεων ὑψηλοτέρας νοήσεως ἀπὸ τὴν νόησιν τοῦ ἀνθρώπου. Πιστεύομεν, μεθ’ ὅλης τῆς καρδίας ἡμῶν, ὅτι ὑπεράνω τοῦ ὑλικοῦ καὶ πνευματικοῦ κόσμου ὑπάρχει ὁ Μέγας καὶ Παντοδύναμος Θεός... Φυλάξτε τὴν πίστιν σας, ὡς τὸν ὠραιότερον θησαυρὸν τῆς καρδίας σας, βαδίσετε τὴν εὐθείαν ὁδόν, χωρὶς νὰ ἀποσπᾶσθε δεξιὰ ἢ ἀριστερά. Μὴ ἐνοχλοῦμεθα ἀπὸ ὅσα ἀκούομεν ἐναντίον τῆς θρησκείας καὶ ἀπολέσομεν ὅ,τι ὠραῖον φέρομεν ἐντὸς ἡμῶν. Ἄς διατηρήσωμεν σταθερῶς ἐντὸς τῆς καρδίας ἡμῶν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἡ ὁποία εἶναι ἡ αἰωνία ἀναμφισβήτητος ἀλήθεια».

είναι ή πίστις και ή καρδιακή ζωή του επιστήμονος, τόσον περισσότερον δύναται οὗτος νὰ διακρίνη τὴν ὡραιότητα και τὸ βάθος τῆς ἐπιστήμης, τὴν ὁποίαν καλλιεργεῖ και ὑπηρετεῖ.

Τὸ ἔργον «Ἐπιστήμη και Θρησκεία», καρπὸς τοῦ στοχαστικοῦ πνεύματος, τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, τῆς βαθείας πίστεως, τῆς Χριστοκεντρικῆς ζωῆς και τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Λουκά, ἀπευθυνόμενον εἰς τὸν θετικὸν ἐπιστήμονα, τὸν θεολόγον, τὸν φιλόσοφον, τὸν ἐρευνητὴν τοῦ εἰκοστοῦ πρώτου αἰῶνος δίδει πλήρη σαφῆ και ὀρθοτομοῦσαν ἀπάντησιν εἰς τὰ συνεχῆ ἐπίμονα ἐρωτήματα, τὰς δριμείας ἀμφισβητήσεις, τὰς πολυσχιδεῖς διαφωνίας και τὰς ὀξείας ἀντιθέσεις ἐπὶ τῶν σχέσεων τῆς ἐπιστήμης μετὰ τῆς θρησκείας και συνδέει ἀμφοτέρας αὐτὰς εἰς κοινὴν πορείαν πρὸς τὴν γνώσιν, τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἀγάπην και τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Ἅγιος Λουκάς ἀποτελεῖ ὑπόδειγμα ἀκαδημαϊκοῦ διδασκάλου, ἐπιστήμονος, στοχαστοῦ, συγγραφέως, ἱατροῦ, ἀρχιερέως, ὁ ὁποῖος διὰ μέσου τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου, τῆς ἀδιαλείπτου προσευχῆς και τοῦ μαρτυρίου, ἠῤῥξανε και ἐκραταίωεν ἐντὸς τῆς καρδίας του τὴν ἀλήθειαν, διὰ τῆς διηνεκῶς αὐξανομένης ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ὁποίας ἀδιαλείπτως ἔζη, καταδεικνύων διὰ τῶν ἔργων του τὴν ἀνυπέβλητον ὡραιότητα τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως και προσφορᾶς, ὅταν αὕτη λαμπρύνεται ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως και τῆς θυσιαστικῆς ἀγάπης.

Βιβλιογραφία

Архиепископ Лука (Войно-Ясенецкий), «Я полюбил страдание...» Автобиография, 1947.

Архиепископ Лука (Войно-Ясенецкий), «Я полюбил страдание». ...» Автобиография, Издательство сестричества во имя Святителя Игнатия Ставропольского 2011.

Ἀντωνοπούλου Νεκταρίου, Ἀρχιμ.: *Ἀρχιεπίσκοπος Λουκάς*, ἐκδόσεις δεκάτη ὀγδόη, ἐκδόσεις Ἀκρίτας, Νέα Σμύρνη 2008.

Ἀντωνοπούλου Νεκταρίου, Ἀρχιμ.: «*Ταχὺς εἰς βοήθειαν*», ἐκδόσεις Ἀκρίτας, Νέα Σμύρνη 2011.

Bazarnova Yekaterina, City Teacher, Nurse, Actress Gave War a Female Face. *The St. Petersburg Times*, May 6, 2005 (Issue 1067).

Варшавский С, Змойро И. Архиепископ Лука Войно-Ясенецкий Доктор медицины, профессор хирургии, лауреат. Журнал “Звезда Востока”, № 4, 1989 г. 18 (27).

Ветелев А., "Архиепископ Лука". Некролог и фото. ЖМП 1961, № 8, с. 35-38.

Владимирова Елизавета, Уроки Святителя Луки. Архив статей журнала, ФОМА № 7 (99), июль 2011.

Βόϊνο-Πασενένσκι (Ἀρχιεπίσκοπος Λουκάς), *Δοκίμια γιὰ τὴν Χειρουργικὴ τῶν πνογόνων λοιμώξεων*, Α' τόμος, ἐπιμ. Γρηγόριος Λακιώτης, Ἀρχιμ. Νεκτάριος Ἀντωνόπουλος, ἐκδόσεις Ἀκρίτας, Νέα Σμύρνη 2011.

Chekhov Anton, "*The Crooked Mirror*" and Other Stories, Zebra Book, 1995.

Jansen Marc, Petrov Nikita, *Stalin's Loyal Executioner: People's Commissar Nikolai Ezhov, 1895-1940* (Hoover Institution Press, 2002: p. 210.

Kimmer E., Archiepiskop Luka Vojno-Jaseneckij. K 100-letiju so dnja rozdenija, in: ZMP 1977, 4, 55-63.

Kolmogorov Andrey, Foundations of the Theory of Probability (2nd ed.). New York: Chelsea. 1956.

Kudrinskikh A., *Nikolai Yezhov: Bloody dwarf*. Moscow 2006.

Кузионов Пётр Васильевич, Выдающийся хирург XX века архиепископ Лука, профессор В. Ф. Войно-Ясенецкий Газета Санкт-Петербургской государственной медицинской академии им. И.И. Мечникова № 86, 17 июня 2005 г.

Лисичкин В. А., Лука врач возлюбленный. Жизнеописание святителя и хирурга Луки (Войно-Ясенецкого). Издательство Московской Патриархии 2009.

Лисичкин В. А., Военный путь святителя Луки Издательство Московской Патриархии 2011.

Marushchak Vasily Archdeacon, *The Blessed Surgeon: The Life of Saint Luke, Archbishop of Simferopol*. 2nd Edition. [Divine Ascent Press](#), 2008.

Митрополит Мануил (Лемешевский), Русские православные иерархи периода с 1893 по 1965 гг. 4.1. Куйбышев, 1966. С. 206-211.

Мухин К. Ю., Миронов М. Б., Пылаева О. А Святитель Лука Профессор Войно-Ясенецкий (27 апреля 1877 г. – 11 июня 1961 г.). Русский журнал детской неврологии 2008.

Popovsky M., Archbishop Luka, Surgeon and Scholar, in: *Religion in Communist Lands* 7 (1979) 2, 97-102.

Ποσζκο Βαλερία Σвятитель Лука (Войно-Ясенецкий) – Профессор, Врач, Архиепископ Архив статей журнала, ФОМА № 7 (99), июль 2011.

Поспеловский Д. В., Русская православная церковь в XX веке. М., 1995. С. 197-198.

Σεβτσένκο Γ., Прωτοпр.: *Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκάς ὁ ἱατρός ὁ ἀγαπητός*, ἐπιμ. Ἀρχιμ. Νεκτάριος Ἀντωνόπουλος, ἐκδόσεις Ἀκρίτας, Νέα Σμύρνη 2011.

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΜΙΚΡΟ ΑΠΟΔΕΙΠΝΟ

ΣΤΑΥΡΟΥ Χ. ΣΤΑΥΡΟΥ,
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ - ΛΟΓΟΤΕΧΝΗ,
ΜΕΛΟΥΣ ΤΟΥ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»

Τὸ Ἀπόδειπνον ἦταν ἀκολουθία ποὺ ἐτελεῖτο ἀμέσως μετὰ τὸ δεῖπνο, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα. Κατὰ τὸν Συμεὼν Θεσσαλονίκης: «εὐχαριστία ὑπὲρ τῆς νυκτὸς διὰ τὴν ἀπὸ τῶν πόνων ἀνάπαυσιν καὶ διὰ τὴν ὑπόμνησιν τοῦ θανάτου, ὃς ἀκολούθως ἡμῖν ἐπέρχεται» (Migne, 155,553).

Πότε καθιερώθηκε, ὡς ἀκολουθία, τὸ Ἀπόδειπνον, δὲν μαρτυρεῖται. Ἀπὸ ὅσα, ὅμως, λέγει ὁ Μ. Βασίλειος, «τῆς νυκτὸς ἀρχομένης ἢ αἴτησις τοῦ ἀπρόσκοπτον ἡμῖν καὶ φαντασιῶν ἐλευθέραν ὑπάρξει τὴν ἀνάπαυσιν, λεγομένου καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ὥρᾳ ἀναγκαιῶς τοῦ ἐνενηκοστοῦ ψαλμοῦ» (Migne, ΛΑ' 1016), φαίνεται ὅτι καθιερώθηκε ὡς ἀκολουθία στὰ μοναστήρια, κατὰ τὸν τέταρτο αἰῶνα.

Ἐμεῖς ἐδῶ δὲν θὰ ἀσχοληθοῦμε μὲ τὰ τρία μέρη ποὺ συναποτελοῦν τὸ μεγάλο Ἀπόδειπνον, οὔτε μὲ τὴ δομὴ καὶ διάταξη ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ Μικρὸν Ἀπόδειπνον. Ἀπλῶς, θὰ ἐπιχειρηθεῖ μιὰ προσέγγιση στὶς δύο ἐξαίσιου περιεχομένου εὐχές. Ἡ πρώτη πρὸς τὴ Θεοτόκο, τοῦ μοναχοῦ Παύλου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν ἐνδέκατο αἰῶνα ἴδρυσε τὴ μονὴ τῆς Θεοτόκου Εὐεργέτιδος στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ δευτέρα πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τοῦ μοναχοῦ Ἀντιόχου τῆς ἱεράς μονῆς τοῦ Ἁγίου Σάββα στὴν Παλαιστίνη.

Οὐρανοδρόμος, θεοπρεπὴς εὐχὴ Παύλου μοναχοῦ, τελεστικός, ἀπολογητικός, ἐξομολογητικός λόγος. «Ἄγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ». Εὐλαλα τὰ χεῖλη γνήσιου θρησκευτικοῦ συνειδότος, ἀναπέμπουν ἱκετήρια εὐχὴ στὴ Δέσποινα τοῦ κόσμου.

Ποίημα μοναδικής συλλήψεως, άπηχει την όντως άληθή ανθρώπινη ύπόσταση. Η άτελής φύση που τελειούται δια της πίστεως και θεαρέστου άσκήσεως, άπευθύνει ίκετήρια δέηση δια να καταστεί κληρονόμος της άπόρρητης δόξης του Θεανθρώπου. «Τελειωθῆναι την έαυτού εύχην αίτων παρά Θεού». Αυτόσυνειδησία και συναισθηματική λογική συναπτόμενα με τη βαθιά θρησκευτική πίστη, άποτυπώνονται έναρκτήρια, με μιá πλησμονή έπιθέτων στην προσφώνηση του προς τη Θεοτόκο ό μοναχός Παύλος.

«Άσπιλε, άμόλυντε, άφθορε, άχραντε, άγνή Παρθένε, θεόνυμφε Δέσποινα. Λέξεις που άκτινοβολούν θεία λάμψη και δημιουργούν φωτοστέφανο στο πρόσωπο της Παναγίας. Λέξεις που αναβλύζουν μέσα από τα έγκατα του «είναι» του, ως τó άποτέλεσμα μιás γνήσιας και έπίπονης διείσδυσης σε αυτό. Πρός Έκείνην άνυψώνει τους όφθαλμούς του και άπευθύνεται ίκετευτικά. «Πνεύμα εύθες έγκαίνισον έν τοίς έγκάτοις μου». Έκείνη ένωσε τον Θεό Λόγο με τους ανθρώπους με τη θεία γέννηση και συνῆψε με τα ούράνια την άποξενωθείσα φύση του ανθρώπινου γένους. Έκείνη έγινε ή «κλίμαξ ή έπουράνιος δι' ής κατέβη ό Θεός» και Αυτή είναι «ή γέφυρα ή μετάγουσα τους εκ γῆς προς ούρανόν».

Πίστη που είναι μαζί λειτούργημα και προορισμός του έδω και του επέκεινα, μία γλυκιά άπαντοχή, ώδες γενέθλιας χαράς, που άντλει ή πίστη από τó μύχιο ανάβρυσμα του πιστού μοναχού. Υφαίνει, στο συνταίριασμα πίστες και στοχασμού, μοναδικής έμπνοῆς εικόνες, που άποτυπώνουν την ανθρώπινη άδυναμία με τα ποικιλώνυμα πάθη, που όμως άλώνονται με τó άταλάντευτο της πίστες, έλπιδοφόρο μέλημα, μία έγνοια που σταλάζει στα έγκατα του είναι του. «Εγγισάτω ή δέησίς μου ένώπιόν Σου», «Ίθυνον την ζωήν ήμών προς τας έντολάς Σου. Τας ψυχάς ήμών άγίασον, τα σώματα άγνισον, τους λογισμούς διόρθωσον, τας έννοίας κάθαρον».

Τούτη ή εύχῆ δέν είναι έξάλατα λογοτεχνικά, είναι έξομολογητικοί λόγοι σε μία μεταρσίωση, μέσα στην άντινομία της ανθρώπινης και θείας φύσης. Τό γήινο διαφεύγει και αίρεται σε ούράνιες σφαίρες. Στην πρόσκαιρη περπατησιά, που ό χρόνος θα έπικαλύψει, ή πίστη του δίνει φτερά για να πετάξει ψηλά, εκεί που δέν ύπάρχει χρόνος, ύπάρχει ή αιωνιότητα. «Πάροικος έγώ είμι έν τη γῆ». (Πράξ. ζ, 6). «ου γάρ έχομεν ώδε μένουσαν πόλιν, άλλα την μέλλουσαν έπιζητούμεν» (Εβρ. ιγ. 14).

Είναι, ὄντως, αὐτὴ ἡ εὐχή ἓνα ἄγγιγμα ψυχῆς, νοῦ καὶ καρδίας. Μέσα σὲ ἀτμόσφαιρα κατανυκτική, ἔχεις τὴν αἴσθηση τῆς λύτρωσης, γιατί ἔχεις τὴ γενέθλια χαρὰ μέσα ἀπὸ μιὰ γόνιμη ἐξομολογητικὴ χειραγώγηση. Αναγεννητικὴ λύτρωση μετὰ ἀπὸ τὴν πιὸ δύσκολη νίκη, «τὸ νικᾶν ἑαυτὸν» (Πλάτωνος «Νόμοι, 626.e.2– 5»).

Ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴ του 12,21, λέει: «Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν». Εἶναι ἓνα ἄριστο παιδαγωγικοῦ χαρακτήρα κείμενο, μιᾶς γνήσιας πίστεως γιὰ τὴ χριστιανικὴ πορεία τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ πυξίδα γιὰ τὸν ὀρθὸν πλοῦν, ὥστε νὰ ἀποφεύγονται ὕφαλοι παθῶν καὶ νὰ μὴν ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴν κανονικὴ, χριστιανικὴ πορεία. Ὁ Πλούταρχος στὰ Ἠθικά του 413B γράφει: «Βελτίστους ἑαυτῶν γίνεσθαι τοὺς ἀνθρώπους ὅταν πρὸς τοὺς θεοὺς βαδίζωσιν». Παρόρμηση χαρᾶς ὁ λόγος τοῦ μοναχοῦ, διαλυτικὸς τῆς στιβάδας τῶν παθῶν. Ἐξομολογητικὴ ἀγαθότητα ποὺ ὑπερβαίνει τὰ ἐσκαμμένα, μὲ μιὰ ἀνυπόκριτη, ἀπροκάλυπτη παρρησία· πρόσωπο μὲ πρόσωπο, προσφέρει τὴ δική του δέηση στὴν Ὑπεραγία Θεοτόκο, νὰ κάνει χρῆση τῆς μητρικῆς τῆς παρρησίας νὰ ἰκετεύσει τὸν Υἱὸν Τῆς καὶ Κύριο τῶν ἀνθρώπων: «ὡς τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ μήτηρ, φιλανθρώπως σπλαγχνίσθητι ἐπ’ ἐμοὶ τῷ ἁμαρτωλῷ», καρδίαν συντετριμμένην καὶ πνεῦμα τεταπεινωμένον νὰ μὴν ἐξουδενώσει, ἀλλὰ νὰ παραβλέψει τὰ ἀναρίθμητα πταίσματα, «**ὁ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφρούς**» νὰ ἀνορθώσει σὲ μετάνοια, γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἀναγεννημένος πλέον πιστός, ἄξιος ἐργάτης τῶν ἐντολῶν Του.

Πίστη ποὺ σὲ κάνει νὰ ἀνασαινεῖς τὸ θυμίαμα. Αἰώνων ἀντιφέγγισμα, οὐράνια φεγγοβολή, τὰ ἄδυτα τοῦ νοῦ πῶς καταυγάζει, γιὰ μιὰ πορεία λυτρωτικὴ! Ναι, εἶναι πολὺ δύσκολος ὁ ἀγώνας, ἀφοῦ στὴ διεκυστίνδα ὁ καθένας μας μοιράζεται στὰ δυό, καὶ πρέπει, ἂν πιστεύει σ’ αὐτό, νὰ νικήσῃ τὸν κακὸ τοῦ ἑαυτοῦ, ποὺ πάει νὰ πῆ νὰ λειτουργεῖ μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ὅλα του τὰ ἐνεργήματα νὰ ἔχουν τὴ σφραγίδα, τὸ ἀποτύπωμα αὐτό.

Ὁ μοναχὸς Παῦλος, βέβαια, εἶναι ἐν «**σκηναῖς δικαίων**», ἔδωσε τὸν ἀγῶνα του καὶ νίκησε, κέρδισε τὸ δικό του στεφάνι. Μένει στὸν καθένα μας, ὡς ἐλεύθερη ὄντοτητα, νὰ πράξῃ τὸ ἴδιο, ἂν τὸ θέλει φυσικά. Ὀδοιπορικὸ χαρτογράφησης, ποὺ ἱστορεῖ τοῦ ἀνθρώπου τὸ λάλον πάθος, μὲ τὸν ἰκετευτικὸ λόγο του πρὸς τὴν Πλατυτέρα τῶν οὐρανῶν. Πίστη ἀποκαλυπτικὴ, ἀναλλοιώτη, στίχοι ἀντίδωρο σεπτῆς ἀγάπης, ἀκινητοῦν τὸν λογισμό ποὺ ἢ μυριόστομη σιωπὴ τὸν «βεβηλώνει». Ὁ Πλάτωνας στοὺς Νόμους του, βιβλίον ε’ 729c, θέλοντας νὰ ὑπογραμμίσῃ τὴ σημασία τῆς παιδαγωγίας, λέει:

«Ἡ πιὸ ἀποτελεσματικὴ διαπαιδαγώγηση τῶν νέων, μὰ καὶ αὐτῶν τῶν ἰδίων, εἶναι ὄχι νὰ συμβουλευεὶ κανεὶς, ἀλλὰ τίς συμβουλές, ποὺ θὰ ἔδινε σὲ ἄλλον νουθετώντας τον, νὰ τίς τηρεῖ μὲ τρόπο ὀλοφάνερο σὲ ὅλη του τὴ ζωή». Αὐτὰ τήρησε ὁ μοναχὸς Παῦλος καὶ μὲ τὸν θεωρητικὸ του λόγο καὶ μὲ τὴν ἔνυλη ὑπόστασή του.

Εἶναι μέγα ὀλίσθημα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπιδεικνύει χαλαρότητα ἀπέναντι στὴ θρησκεία καὶ τὴν καθόλου ἠθική, μὲ τὸ προκάλυμμα «οὐδεὶς ἀναμάρτητος», ὥστε νὰ βολέψει τὴ συνείδησή του στὴν ἀγκάλη τοῦ ἐφησυχασμοῦ. Τέτοιου εἴδους πρόσληψη δὲν συνιστᾷ ἔννοια ἐλευθερίας, ἀντίθετα εἶναι μιὰ συγκεκαλυμμένη τοῦ ὑποκειμένου ὑποδούλωση στίς ὅποιες ἀδυναμίες καὶ πάθη. Ἀντίθετα, ἀληθινὴ ἐλευθερία θὰ ἀποκτήσει καὶ θὰ τὴ χαίρεται, ὅταν μὲ δύναμη ψυχῆς θραύσει τὰ δεσμὰ τῆς κατώτερης φύσης του, καὶ συναισθανόμενος τὰ μικρὰ ἢ τὰ μεγάλα σφάλματα, τὰ ἀμαρτήματά του, ὀδηγηθεῖ εἰς μετάνοια, ὅπως μᾶς διασώζει καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος τὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ: «οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν» (Ματθ.9,13). Μὲ τὴν ὀλόφωτη πλέον καὶ ἀναγεννημένη ὑπαρξή του μπορεῖ νὰ ἀναπέμψει τὴν ἱκετήρια προσευχὴ στὸν Κύριο: «Ἴδε τὴν ταπείνωσίν μου, καὶ ἐξελοῦ με, ὅτι τοῦ νόμου σου οὐκ ἐπελαθόμην» (Ψαλμ. 118,153) «Μὴ ἀποστρέψης τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ· ἐν ἡ ἄν ἡμέρα θλίβωμαι, κλῖνον πρὸς με τὸ οὖς σου. ἐν ἡ ἄν ἡμέρα ἐπικαλέσωμαί σε, ταχὺ ἐπάκουσόν μου» (Ψαλμ. 101,3).

Τριμερῆς ὁ ἱκετήριος λόγος τοῦ Παύλου μοναχοῦ. Ἐντυπωσιάζεσαι στὴν κυριολεξία ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα, τὸν δικό του τρόπο ἐπικοινωνίας μὲ τὰ θεῖα, ὡσὰν νὰ εἶναι οἰκεῖοι, φίλοι, συγγενεῖς· συνομιλεῖ μαζί τους, μιὰ ἐκ τοῦ σύνεγγυς συνομιλία, «πρόσδεξαι ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ τὰς ἐντεῦξεις». Μὲ τὸ μεγαλεῖο τῆς βαθιᾶς του πίστεως, σε κάνει νὰ ταυτιστεῖς μαζί του καὶ νὰ συμπροφέρεις: «ἐν μὲν τῷ παρόντι βίῳ, θερμὴ προστάτις καὶ βοηθός», «ἐν δὲ τῇ φοβερᾷ ἡμέρᾳ τῆς Κρίσεως, τῆς αἰωνίου με ῥυομένη κολάσεως». Καὶ θὰ ὀλοκληρώσει μὲ τὸν εὐχαριστήριον, δοξαστικὸν λόγο στὴν τριαδικὴ θεότητα. Πέραν ἀπὸ τὴ θεολογικὴ διάσταση, τὸ κείμενον αὐτὸ εἶναι ἓνα ποίημα μοναδικῆς καὶ μελίρρυτης λογοτεχνικῆς ἀξίας, καὶ γι' αὐτὸ ὄχι μόνον ἀναμετριεῖται μὲ τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ὑπερνικᾷ. Ἀναδεικνύεται σὲ κλασσικό!

Τὸ ποίημα Ἀντιόχου μοναχοῦ τοῦ Πανδέκτου, στὴ συνέχεια, εἶναι εὐχὴ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν. Μοιάζει ὡς ἐκπεφρασμένο «διὰ χειρὸς» τοῦ ἰδίου προηγούμενου συγγραφέα, ἀφοῦ κατὰ ὁμόλογον τρόπο, ἀνασαίνει

κανείς την ίδια καταναυκτική ατμόσφαιρα, την ίδια συγκινησιακή φόρτιση, τὸ ἴδιο λεξιλόγιο καὶ τὴν ἴδια ροή λόγου. Θεία οἰκονομία, θὰ ἔλεγε κανείς, γι' αὐτὴ τὴ δίδυμη συνύπαρξη τῶν εὐχῶν, ἀπὸ δύο διαφορετικοὺς συγγραφεῖς.

Ἡ προσέγγιση μὲ κλειστή, ποικιλώνυμη γωνία, τῶν δύο εὐχῶν, δὲν θὰ ἀποδώσει ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο ἔτειναν οἱ δύο μοναχοί. Μπορεῖ νὰ ἐγράφησαν σὲ κάποια κελλιὰ ἀπόκοσμα, ὄχι ὅμως ὑπερκόσμια· ἔχουν συνύφανση γήινη, ἐγκόσμια. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς τρανεύει τὴν ἀξία τους.

Οἱ ἀνθρώπινες ἀδυναμίες ὑπάρχουν ἴδια σὲ ὅλους. Οἱ μοναχοί, ὅμως, καταφέρνουν ἀπὸ τὴ βαθιὰ πίστη τους, μὲ ἰσχυρὴ θέληση, μὲ νηστεία καὶ προσευχὴ νὰ τιθασεύσουν τὰ δυσήνια τῆς ἐκτροπῆς ἄλογα· ἐγκρατεῖς, ταπεινοί, μὲ ἀγάπη γιὰ τὸν ἄνθρωπο, ἀφοῦ αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ κήρυγμα τοῦ Κυρίου. Αὐτὸ συνιστᾷ τὴν εὐτυχία τους. Ἄρνητὲς τῆς ὕλης στὴν οἰανδήποτε μορφή της, πέραν τοῦ λιγοστοῦ, μὰ ἀπαραίτητου γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους φαγητοῦ.

Δὲν μονοπωλοῦν στὸ κεφάλαιο τῆς ἐγκράτειας. Ἡ ἀμαρτία καὶ οἱ πειρασμοὶ εἶναι προκείμενοι γιὰ τὸν καθένα. Τί πιὸ ἀπτό ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς εὐχὲς πού τὸ ἀπηχοῦν καὶ πού μέσα ἀπὸ τὴ συμπύκνωση, θρησκευτικὴ, συναισθηματικὴ, νοητικὴ, βγήκε αὐτὸ τὸ ἀπόσταγμα τῶν ἐξαιρέτων ποιημάτων! Οἱ πονηροὶ δαίμονες, μὲ τὶς σκοτεινὲς ὄψεις τους, εἶναι σὲ ὅλους παρόντες. Καὶ οἱ ἴδιοι ἔχουν δοκιμαστῆ πολλὰς φορὲς· ὅμως δὲν ἄφησαν τὸν διάβολο νὰ δρασκελίσει τὸ κατώφλι τοῦ εἶναί τους. Γιὰ τοὺς ἄλλους, ὅμως, πού βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς νηστείας, τῆς ἐγκράτειας, τῆς ἠθικῆς, τῆς κατὰ Χριστὸν ζωῆς, ἡ ἀμαρτία ἐλλοχεύει παντοῦ· στὴ γωνία, καὶ σὲ κάθε στιγμή. Αὐτό, λοιπόν, τὸ μήνυμα, τῆς προσευχῆς, τῆς ταπεινώσεως, τῆς ἀγάπης, τῆς μετάνοιας, θέλουν νὰ ἐμφυσήσουν στὴν ψυχὴ καὶ στὸ πνεῦμα τῶν συνανθρώπων τους, γιὰ νὰ τοὺς κραταιώσουν ὥστε νὰ ἀνάγουν τοὺς ἑαυτοὺς τους ἐκεῖ ὅπου συμβουλεύει ὁ θεὸς Παῦλος: «τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος, τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς» (Κολασ. Γ, 1-2).

Γήινοι, χωρὶς συγκαλύψεις, μὲ παρρησία ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, χειμαρρῶδεις, ὅσα καὶ τὰ πλήθη τῶν ἀμαρτημάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἀποκαλυπτικοί, ἀγγίζου τὴν κάθε πτυχὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, κατὰ τρόπο εὐσημο κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο: «οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὐσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον;» (Κορ. 14, 9). Ὁ ἴδιος ὁ Παῦλος, γιὰ τὴν ἀξία τῆς εἰσφορᾶς, λέγει: «Ὁ σπεῖρων ἐπ' εὐλογίαις ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει. Ἰλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός» (2 Κορ. 9, 7).

«Καὶ δὸς ἡμῖν, Δέσποτα, πρὸς ὕπνον ἀπιούσιν, ἀνάπαυσιν σώματος καὶ ψυχῆς», εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς εὐχῆς εἰς τὸν Κύριον. Ἰκετήριος λόγος, ἀπὸ ἐνσυναίσθηση τοῦ ἴδιου, ἀλλὰ καὶ ἀνησυχία ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τοὺς ἄλλους ἀδελφούς του, συνανθρώπους του, κλίνει γόνυ ἰκεσίας, ὅπως ὁ Κύριος διαφυλάξει ὅλους ἀπὸ τὸν ζοφερὸ ὕπνο τῆς ἀμαρτίας. Ἐδῶ ὑπάρχει διπλὸ σημαινόμενο. Ἡ ἐναρμονισμένη μὲ τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ἄρα καὶ τῆς ἠθικῆς ἡμερήσια διαγωγή τοῦ καθενός, θὰ φέρει στὴ δισυπόστατη φύση του τὴ βραδινὴ ἀνάπαυση. Ὅρος ἀναγκαῖος γιὰ τὴν κραταίωσίν του κατὰ τὴν ἐπιούσαν. Δὲν θὰ ἔχει ἐφιαλτικὰ ἀφυπνίσεις ἀπὸ τὶς πράξεις τῆς ἡμέρας, ἀσύμβατες μὲ τὸν θεῖο νόμο, τὴν ἠθικὴ τῆς κοινωνίας, ποὺ κατὰ τὸν Αἰσχύλο, «ὕπνον ἀπολακτίζουν» (Εὐμενίδες 144). ἀντίθετα, κατὰ τὸν Μένανδρο «ἡδὺν δὲ καὶ πρᾶόν τινα ὕπνον καθεύδειν». Τὸ ἄλλο σημαινόμενο ἀναφέρεται στὴν ὕπνωσι, τὴν ἀδιαφορία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἀμαρτία, τοῦ ἀγαθοῦ τὴν ἀποτυχία, κατὰ τὸν Σουΐδα, τὴν ἐμμονὴ στὴν κάθε εἶδους ὑλικὴ ἀπόλαυση, ποὺ συνιστοῦν αὐτὰ παγίδες, νέκρωση τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδιάς του. Στὰ κείμενα αὐτὰ δὲν ἀποφάσκειται ἢ σύναψη τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὰ ὑλικά ἀγαθὰ, γιὰτὶ ἡ σύστασή του εἶναι καὶ ὑλική, καὶ θὰ εἶναι τότε εὐλογημένα, ὅταν τὸν δρόμο τῆς ζωῆς του φωτίζει ἢ ἀγάπη καὶ πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ πρὸς τοὺς συνανθρώπους του, ὅπως λέγει ὁ Παῦλος στὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολή του, (ε' 14) «Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἐνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνυτε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε».

«Παῦσον τὰς ὀρμὰς τῶν παθῶν, σβέσον τὰ πεπυρωμένα βέλη τοῦ πονηροῦ, τὰ καθ' ἡμῶν δολίως κινούμενα», λέγει ὁ μοναχὸς Ἀντίοχος, χρησιμοποιοῦντας λέξεις καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Παύλου αἰῶνες πρὶν στὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολή του, (στ' 11, 16): «Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στήναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου, πίστιν καὶ ἀγάπην, ἐν αἷς δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι» (Εφ. στ' 11-16).

Καὶ τὰ δύο, ἐκπληκτικῆς σύλληψης ἀπὸ τὴν **Θεῖαν Χάριν**, κείμενα, ὀλοκληρώνονται μὲ τὸν ἴδιο ἀπὸ τοὺς δύο μοναχοὺς ἐπίλογο. Δοξολογοῦν καὶ ἀναθέτουν τὴν πᾶσαν ἐλπίδα τους, στὴ «**Φαινήν Λαμπάδα καὶ Μητέρα τοῦ Θεοῦ**» τὴν ὑπεραγία Θεοτόκο, τὴν Παραμυθίαν πάντων τῶν ἀνθρώπων, τὴν ὁποία θερμῶς παρακαλοῦν νὰ «προσαγάγη» τὴν προσευχή τους στὴν Ἁγία Τριάδα. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν κατανυκτικὴ, πνευματικὴ, θεῖα πορεία, ἐξαῦλωμένος, ἀνάλαφρος κι ἐσύ, αἰσθάνεσαι ὅτι τὰ χεῖλη σου «ἐρεύγονται» μαζὶ μὲ τοὺς θεῖους ὑμνωδοὺς:

«ΥΠΕΡΕΝΔΟΞΕ, ΔΕΙΠΑΡΘΕΝΕ, ΕΥΛΟΓΗΜΕΝΗ ΘΕΟΤΟΚΕ, ΠΡΟΣΑΓΑΓΕ
 ΤΗΝ ΗΜΕΤΕΡΑΝ ΠΡΟΣΕΥΧΗΝ ΤΩΙ ΥΙΩΙ ΣΟΥ ΚΑΙ ΘΕΩΙ ΗΜΩΝ,
 ΚΑΙ ΑΙΤΗΣΑΙ, ΙΝΑ ΣΩΣΗΙ ΔΙΑ ΣΟΥ ΤΑΣ ΨΥΧΑΣ ΗΜΩΝ.
 Η ΕΛΠΙΣ ΜΟΥ Ο ΠΑΤΗΡ, ΚΑΤΑΦΥΓΗ ΜΟΥ Ο ΥΙΟΣ,
 ΣΚΕΠΗ ΜΟΥ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ, ΤΡΙΑΣ ΑΓΙΑ, ΔΟΞΑ ΣΟΙ.

ΤΗΝ ΠΑΣΑΝ ΕΛΠΙΔΑ ΜΟΥ ΕΙΣ ΣΕ ΑΝΑΤΙΘΗΜΙ,
 ΜΗΤΕΡ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΦΥΛΑΖΟΝ ΜΕ ΥΠΟ ΤΗΝ ΣΚΕΠΗΝ ΣΟΥ.

ΕΠΙ ΣΟΙ ΧΑΙΡΕΙ, ΚΕΧΑΡΙΤΩΜΕΝΗ, ΠΑΣΑ Η ΚΤΙΣΙΣ,
 ΑΓΓΕΛΩΝ ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΤΟ ΓΕΝΟΣ·

ΗΓΙΑΣΜΕΝΕ ΝΑΕ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΕ ΛΟΓΙΚΕ,
 ΠΑΡΘΕΝΙΚΟΝ ΚΑΥΧΗΜΑ· ΕΞ ΗΣ ΘΕΟΣ ΕΣΑΡΚΩΘΗ, ΚΑΙ ΠΑΙΔΙΟΝ
 ΓΕΓΟΝΕΝ Ο ΠΡΟ ΑΙΩΝΩΝ ΥΠΑΡΧΩΝ ΘΕΟΣ ΗΜΩΝ.

ΤΗΝ ΓΑΡ ΣΗΝ ΜΗΤΡΑΝ ΘΡΟΝΟΝ ΕΠΟΙΗΣΕ,
 ΚΑΙ ΤΗΝ ΣΗΝ ΓΑΣΤΕΡΑ ΠΛΑΤΥΤΕΡΑΝ ΟΥΡΑΝΩΝ ΑΠΕΙΡΓΑΣΑΤΟ.
 ΕΠΙ ΣΟΙ ΧΑΙΡΕΙ, ΚΕΧΑΡΙΤΩΜΕΝΗ, ΠΑΣΑ Η ΚΤΙΣΙΣ· ΔΟΞΑ ΣΟΙ».

ΚΥΡΙΕ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΕ ΥΙΕ ΤΟΥ ΘΕΟΥ,
 ΕΛΗΣΟΝ ΜΕ.

Η ΕΛΠΙΣ ΜΟΥ Ο ΠΑΤΗΡ,
 ΚΑΤΑΦΥΓΗ ΜΟΥ Ο ΥΙΟΣ,
 ΣΚΕΠΗ ΜΟΥ ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟ ΑΓΙΟΝ.
 ΤΡΙΑΣ ΑΓΙΑ, ΔΟΞΑ ΣΟΙ.

ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΕΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΟΝ ΑΓΙΟ ΓΕΩΡΓΙΟ ΤΗΣ ΠΕΓΕΙΑΣ (ΔΡΕΠΑΝΟΝ)

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΠΑΚΙΡΤΖΗ,
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ "ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Γ. ΛΕΒΕΝΤΗΣ"

Στὸ ἀκρωτήριο Δρέπανον βρῖσκεται ὁ γνωστὸς σήμερα ἀρχαιολογικὸς χώρος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῆς Πέγειας μὲ τὰ ἐρείπια ἀτείχιστου οἰκισμοῦ παλαιοχριστιανικῶν χρόνων.¹ Ἀρχαῖο λιμάνι στῆ θέση αὐτὴ δὲν ἔχει μέχρι στιγμῆς ἐντοπισθεῖ ἀπὸ τίς ἐνάλιες ἔρευνες.² Ὁ Γερόνησος βρῖσκεται κοντὰ μὲν στῆ βραχῶδη ἀκτὴ ἀλλὰ τὸ μεταξὺ τους θαλάσσιο ρῆγμα εἶναι τρομερὰ βαθύ (Εἰκ. 1).³ Κολπίσκοι στῆ Λάρα καὶ στὸ Μανίκι θὰ χρησίμευαν ἀσφαλῶς ὡς ἀγκυροβόλια. Στὸ Μανίκι μάλιστα, στῆ βραχῶδη ἀκτὴ σώζονται νεώρια καὶ στὴν ἐπίχωσή της βρῖσκεται πλῆθος ὀστράκων σπασμένων ἀμφορέων.

Ὁ L. P. di Cesnola δὲν προχώρησε πέρα ἀπὸ τὸν Ἅγιο Γεώργιο στῆ Χλώρακα καὶ ὁ πρῶτος ποὺ περιέγραψε ἐρείπια στὸ Δρέπανον εἶναι ὁ D. G. Hogarth, ὁ ὁποῖος ὀμιλεῖ γιὰ ἀμφιθέατρο ἐννοώντας προφανῶς τίς βαθμίδες τοῦ συνθρόνου τῆς βασιλικῆς Α.⁴ Σκαπάνη στὸν Ἅγιο Γεώργιο πρῶτος ἔβαλε ὁ A. H. S. Megaw ἀφοῦ τὸ ἐνδιαφέρον του προκάλεσαν σκίτσα καὶ φωτογραφίες ποὺ τοῦ ἔδειξε ἡ Ρωσίδα βαρώνη von Maydle, ἡ ὁποία ἦταν ἐγκατεστημένη στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Β' Παγκόσμιο πόλεμο στὸ Κτῆμα, καὶ μὲ τὴν Νορβηγίδα γραμματέα της ἔκαμνε ἐκδρομὲς στὴν περιοχή, καὶ ὁ

¹ R. Gunnis, *Historic Cyprus*, Nicosia 1936 (ἀνατύπ. Λευκωσία, 1973), 381. Τὸ ποίημα «Ἀκρωτήριο Δρέπανο» τῆς Κλαίρης Ἀγγελίδου, γραμμένο στὸ Coral Beach Hotel στίς 19.9. 1993, εἶναι δημοσιευμένο στὴν ποιητικὴ τῆς συλλογῆς *Ἡ σιωπὴ τῶν ἀγαλμάτων*, Ἀθήνα: ἐκδόσεις Παρουσία, 1994, σελ. 23-24.

² ARDAC 1984, 51. C. Giangrande, G. Richards, D. Kennet, J. Adams, «Cyprus Underwater Survey, 1983-1984: A Preliminary Report», *RDAC* 1987, 185-197. S. Hadjisavvas, «Cyprus and the Sea; the Archaic and Classical Periods», εἰς V. Karageorghis and D. Michaelides (ἐπιμ.), *Proceedings of the International Symposium 'Cyprus and the Sea', Nicosia 25-26 Septembre, 1993*, Λευκωσία 1995, 89-98, εἰδ. 95, εἰκ. 10.

³ Τὸ Πανεπιστήμιο New York University διεξάγει ἀνασκαφὲς στὸν Γερόνησο ὑπὸ τὴ διεύθυνση τῆς καθηγ. Joan Connolly.

⁴ D. G. Hogarth, *Devia Cypria. Notes of An Archaeological Journey in Cyprus in 1888*, Λονδίνο, 1889, 10.

Λοΐζος Φιλίππου τὸν πληροφόρησε ὅτι κάτοικοι τῆς Πέγειας καὶ κωμοδρόμοι τῆς Πάφου ἔβγαζαν «τσιόνι» (λευκὸ μάρμαρο) στὴ θέση αὐτή. Ἀπὸ τὸ 1949 ἕως τὸ 1953 ἀνέσκαψε ὁ Megaw γιὰ τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων τρεῖς ιουστινιάνειες καὶ μετα-ιουστινιάνειες βασιλικές καὶ ἓνα λουτρό.⁵ Κατόπιν, τὸ 1987, ὁ Δημήτρης Μιχαηλίδης ἀσχολήθηκε καὶ μερίμνησε γιὰ τὰ ψηφιδωτὰ τῆς βασιλικῆς Α, καὶ ἀνακάλυψε στὴν ἀνασκαφικὴ ἀποθήκη τὰ κομμάτια τοῦ ἐνεπίγραφου μαρμάρινου ἄμβωνα, ποὺ κοσμοῦν σήμερα τὸ Ἐπαρχιακὸ Μουσεῖο Πάφου, καὶ ὁ Σοφοκλῆς Χατζησάββας, ὅταν λόγῳ θαλασσοταραχῆς δὲν μποροῦσε νὰ μεταβεῖ στὸν Γερόνησο, καθάρισε τοὺς λαξευμένους στὸν βράχο τάφους καὶ μάζεψε ὄστρακα ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τους. Τὸ 1991 ὁ Ἀθανάσιος Παπαγεωργίου ὡς Διευθυντῆς τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων παραχώρησε στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, ποὺ ἕως τὸ 1973 ἔσκαβε μὲ τὸν Γεώργιο Μπακαλάκη στοὺς Γόλγους, ΒΑ τῆς Ἀθηνῶν,⁶ τὴν ἄδεια νὰ συνεχίσει τὴν ἔρευνα στὸν Ἅγιο Γεώργιο. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἀποστολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης σὲ συνεργασία μὲ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ τῆς Ἑλλάδας συνέδεσε τὰ ἀνεσκαμμένα μνημεῖα μὲ τὸ περιβάλλον τους καὶ ὀρισμένα μεταξὺ τους, ἐρέυνησε τὰ ὄρια καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ οἰκισμοῦ καὶ καθόρισε τὸν χρόνο καὶ τὰ αἴτια τῆς ἐγκατάλειψής του.⁷

Εὐχαριστῶ ἐκ μέρους τῶν μελῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἀποστολῆς τὸ πρόσωπο τῆς δρος Μαρίνας Σολομίδου-Ἰερωνυμίδου ὅλους τοὺς Διευθυντές, τοὺς ἀρχαιολόγους καὶ τὸ προσωπικὸ τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων, ποὺ μᾶς ἐμπιστεύθηκαν, τοὺς ἀείμνηστους βετεράνους Γιάννη Κλεάνθους, ἀρχιεπιστάτη, καὶ Χρυσήλιο Πολυκάρπου, ἀρχισχεδιαστή, ποὺ

⁵ A.H.S. Megaw, "Early Christian Monuments in Cyprus in the Light of Recent Discoveries", *Akten des XI. Internat. Byzantinisten-kongr.* München 1958, 345-351. Ἰδίου, "Byzantine Architecture and Decoration in Cyprus: Metropolitan or Provincial?", *Dumbarton Oaks Papers* 28(1974), 57-88, εἰδ. 71-3.

⁶ Γ. Μπακαλάκης, *Ἀνασκαφὴ στὸ λόφο Γόργους, ΒΑ τῆς Ἀθηνῶν, Κύπρος*, Ἀθῆνα: Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας, ἀριθ. 108, 1988.

⁷ *ARDAC* 1991, 67. 1992, 66-8. 1993, 68-70. 1994, 80-82. 1995, 47-8. 1996, 56-7. 1997, 59-60. 1998, 72-4. 2002, 80-1. 2003, 80-3. 2005, 72-3. *AJA* 99 (1995) 291. *BCH* 116 (1992) 831. 117 (1993) 753. 118 (1994) 689. 119/2 (1995) 836. 120/2 (1996) 1093-5. 121/2 (1997) 925-6. 122/2 (1998) 697. 123/2 (1999) 627-9. 125/2 (2001) 771. 127/2 (2003) 673-4. 128-129/2 (2004-2005) 1691-3. Χ. Μπακιρτζῆς, «Αποτελέσματα ἀνασκαφῶν στὸν Ἅγιο Γεώργιο Πέγειας (Ἀκρωτήριο Δρέπανον), 1991-1995», *Πρακτικὰ Τρίτου Διεθνοῦς Συνεδρίου Κυπριακῶν Σπουδῶν, Λευκωσία, 16-20 Ἀπριλίου 1996, II, Μεσαιωνικὸ Τμήμα ὑπὸ τὴν ἐπιμέλεια Α. Παπαγεωργίου*, Λευκωσία: Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, 2001, 155-170. Ἡ ἔκθεσις «Ἀρχαιολογικὲς ἐργασίες στὸν Ἅγιο Γεώργιο Πέγειας (Ἀκρωτήριο Δρέπανον)» παρουσιάσθηκε στὸ Τέταρτο Διεθνὲς Κυπρολογικὸ Συνέδριο, Λευκωσία, Ἐταιρεία Κυπριακῶν Σπουδῶν, 2008 (δὲν δημοσιεύθηκε τόμος πρακτικῶν). Τοῦ ἰδίου, "Les basiliques de Ayios Yeorgios", *Le Monde de la Bible*, no 112, juillet-août 1998, 46-7.

ἐργάστηκαν μαζί μας τὰ ἀξέχαστα ἐκείνα χρόνια, τὴν οἰκογένεια τοῦ Στέλιου Μακάρθουρ γιὰ τὴ φιλοξενία καὶ τὴ φιλία τους καὶ τοὺς δημάρχους Πέγειας Δ. Καππετζιῆ καὶ Φύτο Ἀκουρσιώτη γιὰ κάθε ὑποστήριξη καὶ βοήθεια. Βαθύτατες εὐχαριστίες ἐκφράζω πρὸς τὸν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομο Β' καὶ τὸν Πανιερώτατο Μητροπολίτη Πάφου κ.κ. Γεώργιο, οἱ ὁποῖοι μᾶς ἐτίμησαν μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη τους, μᾶς ἐστήριξαν καὶ γιὰ δεκαετίες εἶχαν παραχωρήσει δωρεὰν ἀποθηκευτικὸ χῶρο γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἀνασκαφῆς.

1. Τὸ ἀκρωτήριο Δρέπανον καὶ ὁ Γερόνησος.

Τὰ δημόσια κτήρια τοῦ οἰκισμοῦ βρίσκονται στὸν αὐχένα ποὺ ὡς προέκταση τῶν βουνῶν τῆς Πάφου, ἀπολήγει στὸν ἀκρωτήριο Δρέπανον, καὶ ἦσαν ὁρατὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἀπὸ μακριά. Τὸ μεγαλύτερο οἰκοδόμημα στὴ θέση αὐτὴ ἦταν ἡ ιουστινιάνεια τρίκλιτη βασιλικὴ Α (Εἰκ. 2).⁸ Οἱ κορμοὶ τῶν κιόνων καὶ τὰ θεοδοσιανὰ κιονόκρανα εἶναι μαρμάρινα εἰσηγμένα ἀπὸ τὴν Προκόννησο. Ἡ ἀνατολικὴ στοὰ τοῦ αἰθρίου εἶχε χρῆση νάρθηκα. Δυτικὰ τοῦ αἰθρίου καὶ σὲ ὑψηλότερο ἐπίπεδο μεγαλοπρεπὲς τετράστιο βαπτιστήριον μὲ σταυρόσχημη κολυμβήθρα στὸ κέντρο εἶναι διαφορετικὸ στὴ διευθέτησή ἀπὸ τὰ βαπτιστήρια τοῦ Κουρίου, τῆς Σαλαμίνας / Κωνσταντίας

⁸ A. Papageorghiou, "L'architecture paléochrétienne de Chypre", *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina* 32 (1985), 229-334, εἰδ. 303.

καὶ ἄλλων παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν, ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὴν Ἀνατολή, καὶ μαρτυρεῖ κωνσταντινοπολίτικη ἐπίδραση στὸ Δρέπανον.⁹ Ἡ λειτουργία τοῦ βαπτιστηρίου συνδεόταν μὲ μικρὴ τρίκλιτη βασιλική (20X13 μ.), ἡ ὁποία ὑπῆρχε ἤδη στὴ θέση αὐτὴ πρὶν ἀνεγερθεῖ ἡ μεγάλη βασιλική Α. Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς τύπος της, βασιλική μὲ ἐγκάρσιο κλίτος, διαδεδομένος στὸν μικρασιατικὸ, αἰγαιακὸ καὶ ἑλλαδικὸ χῶρο, ἀντιπροσωπεύεται στὴν Κύπρο μόνον μὲ τὸ παράδειγμα αὐτό.

2. Ἡ βασιλική Α.

Ὁ στενὸς διάδρομος κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας, χαρακτηριστικὸ πολλῶν παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν τῆς Κύπρου, ἔχω τὴ γνώμη ὅτι χρησίμευε γιὰ τὴν ἀνεξαρτοποίηση τῆς χρήσης τῶν προσκτισμάτων ἀπὸ τὴ λειτουργία τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν εἴσοδο σὲ αὐτὰ ὅταν ἡ ἐκκλησία ἦταν

⁹ R. Michail, “The Early Christian Baptisteries of Cyprus (4th - 7th Centuries AD): Typological Analysis of the Architecture and of the Baptismal Structure”, εἰς *Conference in Honour of Athanasios Papageorgiou ‘The Archaeology of Late Antique and Byzantine Cyprus (4th- 12th Centuries AD): Recent Research and New Discoveries’, Cahiers du Centre d’Études Chypriotes* 43 (2013), 137-153, εἰδ. 150, εἰκ. 10. Ἡ κτιστὴ κολυμβήθρα δίνει τὴν ἐντύπωση κυκλικῆς διότι κατεστράφη ἀπὸ θησαυροθήρες πλὴν τῆς κλίμακας στὴν ἀνατολικὴ πλευρά. Τὸ σταυρόσχημο πλαίσιο τοῦ ψηφιδωτοῦ δαπέδου γύρω ἀπὸ αὐτὴ μαρτυρεῖ τὸ ἀρχικὸ της σχῆμα (Ε. Νεοφύτου Χαραλάμπους, *Τεχνολογία κατασκευῆς των επιδαπέδιων ψηφιδωτῶν της Κύπρου*, Λευκωσία 2012, 267,530, εἰκ. 94, ὅπου τὸ σταυρόσχημο πλαίσιο), βλ. R. Michail, “The Early Christian Baptismal Complexes of Cyprus and Their Liturgical Arrangement”, εἰς M. Horster, D. Nicolaou, S. Rogge (ἐπιμ.), *Church Building in Cyprus (Fourth to Seventh Centuries). A Mirror of Intercultural Contacts in the Eastern Mediterranean*, Münster-New York: Waxmann 2018, 169-171.

κλειστή.¹⁰ Τὰ προσκτίσματα τῆς βασιλικῆς Α ἦσαν χώροι φιλοξενίας, ἐστίασης καὶ ἀποθήκευσης, ὀρισμένα διώροφα. Ἐπίσης τὸ μεγάλο, ἀμέσως δυτικὰ τοῦ βαπτιστηρίου, διώροφο οἰκοδόμημα στὸν τύπο τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς οἰκίας, μὲ δωμάτια γύρω ἀπὸ κεντρικὴ ὑπαίθρια αὐλὴ, ἦταν ἡ ἐπισκοπικὴ κατοικία. Ὁ ὄροφος ἐπικοινωνοῦσε μὲ κτιστὴ κλίμακα μὲ τὸ βαπτιστήριον, μέσω τῆς ὁποίας ὁ ἐπίσκοπος προσήρχετο γιὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου.¹¹

Βορείως τῆς βασιλικῆς Α ὑπάρχει ιουστινιάνειο λουτρό, μικρὸ μὲν, ὅπως τὸ ιδιωτικὸ λουτρό τῆς οἰκίας τοῦ Εὐστολίου στὸ Κούριο, ἀλλὰ πλήρες.¹² Ἡ εἴσοδος του βλέπει στὸν δρόμο ποὺ ὀδηγοῦσε στὴ βορεία καὶ κεντρικὴ εἴσοδο τῆς βασιλικῆς καὶ θαμῶνες του φαίνεται πὼς ἦσαν, σὰν εἶδος καθαρμοῦ, ὅσοι πηγαινάν νὰ προσκυνήσουν ἢ ἔβγαιναν ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά. Ἀποτελεῖται ἀπὸ θυρωρεῖον, ἀποδυτήριον, ποδολουτήρα, *frigitarium*, *teridarium* καὶ *caldarium*, ὅπου δύο «χαρτσία» (λέβητες) ἐμπρὸς ἀπὸ τὴ σάουνα καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἐστία, θέρμαιναν τὸ νερό. Στὴν ὑπαίθρια αὐλὴ ἀνάμεσα στὸ λουτρό καὶ τὴ βασιλικὴ Α ὑπόγειος λαξευμένος ρωμαϊκὸς τάφος μὲ κλιμακωτὸ δρόμο χρησιμοποιοῦνταν στὰ παλαιοχριστιανικὰ χρόνια ὡς βόθρος τῶν λυμάτων τοῦ λουτροῦ. Ἡ ἔρευνά του ἔδωσε κεραμικά, λύχνους καὶ ἀντικείμενα καθημερινῆς λειτουργίας τοῦ λουτροῦ.¹³

Τὸ κύριο τμήμα τοῦ οἰκισμοῦ ἐκτείνεται στὴ μεσημβρινὴ πλαγιά τοῦ αὐχένα ποὺ κοιτάζει τὴ θάλασσα. Ἐδῶ βρέθηκαν λαξευμένες στὸν βράχο δεξαμενές ποὺ μάζευαν ὄμβρια ὕδατα ἀπὸ τὶς στέγες τῶν σπιτιῶν. Στὸ ΝΑ ἄκρο τοῦ οἰκισμοῦ βρίσκεται ἡ βασιλικὴ Β (Εἰκ. 3) τοῦ 6^{ου} αἰ. Οἱ κίονες

¹⁰ O. G. Roux, *La basilique de la Campanopétra*, Salamine de Chypre XV, Paris: Mission Archéologique Française de Salamine de Chypre. 1998, 157, βλέπει στὸν διάδρομο χρηστικὴ μὴ ἐκκλησιαστικὴ λειτουργία περάσματος ἀπὸ τὸ δυτικὸ αἶθριο στὸ ἀνατολικό. Ὁ Megaw, *Kourion. Excavations in the Episcopal Precinct*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 2007, 27-8 περιγράφει τὸν βόρειο διάδρομο τῆς Ἐπισκοπικῆς βασιλικῆς στὸ Κούριο ὡς στενὸ πέρασμα χωρὶς στέγη, μία ἀπὸ τὶς λειτουργίες τοῦ ὁποίου ἦταν νὰ ἐπιτρέπει τὸ φυσικὸ φῶς νὰ εἰσέρχεται μέσω παραθύρων στὰ διπλὰ κτήρια.

¹¹ D. Pallas, *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973*, Città del Vaticano 1977, 277.

¹² S. Christodoulou, "Ancient Baths in Cyprus", in M.-Fr. Boussac, S. Denoix, Th. Fournet et B. Redan (ἐπιμ.), *25 siècles de bain collectif en Orient, Proche-Orient, Égypte et péninsule Arabique, Actes du 3e colloque Balnéorient*, Damas 2-6 nov. 2009, Institut français d'archéologie orientale, Études urbaines, ἀριθ. 9 – 2014, 83-96, εἰδ. 94, εἰκ. 18.

¹³ Ch. Bakirtzis, "Description and Metrology of Some Clay Vessels from Agios Georgios, Pegeia" εἰς V. Karageorghis and D. Michaelides (ἐπιμ.), *The Development of the Cypriot Economy from the Prehistoric Period to the Present Day*, University of Cyprus and Bank of Cyprus, Λευκωσία 1996, 153-161.

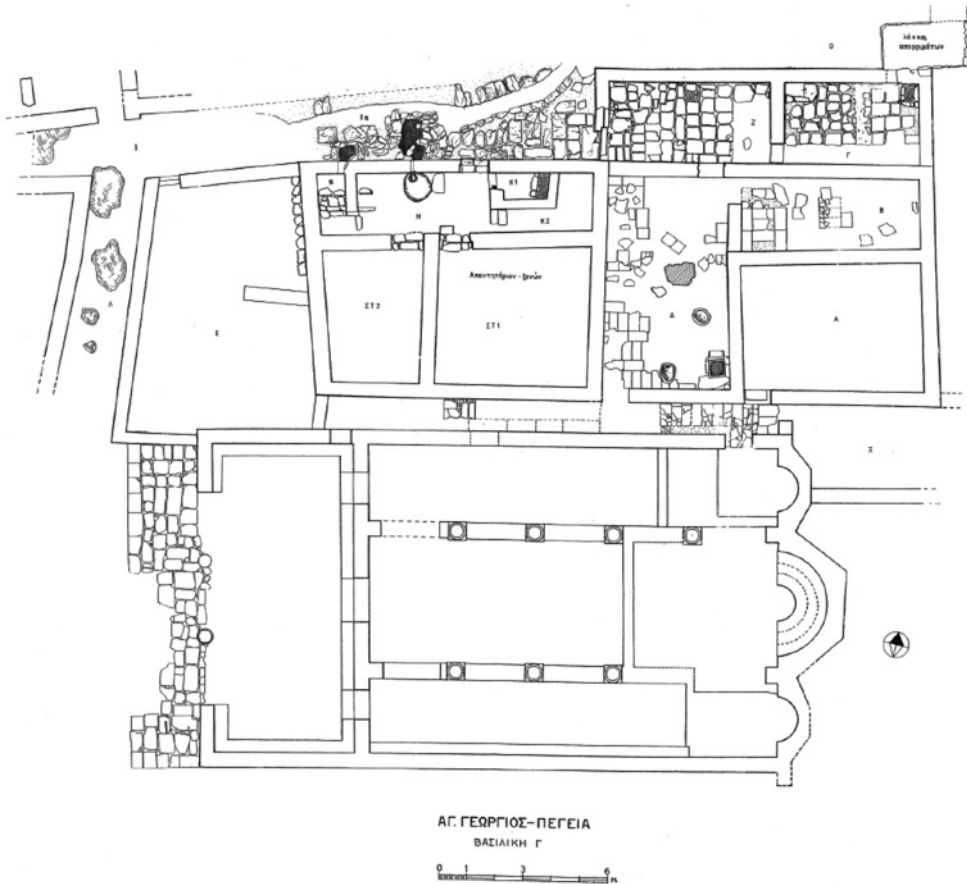
ἔφεραν σύνθετα ἰωνικά κιονόκρανα. Ἡ ἀνεύρεση χρυσῶν κοσμημάτων ἐντὸς τοῦ τάφου, τοῦ κτήτορα πιθανόν, στὴ νότια πλευρὰ τοῦ νάρθηκα μαρτυρεῖ αἰφνίδια ἐγκατάλειψη τοῦ οἰκισμοῦ καὶ κατάρρευση τῆς βασιλικῆς πρὶν ἀπὸ τὴ σύλησή της.

3. Ἡ βασιλική Β.

Ἡ τρίκλιτη βασιλική Γ (Εἰκ. 4) τοῦ 6^{ου} αἰ. στὸ ΒΑ ἄκρο τοῦ οἰκισμοῦ ἔχει κομπῆς ἀναλογίες μὲ ἀνοιχτὸ πρὸς δυσμὰς νάρθηκα/προστώον καὶ λιθόστρωτη αὐλὴ ἀντὶ αἰθρίου. Στὰ ἔξεργα μέταλλα τῶν μαρμάρινων τεκτονικῶν κιονοκράνων πιθανόν ὑπῆρχε γραπτὸ τὸ μονόγραμμα τοῦ κτήτορα. Στενὸς διάδρομος στὴ βόρεια πλευρὰ χώριζε τὴ λειτουργία τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὴ λειτουργία τῶν προσκτισμάτων. Στὰ προσκτίσματα περιλαμβάνεται τὸ σκευοφυλάκειον τῆς ἐκκλησίας καὶ συγκρότημα ξενοδοχείου. Τὸ ξενοδοχεῖον διέθετε στὸ ἰσόγειο προθάλαμο μὲ κτιστὴ κλίμακα ἀνόδου στὸν ὄροφο, ἀποχωρητήριο, πὺν σημαίνει πὺς τὸ ξωπόρτι κλείδωνε τὶς νύχτες, καὶ δύο δωμάτια. Ὁ ὄροφος διέθετε δύο δωμάτια κοσμημένα μὲ γύψινες κορνίζες καὶ εὐρὺ στεγασμένο ἥλιακὸ πρὸς τὰ Β. Διέθετε, ἐπίσης, πηγὰδι/δεξαμενὴ πόσιμου νεροῦ, αὐλὴ γιὰ τὰ ὑποζύγια καὶ ἐλαιοτριβεῖο. Πολλὲς εἰσηγμένες ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μαρμάρινες τράπεζες βρέθηκαν στοιβαγμένες

στο ισόγειό του και προορίζονταν πρὸς διανομὴ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Πάφου. Ἡ διάθεσή τους δὲν πραγματοποιήθηκε ποτὲ λόγω αἰφνιδίας φαίνεται ἐγκατάλειψης τοῦ οἰκισμοῦ καὶ κατάρρευσης τοῦ ξενοδοχείου. Τὸ ξενοδοχεῖο ὑπῆρχε στὴ θέση αὐτὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας στὸν 6^ο αἰ. καὶ ἦταν τὸ πρῶτο κτήριο πὺν συναντοῦσε ὅποιος εἰσήρχετο στὸν οἰκισμό ἀπὸ τὴν ὑπαιθρο τῆς Πάφου.¹⁴ Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ὁδὸς σκιαζόταν μὲ φύλλα φοινικιάς τοποθετημένα σὲ λίθινα τόξα πὺν συνέδεαν καὶ στερέωναν τὰ ἔναντι εὐρισκόμενα κτήρια.

4. Ἡ βασιλικὴ Γ καὶ τὰ προσκτίσματα.

¹⁴ Γὰ τὸν δρόμο ἀπὸ τὸν Ἀκάμα καὶ τὶς Ἀρόδες βλ. J. Fejfer (ἐπιμ.), *Ancient Akamas I: Settlement and Environment*, Aarhus 1995, 113-119.

Ἡ νεκρόπολη τοῦ οἰκισμοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ 24 λαξευμένους στὸ μέτωπο τοῦ βράχου ταφικούς θαλάμους μὲ *Ioculi* καὶ θαλάμους μὲ ἀρκοσόλια (Εἰκ. 5).¹⁵ Οἱ τάφοι, ὅπως κατὰ κανόνα στὸ πλαίσιο τῆς πρακτικότητος συμβαίνει στὴν Κύπρο, ὅπου δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἐκτενῆ χριστιανικὰ νεκροταφεῖα, δὲν φέρουν χριστιανικὰ σύμβολα διότι ἐχρησιμοποιοῦντο ἀδιακρίτως ἀπὸ Κυπρίους χριστιανούς καὶ ἐθνικούς, ὅπως μαρτυρεῖται στὸν Βίο τοῦ Ἁγίου Ἡρακλείδου.¹⁶ Μόνον στὰ μέτωπα τριῶν τάφων μὲ *Ioculi* εἶναι πυκνὰ χαραγμένοι σταυροὶ καὶ ὀνόματα, *Φιλαίου*, *Νικίου*, καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ *βικαρίου*.¹⁷ Οἱ τάφοι αὐτοὶ φαίνεται ὅτι χρησιμοποιήθηκαν ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν ταφή χριστιανῶν βυζαντινῶν ὑπαλλήλων ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὸν λιμενικὸ σταθμὸ τοῦ Δρεπάνου.

Ὁ οἰκισμὸς στὸ ἀκρωτήριο Δρέπανον δὲν ἔχει ἐντοπισθῆ σὲ γραπτὲς πηγές. Ὁ Ἀθ. Σακελλάριος τὸν ταυτίζει μὲ τὴν πόλη Τεγησσόν, ἢ ἀπουσία ὁμῶς τῆς ὀχύρωσης μαρτυρεῖ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ πόλη.¹⁸ Ὁστρακα ἐλληνιστικῶν χρόνων, ἢ γειτνίαση μὲ τοὺς ὑστεροελληνιστικούς λαξευμένους τάφους στὴ θέση *Μελέτης* καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα στὸν Γερόνησο μαρτυροῦν ὅτι τὸ Δρέπανον ἐκατοικεῖτο τουλάχιστον ἀπὸ τοὺς ἐλληνιστικούς χρόνους.

Λατομικὰ λαξεύματα (Εἰκ. 6) σὲ ὅλη τὴ βραχώδη ἐπιφάνεια τοῦ ἀκρωτηρίου μαρτυροῦν ὅτι στὴ θέση αὐτὴ λειτούργησε γιὰ αἰῶνες τὸ μεγαλύτερο στὴν Κύπρο παράλιο λατομεῖο πωρολίθου. Ὁλόκληρο τὸ ἀκρωτήριο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα βρισκόταν στὸ ὕψος τῶν βασιλικῶν καὶ τοῦ Γερόνησου, καὶ ἡ σημερινὴ ἐπίπεδη ἄκρη του στὸ ἐπίπεδο τῆς θάλασσας, εἶναι ἀποτέλεσμα συνεχοῦς λατόμευσης. Οἱ λαξευμένοι ταφικοὶ θάλαμοι ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, στοὺς ὁποίους ἀναφέρθηκα προηγουμένως, στὴν παρεῖα τοῦ λατομεῖου ἦσαν ἀρχικὰ λατομικὰ ὑπόσκαφα πρὸς προσπορισμὸ λίθου

¹⁵ Th. Anastasiadou, “The Rock-cut Tombs at Agios Georgios tis Pegeias”, *RDAC* 2000, 333-347.

¹⁶ A. Papageorghiou et A. Foulis, “L’architecture funéraire à Chypre du Ier au Xe siècle », *Cahiers du Centre d’Études Chypriotes* 43 (2013), 204.

¹⁷ Ch. Bakirtzis, “Early Christian Rock-cut Tombs at Hagios Georgios, Pezia, Cyprus” in Nancy Patterson Ševčenko and Christopher Moss (ἐπιμ.), *Studies in Art, Architecture, and History in Memory of Doula Mouriki*, Department of Art and Archaeology and Program in Hellenic Studies, Princeton University in association with Princeton University Press 1999, 35-48.

¹⁸ Ἀναφέρεται ὡς πόλη ἀπὸ τὸν Στέφανο Βυζάντιο καὶ ὡς ἀκρωτήριο ἀπὸ τὸν Ἡσύχιο, βλ. Α. Σακελλάριος, *Κυπριακά*, Α΄ Ἀθῆναι 1890 (ἀνατυπ. Λευκωσία: Πολιτιστικὸ Ἰδρυμα Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, 1991), 118, καὶ Κ. Χατζηγιάννου, *Ἡ Κύπρος εἰς τὰς ἐλληνικὰς πηγὰς*, Ε΄ Λευκωσία 1993, λήμμα 198.

καλής ποιότητας. Συνεπώς, ή λειτουργία του λατομείου θά είχε αρχίσει πριν από τή διάνοιξη τών λατομικών ύποσκάφων. Το έρώτημα είναι για τή θεραπεία ποίων αναγκών άνοιξε στους έλληνιστικούς χρόνους τò μεγάλο λατομείο στο Δρέπανον και ποϋ μεταφέρθηκαν τὰ χιλιάδες κυβικά μέτρα σκληροϋ πωρόλιθου; Η γειτονική Νέα Πάφος είναι ένας πιθανός προορισμός, με τή σοβαρή επιφύλαξη ότι ή περιοχή έχει άφθονη δική της πέτρα κατάλληλη για τίς οικοδομικές ανάγκες και δέν δικαιολογείται ή μεταφορά τέτοιων ποσοτήτων από τò λατομείο του Δρεπάνου.¹⁹ Π.χ. λατομεία είναι και οί Τάφοι τών Βασιλέων και άλλα ταφικά συγκροτήματα στην Κάτω Πάφο (Άγία Σολομονή, Άγιος Λαμπριανός) και ή λάξευση του θεάτρου τής Νέας Πάφου έγινε σε πρώην λατομικό χώρο τής Φάμπρικας.

5. Ταφικός θάλαμος με άρκοσόλια.

¹⁹ L. M. Bear, *The Mineral Resources and Mining Industry of Cyprus*, Geological Survey Department, Cyprus, Bulletin no 1, Nicosia 1964, 140. J.-C. Bessac, «Les aspects techniques des aménagements rupestres de Paphos », εις Cl. Balandier (έπιμ.), *Nea Paphos. Fondation et développement urbanistique d'une ville chypriote de l'antiquité à nos jours. Études archéologiques, historiques et patrimoniales. Actes du 1er colloque international sur Paphos, Avignon 30, 31 octobre et 1er novembre 2012*, Bordeaux : Ausonius Éditions, Mémoires 43, 2016, 105-120, και Cl. Balandier, avec la collaboration de Matthieu Guintrand, «Fabrica, un quartier résidentiel à Paphos ? Résultats archéologiques et réflexion historique sur l'évolution urbaine du secteur Nord-Est de la ville antique », εις Baladier (έπιμ.), *δ.π.*, 121-143.

6. Λατομικά λαξεύματα στο ακρωτήριο Δρέπανον.

Ἔχω τὴ γνώμη ὅτι οἱ χιλιάδες τόνοι οἰκοδομήσιμου λίθου ἐστάλησαν διὰ θαλάσσης στὴν Ἀλεξάνδρεια διότι ἡ ἐκεῖ ντόπια μαλακὴ πέτρα ἀπὸ τὰ λατομεῖα τῆς Ἑλ Μὲξ δὲν ἱκανοποιοῦσε τὰ σχέδια τῶν Πτολεμαίων γιὰ ἀνέγερση μνημειακῶν οἰκοδομῶν ἑλληνικοῦ ρυθμοῦ.²⁰ Οἱ ἀνάγκες γιὰ κατάλληλη πέτρα θὰ ἦταν πιεστικὲς μετὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἀλεξάνδρειας τὸ 332/1 π.Χ. ἢ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησή της τὸ 115 μ.Χ. ἀπὸ τὸν Ἄδριανό. Ἡ μεταφορὰ διὰ θαλάσσης σκληροῦ πωρόλιθου ἀπὸ τὴν ἔναντι ἀκτὴ τῆς Κύπρου ἦταν ἢ συντομότερα, οἰκονομικότερα καὶ προσφοροτέρα λύση τοῦ προβλήματος. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στὰ νεώτερα χρόνια τὰ πλευρικὰ τοιχώματα τῆς διώρυγας τοῦ Σουέζ κτίστηκαν τὸ 1859-1869 μὲ πέτρες ἀπὸ τοὺς ἀρχαιολογικοὺς χώρους τῆς Κύπρου.²¹ Τὸ ὑδραγωγεῖο ἀπὸ τὴν Κυθρέα στὴ Λάρνακα κατεδαφίστηκε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτό. Ἡ ἴδρυση λοιπὸν τῆς Νέας Πάφου,

²⁰ P. M. Frazer, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford 1972, 266, 610.

²¹ E. Hoak-Doering, "The Ancient Stones of Cyprus and the Construction of the Suez Canal", *Cahiers du Centre d' Études Chypriotes* 47, 2017, 165-192. Ὁ Pierre Louÿs, *Les chansons de Bilitis*, ἐπιμ. Jean-Paul Goujon, Paris: Gallimard, 1990, 36, ἔγραψε στὰ 1894 ὅτι τὰ ἐρείπια τῆς Ἀμαθοῦντος ἔχουν σχεδὸν ἐξαφανισθῆ καὶ μὲ τοὺς λίθους τοῦ σπιτιοῦ, ὅπου πιθανὸν ἐξῆρε ἡ Βιλιτώ, εἶναι σήμερα στρωμένες οἱ ἀποβάθρες τοῦ Πόρτ Σάιντ.

λίγο πριν τὸ 312/311 π.Χ., ἀπὸ τὸν βασιλέα Νικοκλῆ, ἀκριβῶς ἔναντι τῆς Ἀλεξάνδρειας ἐντάσσεται στὴν πρόθεση τῶν Πτολεμαίων νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὶς πρῶτες ὕλες τῆς Κύπρου.²² Ἡ λειτουργία λιμανιοῦ καὶ ναυπηγείων στὴ Νέα Πάφος διευκόλυνε τὴ μεταφορὰ διὰ θαλάσσης στὴν Ἀλεξάνδρεια, οἰκοδομικῆς καὶ ναυπηγήσιμης ξυλείας, σιτηρῶν, χαλκοῦ ἀλλὰ καὶ οἰκοδομικῆς πέτρας ἀπὸ τὸ γειτονικὸ ἀκρωτήριο Δρέπανον καὶ ἄλλα λατομεῖα τῆς περιοχῆς.²³ Σὲ πλοῖο τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, πού ἔπλεε πρὸς ἢ ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια ἀνήκει τὸ ναυάγιο πού ἐντόπισε τὸν Αὐγουστο 2014 τὸ ἀμερικανικὸ ἐρευνητικὸ σκάφος Ναυτίλος στὸν Ἐρατοσθένη ἀνοιχτὰ τῆς Πάφου.²⁴

Αὐτὸν τὸν πολυσύχναστο θαλάσσιο δρόμο Ἀλεξάνδρειας - Δρεπάνου καὶ τὶς ὑπάρχουσες λιμενικὲς ἐγκαταστάσεις ἐκμεταλλεύθηκε ὁ Κωνσταντῖνος Α΄ καὶ διέταξε ὁ ἀννωνικὸς στόλος μὲ τὸ αἰγυπτιακὸ σιτάρι νὰ κατευθύνεται μετὰ τὸ 330 ὄχι στὴ Ρώμη ἀλλὰ στὴν Κωνσταντινούπολη.²⁵ Ὁ ἐπισιτισμὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέσω Κύπρου, Ρόδου, Χίου καὶ Τενέδου ἀναδιοργανώθηκε ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ Α΄, ὅπως περιγράφει ὁ Προκόπιος (*Περὶ κτισμάτων* Vi.i.7-16).²⁶ Τὸ λιμάνι στὸ Δρέπανον τῆς Κύπρου παρῆχε καὶ τὴ σχετικὴ ἀσφάλεια καθ' ὅσον εὐρίσκεται μακριὰ ἀπὸ κατοικημένους οἰκισμοὺς, ὅπως καὶ οἱ σιταποθήκες τῆς Φυλῆς βρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἡ μόνη πόλη/λιμάνι κοντὰ στὸ Δρέπανον εἶναι ἡ Πάφος καὶ ἀπέχει 22 χιλιόμετρα. Ἡ χερσόνησος τοῦ Ἀκάμα δὲν εἶχε πόλεις πλὴν

²² J. Mlynarczyk, *Nea Paphos III: Nea Paphos in the Hellenistic Period*, Centre d'Archéologie Méditerranéenne de l'Académie Polonaise des Sciences et Centre Polonais d'Archéologie Méditerranéenne de l'Université de Varsovie au Caire, Éditions Géologiques, Varsovie 1990, 67-76 and 108-109, καὶ D. Vitas, «The Foundation of Nea Paphos: A New Cypriot City or a Ptolemaic Katoikia? » καὶ A. Mehl, «Nea Paphos et l'administration ptolémaïque de Chypre», εἰς Balandier (ἐπιμ.), ὁ.π., 241-260.

²³ Πὰ λατομεῖα λίθου στὸν Ἀκάμα βλ. Γ. Κωνσταντῖνου καὶ Ἰω. Παναγίδης, *Κύπρος καὶ γεωλογία*, Λευκωσία: Πολιτιστικὸ Ἰδρυμα Τραπεζῆς Κύπρου, 2013, 268, εἰκ. 310, καὶ *Ancient Akamas I*, ὁ.π., εἰκ. 24 (λατομεῖο στὸν Ἅγιο Νικόλαο, Ἀνατολικὸς Ἀκάμας).

²⁴ Ch. Bakirtzis, «Ératosthène, les hydrocarbures et saint Onésiphore», *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 43 (2013) 21-30, espec. 24.

²⁵ Ch. Bakirtzis, «The Role of Cyprus in the Grain Supply of Constantinople in the Early Christian Period», εἰς V. Karageorghis and D. Michaelides (ἐπιμ.), *Proceedings of the International Symposium "Cyprus and the Sea" organized by the Archaeological Research Unit of the University of Cyprus and the Cyprus Ports Authority, Nicosia, 25-26 September 1993*, Λευκωσία 1995, 247-253. Τοῦ ἴδιου, «Θαλασσία διαδρομὴ», ὁ.π., 329-331.

²⁶ Α. Γκουτζικώστας καὶ Ξ. Μονίαιρος, *Ἡ περιφερειακὴ διοικητικὴ ἀναδιοργάνωση τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸν Ἰουστινιανὸ Α΄ (527-565): Ἡ περίπτωση τῆς Quaaestura Justiniana Excercitus*, Θεσσαλονίκη: Ἐκδόσεις Βάνιας, 2009, 147-9, γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ βικαρίου, σποράδη.

μικρῶν οἰκισμῶν, ὡς π.χ. στὸν Ἅγιο Κόνωνα, σχετιζομένων καὶ αὐτῶν μὲ τὴ διακίνηση σιτοφόρων καὶ πολεμικῶν πλοίων.²⁷ Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ΒΔ περιοχή τῆς Κύπρου ἦταν εἶδος βυζαντινῆς ἐμπορικῆς καὶ στρατιωτικῆς βάσης. Ἀνάμνηση τοῦ ἰδιαίχοντος αὐτοῦ καθεστῶτος τῆς περιοχῆς ἴσως εἶναι ἡ ἐπισκοπὴ Ρωμαίων, ποὺ ἐντοπίζεται στὴν περιοχή τῆς Πάφου.²⁸

Τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α΄ ὁ οἰκισμὸς στὸν Ἅγιο Γεώργιο γνώρισε ἄνθιση καὶ νέα κτήρια ἄλλαξαν τὴ μορφή του. Ἡ στενὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη ἔφερε στὸν Ἅγιο Γεώργιο φιαλίδια/φυλαχτὰ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ καὶ κεραμικὰ ὑψηλῶν προδιαγραφῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ὅπως π.χ. μεγάλες χύτρες μὲ λεπτὰ τοιχώματα, ἐνῶ ἀπὸ τὰ λατομεῖα μαρμάρου τῆς Προκονήσου κορμούς κιόνων, κιονόκρανα, σιγμοειδεῖς τράπεζες καὶ τὸν μαρμαρίνο ἄμβωνα τῆς βασιλικῆς Α μὲ τὴν ἐπιγραφὴ *Ἐπὲρ εὐχῆς ναυτῶν*.²⁹ Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀκόμη τῶν βασιλικῶν στὸν Ἅγιο Γεώργιο, ἡ διαμόρφωση τοῦ βαπτιστηρίου καὶ τὸ ἐντοίχιο μαρμαροθέτημα μὲ ὀλόσωμες μορφές ἀγίων στὴν πρόθεση τῆς βασιλικῆς τοῦ βαπτιστηρίου ἐντάσσουν τὸν Ἅγιο Γεώργιο στὶς περιοχὲς ποὺ δέχθηκαν ἄμεση τὴν ἐπίδραση τῆς Κωνσταντινούπολης.³⁰

Τὸ λιμάνι/σταθμὸς τοῦ ἀννωνικοῦ στόλου στὸ Δρέπανον περιέπεσε σὲ ἀδράνεια μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τοὺς Πέρσες τὸ 618 καὶ ἐγκαταλείφθηκε μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Αὐγύπτου ἀπὸ τοὺς Ἄραβες τὸ 640 καὶ τὴ διακοπὴ τῶν σιτοπομπῶν πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Στὰ μεσαιωνικὰ χρόνια χρησίμευε ὡς λατομεῖο μαρμαρίνων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ οἰκοδομησίμων λίθων. Στὸν 13^ο/14^ο αἰ. κτίστηκε ἡ μονόχωρη καμαροσκέπαστη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Ἡ διεύρυνσή της στὸν 16^ο αἰ. μαρτυρεῖ λειτουργία στὴ θέση αὐτὴ προσκυνήματος, παρομοίου

²⁷ Βλ. Συγκρότημα μικρῶν σπιτιῶν στὸν Ἅγιο Κόνων (*Ancient Akamas*, ὅπ., 73-86. Πὰ νομίματα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Κώνσταντος Β΄ καὶ βυζαντινὰ μολυβδόβουλα, βλ. D. M. Metcalf, *Byzantine Cyprus 491-1191*, Λευκωσία: Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν LXII, 2009, 230, καὶ τοῦ ἰδίου, *Byzantine Lead Seals from Cyprus*, 2, Λευκωσία: Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν LXXIII, 2014, 47.

²⁸ Ὁ Μητροπολίτης Πάφου φέρει τὸν τίτλο τοῦ Ὑπερτίμου καὶ Ἐξάρχου Ἀρσινόης καὶ Ρωμαίων.

²⁹ D. Michaelides, "The Ambo of Basilica A at Cape Drepanon", εἰς Judith Herrin, Margaret Mullet and Catherine Otten-Froux (ἐπιμ.), *MOSAIC, Festschrift for A.H.S. Megaw*, British School at Athens, Λονδίνο 2001, 43-56.

³⁰ Megaw, "Byzantine Architecture", ὅπ., 71. Πὰ τὸ ἐντοίχιο μαρμαροθέτημα βλ. D. Michaelides, *Cypriot Mosaics*, Λευκωσία, 1992, 101.

λειτουργικά με τὸ προσκύνημα τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέα στὸ ἀνατολικὸ ἀκρωτήριο τῆς Κύπρου. Ὁ χώρος τοῦ προσκυνήματος ὀριζόταν ἀπὸ περίβολο καὶ εἶχε τὴν αὐτάρκειά του μὲ δική του δεξαμενὴ γιὰ καλλιέργεια κηπευτικῶν καὶ ἐλαιοπιεστήριο. Γύρω ἀπὸ τὸ ναῦδριο κτίστηκαν στὰ νεώτερα χρόνια ἀπὸ κατοίκους τῶν γειτονικῶν χωριῶν Πέγεια καὶ Κάθηκα μονόσπιτα διαμονῆς τῶν προσκυνητῶν. Τὸ 1928 ἀνηγέρθη μὲ δαπάνες Αἰγυπτιωτῶν καταγομένων ἀπὸ τὴν Πέγεια, μεγάλος τρουλλαῖος ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Προσφάτως δημιουργήθηκε στὸ ἀκρωτήριο, στὴ θέση *Μαντουλλῆς*, ἀλιευτικὸ καταφύγιο γιὰ τοὺς ψαράδες καὶ γιὰ μικρὰ τουριστικὰ σκάφη.

Ὁ ἀρχαιολογικὸς χώρος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, μολονότι παρουσιάζεται κατακερματισμένος μὲ περιφράξεις καὶ μονοπάτια δίνει μὲ τὴ διατήρηση τῆς αὐθεντικότητάς του ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα τοῦ ἐπισκέπτη ποὺ ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσει τὴν ἱστορία καὶ νὰ αἰσθανθεῖ τὴ σιωπὴ καὶ τὴ γαλήνη τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τοπίου. Οἱ ἀνάγκες γίνονται μεγαλύτερες καθὼς ἡ οἰκονομικὴ εὐμάρεια ἔχει μετατρέψει τὸ ἄλλοτε φυσικὸ περιβάλλον σὲ δομημένο καὶ θὰ γίνουν ἀκόμη μεγαλύτερες ἐὰν ὁ χώρος δεχθῆ μαζικὸ τουρισμὸ.

Τις ἀπόψεις τοῦ Τμήματος Ἀρχαιοτήτων γιὰ τὴ διαχείριση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου στὸν Ἅγιο Γεώργιο Πέγεια συμπληρώνω μὲ σύντομη παρουσίαση ὅσων πράξαμε γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς.³¹ Οἱ ἐπεμβάσεις μας εἶχαν ἀπλὸ στερεωτικὸ χαρακτήρα καὶ ἀποσκοποῦσαν στὴ διατήρηση καὶ τὴν καθαριότητα, τὴ μέριμνα, τὴν προστασία τῆς ὑλικῆς ὑπόστασης καὶ τῆς αὐθεντικότητάς τῶν ἐρείπιων καὶ τοῦ μνημειακοῦ τοπίου. Οἱ σωζόμενοι τοῖχοι συντηρήθηκαν ὡς ἔχουν γιὰ λόγους προστασίας, χωρὶς συμπληρώσεις ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, δῆθεν διδακτικοῦ χαρακτήρα. Τὰ μαρμάρια ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, βάσεις κιόνων, κορμοὶ κιόνων καὶ κιονόκρανα μελετήθηκαν, ἀξιολογήθηκαν καὶ τοποθετήθηκαν στὶς θέσεις τους ἡρεμόντας τὸ ἀρχαιολογικὸ τοπίο.³² Ὅσα

³¹ Ch. Bakirtzis, «Agios Georgios of Pegeia (Paphos)» (in collaboration with K. Raptis, P. Mastora, P. Xydias and O.- M. Bakirtzis), εἰς *Byzantine Monuments and World Heritage. Network for Conservation and Rehabilitation of Byzantine Period Monuments, Bulletin of the European Center for Byzantine and Post-Byzantine Monuments* 4 (2003)167-241.

³² K. Raptis and S. Vasiliadou, «Διαχρονικὴ χρῆση, διαδοχικὲς θέσεις καὶ ἀπόπειρα ἐπανεένταξης των μαρμαρινῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν των βασιλικῶν Α, Β, Γ Ἁγίου Γεωργίου Πέγεια (Πάφος): ἀπὸ τὴν παραγωγή στα παλαιοχριστιανικὰ λατομεῖα τῆς πρωτεύουσας στὴ διαμόρφωση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου», *RDAC* 2005, 199-227.

ἀπὸ αὐτὰ δὲν εἶχαν μετακινηθεῖ καὶ βρῖσκονταν στὶς θέσεις ὅπου ἀνευρέθηκαν, παρέμειναν ὡς εἶχαν χωρὶς νὰ προκύψει καμμία ταραχή. Δύο κιονόκρανα, ἓνα ἰωνικὸ μὲ συμφυῆς ἐπίθημα στὴ βασιλικὴ Β, καὶ ἓνα θεοδοσιανὸ στὴ βασιλικὴ Α, τοποθετήθηκαν στὴν κορυφὴ τῶν δύο ἀναστηλωμένων στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ '50 κίωνων, οἱ ὁποῖοι ἐν τῷ μεταξὺ εἶχαν ἀποκλίνει ἀπὸ τὴν κατακόρυφο, καὶ κατακορυφώθηκαν.³³ Φυτεύθηκαν ἰθαγενῆ φυτὰ (σχῖνοι, χαρουπιές, μουριές, παπουτσοσυκιές κ.ἄ.) μετατρέποντας τὴν εἴσοδο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου σὲ αὐλὴ παφίτικου σπιτιοῦ (Εἰκ. 7) καὶ ἡ φροντίδα λαχανόκηπου καὶ δυὸ τρεῖς ρίζες ἀμπέλι ἠρέμησαν τὸν τόπο καὶ συνέδεσαν ἐπισκέπτες καὶ ἐργαζόμενους μὲ τὸν χώρο.³⁴ Κάναμε ἐπίσης ὅ,τι μπορούσαμε γιὰ τὴ σύνδεση τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου μὲ τὸ πατροπαράδοτο

7. Ἡ εἴσοδος τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου.

³³ Ἀπὸ τὸν καλλιτέχνη μαρμαρογλύπη Εὐάγγελο Φυλαχτό, Θεσσαλονίκη.

³⁴ K. Th. Raptis and O.-M. Bakirtzis, "Agios Georgios, Pegeia – Cape Drepanon: Integrating an Excavation Site into an Archaeological Landscape", εἰς G. Papantoniou in collaboration with A. Fitzgerald and S. Haggis (eds), *POCA 2005, Postgraduate Cypriot Archaeology, Proceedings of the Fifth Annual Meeting of Young Researchers on Cypriot Archaeology, Department of Classics, Trinity College, Dublin, 21-22 October 2005*, BAR International Series 1803, 2008, 87-95.

προσκύνημα και τὸν λατρευτικὸ χαρακτήρα τοῦ τόπου. Διατηρήσαμε καὶ συντηρήσαμε τὰ δύο κτίσματα ποὺ ἡ Ἐκκλησία μᾶς εἶχε παραχωρήσει γιὰ ἀποθηκευτικούς χώρους τῆς ἀνασκαφῆς. Τὸ μὲν ἓνα, ποὺ ἦταν ὁ στάβλος γιὰ τὰ ὑποζύγια τῶν προσκυνητῶν, διαμορφώθηκε ἀπὸ τὸ Τμήμα Ἀρχαιοτήτων σὲ ἐκδοτήριο εἰσιτηρίων στὴν εἴσοδο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου. Τὸ δεύτερο, ποὺ εἶναι μεγαλύτερο καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συνεχόμενα μονόσπιτα, ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ προσκυνήματος, τὸ ἐνέταξε στὴν ἀναμόρφωση τοῦ χώρου.

Ἐπιθυμοῦμε, διακαῶς, νὰ διατηρήσει τὴν αὔρα του ὁ Ἅγιος Γεώργιος Πέγειας πρὸς ὠφέλεια τῶν κατοίκων, τῶν ἐπισκεπτῶν καὶ τῶν ἐπερχόμενων γενεῶν, ὅταν ὅ,τι παλαιὸ ποὺ θὰ ἔχει διασωθῆ ἀπὸ τὴν λαίλαπα τῆς ἀνανέωσης καὶ τῆς ἀξιοποίησης θὰ εἶναι μεγάλης ἀξίας καὶ θὰ περιβάλλεται ἀπὸ σεβασμό.

8. Μνήμες συγκινητικές καὶ ἱστορικές ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Πέγειας. Αὐγουστος τοῦ 1992. Διακρίνονται: Ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομος Β', τότε Μητροπολίτης Πάφου, ὁ ὁποῖος παρακολουθοῦσε τὸ ὅλο ἔργο μὲ πολὺ μεγάλο ἐνδιαφέρον. Ἀριστερά του, ὁ ἐπικεφαλῆς τῶν ἀνασκαφῶν, Χαράλαμπος Μπακιρτζής. Δεξιά του, ὁ τότε Πρόεδρος τῆς ἀγγλικῆς Βουλῆς τῶν Κοινοτήτων, καὶ δίπλα του, ὁ λογιστὴς τῆς Μητροπόλεως Πάφου, μακαριστὸς Νίκος Βασιλειάδης. Ἀριστερά μας, φοιτητὲς καὶ φοιτήτριες τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Μπροστὰ τους ὁ μικρὸς τους φίλος, Χριστάκης, ὁ ἐγγονὸς τοῦ Στέλιου Μακάρθουρ.

ΕΝΑΣ ΑΓΙΟΣ ΑΚΡΙΤΑΣ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ: Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΜΑΣ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ ΧΑΤΖΗΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΛΟΓΟΥ

Γεννημένος σε φυλακή των Γαγγρών της Παφλαγονίας από μάρτυρες γονείς, τον Θεόδοτο και τη Ρουφίνα από την τάξη των Πατρικίων και υιοθετημένος από την ευκατάστατη ματρώνα Αμμία, οι Βίοι και οι απεικονίσεις του στην τέχνη τον παρουσιάζουν με τις ιδιότητες του ταπεινού ποιμένου ή του αριστοκράτη, αλλά κυρίως του μάρτυρος, αφού ως γνωστόν μαρτύρησε στην Καισάρεια επί Αυρηλιανού γύρω στο 270-272/5.

Ο Μάμας συνδέεται στον εγκωμιαστικό λόγο του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου σε χειρόγραφο της Μονής Διονυσίου με τη Νέα Κυριακή. Η συνοδευτική μικρογραφία παρουσιάζει δύο φορές τον άγιο, αριστερά ως γεωργό να περιποιείται φυτό και στο κέντρο ως ποιμένα να κρατά ποιμενική ράβδο και να προσεύχεται. Ως ποιμένας εκτός από τη ράβδο κρατά ελάφι ή πρόβατο. Απεικονίζεται ακόμη να αρμέγει ελαφίνα όπως λ.χ. σε μικρογραφία του χφ Παναγίου Τάφου αρ. 14 του 11^{ου} αι.

Το σύμβολο όμως που τον προσδιορίζει είναι η ποιμενική ράβδος, το ωκυπόδιον, «τζυπόδιν» στην κυπριακή διάλεκτο. Η ράβδος που κρατά ο άγιος Μάμας αποτελεί θεϊκό δώρο και με αυτό κάνει θαύματα, κτυπά τη γη και βγαίνει ευαγγέλιο, όπως παρουσιάζεται σε εικόνα από το ομώνυμο χωριό της Λεμεσού του 18ου αιώνα.. Με τη ράβδο συλλαμβάνει προφανώς τα άτιθασα πρόβατα ή πιστούς, που έχουν παρεκτραπεί από τον δρόμο της αληθείας.

Οι συνεχείς επιδρομές και οι εμπόλεμες καταστάσεις με τους Άραβες που λάμβαναν χώρα στις ανατολικές επαρχίες του βυζαντινού κράτους από τον 7^ο αιώνα καθιερώνουν μη στρατιωτικούς αγίους, ως ο Μάμας σε προστάτες στρατιωτικών μονάδων και πολεμικών σωμάτων, όπως των Ακριτών, κυρίως

των Μαρδαϊτών, που έδρασαν στην περιοχή της Μ. Ασίας και της Συρίας.

Στην Κύπρο ο άγιος Μάμας είναι ιδιαίτερα αγαπητός εξ αιτίας των θαυμάτων και ιάσεων που διενεργεί από τους βυζαντινούς χρόνους. Η μορφή του αγίου προσέλαβε ιδιαίτερο περιεχόμενο στη Μόρφου ως νέο κέντρο τιμής του στην ορθόδοξη Ανατολή.

Σύμφωνα με μία από τις εκδοχές τη μαρμάρινη σαρκοφάγο των ρωμαϊκών χρόνων (3^{ος} αι.) στη Μόρφου έφεραν Μαρδαίτες στρατιώτες, οι οποίοι είχαν ως όπλο σιδερένιο ρόπαλο (απελατίκι) με τη μορφή του αγίου ζωγραφισμένη σε αυτό και εγκαταστάθηκαν στη Μόρφου γύρω στον 7^ο αιώνα.

Η σαρκοφάγος εντοιχίστηκε στον βόρειο τοίχο του βυζαντινού ναού του 9^{ου} αιώνας, στη θέση του οποίου οικοδομήθηκε το 1535 ο υφιστάμενος (ο τέταρτος στη θέση αυτή). Το κορυφαίο θαύμα της μυροβλυσίας του τάφου του εξύψωσε τον άγιο Μάμαντα σε πολιούχο της Μόρφου.

Συναπεικονίσεις του Μάμαντος με συγκεκριμένους στρατιωτικούς αγίους καθιερώνουν μια νέα ιστορία αναγνωρίσιμη κυρίως στη ζωγραφική. Την ομάδα που δημιουργείται γύρω από τον άγιο Μάμαντα αποτελούν η Θεοτόκος, οι άγιοι Γεώργιος, Δημήτριος, Θεόδωρος Στρατηλάτης, καθώς και ο Αρχάγγελος Μιχαήλ.

Από ότι φαίνεται η ομαδοποίηση αυτή των ιερών μορφών δημιουργείται ήδη από την παλαιοχριστιανική περίοδο. Οι άγιοι παρουσιάζονται με περιβολή αυλικού, ενώ την στρατιωτική στολή θα την περιβληθούν αργότερα όπως λ.χ. στην φορητή εικόνα από το Σινά με την Θεοτόκο και τους αγίους Γεώργιο, Θεόδωρο Στρατηλάτη και αγγέλους του 6^{ου} αι. και στα ψηφιδωτά στον ναό του Αγίου Δημητρίου στη Θεσσαλονίκη που χρονολογούνται από τον 7^ο έως και τον 9^ο αιώνα.

Πρωτότυπο θέμα που μαρτυρεί τη στρατιωτική ιδιότητά του, αποτελεί ο άγιος Μάμας στον τύπο του αξιωματούχου που φορά χιτώνα, ιμάτιο και κρατά κεφαλοθραύστη σε τοιχογραφία του τέλους του 13^{ου} αιώνα από τον Άγιο Ιωάννη Ποταμού στο Λιβάδι Κυθήρων.

Στην Κύπρο ο Μάμας, θα κρατήσει τη στολή του ποιμένος, δεν θα φορέσει στρατιωτικά σε αντίθεση με την Κρήτη. Στην Κρήτη ως στρατιωτικός άγιος απεικονίζεται στον Σωτήρα Χριστό στο Κεφάλι (1319-1320) Χανίων ή σε θεματική συγκρότηση με τους έφιππους στρατιωτικούς αγίου Γεώργιο και

Δημήτριο στον Άγιο Γεώργιο Τζενεράλιδων (1321) Λύττου Ηρακλείου, τον άγιο Γεώργιο στην Αγία Παρασκευή (1372) Κίτυρου Πελεκάνου και τον Άγιο Δημήτριο στον Άγιο Ισίδωρο (1420-21) στο Κακοδίκι Χανίων.

Ο άγιος Μάμας μαζί με τους καβαλάρηδες αγίους Γεώργιο και Δημήτριο αποτελούν παράδειγμα σχέσης αγιολογικών κειμένων και έπους. Η συναπεικόνιση αρχικά των αγίων Γεωργίου και Μάμαντος δεν φαίνεται να είναι τυχαία, αφού και οι δύο άγιοι τιμώνται μαζί, ήδη από τη βυζαντινή περίοδο και αυτό τονίζεται σε βυζαντινά ακριτικά τραγούδια που εμφανίζονται τον 9^ο αιώνα, ως προστάτες των ακριτών που υπερασπίζονταν τα ανατολικά σύνορα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Στο κυπριακό ακριτικό άσμα του Θεοφύλακτου γίνεται η εξής αναφορά: «Ο βασιλέας Αλέξανδρος Αλεξανδροπολίτης, έκαμεν μίαν γεορτήν μικρήν και μίαν γεορτήν μεάλην έκαμεν μίαν τ'άι Γεωρκού και μία τ'άι Μάμα ... και συνεχίζει: Φέρτε μου το κοντάριν μου που άης Πώρκης πάνω, φέρτε μου τον ματσούτσιν μου πουν άης Μάμας πάνω».

Είναι χαρακτηριστικό ότι σε ακριτικά τραγούδια ο Διγενής Ακρίτας δέεται για βοήθεια στην Παναγία και στους αγίους Μάμαντα, Γεώργιο και αρχάγγελο Μιχαήλ, όπως εύστοχα αναφέρει ο Νικόλαος Κονομής στο άρθρο του «Τα ακριτικά τραγούδια της Κύπρου», Ευρωπαϊκή ακριτική παράδοση, σελ. 29-46.

Κατά τη βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή περίοδο στην Κύπρο απαντούν απεικονίσεις των Γεωργίου και Μάμαντος, ή Γεωργίου, Μάμαντος και Δημητρίου ή Μάμαντος και Δημητρίου ή Γεωργίου, Μάμαντος, Θεοδώρου και Δημητρίου, οι οποίες αναδεικνύουν τη στρατιωτική ιδιότητα του Μάμαντος.

Στον ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στον Πεδουλά, υπάρχει ανάλογη προτίμηση στους συγκεκριμένους αγίους σε τοιχογραφίες του 1474. Στον βόρειο τοίχο απεικονίζονται οι άγιοι Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και ο Δημήτριος, ενώ ο άγιος Μάμας παριστάνεται απέναντι τους στον νότιο τοίχο. Ανατολικότερα στον τοίχο αυτό παριστάνεται ο άγιος Γεώργιος ο Διασωρίτης και απέναντι του στον βόρειο τοίχο ο υπερμεγέθης αρχιστράτηγος Μιχαήλ.

Σε τοιχογραφίες του έτους 1505 στον ναό του Τιμίου Σταυρού στην Πλατανιστάσα απεικονίζονται στο δυτικό μέρος του ναού και οι τέσσερις προαναφερθέντες άγιοι: Εκατέρωθεν της δυτικής εισόδου παριστάνονται οι άγιοι Μάμας και Γεώργιος και αντίστοιχα στον νότιο και βόρειο τοίχο παραστέκουν δίπλα τους και πριν τους αγίους ασκητές ο Δημήτριος και ο

Θεόδωρος ο Στρατηλάτης, επιβλητικοί μες την στρατιωτική τους εξάρτηση, να συμπαραστέκονται και να προστατεύουν τους ανά πέντε εικονιζόμενους συναθλητές τους στον πνευματικό στίβο ασκητές – αγίους.

Ζωγραφικό σύνολο με κεντρικό θέμα την εξύμνηση των τριών ακριτών αγίων αποτελούν οι εικόνες των αγίων Μάμαντος, Δημητρίου και Γεωργίου μαζί με την εικόνα των μαρτυριών των αγίων Μάμαντος και Γεωργίου επάνω από τη σαρκοφάγο του αγίου Μάμαντος στον καθεδρικό ναό της Μόρφου, καθώς και η νεότερη εκδοχή της τελευταίας στην οποία προστίθενται τα μαρτύρια του αγίου Δημητρίου.

Σε απεικονίσεις του ο άγιος Μάμας έχει τα προσωνύμια των άλλων δύο συνοδών, του θαυματουργού και του μυροβλύτη, που έχουν ξεχωριστά ο Γεώργιος και ο Δημήτριος.

Ενδεικτική είναι η παράδοση με την πληροφορία της συνοδείας του αγίου Μάμαντος από τους αγίους Γεώργιο και Δημήτριο στην αιχμαλωσία, όπως καταγράφηκε από τον Alexander Drummond το 1750 και επιβιώνει μέχρι στους νεότερους χρόνους στο νησί και ως τέτοια παρουσιάζεται σε εικόνες πάνω από τη σαρκοφάγο του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου. Σε αυτήν ανιχνεύεται, επίσης, ο συσχετισμός των αγίων Δημητρίου, Γεωργίου και Θεοδώρου που κάνει ο άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος, ο οποίος συνέγραψε και εγκωμιαστικό λόγο για τον άγιο Μάμαντα.

Σε πόλεις και χωριά της Κύπρου που υπάρχουν ναοί του Αγίου Μάμαντος, αυτοί βρίσκονται σε κοντινή απόσταση ή πλησίον ναών της Παναγίας, του Αρχαγγέλου, του Αγίου Γεωργίου όπως λ.χ. στη Λεμεσό, στον Άγιο Μάμα Λεμεσού, στη Μόρφου, στις Μάνδρες, στο Τρίκωμο, στο Γεράνι, στη Σωτήρα και στο Παραλίμνι.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ακόμη ότι έξω από τον ναό του Αγίου Μάμαντος στο χωριό Αλαμινός υπάρχει βράχος με την πατημασιά του αγίου, όπως ακριβώς συμβαίνει με ανάλογες πατημασιές της Παναγίας, του Αγίου Γεωργίου και του Διγενή Ακρίτα σε άλλες περιοχές της Κύπρου, όπως λ.χ. στη Σωτήρα, στο Παραλίμνι και στη Λυσώ αντίστοιχα.

Συνοψίζοντας σημειώνω ότι ο άγιος Μάμας τυγχάνει, μετά τη Θεοτόκο και τους αγίους Γεώργιο και Μαρίνα, ο δημοφιλέστερος άγιος των Κυπρίων. Η τιμή του στο νησί συνδέθηκε με την άφιξη ακριτών – Μαρδαϊτών στο νησί και με το νέο κέντρο τιμής του στη Μόρφου, όπου ο τάφος του.

Ο άγιος Μάμας δεν απεικονίζεται στο νησί με στρατιωτική στολή, αλλά κρατά την κοσμική περιβολή, με τον μανδύα του μάρτυρα έχοντας στο χέρι το όπλο του, δηλ. τη θεόσταλη ποιμενική του ράβδο με την αιχμηρή απόληξη (κουσπί, το). Η συσχέτισή του ιδιαίτερα με τους αγίους Γεώργιο, Δημήτριο, Θεόδωρο Στρατηλάτη και ενίοτε με τον Αρχιστράτηγο Μιχαήλ μας οδηγεί στο συμπέρασμα για τη συμπερίληψή του στους στρατιωτικούς αγίους, στοιχείο που απαντά στα ακριτικά άσματα και εικονογραφείται στην τέχνη.

Ἡ ἀρχαία μαρμάρινη λάρνακα τῶν λειψάνων τοῦ ἀγίου Μάμαντος
στὸν καθεδρικό του ναὸ στὴ Μόρφου, μὲ τὶς ὑπερκείμενες
προσκυνηματικὲς εἰκόνες

ΥΜΕΙΣ ΕΣΤΕ ΤΟ ΑΛΑΣ ΤΗΣ ΓΗΣ: ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗ,
ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ,
ΣΥΝΤΑΚΤΟΥ ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

Ένα από τα πιο πολυσυζητημένα ευαγγελικά χωρία είναι το ακόλουθο από το *Κατά Ματθαίον* Ευαγγέλιο, 5,13:

Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῆ, ἐν τίνι ἀλισθήσεται; Εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι, εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Εσεῖς (οἱ μαθητές μου) εἰστε τὸ ἀλάτι τῆς γῆς· ἀν τὸ ἀλάτι χάσει τὶς βασικὲς τοῦ ιδιότητες (συντήρηση τροφίμων, νοστιμιὰ τοῦ φαγητοῦ), με τι ἄλλο θα ἀλατιστεῖ; Δεν ἔχει πια καμιά ἀξία, ὁπότε δεν ἀπομένει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ πεταχτεῖ στο δρόμο καὶ νὰ καταπατεῖται ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ ευαγγελικὴ αὐτὴ περικοπὴ ἀνήκει στὴν «Ἐπὶ τοῦ ὄρους Ὁμιλία». Πρόκειται γιὰ τὸ ἀπόσταγμα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας, τὴν ἀπόλυτη

συμπύκνωση του Θείου Λόγου. Κείμενο συγκλονιστικά ποιητικό, γεμάτο αλληγορίες και μεταφορές το οποίο καθόρισε εν πολλοίς την πορεία όχι μόνο της θεολογικής, αλλά γενικότερα της δυτικής φιλοσοφικής σκέψης. Ο Ιησούς μετά τους Μακαρισμούς απευθύνεται στους μαθητές του και τους αποκαλεί «το αλάτι της γης και το φως του κόσμου».

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση του παραπάνω αποσπάσματος ας δούμε συνοπτικά τον ρόλο που έπαιξε το αλάτι στην Ιστορία της ανθρωπότητας. Σε Παράρτημα καταγράφονται οι σημασίες που απέκτησε η λέξη στη διαχρονική πορεία της γλώσσας μας.

1. Αλάτι: Ο λευκός χρυσός

Όσο παράδοξο και αν φαίνεται, το ταπεινό αλάτι, με τα τεράστια αποθέματά του που υπάρχουν στον πλανήτη μας, συνέβαλε στην ανάπτυξη πολλών αρχαίων πολιτισμών, ως πρώτιστο αγαθό.¹ Ήταν τόση η αξία του που χρησιμοποιήθηκε ως νόμισμα. Το αγγλικό salary σήμαινε από τα τέλη του 13^{ου} αι. «μισθός», όπως και το παλαιογαλλικό salaire το οποίο προέρχεται από το λατινικό salarium «αμοιβή σε αλάτι» για τους στρατιώτες της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας.² Από την πρωτοϊνδοευρωπαϊκή ρίζα *sal παράγεται το λατινικό sal (γενική salis), το αρχαιοελληνικό ἅλς «αλατισμένο νερό, η θάλασσα» και το ἅλας. Η ίδια ρίζα αποτελεί τη βάση σχηματισμού της έννοιας «αλάτι» στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες.³

Το αλάτι, όπως και η ζάχαρη,⁴ δεν νοστιμίζει απλώς τα φαγητά και τη ζωή μας.⁵ Η αξία του ως αντισηπτικού και ως συντηρητικού για τα τρόφιμα,

¹ Πολύτιμες πληροφορίες για το χλωριούχο νάτριο έχουν συγκεντρώσει από πλήθος διαδικτυακών πηγών οι Θανάσης Βαλαβανίδης και Κωνσταντίνος Ευσταθίου, καθηγητές του Τμήματος Χημείας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, «Η χημική ένωση του μήνα» [Δεκέμβριος 2011], http://195.134.76.37/chemicals/chem_NaCl.htm Βλ. και τις σημαντικές καταγραφές του καθηγητή Χρ. Γ. Ντούμα, «Το αλάτι, πηγή ζωής για τον άνθρωπο», Εφημ. *Η Καθημερινή*, 8 Μαρτίου 2009, <http://www.kathimerini.gr/351777>

² Οι Παπωνέζοι δημιούργησαν το 1962 τη λέξη sarariman από το αγγλικό salary + man με τη σημασία "a man who is a white-collar office worker, esp. an executive in a business organization".

³ Αγγλικά salt, Γαλλικά sel, Γερμανικά Salz, Ιταλικά sale, Ισπανικά sal.

⁴ Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο γιατρός Παύλος Αιγινήτης (7^{ος} μ.Χ. αι.) μας διέσωσε μια ενδιαφέρουσα ονομασία της ζάχαρης: ἅλς ἰνδικός.

⁵ Ήδη στον Ιπποκράτη, *Περί διαίτης* 4.89, αλμυρός σήμαινε «νόστιμος στη γεύση». Στην Παλαιά Διαθήκη

ήδη από την εποχή των Σουμερίων και των Ακκαδίων, του προσέδωσε μυθικές διαστάσεις. Θωρήθηκε ότι αποτελεί δώρο των θεών με αποτέλεσμα να χρησιμοποιείται σε λατρευτικές θυσίες.⁶ Η εξαγνιστική δράση του, δίπλα στο πυρ, αναφέρεται ρητά στην Καινή Διαθήκη.⁷ Ο απλός λαός γνώριζε τις μαγικές του δυνάμεις και το χρησιμοποιούσε σε διάφορες τελετουργίες, όπως για την ενίσχυση φιλικών δεσμών,⁸ για να έχουν καλή τύχη τα νεογέννητα,⁹ για προστασία από διαβολικά πνεύματα, για εξορκισμούς και απευχές.

Το αλάτι όχι μόνο χρησιμεύει ως ενισχυτικό γεύσης, αλλά διαδραματίζει, επίσης, ζωτικό ρόλο στον οργανισμό. Το αλάτι, το χλωριούχο νάτριο δηλαδή, είναι μαζί με το κάλιο ηλεκτρολύτες ουσιαστικής σημασίας για τη ζωή, ενώ είναι μεταξύ άλλων υπεύθυνα και για τη ρύθμιση της ισορροπίας των υγρών και του πεχά (pH) του οργανισμού μας. Στη σωστή δόση το αλάτι υποστηρίζει την υδατική ισορροπία του σώματος, ενώ αποτελεί ρυθμιστικό παράγοντα για το νευρικό σύστημα, την πέψη και τον σχηματισμό των οστών. Η ανθρώπινη ζωή αρχίζει μέσα στη μήτρα σε ένα αλατούχο διάλυμα που αντιστοιχεί στην αλατότητα της αρχέγονης θάλασσας από την οποία πηγάζει η ζωή.

Η πικάντικη γεύση, η διαφανής λευκότητα, οι εξαγνιστικές ιδιότητες και τα αναλλοίωτα γνωρίσματά του καθιστούν το αλάτι διαχρονικό σύμβολο ακεραιότητας με έμφαση στην αξία των ηθικών και πνευματικών δυνάμεων που εκφράζει ο χριστιανισμός.¹⁰

τονίζεται η ζωτική σημασία που έχει το αλάτι για τον άνθρωπο: *Σοφία Σειράχ*, 39,31: *ἀρχὴ πάσης χρείας εἰς ζωὴν ἀνθρώπου, ὕδωρ, πῦρ, καὶ σίδηρος καὶ ἄλας*. Βλ. και Πλούταρχος, *Συμπόσιον* 668 F: *τὸ ἄλας ... οὐ χωρὶς οὐδέν, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐστὶ ἐδώδιμον*.

⁶ Παλαιά Διαθήκη, *Λευιτικόν* 2, 13: *καὶ πᾶν δῶρον θυσίας ὑμῶν ἀλί ἀλισθήσεται*.

⁷ *Κατὰ Μάρκον* Ευαγγέλιο, 9, 49: *πᾶς γὰρ πυρὶ ἀλισθήσεται, καὶ πᾶσα θυσία ἀλί ἀλισθήσεται*.

⁸ Σύγκρ. Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1156 B 27: *ἄλας συναναλώσαι*. Πλούταρχου, *Ηθικά* 684 E: *οἱ περὶ ἄλα καὶ κύαμον* (για φίλους). Στις *Πράξεις των Αποστόλων* (1, 4) *συναλιζομαι* σημαίνει «τρώγω αλάτι μαζί». Στον Παπα-Συναδινό (φ. 63r), 17ος αι., υπάρχει η έκφραση: *ἐφαγα ψωμί και ἄλας με κάποιον «έχω φιλικούς δεσμούς μαζί του που διατηρούνται ισχυροί»*. Βλ. Εμμ. Κριαρά, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας 1100-1669*, λ. ἄλας.

⁹ Το αλάτι είχε μαγική, θεραπευτική και καθαρτήρια δράση και γι' αυτό έριχναν μικρή ποσότητα στο νεογέννητο για να αποκτήσει σφριγηλό δέρμα, σύμφωνα με μαρτυρία του Γαληνού, αντίληψη που επικρατεί ως σήμερα. Βλ. και Παλαιά Διαθήκη, *Ιεζεκιήλ*, 16,4: *ἀλί ἠλίσθης*. Στην Απείρανθο της Νάξου συνήθιζαν να ρίχνουν αλάτι στο νεογέννητο βρέφος για να μοιάσει στους παρευρισκόμενους ως προς την ευφροσύνη και τους τρόπους (βλ. *Ιστορικό λεξικό*, ό.π., λ. αλάτι).

¹⁰ Το αλάτι ως καρύκειμα με μεταφορική σημασία καταγράφεται και από τον Απόστολο Παύλο, *Προς Κολοσσαείς* 4, 6: *ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἄλατι ἡρτυμένος*. Ο Γρηγόριος Νύσσης, *Προς*

Το αλάτι στη λογοτεχνία δεν έχει ακόμα μελετηθεί σε βάθος παρά το πλήθος των σχετικών έργων σε διεθνές επίπεδο.¹¹ Ο Πάμπλο Νερούδα στο ποίημα *Oda a la sal*¹² (*Ωδή στο αλάτι*), εξυμνεί την ιστορία του αλατιού και δείχνει με εντυπωσιακά απλό τρόπο τη σημασία του για την ανθρωπότητα:

sal,/tu substancia/ágil/espolvoreando/la luz vital/sobre/los alimentos. [...] Polvo del mar, la lengua/de ti recibe un beso/de la noche marina:

αλάτι/η άπιαστη υφή σου/πέφτει λευκός καταρράχτης/φως της ζωής πάνω/στα τρόφιμα. [...] Σκόνη της θάλασσας, η γλώσσα/δέχεται από σένα ένα φιλί/απ' τη θαλασσινή νύχτα.¹³

Το ποίημα τελειώνει με το δέος που νιώθει ο ποιητής για το ταπεινό αλάτι, «τη δυνατή γεύση του απείρου», el sabor central del infinito. Ο χαρισματικός ποιητής ερμηνεύει με θεολογική εμβριθεία τη σημασία που αποδίδει ο Ιησούς στο αλάτι, το οποίο είναι σε τελευταία ανάλυση «η γεύση ενός κοσμικού φιλιού που μας αφήνει να αγγίξουμε τον πυρήνα του Σύμπαντος», να θαυμάσουμε ακόμα μια φορά το μεγαλείο του Δημιουργού και της Δημιουργίας.¹⁴

2. Οι μαρτυρίες της Καινής Διαθήκης

Το σχετικό χωρίο από την «Επί του Όρους Ομιλία» του Ιησού και τη συνέχεια των *Μακαρισμών*, με απασχόλησε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών στο Πανεπιστήμιο της Κολονίας στα πλαίσια

τα *Απολιναρίου αντιρρητικός*, 34, συνδέει το άλας με τη σοφία και το δόγμα, όπως καταγράφεται στην Αγία Γραφή.

¹¹ Ο Πάνης Υφαντής στο ποίημα «Το άλας της γης» (από τη συλλογή *Οι μεταμορφώσεις του μηδενός*, <http://www.bibliotheque.gr/article/51112>) περνά εξαιρετικά μηνύματα: *Τὸ αλάτι εἶναι ἡ σοφία τῆς θάλασσας./Νὰ εἶστε τὸ αλάτι αὐτοῦ τοῦ κόσμου./Ὅμως ὅταν τὰ πάντα ἔχουν γίνει/ὅμως ὅταν τὰ πάντα πιά εἶναι πίσω σου/ποῦ θὰ μποροῦσες νὰ κοιτάξεις καὶ νὰ μὴ γίνεις αλάτι;* Βλ. και το μυθιστόρημα του Βασίλη Μοσκόβη, *Το άλας της γης* (1953).

¹² <http://www.poesi.as/pn57061.htm>

¹³ Σε μετάφραση Γιώργου Ρούβαλη, *Δρομολόγιο Λόγου και Τέχνης*, τεύχος 8, σσ. 69-70:

¹⁴ Βλ. τη διεισδυτική ανάλυση της Kathryn Bradesca, “An Analysis of ‘Ode to Salt’ by Pablo Neruda”, <https://penandthepad.com/analysis-ode-salt-pablo-neruda-3413.html>, η οποία παρατήρησε ότι οι λέξεις, απλές και καθημερινές, τοποθετούνται κάθετα στο χαρτί, η μία μετά την άλλη, όπως πέφτει το αλάτι από την αλατιέρα.

του μαθήματος της παλαιογραφίας.¹⁵ Σε έναν πάπυρο (P. Colon. Inv. Nr. 5516), που ανήκει στη συλλογή του Πανεπιστημίου, με άγνωστο τόπο προέλευσης, χρονολογούμενο στις αρχές του 4^{ου} αι., τον οποίο δημοσιεύσαμε για πρώτη φορά, σώζονται ορισμένα από τα πιο πολυσυζητημένα χωρία του *Κατά Ματθαίον* Ευαγγελίου, 5, 13-16 και 5, 22-25. Αξίζει να σημειωθεί ότι τα παραπάνω αποσπάσματα εμφανίζονται πρώτη φορά σε πάπυρο. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη γραφή *μαρανθῆ* του παπύρου, αντί *μωρανθῆ*. Η *varia lectio μαρανθῆ* δεν μας ήταν μέχρι τότε γνωστή από τη χειρόγραφη παράδοση του κειμένου. Στη μελέτη αυτή εξετάζονται όλα τα σχετικά προβλήματα σε σύγκριση με τις αντίστοιχες εκφράσεις της βουλγάτας, της γεωργιανής μετάφρασης, της κοπτικής και διαφόρων άλλων εκδόσεων ή μεταφράσεων της Καινής Διαθήκης.

Οι παραλλαγές της παραπάνω ευαγγελικής περικοπής είναι οι ακόλουθες:¹⁶

- *Κατά Μάρκον* Ευαγγέλιο 9, 50: *καλὸν τὸ ἄλας· ἐὰν δὲ τὸ ἄλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἄλας καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις.*
- *Κατά Λουκάν* Ευαγγέλιο 14, 34-35: *καλὸν τὸ ἄλας· ἐὰν δὲ καὶ τὸ ἄλας μωρανθῆ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται; οὔτε εἰς γῆν οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετον ἐστίν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. ὁ ἔχων ὄρα ἀκούειν ἀκούετω.*

Τις περισσότερες δυσκολίες δημιουργεί η έκφραση «ἐὰν τὸ ἄλας μωρανθῆ». Ο Λούθηρος μετέφρασε κατά λέξη το *μωραίνομαι* “*dumm werden*” στο συγκεκριμένο όμως χωρίο η σημασία είναι προφανής: το αλάτι «χάνει την αλμύρα, τη γεύση του».¹⁷ Η *varia lectio μαρανθῆ* του παπύρου της Κολονίας

¹⁵ Βλ. το σχετικό δημοσίευμα Ch. Charalambakis - D. Hagedorn - D. Kaimakis - L. Thuengen, «Vier literarische Papyri der Kölner Sammlung», *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 14, 1974, 29-40: http://www.uni-koeln.de/phil-fak/ifa/NRWakademie/papyrologie/Karte/II_080.html Βλ. και *Aland, Kurt - Aland, Barbara, The Text of the New Testament: An Introduction to the Critical Editions and to the Theory and Practice of Modern Textual Criticism*. Erroll F. Rhodes (trans.), Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 1995, 101. Σύγκρ. Zachary J. Cole, *Numerals in Early Greek New Testament Manuscripts: Text-Critical, Scribal, and Theological Studies*, Dissertation, The University of Edinburgh, 2015, p. 90, note 116, p. 292.

¹⁶ Βλ. το άρθρο “Salz” του Peter Riede το οποίο αναφέρεται στην Αγία Γραφή με πλούσια βιβλιογραφία, <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/25931/>

¹⁷ Βλ. *Jürgen Kuhlmann, “Ihr seid das Salz der Erde”,* <http://www.kath.de/predigt/jk/salz.htm>

Ο πάπυρος της Κολονίας.

ανταποκρίνεται περισσότερο στα πράγματα, με την έννοια ότι παρουσιάζει μεγαλύτερη σημασιολογική διαφάνεια, καθώς το *μαραίνομαι* σημαίνει «φθείρομαι, καταστρέφομαι, χάνω τη ζωντάνια μου» και ειδικά για το αλάτι «χάνει την πικάντικη γεύση του».¹⁸

Οι θεολογικές ερμηνείες που έχουν δοθεί στο σχετικό απόσπασμα από το *Κατά Ματθαίον* Ευαγγέλιο είναι οι ακόλουθες:¹⁹

Ἐν τῷ εἰπεῖν «Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς» ἔδειξε μαρανθεῖσαν πᾶσαν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ κατασαπεῖσαν ὑπὸ τῶν ἁμαρτημάτων. ὑμεῖς οὖν, μαθηταὶ μου, τὰς εἰρημένας ἐν τοῖς μακαρισμοῖς ἀρετὰς κατορθώσαντες, καὶ εἰς τὴν ἐτέρων ὠφελείαν τὰς καλὰς ταύτας παρασκευάσαντες ὑπερχειῖσθαι πηγὰς.

Ο Ευαγγελιστής Λουκάς προτιμά αντί για το ρήμα το επίθετο *ἄναλος* «ανάλατος», οι ερμηνευτικές όμως δυσκολίες παραμένουν.

¹⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληροφορία ότι το αλάτι στην Ανατολή δεν ήταν όπως το καθαρό μαγειρικό αλάτι, αλλά εμπειριέχε διάφορα οργανικά υπολείμματα. Όταν το αλάτι αυτό εκτεθεί στον ήλιο ή τη βροχή είναι εντελώς άγευστο και στην ουσία άχρηστο. Βλ. Το άρθρο "Salz", *Bibel-Lexikon*, https://www.bibelkommentare.de/index.php?page=dict&article_id=4511

¹⁹ J. A. Cramer (εκδ.), *Catena in Evangelia S. Matthaei et S. Marci, ad fidem codd. Mss.*, Oxonii 1840, p. 33. Σύγκρ. Fr. Field (εκδ.), *Sancti patris nostri Joannis Chrysostomi Homiliae in Matthaemum*, Tomus I, homiliae I-XLIV, Cantabrigiae 1839, p. 199.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ Ἴλας τῆς γῆς ἐστὶν τὸ ψυχικὸν ἄρτυμα.
ΚΥΡΙΛΛΟΥ Ἴλας καλεῖ τὴν φρόνησιν.

ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ *Τι ἐστὶν «ἐὰν δὲ τὸ ἄλας μωρανθῇ» καὶ τὰ ἐξῆς; ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι, φησί, τοῦ λαοῦ ἀρετὰς κατορθοῦντες καὶ πίπτοντες δύνανται διὰ μετανοίας ταχέως τυγχάνειν συγγνώμης· ὁ δὲ διδάσκαλος ἐὰν τοῦτο πάθῃ, πάσης ἀποστέρηται ἀπολογίας, καὶ τὴν ἐσχάτην δίδωσι τιμωρίαν· μὴ οὖν προδῶτέ, φησι, τὴν προσήκουσαν ὑμῖν σφοδρότητα, καὶ στερρότητα καὶ στυφότητα, τὴν τῷ ἄλατι προσήκουσαν· ἐὰν γάρ φοβηθῆτε ὄνειδισμούς καὶ διωγμούς, καταφρονήσεσθε, ὅπερ ἐστὶ καταπατηθῆναι.*

Νεότεροι ερμηνευτές κινήθηκαν στα πλαίσια του ηθικοδιδασκισμοῦ, ὅπως διαμορφώθηκε κατὰ τον 18^ο καὶ 19^ο αἰώνα.

Ο κορυφαῖος μεθοδιστής Joseph Entwisle, jun. (1767-1841) ερμηνεύει το ευαγγελικό χωρίο στηριζόμενος στις δύο βασικές ιδιότητες που ἔχει το αλάτι, θέση που επαναλαμβάνουν εφεξῆς στερεοτυπικά πολλοὶ μεταγενέστεροι θεολόγοι.²⁰ Ο Ἰησοῦς απευθύνεται στους μαθητές του για να τονίσει τὴν τεράστια επιρροή που μποροῦν να ασκήσουν στον κόσμο. Ὅπως το αλάτι συντηρεῖ τις τροφές, παρεμποδίζοντας τὴ σήψη (βλ. σ. 7), ἔτσι καὶ οἱ πραγματικοὶ χριστιανοὶ οφείλουν να αντισταθοῦν στην παρακμή καὶ να αποτρέψουν τὴ διαφθορά που χαρακτηρίζει τις ἀνθρώπινες κοινωνίες. Χρειαζόμαστε ὅσο ποτέ ἄλλοτε τὸ «ηθικό αλάτι» (moral salt, σελ. 9). Ὅπως τὸ αλάτι, κατὰ δεύτερο λόγο, ἔχει τὴν ιδιότητα να βελτιώνει τὴ γεύση τοῦ φαγητοῦ, ἔτσι καὶ οἱ ἀνθρώποι τοῦ Θεοῦ ἔχουν ἀποστολή να «νοστιμίσουν» τὴ ζωή των παραστρατημένων καὶ γενικὰ των διεφθαρμένων οἱ οἱποῖοι προσβάλλουν με τις πράξεις τους τὸν Δημιουργό τοῦ κόσμου. Ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία ἦταν «τὸ αλάτι τῆς ζωῆς», χάθηκε ὁμως ἡ πίστη με ἀποτέλεσμα να επικρατήσῃ ἡ ἀπάθεια στην πνευματικὴ ζωή καὶ ἡ ἠθικὴ κατάπτωση. Ο συγγραφέας θέτει τὸ ἀμείλικτο ἐρώτημα: «Ἐχουμε αλάτι μέσα μας;» (Have we salt in ourselves?, σελ. 29). Ἡ καταφατικὴ ἀπάντηση ἰσχύει μόνο αν ὁ κάθε χριστιανός φροντίσει να διαδοθεῖ παντοῦ τὸ φως καὶ ἡ καθαρότητα τοῦ Ευαγγελίου.

Σε ἀνάλογο κλίμα κινεῖται ὁ John S. Stone (1795-1882) με τὴ διαφορὰ ὅτι

²⁰ Βλ. "The salt of the Earth". A sermon on Matthew V, 13, London 1839. Το κήρυγμα ἐγίνε στο Tadcaster στις 18 Νοεμβρίου 1839.

μεταφέρει τα λόγια του Ιησού από τους μαθητές του σε ολόκληρο το πλήρωμα της Εκκλησίας.²¹ Επισημαίνει τη μεταφορική χρήση των λέξεων *αλάτι - φως* που λειτουργούν ως αντίδοτα στην ηθική σήψη και το πνευματικό σκοτάδι. Ο Stone είναι κατηγορηματικός (σελ. 6): Θεωρεί ότι το αλάτι είναι η Εκκλησία, η οποία όμως χωρίς το Ευαγγέλιο έχει χάσει τη «αλμυρότητα» της. Αποδίδει μεγάλη σημασία στα χέρια που θα διασκορπίσουν το αλάτι στον κόσμο της παρακμής και της διαφθοράς. Εξίσου σημαντική είναι η αποστολή των δούλων του Θεού που θα σηκώσουν ψηλά τη δάδα του χριστιανισμού και θα φωτίσουν με τη λάμψη της τη σκοτεινιά του κόσμου.

Ο Ιησούς περνά τα σωτήρια για την ανθρωπότητα μηνύματά του με μεταφορικές εικόνες οι οποίες στηρίζονται σε ευρύτατα γνωστές λέξεις που αποτυπώνουν καθημερινά βιώματα. Γι' αυτό προτιμά τη μεταφορική εικόνα με το αλάτι και όχι με τη ζάχαρη ή το πιπέρι. Το αλάτι σε ελάχιστη ποσότητα είναι πολύ δραστικό. Αρκεί ένας κόκκος άλατος, όπως και ένας κόκκος σινάπεως, για να ενεργοποιηθούν οι σωτήριες δυνάμεις της χριστιανικής διδασκαλίας. Οι παραδοξότητες, οι υπερβολές στην υπέρτατη εκδοχή τους²² και οι παραβολές αποτυπώνονται εναργέστερα και μονιμότερα στη μνήμη. Χρησιμοποιούνται για εμφατική προειδοποίηση. Από χημική άποψη είναι αδιανόητο το αλάτι να γίνει «ανάλατο». Ακόμα και αν χάσει την αλμυρότητά του δεν μπορεί να την ξαναβρεί.²³ Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε το ευαγγελικό (Λουκάς, 18, 27) *τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις δυνατὰ παρὰ τῷ Θεῷ ἐστίν*. Σε τελευταία ανάλυση, ο θείος λόγος υπερβαίνει και την ανθρώπινη γλώσσα και την ψυχρή επιστημονική λογική.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Το αλάτι στη Νεοελληνική γλώσσα: Από τη διαχρονία στη συγχρονία.

Οι σημασίες και οι χρήσεις του ουσιαστικού *αλάτι* στη σημερινή γλώσσα

²¹ Βλ. το κήρυγμά του *The church. The salt of the Earth and the Light of the World, Sermon ...*, Boston 1835: Adams & Torrey, Printers.

²² Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα από το *Κατά Ματθαίον* Ευαγγέλιο, 7, 3: «Βλέπεις το σκουπίδακι (κάρφος) που είναι στο μάτι του αδελφού σου και δεν βλέπεις το δοκάρι (δοκόν) που είναι στο δικό σου;».

²³ Βλ. Τη συλλογιστική που αναπτύσσει ο Franz Kogler, «Ihr seid das Salz der Erde ... (Mt 5, 13-16)», https://www.dioezese-linz.at/dl/prrsJKJLkNNJqx4kJK/Ihr_seid_das_Salz_der_Erde.pdf

είναι οι ακόλουθες, όπως αποτυπώνονται εναργώς στο *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* της Ακαδημίας Αθηνών.²⁴

αλάτι [άλατι] α-λά-τι ουσ. (ουδ.) {αλατ-ιού} & (λόγ.) άλας **1.** αλμυρή, συνήθ. λευκή, κρυσταλλική ουσία, γνωστή χημικά ως χλωριούχο νάτριο (NaCl), η οποία αποτελεί βασικό συστατικό του θαλασσινού νερού ή απαντάται ως ορυκτό και χρησιμοποιείται ως καρύκευμα ή για τη διατήρηση τροφών: *ακατέργαστο/βιομηχανικό/επιτραπέζιο/θαλασσινό* (: από εξάτμιση νερού σε αλυκή)/*ιωδιούχο/κρυσταλλικό/μαγειρικό ή κοινό/ορυκτό* (:ροζ-Ιμαλαΐων)/*χοντρό/ψιλό* ~. *Κόκκοι* ~ιού. ~ και *πιπέρι*. *Μια κουταλιά/πρέζα* ~. *Δίαιτα/συνταγές/φαγητό χωρίς* ~ (πβ. *ανάλατος, άναλος*). *Το φαΐ έχει λίγο/πολύ/θέλει κι άλλο* ~. *Βάζω/προσθέτω/ρίχνω* ~ στο φαγητό (βλ. *αλατίζω*).|| *Καθαρίζουν τους δρόμους από το χιόνι, ρίχνοντας* ~.|| *Κολλάνε πάνω μου τα* ~ια από τη θάλασσα. **2.** {μόνο στον εν.} (μτφ.) οτιδήποτε κάνει κάτι ενδιαφέρον: *Το χιούμορ είναι το* ~ της επικοινωνίας. *Το ψέμα είναι το* ~ της αλήθειας. (παροιμ.). • Υποκ.: **αλατάκι** (το) • ΦΡ.: (**όσα είπαμε**) **νερό κι αλάτι**: για συμφιλίωση μετά από παρεξήγηση: *Κι αν είπαμε και μια κουβέντα παραπάνω, ~ ~, (ρίχνω/βάζω) αλάτι στην πληγή* (μτφ.): επιτείνω με τα σχόλια ή τις παρατηρήσεις μου μια ήδη οδυνηρή κατάσταση: *Μη ρίχνεις ~ ~! ~ ~ η μνήμη., δεν φοβάται ο παστουρμάς τ' αλάτι* (παροιμ.): για άνθρωπο σκληραγωγημένο που δεν πτοείται από τα βάσανα και τις δοκιμασίες της ζωής. *Πβ. ο βρεγμένος τη βροχή δεν τη φοβάται., φάγαμε ψωμί κι αλάτι* (προφ.): για άτομα που συνδέονται με δεσμούς πολύχρονης και δοκιμασμένης φιλίας: *Μαζί ~ ~., κάνω κάποιον φέτες/τ' αλατιού* (μτφ.-προφ.) **1.** τον δέρνω άγρια: (*απειλητ.*) *Άμα σε πιάσω στα χέρια μου, θα σε ~ ~!* ΣΥΝ. *κάνω κάποιον μαύρο/τόπι/τουλούμι/μπαούλο* (στο ξύλο), *κάνω κάποιον με τα κρεμμυδάκια* (2) **2.** (κατ' επέκτ.) *συντριβω, κατατροπώνω*. ΣΥΝ. *κάνω κάποιον σκόνη* (και *θρύψαλα*), *κάνω λιώμα/χώμα, όποιος χέζει/κατουράει στη θάλασσα, το βρίσκει στ' αλάτι* (παροιμ.): οι κακές πράξεις μακροπρόθεσμα έχουν αρνητικές συνέπειες σε αυτούς που τις κάνουν., **το αλάτι/το άλας της γης/της ζωής** (ΚΔ): για κάτι πολύ σημαντικό που δίνει νόημα, ενδιαφέρον στη ζωή, ζωτικής σημασίας στοιχείο: *Τα δάση και οι υδροβιότοποι είναι ~ της γης. Πβ. εκ των ων ουκ άνευ, το άλφα και το ωμέγα.,* • ΣΥΜΠΛ.: **αττικόν άλας** (απαρχαιωμ.): παιγνιώδης και πνευματώδης τρόπος έκφρασης. • ΦΡ.: **μένω/γίνομαι στήλη άλατος** (μτφ.): ακινητοποιούμαι λόγω

²⁴ Σύνταξη- επιμέλεια Χρ. Χααραλαμπάκης, Αθήνα 2014: Εθνικό Τυπογραφείο.

έντονης και συνήθ. δυσάρεστης έκπληξης. ΣΥΝ. μένω άγαλμα, μένω κάγκελο [$<$ στήλη άλός, ΠΔ, Γένεσις, 19, 26], [$<$ μεσν. αλάτι $<$ μτγν. άλάτιον $<$ αρχ. άλας]

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο στόμα των απλών ανθρώπων της υπαίθρου βρίσκονται πολλές παροιμιώδεις εκφράσεις σχετικές με το αλάτι.²⁵ Σε ξένο φαί αλάτι μη ρίχνεις (μην ανακατεύεσαι σε ξένες υποθέσεις), Ούτε σπυρί αλάτι δεν δίνει (είναι πολύ τσιγκούνης²⁶), Ο νοικοκύρης είναι το αλάτι του σπιτιού (όπως το αλάτι κάνει νόστιμο το φαγητό, έτσι και ο αρχηγός της οικογένειας αποτελεί πηγή χαράς), Τα λόγια του δεν έχουν αλάτι, δηλ. χάρη.²⁷

Ορισμένες εκφράσεις εμφανίζονται ως μεταφραστικά δάνεια σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες. Η έκφραση αττικόν άλας έχει την προΐστορία της στον Πλάτωνα, Συμπόσιον 117 Β, όπου ο πληθυντικός άλες σημαίνει «πνεύμα, ευφύια»: άλες ένήσαν έν τῷ βιβλίῳ. Στον Πλούταρχο, 56.854c, άλα είναι τα ευφυολογήματα. Την ίδια σημασία απέκτησε το λατινικό sales. Οι Ρωμαίοι εξύμνησαν το αττικόν άλας (Sal Atticus) το οποίο παρουσιάζεται στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες.²⁸ Η στήλη άλατος (Παλαιά Διαθήκη, Γένεσις, 19, 26: και έπέβλεψεν ή γυνή αυτού (του Λωτ) είς τά όπίσω και έγένετο στήλη άλός) υπάρχει ως μεταφραστικό δάνειο σε όλες σχεδόν της ευρωπαϊκές γλώσσες. Βλ. αγγλ. pillar of salt, γαλλ. ως colonne de sel, γερμαν. Salzsäule, ιταλ. colonna di sale, ισπαν. columna de sal.

²⁵ Βλ. Ακαδημία Αθηνών, Ιστορικών λεξικόν της Νέας Ελληνικής της τε κοινώς ομιλουμένης και των ιδιωμάτων, τόμος Α' (Α-ΑΜ), Εν Αθήναις 1933, βλ. λ. άλας και αλάτι.

²⁶ Η έκφραση αυτή υπάρχει ήδη στον Όμηρο, Οδύσσεια ρ, 455: Ουδ' άλας δοίης «ούτε σπυρί αλάτι δεν θα 'δινες».

²⁷ Σύγκρ. Παροιμιογράφοι 1, 351: άλμη ού έστιν έν αυτῷ έπί του άηδοῦς. Ευστάθιος, Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα και Οδύσσειαν, βλ. Οδύσσεια τ 1859, 56: άλμην έχειν λέγεται ό ήδύς άνθρωπος.

²⁸ Στο αττικόν άλας αναφέρονται πολλοί Γάλλοι συγγραφείς. Ο Ρακίνας στον Πρόλογο του έργου Οι δικομανείς (Les Plaideurs, 1668) τονίζει: Les Athéniens savaient apparemment ce que c'était que le sel attique, et ils étaient bien sûrs quand ils avaient ri d'une chose qu'ils n'avaient pas ri d'une sottise. Βλ. και Μολιέρος, Οι σοφές γυναίκες (Les Femmes savantes, 1672), ΙΙΙ, 1, στίχ. 748-752. Σύγκρ. αγγλ. attic salt/wit, γερμ. attisches Salz (geistreicher Witz).

ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ: ΔΥΟ ΚΟΣΜΟΙ ΑΡΜΟΝΙΑΣ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΟΠΡΟΣΦΟΡΑΣ

«ΣΥΝΘΗΚΗ ΚΟΣΜΟΣΩΤΗΡΙΟΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ.
ΘΕΟΚΕΛΕΥΣΤΟΣ ΣΥΖΥΓΙΑ, ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΑΜΦΟΤΕΡΩΝ
ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΑΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΖΟΥΣΑ».
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΖΑΜΠΕΛΙΟΣ

«Ο ΧΡΙΣΤΟΣ... ΘΗΠΙΣΤΕΥΕΤΑΙ ΕΑΥΤΟΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟΥ
ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΙΝΑ ΔΙ' ΑΥΤΗΣ ΦΩΤΙΣΘΗι Ο ΣΠΟΡΟΣ ΕΙΣ ΧΡΙΣΤΟΝ,
ΚΑΙ ΠΛΗΡΩΘΗι Η ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ».
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡ. ΓΙΑΓΚΟΥ,
ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ

Στην παγκόσμια ιστορία των πολιτισμών ο Ελληνισμός και ο Χριστιανισμός είναι δύο πνευματικά μεγέθη μοναδικά και ανυπέβλητα. Είναι δύο κόσμοι, οι οποίοι, και αφ' εαυτών και ιδιαιτέρως μαζί, δηλαδή ως ελληνορθόδοξος χριστιανικός πολιτισμός, προέβαλαν και ανέπτυξαν αξίες κοσμο-

ιστορικής, διαχρονικής και ουράνιας σημασίας, μέσω των οποίων διαμόρφωσαν κατά τρόπο καθοριστικό – και επί τα βελτίω – την πορεία του Ανθρώπου και του παγκόσμιου Πολιτισμού.

Σε επίρρωση των ανωτέρω, αναφέρω ότι οι καλλιρρήμονες Πατέρες της Ορθοδοξίας μας, μέσα από τις εμβριθείς μελέτες τους και ιδιαίτερα μέσα από τη βιωματική χριστιανική τους ζωή και δράση, σχημάτισαν την πεποίθηση ότι **«τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἐξελέγη παρὰ τῆς Θείας Προνοίας ὡς ὄργανον τῶν προαιωνίων καὶ ἀνεξιχνιάστων αὐτῆς βουλῶν, ἵνα γίνῃ παιδαγωγὸς τῆς ἀνθρωπότητος, ὁ φωτοδότης τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ φορεὺς καὶ διαδότης τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τὸν κόσμον»**¹.

Ευλόγως, λοιπόν, ο εμβριθής φιλόσοφος **Johannes Hessen** διατείνεται ότι η επιστημονική έρευνα των δύο τούτων κόσμων **«σημαίνει ἀναρρίχησιν εἰς τὰς ὑψίστας κορυφὰς τῆς χώρας τοῦ πνεύματος, κορυφὰς ριπιζομένας ἀπὸ τὰς αὖρας τῆς αἰωνιότητος καὶ καταυγαζομένας ὑπὸ τῆς ἐκθαμβωτικῆς αἴγλης τοῦ πνευματικοῦ ἐκείνης ἡλίου»**².

Ακολουθώντας, λοιπόν, και μεις αυτή την πνευματική αναρρίχηση στις ὑψιστες κορυφές του πνεύματος και ιχνηλατώντες επιστημονικά και βιωματικά τις υπερούσιες αξίες του Ελληνισμού και του Χριστιανισμού, θ' ακολουθήσουμε μια τριμερή πορεία, προκειμένου να μπορέσουμε να παρουσιάσουμε το θέμα μας, κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Στο πρώτο μέρος θα αναφερθούμε, συντομώτατα, στη συνάντηση των διαχρονικών αυτών κόσμων. Στο δεύτερο θα μιλήσουμε για τους πρωταγωνιστές της ιστορικής αυτής σύνθεσης και θεμελίωσης, με ιδιαίτερη μνεία στον Νυμφαγωγό της Εκκλησίας μας Απόστολο Παύλο. Στο τρίτο θα επιστέψουμε τις σκέψεις μας με εκλεκτά αποσπάσματα διακεκριμένων επιστημόνων, μέσω των οποίων εκφράζουν τον θαυμασμό τους για την εναρμόνια σύνθεση του ελληνικού και χριστιανικού πολιτισμού και την πολυτιμότερη προσφορά του ενός προς τον άλλον.

¹ Ἀρχιμ. Φιλ. Απ. Βιτάλης, «Ὁ ἑλληνορθόδοξος χριστιανικὸς πολιτισμὸς καὶ τὰ ἐπιτεύγματά του», Τόμος ἀναμνηστικὸς ἐπὶ τῇ 50ετηρίδι τοῦ περιοδικοῦ «Ἀπόστολος Βαρνάβας» (1918-1968), Λευκωσία, 1975, σσ. 265 – 305, με παραπομπή σ.271, στον Ἰω. Φραγκιδάκη, *Τὰ Ἑλληνικὰ Ἰδανικά*, Ἀθήναι, σ. 6.

² Παναγιώτης Ι. Μπρατσιώτης, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν*, τόμος ΙΣΤ', ἐν Ἀθήναις 1968, σσ. 296 – 323.

Θα τελειώσουμε δε, με ένα διαχρονικό μήνυμα για το θέμα μας του Καθηγητή και νυν Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κυρίου Προκόπη Παυλόπουλου.

* * *

Το καθοριστικό και κοσμοϊστορικό τούτο γεγονός της συνθέσεως και καρποφορίας του Ελληνισμού με τον Χριστιανισμό, πρώτος ανήγγειλε ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός, μετά τη θριαμβευτική του είσοδο στην Ιερουσαλήμ και λίγο πριν από τα Πάθη Του.

Κατά τον Ευαγγελιστή Ιωάννη: *«Ήσαν δέ τινες Ἕλληνες {τὸ ὄνομα στήν Καινή Διαθήκη σημαίνει γενικά τούς ἑλληνοφώνους - ἔθνικούς - εἰδωλολάτρας} ἐκ τῶν ἀναβαινόντων (εἰς Ἱεροσόλυμα), ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ. Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτὸν λέγοντες· Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν. Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ, καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ· ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς λέγων· ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου»* (Ιωάν. ιβ' 20-23).

Ο εμβριθέστατος θεολογικός νους του αιιδίμου Παναγιώτη Τρεμπέλα σχολιάζει το ιστορικό αυτό γεγονός, ως εξής: Ὁ ὅρος Ἕλληνες ἀποτελεῖ «προανάκρουσμα περὶ τοῦ ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐπρόκειτο ἀπὸ τῶν Ἰουδαίων νὰ μεταβιβασθῇ εἰς τὰ ἔθνη [...]. Ἡ αἴτησις τῶν Ἑλλήνων προῦκάλεσε βαθυτάτην ἐντύπωσιν παρὰ τῷ Ἰησοῦ, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν διηγείρε παρ' αὐτῷ τὸ συναίσθημα τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον, ὁ ὁποῖος μέχρι τοῦδε εἶχε τεθεῖ εἰς δευτέραν μοῖραν ἐν τῇ δράσει του, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπέμνησεν εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν πνευματικὴ του βασιλεία θὰ ἐγκαθιδρύετο, ὅταν ὁ Ἰησοῦς εἰσῆρχετο εἰς νέαν ἔνδοξον μορφήν ὑπάρξεως, προῦποθέτουσαν τὸν θάνατον αὐτοῦ. Οὕτως ἡ ὁδὸς τοῦ Γολγοθᾶ διανοίγεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν του ὡς ἡ μόνη ἄγουσα πρὸς τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς νέας τάξεως πραγμάτων»³.

Μετά την επιφοίτηση του Αγίου Πνεύματος, κατά τη γενέθλια ημέρα της Πεντηκοστής, ενώπιον των μαθητῶν διανοιγόταν πια ο δρόμος του χρέους, ὅπως το διέγραψε ο Κύριος μετά την Ανάστασή Του εἰς τὴν Γαλιλαίαν, «εἰς τὸ ὅρος οὐ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς: (...) καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν

³ Π. Ν. Τρεμπέλας, *Ἐπίσημα εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον*, Ἔκδοσις Ἀδελφότητος Θεολόγων «Ο ΣΩΤΗΡ», Ἀθήναι, 1969, σσ. 448-450.

αὐτοῖς λέγων· ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῶ καὶ ἐπὶ γῆς. πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν» (Ματθ. κη' 18-20).

Η πρώτη συνάντηση Ελληνισμού και Χριστιανισμού έγινε στην Αντιόχεια, στις «Συριάδας Αθήνας», όπως ονομαζόταν τότε η Αντιόχεια, δια την ελληνική της παιδεία. Παράλληλα βέβαια, η Αντιόχεια ήταν και το δεύτερο, **μετά τα Ιεροσόλυμα, λίκνο του Χριστιανισμού.** Ο Ελληνισμός και ο Χριστιανισμός δέσποζαν εκεί και ως ιδεολογικές έννοιες και ως επιτακτικά χρεωστικά βιώματα. Εκεί, οικοδομήθηκε η πρώτη χριστιανική κοινότητα, η οποία αποτελείτο από Ιουδαίους και εθνικούς πιστούς. **Εκεί για πρώτη φορά ονομάστηκαν Χριστιανοί, οι πιστεύσαντες στον Ιησού Χριστό.**

Πρωταγωνιστής ήταν ο συμπατριώτης μας Βαρνάβας, μια φωτεινή και πολυδιάστατη προσωπικότητα, η οποία καθιερώθηκε στην Εκκλησία, ως ο τολμηρός απόστολος του χρέους και της φιλανθρωπίας. «*Ἰωσῆς δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, ὃ ἔστι μεθερμηνευόμενον υἱὸς παρακλήσεως, Λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει, ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων*» (Πράξ. 4,36-37). Παρά το γεγονός ότι δεν ανήκε στην ομάδα των δώδεκα καθιερώθηκε ως Απόστολος της αρχέγονης χριστιανικής Εκκλησίας. Αυτός, με τη γνωστή του δυναμικότητα και με το μεγάλο κύρος που διέθετε, «επέβαλε» ως Απόστολο στους Μαθητές του Χριστού τον τέως φοβερό διώκτη του Χριστού, «τὸν Σαῦλον {ὄς} ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν...»(Πράξ. Η'3). «*Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγῆσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ. καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ...*» (Πρ. 9, 27-28).

Περαιτέρω, ο ιερός Συντάκτης των Πράξεων μας πληροφορεί: «*Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν. καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν, πολὺς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον. Ἦκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν, καὶ ἔξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας· ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας*

προσμένειν τῷ Κυρίῳ, ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος Ἁγίου καὶ πίστεως καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ. Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον, καὶ εὐρῶν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν. ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανόν, χρηματίσαι τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς (Πράξ.11, 20-26).

Προέκταση της γόνιμης εκείνης συνεργασίας στην Αντιόχεια ήταν και η πρώτη ιεραποστολική δράση στην Κύπρο, όπου ο δυναμικός Βαρνάβας θα παραχωρήσει τον πρώτο ρόλο στον εκλεκτό του φίλο, στον Ρωμαίο Πολίτη, τον Σαῦλο. «Απ' εδώ και πέρα, ο Λουκάς τον Απόστολο τον ονομάζει μόνο με το όνομα **ΠΑΥΛΟΣ**, που ήταν το όνομά του, ως ρωμαίου πολίτου(...). Ο ίδιος άλλαξε ένα ιερό όνομα – που στον ελληνικό κόσμο πολυτόνιζε τη συγγένεια αίματος με τον λαό του Ισραήλ,- με το ρωμαϊκό του όνομα, που, σαν καινούργιος τόνος, ηχούσε μέσα του θυμίζοντας όλη την έκταση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και την κλήση του ως **ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ**. Μ' αυτό απευθύνεται στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, ως μέλος του... Η μεταστροφή του ανθυπάτου ήταν η πρώτη θριαμβευτική νίκη του Χριστιανισμού στις ανώτερες τάξεις της ρωμαϊκής κοινωνίας... Η ημέρα εκείνη ήταν για τον Παῦλο ένας προσωπικός θρίαμβος... Από εδώ και πέρα το κύριο πρόσωπο δεν είναι πια ο Βαρνάβας αλλά ο Παῦλος...»⁴.

Ο τόπος, βέβαια, της κοσμοϊστορικής συναντήσεως Ελληνισμού και Χριστιανισμού υπήρξε το κλεινό άστυ της Παλλάδος Αθηνάς, ο ιστορικός Ἄρειος Πάγος. Η συνάντηση εκείνη του Παύλου –τουτέστιν του Χριστού μετά των Αθηναίων, τουτέστιν του αρχαίου ελληνικού πνεύματος– υπήρξε, κατά τον αιόδιμο καθηγητή της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών Λεωνίδα Φιλιππίδη, «στιγμή κοσμοϊστορική, ὅτι ὁ Χριστὸς συνάπτεται πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀδιασπᾶτως, παρεγγῦᾶται τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ Του ἔργου εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς ἀξίας καὶ τὸν πνευματικὸν θησαυρὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐμπιστεύεται Ἐαυτὸν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον Του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα δι' αὐτῆς φωτισθῇ ὁ σπóρος εἰς Χριστὸν, καὶ πληρωθῇ ἡ παγκοσμία ἀποστολὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ»⁵.

⁴ J.Holzner, Παῦλος, μετάφρασις τ. Αρχιεπισκόπου Αθηνῶν Ιερωνύμου, 21^η ἔκδοσις, Αθήναι 2001, σσ.103-104.

⁵ Βλέπ. Αρχιμ. Φιλ. Απ. Βιτάλης, ὄπ. π. Σημ.1, σ. 269 (με παραπομπή στον Φιλιππίδη Λ., Ἑλλάς πιστεύουσα, Αθήναι 1937, σσ. 6-7).

Ο εκεί εκφωνηθείς λόγος του Παύλου αποτελεί ευκλεές ιστορικό μνημείο της επαφής αυτής, το οποίο μάς διέσωσε ο ελληνιστής μαθητής του Παύλου, ο «ἀγαπητὸς ἰατρὸς Λουκᾶς» (Κολ. Δ' 14). Στον μνημειώδη εκείνο λόγο, ο Παῦλος αγγίζει τις ψυχές των Αθηναίων, με ένα εκπληκτικό προσεγγιστικό λόγο, στο οποίο, προλογικά, δηλώνει τον βαθύτατο σεβασμό του προς το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και τους φιλόθεους Αθηναίους. Σταθείς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου ἔφη: **Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν εὔρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, «ἀγνώστῳ Θεῷ». Ὅν οὐκ ἄγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν**» (Πράξ. ιζ' 22-23).

ΤΩ ΑΓΝΩΣΤΩ ΘΕΩ

Σταθείς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου ἔφη· Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν εὔρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὅν οὐκ ἄγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὐτοὺς οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσδοκῶνός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν κατὰ πάντα.

Πράξεις Ἀποστόλων ΙΖ' στ. 22-25

Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις καὶ ἑτεροὶ σὺν αὐτοῖς.

Πράξεις Ἀποστόλων ΙΖ' στ. 34

Στάθηκε λοιπὸν ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου καὶ εἶπε: «Ἀθηναῖοι! Σας βλέπω ευλαβέστατους ἀπὸ κάθε ἀποψη. Πράγματι, ἐνὺ περιδιάβασα τὴν πόλιν σας καὶ ἔβλεπα τοὺς ἱεροὺς σας τόπους, βρῆκα ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς κι ἓνα βωμὸ με τὴν ἐπιγραφή "στὸν Ἄγνωστο Θεό". Αὐτὸν, λοιπὸν, που εἰσεῖς λατρεύετε, χωρὶς νὰ τὸν γνωρίζετε, αὐτὸν ἐγὼ τῶρα σας τὸν κάνω γνωστό. Εἶναι ὁ Θεὸς που δημιουργήσεν τὸν κόσμον κι ὅλα ὅσα ὑπάρχουν σ' αὐτὸν. Ὡς Κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, δὲν κατοικεῖ σὲ χειροποίητους ναοὺς, οὕτε ὑπηρετεῖται ἀπὸ χεῖρα ἀνθρώπινα σαν νὰ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ κάτι, σφοῦ αὐτὸς εἶναι που δίνει σὲ ὅλα ζωὴ καὶ πνοὴ καὶ τὰ πάντα».

Μερικοὶ ὁμῶς ἄνδρες προσκολληθῆκαν σ' αὐτὸν καὶ πίστεψαν, ἀνάμεσά τους καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ μιὰ γυναῖκα που λεγόταν Δάμαρις, καὶ ἄλλοι μαζί μ' αὐτοὺς.

Το ιστορικό αυτό γεγονός σχολιάζει γλαφυρότατα και παραστικότατα ο εμβριθής Βυζαντινολόγος **Σπυρίδων Ζαμπέλιος**: «**Ο πρωτάγγελος Παῦλος, ἀληθῆς περιστέρα, πᾶσα ἐκ τῆς κιβωτοῦ, σπεύδει πρὸς τὴν Ἀττικὴν.** Πρῶτος δὲ τῶν Χριστιανῶν τὰς ἐγχωρίους παραδόσεις ἐπικαλούμενος, πρῶτος τὰς δωρεὰς τοῦ Πνεύματος ἐπαγγελλόμενος τῆς κλητῆς γενεᾶς τὴν σωτηρίαν, ἀγορεύει ὑπὲρ ἐνότητος Θεοῦ καὶ θεότητος Χριστοῦ καὶ προσδοκίας μελλούσης ἀναστάσεως. Ἡ ἡχώ τῆς Πνυκὸς μεταδίδει τὴν μεγάλην ἀγγελίαν, (...). Ἡ Ἀκρόπολις, εἰς μέλλουσαν ἀνάστασιν προωρισμένη, ἀνοίγει τὰς πύλας τῆς καὶ ἡ Ἑλλάς ἅπασα εὐαγγελίζεται, τῆς κοσμικῆς ἡγεμονίας τῆς παραιτουμένη, πρὶν ἢ ὁ Ἀνθύπατος Ῥωμαῖος μάθη, ὅτι εἰς τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, ἄλλος Δεσπότης, ἰσχυρότερος αὐτοῦ ὑποκατέστη. Νέα φάσις Ἱστορίας. Ἀπόκρυφος μεταπολίτευσις. Πνεῦμα Κυρίου ἦλθεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπεσκίασεν αὐτήν. (...).

Και συνεχίζει με τον ίδιο ενθουσιώδη τρόπο: **Συνθήκη κοσμοσωτήριος Ἑλλάδος καὶ Χριστιανισμοῦ. Θεοκέλευστος συζυγία, τὸ μέλλον ἀμφοτέρων εἰς τοὺς αἰῶνας ἐξασφαλίζουσα!** Ἡ μὲν Ἑλλάς παρέχει, ἐπ' ἀγαθῷ τῆς οἰκουμένης, τῷ Χριστιανισμῷ παιδείαν, γλώσσαν (...). Προσφέρει θυσίαν αἱματηρὰν καὶ ἀναίμακτον. Ὁ δὲ Σωτὴρ τοῦ κόσμου τίθησιν εἰς τὸν δάκτυλον τῆς μνηστῆς τὸν ἀρραβῶνα τῆς σωτηρίας»⁶.

Ο εθνικός μας ιστορικός **Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος** συναγωνιζόμενος, οὕτως εἰπεῖν, τον Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο σε ιστορική εμβρίθεια και γλαφυρότητα ὕφους, σχολιάζει το μέγα τούτο και κοσμοσωτήριο γεγονός με σοφία, ἀντάξια τῆς προσωνυμίας του. «**Ο χριστιανισμὸς ἐπηγγέλλετο τὰ εὐγενέστατα τῶν θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν δογμάτων, ὅσα μέχρι σήμερον ἦλθον να ἐκπολιτίσωσι καὶ να παραμυθίσωσι τὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος· ὁ δὲ ἑλληνισμὸς εἶχε τὴν γλῶσσαν δι' ἧς καὶ μόνης τὰ δόγματα ταῦτα ἠδύναντο νὰ διαδοθῶσιν εἰς ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν, εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ἣτις μόνη ἠδύνατο ν' ἀρπάσῃ τὰς ψυχὰς καὶ νὰ πείσῃ τὰ πνεύματα, εἶχε τοὺς θεσμούς, δι' ὧν καὶ μόνον ἡ διδασκαλία ἐκεῖνη ἠδύνατο νὰ ὀργανωθῇ ὡς θρήσκευμα θετικόν.** Ἄνευ τοῦ ἑλληνισμοῦ ὁ χριστιανισμὸς ἤθελε ἀσφυκτῆσαι ἐν τῇ πνιγηρᾷ τῆς Ἰουδαίας ἀτμοσφαίρα· ἄνευ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δεν ἤθελε ἐπιπλεύσει ἐν τῷ κατακλυσμῷ

⁶ Σπ. Ζαμπέλιος, Βυζαντιναὶ μελέται, Ἐν Ἀθήναις 1857, σσ. 40-44.

έν ᾧ κατεποντώθη ἅπας ὁ λοιπὸς τῆς ἀρχαιότητος κόσμος (...)⁷.

Την αὐτὴν ἀποψη ἐξέφρασε καὶ ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Αθηνῆσι Πανεπιστημίου, διὰ τοῦ αειμνήστου κοσμητοροῦ αὐτῆς **Γεράσιμου Κονιδάρη**, σε εκτεταμένο υπόμνημά της πρὸς τὴν Κυβέρνηση τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1958:

«Ἡ καρποφόρος σύνθεσις τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπέδωκε πλουσίους καρπούς, διότι ἀνέπλασε τὰς δυνάμεις τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἑλληνισμοῦ, αἵτινες μετεμόρφωσαν τὸ Ἀνατολικὸν Ῥωμαϊκὸν Κράτος ἐν τῇ οὐσίᾳ του εἰς Ἑλληνικὸν (κυρίως διὰ τῆς Ἑλληνοκρατίας), ἐδημιούργησαν νέαν περίοδον ἀκμῆς τῶν ἑλληνικῶν καὶ χριστιανικῶν γραμμάτων καὶ βάθους σκέψεως, συνδεδεμένης μετὰ σχετικῆς χάριτος τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου. Διὰ τῆς συζυγίας ταύτης ἀνεζωογονήθη ἡ ἀγωνιστικὴ ἰκανότης τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς. Αὕτη ἐπέτυχε, χάρις εἰς τὴν αὐτοθυσίαν τῶν Ἑλλήνων, νὰ κρατήσῃ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος ἐπὶ 1000 καὶ πλέον ἔτη, διότι ἠγωνίσθη ὑπὲρ ἰδεωδῶν, τὰ ὁποῖα συνυφάνθησαν μετὰ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως εἰς τοὺς σκληροὺς ἀγῶνας πρὸς Ἀνατολάς, πρὸς Βορρᾶν καὶ πολλάκις πρὸς σκληρὰν καὶ ἀσύνητον Δύσιν.

Ταῦτα δὲ ἐπετεύχθησαν, διότι τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἡ ἴδρυσις τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἐν ταῖς περιοχαῖς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰσήγαγον εἰς τὴν ψυχὴν καὶ τὴν καρδίαν τῶν Ἑλλήνων μίαν νέαν Ἐκκλησιαστικὴν ἐξόχου πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ χαρακτήρος, μὲ κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν ἐνότητα πίστεως – ἠθικῆς, ὡς καὶ λατρείας καὶ διοικήσεως κατὰ περιοχάς.

Τὸ μέγα τοῦτο εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ γεγονὸς δὲν εἶχεν ἀπλῶς ὡς εὐτυχὲς ἐπακόλουθον τὴν ἀμβλυνσιν τῶν ἀντιθέσεων καὶ τὴν σχετικὴν ἐλάττωσιν τῶν καταστρεπτικῶν συνεπειῶν τῆς ὑπερβολικῆς ἀτομοκρατίας παρ' Ἑλλησιν, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐπέφερεν ἐνίσχυσιν τῆς ἐνότητος αὐτῶν. **Ὅθεν, ἡ ἐνότης αὐτῶν, ἡ ἐπιτευχθεῖσα διὰ τῆς διαμορφώσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἀπέκτησε βάθος καὶ διὰ τοῦτο διάρκειαν καὶ ἀντοχήν.** Εἶναι δὲ εὐτύχημα, ὅτι τὴν μεγίστην ταύτην καὶ μέχρι σήμερον πολύτιμον διὰ τὸ ἡμέτερον Ἔθνος ὑπηρεσίαν τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος ἀνεγνώρισε καὶ ἐπισήμως ἡ πρὸς τὴν Βουλὴν τοῦ 1852 ἔκθεσις τῆς ὑπὸ τὸν Ἰωάν. Ζαΐμην ἐπιτροπῆς ἐπὶ τῶν

⁷ Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Ἐκδοσις ἕκτη, τόμος δεῦτερος, μέρος πρῶτο, Αθήναι 1932, (Πρόλογος). σ. ιβ'.

ἐκκλησιαστικῶν νομοσχεδίων, διακηρύξασα ὅτι: «Αὕτη (τ.ε. ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία) διετήρησεν ἐν ταῖς περιπετείαις τῶν χρόνων τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων»⁸.

Ἡ τρίτη συνάντηση πραγματοποιήθηκε στη μεγάλη πόλη της Αλεξάνδρειας, ἡ οποία ἐπίσης ἦταν ἓνα λαμπρὸ κέντρο του ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκεῖ μάλιστα ἰδρύθηκε καὶ ἡ **περίφημη Κατηχητικὴ, δηλαδὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Αλεξάνδρειας**. Μια πλειάδα διακεκριμένων πατέρων καὶ φιλοσόφων με επικεφαλῆς τον ἰδρυτὴ τῆς Σχολῆς **Πάνταινο**, τον μαθητὴ αὐτοῦ **Κλήμεντα τον Αλεξανδρέα** καὶ τον μεγαλόνυμο **Ωριγένη**, υπερασπίστηκαν με σθένος τὴν ἀρμονικὴ σύζευξη του κλασικοῦ πολιτισμοῦ με τὴν χριστιανικὴ θρησκεία, διακηρύξαντες με παρρησία ὅτι ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία, ἀποτελεῖ «δῶρον τοῦ Θεοῦ» πρὸς τους Ἕλληνας καὶ ὅτι οἱ ἀξίες που ἐξέφρασε **ο ἐλληνικὸς πολιτισμὸς ἀποτελοῦν «παιδαγωγὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς Χριστόν» «ὡς καὶ ὁ Νόμος ἐπαιδαγωγεῖ τοὺς Ἑβραίους εἰς Χριστόν»⁹.**

Ὁ δε μέγιστος των Θεολόγων τῆς Ανατολῆς, καὶ κατὰ πολλοὺς θεολόγους τῆς Δύσεως, καὶ ὅλης τῆς ἀρχαίας καὶ ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας, **Ωριγένης** δεν δίστασε νὰ εἰσαγάγει στὴ περιώνυμη αὐτὴ Θεολογικὴ Σχολὴ καὶ τὸ μάθημα τῆς Φιλοσοφίας, διότι πίστευε ἀκράδαντα ὅτι ἀποτελεῖ βασικὴ προπαιδεία γιὰ τὴ βαθύτερη κατανόηση τῆς Ἁγίας Γραφῆς.

Με τὴν ἐνθερμὴ υποστήριξη τόσων φωτισμένων προσωπικοτήτων **Ἑλληνισμὸς καὶ Χριστιανισμὸς, ὡς ενιαία Σύνθεση**, πορεύονται ἀπὸ κοινού, διαμορφώνουν τὴν ἐκκλησιαστικὴ μας πορεία, διατυπώνουν, μέσω τῆς βαθύπλουτης ἐλληνικῆς μας γλώσσας, τὰ χριστιανικὰ μας δόγματα καὶ μεταβάλλουν ἐπὶ τὰ κρείττω τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι των λαῶν. Μεταξὺ τους ἀναπτύχθηκε μιὰ θαυμαστὴ ἀρμονία καὶ ἀλληλοπροσφορά, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γράψουμε πιο κάτω, ἀναπτύσσοντας ἱστορικὰ – ἐξελικτικὰ τὸ θέμα, ἀναφερόμενοι στους πρωτοπόρους θεμελιωτὲς αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς σύζευξης καὶ ἀρυόμενοι παράλληλα τὶς ἐπιστημονικὲς τους γνώμες, προκειμένου νὰ καταφανεῖ τὸ καρποφόρο κάλλος αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς σύζευξης.

⁸ Βλ. Ἀρχιμ. Φιλ. Ἀπ. Βιτάλης, ὀ.π. σὴμ. 1, σσ. 266-267, με παραπομπὴ στὰ Πρακτικὰ Βουλῆς 1852, σελ. 220, Ὑπόμνημα Περὶ Παιδείας, σσ. 21-22).

⁹ Βλ. Παναγιώτης Ι. Ππρασιώτης, ὀ.π. π. σὴμ.2, σ. 304 με παραπομπὴ Στρωμ. Α' ε'.

Β' ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΗ
ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Η γόνιμη συνάντηση του Ελληνισμού με τον Χριστιανισμό, όπως γράψαμε πιο πάνω, άρχισε από τας «Συριάδας Ἀθήνας», την Αντιόχεια, κορυφώθηκε στην Αθήνα με πρωταγωνιστή τον «Νυμφαγωγόν τῆς Ἐκκλησίας» μας Παύλο, καλλιεργήθηκε στην περίφημη Αλεξανδρινή Σχολή, αλλά ρίζωσε, ανθοφόρησε, εναρμονίστηκε και καρποφόρησε στη Νέα Ρώμη (Nova Roma) την οποία ίδρυσε ο ρηξικέλευθος αυτοκράτορας Μέγας Κωνσταντίνος. Για τον λόγο αυτό ο εμβριθής ιστορικός – βυζαντινολόγος Αδαμάντιος Αδαμαντίου, πολύ προσφυώς, γράφει:

«Ἡ Κωνσταντινούπολις, τὸ ἀρχαῖον Βυζάντιον, ἐκτίσθη μὲν ὑπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ ὡς Νέα Ῥώμη, διάδοχος τῆς παλαιᾶς, ὑπῆρξεν ὅμως πράγματι, ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς κτίσεως ἕως τὸ τέλος τοῦ Μεσαίωνος, ἡ μεγάλη κρατικὴ πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, συγχρόνως δὲ ἡ μεγάλη πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου ὁλοκλήρου. Ὡς πνευματικὴ πρωτεύουσα ἔλαβε τὴν καθολικὴν πνευματικὴν ἡγεμονίαν τοῦ ἱστορικοῦ κόσμου (...), μετεβλήθη εἰς μεγάλην χριστιανικὴν πρωτεύουσαν· δὲν ὑπῆρξεν ἀπλῶς πρωτεύουσα κράτους, ἀλλ' ἰσχυρὸν καὶ τηλαυγὲς κέντρον δημιουργίας κοινωνικοῦ, πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ βίου, ἐκείνου, τὸν ὁποῖον, συνήθως, ὀνομάζομεν βυζαντινὸν πολιτισμὸν»¹⁰.

Βεβαίως, η αδιάσπαστη σύναψη Χριστού και Ελλάδος, όσο θαυμαστή και να ήταν, όσο ιστορική και καρποφόρα φαίνεται σήμερα στη δική μας ιστορική συνείδηση, σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να νομισθεῖ ὅτι επιτεύχθηκε ἀπόλυτα φυσιολογικά. Στην αρχὴ υπῆρχε εχθρική στάση προς την κλασική αρχαιότητα. Ἐχουμε και περιπτώσεις κατὰ τις οποίες φανατικοὶ Χριστιανοὶ γκρέμιζαν, πανηγυρίζοντες, τους αρχαίους ειδωλολατρικούς ναούς. Αναφέρω ἀκόμη τις περιπτώσεις Βυζαντινῶν αυτοκρατόρων που διέκειντο εχθρικά ἀπέναντι στον Χριστιανισμό. Ο Ἰουλιανός (361 ἕως το 363 μ.Χ.) προσπάθησε να επαναφέρει την ειδωλολατρία και για τον λόγο αυτό ἀπὸ τους Ἐθνικούς ονομάστηκε Μέγας, ἀλλά για τους Χριστιανούς και την Ἱστορία εἶναι ὁ «Παραβάτης» και

¹⁰ Ἀδ. Ἀδαμαντίου, «Βυζάντιον», Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, τόμ. Ζ' σ. 831.

ο «Αποστάτης». Ο αυτοκράτορας **Θεοδόσιος** «κατήργησε το 394, δια νόμου, τους απόλυτα παρηκμασμένους εκείνη την εποχή Ολυμπιακούς αγώνες»¹¹. Επίσης, λέγεται –αν και αυτό διαψεύδεται από άλλους ιστορικούς– ότι «το 529 μ.Χ. ο **Ιουστινιανός** εξέδωσε ένα διάταγμα που απαγόρευε τη διδασκαλία του δικαίου και της φιλοσοφίας στην Αθήνα, η οποία αποτελούσε προπύργιο της εθνικής – ειδωλολατρικής διανόησης»¹²⁺¹³. Τα ρεύματα εναντίο του Χριστιανισμού, πολλάκις, ήταν έντονα, ακόμα και από μορφωμένους. Η αντιπάθεια αυτή πέρασε –σαν νικητήριοι παιάνας– και στην υμνολογία της Εκκλησίας μας, και μάλιστα στον τόσο προσφιλή στον λαό μας Ακάθιστο Ύμνο:

Χαίρε, φιλοσόφους άσόφους δεικνύουσα,
 χαίρε, τεχνολόγους άλόγους έλέγχουσα.
 Χαίρε, ότι έμωράνθησαν οί δεινοί συζητηταί,
 χαίρε, ότι έμαράνθησαν οί τών μύθων ποιηταί.
 Χαίρε, τών Άθηναίων τας πλοκάς διασπῶσα,
 χαίρε, τών άλιέων τας σαγήνας πληροῦσα.

Χρειάστηκε η αγωνιστική στάση των φωτισμένων Πατέρων της Εκκλησίας μας, προκειμένου να αρθούν τόσες και τόσες αντιπάθειες προς τον αρχαίο ελληνικό κόσμο και να εδραιωθεί η αρμονία Ελληνισμού και Χριστιανισμού. Συνεπώς, είναι χρέος μας να αναφερθούμε στους πρωταγωνιστές αυτής της συνθέσεως, στις θέσεις που εξέφρασαν και στον ρόλο που ο καθένας από αυτούς διαδραμάτισε, προκειμένου να επιτευχθεί η αρμονική σύνθεση και καρποφορία Ελληνισμού και Χριστιανισμού.

Ο πρώτος οικοδόμος αυτής της κοσμοϊστορικής συνθέσεως ήταν ο **Απόστολος Παύλος**, ο οποίος υπήρξε τέκνο της ελληνίζουσας ιουδαϊκής διασποράς, της ελληνικότατης Ταρσού της Κιλικίας και του ελληνίζοντος οικουμενικού Χριστιανισμού. Μετά το γνωστό καθοριστικό γεγονός της Δαμασκού¹⁴, μετ' ενθέου ζήλου ανέλαβε να διακηρύξει και να διαδώσει τα θεοφόρα και λυτρωτικά μηνύματα του Ναζωραίου. Η καταπληκτική

¹¹ Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα 2013, τόμος 8^{ος} σ. 118.

¹² Όπ. π. τόμος 2^{ος} σ. 25.

¹³ Π. Μπρατισιώτης, όπ. π. σημ. 2, σ. 300, με παραπομπή στον Φαίδωνα Κουκουλέ, Βυζαντινών βίος και πολιτισμός Α' 1 σ. 35 έξής.

¹⁴ Βλ. Πράξεις κεφ. κστ' 1-32.

ιεραποστολική του δράση υπήρξε τόσο δυναμική και αυτοθυσιαστική, που η Εκκλησία μας τον θεώρησε ως «**Στόμα Χριστού**», τον αποκάλεσε «**Νυμφαγωγόν τῆς Εκκλησίας**» τον ονόμασε «**οὐρανοβάμονα Παῦλο**» καί, προσφυσῶς, τον χαρακτήρισε «**Πρῶτον μετὰ τὸν Ἔνα**».

Οι περιοδείες του, το αγωνιστικό του σθένος και ιδιαίτερα το αυτοθυσιαστικό του φρόνημα γεννούν στις ψυχές μας το δέος και τον θαυμασμό. Περιήλθε με ένθεο ζήλο και πνεύμα «πεπυρωμένης» αγάπης τόσο την ασιατική όσο και την ευρωπαϊκή Ελλάδα, της οποίας τα τέκνα *ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἐγέννησε* (Κορ. δ' 15), ώστε να αναδειχθεί ο «Πατήρ» της Ελλάδος και «να παραμένη εἰς τοὺς αἰῶνας ὁ μέγας παράνυμφος τῆς ἀδιασπάστου ἐνώσεως τοῦ Νυμφίου τῆς Ἐκκλησίας μετὰ τῆς νύμφης Ἑλλάδος εἰς δόξαν Θεοῦ»¹⁵.

Και πράγματι. **Ο οικοδόμος αὐτοῦ του ελληνοχριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ εἶναι «Ὁ πρωτάγγελος Παῦλος» ο οποίος σαν «ἀληθῆς περιστέρα, πτᾶσα ἐκ τῆς κιβωτοῦ, σπεύδει πρὸς τὴν Ἄττικήν»¹⁶**, προς τη Ρώμη και τα Ἐθνη, προκειμένου να μεταφέρει και να θεμελιώσει το νέο λυτρωτικό και ζωογόνο πνεύμα του Χριστιανισμοῦ.

Για την ελληνική παιδεία του Αποστόλου Παύλου, ο εμβριθέστατος ερευνητής και γλαφυρός γερμανός συγγραφέας **Joseph Holzner**, στην καλύτερη επιστημονική μονογραφία που έχει γραφεί ποτέ για τον Παῦλο, γράφει: «Το περιβάλλον της Ταρσού, όπου ο Παῦλος μεγάλωσε κι' όπου ἐζήσε φανερώνει πως ἐχει ελληνιστική επίδραση, που, στο σχολεῖο μέσα και στη ζωή, ἦταν ἀδύνατο να την αποφύγουν οι Εβραῖοι της διασποράς που ζούσαν ἐκεῖ. Σ' αὐτὸν τον ελληνιστικὸν κόσμον πρέπει να ρίξωμε ἓνα σύντομο βλέμμα, για να μπορέσουμε να καταλάβουμε καλύτερα τον Παῦλο των Επιστολῶν, την ἐκλογή των ἐκφράσεών του και των εικόνων του, καθὼς και τις διακυμάνσεις των συναισθημάτων του. **Σήμερα, ἐχει γενικῶς αναγνωρισθῆί πως ἡ ελληνικὴ νοοτροπία και ὁ ελληνικὸς τρόπος τῆς ζωῆς εἶχαν μεγάλη επίδραση πάνω στον Παῦλο. Σκεφτόταν, μιλοῦσε κι' ἔγραφε ελληνικά, ὅπως στη μητρικὴ του γλώσσα**»¹⁷.

¹⁵ Βλ. Αρχ. Φιλάρετος Απ. Βιτάλη, ὄπ. π. σημ. 1, σ. 269, με παραπομπή στον Λ. Φιλιππίδου, *Ἑλλάς και Παῦλος*, ἐν Ἀθήναις 1953, σσ. 3-18.

¹⁶ Βλ. Σπυρίδων Ζαμπέλιος, ὄπ. π. σημ. 8, σελ. 40.

¹⁷ JOSEPH HOLZNER, ΠΑΥΛΟΣ, Μετάφρασις τ. Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν και πάσης Ἑλλάδος

Και όντως. Ο Απόστολος Παύλος είχε βαθιά ελληνική παιδεία και γνώριζε άριστα τον ελληνικό λόγο. **Ο Μητροπολίτης Πάφου κ. Γεώργιος γράφει χαρακτηριστικά:**

*Κάτοχος ο ίδιος της Ελληνικής Παιδείας, μπορούσε άριστα να εκτιμήσει τις δυνατότητές της. Γι' αυτό και μετά την απόφασή του να στραφεί προς τα έθνη, δεν αναζητεί άλλους λαούς και άλλη διανόηση. Απευθύνεται προς τους Έλληνες, με πρώτους τους Έλληνες της Κύπρου. **Και ο Ελληνισμός αξιώθηκε να καταστεί ο πρωτότοκος της Χριστιανικής κολυμβήθρας με ιεροτελεστή και ανάδοχο τον ουρανοβάμονα Παύλο.***

*Όντας ο ίδιος Εβραίος, μίλησε και έγραψε στα Ελληνικά. Έτσι, ανέδειξε την Ελληνική γλώσσα μόνιμο όργανο παγχριστιανικής συνεννόησης και αποθησαύρισε σ' αυτή όλους τους μαργαρίτες της μεγαλοφυΐας του, όλο τον πλούτο της πίστης και της διδασκαλίας του περί του «**πώς δεί κατά Χριστόν ζήν καί πολιτεύεσθαι**». Στη γλώσσα και τη γραφίδα του Παύλου οι Ελληνικές λέξεις αποκτούν μιαν ιδιαίτερη δύναμη και μιαν εξαιρετική γοητεία, την οποία ο καταρρέων Ελληνισμός από καιρού είχε λησμονήσει.*

*Ο Απ. Παύλος αναδείχθηκε μια από τις διαπρεπέστερες φυσιογνωμίες της Ελληνικής λογοτεχνίας. Λαμπρότερα κείμενα από τις επιστολές του δεν υπάρχουν στη Χριστιανική Γραμματεία. Οι ιδέες στα κείμενά του αναβλύζουν με αφθονία και ευκολία που καταπλήσσει. Ο ρυθμός του λόγου του παρακολουθεί βήμα προς βήμα την κίνηση και τις προθέσεις του νοήματος. Άλλοτε αργός και μεγαλοπρεπής, μοιάζει με μιαν επιβλητική υψηγορία, όπως, όταν περιγράφει τη μέχρι τρίτου ουρανού ανάβασή του και το άκουσμα ξένων ρημάτων «**ἄ οὐκ ἔξὸν ἀνθρώπῳ λαλήσαι**», με το να επαναλαμβάνει πολλάκις το «**εἴτε ἐν σώματι οὐκ οἶδα, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος οὐκ οἶδα, ὁ Θεὸς οἶδε**». Και άλλοτε γρήγορος σαν καταρράκτης, μη αφήνοντας τη σκέψη του αναγνώστη να αφαιρεθεί ούτε μια στιγμή, ούτε και να εκφράσει, λόγω της επιβλητικής πειθούς του, κάποιαν αμφιβολία, μοιάζει σαν ποίημα που ρέει με ταχύτατους ρυθμούς, όπως, όταν δίνει σε μια πρόταση τους καρπούς του πνεύματος που είναι «**ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια**» (Γαλ. 5,22-23).*

Η φραστική του ευστοχία είναι πάντα αξιοθαύμαστη. Η διατύπωσή του

έχει πυκνότητα και ακρίβεια που θα την ζήλευαν οι πιο μεγάλοι λογοτέχνες. Όπως στις ιδέες περί Χριστού και περί της εν Χριστώ σωτηρίας είναι άφθαστος, έτσι και στη γλώσσα είναι αμίμητος. Δημιουργεί ο ίδιος λέξεις για να εκφράσει τις νέες θρησκευτικές ιδέες, πλουτίζοντας με τον τρόπο αυτό την Ελληνική γλώσσα με νέο θρησκευτικό λεξιλόγιο. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει με κανένα τρόπο ότι ο Παύλος κάτω από την επίδραση του Ελληνικού πολιτισμού, της ελληνικής φιλοσοφίας και παιδείας άλλαξε τη διδασκαλία του Χριστού. Ο Παύλος διδάσκει μόνο ό,τι παρέλαβε «δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ». **Ο Χριστιανισμός πρόσφερε το περιεχόμενο, ο ελληνισμός το είδος και τις μορφές με τις οποίες διατυπώθηκε και περιβλήθηκε το περιεχόμενο εκείνο.**

Ο Παύλος εγκέντρισε τη χριστιανική αλήθεια στην ελληνική καλλιέλαιο. Και όπως συμβαίνει σε κάθε εμβολιασμό, ο νέος βλαστός, διατηρώντας τα χαρακτηριστικά του, τροφοδοτήθηκε από το παλαιό δένδρο και αυξήθηκε. Η χριστιανική διδαχή βρήκε στον Ελληνικό χώρο έδαφος καλά καλλιεργημένο από την αρχαία ελληνική φιλοσοφία και τον αρχαίο γενικά πολιτισμό. Η έξαρση από τους αρχαίους προγόνους μας, τους Έλληνες σοφούς, της αθανασίας της ψυχής, έστω και κατά τρόπον ελλιπή και υποτυπώδη καθώς και της αξίας της αρμονίας των αρετών στον άνθρωπο, αποτελούσε άριστη προπαρασκευή¹⁸.

Ακολουθώντας τα βήματα και τους οραματισμούς του Παύλου χαιρέτησαν και οικοδόμησαν «λόγω τε καί ἔργω» με ενθουσιασμό την αρμονική αυτή συνάντηση και σύνθεση του Ελληνισμού και Χριστιανισμού, σοφοί άνδρες της Εκκλησίας μας. Πρώτος υπήρξε ο ελληνιστής φιλόσοφος και μάρτυρας **Ιουστίνος**¹⁹. Αυτός υπήρξε ένθεος απολογητής του Χριστιανισμού, στα μέσα του 2ου αιώνα. Με βαθύτατη επίγνωση σεμνυνόταν **ἐπί τοῖς Πλάτωνος διδάγμασιν** και παράλληλα διδάσκει ότι ο Χριστιανισμός είναι ή μόνη άσφαλής και σύμφωρος φιλοσοφία²⁰. Ο ίδιος έγινε εισηγητής της ελληνιζούσης χριστιανικής θεωρίας περί **σπερματικοῦ λόγου**, σύμφωνα με την οποία σπέρματα τού θείου λόγου φώτιζαν τους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους, ώστε να είναι ικανοί να διδάξουν **σπέρματα ἀληθείας**. διακήρυξε δε με παρρησία ότι: **οὐκ ἀλλότρια ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τῶν Χριστοῦ,**

¹⁸ Μητροπολίτης Πάφου Γεώργιος, «Ο Απόστολος Παύλος και ο Ελληνισμός», Εκκλησιαστικό Περιοδικό «Απόστολος Βαρνάβας», τεύχος Μάιος – Ιούνιος 2016, σσ. 369-375.

¹⁹ Π. Μπρατσιώτης, όπ.π. σση. 2, σσ.303 και εξής.

²⁰ Π. Μπρατσιώτης, όπ.π. σση. 2, σσ.303 με παραπομπή προς Ιουστ. Διάλ. προς Τρύφωνα 8.

ἀλλ' οὐκ ἔστι πάντη ὁμοία, ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων Στωικῶν τε καὶ Ποιητῶν καὶ Συγγραφέων. Ἐκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ θεοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὄρων, καλῶς ἐφθέγγετο²¹. Επί πλέον, ο Ἰουστίνος δεν δίστασε να ισχυρισθεῖ ὅτι και προ Χριστοῦ οἱ μετὰ Λόγου βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσι, κἂν ἄθεοι ἐνομίσθησαν· και ως τέτοιους, προ Χριστοῦ χριστιανούς θεωροῦσε τον Ηράκλειτο και τον Σωκράτη²².

Μαζί του και πολλοὶ ἄλλοι εκκλησιαστικοὶ Πατέρες και Συγγραφεῖς διατύπωσαν τη γνώμη «ὅτι οἱ Ἕλληνες σοφοὶ ἦσαν μαθηταὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Μωυσέως καὶ ἐν γένει τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης»²³.

Ευμενέστατα προς την ελληνική φιλοσοφία διέκειτο και ολόκληρη η περίφημη Κατηχητική – δηλαδή Θεολογική – Σχολή της Αλεξάνδρειας. Επιφανεῖς προσωπικότητες, ὅπως ο Αθηναγόρας, ο αποκληθεῖς «Ἀθηναῖος φιλόσοφος χριστιανός» του 2ου αἰώνα, ο Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς, μαθητῆς του πρώτου Διευθυντῆ της εν λόγω Σχολῆς, πρώην στωικού φιλοσόφου Πάνταινου, και ο πολυγραφότατος και μεγαλώνυμος Ωριγένης, εκφράστηκαν με θαυμασμό και πειθῶ για την ελληνική φιλοσοφία.

Ιδιαίτερα, ο Κλήμης θεωροῦσε αυτήν ως δῶρον τοῦ Θεοῦ προς τους Ἕλληνες²⁴, και ως Διαθήκη Θεοῦ προς τον ελληνικό κόσμο, ἀνάλογη προς την Παλαιὰ Διαθήκη, και ως πρόδρομο του Ευαγγελίου και ως παιδαγωγὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς Χριστόν (...) ὡς και ὁ Νόμος ἐπαιδαγωγεῖ τοὺς Ἑβραίους εἰς Χριστόν²⁵. Την ελληνική φιλοσοφία βέβαια – και πολύ ορθά - τη θεωροῦσε ὄχι ως τον ἄρτο της ζωῆς, ἀλλά μόνο ως χρήσιμη προς κατοχύρωση, κατανόηση και ἀνάπτυξη της αὐτοτελοῦς και αὐτάρκους διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἐναντίον πάσης σοφιστικῆς ἐπιχειρήσεως²⁶.

Ο Κλήμης δίδασκε ὅτι η ελληνική φιλοσοφία λειτουργεῖ ως θεραπεινίδα της χριστιανικῆς πίστεως, την οποία αποκαλοῦσε Δέσποινα. Χαρακτηριστικά ἔγραφε: *Αὐτοτελής μὲν και ἀπροσδεής ἡ κατὰ τὸν Σωτῆρα διδασκαλία, δύναμις οὕσα και σοφία τοῦ Θεοῦ*. Προσιούσα δὲ φιλοσοφία ἢ ἑλληνική, οὐ

²¹ Π. Μπρατσιώτης, ὄπ.π. σημ. 2, σσ. 303 με παραπομπή, Ἀπολογ. Β', η' και ιγ'.

²² Π. Μπρατσιώτης, ὄπ.π. σημ. 2, σσ. 303 με παραπομπή, Α, Ἀπολογ. Α', μς'.

²³ Π. Μπρατσιώτης, ὄπ.π. σημ. 2, σσ. 303.

²⁴ Π. Μπρατσιώτης, ὄπ.π. σημ. 2, σσ. 304, με παραπομπή, Στρωματεῖς, Α', β' και ζ'.

²⁵ Π. Μπρατσιώτης, ὄπ.π. σημ. 2, σσ.304, με παραπομπή, Στρωματεῖς, Α', ε'.

²⁶ Π. Μπρατσιώτης, ὄπ.π. σημ. 2, σσ. 304, με παραπομπή, Στρωματεῖς, Α', ζ' και κ'.

δυνατωτέραν ποιεί τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀδύνατον, παρέχουσα τὴν κατ' αὐτῆς σοφιστικὴν ἐπιχείρησιν καὶ διακρινομένη τὰς δολερὰς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιβουλάς, φραγμὸς οἰκείως εἶρηται καὶ θριγκὸς εἶναι τοῦ ἀμπελῶνος· **καὶ ἡ μὲν ὡς ἄρτος ἀναγκαία πρὸς τὸ ζῆν, ἡ κατὰ τὴν πίστιν ἀλήθεια· ἡ προπαιδεία δὲ προσοψήματι ἔοικε καὶ τραγήματι**²⁷.

Ο υἱὸς τοῦ μάρτυρος Λεωνίδου **Ωριγένης**, ἀναδειχθεὶς Διευθυντῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Αλεξάνδρειας καὶ **κράτιστος τῶν θεολόγων τῆς Ανατολῆς**, δὲν δίστασε νὰ εἰσαγάγῃ τὴν σπουδὴ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας στὴ Σχολὴ τοῦ, γιὰ τὴν θεωροῦσε αὐτὴ ὡς προπαιδεία στὴν ἐρμηνεία καὶ κατανόηση τῆς Ἁγίας Γραφῆς²⁸. Ἡ στάση τοῦ ἐμβριθέστατου αὐτοῦ θεολόγου συντέλεσε τὰ μέγιστα, ὥστε πλείστοι ἐκ τῶν φοιτητῶν τοῦ νὰ ἀσπαστοῦν τὸν Χριστιανισμό καὶ νὰ υψωθῆ πολὺ τὸ γόητρο τῆς Ἐκκλησίας, ὄχι μόνον ἐξ αἰτίας τῆς βαθύτατης φιλοσοφικῆς καὶ θεολογικῆς κατάρτισης τοῦ μεγαλῶνυμου τούτου θεολόγου, ἀλλὰ καὶ κυρίως διὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ωριγένης συνδύαζε στὸ πρόσωπο τοῦ τῆ βαθύτατη πίστη πρὸς τὸ Χριστιανισμό, τὴν ἀγνή ἀγάπη πρὸς τὴν φιλοσοφία καὶ ἐναρμόνιζε τὴν θεωρία με τὴν πράξη!

Τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ διδασκάλου, ἔστω καὶ κάπως πῶς ἥπια, ἀκολούθησαν ὄχι μόνον οἱ ἀμεσοὶ μαθητῆς τοῦ, ὅπως οἱ Ἐπίσκοποι Ἡρακλᾶς, Διονύσιος καὶ Γρηγόριος ὁ Νεοκαισαρείας, ἀλλὰ καὶ οἱ ἔμμεσοι μαθητῆς τοῦ, ὅπως οἱ στυλοβάτες τῆς Ὀρθοδοξίας **Ἀθανάσιος ὁ Μέγας**, ὁ φιλοσοφικώτατος τῶν Ἑλλήνων Πατέρων **Γρηγόριος ὁ Νύσσης**, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου. Ἐπίσης οἱ Καππαδόκες Πατέρες, **Μέγας Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Νανζιανζηνός**.

Σταθμὸ καθοριστικὸ στὴ θεμελίωση καὶ ἀρμονικὴ σύνθεση Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἐμβριθέστατη πραγματεία τοῦ Μεγάλου Βασιλείου **«Παραίνεσις πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἔξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων»**. Ἡ παραίνεση αὐτὴ θεωρήθηκε ὡς ἀριστη συνηγορία υπὲρ τῶν κλασικῶν σπουδῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ καὶ ἐξεδόθη εἰκοσάκις, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Αναγεννήσεως, ἀπὸ τὸ 1459 μέχρι τὸ 1500²⁹.

²⁷ Π. Μπρατσιώτης, ὀ.π. σὺμ. 2, σσ.304, με παραπομπή, *Στρωματεῖς*, Α', ζ' καὶ κ'.

²⁸ Π. Μπρατσιώτης, ὀ.π. σὺμ. 2, σσ.304, με παραπομπή, *Εὐσεβ. Ἐκκλ. Ἰστ.* ς' 18-19.

²⁹ Π. Μπρατσιώτης, ὀ.π. (σὺμ. 2), σ. 319.

Ο Μέγας Βασίλειος θέτει κατά τρόπο αντικειμενικό τις σχέσεις της χριστιανικής διδασκαλίας έναντι της κλασικής παιδείας. Επισημαίνει με διεισδυτική εμβρίθεια και λεπτότητα τις αποφευκτές ιδέες των αρχαίων ελληνικών συγγραμμάτων, λ.χ. Ολυμπιακό Δωδεκάθεο, εκατόμβες, οιωνοί, κ.λπ. Τονίζει, όμως, με παρρησία τον αξιολογικό χαρακτήρα της κλασικής παιδείας. Για την ποίηση του Ομήρου, λ.χ., γράφει: *πάσα μὲν ἢ ποιήσεις τοῦ Ὀμήρου ἀρετῆς ἐστὶν ἔπαινος*³⁰. Η εικονοπλασία του είναι πολύ παραστατική και διδακτική. *Καὶ ὡς αἱ μέλισσαι οὔτε ἅπασιν τοῖς ἄνθεσι παραπλησίως ἐπέρχονται οὔτε μὴν, οἷς ἂν ἐπιπῶσιν, ὅλα φέρειν ἐπιχειροῦσιν, ἀλλ' ὅσον αὐτῶν ἐπιτήδειον πρὸς τὴν ἐργασίαν λαβοῦσαι, τὸ λοιπὸν χαίρειν ἀφήκαν,* κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο *καθάπερ τῆς ῥόδωνιάς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι, τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων, ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξώμεθα*³¹.

*Τὴν ἴδια στάση ακολουθεῖ καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, ὁ φιλολογικότερος τῶν Ἑλλήνων Πατέρων, συμφοιτητὴς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου στὴ ρητορικὴ Σχολὴ τῶν Αθηνῶν, τὶς ὁποῖες ἀποκαλεῖ «χρυσᾶς ἐμοὶ καὶ τῶν καλῶν προξένους εἶπερ τινί»*³².

Στον περίφημο **Επιτάφιο λόγο του προς τον Μέγα Βασίλειο** γράφει και τα εξής: «Οἶμαι δὲ πᾶσιν ἀνομολογεῖσθαι, τῶν νοῦν ἐχόντων, παιδευσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον· οὐ ταύτην μόνον τὴν εὐγενεστέραν καὶ ἡμετέραν (δηλαδή τὴν χριστιανικὴν), ἢ πᾶν τὸ ἐν λόγοις κομψὸν ἀτιμάζουσα, μόνης ἔχεται τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ κάλλους τῶν νοουμένων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔξωθεν (δηλ. τὴν κλασικὴν), ἣν πολλοὶ τῶν χριστιανῶν διαπτύουσιν ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν καὶ θεοῦ πόρρω βάλλουσαν, κακῶς εἰδότες (...). Οὐκοῦν ἀτιμαστέον τὴν παιδείαν, ὅτι τοῦτο δοκεῖ τίσιν, ἀλλὰ σκαιοὺς καὶ ἀπαιδεύτους ὑποληπτέον τοὺς οὕτως ἔχοντας, οἱ βούλοιντ' ἂν ἅπαντας εἶναι καθ' ἑαυτοὺς, ἵνα (...) τοὺς τῆς ἀπαιδευσίας ἐλέγχους διαδιδράσκωσιν»³³.

Ο δε **Ιωάννης ο Χρυσόστομος**, μολοντί δεν σπούδασε στις Αθήνες,

³⁰ Π. Μπρατσιώτης, ὁ.π. (σημ. 2), σ. 297.

³¹ *Patrologia Graeca* 31, σσ. 564-589.

³² Λόγος μγ' Ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον Ἐπίσκοπον Καισαρείας Καππαδοκίας, 14.1.7.

³³ Π. Μπρατσιώτης, ὁ.π. σημ. 2, σ.306, με παραπομπή, Ἐπιτάφιος Λόγος Γρηγορίου Θεολόγου εἰς Μέγαν Βασίλειον, ια'.

γνώρισε τόσο βαθιά το κάλλος του αρχαίου ελληνικού λόγου και εκφράστηκε μέσω αυτού με τόση γλυκύτητα, γλαφυρότητα και θελκτικότητα, ώστε ο μέγας κλασικός φιλόλογος **Ulrich von Wilamowitz έχει πει:** «Είναι ένας γνήσιος Αττικιστής [...]. Όλοι οι Έλληνες τής εποχής του, ακόμη και οι πιστοί οπαδοί τής Πλατωνικής Ακαδημίας και οι συνεχιστές τού Πλάτωνος, είναι βάρβαροι κακοτέχνες συγκρινόμενοι με αυτόν τον εκ Συρίας χριστιανό, ο οποίος περισσότερο από τον Αριστείδη αξίζει να συγκριθεί ως προς το ύφος με τον Δημοσθένη [...]. Πρέπει να παραβάλει κανείς [τις Ομιλίες τού Χρυσοστόμου] με τα Υπομνήματα τού Πρόκλου στον Πλάτωνα, για να αντιληφθεί ποιος είναι στην πραγματικότητα ο κληρονόμος του σωκρατικού πνεύματος [...]. **Το αττικό ύφος τού Χρυσοστόμου δεν είναι απλώς ένα μέσο που το διδάχτηκε, αλλά είναι η αρμονική έκφραση μιας αττικής ψυχής**»³⁴.

Και όντως· ο Χρυσόστομος μάς έδειξε, και με το προσωπικό του παράδειγμα και μέσω του απαστράπτοντος γλαφυρότατού του λόγου, την παιδευτική αξία και της αρχαίας γλώσσας και του αρχαίου ελληνικού στοχασμού. Ο ίδιος χρησιμοποίησε στους λόγους του όχι μόνο ρητορικά σχήματα της θύραθεν ρητορείας και διαλεκτικής σε γλώσσα αττικίζουσα, αλλά και αρχαία φιλοσοφικά ρητά, τα οποία δανείστηκε από τον Όμηρο, τον Σοφοκλή, τον Θουκυδίδη, τον Σωκράτη, τον Πλάτωνα, τον Πυθαγόρα και άλλους, προκειμένου να αναπτύξει τις χριστιανικές του αλήθειες.

Συνεπώς, και οι τρεις κράτιστοι «**ρήτῆρες τῶν λόγων καὶ πρηκτῆρες τῶν ἔργων**» χρησιμοποίησαν την ελληνική παιδεία και ιδιαίτερα τη αρχαία ελληνική γλώσσα ως θεραπευτική για να υπηρετήσει τη μεγάλη Δέσποινα δηλαδή τη χριστιανική μας πίστη, ως μέσο για να διατυπώσουν τα υψηλόφρονα δόγματα της Εκκλησίας μας, και ως έκφραση για την κατά Χριστό μόρφωση και αγωγή.

Την ίδια στάση τηρεί και ο εμβριθής γνώστης της αρχαίας ελληνικής παιδείας **Ιωάννης ο Δαμασκηνός**, περί τα μέσα του 8ου αιώνα, ο οποίος αναδείχτηκε στη συνείδηση της Εκκλησίας ως ο ΠΑΤΗΡ ΤΗΣ ΔΟΓΜΑΤΙΚΗΣ. Στην περίφημη ρήτρα του «**Εκδοσις τῆς Ὁρθοδόξου Πίστεως**» (Δ' 94) γράφει: *Κρούσωμεν τοίνυν εἰς τὸν κάλλιστον παράδεισον τῶν Γραφῶν (...). Ἄρυσώμεθα ἐκ τῆς τούτου τοῦ παραδείσου πηγῆς ἀέναα καὶ καθαρῶτατα νάματα,*

³⁴ Γ. Δ. Μπαμπινιώτης, Γλώσσα και Παιδεία στους τρεις Ιεράρχες, σ. 19, με παραπομπή στον Die Griechische und Lateinische Literatur und Sprache, Berlin 1905, σ. 212).

ἀλλό-μενα εἰς ζωὴν αἰώνιον (...). Εἰ δὲ καὶ παρὰ τῶν ἕξωθεν (δηλαδή τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων) καρπώσασθαι δυνηθῆμεν, οὐ τῶν ἀπηγορευμένων ἐστί. Γενώμεθα δόκιμοι τραπεζίται, τὸ μὲν γνήσιον καὶ καθαρὸν χρυσίον σωρεύοντες, τὸ δὲ κίβδηλον παραιτούμενοι»³⁵.

Πάνω στα ίδια μήκη κινεῖται και ο **μέγας Πατριάρχης Φώτιος** (858-867 και 877-886), ο οποίος αναδείχτηκε μια εμβληματική πνευματική, κλασική και εκκλησιαστική προσωπικότητα. Πολυταλαντούχος επιστήμονας όσο κανείς άλλος, εξόχως καλλιεργημένος «ἐν τε τοῖς θεολογικοῖς καὶ τοῖς θύραθεν γράμμασι» διαδραμάτισε πρωταγωνιστικό ρόλο και στη διάσωση και καλλιέργεια των κλασικῶν γραμμάτων και στη διαμόρφωση των εκκλησιαστικῶν πραγμάτων. Επιγραμματικά, ἔγραψε ἓνα πολὺ περιεκτικὸ και ουσιαστικὸ εγκώμιο για τον αρχαῖο ελληνικὸ πολιτισμὸ: «Κλάδος εὐθαλῆς καρπὸς ὡραίους ἐνεγκών, περιήρηται. Ἄλλ' ἢ ρίζα μένει· οἷσει πάλιν οὐκ ἐλάττονα... Ἀπῆλθεν ἡ καλὴ καὶ θαυμασιὰ τῆς ἀρετῆς εἰκὼν· ἀλλ' ὁ Γ ρ α φ ε ὕ ς ἔτι τὴν χεῖρα κινεῖ, καὶ γράψει γε πάντως, ἔραστής ὢν τοῦ καλοῦ, οὐκέτι μίαν, ἀλλὰ καὶ πλείονας»³⁶. Με τη «**Μυριόβιβλό**» του αναδείχτηκε στην Ιστορία «ὁ... μεγαλοφυῖα καὶ σοφία, καὶ ἀρετὴ καὶ εὐσεβεία περικλεέστατος...». Αναδείχτηκε λογιότατος και αληθινὸς αναζωογονητῆς της κλασικῆς μας Παιδείας. Τὴν εμπνευσμένη γραμμὴ του Φωτίου ἀκολούθησε ὅλη η χορεία των βυζαντινῶν θεολόγων, τὴν ὁποία ἐκλείσει ο τελευταῖος βυζαντινὸς και παράλληλα, πρῶτος Ἑλληνας θεολόγος της Τουρκοκρατίας Γεώργιος, ο γνωστὸς με τὸ μοναχικὸ του ὄνομα **Γεννάδιος ο Σχολάριος**.

Συνεπῶς, με βάση τις εκτεθεισες ἀπόψεις των Πατέρων της Εκκλησίας μας, και των ἄλλων σοφῶν μελετητῶν, μπορούμε, ανενδοιάστως, να υποστηρίξουμε ὅτι η διαμόρφωση της Ορθόδοξης Πίστεώς μας ἐδράζεται πάνω σε δύο διαιῶνιες βάσεις. Τὴν πρώτη ἀποτελοῦν η Αγία Γραφή, οι ἀποφάσεις των Οικουμενικῶν Συνόδων, και τα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας μας. Τὴ δεύτερη η κλασικὴ μας παιδεία, και κυρίως η βαθύπλουτη και πολυσήμαντη αττικὴ γλῶσσα. Βάσεις, οι ὁποῖες ὄχι μόνο δεν ἀπωθούνται μεταξύ τους ἀλλὰ ἔλκονται και ἀλληλοσυμπληρώνονται πολὺ ἀρμονικά και ἀποδοτικά.

³⁵ Παναγιώτης Μπρατσιώτης, ὀπ.π. σημ.2 σ.308.

³⁶ Φωτίου, Ἐπιστολὴ ΡΜΕ' - 145 Γεωργίῳ Μητροπολίτῃ Νικομηδείας, EPISTOLARUM LIBER II, Ρ.Γ. τόμος 102, στήλη 848.

Ο Ελληνισμός και ο Χριστιανισμός, παρατηρεί ο **Emil Brunner**³⁷, στην ιστορική τους πορεία, δεν βάδισαν, απλώς, παράλληλα, αλλά αναμείχτηκαν, γιατί ακριβώς ήταν πολύ οικείοι ο ένας με τον άλλο. Οι βαθύτεροί τους στόχοι, ουσιαστικά ήταν οι ίδιοι: ο σεβασμός της αξίας του Ανθρώπου, η αναγνώριση της υπεροχής του πνεύματος³⁸, η επιμέλεια της ψυχής και η βαθύτατη πίστη για την αθανασία αυτής, η οποία κορυφώνεται, εις μεν τους αρχαίους στη διδασκαλία περί των ιδεών του αιθεροβάμονος «πατρός πάσης ιδεαλιστικής φιλοσοφίας», του δαιμονίου Πλάτωνος (Arnim)³⁹, εις δε τον Χριστιανισμό εις αυτήν ταύτην τη Σταύρωση του Χριστού, «ὄς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἄρπαγμόν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσε μορφὴν δούλου λαβών, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ σχήματι εὗρεθείς ὡς ἄνθρωπος ἐταπείνωσεν ἐαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ» (Φιλ. Β,6-8).

Με γλαφυρότητα, «οὐ τὴν τυχοῦσαν» αξιολογεί αυτή τη θαυμάσια ένωση ο Αρχιεπίσκοπος Αμερικής **Γέρων Δημήτριος**. Γράφει σχετικά: «Ο συνδυασμός {του Ελληνισμού και της Ορθοδοξίας} είναι ιδεώδης. Από τη μία πλευρά, το ελληνικό στοιχείο έχει προσφέρει τον ανθρώπινο λόγο σε μια όντως υπέροχη έκφραση ομορφιάς, διαύγειας και πληρότητας. Τα κείμενα λ.χ. του κλασικού ελληνισμού, είτε ως κείμενα λογοτεχνικά είτε ως φιλοσοφικά είτε ως επιστημονικά, αποτελούν έξοχα προϊόντα τελειότητας του ανθρώπινου λόγου, προϊόντα ενδεικτικά των απεριόριστων δυνατοτήτων δημιουργίας κόσμων άφθαστης ωραιότητας μέσω της ανθρώπινης γλώσσας. **Με τον ελληνικό λόγο η γλωσσική έκφραση έφθασε σε επίπεδα πρωτοφανούς κάλλους.**

Από την άλλη πλευρά, η Ορθοδοξία προσφέρει στον λόγο το σπουδαιότατο χαρακτηριστικό της ιερότητας με το να τον παρουσιάζει ως λόγο του Θεού, ως λόγο της λατρείας και ως λόγο της αληθείας. Στον λόγο της Ορθοδοξίας η ομορφιά και η τελειότητα του κλασικού λόγου του Ελληνισμού εμφανίζεται σε μια καινούργια έκφραση. Η νέα αυτή έκφραση, ενώ διατηρεί το χαρακτηριστικό ενός λόγου εκπληκτικής ωραιότητας και διαύγειας, όπως τον βλέπουμε στα κείμενα της Γραφής, των Συνόδων, των Πατέρων και των Υμνογράφων, **προσθέτει το νέο στοιχείο της ιερότητας. Αυτό το στοιχείο**

³⁷ Π. Μπρατσιώτης, όπ.π. σημ. 2, σ.298, με παραπομπή στον E. Brunner, *Christianity and Civilisation*, 1947, σ. 80.

³⁸ Μ. Βασιλείου, Παραίνεσις πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ' Ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων, κεφ. Ε'.

³⁹ Π. Μπρατσιώτης, όπ.π. σημ. 2, σ.298.

κάνει τον λόγο της Ορθοδοξίας λόγο του ιερού και του αγίου, λόγο βαθύτατα ανθρώπινο και θείο, λόγο που αποκαλύπτει και ταυτόχρονα κρύβει το μυστήριο του Θεού και το μυστήριο του ανθρώπου.

Αυτός ο συνδυασμός ιερότητας και ομορφιάς που προβάλλουν ο Χριστιανισμός και ο Ελληνισμός, ως κύρια χαρακτηριστικά του λόγου, αποτελούν πολύτιμα στοιχεία της ζωής μας, στον αιώνα μας»⁴⁰.

Ασφαλώς, δεν θα ήταν δυνατό να γίνει διαφορετικά. Γι' αυτό και πολύ ορθά ο κορυφαίος ελληνιστής **Werner Jaeger** αποφαίνεται: «... ἐὰν ἡ πίστις τῶν Γαλιλαίων ἀλιέων διατηροῦσε τὴν πρακτικὴν καὶ τὴν ἀπλὴ μορφήν τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους ὀμίλιας καὶ ἀνθίστατο εἰς οἰανδήποτε ἐπαφήν μὲ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, δὲν θὰ ἦταν δυνατόν, ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην, νὰ εἰσδύσῃ καὶ νὰ κατακτήσῃ τὸν πεπολιτισμένον κόσμον»⁴¹.

Απαντώντας στις «κατηγορίες» «τῶν σκαιῶν καὶ ἀπαιδευτῶν»⁴², οι οποίοι «διαπτύουσιν ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλερὰν» την κλασική παιδεία ο σοφότατος γερμανός ελληνιστής, έγραψε χαρακτηριστικά. Οι Έλληνες Πατέρες με τις σοφές ενέργειές τους, «ἔστυραν καταφανεστάτην διαχωριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ»⁴³. Και συμπληρώνει ευστοχότατα ο έγκριτος καθηγητής της Φιλοσοφίας **Johannes Hessen**: «... ἡ ἀφομοίωση ἑλληνικῶν ιδεῶν ἀποτελοῦσε διὰ τὸν Χριστιανισμό ἱστορικὴν ἀνάγκην»⁴⁴.

Ο διάσημος καθηγητής Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής **Βασίλειος Τατάκης** εύστοχα διατείνεται ότι οι Πατέρες της Εκκλησίας μας με την όλη στάση και δράση τους «έσφράγισαν με τρόπον όριστικόν τὸ νεώτερον πνεῦμα, τὸν νεώτερον πολιτισμόν» καὶ ἀνεδείχθησαν «φορεῖς μιᾶς πραγματικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ κλασσικοῦ ἀκριβῶς πολιτισμοῦ, ἀποκαθαιρουμένου κατὰ τὰ μυθολογικὰ θρησκευτικὰ στοιχεῖα,

⁴⁰ Αρχιεπίσκοπος Αμερικής Δημήτριος, Αιώνιες Παραδόσεις, (Ορθοδοξία και Ελληνισμός), Κέντρο Μελετῶν Ιεράς Μονῆς Κύκκου, 2009, σσ. 56-57.

⁴¹ Π. Μπρατσιώτης, όπ. π. σημ.2, σ. 313, με παραπομπή στον W. Jaeger, «Humanisme and Theology» σ. 60.

⁴² Γρηγορίου Νανζιανζινού, Επιτάφιος Λόγος προς Μέγα Βασίλειο.

⁴³ Βλ. Αρχ. Φιλ. Βιτάλη, όπ.π. σημ.1, σ.271 με παραπομπή στον Καλογήρου Ιω. Οί Τρεῖς Ιεράρχαι καὶ τὸ ἔργον των ἐκ τοῦ κέντρου τῆς χριστιανικῆς των ὑποστάσεως θεωρούμενον, Θεσσαλονίκη 1956, σσ.21,24.

⁴⁴ Π. Μπρατσιώτης, όπ. π. σημ.2, σελ. 321, με παραπομπή στον Hessen J., Griechische oder biblische Theologic?, 1956, σ. 22 εξ.

ἐξυγίαινομένου κατὰ συνέπειαν ἠθικῶς, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν μορφήν τῆς ζωῆς, ἢ ὅποια ἐπεκράτει εἰς τὴν σύγχρονον αὐτοῖς ἐθνικὴν ἤτοι εἰδωλολατρικὴν κοινωνίαν»⁴⁵.

Ο πολυγραφότατος διάδοχος του Πάνταινου, ιδρυτῆ της Θεολογικῆς Σχολῆς της Αλεξανδρείας, Κλήμης ο Αλεξανδρεὺς, στο περίφημο ἔργο του *Στρωματεῖς*, διατυπώνει και αὐτός, με ἀπόλυτη αυτοπεποίθηση, τὴ θέση ὅτι ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία διαδραμάτισε γιὰ τον εἰδωλολατρικὸ κόσμον τον ρόλον που ο «**Νόμος**» διαδραμάτισε γιὰ τον Εβραϊκὸ λαό. Υπήρξε δηλαδή, «**ἡ θεραπείαις**» ἡ ὁποία υπηρέτησε τὴ «**Δέσποινα**» δηλαδή τον Χριστιανισμό. Θεωροῦσε δε τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφία ὡς «**δῶρον του Θεοῦ**» και ὡς «**διαθήκη του Θεοῦ**» πρὸς τον ἐλληνικὸν κόσμον⁴⁶.

Και, ὄντως, ἡ ἐλληνικὴ παιδεία και φιλοσοφία ἦταν ἓνα δῶρον του Θεοῦ πρὸς τον ἐλληνικὸν κόσμον. Γιατί, μέσω της παιδείας αὐτῆς, ἀναπτύχθηκε τὸ κάλλιστον των φωνημάτων του κόσμου, ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γλῶσσα, ἡ ὁποία ἔχει «**χάριν μετὰ δεινότητος**» και ἡ ὁποία τὴν ἐποχὴ του Χριστοῦ ἦταν **διεθνῆς, λόγω των κατακτήσεων του Μεγάλου Αλεξάνδρου**. Γι' αὐτὸ και ολόκληρη ἡ Καινὴ Διαθήκη γράφτηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴν στην Αλεξανδρινὴ Κοινὴ. Μόνον τὸ κατὰ Ματθαῖον Ευαγγέλιον γράφτηκε ἀρχικὰ στην Αραμαϊκὴ, ἀλλὰ μεταφράστηκε σχεδὸν ἀμέσως ἀπὸ τον ἴδιον τον Ευαγγελιστὴν στην Ελληνικὴ. Ἡ δε Παλαιὰ Διαθήκη, που ἦταν γραμμὴν στην εβραϊκὴ γλῶσσα, κάτω ἀπὸ τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη, μεταφράστηκε ἐπὶ Πτολεμαίου Β' (285 -246 π.Χ) στα Ελληνικά ἀπὸ 72 ἐλληνομαθεῖς Εβραῖους. Πρόκειται γιὰ τὴ γνωστότατη «**Μετάφραση τῶν Ἑβδομήκοντα**», ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τον επίσημον «**Κανὸνα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης**», δηλαδή τὴν αὐθεντικὴν συλλογὴν των θεόπνευστων βιβλίων της, που χρησιμοποιεῖ ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία μας στις ἱερές της ακολουθίες.

Διερωτάται ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος: «**Διατὶ τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων πληροῦσιν κατὰ μέγα μέρος τὰ Ἑλληνικά;**». Και ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος: «**Διότι ἔπρεπεν εἰς τὴν Γῆν ταύτην τοῦ Λόγου, νὰ βάλωσιν τὰς πρώτας ρίζας οἱ σπόροι τοῦ Πνεύματος. Ἡ σοφία τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἀπὸ σκοπῆς ἐκεῖθεν εἰς τὴν οἰκουμένην πυρσευομένη, ὡς ἔλεγεν ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, φλέγει τὴν καρδίαν, ἐλκύει τὴν**

⁴⁵ Β. Τατάκης, «*Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*», Ὁρθοσκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. 3, στλ. 1115.

⁴⁶ Π. Μπρατσιώτης, ὀ.π. σμ. 2, σ. 304 με παραπομπὴν στο ἔργο του Κλήμεντος, *Στρωματεῖς*, Α', β' καὶ ζ'.

προσοχήν τῶν τοῦ Χριστοῦ μαθητῶν»⁴⁷.

Και ὄντως, κατά τον αείμνηστο κλασικό φιλόλογο Κωνσταντίνο Βουρβέρη, η ελληνική γλώσσα είναι «... τὸ θαῦμα τῶν θαυμάτων! Θαῦμα εὐκινησίας, εὐκαμψίας καὶ κομψότητος. Θαῦμα πλούτου, λεπτότητος καὶ ἐκφραστικῶν μορφῶν. Αὐτὴ καθ' αὐτὴν πνεῦμα καὶ συγχρόνως μέσον πνευματικόν, δυνάμενον να ἐξυπηρετήσῃ ὅλας τὰς ἀποχρώσεις καὶ ὅλας τὰς νοοτροπίας, ὅλας τὰς πτυχὰς τῆς ψυχῆς καὶ ὅλας τὰς κινήσεις τοῦ πνεύματος μὲ πλαστικότητα καὶ γραφικότητα μοναδικήν»⁴⁸.

Αυτῆς τῆς γλώσσας καὶ αὐτοῦ τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ οἱ τρεῖς μεγάλοι μας Ἱεράρχες, ὡς πνευματοφόροι καὶ θεηγόροι ταγοί, κατά θαυμαστό τρόπο, σαν εργατικὲς μέλισσες, περισυνέλεξαν ἀφομοιωτικὰ τον ζωογόνο χυμὸ καὶ μυσταγωγικὰ τον εναπέθεσαν, με βαθύτατο σεβασμὸ, ὡς δροσιά πίστεως καὶ ὡς συζυγία ἀρρηκτη με το ἀκάνθινο στεφάνι του Ναζωραίου, στον φρικτὸ μα καὶ λυτρωτικὸ Γολγοθά.

Πιστεύω ὅτι ἐπιβάλλεται να τονίσουμε ὅτι η ἀναζωογονηθεῖσα ἐλληνικὴ κλασσικὴ παιδεία σε συνδυασμὸ με την ὀρθοδοξία ἀπέτελεσαν τα δύο σταθερὰ ἠθικὰ καὶ ἱστορικὰ ερεῖσματα, πάνω στα ὁποῖα θεμελιώθηκε η ἐλληνικὴ ἐθνικὴ συνείδηση των Βυζαντινῶν, τῆς πίστεως δηλονότι ὅτι ἀνήκουν στο «τίμιον γένος τῶν Ἑλλήνων» καὶ στη βαθύπλουτη καὶ ἀγλαόθρονη Ὀρθοδοξία. Η πίστη αὐτὴ συντέλεσε ἀποφασιστικὰ καὶ καθοριστικὰ, ὥστε η Ἀνατολικὴ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία να ἀντισταθεῖ ἐρρωμένως στις καταθλιπτικὲς πιέσεις τῆς Παπικῆς Ἐκκλησίας. Η δε ἀντίσταση αὐτὴ συνεχίστηκε με το ἴδιο σθένος κατὰ τῆς Τουρκοκρατίας, καθὼς καὶ κατὰ την περίοδο τῆς Βαυαροκρατίας, καὶ συνεχίζεται μέχρι σήμερα!

Ἐπίσης, οἱ συνεχεῖς ἀγῶνες των Βυζαντινῶν, ἰδιαίτερα ἀπὸ την περίοδο του Ἡρακλείου, ὅτε ἐξεστράτευσε ἐναντίον των Περσῶν για να ἐπαναφέρει τον τίμιον Σταυρό, καὶ οἱ ὁποῖοι ἔλαβαν ἔνδυμα χριστιανικὸ, καὶ ἀπὸ το 1071, ὅτε πρωτοεμφανίστηκαν οἱ Σελτζούκοι Τούρκοι στην καθοριστικὴ καὶ νικητήρια τους μάχη στο Μάντζικερτ, καὶ στην ἐπίσης νικητήριά τους μάχη στο Μυριοκεφάλο το 1176, μέχρι τῆς ἠρωικῆς πτώσεως τῆς βασιλίδος των Πόλεων το 1453, συντέλεσαν στην ἀναζωπύρωση τῆς ἐλληνοχριστιανικῆς

⁴⁷ Σπ. Ζαμπέλιος, ὀ.π. σημ. 8, σ. 40.

⁴⁸ Κ. Βουρβέρης, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἀρχαιογνωσίαν καὶ τὴν Κλασσικὴν Φιλολογίαν*, Ἀθῆναι, 1975 σ. 43.

συνειδήσεως, των Βυζαντινών, **ως Ελλήνων**. Μιας συνειδήσεως, η οποία εδράζεται πάνω στον κλασικό μας πολιτισμό και στη διαμορφωθείσα, μέσω των Πατέρων και των Οικουμενικών Συνόδων, βιωματική Ορθοδοξία, την οποία σφράγισε με το τίμιο αίμα του ο τελευταίος των Βυζαντινών αυτοκρατόρων –«Ρωμαίος» κατά τον τίτλο, αλλά Χριστιανός και Έλληνας, κατά τη συνείδηση και το φρόνημα– Κωνσταντίνος ΙΑ΄, ο οποίος έπεσε ηρωικώς μαχόμενος παρά την Πύλη του Αγίου Ρωμανού, υπερασπιζόμενος την περίπτωση Πόλη, τη «χαράν πάντων τῶν Ἑλλήνων»⁴⁹.

Δεν έχω πρόθεση να αναφερθώ στις έριδες των θεολόγων και φιλολόγων σχετικά με την επίδραση της ελληνικής φιλοσοφίας επί του χριστιανισμού. Πιο πάνω αναφέραμε τις γνώμες των διακεκριμένων ελληνιστών **Werner Jaeger και Johannes Hessen**. Προσθέτω ακόμη και τη γνώμη του κορυφαίου θεολόγου **Karl Barth**, ο οποίος υπερασπιζόμενος την πολυσήμαντη προσφορά της κλασικής παιδείας στη λεκτική διαμόρφωση του Χριστιανισμού γράφει: «Είναι άραγε μόνο τυχαίο το γεγονός ότι το Ευαγγέλιο του Ιησού Χριστού, το πνευματικό τούτο σπέρμα εκ του Ισραήλ, ριζοβόλησε ακριβώς στον τότε φθίνοντα κόσμο του Ελληνισμού; Ή μήπως ήταν ατύχημα ότι η τοιαύτη καταγωγή του συνώδευσε αυτόν δια μέσου όλης της ιστορίας του; Ή μήπως είναι αυθαιρεσία καταδικαστέα το ότι εμείς αναζητούμε μέχρι σήμερα με την ψυχή μας τη γη των Ελλήνων;»⁵⁰.

Βέβαια, θα πρέπει να τονίσουμε εμφαντικά ότι η επίδραση αυτή ήταν μόνο ειδολογική ή μορφολογική· σε καμία απολύτως περίπτωση δεν επέφερε ούτε την παραμικρή αλλοίωση στην ουσία του Χριστιανισμού⁵¹.

Και τούτο διότι οι Έλληνες Πατέρες κατείχαν βαθύτατα το γράμμα και το πνεύμα τόσο του Χριστιανισμού όσο και της ελληνικής Παιδείας. Γι' αυτό, παρά τη χρήση της ελληνικής γλώσσας και φιλοσοφίας για την ανάπτυξη και συστηματοποίηση του περιεχομένου της χριστιανικής μας πίστεως και, ιδιαίτερα, της διατύπωσης των δογμάτων, **και παρ' όλη την επίδραση του**

⁴⁹ Π. Μπρατσιώτης όπ.π. σημ. 2, σελ.309.

⁵⁰ Π. Μπρατσιώτης, όπ. π. σ.313, με παραπομπή στο δεκάτομο έργο του «Kirchl. Dogmatik».

⁵¹ Π. Μπρατσιώτης, όπ. π. σ. 313, με παραπομπή στον Ζ. Ρώση, Σύστημα Δογματικής Όρθοδόξου Ανατολικής Έκκλησίας, σ. 61 και έξης. Βλέπε, επίσης, τη Δογματική του Χρ. Ανδρούτσου. Παραπέμπει επίσης στην πολύτομο «Kirchl. Dogmatik» του Karl Barth, και στη σύγχρονή του πολύτιμο Δογματική του ρωμαιοκαθολικού Μ. Schmaus και την περίφημη τρίτομο Δογματική του Παναγιώτου Ν. Τρεμπέλα.

Ελληνισμού επί του Χριστιανισμού, ούτε στην αρχαία Εκκλησία ούτε στη βυζαντινή ούτε και γενικά στην Ορθόδοξη Εκκλησία, μπόρεσε να διεισδύσει, έστω και κατ' ελάχιστον, ο ελληνικός φιλοσοφικός ορθολογισμός.

Συνεπώς, μπορούμε, με απόλυτη βεβαιότητα, να διατυπώσουμε τη άποψη ότι ο κλασσικός πολιτισμός και ιδιαίτερα η αποδοτικότετη ελληνική γλώσσα, η οποία έχει «χάριν μετά δεινότητος» συντέλεσαν τα μέγιστα στην έκφραση, τη διαμόρφωση και περιχαράκωση του θείου περιεχομένου του Χριστιανισμού. Από κοινού συνέπηξαν τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό, ο οποίος δια μέσου των αιώνων αποτέλεσε την «**κιβωτόν τῆς σωτηρίας**» μας, και τον φύλακα άγγελο του ελληνικού λαού, κατά τους μακρούς και ασέληνους αιώνες της Φραγκοκρατίας, της Ενετοκρατίας και της Τουρκοκρατίας.

Την αλήθεια αυτή επιμαρτυρεί ο διακεκριμένος Ρώσος θεολόγος, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Harvard, Γεώργιος Φλορόβσκη, ο οποίος επιγραμματικά διακήρυξε:

«Η Ορθόδοξος Εκκλησία υπήρξεν ο θεματοφύλαξ τού Χριστιανικού Ελληνισμού και αυτό το δημιουργικό πνεύμα τού Χριστιανικού Ελληνισμού πρέπει να αναζητώμεν. Ας γίνωμεν περισσότερον Έλληνες δια να αποβώμεν Ορθόδοξοι Χριστιανοί (...)»⁵².

Γ' ΜΕΡΟΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ, ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ, ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Επιθυμώ να επιστέψω τις θέσεις που ανέπτυξα στα πρώτα δύο μέρη, με επιστημονικές αποτιμήσεις τεσσάρων διακεκριμένων προσωπικοτήτων του νεότερου Ελληνισμού. Τού κράτιστου Βυζαντινολόγου Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, του εμβριθέστατου εθνικού μας ιστορικού Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου, του αοιδίμου καθηγητή της Φιλοσοφίας Ιωάννου Ν. Θεοδωρακόπουλου, του καθηγητή της Γλωσσολογίας κ. Γεωργίου Μπαμπινιώτη και να περατώσω την εργασία μου μ' ένα διαχρονικό μήνυμα του νυν Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας κ. Προκόπη Παυλόπουλου.

⁵² George Florovsky, άρθρο στον «Ορθόδοξο Παρατηρητή» τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς, τεύχος Ἰανουαρίου 1957, ὑπὸ τὸν τίτλον The Christian Hellenism.

Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, πέραν των αναφερθέντων, γράφει και τα εξής αξιολογότατα:

Μετά την «Κοσμοσωτήριον Συνθήκην Ἑλλάδος καὶ Χριστιανισμοῦ καὶ τὴν Θεοκέλευστον συζυγίαν, τὴν ἐξασφαλίζουσαν τὸ μέλλον ἀμφοτέρων εἰς τοὺς αἰῶνας, (...) αἴρεται ἐπὶ τοῦ Παρθενῶνος τῶν Ἀθηνῶν ἡ σημαία τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὑπόδειγμα τῆς μετ' ἔπειτα καθιδρυθείσης εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὑπερθεν δὲ τῆς Ἀκαδημίας κυματίζει ὁ Σταυρός, σύμβολον ὑποταγῆς, πάθους, θυσίας, γεύσεως θανάτου!...

Οὕτως, ἡ Ἑλλάς, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ συντάκτου τῶν Πράξεων, «συνθάπτεται τῷ Χριστῷ, ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Παραδίδεται εἰς θάνατον διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἵνα, ὡς ὁ Ἰησοῦς, πατήσῃ ποτὲ τὸν θάνατον διὰ τοῦ θανάτου»⁵³.

Με τὴ σύνθεση Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ ἐπιτελεῖται ἀκόμη ἓνα ἱστορικὸ θαῦμα. «Θαῦμα ξένον καὶ ὄντως ἐκπληκτικόν! Διαλύεται ἐν σιγῇ ἡ ἐνδοξότερα τῶν ἐθνοτήτων τῆς ἀρχαιότητος. Τὸ καύχημα τῶν αἰῶνων ἀποσυντίθεται ἐν σκιᾷ θυσιαστηρίου, καὶ οὔτε τότε, οὔτε ὁ σήμερον κόσμος ἐνόησε πῶς ἐτελέσθη τὸ μυστήριον! Τίς ἄλλος βραχίων, εἰμὴ μόνος ὁ τοῦ Θεοῦ, ἡδύνατο νὰ στερήσῃ τοῦ προσφιλοῦς αὐτοῦ ὀνόματος, λαὸν θρησκευτικῶς ἀνέκαθεν προσπεφυκότα, εἰς τοιοῦτον κειμήλιον, τὸ δὲ ξένισμα νὰ κατορθώσῃ μόνον καὶ μόνον διὰ πειθοῦς! Ἄλλην ὁμοίαν μεταβολὴν ἢ ἱστορία τῆς λοιπῆς χριστιανωσύνης δεν μαρτυρεῖ!»⁵⁴.

Προοιμιάζεται ἀπὸ τοῦ νῦν ἡ περίοδος ἐκείνη, καθ' ἣν τὸ γένος μέλλει νὰ ἐπαισθανθῇ τοῦ αἵματος τὴν κυκλοφορίαν εἰς πάντα τὰ μέλη τὰ συνιστῶντα τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του. Δὲν ἐλειτούργησεν ἄχρι τοῦ νῦν εἰ μὴ ὁ ἐγκέφαλος μόνον. Θέλουσιν ἀπὸ τοῦδε συλλειτουργήσῃ οἱ πνεύμονες καὶ ἡ καρδιά»⁵⁵.

Ο ἐθνικός μας ἱστορικός Κωνσταντῖνος Παπαρρηγόπουλος συναγωνιζόμενος σε ἱστορικὴ ἐμβριθία καὶ σε καλλιέπεια λόγου τὸν Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο, γράφει στο κλασικότερο ἀπὸ τα μνημεία τῆς ἐλληνικῆς διανόησης τὴν "ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ" τα κάτωθι:

⁵³ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, «Βυζαντιναὶ Μελέται» σ. 43.

⁵⁴ Ὁ.π. σελ. 44.

⁵⁵ Ὁ.π. «Βυζαντιναὶ Μελέται» σελ. 45.

«Τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος δὲν διεσώθη, τουλάχιστον δὲν διέσωσε τὴν ἱστορικὴν αὐτοῦ ἀξίαν, εἰμὴ διὰ τῆς μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ συμμαχίας. Ἀλλὰ, ἂν ὑπηρετήσε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, πολλαπλασίονα ἀπήλαυσε παρ' αὐτοῦ, ἔνεκα τῆς διακονίας ἐκείνης, τὴν ἀνταμοιβήν· διότι δι' αὐτοῦ ἐπρωταγωνίστησεν ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι καὶ δι' αὐτοῦ ἰδίως ἀνεκαινίσθη ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις. Μέγα λοιπὸν καὶ ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς θαυματουργηθὲν μᾶλλον ἢ ὑπὸ ἀνθρώπων διαπραχθὲν γεγονός ἐστὶν ἢ τοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολήν διάδοσις· μέγα διὰ τὴν ὅλην τῆς ἀνθρωπότητος ἱστορίαν· μέγα διὰ τὴν ὅλην τῆς ἑλληνικῆς ἐθνότητος τύχην, διότι ἅπαντα ἡμῶν ἢ μετέπειτα κοινωνική, ἠθική, διανοητικὴ κατάστασις, τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐστὶν ἀπόρροια»⁵⁶.

Ιδού, λοιπόν, καὶ ἡ ἱστορικὴ τεκμηρίωσις! Κατὰ τον σαφέστερο καὶ πανηγυρικότερο τρόπον οἱ δύο αὐτοὶ σπρηροὶ καὶ τηλαυγείς φάροι τῆς Επιστήμης τῆς Κλειούς διακηρύττουν ὅτι ἡ Ελλάδα σήμερον δὲν θα διέσωζε τὴν ἱστορικὴ αὐτῆς ἀξία καὶ ὑπόστασις χωρὶς τὴ ζωογόνο δύναμη τοῦ Χριστιανισμοῦ! Ἀλλὰ, ἐπιβάλλεται νὰ τονίσουμε ὅτι καὶ ὁ κλασσικὸς μας Πολιτισμὸς δὲν θα σωζόταν χωρὶς τὸν Χριστιανισμό καὶ τὴν πολυτιμότετη προσφορά τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν καὶ τῶν ἄλλων Πατέρων τῆς Εκκλησίας μας!

Ἀπομένει ἡ Φιλοσοφική, ἡ Γλωσσική, καὶ ἡ Πολιτικὴ ἐπίρρωση. Θα παραθέσω τρία ἀποσπάσματα. Το πρῶτο ἀνήκει στον Πρύτανι τῆς Νεοελληνικῆς διανοήσεως, αοίδιμο καθηγητὴ τῆς Φιλοσοφίας Ἰωάννη Ν. Θεοδωρακόπουλο, το δεῦτερο στον ἐπίτιμο καθηγητὴ τῆς Γλωσσολογίας καὶ πρῶην Πρύτανι του Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Γεώργιο Δ. Μπαμπινιώτη, καὶ το τρίτο στον σημερινὸ Πρόεδρο τῆς ἑλληνικῆς Δημοκρατίας κ. Προκόπη Παυλόπουλο.

Ὁ αείμνηστος καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας καὶ Ἀκαδημαϊκὸς Ἰωάννης Ν. Θεοδωρακόπουλος τονίζει ἐμφατικά:

«(...) Μέγα αἶτημα τῆς συγχρόνου ζωῆς μας, τὸ ὁποῖον τίθεται ἐνώπιόν μας καὶ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ συγχρόνου Ἑλληνισμοῦ, κατὰ τρόπον ἀδυσώπητον, εἶναι τὸ αἶτημα νὰ ἀναγεννήσωμεν μέσα μας ὅ,τι οἱ πατέρες μας ὠνόμασαν ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΝ... Παρελάβαμεν τὸν Χριστιανισμόν καὶ ἡ ἱστορικὴ μοῖρα ἐπεφύλαξε εἰς ἡμᾶς τὸ προνόμιον νὰ τὸν ἐρμηνεύσωμεν, νὰ

⁵⁶ Κωνσταντίνου Παπαρηγοπούλου: Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν Ἀθήναις, 1932, Τόμος Β' σελ. 316.

διατυπώσωμεν με τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν τὰς ἀρχὰς του καὶ ἔτσι νὰ τὸν παραδώσωμεν εἰς τὸν κόσμον (...).

Κατὰ δὲ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, ἡ Ὁρθοδοξία ἀπετέλεσε τὴν κιβωτὸν τῆς σωτηρίας μας διὰ νὰ ἐπιζήσωμεν...

Σήμερον, ποὺ δοκιμάζονται καὶ διασαλεύονται ἐκ βάθρων, ὅλα τὰ ἱστορικὰ μας ἀποκτήματα καὶ ἀγαθὰ, ἔχομεν χρέος, ὡς λαός, νὰ ἐμβαθύνωμεν, ὅπως ἀπαιτοῦν οἱ σύγχρονοι καιροὶ τῆς ζωῆς, ἄλλην μίαν φορὰν εἰς τὴν πηγὴν τῆς Ὁρθοδοξίας καὶ νὰ ἀναγεννήσωμεν μέσα μας τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστιανισμοῦ!...»⁵⁷.

Ο καθηγητὴς τῆς Γλωσσολογίας κ. Γεώργιος Μπαμπινιώτης σε διάλεξή του στὴν Ὁρθόδοξη Ακαδημία Κρήτης, στὶς 10 Μαΐου 2008, με θέμα:

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΩΣ ΟΧΗΜΑ ΔΙΑΔΟΣΗΣ

ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

γράφει:

... Σπάνια μια γλώσσα έχει συνδεθεί τόσο με μια θρησκεία όσο η ελληνική γλώσσα με τη χριστιανική διδασκαλία... Τη λόγια μορφή τῆς εκκλησιαστικῆς γλώσσας ενίσχυσε καθοριστικά η γλώσσα τῆς λατρείας. Η γλώσσα τῆς Θείας Λειτουργίας τοῦ Ἰωάννη τοῦ Χρυσοστόμου καὶ τῆς Θείας Λειτουργίας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου ἐπαιξε σημαντικό ρόλο σ' αὐτό. Το ἴδιο καὶ η γλώσσα των Ὑμνων τῆς Ὁρθόδοξης Εκκλησίας, τῆς Ὑμνολογίας ὅλων των χρόνων τοῦ Βυζαντίου με τους μεγάλους Βυζαντινοὺς ὀρθόδοξους ὑμνογράφους.

Ἔτσι, ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ὄχι μόνο συνδέθηκε με τὴν ὀρθόδοξη πίστη καὶ τὴν ὀρθόδοξη λατρεία, ἀλλὰ ανατροφοδότησε γλωσσικὰ τὴν ἑλληνικὴ, ἀφοῦ οἱ λέξεις τῆς λόγιας παράδοσης γίνονταν κτήμα καὶ τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ καὶ ἐπηρέαζαν τὴ γλωσσικὴ του ἐκφραση. Ἐνα πλῆθος εκκλησιαστικῶν φράσεων ἀπὸ τὸ Ευαγγέλιο, τὴ Θεία Λειτουργία καὶ τὴν Ὑμνογραφία (ιδίως τῆς Μ. Εβδομάδος) ἔχουν περάσει στὴν καθημερινὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ. (Μερικὰ παραδείγματα : ἀγρὸν ἠγόρασε, ἀντὶ τοῦ μάννα χολήν, ἄξιος ὁ μισθὸς του, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τὸν Ἄννα στὸν Καϊάφα, ἄρον-ἄρον, ἄρρητα ῥήματα, ἄς ὄψεται, ἄσωτος υἱός, διὰ τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, διὰ τὸν

⁵⁷ Ἰωάννου Ν. Θεοδωρακόπουλου, Τὸ 1821 καὶ σύγχρονα προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Λόγος πανηγυρικὸς ἐκφωνηθεὶς ἐν τῇ αἰθούσῃ τελετῶν τοῦ Ἀθηνῆσι Πανεπιστημίου, τῷ 1967. Ἰδέ καὶ περιοδικὸ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» τόμος 19' ἀρ. 2, ΑΘΗΝΑΙ 1971, ΣΕΛ. 208-209.

φόβον τῶν Ἰουδαίων, δόξα σοι ὁ Θεός, εἶπα καὶ ἐλάλησα, ἐκ τοῦ πονηροῦ, ἐπὶ ξύλου κρεμάμενος, νὰ θέσω τὸν δάκτυλον εἰς τὸν τύπον τῶν ἤλων, ζωὴ χαρισάμενη κ.λπ.).

Τελειώνω τὴ μικρὴ μου αὐτὴ πραγματεία -καθότι τὸ θέμα εἶναι τεράστιο- μ' ἓνα μεστό διαχρονικὸ μήνυμα τοῦ νυν Προέδρου τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας καθηγητὴ **Προκόπη Παυλόπουλου**, τὸ ὁποῖο διακήρυξε στὶς 17 Αυγούστου 2017 στὴν Ἱερά Μονὴ Παναγίας Ξενίας, στὸν Ἀλμυρὸ Δημητριάδος.

«Αποτελεῖ γιὰ μένα μιὰ σημαδιακὴ στιγμὴ στὴ σταδιοδρομία μου, καὶ ἰδίως στὴ θητεία μου ὡς Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, αὐτὸ τὸ προσκύνημα, ποῦ γίνεται σ' ἓνα ἀπὸ τὰ παραδοσιακότερα καὶ λαμπρότερα μνημεῖα τῆς Ὀρθοδοξίας μας. Εἰδώ, μπορεῖ νὰ καταλάβει κανεὶς αὐτὸ ποῦ ὅλοι πρέπει νὰ ομολογοῦμε: τὸν ἀρρηκτὸ δεσμὸ ἀνάμεσα στὸ ἔθνος μας καὶ τὴν Ἱστορία τοῦ καὶ στὴ Χριστιανοσύνη καὶ ἰδίως στὴν Ὀρθοδοξία (...). **Τόποι σαν κι αὐτὸν μας δείχνουν ὅτι, ὅταν ἀγνοοῦμε τὴ σύμπλευση καὶ συμπόρευση τοῦ ἔθνους μας με τὴν Ὀρθοδοξία, ἀδικοῦμε τὴν ἴδια τὴν Ἱστορία. Καὶ δὲν ἔχουμε κανένα δικαίωμα νὰ τὸ πράξουμε, πολλῶ μάλλον, ὅταν τόποι σαν κι αὐτὸν μποροῦν νὰ μας ἐμπνεύσουν γιὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ χρέους γιὰ τὸ μέλλον καὶ γιὰ ὅλους ἐκείνους ποῦ ἔχουν τὶς πολιτικὲς εὐθύνες ἀλλὰ καὶ γιὰ ὅλον τὸν λαὸ μας (...)**»⁵⁸.

Ὁ Πατριάρχης Φώτιος ἐνθρονὸς σὲ δημόσια συζήτηση.
(Μικρογραφία ἀπὸ χειρόγραφο, Μαδρίτη Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη).

⁵⁸ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ» ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ. ΠΕΡΙΟΔΟΣ, ΙΟΥΛΙΟΣ – ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ, ΕΤΟΣ 2017, ΣΕΛ. 16.

Ο ΕΠΕΤΕΙΑΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΕΚΑΤΟ-
ΝΤΑΕΤΗΡΙΔΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ΑΠΟΣΤΟ-
ΛΟΣ ΒΑΡΝΑΒΑΣ» ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΤΗΘΗΚΕ
ΚΑΙ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΗΝ ΙΕΡΑ ΑΡ-
ΧΙΕΠΙΣΚΟΠΗ ΚΥΠΡΟΥ. ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΚΑΙ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ
2018 ΣΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ CASSOULIDES
MASTERPRINTERS, ΛΕΥΚΩΣΙΑ, ΚΥΠΡΟΣ,
ΤΗΛ. 22843600, ΣΕ 2.500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ.

